De Nieuwe Gids. Jaargang 5 (1890)

bron
De Nieuwe Gids. Jaargang 5. W. Versluys, Amsterdam 1890

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_nie002nieu05_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

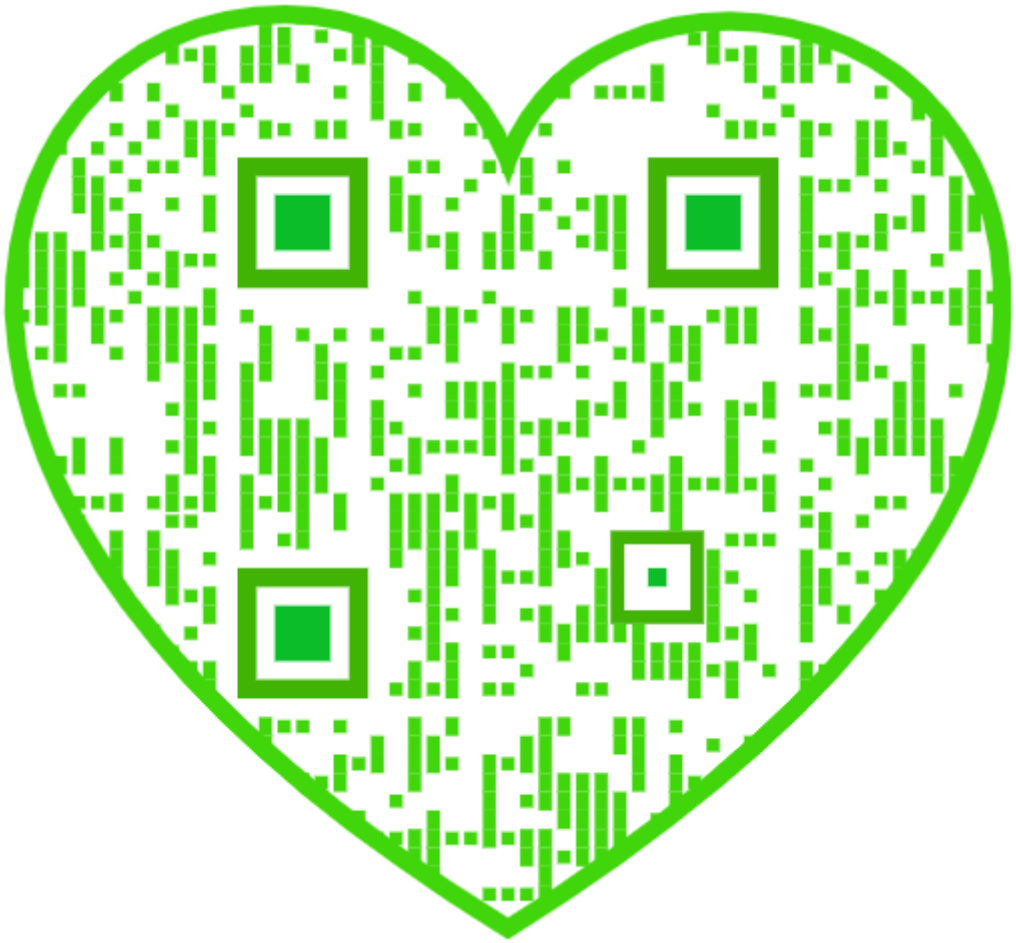

[De Nieuwe Gids. Jaargang 5. Deel 1]

De voorstellen tot Belastingherziening van de Vijf Liberale Kamerleden, door Dr. Vitus Bruinsma.

De leden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, de Heeren GOEMAN BORGESIUS, HARTOGH, KERDIJK, SCHEPEL en ZAAIJER (hier in alphabetische volgorde genoemd, zooals hunne namen ook onder de officieele stukken voorkomen) hebben den 3^{en} Mei van dit jaar een zestal voorstellen van wet ingediend, betreffende:

1°. Heffing eener inkomstenbelasting.

2°. Vermeerdering van het aantal leden der colleges van zetters.

3°. Afschaffing van den accijns en wijziging van het invoerrecht op het zout.

4°. Afschaffing van het patentrecht, met uitzondering van dat, verschuldigd door de naamlooze maatschappijen.

5°. Nadere regeling ten aanzien van de rechten van registratie wegens overdracht van onroerende zaken.

6°. Bepaling van het percentage der inkomstenbelasting voor 1890.

Deze voorstellen zijn noch zoo algemeen bekend, dat een nadere mededeeling van hun hoofdinhoud overbodig zou zijn,

noch zoo veelvuldig en uitvoerig besproken, dat eenige kritiek niet zeer wenschelijk mag geacht worden. Voor beide komt het mij voor hier de plaats te zijn.

Toen ik onlangs bij het verzamelen van eenige bouwstoffen voor de hier te geven kritiek - of liever bij het pogen daartoe, want het bleek mij dat vele statistieke opgaven, ter beoordeeling noodzakelijk, niet te krijgen waren en slechts der Regeering ten dienste staan - een ambtenaar der belastingen over de wetsontwerpen sprak, was zijn eerste vraag: 'Houdt gij deze voor e r n s t i g e voorstellen?' Het bleek mij, dat hij eenigszins het gevoelen deelde van de *Arnhemsche Courant*, die in haar nommer van 20 Mei de bespreking begint met een aanhaling van OVIDIUS, betreffende de geschiedenis van Hero en Leander, waar hij dezen verliefden kloeken zwemmer toezingt:

> *Saepe tua poteras, Leandre, carere puella*;
> *Transnabas animum nosset ut illa tuum*.

Dat wil zeggen - zoo licht genoemd blad dit toe - dat Leander bij het overzwemmen van den Hellespont, om zijn liefste in den toren te bezoeken, niet altoos door behoefte en begeerte gedreven werd, maar dikwijls den tocht volbracht alleen om Hero van zijne liefde te overtuigen. Blijkbaar - zoo zegt de *Arnhemsche* - zijn de vijf liberale kamerleden in den Hellespont van het Nederlandsche belastingwezen te water gegaan, niet omdat zij zich een practisch resultaat van dezen zwemtocht voorstellen, maar opdat hunne Hero, in dit geval de Nederlandsche natie, hunne goede gezindheid te haren opzichte zou kunnen waarnemen.

Hoe dit zij, er rijzen tal van lastige vragen. Waarom - zoo vraagt men - kwamen de vijf liberale kamerleden niet vroeger met hunne voorstellen, toen hunne eigene partij in de Kamer over een meerderheid beschikte? Is het omdat nu de schuld van de niet-aanneming geheel op de schouders der kerkelijke partijen kan geworpen worden en toen de met bijna even groote zekerheid te voorspellen verwerping een nieuwe vlek op het reeds erg be-

zoedelde liberale kleed zou geweest zijn? Of was het, omdat men, vóór de laatste grondwetsherziening, geen patentbelasting kon afschaffen, noch inkomstenbelasting invoeren, zonder een groote verandering in het kiezerspersoneel te brengen? Zoo ja, dan is zeker de vraag gewettigd, waarom van dezelfde zijde niet voorstellen tot afschaffing van eenige accijnzen en verhooging van het successierecht zijn ingediend, tegen welke het bezwaar niet bestaat, dat zij verandering in het kiezers-personeel mede op sleeptouw zouden nemen.

Ook in verband met de op 22 December in de Tweede Kamer, bij de behandeling der wet op de middelen, verworpen moties zou men tal van vragen tot vier der vijf voorstellers van de wetsontwerpen kunnen richten.[1)] Ware een dier moties aangenomen, of had althans de geheele linkerzijde er vóór gestemd, dan zou allicht de Regeering, spoediger dan

1) De motie van den Heer F. DOMELA NIEUWENHUIS luidde:
De Kamer,
Overwegende dat de indirecte belastingen te zwaar drukken op dat deel der burgerij, dat het minst in staat is dien druk te dragen;
Overwegende dat meer dan een derde der Rijksinkomsten door indirecte heffingen inkomt;
Gelet op de algemeen heerschende en meermalen geopenbaarde begeerte naar verbetering hierin;
'*Besluit* Zijne Exellentie den Minister van Financiën uit te noodigen onmiddellijk die maatregelen te beramen, die eene algeheele herziening van onze belastingwetgeving voorbereiden, en wel in dien zin, dat de heffingen op de allereerste behoeften des levens worden vervangen door de zoodanige, die met de draagkracht der natie in overeenstemming is.'
Vóór deze motie stemden, behalve de voorsteller, alleen de Heeren SCHEPEL en HELDT.
De motie van de Heeren SCHEPEL, DE RUITER ZYLKER, LIEFTINCK, SMEENGE en VEEGENS, die daarna in stemming kwam, luidde:
'De Kamer, van oordeel dat die verbruiksbelastingen, welke het minder gegoede deel der bevolking te zwaar drukken, behooren te worden afgeschaft of verminderd, en dat aan het roerend vermogen een grooter aandeel in de algemeene lasten behoort te worden opgelegd, gaat over tot de orde van den dag.'
Vóór deze motie stemden, behalve de vijf voorstellers, alleen de Heeren DOMELA NIEUWENHUIS en HELDT.

thans het geval zal zijn, met voorstellen tot belastingherziening voor den dag zijn gekomen. Waarom toen n i e t dien krachtigen drang op het Ministerie uitgeoefend en thans w e l zelf met wetsvoorstellen gekomen, die ook geen ander gevolg zullen hebben dan - hoewel vele maanden later - het Ministerie tot belastingherziening te dringen, doch bovendien den liberalen den schijn op laden, dat het hen meer om de eer van het initiatief dan om het werkelijk tot stand komen van de gewenschte verbetering te doen is.

Men heeft ook gezegd dat de wetsvoorstellen het gevolg konden zijn van de adresbeweging tot afschaffing van de accijnzen en de patentbelasting in het begin van April door den *Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht*, den *Sociaal-Democratischen Bond* en de vereeniging *De Unie* op touw gezet. Wie het adres dezer drie Vereenigingen met de Memorie van Toelichting op de wetsontwerpen vergelijkt, zou zelfs verder kunnen gaan en beweren, dat de gedachtengang der laatste aan het eerste is ontleend, zoo treffend is de overeenkomst tusschen beide.[1)] Maar dit is niet anders dan toeval, want

1) Dit adres, waarvan de teekening van 1 April tot 31 Mei was opengesteld, en dat op 26 Juni j.l. met 28.254 handteekeningen voorzien, aan den Koning is opgezonden, is van den volgenden inhoud:
SIRE.
Het volk gaat gebukt onder lasten ver boven zijn draagkracht.
Bij de verkiezingen in Maart 1888 is dit erkend door alle partijen. Door allen werden beloften afgelegd om hierin verandering te brengen. Doch thans, een jaar daarna, heeft noch de Regeering, noch de Tweede Kamer, blijk gegeven die beloften te willen nakomen en het volk te ontheffen van den ondragelijk geworden last, die de onbillijkheid van ons belastingstelsel het oplegt.
Het nijvere en arbeidende deel des volks, dat werkende en zwoegende den kost moet verdienen, gaat meer en meer achteruit, het moet steeds meer en meer ontberen, voor een deel omdat het te veel belasting moet betalen en dat terwijl anderen, de gegoeden en vooral zij, die hunne inkomsten niet door arbeid verwerven, veel te weinig in de belastingen bijdragen.
Wij voelen ons gedrongen uwe aandacht te vestigen op dezen onhoudbaren toestand, waardoor zelfs tot 25 percent van het inkomen aan belasting wordt betaald, de ontevredenheid der ingezetenen steeds aangroeit en een dreigend aanzien verkrijgt, waarvan wij u niet onkundig willen laten.
In het bijzonder zijn het de accijnzen en de patentbelasting, waardoor de werkman en de kleine neringdoende buiten verhouding zwaar worden gedrukt. Kondet gij een beroep doen op geheel het Nederlandsche volk, met groote meerderheid zou dit het uitspreken, dal het afschaffing van die belastingen verlangt.
Wij hopen, dat dit ernstige woord moge uitwerken, dat niet langer door het doen voortbestaan van den veroordeelden toestand, de ontevredenheid der Nederlandsche ingezetenen stijge, maar dat door billijke maatregelen het zwaar gedrukte volk worde ontlast.
Hetwelk doende enz.
De *Memorie van Toelichting* van het wetsontwerp tot heffing eener inkomstenbelasting vangt aldus aan:
Betere verdeeling van lasten is een dringende eisch des tijds.
Bij de verkiezingen in het voorjaar van 1888 werd dit door alle partijen erkend.
Intusschen is een jaar verloopen en belastingherziening is niet aan de orde gesteld.
Bovendien is uit de verklaringen van den Minister van Financiën duidelijk gebleken, dat voorstellen in de richting, die de ondergeteekenden gewenscht achten, van de Regeering niet te wachten zijn.
'Onder die omstandigheden hebben zij het hun plicht gerekend, het initiatief te nemen tot het aanhangig maken van wets-ontwerpen, waarvan de strekking is, de minstgegoeden te ontlasten, financiëele belemmeringen voor handel, landbouw en nijverheid weg te nemen,

er kan geen sprake van zijn dat de volksbeweging, die zich openbaarde in het bedoelde adres, oorzaak of aanleiding van de wetsvoorstellen der vijf kamerleden kan geweest zijn, daar de voorstellen, op 3 Mei ingezonden, een veel langeren voorbereidingstijd vereischten, dan van 1 April af, toen het bedoelde adres gepubliceerd werd. Trouwens, een der voorstellers, de heer KERDIJK, heeft gezorgd dat het publiek later kon weten, dat zij al eerder met hunne plannen bezig waren, door - wel niet in geheimschrift, zooals de ouden niet zelden deden wanneer zij een ontdekking wilden boeken, zonder haar nog openbaar te maken - maar toch op min of meer raadselachtige wijze in zijn *Sociaal Weekblad* van 6 April ter neer te schrijven, dat voor zoo ver men door het

en de meergegoeden, in verhouding tot hun draagkracht, een grooter deel der rijkslasten te doen dragen.'

adres aan den Koning de aansporing tot belastinghervorming ook indirect tot de leden der Tweede Kamer richten wil, eerlang zou blijken dat zij niet meer noodig was voor allen. Wij mogen hieruit niet besluiten, dat voor al de kamerleden, die niet tot de vijf voorstellers behooren, de bedoelde aansporing wel noodig ware, of tenminste niet dat MR. KERDIJK beoogde dit van zijne collega's liberale kamerleden te verkondigen; daarvoor is de zinsnede te haastig gesteld. Doch dat de schrijver reeds op 6 April wilde aanwijzen, dat er door hem en zijn politieke vrienden op iets gebroed werd, wat op 3 Mei dan ook uit den dop kroop, is duidelijk.

Laten wij thans echter het kieken onderzoeken, zonder langer bij de hen stil te staan; de wetsontwerpen op zich zelf beoordeelen, zonder te vragen wie de voorstellers zijn, waarom zij ze hebben ingediend en waarom zij dit juist nu gedaan hebben; geheel zóó als wij zouden doen wanneer zij van andere zijde b.v. van de tegenwoordige regeering afkomstig waren.

Een hoofdzaak der wetsontwerpen is afschaffing van een indirecte belasting, den accijns op zout, en invoering van een directe, de inkomstenbelasting. Dat dit de weg is, die ingeslagen moet worden, is reeds herhaaldelijk aangetoond. Men dient om te keeren op het sinds vele jaren gevolgde pad, en in de plaats van al meer en meer uit de accijnzen te putten, zoodat thans 43 van de 98 millioen aan belastingen daaruit verkregen worden, moet men, zooals vóór 20 à 30 jaar, accijnzen afschaffen, al kan men dit niet, zooals toen, tot stand brengen zonder een nieuwe directe belasting er voor in de plaats te stellen.

In 1852 is de accijns op schaapvleesch en varkensvleesch afgeschaft, in 1855 die op het gemaal en in 1863 die op brandstof. Daarna, in 1865, zijn de gemeentelijke accijnzen gevallen. In de sedert verloopen 24 jaren is er niets van dien aard gebeurd; noch zout, noch zeep, noch rundvleesch, noch suiker, noch bier, azijn, wijn of gedistilleerd is van

accijns ontheven; integendeel, de opbrengst van al deze accijnzen is hooger en hooger geworden, totdat nu bijna de helft van al onze rijksbelastingen in dezen vorm worden opgebracht. Waarbij dán nog komt een andere vorm van belasting, de invoerrechten, die voor vele waren - en daar onder van dagelijksch gebruik in de huishoudingen der mingegoeden, zooals thee en petroleum - juist even verderfelijk werken als de accijnzen. Rekent men ook deze er bij, dan kan men zeggen, dat meer dan de helft der rijksbelastingen geheven wordt van waren, bijna alle in elk gezin in gebruik.

Het is zeker een uiterst bescheiden stap, als men thans voorstelt een enkele van die accijnzen, een die 3,8 millioen opbrengt, af te schaffen. Dit is nog niet een elfde gedeelte van de 43 millioen of, als men de accijnzen op wijn en gedistilleerd eens voor een oogenblik buiten rekening wil laten, nog nauwelijks een vijfde gedeelte van al de accijnzen na aftrek van die twee. Neerlands bevolking op 4.5 millioen inwoners rekenende, geeft dit een mindere uitgave per hoofd aan zout van 88 ½ cent, of per gezin, indien dit gemiddeld op 5 personen wordt gerekend, van *ƒ* 4.42 ½ per jaar. Is dit de gemiddelde besparing per gezin, dan kan men gerust rekenen, dat het gezin van den rijke en welgestelde wel voor het dubbele, dus voor 8 à 9 gulden per jaar, er door zal gebaat zijn en het gezin van den mingegoede slechts voor ongeveer de helft of nauwelijks voor 2 gulden. Dit laatste cijfer komt overeen met de uitkomst van een andere berekening, namenlijk, dat men het gebruik van zout in het gezin van den werkman mag schatten op ongeveer 9,4 of 0,5 kilo per week, wat, daar de accijns 9 cent per kilo bedraagt, in het jaar *ƒ* 1.87 of *ƒ* 2.34 aan accijns geeft.

Men meene niet, dat wij deze bate, die den mingegoede zal ten deel vallen, te gering vinden om haar te aanvaarden. In een arm gezin een besparing van 4 à 5 cent per week aan te brengen..... het is zeker zeer weinig, maar het is iets en voor gezinnen, zooals er ten platte lande vele zijn, die van 3 of 4 gulden per week moeten leven, is het een klein

winstje, waardoor voor het geheele gezin bijna een half brood meer in de week kan gekocht worden.

Vooral moet deze zeer geringe hulpe, die den mingegoede door deze wetsvoorstellen zal verleend worden, niet worden afgewezen, omdat de weg om tot iets meer, iets beters te geraken, door deze voorstellen niet wordt afgesloten of moeilijker begaanbaar gemaakt. Er is eens sprake geweest van v e r m i n d e r i n g van den zoutaccijns; ware daartoe een voorstel ingediend, ik geloof mij er tegen verzet te hebben. Want ware men in 1888 overeengekomen dien accijns te verminderen, zeer zeker zou het tot 1900 of langer geduurd hebben vóór men tot afschaffing overging. Die gedeeltelijke verbetering zou de definitieve in den weg gestaan hebben en door weigering, om tot de vermindering mede te werken, ware er alle kans om te spoediger de geheele afschaffing van den accijns te krijgen.

Die afschaffing echter, hoe weinig ze onze arme hongerlijders ook baat, staat de afschaffing van de andere accijnzen niet in den weg. Door het gelijktijdig invoeren van een inkomstenbelasting, waarvan de percentage jaarlijks moet worden vastgesteld, is zelfs de weg aangewezen, waardoor men tot afschaffing van die andere accijnzen kan geraken. Hierdoor zal ook de voorstander van de meest radicale maatregelen zijn stem aan deze wetsvoorstellen kunnen geven, al zal hij natuurlijk een bijtenden spotlach niet kunnen bedwingen, als hij het sommigen hoort voorstellen, alsof door die paar centen 's weeks winst, die er voor den arme opzit, heel wat ter verbetering van het lot der lagere standen wordt gedaan.

Het is niet zonder gewicht er op te wijzen, dat afschaffing van den zoutaccijns nog andere voordeelen oplevert dan den mingegoeden een zeer klein winstje te bezorgen. Vooreerst wordt aan den sluikhandel voor goed een einde gemaakt: Op de Belgische grenzen is het ‘zoutdragen,’ zooals het daar genoemd wordt, niets meer of minder dan een geregeld handwerk van honderden. ‘Driemaal in de week gaan de mannen 's nachts uit, koopen op bepaalde verzamelplaatsen

dicht aan de grenzen het zout tegen ongeveer 3 cent het kilo en brengen het tegen 10 cent aan den man. Een volwassen persoon kan tusschen 40 en 50 kilo's dragen, zoodat hij gemiddeld een verdienste heeft van een rijksdaalder of drie gulden, telkens wanneer hij uitgaat. Dat het waarlijk geen gestolen geld is, in den zin van gemakkelijk verdiend, dat die mannen met d e z e n smokkelhandel thuis brengen, zal wel niemand hun kunnen wijs maken, wanneer wij weten dat, ongeacht het gevaar waaraan zij hun voorraad zout en hun eigen vrijheid blootstellen, zij hun zware vracht uren lang moeten torschen, niet alleen den nacht, dat zij uit zijn gegaan, maar ook den volgenden dag, om hun voorraad bij boeren en winkeliers in de dorpen rond te brengen. Door dezen wordt dan ook in de gemeenten aan de grenzen gelegen en vele uren dieper landwaarts in, haast niets anders gebruikt dan gesmokkeld zout.'[1)]

Hoe groot die hoeveelheid is kan eenigszins nagegaan worden uit een berekening, die voor de ééne kleine gemeente (ongeveer 6000 inwoners) Etten en Leur is gemaakt. Daar wordt - geschat naar het zoutgebruik in het algemeen in ons land - ongeveer 60.000 kilo zout per jaar verbruikt, doch de gezamenlijke zoutzieders leveren er slechts ongeveer 8000 kilo, zoodat meer dan 50.000 kilo uit Belgie gesmokkeld zout in die ééne gemeente verbruikt wordt.[2)] Hoe erg dus de eerlijke winkeliers en de eerlijke zoutzieders onder den zoutaccijns gebukt gaan, kan men hieruit eenigszins afleiden.

Bovendien veroorzaakt de bewaking der grenzen, met alles wat daarbij behoort, verbazend groote uitgaven aan den staat. Voor elken smokkelaar, die bij nacht wordt aangehouden, wordt aan den kommies of marechaussé *ƒ* 10 uitbetaald;

1) Zie een hoofdartikel in *De Amsterdammer, Dagblad voor Nederland* van 16 Maart 1887.
2) Men zie het stuk van P. GEESINK, zoutzieder te Leur, in *De Tijd* van 26 Juli j.l. en mede de brochure van denzelfden schrijver *De Accijns op het zout en zijne heffing*, Breda, Broese en Co.

over dag *ƒ* 5. ‘De staat draagt de kosten voor 't logies en het onderhoud der smokkelaars gedurende de weken en maanden van hun straftijd. Voeg hierbij de waarde van het tijdverlies der marechaussées en kommiezen, die andere, vaak dringende werkzaamheden laten voorbij gaan om te surveilleeren op zoutsmokkelaars en breng eveneens in rekening den arbeid der rechterlijke ambtenaren, die hunne zittingdagen aan deze wetsovertredingen moeten wijden, dan waarlijk is er reden om te veronderstellen dat de staat door dezen accijns in de eene hand ontvangt, wat hij voor een groot deel met de andere weer gedwongen wordt uit te geven.’

Zooals men weet is voor sommige bedrijven vrijstelling van den zoutaccijns gegeven. In de laatste jaren geschiedt dit ook voor den veehouder, hetzij het zout onder het veevoeder wordt gemengd, hetzij het in den vorm van liksteenen als versnapering het vee wordt geboden. Ik wil er nu geen nadruk op leggen, hoe zonderling het is op deze wijze de schapen en geiten zout voor den natuurlijken prijs te laten likken en de arme huismoeder, die haar kinderen niet anders dan aardappelen kan opdisschen, te dwingen bij elk kilo zout, dat zij daarvoor inkoopt, 9 cent in de rijksschatkist te storten. Maar wel wil ik hier wijzen op het merkwaardige feit, dat men onder de vele vrijstellingen van zoutaccijns niet heeft opgenomen die voor het zout, dat in het landbouwbedrijf het meest veelvuldig gebruikt wordt, namenlijk dat voor de zuivelbereiding bestemd. Hierdoor ligt er dus eigenlijk ook een accijns op de boter en kaas, waardoor gezonde en voedzame voedingsmiddelen in prijs verhoogd worden en het debiet van onze boeren vermindert. Men kan rekenen, dat een boer, die 20 koeien houdt en 5000 kilo kaas per jaar maakt, ongeveer *ƒ* 30 in het jaar aan zoutaccijns betaalt. Ook voor het zout in de naar het buitenland uitgevoerde zuivelproducten is accijns betaald, en deze wordt niet teruggegeven. Dit laatste geschiedt wel voor het zout, dat somtijds voor de verpakking gebezigd wordt; niet voor hetgeen in de boter en kaas is verwerkt. Dit is te zonderlinger, omdat men voor de s u i k e r , die in het een of

ander product b.v. in gecondenseerde melk of in chocolade verwerkt is, bij uitvoer den accijns wel, zij het dan ook niet volledig, terug ontvangt. Rekent men in ronde cijfers onzen uitvoer van boter op 30 millioen kilo en die van kaas op de dubbele hoeveelheid per jaar, dan wordt voor het zout, hierin gebruikt, jaarlijks ongeveer een *half millioen gulden* aan accijns betaald.[1)]

Wij laten dus de Engelschen, die onze boter en kaas gebruiken, behalve den natuurlijken prijs, nog een half millioen in onze rijks-schatkist betalen. Een enkele moge dit goedkeuren, omdat op deze wijze de buitenlanders helpen in het betalen van onze belastingen, doch die mogen dan ook voorstellen opnieuw tot het heffen van de thans geheel afgeschafte uitvoerrechten over te gaan. Want iets anders dan een uitvoerrecht is het niet en nog wel op een nationaal product, waarvan men zeker eer op allerlei wijzen het debiet naar het buitenland zou willen bevorderen, dan het door belastingheffing tegen te gaan.

Natuurlijk bedoel ik hiermee niet aan te dringen op het behoud van den zoutaccijns, met vrijstelling voor het zout in de boter en kaas. Alleen a f s c h a f f i n g van den accijns kan ook hier baat geven, want de vrijstellingen leveren door de formaliteiten en de kosten daaraan verbonden een groot bezwaar op en veroorzaken bovendien, door de pogingen tot ontduiking van de wettelijke bepalingen, iets dat bijna even erg is als sluikhandel.

Onder de bedrijven, die waarschijnlijk het meest onder den zoutaccijns lijden, niettegenstaande zij vrijstelling genieten, behooren de vischrookerijen en vischzouterijen. Voor de bokkingrookerijen wordt de vrijdom genoten in den vorm van teruggave van den reeds betaalden accijns bij het verzenden der waar. Doch dit vereischt zooveel omhaal en drukte dat

1) Zie een artikel van de redactie in *De Economist* 1886 II blz. 1166 en ook het in Augustus j.l. door de *Vereeniging tot ontwikkeling van den landbouw in Hollands Noorderkwartier* tot den Minister van Financiën gerichte adres, waarin afschaffing van den zout-accijns gevraagd wordt.

vele rookers er niet van profiteeren. Vooral voor de kleine rookers is het lastig, want of men groote of kleine partijen uitslaat, de drukte is hetzelfde en zij die het benoodigde zout in het klein bij de winkeliers koopen, kunnen er in het geheel niet van profiteeren.

Te Harlingen en omstreken zijn een aantal van die kleine rookers, die nooit teruggave van den accijns krijgen. Zij zijn daardoor wel genoodzaakt, willen zij nog eenigszins concurreeren, zuinig met het zout om te gaan, wat dikwijls schadelijk is voor de kwaliteit van hun waar en voor den handel in het algemeen.

Voor de zouterij van ansjovis wordt directe vrijdom van accijns verleend, doch hierdoor worden de visschers en zouters weer op andere wijze benadeeld. Het grootste bezwaar is wel, dat de zouters hun visschers geen zout aan boord mogen mede geven. Wordt de visch ver van de haven gevangen, dan komt zij bedorven aan wal of de visscher moet bij elke vangst den steven naar de haven keeren; niet naar de haven, die het dichtst in de buurt is, maar juist naar die havenplaats, waar de zouter woont, die van hem de visch neemt. Dit is een zoo groot bezwaar, dat zouters van de Lemmer reeds eens de maatregel toegepast hebben om de visch met vrachtschuiten van de visschers uit zee op te halen, doch zij hebben dit moeten opgeven, daar zij ook op deze wijze te veel slechte of half bedorven visch aan wal kregen. En dat alles alleen, omdat onze wettelijke regeling van den zoutaccijns verbiedt het heerlijke behoedmiddel tegen bederf mee aan boord te nemen en zoo de visch dadelijk na de vangst in te zouten. Geen wonder dat de schrijver, aan wiens artikel wij de bovenstaande feiten ontleenen[1)], tot het

1) Namenlijk P. DE ROOK, vischzouter te Lemmer, in een Ingezonden Stuk in het *Nieuw Advertentieblad van Heerenveen* van 11 Juli 1888. Wij kunnen niet nalaten aan dat zakelijke opstel nog het volgende te ontleenen, om duidelijk te maken, waarom de behoefte, om zout aan den visscher mee naar zee te geven, in den laatsten tijd veel grooter is dan vroeger.
'Vroeger ving men de ansjovis alleen met de kuil, dat is een klein net, hetwelk door twee schepen snel door zee wordt getrokken. Aangezien men, met de kuil visschende, toch telkens door de zee gaat en alleen met flinke bries kan vangen, zoo is het voor de kuilvisschers niet zoo'n groot bezwaar, eene haven of losplaats te bereiken.
In 1883 is men echter begonnen op eene veel doelmatiger manier, waardoor, zooals de ondervinding bewijst, veel meer kan worden gevangen, ansjovis te visschen en wel op de volgende wijze.
Men neemt heele fijne schakelnetjes, waarvan de mazen de wijdte hebben van de ansjovis. Aan den benedenreep wordt lood of steen en aan den bovenreep kurk bevestigd, en wel in eene verhouding, dat het geheel naar beneden gaat en op den bodem der zee terecht komt. Zij die met zulke netten visschen, blijven dus waar zij zijn en zijn ze op een plaats, alwaar goed wordt gevangen, dan is het met elke vangst wegzeilen voor hen zeer schadelijk, te meer, daar zij steeds voor het binnenhalen hunner netten eene groote boot moeten gebruiken, en die boot hen in het zeilen steeds bemoeielijkt.
Het waren dan ook de visschers, die met zulke staande netjes visschen, die zout mee naar zee kregen, terwijl voor hen, die met de kuil visschen, de behoefte minder groot is, en, daar het zich laat aanzien, dat die visscherij met staande netjes, steeds meer en meer de kuil zal vervangen of verdringen, zoo zal het verbod om op zee ansjovis te zouten, steeds meer schade aan de visscherij toebrengen en zal steeds de wensch levendiger worden, dat eindelijk ook eens in Nederland geschiedde, wat elders reeds is geschied, namenlijk het afschaffen van den accijns op het zout.'

besluit komt dat afschaffing van den zoutaccijns dringend noodig is, ten einde meer schade aan de visscherijen te voorkomen en dat die afschaffing, behalve door heel het volk, ook door al de visschers en vischhandelaren in het bijzonder met een juichkreet zal worden begroet.

Het bovenstaande moge iets bijdragen om één der wets-ontwerpen, door de Heeren Goeman Borgesius c.s. ingediend, te doen aannemen.

Eigenlijk moest het overbodig zijn, want de zoutaccijns is reeds zoo herhaaldelijk en krachtig afgekeurd, dat het zou behooren te zijn zout in de pekel brengen, als men het opnieuw deed. Maar er schijnt ten onzent op staatkundig gebied een sterke oververzadiging noodig te zijn, om uit de oplossing een enkel klein kristalletje ten nutte van het volk te doen afzetten.

Betreffende de afschaffing van het p a t e n t r e c h t zou

hetzelfde kunnen gelden. Ook ten opzichte hiervan kan men zeggen, dat de groote meerderheid het er over eens is, dat tot de afschaffing behoort te worden overgegaan, zoowel om de grove onbillijkheid, die er in ligt, inkomsten uit nering en bedrijf te belasten en die uit andere bronnen vrij te stellen, als om de reeks van kleinere onbillijkheden, die de toegelaten vrijstellingen veroorzaken en andere, die liggen in de geheele regeling dezer soort van belasting. Wij zullen hier echter over het patentrecht niet uitweiden en evenmin over de voorgestelde afschaffing van de opcenten der registratierechten wegens de overdracht van onroerende goederen, doch liever behandelen het equivalent voor beide en voor den zoutaccijns, de voorgestelde r i j k s - i n k o m s t e n b e l a s t i n g .

Beginnen wij met zeer beknopt, maar zoo duidelijk mogelijk den hoofdinhoud van het wetsontwerp mede te deelen.

De grondslag der belasting zal zijn het jaarlijksche inkomen, bepaald naar dat van het v o r i g e j a a r , tenzij iemand het vorige jaar geen inkomen had of toen buitenlands woonde; dan strekt het vermoedelijke inkomen van het jaar der heffing tot grondslag. Door i n k o m e n wordt verstaan al hetgeen in geld, in vruchten of door eigen gebruik genoten wordt uit roerende of onroerende goederen, uit arbeid, beroepen of bedrijven, uit ambten, betrekkingen, wachtgelden, pensioenen enz. Het inkomen wordt verminderd met renten van schulden en met periodieke uitkeeringen, waartoe hij, die het inkomen geniet, krachtens titel of krachtens de wet verplicht is.

Ieder wordt, naar zijn jaarlijksch inkomen, in eene klasse gerangschikt. De 1e klasse geldt voor een inkomen van *f* 600 tot beneden *f* 700 en verder klimmen de klassen eerst met *f* 100, daarna met *f* 200, met *f* 300, met *f* 500, met *f* 1000 en meer op, tot eindelijk bij de 28e klasse (inkomen van *f* 80.000 tot *f* 90.000 en hooger), de opklimming met *f* 10.000 geschiedt. Bij een inkomen beneden *f* 600 wordt geen belasting geheven en van de hoogere inkomens wordt slechts een deel belastbaar verklaard, of liever een gedeelte wordt als, onbelastbaar afgetrokken. Deze aftrek bedraagt

b.v. voor de 1e klasse (*f* 600 tot *f* 700) 90 pct., voor de 5e (*f* 1000 tot *f* 1200) 80 pct., voor de 10e (*f* 3000 tot *f* 4000) 58 pct., voor de 20e (*f* 25.000 tót *f* 30.000) 30 pct., voor de 40e (*f* 200.000 tot *f* 210.000) 9 pct., en eindelijk voor de 48e klasse, waarbij het inkomen *f* 280.000 tot *f* 290.000 is, nog 1 pct. Bij nog hoogere inkomens wordt geen aftrek meer toegestaan en dus het geheele inkomen als belastbaar beschouwd. Echter wordt altijd het laagste cijfer van de klasse, waarin de belastingschuldige is geplaatst, ter berekening van het belastbaar inkomen gebruikt.

Hoeveel percent van dat inkomen als belasting zal geheven worden, wordt jaarlijks bij afzonderlijke wet bepaald. Voor 1890 wordt voorgesteld het op een bedrag van 6 pct. te bepalen. Ziehier thans, dit tot grondslag nemende, enkele voorbeelden die het bovenstaande zullen verduidelijken.

Iemand heeft een inkomen van *f* 650. Hij wordt dus geplaatst in 1e klasse van *f* 600 tot beneden *f* 700 en berekend naar *f* 600 inkomen. Hiervoor is 90 pct. aftrek toegestaan, dus *f* 540 wordt als niet belastbaar afgetrokken. Blijft *f* 60 belastbaar en hiervan 6 pct. is *f* 3.60, zoodat hij dit jaarlijks in de rijks-inkomstenbelasting moet betalen.

Een ander heeft een inkomen van *f* 2600; hij komt dan in de 9e klasse, die de inkomens bevat van *f* 2500 tot *f* 3000. De aftrek bedraagt voor deze klasse 62 pct., dat is voor de *f* 2500, waarvoor de berekening geschiedt, *f* 1550. Er blijft dus *f* 950 als belastbaar over, waarvan 6 pct. geeft *f* 57, en dit moet dus betaald worden.

Voor de 20e klasse, met inkomens van *f* 25.000 tot *f* 30.000, bedraagt de aftrek 30 pct. Wie hierin geplaatst wordt, betaalt dus de belasting van het overblijvende, dit is van 70 pct. of *f* 17500; en 6 pct. hiervan is *f* 1050. Is het inkomen *f* 320.000 tot *f* 330.000, dan wordt, zonder aftrek, 6 pct. van de laagste dezer sommen betaald, dat *f* 19.200.

Hierbij is het onverschillig uit welke bronnen de inkomsten voortvloeien; uit nijverheid, uit handel, uit kapitaal in portefeuille of uit wat ook. Met ééne uitzondering echter. Wordt het inkomen uit onroerende goederen, dus uit lande-

rijen of huizen genoten, waarvoor grondbelasting is betaald, dan wordt minder in de inkomstenbelasting gevorderd. Er mag dan 20 percent m e e r als onbelastbaar afgetrokken worden dan anders wordt toegelaten. Ziehier ook dit door een paar voorbeelden opgehelderd.

Iemands inkomen vloeit geheel voort uit de opbrengst van landerijen en bedraagt *ƒ* 2500 à *ƒ* 3000. Deze behoort tot de 9e klasse, waarvoor 62 pct. aftrek toegestaan is. Nu echter mag hij 20 pct. meer, dus 82 pct. aftrekken en hij betaalt dus slechts van 18 pct. dus van *ƒ* 450 de 6 pct., dat is *ƒ* 27.

Een ander heeft een inkomen van *ƒ* 900 à *ƒ* 1000 uit landerijen. Voor deze 4e klasse is reeds 82 ½ pct. aftrek toegestaan, doch hij mag nu 20 pct. meer aftrekken en dus blijft er niets belastbaars over en betaalt hij niet in de inkomstenbelasting. Hetzelfde is het geval met alle inkomsten beneden *ƒ* 1200, indien zij uit onroerende goederen voortvloeien.

Komt iemands inkomen gedeeltelijk uit deze laatste bron en gedeeltelijk uit een andere, dan wordt ook dit in aanmerking genomen. Heeft iemand b.v. een inkomen van *ƒ* 26.000, waarvan *ƒ* 16.000 uit onroerende goederen en *ƒ* 10.000 uit andere bron, dan krijgt hij, als behoorende tot de 20e klasse voor de *ƒ* 10.000 een aftrek van 30 pct., zoodat *ƒ* 7000 hiervan belastbaar is. Van de *ƒ* 16.000 krijgt hij evenwel een aftrek van 50 pct. zoodat hiervan slechts *ƒ* 8000 belastbaar is. Het belastbare inkomen is dus *ƒ* 7000 + *ƒ* 8000 = *ƒ* 15.000 en 6 pct. hiervan is *ƒ* 900, wat hij dus in de inkomstenbelasting moet betalen.

Bij inkomsten boven de *ƒ* 290.000, bij welke, indien zij geheel uit roerende goederen afkomstig zijn, in het geheel geen aftrek plaats heeft, wordt toch nog de 20 perc. aftrek voor het deel dat van onroerende goederen afkomstig is, toegepast.

Zien wij thans, op welke wijze de fiscus zich de kennis zal verschaffen van het inkomen der ingezetenen. Hiervoor is niet aangenomen de v e r p l i c h t e eigen aangifte van het inkomen, maar wel de verplichting om inlichtingen te geven

en de b e v o e g d h e i d om zelf de klasse aan te wijzen, waarin men meent geplaatst te moeten worden. De belastingschuldigen ontvangen daartoe billetten, waarop gevraagd wordt naar de beroepen, bedrijven, enz. die zij uitoefenen, de ambten of betrekkingen, die zij bekleeden enz. en waarop zij ook desverkiezende hun inkomen kunnen noemen of de klasse aanwijzen, waarin zij meenen gerangschikt te moeten worden. Ook worden zij daarin uitgenoodigd, de kwitanties voor betaalde grondbelasting over te leggen, omdat daarnaar moet beoordeeld worden, voor welk deel van hun inkomen zij de besproken 20 pct. meerderen aftrek zullen genieten.

Na het inzamelen der billetten worden de belastingschuldigen door den Rijksambtenaar en het College van zetters in klassen gerangschikt; verschillen zij van gevoelen, dan beslist de provinciale inspecteur der directe belastingen. De aldus opgemaakte cohieren worden gepubliceerd, tenminste ‘door het gemeentebestuur wordt aan ieder, die het schriftelijk verlangt, tegen betaling der kosten een afdruk of afschrift uitgereikt’ en daarna hebben de aangeslagenen drie maanden tijd om hunne reclames bij den ontvanger in te dienen. Deze of de controleur brengt de reclames in een vergadering van het College van zetters in behandeling en noodigt den reclamant uit, schriftelijk of mondeling zijn bezwaren toe te lichten. De Rijksambtenaar en het College van zetters nemen nu een nadere beslissing en zoo de belastingschuldige zich ook hierdoor bezwaard acht, kan hij binnen 30 dagen zich tot Gedeputeerde Staten wenden, die dan de einduitspraak doen.

Ten einde de Rijksambtenaren in de gelegenheid te stellen zoo goed mogelijk over het inkomen der ingezetenen te oordeelen, wordt aan de ontvangers der registratie- en successierechten de verplichting opgelegd hun de inlichtingen te geven, die uit het archief van het kantoor der registratie en successie blijken. Ook zijn de gemeentebesturen gehouden, aan de Rijksambtenaren inzage te geven van de cohieren der hoofdelijke omslagen en andere plaatselijke directe belastingen.

Eindelijk zij nog aangestipt, dat hij, die de vragen in het aangiftebillet gesteld, niet, niet juist of niet volledig heeft beantwoord, met een geldboete van ten hoogste *ƒ* 25 wordt gestraft.

Ziedaar den hoofdinhoud van het ontwerp van wet tot heffing eener inkomstenbelasting, naar de voorstellers zelf mededeelen, grootendeels ontleend aan het ontwerp. eener klassebelasting, enkele jaren geleden door Minister GROBBÉE voorgedragen.

Bij het beoordeelen van dit ontwerp plaatsen wij ons op het standpunt, dat een progressieve rijksinkomstenbelasting goed en wenschelijk is, zoodat wij in deze hoofdzaak geheel met de voorstellers mee gaan. Wij hebben dus slechts aan te geven in hoe verre d e z e v o o r g e s t e l d e progressieve rijksinkomstenbelasting goedkeuring verdient. Wij zullen deze vraag eerst in het algemeen beantwoorden en daarna in verband met de andere wetsontwerpen, die tot afschaffing van het patentrecht enz.

De naam *inkomstenbelasting* heeft burgerrecht verkregen om een belasting aan te duiden, die beter is dan de letterlijke beteekenis van het woord te kennen geeft. Sprekende over zulk een belasting bedoelt men in den regel niet een belasting, waarvan het bedrag zich uitsluitend regelt naar het inkomen van den aangeslagen persoon, maar een belasting, die volkomen billijk en rechtvaardig is, waarin een ieder betaalt wat hij, alle omstandigheden in aanmerking genomen, behoort te betalen. Het kortst, doch niet minder onduidelijk dan door een lange omschrijving, drukt men dit gewoonlijk uit door te spreken van een *belasting naar draagkracht*. Ook de vijf voorstellers beoogen met hun ontwerp deze te bereiken. In de memorie van toelichting zeggen zij van een inkomstenbelasting: ‘ongetwijfeld zijn aan deze, evenals aan alle belastingen, bezwaren verbonden; maar zeker zijn zij niet onoverkomelijk, indien slechts in het oog wordt gehouden, dat ook in belastingzaken volmaaktheid onberelkbaar is.’ Daarop vervolgen zij: ‘Waar het beginsel, ieder te laten betalen naar zijn draagkracht, als juist moet

worden erkend, daar loont het de moeite, te streven naar een zoodanige toepassing van dit beginsel, dat de practische moeilijkheden zooveel mogelijk vermeden worden.'

Welnu, als zuivere belasting naar het inkomen moge het ontwerp van de Heeren GOEMAN BORGESIUS C.S. waarde hebben, als inkomstenbelasting, die tevens belasting naar draagkracht zou moeten zijn, gelooven wij dat het alle waarde mist. Er is eigenlijk geen enkele bepaling in het ontwerp aan te wijzen, waaruit blijkt dat het ernstig streven bestond een 'ieder te laten betalen naar zijn draagkracht.' Ziehier eenige aanwijzing van hetgeen, om daar toe te naderen, in aanmerking had moeten genomen worden.

Wie *ƒ* 800 à *ƒ* 900 inkomen heeft, betaalt volgens de wetsontwerpen *ƒ* 7.20 in de belasting, onverschillig of hij in Amsterdam woont of in het een of ander klein dorpje. Toch is iemand op het platteland, die vast *ƒ* 16 's weeks heeft, een geheel ander man dan degene, die in een groote stad daarvan moeten leven. De eerste doet met diezelfde som veel meer dan de laatste. Al is het cijfer, waardoor in geld hun inkomen wordt uitgedrukt, gelijk, in hetgeen aan voeding en vooral aan woning voor dat geld verkregen kan worden, staat de bewoner eener groote stad ver achter bij dien van een kleine plaats. De waarde van het geld is, zelfs in een klein land als het onze, lang niet overal dezelfde en terwijl de wet niet anders dan in geld het inkomen kan aanwijzen, behoort zij er naar te streven, bij het vaststellen van het te vorderen bedrag, plaatselijke omstandigheden in aanmerking te nemen. Bij de overigens waarlijk niet volmaakte wetten op de personeele belasting en op het recht van patent, wordt zoo iets beproefd, door een regeling der te vorderen belasting naar het getal inwoners van de gemeente of van de kom der gemeente. Dat dit billijk is, kan moeilijk worden ontkend en zoo de voorstellers het in hun ontwerp niet uitvoerbaar achtten, hadden zij daarvan met enkele woorden rekenschap behooren te geven.

In de tweede plaats is de draagkracht in de zelfde plaats, voor twee personen met hetzelfde inkomen, zeer ver-

schillend. Ziehier een ongetrouwd heer of een echtpaar zonder kinderen met een inkomen van *f* 1500 à *f* 2000, waarvan zij behoorlijk kunnen leven. Zij betalen *f* 27 in de inkomstenbelasting. Doch daarnaast woont een huisgezin met een groot aantal kinderen, dat ook met datzelfde inkomen moet trachten rond te komen, wat slechts met de grootste moeite gelukt. Is het billijk dat ook dit gezin *f* 27 betaalt? Mag men, indien men een belasting naar draagkracht beoogt, dit groote verschil geheel buiten rekening laten?

Een derde punt. Een werkman heeft het door groote inspanning en door aanhoudend veel van zijn lichaamskrachten te vergen, tot een loon van *f* 14 's weeks gebracht. Maar hij weet dat hij het zóó niet lang zal kunnen volhouden en moet dus voor de toekomst zorgen, voor de jaren dat hij niet of slechts weinig zal kunnen werken. Ook voor de toekomst zijner vrouw, die alles mist, als haar kostwinnaar komt te overlijden, dient hij uitgaven te doen en mede te zorgen dat zijn kind na hem een even goede verdienste zal kunnen hebben. Een ander echter heeft een kapitaal geërfd van *f* 17.000 à *f* 18.000, waarvan hij eveneens een inkomen van *f* 14 's weeks kan genieten. Deze heeft de zekerheid dat hij tot zijn dood toe dit inkomen zal blijven behouden; dat daarna zijn vrouw en zijn kind van datzelfde kapitaal zullen kunnen leven, ook zonder dat een van allen eenigen arbeid verricht. Kan men het een belasting naar draagkracht noemen, die van deze beide personen evenveel vordert?

Ziedaar drie punten: in aanmerking nemen van plaatselijke omstandigheden, van huiselijke omstandigheden en van de bron, waaruit de inkomsten voortvloeien. Ik verkondig natuurlijk niets nieuws met hierop te wijzen; het nieuwe en treffende is dat de vijf hoogst bekwame Kamerleden met een wetsvoorstel en een memorie van toelichting komen, zonder van dit alles te kikken. En toch ontbreken de voorbeelden niet, ook in ons land, van inkomstenbelastingen, waarbij op het genoemde gelet is. Ik bedoel de gemeentelijke hoofdelijke omslagen, dat zijn gemeentelijke inkomsten-belastingen, die in vele gemeenten al jaren lang

bestaan, wier werking, tot voorbereiding voor een in te voeren rijksbelasting, de studie overwaard is, die in menige gemeente allengs verbeterd zijn en die men bijna overal getracht heeft, door te letten op het aangewezene, van een zuivere inkomstenbelasting tot een belasting naar draagkracht te maken. Wat kunnen die plaatselijke belastingen ons leeren?

Wat de eerste der drie opgenoemde zaken betreft, de p l a a t s e l i j k e omstandigheden, deze kunnen, bij een verordening die slechts voor ééne gemeente geldt, buiten aanmerking blijven. Wel zou men kunnen meenen, dat de invloed er van zich eenigszins openbaart in het bedrag, hetwelk het inkomen moet bereikt hebben, om in den hoofdelijken omslag aangeslagen te worden, waardoor in de eene gemeente, bijv. Enschedé, reeds met *f* 300 inkomen de aanslag begint en in de andere, bijv. Baarderadeel, de inkomsten beneden *f* 400 vrij zijn, doch men begrijpt - zooals deze twee voorbeelden reeds doen zien - dat niet alleen het meer of minder goedkoop leven in de gemeente, maar ook de geheele financiëele toestand der gemeente en tal van andere omstandigheden dit cijfer bepalen.

Wat de h u i s e l i j k e omstandigheden betreft, vindt men dikwijls, en zeker niet ten onrechte, het getal kinderen als een maatstaf gebruikt om de draagkracht min of meer te meten. Zoo wordt te 's Gravenhage 2 pCt. aftrek toegestaan voor elk minderjarig of hulpbehoevend meerderjarig kind; te Leeuwarden 5 pCt. voor elk der minderjarige kinderen boven de drie, die er in een gezin zijn, en in vele andere gemeenten heeft men een bepaling in de verordening van dergelijken aard. Somtijds kan ook zulk een bepaling tot een groote onbillijkheid leiden. Zoo zal te Leeuwarden iemand met *f* 200.000 inkomen, die 8 minderjarige kinderen heeft, *f* 50.000 van zijn inkomen als onbelastbaar mogen aftrekken, wat buiten eenige verhouding is tot de kosten, die hem zijn kinderen veroorzaken, terwijl iemand met hetzelfde getal minderjarige kinderen en wiens inkomen *f* 2000 bedraagt, maar *f* 500 als onbelastbaar mag aftrekken, wat zeker niets meer is dan hij aan zijn kinderen ten koste legt.

Wij zouden dan ook niet een der genoemde bepalingen eenvoudig in de wet op de rijks-inkomstenbelasting willen overgenomen zien, maar wel het beginsel daarin op andere wijze willen zien toegepast. Het best zou dit waarschijnlijk kunnen door in de laagste klassen voor elk minderjarig kind (of elk ander hulpbehoevend inwonend familielid) b.v. 5 pCt. af te trekken, in de volgende klassen 4 of 3 pCt. en in de hoogste klassen 2 of 1 pCt. of niets. Zoo zou men in dit opzicht naderen tot een belasting naar draagkracht.

Eischt de billijkheid in het algemeen dat bij de beoordeeling van de draagkracht de talrijkheid van het gezin in aanmerking genomen wordt, zij eischt dit in het bijzonder bij ons, waar naast de voorgestelde inkomstenbelasting, zoo vele verteringsbelastingen blijven bestaan. Een huisvader met een groot gezin betaalt veel meer in de accijnzen, in de invoerrechten en vooral ook in de personeele belasting, dan met een ongetrouwd heer het geval is. Zelfs zij die in den besproken aftrek voor kinderen - trouwens geheel ten onrechte - een premie op het huwelijk of op het krijgen van kinderen mochten zien, zullen hem moeten goedkeuren, omdat daardoor de onbillijkheid, die in de genoemde verteringsbelastingen gelegen is, een weinig wordt gecompenseerd.

Het derde punt is het in aanmerking nemen van de bron, waaruit de inkomsten voortvloeien. De ervaring leert dat menig gemeentebestuur ook dit bij het regelen van den hoofdelijken omslag niet heeft verzuimd. Meestal onderscheidt men aan den eenen kant inkomsten uit bezittingen voortkomende, waaronder dan zoowel roerende als onroerende goederen verstaan worden, en aan den anderen kant die welke door arbeid verkregen worden, waaronder dan in den regel, behalve weekloonen en jaarwedden, ook alles gerekend wordt wat door landbouw, handel en industrie wordt verworven, terwijl somtijds ook pensioenen, wachtgelden, uitkeeringen van levensverzekeringsmaatschappijen en dergelijke hieronder worden gerekend. Dikwijls wordt dan van deze door arbeid verkregen inkomsten slechts drie vierde

gedeelte als belastbaar beschouwd, terwijl die uit de bedoelde bezittingen voortvloeiende als geheel belastbaar aangenomen worden.

Ofschoon een s c h e r p e scheiding tusschen beide soorten inkomsten moeilijk, ja misschien onmogelijk is, en bovendien niet nauwkeurig is aan te geven met hoeveel inkomen uit kapitaal eenig bedrag aan inkomen uit arbeid mag gelijkgesteld worden, mag dit geen reden zijn om elke poging tot het in rekening brengen van een zoo groot verschil in draagkracht onbeproefd te laten. Een niet volkomen in a l l e opzichten, ook in de onderdeelen, billijke regeling, is toch altijd beter dan een geheel onbillijke. En waarlijk, onbillijk is het, iemand, die zijn inkomen geheel uit kapitaal put, even hoog in de belasting aan te slaan als hij die het geheel uit arbeid verwerft. Behalve het nut, dat de laatste voor de gemeenschap doet, terwijl de eerste slechts anderen voor zich laat arbeiden - en het tijdelijke karakter van het inkomen van den eerste, terwijl dat van den laatste blijvend is, komt hier nog bij, dat al te lang in het betalen van rijksbelastingen de kapitalist boven den nijvere is bevoordeeld en er nu voor den laatste schade moet ingehaald worden. Eenige percenten hoogere aanslag van den bezitter ware alleen reeds uit dit oogpunt te verdedigen. Niet juist om, als een soort straf, van de kinderen te nemen, wat men jaren lang van de vaders te weinig heeft gevorderd, maar wel om van den sterkeren aangroei van de kapitalen, die van het relatief minder belasten er van het gevolg is geweest, een billijk aandeel voor de gemeenschap op te eischen.

De voorstellers geven echter niet alleen niet den minsten aftrek voor de inkomsten uit arbeid voortvloeiende (hoewel die aftrek bij menigen hoofdelijken omslag 25 pct. bedraagt) maar gaan zelfs omgekeerd te werk en staan 20 pct. extra-aftrek toe voor de inkomsten, die uit onroerende goederen voortvloeien. De man met ruim *f* 2000 jaarwedde uit de een of andere betrekking of met dit inkomen uit een kleine nijverheidszaak, moet daarvan *f* 40,80 aan de voorgestelde belasting betalen; maar zijn buurman die eenige eigen huizen

of landerijen en daaruit ruim *f* 2000 inkomen bezit, betaalt maar *f* 16,80! Daarentegen betaalt degene, die uit zijn kapitaal in effecten belegd hetzelfde inkomen heeft, weer *f* 40,80. Waarom die bevoordeeling van de grondbezitters!

De voorstellers beoogen geen bevoordeeling van de grondeigenaars. Deze eigenaars betalen reeds g r o n d b e l a s t i n g en het moet eenigszins ter compensatie daarvan strekken, dat zij minder in de inkomstenbelasting zullen betalen.

Kon men de grondbelasting als een gewone belasting beschouwen, als een inkomstenbelasting die alleen hen drukt, wier inkomen uit onroerende goederen voortkomt, dan zou men deze redeneering niet alleen moeten toegeven, maar verder moeten voortzetten. Men moest dan zeggen: het inkomen uit grond i s reeds belast, dus dat inkomen wordt van de in te voeren inkomstenbelasting uitgezonderd, daargelaten dat er dan in het te heffen bedrag tusschen beide belastingen overeenkomst moest gebracht worden. De voorstellers hellen sterk naar deze zienswijze over, maar oordeelen - en van hun standpunt terecht - dat bij de tegenwoordige regeling van de grondbelasting de inkomsten uit landerijen enz. toch niet geheel vrijgesteld mogen worden. ‘Er moet’ - zoo zeggen zij - ‘ten deze onderscheid worden gemaakt tusschen de inkomsten uit onroerend goed in 't algemeen en de belastbare opbrengst, waarover grondbelasting wordt betaald. Voor zoo ver uit grondbezit meer inkomsten worden verkregen dan die belastbare opbrengst bedraagt, is er geen reden om ze niet met inkomsten uit anderen hoofde volkomen gelijk te stellen.’ Ofschoon het bedrag, waartoe de grondbelasting geheven wordt, hier ten onrechte buiten rekening blijft, komt deze redeneering toch eigenlijk hier op neer, dat men zegt: in de grondbelasting wordt minder betaald dan met het uit den grond verkregen inkomen overeenkomt; wat daarin te min betaald wordt willen wij in den vorm van een inkomstenbelasting heffen.

Echter heffen de voorstellers meer dan dit bedrag; zij laten voor 80 pct. van het inkomen uit die bron betalen. Het is duidelijk dat dit veel meer is dan uit de voorgaande

redeneering zou volgen. Dit geschiedt omdat zij wel inzien, dat ook afgescheiden van die redeneering, het billijk is, dat de grondeigenaren in de inkomstenbelasting bijdragen, m.a.w. dat de grondbelasting, geen gewone belasting is, die met een inkomstenbelasting kan vergeleken worden, en waarvan de betaling van het bijdragen in deze laatste belasting kan vrij stellen, maar dat de grondbelasting, - volgens hen g e d e e l t e l i j k , doch volgens ons g e h e e l - iets anders is.

Wie een stuk land zal koopen weet dat hij, eigenaar geworden zijnde, jaarlijks een bij den koop reeds nauwkeurig bekend bedrag in de grondbelasting zal moeten betalen. Bij zijne berekening van hetgeen hij voor het land zal betalen, ten einde behoorlijke rente van zijn geld te maken, neemt hij dien daarop drukkenden last in aanmerking. Hij betaalt zooveel minder voor den grond als de grondbelasting gekapitaliseerd bedraagt. Niet hij is dus voortaan degene die de belasting betaalt, maar de vorige eigenaar ontvangt aan kapitaa! zooveel minder voor zijn grond, dat daaruit de grondbelasting betaald wordt. En ook die eigenaar had daarop weer gerekend, toen hij het van zijn voorganger kocht. Zoo voortgaande blijkt dat slechts op het oogenblik der invoering de grondbelasting - en dan gekapitaliseerd - door den eigenaar betaald wordt; slechts bij verhooging van de grondbelasting zou opnieuw een offer van den eigenaar gevraagd worden, doch bij het gelijk blijven van die belasting, zooals bij ons sinds jaren en jaren het geval is, betaalt de eigenaar jaarlijks niets anders dan de rente van het kapitaal, dat hij, ten gevolge van de er op drukkende belasting, minder had te besteden, toen hij de landerijen aankocht.

Is dit zoo - en mij dunkt er is niets tegen in te brengen - dan kan men niet zeggen dat zij die in de grondbelasting betalen, daardoor reeds in een soort inkomstenbelasting op onroerende goederen zijn aangeslagen; dan moeten de inkomsten uit grondbezit voortvloeiende, in de voorgestelde inkomstenbelasting aangeslagen worden volgens hetzelfde

bedrag als de inkomsten uit effecten enz. en behoort dus de voorgestelde extra-aftrek van 20 pct. te vervallen.

Dit is te meer noodig nu het koopen van grond de zekerste manier is om geld te beleggen en deze manier vooral gekozen wordt door de groote kapitalisten, terwijl zij, die van een klein kapitaaltje moeten leven, naar een geldbelegging die meer rente geeft moeten omzien. Bevoorrechting van de inkomsten der eersten ware ook om deze reden al zeer onbillijk.

Laat ons thans beoordeelen de wijze, waarop de voorstellers tot de kennis willen geraken van de inkomsten der ingezetenen. Zij hebben het stelsel van verplichte eigen aangifte niet durven volgen; zij laten eigen aangifte toe, maar stellen slechts verplicht het geven van inlichtingen, door de beantwoording van eenige vragen, die geen van allen direct op het bedrag van het inkomen des belastingschuldigen betrekking hebben. In het model *Aangiftebiljet voor de Inkomstenbelasting*, dat bij de wetsontwerpen is gevoegd, wordt slechts gevraagd naar den naam, naar den aard van het beroep, bedrijf of handwerk, de nering, het ambt of de betrekking van den belastingschuldige; of hij gehuwd is en zoo ja welke de naam van de vrouw is; of hij wettelijk vertegenwoordiger is van minderjarige kinderen of onder curateele gestelden die inkomen hebben; of er nog andere personen met inkomen bij hem inwonen; of gedeelten van de woníng aan anderen in huur zijn afgestaan, en eindelijk of de man in dit of het vorige jaar ook in een andere gemeente heeft gewoond. Daarbij wordt op een afzonderlijk gedeelte van het biljet gelegenheid gegeven om, met of zonder aanwijzing der klasse, waarin men meent gerangschikt te moeten worden, de inlichtingen te geven, welke men voor een juiste rangschikking wenschelijk acht.

Men begrijpt, dat de antwoorden op de vragen tot wier beantwoording men verplicht is, aan het College van zetters en den Rijksambtenaar al zeer weinig licht zullen geven en dat slechts enkele belastingschuldigen en dan juist die met

de kleinste inkomens, de niet verplichte gegevens zullen verstrekken, wat dan met eigen aangifte gelijk staat. Op het niet juist beantwoorden van eerstgenoemde vragen is een boete van hoogstens *ƒ* 25 gesteld, wat, ofschoon zeker zeer laag gesteld, wellicht hoog genoeg is, omdat de fiscus met die juiste of onjuiste antwoorden toch zeer weinig gebaat is. Doch op het plegen van bedrog door de niet verplichte opgaven niet naar waarheid te verstrekken, is in het geheel geen straf gesteld. Dit zal zeker veroorzaken dat in de gevallen, waarin dan nog iets als eigen aangifte gedaan wordt, daarop al zeer weinig te bouwen valt.

In het algemeen zullen zeker zetters en ambtenaren uit inlichtingen, aan geheel andere bron ontleend, de schatting van het inkomen der belastingschuldigen moeten afleiden. Vooral de plaatselijke kennis van de levenswijze van den persoon en van zijn huisgenooten zal hierbij de hoofdzaak zijn. Voor de meer welgestelden voegen zich hier bij de inlichtingen, die de ontvangers der registratie- en successierechten verplicht zijn aan de Rijksambtenaren te geven. Een groote nauwkeurigheid is op deze wijze echter niet te bereiken, behalve voor hen wier inkomen alleen bestaat in een vast weekloon of een vaste jaarwedde of die hun inkomen alleen uit vaste goederen hebben, doch voor hen staat de fiscus weer voor de moeilijkheid der beoordeeling òf die bron wel de eenige is, waaruit hun inkomen voortvloeit. Vooral bij de rijken en zeer gegoeden is het verbazend moeilijk te weten of zij al of niet een goed gevulde effectentrommel bezitten, terwijl ook zeer moeilijk te schatten is, hoeveel een groot koopman of fabrikant jaarlijks verdient.

En moge het in het wetsontwerp opgenomen stelsel van reclame al voldoende zijn om te hoogen aanslag te voorkomen, tegen te lagen aanslag geeft het in het geheel geen waarborgen.

Naar onze meening had men in dit wetsontwerp de v e r p l i c h t e e i g e n a a n g i f t e, desnoods onder eede te bevestigen, moeten opnemen en de strenge straffen, op meineed gelegd, moeten toepassen, gepaard met een hooge boete. Ook

indien eerst na den dood van den belastingschuldige door de opgaven der erfgenamen voor het successierecht, bleek dat er in de laatste jaren valsche aangifte was gedaan, behoorde van de erfgenamen het ontbrekende, vermeerderd met de interest en met een hooge boete, gevorderd te worden.

De voorstellers willen dit niet. Zij zeggen: ‘het begrip van inkomen, hoe ook omschreven, staat menigeen niet helder voor den geest en dientengevolge zouden, indien de burgers werden verplicht zelven hun inkomen op te geven, in vele gevallen te goeder trouw onjuiste opgaven worden gedaan; wat te bedenkelijker wezen zou, omdat een dergelijke verplichting gepaard moet gaan met de bevoegdheid van den fiscus, de juistheid der aangifte zoo noodig nader te bevestigen en omdat, bij eene eventueele strafbedreiging, het bewijs van opzet in het doen eener onjuiste opgave meestal bezwaarlijk geleverd zal kunnen worden.’ Ons dunkt deze bestrijding van het beginsel van eigen aangifte is zeer zwak.

Het ‘begrip van inkomen’ zullen de burgers bij behoorlijke, duidelijke en eenvoudige toelichting op het aangiftebiljet wel krijgen en een ten gevolge van het gemis van dat begrip ‘ter goeder trouw’ gedane onjuiste opgave, zal in de meeste gevallen wel spoedig van bedrog kunnen worden onderscheiden. Ook het ‘bewijs van opzet’ of het bewijs van meineed, zal dunkt ons in het algemeen niet moeilijker te leveren zijn, dan het geval is in vele andere omstandigheden bij zaken, die de strafrechter of de burgerlijke rechter te behandelen krijgt.

Wel wijzen de voorstellers er nog op dat bovendien ‘in vele kringen de tegenzin tegen het beginsel van eigen aangifte onmiskenbaar’ is, maar dit kan moeielijk als een argument opgevat worden. Want waarschijnlijk vindt men dien tegenzin vooral bij hen, die in hun beurs het meeste nadeel van een billijke regeling zouden ondervinden, terwijl tegen elke nieuwe belasting of verhooging van een bestaande, ja tegen elke belasting in het algemeen in vele kringen de tegenzin ‘onmiskenbaar’ is. Er wordt gezegd, men mag niemand tusschen zijn beurs en zijn geweten plaatsen en men

noemt inkomstenbelasting met eigen aangifte een belasting op de eerlijkheid, die wij, naast den zeep-accijns, als belasting op de zindelijkheid, waarlijk niet noodig hebben. Dit schijnen fraaie argumenten, die dikwijls dan ook niet nalaten indruk te maken, vooral als men dan nog daarbij van een premie op de oneerlijkheid spreekt, maar men verliest hierbij geheel uit het oog, dat in onze maatschappij een ieder bijna altijd en de arme in het bijzonder voortdufend tusschen zijn beurs en zijn geweten geplaatst is. Overal worden in het dagelijksch leven premies op de oneerlijkheid geboden. De oneerlijke, de bedrieger heeft honderden gelegenheden om voordeel te behalen boven den eerlijke. Menigeen kan rijk worden, als hij tegen een meineed niet opziet. Terwijl de eerlijke arme arm blijft, wordt de geslepen bedrieger een vermogend man.... tenzij het bedrog ontdekt wordt en de schuldige gestraft. Welnu, de duizenden gelegenheden, om door oneerlijkheid voordeel te behalen, zullen door invoering van de verplichte eigen aangifte voor de inkomstenbelasting eenvoudig met één vermeerderd worden. Wie oneerlijk wil zijn en het gevaar voor ontdekking durft trotseeren, die zal een valsche opgave kunnen doen en daardoor minder van zijn vermogen afdragen dan de wet voorschrijft. Maar menigmaal zal het bedrog ontdekt en de straf zelf zoowel als de verachting der medeburgers sterk genoeg treffen, om anderen, met een even weinig nauwgezet geweten, van navolging terug te houden. Valsche opgaven zal men nooit geheel kunnen weren, maar wel kan men ze even zeldzaam maken als valschheden op ander gebied, indien de contrôle slechts goed wordt ingericht en bij bewezen bedrog de straf onverbiddelijk en streng is.

En beweert men nu dat op die wijze de belasting g e h a a t zal worden en grooten tegenstand ondervinden, dan zegt men niets anders dan dat er velen zijn, die met zulk een strenge contrôle en zware straffen niet gediend zijn. Dit zijn niet zij, die nooit aan eenige ontduiking zouden denken. De e e r l i j k e kan geen bezwaar hebben tegen strenge straffen op oneerlijkheid. Dat men dus hem het pleit late winnen.

Laat ons thans beoordeelen hoe het staat met het bedrag, waartoe, volgens de voorstellen van de vijf kamerleden, de inkomstenbelasting in de verschillende klassen zal worden geheven. Hierbij moeten wij vooral in het oog houden, dat niet een geheele reorganisatie van ons belastingwezen aan de orde is, maar een partieele herziening; dat het patentrecht en de opcenten op de registratie-rechten bij de overdracht van onroerende goederen en bovendien een enkele accijns worden afgeschaft, doch dat alle andere belastingen, in het bijzonder al de andere accijnzen, de invoerrechten en het personeel, blijven bestaan.

De strekking van de gezamenlijke voorstellen is, volgens de Memorie van Toelichting, ‘de minstgegoeden te ontlasten, financiëele belemmeringen voor handel, landbouw en nijverheid weg te nemen, en de meergegoeden, in verhouding tot hun draagkracht, een grooter deel der rijkslasten te doen dragen.’ Laten wij vooral zien, hoe het eerstgenoemde doel, ‘de minstgegoeden te ontlasten’, bereikt wordt.

De werking der inkomstenbelasting vangt aan bij een inkomen van *ƒ* 600. Om te zien, welke personen ontheffing van druk zullen genieten en in velke mate, moeten wij de ingezetenen in vier groepen verdeelen.

A. Zij die minder dan *ƒ* 600 inkomen hebben en nu geen patent behoeven. Dezen zullen niet in de nieuwe belasting betalen, maar de afschaffing van het patentrecht geeft hen ook geen voordeel. Zij winnen dus alleen bij de afschaffing van den zout-accijns.

B. Zij, die eveneens minder dan *ƒ* 600 inkomen bezitten, maar tot nu toe in het patentrecht betaalden. Dezen winnen door de afschaffing van het laatste èn door die van den zoutaccijns.

C. Degenen wier inkomen boven de *ƒ* 600 komt doch die geen patent behoeven. Dezen profiteeren alleen van de afschaffing van den zoutaccijns, maar daartegenover staat, dat zij nu voortaan in de inkomstenbelasting te betalen hebben.

D. Zij die mede boven de *ƒ* 600 met hun inkomen stijgen,

maar tot nu toe patent moesten hebben. Dezen betalen voortaan zoutaccijns en patent minder, doch dit wordt geheel of gedeeltelijk gecompenseerd, door dat zij in de inkomstenbelasting moeten betalen.

Gaan wij thans na, hoe het met elk dezer groepen in het bijzonder gesteld is.

Van *groep* A, de talrijkste, en waartoe bijna de geheele werkmansstand behoort, valt weinig te zeggen; enkele centen zullen zij wekelijks minder aan zout hebben uit te geven, dit is alles. Een zeer klein voordeeltje, doch, zooals wij reeds boven zeiden, niet te versmaden, ook omdat de weg geopend wordt, waarlangs meer dergelijke te behalen zijn. Het is echter de vraag, of men niet reeds nu, bij deze wetsvoorstellen, iets meer voor deze groote groep van minvermogenden had kunnen doen. In de eerste plaats wel door afschaffing van den zeepaccijns. Deze brengt jaarlijks ongeveer *ƒ* 1.800.000 in de schatkist. De inkomstenbelasting, die nu wordt voorgesteld, wordt geschat ongeveer *ƒ* 9.000.000 te zullen opbrengen, ter vergoeding voor de af te schaffen belastingen, die juist zooveel geven. Om dit resultaat te verkrijgen, moet de inkomstenbelasting geheven worden tot een bedrag van 6 pct., (d.i. 6 pct. alleen van de inkomsten boven de *ƒ* 290.000, voor de overigen minder). Om dus zoo veel meer uit de inkomstenbelasting te halen, dat ook de zeepaccijns kon worden afgeschaft, moest de percentage met een vijfde verhoogd worden en dus op 7.2 percent worden gebracht. Is dit zóó veel, dat het als volkomen onmogelijk moet beschouwd worden het tot stand te brengen en aldus de gezinnen der armen nog enkele centen ook voor zeep te doen besparen?

Trouwens men zal dit laatste doel kunnen bereiken, ook zonder de percentage te verhoogen, door den vroeger besproken en naar onze meening niet gerechtvaardigden extra-aftrek van 20 pCt. voor onroerende goederen te laten vervallen. Volgens de voorstellers kan de opbrengst van alle onroerende goederen in ons land geschat worden op *ƒ* 139.583.520. Wordt hiervan geen 20 pCt. afgetrokken, dan wordt de

geheele door de inkomstenbelasting te treffen opbrengst dier goederen 20 pct. hooger dan de voorstellers thans bij hunne beschouwingen hebben aangenomen, dus die stijgt met *ƒ* 27.916.704. Hiervan 6 pct. is *ƒ* 1.675.002 en dus bijna zooveel als noodig is, om den zeepaccijns te kunnen afschaffen, die ongeveer *ƒ* 1.800.000 opbrengt. Een wijziging in dezen zin, wegneming van het voorgestelde privelegie der grondeigenaars en afschaffing van den zeepaccijns, zou zeker de wetsontwerpen iets aannemelijker maken voor hen, die ontlasting van de minstgegoeden, van de armen, als het hoofddoel beschouwen.

Wie tot *groep B* behooren, een veel kleiner aantal trouwens, zullen meer gebaat worden door de aanneming der wetsvoorstellen, want zij worden voor 't vervolg van het betalen van patent vrij gesteld. Om eenigszins te weten te komen, hoe groot het hierdoor voor hen uitgespaarde bedrag is, nemen wij Tabel N°. 11 van de patentwet ter hand. Dit is de eenige der tabellen, waarbij het aan patent te betalen bedrag gerekend wordt naar het inkomen of de jaarwedde. Bij de beroepen of bedrijven, die in de andere tabellen der patentwet zijn gerangschikt, wordt het bedrag berekend naar het aantal werklieden, dat de patentplichtigen in dienst hebben, naar de hoeveelheid van hun fabrikaat, naar het aantal van sommige werktuigen in de fabriek, naar het jaarlijksche debiet of naar andere dergelijke maatstaven. Bij dezen is het dus zeer moeilijk, wat zij aan patentrecht betalen, in verband met hun zuiver inkomen te brengen. De genoemde Tabel N°. 11 echter geldt voor ‘beheerders, opzichters, boekhouders, zaakwaarnemers, kommiezen, klerken enz.’ en bij dezen wordt het te betalen recht geregeld ‘naar het bedrag der belooningen, dag-, week-, maand-, vacatiegelden, kortingen, opgelden enz. enz.’ Niet alleen dat wij voor deze beroepen dus hier een goede aanwijzing in de wet hebben, maar het is bekend, dat ook voor andere beroepen, voor winkeliers enz., waar de patentwet een juiste schatting hoogst moeilijk maakt, die Tabel N°. 11 wel als maatstaf genomen wordt, om den aanslag in het patent naar te regelen.

Brengen wij met die tabel het in de patentwet voorkomende Tarief A in verband, en nemen wij in aanmerking dat er 28 Rijksopcenten op het patent worden geheven, dan verkrijgen wij het volgende:

Klasse van Table 11der patentwet.	**Inkomen.**	**Bedrag van het patentrecht.**	**Met de 28 rijksopcenten.**
17º	beneden *f* 300	*f* 0.90	*f* 1.15
16º	*f* 300 tot *f* 400	*f* 1.50	*f* 1.92
15º	*f* 400 tot *f* 500	*f* 3.00	*f* 3.74
14º	*f* 500 tot *f* 700	*f* 5.00	*f* 6.40
13º	*f* 700 tot *f* 900	*f* 8.00	*f* 10.24
12º	*f* 900 tot *f* 1200	*f* 12.00	*f* 15.36
11º	*f* 1200 tot *f* 1600	*f* 17.00	*f* 21.76
10º	*f* l600 tot *f* 2000	*f* 24.00	30.72
9º	*f* 2000 tot *f* 2500	*f* 33.00	*f* 42.24
8º	*f* 2500 tot *f* 3200	*f* 46.00	*f* 58.88

Wij zien hieruit dus, dat in het algemeen de personen, met een inkomen beneden *f* 600, door afschaffing van het patentrecht van *f* 1.15 af tot ongeveer *f* 6 toe zullen gebaat worden. Voegt men daarbij de *f* 2 à *f* 3, die afschaffing van den zoutaccijns hen geeft, dan hebben wij voor deze rubriek van kleine neringdoenden en nijveren en anderen, die een patent moeten hebben, een winst van *f* 3 à *f* 8 per jaar; wel niet veel, maar toch bij zulke kleine inkomsten wel noemenswaard. Dit is dan ook de groep, die het meest bij de voorgestelde wetsontwerpen geholpen wordt.

Het hierboven gegeven lijstje kan ook dienen voor *Groep* C, waartoe wij rekenen hen, die een inkomen hebben boven de *f* 600 en tot nu toe patentplichtig waren. Om te doen zien ograve;f en hoeveel zij bij de verandering zullen winnen, zijn de opgaven uit dat lijstje hieronder met het in de inkomstenbelasting te betalen bedrag vergeleken en het voor den belastingschuldige voordeelig verschil is in de laatste kolom opgenomen. Daar de opklimming der klassen in de patentwet een andere is dan in de conceptwet op de inkom-

stenbelasting, is de vergelijking niet geheel zuiver, maar voor ons doel voldoende.

Inkomstenbelasting.				Patentrecht.			Voordeelig verschil.
Klasse.	Inkomen.		Te betalen bedrag.	Klasse.	Inkomen.	Te betalen bedrag.	
1o	*f* 600 tot *f* 700		*f* 3.60	14o	*f* 500 tot *f* 700	*f* 6.40	*f* 2.80
2o	» 700 » » 800		» 5.25	13o	» 700 » » 900	» 10.24	» 4.99
3o	» 800 » » 900		» 7.20	13o	» 700 » » 900	» 10.24	» 3.04
4o	» 900 » » 1000		» 9.45	12o	» 900 » » 1200	» 15.36	» 5.91
5o	» 1000 » » 1200		» 12.—	12o	» 900 » » 1200	» 15.36	» 3.36
6o	» 1200 » » 1500		» 18.—	11o	» 1200 » » 1600	» 21.76	» 3.76
7o	» 1500 » » 2000		» 27.—	10o	» 1600 » » 2000	» 30.72	» 3.72
8o	» 2000 » » 2500		» 40.80	9o	» 2000 » » 2500	» 42.24	» 1.44
9o	» 2500 » » 3000		» 57.—	8o	» 2500 » » 3200	» 58.88	» 1.88

Het blijkt uit deze cijfers, dat het vervangen van het patent door deze inkomstenbelasting voor de kleinere neringdoenden al zeer weinig voordeel zal geven. Die met een inkomen van *f* 600 tot *f* 2000, zullen er voor *f* 3 à *f* 5 mee gebaat zijn. Dit is wel iets, en stijgt door afschaffing van den zoutaccijns tot *f* 6 à *f* 8, maar zeer zeker is het tegen de verwachting. De kleinere winkeliers, die ook door andere belastingen, vooral door het personeel, sterk gedrukt worden, en gedrukt zullen blijven, hebben al zoolang naar afschaffing van die gehate patentwet uitgezien, dat hun teleurstelling zeker gerechtvaardigd is, als zij, zoo de lang verbeide afschaffing eindelijk mocht komen, in een nieuwe belasting bijna evenveel als vroeger moeten betalen. Het wegnemen van financieele belemmeringen voor handel en nijverheid, waarvan de voorstellers spreken, wordt, wat den kleinhandel betreft, ongetwijfeld in zeer geringe mate door hen bereikt.

Het ergst is het evenwel met de kleine inkomsten boven de *f* 600 uit *groep* D, die tot nu toe vrij van patent waren. Deze winnen niets anders, behalve nu en dan misschien een weinig door de af te schaffen opcenten op de registratierechten,

dan den zoutaccijns en moeten daarvoor in de plaats vrijwat in de inkomstenbelasting storten. Voor de groote ambtenaren en renteniers, voor degenen, die flinke tractementen of pensioenen bezitten, is dit volkomen in den haak; zij moeten juist voor een groot deel opbrengen datgene waarvan men den mingegoeden ontheft. Maar dat ook zij, die van *f* 600 tot *f* 2000 's jaars met hun gezin moeten leven, bij aanneming der wetsontwerpen aanzienlijk meer dan vroeger in de rijksschatkist moeten storten.... dit is, naar het ons voorkomt, volkomen in strijd met het doel van een belastinghervorming; het druischt geheel in tegen de rechtmatige wenschen tot herziening van ons belastingstelsel, die door de kleinere burgerij geuit worden.

Een onderwijzer met ruim *f* 900 inkomen zou voortaan *f* 2 à *f* 3, minder aan zout besteden, maar *f* 9.45 aan de inkomstenbelasting te betalen hebben. Een ambtenaartje, die ruim *f* 1200 jaarwedde heeft, zal in zijn huishouding, *f* 3 à *f* 4 bespaard zien door dat het zout goedkooper is, maar hij krijgt een aanslagbiljet voor de nieuwe belasting thuis van *f* 18. Dit behoort niet de weg te zijn, waarlangs men tot verbetering komt. De ontlasting van de mingegoeden, van hen die minder dan *f* 600 inkomen hebben, mag niet verkregen worden door hen, die iets hooger staan in maatschappelijke welvaart, meer te belasten. Kan men niet ook de kleine burgerij, die waarlijk wel reden tot klagen heeft, te gelijk met de mingegoeden van eenigen druk ontheffen, dan zoeke men tenminste toch naar een belastingregeling, waardoor zij niet meer dan tot nu toe gedrukt worde.

De ontheffing van druk van den arme moet men verkrijgen door hoogere belasting van den zeer welgestelde en rijke. Hoe men de zaak ook keere of wende, hieraan ontsnapt men niet. Verplaatsing van den last van hen, die te veel dragen, naar de schouders van hen die bijna te veel dragen, baat niets en stelt ons onmiddelijk opnieuw voor hetzelfde vraagstuk.

Is het mogelijk, door wijziging van de wetsontwerpen, ze in den aangegeven zin te verbeteren? Wij gelooven het wel. Om v e e l in dien zin te doen, zou men nog geheel andere voorstellen moeten indienen, met name meer accijnzen afschaffen, het personeel wijzigen of afschaffen en de successiebelasting verhoogen en progressief maken. De overtuiging dat dit noodig is dient meer en meer gevestigd te worden en het volk opgewekt om daarop aan te dringen.[1)] Maar iets kan door verbetering van de aanhange ontwerpen toch ook verkregen worden.

1) 't Is hier misschien de plaats om eens even aan te stippen dat het in ons land niet alleen niet gemakkelijk valt om eenige verbetering in het belastingstelsel t e v e r k r i j g e n , maar dat het zelfs somtijds moeielijk is, ja op enkele plaatsen onmogelijk, om over verbetering van het belastingstelsel t e s p r e k e n . Ik ondervond dit in April en Mei van dit jaar, bij mijn pogingen om hier en daar in openbare vergaderingen propaganda voor afschaffing van de accijnzen en het patentrecht te maken ea tot teekening van het adres op te wekken.
Te *Tiel* was op geen manier een lokaal daarvoor te krijgen, zelfs niet de zaal van de Nutsspaarbank, die toch geregeld voor concerten, volksvoordrachten enz. gebruikt wordt, niettegenstaande ik verzekerde dat mijn rede niet zou strekken om de denkbeelden van de een of andere politieke partij te verkondigen, maar slechts om de accijnzen in verband met de volksvoeding te behandelen. De weigering geschiedde op grond dat de zaal voor een dusdanige vergadering niet was 'ingericht.' - Op een andere plaats (hoofdstad eener provincie, doch die ik, om niemand in ongelegenheid te brengen, hier niet noem) had men met moeite een zaal gekregen, doch de voorzitter van de vereeniging, die mij had uitgenoodigd, een gemeenteambtenaar, gaf voor den avond waarop ik sprak, den hamer aan een der andere bestuursleden over, omdat hij, toen de vergadering gepubliceerd was, een bericht van den burgemeester had gekregen 'om eens bij hem te komen' en daarom, misschien niet ten onrechte, voor nadeel in zijn betrekking vreesde. - In de derde plaats zij aangestipt een grappige ervaring bij gelegenheid van het optreden voor de adresbeweging opgedaan in het dorpje *Dronrijp*, gelegen in Menaldumadeel, onder het bestuur van het oud-liberaal Kamerlid, den burgemeester Mr. W.A. Bergsma. Nadat men ook daar vrij wat moeite had gehad om een zaal voor mij beschikbaar te krijgen, was dit ten slotte toch gelukt. Op het laatst van mijn rede, hoewel niet op het eind, te klokke tien uur, zag ik den veldwachter tot den voorzitter naderen en hem iets in 't oor fluisteren. De voorzitter stond op en fluisterde op zijn beurt mij iets in 't oor, waarop ik luide aan 't publiek, dat het zaaltje geheel vulde, te kennen gaf, dat zeer zeker het vastgestelde duitingsuur moest geëerbiedigd worden en ik dus spoedig een slot aan mijn voordracht zou maken, wat ik dan ook deed, terwijl de voorzitter daarop, 'uit gebrek aan tijd,' zooals hij het uitdrukte, de vergadering sloot. - Als men zooveel moeite ondervindt bij pogingen, om ons volk een beetje warm te maken voor belastinghervorming, dan kan men eens nagaan wat het i n heeft om het tot veel belangrijker en even noodige hervormingen op te wekken. Daargelaten nog de in fraaie woorden dikwijls luid gehuldigde maar in de practijk soms ver te zoeken 'vrijheid van spreken!'

Hiertoe worde het minimum van inkomsten, waarbij de aanslag begint, verhoogd. Op zijn minst behooren niet alleen de inkomsten beneden *ƒ* 600, maar die beneden *ƒ* 1000 van de belasting vrijgesteld te worden.

Om te zien, welken invloed dit op de percentage zou hebben, moeten wij enkele cijfers aanhalen uit de lijst, waarin het belastbaar inkomen per klasse is opgegeven en die als bijlage bij de stukken is gevoegd. Deze lijst is nog afkomstig van het wetsontwerp van Minister GROBBÉE en daardoor iets verouderd, doch bovendien niet geheel in overeenstemming met het tegenwoordige wetsontwerp, omdat de verdeeling in klassen een andere is. Bij gebrek aan andere opgaven is zij echter de eenige, die wij kunnen gebruiken en de fout, die hierbij begaan mocht worden is zoo, dat het belastbaar inkomen eerder te laag dan te hoog geschat wordt en daardoor de eventueel te heffen percentage eer te hoog dan te laag zal uitkomen. In de bedoelde bijlage komen de opgaven voor elke klasse afzonderlijk voor; hier nemen wij eenige klassen bij elkaâr. De andere opgaven dier bijlage, over het inkomen van roerende en onroerende goederen afzonderlijk, waarbij voor de laatsten de 20 pct. extra-aftrek verleend wordt, laten wij hier achterwege, in de laatste kolom alleen het belastbaar inkomen opnemende, waartoe men komt door beide soorten van aftrek toe te passen.

Men ziet uit deze tabel (volgende bladzijde) dat dus vermoedelijk 248.871 personen in de belasting zouden worden aangeslagen. Rekent men de bevolking van Nederland op 4.450.000 inwoners en schat men een gezin gemiddeld op 5 personen, dan zijn er in Nederland ongeveer 890.000 hoof-

den

Klassen.	Inkomen.	Aantal aangeslagenen.	Totaal van het inkomen der klassen.	Totaal van het belastbaar inkomen der klassen.
1	*f* 600 tot *f* 800	68.122	*f* 40.873.200	*f* 2.779.377
3	» 800 » » 1000	42.525	» 34.020.000	» 3.470.040
5	» 1000 » » 1200	27.476	» 27.476.000	» 3.736.736
6	» 1200 » » 1500	25.499	» 30.598.800	» 5.691.377
7	» 1500 » » 2000	25.397	» 38.095.500	» 8.990.538
8	» 2000 » » 2500	16.316	» 32.632.000	» 9.006.432
9	» 2500 » » 3000	10.475	» 26.187.500	» 8.275.250
10	» 3000 » » 4000	12.219	» 36.657.000	» 13.049.892
11	» 4000 » » 5000	6.004	» 24.016.000	» 9.510.336
12 tot 16	» 5000 » » 13000	11.984	» 81.534.500	» 40.322.507
17 » 21	» 13000 » » 36000	2.535	» 45.326.000	» 27.637.716
22 » 28	» 36000 » » 90000	284	» 13.252.000	» 9.092.462
29 » 66	» 90000 » » 460000	35	» 5.530.000	» 4.617.280
	Totaal	248.871	*f* 436.198.500	*f* 146.179.883

van gezinnen. Van dezen wordt slechts weinig meer dan een vierde gedeelte aangeslagen, dus nauwelijks een vierde van de Nederlandsche gezinshoofden hebben een inkomen van meer dan *f* 600 's jaars. Een bewijs te meer, voor het reeds zoo dikwijls bewezene, dat de overgroote meerderheid tot de mingegoeden behoort.

Het totaal cijfer uit de laatste kolom, de *f* 146 179.883, is de grondslag, waarop de voorstellers tot hun percentage van 6 pct. zijn gekomen. Immers 6 pct. hiervan is *f* 8.770.792, dat is ongeveer de som, die de af te schaffen belastingen opbrengen en die dus door de inkomstenbelasting moet bijeenkomen. Wil men nu deze belasting voor de kleine burgerij minder drukkend maken door inkomsten beneden *f* 1000 vrij te stellen, dan wordt het belastbaar inkomen verminderd met de sommen door de beide eerste cijfers der laatste kolom aangewezen, dus met *f* 6.249.417. Het totaal belastbaar inkomen wordt door deze vermindering *f* 139.930.466 en om hiervan de zelfde opbrengst te krijgen als van de *f* 146.179.883 moest de belasting niet tot 6 pct. maar tot 6.27 pct. geheven

worden. Door dus de overigen ruim *één vierde percent* meer te laten betalen, kan men de inkomsten beneden *ƒ* 1000 vrijstellen. Men ziet uit bovenstaande lijst, dat hierdoor een zeer groot getal personen gebaat zoude zijn, want niet minder dan 110.647 der aangeslagenen, dus meer dan twee vijfde van allen, behooren tot die met inkomsten beneden *ƒ* 1000.

Intusschen zal de percentage met m e e r dan een kwart percent moeten verhoogd worden. Want de bovenstaande berekening steunt daarop, dat na het vervallen van de eerste vier klassen de aftrek voor de overige klassen gelijk zou blijven. En dit ware onbillijk voor de klassen die dan de eersten zouden worden, met name voor de inkomsten van *ƒ* 1000 tot *ƒ* 2000. Want de eerste, die dan in de termen viel om aangeslagen te worden, met een inkomen van *ƒ* 1000, zou - daar voor deze 5^{e} klasse de aftrek 80 pct. is - *ƒ* 12 aan de belasting moeten betalen, wat blijkbaar, indien men de inkomsten beneden *ƒ* 1000 geheel vrij stelt, veel te veel is. Daarom worde, te gelijk met het schrappen der eerste vier klassen, de aftrek voor de andere klassen gewijzigd, door b.v. in de 5° klasse 95 pct. af te trekken en zoo vervolgens tot in de hoogere klassen b.v. met de 10° te beginnen, de aftrek weer gelijk wordt aan de nu voorgestelde. Een geheele omrekening der tabellen zou noodig zijn om te weten, hoe hoog dan het percentage zou dienen gesteld te worden, doch een ruwe schatting kan wel leeren, dat men door verhooging met 0.2 pct. den invloed van dien verminderden aftrek kan compenseeren.

Door dus de percentage in plaats van op 6 pct. op 6.5 pct. te bepalen, kan men de inkomstenbeneden *ƒ* 1000 geheel vrijstellen en de inkomsten van *ƒ* 1000 tot *ƒ* 2000 veel minder hoog belasten dan thans in het voorstel het geval is. Ons dunkt wanneer men tot het invoeren dezer nieuwe belasting overging, dan zou men op zulk een half percentje niet moeten zien, indien daardoor werkelijk zou vermeden worden, den last te leggen op de schouders van hen, die niet meer kunnen dragen.

Onze beschouwingen samenvattende, komen wij tot de volgende besluiten:

1° De weg, welke met deze wetsontwerpen wordt ingeslagen is, wat in het algemeen de richting betreft, de rechte en juist die, waarop wij ons ook in het vervolg bij belastinghervorming zullen moeten bewegen. Echter moet en kan reeds thans zonder bezwaar verder op dien weg worden voortgegaan, door behalve het patentrecht en den zoutaccijns ook den z e e p a c c i j n s af te schaffen. Achtereenvolgens moeten dan later ook de andere accijnzen verdwijnen.

2° De voorgestelde inkomstenbelasting worde zooveel mogelijk in een belasting naar draagkracht veranderd, zoo dat:

a. De buitengewone aftrek van 20 pct. voor het inkomen uit onroerende goederen vervalle.

b. Bij de bepaling van het belastbare deel van het inkomen de inkomsten, uit arbeid verkregen, niet met die uit kapitaal worden gelijk gesteld, maar voor de eersten meerdere aftrek worde toegelaten.

c. De talrijkheid van het gezin in aanmerking worde genomen, en

d. Ook de plaatselijke omstandigheden, voornamelijk de grootte der gemeente in rekening worde gebracht.

3° Bovendien moeten, ten einde door de nieuwe belasting de mingegoeden en kleine burgers niet te sterk te drukken, de inkomsten beneden *f* 1000 vrijgesteld en de aftrek voor de hierop volgende inkomsten, tot die van *f* 2000 à *f* 3000, verminderd worden.

4° In plaats van aanslag ambtshalve worde de verplichte eigen aangifte in de wet opgenomen en zware straffen gesteld op valsche aangifte.

5° De percentage worde van 6 pct. verhoogd tot 6.5 pct.

De meeste dezer wijzigingen schijnen mij zoo noodzakelijk, om de verandering in ons belastingstelsel wezenlijk tot een verbetering te maken, dat ik zou aarzelen tot aanneming van de onveranderde voorstellen te advizeeren. Wellicht zou ik, na eenige weifeling, toch nog tot aanneming overhellen, om het goede beginsel, dat er aan ten grondslag

ligt, doch in geenen deele om de wijze waarop het is uitgewerkt, en ik zou mij zeer wel kunnen voorstellen, dat het kamerlid Domela Nieuwenhuis aan de ongewijzigde voorstellen zijn stem onthield, omdat zij, bij een kleine ontheffing van druk der armen, een te grooten last op de kleine burgerij leggen. Om dit laatste te voorkomen is dan ook aanvulling en wijziging volstrekt noodzakelijk.

Bovendien, waar men eindelijk in ons land eens een rijksinkomstenbelasting krijgt, is het ook om andere reden dringend noodig dat die zoo goed mogelijk zij. De oppositie tegen elke nieuwe belasting is groot, tegen een inkomstenbelasting zal zij dit in het bijzonder zijn. Worden niet alle onbillijkheden, die men kan voorzien, uit de toepassing te zullen volgen, zoo veel mogelijk vooraf weggenomen, dan zou er gevaar ontstaan dat de fouten, die in de uitwerking van een goed beginsel zijn begaan, de oppositie zoo sterk maakten, dat tot afschaffing van de nieuwe belasting werd besloten.

Eindelijk is er nog een andere reden. Deze rijksinkomstenbelasting, zoo gebrekkig geregeld als zij thans wordt voorgesteld, zou groot gevaar opleveren, haar nadeeligen invloed ook uit te oefenen op de gemeentelijken belasting die den naam van hoofdelijken omslag draagt en die in menige gemeente vrij is van de fouten, in het aanhangige wetsontwerp aangewezen. Men zou dan in de meeste gemeenten als het ware twee inkomstenbelastingen hebben, een van het rijk en een van de gemeente, met een verschillende mate van progressie, verschil ook in de grondslagen, waarnaar de aanslag geschiedt, verschil in de wijze van aangifte enz. Nu mogen de gemeentebesturen, zooals zij opcenten op de personeele belasting heffen, ook opcenten op de eventueel in te voeren rijks-inkomsten-belasting heffen. De hier genoemde en nog andere bezwaren tegen tweeërlei inkomsten-belasting zullen er wellicht toe leiden - zoo schrijft een hand zeer bevoegd in gemeentezaken,[1] ‘dat de gemeentebesturen van dit middel gebruik maken en hunne eigen hoofdelijke om-

1) De redacteur van *De Gemeentestem* in een hoofdartikel van 17 Juli j.l.

slagen laten varen. Wij gelooven niet dat het inslaan van dezen weg te ontraden zou zijn. Waar de Rijksbelasting-heffer over zoo veel meer gegevens beschikt - het ontwerp verplicht ook den ontvanger der registratie- en successierechten tot het geven van inlichtingen - om het inkomen te schatten, komt het ons veiliger voor, in het zog van den algemeenen fiscus te varen, dan zelf met gebrekkige gegevens een eigen omslag te behouden.' 'Dat aan de gemeentebesturen' - zoo eindigt deze schrijver - 'hierdoor veel moeite en onaangenaamheden zouden bespaard blijven, behoeft stellig geen betoog.' Maar evenmin - zoo voegen wij hier aan toe - behoeft het eenig verder bewijs, dat, mochten de wetsontwerpen onveranderd worden aangenomen, menig gemeentebestuur, dien weg volgende, zijn belastingstelsel eer zou bederven dan verbeteren.

De vraag, die ten slotte nog overweging zou verdienen, is: hebben de wetsontwerpen, hetzij al of niet gewijzigd, eenige kans door de tegenwoordige Tweede Kamer aangenomen te worden?

De Regeering zal daartoe zeker niet meehelpen. Er is alle gevaar dat de voorstellen niet eens in behandeling komen, maar op zij worden gedrongen door Regeeringsvoorstellen, die reeds in de maak zijn. Mochten ze wel worden behandeld, dan zal toch de Regeering niet anders kunnen doen dan de aanneming ontraden en dit is voldoende om de meerderheid er zich tegen te doen verklaren. Al waren de liberalen bij uitzondering in deze zaak eens volkomen eenstemmig en kon ook de heer Domela Nieuwenhuis met hen meestemmen, ze zouden nog enkelen der andere partijen met zich moeten vereenigen om tot aanneming te geraken. Uit de rijen der Katholieken zal die hulp zeker niet dagen, doch ook van Anti-revolutionnaire zijde is zij niet te verwachten. Wel is er een tijd geweest dat menigeen in Friesland op een twee- of drietal stemmen hoopte, die enkele der anti-revolutionnaire Kamerleden uit die meest democratische onzer provincies, vóór wetsontwerpen als de aanhangige zouden uitbrengen. Maar zoodra dit Ministerie was opge-

treden en *De Standaard* van oppositieblad regeeringsorgaan was geworden, bleek het al spoedig dat de volkspartij van Dr. Kuiper en zijn geestverwanten in dezen niets had te verwachten. Zelfs een Ruurd Okma, met wien men zich in het district Wolvega deerlijk in den vinger heeft gesneden, zal zijn stem niet aan deze wetsontwerpen geven, nu Dr. Kuiper ze, hoe kort en hoe dwaas dan ook, in zijn orgaan heeft veroordeeld.

De wetsontwerpen zullen dus òf nooit in behandeling komen, òf verworpen worden. Nutteloos is echter de er aan bestede arbeid niet. Er moet en er zal een rijksinkomsten-belasting komen; de accijnzen moeten en zullen afgeschaft worden; het patentrecht zal en moet verdwijnen. De kwestie is slechts w a n n e e r . En nu gelooven wij dat het concipieeren van uitgewerkte wetsvoorstellen, hoe gebrekkig dan ook, en het kritiseeren daarvan, veel nut kan doen ter voorbereiding voor het eindelijke tot stand komen der verbeteringen waarop wordt aangedrongen. Zij, die tegen een inkomstenbelasting zijn, zullen daardoor langzamerhand overtuigd worden dat hunne bezwaren, bij een goede uitvoering van het beginsel, niet zoo groot zijn; en de warme voorstanders, die i n en misschien d o o r hun warmte wel eens vergeten, dat met het w o o r d rijksinkomstenbelasting nog niets is gezegd, zullen er door aangespoord worden om mee ernstig te overwegen h o e zulk een belasting behoort te zijn en hoe zij n i e t behoort te wezen.

Tegen den tijd dat men de direct belanghebbenden, de minvermogenden zelf, mee oproept om de beslissing te nemen, d.i. tegen den tijd dat er algemeen kiesrecht wordt ingevoerd, kan men dan met de voorbereiding gereed zijn. Vóór dien tijd zal er van een degelijke ingrijpende verbetering van ons belastingstelsel niet kunnen komen.

Leeuwarden, 26 Aug. '89.

Van een klein meisje, door Delang.

Even na twaalf belde Annemietje met een onzeker gerinkel; eens en nog-eens, flauwtjes. Toen hoorde men haar overal-tegenop-stooten bij het klimmen, een zoo gauw-mogelijk naar boven komen de twee rijen trappen op met de haast van een kind. Daarna kwam zij, een beetje buiten adem, de lichte kamer binnen, haar hoed in één ruk af en haar tasch op een stoel geworpen, terwijl zij binnensmonds gedag zei met vriendelijk-blijde oogen en een glimlach, die bijna lach werd. Toen op grootmoeder aan om die te zoenen; de meid moest zij een hand geven. En onderwijl zeiden de vrouwen dingetjes waar je om lachen moet, wijl zij aan het kind wilden doen blijken, dat zij het lief vonden. Annemietje lachte maar al door, onhoorbaar; erg tevreden, omdat zij werd aangehaald.

Nadat het kind op een bordje een boterhammetje met suiker gegeten had, de reepjes versneden tot teerlingen, over zich de grootmoeder hoog op haar stoel, achter het broodgerij als een meesteres uitkomend; maar niet zóó hoog, niet zóó eerbiedwaardig-mooi als anders, omdat haar muts wat goor leek en zij tanig was in het gelaat door slecht-slapen, ging het - na wat beredderend heen en weer loopen van en naar de tasch - erg stil en ernstig haar werk maken, het

hoofdje schuin en méégaande met de pen, die groot was tusschen haar kromme vingertjes. De oude vrouw moest daarna als altijd oordeelen of de letters mooi waren en haar bril er bij halen.

En wat ging Annemietje nu doen? Spelen?

‘Och’, zei de kleine.

Want zij hield er niet van over haar plannetjes te praten als het haar gevraagd werd. Dan zei ze maar ‘och’, een beetje beschaamd en ging erg-stil doen waarin zij lust had. En midden in haar spelen haalde zij vanzelf er de anderen bij, zoo heelemaal zonder erg.

Grootmoeder zat nu àf van de tafel in de aankante, erg lichte kamer, haar handen bezig met kousen breien. Van tijd tot tijd liet zij een steek vallen; dan kwam het kind uit haar hoek, nam de kous mee naar het venster en herstelde de fout gauw, als een verstandig meisje. Zij raakten nu even aan het praten tot het weer stil werd en men niets meer hoorde dan het gauwe tikken van het klokje op den schoorsteenmantel, de over elkaar glijdende pennen der oude vrouw en het hoorbare zich roeren van het kind in het hoekje.

Daar zat het op een laag bankje achter een wit neteldoeksch poppenledikant, opgemaakt met rose strikjes. Vier poppen, dan weer in het bed, dan tegen de lambriseering òpgezet, altijd in haar handjes - nu deze, dan een andere - waren haar speelgoed. Doch op-eens keek zij op naar de oude vrouw, die hoog-alleen zat in de ruime kamer, het kindje klein, inéengehurkt op het bankje in den hoek. Haar in-eens stille handjes lieten de pop in haar schoot zakken.

‘Oó-poe.’

Maar de oude vrouw, die juist luisterde naar een opengedaan bellen, hoorde niet.

Toen ging het kindje weer geduldig door met de vier poppen, twee met hoedjes op en laarsjes aan, één de kleertjes uit, de gelijmde en genaaide beenen bloot, lang-uit; de pop dwars over het bed en de plunje vlakbij op den grond. De vierde zette zij weer òp in haar schoot, met de linkerhand haar onder de armen houdend, het wegglijdende bovenlijf

telkens tegen haar buik duwend, de poppebeenen omhoog. En met de rechterhand kamde zij, haar werk ernstig-gemeend hervattend, zonder optezien. Soms had zij beide handen noodig voor het stijve, onwillige poppenhaar en hield zij het lijf stijfvast tusschen haar klemmende knietjes.

Zij was nu klaar met het naar achter kammen en haar weggegane gedachten kwamen terug. Toen zette zij de pop naast zich tegen de lambriseering, voorzichtig, om het mooie haar niet in de war te maken.

'Oó-poe.'

'Hondje.'

En het kind vraagde om een rood lintje voor het haar der pop.

Grootmoeder zou eens kijken en rees op van haar stoel; moeilijk-langzaam, pijnlijk. Dat kwam van het slechte slapen, zei ze tegen het kindje.

Het roode lintje lag in het laadje van het kastje, dat in de kamer stond. Maar ojé, ojé; tà-Lien hield zoo van roeren en die was er gister bij geweest om breipennen te zoeken. Wie weet waar het lag!.... maar neen, daar was het. Was dat geen mooi lintje?

Onderwijl had het kind de ongekleede pop een nachtpon aangetrokken. Toen ging het, gauw-òp van haar bankje, onder haar stijf-stoffen, korte jurkje een wit achterste van een broekje bloot, in het ledikant dekentjes omslaan en kussentjes opschudden. En de wezenlooze pop er in, goed toegedekt.

Wat zei Annemietje nu? Dank u opoe?

Maar glimlachend, zonder te bedanken, erg-blij bezig, nam het kind het lintje op den tast aan, de pop, die tegen de lambriseering wachtte, oppakkend. En omdat het het kijken der grootmoeder boven zich voelde, ging het, zonder opzien, onder het haastige doen harer vingertjes door, vragen wat mooier stond; dit: rood op blond, of dàt: blauw op donker. En met het hoofdje wees het een pop aan, die - mooi gemaakt - rechtop vóór haar zat, het hoedje naar achter. Annemietje moest het zeggen, meende de grootmoeder. Dàt

deed zij niet. Toen zei de oude vrouw: rood. Het kind knikte heftig-toestemmend en, op haar gemak gekomen, ging het zacht-vertrouwelijk praten van dingen, waaraan het veel dacht, onderwijl maar-al-door met de pop bezig.

‘Minnie hèt blauw lint voor haar poppen.... weet u hoeveel z' er hèt?’

Grootmoeder wist het niet.

Toen moest zij raden.

‘Vijf.’

‘Mis,’ en ze zei het maar zelf:

‘Zeven!’....

De pop lag weer in haar schoot, losgelaten. Met blij-blauwe oogen naar de grootmoeder van haar lage bankje opkijkend, vervolgde het kindje in één adem:

‘Eén.... da's zoo'n mooie.... die heet óók Minnie.... En één héél kleintje met echt haar,.... die kan op tafel staan, heelemaal los.’

Toen wilde de grootmoeder in een verrukking van haar oude wezen haar aanraken. Maar het kind daeht aan de dingen die het mooi vond en weerde de liefkozing af met gauwe handbeweging.

‘Twéé zijn zussies; zóó klein; met roode jurken... zoo róód, ja zoo róód als....’

En het keek òm zich in de kamer, maar zag niets, wat dàt rood was.

‘En dan is er één bij, die hèt 'n koffer vol goed en 'n hoededoos, zóó klein... met 'n hoedje er in. En één.....’

Dóór praatte het in een klimmend bewonderen, opgestaan en mêe door de kamer met de oude vrouw, die treuzelend in haar bezigheid heen en weer liep. Soms was haar kleine lichaampje vóór de grootmoe en liep zij achteruit, omhoog kijkend; soms was zij naast haar. Eens stond zij stil en liet zij haar wegsukkelen naar de huishoudkast, in zich een begin van droefenis, als was zij alleen met een niet-te-uiten mooi van binnen. Even slechts, want de grootmoeder vraagde weer belangstellend. Toen klaarden de kleuren van haar verbeeldingen op en terwijl haar mondje antwoordde,

ging haar heele wezen op in het denken aan de dingen die zij het prachtigst vond van al het geziene in haar leven, zaken waarover zij gewoonlijk weinig sprak, maar waarop zij steeds trachtte haar eigen poppenkraam te doen gelijken, zoodat haar spelen een eeuwig mooimaken geworden was van poppen, waarmeê zij nooit meer door de kamer uit wandelen ging en die zij ook niet aansprak en strafte of beloonde - zij de moeder, de poppen kinderen - maar een spel, waarbij zij zweeg en de poppen poppen waren, voor niets goed dan om aangekleed te worden, doch zoo mooi mogelijk en zoo lief mogelijk, in haar behoefte haar glansende verbeeldingen als werkelijkheid vóór zich te zien.

Daar stond zij in-eens alleen bij de dichtgaande deur, waarachter haar grootmoeder wegging het tochtige portaal door. En stil-blijmijmerend ging zij terug naar het venster, in de ooren de geuite verbazing der grootmoeder, in het hoofd hel-rood, mooi-blauw, schitterend wit en de lieve lijntjes van het poppengoed, van jurkjes en boezelaars, fijn-gekante broekjes, dunne, soepele geweven kousjes en het poetige denkbeeld van rozetjes op laarsjes van gouden-torren kleur; de waan in haar hoofd komende over de poppetjes in haar handen en haar vingertjes bezig elk leelijkheidje weg te doen, telkens opnieuw, een heerlijk-pleizierige bezigheid, omdat zij meende dat het verblindend-mooie niet zou wegblijven. Eéns zou het komen. Daar waren nog veranderingen aan te brengen: een strikje moest opgenaaid, een eind uit-gerafeld, iets anders worden losgetornd en àf van het lichaam der pop. Dàt zou tà-Lien doen. Kwam zij nog niet? Maar het bij-de-handte kind zag dat het nog een uur te vroeg was. En het ging door met de poppen.

Nu kwam het dagmeisje binnen en die aan het mooi-vinden en prijzen. Het kind hield van haar, omdat zij helder was en mooi-bruine oogen had. Het liet de poppen zien op haar opstaande vingertjes, pop voor pop, de heen-en-weer draaiende hand onder de rokken. Onderwijl glimlachte het zonder veel te zeggen. Maar toch vraagde het nog eens wat Anne-de-meid mooier vond: rood in het haar of blauw?

‘Rood,’ zei de dienstmeid.

‘Ik ook, zei het kind; en weet je hoe die met rood heet?’

Neen, dàt wist zij niet. Dan moest zij raden. Annemietje vond dit laten-raden heel prettig.

De meid zei wat.

‘Mis!’

De meid bedacht zich even en vond een naam aan de zoldering.

‘Mis, mis!’

Dan gaf zij het op.

Toen noemde het kind den naam als een zaak die vanzelf spreekt.

Maar de namen der andere poppen noemde het niet. Waren het Marie, Suze, Anne? Of namen waar je om lachen moet: Klaasje, Grietje en Heintje? Het heerlijke geheim bij zich houdende, bleef het lachende kind heftig neen-schudden; er deugde geen één; geen kwestie van, dat er één deugde. Toen ging de meid, die niets meer te zeggen wist, heen, nog maar altijd met bedenken bezig.

Na vieren belde tà-Lien, terug van haar lesgeven, tegelijk dat het dagmeisje heenging en de grootmoeder van en naar de keuken over het portaal liep, vóór zich omhoog gehouden de schalen met warm eten. Boven aan de trap was even een verward door elkaar praten der drie vrouwen, het dagmeisje wachtend tot zij de juffrouw zou kunnen voorbijgaan. En midden in het hel-lichte vak der open deur stond het kleine meisje, op de lippen de woorden die het zeggen wilde en de handjes klaar om tà-Lien meê te tronen naar den poppen-hoek. Tà-Lien aan het luisteren en kijken, recht op vóór het kind, de kou van buiten op haar wangen en aan haar handen, een grijs najaarsmanteltje aan, terwijl zij telkens van ‘ja’ knikte, omdat zij het kind wilde laten zien hoe goed zij het begreep, het gelaat belangstellend-ernstig. Maar plotseling pakte zij in een opwelling van weeke liefde de kleine op en zakte zij neêr op een stoel, het kind, dat nog praten wilde tegen zich, het hoofdje in haar armbuiging; zij erg

vóórover, groote zoenen drukkend op het kleine gezichtje en het voorhoofdje onder het zeggen van uitbundige woordjes, het mooi-teere lichaampje tegen zich klein-drukkend. In zich een groot gevoel van behagelijkheid, in haar hoofdje een vaag afweten van het bereiken harer wenschjes, liet het kind begaan zonder af te weren.

Maar moesten zij niet eten? Als zij niet voortmaakten, werd alles koud. En de moeder dribbelde weer heen om het laatste schaaltje te halen.

Aan tafel zaten de drie in het weggaande licht van den dag, over de oude vrouw het kindje en de dochter. Erg-thuis, wachtte de kleine op haar klaargemaakt bordje, onbewust glimlachend, de bloote armpjes over elkaar op het aangenaam-koude tafellaken; een bordje waarop vleesch gesneden werd. Daarna gingen zij recht zitten en vouwden de handen, op de lippen een gewoontegebedje, de oogen toe en het kind zei haar gebedje hard op, vijf woorden groot, de oogen stijfdicht met trillingen der wimpers.

Terwijl het at, praatte het kind, antwoordend op de vragen der vrouwen en soms moest het erg lachen, eigenlijk lachen om niets; alleen door het prettige gevoel, dat altijd kwam als het bij opoe was. Het had het over véél eten.

Geloofden zij niet, dat zij zulk een schaaltje-vol opat? Verbazend veel kon zij eten, zou je zien; net zoo erg eten als zij hard loopen kon. Als zij niet wilde kon niemand van de klas haar inhalen. En zoo zou zij van middag méér eten dan tà-Lien en natuurlijk meer dan opoe.

Oó-poe at weinig; nee-maar!

Een beetje biefstuk, een beetje rijst, een worteltje...! *Ik* zou doodvallen.

De dochter geweldig aan het lachen en de moeder ook, maar angstig om pijn in haar zijde; een nooit-gedaan lachen, dat telkens terugkomt en de suffe, gewoon-voelende lichamen goed doet; een, waarbij men huilt en dat de stille, goed-geaarde, thuiszittende vrouwtjes er van doet houden de kindertjes, die heel innig met heûr zijn, uittehooren en aan het praten te krijgen en dat het gevoel van heûr liefhebben in-

eens klaar wakker schudt, zoodat zij zoenen moeten en tegen zich aandrukken.

En de pijnlijdende oude vrouw, de hand in haar zijde, knikte terug op het door lachen afgebroken zeggen der dochter. Zeker. Dachten zij niet, dat zij in-eens vloeken ging met haar doodvallen?

Maar het kind, dat erg had moeten lachen, waarom wist het niet, zei:

'Doodvallen is doodvallen en als je niet eet, val je dood.'

De tante gaf het een ander klaargemaakt bord, lekker fijngemaakt er op; netjes plat gestreken, de kleine voren van de vork er over heen; een bordje, waarin je met je vorkje slootjes graaft onder het opeten door, zoodat het spelende naar binnen raakt of waaruit je je naam - een stijve, overal even dikke druk-Ee - in het midden wegeet en dat je met plezier goed schoonmaakt met je lepeltje en een vinger van je linkerhand om het wegwillende eten op je bord te houden.

Na-den-eten wiesch tà-Lien het vaatwerk. Annemietje ging dan altijd mêe. In de keuken op een te hooge stoel zat zij bij het rammelende, rinkelende werk van tante. Vóór-over, de ellebogen op de dijtjes, keek zij, tusschen haar knietjes door, naar de jengelende voetjes. Zonder ophouden vertelde zij. Hoog-schel klonk boven het leven in de overaldichte, kleine keuken haar stemmetje, dat te weinig buigzaam was voor den drang harer verbeeldingen en het gevoeld-belangrijke der dingetjes op school en dat bij lang-achtereen praten te-hoog worden ging en haar hoofdje moemaakte. In haar was een ongezegd verlangen naar den avond, als tà-Lien de poppen zou helpen mooi-maken. Al den tijd van wachten was haar stemmetje ongemeen teer-warm.

Juli '89.

Een verkeerde Richting, door Mr. F.U.C. van Waensinck.

Wij Hollanders zijn een rijk volk en een gerespecteerd volk in Europa. Wij hebben een geduchten invloed, wel niet meer zooals in vroegere eeuwen door onze strijdvaardigheid of door de bekwaamheid onzer diplomaten, maar door ons geld. Ons kleine land bezit ¼ deel van de Russische en meer dan ¼ van de geheele Oostenrijksche schuld en bovendien hebben wij nog millioenen bij millioenen geleend aan Italianen, Spanjaarden, Portugeezen, Turken en Egyptenaren, om nog niet eens te spreken van de ontzaggelijke sommen, die wij in Amerikaansche sporen, in Afrikaansche goud- en diamantvelden, in Oostindische koffie- en tabaksplantages hebben gestoken.

Wij hebben van 6000 tot 10.000 millioen gulden aan vreemdelingen op rente geleend, waarvan wij jaarlijks 300 tot 400 millioen gulden aan rente trekken en deze goudstroom neemt, dank zij de voorzichtigheid onzer financiers, nog ieder jaar in breedte en diepte toe.

300 a 400 millioen gulden per jaar aan rente maakt *ƒ* 100 per hoofd voor iederen bewoner van Nederland, dat is *ƒ* 500 per gezin van 5 personen; daarvan kan men leven als men het zuinig overlegt; dat is een bron van welvaart waarbij vergeleken alle andere weinig beteekenen. En behalve deze

rente wordt er nog door honderdduizenden in ons land een fatsoenlijk bestaan gevonden in het koopen en verkoopen van die effecten; men staat er verbaasd over hoeveel er in den vorm van commissies en provisie nog aan de effecten wordt verdiend.

Het is een nationaal belang deze bron van welvaart steeds ruimer te doen vloeien, het is ons aller plicht de hooge positie, die Nederland als effectenbezittend volk in Europa bekleedt, te versterken en over de geheele wereld uit te breiden. Daartoe moeten alle krachten worden ingespannen, en daarom moet in de allereerste plaats gewaarschuwd worden tegen een noodlottige richting, die bij sommige menschen bestaat en die vooral ook ons praktisch onderwijs overheerscht: om den goederenhandel en de industrie te verheerlijken.

Wat al ongeluk heeft deze verkeerde richting over ons land gebracht, hoeveel kapitaal is er door verspild, hoeveel menschen zijn er door ongelukkig geworden. Vraag het aan onze reeders, onze kooplieden, onze winkeliers, onze ingenieurs en technologen van Delft, die met ten deele geleend geld zaken zijn begonnen. Tegenover één die succes heeft staan er tien, die hun eigen geld en dat van hunne geldschieters hebben verloren. Al dat zaken doen is mij allemaal niets waard, zeide een ervaren bankier eens tot mij, en de man had gelijk.

Niet alleen, dat die noodlottige richting zoovele individuen te gronde richt, zij ruineert ook de financiën onzer groote steden, drijft de inkomstenbelasting onzinnig hoog op en verjaagt daardoor de rijke menschen, de ziel der stad, buiten hare muren.

Amsterdam is hiervan een sprekend voorbeeld. Het heeft kostbare dokken, steigers en handelsinrichtingen gemaakt, die niet gebruikt worden en een kanaal, dat ontzettend veel kost; het heeft zijne financiën geruineerd en waarvoor? Wat heeft Amsterdam ervan geprofiteerd?

Niets! De handel en scheepvaart verloopen, de rijken verlaten de stad; de bewoners moeten hooge belastingen betalen en Amsterdam gaat te gronde, wanneer niet gebroken wordt met het dwaze stelsel om geld uit te geven ter bevordering van de scheepvaart, den goederenhandel en de Industrie.

Daarin toch wordt Amsterdam nooit weêr groot en het is ook nergens noodig voor.

In al dat zaken doen zit geen verdienste meer, sedert er geen monopolie prijzen meer kunnen behaald worden, als in den tijd der Oost-Indische Compagnie. Het brengt alleen arm volk in de stad, dat niets bijdraagt in de gemeentebelasting en in den winter schrikkelijk veel aan bedeeling kost.[1)]

1) De heer Joh. Amersfoordt schreef in Maart 1829 een zeer belangrijk artikel: Bedenkingen over de verminderde welvaart in Amsterdam, over de verdere verwachting dienaangaande en over de middelen ter voorkoming van verderen teruggang.
Hij toont daarin aan, dat het een dwaling is te meenen, dat koophandel en scheepvaart en geldwinnen woorden van dezelfde beteekenis zijn.
Geld is er alleen verdiend in den tijd toen in den handel op Oost-Indië de verkoopsprijs vijftien of twintig malen den gedwongen inkoopsprijs der prodrukten overtrof. In den handel op West-Indië kwam het profijt voort uit het gebruik van negerslaven. In den Europeeschen handel waren die zaken het voordeeligst, die wij dreven met de minst ontwikkelde volken, met de Moscoviten en de Spanjaarden; wij waren hen te leep af.
'Was ons wijders' gaat de schrijver voort 'een gevaarlijke nabuur of mededinger in den weg, wij ontzagen ons niet bij traktaten den voortduur te bedingen van eenen toestand, die staande de vijandelijkheden alleen wettig kon geacht worden; en door de aanhoudende afsluiting van de Schelde voor Antwerpen was ook deze zorg geweken.
'Tengevolge hiervan, zwijg ik van koophandel, als ik van de bronnen van voormalige welvaart spreek, maar noem die: *Monopolie en Privilegie gegrond op politieke of moreele superioriteit*.'
Mijn geestverwante voorganger ziet hier duidelijk hoe het gaan zal, hij vreest zeer terecht dat de kanalen en entrepôt-dokken in Amsterdam aangelegd, die veel geld hebben gekost, weinig winst zullen geven en hij beveelt aan allen die van den handel moeten leven, op blz. 9 de grootste zuinigheid aan. Met profetischen blik gewapend gaat hij voort.
'Het is zeker niet te ontkennen, dat op de verminderde welvaart de zware belastingen aanmerkelijk drukken, en dat, voor zooverre die uitsluitend door de ingezetenen dezer stad moeten gedragen worden, zij een gereede aanleiding worden tot verhuizing naar elders; dan deze stof durf ik nauwlijks aanroeren, en waag het slechts nog daaromtrent aan te merken, dat, mijns inziens, ontwerpen, welker uitvoering aanzienlijke opofferingen zouden kosten, niet behooren ondernomen te worden, dan met de zekere bewustheid, dat zij de vruchten zullen opbrengen; evenzeer zou ik huiverig zijn in het aangaan van belangrijke handelsondernemingen naar verre afgelegene streken.'
Het Handelsblad, dat sedert 1828 twee malen per week onder de zinspreuk *Lux et Libertas* verscheen, wordt door den praktischen man dan ook ter dege berispt over den 'winderigen' toon, waarop het allerlei uitgaven aanbeveelt voor de uitbreiding van de handelsinrichtingen zonder deugdelijke bewijzen bij te brengen, dat zij voordeel zullen opleveren.
Het verbergt, volgens den schrijver, in dien tijd reeds 'den waren toestand en de wezenlijke toedracht der zaken.'
Wanneer deze Hollander met zijn praktischen blik eens geweten had welk een enorme bron van welvaart het effektenbezit en de effektenhandel, die in het geheel geen kosten veroorzaken, eenmaal voor ons land zouden worden; met hoeveel meer klem zou hij dan hebben kunnen spreken tegen de roekelooze uitgaven, waarvoor hij waarschuwt en wat zouden wij een massa geld hebben uitgespaard, wanneer wij zijne raadgevingen hadden opgevolgd. Had die wijze eens kunnen zien, hoe de luttele som van 480 millioen gulden, die wij volgens Adam Smith in het laatst der vorige eeuw aan vreemdelingen hadden geleend, door spaarzaamheid en wijs overleg, in onze dagen is aangegroeid tot 6000 en misschien wel tot 10.000 millioen gulden. Daarin bestaat thans onze *superioriteit*, waarvan de heer Amersfoordt spreekt; zij was van politieken en moreelen aard, toen wij met 'minder ontwikkelde' volken in vroegere eeuwen zulke voordeelige zaken dreven; zij is tegenwoordig een financieele *superioriteit* en nog veel gemakkelijker dan vroeger heffen wij onzen cijns van minder ontwikkelde volken in den vorm van hooge percenten, wanneer zij geld bij ons komen leenen. 'En de aard ziet,' nog zooals Helmers zegt:
'Haar trezoren vercijnsd aan Neêrlands grond.'

Niet in den goederen handel, in scheepvaart of nijverheid is Amsterdam groot, maar in den geld- en effectenhandel en in de speculatie.

Al die dure handelsinrichtingen zijn totaal onnoodig. Een uitgebreid telegraaf- en telefoonnet, een mooie, comfortabel ingerichte beurs, een aantal financiers met kennis van hun vak en veel geld, een goed geoefend leger van speculanten met een fijne neus, die hun kapitaal niet vastzetten maar het disponibel houden om van iedere gunstige koers te profiteeren. Dat alleen maakt Amsterdam groot en rijk en machtig.

Laat de handelsinrichtingen vervangen worden door inrichtingen van genoegen, welke Amsterdam maken tot een aantrekkelijke woonplaats van rijke lieden die daar aan de beurs kunnen speculeeren. Dan hebt gij de gemeente-finantiën gered

en het spook der progressieve inkomstenbelasting verjaagd. Alle belastingen kunnen aanzienlijk worden verminderd; rijke lieden zullen naar de stad stroomen en Amsterdam zal dan een stad van geld en een stad van vermaak worden, die haar gelijke niet vindt in Europa.

Het is inderdaad moeilijk te begrijpen, hoe ooit verstandige menschen erin hebben kunnen toestemmen, dat de gemeente-financiën geruineerd werden door die kostbare handels-inrichtingen, die niets opbrengen.

Wat ik van Amsterdam heb gezegd geldt voor alle steden van ons land. Als men rijk genoeg is om te rentenieren, zooals dit met Nederland het geval is, dan heeft men geen handel en geen industrie meer noodig; wij kunnen die overlaten aan volken, die niet zoo veel geld hebben.

Wat doen wij ook met koloniën, die ons niets dan geld kosten. Als Java, Sumatra en Borneo aan Duitschland behoorden, dan konden wij immers even goed als nu de aandeelen in de tabaksmaatschappijen en koffieplantages te Amsterdam aan de beurs verhandelen en er onze dividenden van trekken en dan waren wij bevrijd van alle kosten en lasten, die nu op het moederland rusten. De Duitschers mochten dan op Atjeh passen.

Het is onze taak de bankiers van Europa te zijn en daarvoor moeten wij zuinig zijn en op ons tellen passen. In de eerste plaats moet het onderwijs der jeugd daarop gericht zijn; het moet praktisch wezen; de jongens moeten voordeel trekken van de kundigheden op de school verworven; zij moeten daartoe geen natuurkunde, werktuigkunde of scheikunde leeren, welke studie er alleen aanleiding toe geeft dat zij ingenieurs, technologen of fabrikanten worden en daardoor òf zonder tractement rondloopen òf nog erger hun vaders geld verspillen in fabrieksondernemingen, die geen percenten geven; zij moeten de wetenschap leeren, die bij uitnemendheid praktisch is, die aan ieder fatsoenlijk mensch dagelijks te pas komt, die hem groote winsten kan geven en hem vrijwaart voor verliezen; zij moeten op school reeds de fondsenlijst en hare geheimen bestudeeren, ook al worden zij ambtenaar,

want het tractement is toch zóó laag, dat ieder fatsoenlijk mensch minstens een gedeelte van zijn inkomen uit rente van effecten moet trekken. Niets is voor een mensch zóó noodzakelijk als kennis van de effectenlijst en in de toekomst moet een directeur eener school, niet meer zooals nu, met zijne leerlingen fabrieken gaan bezoeken, maar hij moet van tijd tot tijd met hen naar de Amsterdamsche Beurs gaan; daar kunnen zij praktische levenswijsheid opdoen.

Volk van Nederland, wees praktisch en maak gebruik van de voordeelen, die ons land door zijn rijkdom u aanbiedt. Als gij weinig geld hebt, ga dan op een buitentje wonen, met een grooten tuin in een goedkoope, gezonde streek, waar gij uw eigen groenten kunt verbouwen en waar een goede post- en telegraaf-verbinding bestaat, leef zuinig, wordt lid van Eigen Hulp en bestudeer ijverig de effectenmarkt, dan kunt gij een rustig en aangenaam leven leiden en uw vermogen voor uwe kinderen vermeerderen. Laat uwe zonen een baantje zoeken, dat, al brengt het ook niet veel op, u toch nooit geld kan kosten.

Als gij veel geld hebt, ga dan te Amsterdam wonen, beleg een deel van uw kapitaal soliede en beproef met een ander deel uw geluk op de Beurs- Dat is de beste wijze om uwen tijd aangenaam door te brengen, uw scherpzinnigheid te toonen en uw vermogen somtijds op verrassende wijze te doen toenemen.

Als uitspanning zij u de beoefening der Sport zeer aanbevolen; zij brengt uw stad en uw land in eere bij alle rijke menschen.

Aan de gemeente-besturen zoude ik willen toeroepen: Vermijdt alle kosten voor handelsinrichtingen en voor uitbreiding der industrie, die uw stad ontsieren, arm volk, dat bedeeling vraagt, in de stad brengen, en uwe gemeentebelastingen verhoogen. Verfraai integendeel uw stad, leg parken aan met bloemen en fonteinen, verschaf goedkoop bouwterrein, waar renteniers, die kunnen medebetalen in de inkomstenbelasting, nette huizen bouwen; spiegelt u aan het voorbeeld van Nijmegen, waar dit alles is tot stand gebracht

en de belastingen, dank zij de toevloed van renteniers, zeer matig zijn gebleven.

Dan zal ons land een lustwarande gelijk worden, waar sierlijke villa's en nette huisjes elkander afwisselen, waar tevredene en gelukkige menschen wonen zonder vuile fabrieken en hongerige arbeiders, die om geld of om werk bedelen. De overtollige arbeiders (men kan toch niet eischen dat wij hen zullen onderhouden wanneer wij hen niet noodig hebben) zullen op staatskosten of door vrijwillige inschrijvingen van de goede burgers naar een ander land moeten verplaatst worden. Dit is het beste wat men voor die menschen doen kan.

Men moet rekening houden met den feitelijken toestand en zeker is het, dat het middel om rijk te worden bestaat in zuinigheid en overleg, door zijn geld soliede en verstandig te beleggen, en dat het roekeloos zaken doen in handel en industrie de grootste gevaren met zich brengt en door alle soliede menschen moet gemeden worden. Daarom nogmaals ernstig gewaarschuwd tegen de verkeerde richting, om de handel en de industrie te verheerlijken; dolle drijvers, door sommigen energieke menschen genoemd, hebben daardoor velen, zoowel privaat personen als gemeenten, geruineerd.

De faculteit der Godgeleerdheid. Door H.J. Biederlack.

I. Aan de Rijks-universiteiten.

Een der eersten, die in Nederland begrepen hebben, dat de theologische faculteit van de hoogeschool moest verdwijnen, is de Utrechtsche hoogleeraar Opzoomer. In zijne hoogst merkwaardige, nog heden, zoovele jaren na haar verschijnen, lezenswaardige en tot denken opwekkende brochure 'De Hervorming onzer Hoogescholen' (1849) deed hij het voorstel, slechts vier faculteiten te handhaven, en zeide hij van de vijfde: 'Het voorstel tot hare opheffing is niets anders dan een noodzakelijk uitvloeisel uit het beginsel onzer tegenwoordige maatschappij, de afscheiding van staat en kerk. Ieder kerkgenootschap is daarmede een ligchaam in den staat geworden, waarvoor deze, buiten hetgeen hij voor ieders veiligheid en ongestoorde ontwikkeling te doen heeft, evenmin te zorgen heeft als voor eenig ander genootschap, in zijn midden gevestigd. Het is daarbij een noodzakelijk uitvloeisel van art. 165 der Grondwet, dat aan alle kerkgenootschappen in het rijk gelijke bescherming verleent.'

Toen vijf en twintig jaren later de minister Geertsema een ontwerp-wet op het Hooger Onderwijs had ingediend, waarnaar de oude theologische faculteit zou vervangen worden

door eene ‘faculteit der godsdienstwetenschap’, werd de grondgedachte, van welke waarchijnlijk *niet* de heer Opzoomer bij het doen van zijn voorstel was uitgegaan, door een ander, door niemand minder dan Johannes van Vloten, met de hem eigen openhartigheid uitgesproken. Ook deze begreep, dat de zelfstandige faculteit der godgeleerdheid of godsdienstwetenschap geen reden van bestaan meer heeft, en oordeelde, dat niet anders behoort te worden gehandhaafd dan het onderdeel der wijsbegeerte, dat men ‘godkunde’ zou kunnen noemen, d.i. ‘de wetenschap, hoe het begrip God in de wereld gekomen is, er zich in verschillende vormen en gestaltenissen voordeed en doet, en er - langs modern-kristelijken nevelweg - allengs even natuurlijk als noodwendig weêr uit verdwijnt, om alleen bij wijze van beeldspraak verder nog gebezigd te worden.’

Op den minister Heemskerk, die 11 December 1874 een nieuw wetsvoorstel indiende, schenen deze beide uitspraken den noodigen indruk gemaakt te hebben. Althans, hij *poogde* dadelijk, er naar te handelen. Hij wilde de faculteit der theologie (of hoe zij dan ook heeten zou) laten vervallen; maar hij hechtte toch nog genoeg aan het oude, om in de faculteit der letteren, behalve een aantal andere doctoraten, verkrijgbaar te willen gesteld zien een doctoraat ‘in de godsdienstwetenschap en wijsbegeerte.’ *Ça n'est pas la peine assurément, de changer de gouvernement!* konden de geestverwanten der twee bovengenoemde geleerden zeggen.

De minister zou dit zelf spoedig genoeg inzien. De gedachtenwisseling met de Tweede Kamer der Staten-Generaal bracht hem tot beter en grondiger nadenken. De verslagen der Commissie van Rapporteurs van Februari, April en Mei 1875 leerden hem, hoe de meesten, nog erger dan hij, hinkten op twee gedachten. In het laatste verslag kon hij lezen, dat bij vele leden bestond en versterkt was de overtuiging, ‘dat de leeraren van het talrijkste kerkgenootschap hier te lande, in het ware belang des vaderlands, eene opleiding moesten erlangen, die hen voor eenzijdigheid en bekrompenheid van inzigten vrijwaarde,’ - en zoo voorts. ‘De minister van

Binnenlandsche Zaken,' lezen wij dan verder, 'gaf te kennen, dat hij zich van een algemeen theologisch onderwijs, 't welk dan toch feitelijk tot het leeraarschap van een bepaald kerkgenootschap moest opleiden, geen helder denkbeeld kon maken.' Waarschijnlijk heeft de minister in den loop der volgende drie maanden verder bedacht, dat wie zich spiegelt aan een ander, zich zacht spiegelt, - ten minste, in zijn gewijzigd wetsontwerp van 4 Augustus 1875 was geen aarzeling meer te ontdekken, en werd rechtstreeks front gemaakt tegenover de heeren, die voor de godsdienstwetenschap niet alleen een doctoraat, maar zelfs eene afzonderlijke faculteit verlangden. De minister handhaafde in zijne Memorie van Beantwoording zijne zienswijze: 'nadere overweging heeft daarin geen verandering gebragt en er zelfs toe geleid, om het afzonderlijk onderwijs in de godsdienstwetenschap, hetwelk in het laatste wetsontwerp was opgenomen, om eenigermate aan de bedenkingen tegen het weglaten der theologische faculteit te gemoet te komen, te doen vervallen. De bezwaren tegen het toevoegen van dit onderwijs aan de faculteit der letteren en tegen een doctoraat in de godsdienstwetenschap kwamen hem gegrond voor.' Zoo keerde de minister in dit opzicht tot zijn nooit in behandeling gekomen ontwerp van 1868 terug.

Had de liberale partij der Tweede Kamer den eisch harer beginselen begrepen en er aan durven gehoorzamen, - zij zou den Minister Heemskerk hebben moeten toejuichen. Juist het tegenovergestelde gebeurde. Als één man trad heel de voorhoede der linkerzijde tegen het voorgestelde op. Met den heer Heemskerk waren het ééns (niet in de motieven, maar in de praktische conclusie) de heeren der beide orthodoxieën, - de mannen, die in de ongunst der tijden berusten en van de nood een deugd maken moesten, - de Roomschen, die er niet aan denken konden, de door de scholastiek beheerschte hoogescholen der middeneeuwen weer in 't leven te roepen, - en de calvinisten als Bichon van IJsselmonde, De Jonge, Van den Berch van Heemstede, Teding van Berkhout en Van Wassenaar van Catwijck, die

de tijden van Gijsbert Voetius *e tutti quanti* niet weer konden doen terugkeeren. Van die conservatieven, die overigens in staatkundige levensopvatting hem het naast stonden, moest de Minister vernemen, dat het verdwijnen der theologische faculteit zou wezen ‘eene schande voor Nederland.’ En de liberalen waren het hiermede tamelijk wel eens, en vroegen zich alleen maar af, of ze met den heer Van Naamen van Eemnes naar eene faculteit der ‘godgeleerdheid,’ of met den oud-predikant Moens en den aan de theologie ook niet vreemden heer Mees naar eene faculteit der ‘godsdienstwetenschap’ zouden verlangen. Deze laatste, die zelfs de heeren Van Houten, Smidt en De Roo van Alderwerelt zou voldaan hebben, scheen te geavanceerd, om tot stand te kunnen komen. Met medewerking van hare meer conservatieve leden, riep de liberale partij de faculteit: der ‘godgeleerdheid’ in het leven; behalve de drie genoemde heeren, die hieraan niet meê deden, stemde ter linkerzijde alleen de heer Godefroi tegen. Of het meer dan toevallig is, dat juist deze ééne joodsche afgevaardigde zich hier telkens van de liberale partij afscheidde en 's ministers motieven en praktische conclusie beide onderschreef? Behoudens deze ééne uitzondering, werd al wat liberaal heette beheerscht door de vrees, waarvan het hierboven geciteerde Verslag van Mei 1875 getuigde: vrees voor de orthodoxie eener-, voor 't ongeloof andererzijds. Toch eischte het beginsel iets anders. Wees even oneerbiedig als de lieve, schalksche koningin uit Heine's *Disputation*, en oordeel vrij, dat uw gecultiveerde smaak moeielijk erger kan beleedigd worden dan door de uitingen van *Mucker*-recht-zinnigheid en van *Dageraads*-vrijdenkerij; maar doe nu toch daarom niet den onlogischen sprong, van den Staat te verlangen, dat hij maatregelen neme, om ‘in het ware belang des vaderlands’ aan het veld winnen dier twee uitersten paal en perk te stellen!

't Is waar, dat indertijd den liberalen een slecht voorbeeld gegeven was door den man van dat hersenschimmige, nooit ofte nergens vertoonde ‘Christendom boven geloofsverdeeldheid,’ door Thorbecke, die, op dit punt al even conservatief

als op zoo menig ander (men leze er het nuttige, in 1888 opnieuw uitgegeven boekje van den heer Van Houten maar eens op na!) op 20 November 1862 aan de Ministerstafel het behoud van een theologisch onderwijs zonder dogma aanbevolen en op 29 November 1871 bij die opvatting van wat hij noemde ‘de hoogste aller wetenschappen’ gepersisteerd had.

Dat juist de heer Heemskerk in deze zaak de liberalen aan hun beginselen moest herinneren, was wel aardig. Dat hij, die zooveel zin voor het komische bezit, den humor dezer zijner positie ten volle begrepen had, mogen de volgende ondeugende zinsneden uit zijne redevoering van 24 Maart 1876 bewijzen: ‘de Regering schrijft in deze zaak op hare banier: Scheiding van Kerk en Staat...’ ‘Zij meende daarbij een steun te vinden bij de velen, die, in beide staatkundige rigtingen in de Kamer, dikwijls op die zaak hebben aangedrongen en daarvan eene leus, eene kenspreuk gemaakt hebben. Zal zij daarin worden teleurgesteld, of zal die verwachting blijken niet ijdel te zijn geweest? De stemming zal het leeren.’ Wie den heer Heemskerk in het parlementair debat heeft bijgewoond, en nog onder den indruk is van het dezer dagen door den heer Frans Netscher naar het leven gedaan portret van dien opgeruimden scepticus, *ziet* en *hoort* den Minister van 1876 zooiets, bescheiden en uitdagend tevens, zeggen, en geniet het ten volle.

De stemming gaf eene andere uitkomst, dan de Minister gewenscht had. De liberale partij liet zich door het beroep op haar eigen beginselen al even weinig influënceeren, als door des Ministers tot de heeren Moens en Mees gerichte voorspellingen, dat ‘de hoogleeraren van de godsdienstwetenschap toch eigenlijk zouden wezen theologanten,’ en ‘dat men zeker, welk stelsel men ook, afwijkende van dat der Regering, moge volgen, ernstige moeijelijkheden in de toekomst schept.’

Heden, nu de wet op het Hooger Onderwijs meer dan tien jaren in werking is, moet de scherpzinnigheid van den heer Heemskerk, de juistheid van zijn blik, in deze zaak

althans erkend worden. Wie in 1876 naïef genoeg waren, om van de nieuwe faculteit der godgeleerdheid zich veel voor te stellen, om te gelooven aan het kweeken eener godsdienstwetenschap zonder dogma, of om met den heer Pické van de Eerste Kamer te verwachten, dat eene vrije kerk der toekomst zich gelukkig zou gevoelen, om van de faculteit verlichte leeraren te ontvangen, zijn teleurgesteld. De faculteit der godgeleerdheid moge theoretisch wezen wat zij wille, - praktisch is zij niets meer en niets anders dan de oude theologische faculteit. Ook hier is ‘de oude weggejaagde A. (denk aan Multatuli's geestigste *boutade!*) die de voordeur was uitgeworpen, in eene andere hoedanigheid weder door'n achterdeurtje binnengesmokkeld.’ Zoodra de faculteit der godgeleerdheid poogt, iets anders te zijn, dan zij vroeger was, bewijst ze het onredelijke van haar bestaan. Theologie zonder dogma is ondenkbaar; dat leert de ervaring.

Dat is zóó waar, dat thans nog bij de keuze van hoogleeraren voor een van de theologische faculteiten in de allereerste plaats wordt gelet op de richting, d.i. op hun dogmatisch stelsel. Zijt gij modern? Zijt gij naar ethisch-irenischen trant orthodox? Zijt gij een man van het zich juist achtende midden? Zoo vraagt men, opdat al wat nog synodaal Nederlandsch Hervormd is, zijne zonen bij de hem dierbaarste dogmatische coterie in de leer kunne zenden. Dat wordt als zoo'n soort van stilzwijgende afspraak beschouwd, waaraan zich te houden, geboden wordt door de goede trouw. Vóór tien jaren vond de Utrechtsche theologenwereld het al zeer ongepast, dat de Synode der Nederlandsch Hervormde kerk haar de iet of wat meer links staande heeren Lasonder en Cannegieter als kerkelijke hoogleeraren zond; een Duitsch varium in den Studenten-almanak waarschuwde zelfs tegen (liefhebbers mogen den *calembour* savoureeren!) ‘die theologischen Kannengiesser.’ In 1882 was Leiden in last, toen de tot faculteitshoogleeraar benoemde heer Acquoi door een minder modern kerkelijk hoogleeraar dreigde vervangen te worden. Thans schijnt Leiden de benoeming tot hoogleeraar van den heer Gunning aan onze clericale meesters in Den

Haag zeer ten kwade te duiden. Met zekerheid kan men zeggen: dong ereis een tweede Ferdinand Christian Baur naar een Utrechtschen hoogleeraarskatheder, dan zou, ten spijt van alle verschil in wetenschappelijke beteekenis, de groote Tübinger moeten wijken voor iemand als bijvoorbeeld den redacteur der oneigenaardig zich noemende 'Stemmen voor Waarheid en Vrede.' Dat geen agnosticus of positivist (*vulgo* 'vrijdenker'), geen Protestantsch-orthodox dissenter, geen Roomsche, geen Israëliet in de godgeleerde colleges belang zal stellen, wordt, en zulks terecht, stilzwijgend ondersteld.

Zoo is alweer praktisch bewezen, wat, van een wijsgeerig en encyklopedisch standpunt beschouwd, reeds vaststond: dat er geen enkele reden bestaat voor eene afzonderlijke faculteit der godgeleerdheid. De wetenschappelijke, niet dogmatische, niet tot eenig geloof behoorende vakken, welke binnen haren cirkel vallen, behooren geheel en al, hetzij tot de wijsbegeerte, hetzij tot de taal- en volkenkunde, hetzij tot de cultuurgeschiedenis, dat is tot het veld van de faculteit der letteren en wijsbegeerte. Aan eene moderne hoogeschool is de theologische faculteit een onding. Feitelijk is de faculteit der godgeleerdheid bij ons dan ook niet anders dan eene kweekschool voor latere leeraars van een paar kerkgenootschappen. Moge volgens art. 1 der wet op het Hooger Onderwijs dit omvatten: 'de vorming en voorbereiding tot zelfstandige beoefening der wetenschappen en tot het bekleeden van maatschappelijke betrekkingen, waarvoor eene wetenschappelijke opleiding vereischt wordt,' - dit alles geldt van het theologisch onderwijs niet, want dit omvat alleen de voorbereiding tot het bekleeden der niet zelfstandig-wetenschappelijke, der kerkgenootschappelijke betrekking van 'dominé.' Wil de Regeering iemand met dien arbeid belasten, dan vraagt zij hem, als Gretchen aan haren minnaar: 'Nun sag, wie hast du's mit der Religion?' En de voor Leiden, Utrecht of Groningen bestemde candidaat-hoogleeraren antwoorden, zoo ge wilt, allen hetzelfde, - 'nur mit ein bisschen andern Worten,' Wat echter de

wetenschap met die vraag en hare beantwoordingen te maken heeft, dat ligt alsnog in 't duister. Zóóveel staat vast: dat van de beloften der heeren Moens en Mees niets is uitgekomen, en dat ook weer hier de ‘hohe, himmlische Göttin’ verlaagd is tot eene ‘tüchtige Kuh,’ die de Nederlandsch Hervormde Kerk en hare aanstaande dienaren van boter voorziet. Van zeer veel te dure boter! Immers, terwijl de Staatsbegrooting voor het loopende jaar de rijksbijdragen, volgens art. 103 der Wet op het Hooger Onderwijs te betalen voor alle kweekscholen en seminaria van de Evangelisch Lutherschen, de Remonstranten, de Hersteld Evangelisch Lutherschen, de Roomschen, de oud-Roomschen en de Israëlieten, te zamen raamt op *ƒ* 43180.-, - wordt voor de theologiae professoren der Rijksuniversiteiten *ƒ* 69250.- uitgetrokken, en geniet de Nederlandsch Hervormde Kerk buitendien volgens art. 104 der wet voor hare bij de faculteiten benoemde kerkelijke hoogleeraren nog *ƒ* 28400.-. Haar alleen komt dus, indien we de pensioenen mederekenen, ruim eene tonne gouds per jaar voor 't opleiden van predikanten ten goede.

Deze toestand is ergerlijk en wekt met den dag meer ergernis. Dezelfde Nederlandsch Hervormde Kerk, die aldus, en zonder eenige reden, overbevoordeeld wordt, verliest in onze dagen meer en meer aan beteekenis. Aan de eene zijde verlaten haar tal van individuën, die ieder op zichzelf van haar afvallen, aan het geheele Christendom of althans aan eiken kerkelijken vorm daarvan vaarwel zeggen, en als rationalisten, zij het als philosophische deïsten, zij het als agnostici, op eigen beenen gaan staan. Aan den anderen kant ziet men de echte Calvinisten *en masse* uittreden. Thans reeds is de Nederlandsch Hervormde Kerk zeker niet meer het talrijkste kerkgenootschap in den Lande. Hoe zwak zij is geworden, valt heden nog slechts te gissen; maar zal weldra, bij de volkstelling op den laatsten dag dezes jaars, kunnen blijken. Geen wonder, dat de groote steun, haar verleend, allen ergert, die niet als goed-conservatieve oud-liberalen het van nationaal belang achten, het synodaal

verband bijeen te houden en voor leeraarsvrijzinnigheid in de voormaals heerschende kerk te zorgen.

De leiders der verbonden kerkelijke partijen, die thans over de meerderheid in de Tweede Kamer der Staten-Generaal beschikken, en die wij in deze dagen, ter wille, naar 't verluidt, van de Rijksschatkist, zoo luchthartig hebben zien omspringen én met het openbaar volksonderwijs èn met de huishouding der gemeenten, zouden het belang der Schatkist op beter te verantwoorden, ja, op voortreffelijke wijze dienen, indien zij den aanval hunner aandoenlijk goed gedisciplineerde troepen richtten tegen de faculteit der godgeleerdheid aan onze Universiteiten. Waarom zouden zij het niet doen, te beginnen reeds bij de a.s. debatten over de Staatsbegrooting? Niemand voorzeker zal de illusie koesteren, dat van hen consequente toepassing van het beginsel der scheiding van Staat en kerk te wachten zou zijn; de meesten hunner, alle Roomschen in de eerste plaats, zijn doof aan dat oor. Zelfs de subsidiën, volgens artt. 103 en 104 der Wet op het Hooger Onderwijs voor 't opleiden van leeraren van diverse pluimagie betaald, zullen door hen gehandhaafd worden, schoon het sedert 1815 ongewijzigd bestaande en ook weêr vóór twee jaren ongewijzigd gebleven, thans 171ste artikel der Grondwet aan de afschaffing althans van deze subsidiën niet in den weg staat, omdat in 1815, het tijdstip, waarvan dit grondwetsartikel spreekt, nog geen kerkelijke kweekscholen of seminaria of leerstoelen gesubsidieerd werden, en eerst later langzamerhand die subsidies al meer en meer gegeven zijn geworden. Handhaaft men de onverplichte subsidies (art. 103 H.O.) voor Protestantsche dissenters, Roomschen en Israëlieten, dan is het even billijk of onbillijk, de onverplichte subsidies (art. 104 H.O.) voor de kerkelijke hoogleeraren der Nederlandsch Hervormden te handhaven. Maar dit alles geldt niet van de dubbele weelde der kostbare theologische faculteiten, voor welke ook de heeren De Savornin Lohman en Schaepman al heel weinig hart kunnen hebben. Medelijden met de zoolang overbevoordeelde Nederlandsch Hervormde Kerk zou geheel misplaatst zijn. Zij blijft toch de 't rijkst gesubsidiëerde en is zelf rijk

genoeg, om verder in eigen behoeften te voorzien. En daar zij zich immers alleen met de zaken des hemels bezighoudt, kan zij blijmoediger dan wie ook denken: ‘aide toi, - le ciel t' aidera!’

Zonder eenigen twijfel had onze onvergetelijke Cd. Busken Huët gelijk, als hij, die zich zelf ten voorbeeld had mogen stellen, zeide: ‘Geen enkele vorm van studie overtreft, als instrument tot veelzijdige ontwikkeling, de aan alle talen rakende, de wijsbegeerte en geschiedenis in zich opnemende, vrij beoefende theologie.’ Geen ernstig vrijzinnige, die niet dankbaar en van eerbied vervuld is voor al wat de wetenschap, d.i. de menschelijke beschaving, verschuldigd is aan ‘vrije beoefenaars’ der theologie, neen, der cultuurgeschiedenis en der wijsbegeerte, als Scholten en Kuenen, om van de reeds overledenen en de nog levenden slechts deze landgenooten te noemen. De besten onder ons erkennen volmondig, dat in hunne schatting elk onderdeel van heel het menschelijk weten in belang achter- staat bij die door Van Vloten zoo juist gedefiniëerde ‘godkunde.’ Volgt hieruit, dat de godgeleerdheid of godsdienstwetenschap nog langer thuis behoort aan onze Universiteiten? Geenszins. Heel de menschelijke wetenschap, met inbegrip van al hare onderdeelen, wil niemand aan onze Universiteiten (al heeten ze dan zoo!) doen doceeren. Ook voor het regelen en inrichten van het van Staatswege te geven Hooger Onderwijs is een *Realpolitiker* noodig, die zich afvraagt, wat voor dit of dat volk, in dezen of genen tijd, in die of die gegeven omstandigheden, taak is van het Staatsgezag. De hoogleeraar Opzoomer, wijsgeer en praktisch man tevens, heeft dit in zijn hierboven genoemd geschrift geen oogenblik uit het oog verloren. Hij zegt daar: ‘Er is veel, waaraan het zeer nuttig is, dat iemand zijn tijd en zijne krachten toewijde; en het is zelfs te wenschen, dat zoo iemand van geldelijke zorgen ontslagen worde, om er zich onverdeeld mede bezig te houden, maar het is daarom nog niet wenschelijk, dat de staat hier voor zorge, die alles doen moet van het geld zijner burgers, dat ook door den minvermogende moet worden opgebragt.’

En verder: ‘Die het geld van den staat wil trekken moet doen hetgeen voor den staat belangrijk is.’ Altijd trouwens is, met min of meer bewustheid, in alle andere dingen naar deze juiste regelen gehandeld.

De vier faculteiten, tegen wier bestaan nauwelijks iemand te onzent zal protesteeren, voorzien alle in reëele behoeften, waarin door particuliere krachten niet kan voorzien worden, en wier vervulling een ieder onmisbaar weet te zijn voor de richtige nakoming van de plichten des modernen Staats. Dit alweer gaf den doorslag, toen bepaald werd, welke doctoraten verkrijgbaar zouden wezen. Onze door Nederlanders bevolkte en Oost-Asiatische koloniën bezittende Staat moest b.v., reeds als eerste belanghebbende, doctoraten instellen in de Nederlandsche letterkunde en in de taal- en letterkunde van den Oost-Indischen Archipel, - doctoraten welke niet te verkrijgen zijn in de andere toch niet minder beschaafde Europeesche Staten, alwaar omgekeerd graden verleend worden, die wij hier niet behoeven te kennen. Hetzelfde valt op te merken bij het gegeven onderwijs. Dat b.v. aan eene Nederlandsche Universiteit onderwijs wordt gegeven in de fransche, de engelsche en de hoogduitsche letterkunde, maar niet in de spaansche of russische, dat is in overeenstemming met de door onze omstandigheden bepaalde reëele onderwijsbehoeften; voor de abstracte wetenschap echter en voor onze veelzijdige ontwikkeling zou elke taalstudie even belangrijk wezen.

Wie de vraag wil beantwoorden, of het een of ander behoorer zal tot het universitair onderwijs, mag niet enkel en alleen gehoor geven aan zijne individueele, wellicht zeer juiste, opvatting vau het zoo goed als geheel ongelimiteerde belang der ééne en ondeelbare wetenschap; hij moet utilist zijn in de eerste plaats, - met Montaigne bedenken, *qu'il n'y a qu'un absolu au monde, c'est que tout est relatif,* - en zeer reëele belangen raadplegen, zeer tastbare vooren nadeelen tegen elkander afwegen. Wie dat in onze dagen, in ons Land, doet voor de faculteit der godgeleerdheid, kan niet aarzelen. Hij ziet eene faculteit, onder wier

leden sommigen zeer zeker aan de wetenschap groote diensten bewijzen; maar die, als geheel genomen, voorziet, niet in de behoeften van de tot Staat georganiseerde maatschappij, maar van een onderdeel der maatschappij, dat zeer goed in staat is, desnoods zelfs zonder Rijkssubsidie, in eigen behoeften te voorzien, - *assez riche pour payer sa gloire*. Hij weet, om welke utiliteitsredenen het beginsel der scheiding van Staat en Kerk meer en meer moet gehuldigd worden, en ziet, dat de in strijd met dat beginsel voor de faculteit der godgeleerdheid gebrachte offers eene ergernis zijn voor eene zeer groot deel der bevolking, en voor zeer velen eene ergernis zouden blijven, of zelfs voor anderen dit zouden worden, als de faculteit nog onafhankelijker de wetenschap ging dienen. En hij concludeert noodzakelijk tot opheffing. Misschien met eenigen tegenzin; maar dan toch in het troostend bewustzijn, dat de beoefenaars der onafhankelijke ‘godkunde’ van Van Vloten zich door hunne verwijdering van de Universiteit evenmin zullen laten weerhouden, om aan de wetenschap diensten te blijven bewijzen, als zoovelen dat doen, die geen akademischen leerstoel behoeven, om tot de verlichting der menschheid het hunne bij te dragen. Wie heden ten dage werkelijk iets bijzonders te zeggen heeft, kan immers een boek schrijven! Best mogelijk, dat in eene, thans nog zeer, zeer verwijderde, toekomst heel de menschheid eene even wetenschappelijke en hartstochtelooze opvatting van de ‘godkunde’ zal huldigen als Van Vloten deed, en dat alsdan de tijd zal gekomen zijn, om voor talrijke weetgierigen te zorgen, door het met aller hartelijke instemming oprichten van leerstoelen in de geschiedenis en wijsbegeerte van het cultuur-verschijnsel ‘godsdienst’, in de archaeologie of palaeontologie als 't ware van de denkingen der menschheid. Best mogelijk! Edoch, *einstweilen bis den Bau der Welt Philosophie zusammenhält*, moeten we ons tevreden stellen met het beste of minst slechte, dat bereikbaar is in de gansch nog niet philosophische, door hongër en door liefde in stand gehouden maatschappij onzer dagen.

II. Aan de universiteit der gemeente amsterdam.

Dezelfde wet tot regeling van het Hooger Onderwijs, waarin dan bepaald werd, dat elke Universiteit eene faculteit der godgeleerdheid zou bevatten, beschikte in haar art. 36 het volgende: ‘Aan de gemeente Amsterdam wordt toegestaan het Athenaeum Illustre tot universiteit in te rigten, mits deze voldoe aan al de eischen, krachtens de wet ten opzichte van den omvang van het onderwijs, de promotien, de examens en de toelating daartoe voor de Rijksuniversiteiten gesteld, en bovendien de aanstelling der hoogleeraren aan Onze bekrachtiging worde onderworpen. Bij voldoening hieraan heeft deze universiteit ten aanzien van de door haar te verleenen doctorale graden en af te nemen examens gelijke regten als de Rijksuniversiteiten.’

Toen het gemeentebestuur van Amsterdam in 1877 tot de hervorming van het Athenaeum Illustre overging en, te recht of ten onrechte, eene Universiteit inrichtte, *moest* het derhalve nakomen al de voorwaarden, gesteld in dit artikel. Het *moest* zorgen, dat de nieuwe Universiteit voldeed aan dezelfde eischen als de Rijksuniversiteiten, in de eerste en voornaamste plaats ten opzichte van den omvang van het onderwijs.’ Derhalve *moest* de Universiteit der gemeente Amsterdam, naast de andere faculteiten, bevatten eene faculteit der godgeleerdheid. Derhalve ook *moest* in deze faculteit onderwijs gegeven worden in al de vakken, opgesomd in art. 42 sub a-k der wet op het Hooger Onderwijs.

Ziedaar wat *moest*, omdat de wet het als *conditio sine qua non* gesteld had voor het recht om te examineeren en te promoveeren, d.i. voor de levensvatbaarheid der Amsterdamsche Universiteit.

Bij het nakomen echter dezer verplichtingen kon het gemeentebestuur *twee* zeer uiteenloopende wegen inslaan.

Ten eerste had het gemeentebestuur de nakoming dier verplichtingen kunnen beschouwen als een noodzakelijk kwaad.

Het had kunnen zeggen: ‘wij betreuren, dat te kwader ure in de wet op het Hooger Onderwijs eene faculteit der godgeleerdheid naast de andere faculteiten gesteld is, en dat wij dus *leider auch Theologie* moeten laten doceeren, en nu zullen wij bij het inrichten onzer Amsterdamsche faculteit der godgeleerdheid niet meer doen dan het strikt onvermijdelijke. Om onderwijs in die faculteit te geven, benoemen wij, die het tot dusverre aan 't Athenaeum Illustre met den éénen Moll heel wèl doen konden, slechts een paar professoren, of (mocht men willen beweren, dat eerst *tres faciunt collegium!*) hoogstens een drietal, die wij zoeken zullen, waar ze het goedkoopst te verkrijgen zijn, - bij de seminariën der Doopsgezinden en der Evangelisch-Lutherschen hier ter stede. Hun onderwijs kan genieten, al wie er de geldelijke bijdrage voor over heeft, die wij vaststellen voor elk en een iegelijk, die zich als student bij een of andere faculteit laat inschrijven. Wij weten, dat bij den bloei der theologische faculteit het belang onzer Universiteit geenszins betrokken is, - dat, al leidt die faculteit een kwijnend leven, noch de hoogleeraren noch de studenten der andere faculteiten er iets bij zullen verliezen. Welnu, - daar de wet ons vrijlaat, om 's Rijks vrijgevigheid tegenover het theologisch onderwijs en de studenten der theologie *niet* natevolgen, maken wij met genoegen van die vrijheid gebruik en doen wij er ons voordeel mede. Aldus handelende, verkrijgen wij aanspraak op den dank aller beginselvaste liberalen in den Lande, op den dank ook aller belastingschuldigen in de Hoofdstad.’

Ten tweede (en ziedaar, hetgeen geschied is) kon het gemeentebestuur de wettelijke verplichtingen tegenover de faculteit der godgeleerdheid nakomen, als gold het de uitvoering eener aangename taak. Den bloei der theologische faculteit als een zeer gewenscht doel erkennend, kon het gemeentebestuur aldus redeneeren: ‘onze faculteit der godgeleerdheid moet niet slechts bestaan, maar ook kunnen concurreeren met hare zusters aan de Rijksuniversiteiten. Ook wij benoemen dus niet een minimum van theologiae professoren; maar zes op zijn minst, en daaronder een paar,

die, niet aan eenige kweekschool of aan eenig seminarium verbonden, geheel te onzen laste komen. Ook wij verlagen dus de bijdragen, ter tegemoetkoming in de kosten der Universiteit gevorderd, voor de ‘studenten of kweekelingen van in Amsterdam gevestigde kerkelijke kweekscholen of seminaria, tot het opleiden van leeraars voor eenig kerkgenootschap, of kweekelingen voor den geestelijken stand,’ tot de helft van het bedrag, dat door alle andere studenten moet voldaan worden. Ook wij denken zelfs niet aan den eisch van een liberaal beginsel, en de Amsterdamsche belastingschuldigen moeten gaarne eenige duizenden guldens meer per jaar over hebben voor het ideale goed eener bloeiende faculteit der godgeleerdheid.’

Deze laatste redeneering, - het is bekend, - was werkelijk, gedeeltelijk natuurlijk onbewust, die van het Amsterdamsche gemeentebestuur in 1877. Zonder eenige tegenspraak werd naar haar gehandeld bij het maken der verordeningen. En deze zijn van den beginne af aan zoo royaal mogelijk uitgevoerd. De faculteit der godgeleerdheid bestaat thans te Amsterdam uit zes hoogleeraren, wier bezoldiging in de ontwerp-Gemeentebegrooting voor 1890 uitgetrokken is ad *ƒ* 11.000.- voor twee Nederlandsch Hervormde, *ƒ* 3800.- voor twee (aan hun door het Rijk gesubsidiëerd seminarium reeds met *ƒ* 6200.- bezoldigde) Luthersche en *ƒ* 2000.- voor twee (op dezelfde wijze reeds *ƒ* 9000.- ontvangende) Doopsgezinde theologen. De faculteit der godgeleerdheid kost dus in 1890 aan de gemeente Amsterdam *ƒ* 16.800.- 's jaars, zal nog meer gaan kosten, zoodra alle hare leden sedert tien jaren hunne betrekking bekleeden, en nog meer, zoodra er pensioenen voor *emeriti* zullen te voldoen zijn.

Men zou zoo meenen, dat dit al wèl is, waar niet meer dan ongeveer een derde van dien last op de gemeente zou drukken, indien men bij de inrichting der faculteit van godgeleerdheid op de zuinigste wijze aan den eisch der wet had voldaan. Toch zijn er, en waren er reeds spoedig, lieden, die oordeelen, dat het aangaat, uit de opbrengst der door alle burgers zonder onderscheid opgebrachte belastingen nog

meer voor het theologisch onderwijs te besteden. Tot dit inzicht kwamen zoowaar Burgemeester en Wethouders van Amsterdam, die op 2 December 1881 van den Gemeenteraad de opdracht vroegen, om met het Nederlandsch Hervormde Kerkgenootschap over de benoeming van twee kerkelijke (edoch door de gemeente Amsterdam te bezoldigen en *casu quo* te pensioneeren) hoogleeraren te onderhandelen, en om dan naar aanleiding van den uitslag dier onderhandelingen aan den Gemeenteraad de noodige voorstellen te doen tot wijziging der verordening tot regeling der Universiteit van Amsterdam.

In de dit ontwerp-besluit toelichtende voordracht van Burgemeester en Wethouders en in hare bijlagen kan men de curieuse geschiedenis lezen van de dingen, die sedert April 1877 gebeurd waren en die geleid hadden tot dezen ruim vier en een half jaar later gedanen stap. De historie komt hierop neer:

Burgemeester en Wethouders van Amsterdam zijn het reeds van den beginne af aan eens geweest met hen, die, evenals de heer Mercier het in de raadszitting van 19 April 1877 uitsprak, van meening zijn, dat Amsterdam's Universiteit niet mocht ‘achterstaan’ bij de Rijksscholen, dat door het optreden van twee Nederlandsch Hervormde kerkelijke hoogleeraren zou worden voorzien in eene ‘leemte,’ dat eene theologische faculteit een ‘onmisbaar deel’ vormt van iedere Nederlandsche Universiteit, en dat die faculteit alle levenskracht verliest, zoo zij niet voldoet ‘aan de behoeften van het talrijkste Protestantsche kerkgenootschap.’ Op grond van deze meening, achtten B. en W. zich geroepen, om in Juni 1877 tot de Synode der Nederlandsch-Hervormde kerk een ‘adres’ te richten, met het verzoek, om, evenals aan de Rijksuniversiteiten, ook te Amsterdam kerkelijke hoogleeraren te benoemen. De Synode, die reeds inzag, hoezeer B. en W. naar de inwilliging van dit verzoek verlangden, hield zich tamelijk onverschillig, deed, alsof eigenlijk in hare behoeften reeds voldoende voorzien was door de van Rijkswege bezoldigde kerkelijke hoogleeraren te Leiden, Utrecht en Groningen,

en gaf op 9 Augustus 1877 heel niet toeschietelijk te verstaan, dat zij te luttel belang bij het aanstellen te Amsterdam van een laatste tweetal had, om er toe te besluiten, alvorens dit zonder geldelijk bezwaar voor haar kerkgenootschap zou kunnen geschieden. Nu waren het weer B. en W., die 't eerst eene mondelinge gedachtenwisseling wenschten. Bij die conferentie handhaafden de heeren van de Synode dezelfde zeer politieke houding, en waren zij niet verder te brengen dan tot de edelmoedige verklaring, dat zij ‘geen bezwaar’ hadden, om aan de Hooge Regeering eene Rijksbezoldiging voor de door B. en W. begeerde leerstoelen te verzoeken. In Den Haag kregen zij nul op 't request. Evenzoo B. en W., die op hunne beurt den minister Kappeijne van de Coppello voor de zaak hadden zoeken te interesseeren. De Synode, maakte intusschen maar vast een reglement op het van harentwege te geven onderwijs; gewaagde daarin van de mogelijkheid, om ‘zonder geldelijk bezwaar’ voor hare kerk ook te Amsterdam dat onderwijs te verstrekken; en maakte daarin verder een aantal bepalingen, waarin, zooals B. en W. klagen, ‘veel voorkomt, dat niet geheel strookte met (hunne) wenschen;’ zeer duidelijk doelen B. en W. in dit zachte verwijt op de door de Synode gemaakte bepaling, dat het ambt van kerkelijk hoogleeraar onvereenigbaar is is met dat van Universiteitshoogleeraar, - eene bepaling, die de mogelijkheid wegnam, om b.v. met verlof van den Gemeenteraad de twee niet- ‘dissenters’ onder de faculteitsleden door de Synode tevens als kerkelijke hoogleeraren te laten aanstellen. Bij deze ‘*rücksichtslose,*’ houding van de Synode meenden B. en W. ‘eenigen tijd eene afwachtende houding te mogen innemen.’ *Voorloopig* werd door de Synode zeer goedgunstig ‘toegestaan,’ dat haar kerkelijk onderwijs door Amsterdam's gewone Universiteitshoogleeraren werd gegeven. Beide partijen keken ereis uit, of particulieren het noodige geld zouden bijeenbrengen. Toen alle uitzicht hierop vervlogen was en definitief ook van het Rijk niets te verwachten bleek, ging de Synode kalm en rustig, als iemand die wachten kan en die weet *que tout vient à point à qui sait attendre*,

op haar doel af; van de gemeente Amsterdam hetzelfde te verkrijgen, wat zij van het Rijk reeds op drie plaatsen genoot; zij wist, hoe happig op het tot stand komen der overeenkomst hare wederpartij was, en zette derhalve de duimschroeven wat aan, met de onverbiddelijke verzekering, dat alle hoop op wijziging van haar reglement geheel ijdel was; met de aanzegging, dat haar kerkelijk onderwijs na 1882 niet meer door de Universiteitshoogleeraren zou kunnen worden gegeven; en met de bedreiging, dat weldra alle Nederlandsch Hervormde studenten in de theologie de Universeit van Amsterdam zouden moeten verlaten. Broederlijk hielpen haar de hoogleeraren der Evangelisch-Lutherschen en der Doopsgezinden, die een zeer bedenkelijk gezicht tegen B. en W. trokken; de wenschelijkheid betoogden, dat hunne studenten met Nederlandsch-Hervormde studenten in de theologie zouden blijven verkeeren en zich in dien omgang blijven vormen; en zich voordeden, als moesten zij bij 't wegvallen van dat verkeer gaan denken over verplaatsing hunner kweekscholen naar Utrecht of Leiden, - eene houding, waarbij moeielijk ernstig kan blijven, wie bedenkt, dat ten tijde van het Athenaeum Illustre de ‘dissenters’ nooit over een te kleinen kring geklaagd hebben, dat het Evangelisch-Luthersch seminarie sedert het Kon. Besl. van 5 Dec. 1816 te Amsterdam bestaat, dat het Seminarie der Doopsgezinden zelfs reeds in 1 7 3 5 daar is opgericht, en dat beide kweekscholen, te Amsterdam behoorlijk gevestigd en hoogst solide gehuisvest, zoo maar niet, met al wat er om en aan hangt, in een ommezien te verplaatsen zijn. B. en W. echter vonden, dat nu voor de gemeente Amsterdam de tijd gekomen was, om met geld over de brug te komen, en door 't beschikbaar stellen van bezoldigingen voor kerkelijke hoogleeraren het Hooger Onderwijs in de godgeleerdheid ‘meer vruchtbaar te maken voor de Nederlandsche volksontwikkeling.’

De Nederlandsch-Hervormde kerk verdient een compliment wegens het diplomatiek beleid in deze zaak van hare bestuurders, die zoo goed, ook nà het *disestablishment* der voormaals heerschende kerk, tegenover Staat en gemeente

de traditie gehandhaafd hebben, naar welke van oudsher de kerk, zooals Goethe het van Rome zegt, *will alles nehmen, geben nichts*. In 't diplomatiek verkeer is traditie toch maar wat waard!

Ten einde den Amsterdamschen gemeenteraad van de noodzakelijkheid van door de gemeente te bezoldigen kerkelijke hoogleeraren te overtuigen, deden B. en W. hem kennis nemen van de adviezen, die zij van den Senaat en van het Curatorium der Universiteit mochten ontvangen. In beide deze stukken werd aangedrongen op voldoening aan het verlangen der Synode. In beide geschiedde dit met een beroep op het belang der Gemeente en harer Universiteit, op den geest der wet tot regeling van het Hooger Onderwijs, en op de traditiën van Amsterdam. Op elk dezer drie punten was het betoog al even zwak.

Dat het belang der Gemeente bij den bloei der Universiteit in nauw verband staat met den bloei der theologische faculteit en met den geestdrift harer hoogleeraren, werd eigenlijk zoo maar als van zelf sprekend aangenomen. Het feit, dat zonder kerkelijke hoogleeraren geen Nederlandsch Hervormde studenten in de theologie te wachten zijn, werd als voldoende grond beschouwd, om een jaarlijksch offer van aanvankelijk *f* 9000.-, en later meer, te vragen. Zonder dat door eenig feitelijk gegeven de waarschijnlijkheid was aangetoond, werd het toenemen der studenten in de theologie met 90 à 100 op zijn minst aan den voor finantieele bezwaren terugdeinzende voorgespiegeld.

Dat de geest der wet op het Hooger Onderwijs naast de faculteit der godgeleerdheid een paar kerkelijke hoogleeraren zou eischen, kon in geen van de twee adviezen (al droegen zij dan de handteekeningen van zoo uitnemende juristen als den toenmaligen rector-magnificus Pijnacker Hordijk en den president-curator Van Tienhoven!) voldingend worden aangetoond. Daar werd gesproken van art. 104 der wet op het Hooger Onderwijs, als volkomen passende in de economie der wet, als een soort van noodzakelijke aanvulling van haar art. 1. Geheel vergeten werd, dat integendeel de wetgever van 1876 dat op de kerkelijke hoogleeraren betrekking heb-

bende artikel alles behalve om en ter wille van het *openbaar* hooger onderwijs wilde hebben neêrgeschreven. Dit artikel beoogde enkel en alleen het belang der Nederlandsch Hervormde kerk. Het kon niet gemist worden in het zoo luide geproclameerde stelsel, waarnaar men zich voorstelde, - althans deed, alsof men zich voorstelde, - eene zuiver-wetenschappelijke faculteit der godgeleerdheid in 't leven te roepen, en dus mèt en ìn de oude faculteit der theologie de Rijks-kweekschool van Nederlandsch Hervormde predikanten te doen vervallen, - waarbij men echter in art. 103 der wet aan een aantal andere kerkgenootschappen de voor 't aankweeken van leeraren genoten subsidies waarborgde, - waarbij men dus logisch moest zijn, en ook iets doen, om aan de Nederlandsch Hervormde kerk het *quasi* ontnomene te vergoeden, haar vrij latende, om òf aan leerstoelen naast de Universiteitsfaculteiten òf aan eene eigen kweekschool de voorkeur te geven. Hoe 't mogelijk was, een op zoodanige wijze en om zulke redenen tot stand gekomen en dit zoo duidelijk uitdrukkend artikel (dat trouwens staat in den Titel van het *bijzonder* Hooger Onderwijs) te beschouwen als de formuleering van een beginsel, dat voorzat bij de inrichting onzer Universiteiten, - ziedaar hetgeen van juristen moeielijk te begrijpen valt. Hoe uit de opvatting van hetgeen billijkheidshalve door de Nederlandsch Hervormde kerk van den Staat geëischt kon worden, geconcludeerd vermocht te worden tot een billijkheidsaanspraak dier kerk tegenover de gemeente Amsterdam, - ziedaar hetgeen even raadselachtig is.

Dat de traditiën der hoofdstad meebrachten, aan den wensch der Synode te voldoen, werd enkel en alleen afgeleid uit het feit, dat vóór 1877 de hoogleeraar in de theologie aan het Athenaeum Illustre ook voor het specifiek-kerkelijk onderwijs zorg droeg. Dat deze herinnering de Synode tot grooter inschikkelijkheid tegenover de wenschen van B. en W. had behooren te bewegen, werd niet bedacht. Evenmin, dat immers de in geest en bedoeling te eerbiedigen wet van 1876, met de traditie brekende, het Universitair onderwijs in de god-geleerdheid van karakter heette te willen doen veranderen!

In den Gemeenteraad van Amsterdam had op 1 Februari 1882 de openbare beraadslaging over het voorstel van B. en W. plaats. Wat tot aanbeveling daarvan gezegd werd, was al even zwak als hetgeen in de hier besproken schriftelijke stukken betoogd was; alle verdedigers gingen weer uit van de stelling, dat de Universiteit belang heeft bij studenten in de theologie, behandelden de finantiëele zijde der zaak zoo luchthartig mogelijk, en spraken als hunne meening uit, dat, zoolang het Rijk theologische faculteiten op royalen voet onderhoudt en daarnaast het kerkelijk onderwijs der Nederlandsch Hervormden subsidiëert, de gemeente in elk dezer opzichten dat voorbeeld moet volgen, en niet behoeft te vreezen, daardoor te schenden het beginsel der scheiding van Staat en kerk. Tegenover hen trad als woordvoerder der oppositie op de heer Heineken, die in eene uitnemende redevoering aantoonde, hoe verkeerd men zou doen, door met de Nederlandsch Hervormde kerk, met de voortdurend hare beste krachten verliezende en in vele elkaar vinnig bestrijdende partijen verdeelde, te contracteeren; hoe men zich aan niet dan misrekeningen zou bloot stellen, en waarom het geen wonder was, dat noch de Regeering, noch de Synode, deel wilden nemen in de finantiëele speculatie; ten slotte ontraadde hij ‘om met het Rijk te willen concurreeren, ook daar waar het dingen doet, welke niemand principiëel verdedigt.’ De heeren Prins, Berns en Pet onder de liberale leden van den gemeenteraad stonden den heer Heineken ter zijde, ook met een beroep op de beginselen Hun verzet mocht niet baten. Na van den Voorzitter nog eene van die lange pleitredenen vol handige zetten aangehoord te hebben, waarmede de heer Van Tienhoven een debat zoo gaarne en veelal met zooveel succes pleegt te sluiten, nam de gemeenteraad van Amsterdam met 21 tegen 15 stemmen het door B. en W. gewenschte besluit.

Wie mocht meenen, dat na dit besluit de zaak als van een leiën dakje ging, zou zich schromelijk vergissen. De Synode der Nederlandsch Hervormde kerk was nog niet tevreden, Had het gemeentebestuur van Amsterdam zich

voorgesteld, om, evenals de Rijkswetgever in art. 104 der Wet op het Hooger Onkerwijs gedaan had, zich niet verder te binden, dan om tot wederopzeggens toe, d.i. zoolang het (zoogenaamd) algemeen belang dit zou medebrengen, jaarlijks voor twee kerkelijke hoogleeraren een traktement beschikbaar te stellen, - de Synode wilde meer: 1°. verwijzende naar haar kerkelijk reglement, nam zij geen genoegen met de in Amsterdam vastgestelde regeling der hoogleeraarsjaarwedden en -pensioenen, maar verlangde zij speciaal voor hare kerkelijke hoogleeraren overneming van de door het Rijk voor zijne Universiteiten vastgestelde regeling, en 2°. ziende, dat de gemeenteraad zich het recht zou voorbehouden, zijn besluit in zake de kerkelijke hoogleeraren eenmaal weder in te trekken, verlangde zij voor dat geval vaststelling harer rechten. Op beide deze punten leidde de onderhandeling tusschen B. en W. en de Synode tot een toegeven van B. en W. Op 1 Juni 1882 kwam bij den gemeenteraad hunne voordracht in, naar welke geheel de regeling volgens de wenschen der Synode zou plaats hebben.

In de raadsvergadering van 28 Juni d.a.v. was het weder de heer Heineken, die, van liberale zijde opnieuw gesteund door den heer Pet, met kracht protesteerde. Duidelijk deed hij uitkomen, hoe, - zelfs voor wie niet wilde reageeren tegen het op 1 Februari genomen besluit, - de door B. en W. voorgestelde verbintenis streed ‘met de waardigheid, die de Raad van Amsterdam, als publiek gezag, ook tegenover een kerkgenootschap behoort in acht te nemen.’ Die verbintenis kwam hierop neer: ‘Het Nederlandsch Hervormd Kerkgenootschap kan ieder oogenblik verklaren geene Kerkelijke Professoren meer te willen, maar zoo de Gemeente dat wil, moet zij die heeren toch blijven betalen en pensioneeren.’ Zeer terecht noemde de heer Heineken dit handelen in strijd met de grondbeginselen van het publieke recht ‘*contra bonos mores* in publiek-rechtelijken zin.’ Alweder mocht dit protest niets baten. Na eene lange peroratie van den heer Van Tienhoven te hebben aangehoord, was onder de 26 aanwezige raadsleden eene volgzame meerder-

heid van 14 bereid, om met de voordracht mede te gaan. Komt men over den hond, dan komt men ook over den staart, - niet waar?

Het is goed, dat men zich heel deze treurige geschiedenis eens weder voor den geest roept, nu het vertrek van den kerkelijken hoogleeraar Gunning naar de Leidsche faculteit den heeren Heineken, Dijkmans, Gerritsen en Daniëls aanleiding heeft gegeven, om aan den Amsterdamschen gemeenteraad de intrekking van het raadsbesluit van 28 Juni 1882 voor te stellen, en aanneming van dit voorstel door B. en W., - gerugsteund door Curatorium, Senaat en Theologische faculteit der Universiteit, - ontraden wordt. Wat zal de gemeenteraad doen? Zal hij opnieuw, met argumenten van evenveel kracht als de vóór zeven jaren aangevoerde, zich laten overhalen, om de Nederlandsch Hervormde kerk uit de kas der gemeente te laten putten?

In de vier aan den Gemeenteraad overgelegde adviezen is aan groote *woorden* geen gebrek. B. en W. verzoeken, ‘alleen en uitsluitend het belang der Universiteit’ in 't oog te houden, en laten dan verder het betoogen van dat belang aan de Curatoren en Professoren over.

Curatoren zouden het ‘schadelijk, zoo niet noodlottig’ voor de Universiteit achten, indien zij, een belangrijk getal studenten in de theologie missende, eene kostbare faculteit met geene of weinig studenten zou bezitten, en stellen derhalve welgemoed voor, terwille van een stuk of wat meer studenten de faculteit nog veel kostbaarder te laten worden. In hun advies vindt men verder eene bedreiging met de zeer onwaarschijnlijke verplaatsing der Luthersche en Doopsgezinde seminariën; maar mist men elk bewijs, dat dit een gevoelig verlies voor gemeente en Universiteit zou wezen. Ten betooge, dat het besluit van 1882 ‘langzamerhand vruchten afwerpen’ gaat, herinneren Curatoren, dat het aantal studenten der theologie te Amsterdam sedert dat jaar van 26 tot 59 is gestegen; zij vergeten echter te becijferen, dat de gemeente van de *ƒ* 5900. - collegelden slechts twee derden geniet, en dat niet meer dan dit luttele sommetje in mindering

komt van de jaarlijksche kosten der theologische faculteit, der twee kerkelijke hoogleeraren en der ook ‘langzamerhand’ te wachten pensioenen.

Over het advies der Theologische faculteit, die van aanneming van het voorstel der heeren Heineken c.s. ‘verderfelijke gevolgen’ vreest, kan hier gevoegelijk gezwegen worden. Dat professoren in de theologie die, zooals het behoort, hartelijk ingenomen zijn met hun vak, - die zich bewust zijn, te voorzien in eene maatschappelijke behoefte, althans in eene behoefte van een deel der maatschappij, - die gaarne hunne faculteit, het *milieu*, den engeren kring, waarin zij dagelijks verkeeren, in beteekenis en bloei zien toenemen, - zich aan de logische fout schuldig maken, van te meenen, dat nu ook een staatsrechtelijk lichaam, zooals Rijk of Gemeente, voor de vervulling hunner wenschen moet zorgen, - dat is niet alleen geen wonder; maar men zou zich moeten verbazen, indien het anders was. Een advies van die zijde is echter even veel waard, als in de meeste gevallen eene *oratio pro domo*.

De Senaat der Universiteit acht ‘*eenparig* het voorstel (der heeren Heineken c.s.) in strijd met de belangen der Universiteit en der Gemeente.’ In zijn advies staat te lezen: ‘Dezelfde overwegingen, die er de Hooge Regeering toe geleid hebben, jaarlijksche bijdragen aan de kerkelijke Hoogleeraren der Rijk-Universiteiten toe te kennen, gelden ook voor de Gemeente Amsterdam ten aanzien van hare Universiteit,’ - eene uitspraak, die,- het behoeft hier niet opnieuw betoogd te worden, - in flagranten strijd is met de wordingsgeschiedenis van art. 104 der Wet op het Hooger Onderwijs. Dan staat er verder, dat de Amsterdamsche Universiteit ‘in ieder opzicht kompleet dient te zijn, zal zij gelijken tred kunnen houden met de Rijks-universiteiten,’ - eene uitspraak, waarbij men zich wel eens mag afvragen, of Amsterdam, geheel onverplicht, behoort ‘gelijken tred’ te houden met elken stap, dien het Rijk, om zoogenaamde billijkheidsredenen, zet op verkeerden weg. Dan wordt er gesproken van billijkheid ‘tegenover vele belastingschuldi-

gen,' met welke laatsten bedoeld zijn de Amsterdamsche ouders van studenten in de godgeleerdheid, - eene herinnering, waarbij het past, te overwegen, of ter wille van die *enkelen* belast mogen worden al de duizenden belastingschuldigen van Amsterdam. Dan komt als hoofdargument, dat het blijven der Hervormde theologanten (en met hen ook der anderen) 'voor de geheele Universiteit eene levenskwestie is,' en dat het verval der theologische faculteit 'den ondergang der geheele Universiteit ten gevolge zou kunnen hebben:' 'Immers, moest de godgeleerde faculteit om gemis aan leerlingen opgeheven worden, dan zou moeilijk meer kunnen worden voldaan aan de Staatswet op het Hooger Onderwijs en art. 2 der stedelijke verordening tot regeling der Universiteit, die, ook met het oog op de aan de Hooge school toegekende rechten, vijf faculteiten voorschrijven,' - een betoog, waarop het kalme antwoord voegt: verloopt de faculteit der godgeleerdheid onder de studenten, dan late men de faculteit der *theologiae* professoren uitsterven tot zoodanig minimum, als waarmede aan den ongelukkigen eisch der wet voldaan wordt, dan zullen de wetenschap en de Universiteit er niets bij lijden, en dan zal de gemeentekas er bij gebaat zjjn, zelfs indien het onwaarschijnlijke gebeurde, en de seminarien der Lutherschen en Doopsgezinden van Amsterdam mochten vertrekken. Met allen eerbied voor zooveel of zooweinig hooggeleerden, als tot het 'eenparig' advies van den Senaat medewerkten, zij het gezegd: de schrijver der hoogst belangrijke artikelen in den *Amsterdammer* had gelijk, toen hij spotte met de aanbevolen 'Universiteiten-concurrentie.' Onze tijd doet al genoeg aan *sport*, om zóóiets best te kunnen missen!

De hoogleeraar Opzoomer liet in de hierboven genoemde brochure ook voor het hooger onderwijs den regel gelden: 'Onnoodige kosten mag men nimmer ten laste der natie brengen.' Ditzelfde blijke de overtuiging te zijn van den gemeenteraad van Amsterdam, wanneer deze eerstdaags over het voorstel der heeren Heineken c.s. zal beslissen. 'On noodige kosten' zouden bestendigd worden, indien een raads-

besluit gehandhaafd bleef, dat door geen gemeentebelang geëischt wordt en niet dan aan één enkel kerkgenootschap ten goede komt. Met drogredenen alleen kan het bestendigen zulker 'onnoodige kosten' verdedigd worden; gelukkig beschikt de redactie van ons groote, vrijwillig-gouvernementeele dagblad, welke zich eenigzins aarzelend met die taak belast heeft, over te weinig talent en ook over te weinig *animo*, om recht te kunnen praten, wat krom is. Met vertrouwen mag men de beslissing van den gemeenteraad te gemoet zien.

Zij, die, evenals de meerderheid van 1882, het voorbeeld mochten willen blijven volgen, dat op onoprechte wijze gegeven werd door de beginsellooze liberale partij van 1876, mogen wel overdenken, dat zij handelen in strijd met de wenschen zeker van de meerderheid der kiezers. Allen, die tot de radicale partij behooren, alle anti-revolutionnairen en Roomschen, alle Sociaaldemokraten, zijn *per se* tegen het subsidieeren van het Nederlandsch-Hervormd theologisch onderwijs; zeer vele liberalen denken over het belang der Universiteit en der gemeentelijke schatkist evenals de heeren Daniëls en Dijkmans, die gelijk de heer Gerritsen het voorstel van den heer Heineken mede hebben willen onderteeken. Voor deze allen zou handhaving van het raadsbesluit van 1882 wezen eene blijvende ergernis. Bij eene zaak, wier beteekenis (tal van adressen en andere uitingen der publieke opinie bewijzen het) door deze allen zoo zeer gevoeld wordt, moeten de vertegenwoordigers der burgerij zich voegen naar den wil der meerderheid. Dat de gemeenteraad van Amsterdam in gewichtige zaken te weinig pleegt te vragen naar de wenschen en verlangens der geheele burgerij, en meer schijnt af te gaan op de 'fatsoenlijke' *communis opinio* van eenen engeren, jegens B. en W. zeer volgzaam gestemden kring, - ziedaar de voornaamste grief der duizenden kiezers, die bij de verkiezing in Juli van dit jaar zoo duidelijk van hun ongenoegen hebben blijk gegeven, - de grief, die meer dan éénen van zekere 'moreele politiek' afkeerige toch zich deed aansluiten bij de zonderlingste aller coalities van minderheden. De heeren van het Prinsenhof zullen wèl doen, door dit niet

al te spoedig te vergeten. Hebben zij eenmaal, door intrekking van het raadsbesluit van 1882, aan de grofste schending van het beginsel der scheiding van Staat en Kerk een einde gemaakt, dan blijft hun nog eene gelegenheid, om de kroon op het werk te zetten. Dat alsdan de gemeenteraad van Amsterdam zich, bij uitvoerig gemotiveerd adres, wende tot de Regeering, om met hare hulp van de wetgevende macht te verkrijgen, dat de faculteit der godgeleerdheid uit de wet op het Hooger Onderwijs geschrapt worde, of dat ten minste bij uitzondering aan de Universiteit van Amsterdam veroorloofd worde, het zonder haar te doen. In dat adres kan het zooëven herdachte advies der theologie professoren aangehaald worden, als een nieuw bewijs, hoe de geseculariseerde theologie, die in 1877 op den jaardag der Leidsche hoogeschool door Scholten met zooveel geestdrift begroet werd, aan onze Universiteiten eene *failure* gebleken is. De Regeering kan voor dat argument niet doof blijven, vooral wanneer zij het vernemen mocht uit den mond van den gemeenteraad der hoofdstad. Amsterdam heeft sedert meer dan twee eeuwen, en bovenal sedert 1877, zoo schitterende bewijzen gegeven van liefde tot het Hooger Onderwijs, en gaat daarmede nog dagelijks zoo gaarne voort, dat niemand eenen stap, als hier aanbevolen wordt, aan verflauwing van ijver zal durven wijten. En waar de Regeering en de Tweede Kamer nu onlangs een grooter deel van de door het lager onderwijs veroorzaakte kosten ten laste gelaten hebben van de reeds zoo zwaar gedrukte gemeenten, zullen zij waarschijnlijk zich gelukkig achten, op de van hen verlangde wijze het veroorzaakte nadeel gedeeltelijk weer goed te maken.

Decadenten, door Frederik van Eeden.

Jules Laforgue.
Moralités Légendaires.
E. Dujardin.
Les lauriers sont coupés.
M. Barrès.
Un homme libre.

Jules Laforgue. is in 1887 gestorven, zeven en twintig jaar oud. Behalve twee bundeltjes gedichten liet hij zes kleine stukjes na, vereenigd onder den naam Moralités Légendaires.

Laforgue hoort tot de groep van jonge schrijvers, die men decadenten noemt, hetzij om hun buitengewone verfijning, hetzij om hun gezochte of ongezochte excentriciteit, of misschien alleen omdat ze veeleischend zijn en beter willen schrijven dan de rest.

Van deze jonge schrijvers schijnt mij Laforgue de oorspronkelijkste.

Hij heeft een geheel eigenaardige wijze van schrijven. Zijn zes kleine stukjes staan alleen in de literatuur. Hun originaliteit is zoo sterk, dat men er zeker van zeggen kan, dat het geen manier maar natuur is. Ook is het te ongedwongen, te genoegelijk, te vroolijk om expres te zijn.

Laforgue neemt een legende, b.v. Perseus en Andromeda,

of Pan en de nymf Syrinx, of Lohengrin, zoon van Parsifal - en verhaalt die dan op zijn manier, op de meest ongegeneerde, wonderlijke wijze, zonder eenig respect voor authenticiteit of locale kleur, - alles er bij halende wat in zijn modern hoofd komt. Hij maakt er dolle, barokke fantasiën van, versierd en toegetakeld met al wat hem mooi of komiek voor de hand lag. Stukjes uitermate zuivere, fijne descriptie, afgebroken door zotte gemeenplaatsen tusschen haakjes, - - brokjes opera-bouffe, - lange brand-nieuwe filosofieën uitloopend in burlesque nonsens. Alles met groote vaardigheid aan elkander gehecht tot een geheel, dat een gelijkmatige artistieke impressie maakt. Het is waarlijk de plezierigste decadence die men verlangen kan.

Om iets van het genre te doen begrijpen kies ik: ‘Perseus en Andromeda’. juist omdat het speciale karakter van Laforgne daarin nog niet het sterkste is. In zijn ‘Hamlet’ bereikt hij zijn grootste kracht, - maar daarin is hij misschien bij de eerste kennismaking moeielijker te genieten.

Andromeda wordt dan bewaakt door den Draak, op een eiland waar zij vrij mag rondloopen.

Laforgue begint:

‘O Patrie monotone et immeritée!’

Eenige sombere bespiegelingen over de zee - aldus eindigend:

‘Eh! que comprenons nous à tout cela, que pouvons nous à toute cette bouderie brouillée et ineffable? Autant mourir tout de suite alors, ayant reçu un bon coeur sentimental de naissance.’

Daarna komt een van zijn beschrijvingen, volkomen zuiver mooi, meesterlijk fijn in beeld en geluid:

‘La mer, cette après midi, est quelconque, vert-sombre à perte de vue; moutonnement à perte de vue d'innombrables écumes si blanches s' allumant, s' éteignant, se rallumant, comme un innombrable troupeau de brebis qui nagent et se noient, et reparaissent et jamais n'arrivent et se laisseront surprendre par la nuit. Et par là-dessus, les ébats des quatre vents, leurs ébats pour l'amour de l'art, pour le plaisir de

tuer cette après midi à fouetter, en poussières qui s' irisent, les crêtes d'écume. Oh! qu'un rayon de soleil passe et c'est sur le dos des vagues la caresse d'un arc-en-ciel comme tme riche dorade qui a monté un instant et aussitôt replonge, stupidement méfiante.'

Andromeda is een jong, jolig, wispelturig, pretlievend, spiernaakt Parisiennetje, dat zich op haar eiland gruwelijk verveelt. De draak is een kostelijk type. Een groote goedhartige lobbes, hopeloos op zijn gevangene verliefd, vol kleine attenties en met weemoedige gelatenheid grillen en plagerijen, en de miskenning zijner edele gevoelens van haar dragend.

Andromeda, kregel van verveling, roept hem:

'Monstre!'....

'Bébé?'....

'Eh! Monstre!'....

'Bébé?'....

'Que fais-tu encore la?'

Le Monstre-Dragon accroupi á l' entrée de sa grotte, l' arrière train à demi dans l' eau, se retourne en faisant chatoyer son échine riche de toutes les joailleries des Golcondes sous marines, soulève avec compassion ses paupières frangées de cartilagineuses passementeries multicolores, découvre deux grosses prunelles d'un glauque aqueux et dit (d'une voix d'homme distingué qui a eu des malheurs):

- Tu le vois, Bébé, je concasse et polis des galets pour ta fronde; nous aurons encore des passages d' oiseaux avant le coucher du soleil.'

Is dit niet een voortreffelijke draak, met zijn veelkleurige, kraakbeenige oogfranje, en zijn zoo juist aangeduid stemgeluid? Een hoogst amusante conversatie begint. Andromeda jammert over de verveling en de eenzaamheid, belooft haar bewaker een kus als hij haar ergens brengt waar wat gezelschap is; vleit hem, plaagt hem. Helaas! het goede Monster kan er niets aan doen, op dit eiland moet zich hun lot ontknoopen. Hij kan haar alleen genezen als zij hem bemin-

nen wil, want door hem te beminnen zal zij hem genezen. Dit is 't orakel. Om haar wat te verstrooien stelt de arme Draak allerlei middeltjes voor. ‘Een zeetochtje?’ - ‘Dankje, jouw zeetochtjes ken ik al.’ - Hij gaat, met een faussetstem, ‘d'un ton detaché’ een sprookje vertellen: ‘Pyramus en Thisbe: Er was er eens....’ - ‘Schei uit, schei uit! met je dooie verhaaltjes....’ - ‘Kom! kom! wat is dat nu? Je moet wat flinker zijn! Ga eens visschen, of jagen, een spelletje doen, maak een nieuwe schelpenverzameling. Of kijk! ga eens symbolen krassen op harde steenen. (Dát is juist iets om den tijd te dooden).’ Maar Andromeda wil niet, ze is ongedurig, landziekig. Ze verlangt liefde, liefde. Ze springt op als ze een vlucht zeevogels voorbij ziet trekken. ‘O met hen meegaan! Beminnen, beminnen!’ - en ze holt, door den zeewind, weg over de duinen.

Het Monster glimlacht zachtmoediglijk, en begint weer zijn steentjes te poetsen - ‘tel le sage Spinoza devait polir ses verres de lunettes.’

Het volgende hoofdstukje is een zeer fraaie voorstelling van het leven der eenzame Andromeda. Met schelle kreten, als een gekwetst dier, rent zij over de duinen. Ze is Laforgue's schoonheidsideaal, zooals het ook in de andere stukjes telkens voorkomt, een kinderlichaam, met rechte, fiere heupen, onontwikkelde borsten, door wind, zon en regen gelijkmatig terra-cotta gekleurd lijf, niet blanker dan de handen. Het haar een dichte, zware, rossige sluier.

Zij spiegelt zich in een kleinen waterplas, - zij draaft door kletterenden regen, zij begraaft zich in zand, - zij baadt, worstelend en vechtend met de golven, - zij laat zich drogen door den wind.

De heele beschrijving blijft aanhoudend komiek, want zij is nooit iets anders dan een naakt grisette-tje.

Toch is 't geheel een sterke, mooie impressie van weer en wind, van wilde eiland-eenzaamheid. Een zeer karakteristieke absurditeit is het gedicht dat zij neuriet in de avondwind: ‘*La Verité sur le cas de Tout*, petit poème sacré dont le Dragon, son gardien, a bercé son enfance.’ Ik zal trachten

het te vertalen - en men zal erkennen dat deze Draak-baker er zeer bizondere kinderversjes op nahield.

In den beginne was de Liefde, - organiseerende wet, universeel, onbewust en onfeilbaar. En deze is, inwonend in de solidaire wervelingen der verschijnsels, de oneindige aspiratie naar het Ideaal.

De zon is voor de Aarde de Sluitsteen, het Reservoir, de Bron.

Daarom zijn de morgen en de lente dingen van geluk, de schemering en de herfst dingen des doods. (Maar daar niets een aangenamer kitteling is voor hoog-ontwikkelde organismen dan zich te voelen doodgaan, wetende dat het toch zoover niet komt, - daarom zijn de schemering en de herfst, het drama van zon en dood, bij uitnemendheid aesthetisch.)

De impulsie van het Ideaal is gegeven sinds eeuwen en eeuwen, in de oneindige ruimte, objectiveert zich in ontelbare werelden die zich vormen, die zich zoo hoog organisch ontwikkelen als hun elementen toelaten en die zich dan ontbinden om weer nieuwe werkplaatsen te doen ontstaan.

Het oorspronkelijke Onbewuste, houdt zich alleen bezig met hooger stijgen, dat heeft zijn eigen werkzaamheden, op enkele bizonder levendige, bizonder ernstige werelden; niets kan het afleiden van zijn droom van morgen.

Met de planeten, die niet genoeg beteekenen om dienst te doen, nadat zij de ontwikkeling hebben doorloopen reeds door 't onbewuste bereikt, nadat zij tot werkplaats hebben gediend voor het Wezen van morgen, daarmee bemoeit het onbewuste zich verder niet; hun kleine ontwikkelingen geschieden uit noodzaak, door de eens gegeven Impulsie, als zooveel gelijke, waardelooze proeven van een langverkregen en overbekend cliché.

Aldus, zooals de noodzakelijke ontwikkeling van den mensch in de moederschoot, een reflex-miniatuur is van de geheele aardsche ontwikkeling, zoo is ook de ontwikkeling der wereld niets dan een reflex-miniatuur van de Groote Onbewuste Ontwikkeling in de Tijden.

‘Elders, elders, in de oneindige ruimte, is het Onbewuste al heel verder! Welke vreugden!’

De aarde, ook al zou zij nog hooger wezens dan de mensch voortbrengen, is toch maar een overscharige en waardelooze proef van een tot leering gediend hebbend cliché.

Maar de goede aarde, gedaald van de zon, is voor ons alles, omdat wij vijf zinnen hebben, en omdat de geheele Aarde daaraan beantwoordt. O welsmakendheden, wonderen van vorm, reuken, geluiden, verbazingen tot den gezichts-einder, Liefde! O mijn Leven!

‘De Mensch is maar een insekt onder de hemelen, maar laat hij zich eerbiedigen en hij zal waarlijk God zijn! Een beweging van het schepsel weegt op tegen de gansche natuur!’

Men kan niet anders zeggen, dan dat de Draak zijn pleegkind een gesoigneerd moderne opvoeding heeft gegeven. Door zulke kosmologische uitbarstingen wordt men ook in de andere Moralités legendaires herhaaldelijk verrast.

Slechts gedeeltelijk wordt Andromeda door dezen psalm getroost. - ‘Heel goed!’ roept ze met zeer moderne twijfelzucht, ‘maar als er nu eens een of ander onbekend zesde zintuig in mij wil ontstaan - en niets, niets daaraan beantwoordt? O! - Dit alles komt daar toch maar op neer, dat ik heel alleen ben, en dat ik niet best weet hoe dit moet eindigen.’

Ze liefkoost haar armen, knerst op de tandjes en krast en kwetst zich, maar zachtjes, met een vuursteen-scherfje dat ze daar vindt.

‘Neen! neen!’ roept ze eindelijk schreiend, ‘men verwaarloost me al te erg. Al komen ze me nu zoeken, al komen ze me nu halen, ik zal er mijn leven lang boos om blijven, altijd zal ik er een beetje boos om blijven.’

Als ze aan haar grot terug komt is 't Monster weg. Andromeda schrikt hevig, zoekt, roept, lamenteert en doet zich bittere zelfverwijten dat ze hem misschien te erg geplaagd

heeft. Lang ligt ze te kermen in 't zand voor haar grot, en als ze eindelijk opkijkt.... Waarachtig daar zit hij weer, het Monster, ‘dans sa vase coutumière’ bezig met gaten te boren in een van de schelpen, waarvan hij zich ocarina's vervaardigt.

Kostelijk vind ik dat, die knutselwerkjes, - de lobbes heeft er zoo al den tijd voor, - en die geduldige kalmte!

‘Kijk! ben je daar weer!’ zegt Adromeda, ‘ik dacht dat je weg waart gegaan!’

‘Ik zal wel oppassen. Zoo lang ik leef, blijf ik je cipier zonder vrees en zonder blaam!’

‘Wat zeg je?’

‘Ik zeg, zoolang ik leef...’

‘'t Is goed, 't is goed; ik weet het al.’

De twee gaan een spelletje dammen. Op den drempel der grot is een dambord van zwart en wit mozaik geïncrusteerd. Maar Andromeda is er niet bij en gooit de schijven door elkaar.

Dan een zonsondergang. Een beschrijving, barok in de hoogste mate. Ziehier een fragment:

Sur des litières de diadèmes, et des moissons de lanternes venitiennes, et des purées et des gerbes,

‘Endiguées par des barrages de similor déja au pillage,’

‘l'Astre-Pacha,’

‘Son Eminence Rouge,’

‘En simarre de débâcles,’

‘Descend, mortellement triomphal,’

‘Durant des minutes, par la Sublime Porte!...’

‘Et le voilà qui git sur le flanc, tout marbré de stigmates atrabilaires.’

En zoo voort. De Draak kwijlt van extase en zegt: ‘Fabuleux! Fabuleux!’

Nu verschijnt eindelijk de derde persoon op 't tooneel,

Daar komt hij aan, de diamanten Held, op een sneeuwwitte Pegasus ‘nettement réflechi dans l'immense miroir mélancolique de l'atlantique des beaux soirs!’

Geen twijfel meer, 't is Perseus.

Andromeda wordt zenuwachtig. Aan de oogleden van het

Monster komen groote tranen, als guirlanden aan balustrades. Hij spreekt met een stem die wij heelemaal nog niet van hem kennen.

Hij vertelt Andromeda dat dit Perseus is, die hem zal dooden en haar meenemen. Maar zij wil niet dat de goede Draak gedood wordt.

- ‘Mais non, on s'entendra. On s'entend toujours. Je vous arrangerai ça.’

Perseus komt nader, het is een erg chic heertje, waarbij Andromeda zich zeer provinciaal voelt. Hij laat zijn hippogriffe allerlei kunsten voor haar uitvoeren. Als een amazone zit hij te paard; een spiegeltje hangt aan zijn zadelknop; op zijn armen is een hart met een pijl er door getatoueerd, een lelie is geschilderd op 't dikke van zijn kuiten; hij draagt een smaragden monocle, en een heeleboel ringen en armbanden. Aan zijn degenriem hangt een degentje met paarlemoeren heft.

Deze jonge held ziet er verbazend zeker van zijn zaak uit.

Na eenige evolutiën vormt Perseus van zijn handen een stijgbeugel voor de jonge gevangene, en roept ‘avec un grasseyement incurablement affecté:

- Allez, hop! à Cythère!....’

Maar natuurlijk vervult de trouwe Draak zijn plicht, en werpt zich op 't laatste oogenblik tusschen de twee. Perseus neemt een aanloop, met snoevende uitroepen.

‘... Gelukkig hebben de goden meer dan een koord op mijn boog gespannen. Ik zal je... meduseeren.’

Het godenlievelingetje neemt het medusahoofd van zijn gordel.

Meesterlijk beschrijft Laforgue weer dit hoofd:

‘Sciée au cou, la célèbre tète est vivante, mais vivante d'une vie stagnante et empoisonnée, toute noire d'apoplexie rentrée, ses yeux blancs et injectées restant fixes, et fixe son rictus de decapitée, rien ne remuant d'elle que sa chevelure de vipères.’

Perseus pakt het hoofd bij 't slangenhaar ‘dont les noeuds

bleus jaspés d'or lui font de nouveaux bracelets' - tegen Andromeda roept hij 'Sla jij je oogen neer?'

Maar 't lukt niet, de betoovering werkt niet, de Draak wordt niet versteend.

Het contrast tusschen zijn magistrale en dappere houding en het totaal mislukken van de zaak is een beetje gek. Andromeda begint er om te lachen, hetgeen Persus opmerkt. Wat scheelt er aan zijn goed Medusahoofd? Voorzichtig waagt zij het zelf even te kijken.

Wat is er gebeurd? Met een ongehoorde inspanning had het hoofd de versteenende oogen gesloten.

De goede Gorgone had namelijk ons Monster herkend. Ze waren vroeger buren geweest, toen de Draak bewaker was van den tuin der Hesperiden, die wondervolle Hesperidentuin dicht bij de kolommen van Hercules. Ze dacht aan die gelukkige dagen! Neen! duizendmaal neen! ze zou een ouden vriend niet versteenen!

Perseus is genoodzaakt het zwaard te trekken en doodt den armen Draak, die stervende uitroept:

'Vaarwel, edele Andromeda; ik beminde u, en met vooruitzichten, als ge maar gewild hadt; vaarwel! gij zult er dikwijls aan denken!'

Perseus steekt en hakt het doode monster in zijn opwinding zoolang, tot Andromeda er tusschen komt:

'Genoeg! genoeg! je ziet immers wel dat hij dood is?'

Nu steekt de held zijn degen in den riem, strijkt zijn blonde krullen op, neemt een pastille, en noodigt Andromeda uit op te stijgen, terwijl hij zijn hippogriffe op den hals klopt.

Maar Andromeda is schuw, het is alles zoo vlug in zijn werk gegaan, - niettegenstaande eenige complimenten en een collier van gouden munten (souvenir van de bruiloft zijner moeder) die zij van Perseus krijgt, wijst ze hem af. Ze denkt aan den trouwen, laaghartig gedooden Draak, ze wil haar eiland niet verlaten.

'Ah bien!' zegt Perseus, 'en voilà des maniéres, Ma petite? sachez que mes pareils ne se font pas dire deux fois de pareils ordres. Vous n'êtes déjà pas d'une peau si soignée.'

Vroolijk zwaaiend niet zijn degen, onder 't jodelen van een Tyrolienne, vliegt Perseus weg; ‘il s 'efface vers les pays élégants et faciles.’

Nu keert Andromeda tot haar armen Draak terug, die zielloos, violet en slap, in een hoek ligt. Ze tilt zijn kin op en omhelst hem met haar kleine armen. Hij is nog warm. Ze trekt zijn oogleden op uit nieuwsgierigheid, en doet zijn manen van een, om zijn wonden te tellen. Ze herdenkt hoe hij een goede vriend was, een volmaakt gentleman, een ijverig geleerde, een welsprekend dichter. En in hartstochtelijke woorden beweent ze het miskende Monster. - ‘Arm, arm Monster! Heeft hij je gedood - die leelijke opera-comique held!.... We hadden nog mooie dagen kunnen hebben!... Mijn pleegvader! mijn leermeester!.... Edel Monster! Zijn laatste woord was voor mij: - ‘Vaarwel! Andromeda, ik beminde u, en met vooruitzichten, zoo gij gewild hadt!’ - Oh, hoe begrijp ik nu den ernst van uw groote ziel! en uw stilzwijgende buien en uw achtermiddagen en alles! Te laat! te laat!...‘

Ze eindigt met de verzekering dat ze hem altijd bemind heeft en altijd beminnen zal. Daarna kust ze zijn gesloten oogleden.

Op dit oogenblik herleeft de Draak, opent de oogen, weent in stilte, ziet haar aan en spreekt:

‘Heb dank, edele Andromeda! De tijden van beproeving zijn voorbij....’

En zoo voort. Men begrijpt het slot. De Draak is een betooverd mensch, afstammeling van het geslacht van Cadmus. Als Draak moest hij dienen tot een jonkvrouw hem om hemzelven lief had. Hij heeft den tuin des Hesperides bewaakt en is gedood door Hercules. Toen kwam hij in Colchis, waar 't Gulden Vlies moest aankomen. Eerst dacht hij dat Helle, de zuster van Phryxus, hem zou bevrijden, maar die verdronk onderweg. Van daar de naam Hellespont. Ook hoorde hij later dat ze niet zoo heel mooi was. Toen kwamen de Argonauten en werd hij met behulp van dranken van Medea, die op Jason verliefd was, omgebracht. Daarna,

kwam hij weer op andere plaatsen, eindelijk in Ethiopie.

Zonder te waarschuwen verandert het Monster in een net jong man. Na een nacht ‘essentiellement nuptiale’ maken ze een bark van een boomstam en varen naar Ethiopie, ‘évitant les côtes semées de casinos.’ De vreugde van Andromeda's ontroostbaren vader wordt aan de verbeelding van den lezer overgelaten.

Om de Moralités Légendaire te kunnen schrijven, moet men een groot artist en een superieur mensch zijn, maar niettemin zijn het geen groote kunstwerken. Ze hebben het karakter van geniale grappen, tot tijdkorting geschreven door een meester die zijn ernst al op andere wijze heeft geopenbaard, of geen lust heeft hem vooreerst te openbaren.

Zoo zijn er onzinnige verzen van Goethe, en zulk een grap is ‘the Rose and the Ring’ van Thackeray.

Dit is echter maar schijn. Ik geloof niet dat Laforgue meer en sterker ernst in zich had dan hij hier geeft, dat er een grooter meester in hem was, van wien deze stukjes maar kleine amusementen zijn. Ik geloof niet, al lijkt het oppervlakkig zoo, dat men hier alleen met speelsche oefeningen te doen heeft van een sterk man, die de volle ontwikkeling van zijn krachten afwacht eer hij zijn groote taak begint.

Neen! deze eigenaardige manier van een genie dat voor tijdverdrijf schrijft, van een artist die zich amuseert, van een filosoof die eens uitspat - dat is het speciale temperament van den ganschen Laforgue.

Als men Mefisto een decadent wil noemen dan is Laforgue er ook een. Zij beiden zien alles, kunnen alles, weten alles - en komen toch niet verder dan de negatie. Niets is hun zoo ernstig of zij kunnen er ten slotte toch gekheid mee maken. Zij hebben geen enkele zuiver sentiment. Want spot is de prikkeling van een contrast, het innig mengsel van schoon en leelijk.

Wie spot brengt in zijn zuiverste sentimenten van schoon, geeft te kennen dat hij ze nog zuiverder verlangt. Ieder beseft dat ironie geen blijvende vorm van denken, maar een

overgangsvorm moet zijn. Een spotter stelt zich uit den aard boven de dingen die hij bespottelijk maakt. Maar de natuurlijke en menschelijk-noodzakelijke verwachting blijft dat ook zijn lach eenmaal moet ophouden, dat boven de allerhoogste spot een nog hoogere ernst moet zijn.

Boven Mefisto's spot nu is niets, als nieuwe ironie. En zijn duivelsch bedrog is, dat dit altijd zoo voortgaan kan. Wij arme menschen loopen daar vaak in, omdat wij nu eenmaal het Einde, het allerhoogste niet bereiken kunnen, en aldus zonder bewijs blijven. Want het eenige bewijs is de God in ons, maar dat is een geloof en Mefisto vraagt bewijzen zonder geloof.

Maar voor wie gelooven kan is Satan's spot machteloos en zijn steeds hooger stijgende negatie alleen het eeuwige bewijs van onze eeuwige kortzichtigheid.

Laforgue is een mensch van onzen tijd, van onzen allerlaatsten tijd en drommels op de hoogte. Hij heeft alle examens achter den rug, is in de hoogste klasse.

Niemand weet zoo goed als hij wat leelijk is, wat ouderwetsch, banaal, mal, provinciaal, rhetorisch, aanstellerig is. Ook weet hij wat mooi is, maar hij vindt het nooit zóó mooi, of hij ziet er geen bezwaar in het even belachelijk te maken, door er een opzettelijke malligheid aan te hangen.

Zij kosmologiën, waarvan ik een staaltje gaf, zijn alles behalve banaal of laag bij den grond. Menig diepzinnig Duitscher zou er zijn leven lang in kunnen ronddansen, er lange, eindeloos lange, taaie zinnen uit spinnende, om zich heen, om zich heen, tot hij in zijn eigengeschreven folianten zat als een kelderspin in zijn hol.

Maar Laforgue zegt: nu ja! dat zeg ik nu maar zoo, maar 't is net zoo wel gekheid als de rest.

Zijn mooiheden, zijn sublime taal-schitteringen, zijn zwevend gecadenceerde zinnen, zijn slanke, fijngeurige woord-gestalten, hij gooit er mee als een brooddronken opera-held met rozenobels, hij versiert Jan Klaassen met juweelen en Katrijn met echte kant, hij schijnt met minachtende grandezza te zeggen: je ziet! ik heb moois genoeg, maar ik geef er niet

veel om. Baldadiglijk laat hij de malle kinderen zijner fantasie spelen met vliegers van bankpapier en knikkeren met diamanten.

En de groote inhoud zijner fantasiën is steeds een intensieve spotternij met het mooist-bekende der kunst. Hamlet spuwt kringetjes in 't water uit den toren van Kronborg, bewaart op zijn bureau den schedel van Yorick, een handschoen van Ophelia en zijn eersten tand; scheldt zichzelven in een moment van hevig zelfverwijt voor ‘Pedicure!’ Lohengrin zit met Elsa van Brabant in hun bruidsnacht samen poedelnaakt in den vijver van een fontein, in den maneschijn, en als Elsa vraagt of hij haar bemint zegt hij: ‘‘presque trop!’ et il lui serre cordialement la main.’ Johannes de Dooper ligt op zijn buik in zijn kerker, met zijn neus in brochures en pamfletten, heeft een met touwtjes vastgebonden bril op, en wordt door den toeschouwers uitgescholden voor ‘Folliculaire declassé!’ ‘Bâtard de Jean Jacques Rousseau!’ enz. enz.

Nu zijn dit allerminst kritische satiren op Shakespeare, Wagner of Flaubert. Laforgue vindt hun mooi wel mooi en begrijpt het heel wel, maar hij heeft er een superieur satanisch genoegen in, te laten zien dat het ook zeer goed, zonder de minste kleingeestigheid, bespottelijk gemaakt kan worden. En hij laat het weerspiegelen in zijn wonderlijk gebogen ziel, tot er de meest groteske figuren door ontstaan.

Hierdoor krijgt hij een verblindenden schijn van meerderheid. Als hij wat meer had geschreven, zou hij een afgod kunnen worden van vele jonge mannen, voor wie ironie de eerste voorwaarde en het zekerste kenteeken van meerderheid is.

Doch deze meerderheid is even schijnbaar als die van een stedeling tegenover een buitenman, als die van een student tegenover een jeugdig handelsman, dien hij introduceert op zijn societeit.

De Franschen, met name de Parijzenaars, hebben het voorrecht dat andere menschen zich in hun tegenwoordigheid min of meer provinciaal voelen. Zij staan tegenover de overige wereld als onze studenten tegenover niet-studenten. Hun

gemeenschapsleven is zoo rijk, zij hebben zooveel al achter den rug, dat zij tegen de meest solide buitenlanders een zeker overwicht behouden. Iemand kan in een ander land een schrijver van beteekenis zijn en toch in Frankrijk eenigszins achterlijk en kleinsteedsch schijnen.

Vooral de jongere schrijvers, waartoe Laforgue behoort, zijn groot-stedelingen bij uitnemendheid. Zij hebben zooveel medegemaakt, van zoovele vruchten geproefd, zij beseffen zoo goed op den hoogsten weerhaan der beschaving te zitten, dat geen grootheid van vroeger of later tijd hun aplomb verstoren kan. Zij zouden met hun subtile aardigheden zelfs Goethe van zijn stuk brengen, zoodat hij zich bij hen voelde als een oom uit de provincie op een studentenjool.[1)]

Maar men weet heel goed dat op een studentenjool menschen een gek figuur kunnen slaan, wier beteekenis grooter is dan die van drie studenten-generaties bij elkaar - en alleen op gymnasiasten, groenen en bakvischjes maakt dit door grappen verkregen overwicht een indruk van reëele meerderheid.

Men zou verbazend zeker van zijn zaak moeten zijn, om een farceur van Laforgue's hoogheid met zuiveren ernst te lijf te kunnen gaan. Niettemin zal men de overtuiging niet verliezen, dat deze man grooter zou zijn, wanneer zijn ironie het bonte kleed was, dat een vasten ernst verborg. Maar de plooien van het kleed zijn te diep, er is geen bepaalde vorm onder te herkennen.

Bij geen der groote spotters in de literatuur was dit zoo.

Voltaire kan zoo burgerlijk deugdzaam en godvruchtig vervelend preeken, dat men het hem alleen ter wille van zijn geestigheden vergeeft. Bij hem is een duidelijke scheiding tusschen sentimenten waar men mee spot en waar men niet mee spot. Wie zou in ernst treurspelen kunnen schrijven zonder deze? Maar Voltaire's ernst reikt niet bo

1) Zoo sprak Téodor de Wyzéwa van Goethe's Faust als van ‘de bekende fantasmagorie van den beroemden Duitschen botanicus Goethe.’

ven de ironie van Laforgue, nauwelijks boven zijne eigene.

Byron's bittere scherts heeft weinig dingen ontzien. Maar in zijn dramatische gedichten heeft hij forsche pogingen gedaan zich boven zijn eigen spot te verheften. Dat is geen ironie meer, maar machtelooze somberheid. - Hierin is reeds de erkenning van iets onbereikbaars boven hem, - niet langer de Mefistofelische negatie. Op een bepaalde hoogte houdt Byron's lachen op - daar begint hij te weenen uit machteloosheid. Wie tranen stort uit ongeloof, die gelooft reeds. Want begeerte tot gelooven is niet anders dan een zwak en overstemd geloof.

Heine, die zoo velen voor een frivool, alles ontheiligend spotter houden, had een vasten, sterken ernst in zich. Wie hem goed kent, zal weten, dat hij in zijn ziel een goed, gemoedelijk en zelfs vroom mensch was, die zeer precies wist wat hij wilde en daarvan weinig is afgeweken in zijn gansche leven. Hij was geen ontkenner, geen glimlachende dood-eter, hij heeft gevochten als een braaf strijder, zooals hij zelf zegt. Hij bleef wel graag grappen maken, maar hij sloeg er ondertusschen geducht ernstig op los. Dikwijls was zijn lust tot dwaasheden hem te machtig en spotte hij tegen beter weten in. Maar dat erkent hij en herstelt hij, en zijn mooiste emoties wist hij wel rein te houden.

Niet de geringe omvang van zijn werken zal de oorzaak zijn dat Jules Laforgne nimmer een wereld-auteur wordt. Er zijn er, die het met minder bladzijden werden. Ook zal het niet liggen aan zijn gebrekkig kunstenaarsschap. Het artist-zijn, het vermogen tot uitdrukken van zijn ziel, is bij hem sterk en volkomen. Maar die ziel is inert, zij beweegt niet en zal niet in beweging brengen. Zij verlangt niet, heeft niet lief, - Ze lacht om zichzelven en bewondert zichzelven. Zij gaat op In haar eigen zonderlinge schoonheid, verliest zich in eigen hooge subtiliteit.

Zulke menschen staan zeer hoog maar beteekenen weinig in den gang der wereld. Het zijn luxe-artikelen, - als sommige fraaie kweekplanten, die zaden noch vruchten voort-

brengen - en alleen tot een fijne oogenlust dienen voor enkele rijke liefhebbers.

Laat niemand beweren dat dit ook op lyrische poëeten toepasselijk is. Waar groote smart, waar hartstocht is, daar is beweging naar buiten. Al kent een dichter niets, al heeft hij niets lief dan zijn eigen hart en zijn aandoeningen - zoodra hij zijn passie zegt in woorden, zoo zal ze ook uitstroomen over de wereld. Want verlangen, begeerte en leed zijn de dingen waardoor het menschenhart veranderd wordt. Die vliegen van mensch tot mensch en één woord van hartstocht kan een storm doen gaan over de wereld, zonder het willen of weten van den in zich zelf zienden dichter die het sprak.

Daarom is ook bittere spot beter dan vroolijke, omdat bitterheid altijd ontstaat door bedrogen begeerte, door teleurgestelde liefde. Een rechte Duivel zal niet bitter zijn. Maar een goed mensch die wijs is in zijn liefde, ook niet.

Met decadence bedoelt men het tot stilstand komen, het verzanden van een grooten cultuur-stroom. Dat in onzen tijd ergens in de wereld echte decadence bestaat kan men eigenlijk niet zeggen. De groote stroomingen zijn overal sterker dan ooit. Maar decadenten zijn er daarom toch wel. Dat zijn de enkele individuen in wie de groote drijfkrachten der evolutie, geloof en begeerte, niet meer werken.

Wel weten wij dat hartstocht niet het hoogste is, want die is beweging naar iets en moet iets boven zich hebben waarnaar zij beweegt. Maar het zijn zonder begeerte, dat wij moeten erkennen als het hoogste zijn, dat is zeker niet voor menschen. En een passie-loos mensch, een mensch die niet beweegt of wil doen bewegen, die genoeg is in zichzelven, e die toekijkt en glimlacht, die bewondert zonder liefde, spot zonder haat, - die is decadent, afdwaler, - en hoe schoon en volmaakt ook in zichzelven, toch niet meer dan een schitterende droppel die afspat van den stroom om weg te drogen aan den oever.

Ik zeg nu niet dat Laforgne het type is van een decadent - maar hij heeft er enkele kwaliteiten van. Gemis aan ernst, gemis aan hartstocht.

Nu een tweede auteur van dezelfde groep. In niets lijkt hij op Laforgue, - behalve dat hij als deze een individueel artiest van groot talent is. Zoo hij decadent moet heeten, dan openbaart zich die decadence in zijn werk met geheel andere symptomen. Uit hem en Laforgue samen zou men misschien een compleeten decadent kunnen knippen. Maar dan nog genoeg voor één zeer krachtig schrijver overhouden.

Edouard Dujardin gaf in 1886 eenige schetsen in 't licht ‘les Hantises’, in dit tijdschrift door den heer Erens besproken. In 1888 verscheen ‘Les lauriers sont coupés’.

Dit merkwaardige boekje is 140 bladzijden dik en al wat er in beschreven wordt, gebeurt in het tijdsverloop van zes uren. Van 's namiddags 6 tot 's avonds 12 uur. Om 6 uur duikt midden in het Parijsche gewoel, op een zachten april-avond, de ikheid van den schrijver op, leeft vijf uren overluid en verdwijnt. Waarom het heet: ‘les lauriers sont coupés’ is een raadsel. Het kon evengoed heeten: ‘Six heures dans la tête d'un Parisien’. Van oogenblik tot oogenblik, geheel aaneengesloten, hooren wij de opvolgende gedachten, tot in de nietigste details, van een Parijsch jong man, die een vriend bezoekt, wandelt door de straten, eet in een restaurant, naar huis gaat, zijn toilet maakt, een actrice bezoekt, met haar een rijtoer maakt, haar thuis brengt en na eenig weifelen afscheid van haar neemt. Uit is het. De instantanée van een voorbij zwevende menschenziel.

Om zulk een kunststukje genietbaar te maken, moet men een goed auteur, en dus nog wel een goed fransch auteur zijn. Het is in 't geheel niet vervelend, steeds frappant door den sterken schijn van realiteit, hier en daar mooi. De realiteit is maar schijnbaar, want wat er werkelijk in een menschenhoofd omgaat gedurende zes uren is veel meer en veel samengestelder. Dat kan niet op 140 pagina's. Men leest trouwens het boekje in een paar uur uit - en denken gaat sneller dan lezen. Maar men krijgt den indruk van realiteit en dat is voldoende.

Een staaltje: het binnenkomen van het Restaurant.

‘Illuminé, rouge, doré, le café; les glaces étincelantes;

un garcon au tablier blanc; les colonnes chargées de chapeaux et de par-dessus. Y a-t-il ici quelqu'un connu? Ces gens me regardent entrer; un monsieur maigre, aux favoris longs, quelle gravité! Les tables sont pleines; ou m'installerai-je? là-bas un vide; justement ma place habituelle; on peut avoir une place habituelle; Lea n'aurait pas de quoi se moquer.

- 'Si monsieur....'

Le garçon. La table. Mon chapeau au port-monteau. Retirons nos gants; il faut les jeter négligemment sur la table, à coté de l'assiette; plutôt dans la poche du par-dessus; non, sur la table; ces petites choses sont de la tenue générale. Mon par-dessus au portc-manteau; je m'assieds; ouf; j'étais las. Je mettrai dans la poche de mon par-dessus mes gants. Illuminé, doré, rouge, avec les glaces, cet étincellement; quoi? le café; le café ou je suis. Ah, j'étais las. Le garçon.

- 'Potage bisque, Saint Germain, consommé....'

En zoo voort, wij maken 't gansche menu mee, alle kleine sensaties, reflecties over de mede-etenden, afdwalingen van zijn gedachten, kleine plannetjes van een oogenblik, over zijn huis, zijn geliefde - aan 't eind van 't hoofdstuk moet men zich even te binnen brengen, dat men niet zelf gegeten, maar 't alleen gelezen heeft.

Het mooiste gedeelte, te mooi om gedeeltelijk en te lang om geheel te citeeren, is een mijmerij voor 't open venster, uitziende op de donkere stad, waar zich de weelderige herinneringen en verlangens van zijn liefde, kleine kleurig-distincte gezichtsvoorstellingen van Lea en haar omgeving, mengen en wisselen met de strakke, koel-donkere dingen daarbuiten. De warme, lichte kamer achter zich. Dat is alles zeer mooi.

Het fijnst is de wisseling van zijn gedachten over dat meisje, - het zich beurtelings opwinden over zijn fantasie om zijn liefde platonisch te houden en dan weer het zachtjens toegeven aan zoete voorstellingen van begeerte, het zich verheugen in zijn sentiment van liefde en het zich zelf be-

spotten over zijn ridicuul fantastische neiging voor een banaal actricetje, wie Het vooral om geld te doen is.

Want men moet weten dat dit werkje hoogst merkwaardig is om de fijne psychologische observatie en de zuiver artistieke beschrijving, maar dat de geobserveerde en beschreven ziel behoort tot een onaangenaam type.

Als ik mij nu verplicht achtte alleen literaire kritiek te schrijven had ik daarmede niets te maken. Mooi geschreven goed waargenomen, verder geen nieuws. Maar ik spreek over menschen, niet alleen over literatuur. In de schrijfkunst van Dujardin is geen decadence, die is zuiver en eenvoudig, maar in de ziel die hier zichzelven ontleedt is zij wel.

Dat de schrijver zich, tegen het einde der zes uren, genoodzaakt voelt, ten einde trouw te blijven aan de schijnbare realiteit van zijn voorstelling, een verrichting te beschrijven die in ons stoffelijk bestaan gedurende zes uren hoogst waarschijnlijk, zoo niet noodzakelijk is, daartegen kan men niets inbrengen. Behalve misschien dat het voor een artist wat kinderachtig is zichzelven een manier uit te kiezen, die zulke mededeelingen onvermijdelijk maakt.

Maar als object van zijn kunst, met kalm welbehagen, een man te nemen die, naar zijn zeggen van grooten hartstocht vol, de aangename mijmer-uren vóór een langbegeerd bezoek aan zijn geliefde tracht te korten door het maken van twee nieuwe veroveringen en zich zelfs in de armen van zijn liefste met eenigen spijt het mislukken van die pogingen te binnen brengt, dat getuigt van een slechten smaak. Ik weet dat dit zeer waar, zeer Parijsch, zeer menschelijk is, maar het is degoutant.

Nog eens, ik schrijf over menschen en over kunst en geen literaire kritiek.

Ik laat daar of het mogelijk is dat deze psychologische studie van Dujardin iets anders is dan zelf-observatie. Maar ik meen zeer stellig dat een poeët zoo goed als een schilder, niet alleen kunstenaar moet zijn door vermogen tot expressie, maar door oordeel des onderscheids van mooi en leelijk.

Door nauwkeurige waarneming, door fijne zielsontleding,

door kracht van uitdrukking is men nog geen groot kunstenaar, misschien een groot geleerde, een artistiek psycholoog, maar geen kunstenaar, geen poeët, geen goed mensch onder de besten der menschen.

Het kan nu zijn dat Dujardin niets wil zijn dan een fijn psycholoog, die goed schrijft. Dan is hij er.

Maar óók is 't mogelijk dat Dujardin zijn menschconceptie, - en dus zijn geheele artistieke conceptie, want die omvat maar één menschenziel, - mooi vindt. Het kan, - dan zal ik volhouden dat hij iemand is met een ontaarden smaak. Iets leelijkers, iets abominabelers dan dit aankweeken van vooze hartstochtjes, - dan dit zich dag in, dag uit, amuseeren met ziekelijke, onvruchtbare misgewassen van de hoogste menschelijke emotie, - dan dit knoeien en scharrelen met leege schijngestalten van de mooist-bestaande werkelijkheid, dit beduimelen, verfomfaaien, tot een spelletje verlagen, tot een wezenloos tijdverdrijf misbruiken van de beste dingen onzer ziel - neen! iets akeliger-leelijks ken ik niet.

En al komt nu dit leelijke overal en overal voor, en al doet men wel het niet angstig te verzwijgen, al voelt men zich volstrekt niet geroepen het te bestrijden, al meent men met mij dat kunst en sociale moraal twee zijn, - toch kan men zeggen dat iemand die uit dergelijke sentimenten en daaruit alleen, met kennelijk welbehagen een artistieke conceptie samenstelt, de beste eigenschap van den kunstenaar mist: het groot gevoel voor mooi en leelijk.

Men begrijpe mij wel, er zijn kleine en groote artisten, beiden goed in hun genre, zoo is er klein-mooi en groot-mooi. Het besproken boekje is vol kostelijke fijnheden en mooiheden, het is goed van 't begin tot 't eind, - maar de groot-artistieke emotie van het geheel, de kunstgedachte, die tot de kleine schoonheden er van staat als de architectuur van een kerk tot de steenen, schilderijen en beelden waarvan ze gebouwd en waarmee ze versierd is, - die is voor mij niet mooi.

Van de drie schrijvers dezer groep, die ik om hun onge-

meenheid en hun groot talent ter bespreking koos, Laforgue, Dujardin en Maurice Barrès, is Dujardin de eenvoudigste, de minst ongewone natuur. Hij is een ernstig artist-psycholoog. Hij kiest een duidelijke, tamelijk beperkte taak en volvoert die met groote toewijding, energie en bekwaamheid. Hij weifelt niet, spot niet, filosofeert niet - hij kiest een stukje van 't leven dat hem mooi lijkt en interesseert. Hij is de beperkste maar de gelukkigste van de drie.

Laforgue ziet verder, weet meer - is amateur-filosoof, maar zonder ernst, zonder vastheid. Hij omvat een grooter deel van 't leven, maar is niet sterk genoeg dat te beheerschen zooals Dujardin zijn deel beheerscht. Hij laat zich sollen, lachend over zijn buitelingen, met een lach van meerderheid, alsof hij 't heel goed vindt en met opzet deed.

Maar Maurice Barrès heeft in zijn boek: ‘Un homme libre’ met buitengewonen moed, met groote kracht en zeer veel talent van expressie, het hoogste trachten te omvatten wat zijn begrip omvatten kon.

Hij heeft alle vereischten voor een decadent. Een hoog intellect, een zeer fijn georganiseerde ziel, een overgevoelig gemoed, een zenuwziek lichaam. Daarbij een eigenaardige omkeering of verzwakking van de menschelijke instinkten. Ziek zijn vermijdt hij niet, hij zoekt het, - hij is in hooge mate egoïst en erkent dat, - hij is cynisch zonder het te bemerken, daar zijn oordeel des onderscheids tusschen mooi en leelijk, rein en onrein verzwakt is, - liefde acht hij een zwakheid als ze niet is een middel tot nieuwe aandoeningen en bespiegelingen, maar als zoodanig is iedere prikkeling hem welkom, - menschelijke moraal laat hem onverschillig, tenzij ze hem het leven practisch makkelijker maakt. Hij gevoelt zich boven en buiten alle menschen, - un homme libre, - afgescheiden van den gang der wereld.

Doch er is nog veel energie in deze ziel - en deze werkt in de richting tusschen de twee volgende punten: 1e. afkeer van de grofheid, laagheid en banaliteit zijner medemenschen, 2e. zoeken naar het allerhoogste in zichzelven.

In zijn eerste boek ‘Sous l'oeuil des Barbares’ werd het

eerste punt aangegeven. De barbaren waren zijn medemenschen wier intiem contact hij zocht te vermijden.

In zijn tweede boek ‘Un homme libre’ wijst hij met triomfeerende zekerheid den weg naar het tweede punt ‘le culte du Moi’. Door aanhoudend ingespannen zelfonderzoek, door bespiegeling en analyse, wil hij zijn ziel brengen tot haar hoogste volkomenheid, wil hij dichter komen bij God.

Er zijn waarschijnlijk weinig boeken in de laatste jaren verschenen, zoo merkwaardig als dit. Het eenige inconsequente van 't boek is, dat het geschreven en gedrukt is. Wie zóó denkt, geeft er geen boeken over uit.

Het is opgedragen aan scholieren en jonge lieden. Dit is zeer bedenkelijk. De Fransche regeering zou met meer recht den heer Barrès een dolle-kervel-soep mogen bereiden dan Athene het Socrates deed. Barrès geeft de fransche jeugd het volgende recept voor geluk:

‘L'essentiel est de se convaincre qu'il n'y a que des manières de voir, que chacune d'elles contredit l'autre et que nous pouvons, avec un peu d'habilité, les avoir toutes sur un même objet. Ainsi nous amoindrissons nos mortifications à penser qu'elles sont causées par rien du tout, et nous arrivons à souffrir très peu.’

En zijn laatste zedeles is:

‘Soyons de plus en plus convaincus que les actes n'ont aucune importance, car ils ne signifient nullement l'âme qui les a ordonnés et ne valent que par l'interprétation qu'elle leur donne.’

Ik vrees dat deze stelling, die, als ik wel heb, reeds eeuwen geleden Madame Guyon den banvloek der Katholieke kerk op den hals haalde, bij onze moderne paedagogen niet veel meer bijval vinden zal.

Neen, niet aan jongelieden, vooral niet, maar aan volwassen, ernstige, zich heel zeker voelende menschen die veel belang stellen in menschelijke dingen, beveel ik dit boek aan - en verder aan Jan-en-Alleman, om hem het plezier te geven van een weldadige, het zelfgevoel streelende verontwaardiging.

Met stil vermaak denk ik aan het gezicht van den Hol-

landschen lezer die dit boek onder handen krijgt. Aan zijn groote oogen als hij leest: ‘le paradis c'est d'être clairvoyant et fiévreux’ en dit: ‘Je me plais à avoir un caractère passionné, et à manquer de bon sens le plus souvent que je peux’ en als hij de ongegeneerdheid ziet, waarmede de schrijver alcohol, bromkalium, chinine en spijsverterings-details een rol laat spelen in zijn overpeinzingen.

De heilige afschuw die dit boek teweeg zal brengen onder bezadigde burgerlieden is zóó groot, dat ik er geen oogenblik aan twijfel of Barrès heeft in zijn haat aan alle bourgeoisie, om hun dit sentiment te bezorgen meer gezegd dan hij voor zichzelf verantwoorden kan. Want tegen 't midden van 't boek, waar de schrijver blijkbaar minder om het effect zijner woorden en meer om waarheid denkt, stijgt hij boven het peil dezer aardigheden, en bereikt in scherpte van uítdrukking, in fijnheid van analyse en in zelfbewustheid een buitengewone hoogte.

Ik bedoel niet dat dit boek boven zooveel andere boeken gaat, maar het komt mij voor, dat deze abnormale ziel al zijn functie en energie richtend naar zelf-analyse en bewustwording, hierin op enkele momenten verder is gekomen dan iemand voor hem.

Het boek heeft den vorm van een journaal, stukken er van doen denken aan Sterne's Sentimental Journey. Dezelfde rustige verheffing der onnoozelste gebeurtenissen van het dagelijksch leven. Zooals Barrès het uitdrukt: ‘au lieu d'étriquer la vie, il épanouit devant son intelligenee la part de beauté qui sommeille dans le médiocre.’

Aldus is de gang der gebeurtenissen en reflecties:

In een gesprek met een vriend komt Barrès tot de overtuiging, dat men nooit zoo gelukkig is als in de exaltatie, dat het genot der exaltatie verhoogd wordt door analyse, dat men bijgevolg zoo veel mogelijk moet gevoelen en tevens zooveel mogelijk ontleden.

De beide vrienden besluiten daarop hun theorie systematisch in praktijk te brengen. Overtuigd dat het geluk niet in de levensomstandigheden, maar in de eigen stemmingen der ziel

bestaat, besluiten zij er met alle kracht naar te zoeken hoe men deze stemmingen met de eenvoudigste middelen kan te weeg brengen, aldus onafhankelijk van menschen en gebeurtenissen, als vrije mannen, hun tot een nauwkeurig werkende stemmings-machine gemaakte ziel, te besturen in de richting van het geluk, in de richting van het Allerhoogste, van God.

Hiertoe kiezen zij een volkomen afzondering, in een droefgeestige, kleurlooze omgeving. Ze verbreken alle betrekkingen met de buitenwereld, verbranden alle brieven. Hun kamers hebben slechts witgekalkte muren en boekenkasten. Maar deze kluizenaars onderscheiden zich van die uit vroeger tijden door het bezit van fauteuils, sigaren, fine champagne, goede diners en nog iets. De in hun rol behoorende kuischheid wordt op eigenaardige wijze betracht.

'Depouillons la femme de tout ce lyrisme que nous jetons comme de longs voiles sur nos troubles; qu'elle soit pour nous vraiment nature. Cette combinaison nous laissera tout le calme de la chasteté.'

Wat zou de H. Antonius een spijt hebben als hij 't hoorde, dat hij niet op dit vernuftig denkbeeld gekomen is. Wat een moeite had hem dit bespaard.

Tot leiders door dit leven van meditatie dienen hun Ignatius de Loyola, Thomas à Kempis enz.

Onder bizondere menschen van later tijd worden geestverwanten gezocht, en deze tot heiligen, 'intercesseurs', verheven. Intercesseurs zijn onder anderen Benjamin Constant en Sainte-Beuve. Men begrijpt dat zij deze waardigheid verdienen door geheel andere kwaliteiten, dan die het groote publiek in hen bewondert.

De meditatiën in dit kloosterleven zijn even talrijk als subtiel. Ik kan ze niet uitvoerig weergeven. Hun einddoel is steeds 'à toucher Dieu par le seul effort de la sensibilité, pour des motifs abstraits et sans intervention du monde exterieur.

En dit: 'Avant tout, être un grand homme et un saint pour soi-même....'

Maar één overweging wil ik hier aanvoeren, als merk-

waardig bewijs hoe op verschillende plaatsen, in geheel verschillende omgeving, dezelfde denkbeelden nagenoeg gelijktijdig ontspruiten als noodzakelijke voortbrengsels eener gelijk-opgaande ontwikkeling. Barrès zegt:

‘Twee wezens kunnen elkander nooit kennen. De voor het dagelijksch gebruik dienende taal kan niet anders dan grove toestanden uitdrukken; al het vage, al het ernstige in ons heeft geen woord tot uitdrukking. Het oogenblik nadert waarin ik de worsteling tegen deze ontoereikendheid zal opgeven....’

De lezers van dit tijdschrift zullen zich herinneren hoe het besef dezer ontoereikendheid ook in ons land is gevoeld.

Na eenigen tijd ontdekkend dat deze afzondering en boekenstudie niet voldoende is, om de diepste lagen van zijn bewustzijn te verhelderen, komt Barrès op het denkbeeld zijn wezen te vergelijken met het land en het ras waaruit hij is ontstaan. Hij voelt dat er dingen in hem zijn die voortkomen uit zijn ras, zijn voorvaderen. Nu gaat hij dat ras, de Lotharingers, bestudeeren. Een zeer levendige, geestige beschrijving van Lotharingen's historie volgt, eindigend in een dialoog tusschen Lotharingen en zijn uitspruitsel de Ikheid Barrès. Ik moet zeggen dat in dit tweegesprek het land verstandiger is dan de mensch, en ik bewonder den schrijver die tegenover de dwalingen van zijn ziel zoo juist het rechte antwoord weet te stellen:

‘Pourquoi toujours te complaire dans tes humiliations? Pose devant toi ton pressentiment du meilleur et que ce rêve te soit un univers, un refuge. Ces beautés qui sont encore imaginatives, tu peus les habiter. Tu seras ton *moi* embelli: l'Esprit Triomphant, après avois été si longtemps l'Esprit Militant.’

Het doorbladeren van eenige Baedekers doet hem besluiten de drooge zelf analyse en de studie van auteurs op te geven en zijn wezen te gaan vergelijken met een ander ras. ‘Les individus, si parfaits qu' on les imagine, ne sont que des fragments du système plus complet qu' est la race, fragment elle même de Dieu.’

Hij kiest Venetië en begint daar met de aandachtige studie van schilderijen en kunstschoon.

Het diepst wordt hij geroerd door een Christus-kop van da Vinci. Deze Christus neemt aan, zonder te willen wijzigen. Hij neemt zijn noodlot aan, zelfs de laagheid zijner vrienden. ‘Au lieu d'étriquer la vie, il épanouit devant son intelligence la part de beauté qui sommeille dans le médiocre.’

Nu begrijpt Barrès dat er geen volkomen begrip mogelijk is zonder goedheid. Hij houdt op te haten. Hij zal al het lage in zichzelf vergeven, niet door een woord, maar door het te rechtvaardigen. Hij zal niet meer vooral zijn eigen onvolmaaktheden overpeinzen: ‘avec subtilité et dégout. Il s' agit maintenant de prêter a l'homme que je suis, la beauté que je voudrais lui voir....’

In de werken van Botticelli ziet hij de uitdrukking van zijn vroeger klooster-leven: ‘tristesse tortueuse, mécontentement, toute la bouderie des faibles et des plus distingués en face de la vie.’

Maar Veronèse verfrischt hem door zijn kracht. In plaats van zich te verdiepen in de liefde voor zijn wonden, wendt hij al krachten naar 't geluk. In Tiepolo eindelijk vindt hij de volkomenste weerspiegeling van zichzelven.

Dan vat hij Venetië samen als één geheel, één ras en overweegt - dagen achtereen te bed liggend - de overeenkomst tusschen hemzelven en Venetië.

‘Mon Être et l'Être venitien sont illimités. Grâce à ma clairvoyance, je puis reconstituer une partie de leurs développements, mais mon horizon est borné par ma faiblesse; jamais je n'atteindrai jusqu'au bonheur parfait de contempler Dieu, de connaitre le principe qui contient et qui nécessite tout. Que j'entrevoie une partie de ce qui est ou du moins de ce qui paraît être, cela déjà est bien beau.’

Ten slotte komt hij tot het besluit dat het beter is de lage sentimenten zijner ziel te veredelen, dan ze te ontvluchten en hij keert terug tot het leven.

Daarna een liefdesgeschiedenis. De dame loopt weg en Barrès is diep ongelukkig. Een rijke schat van emoties

waarvan hij dankbaar partij trekt. Het leed maakt hem slapeloos, vervolgt hem overal, ‘Tout me disait mon chagrin, les romans de mes contemporains me parurent admirables.’

Van deze opzettelijk gezochte smart genezen, de herinnering als een heerlijke bron van aandoeningen bewarend, voelt de schrijver zich volkomen klaar en toegerust voor het verder leven.

Hij bewoont nu ‘un rêve fait d'élégance morale et de clairvoyance.’ Hij leeft mee met de wereld, omdat er behoeften zijn in zijn ziel die zonder werkzaamheid niet bevredigd kunnen worden. In de eenzaamheid hinderen die hem als lastige leegloopers. Onder de menschen geeft hij hen speelgoed om zoet te zijn. Hij bestuurt de tegenstrijdige elementen van zijn ziel met zachtmoedigheid. Hij is zelfs niet boos als ze zich verlagen. Ook zorgt hij dat ze niet kibbelen. Bedreigt één de veiligheid van 't geheel, dan wordt hij terstond door de overigen uitgeworpen. De uitwendige wereld vindt hij stuitend, maar bijna onschadelijk. De menschen beheerscht hij door ze in hun ijdelheid te pakken, zooals men wilde ezels bij den neus pakt.

In zijn inwendige wereld kent hij slechts twee gevaren de onvruchtbaarheid en de verwarring. Zijn groote zorg in die te vermijden.

‘Continuons toute fois à embellir et à agrandir notre être intime, tandis que nous roulerons parmi les tracas exterieurs.’

Gelukkig voel ik mij niet genoodzaakt meer dan een fractie van dit geschrift te gelooven. Het is een zeer gewone menschelijke liefhebberij om na eenige lotgevallen waarin men tamelijk passief is geweest, zich voor te stellen dat men het alles vooruit zoo bedacht en opzettelijk zoo gewild heeft, met een bepaald doel. Wij zitten vaak op de gebeurtenissen van ons leven, als een vlieg op een paard, ons verbeeldende dat wij sturen en niet bestuurd worden. Het is zeer wel denkbaar, dat de schrijver van dit boek een poosje rustig op 't land heeft geleefd, om Parijs wat te vergeten, vervolgens naar Italië is gegaan, om zich wat te

verstrooien, toen verliefd is geworden zooals dat meer gegebeurt, zijn liefdesmart is te boven gekomen zooals dat ook meer gebeurt en eindelijk nu leeft als een ander, omdat hij 't niet laten kan zoo te leven.

Dit alles rustig overziende en lust gevoelende tot productie heeft hij er een bewonderenswaardige fantasie van gemaakt en zich daar diep ingedacht.

Zóó alleen kon ik mij dezen man en zijn werk verklaren. In volkomen oprechtheid geschreven, zou de uitgifte van dit boek, de mededeeling van zulk egoïsme een onmogelijkheid, een onzin zijn. Liefhebbende zelfzucht, zich openbarende geslotenheid, mededeelzaam zwijgen.

Ook is de onoprechtheid in het werk zelve te vinden - er is tegenstrijdigheid in zijn beweerde zelfzucht en zijn verklaringen van vriendschap en liefde voor enkelen zijner medemenschen, - er is tegenstrijdigheid in de ernst zijner verheffing en de mededeeling dat hij deze ‘cabotinage superieur’ veracht zooals hij alles veracht, - er is tegenstrijdigheid in de inspanning, die hij beweert zich te geven en in de voorafgaande waarschuwing, het leven toch niet au serieux te nemen.

De beteekenis van dit boek zit hierin, dat er iemand is die zegt: ‘dit alles houd ik voor mogelijk.’ Maar ieder ziet dat de ontaarding een affectatie en niet zoo erg gemeend is. Ze is hoogst merkwaardig als uiting, maar niet gevaarlijk. Er is te veel kracht, te veel beweging, en wat hij zelf ook zeggen mag, te veel gezond verstand in.

Als hem de dood wordt aangegeven als eenig redmiddel om uit de moeielijkheid te geraken, antwoordt hij met sublime nuchterheid:

Moi: (avec dégout pour une pareille infirmité de philosophe) - ‘Mes frères, votre solution ne m'interesse pas, puisqu'elle m'est toujours offerte, puisque j'ai la certitude qu'elle me sera imposée un jour, et qu'enfin si à l'usage elle m'apparait insuffisante, elle ne me laisse pas la ressource ds recourir à un autre procedé. D'ailleurs vous me proposez tout le contraire de mon désir, car j'aspire non pas à mourir

mais à vivre dans ce corps ci et à vivre le plus possible.'

De wereldverachting van Barrès mag een zwakheid zijn, ze is minder gevaarlijk en stichtelijker zelfs dan die uit den Werther-tijd.

Zijn neiging tot ziek zijn ontstaat door de behoefte aan schoone emoties, - dat hij daartoe ziekte noodig heeft is zijn zaak, - de sterkeren hebben ze zonder die.

Zijn zelfzucht, zijn 'culte du Moi' is ook minder schrikwekkend dan zij schijnt: ze wordt vergoed door deze verklaring:

'Je n' honore pour mon vrai Moi que qui porte en moi le caractère d' immortalité!'

En met al zijn affectatie, zijn slechten smaak, zijn 'pose', zijn schrik aanjagen van rustige burgerluì, schijnt het mij toch dat deze man zich zeer dicht heeft weten te verheffen tot enkele der dingen die wet en waarheid zullen zijn voor een toekomend geslacht.

Nederlandsche Politiek.

In een vorig nummer van dit tijdschrift vestigde ik er de aandacht op, dat het door de Regeering ingediende ontwerp tot wijziging der wet op het Lager Onderwijs vooral belangrijk was als reactie tegen het socialistische karakter onzer tegenwoordige wet. Ik noemde twee zaken, waarin dit karakter van het wetsontwerp duidelijk uitkomt. Ten eerste het toekennen van subsidie aan alle scholen, waar het schoolgeld minder dan gemiddeld vijf en twintig gulden per leerling bedraagt en ten tweede de aan de gemeenten opgelegde verplichting tot heffing van een billijk schoolgeld van alle leerlingen uitgezonderd de bedeelden en onvermogenden. Ik wees tevens op het feit, dat juist de Liberale partij, die volgens haar beginselen altijd en overal de vrijheid en de rechten der individuen moet beschermen, het socialisme onzer tegenwoordige onderwijswetten met de meeste hardnekkigheid verdedigt.

Wanneer deze bewering nog eenig bewijs noodig had, dan zou men dit kunnen vinden in de debatten over het ingediende ontwerp in de Tweede Kamer. In weerwil van de onvoldoende voorbereiding der Linkerzijde of misschien wel ten gevolge daarvan waren deze zeer langdurig. En daarbij zoo onbelangrijk, dat het moeite kost ze te doorworstelen. Ware het niet, dat er eenige variatie in werd gebracht en eenige levendigheid aan werd gegeven door enkele belangrijke of vermakelijke redevoeringen, zooals b.v. door een zeer

merkwaardige rede van den heer Okma, dan zou men de poging daartoe misschien opgeven. Toch heeft het zijn nut en is het niet moeielijk om te constateeren, dat de oppositie der Linkerzijde zich vooral op twee punten heeft geconcentreerd. En wel juist op die twee punten, waar het anti-socialistisch karakter van het wetsontwerp het duidelijkst was. En op beide punten is het der Linkerzijde gelukt een wijziging van het ontwerp te verkrijgen.

Het is haar gelukt het minimum schoolgeld der scholen, die in aanmerking komen voor subsidie uit de schatkist, te doen verhoogen van vijf en twintig op tachtig gulden en het is haar gelukt de bepaling, dat de gemeenten verplicht zijn tot de heffing van een *billijk* schoolgeld te doen vervangen door het voorschrift, dat zij een schoolgeld moeten heffen van minstens 20 cts per maand behalve van bedeelden en onvermogenden.

Over beide wijzigingen een enkel woord.

Over de eerste kan ik zeer kort zijn. Haar resultaat is een toekennen van subsidie uit de staatskas aan scholen, die bezocht worden door kinderen van ouders uit den burgerstand en uit den gegoeden middenstand, van ouders dus, die voor het grootste gedeelte zeer goed zelf het onderwijs hunner kinderen kunnen betalen.

Deze wijziging dus, op aandringen der Liberale partij in het wetsontwerp gebracht in het belang der steden, der groote steden voornamelijk, is een terugkeer tot dat staats-socialisme op onderwijsgebied, waarmede het ontwerp van den minister Mackay scheen gebroken te hebben.

De tweede wijziging schijnt voor de Liberale partij veel meer hoofdzaak geweest te zijn. De heer Lohman tenminste meende er nog eens uitdrukkelijk op te moeten wijzen, dat verscheidene leden der Linkerzijde hun stem over het geheele ontwerp afhankelijk hadden gemaakt van het artikel over verplichte schoolgeldheffing. Des te meer te verwonderen is het, dat deze zich met een praktisch zoo onbeduidende wijziging hebben tevreden gesteld.

Stellen wij ons op het standpunt van hen, die meenen,

dat de zorg voor onderwijs in de eerste plaats een plicht der ouders is en dat alle staatsinmenging in onderwijszaken, zoo al een noodzakelijkheid, dan toch altijd een kwade noodzakelijkheid is, dan is dit geheele wetsontwerp niet veel meer dan een overgangsmaatregel. Het subsidieeren van bizondere scholen door den staat is een noodzakelijk kwaad, noodzakelijk omdat deze anders door de openbare school op den duur dood-geconcurreerd worden, maar een kwaad, omdat de staatsbemoeiing met het onderwijs door subsidie aan de bizondere scholen niet beperkt, maar uitgebreid wordt. Voor deze tegenstanders onzer tegenwoordige onderwijswet kan daarom subsidie aan het bizonder onderwijs niets anders zijn dan een tijdelijke maatregel, die zoo spoedig mogelijk weer afgeschaft moet worden.

Geheel anders is het met verplichte schoolgeldheffing op de openbare school. Daardoor wordt de omvang der staatsbemoeiing niet uitgebreid, noch de vrijheid der bizondere school beperkt. Toch wordt de positie der bizondere school in haar strijd om het bestaan er evenzeer door verbeterd. Zij is daarenboven een eisch van die billijkheid, die voorschrijft, dat de staat geen enkele klasse van burgers boven een andere moet begunstigen. En eindelijk is zij een deel van dat anti-socialistisch stelsel, dat zich verzet tegen het voorzien door den staat in allerlei behoeften van rijken zoowel als van armen. Volkomen te recht verklaarde dan ook de heer Lohman uit naam zijner geheele partij, dat hij er op stond, dat deze bepaling, de eenige principieele bepaling, die in dit ontwerp van wijzigingen was opgenomen, daarin zou blijven. Niet om haar practisch belang, maar ter wille van het beginsel. Immers het zou onmogelijk zijn onwillige gemeenten tot de heffing van een billijk schoolgeld te dwingen en tegenover dergelijke gemeenten zou de geheele bepaling dus niet meer zijn dan een nudum praeceptum, een bloot voorschrift. In beginsel zou daardoor echter de wetgever erkennen, dat het de plicht is van alle ouders, die daartoe in staat zijn, en niet de taak van den staat, om voor het onderwijs hunner kinderen te zorgen, evenzeer als

het hun plieht is te voorzien in de behoefte van hunne kinderen aan voedsel en kleeding.

In weerwil van deze verklaringen, die aan duidelijkheid en juistheid niets te wenschen overlieten, bleef de linkerzijde bij haar oppositie volharden en laadde dus den schijn op zich van een principieele oppositie tegen een bepaling, die zij uit kracht van hare beginselen en van hare traditiën (ik bedoel niet de traditiën op onderwijsgebied) in de eerste plaats had moeten verdedigen.

Om de aanneming der wet door de Eerste Kamer niet in gevaar te brengen, besloot de minister Mackay eindelijk tot het voorstellen eener wijziging. Hij liet het billijk schoolgeld vallen en stelde voor een schoolgeld van minstens twintig cents per maand. Maar hij vindiceerde uitdrukkelijk het recht om de verordeningen op de schoolgeldheffing niet goed te keuren, wanneer naar zijne overtuiging een te laag schoolgeld zou worden geheven door gemeenten, die, om aan de wet te voldoen, het schoolgeld voor iederen leerling zouden hebben vastgesteld op 20 cts. of meer per maand. Hij handhaafde dus uitdrukkelijk het beginsel, behield zich zijn vrijheid van handelen voor, maar verklaarde zich bereid aan den angst der Linkerzijde voor het woord billijk tegemoet te komen. Alsof de door heeren Liberalen voorgestane regeling met de billijkheid niet op den besten voet verkeert.

De helft ongeveer der Liberale partij verklaarde zich, in weerwil der dringende waarschuwing van den heer Kerdijk, door deze onbednidende concessie voldaan.

Laat ik echter tot de principieele kwestie terugkeeren. Uit dit alles, uit het aandringen op verhooging van het maximum-schoolgeld, waarbij de aanspraak op subsidie blijft bestaan en uit het hardnekkig verzet tegen de verplichte herring van een billijk schoolgeld blijkt, dat er bij de Liberale partij in volkomen strijd met haar beginselen en met haar verleden een sterke neiging tot socialistische maatregelen bestaat, tot maatregelen dienende om op staatskosten, op de wijze, zooals de wetgever dat wil, te voorzien in behoeften van gegoeden zoowel als van armen. Teekenend in dit

opzicht is vooral de uiterst zwakke oppositie tegen het geven van subsidie aan bizondere scholen, een maatregel die door de voorstanders der vrijheid slechts verdedigd kan worden als een treurige noodzakelijkheid, als een overgangsmaatregel, noodzakelijk geworden ten gevolge van het onverdedigbaar beleid der Liberale partij in zake onderwijs. Subsidie aan bizondere scholen immers strekt tot vermindering der vrijheid van onderwijs en tot uitbreiding der bevoegdheid van den staat; men kan tot hare verdediging slechts zeggen, dat zij in de tegenwoordige omstandigheden de gelijkheid der voorstanders van openbaar en van bizonder onderwijs tegenover den staat grooter maakt. Oppositie tegen het beginsel van subsidieverleening zou daarom van liberaal standpunt zeer goed verklaarbaar zijn, even verklaarbaar als oppositie tegen de beperking dier subsidie tot scholen met minder dan 25 gld. schoolgeld en tegen de verplichte heffing van een billijk schoolgeld op de openbare scholen *on*verklaarbaar is.

Men kan hieruit concludeeren, dat de Liberale partij als principieele staatkundige partij in haar tegenwoordigen vorm geen recht van bestaan heeft, maar men zal te gelijk moeten toegeven, dat zij in weerwil daarvan toch nog altijd de machtigste politieke partij in ons land is. Ik wil nog een stap verder gaan en beweren, dat geen onzer tegenwoordige politieke partijen bijeen gehouden wordt door zulke principieele banden als waarvan boven sprake was. Laat de Liberale partij zich door den socialistischen tijdstroom medeslepen en heeft haar optreden daardoor b.v. in zake onderwijs een duidelijk socialistisch karakter en hebben wij het recht daaruit te besluiten, dat er onder hare leden vele mannen zijn van socialistische denkwijze; hetzelfde is het geval bij de andere staatkundige partijen. En omgekeerd kunnen wij er zeker van zijn, dat velen, die behooren tot de tegenwoordige socialistische staatspartij, tot den sociaal-democratischen bond, het socialisme den rug zouden toekeeren, wanneer zij met volle bewustheid geplaatst werden tegenover zijn consequenties, die voor menschen met de moreele ontwikkeling van deze en van de eerstvolgende eeuwen doodend zijn voor alle

vrijheid en voor alle gelijkheid. Toen b.v. de heer J.A. Fortuyn op het congres tegen de prostitutie te Amsterdam zich verklaarde tegen reglementeering daarvan, niet uit zedelijke overwegingen, maar omdat hij het achtte te strijden met alle recht en billijkheid, dat een meerderjarige niet vrij zou kunnen beschikken over haar persoon, toen sprak hij zoo in weerwil van zijn socialisme. In een socialistischen staat is de prostitutie òf verboden òf gereglementeerd.

Ik meen hieruit te mogen besluiten, dat het al of niet hebben van socialistische denkbeelden voor de aansluiting bij een onzer tegenwoordige politieke partijen van uiterst weinig gewicht is. En hoe zou dat anders kunnen? De aard en de beteekenis van het socialisme zijn zelfs bij de groote massa der ontwikkelden nog zeer weinig bekend. Hoe zou dan een scheiding in socialisten en anti-socialisten mogelijk zijn? Misschien wordt deze mogelijk na korteren of langeren tijd, maar voorloopig hebben wij in ons land een liberale partij, een anti-revolutionaire partij, een katholieke partij, een radicale partij en een sociaal-democratische partij, d.i. de partij van den heer Domela Nieuwenhuis of van den sociaal-democratischen bond, partijen die alle bestaan uit socialistische en anti-socialistische elementen.

Het verband tusschen deze conclusie en de jongste oneenigheden in de kiesvereeniging Amsterdam, zal voor ieder duidelijk zijn. Daarover een enkel woord als over een politieke gebeurtenis, waarin men vrij algemeen belang stelt.

De vraag, welke in die vereeniging de hartstochten zoo in beweging heeft gebracht, is reeds van oude dagteekening. Kort na de oprichting verspreidde zich het gerucht of kreeg men de zekerheid, dat enkele socialisten lid waren geworden. Gevolg hiervan was het voorstellen en aannemen eener motie, waarbij aan deze heeren verzocht werd de vereeniging te verlaten. Toen uittreding van enkele socialisten. Hierop een aantal malen ballotage van candidaatleden, die volgens hun eigen verklaring socialisten waren of als zoodanig bekend stonden. Eindelijk opname in het reglement van de bepalng, dat leden eener andere politieke partij geen lid der kiesver-

eeniging Amsterdam kunnen worden en toekenning aan het bestuur en aan twintig leden van het recht om over personen, die reeds lid zijn, om die reden ballotage aan te vragen.

Het is niet te ontkennen, dat deze wijze van handelen zeer bedenkelijk was voor een vereeniging, die zich zelf beschouwde als de vertegenwoordiger der zuivere liberale beginselen en die daarom in de eerste plaats geroepen was het beginsel der individueele vrijheid te eerbiedigen en te verdedigen. Immers tot nu toe had bij alle staatkundige vereenigingen, de sociaal-democratische bond uitgezonderd, de regel gegolden, dat ieder voor zich zelf moest uitmaken, tot welke politieke partij hij behoorde en bij welke politieke vereeniging hij zich wilde aansluiten. En op die vrijheid werd nu door de ballotages der kiesvereeniging Amsterdam inbreuk gemaakt. Slechts de dringendste noodzakelijkheid kan dit verontschuldigen. En deze was, voor zoo ver mij bekend, niet aanwezig.

Men kan er zich daarom niet over verwonderen, dat er door deze handelwijze van het bestunr en van de meerderheid der vereeniging gevoegd bij de bizonder krachtige wijze, waarop het bestuur herhaaldelijk aandrong op de aanneming van voorstellen, die het deed, een hooge graad van prikkelbaarheid ontstond, die bij de een of andere gelegenheid aanleiding moest geven tot een uitbarsting. En deze gelegenheid liet zich niet lang wachten.

In een vergadering der kiesvereeniging verklaarde de heer Gerhard, dat hij was sociaal- democraat. Onmiddelijk werd door den voorzitter nota genomen van deze verklaring en er volgde weldra een voorstel van het bestuur om den heer Gerhard op grond der boven vermelde bepaling in het reglement van zijn lidmaatschap vervallen te verklaren. Dat dit voorstel eenigszins voorbarig was, kan niet ontkend worden. Van een onderzoek toch, of de heer Gerhard behoorde tot een andere politieke partij in den zin, waarin het reglement dat bedoelde, bleek niets. Dit verzuim kon echter op de vergadering, waarop het bestuursvoorstel in behandeling kwam, gemakkelijk hersteld. De vereeniging moest daar na den heer Gerhard gehoord te hebben beslissen of deze volgens

hare meening behoorde tot de sociaal-democratische partij en dus geen lid van Amsterdam kon blijven of dat hij niet behoorde tot die partij. De beslissing werd haar gemakkelijk gemaakt door den heer v.d. Goes, die eene motie voorstelde om haar te doen verklaren, dat met sociaal-democratische partij bedoeld werd de partij van den sociaal-democratischen bond. Het behoeft, na het boven gezegde over de staatkundige partijen in Nederland, geen verder betoog, dat de heer v.d. Goes zich naar mijne meening op het eenige juiste standpunt plaatste. Geheel anders het bestuur. Dit was niet geneigd de vergadering te laten beslissen over de vraag of de heer Gerhard volgens hare meening al of niet behoorde tot de sociaal-democratische partij, maar verklaarde bij monde van den heer Treub, dat de kiesvereeniging moest beslissen of zij zelf al of niet tot die partij behoorde.

Zelden is zeker een kwestie zoo onzuiver gesteld.

En dat niemand in de vergadering opkwam tegen deze casuspositie, bewijst dunkt mij wel, dat de hartstochten tot een zeer bedenkelijke hoogte waren gestegen.

Tot stemming kwam het na dit alles niet, noch over het voorstel van het bestuur, noch over de motie v.d. Goes. Nadat het persoonlijk element, dat er voor den heer Gerhard in de zaak lag, uit den strijd was verwijderd, legde deze zijn lidmaatschap neer, zoodat er noch over het voorstel noch over de motie stemming noodig was. Dit voorbeeld van den heer Gerhard werd eenigen tijd daarna gevolgd door een 40 à 50 andere leden, deels menschen, die dachten als de heer Gerhard, deels personen, die uitdrukkelijk verklaarden geen socialist te zijn, maar die na het voorgevallene niet langer in de vereeniging wilden blijven.

De leden der kiesvereeniging Amsterdam zullen zich dus in het vervolg moeten neerleggen bij de meening van het bestuur, dat er voor personen van socialistische denkwijze wèl plaats is in de Liberale partij, wèl in de Katholieke partij desnoods, maar niet in de Radicale partij te Amsterdam.

Ik behoef na het bovenstaande niet te zeggen, dat deze beslissing mij in beginsel volkomen onverdedigbaar toeschijnt.

Maar bovendien is ze zeer onverstandig. Wanneer het toch waar is, dat socialisme en anti-socialisme eigenschappen zijn, die voor de tegenwoordige staatkundige partijverdeeling niet in aanmerking worden genomen; wanneer b.v. tot de Liberale partij een aantal mannen behooren van socialistische denkwijze, dan is het niet meer dan natuurlijk, dat er ook in een Radicale partij een aantal socialisten gevonden worden. Door deze de deur te wijzen verzwakt een zoodanige partij zich niet tijdelijk, maar voor geruimen tijd, omdat zij de medewerking weigert van personen, die voorloopig tot haar behooren en dit nog langen tijd zullen blijven doen. Een dergelijk theoretisch vooruitloopen op de staatkundige partijverdeeling der toekomst is wel het laatste, dat men kon verwachten van personen, die er zich, zooals uit alles blijkt, vooral op toeleggen praktiseh te zijn.

Het volgende is daarvan misschien een gedeeltelijke verklaring.

Het woord socialist is nog altijd een soort scheldnaam. Daarom is het (euphemistisch gesproken) in den politieken strijd een niet te versmaden rhetorisch argument, als men zijn tegenstander met eenigen schijn van recht socialist kan noemen. Rhetorische argumenten, men weet het, zijn argumenten, die hun beteekenis ontleenen niet aan hun innerlijke kracht, maar aan den indruk, dien ze maken op hen, tot wie ze gericht zijn. Van dit rhetorische argument nu, ik bedoel het betitelen met den naam van socialist, is door de tegenstanders der kiesvereeniging Amsterdam tegenover die kiesvereeniging een overdadig gebruik gemaakt. Men kan daarom de geheele boven besproken houding van het bestuur dier vereeniging beschouwen als het rhetorisch antwoord van dit bestuur op het zoo herhaaldelijk gebezigde argument.

Jammer slechts dat democraten als de heer Gerhard, die, omdat zij socialistische sympathiën hebben, meenen zich met den politieken naam van sociaal-democraat te moeten tooien, de dupe worden van dit spelletje van welles en niettes.

D.G. JELGERSMA.

Gedichten. Door * * *

Een oogenblik.

'k Heb mijn oor tegen zooveel stemklokken geleend,
mijn mond is door zooveel winden gegaan,
ik heb toch zooveel lachen meegemeend,
bij toch zoo heel veel dingen heb ik stilgestaan -
tot ik bij u kwam, o mijn schitterlief,
mijn edelsteenhand, u mijn oogelief,
mijn vonkend rad, mijn vogel vliegend vuur,
mijn schitterlief van altijddoore duur -
en tot de wereld die zoo in mij was
verzameld vroeger als in spiegelglas,
werd gij - ik heb het alles opgehoopt
tot u, het is in u gedoopt
als brandend hout in vuur,
o mijn licht schitterlief van altijdduur -
zijt gij daardoor misschien zoo opgeblonken,
liefdesherinnering tesaam gezonken? -
ik sta rondom u als een vaste muur,
en samen spele' uw licht en mijn getuur.

Voor een huis.

De zon. - De wereld is goud en geel
en alle zonnestralen komen heel
de stille lucht door als engelen.
Hun voetjes hangen te bengelen,
meisjesmondjes blazen gouden fluitjes,
gelipte mondjes lachen goudgeluidjes,
lachmuntjes, kletterend op dit marmer -
ik zit en warm m' er.

Kijk ze nu loopen wendend om me heen,
't lijkt wel een herfst op den witten steen,
een herfst van dorre en geele kraakbladen,
engelen in wevegoudwaden,
zwevende guldvliezen,
neigende zonbiezen,
fluitende gouden zonnegeluiden,
ze leiden elkaar van uit het zuiden -
ze loopen over mijn marmersteen
in goudmuiltjes heen.
En 't lijkt of ze nu wel overal zijn,
de wereld is vol met een geelen goudwijn.

Verleden.

Ik zat toen heel stil te werken,
de boeken waren als zerken
voor me, ik wist wel wat
elk graf in zich had.

Mijn lijf zat daar in een kamer,
boomtakken voor het raam er
heenkropen en weer vervelend,
met groene bladen al geelend.

Mijn oogen zagen verwonderd
naar 't buitenlicht maar zonder 't
zelf te weten wat of
hun licht oppervlak trof.

O mijn hart was toen zoo hongerig,
zoo angstig en zoo verlangerig,
zoo droog en het regende niet,
en elke dag ging te niet.

Ik zat in die lichte dagen -
mijn hart hield nooit op te jagen -
ik zat te zien en te werken,
alles was m' als doodzerken.

Een stad, door H.J. Boeken.

Schoon is 't geslacht der menschen, daar ze loopen,
Hooge gestalten door de straten voort,
En vrouwen dalen naar den breeden boord
Van de rivier in 't midden, dompel doopen

De kannen in het water, hel omdropen
Van 't schitterende vocht, - een enkel woord
Wordt helper-vliegend door de lucht gehoord, -
En heel de stad ligt vol van zonlicht open.

En kindren leeren 't leve' in spel en zangen,
Schoon opgebloeide menschen lieflijkheid,
En leeren trouw de eerwaardige geboden.

En knapen voelen naar al 't ver verlangen,
Meisjes der zuchten geheimzinnigheid,
En hooren 's nachts de aanwezigheid der goden.

Een herinnering. (Fragment) door Frederik van Eeden.

Zoo moest eens sterven ook die schoonste dag,
Zóó schoon als twee niet in één leven rijzen,
Zon mijner dagen! die verbleeken deed
Al sterren aan mijn hemel.
    Maar zij werd
De moeder van een eeuwig-levend kroost,
Dat zal in alle tijden bij mij wonen
En troosten met hun schoon mijn hart, dat treurt
Als het der goede moeder dood gedenkt.

Zij kwam in wolken en met droef geruisch
Van regen, - maar zij hief het aanzicht op
En lachte haren grooten zonnelach,
Uitbarstend in een schittering van licht,
Opbruischend hel en klaar, blank over blauw
Wit schuim op blauwe golven, witte driften
Van wolken, zwierend over 't luchteblauw.

Toen stegen onze zielen in 't geluk
Dier morgenglorie op, zij waren twee
Witte kapellen, fladdrend opgevoerd
Hoog in 't gewemel van licht, wind en wolken
Verwonderd zich te vinden in die weelden
Van nooit gekende ruimten, zóó vol licht.

En met het hooger rijzen van dien dag
Ontsproten schooner woorden, als 't gezang
Van twee heel blije vogeltjes, die stijgen
De lucht in, luid op zingend, beurt om beurt
Met keer en tegenkeer en telkens stijgen
D'een hooger weer dan d'ander, en weer hooger.

Maar met den middag zijn in ons ontbloeid
Bloemen van namelooze innigheid -
Een bloemveld waren wij, daar knikten veel
Wit-roode bloemekopjes door elkaar,
En naderden en raakten aan elkaar...
Elke beroering was een huivering
Van onuitsprekelijk geluk.
    Dat heil
Wij kunnen 't niet uitspreken in ons leven,
Wij kunnen 't niet verliezen tot den dood.

O goede Dag, dat gij uw gouden uren
Toen langzamer deedt glijden over 't vlak
Der lichte wereld, - dat gij hebt vertraagd
D'eeuwig gelijke schreden, - om nog wat
Droomend te luistren naar het glasgeklank
Het rein getinkel van die zieleklokjes, -
Dat maakt u heilig, goede, schoone Dag!
Dat heeft ons u doen zeeg'nen boven allen
Die vóór u zijn gerezen over 't land,
Die na u zullen dalen in de zee.

Doch 't moest toch zijn - en ook uw einde kwam,
Gij naamt in plooien 't witte lichtkleed saam
Sneller en sneller, - 't was al na volbracht.

Toen viel 't geluid van woord op wederwoord
Niet meer zoo snel - en zachter - En de maat
Der zoete zielsmuziek werd toen vertraagd,
Met lange rusten. Nog een teer, klein woord
Viel nu en dan, - als 's avonds na den regen
Een fonkelende droppel valt in 't loof.
De lippen werden stil, 't moe hoofd kwam rusten
Op mijnen schouder - En het luid licht-leven
Werd tot een droom.
Toen stierf de schoone Dag.

In 't Bosch*) door Albert Verwey.

Aan een klein meisje.

Kom mee, er groeit in 't donk're bosch
Droog korstmos op groen vochtig mos;
Jouw smalle naast mijn breede hakken
Zullen er zacht diep in weg-zakken.
Met gladde zolen willen wij dan
Langs droge en gladde naalden glijden,
En schoppen bruine blaren en
Sparappels langs 't boschweggetjen.

Ik weet een open plekje in 't bosch,
Waar van bosch-bessen meen'ge tros
En donker-rijpe bramen hangen:
Die zijn veel bruiner dan jouw wangen.
Als je er hurkt en 't roode bekske
Bloed-zwart proeft, dan lijk je 't hekske,
Waar de paddestoelenkring
Rond danst in een hekse-ring.

*) Uit de Nieuwe Gedichten in den bundel Verzamelde Gedichten, die de volgende maand zal verschijnen bij den uitgever van dit tijdschrift.

Heksje met jouw glimzwart haar,
Jouw bruine oogen, warm en klaar,
Staan vol licht in 't donk're rondje;
Vóoraan jouw braambloede mondje,
Fel op schildwacht, staan twee witte
Tanden; heksje, 'k zie je al zitten,
Met op 't schortje 't bramenbloed,
Dat het donker moorden doet.

Zwart als git en rood als bloed,
Heksje, spreek je toovergroet:
Om je staan hooggele zwammen,
Kartelige hanekammen:
Kammen zijn 't van duivelshanen,
Kraaien 's nachts in de boschlanen;
's Morgens staan de kamme' in kring,
Sluiten je in een toover-ring.

O, 't krielt in 't bosch van zwammen: kijk,
't Klein kleurig volkje dringt te prijk:
Dat zijn de bloempjes van de bosschen:
Rood, wit, geel, in een wei van mossen;
Als boterbloempjes, madelieven,
In heusche weien; als we blieven
Plukken we een paddestoel-boeket:
Dat voelt heel vies, maar staat heel net.

De dikke duivelszwam laat kwaad
't Wit blauwen, waar je 'm breuken slaat;
Op 'n muffen pufbal zal ik trappen:
Goor stof zal in een vaart ontsnappen.
Ook staat, vlak voor je kleine voetje,
Een roode vliegenzwam: een hoedje
Van geel-scharlaken: - langs hem gaan
Wij 't paadje uit naar de larixlaan.

Kunst.

Whistler

Door de driejaarlijksche Tentoonstelling te Amsterdam hadden wij het voorrecht drie stukken te kunnen genieten van den grooten Anglo-Amerikaan.

James Whistler, wiens naam als oorlog klinkt bij de prent-lievende bourgeoisie aan gene zijde van het Kanaal, maar wiens uitgelezen smaak in het rustig voortbrengen van sublieme schilderijen den zuiversten vrede zoekt voor zijn fijne zinnen.

Het portret van Whistler's moeder is een zeer nobel motief, met pieuze aandachtigheid gevat in een simpele Visie, met luchtige nauwgezetheid en deftige gevoeligheid doorwerkt, en met innig overleg volmaakt tot een stil, ongerept geheel; een meesterstuk is de beeltenis dier tengere vrouwenfiguur, van ter zijde gezien geteekend in een lange lenige lijn tegen den neutralen wand, het bescheiden witte ouwedamesmutsje op het onderuit turende hoofd, met die bizondere uitdrukking van de ingespannen droomende oogen die diep staan in het edele smalle gelaat. De handen gevouwen in den schoot, is zij op een eenvoudig stoeltje gezeten in haar stemmige kamer met gedempt licht, zoo plechtig passief in hare houding alsof zij zich in een kerk bevond. Haar simpel kleed is van een dof Velasquez-zwart, en zoo zijn ook de strakke lijstjes aan den muur en de stille portière, waar de ingehouden

virtuositeit even een sierlijk spel vertoont, en grijze figuren met losse hand ingewipt staan, zoo fraai als de snelle zetjes geslierd zijn op een Japansche kakemono. Minder vertoon valt overigens niet te denken dan men in de doeken van Whistler vindt. Geleid door een hoog begrip van het decoratieve mooi van een schilderij, is het wezen zelf van zijn opperst gedistingeerde sensatie, in een eenvoudigen toonschaal van twee, drie nuances, met vasten wil tot het gedegen geheel gecondenseerd.

Hij laat in een ander schilderij, dat men meer moet bekijken om het aldoor mooier te vinden, gevoelen hoe delicaat een doekje van de kleur van dof bronsgoud uit kostbaar lakwerk, doen kan, als hij den vlakken toon er van bij een hand en een wang van blozend email, blaast tusschen zijn stil aangestreken onstoffelijk grijs, met een zilverig kleurloozen achtergrond, - en drukt door de schikking dier tinten tot vlotte plans de onbegrijpelijkste gratie uit in een beeld dat onnoozele toeschouwers doet zoeken naar wat zìj de teekening noemen. Hij maakt een vorstelijk discreet schilderij in transparant matte verven, die ontleend schijnen aan de doffe poedertonen van voorname vlinders, en weet er met de diepe onzijdige kleuren, die met fluweelen kracht gezet zijn in een Cypersch poezevel een heerlijk ingetogene harmonie van te componeeren.

Whistler is de geen twijfel kennende priester der Godheid van een onaantastbaar Schoon, dat voor de aristocraten van den Smaak, zich in het werk van den grootsten Spaanschen meester en in den onovertrefbaren Hoku-sai heeft gemanifesteerd.

Antieke portretten.

De tentoonstelling van Alexandrijnsche portretten te Amsterdam[1)] zal wel voor velen met ons een revelatie zijn ge-

1) In het Gebouw der Maatschappij van Bouwkunst in de Marnixstraat te Amsterdam.

weest. Niet één uniform type geven zij ons te zien, maar gezichten van zeer uiteenloopend karakter, zeer onbevangen afgebeeld. Men vindt in de verzameling van den Heer Theodor Graf koper- en chocola-kleurige, of bleeke, - popperige, ijdele of aanvallige, - onbeduidende of karaktervolle, mooie en waardige, maar ook tanige, ziekelijke en valsche koppen. Enkele portretten trekken bizonder aan, zooals dat donker gekleurde, vast geteekende, vierkante gezicht van een verstandigen vijftiger, waarvan Adolf Menzel gezegd moet hebben, dat hij zou wenschen zoo iets gemaakt te hebben; of dat *empire*-gekapt hoofdje van een overzij in het kader staand lief meisje, of die kop van een kranigen snuiter met zijn donkeren krullebol, dien men voor een 17de eeuwschen dandy zou houden: een overmoedige, kokette, fortuinlijke jonge man, een soort van Alcibiades-type.

Maar de beste eigenschap van deze conterfeitsels zie ik zeer kompleet in N°. 43, een lang perkamenterig gemodelleerd vrouwengelaat, op een vermagerden, houterigen, droog geplooiden hals, zonder cieradiën. Het gladde haar, van boven opgebonden in een schrale vlecht, is over het peervormige hoofd, ver naar voren, stemmig in twee gordijntjes langs het smalle voorhoofd gekamd, bij de slapen haast rakend aan de dicht naar elkaar staande donkere, moede oogen, die tusschen zware boven-oogleden en zwarte balken er onder, star berustend tot in het diepst van ons bewustzijn staren, met de brandend koortsige, wanhopige levenstaaiheid van iemand die een wil heeft en een bestemming, maar wiens kostbaar bestaan gesloopt wordt door het noodlot van een onvermijdelijk doodelijke kwaal: er is iets in dien blik gemengd, alsof zij vragen wou ‘kun je het mij niet aanzien!’

Men beseft niet recht in hoeverre hier met de onbeholpenheid van een al te argeloos kunstenaar moet worden rekening gehouden, want de niet meer jonge trekken schijnen wel ongewoon verwrongen. De strak genepen neus staat wat scheef in het gezicht; de jukbeenderen puilen ongelijkmatig puntig uit; van den diep ingedrongen rechter neusvleugel verliest zich naar de fijne kaak een veege groeve, en naar

de andere zijde wijken onder de stijve bovenlip, de gespannen mond en de kinderlijke kin uit het kruis. Maar deze boeiende beeltenis, - verrassend expressief specimen van een vergeten psychologiesche portretkunst, die men zich eerder koel en conventioneel zou gedacht hebben - vertoont, door die wellicht geoutreerde eigendommelijkheden te meer, met onvergetelijke scherpte van leven, een pijnlijk gelatene uitdrukking, welke doet denken aan die van een wreed gefolterde martelares uit een Oud-Duitsch christelijk visioen, en die hier geteekend is met een even groote soberheid van gevoel en van middelen, als een vroeg-renaissance fresco-portret uit de vrome school van Siena. Het is een leelijk gezicht, zoo men wil, een kwijnende somnambule-kop, een type voor een gasthuis-patient, maar wij bekennen er bovenal een mensch in met een ziel en met zorgen, en om veel van te kunnen houden.

26 Sept. '89.
JAN VETH.

Boekbeoordeelingen.

Ontwerp van Wet tot regeling van het Grondbezit, met Toelichting, door A.L.P. Amsterdam 1889. W Versluys, is de titel van een lezenswaardig boekje voor allen die belangstellen in een van de gewichtigste economische vraagstukken van den tegenwoordigen tijd, n.l. dat van den bijzonderen of gemeenschappelijken grondeigendom.

Beginnende met een woord van hulde te brengen aan de werkelijk goede bedoeling, zooals zij ons uit vele plaatsen van de 'Toelichting' blijkt, moet ik toch uit naam van allen, die *werkelijke* landnationalisatie voorstaan, waarschuwen tegen den hier voorgestelden stap tot vermeerdering van het aantal grond*eigenaars*. Vergelijken wij de door den schrijver voorgestelde regeling, zooals wij die in art. 1 van het Wetsontwerp leeren kennen en die luidt: 'Geen persoon, gezin, vereeniging of instelling van welken aard ook, hetzij in of buiten het rijk gevestigd, mag op het grondgebied van het rijk meer dan 40 H.A. gecultiveerd of voor cultuur geschikt land in vollen of in gebruikseigendom bezitten,' met de voorstelling die wij voorstanders van Land-nationalisatie ons van de toekomst maken, dan treft ons dadelijk het groote verschil. Wel meen ik uit de 'Toelichting' te mogen opmaken, dat de door ons voorgestane regeling bij nadere kennis-making, ook in den heer A.L.P. een medestander zal vinden, en acht ik het daarom geen nutteloos werk op de

verschillen te wijzen. Het Ontwerp wil v.n. aan den zwaren strijd van de kleine boerenstand en de pachters tegemoet komen, wat ons niet kan verwonderen, als wij weten (zooals uit de toelichting blijkt) dat de schrijver in het land der Beklemde Meyers in de Provincie Groningen te huis behoort. Daartoe wil hij aan alle boeren grond*eigendom* verzekeren, doch verliest daarbij uit het oog, dat de grond niet *alleen* aan den boerenstand, maar aan allen behoort, dat dus niet alleen de boeren eigenaars, maar wij allen, fabrieksarbeiders, losse werklieden, geleerden, bëambten, kooplieden, handelaars, ondernemers in de vergoeding voor het gebruik van den grond behooren te deelen. Dat verder niet hij, die door toeval of andere oorzaak een beter stuk land dan een ander, hetzij in ligging of kwaliteit, heeft weten machtig te worden, volgens onze opvatting gerechtigd is de extra voordeelen daarvan alleen voor zich te behouden, doch de gemeenschap in den vorm van meer pacht behoort schadeloos te stellen. Wij voorstanders van Land-nationalisatie zeggen, de *grondrente* behoort aan allen, de vruchten echter onafhankelijk van den grond, uitsluitend door den arbeid op of van dien grond verkregen, aan hen die den arbeid verricht hebben.

Bij de regeling door den Heer A.L.P. voorgestaan, blijven wij allen evengoed als thans, afstand doen van de *grondrente* ons allen toekomende, ten bate van eene bevoorrechte klasse, die der grondeigenaars; wel zal deze klasse veel uit-gebreider geworden zijn dan thans, maar toch, de toestand blijft voor allen die buiten dien kring staan, dezelfde. In onze steden bijv. met hare enorm stijgende grondrente, zoude de toestand (aangezien men daar wel niet veel eigenaars van 40 H.A. zal vinden) vóór of ná invoering der wet, geheel dezelfde blijven.

Dat de schrijver ook wel overtuigd is, dat de door hem voorgestelde regeling geen *afdoende* verbetering voor *allen* zal brengen, blijkt duidelijk uit verscheidene plaatsen van zijne toelichting, bijv. blz. 40. ‘Door dit alles zal de kloof, waardoor tegenwoordig de verschillende standen onzer maatschappij gescheiden worden, voor *een gedeelte* worden

gedempt en vernauwd' en verder 'Eindelijk wordt door de samenstelling van al deze voordeelen het gevaar eener sociale uitbarsting, 't welk ons reeds jaren lang als een dreigend zwaard boven het hoofd hangt, voor *geruimen tijd* bezworen', blz. 39. 'De gevaarlijke opeenhooping van broodelooze, daarom ontevreden en woelzieke werklieden zal wel niet *geheel* voorkomen, maar toch *verminderd* worden,' en eindelijk op blz. 38 'Eene krachtige v e r s t e r k i n g van dezen s t a n d, die front maakt naar twee kanten en tegelijkertijd het hoofd biedt aan omwentelingszucht en aan heerschzncht is het eerste doch zeker niet het geringste v o o r d e e l der geschetste hervorming van het grondbezit.'

Hiermede nu kan ik mij niet vereenigen; gaan wij over tot hervorming van het grondbezit, dan moet dit ook grondig, radikaal geschieden; wij moeten niet een stand scheppen die 'front maakt naar twee kanten', de regeling moet dusdanig zijn, dat elkeen er vrede mede kan hebben, zij mag geen enkele verdere maatschappelijke e v o l u t i e in den weg staan, zij moet r e v o l u t i e onnoodig maken, en dit verkrijgen wij *niet* langs den aangewezen weg, wij vermeerderen daarmede het aantal 'satisfaits' op dusdantge wijze, dat de onterfden voor goed de kans is ontnomen, anders dan door een feitelijken kamp van m a n tegen m a n hun plaats als m e n s c h in te nemen.

Veranderen wij onze wetten omtrent den grondeigendom, dan mag dit niet anders zijn, dan door de gemeenschap, d.w.z. staat of gemeente, *eigenaar* te maken van den g e h e e l e n Nederlandschen bodem; de exploitatie, dus het feitelijk bezit, worde voorloopig aan particulieren overgelaten. Of dit later misschien beter door den staat zelve of op andere wijze kan geschieden, moet de toekomst leeren, en wij kunnen dit vraagstuk gerust aan den praktischen zin van onze nakomelingen overlaten. Alleen op deze wijze behoudt men al de voordeelen van het tegenwoordige stelsel en neemt de nadeelen voor de gemeenschap weg. Laat mij met een enkel voorbeeld mijne bedoeling trachten duidelijk te maken; bijv. de gemeente Haarlem verpacht twee naast elkander gelegen

stukken grond van gelijke kwaliteit en even goede ligging, op de volgende conditiën:

a. de pachtsom wordt 1 jaar vooruitbetaald.

b. de pacht-termijn geldt voor 15 jaar.

c. alle blijvende verbeteringen aan grond en gebouwen worden, bij het verlaten, volgens taxatie vergoed.

d. de tegenwoordige pachter heeft de voorkeur na afloop van de pacht-termijn.

c. eenige bepalingen omtrent de wijze van bebouwing, bemesting etc.

d. de gemeente heeft ten alle tijde toezicht op den grond.

Deze worden gepacht door twee boeren, voor gelijken prijs; de een is een gewone goede boer zonder bizonderen aanleg, de ander echter iemand die zich door proefnemingen, studie enz. meer dan gewone landbouwkennis heeft eigen gemaakt. Het resultaat zal zijn dat landbouwer A. zijn land netjes en goed bewerkt en een goed bestaan vindt, landbouwer B. schaft machines aan, werkt met verschillende mestsoorten, teelt bizonder gewilde gewassen, draineert misschien den bodem, in één woord doet alles wat in den bestaanden toestand mogelijk is, om de opbrengsten te vermeerderen: het gevolg zal zijn dat hij zich in bizonderen welstand mag verheugen; ondertusschen breidt zich Haarlem voortdurend uit, de prijzen van de produkten stijgen en onze landbouwers profiteeren daarvan gedurende de laatste jaren van den pacht-termijn; na 15 jaar heeft er een nieuwe verpachting plaats, de beide boeren pachten opnieuw, doch thans tegen zooveel verhoogden pacht als de grondrente zal zijn gestegen; de voordeelen van de uitbreiding der stad, door ons aller gezamenlijken arbeid, komen dus thans der gemeentekas, dus ons allen ten goede. Stel nu eens, dat deze meerdere pacht voor een gedeelte worde besteed om een landbouwschool op te richten, waardoor het peil van het boerenverstand na eenigen tijd geheel op de hoogte van dat van den landbouwer B. ware gekomen, en er nu weder eene verpachting plaats had, dan zouden door de meerder verkregen landbouwkennis, de pachters in staat zijn, algemeen hooger pachten

te geven en dus de uitgaven, door de gemeentekas in het belang van de toekomstige landbouwers gedaan, in den vorm van hoogere pachten weder ten voordeele der gemeente komen, en daarmede mogelijk gemaakt zijn op dezen weg voort te gaan. Breidt men dezen gedachtengang uit tot Fabrikanten, Handelaars, Ondernemers, Architekten enz. dan heeft men naar onze opvatting een toestand gekregen, waarin Werk en Brood voor allen zal zijn, alle verbeteringen op technisch, landbouw- of intellectueel gebied ten goede komen aan het algemeen en daardoor weder aan de afzonderlijke leden van de gemeenschap.

De thans nog gehuldigde stelling ‘men kan niet beter voor het algemeen zorgen dan door het eigenbelang op den voorgrond te stellen’ zal hebben plaats gemaakt voor de opvatting ‘dat slechts datgene ten slotte den individuën ten goede komt, wat met het oog op het *algemeen belang* geschiedt.’

Dit nu: dat niemand anders dan de gemeenschap (staat of gemeente) eigenaar van den grond kan zijn, is het eenige wetsartikel dat wij verlangen. Of iemand veel of weinig grond in gebruik heeft kan ons geheel onverschillig zijn, indien slechts de grondbezitter (gebruiker) ons zooveel huur betaalt als door eenig ander persoon wordt geboden. Bijv. Rothschild stelt er prijs op, het huisje waarin zijn voorvaderen woonden ongeschonden te bewaren, dan zal de gemeenschap hem zulks gaarne toestaan, indien hij voor dit stukje grond slechts de volle grondrente betaalt. Indien dus de naastliggende bouwterreinen eenige duizenden p. M^2. aan pacht voor de gemeenschap opbrengen, zal ook de grond waarop het huisje staat tegen denzelfden prijs getaxeerd moeten worden.

Een ander voorbeeld: iemand wenscht een gedeelte van den gemeenschappelijken bodem voor buitenplaats te gebruiken, dan zal hem niemand zulks beletten, indien hij slechts een gelijke som in de gemeentekas stort als een ander zoude willen doen, die den grond productief wenschte te gebruiken.

Hetzelfde nadeel, dat, volgens onze meening, de door A.L.P. voorgestelde regeling aankleeft, vindt men terug

in het voorstel van den Heer Mr. S. van Houten, tot onteigening en verkoop van speculatieve en braakliggende terreinen, binnen en om de groote gemeenten, en evenzeer in de eerste regeling van de agrarische kwestie in Ierland,[1)] waarbij door den Staat aan de pachters geld werd verstrekt om de pachtgronden in eigendom te krijgen. Al deze voorstellen kunnen niet anders doen dan de groote eigenaars in kleinere veranderen; daarmede wordt echter de sociale kwestie niet opgelost, maar slechts de moeieIijkheid eenigen tijd verschoven, aangezien het aantal ontevredenen met de nieuwe eigenaars zal verminderen en de tegenstelling tusschen arm en rijk wat minder schril zal worden. Van een werkelijk harmonische ontwikkeling der maatschappij kan echter eerst dan sprake zijn, wanneer door w e r k e l i j k e landnationalisatie, de vruchten van arbeid, wetenschap en kunst over a l l e n en niet over e n k e l e n worden uitgestort.

D. DE CLERCQ.

MARIE, door Bram van Dort, Amst. Mari J. Ternooy Apèl.

I.

Wat wel niet uitblijven kón, ziet men dezer dagen gebeuren. De literatuur van onze periode begint hare décadenten te krijgen. Er zijn niet minder dan twee tijdschriften, die geheel en al gevuld worden met navolgingen van de Nieuwe Gids; met navolgingen van hare kritiek, haar proza en hare poezie. Het spreekt van zelf dat dit moest gebeuren; eene andere moderne Hollandsche letterkunde bestaat er niet, en zij die op hunne beurt in de termen vallen van het opkomend geslacht te vertegenwoordigen, vinden noch zoeken, als zij niet genoeg oorspronkelijkheid bezitten om eigen werk te geven, andere modellen dan die van de periode welke ik

1) Zooals bekend, wenscht men thans voor Ierland, landnationalisatie in optima forma in te voeren. Moge dit spoedig zoo zijn, op andere wijze is Ierland niet te helpen. Ook voor Friesland zal een oplossing moeten gevonden worden, wil men het land niet geheel ontvolken.

heb genoemd. Er komen geen navolgers meer van Beets, Potgieter of Da Costa, maar er zijn al vele navolgers van Kloos, van Verwey en van Van Deyssel. De persoonlijke invloed van de ouderen verdwijnt ook naarmate de weinige nog levende auteurs schaarscher worden; de omstandigheid, dat wat nog voorloopig de literatuur van de Nieuwe Gids kan blijven heeten, de eenige literatuur van onzen tijd is, wordt langzaam en zeker een van de overtuigingen van de publieke opinie; de tegenstand, voor zoover hij lijdelijk is, is het niet begrijpen van die groote menigte, die nooit begrijpt voordat men reeds weer aan iets anders bezig is; het actieve verzet is verzwakt tot gemompel van onwelwillende woorden die men niet hoort, en staat voor het overige bekend als een redelooze afkeer van enkele publicisten, die hunne meerderen verachten omdat zij hunne meerderen zijn. Zonder de décadenten zoude het verschijnsel niet compleet zijn; zij behooren er bij zooals de regenboog bij den zonneregen of zooals het glas bij de flesch.

Maar er is navolging en navolging. De jonge auteurs die ik bedoel zijn, als auteurs, meerendeels nog onvoldragen, en, indien moeder Tijd hen reeds gebaard heeft, is het omdat zij, in onze dagen, eenigszins voorbarig *is*. Kan men later geen groot schrijver worden omdat men, in zijn jeugd of nog vroeger, een anderen schrijver heeft nagevolgd, getuigende van den soms onbewust gedragen invloed van rijpere talenten? Wie die zonder zijn eigen aangezicht te schenden, dit zou mogen beweren? Maar navolging is er, en navolging. De navolging die wij alle kennen, de respectable eerbied voor de begaafdheid van anderen, die discrete en fijne behandeling van goed begrepen modellen, die reproductie van eene kunst, zelve kunst geworden omdat zij uitgevoerd is in groote aandoeningen van waardeering en bewust geworden verwantschap. Déze navolging is bescheiden want haar motief is eerbied; zij is delikaat want genegenheid is haar beginsel; zij is verstandig omdat zij berust op een juist begrip van het gekozene; zij is onafhankelijk, want zij is de invloed van een groot talent op een talent groot genoeg om te gevoelen

en te oordeelen; zij is artistiek omdat zij wordt gedreven door hartstocht voor het schoone. Er is eene navolging ook die niets is dan speculatie; de onbeschaamde prijsverklaring van het werk van anderen; een naar zich toe halen van wat hoog staat, het bekladden van een grooten naam, het stamelen van een enfant terrible; de roof van iemand die zijn kwalijk-geplaatste aspiraties naar letterkundigen roem zoekt te bevredigen door slechte copieën te maken van goede werken; een slaafsch, een valsch, een oppervlakkig naschrijven met een weêrbarstige pen door decadenten met voorbedachten rade. Onder de auteurs die ik aanduidde is Bram van Dort in dezen zin een decadent, en zijn roman *Marie* is eene bijna volkomen talentlooze bespotting van de romans van Van Deyssel. Dit zijn, van decadenten gesproken, de onaangenaamste, die regelrecht elke bladzijde copiëeren, ongevoeld, onverwerkt, met een ongehoorde aanmatiging het allerbeste niet ontzien, maar het buit verklaren voor hunne begeerige en grove knuisten.

II.

Bram van Dort heeft wat deze soort van navolgers noodzakelijk moeten hebben; behalve het groote voorbeeld waar zij niets van begrijpen, het voorbeeld uit de periode waartoe zij chronologisch behooren, kennen zij nog eenige andere en oudere voorbeelden. Als zij het eerste niet hadden, zouden zij zich enkel met de laatste moeten tevreden stellen. Bram van Dort zou ordinaire novelletjes, een vaudeville zonder geest of een drama met nonsens hebben vervaardigd, als Van Deyssel geen naturalistische romans geschreven had. Midden tusschen de quasi-naturalistische gedeelten zijn stukken te vinden, die oud-vaderlandsch opgeschroefd of sentimenteel zijn: reminiscenties uit vroegere lektuur of van vroeger schouwburgbezoek, die plotseling de nieuwere navolging komen verdringen.

Hier is bijvoorbeeld een passage uit een melodrama.

Een vrouw van slechte zeden heeft een kind en spreekt over zijn toekomst met den vader:

- Zij (een andere vrouw) zal het opvoeden, *het zal niet worden als ik, maak je niet bevreesd daarvoor*. Maar je moet mij helpen.
- *Hoe? spreek slechts!*
- Door mij geregeld maandgeld voor haar te zenden.
- Natuurlijk.
- En als je het verlangt zal je het kunnen komen zien, *mijn huis staat voor je open*.
- Ik dank je.
- Wanneer trouw je?
- Binnen een maand of drie.
- *Wordt gelukkig! ... Ga nu heen, men mag je hier niet zien! Adieu - vergeet mij niet heelemaal Frans!*

Dit zijn frazetjes uit den schouwburg. Heel sterk is dit het geval met het laatste gezegde: men mag je hier niet zien. *Men* is op ons tooneel gekomen door fransche vertalingen; Hollandsch zou zijn om te zeggen: je mag hier niet gezien worden. En, omdat nu vertalers die geen Hollandsch kennen, spreken van *men*, gebruikt een naturalistisch auteur in 1889 ook nog eens *men* in een gewoon gesprek.

Hier is nog een copie-tje uit het souffleurs-boek:

- *Bedwing je Marie, wij kunnen niet één zijn in alles, jij bent gehuwd*.

En even verder:

... Alleen vraag mij niet dat ééne.

- *Nu moet ik vertrekken - vaarwel tot weerziens*.

Zulke plaatsen bewijzen hoe dun het naturalisme er bij den schrijver opzit; dat weggekrabt, komt er een hoogst vulgair novellistje te voorschijn. En niet alleen, als hij zijne menschen laat praten, ook als de auteur zelf, in beschrijvingen of mededeelingen het woord richt tot zijne lezers, verliest hij dikwijls al zijn oppervlakkige moderniteit, die plaats maakt voor een stijl vol ouderwetsche gemeenplaatsen.

Ik sprak niet van eenvoudige slordigheid, van dingen als: opgespaarde spaarpenningen, zij *herkreeg* haar vroegere kleur

ten deele *weer*, waarna hij *vertrok* en *elders heenging*, de spiegels van het vertrek *waartegen aan* op rood fluweelen kanapees de dames gezeten waren.... onmeedoogenloos..... onvlekkeloos... Dit zijn lamme verschrijvingen die bij een goed taal-artist tot de onmogelijkheden behoren. Maar ik bedoel de duldelooze en bij dozijnen te tellen uitdrukkingen van de minste romanliteratuur en journalistiek. Hier zijn eenige voorbeelden.

Toen Marie de bijzit werd van een rijken parvenu, ging dit ‘met verkrachting van haar beter-ik.’ Men moet wel zeer verslaafd zijn aan gemeenplaatsen om niet te begrijpen hoe mal deze woorden te pas komen. In slechten doen geraakt eten zij en haar echtgenoot bij de koffie ‘hun schamel stuk brood.’ Deze echtgenoot had vroeger een andere vrouw bemind; ‘bemind met al de reinheid van zijn hart, maar zij stierf in de lente van haar leven toen ze pas negentien was geworden....’ Er was een deel van zijn leven heengegaan met haar, wat zou het voortaan leeg zijn en verlaten.’ Een andere mijnheer gaat met de Rijnspoor van Amsterdam naar Oosterbeek, wat de naturalistische auteur aldus meêdeelt: ‘na een niet ongezellig ritje, mooi door het heuvelachtige van de streek waar hij door reed, kwam Frans eindelijk aan de halte Oosterbeek waar hij met een vigelante werd afgehaald.’ Wat hier nu volgt is een aardig passagetje van onbegrepen, platweg nágeschreven model: ‘Toen-i de trappen bij het stationnetje was opgegaan lag de Dreiensche weg voor hem als een smalle, kronkelende streep schaduw, glimmend in door den regen gevormde waterplassen. Links en rechts om hem wies het geboomte aan, *statig in de rechtopgaande groeiing der stammen. En* de lucht hing dik grijs boven over hem als een vaste, ondoordringbare massa. Hij was blij dat er een vigelant stond, die hem naar huis bracht waar hij door zijn moeder hartelijk en met blijdschap werd ontvangen.’ Dit is het zeer oninteressante en stijllooze gepraat van een ouderwetsch maar slecht verteller; de nieuwe motieven van impressionistische natuurbeschrijving zijn er bijgelapt zonder eenig verband;

zelfs de poging ontbreekt om de stemming van den reiziger uit te drukken in de mannier waarop hij de dingen om zich heen waarneemt. Het is gestolen fraaiigheid die kwalijk gedijt. De man waarvan hier sprake was, vindt op zijn beurt een meisje, waarvan de schrijver de verliefde overpeinzingen in dezer voege aanduidt:.... het eene luchtkasteel was ternauwernood gebouwd, of een tweede werd reeds opgetrokken *met de overtuiging van iemand die zeker is van zijn zaak*... zij had hem lief *met al de innigheid van haar jonge voor impressies vatbare ziel, met al den gloed eene eerste, heerlijk reine liefde*. En die laat geen twijfel over, die gelooft zonder te vragen, die vertrouwt en hoopt, etc.... Zij zag den helderen, zonnigen hemel van haar geluk boven zich in eindelooze schoonheid en in machtig aangrijpende bekoring. En starende in die blauwe oneindigheid, voelde zij iets van het beste en edelste in zich komen, begreep zij wat haar roeping als vrouw moest zijn. En de bloemen bloeiden in weligen overvloed in haar klein levenstuintje, zorgvuldig door haar gekweekt en hoog in de takken der boomen gaven de vogels hun orgelspel van klanken en geluiden, veerwiegend op den rytmus van haar eigen ziel.'

Dit laatste is weer een krasse letter-diefstal, men zou zeggen een kind die een diamant heeft weggenomen en denkt dat het een klontje is, zoet voor den mond. De citaten die ik hier gegeven heb bewijzen onwederlegbaar dat Bram van Dort niets is dan een brutale plagiaat-pleger, die, als zijn voorbeeld hem somtijds in den steek laat, enkel overhoudt de banaliteiten van een allerlafsten feuilleton-schrijver.

III.

Het spreekt van zelf dat Bram van Dort alleen de uiterlijkheden van zijn naturalistisch model kan overnemen. Dit doet hij met een ergerlijke stiptheid. Men vindt in zijn roman de onomwonden benoeming van geslachtelijke en lichamelijke zaken van Van Deyssel; zijn gepassionneerd-lyrische verheffingen; zijn aanduiding van stemmingen door kleuren en

geluiden; zijn nabootsing van familiare gesprekken met vloeken, onnauwkeurigheden en onsamenhangende zinnen; men vindt de impressionnistische, nieuw-grammatische taal van Van Deyssel, men vindt ook zijne Hollandsche spelling van vreemde woorden. Dit is een school volgen in den ongunstigsten zin, als een jongen die alles napraat wat de meester blieft te zeggen. Even als Van Deyssel doet: adorazie, sensazie schrijven en weer niet als hij consequent alle vreemde woorden te verhollandschen, bewijst hoe gedachteloos de navolging is en niet meer dan een brutale copy van de meest in het oog vallende uiterlijkheden. Bram van Dort spelt: blouse, ceintuur en peignoir; het is dus geen systeem, maar de toevallige herinnering aan iets wat hem getroffen heeft bij Van Deyssel als hij wél schrijft, finanzie, en toch traditie. Van het andere mag ik maar weinig meer citeeren. Hier is nog een plaats van een verregaande brutaliteit en baldadigheid.

- *En alles kwam voor hem op in den goudglans der schoonheid, als een machtig, onvergankelijk monument van geluk en vrede, als in een goddelijke reinheid, en een eeuwig vlekkeloos droombeeld van zijn bont opgetrokken fantasiën, rees als voor zijn oogen in een aureool van lichte stralen aan den blauwen hemel van zijn diep in zijn ziel gebeeldhouwd adoraziegevoel en een vlammende oplevende en volrijke passie overmeesterde zijn gedachten in den gloed harer gekoring, bovenstaand hij op den berg van zijn verbeelding, starend in het voortvlekkend licht over de kleine, leeg-hoofdig-flauwzielige menschenwereld*.

En niet alleen in het klakkeloos naschrijven met dwaze en onwillekeurige variatiën van het gekozen model, toont Bram van Dort zijn zwakheid; hij toont dat ook door een scherpe tegenstrijdigheid met zich zelve.

Eigenlijk is Bram van Dort een zeer gewoon en hoogst fatsoenlijk mensch, die bang is voor de stoutigheden van zijn slaafsche pen. Er zijn uiterst onartistieke opwellingen van burgermans-neigingen om het ergste te vermijden. Dan spreekt hij van *gemeenschap hebben* met een vrouw, alsof hij de gewone woorden daarvoor te kras vond. Sommige mededee-

lingen van den omgang van Marie met hare minnaars zijn geschreven in tweede-hands doktersuitdrukkingen, de terminologie van populaire verhandelaars over prostitutie of andere netelige onderwerpen, met kinderachtige inconsequensties en verlegen weglatingen. Die zelfde deerniswaardige pogingen om toch netjes te blijven, als een maatstaf hoe veel kleiner deze auteur is dan zijn voorbeeld, vindt men terug in 'schrijvers optreden als moralist. De didactische strekking, die blijkens het naschrift - die leest, leere! - aan het werk moet worden toegeschreven, is even valsch als de naturalistische methode. Beide zijn beproefd, maar zij zijn onvereenigbaar met elkaar, dus zijn beide onoprecht en waardeloos. Als Bram van Dort ten slotte zegt, dat dit boek moet toonen hoe slecht het met de moraliteit in Amsterdam gesteld is, kan hij, dunkt mij, alleen de literaire moraliteit bedoelen. Er zijn beschrijvingen van tooneelen in het leven van Marie, die met de zedelijkheid niets te maken hebben, bijzonderheden in het vermelden van lichamelijke verrichtingen, die enkel onzindelijk zijn, maar niet onzedelijk; de didactische en de naturalistische gedeelten staan naast elkaar, met welgevallen soms en soms met afkeer worden de functiën der geslachten medegedeeld; dit maakt dat noch de wereldsche moraal, noch de kunst met zijn werk gediend zijn. De deftige burgerij zal *Marie* een gemeen boek en de kenners zullen het een leelijk boek vinden. Voor de eersten is het niet voldoende dat Bram van Dort op de eene bladzijde losse en vieze praatjes houdt, en op de volgende met een ernstig gezicht spreekt van onvergeeflijke uitspattingen en verfoeilijke zonden. De laatsten zullen meenen dat de eene bladzijde even slecht geschreven is als de andere; terwijl het ongetwijfeld een comble van misverstand is, dat een naturalistisch auteur zijne personen gaat berispen.

IV.

Nu komt mijne verontschuldiging waarom ik de lezers en mij zelf met dit boek heb beziggehouden.

Marie is een leerzaam boek voor de critici van de oude school. Allen die Van Deyssel mal en vies vinden, kunnen hier zien wat zij denken dat de romans van Van Deyssel zijn. Hun oordeel reikt in het algemeen niet verder dan tot de hoogte van Bram van Dort. Wat zij van Van Deyssel zeiden, is op hém toepasselijk. In den spiegel van hun literair waarnemingsvermogen, ziet Van Deyssel er uit alsof hij Bram van Dort ware. De critici die ik bedoel, zullen evenveel hebben aan den één als aan den ander. Zij zullen tusschen beiden geen noemenswaard onderscheid bespeuren. Zij weten niet van koper of goud, van klontjes en diamanten. En als er nu iemand onder hen mocht zijn, die door het lezen van Bram van Dort tot de erkenning kwam dat hij zelf een Bram van Dort was, toen hij Van Deyssel critiseerde, dan heeft Bram van Dort toch nog een goed werk gedaan.

En een ander excuus is, dat Bram van Dort eenig talent heeft; men zou het niet zeggen, maar toch geloof ik dat het zoo is. Als men zijn boek heel ernstig doorkijkt, van begin tot eind, met de begeerte om ook iets goeds te ontdekken, dan vindt men wel het een en ander dat ergens naar lijkt. Zoo is hier een zinnetje, dat een aardige kleine waarneming is van menschen die uit een spoortrein komen:

- Als mieren uit den grond kropen zij uit hunne benauwde kastjes, eerst heel voorzichtig de hoofden bukkend, de hooge treden overschrijdend, dan met een blij sprongetje den grond bereikend. - En hier een stuk gesprek tusschen een man die aan zijn vrijster haar afscheid geeft en haar. Hij heeft haar verteld dat hij ging trouwen.

- Met wie?

- Dat gaat je geen bliksem an.

- Zoo, meen je dat? Goed, ga je gang, maar je zult er lol van hebben mannetje.

Een oogenblik staakte het gesprek, toen vroeg Marie onverschillig:

- Heb je geld voor mij?

- Hoeveel?

- Tweehonderd pop.

- Ik heb ze niet bij me.
- Dan laat je ze maar halen.
- Ik zal het je van middag brengen.
- *Merci - ik ben er om verlegen*.
- Nou dan zal ik ze gaan halen.
- *Neen - jij komt de de deur niet uit - eerst m'n cente*.
- Laat me door Marie.

Of dit ook Van Deyssel is weet ik niet, en het doet er niet toe. Het is echt, dat is de hoofdzaak. Misschien zal Bram van Dort, die nu op het groote sneeuwveld van zijn eentonige copie zoo een enkel tjilpend muschje van eigen werk kan aanwijzen, wel het plan hebben om nog meer romans te maken. Mogelijk is hij later blijde, dat hij voor den eerste dit standje heeft gehad.

F. V.D. G.

Over de oorzaken van den Maatschappelijken Nood in onze dagen. Door J. Stoffel.

In mijn vorig opstel heb ik beloofd in het volgende te zullen nagaan in hoeverre het lot van den arbeider verbeterd kan worden door toepassing van coöperatie, participatie of door staatsinmenging ter verschaffing van hooger loon. Sedert dien tijd echter kreeg ik een boekje in handen getiteld: *Ueber die Ursachen der heutigen Socialen Noth*,[1] een redevoering uitgesproken door professor Lujo Brentano bij zijne aanvaarding van het professoraat in Leipzig.

In deze rede wordt een stelsel ter verbetering van den algemeenen toestand ontvouwd, dat in Duitschland reeds ten deele in praktijk is gebracht en dus in de hoogste mate de aandacht van alle praktische menschen verdient. Ik heb daarom gemeend, dat het nuttig kon zijn in de eerste plaats het middel, dat de heer Brentano aangeeft, nauwkeuriger te beschouwen, omdat wij niet naar een ander behoeven te zoeken, wanneer dit betrekkelijk eenvoudig voorstel, waaraan reeds een begin van uitvoering is gegeven, werkelijk aan alle eischen voldoet.

Het heeft mij ten hoogste verwonderd, dat deze rede van

1) Leipzig. Verlag von Duncker und Humblot.

een beroemd econoom, die in de eerste plaats mag gehoord worden, in ons land zoo weinig de aandacht heeft getrokken. Alleen de *Amsterdammer* heeft er, voor zoover ik weet, een uittreksel van gegeven, maar noch de *Economist*, noch de *Vragen des tijds*, nog zelfs het *Sociaal Weekblad*, hebben er met een woord van gerept. Toch is die rede van zeer groot gewicht voor allen die belang stellen in het maatschappelijk vraagstuk. Men kan er uit zien hoe een beroemd professor in de staathuishoudkunde den tegenwoordigen toestand als hoogst gevaarlijk beschouwt voor het welzijn van allen en welke middelen hij wil aanwenden om dien toestand te verbeteren.

Zijn ideaal is niet hoog gesteld. Hij is geen dweper voor een toekomstigen heilstaat, zijn richting is streng aristokratisch-conservatief. Hij is, naar hij zegt, tevreden wanneer de stoffelijke voorwaarden vervuld zijn, waarbij aan allen de gelegenheid is gegeven voor een menschelijk bestaan *(eine gesittete Existenz aller.)*

Professor Brentano heeft gebroken met het *laisser-aller*- stelsel der Manchester school omdat de feiten hem hebben geleerd, dat onder de heerschappij van dat stelsel de toestand voortdurend slechter is geworden. Hij erkent, dat hij dwaalde, toen hij vroeger als zijn overtuiging uitsprak, dat de nadeelige werking eener handelscrisis kan verzacht, zooal niet opgeheven worden, door een arbeidersverzekering tegen crisis. Hij weet nu, dat de handelscrisen voortdurend vernielender werken, langer duren en elkander sneller opvolgen; wij verkeeren, zegt hij, sedert 15 jaren in een naar het schijnt duurzame crisis, een chronisch lijden der industrie. Het is volgens hem gebleken, dat, wat de wetenschap tot nog toe heeft geleerd over het ontstaan eener crisis en over de middelen om haar op te heffen, totaal onvoldoende is geweest.

Hij zegt,[1)] ‘wij weten, dat de ontwikkeling der nijverheid grootere massa's menschen, die niets bezitten, in enkele middelpunten van handel en industrie heeft opeengehoopt,

1) Pag. .

dan men vroeger zich kon voorstellen. Zij zijn vrij, dat is volgens de wet onafhankelijk, maar het beteekent ook: geheel aan zichzelf overgelaten, en door dit laatste zijn deze in naam vrije menschen in werkelijkheid dikwijls in een toestand van afhankelijkheid gebracht, die aan slavernij grenst, ook al zijn zij staatsburgers, met politieke rechten bekleed. Deze afhankelijkheid is echter nog niet het ergste gevolg van hunnen maatschappelijken toestand, erger nog is de onzekerheid van het bestaan voor de groote massa der arbeiders. Zelfs op de voorwaarden, die hunne afhankelijkheid hen oplegt, zegt de professor (dat wil zeggen zelfs op iedere voorwaarde die de man, die hun werk geeft, hen gelieft op te leggen) kunnen zij nog niet altijd genoeg verdienen om er van te leven.

'Hoewel wij ook' gaat Brentano voort 'door een uitgebreide wet op de arbeidersverzekering de onzekerheid van het bestaan, die veroorzaakt wordt door ongelukken, ziekte of ouderdom, voor de arbeiders trachten op te heffen, blijft toch het gevaar om werkloos te worden ten gevolge van de vooral in onze dagen zoo scherp optredende wisseling in vraag en aanbod op de arbeidsmarkt bestaan, waardoor dikwijls een menigte arbeiders broodeloos wordt en ook het loon van hen, die nog werk hebben, wordt gedrukt.'

'Hieruit is in onzen tijd een steeds toenemend pauperisme geboren, dat het behoorlijk bestaan der individuën in den weg staat, onze staatkundige ontwikkeling in gevaar brengt, ja zelfs de geheele maatschappelijke orde bedreigt.'

De verzekerings-kassen der Engelsche arbeidersvereenigingen raken uitgeput, nu de crisis zóó lang duurt. De uitgaven zijn grooter dan de inkomsten en het tekort moet gedekt worden door het in betere jaren bespaarde kapitaal.

De werkloosheid is in Engeland zóó groot, dat arbeiders, die, wanneer zij geregeld werk hebben, 35 shilling per week zouden verdienen, thans slechts gemiddeld 20 shillings loon krijgen, d.w.z. die arbeiders hebben van de 52 weken slechts 30 weken werk en loopen er 22 ledig. In een noot deelt de heer Brentano mede dat deze berekening nog te gunstig is.

Hij haalt hiertoe het werkje van Somerton Foxwell[1)] aan, waarin geconstateerd wordt, dat bij 247 arbeiders te Manchester, wier loonen afwisselden van 14 tot 35 shillings, de hoogste loonen betaald werden aan de vaste arbeiders eener groote maatschappij, die geregeld 20 shilling per week verdienden.

Twaalf meubelmakers, die nominaal 26 sh. 9 d. per week kregen, konden maar 12 shillings gemiddeld per week houden en 4 metselaars, die een loon van 35 shillings verdienen, wanneer er werk is in den zomer, maakten door elkaar slechts 10 shillings per week voor het geheele jaar. De Londenschen dokwerker, die 2 Pond sterling per week verdient, neemt gaarne een vaste betrekking aan van 1 Pond, want het gebeurt dikwijls dat hij 6 weken zonder werk is.

Ik beveel deze uitspraken van professor Brentano en het boekje van Foxwell ten zeerste aan in de aandacht van onze economen, die Giffen hebben bestudeerd en daaruit de conclusie hebben getrokken, dat het loon der arbeiders in de laatste vijftig jaren tot het twee of driedubbele is gestegen.

De heer Brentano veroordeelt de individualistische richting in de staathuishoudkunde, het *laisser-aller*-stelsel, omdat zij, naar hij meent, de oorzaak is van onzen slechten toestand en hij veroordeelt het socialisme, omdat het een utopie najaagt.

Hij zegt hierover: een staat, die de geheele productie wilde op zich nemen, zoude moeten zijn een gesloten handelsstaat. Alle produkten, noodig ter vervulling van de behoeften der burgers, zouden noodzakelijk in den staat zelf moeten geproduceerd worden en omgekeerd zouden ook alle producten in den staat zelf moeten verbruikt worden. Dit is echter onmogelijk, zegt hij, want volgens de opgaven van Neuman Spallart is in 1885 door de verschillende volken op de wereldmarkt voor een waarde van 33,000 millioen mark aan producten onderling geruild. Het Duitsche rijk alleen voert jaarlijks voor 3 milliarden mark aan produkten naar andere landen uit. Deze geheele export-nijverheid, die voor milliarden

1) Irregularity of employment and fluctuations of prices Edinburg 1886.

produceert, zoude dus bij de verwezenlijking van het socialistisch ideaal ten ondergang gedoemd zijn. Daar nu echter de dichte bevolking der Europeesche industrie-landen alleen bestaan kan door de mogelijkheid van uitvoer der industrie-produkten, die een waarde van milliarden mark vertegenwoordigt, daarom is de Socialistische organisatie van den arbeid alleen bestaanbaar, wanneer alle bijzondere, volken en staten zijn verdwenen en zij de geheele wereld omvat.

Met dit ideaal behoeven wij ons dus als praktische menschen, zegt Brentano, niet bezig te houden. Rodbertus zelf heeft een dergelijke wereld-organisatie dan ook beschouwd als *der künftige Gipfel historischer Entwicklung in der Reihe der Socialen Lebensbildungen*.[1)]

De geleerde professor verklaart, dat de mannen der theorie geene praktische voorslagen hebben kunnen doen om de gevaarlijke crisis, die de maatschappelijke orde bedreigt, te bezweren; maar nu slaat hij over tot een ander uiterste, hij wil eenvoudig van de geheele theorie niets meer weten en zich uitsluitend richten naar de praktijk. Wat de mannen

1) Deze bestrijding van het socialisme beteekent naar mijn oordeel al heel weinig en wanneer er niets anders tegen de Sociaal-democratie kon aangevoerd worden, dan hetgeen Brentano te berde brengt, dan houd ik mij overtuigd, dat alle denkende menschen weldra onder hunr vaandel zouden staan.
Waarom zoude een staat, die de geheele productie voor eigen rekening bedrijft, geene magazijnen kunnen aanleggen en de overtollige producten aan vreemdelingen kunnen verkoopen? Waarom zoude hij geen handel kunnen drijven evengoed als de Nederlandsche staat handel drijft in koffie? Ieder zou gaarne zaken doen met zulk een staat, die alles contant betaalde en die staat zou ook kapitaal kunnen besparen en het uitleenen aan vreemde volken evengoed als privaat-personen nu doen. De heer Brentano heeft inderdaad geen enkel bewijs voor zijn argument bijgebracht en waarlijk op zijne gronden is er niet veel tegen het stelsel der Sociaal-democraten in te brengen.
Zooals bekend is, bestrijden wij de Sociaal-democratie omdat, naar ons oordeel, de tegenwoordige maatschappij, ook al wordt zij geregeerd door het volk, niet berekend is voor de reuzentaak om de totale productie op zich te nemen. Met de tegenwoordige menschen zoude dit stelsel niet kunnen bestaan zonder een streng despotisme, dat spoedig aanleiding zou geven tot een geweldige reactie. Zie hierover pag. 21 van mijn brochure: De oplossing der Sociale Kwestie. Deventer, Hovenaar Rutering, 1889.

der praktijk, gedwongen door de noodzakelijkheid om zich zelve te helpen, hebben tot stand gebracht, dat is volgens Brentano de ware wijsheid, en daarnaar moet de theorie ingericht worden.

Met de woorden: *Es kann nicht die Aufgabe der Theorie sein, das Leben zn meistern, sondern nur es zu beobachteu, um ihm seine Eutwicklungsprincipien ab zu lauschen, damit man es diesen entsprechend zu leiten vermöge*, vaagt hij de staathuishoudkunde weg uit de rij der wetenschappen. Hij keert de gewone verhouding om, de wetenschap moet in dezen niet den weg wijzen aan de praktijk, maar de praktijk moet hier den weg wijzen aan de wetenschap, en die weg ligt volgens hem juist in de tegenovergestelde richting van die door den grondlegger der staathuishoudkunde, door Adam Smith, aangegeven.

Niet in de vrijheid om te produceeren en met zijn eigendom te doen en te laten wat men verkiest, ligt redding voor de maatschappij, maar zij ligt in terugkeer tot dwang, tot het gildewezen der middeneeuwen met zijne privilegies en monopolies.

De oorzaak van den maatschappelijken nood ligt volgens Brentano uitsluitend in een verandering van de wijze van verkoop der arbeids-producten en hij gaat na hoe die verkoop vroeger plaats had, om daaruit af te leiden hoe die nu weêr moet ingericht worden om aan allen een *gesittete Existenz* te waarborgen.

Het handwerk in de middeneeuwen produceerde in de eerste plaats voor de lokale markt. Deze was tengevolge der toen heerschende verkeers- en rechtstoestanden gemakkelijk te overzien. Daar, waar het handwerk het meest bloeide, werkte men ook voor het buitenland en juist deze uitvoer was de grondslag van zijn bloei. Deze handel werd mogelijk gemaakt door privilegies, die door vreemde vorsten aan de burgers van sommige steden werden verleend. Vooral de Engelsche koningen hadden aan vele Duitsche steden dergelijke voorrechten geschonken.

Het Duitsche handwerk had dus ook daar een veilige en

voordeelige markt voor zijne produkten, die tengevolge van de onbekwaamheid der producenten in het vreemde land ook geen concurrentie te vreezen had.

Was was hiervan het gevolg?

De koopman in de middeneeuwen kon, wanneer hij goede waar leverde, prijzen bedingen, die de productie-kosten verre overschreden; hij kon monopolie-prijzen maken, en dientengevolge aan den meester-handwerker ook zóóveel voor zijne produkten betalen, dat deze de kostbare wijze van produceeren, die het gildewezen medebracht, gemakkelijk konden dragen.

Deze redeneering sluit als een bus, wanneer men volop werk heeft tegen hooge prijzen, dan kunnen kooplieden, bazen en knechten veel verdienen.

De verandering ten kwade dateert, volgens Brentano, van het opkomen van den modernen staat met zijn streven om de binnenlandsche markt voor den binnenlandschen arbeider te behouden en zooveel mogelijk produkten naar het buitenland te verkoopen, ten einde daardoor geld in het land te krijgen. (Het mercantiele stelsel.)

Dit had ten gevolge, dat de geregelde verkoop der producten naar het buitenland op een door privilegiën beschermde markt plaats maakte voor een verbitterde concurrentie op de wereldmarkt, die aanleiding gaf tot het streven naar verlaging der productiekosten, door verlaging van het loon en het produceeren van groote hoeveelheden van één artikel. *(Massen-production.)*

De productie door de gilden verviel en werd vervangen door de goedkoopere productie door middel van leerlingen, vrouwen en kinderen; de gildemeester verdween en de kapitalistische producent, die de risico der industrie op de schouders der werklieden legt, door hen in slappe tijden uit zijn dienst te ontslaan, en wiens eenig streven is de artikelen zoo goedkoop mogelijk te produceeren, kwam voor hem in de plaats. De tijd der uitvindingen van Hargreaves, Arkwright Cartwright en Watt was gekomen; Engeland veroverde daardoor de wereldmarkt, terwijl Duitschland integendeel de bin-

nenlandsche markt ging beschermen door hooge invoerrechten, de uitvindingen tegenhield en de gilden sloot.

Op den duur echter moest ook Duitschland bukken voor den geest van den nieuwen tijd. Zijne gilden verliepen, zijn bevolking nam toe; ook Duitschland moest mede concurreeren op de wereldmarkt en artikelen voor den uitvoer produceeren. Hoe heeft het dit kunnen tot stand brengen? vraagt Brentano.

Niet de theorie heeft daarop antwoord gegeven, maar de praktijk. Door den nood gedwongen hebben de praktische mannen een oplossing gevonden. Lang vóordat de theorie haar bestaansrecht heeft erkend, hebben de producenten zich tot groepen vereenigd, de prijzen der producten in het binnenland verhoogd en daardoor de mogelijkheid geopend om ook naar het buitenland te verkoopen. In de verbonden der fabrikanten, in de *Kartelle* ligt de praktische oplossing der sociale kwestíe. Het is alleen de plicht der overheid hun werkkring te regelen.

Es kann nicht die Aufgabe der Theorie sein das Leben zu meistern, sondern nur es zu beobachten, um ihm seine Entwicklungs-principien ab zu lauschen, damit man es diesen entsprechend zu leiten vermöge.[1)]

De *Kartelle* komen reeds vroeger sporadisch voor, doch eerst sedert den teruggang der prijzen, die zich in de laatste

1) Het komt mij voor, dat de heer Brentano op een hoogst gevaarlijken weg is, waar hij uit het bestaan van de een of andere instelling in onze tegenwoordige gebrekkig ingerichte maatschappij besluit tot de noodzakelijkheid en rechtvaardigheid van die instelling, en eischt dat zij door de wet in bescherming worde genomen. Men zou b.v. op dezelfde gronden de prostitutie kunnen verdedigen: de overheid schijnt haar noodzakelijk te vinden, want zij is zelfs gereglementeerd, maar professor Brentano zal uit dit feit toch zeker niet de gevolgtrekking durven maken, dat het eene *goede* instelling is waarbij vrouwen haar lichaam verkoopen en dat de maatschappij haar voordeel moet doen met de lessen der praktijk door de prostiutie algemeen te doen maken bij de wet.
Toch zoude het algemeen maken van de prostitutie door de wet op dezelfde gronden te verdedigen zijn als het beschermen van de verbonden der fabrikanten, om de prijzen op te drijven. (Kartelle) Men zou dan van een gereglementeerde afzetterij kunnen spreken, evenals nu van een gereglementeerde prostitutie.

15 jaren in de industrie van alle beschaafde landen heeft vertoond, is de *Kartell*-organisatie op den voorgrond getreden en zij heeft, volgens Brentano, vooral in Duitschland een bewonderenswaardige hoogte bereikt.

De grondgedachte, waarop het bestaan der *Kartelle* rust, is de volgende:

Aan de vaderlandsche industrie moet een geregelde afzet harer producten, tegen prijzen die haar voortbestaan waarborgen, verzekerd worden. Door onderlinge afspraken wordt dus de prijs van het een of ander artikel vastgesteld op een basis, die wordt bepaald *door de hoogte van het invoerrecht op dit artikel*. Ten einde het omlaag drukken van den prijs door de binnenlandsche concurrentie te voorkomen, wordt de productie der vereischte hoeveelheid verdeeld onder de verschillende fabrieken in verhouding tot hun productievermogen. Om te zorgen, dat aan deze afspraken word tvoldaan, hebben de fabrikanten eener industrie, wier organisatie tot nu toe de hoogste trap van volmaaktheid heeft bereikt, zich verbonden om niet zelf hunne waren te verkoopen, maar deze gegeven aan een firma, die den geheelen verkoop zoowel in het binnenland als in het buitenland voor hen bezorgt. De fabrikanten hebben dus opgehouden zelfstandige ondernemers te zijn; zij zijn alleen bestuurders der werkplaatsen van ééne groote onderneming geworden.

Deze organisatie van de industrie door middel van *Kartelle*, zegt Brentano, herinnert sterk aan de organisatie van den arbeid door de sociaal-democraten en de staats-socialisten voorgesteld, maar zij onderscheidt zich van dit systeem doordat zij voldoet aan twee voorwaarden, zonder welke iedere voorgestelde verandering in onzen socialen toestand een *utopie* moet blijven.

Bij het vereenigen der verschillende beroepen tot *Kartelle* blijft ten eerste het eigenbelang der voortbrengers, de hoop op winst, hen prikkelen tot inspanning hunner krachten. De concurrentie, hoewel niet meer in staat om het bestaan der producenten onmogelijk te maken, drijft hen toch, om door technische of economische verbeteringen der wijze van pro-

duceeren, het verschil tusschen den vastgestelden prijs en de kosten van voortbrenging, m.a.w. de winst, zoo groot mogelijk te maken.

Ten tweede blijft de internationale handel bestaan, die een onmisbare voorwaarde uitmaakt voor het bestaan van hen, die van de export-industrie moeten leven. Voor export zal men namelijk altijd kunnen zorgen door de prijzen in het binnenland zóó hoog te stellen, dat de algemeene kosten der fabrikanten (de kapitaalrente, de grondrente en de ondernemerswinst) door den verkoop der producten in het binnenland gedekt worden, zoodat, zegt Brentano, de exportprijzen alleen de kleine meerdere uitgaven (*geringe Mehraufwand*) voor grondstoffen en arbeidsloon zouden behoeven te dekken. Door deze goedkoope prijzen zoude dus de binnenlandsche industrie onder alle omstandigheden in staat zijn om op de wereldmarkt te concurreeren.

Het komt den heer Brentano voor, dat op deze wijze het doel der *Kartelle* kan worden bereikt. Der binnenlandsche industrie wordt een markt verzekerd, die toereikend is om haar steeds tegen behoorlijke prijzen volop werk te verschaffen. Met de over-productie zal ook haar gevolg, gebrek aan afzet, verdwijnen.

Door dezen beteren toestand in de industrie is ook het hoofdbezwaar tegen een verbetering van het lot der arbeiders uit den weg geruimd. Met de beveiliging van de nijverheid tegen binnenlandsche en buitenlandsche concurrentie, vervalt alles wat den fabrikant nu belet om een loon te geven, waarvan de arbeider leven kan. In de eerste plaats worden de fabrikanten niet meer gedwongen om arbeiders te ontslaan, omdat zij hunne producten niet verkoopen kunnen. Met het reserveleger der werkeloozen verdwijnt ook de noodlottige invloed, dien zij uitoefenen op de arbeidsvoorwaarden, waaronder zij die werk hebben leven en dan dreigt er ook geen crisis meer, die de arbeidersverzekering van staatswege kan verlammen of onvoldoende maken. Dan eerst wordt een verzekering van een pensioen bij hoogen leeftijd, dat meer is dan een bloote armenbedeeling, mogelijk.

De heer Brentano is nog zoo goed twee bezwaren te weerleggen, die men tegen zijn project zou kunnen maken. Ten eerste, dat de vereenigde fabrikanten hun monopolie op de binnenlandsche markt zouden kunnen gebruiken, ten einde het publiek af te zetten. Hiertegen echter bezit de staat een uitstekend middel in het beschermend stelsel. Een bedreiging om het invoerrecht te verlagen zoude aan elke poging der fabrikanten tot afzetting van het publiek onmiddellijk een einde maken.

Ten tweede bedreigt de uitbreiding van het *Kartell*-wezen ontegenzeggelijk de onafhankelijkheid der arbeiders.

Wel heeft hij geen vrees meer te koesteren om ontslagen te worden wegens gebrek aan werk, maar hij is met handen en voeten overgeleverd aan zijn werkgever, die hem ontslaan kan en hem de gelegenheid kan benemen om ergens weêr aan het werk te komen, omdat alle fabrieken, waarin hij weêr werk zou kunnen vinden, tot één verbond zijn vereenigd. Dit bezwaar denkt Brentano weg te nemen door een uitgebreide wet tot bescherming der arbeiders, door een regeling van de verhouding tusschen patroon en werkman, door scheidsgerechten en Kamers van arbeid, die uitgebreid moeten worden naarmate de *Karrtelle* in kracht toenemen.

Wij zullen nu in de eerste plaats nagaan, of het *Kartell*-wezen inderdaad is gebleken levensvatbaar te zijn in Duitschland onder de bestaande verhoudingen.

Om te bewijzen, dat de heer Brentano daarvan te groote verwachtingen koestert, haal ik het volgende aan uit het verslag van den Nederlandschen consul te Berlijn over den Duitschen handel en de nijverheid in het jaar 1886, te vin den in onze consulaire verslagen.

‘De verschillende verbonden van fabrikanten hadden ook dit jaar geen succes, zelfs het verbond van de vervaardigers van spoorwegrails spatte uiteen. De leuze, die reeds jaren bij de groot-industrie heeft gegolden bleef ook nu bestaan: Verhoogde inspanning om goederen te produceeren, verbetering en uitbreiding der fabrieken met het doel de productiekosten te verlagen, en tengevolge daarvan sterker concurrentie

om de goederen aan den man te brengen bij lagere prijzen. Wanneer niet in Amerika in de laatste helft van 1886 een levendige vraag was ontstaan, dan zou de Duitsche industrie zeer zeker op dit jaar als op een der ongunstigste jaren, die tot nu toe beleefd zijn, hebben moeten terugzien. Men moet bij deze meer levendige vraag echter niet uit het oog verliezen, dat zij niet geheel en al ontstaat door de behoefte, maar dat bij de minste neiging tot rijzing van de markt de tusschenhandel inkoopen doet en de handel daardoor direct levendiger wordt. Toch was de jacht naar klanten, de drang om te verkoopen tot iederen prijs, misschien nog nooit zoo sterk als in het jaar 1886.

In 1885 bedroeg de waarde van den invoer in het Duitsche rijk 84 millioen mark meer dan die van den uitvoer. In 1886 was daarentegen de uitvoer 97 millioen grooter dan de invoer.

Hoe is nu echter die grootere uitvoer ontstaan?

De uitvoer van suiker geeft geen winst, alleen de export-premiën, die door de belastingschuldigen worden betaald, worden door den suikerfabrikant genoten. De uitvoer van spoorwegrails is alleen mogelijk omdat de vereenigde fabrikanten een zóó hoogen prijs in het binnenland maken, dat zij ze naar het buitenland desnoods met verlies kunnen verkoopen en de prijzen, die door de Duitsche fabrikanten in het buitenland bedongen worden, geven werkelijk verlies.

De uitvoer van suiker, stroop en melasse had in 1886 een waarde van niet minder dan 148 ¾ millioen mark en die van spoorwegrails bedroeg 15 millioen mark. Het eenige voordeel, dat er dus in een dergelijken uitvoer ligt, bestaa thierin, dat een aantal arbeiders aan het werk wordt gehouden.

Het is moeilijk te zeggen of de richting van den handel pleit vóór of tegen de beschermende handelspolitiek van Duitschland. Beschouwt men het verminderen van den invoer en het vermeerderen van den uitvoer op zichzelf als een vooruitgang, dan heeft zij zeker gunstig gewerkt, maar het is de vraag of zij niet te duur gekocht is tegenover de vermindering van de handelswinst en den hoogeren prijs der producten in het binnenland. De vermindering van den invoer

wordt verder voor 45 millioen mark teweeg gebracht door den kleineren invoer van weite, rogge en haver, waarvan de invoer in 1885 ook reeds met 84 ½ millioen was achteruit gegaan tegenover 1884. Deze geringe invoer is echter alleen mogelijk geweest door de goede oogsten van 1885 en 1886; wanneer deze slecht uitvallen, dan is er een enorme stijging van den invoer te wachten. Daarbij komt, dat alle volken zich door hooge invoerrechten meer of min beginnen te wapenen tegen de goedkoope Duitsche artikelen en men begint hier in te zien, dat het noodig wordt verdragen te sluiten met andere mogendheden om op die wijze toch wêer meer vrijhandel te krijgen.

Vooral de handel met Rusland heeft sterk geleden en de afzet naar de nieuw verworven koloniën geeft daarvoor geen voldoende vergoeding, zoodat heil moet gezocht worden in het sluiten van verdragen.

In industrieele kringen wordt er bovendien niet zelden op gewezen, dat de buitenlandsche concurrenten een groot voordeel genieten boven de Duitsche industrie, omdat aan hen niet de last is opgelegd van de gedwongen arbeiders-verzekering tegen ziekte en ongelukken, die de Duitsche industrie moet dragen. Er openbaart zich dan ook in die kringen een steeds grooter wordende tegenstand tegen de beperkingen van vrouwen- en kinderarbeid, die in 1890 tot wet zullen worden.'

'Het is echter,' voegt de consul er bij, 'niet waarschijnlijk, dat de verbonden rijken die wet zullen aannemen omdat de arbeiders zelve haar niet zullen wenschen.'

Uit dit verslag blijkt duidelijk, dat de heer Brentano zich bepaald vergist, waar hij veronderstelt, dat de *Kartelle* de Duitsche industrie kunnen steunen. Sedert dien tijd hebben wij nog den val van het koper-syndicaat beleefd en nu zeer onlangs de geweldige crisis, die de sterk beschermde en door uitvoer-premiën gesteunde suiker-industrie heeft getroffen. Zij bewijzen de onmogelijkheid om winst te maken door het produceeren van artikelen waarvoor geene koopers te vinden zijn. Over hoe groot kapitaal dergelijke afzetterij-coalities ook kunnen beschikken en hoe sterk zij ook gesteund worden

door de regeering, hun macht verzinkt tegenover de inkrimping van de vraag naar koper of suiker bij den geforceerd verhoogden prijs.

In het laatste gedeelte van het door mij aangehaalde verslag vinden wij ook nog een aanduiding van hetgeen de werklieden van de *Kartelle* te wachten hebben. In plaats van hoogere prijzen, hoogere loonen, geregeld werk, verzekering tegen ziekte, ongelukken en hoogen leeftijd, die volgens Brentano den werkman zullen toevallen, worden hem hier in uitzicht gesteld: lager loon, langere werktijd, vrouwen- en kinderarbeid, vervanging van den arbeider door de machine, ten einde goedkooper te kunnen produceeren en dit alles om Duitschland in staat te stellen op de vreemde markten te kunnen concurreeren met goedkoope artikelen, die ten deele door den binnenlandschen consument worden betaald.

Bovendien is door de *Kartelle* de macht van den kapitalist om den arbeider te exploiteeren en uit te zuigen reusachtig toegenomen, zooals Brentano zelf erkent; en van de scheidsgerechten, door den staat in te stellen, is zeker voor den arbeider ook niet veel te verwachten. Die staat toch is de vereeniging van kapitalisten en het stemrecht der totaal van hen afhankelijke arbeiders dient er slechts toe hun macht te versterken. Wanneer een arbeider daarbij recht wilde zoeken, zoude de beschuldigde tegelijk rechter zijn.

Het middel dat Brentano voorstelt, om de afzetterij van de binnenlandschen consumenten te voorkomen, is goed, maar men zou het niet bij dreigen kunnen laten, maar het middel werkelijk moeten toepassen en met die toepassing vervalt natuurlijk het geheele stelsel, dat alleen op afzetterij van den consument is gebaseerd.

De praktijk, die door den heer Brentano zoo hoog wordt geacht, heeft reeds bewezen, dat het *Kartell*-stelsel niet deugt en in elk geval nooit den arbeider kan baten; ieder eerlijk industrieel zal dit getuigen, en hoe zou het ook ooit hooger loon en daardoor meer werk kunnen verschaffen?

Over-productie en werkgebrek, die gevolgen zijn van de slechte verdeeling van het arbeidsproduct tusschen den kapi-

talist en den arbeider, zijn algemeen over de geheele beschaafde wereld. Overal zijn er producten te veel en koopers te weinig. Het beste bewijs hiervan is, dat men *overal* pogingen aanwendt om den invoer van producten te verhinderen en den uitvoer te bevorderen. Die over-productie ontstaat daardoor, dat de koopkracht der massa geen gelijken tred heeft gehouden met het productie-vermogen, omdat het loon, het aandeel van den arbeider in zijn eigen arbeids-product, niet is gestegen met de grooter geworden productiviteit van zijn arbeid. De loonen zijn te laag, vandaar overproductie en haar gevolg: werkgebrek.

Wat baat het nu, of men de grenzen sluit voor vreemde producten, teneinde hoogere prijzen te verwekken in het binnenland? Het geldloon moge hooger worden, het zakelijk loon van den arbeider zal tegenover de hoogere prijzen dalen.

Wil men de kunstmatig duur gemaakte producten naar het buitenland uitvoeren op kosten van de belastingschuldigen, dan wapenen zich de andere volken daartegen door hoogere invoerrechten. Hoe lager de prijs wordt waarvoor Duitschland zijn artikelen in den vreemde wil verkoopen, hoe hooger de invoerrechten worden, die de vreemdeling van de Duitsche artikelen gaat heffen, niet omdat hij niet gaarne het geschenk van Duitschland wil aannemen, maar eenvoudig omdat hij het niet *kan* aannemen, daar dan zijne eigen arbeiders werkloos worden; hij moet het werk in het land houden.

Wat zal dus het gevolg zijn van het stelsel van Brentano met zijne hooge invoerrechten en uitvoer met verlies op kosten der consumenten of belastingschuldigen?

Dat Duitschland zal trachten b.v. artikelen voor Frankrijk te vervaardigen en die voor zóó lagen prijs verkoopen, dat Frankrijk moet koopen en Frankrijk zal daartegenover trachten de Duitsche markt met Fransche artikelen te voorzien. Duitschers zullen dus Fransche goederen, en Franschen Duitsche goederen, die zij elkander half ten geschenke geven, gebruiken, maar het is toch duidelijk, dat dit schoone resultaat van het stelsel Brentano nooit hooger loon voor Duitsche of Fransche

arbeiders kan te weeg brengen, de eenige voorwaarde om over-productie en werkgebrek te verminderen.

Wel zouden landen, als het Duitsche rijk door hun politieke overmacht, zwakkere volken kunnen dwingen hunne grenzen voor de Duitsche goederen open te stellen en daardoor de arbeidsgelegenheid voor den Duitschen werkman ten koste b.v. van den Nederlandschen vermeerderen; maar het zou toch den Duitschen arbeider niet baten, wanneer met den invoer van producten ook niet tevens de immigratie van arbeiders verboden werd. Wanneer toch den Nederlandschen arbeider door den invoer van goedkoope Duitsche producten het bestaan in Nederland onmogelijk wordt gemaakt, dan zal hij eenvoudig naar Duitschland verhuizen, zooals hij nu al doet, om daar, het loon zijner Duitsche collega's door concurrentie neêrdrukkend, in de behoeften der Nederlandsche renteniers te helpen voorzien.

Het plan van Brentano zou dus in een machtig rijk alleen dan misschien de arbeids-gelegenheid kunnen vermeerderen ten koste van de zwakkere volken, wanneer ook de immigratie van vreemde arbeiders werd verboden en deze gedwongen werden om van gebrek om te komen; maar natuurlijk zou hiervan het gevolg zijn, dat de vraag naar producten verminderde, terwijl nog bovendien de machine bleef bestaan, die het loon van den werkman neêrdrukt.

Zelfs voor den arbeider van den machtigsten staat kan het stelsel van Brentano nooit voordeelig zijn en het zekere gevolg zoude wezen, dat de volken hoe langer hoe meer vijandig tegenover elkander gingen staan en een tarieven-oorlog zou ontbranden die een volkomen onhoudbaren toestand in het leven zou roepen.

Professor Brentano heeft met het voordragen van zijn *Kartell*-stelsel bewezen, dat hij niet genoeg kennis heeft van den toestand der industrie; dat hij nog verkeert in de dwaling van Karl Marx, die meende dat de meer-arbeid der werklieden ten goede kwam aan den werkgever, terwijl het toch duidelijk is, dat deze, bij voldoende concurrentie, door hem weêr wordt afgestaan aan den consument; dat hij geen begrip

heeft van de oorzaak van over-productie en werkgebrek, welke enkel en alleen een gevolg zijn van te laag loon voor den arbeider; dat hij geen flauw besef heeft van den internationalen handel, die alleen ontstaat ten gevolge van vraag (behoefte die koopkracht in zich sluit) naar nijverheids- of landbouw-artikelen, terwijl het onmogelijk is om door het kunstmatig bevorderen van dien handel de vraag in het algemeen te vergrooten.

Zijn stelsel is door en door ongezond en wanneer het in een kroeg was uitgedacht en voorgedragen, dan zoude geen ernstig man er aan denken om het te bespreken. Nu het echter wordt voorgesteld door professor Brentano, een leider der publieke opinie, een voorlichter der Duitsche regeering, moet het worden besproken en weêrlegd. Wij zijn er den heer Brentano dankbaar voor dat hij, een licht der sociale wetenschap, het openlijk heeft uitgesproken, dat hij geen kans ziet om den socialen toestand te verbeteren, dan op een wijze, die door ieder denkend mensch direct als dwaas en onuitvoerbaar moet worden erkend.

Velen, die nog in een dergelijke richting heil zagen, moeten nu de oogen zijn opgegaan voor het feit, dat de oorzaak der sociale kwestie niet ligt in een verkeerde wijze van produceeren of verkoopen, maar in de slechte verdeeling van het arbeidsproduct tusschen den rente-trekker en den loontrekker.

September 1889.

Internationale Arbeidswetgeving. Door F. Domela Nieuwenhuis.

In het jaar 1881, toen ik nog waardig werd gekeurd om een mijner stukken geplaatst te krijgen in de *Vragen des Tijds*, schreef ik in dat tijdschrift een artikel over Internationale arbeidswetgeving. Vergis ik mij niet, dan werd dat vraagstuk ten onzent toen door mij voor 't eerst besproken. Aanleiding daartoe vond ik in het voorstel van den heer Frei, lid van den Nationalen Raad in Zwitserland, om de verschillende regeeringen uit te noodigen tot een samenkomst, ten einde gemeenschappelijk maatregelen te nemen tot regeling van een internationale fabriekswetgeving. Dit voorstel werd aangenomen en de Zwitsersche regeering richtte inderdaad zulk een uitnoodiging aan de verschillende landen, maar het vond zulk een slecht onthaal dat er niets van kwam. Duitschland en Frankrijk weigerden pertinent, Engeland achtte het niet eens de moeite waardig om te antwoorden en Italië vroeg inlichtingen, terwijl van de andere landen niets werd vernomen.

Toen schreef ik: ‘Uitstel is geen afstel. Dat zal ook hiermede blijken en daarom moeten wij trachten de publieke meening te winnen voor deze zaak, opdat de aandrang naar zulk een regeling zich steeds meer doe gevoelen en zich krachtiger uitspreke.’

Dit is gebleken waar te zijn, want eenmaal op de dagorde geplaatst, moest het te eeniger tijd in behandeling komen. In 1888 wisten de radikaal Favon en de katholieke socialist dr. Decurtins in den Zwitserschen nationalen raad een voorstel van gelijke strekking er door te krijgen en zoo is het geschied, dat in het jaar 1889, waarin het eeuwfeest der groote Fransche revolutie werd gevierd, de Zwitsersche republiek voor de tweede maal een poging waagde, om de verschillende staten uit te noodigen tot een gemeenschappelijke beraadslaging over een der belangrijkste vraagstukken op sociaal gebied, te weten de Internationale arbeidswetgeving. Het was alsof Zwitserland den weg wilde wijzen aan het gistende Europa, om tot een vreedzame oplossing te komen van dat groote vraagstuk, dat de geheele wereld beroert en meer dan ooit het onderwerp is van de gedachten der ernstigste menschen van onzen tijd.

Aanvankelijk scheen het voorstel een beter onthaal te vinden dan de eerste maal, maar op eens kwam er iets tusschen en het scheen alsof alle kansen op welslagen verdwenen. Duitschland geraakte namelijk in een konflikt met Zwitserland en dit werd aanleiding dat er voorloopig niets kwam van het plan. Men spreekt nu van het voorjaar 1890, maar zooals de zaken er uitzien, schijnt de kans voor 't doorgaan eener dergelijke konferentie niet zoo heel schoon te staan. Intusschen de drang van onderen wordt steeds sterker, vooral omdat de socialisten op hunne kongressen te Parijs zich allen verklaard hebben ten gunste eener internationale arbeidswetgeving. Misschien was dit juist de aanleiding, waardoor de regeeringen een meer gereserveerde houding aannamen, want zij zouden den schijn niet willen aannemen gemeenzame zaak te maken met de socialisten.

Naar aanleiding van dat voorstel werd aan dr. Decurtins opgedragen een omstandig rapport over die kwestie op te maken en het is zeker niet van belang ontbloot om het publiek op de hoogte daarvan te brengen.

Vierderlei vraagstukken komen daarbij in behandeling, te weten:

I. de regeling van arbeid voor kinderen en minderjarigen;
II. de regeling van den arbeid der vrouwen;
III. het verbod van den zondagsarbeid;
IV. de normale arbeidsdag.

Wij zullen deze volgorde houden, om geleidelijk de punten af te handelen, die zijn aangegeven.

I. Wanneer Decurtins het eerste punt gaat uiteenzetten, dan begint hij zich te verontschuldigen, dat hij iets gaat ontwikkelen wat zoodanig in de natuur der dingen ligt opgesloten, dat het eigenlijk geen betoog meer behoeft. Maar tot zijn rechtvaardiging wijst hij op het feit, ‘dat de moderne menschheid niet kan geleid worden tot deze kennis dan door de bitterste ervaring en dat zij heden niet overal den moed heeft gevonden om zoo te handelen.’

Daarna gaat hij betoogen, dat

de arbeid van kinderen in de fabrieken de fysieke gezondheid en de verstandelijke kracht van het kind verwoest; dat hij buitendien tot een hoogen graad zijn ontwikkeling belemmert en daardoor zoowel de maatschappij als het geluk van het individu gevaar doet loopen.

Dat fabrieksarbeid voor kinderen hoogst schadelijk is, dat is algemeen erkend door alle geneeskundigen, en overigens men behoeft geen geneeskundige te zijn om zich daarvan te overtuigen. Een oppervlakkige waarneming en vergelijking in een fabrieksstreek is voldoende om dienaangaande de noodige kennis te verschaffen.

Ofschoon de aard van den arbeid veel bijdraagt tot de bepaling van den duur van den arbeidstijd, alle deskundigen stellen in 't algemeen voor elke soort van arbeid een minimum-leeftijd van 12 jaar en met nog meer reden zelfs van 13 of 14. Ook Decurtins plaatst zich aan de zijde van hen, die den 14-jarigen leeftijd als minimum aannemen. De fabrieks-inspekteur dr. Schuler uit Zwitserland vatte op het hygiënisch kongres te Weenen, gehouden ten jare 1887, de vruchten van zijn lange ervaring aldus samen: ‘Wat het meest in 't oog springt, dat zijn de gevolgen van de houding des lichaams of van een spierarbeid die eenzijdig

werkt. De verkromming van kinderen, die gedwongen zijn voorovergebogen te werken, zooals de draadjeswerkers in de borduurwerkplaatsen, is een onderwerp van veelvuldige waarneming. Jongens van 14 à 15 jaar, die reeds als borduurders aan de machine werken, zijn na eenigen tijd kenbaar aan de weinige evenredigheid van hun borstkas. De jongelingen, die zoo vroeg de schaaf en de vijl hanteeren, zijn te herkennen aan hun hooge schouders. Maar 't zijn de oogen der kinderen, die in 't bizonder schijnen te lijden van sommigen fabrieksarbeid. De direkteurs van de scholen te Plauen beweren in overeenstemming met de waarnemingen van dr. Buschbeck, dat de kinderen die den dag hebben doorgebracht om draden in te steken, niet in staat zijn een halve bladzijde te lezen zonder dat hun oogen tranen. Dezelfde geneesheer heeft bevonden, dat meer dan 5 pCt. bijzienden meer voorkomen onder de fabriekskinderen dan onder anderen en het aantal kinderen met oogziekten is 2½ maal grooter.' Deze komt dus ook tot de konklusie, dat kinderen voor het einde van hun lichamelijke ontwikkeling in het geheel niet zullen mogen werken in de fabrieken. De dieren ontziet men in den groeitijd, omdat het voordeel zulks meebrengt, maar waarom zou men dan niet voor het menschelijk geslacht eenzelfde zorg ten toon spreiden?

Sommigen hebben de fabriek en de school te zamen verbonden, maar dit is alles behalve aanbevelenswaardig. Met dr. Erismann zeggen wij, dat de arbeid in de fabriek en het bezoek der school voor het kind een dubbele last zijn en het organisme der jeugd *nog sueller* moeten ten gronde richten dan de arbeid in de fabriek op zich zelf zou doen. *Het is dus geen vooruitgang*, zoo zegt deze geneesheer, *om aan de kinderen toe te staan naar de fabriek te gaan en bovendien het bezoek der school van hen te verlangen. De plaats der kinderen is eenvoudig op de school en niet in de fabriek.* Vooral onder den indruk van de uitspraak van dr. Schuler nam men op het kongres te Weenen het volgende besluit: 'De verderfelijke gevolgen van den arbeid in fabrieken voor kinderen beneden 18 jaar vertoonen zich nu eens door kenmerkende gebreken en

verzwakking van sommige organen en dan door de langzame fysieke ontwikkeling en een grootere sterfte dan in andere beroepen. *Daarom schijnen van hygiënisch standpunt wettelijke bepalingen wenschelijk voor een leeftijd van* 14 *tot* 18 *jaar ten opzichte van den duur van den arbeid en meer nog betreffende den nachtarbeid, terwijl allen beneden* 14 *jaar geheel moesten worden buitengesloten van den arbeid in fabrieken*.

Dr. Koettniz van Greiz ging nog verder, toen hij op de vergadering van Duitsche natuurwetenschappen en geneeskunde te Straatsburg de uitsluiting van meisjes *beneden* 18 *jaar* op de fabriek eischte.

Nog grooter dan het nadeel voor de gezondheid der kinderen is de verkeerde werking op moreel gebied. Zoo zelfs dat liberale ekonomen, zooals Rossi, Say en Leroy Beaulieu de wettigheid erkennen van de inmenging van den staat, waar het aankomt op de bescherming van kinderen en minderjarigen.

Niet alleen de Amerikaansche arbeiders verlangen het wettelijke verbod van arbeid voor kinderen beneden 15 jaar, ook het bureau van arbeid-statistiek van den staat New-York heeft in zijn jaarverslag van 1885 een wet verlangd, waardoor de arbeid van kinderen beneden 14 jaar wordt verboden.

II. Wat de regeling van den vrouwenarbeid aangaat, ook deze is noodzakelijk, daar niets in staat is het familieleven sterker te desorganiseeren dan de arbeid van vrouwen in de fabriek. Dr. Schuler wijst op zijn ervaring, waaruit blijkt dat de sterfte van fabrieksarbeidsters 27 pCt. sterker is dan die onder de mannen, en dat het aantal dagen, waarin de vrouw onbekwaam is voor den arbeid door ziekte, anderhalf maal grooter is.

Maar dat niet alleen. Noodlottig werkt die arbeid op de sterfte der kinderen. Terwijl op 10.000 geboorten van beide seksen in Noorwegen 1063 sterften voorkomen beneden het jaar, bedroeg dit cijfer volgens Singer in de industrieele distrikten van noordelijk Bohemen:

Hohenelbe	3026
Gablonz	3104
Braunau	3236
Tratenau	3475
Reichenberg	3805
Friedland	4130

Ook dr. Oesterlen deelt mede, dat het aantal personen uit de arbeidersklasse, die hun 60ste of 80ste jaar bereiken, 3 tot 5 maal geringer is dan in de gegoede klassen. Vóór eenige jaren stierven zelfs te Manchester 20.700 kinderen van de 21.000 vóór hun 5de jaar, te Rijssel 46 op de 48, of 95 pCt. Terwijl de sterfte in ons land van 1880 tot 1885 gemiddeld 18.88 pCt. bedroeg, steeg zij in het industrieele Maastricht tot 21 pCt., te Eindhoven tot 30 pCt. en te Gouda tot 33 pCt.! Dit nu kan en moet voornamelijk worden toegeschreven aanden zwaren arbeid der vrouwen en aan de losmaking van alle banden van het familieleven door de afwezigheid der vrouw uit huis.

Als regel moet dan ook worden aangedrongen op het verbod van vrouwen-arbeid in fabrieken, waarin men zich bezig houdt met de bereiding van ongezonde en vergiftige stoffen.

Verder is de noodzakelijkheid gebleken om vrouwen die pas bevallen zijn, onder de bescherming der wet te stellen. Overal waar dergelijke bepaling bestond, oefende dit invloed uit op de sterfte, die aanmerkelijk daalde.

Wat den nachtarbeid aangaat, deze moet als in strijd met de eischen der gezondheid als regel worden afgeschaft en alleen bij uitzondering toegestaan. Is deze in het algemeen schadelijk, zij is het in dubbele mate voor vrouwen.

III. Niet alleen op het programma der christelijk-sociale partijen komt het verbod van zondags-arbeid voor, maar ook op dat van hen, welke niets meer met het christendom te maken willen hebben. Getuigen aan te halen ten bewijze van de zegenrijke werking van de zondagsrust, zou ons te ver voeren wegens de veelheid. Dr. Hirt eischt haar als een volstrekte noodzakelijkheid voor iedereen om hygiënische redenen. Ziet hier wat dr. de Paepe dienaangaande verklaarde

voor de Belgische enquête-kommissie: ‘Een enkel woord over den wekelijkschen rustdag. Waarom deze na 7 en niet na 8 of 10 dagen? Het komt mij voor, dat er een betrekking bestaat tusschen deze periode en het tijdvak van zeven, dat men aantreft in sommige natuurverschijnselen en vooral in sommige fysiologische feiten: vele ziekten, zooals tyfus bereiken den tijd van krisis in een periode van zeven. Wat is een zeventallige periode, een week? Een der 4 fases van de maan, het vierdedeel van een maanmaand en men weet, dat de maanmaand invloed schijnt te hebben op de funktiën van de vrouw. Sommige fysiologische verschijnselen staan dus in verband - een weinig bekend verband nog - met deze fase van 7 dagen; het is als een vernieuwing hetzij na één zevental, hetzij na 4 zeventallen en een oogenblik rust in sommige fysiologische handelingen.’

De enquête in België heeft het bewijs geleverd voor de verderfelijke gevolgen van zondagsarbeid voor de zedelijkheid der arbeiders. Dezen noemen hem een der oorzaken van de vreeselijk woedende drankpest en verlangen een wettelijk vastgestelden rustdag zoowel in het belang van een gezond familieleven als van de publieke zedelijkheid. Macaulay kon naar waarheid in het Engelsche parlement zeggen: ‘De mensch is het grootste gereedschap dat den rijkdom voortbrengt. Het verschil van natuur tusschen de Romeinsche Campagna en Spitsbergen is klein in vergelijking van het verschil dat bestaat tusschen een land bewoond door menschen, die zoowel fysiek als verstandelijk sterk zijn en een ander, welks bewoners zich bevinden in een toestand van fysieken en zedelijken achteruitgang. Ziedaar de reden waarom wij niet armer, maar rijker zijn, omdat sinds geslachten wij één dag van de week gebruiken om uit te rusten van onzen arbeid. Terwijl het industrieele leven sluimert, de ploeg rusten blijft in de vore, de beurs stil staat, geen rook opstijgt uit de fabriek, heeft er iets plaats dat even belangrijk is voor het welzijn der volkeren als elke gebeurtenis die geschiedt gedurende den meest belangrijken arbeid. De mensch - de machine der machines, de machine in vergelij-

king waarvan alle uitvindingen der Watt's en Arkwright's zonder waarde zijn - herstelt zich op dien dag, zoodat hij 's Maandags gezond van geest, vol moed en voorzien van nieuwe krachten tot zijn werk terugkeert. Nooit zal ik gelooven, dat hetgeen een volk sterker, gezonder, wijzer en beter maakt, kan bijdragen om het te verarmen.'

IV. Waar de uitkomsten aantoonen, dat de industrieele bevolking lichamelijk achteruitgaat, daar moet de oorzaak hiervan, behalve in de reeds genoemde verderfelijke invloeden, worden gezocht in den te langen duur van den arbeidstijd.

Het kan niet anders of een arbeid, die den werkman dag aan dag op dezelfde plaats laat staan 12 en meer uren met een korten rusttijd, die gedurende dien tijd dezelfde steeds herhaalde beweging van hem vereischt, moet schadelijk zijn.

De rekruteering in Oostenrijk levert de volgende cijfers:

	Aantal.	**Goedgekeurd.**	**Afgekeurd.**
1870	496.274	149.875	346.399
1871	506.707	158.182	348.525
1872	522.928	155.180	367.748
1873	540.332	131.887	408.445
1874	563.466	115.250	448.216
1875	579.308	118.781	460.527
1876	606.940	117.437	489.403
1877	669.585	119.589	541.996
1878	701.820	126.659	575.161

Dat deze vermeerdering van afgekeurden moet worden toegeschreven aan het industrialisme, kan worden opgemaakt uit de omstandigheid dat het grootste aantal afkomstig is uit het westelijk gedeelte, waar de industrie het meest ontwikkeld is. Tegen 181 op de 1000, die in 1878 werden goedgekeurd in de industrieele distrikten, bedroeg het cijfer in de landbouwende provincies 236, 214, 212, 208, 194. Ja er waren zelfs 3 provincies, te weten Silezië, Bohemen en Moravië, waar de industrie het sterkst is, die slechts 176, 169 en 152 goedgekeurden leverden. Vandaar dat de beste hygiënisten de noodzakelijkheid der beperking van den arbeidsduur aannemen. Dr. Erismann en dr. Hirt verlangen een arbeidsdag

met een maximum van 11 uur, als het meest overeenkomende met de Europeesche verhoudingen, en het internationaal hygiënisch kongres te Weenen stelde denzelfden eisch.

Niet alleen uit fysiek, maar tevens uit politiek oogpunt heeft de normale arbeidsdag beteekenis. Waar de arbeider door zijn stem te beslissen heeft over administratieve zaken, daar moet hij de gelegenheid hebben haar met kennis van zaken uit te brengen en waar zou hij deze vinden, zoolang men hem geen tijd gunt om zich op de hoogte te stellen? Welnu, na een langen, afmattenden arbeidsdag van 12 uur en meer kan hij aan dien eisch onmogelijk voldoen.

Er dreigt een groot gevaar, nl. dat de arbeidende klasse meer en meer vreemd wordt aan, ja vijandig gaat staan tegenover het verstandelijk leven van onzen tijd. Rodbertus wees daar reeds op met de volgende woorden: ‘neen, maken wij ons geen illusies; te midden van de moderne maatschappij bestaat een talrijk volk van barbaren, zoo naar den geest als naar de zeden, die bij hun armoede voegen de driestheid en de brutaliteit der barbaren, begeerig naar de schatten, naar het genot en het welzijn van anderen, overtuigd van hun recht op een deel van die goederen, op de hoogte van de manier van bestrijding van hen, die zij beschouwen als hun tegenstanders en te midden der beschaving een nieuwen omkeer voorbereidende. In plaats van de oude overheersching hebben de andere klassen niets anders dan wapenen, om zich tegen hen te keeren. De politie en de mitrailleuse zijn, het is waar, dikwijls met succes gebruikt tegen den burgerstand, maar toen waren het die barbaren die de kanonnen laadden tegen de plebejers in opstand. In den strijd van heden moeten de barbaren tegen zich zelven strijden. Maar men vergete het niet: de barbaren die te Rome in slavernij waren, hebben Rome veroverd.’

Daarom de beste maatregel om het zedelijk en verstandelijk peil te verhoogen is de noodzakelijke aanvulling van den verplichten militairen dienst en van het algemeen kiesrecht en deze bestaat nergens anders in dan **in de wettelijke regeling van den arbeidsduur**.

Het waren de Engelsche fabrieksarbeiders, die het eerst optraden met den eisch van een normalen arbeidsdag en in 1847 wist men er een wet door te krijgen, die een normalen arbeidsdag vaststelt van 10 uur voor jongelieden van 13 tot 18 jaar en voor alle vrouwen. De sombere voorspellingen, dat de Engelsche nijverheid daardoor te gronde zou gaan, zijn geenszins vervuld, integendeel de fysieke, zedelijke en verstandelijke ontwikkeling der Engelsche arbeidersklasse is daardoor gestegen.

Brassey heeft in zijn leerrijk boek over arbeid en loonen aangetoond, dat de arbeiders van naties die een beperkten arbeidstijd hebben, *meer* voortbrengen dan zij die langer werken.

Zwitserland en Oostenrijk zijn de eenige landen, waar men een bij de wet vastgesteld maximum van werktijd heeft ook voor volwassenen en wel in beide landen 11 uur.

In de Vereenigde Staten heeft men geen algemeenen maatregel hieromtrent. De staten Californië, Illinois, New-York en Pennsylvanfë hebben een arbeidsdag van 8 uur voor de arbeiders van den staat; deze dag wordt overal doorgevoerd ‘waar geen bizonder kontrakt is aangegaan.’ De staten Maine, Michigan, Nebraska, New-Hampshire, Ohio en Rhode-Island hebben ‘bij gebrek aan andere overeenkomst’ een normalen arbeidsdag van 10 uren. Minnesota legt een boete van 25 tot 100 dollar op aan elkeen, die een arbeider langer doet werken dan 18 uur per dag. Men is bezig een achturigen arbeidsdag in te voeren. En de vereenigde arbeiders der staten van het vasteland hebben het voorbeeld der Engelsche arbeiders gevolgd, zoodat in alle landen op alle arbeidersprogramma's de eisch voorkomt van de wettelijke regeling van den arbeidsdag.

Het moet niemand bevreemden, dat in hoofdzaak dezelfde eisch overal wordt gesteld, want het ekonomische leven der volkeren staat nergens geïsoleerd en dus dezelfde oorzaken brengen overal dezelfde gevolgen teweeg. Men zal dan ook meer en meer gesteld worden tusschen deze keuze: òf de staten blijven volgen het noodlottige beginsel van het *laat maar*

gaan en dan gaat de moderne beschaving onvermijdelijk te gronde, òf men moet met beslistheid en onverwijld den weg op der sociale hervorming.

Ook wijst Decurtins nog op het verschijnsel van de onbeperkte produktie, die een verbitterden en barbaarschen konkurrentiestrijd opent en geweldige krisissen teweegbrengt. Door een wetgeving ter bescherming van de arbeiders zou de zaak een andere wending nemen, men zou het gevaar van krisis aanmerkelijk verminderen en een meer gelijkmatige produktie krijgen, in één woord de internationale regeling van de bescherming der arbeiders zou een regeling zijn van de anarchie in de industrieele produktie.

In dit opzicht spant Decurtins de verwachtingen wel wat hoog, althans er bestaat niet veel grond voor het denkbeeld dat door verkorten arbeidsduur de produktie zal dalen, en ware dit voor een oogenblik het geval, zeer spoedig zou door weer verbeterde machines en arbeidsprocédés de produktie weer stijgen. Neen, zoodoende schrijft hij te veel toe aan de werking van den wettelijk geregelden arbeidsduur en het gevolg moet noodzakelijk wezen een - teleurstelling.

Hij eindigt zijn rapport met de volgende punten, die naar zijn meening het onderwerp moeten uitmaken van de konferentie der mogendheden:

I. Vaststelling van een minimumgrens voor den arbeid van kinderen in fabrieken en mijnen.

II. Verbod van nachtarbeid voor vrouwen en minderjarigen.

III. Volstrekt verbod van vrouwenarbeid in sommige ongezonde of gevaarlijke industrieën.

IV. Verbod van Zondagsarbeid.

V. Invoering van een maximaal-arbeidstijd voor minderjarigen.

Vreemd komt het ons voor, dat hij in zijn rapport plotseling laat vallen de invoering van een maximaal-arbeidstijd voor volwassenen, waar hij zulk een flink pleidooi ten voordeele daarvan heeft geleverd. En dan, waarom niet het verbod voor kinderen uitgebreid tot het land en tot de huisindustrie?

Terecht mag men dan ook getuigen, dat men hier te doen

heeft met zeer gematigde eischen, met een minimum dat gemakkelijk door allen *kan* worden aangenomen, ja wier verwerping het bewijs zou leveren van onwil om *iets* in die richting te doen.

Maar vraagt men of er veel kans bestaat op het welslagen der konferentie, gesteld dat zij gehouden wordt, dan moeten wij dat betwijfelen. Brengt de politiek mede, dat de regeeringen wier taak het schijnt te zijn steeds samen te spannen tegen de ontwikkeling der volksvrijheden, hetzij terugdeinzende voor geweld hetzij uit vrees voor geweld, den schijn aannemen dat zij aan 't werk gaan voor de belangen des volks, ze zullen wel zorg dragen dat slechts een minimum wordt toegestaan der eischen, die gedaan worden.

Ook Decurtins ziet de zaken niet zoo bizonder rooskleurig meer in, althans in het Zwitsersche blad den *St. Gallener Stadtanzeiger* las men onlangs het volgende bericht:

'De konferentie voor internationale fabriekswetgeving heeft volgens eene mededeeling van den nationaalraad Decurtins in het *Vaterland* weinig uitzicht tot stand te komen. Op alle uitnoodigingen tot bijwoning der konferentie in het voorjaar van 1890 heeft alleen België geantwoord en wel in toestemmenden zin. De toongevende staatslieden van Europa zijn namelijk ook op het Parijzer socialistenkongres, dat de internationale fabriekswetgeving ter hand heeft genomen, verbolgen.

Dat is weer eens een vermakelijk standpunt. Als dus de socialisten op de Parijzer kongressen (want er hadden er twee en niet één plaats) het besluit hadden genomen om niets te willen weten van een internationale wetgeving ter bescherming der arbeiders en als zij deze verklaard hadden als een parlementaire zwendelarij en dat alleen de bloedige revolutie, de gewelddadige omverwerping der bestaande maatschappij kon helpen, dan zouden de staatslieden aan de konferentie hebben meegedaan. Maar zoo willen zij er niet aan meedoen.

En dat zou men gelooven! Alsof zij niet wisten, dat het denkbeeld van de internationale fabriekswetgeving niet van

socialistischen oorsprong is. Alsof onze bondsraad er aan dacht daarom gemeene zaak met de socialisten te maken, omdat hij tracht dat denkbeeld te verwerkelijken. Alsof niet de apostelen van de gewelddadige omverwerping in het algemeen en de anarchisten in het bijzonder de Duitsche sociaal-demokraten juist daarom het heftigst bestrijden, omdat dezen met alle energie zijn opgetreden voor de internationale fabriekswetgeving en dat denkbeeld in de arbeiderswereld hebben doen zegevieren. Tot dank daarvoor, dat de sociaal-demokraten met al hun kracht, ondanks allen dagelijks ondervonden onwil, werken voor de vreedzame ontwikkeling onzer maatschappelijke toestanden en dat het Parijzer kongres een geduchte nederlaag was voor de anarchisten, wijst men nu de internationale wetgeving tot bescherming der arbeiders ruw van de hand.

Met de sociaal-demokraten wil men dus geen gemeenschap hebben, wel daarentegen met de anarchisten. Waarheen dit leiden moet, leert de geschiedenis op elke bladzijde. Maar wie zou nog van de machthebbers der aarde verwachten, dat zij iets zouden leeren uit de geschiedenis?'

Wanneer de heer Decurtins, die in de gelegenheid is goed op de hoogte te zijn omtrent hetgeen er achter de schermen wordt afgespeeld ten opzichte van dit vraagpunt, zoo iets te kennen geeft, dan mogen we onderstellen dat de zaak der internationale arbeids-konferentie niet zeer gunstig staat.

Is die mededeeling van het Zwitsersche blad juist, dan moet dus het **internationale arbeiderskongres te Parijs de schuld dragen, dat de regeeringen niets willen doen**.

De regeeringen dus onwillig, omdat.... de sociaal-demoraten willen medewerken! Dus alweer niet om de zaak zelve, maar orn de personen die er zich mede bemoeien.

Ziehier dus de moeilijkheid: als de sociaal-demokraten niet mee willen doen, dan heet het dat zij tegen alles zijn en dat er met hen niet te eggen of te ploegen valt, willen ze wel meedoen, dan schijnt het ook al niet goed, want dan trekken de regeeringen zich terug.

Zeker, de sociaal-demokraten waren ook hier de drijf-

kracht, die de regeeringen opstuwde. Is men nu verbolgen, omdat de sociaal-demokraten de heeren staatslieden vóór waren? Zij immers zijn in 't bezit van het monopolie der regeeringswijsheid en nu zouden lieden met ‘bekrompen onderdanenverstand’ ook al willen meepraten! Dat is al te gek, ja misdadig.

En toch... goedschiks of kwaadschiks, de regeeringen moeten er aan. Krijgen wij oorlog in 't aanstaande voorjaar in plaats van een vreedzaam overleg tot regeling der arbeidsverhoudingen, de vraag eenmaal opgeworpen keert telkenmale terug totdat er een oplossing is verkregen. Het blijft dus eenvoudig een kwestie van tijd. Maar komen zal zij, ja meer dan dat, want de arbeidswetgeving is slechts een zeer bescheiden stap op den weg der hervorming, die gevolgd moet en zal worden door vele andere.

Zoo staan de zaken op het oogenblik. Voor hem, die meer belang stelt in de ontwikkeling der arbeidersklasse en in haar eischen dan in de wapening der volkeren en in hofintrigues, is de kennis hiervan van grooter waarde dan eenige andere zaak. Aan Zwitserland komt de eer toe dit vraagstuk aan het rollen te hebben gebracht, en in de geschiedenis der beschaving zal dit niet onopgemerkt voorbijgaan.

's-Gravenhage, Oktober 1889.

Een teug ruimte. Door Delang.

Op het hooge, uiterste, in-eens àfbrekende duinvlak, tusschendoor de onbewegelijke hitte, een koeltje uit zee, telkens even voorbijgaande, onhoorbaar als de adem van een meisje. In het droge zand met schitteringen van fijn schelpengruis torretjes, die allergauwst voortkrielden zonder doel; in de haast van hoogtetjes àfvallend en na een krabbelen met rekkende pootjes weer ter been en mêe met de andere aan het zoekende bezig-zijn. In de verte kookte de zee. Boven de helm in den strakken, gloeienden dag een groote vlieg wèg en àan gonzend en dan wèg. En andere kwamen aangevlogen met slaapmakend snorren, lekker in den heeten dag, even stil, onder het oploopen langs een sprietje en dan weer in bochten rond met lange bromgeluiden.

Voorbij, in de laagte - erg breed en erg diep-liggend - het bruin-gele en hel-gele strand en de mat-blauwige zee - het strand donker en vuil-nat naar den zeekant; in de levende branding de zee bruin-goor door het zand en het te zien komen van den bodem, de golven òploopend en dan òmrollend met lawaaien en spatten, soms hóóg opsteigerend en uiteenvallend in een verstuivenden regen. Het schuim dreef voort naar

het strand en bleef daar heen-en-weer gaan met de deining; pakte zich samen tot geel-witte, altijd bewogen watten, die stukken loslieten en tegen zich aan zogen met lusteloos, werktuigelijk doen, omdat de wilde beweging van het water verder naar achter was in de branding der brekende golven.

Op het wijde strand gingen twee jongens, blootsvoets, op hun rug een mandje. In het geel-bruin van de groote vlakte en beneden het onmetelijk-platte, aan de zijde bewogen, kalm-mat-blauwe en bruinig-schuimgetooide veld der zee, waren hun rompen ongedacht-klein en hun pretmakend stoeien, onhoorbaar door het suizen ver-af en het breken der golven met een klank van metaal, werd een nietig, stom-gedaan heen-en-weer loopen van twee zwarte poppetjes, op elkaar aan en van elkaar, even tot de enkels het water in en terug met wijde sprongen, achter hen de roller, die kwam. Daarna gingen zij ernstig voort, de handen in de zakken, op de ruggen de mandjes, voor een verre boodschap uit. En onder het naderen bleven zij twee kleine wezentjes, vèr-af op het breede strand-dichtbij, loopende kèreltjes met gelijke, onherkenbare gezichten.

Naar het zuiden in een nauwgesloten rijtje de grijs-witte koetsjes, het seizoen wachtend, de boomen òp; en het eerste koetsje aardig-klein op de hooge, gelige wielen; de nauwelijks-te-ziene bedakingen en de uiteinden der boomen van de wegschuilende andere koetsjes het rijtje vullend. Rondom, verspreid en bij paren, verzet, àf van wind en zon, de badstoelen; binnen de kleine holten onzichtbare, zittende strandbezoekers, de zwart bekleede beenen tegen het vuil-bruine mandwerk afstekend. Vóór de stoelen heen een blauw gekield ventje, een paardje achter zich. Verder weg, onder het duin, een poppetje op den buik, rood-bruin de bloote voeten, onbewegelijk. Daar naast een ezeltje, dat den kop hangen liet.

Grooter dan de rij koetsen en haar klein-makend de hoogliggende bom, die op die plaats in zee ging. De golven tilden het voorschip op en het vaartuig vorderde - achter zich het strand - door het inhalen van het in zee loopende ankertouw, slag na slag. Eerst lichtten de golven weinig en

viel het schip weer neer op het zand met een plomp. Maar allengs gaf het mêe, werden de bewegingen luchtiger; daarna raakte het vrij en erg-bezige mannetjes heschen de zeilen; het schip de zee tegemoet, achter zich het strand met òpstaande, nàkijkende poppetjes, in tegen de golven, die tot regens ineenstoven.

Achter de branding in het vlak der zee beneden de zon een rusteloos zilvergeglinster en een klateren van goud; gouden, lichtende, stralende puntjes op lang-gerekte en dan weer krimpende, dik-loopende zilveren bobbels, en deze zich afplattend en versmallend, staafjes nog maar en lijntjes. En bij het òpschieten der klateringen hier, dáár de zilveren strepen wèg of bijna wèg en tezamen vloeiend tot een band, en de banden slingerend, trillend, sidderend en afbrekend; de stukken krimpend tot vlekken en puntjes, de puntjes in-eens òplevend tot klaar goud, dat in de oogen pijn doet. En tusschen het goud en het zilver, tusschen de korte-gedrongen, de smalle gerekte staven en banden en strooken en de gouden-gepunte bulten en bobbels het blauw van de zee, het beeld van de zon snijdend en uitrekkend, rafelend en vergrootend, kartelend en ribbend, het water den vernietigend-verblindenden glans van het ongeziene Licht verzachtend en verkleinend tot een blij-dartel geklater van goud en zilver.

Aan den horizont buiten de lichtstreek vele bruine driehoeken met afgenomen toppen, rechtop, onbewegelijk in groepen bijeen of verspreid, hier een of dáár een. Doch telkens bij het weer kijken naar den warm-strakken, grijs-blauwen horizont de groepen anders; scheepjes die afdreven; verspreide bijeenrakend: de vloot ongemerkt-langzaam voortgaande, de bommen verder weg, heen naar den horizont, het noorden zoekend, de driehoeken kleiner en minder hard-bruin en de vaartuigen in zee wègzakkend. Tegen den helderblauwen noorder gezichteinder een onbewegelijke veeg rook van een verdwenen stoomboot. En het vierkante grijze tuig van een driemaster vol zeilen veronduidelijkte bij het weggaan uit de kust, zeer langzaam.

Op het strand - vèr-weg en klein weer - de jongens

bij hun leege, neergeworpen mandjes, aan hun kleeren morrelend - zwart goed op den grond neervallend; zij, kouwelijk-gebogen in fladderende hemdjes. En het hemd stram over het vrij-willende hoofd; de naakte lichaampjes in den klaren dag, in het oneindige vlak, hoog-stappend de zee in, de golven afwachtend met een òpspringen bij het komen, het slaande water de gekromde ruggen biedend.

Alles overstemmend het rumoer van de zee.

Een hengelaar, door Jac. van Looy.

Hij stond in zijn eentje te hengelen. Droog, lang, hoekig van magerte, maar in zijn degelijke waterproefjas, in de lenden met een trekker dichtgehaald, als in een huid voor hem veel te wijd; op het oude vlondertje thuis; stevig op zijn schuitvormige laarzenvoeten, stond hij te loeren in het natte geklots van het Amstelwater. Naar het gespoel van zijn rooden dobber, een eind ver in den stroom, hield hij zijn rustigen rentenierskop gekeerd, met kalm geknepen oogen kijkend, uit een door niets van zijn stukken te brengen aangezicht, met turende oogjes uit een gelooid vel als van leêr, verdroogd door rust en veel buitenlucht. Hij had de kraag van zijn zwarte regenjas opgezet, tot over zijn oorlellen, als de kraag van een kapotjas hoog, maar de pijpen van zijn pantalon, omgeslagen met een breeden zoom, lieten de dikke enkelrimpels van zijn laarsschacht bloot, 't Weêr was buiig, het regende bij vlagen, doch hij stond aldoor hetzelfde, de buik een beetje vooruit, ongevoelig voor nat of droog, als vergroeid met zijn verweerd vlondertje.

't Was een drieplankig vloertje, dat steunde op twee palen met dwarslegger, donkere oude palen, vastgeplompt in het slib van den Amsteloever, wormstekig hout, rottig van 't

eeuwige vochtgeklots en glibberig omkringeld met groen geslobber van aalkroos.

En 't hinderde hem volstrekt niet, als de regen tegen zijn rug aansloeg; telkens kwamen er nieuwe buien van uit het zuidwesten drijven, de wind was bijna vlak zuid, juist goed weêr om te hengelen. Over de weilanden, van den Schinkel, kwamen de buien waaien, over hem en den Amstel heen; hij begon als een paling te glimmen. Van zijn oud kaasbolletje, een hoed om meê uit visschen te gaan, droop het regenwater zijn rug langs, en op zijn óverlange, gekromde mouw, vol glimmende krooken in de buiging van den elleboog, en vandaar weêr over het paarsche stukje vleesch, dat van zijn hand te zien kwam die den hengel hield.

't Was een mooie stok, van glanzende stukken riet, al dunner uit-schuivend naar het einde, met blikken kokers aan elkaâr geleed. Hij bewaakte een goed onderhouden spannetje hengels zoo, want, kijk voor hem, stil tegen het vlondertje aangelegd, met het dunne einde onder water gedompeld, voorzichtig, omdat hij bang was de visch te zullen verschrikken anders, kwam nóg een hengelstok tusschen zijn beenen doorsteken. De snoer was maar half afgewonden, de dobber schommelde dichter onder den wal, een witte dobber, met een rooden kop. Zoo lag de hengel onder zijn hand. Hij behoefde z'n ander gevisch niet te storen, wanneer de dobber wat afdreef; hij had meer even te bukken, als hij eens verleggen wou, of meende dat het daar nopte.

Maar hij stond al maar door, stuursch in zijn natte vischachtig-glimmende zwartheid, kalm turend in het grauwe opgeruide water, waarin de regen soms spikkelspatte; de stroom ging als gestuwd, ook wanneer de wind niet flakkerde, onder hem voorbij, met donker-opschuivend watergevlak; de Amstel, beroerd door buien, hobbelde voort, de deining klotste en sloeg witte schuimstrepen voor de palen van zijn vlondertje uit, zijn dansende dobbers vroegen al zijn aandacht. Achter zijn hielen werd het jaagpaadje slijk en daarachter de steenen straat, van plassen glanzend in de kuilen van den rijweg. Voorbij de boomen, over de sloot heen, zwollen de

weiën weg, gedrenkt, sappig in een heerlijk en pralend groen, onder het vernis van den regen. Tapijten gelijk, lagen de landen vlak, uitgerold tusschen de slingers der slooten, die luchtspiegelend van glanzen wisselden, onder het geblaas van den wind. Laag kwam de hemel erover welven; een oproerig, waterachtig beduisterd wolkenveld met buien schoof boven die groote vorstelijke grazigheid; een lucht, nat dampig en schuw van daglicht, hing over al dien rijkdom en al dien oogenlust van malsch zomergras. En overal, tot aan het blauwende boomenverschiet, was de wei levendig van puik blank vee, als besterd met koebeesten, die, lagen in kalme herkauwing of rustig graasden, scherend met de tong het vette gras, tusschen de buien door.

Maar de dobbers van den hengelaar schommelden heftiger, bobbelend over de rimpelkoppen, en tusschen de donkere golvengleuven. Als de wind aanwoei joegen de panden van zijn jas hem voor de beenen weg, als vlaggenslippen wapperden zij op den wind. Doch onverstoorbaar stond hij, beschermd door zijn hooge laarzen, in het natte weêr, als een visch in zijn element, almaar te turen naar zijn wiegelend vischtuig. Soms nopte het wel even, dan sloeg hij handig op; de roode dobber vloog door de lucht aan het krinkelende snoer. 't Was maar een zuiger geweest. De haak lag bloot en zonder van houding te veranderen, alleen met wat gewerk van zijn handen, den stok, als een geweer in zijn arm, stijf tegen het lijf gedrukt, schoof hij de pier recht en begon van nieuws aan te hengelen.

Van over het forscher blauwende boomenverschiet kwam een zware bui opzetten, een donker, dreigend wolkenvlak vloog schuin langs den hemel op; het verschiet verschemerde achter een sluier van regen, het vee achter in het land stond als in een dauw, verzilverend. En de waterwolk met haar oorlogsvorm snelde al hooger tot den hemel op en zweepte regenstralen neêr uit haar flanken op het rustige weiland, waar de koebeesten allen stonden met den kop laag, allen hetzelfde, gebogen onder den geesel van het neêrvlagende water. De bui snelde aan, de druppels ratelden al kwaad

in de boomen, klikkeklakten rumoerig op den weg, sloegen boos gaatjes in het water. De Amstel, plotseling toornig zwart, schuimde van witte krulsels op zijn voortstommelende golven.

Nop, en uit den stroom wipte de roode dobber; de hengelaar met zijn twee handen aan den hengel, sloeg een donkerkronkelende, draaiende en tegenspartelende paling achter zich op het rijpad neêr. Hij lei den stok behoedzaam op het vlondertje, en met een paar stappen was hij bij het beest, dat aan den angel te wringen en te wentelen lag in het slijk van den weg, onder den neêrkletsenden regen. En de paling schoof woest, pijnkrimpend in een schakel van slijmige S-glimmers naar den rivierkant toe, maar de visscher, die onder zijn jas in zijn broekzak zocht, zette zijn vollen laarsvoet op het beest, dat onder de zool wel voortkrimpen bleef, maar, zóo, vast lag aan den grond.

Met den voet op zijn prooi stond de hengelman midden in de bui, zwart in het schuingestreep der regenstralen. Toen hij met een open knipmes in de hand bukte naar de paling, was het een geklater op de harde huid van zijn regenjas, de regen striemde zijn pantser, de stralen braken op zijn rug en spatten op en om hem heen. Glimmend als een groot waterroofdier, greep hij zoo de paling in zijn grijpende vingers. En handig, of 't dagelijksch gedoe was, kerfde hij vervolgens het beest boven in den kop; regenbloeddruppels drupten van zijn hand waar de slang in wrong, terwijl de andere den hoek uit de kieuwen los-peuterde en scheurde. Toen begon hij de paling te villen. Met den duim en middenvinger, als een tang, als de knijpende schaar van een schaaldier, kneep hij in de bloedende kieuwen, in het roode open van het ademende beest. Hij maakte met de punt van zijn mes een zoompje aan het vel onder de kieuwen, en toen een kleine overlangsche snede in den goren melkwitachtigen vischbuik. Het mes liet hij vallen, en met den vollen greep van zijn roodbemoorde hand, als een koker knellend, om het groenglibberige vel, probeerde hij knijpend en strijkend de huid naar omlaag te stroopen. Maar 't ging niet; de

regen gudste, zijn hand werd nat, had aan de wringende paling geen houvast. Hij beproefde het nog eens, maar bukte, toen 't weer niet ging, naar den grond, waar hij zich de hand ruw wreef in de modder van het jaagpad. Met zekeren greep stroopte hij toen de paling het vel van het levende vleesch. Hij kletste de blauwende saamgekleefde huid voor zich neêr, holde met de vinger peuterend de ingewanden bij de kieuwen uit, en sneed er toen den kop af. En de nog altijd levende en wringende paling verdween onder zijn leêren jas, bloedend geborgen in een vischnet, daar, bij meer prooi.

En de regen stroomde, de bui groeide, kletterend op het pad, blazen slaande in het water en in het dras op den weg, terwijl de man nogmaals bukte, kalm voor zich een bosje gras uit den grond trok, zijn mes er meê schoon wreef en toen weêr naar het vlondertje ging, om zijn handen in het water af te spoelen van slijk en bloed.

Hoog boven zijn geploeter hing de regenwolk, jagend aan haar uitkruivende randen, uit elkaâr gewaaid, tot pluis geslagen aan haar wilde zoomen, uitslierend gelijk lang wapperend harpijen-haar; maar in het midden was zij een groot *velum* van rouw, dat, doorhangend, land en water bespande met haar droef grijs: een benauwde ophooping was het van lichtwerende duisternis, die het gras blauwde en het water donkerde, een luchtgedrocht met den buik zwanger van somberheid en kwade vernieling. En als voortwentelend in de drift van den wind, schuivend haar donkere vlakken als de platen van een wapenrusting over elkaâr, zóo telkens vernieuwend haar oorlogzuchtig aanzien, donkerde de wolk voort, terwijl zij almaar door waar zij overdreef, 't land geeselen bleef met waterstriemen uit haar geopende flanken. En uitzwellend over den meerpolder, saamgerold, verdikte zij zich daar tot een boos blauwzwart, en slorpte toen, in een bui van water, de boerenhofsteden op, tusschen boomgroepen in het land; en de torens der kalkovens aan de monding der Weespervaart beefden in de verte onder het gezweep van haar slaande stralen.

Maar met een verschen wurm aan den haak stond de hengelaar alweêr, één hengel in den arm en de andere tusschen zijn beenen doorstekend, als gegroeid uit zijn vlondertje, onveranderlijk in zijn vischachtige zwartheid, te loeren in het wilde Amstelwater naar zijn roode dobbers.

Zacht ruischte de regen uit; achter den hengelaar, over het land van den Schinkel, beefde alweêr het zilverige grijs van den bleeken regenhemel, terwijl voor zijn niets dan de dobbers ziende oogen, de bui wegdreef gelijk een kwade droom.

En de koebeesten in het natte land vingen weêr aan te grazen, rustig, rein in den damp dien de regen naliet. De lucht brak, de blauwe hemel kwam door de wolken schijnen, even, een flets-blauw, teêr als van licht fayence of van het herfst-luchten-blauw dat de mooie scholekster in haar vleugels draagt.

En op den rijweg krioelden de oeverzwaluwen samen, opkomend als uit de sloot, schril scherende met hun wigvormige vleugels den slijkgrond langs; of zij zetten zich op hun lage, niet voor loopen geboren pootjes tusschen de plassen, al pikkend de regenpiertjes.

En op het jaagpad kwam een paard aansukkelen, nat en ruig in zijn oud tuig, met een moe-bengelenden en afgeleefden kop, de tong uit den mond; de jager liep er naast, een verweerd man in een nat zwart pilo-pak, tegen het paard aangedrongen, schoorloopend tegen de schoft van het oude knollebeest, om het zoo te houden binnen de smalle krommende baan van het jaagpad.

Ze gingen achter den rug van den hengelaar voorbij, die toen wel genoodzaakt was te bukken voor het door de lucht snijdende jaagtouw.

En een schuit van zwaren bouw, een logge zwarte kotter, schoof voorbij aan zijn dobbers, en deed ze schommelen, nog meer, op de lange waterplooien voor den boeg. Toen klotste de Amstel weêr voort onder zijn oogengetuur en voorbij zijn vlondertje en hij stond weêr in zijn eentje te hengelen.

Velzen, Nov. '89.

Aan een kindje.

Mooi naakt lichaampje, dat zoo warm aanvoelt,
'k Laat in mijn handen zacht uw hartje beven,
't Mooi hoofdje houdt ge als een princes geheven,
En draait het triomfantelijk, - het woelt

Tusschen de kleine schoudertjes.... ge joelt
En lacht me toe. - Aanbidbaar lief klein leven...
Hoe kunt ge zòo vrij vrindlijkheidjes geven,
Klein kindjen, als je nog zoo weinig voelt!

Meisje, als ge een paar jaar ouder zijt, en 'k weer
Eens kijken kom naar jouw aanvallig bekje,
Ben je met lachjes vast zoo grif niet meer, -

'k Zie je in een hoekje zitten, o, dan trek je
'n Verlegen bakkesjen, en houdt je dom,
Al gaat er nòg zooveel in 't hoofdjen om.

Ellen.
Een gedicht door Frederik van Eeden.

Eerste Zang.

O bleeke roos! in 't dor, droefgeestig land
Kwijnend op droef gebogen stengel; - bloem
Gevat door ruwe handen en gekust
Door lippen voor wie d' aard te heilig is,
Waarin Gij zijt gegroeid, - zoo niet mijn tranen,
Zoo niet mijn stem het edel wit ontwijdt
Dier blanke reinheid, en Uw teerheid krenkt,
Laat mij dan knielen en Uw Leed beschreien
En tot U opzien, zeggend wie Gij zijt!

U zien - is gaan in een groot paradijs,
Waaraan geen eind is, geen beginnen was,
Dat ál het Leven, ál de wereld maakt
Zonder gedachten of geheugenis
Aan wat geweest is of nog komen zal, -
Bloemen zijn voor mijn voeten, bergen staan

Blauw onder 't Hemelblauw en sluiten af
De wereld die 'k eens kende, - verder niet
Gaan mijn gedachten dan waar is en leeft
Uw wezen, Uw gezegend bijzijn, waar
De glans valt van Uw aangezicht, - Uw voet
Beweegt in lichtkring van dien wond'ren schijn.
. . . . . .

Aandachtig zie ik en mijn oogen zijn
Gansch aan U vastgebonden. O! Beweeg
De witte, slanke handen niet! dat is
Of Gij mijn hoofd, mijn hart, mijn handen trekt
Met sterke draden die mij smartlijk zijn.
. . . . . .

De uren gaan en ik besef het niet, -
Daar is geen tijd, geen volgen van gedachten,
Geen weten en herinn'ren in dit hoofd,
Zoolang 'k U zien mag. - Wat ik ben en was,
Wat ik gedaan heb, zijn zal, - alles is
Verstoven als een schuwe zwerm voor 't licht
Van Uw verschijning, - mij is Uw gelaat
God's Zon doorbrekend in een schimmenrijk -
Het droeve volk van deze donk're ziel
Heeft niet geweten wat het zonlicht is,
Nu schuilt het ver en blijft zeer angstig stil,
Zoolang Uw heil'ge glans de ruimte vult
Van mijn diepst binnenst, waar nooit Licht in viel.

God! was dit hier zóó groot! dit wist ik niet,
Is dít mijn ziel, dit hooge, schoone Huis,
Waar alles straalt en flonkert, waar goudwaas
Opwolkt langs donkerrotsige gewelven,
Hoog als de nacht, waar diamanten hangen
Stil-flonkrend in den gloed, goud-ader blinkt
In brokkeligen wand van witten steen?
. . . . . .

En stil! zóó stil! - één ritselend geruisch
Van stemmen, vroeger dierbaar, ééns het liefst,
Nu niet meer mijn, - nu fluistrend ver en zacht,
Als 't zachte tink'len van neerdropplend water,
Dat leekt in donk're grotten, ongezien, -
Maar Gij, in statelijk bewegen, gaat
Door d' effen stilte, als een melodie,
De hoogste, - éénigste, - die, meest volkomen
Golvend in volle, breede zuiverheid,
All' aard-geboren klanken overstemt. -
. . . . . .

Ik zie U aan en kan niet anders doen,
Maar ik begrijp niet, wat ik zie. Ik zoek
Uw zoete Zelf in wat mijn oogen zien
En vind het niet, - 'k zie kleuren wonderfijn,
Geel van thee-rozen, teeder-violet
In amberschaduw van goud-glanzend bruin,
Fijn-stralig grijs der iris om diep zwart
Van de' oogen-afgrond, - maar U zie ik niet!
Want ik wil 't ál vasthouden wat Gij zijt
Met mijn twee oogen, - maar zij kunnen 't niet.
Zóó angstig is dat, als het mij zou zijn,
Wanneer 'k een geestgestalte wakend zag
En 't wist - en nog wou letten in mijn schrik
Hoe 't is in mij, zoolang zulk wonder leeft, -
Zoo staar ik angstig en begrijp mij niet! -
. . . . . .

Want anders zie 'k U, anders valt het licht
Op U dan op wat om U is, - daar straalt
Een eigen glans, goudachtig, om U zelf,
Die schittert in mijn oogen, als op straat
De fijne jachtsneeuw, 's avonds, bij hel licht.
. . . . . .

Ik droomde 't Leven als een groot, groen bosch,
De vogels zwegen en het loof hing stil,
De beken vloeiden niet, geen windgerucht
Voer door de takken, - en het gras boog niet, -
Eenzaam lag ík daar, tusschen zwijgend loof.
Het was een bange droom, - want alle dingen
Die ik toch schoon wist, waren mij zoo vreemd,
Spoken van schoonheid in vaal schimmenlichr, -
Toen zag ik dalen, in een aureool
Van cirkels blauw en goud, een witte duif,
En met die brak ook 't zongoud over 't al,
Kwam wind aanruischen, en het woud werd vol
Vogelenstemmen en zacht beekgezang,
Zoodat het eenzaam Schoon dier doode dingen,
Opvonkelend in blij en levend licht,
Leefde te saam in 't allerhóógste Schoon.
. . . . . .

Gij, Liefste! zijt het sneeuwwit middenpunt
Van mijne wereld, en in U vereend
Worden de stralen van mijn Lichtbestaan.
. . . . . .

Gij, Liefste! zijt mijn bloeiend akkerland,
Waarover wijd God's blauwe hemel straalt.
Hóóg spruit het heerlijk, gouden graan, dat zijn
Uw heerlijk-gouden woorden - en daarin
Zie ik de bloemesterren hemelblauw,
De blauwe vonken van God's heil'ge Liefde, -
Stil ga ik 't smalle pad, zon in mijn hart,
Licht is mijn voet, de korenhoofdjes streelen
Mijn blijde, wijde handen en ik fluit, -
Hoe is de zon zoo licht! mijn Lief zoo goed!
. . . . . .

Waarom hebt Gij den Dood zoo lief, mijn Lief?
Wel ben ik niet afgunstig, maar toch schijnt

Mijn levend hart m' Uw levend schoon meer waard
Dan Hij, die zwijgend en verterend mint,
Uw stem niet wil en niet Uw oogenlicht,
Maar 't arme lijf alleen, dat het geheel
Vergaan moet voor zijn koude liefdevlam. -
Hij zal Uw schoon niet sparen, weet het wel!
Hij is zelfzuchtig, Hij ontziet U niet, -
Wat zijn Uw zoete woorden Hem, Hij zal
Bleek kussen Uwen lieven, rooden mond,
Hij geeft niet om den minnelijken glans
Dier twee zacht' oogen, die zal Hij uitdooven, -
Uw lachen is Hem niets, ja! zelfs Uw tranen,
Mijn God! Uw tranen kunnen Hem niet roeren...
Hebt Gij míj dan niet liever, die ze eens
In zielsangst weggekust heb van Uw wang?
. . . . . .

Dat Gij mij dát laat lijden, Liefste mijn!
Dat is het bitterst, dat Ge niet om mij
Wilt afzien van dien sombren, slechten Man,
Dat Gij nog goed spreekt van Zijn donk're Liefde,
Zijn goedheid prijst - en naar den druk verlangt,
O gruwelijk bedenken! naar den druk
Van Zijn ijsvingers om Uw zachten hals! -
Denk! Denk! mijn Lief! - Uw blanke, teere Lijf
In díe omarming, die nooit aflaat meer! -
Ik heb Hem nooit bemind, nu haat ik Hem,
Fel haat ik Hem, Hij heeft mijn Lief bedorven,
Met Zijn hol-oogen in Haar hart gestaard,
Dat Zij Hem moet beminnen, eeuwiglijk! -
God! kan nu àl mijn warm, rood bloed niet blusschen
Die giftig-bleeke, koude passie-vlam?
. . . . . .

Wat heeft Híj, Lief, dat ík niet geven kan?
Is U Zíjn zwijgen liever dan míjn stem?

Is Hij niet wreed, en droef, en dor, en hard,
Zonder meedoogen, vol baatzuchtigheid?
Dat monster kunt Gij toch niet minnen, wel?
Daar Gij míj hebt, die zijn reinst-brandend Licht,
Die zijn schoonst-bloeiend Leven gansch wil geven,
En U zal zeeg'nen als Gij 't nemen wilt?
. . . . . .

Tweede Zang.

I.

Hóóg boven menschen en hun klein bestaan
Zweeft er een vlucht: breed-vleugelig' accoorden,
Dat zijn mijn boden, mijn getrouwe woorden,
Die mijn vèr Lief vertroosting brengen gaan.

Vrees niet! de menschen zullen 't niet verstaan,
Schoon zij het groot geruisch der vleug'len hoorden,
Menschen zijn klein, hóóg is der Lied'ren baan,
Zij kunnen hen niet vatten, noch vermoorden.

Zoo ga dan snel, mijn zang, mijn afgezant!
Breng zachten troost! - Mijn Lief is zeer verlaten,
De nacht is koud en duister 't eenzaam land, -

O! mijn verlaten, - o! mijn arm, droef Lam!
Het doet zoo báng om zijnen Herder blaten,
Of die niet keerde, - en het halen kwam! -

II.

Laat mij begrijpen, Heer! - Ziet Gij dan niet
Mijn lippen droog, mijn oogen rood-gekreten
Van angstig zoeken, dat ik toch moog weten
Uw heil'gen Wil? - Maar Gij onthult dien niet!

Hoort daar nóg meer toe dan dít wreed Verdriet,
Dit schoon vernield, dít kostbaarst weggesmeten,
Die ziel verscheurd, dit Hart van-één gereten,
Dat toch om God's wil 't liefste Zelf verstiet?

Ik ben tot àl bereid, mijn Soeverein!
Wat kan ik meer? - Nu ligt het Lief verloren,
Zij zal verkwijnen en wel sterven gaan, -

Dat heb ík zelf, voor U, o God! gedaan!
Zal ik dan nóg Uw groote Stem niet hooren,
Dat dit in waarheid Uwe wegen zijn?

III.

Kunt Gij nog wreeder slaan! - mijn God! mijn God!
Zie. ik ben sterk en breken zal ik niet,
Maar was er één dien Gij zóó lijden liet,
Wijl hij U lief had, boven zielsgenot?

En nóg zal ik niet vloeken 't menschbestaan,
En 't Leven niet, en Uwen naam niet smaden,
Zelfs met dít matelooze Leed beladen,
Neem ik het Leven uit Uw handen aan.

Maar schrijf dan ook, ter keerzij mijner schuld,
Dat éens een mensenkind, zóó diep in ellende,
Zóó ver verloren in een nacht van rouw,

De maat zijns droeven Levens heeft vervuld,
En schoon hij 't bitterst dezer wereld kende,
Toch durfde leven en niet sterven wou!

IV.

Over de wereld ging ik, hoog in Haat,
Nu ga ik hoog in Liefde, dat is meer!
Uit Liefde zijn wij en in Liefde weer
Zullen wij vinden eeuw'gen Toeverlaat.

In trots heb ik het menschgeslacht gesmaad,
Toch zijt ook Gij uit hen, Lief, dat ik eer!
En door het Lijden van Uw Lichaam teer
Is mij ontzondigd aller menschen kwaad.

Schóón zag ik op een troon van zwart en goud
Koud-glinstrend in den nacht, den harden Haat,
Waar Hij in sterk verachten hoont en tart,

Maar schóóner heb ik Liefdes Licht aanschouwd,
Den Smartenglans om Uw vólschoon gelaat,
In Vlammenweerschijn van God's brandend Hart!

V.

Ja! Uit Uw Smarten is het, dat ik weet:
God is een God van Lijden, niet van Lust.
Hij is de Smartenman, en wien Híj kust,
Moet bloeden uit veel wonden, diep en wreed.

U had Hij lief, mijn Lief! en daarom deed
Hij U dit dragen, zonder steun of rust.
In Uwe Ziel werd d' Al-smart zich bewust, -
Schoonst' Incarnatie van God's eigen Leed.

Zoo dít niet waar, - kon daar een God bestaan,
Die zóó deed schreien die stil-duldend' oogen,
Dit teere Lijf sloeg met zóó scherpe pijn,

Zèlf tronend in almachtig Zalig-zijn, -
Ik vloekte Hem, als een verfoeibre Logen,
Schennend in hoon Zijn gruw'lijk' Almacht aan!

VI.

O Ziel! die aan mijn Ziel zich ééns verbonden
En alle Heil hebt van míjn Hand verwacht,
Maar door die Hand U onherstelb're wonden
En weedom zwaar hebt voelen toegebracht, -

En nochtans 't hoog Verbond niet hebt geschonden,
Getrouw'lijk minnend, zonder smaad, of klacht, -
Nú is voorwaar verwónderlijk bevonden
Uw groote Trouw en Uwer Liefde kracht!

Groot Hart! dat meer hebt om míjn Leed geleden
Dan om Uw arme Zelf, - en toch door mij
Uw schoonst kleinood met voeten zaagt getreden,

Nu gaat Gij in barmhartigheid naast mij,
En koelt mijn hoofd en steunt mijn moede schreden,
In deze groote, dorre woestenij! -

VII.

Wee mij! Wee mij! - dat ik het dorst bestaan,
In kamp te treden met dien sterken Man!
De twee hol-oogen zien mij honend aan,
Wel wetend wie het lángst vólhouden kan.

Koel-wreed aanschouwt Hij 't dwaas beginnen van
Den kleinen mensch, - laat hem een wijl begaan, -
Dan rijst Hij grimmig uit Zijn rust, - en dan -
Zal Hij Zijn klauwen in Uw hartvleesch slaan! -

Ons áller arme Lijf is Hém verkocht,
Delgend de schuld van onzen Zondenval, -

En àl het Leed, U door míjn hand gewrocht,
Híj maakt het eeuw'ge vrede, - ééns voor al, -

En kan *ik* u verwijten dat Gij zocht
Den Minnaar die U nóóit verlaten zal?

VIII.

Maar daar is Lijden schooner dan de Dood, -
Want niet om niet wordt 't menschenhart vertreden,
De brand der zielen is het morgenrood
Waaruit licht-stil zal dagen Hemelvrede.

Des Vaders Strijd en Zijn Vertwijf'ling groot
Wordt in het hart der kind'ren uitgestreden,
Hij wordt verheerlijkt door den Ziele-nood
Der martelaren die Zijn Naam beleden.

Gedenk dan, Kind! eer Gij te sterven vraagt,
Dat dooden God géen eere kunnen geven,

Maar slechts wie 't Lijden voor den Eeuw'ge draagt,
Die líever U moet zijn dan Dood of Leven,

Daar er een God is, die zelf Lijden heet
En heerlijk Heil zal maken uit Uw Leed.

IX.

Nu wordt mijn leven één schoon, droef Verhaal
Van 't wondre bloeien dezer Lijdensplant,
Aan dát zijn alle woorden mijner taal,
Al mijn zielsklanken voor áltijd verpand. -

O Leed-bloem! - Smarten-Lelie! - Bleek Opaal
Van Lijden, glanzend in rood-gouden rand
Van mijne Liefde! - Blank-albasten Schaal,
Waarin hoog-stijgend, onbewogen brandt

De Offervlam, met haar klaar-stralend licht! -
Gij zijt mijn Godslamp, - Gij mijn wit Altaar,
Waarop ik 't liefste goed den Heere wijd, -

Mijn Vuur-kolom, - mijn Leidstar wonderbaar, -
Mijn Marmer-rots, waar vast geankerd ligt
Het hecht Geloof aan 's menschen Heerlijkheid.

De wereldbeschouwing der Toekomst, eene wijsgeerige studie, door G.J.P.J. Bolland.

Eerste gedeelte.

Wereldnood en werelddoel.

> De geheele wereld ligt in het booze.
> I Joh. V. 19.
> Om uwen wil worden wij den ganschen dag gedood; wij worden geacht als slachtschapen.
> Psalm XLIV v. 23.
> Het Logische zal eenmaal al het Onlogische overwinnen en alleenheerscher zijn.
> EDUARD VON HARTMANN.

Een van de vele dwaze en kortzichtige leeringen, welke ons in den loop dezer eeuw door eerlijke doch te eenzijdige denkers verkondigd zijn, is de wijd en zijd verspreide meening, dat een wetenschappelijk man op *zuiver physisch-mechanistische gronden* de geheele Natuur buiten het menschelijk en dierlijk bewustzijn te beschouwen heeft als volslagen verstoken van zoo iets als beöogde planmatigheid, voorzienigheid of intelligentie. De Natuur buiten ons te verklaren voor redeloos en blind en haar daarmede alle doelbeöoging te ontzeggen, enkel omdat de natuurgeleerde slechts een oorzakelijk verband van werktuiglijken aard vermag te bespeuren in de wijze waarop de natuurverschijnselen zich voordoen aan het induc-

tieve onderzoek, waarbij de verschijnselen van achteren op worden doorvorscht: ziedaar wat voor het wijsgeerig gevormd bewustzijn wel ietwat gelijkt op de ontkenning van het bestaan eener keerzijde der maan, op grond van het feit, dat deze den aardbewoner altijd slechts eene zelfde zijde toont. Even redelijk als de opvatting, dat het woord 'werktuiglijk' uitteraard hetzelfde beteekent als 'blind-werktuiglijk' ware de stelling, dat een gegeven uurwerk buiten verband met eenige planberaming zijne functiën verricht, 'omdat' zijne bewegingen op wiskundig-werktuiglijke wijze te zamen hangen. Wie over het hier aangeroerd vraagstuk gezet nadenkt, moet veeleer tot het inzicht geraken, dat in de onderstelling eener alomvattende en onwrikbaar vaststaande voorbeschikking des wereldloops, voor de menschelijke aanschouwing de schijn eener zoogenaamd blinde oorzakelijkheid van zelven ligt opgesloten, overmits *wij* immers de objectieve verschijnselen alleen van achteren op vermogen te constateeren, als vloeiende het een uit het ander oorzakelijk voort. In eene onderstelde voorbeschikte feitenreeks *a-b-c....x-y-z* waarin *a* als het punt van uitgang en *z* als de van te voren vaststaande eindpaal zij gedacht, staat *z* tot *a* niet enkel in een zoogenaamd finaal, maar ook in causaal verband, en vraagt men nu naar de onderlinge verhouding der tusschenliggende stadiën, dan luidt het antwoord, dat wat voor het doelbeöogend wezen zelf voorloopig middel is tot voorloopig doel, van achteren bezien de oorzaak van zijn gevolg moet heeten. De begrippen finaliteit en causaliteit zijn derhalve zeer wel (als polaire tegenstellingen) met elkander te vereenigen; er ligt in een volmaakt oorzakelijken samenhang der feiten niet het minste beletsel voor eene teleologische opvatting der gezamenlijke wereldgebeurtenissen, evenmin als hij voor deze ooit rechtstreeksche steun kan zijn. Hieruit volgt, dat de natuurgeleerde als zoodánig niet bevoegd is, zijne stem uit te brengen in de twisten over het vraagstuk der Voorzienigheid; de werktuiglijke of streng oorzakelijke aaneenschakeling spreekt, rechtstreeksch genomen, even weinig voor als tegen eene teleologische opvatting van het wereldverloop.

Van waar wij dan onze gronden voor de aanneming of verwerping eener voorbeschikking der gebeurtenissen hebben te ontleenen? Deze liggen in het wezen zelf van ons eigen bestaan. Het is eene grove verkeerdheid in de natuuropvatting eener menigte van hedendaagsche natuurgeleerden, dat zij onwillekeurig de Natuur niet alleen met het oog op hunne bijzondere taak, op de aposteriorisch-objectieve hoedanigheid hunner onderzoekingen, maar ook in ontologischen en onbewust dogmatischen zin halvééren, dat zij m.a.w. het Heelal opvatten alsof het wezenlijk en werkelijk *uitsluitend* uit eene objectieve en stereometrische buitenzijde bestond. Het menschelijk geestesleven toch, met zijne aan de lichamelijke voorwerpen tegenovergestelde 'subjectiviteit', is even goed een stuk Natuur als die objectieve verschijnselen zelve, en het getuigt van groote onnadenkendheid, dat men, in naturalistische kringen, van het Heelal menigmaal gewaagt op eene wijze, alsof het onlichamelijk denken er buiten stond en wij de Natuur, om zoo te zeggen, door een kijkglaasjen gadesloegen. Veeleer is het duidelijk, dat zoo de naar het heet blinde natuurwet, zegge de logica in de objectieve verschijnselen, door het voorbedachtelijk te werk gaand menschelijk verstand kan worden nagegaan en berekend: zoo dus de logica der objectieve feiten vatbaar is voor reproductie in een doelbeöogend denken: dat dan die objectieve logica en met haar het absolute feitenverloop, hetwelk tot het objectief verschijnsel heeft aanleiding gegeven, niet vreemd kan wezen ook aan de doelbeöoging, welke met ons begrip van het denken onafscheidelijk verbonden is. Het menschelijk verstand toch, is niet dan een afzonderlijke uitlooper van de algemeene inrichting en logica des Heelals; is alzoo het verstand een natuurvoortbrengsel, dan moet de Natuur in den een of anderen zin verstand bezitten. Het moest voor een iegelijk duidelijk zijn, dat indien er in de Natuur als geheel volslagen blindheid of afwezigheid van prospectie heerscht, het sporadisch opduiken van bewuste (= reflecteerende of op zich zelve lettende) doelbeöoging een differentiaal is zonder integraal, een deel zonder geheel, een gevolg zonder

grond. Uit algeheele botheid en stompheid kan onmogelijk zoo iets ontstaan als eene menschheid welke feiten berekent en verkeerdheden tracht weg te werken; idealen en illusiën te laten opduiken uit eene met volstrekte blindheid geslagene Substantie, beteekent hetzelfde als *iets* te laten worden uit *niets*.

Methodologisch voorzeker blijft met dat al de anti-teleologische houding der natuurgeleerden onzer dagen volkomen te billijken, want afgezien van het in elk onderzoek besloten doel zelf, vindt de teleogie in het inductief natuuronderzoek als zoodanig zoo goed als geene plaats. Evenmin lijdt het twijfel, dat van het standpunt der physici als zoodanig eene algemeene wereldvoorzienigheid niet rechtstreeks valt àf te leiden uit de voorwerpsverschijnselen, waarmede de naturallst in zijne wetenschap van den objectieven schijn bijna uitsluitend heeft te maken. Doelbeöoging kunnen wij der Natuur alleen van een wijsgeerig of bovenzinnelijk standpunt toeschrijven, een standpunt, waarop wij ter erlanging eener zoo alzijdig mogelijke wereldopvatting de subjectieve pool onzer bewustheid even goed in aanmerking nemen als de objectieve. Finalisten zijn wij dan bij overdracht uit ons eigen binnenste, uit onzen bewusten wil, waar de dynamische of verwerkelijkende zijde der Natuur zich voor de persoonlijke zelfbezinning openbaart als eene energie, welke onder de leiding staat der prospectieve of doel vaststellende gedachte. Het is alleen in ons eigen binnenste, dat oogmerken, plan-beramingen en nagejaagde idealen als tot de Natuur behoorende rechtstreeks gegeven zijn; doeleinden zijn inwendige oorzaken, en van binnen kennen wij alleen ons zelve. De ‘materie’ daarentegen, of spheer van objectieve verschijnselen, vertoont zich voor ons in de Ruimte en is, evenals deze aanschouwingsvorm zelf, voor onze waarneming van geheel uitwendigen aard. In de Ruimte vertoont zich alles buiten en neven elkander, en bevindt zich uitteraard in schijnbaar enkel uitwendige betrekkingen en verhoudingen, zoodat op geenerlei wijze rechtstreeks aan de stoffelijke verschijnselen zelve valt waar te nemen, dat zij in het wezen

der zaak door inwendige of onlichamelijke oorzaken worden beheerscht. Dit geldt voor alle voorwerpsverschijnselen, voor alles dus wat stof of lichaam heet, gevolgelijk ook voor de organische feiten, die echter, wijl zij zich zelve voortbrengen, vormen en voortplanten, m.a.w. zich ‘spontaan’ ontwikkelen, ons zijdelings nopen tot eene overdracht onzer subjectieve ervaringen op de wereld buiten ons, en te stellen dat ook daar het geheel als prospectieve voorteekening er eer is dan de verwerkelijkte deelen. Bedenken wij nog, dat het vormend vermogen, hetwelk onze werktuigen uitdenkt, niet dan eene voortzetting is van het vermogen, dat onze hersenen zelve ontwikkeld heeft, dan geraken wij er als van zelf toe, de organische Natuur in haar geheel als een samenstel op te vatten van openbaringsvormen eens Wezens, dat met een van binnen komend ontvouwingsvermogen, eene constructieve intuïtie, behept is. Zijn wij echter tot eene doel-erkennende natuuropvatting geraakt, wat betreft de wereld der organismen, dan zullen wij ook aan de anorganische verschijnselen eene in overeenkomstigen zin op te vatten kern of binnenzijde niet kunnen ontzeggen, want er kan geene scheur loopen door het Heelal, die de bestaansfactoren van anorganische en organische werkelijkheid in eenig wezenlijk of substantieel opzicht van elkander gescheiden houdt. Veeleer hebben wij dan te stellen dat de Natuur een enkel samenhangend geheel is, een geheel, in verschillende stadiën en phasen van gedeeltelijke ontwikkeling, in hetwelk de constructieve intuïtie over de werkelijkheidsfactoren (voorloopig althans) slechts zeer ten deele en naar omstandigheden invloed vermag te erlangen en uit te oefenen. De wezenlijke gemeenschap van anorganische en organische feiten blijkt alleen reeds uit de omstandigheid, dat zij over en weer van elkander afhankelijk zijn, terwijl buitendien immers de logica van alle feiten zonder uitzondering gelijkslachtig is met de denkwetten van het menschelijk verstand. Om kort te gaan: de Natuur is, intellectueel genomen, een enkel harmonisch geheel, dat voor zoo verre wij kunnen nagaan, in (voorloopig ten minste) sporadische bewustzijnsspheren van verschillende helderheids-

graden tot zelfbezinning geraakt en zich daar leert kennen als waarschijnlijk reeds in bewusteloozen (ongereflecteerd prospectieven) toestand op weg naar een doel, een doel, dat dan van het begin der tijden in zuiver vooruitzienden of intuïtieven, niet gereflecteerden of beredeneerden zin onwrikbaar vast moet hebben gestaan.

Wat de organische lichamen betreft, zoo is de zijdelingsche onvermijdelijkheid eener doelerkennende natuuropvatting van oudsher betoogd met redenen, hoedanige wel doodgezwegen, maar niet wederlegd kunnen worden. Bij deze gelegenheid zij daarvan geen voorbeeld aangehaald; alleen worde geconstateerd, dat wij allen het bestaan erkennen van eene menigte menschelijke bewustzijnsspheren, welke in onderlinge gemeenschap verkeeren, soortelijk overeenkomende wereldbeelden opdoen en de daaraan zich ontvonkende gewaarwordingen, begeerten en gedachten onderling vermogen te vergelijken. Om een dergelijken onderlingen samenhang als mogelijk te kunnen denken, behoeven wij de bovenzinnelijke onderstelling van een alomvattend planmatig verband van werking en wederwerking, een verband dat onder het gezichtspunt der grootheid tot een alomvattend logisch-wiskundig verband wordt. Het is deze wezenlijk metaphysische gedachte, die den naturalist voor een geest zweeft, wanneer hij spreekt van het ‘mechanisme der Natuur.’ Dit ‘natuurmechanisme’ blijkt voor de afzonderlijke middelpunten van activiteit de mogelijkheid op te leveren om *doeleinden* te bereiken, hetzij die bestaan in de instandhouding zelve van individu en soort, hetzij er getracht worde naar vermeerdering van verstandelijk inzicht of van wilsbevrediging in meer bepaaldelijk genot-insluitenden zin. Er steekt dus in het Al eene systematiek, die ten aanzien van de begeerten der afzonderlijke levende wezens tot verschillende graden van doelmatigheid wordt. Nu beweert een anti-teleologisch-gezind naturalist een van beiden: òf dat die doelmatigheid zich slechts toevallig vertoont en tot het *wezen* van het algemeen mechanisch feitenverloop niet behoort, - of wel dat zij er een noodzakelijk gevolg van is en dus in het wezen eener mechanische werkelijkheid

ligt opgesloten. Eene derde mogelijkheid bestàat in dezen niet. In het ééne geval wordt er eene uit Nergenshuizen opgedoken en aangewaaide objectieve en subjectieve doelmatigheid beweerd, van een onwetenschappelijk verklaringsbeginsel (het toeval) gebruik gemaakt, een tweespalt ingevoerd die met de eischen en de strekking van alle nieuwere wetenschap in strijd is, en de hoofdstelling der mechanistische natuuropvatting zelve: de verklaarbaarheid der feitelijk voorhanden doelmatigheid uit werktuiglijk werkende oorzaken, weder opgeheven. In het andere geval is, zoowel het toeval als de tweespalt van de hand gewezen en dus de wetenschappelijkheid bewaard. Maar hoe? Toch alleen hierdoor, dat men het begrip ‘doelmatigheid’ als onafscheidelijk bestanddeel in het begrip ‘mechanisme’ heeft opgenomen. Men erkent dus, dat het met noodzakelijkheid tot het wezen van het mechanisme behoort, doelmatige werkingen voort te brengen. De gevolgtrekking ligt voor de hand. *De uitdrukking ‘mechanische aaneenschakeling der feiten’ moet, indien men ‘mechanisme’ niet als bemiddelingstoestel opvat, als een samenstel van middelen, die op het bestaan wijzen van een inwendig voorhanden doel, voor elken mensch met logische dressuur den zin hebben eener ‘doellooze doelmatigheid’ d.w.z. van een houten ijzer*.

Openlijk en beslist zijn reeds typische constantheid van organisch schematisme naar de objectieve, centrale eenheid van doelbeöogend en terugziend zelfbewustzijn naar de subjectieve zijde onzer ervaring, met de kortzichtige bewering in strijd, dat er in de Natuur geene samenhangende en algemeene doelbeöoging zoude steken, eene bewering, welke eigenlijk nederkomt op den waan, dat er eene buitenzijde denkbaar is zonder binnenzijde, en waarbij geheel vergeten wordt, dat in ons dan toch niets anders dan de Natuur zelve tot voorbijgaand bewustzijn komt. Het is bedroevend te overwegen, hoe de mensch soms eeuwen lang zaken kan voorbijzien, die later blijken te allen tijde vlak voor de hand te hebben gelegen. Alreede ons vermogen om iets schoon of leelijk te vinden, ons vermogen ook om toestanden te

denken, hoedanige *moesten* zijn, daarbij onze ontvankelijkheid voor axiomatische of bovenzinnelijke en noodzakelijk ware stellingen, moest den geleerde te allen tijde voor eene blind stoffelijke natuuropvatting hebben behoed,

Edoch wij weten het, dat is geenszins het geval geweest. Ontmoedigend talrijk is de schare derzulken, die het wereldverloop verklaard hebben en nog verklaren voor een volslagen blind en doelloos verloop, voor eenen cirkelgang, waarin de door niemand en niets bestnurde of bezielde machine Natuur zich zonder zin of beteekenis in volslagen stompzinnigheid als in een tredmolen van eeuwigheid tot eeuwigheid blijft voortbewegen. Van waar dit verschijnsel? Van waar de in wijden kring zelfs tot eene soort van idée fixe geworden onderstelling, dat eene doelerkennende natuuropvatting voor de kritiek niet kan bestaan?

Men wijst somwijlen op de zoo gezegde ondoelmatigheden in de organische natuur, en heeft herhaaldelijk munt geslagen uit het volslagen doellooze, dat naar het heet bijv. den *misgeboorten* aankleeft. Dergelijke tegenwerpingen zeggen echter niet veel, zoodra men bedenkt, dat de Natuur een in onderinge tegenstellingen existent geheel is, dat zij zich m.a.w. niet kan onttrekken aan de gevolgen, welke aan de individualisatie zelve der natuurkrachten verbonden zijn. Men is te zeer geneigd, het organiseerend beginsel in elk bijzonder geval als iets volstrekt individueels op te vatten, hetwelk dan van eigen blindheid zoude getuigen, in gevallen waar mislukking der organisatie had behooren te worden voorzien. De waarheid is, dat ieder afzonderlijk levend wezen een integrant deel is van het kosmisch geheel, gelijk het blad een deel is van den boom, en men dus foutievelijk abstraheert, wanneer men individueele tekortkomingen geheel buiten verband met het plan des geheels wil beschouwd hebben. Heeft men dit eenmaal ingezien, dan valt het niet moeilijk, de onvermijdelijkheid van individueele tekortkomingen in een algemeen finalistisch wereldverloop in het afgetrokkene te bevroeden.

‘De wereld als geheel heeft alle werkelijkheid in zich en

geene buiten zich; hare evolutie kan daarom niet dan eene inwendige of immanente ontwikkeling wezen, welke ook, daar geene inmenging van buiten af haar storen kan, eene *zuivere* ontwikkeling kan genoemd worden. Het individu daarentegen is hierin geheel anders gesteld; het heeft zich staande te houden in een voortdurend conflict met andere realiteiten, en moet zelfs de bouwstoffen tot zijne ontwikkeling ontleenen uit de omringende media, d.w.z. uit het gebied eener vreemde werkelijkheid. Gevolgelijk is zijne ontwikkeling of ontvouwing *niet* zuiver, *niet* enkel inwendig, maar een product van in- en uitwendige factoren, een vergelijk dus tusschen zijn onbewust individueel ideaal en de moeielijkheden van deszelfs verwerkelijking. Ontstaat er van buiten af eene stoornis, hindernis of begunstiging der ontwikkeling, dan uit zich daartegenover het karakter der ideëcle ontwikkeling door eene doelmatige schikking of accommodatie, welke dan tot eene afwijking leidt van het oorspronkelijk type der te realiseeren idee. Deze variatie kan zich voordoen als onverschillige speling, maar ook als eene verhooging van type, of wel als eene verwording en ontaarding. Deze verhoudingen zijn zelfs even goed aan te toonen bij het uitschieten van kristallen in eene moederloog, als aan de opstijgende aardsche organisatie. Hier, als overal, moeten de schijnbare storingen der rechtlijnige ontwikkeling van het individu ertoe dienen, om de ontwikkeling van het geheel te bevorderen; en dit spreekt ook van zelf, zoodra men slechts bedenkt, dat het toch maar een willekeurig gekozen gezichtspunt is, van de ontwikkeling in een bepaald individu te sprekeu, vermits het in waarheid slechts om de inwendige ontwikkeling des Geheels te doen is, in hetwelk alle voor een bepaald individu uitwendige realiteiten als inwendige werkelijkheden vervat zijn. Eigenlijk heeft men zich niet te verbazen over de omstandigheid, dat de storingen van den individueelen ontwikkelingsgang voor de ontwikkeling des geheels noodzakelijk zijn, maar veeleer over het feit, dat in weerwil van het actueele door elkaar warrelen der afzonderlijkheden, de ontwikkeling des Geheels zich toch nog aan de individua, zij het ook op

onvolkomene wijze, bij manier van afbeeldsel herhaalt.[1)]

De natuurwetenschappelijke bezwaren tegen eene doeler-kennende natuuropvatting zijn kortweg schijnbezwaren, en zouden, op zich zelve en alleen staande, nimmer overwegende overtuigingskracht hebben uitgeoefend. Van waar dan, zoo vragen wij nogmaals, het feit, dat het woord 'Voorzienigheid' in zoo ruimen kring voor volslagen illusoir wordt gehouden? Het antwoord luidt, dat de grond hiervan te zoeken is in *gemoedsbezwaren*, en die in verband met eene onkritische opvatting der wereldsubstantie. Het niet wijsgeerig geoefend verstand, in plaats van in de voorwerpsverschijnselen en de subjectieve zielstoestanden polaire differentiaties te zien, wier wederzijdsche samenhang en afhankelijkheid te verklaren is uit hun wortelen in een derde iets, dat op zich zelf noch lichamelijk is noch zelfbewust, verzelfstandigt afzonderlijk den inhoud zijner objectieve waarnemingsspheer en maakt van de wereldsubstantie eene stoffelijke en redelooze substantie, tegenover dewelke het dan het voorzienigheidsbeginsel alleen in dualistischen zin vermag te denken als behoorende tot een zelfbewusten, van zijne schepping onderscheiden, God. Eene zoodanige hypostase (of verzelfstandiging) der stof- of voorwerpsverschijnselen leidt dan tot de uitsluitende vasthouding der stoffelijk gedachte Natuur, en dit omdat het gemoed in opstand komt tegen de vele wreedheden waarvan men eenen God niet vrij kan pleiten, die deze onze wereld met voorbedachten rade uit het Niet in het aanzijn zoude geroepen hebben. Uitgaande van de verzwegen en verkeerde vóóronderstellingen, dat doelbeöoging noodzakelijk eene werking insluit van geest op substantieel onderscheidene stof, dat zij uitteraard aan de geschapene individua ten goede moest komen en eene algemeen kosmische finaliteit positief moest wezen in de verdeeling van hedonische gevolgen voor de in het aanzijn geroepene wezens, verwerpt men dan het Godsbegrip, naardien de eisch van

1) Eduard von Hartmaan, *Gesammelte Studien und Aufsätze*. (Berlin 1876), blz. 612.

positieve geluksverdeeling voor alle schepselen niet te rijmen is met den feitelijken toestand der wereld. Uitgaande van eischen des gemoeds, geraakt men door zijne dualistische wereldopvatting tot de uitstooting van den verkeerd opgevatten geestelijken factor, onder aanhouding der even verkeerd beschouwde voorwerpszijde.

De tegenstrijdigheden, vervat in de op eene dualistische wereldbeschouwing gegronde positieve voorzienigheidsgedachte, springen bij eenig nadenken terstond in het oog, zijn van oudsher als zoodanig beseft en uitgesproken, en kunnen alleen door drogredenen in schijn worden weggeredeneerd. Als voorbeeld hiervan diene eene plaats uit de geschriften van den grooten Thomas van Aquino, den door de Katholieke Kerk als gezaghebbend beschouwden vertegenwoordiger der scholastieke of middeleeuwsche wijsbegeerte. In zijne bekende *Summa Theologica* werpt de beroemde kerkleeraar zelf de aangeduide zwarigheid op[1)], en wel in de volgende bewoordingen:

'Elk wijs verzorger sluit zooveel hij kan de gebrekkigheid en het kwaad uit van de wezens, voor welke hij zorg draagt. Nu zien wij, dat er veel kwaads in de dingen is. Een van tweeën alzoo: God *kan* dat niet verhinderen en is dus niet almachtig, of wel hij draagt niet voor allen *zorg*.'

Hoe beantwoordt nu de *doctor angelicus* deze door hem zelven opgeworpene zwarigheid? Vindt hij eene aannemelijke oplossing ter vermijding van het dilemma 'niet almachtig ofte wel niet algoed'? Men oordeele.

'Anders staat het met hem, die voor iets bijzonders heeft zorg te dragen, dan met den Verzorger aller dingen. Immers, de verzorger van iets bijzonders sluit wel zoo veel hij kan de onvolmaaktheid uit van datgene wat aan zijne zorg is toevertrouwd, maar de algemééne Verzorger staat toe, dat de een of andere onvolkomenheid in het een of andere bijzondere plaats vinde, opdat niet worde verhinderd het goed

1) I quaest. XXII art. II, blz. 194 in het 1e deel der te Parijs bij Bloud en Barral verschenen uitgave; 14e opl. 1885.

des geheels. Van daar dat het bederf en de gebreken in de dingen wel gelden als tegen de bijzondere natuur, maar toch ten aanzien der algemeene Natuur doelmatig zijn, in zooverre nl. het gebrek van het eene ten goede komt aan het andere, of ook aan het gansche Heelal; want de ontbinding van het eene is het ontstaan van het andere, waardoor de sóórt in stand blijft. Overmits alzoo God de algemeene verzorger is van alle wezens, zoo voegt het zijner voorzienigheid, dat hij eenige onvolmaaktheden toelate in sommige bijzondere zaken, opdat niet het volmaakte goed des geheels worde verhinderd. Want indien al het kwaad werd verhinderd, dan zoude het Heelal veel goeds ontbeeren: geen leven zoude er zijn voor den leeuw, ware er geene dooding van andere dieren, noch ook ware er gelegenheid voor het geduld der martelaren, bestond er geene vervolging van de zijde der dwingelanden.'[1)]

De lezer herinnert zich, dat wij zelve reeds een overeenkomstigen bewijsgrond te berde hebben gebracht. Doch men zie niet voorbij, dat wij ons toen op zuiver *verstandelijk* standpunt hadden gesteld, en dat hier sprake is van begrippen als rechtvaardigheid en goedheid. Bedenken wij, dat wij dus thans *gemoedseischen* hebben te bevredigen, dan is het duidelijk, dat de groote kerkleeraar er bij deze gelegenheid een beetjen omheen praat, - natuurlijk niet uit gebrek aan scherpzinnigheid, maar wijl zoo iets als een axiologisch vraagstuk[2)] van zijn gezichtspunt uit niet op te lossen *is*. Het alternatief was: 'niet almachtig ofte wel niet algoed'; en niet alleen nu dat de H. Thomas de twee horens van het dilemma niet gelijkelijk vermag te ontgaan, hij blijft zelfs gespietst op beide tegelijk, en wordt gedwongen om in zijn antwoord zwijgend toe te geven, dat geen der beide ontkenningen is weg te werken. Vooreerst onderstelt het antwoord in zijn geheel de verzwegen praemisse, dat God voor alle onderdeelen des geheels niet gelijkelijk *vermag* te zorgen, en

1) Ibidem, pag. 196.
2) *Axiologie*: leer van de waarde des levens.

hij dus niet almachtig is in het scheppen van het goede voor zijne schepselen; ten tweede knoopt zich aan deze zwijgend gedane bekentenis dan terstond de vraag, waarom de leeuw en de andere dieren dan niet liever zijn *weggelaten*, zoo het leven van den een alleen mogelijk is door den dagelijkschen doodsangst van anderen. Wat leed zoude de leeuw van zijnen honger kunnen hebben, als hij in het geheel niet bestond? Noemt gij dat, zoo vragen wij den scholastisch denkenden theoloog, noemt gij dat: een verzorgen van het geheel? Neen, de door u gedachteGod draagt voor dat geheel geene liefderijke zorg, en heeft veeleer eene voorbedachte en voorbeschikte *marteling* op zijn geweten, indien hij opzettelijk dieren laat ontstaan, die zich hebben te schikken in de droeve levenstaak van zich te laten najagen en verslinden, enkel opdat weder het leven mogelijk zij van andere wezens, wier bezigheid in weinig anders dan juist dat najagen bestaat, zoodat beide partijen gevoegelijk hadden weg kunnen blijven. Wanneer men daarbij bedenkt, dat God volgens de wegstervende christelijke leer met voorbedachten rade eene menschheid heeft geschapen, voor de meerderheid waarvan hij van den beginne zelfs ééuwige pijnigingen heeft voorzien: slaat men nog een zijdelingschen blik op het 'velen geroepen maar weinigen uitverkoren' van het evangelie, dan krijgen wij bij de woorden 'verzorger des geheels' onvermijdelijk een schamperen glimlach op de lippen, en is het klaar, dat wij genoopt worden om met onverzwakte kracht de vraag te herhalen: Waar blijven bij de hoedanigheid der voorhandene wereld de almacht en de algoedheid van den God der christenen? Waar blijft de mogelijkheid eener theodicee, eener rechtvaardiging des voorzienigheidsbegrips? Hoe kunnen wij dit laatste rijmen met den toestand der wereld?

Eigenaardig belangwekkend is het, in dit stadium onzer overwegingen eenen Engelschman te hooren als Stuart Mill een geleerd en verdienstelijk schrijver, zoo men weet, die echter als een echte zoon van Albion geheel in het betrekkelijke is blijven steken. Onvermogend, zich de begrippen God en Voorzienigheid anders dan op theïstische

wijze te denken, in eene tegenstelling m, a.w. van Schepper en Schepping, oppert hij in zijn nagelaten geschrift '*Nature, the utility of Religion and Theism*' (Londen 1874)) de logisch uittermate onbevredigende meening, dat het vele leed der wereld een absoluut, almachtig, alwijs en algoed Opperwezen buitensluit, terwijl er daarbij in de wereld nog zooveel goeds te vinden is, dat men van haar tot een 'machtig' en 'goed' wezen kan besluiten, hetwelk naar zijn beste vermogen en naar de mate van zijn inzicht voor zijne schepselen heeft gezorgd. Het behoort bij eenig doordenken voor een iegelijk duidelijk te zijn, dat de menschelijke rede tot die van God staat in de verhouding van het afgeleide tot het oorspronkelijke, van het betrekkelijke tot het volstrekte, en het mocht in eenen wijsgeer niet opkomen, der *absolute* Rede kortzichtigheden en voorbedachte tekortkomingen toe te dichten, welke voor het *afgeleide* verstand zonder moeite als zoodanig te doorzien zijn. Doch laten wij deze geheele, aan den *Demiourgos* en de *Hylê* der Hellenen herinnerende, uiting voor rekening van den specifiek Engelschen, hoewel overigens naar verdienste beroemden schrijver, intusschen aanteekening houdende van het feit, dat ook in eenen Mill de niet eenzijdig theoretische overweging van de hoedanigheid onzer wereld tot zeer gemengde gewaarwordingen aanleiding heeft gegeven. Zien wij thans, op welke wijze een ander beroemd Engelschman, de natuurgeleerde Huxley, in het begin van het vorige jaar aan overeenkomstige opwellingen uitdrukking gegeven heeft.

'Het uitgebreide verloop van gebeurtenissen vol afwisseling, dat wij Natuur noemen, levert een verheven schouwspel en een onuitputtelijken rijkdom van boeiende vraagstukken op voor dengene, die het met zijn verstand gadeslaat. Indien wij onze aandacht beperken tot den aanblik welke de opmerkzaamheid des *verstands* in beslag neemt, dan blijkt de Natuur een schoon en harmonisch geheel, de belichaming eener onberispelijke kettingrede uit zekere uitgangspunten in het verledene naar een onvermijdelijk besluit of gevolg in de toekomst. Doch wanneer zij wordt gadegeslagen van een

minder verheven maar meer menochelijk gezichtspunt: indien wij onze zedelijke sympathieën invloed laten uitoefenen op ons oordeel tegenover onze groote Moeder, zooals wij dat doen onder elkander: dan kan onze uitspraak, althans in zooverre het de *gevoelende* natuur aanbelangt, kwalijk even gunstig zijn.'[1)]

Zoo is het. Wij hebben hier welbezien een tweespalt te constateeren tusschen de twee mogelijke beschouwingswijzen, die van het *verstand* en van het *gemoed*. De inhoud van het natuurverloop is *logisch;* in de overeenstemming van het logisch karakter der gebeurtenissen met de denkwetten van het waarnemend en bespiegelend bewustzijn ligt de grond van het feit, dat van een zuiver verstandelijk standpunt beschouwd, de wereld een zoogenaamd *optimistischen* aanblik kan opleveren. Daarom is ook de panlogistische natuuropvatting van Hegel en zijne volgelingen optimisme. Edoch, wat slechts redelijke en vreedzame beweging der gedachte zoude wezen, indien alleen het Logische in zuivere idealiteit bestond, dat wordt tot eenen *strijd* doordat de gedachten *dynamisch* existent zijn, dat zij m.a.w. de bestaansuitingen blijken van *kracht* of *wil;* daarom blijft datgene, wat gerechtvaardigd is voor het *verstand*, ongerechtvaardigd voor het *gevoel*, vermits het redelijk geordend natuurverloop alom overwegend smart en leed ten gevolge heeft. Dit oordeel des gevoels wordt in tweeden aanleg weder aanleiding tot het afkeurend oordeel des verstands, omdat er niets is, wat het wezen der dingen zoo rechtstreeks raakt, als de gewaarwording van lief en leed. Mogen al onze vormen van waarneming en discursief of redeneerend denken bij doorloopende correlatie toch ongelijkvormig zijn ten opzichte der bestaansvormen van het wezenlijk of absoluut natuurverloop: mogen de objectieve bewegingsverschijnselen al blootelijk aanschouwingsvormen zijn van het menschelijk intellect en onze kennis wegens de onlichamelijkheid der absolute feiten veroordeeld blijven tot een immer slechts

1) T.H. Huxley, *Nineteenth Century* No. 132, Febr. 1888, blz. 161.

symbolisch of zinnebeeldig karakter, - dat wij *lijden* en ons *verblijden* heeft met symboliek niets te maken, maar is een feit van rechtstreeksche en onbedrieglijke beteekenis, hetwelk met twijfel en agnosticisme niets heeft uit te staan.

Vragen wij naar het algemeene wezen des natuurverloops, dan moet het antwoord luiden, dat de wijsgeerige bespiegeling of overweging ons leidt tot beaming in intellectueel logischen, tot afkeuring daarentegen in sensationeel axiologischen zin. Zoover wij kunnen nagaan, verloopt het wereldproces met onberispelijke logica, wat betreft het *hoe* en het *wat* der gebeurtenissen; *dat* het echter plaats heeft, geeft tot vele smarten en benauwdheden aanleiding. Op welsprekende wijze is dit laatste in het licht gesteld door den hoogleeraar Liebmann, thans te Jena, dien ik niet wil nalaten hier aan te halen, zij het ook dat ik van hem in meening moet verschillen, omtrent de beteekenis die de nood der levende wereld in eene *pantheïstische*, of liever monistische, opvatting der wereld heeft.

'De gevaarlijkste tegenstander van alle voorzienigheidsleer, pantheïstische zoowel als theïstische, steekt niet in de ongevaarlijke natuurwetenschap, maar in de fijngevoelige zedenleer. Schrijft theodiceeën zoo ge kunt, en indien niet het woord zelf reeds eene reusachtige blasphemie inhoudt! Schrijft theodiceeën! Zij de Godheid immanent ofte wel transcendent, wordt niet haar verheven beeld bezoedeld door het bloed van onschuldig geofferde hekatomben? Kamp, krijg op leven en dood, alle tien jaren ten minste eenmaal op onzen aardbol, tusschen de hoogst ontwikkelde volkeren; eeuwige verdelgingsstrijd tusschen mensch en dier, tusschen roofdier en planteneter, tusschen mensch, dier en plant; dood en verminking van tallooze levende wezens door akelige natuurrampen, als schipbreuk, watersnood, spoorwegongelukken en vulcanische uitbarstingen; terwijl toch ieder levend wezen, voor leven en bestaan ingericht, ertoe gerechtigd, ja zelfs met inwendige noodzakelijkheid er toe genoopt, met alle krampachtigheid zijns gemoeds zich aan het leven vastklemt! Waarom zijn Pompei en Herculaneum bedolven, waarom is

Lissabon verwoest? Komt men mij bijgeval met Sodom en Gomorrha aan? O, dan heeft de boosaardige Voltaire het antwoord reeds gereed: 'Lisbonne est abîmée et - l'on danse à Paris!' Waar blijft de moraal hier? Moest niet iedere eerlijke theïst, van doodelijke benauwdheid over deze vreeselijke tegenstrijdigheid, door alle spheren der gedachte te vergeefs rondgejaagd, ten langen leste vervallen tot de grillige gedachte van Lichtenberg (1742-99), dat nl. niet de hoogste, maar een ondergeschikte en onhandige God deze wereld op zijn geweten heeft: En dan: tot u, pantheïsten zij het gezegd: de Almoeder Natuur, Isis, de immanente Godheid - eene ravenmoeder! Mêtêr dysmêtêr![1)] Zij werpt niet alleen millioenen harer kinderen, als de musschenmoeder, het nest uit: zij verplettert en verslindt ze! Waarom moeten aan de lamp hier voor mij op deze tuintafel honderden van muggen zich den dood halen? Denk aan Werther[2)] en beproeft zijn raadsel op te lossen, eer gij de immanente Godheid op het schild verheft! Of onderscheidt uw heidensche God zich in iets van den christelijken Satan?

'Hier, hier schuilt de ware, de geduchte, de bittere antinomie! Godheid, Wereldziel, Natura naturans, zij moet, zal zij gedacht worden, als onfeilbaar gedacht worden, ja zelfs als het eenig onfeilbare. En - zij is het *niet*, voor ons verstand, voor ons gemoed is zij het niet! Rade hier wie raden kan!

1) Zinspeling op den Homerischen versregel: 'Moeder, booswillige moeder, hoe koud toch uw hart en gevoelloos!' *Odyssee* XXIII 97.
2) 'De onschuldigste wandeling kost het leven aan duizend arme diertjens; één voetstap vernielt menigmaal de met moeite opgetrokken gebouwen der nijvere mieren, en stampt zoodoende eene geheele kleine wereld in een smadelijk graf. Ach! niet eens de groote en overmatige nood der wereld, niet de overstroomingen, de aardbevingen, welke onze steden verwoesten, doen mij smartelijk aan: mij wordt het hart benepen door de verterende kracht, welke in het *Al* der natuur verborgen ligt: die niets gevormd heeft, wat niet zijn medeschepsel, wat niet zich zelf vernielt. En zoo waggel ik voort, vol angst en benauwdheid, hemel en aarde mot hunne eeuwig werkende krachten om mij heen; niets zie ik dan een eeuwig verslindend, eeuwig herkauwend monster.' Goethe, *Werthers Leiden*. (1774).

‘Toch wil ik mijn geweer niet in het koren werpen. Onze bespiegeling noopt telkens weder opnieuw tot de aanneming eener ideeënorde in het Heelal, en ons innerlijkst gemoed evenzeer tot eerbied jegens de zedelijke wereldorde, zij deze ook niets dan eene onvermijdelijke hypostase. Misschien ligt het snijpunt van beiden, het aspunt der wereld, aan gene zijde van den menschelijken gezichteinder. En twee zaken zijn en blijven verbazingwekkend, eerbiedwaardig heilig! de sterrenhemel boven ons en de zedewet in ons.’[1)]

Ietwat bevreemdend is het voor iemand die, als schrijver dezes, aan de hand van Eduard von Hartman zijne eerste schreden op het moerassig pad der wijsbegeerte gezet heelt, den heer Liebman op dezelfde wijze te zien uitvaren tegen het monistisch godsbegrip als tegen de dualistische godsgedachte des Christendoms. Immers, zoo er sprake kan wezen van een *satanisch* godsbegrip, dan is dit bij de christenen het geval, waar God = ik: gij staat tegenover eene door hem met voorbedachten rade geschapene wereld, bestemd niet alleen om het leven door onderlinge verdelging en verscheuring in stand te houden, maar bovendien bevolkt met eene menschheid o.a., voor de groote meerderheid waarvan de Schepper van den beginne de eeuwige verdoemenis hiernamaals heeft uitgedacht. Voor de monistische wereldopvatting daarentegen, voor eene slechts functioneel pluralistische aleenheidsleer des absoluten Geestes, is God de bovenzinnelijke eenheid der gezamenlijke kosmische tegenstellingen, eene eenheid die zelve in de afzonderlijke wezens lijdt en streeft. In deze opvatting nu, is nog wel plaats voor alomvattend *medelijden*, maar niet voor zedelijke *verontwaardiging* tegenover het eeuwige Wezen, dat immers thans niet meer gedacht wordt in rustige en smartelooze afzondering van zijne tobbende en lijdende en rampzalige schepping. Beter zoude Liebmann's uitval passen op het godsbegrip van speculatieve theologen gelijk Biedermann,

1) O. Liebmann, *Zur Analysis der Wirklichkeit*, 2e uitg. (Straatsb. 1880), blz. 390-392.

Pfleiderer en Rauwenhoff, geleerde, verdienstelijke en eerwaardige mannen, die echter in hunne weifeling tusschen theïsme en monisme te christelijk zijn om wijsgeeren, te wijsgeerig om christenen te zijn.[1)] Neen, de woorden van den voormaligen Straatsburger hoogleeraar hebben alleen daar volle kracht, waar er sprake is van eene dualistische wereldopvatting, van eene joodsch-christelijk-mohammedaansche scheiding tusschen God en Wereld, tusschen Geest en Natuur. Het geloof aan een persoonlijk Opperwezen in semitischen zin, bewusten Schepper en Oorzaak aller dingen, welke tot hem staan in de verhouding van gij en ik, beteekent bij dieper doordenken weinig anders dan het geloof aan een almachtigen Satan. Want wel mogen wij bij den aanblik van de ellende dezer wereld weemoedig uitroepen: 'Welk mensch kan een gelukkig gemoed bewaren? Niemand, die gevoel heeft.' Het sensationeel karakter des Heelals is hartbeklemmend; het is zoo, dat wij van ontzetting zouden verstijven, werd slechts het duizendste deel der ellende gezien, die er in de wereld gevoeld wordt. Ons gemoed komt in opstand tegen de joodsche gedachte, als zoude eene zoodanige Natuur de voorbedachte schepping van een persoonlijk God zijn.

Men verplaatse zich in gedachten op den kalen rug van den verderf-spuwenden Vesuvius, en denke met Liebmann aan de verwoesting van Pompei in den jare 79 na Jezus' geboorte. Niets ziet men daar thans om zich henen dan eene zwijgende woestenij, dorre velden, welke door geen struik of bloem worden verlevendigd, en tusschen wier lavagesteente slangen nestelen, welke zich kronkelend in de zon koesteren. Alleen de bloem der wildernis, wier liefelijke ranken ook de bouwvallen der eeuwige stad omstrengelen, de bloem, die zich zoo gaarne nestelt in woeste oorden en verzonken heerlijkheden, alleen het bremkruid treft men ook

1) Conferantur E. v. Hartmann, *Die Krisis des Christenthums in der modernen Theologie* (Berl. 1880) en C. Fr. Heman *Ueber wisenschaftliche Versuche neuer Religionsbildungen* (Basel 1884), blz. 16-18.

hier aan, en het zijn de voortwoekerende bloesems van dit gewas, die de eenzaamheid nog eenigermate verlevendigen.[1)]

Naar deze plaats dan der verwoesting, naar dit graf van vroeger bloeiende steden, roepe men de alles vergoelijkende optimisten des (rechtzinnigen of vrijzinnigen) Christendoms, wier denkwijze de bitse Schopenhauer niet ten onrechte als *ruchlos* gebrandmerkt heeft.[2)] Hoe? deze wereld zoude de voorbedachte schepping zijn van een zelfbewusten Schepper, die zijne schepselen allen afzonderlijk en gelijkelijk als een Vader liefheeft en verzorgt, wanneer eene enkele blind woedende uitbarsting der elementaire natuurkrachten eene woonplaats van menschelijke beschaving in eene wildernis kan verkeeren? Wanneer een blind en wreedaardig noodlot duizenden van levende, denkende en voelende wezens vermag weg te maaien? Deze wereld ware het met bewustzijn gewilde maaksel van een algoed en alwetend Opperwezen, terwijl de boosheid en de disharmonie er op zoo gruwelijke wijze in doorstralen? O de dwazen, die ons komen verkondigen, dat de Heer zijne schepping aanzag en vond dat ze goed was, die in den naïef zelfzuchtigen waan verkeeren, dat een liefderijk Alvader hen voor de vreugde heeft doen geboren worden en het geluk des menschen 'natuurlijke bestemming' is; die blijde lofliederen zingen op de 'heerlijke bestemming' en den gelukbevorderenden vooruitgang der menschheid, waarvan toch enkel reeds een hooggaande zee, een ademtocht van verpeste lucht, eene onverwachte aardstorting of andere natuurramp geheele hoopen zoodanig verdelgt, dat er nauwelijks eenig aandenken van overblijft!

In '*Waarheid en Verdichting*' verhaalt Goethe, dat de tijding der aardbeving te Lissabon den eersten twijfel in zijn kinderlijk gemoed verwekte aangaande de grenzenlooze liefde van den tegelijk almachtigen Schepper. Inderdaad was er al de gedachteloosheid, al het zorgelooze zelfbedrog van een transcendent en egoïstisch optimisme voor noodig, om huive-

1) Conferatur Leopardi: La ginestra od il fiore del deserto.'
2) *Welt als Wille und Vorstellnng*, § 59 van het eerste deel.

ringwekkende rampen, waaraan duizenden van menschen en dieren ten offer vallen, met de voorstelling te vereenigen van een ‘vaderlijken Leider’ der wereldgebeurtenissen. Tot zoo iets was een op het buiten dezer wereld gelegene *hiernamaals* gericht optimisme noodig, een optimisme, waarbij men in zelfzuchtige belangstelling voor, en enghartige hoop op, eigen behoud, voor het lijden der natuurgenooten hier en de eeuwige straffen van de meerderheid der menschen daar, niet veel tijd tot innig gevoeld medelijden heeft.

Tegenover de werken der menschelijke hand stelt de Natuur zelve zich menigmaal aan, alsof haar een juk werd opgelegd, dat zij met wrok en tegenzin verduurt, een feit te opmerkelijker, omdat zij daardoor, wel bezien, zich tegen zich zelve keert, evenals zij in het menschelijk verstand en deszelfs listen door zich zelve wordt gebreideld en bedwongen. Bijna verkrijgt de levenlooze Natuur het aanzien eener verbitterde vijandin van het levend gedeelte, hetwelk zij bestrijdt met al den haat der duisternis tegen het licht. De werken der menschelijke hand zijn haar een gruwel, en om die te verdelgen, bedient zij zich van hare elementaire krachten. Onvermoeid blijft zij bezig, om de gewrochten der menschelijke hand te vernielen. Zij zendt den storm uit, om de veege manschap van een soms vlak voor de haven gekomen vaartuig in het zilte graf der baren neder te slingeren; door de buiten hare oevers getreden rivier vernielt zij den oogst, het loon van den vlijt des landmans; hare wateren spoelen kabels en bruggen weg; de dijken doorbreekt zij; hare stormen verscheuren de lijnen van den electrischen draad; zij zendt den bliksem uit de hoogte, de lava uit de diepte tot verderf van het tobbend menschengeslacht; de bevende en schokkende aarde vernielt en verslindt geheele steden, landouwen en eilanden, en de opbruisende vloed verwoest gansche streken....

De denkende mensch krijgt den indruk, dat zich in dat alles eene macht openbaart der duisternis, eene macht welke door het redelijk voorzienigheidsbeginsel wel tot op zekere hoogte aan banden gelegd, maar nimmer te niet konde ge-

daan worden; eene macht, die de eigenlijke blinde drijfkracht is van al hetgeen er (overigens met onberispelijke logica) geschiedt. Hoe toch zullen wij de wijze, waarop het natuurproces zijnen gang gaat, uitsluitend op rekening stellen van eenen 'Vader des Lichts'? In de geheele Natuur zien wij bijna niets dan eeuwigen fellen strijd, een oorlog, om met Hobbes te spreken, van allen tegen allen, een strijd waaraan nooit een minnelijk vredesverdrag een einde maken zal of maken kan, zoolang slechts de wereld in onderlinge afzonderingen en tegenstellingen leeft ende streeft. Want zelfs in den zachtsten en beschaafdsten vorm der menschelijke samenleving is ook de edelste en welwillendste mensch een onwillekeurig roofdier, de onwillekeurige vijand zijner natuurgenooten. En bij de minder edelen van ons geslacht, bij de overgroote meerderheid der menschen? Nijd en haat alom: men vergeeft ons noch onze bekwaamheden, noch ons welslagen, noch onze vrienden, noch ons huwelijk, noch ons inkomen: alleen den dood vergeeft men ons, en dat heeft er nog maar van! In den grond der zaak is de mensch een alles vretend, woest, ontzettend dier, dat wij kennen in den toestand van onderlinge breideling en temming, die 'beschaving' heet, maar welks occasioneele uitbarstingen van onverstand en blinde woede wel geschikt zijn om ons voor ons zelven te doen rillen. Voorwaar, het is een welgegrond schoon bitter woord, dat Paul Bourget zich ergens laat ontvallen: 'Het is nooit goed, dat men te véél van de menschen verwachte, want het zijn toch maar roofdieren, ter nauwer nood vermomd door het vernis der convenance.'

Het is een treurig feit, dat wij het moeten erkennen: de brutaliteit, die wij der overige Natuur verwijten, zij huist ook in ons zelven. De vreeselijste harer rampen bereidt de menschheid zelve zich; de diepste wonden slaan wij elkander wederkeerig. De geschiedenis der menschheid bevat eene walgelijke opeenhooping van samenzweringen, opstanden, moorden, omwentelingen, verbanningen, kortom van de ergste uitingen, die slechts door hebzucht, partijhaat, huichelarij, trouweloosheid, wreedheid, woede, dolheid, haat, nijd, geilheid,

boosheid en eerzucht te weeg kunnen worden gebracht. Hartstochten als baatzucht, vrees, afgunst, wraak, ijdelheid en dergelijken zijn het, welke meestal ook die feiten verwekken, hoedanige in de geschiedenis als bewonderenswaardig en grootsch worden voorgesteld. De meesten onzer denken slechts om zich zelve, en velen zouden, om met Schopenhauer te spreken, schier eenen moord kunnen begaan, alleen om met het vet huns slachtoffers hunne laarzen te kunnen smeren. En toch zouden zoo vele van alle, den mensch door het Noodlot opgelegde, smarten door het vermogen der in ons tot zelfbezinning gerakende Rede althans verzacht, enkele zelfs geheel verhoed kunnen worden. Voorzeker, het begin van den strijd tegen dit lijden is gemaakt! Allerwege reeds begint het in de hoofden door te schemeren, dat wij solidair en ledematen van hetzelfde lichaam zijn; dat hetgeen den een schaadt, ook onheil is voor den ander, en dat wat den een baat, ook ten goede komen moet aan het algemeen. Het wachtwoord der toekomst: de associatie of aaneensluiting is bereids gevonden, - hoe donker slechts en onduidelijk, hoe ongerijmd nog in menig opzicht, hoe nevelachtig nog, met één woord en daarom betwist, blijft alsnog de nieuwe leer van de noodzakelijkheid der solidaire deelneming van allen aan den strijd tegen het gemeenschappelijke leed![1)]

In zijnen wortel zal dat leed wel nimmer zijn uit te roeien. Schóón is de Natuur die wij aanschouwen, schoon is de Wereldgedachte, maar die gedachte vindt hare verwerkelijking in eene smartbarende botsing van wisselende dynamische tegenstellingen. Onderlinge verdelging is en blijft de eerste bestaansvoorwaarde van al wat leeft. Wiens hart krimpt niet ineen bij de gedachte aan die universeele worsteling om het bestaan? Voorwaar, het optimisme begint voor ons huidig bewustzijn een frivool en enghartig en verontwaardiging-wekkend aanzien te krijgen, en wij kunnen onze instemming niet onthouden aan het woord van den dichter

1) Vgl. hier Agnes Taubert, *Der Pessimismus und seine Gegner;* Berlijn 1873, blz. 131.

Heinrich Landesmann: ‘Op grond van een *redelijk* optimisme kan men niet gelukkig wezen in eene wereld, wier leven voortdurend opwekt tot medelijden.’[1)]

Edoch, het woord *pessimisme*, hetwelk men in onze eeuw tegenover dat optimisme gesteld heeft, is eene ergernis nog voor velen, zelfs onder dezulken, bij wie geene behoefte aan eene theodicee in het spel is, bij wie, anders gezegd, godsdienstige sympathieën en beweeggronden zijn weggevallen. En de bezwaren er tegen? Dikwijls genoeg heeft men den levenslust, den enkelen instinctmatigen levens*drang*, tegen de predikers van de ijdelheid en het overwegend tragisch karakter des levens als een afdoend tegenbewijs te berde gebracht; men heeft den wil om te leven zelven als eene soort troef kaart tegen het pessimisme uitgespeeld, en een geleerde als bijv. Karl Möbius heeft zelfs in 1879 eene voordracht gehouden over het woord van Goethe: ‘Het leven is de schoonste uitvinding der Natuur, en de dood is haar kunstgreep om veel leven te krijgen.’ Het tweede deel dezer uitspraak zoude wel eens waar kunnen zijn in een geheel anderen zin dan de heer Möbius bedoeld heeft, want het staat te vreezen, dat er wel eens werkstaking en dienstweigering konde ontstaan, indien onder ons, menschen, bijv. geboorte en dood elkander wat minder snel afwisselden, dan thans het geval is. Het leven is voor den grooten hoop alsnog zonder begoochelingen en zelfbedrog niet houdbaar, en welk ander middel om de voortduring van illusiën te verzekeren, dan de steeds hernieuwde *jeugd* der menschheid?

In de rede van den heer Möbius wordt gewezen op de overwegende *volheid* van het leven in de wereld; de pessimisten worden uitgenoodigd om naar de keerkringen te gaan, en daar een koraalrif vol leven te bezoeken, ten einde dan de overvloedige voortbrenging van leven aan te staren en te leeren bewonderen. Over de overvloedigheid des levens echter, behoeven wij ons niet eerst door de koraalriffen en

1) *Philosophische Streifzüge* (1873), blz. 17.

oesterkoloniën te laten onderrichten; ook de pessimist weet, dat het organische leven allerwege in overmatige hoeveelheid ontluikt, waar slechts de omringende omstandigheden dit maar even veroorloven. Wanneer intusschen de Natuur in haren levensdrang 1045000 maal meer jonge oesters voortbrengt, dan er in staat zijn een regelmatig gelukkig oesterleven te leiden (Möbius, blz. 8), dan beteekent dit toch kwalijk iets anders, dan dat de Natuur 1045000 keer tegen één haren drang niet volledig vermag door te zetten. Wat betreft de mate van gemiddeld mogelijk welbehagen in de huishouding des Heelals, gevoelt de voorstander eener tragische wereldopvatting zich ten aanzien van zulke getallen tot eene lijnrecht tegenovergestelde gevolgtrekking gerechtigd; de rijkdom en de onverdelgbaarheid des levens bewijst voor zijn bewustzijn niet het *geluk* des levens, maar enkel en alleen de sterkte van den levens*drang*, een drang, die niet vermàg af te laten van pogingen om zich door te zetten, tot elken, ook den duursten en smartelijksten prijs. Buitendien behoort men niet voorbij te zien - en dit geldt evenzeer voor de 1045000 oesters, die bestemd zijn om te worden doorgezwolgen, als voor het hoogst gestegen lid der beschaafde menschheid, - dat het *worden* niet gevoeld wordt, maar wel het *sterven;* met de wording van het organisme ontstaat ook eerst het betrokken bewustzijn zelf, terwijl bij de nadering des doods de bewustheid den gedeeltelijken dood harer lichamelijke bestaansvoorwaarden overleeft, waarbij dan het centrale bewustzijn der groote hersenen nog de laatste stuiptrekkingen der overige deelen als smart reflecteert, eer het met de ontbinding zijner allernaaste bestaansvoorwaarden zelf wordt uitgedoofd.[1)]

Ten aanzien der, in dit geschrift slechts vluchtig aangeduide, ellende in de Natuur, is het maar al te goed te begrijpen, dat het Christendom het niet heeft meenen te kunnen

1) Vgl. hier Olga Plümacher, *Der Pessimismus in Vergangenheit und Gegenwart* (voorloopig het beste handboek over dit onderwerp), Heidelberg 1884, blz. 193.

stellen zonder een wezen als de *Duivel*, op wien dan eene kortzichtige logica de smaadredenen konde stapelen, die in laatsten aanleg toch onverbiddelijk tegen den al het kwaad toelatenden, neen scheppenden, Opperheer zelven gericht zijn. Alle groote volksgodsdiensten, waarvan wij in de geschiedenis der menschheid lezen, vatten dan ook den wereldloop op als eenen strijd tusschen een goed en een boos beginsel, als een kamp tusschen licht en duisternis, tusschen *Brahma* en *Çiwa*, tusschen *Ormuzd* en *Ahriman*, tusschen *God* en *Satan*. En wie slechts eenigermate in staat is, een open blik te slaan op deze wereld, waarin de genoegens meestal dwaasheden en zonden zijn, en zonden en dwaasheden den meesten het aantrekkelijkst voorkomen: wie in dit, zuiver aanschouwelijk genomen zoo bewonderenswaardige, Heelal de smarten en domheden, de onvermijdelijke wreedheden en benauwende wanverhoudingen gadeslaat, welke zich in zoo schrikbarenden getale voor onze oogen uitbreiden: wie met een voor de kosmische spherenharmonie ontvankelijk oor de schelle en akelige wanklanken opvangt, welke ook in het hooger ontwikkelde deel der, overigens nog vrij stompe en vuilaardige en zelfzuchtige, menschheid blijven voortduren tusschen daadwerkelijke boosheid en daadwerkelijk onrecht aan de eene en het in ons ontloken ideaal van volmaakte liefde en deugd aan de andere zijde: - die zal, helaas! de betrekkelijke gegrondheid van dit zinnebeeldig antagonisme tusschen een goeden en een boozen geest[1)] volmondig moeten toegeven, en slechts schouderophalend kunnen glimlachen over de ondiepte en gekunstelde eenzijdigheid van zoo iets als het modern liberale protestantisme, dien godsdienst eener wel gestelde en ‘verlichte’ bourgeoisie, welke, in deftige vereering voor den liefderijken Alvader en Gever der goede dingen, in hare eigene welgedaanheid het zwarte deel der eeuwen-heugende beeldspraak gaarne op zijde zoude willen schuiven

1) ‘Dar umb so ist der bôse geist und die nâtûr eins, und wâ nâtûr nit uberwunden ist, da ist auch der bôse fînt nit uberwunden.’ *Deutsche Theologie* een naamloos geschrift uit de 2e helft der 14e eeuw).

ten gunste van het andere.[1)] Voor een waarheidlievend en tegelijk wijsgeerig gemoed heeft zulk een godsdienst zonder Duivel, zulk eene eenzijdige leer van den 'Vader des Lichts', waarbij naar den oorsprong des *kwaads* maar niet te veel wordt gevraagd, veel minder betrekkelijke waarheid dan het vermolmde leerstellige Christendom, hetwelk op zijne wijze de tweespalt tusschen het goed en kwaad in den oorsprong der dingen dan toch zeer duidelijk op den voorgrond stelt.

Er is in de Natuur veel boosheid en onverstand. Hoe dat te rijmen met onze idealen van schoonheid en liefde, van zedelijkheid, waarheid en redelijkheid, die dan toch bij slot van rekening even goed natuurfactoren zijn als de primitief dierlijke driften van den alles verscheurenden honger en de walgelijk onstuimige geslachtsdrift? Van waar die tweespalt tusschen het primaire feit der niets buiten zich ontziende zelfzucht en de in ons zich aan het licht worstelende gedachte der volmaakte liefde? Voorwaar, het is een merkwaardig vraagstuk, die tweestrijd in het Heelal tusschen afstooting en aantrekking, tusschen haat en liefde, tusschen zelfzucht en zelfopoffering, tusschen dierlijke drift en bespiegelend verstand! Het is een geheimzinnig feit, dat er in eene wereld, waar alte leven gegrond is op onderlinge verdelging en exploitatie, zoo iets zelfs kan ontstáán als plichtsgevoel, de drang m.a.w. tot medewerking aan de verwerkelijking van wat redelijk en wenschelijk is in algemeenen zin. Het ideaal eener volmaakt zedelijke wereldorde moge volslagen onvatbaar zijn voor algeheele onmiddellijke verwezenlijking, het is dan toch op zijne wijze even goed een natuurvoortbrengsel als het meest prozaïsche feit uit het dagelijksche leven. Voeg daarbij, dat de natuurkrachten in

1) 'Aus Gottes Herzen ist die Welt entsprungen,
Als seiner Liebe, seiner Huld Erscheinung - -
So spricht die Katze, wenn ihr Fang gelungen;
Die Maus doch ist nicht ganz der gleichen Meinung.'
Hieronymus Lorm (Dr. Heinrich Landesmann).

ons als streefvermogen, begeerte of wil tot zelfbezinning geraken en de wereld-energie dus in haar wezen doelbeöogend moet zijn bij alle primitieve bewusteloosheid van toestand: dat ook de ruwste feiten bij slot van rekening op onberispelijk logische wijze blijken te zamen te hangen; dat dus de blindste drift en drang in zijne uitingen redelijk blijkt bepaald door wat wij onbewuste logica, mogen noemen; - en men zal het zich tot bewustzijn kunnen brengen, hoe diep de tegenstelling reikt in de wereld tusschen goed en kwaad, tusschen redelijkheid en onverstand.

Met de beeldspraak van een strijd tusschen een goeden en een boozen wereldgeest zijn wij niet meer te helpen. Wat zich in het groot afspeelt in het Heelal, geschiedt in het klein in ons eigen binnenste, waar verstand en onverstand, liefde en haat, idealen en beestachtigheid door een en hetzelfde ikbewustzijn worden omsloten. Den samenhang van onderlinge werking en wederwerking tusschen goed en kwaad dien de Makrokosmos zoo goed als de Mikrokosmos doorloopend vertoont, de alomvattende logica ook, welke als 'natuurwet' de geheele wereld beheerscht, kunnen wij alleen op rekening stellen van de grondwaarheid, dat het een en hetzelfde Wezen is, hetwelk aan het bestaan der werkelijkheid in hare meest uiteenloopende uitingen en functiën ten grondslag ligt. Geen tweeheid dus van wereld*wezen*, waardoor de universeel logische samenhang van goed en kwaad in het bijzonder en van alle wisselwerking in het algemeen, geheel en al onverklaard zoude blijven!

Maar waar dan de hypothetische oplossing der geduchte antinomie te zoeken? Ziehier het antwoord. Is het een en hetzelfde bovenzinnelijke Wezen, van hetwelk wij bestaans-openbaringen zijn en waardoor alle gemeenschap en onderlinge werking wordt mogelijk gemaakt, dan is de tweespalt in de fundamenteele *hoedanigheden* of grondeigenschappen van dat Wezen zelf te zoeken; dan moet er, om ietwat technisch te spreken, een dualisme steken in de *attributen* van het Absolute. Zegt de rede ons, dat bij het eenmaal gegeven feit der individualisatie, of onderlinge afzondering en tegenstelling,

de zucht tot individueel zelfbehoud niet dan een psychologische naam is voor het in het wereldverloop onmisbare volhardingsvermogen der kracht (in ietwat kinderlijke opvatting bij de natuurkundigen als ‘inertie der stof bekend), en voor de instandhouding dier individualisatie de haat en de afstootende krachten even onontbeerlijk zijn als de liefde en de gravitatie, - dan vloeit daaruit voor den wijsgeer voort, dat de individualisatie zelve, en met haar de geheele op haar berustende werkelijkheid, een feit moet wezen, dat niet behoorde te zijn, en hetwelk zijnen grond moet hebben in een beginsel van onverstand, dat wel vervat is in het Wereldwezen, maar buiten deszelfs Rede gelegen is. Met andere woorden: de Rede Gods moge gelijk hebben, wat betreft de *wijze*, waarop het nu eenmaal aan den gang geraakte wereldverloop zich afspint, - het is daarbij volslagen onredelijk, *dat* er iets in God geschiedt.

Ziedaar dan voorloopig voor den denkenden en voelenden mensch eene benaderende oplossing der groote wereld-antinomie. Redelijk het *wat* en *hoe* des wereldloops; onredelijk echter het *existent* of *actief* zijn der Wereldrede. ‘Zelfs het bekrompenste empirisme,’ zoo zeggen wij den genialen Schelling na, ‘zelfs het bekrompenste empirisme kan geen ander oogmerk zijner bemoeiingen toegeven dan dit: in ieder afzonderlijk verschijnsel, zoowel als in den samenhang aller verschijnselen, idéé of verstand te vinden, dit te onthullen en aan den dag te brengen. Het wereldgebouw wijst duidelijk op de aanwezigheid van een inwendig geestelijk vermogen bij zijn eerste ontstaan, maar - even onmiskenbaar is het aandeel, de medewerking van een redelóós of irrationeel be ginsel, hetwelk alleen beperkt en omschreven, niet overweldigd konde worden.’ ‘Waren de individuën,’ soo spreekt de huidige protagonist der metaphysica, ‘waren de individuën niets verder dan incarnaties der goddelijke *Rede*, dan was het, in weerwil der individualisatie, onbegrijpelijk, hoe de logische ontwikkeling er toe komt een harde *strijd* te ziju; want als incarnaties der Rede zouden de individuën noodzakelijk altoos in den normalen gang van de ontwikkeling der

algemeene Idee medegaan, en de in dezelve geïncarneerde Rede moest ieder oogenblik, zoover noodig, de afzonderlijke belangen beheerschen, om alle botsingen te vermijden. Het formeele, feitelijke voortbestaan van een ideëel bereids overwonnen standpunt is voor het panlogisme een kortweg onmogelijk begrip, het protest geformuleerd door de ervaring tegen een uitsluitend redelijk wereldbeginsel.'[1] Met dit inzicht is alle mogelijkheid eener theodicee in ouderwetsch christelijken zin vervallen, en de absolute Geest zelf verklaard als onlogisch in zijnen uitings*drang*, logisch in zijne zelf*regeling*.

Is het hier geopperde kosmologisch-theologische aperçu juist, - en ik voor mij zie niet in, hoe men zich bij voldoend doordenken het wereldverloop op andere wijze denken kan, - dan kan de door ons, deels waargenomene, deels opgemaakte en onderstelde, finaliteit der goddelijke Rede alleen den eindelijken zin hebben eener negatie, eener opheffing der werkelijkheid zelve. De individualisatie zelve met hare moorddadige gevolgen moet dan eene soort van 'pis-aller' zijn, waardoor de Rede Gods deszelfs eigenen uitingsdrang tot staan tracht te brengen, doordat zij dien in eene functioneele splitsing tegen zich zelven keert. Om kort te gaan; de doelmatigheid des natuurverloops kan in laatsten aanleg slechts een negatieven, niet een positieven eindpaal hebben. Eene weemoedige gedachte! - Werken wij die nader uit.

Reeds de eenzijdig objectieve natuurwetenschap geeft ons hier een duidelijken wenk. Volgens de conclusiën, getrokken uit de verhoudingen in de onderlinge omzetbaarheid der onderscheidene vormen of verschijnselen van arbeidsvermogen streeft de Natuur naar een maximum van entropie,[2] hetgeen eenvoudig zoude beteekenen, dat het wereldproces, door eene eindelijke verevening van dynamische tegenstellingen van zelf weder zal doodloopen. D.w.z. de strekking der natuurwet is in laatsten aanleg negatief. Een merkwaardig aperçu, de

1) E. v. Hartmaan, *Studien und Aufsätze*, blz. 628.
2) *Entropie:* conversie of omzetting

objectieve tegenhanger, om zoo te zeggen, van het subjectieve feit, dat in ons bewustzijn zich allengs meer het besef baan breekt van de gegrondheid der stelling, volgens welke bij alle wijsheid of logica van de inrichting des wereldloops, toch met betrekking tot het geluk der gezamenlijke verwerkelijkte afzonderlijkheden, het niet-zijn der werkelijkheid beter ware dan haar zijn. Vrij *tragische* gedachten voorzeker! Doch ligt de gegrondheid ervan niet als het ware reeds opgesloten in al ons leven en streven zelf? Men hoore Schelling. ‘In de grootste onrust des levens, in de heftigste beweging aller krachten, is toch altijd *de Wil die niets wil* het eigenlijke doel. Ieder schepsel, ieder mensch in het bizonder, streeft eigenlijk terug naar den toestand van het niet willen, niet alleen hij die zich afwendt van alle begeerlijke dingen, maar, ofschoon onwetend, ook hij die zich aan al zijne begeerten overgeeft; want ook deze verlangt alleen naar den toestand, waarin hij niets meer te willen zal hebben, al is het ook dat deze voor hem vliedt en zich te verder van hem verwijdert, hoe ijveriger hij wordt nagejaagd.’ Tevredenheid en geluk zijn dan ook, volgens Schelling zoowel als volgens Schopenhauer en Hartmann, als overwegende toestand in deze wereld niet mogelijk; integendeel, ‘alles wat wordt kan slechts in smarten worden, en gelijk de angst de grondgewaarwording is van ieder levend schepsel, zoo is ook al wat leeft in heftigen strijd ontvangen en geboren.’ ‘Een weg van smart is het, dien het Wezen, wat het ook zij en hoe het ook genoemd worde, het Wezen dat in de Natuur leeft, op zijnen gang door deze laatste aflegt; daarvan getuigt de trek van smart, welke op het gelaat der geheele Natuur, op het aangezicht der dieren ligt.’ ‘Wie zal zich nog,’ zoo roept de meer gesmaalde dan gekende wijze met recht uit, ‘wie zal zich nog over de gewone en alledaagsche rampspoeden bedroeven van een leven, wanneer hij de smart heeft leeren beseffen van het bestaan in het algemeen en het groote noodlot des geheels.’[1)]

1) Bovenstaande uitspraken van Schelling zijn overgenomen uit Hartmann's *Studien und Aufsätze*, afdeeling D, te signaleeren als eene onmisbare aanvulling van deel zes in Kuno Fischers's *Geschichte der neuern Philosophie*.

Het einddoel van alle werkelijkheid moet zijn, opheffing dier werkelijkheid zelve. Voor een materialisme dat de Natuur blind en dood verklaart, en een optimisme dat de voorzienigheid wil verdedigen door het kwaad te vergoelijken, kunnen wij bij grondig doordenken alleen op deze voorwaarde gelijkelijk bewaard blijven, dat wij de universeele finaliteit opvatten als het redelijk regulatief, toegepast op het in zich zelf onredelijk werkelijkheidsbeginsel. Uitsluitend in de negatieve opvatting der voorzienigheidsleer is ons de mogelijkheid gegeven om twee tegenstrijdige beschouwingswijzen te vereenigen, welke zich feitelijk met gelijke kracht opdringen aan een iegelijk, die zien wil en zien kan: de leer van de planmatigheid der Natuur aan de eene en de veroordeeling door het gemoed der in strijd en botsing verloopende werkelijkheid aan de andere zijde. De verzoening der antinomie bestaat dus hierin, dat wij den wereldloop beschouwen als eenen activiteitstoestand van den absoluten Geest, waarin het Alwezen op onvoorbedachte wijze is geraakt en waarin het zich tegen zich zelf heeft gekeerd, om zoo te geraken tot de *opheffing* van dat onbevredigbare haken en streven en weder over te gaan tot den vrede van volmaakte innerlijke rust.

Van het hier door ons bereikte gezichtspunt uit wordt veel doorzichtig, wat anders volslagen raadselachtig blijft, - de tweespalt bijv. tusschen de primitieve zelfzucht, die voorwaarde aller individualisatie, en de alle afzondering negeerende liefde of zelverloochenende toewijding aan het geheel, welke in de levende wezens zich baan breekt in verschillende graden van omvang en helderheid. Wij kunnen thans den in ons zich aan het licht worstelenden kategorischen imperatief van volmaakte zedelijkheid (‘Wijd u onbaatzuchtig aan de belangen des geheels?’) als eene individueele en voorloopig nog sporadische en onduidelijke opflikkering verklaren, in dewelke eerst implicitê en nevelachtig, doch later met

volle helderheid en beredeneerd, de waarheid tot zelf-bezinning geraakt, dat de werkelijkheid met hare functioneele splitsing behoorde plaats te maken voor de volkomene eenheid en latentie aller dingen of ideeën in de rustige verborgenheid van Godes schoot. De zedelijke eisch van algemeene en volmaakte liefde krijgt voor ons thans een treffend mystieken zin, want *de liefde is eene geheimzinnige, voor verwezenlijking voorloopig niet vatbare, vingerwijzing naar het volstrekt negatieve einddoel der Natuur*. Immers, de verwezenlijking van volmaakte liefde ware de zege van den eenheidsdrang over allen haat, afstooting en tegenstelling, de opheffing m.a.w. der op onderlinge afzondering en tegenstelling gegronde werkelijkheid zelve. Hetzelfde geldt voor het ideaal der absolute waarheid en logica, voorloopig nog nergens en nimmer in eenige discursieve bewustheid verwerkelijkt, en hetwelk eigenlijk niets anders inhoudt dan den eisch tot verevening aller tegenstrijdigheden, den eisch dus ook al weer tot opheffing aller onderlinge afzondering en tegenstelling. Men begrijpt thans het veranderlijke en tegelijk onvermijdelijke van de tegenstrijdigheden in de logische conceptiën der menschheid.

Tot eene juiste waardeering van de hier slechts in hare grondtrekken aangeduide wereldbeschouwing is het noodig, dat wij o.a. de onhoudbaarheid beseffen van de oude dualistische opvatting, volgens welke de wereld uit twee substanties: uit stof en geest, uit lichaam en ziel zoude bestaan. *De stof is niets dan zinnebeeldig verschijnsel;* de lichamelijkheid der Natuur is slechts eene van de wijzen, waarop deze zich aan de voorbijgaande iks voordoet, iets wat men reeds zal bevroeden, wanneer men slechts denkt aan de verschillende aggregaatstoestanden der materie. Wat wij stof en lichamen noemen is niets dan een uitwendige schijn, die ons nimmer de kern en het innerlijke wezen der dingen (denken-gewaarworden-begeeren) vertoont. Men verdeele eenen cubus zoover men wil, men zal objectief genomen nimmer tot iets anders geraken dan telkens kleiner wordende en van buiten beschouwde vormen. Noch van eene substantieele stof, noch

van eene substantieele bewustheid kan er in de wereldbeschouwing van den wijsgeer sprake zijn: de wederzijdsche afhankelijkheid tusschen lichaamsverschijnselen en bewustzijnstoestanden leidt, bij de onmogelijkheid om het een uit het ander af te leiden, tot de onderstelling van een derde iets, het ware wezen, dat op zich zelf geen van beiden is, maar veeleer de indifferentie of bovenzinnelijke eenheid hunner polaire tegenstelling. Om bestaansgrond te wezen der bewustelooze Natuur moet het Absolute of eigenlijke Wezen onbewust zijn; het moet daarbij onlichamelijk zijn, om de grond te wezen voor het door collisie en gevolgelijke reflectie ontstane bewuste zielsleven. De wereldsubstantie m.a.w. is *onbewuste Geest*, existent of actief in logisch-dynamische tegenstellingen; de lichamelijke wereld is slechts eene door de onderscheidene organische centra geobjectiveerde schijnsubstantie, eene soort van visionaire en symbolische terugwerking om zoo te zeggen, op de dynamische functiën of wilsuitingen der ons omringende werkelijkheid. Is echter de substantie stof vervallen: mag de natuuropvatting van den modernen geleerde alleen idealistisch-dynamisch of logisch-ethelistisch[1)] zijn, dan vervalt als van zelve ook de theïstische of Semitische opvatting der wereld, en wordt het ons bij de volstrekte geestelijkheid van al wat bestaat, onmogelijk zelfs eene scheiding tusschen God en Natuur te *denken*. De onbewuste logica is dan niets dan de absolute en zuiver intuïtieve rede Gods; de natuurkracht is Gods kracht, en wij leeren ons zelve begrijpen als voorbijgaande maar integrante momenten van zelfbezinning in een verloop, dat zich in den boezem van den Algeest zelven als reaaldialektiek[2)] afspeelt.

De in dit geschrift uiteengezette voorzienigheidsleer, die

1) *Ethelisme:* de leer, dat alle werkelijkheid als zoodanig gedacht moet worden als gelijkslachtig met den menschelijken wil, als een door prospectie bepaald streefvermogen, dat daarom nog niet bewust, d.i. reflecteerend of terugziende, behoeft te zijn.
2) *Dialektiek*: verevening van logische tegenstellingen. *Reaaldialektiek:* verevening van logische tegenstellingen, die als krachtsuitingen existent zijn.

men ook de modern Arische zoude kunnen noemen, heeft, naar men ziet, twee kenmerken welke haar onderscheiden van de teleologie der Christelijke godgeleerden, hoedanige nog in Semitische vooroordeelen zijn bevangen: zij is *negatief* en *immanent*. Wat hare negativiteit betreft, zoo bedenke men nog, dat alle doelbeöoging uitteraard eenen toestand onderstelt, welke niet zijn moest. Viel er niets onredelijks in de wereld te negeeren, dan was wel bezien het streven naar verandering van toestand, dat in alle doelbeöoging ligt opgesloten, te eenen male overbodig; de labiliteit der dynamische configuraties hadde dan geenen zin en alles konde gerust zoo blijven als het was. Het natuurverloop in zijn geheel kan dus alleen hierdoor een doelmatig karakter dragen, dat er iets irrationeels voorhanden is, hetwelk niet behoorde te zijn, en waartegen het redelijkheidsbeginsel in het Absolute zich verzet, als datgene wat gelden *moest;* is het natuurverloop providentieel in alomvattenden zin, dan moet het irrationeele steken in de geheele werkelijkheid als zoodanig, en moet het gevolgelijk de *aanhef* zijn, die genegeerd wordt. Wij zien, dat het negatief karakter der kosmische finaliteit eene logisch onvermijdelijke onderstelling is, zoowel in retrospectieve als in prospectieve richting; beginselvast ten einde gedacht, sluit eene algemeene doelbeöoging de onredelijkheid in van alle activiteit als zoodanig, en kan zij alleen tot eindstadium hebben de restitutie van den *status quo ante*. Afzonderlijk zij nog opgemerkt, dat het eene eigenaardigheid is van deze onze absoluut negatief en immanent opgevatte voorzienigheidsleer in het bijzonder en van alle teleologie in het algemeen, dat zij niet, als het blootelijk van achteren beschouwd en daardoor tot een vlak zonder keerzijde geworden oorzakelijkheidsbegrip der natuuronderzoekers, eenen regressus en progressus toelaat tot in het oneindige, maar de eindigheid van den tijd, d.i. van het verloop der wereldveranderingen, naar beide zijden eischt.

De duur van het natuurverloop is eindig. Had het wereldproces geen begin gehad, dan moest op het tegenwoordig oogenblik eene eindelooze reeks van feiten of toestanden der

werkelijkheid verstreken zijn. Eene afgeloopene oneindigheid is voleindigd; eene zoodanige echter is onmogelijk, vermits eene oneindige reeks nimmer *kan* voleindigd worden. Gevolgelijk is de in het huidig oogenblik verstrekene feitenreeks niet oneindig of onbegonnen, maar begrensd; de tijd als vorm van verandering in de werkelijkheid moet een begin gehad hebben. Van de eene zijde doet hieraan niets af de potentieele eindeloosheid van den tijd als denkvorm: de mogelijkheid om in onze verbeelding alle denkbare begrenzing te overschrijden, bewijst evenmin iets tegen de eindigheid van het werkelijksverloop, als de mogelijkheid om altijd nog meer menschen te denken, een bewijs zoude zijn voor de stelling, dat het aantal menschen, die er op onze aarde geleefd hebben, onbegrensd is. Van den anderen kant is de eeuwigheid der *Substantie* niet te verwarren met een ondersteld en hier verworpen eindeloos verloop van *zelfontvouwing*: op het Absolute als eeuwig en in zich zelf bestaand *wezen* zijn geen begrippen van verandering of duur toepasselijk: de *tijd*, zooals wij die bedoelen, is alleen gegeven in en met eene feitenreeks.[1)] Geschiedt er hoegenaamd niets, dan is er geen tijd; de tijd geldt alleen voor de Natuur, als feitenverloop.

Met de afzonderlijke bespreking van den denkvorm ‘tijd,’ dat lastigste aller metaphysische problemen, heb ik mij voor het oog van den ingewijde of deskundige aan een wespennest gewaagd; dit zij den lezer niet verheeld. Stilzwijgend heb ik de tijdsintuïtie in hypostatischen, dat is trans-egoïstischen en universeelen, zin aangewend, en nu moge de niet wijsgeerig gevormde lezer zich inbeelden, dat eene absolute of ons ik overschrijdende beteekenis van den tijd van zelve spreekt: in waarheid levert de conceptie van een absoluten tijd, zoowel als eene absolute ruimte en eene absolute beweging voor het wijsgeerig denken onoplosbare moeilijkheden op. Ik voor mij voel mij niet bij machte, de tijdsintuïtie te

1) ‘Quis nou videat quod tempora non fuissent, nisi creatura fieret quae aliquid aliquâ motione mutaret?’ Augustinus *de Civitate Dei* XI 6.

ontdoen van de logische zwarigheden, die er aan verbonden zijn: geen metaphysicus is nog daartoe in staat gebleken, zoo weinig als iemand de begrippen ‘getal’ en ‘ontkenning,’ ‘wording’ en ‘oorzaak’ in hunne diepste en wezenlijke beteekenis vermag te doorgronden. Wat is voor ons voorstellingsvermogen de zuivere eenheid? Niets! Wat doen wij eigenlijk wanneer wij iets ontkennen, en hoe komen wij aan dat ontkenningsvermogen? In het wezen der dingen kan er alleen sprake zijn van wat *is*. Wat is eigenlijk ‘worden’? Niemand, die het zeggen kan. Wat is eigenlijk de band, die het ‘gevolg’ aan zijne ‘oorzaak’ bindt, en hoe kan men zich de eene afzonderlijkheid zoo denken, dat daarmede eene andere als noodzakelijk volgende gegeven is? Eene nog altoos niet opgeloste vraag! Wij wandelen in raadselen, en begrijpen ons zelve niet.

Intusschen, dit te erkennen beteekent niets anders dan te zeggen dat wij menschen zijn; de ondoorzichtigheid van een begrip mag ons niet van eene hypostase afhouden, wanneer onze logische natuur ons daartoe dwingt en zijne uitsluitende subjectiviteit het volstrekte illusionisme zoude insluiten. Wij hebben dan te bedenken, dat de onbewuste of absolute logica der *Natura naturans*, welke ons noodzaakt zulke ondoorzichtige begrippen op onderling overeenkomstige wijze te denken, omvattender en betrouwbaarder is dan de bewuste of afgeleide logica van ons beperkt redeneervermogen. Dit nu slaat niet noodzakelijk op *ruimte* en *beweging*, welke zeer wel symbolische aanschouwingscorrelaten van een wezenlijk geheel ander systeem van coëxistentie en verhoudingswijzigingen kunnen zijn; wel echter slaat het op den *tijd*. Zal de geheele wereldloop in het algemeen en de geschiedenis der menschheid in het bijzonder, niet volslagen ingebeeld en illusorisch wezen, een droom zóó illusoir dat nij niet eens gedroomd wordt, dan moeten wij de tijdsintuitie hypostaseeren, hetgeen beteekent dat wij de subjectief waargenomene veranderingen moeten denken in betrekking tot een absoluut veranderingsverloop ook buiten en onafhankelijk van ons eigen kortstondig bewustzijn. Daarbij komt, gelijk wij gezien

hebben, dat wij den tijd dan moeten hypostaseeren in eindigen zin: zonder tijd geene verandering, zonder verandering geene werkelijkheid, zonder eindigheid van den wereldloop geene mogelijkheid om aan het begrip verandering eenige beteekenis te hechten. Gebeurtenissen in een onbegrensden tijd hebben even weinig zin als absolute beweging[1] in eene onbegrensde ruimte; 'eene gelijk blijvende verandering beteekent voor de eeuwigheid niets anders dan rust.'[2] Een eeuwig werken is in strijd met zich zelf: de eeuwigheid sluit onveranderlijkheid in, en het werken onderstelt tijd en verandering. De activiteit der natuurkrachten ware wezenlijk eene oorzaak zonder gevolg, indien niet daardoor eene verandering te weeg werd gebracht, welke den *terminus ad quem* tot iets anders maakt dan den *terminus a quo*. Geschiedt er in waarheid iets in eene Natuur, welke onzen persoonlijken levensdroom als een slechts integrant moment omsluit (eene onderstelling, welke overigens nimmer iets kan zijn dan eene tegelijk onbewijsbare en onmisbare hypothese), dan hebben wij uitteraard de eindigheid van dat natuurverloop naar voren en achteren gelijkeiijk te onderstellen, een postulaat hetwelk, gelijk reeds werd aangestipt, met de eeuwigheid of tijdeloosheid der Substantie zelve niets te maken heeft. De Substantie en de activiteitstoestand dier Substantie zijn twee.

Trachten wij de tot dusverre uiteengezette beschouwingen bij benadering samen te vatten in een zoo zuiver mogelijken, afgetrokken logischen vorm, dan geraken wij ongeveer tot de volgende formule: *Deze wereld is zoo goed als ze zijn kan, want zij wordt beheerscht door rede en logíca, maar zij is slechter dan geene wereld, want de aanhef des wereldloops was onredelijk. Het natuurverloop wordt beheerscht door*

1) Eene absolute of wezenlijke beweging van substantieele lichamen is een wanbegrip. Vgl. o.a. Ludwig Lange's geschrift over *Die geschichtliche Entwicklung des Bewegungsbegriffes*, Leipzig 1886.
2) C. von Nägeli: *Mechanisch-physiologische Theorie der Abstammungslehre*, München 1884, blz. 577.

eene alomvattende doelbeöoging, doch die doelbeöoging is het redelijk regulatief toegepast op het redeloos werkelijkheidsbeginsel. Bedoelde twee beginselen kunnen niet twee wezens zijn, wat wederzijdsche afhankelijkheid buiten zoude sluiten; zij moeten opgevat worden als keerzijden en attributen aan een en hetzelfde Alwezen, hetwelk zich in grondelooze en logisch niet afleidbare *vrijheid* uit den toestand der rust heeft verheven in dien der activiteit, welke laatste woord eigenlijk niet anders wil zeggen dan streven of willen. Het feit en de grond van dat streven zelf liggen uit der aard buiten alle rede; *dat* er werkzaamheid bestaat, is wel te onderscheiden van de redelijke *regeling* der activiteit, en de negatie nu van het redelooze in dit streven kan niet zijn dan eene beooging van den toestand, waarin het Absolute zich bevond voor den aanvang zijner activiteit. Er is tweespalt in het Wereldwezen tusschen expansieve en contrahente neigingen; de Algeest is met zichzelven in strijd geraakt; door de schepping der werkelijkheid moet de eenheid van het Absolute met zich zelf geacht worden te zijn opgeheven, het positief logische of indentiteitsbeginsel werd door het scheppen der verandering ontkend. De zuivere moeielijkheid zoude werkelijkheid worden; A zoude niet A blijven, maar omslaan in non-A; en nu ontkent de Rede van hare zijde dit non-A en tracht A te herstellen door een doelmatig, maar voor het kortstondig menschelijk bewustzijn slechts schematisch-doorzichtig verloop van opvolgende toestanden, toestanden, die in retrospectieven zoowel als prospectieven zin het karakter van streng *logische noodzakelijkheid* dragen. (Absolute causaliteit en absolute finaliteit de keerzijden der absolute Rede.) Het logische of doelmatige is dus ten opzichte der gegevene werkelijkheid in negatieven zin werkzaam: gevolgelijk kan in laatsten aanleg het einddoel des natuurverloops niets zijn dan eene ontkenning van al het positieve, dat is de kosmische activiteit als zoodanig. De absolute Rede is alleen in haar negatieven vorm (‘non-A mag niet non-A blijven’) op het wereldverloop toepasselijk, zoodat in alomvattend opzicht geen andere eindpaal denkbaar blijft dan de *reditus Absoluti in statum quo fuit ante naluram*.

Men moge eene dergelijke uitkomst verkwikkelijk vinden of niet; ons verstand zegt ons, dat alle positieve teleologie of voorzienigheidsleer een doodgeboren kind is. Het positieve doel der Natuur zoude eene schepping moeten zijn van het redelijk beginsel in zijne stellende beteekenis, terwijl toch dit laatste in zijne positieve beteekenis hoegenaamd geen scheppend vermogen bezit, in zijne rustige zelfgenoegzaamheid uit zich zelf niet tot een proces kan geraken, en zonder storing of 'sollicitatie' door het Onverstand door alle eeuwigheid henen in zuiveren vrede zoude moeten verblijven met zich zelf. De Rede in zich zelve heeft bij de labiliteit eener werkelijkheid geen belang; wordt zij niet gestoord, dan blijft zij eenvoudig in ruste; wel echter heeft zij belang bij de opheffing van het bereids actueel gewordene Onredelijke, het vormlooze Apeiron, dat in ons als onverzadelijke Wil, Drang, Drift of Begeerte resoneert. De wil Gods stiet Gods eenheid met zich zelf omver; eerst met de verheffing van het Absolute uit de potentie in de activiteit ging ook deszelfs Rede met hare latente rust in de onophoudelijk veranderende toestanden der zonder reflectie en zuiver intuïtief geregelde reaaldialektiek over. *Het wereldverloop is de absolute Logica, existent in een vereveningsproces van dynamische tegenstellingen*.

De wereld is een geheel, waarin de denkende mensch goed en kwaad, rede en onverstand tezamen vindt. Het goede in die wereld is niet de bloesem eener stil logische en ongestoorde ontwikkeling der Wereldidee, maar de vrucht van krachtigen en smartbarenden arbeid; het heeft behoefte aan zijn tegendeel als basis van operatie en te negeeren punt van uitgang, en moet zich niet enkel in den strijd tegen het booze door voortgezette inspanning handhaven, maar kan heelemaal slechts in en door dien strijd erlangd worden. De wortel, het punt van uitgang, de bodem van het geheele feitenverloop zelf is het tegendeel van goed en redelijk; het existent-zijn zelf is irrationeel. Wel vinden wij van de eene zijde volstrekte logica, regelmaat en doelmatigheid in de Natuur; zij blijkt vatbaar voor eene schematisch-theoretische reproductie. *Dat*

is alleen te verklaren, indien de natuur de gerealiseerde *Logos* is, wanneer zij de ontvouwing is van een redelijk tezamenhangend ideeën-complex. Maar van den anderen kant beschouwd, is de natuurwet of wereldrede eene logica, toegepast op een smartbarend *conflict*: de werkelijkheid in haar zelve is nog iets anders dan logische gedachte, hetgeen beteekent dat zij in zich zelve en als zoodanig redelóós is. De verevening der kosmische tegenstellingen moge volmaakt logisch haren gang gaan: subjectief wordt de logische tegenstelling gereflecteerd als *smart;* het *hoe* en *wat* der Natuur moge volmaakt rationeel tezamenhangen: *dat* er iets plaats heeft, is geheel en al onredelijk, en wordt daarom door de absolute Rede genegeerd. Is dit inzicht niet geschikt, den meer primitieven en in begoochelingen bevangen mensch zoo dadelijk toe te lachen, zoo heeft toch de wijsgeer zich op te werken tot het besef, dat alleen voor ons aan de eindigheid en hare beperkingen gebonden verstand deze wereld der zelfbeaming als het wezenlijke, en het Nirwana[1)] der wereldafwijzing als het afschrikkende Niets zich voordoet. Van een hooger verstandelijk standpunt genomen is juist het betrekkelijke Niets van het Nirwana het ware Iets, het met zich zelf vereende en bestaanbare Wezen; terwijl de geheele wereld van onhoudbare en voorbijgaande werkelijkheidstoestanden metaphysisch of ontologisch gesproken voor een schijnzijn moet verklaard worden, behalve nog dat zij in gemoedelijken en zedelijken zin gesproken, niet zijn *moest*. Als bewondering voor iedere deugdzame of moedige, dat is zelf-verloochenende handeling, straalt ook bij dezulken, wier verstand nog geheel omstrikt is door den sluier der Maja[2)], het duistere besef door van het onredelijke, dat in alle werkelijkheid (= geïndividualiseerde zelfbeäming) ligt opgesloten.

De ervaring, het werkelijke leven zelf, dwingt ons bij

1) Over de beteekenis van dit woord zie mea E. v. Hartmann's *philosophische Fragen der Gegenwart*. (1885), No. VIII.
2) *Maja* heet de oud-indische personificatie van den, later als begoocheling doorgronden, sinnelijken schijn.

dieper doordenken tot de onderstelling, dat de opheffing der werkelijkheid het eenige denkbare einddoel is van het natuurverloop. Want stellen wij ons eens de vraag: Wat valt er met het leven te beginnen, wanneer de uit de hoogste kennis volgende, alles verevenende, alle individualiteit opheffende Liefde eenmaal verwerkelijkt is? Het antwoord zal den lezer alreeds niet zonderling meer klinken, en is volkomen juist: Met een zoodanig leven is in 't geheel niets te beginnen, vermits het in het geheel geen leven is, maar veeleer een volstrekte stilstand, de grootst denkbare verveling, een toestand, die alleen door de alwijsheid van den absoluten Geest kondc worden nitgedacht als middel om den laatsten mogelijker wijze dan nog voorhanden vonk van gehechtheid aan het leven op het zekerst in den mensch uit te blusschen.

Edoch, zoover zijn wij bij lange na nog niet. Wij zelve staan nog midden in den strijd, waarin het onze taak en roeping is, naar de mate van ons inzicht en den graad onzer verstandsontwikkeling den absoluut logischen toestand te helpen benaderen door verhooging en verrijking van het bewustzijn der menschheid en de aankweeking eener algemeene verteedering des harten, welke de dubbele beteekenis heeft, het wereldleed te lenigen en de onredelijkheid der op onderlingen haat of afstooting berustende individualisatie op mystische wijze te impliceeren. Wij voor ons alzoo, kunnen, zoo in verstandelijken als gemoedelijken zin nog op hoogst positieve wijze werkzaam zijn. Wij kunnen het onverstand bestrijden, den strijd om het bestaan helpen verzachten, en dit laatste niet enkel onder elkander, maar ook ten opzichte der dierenwereld. Om kort te gaan: zoolang het wereldverloop nog aan den gang is, zijn er als integrante momenten van het eene absolute en vaststaande einddoel eene ontelbare menigte van veranderlijke en betrekkelijk positieve doeleinden, die echter alle tezamen alleen ter wille van het absolute doel voorhanden zijn en dus *eigenlijk* alleen als *middelen* hunne beteekenis hebben, waarom zij als zoodanig ook bestemd zijn om te worden overwonnen. Blijkbaar moet de waarde dezer positieve doeleinden (in betrekkelijken) of

negatieve middelen (in volstrekten zin) verschillend wezen en hun recht van bestaan steeds eene vraag blijven van plaats en tijd: wat in het eene oord in een bepaalden tijd doelmatíg is en dus zijn moet, kan op eene andere plaats het lijnrechte tegendeel wezen. Alleen in hun zuiver afgetrokken vorm zijn de idealen Redelijkheid en Liefde constant; de concrete vormen dier idealen wisselen af volgens plaats en tijd. Het behoort tot de doelmatigheid van het natuurverloop, dat de werkingsspheer en de duurzaamheid van het enkel betrekkelijk redelijke een beperkten kring van ruimte en tijd niet overschrijde. Zoodra het relatief logische moment de voorloopigheid en beperktheid zijner natuur vergeet en zich als zelfstandig doel gaat voordoen, een doel dat van volstrekten en blijvenden aard zoude zijn, houdt het op zijn betrekkelijk recht van bestaan te hebben en wordt *boos*, d.i. volslagen ondoelmatig, iets, met één woord, dat bestreden moet worden, en overwonnen. De geheele menschelijke geschiedenis is een voorbeeld van een zoodanigen strijd tusschen het oude, afgeleefde, ondoelmatig en verderfelijk gewordene, dat geen afstand wil doen, en datgene wat in de nieuwe, tegenwoordige phase der menschheid redelijk en noodzakelijk is of worden zal.

Het einddoel der Natuur, zooals het híer is voorgesteld, is geheel van gelukbeöogenden aard, zij het ook dat de eindelijke eudaemonie hier zuiver ontkennend, d.w.z. als volstrekte afwezigheid van smart gedacht wordt. De juistheid der opvatting, volgens welke het algemééne werelddoel alleen van gelukverschaffenden en niet bijv. van zedelijken of verstandelijken aard kan wezen, blijkt reeds uit het feit, dat van oudsher alle meeningen omtrent het doel der wereld niet dan variaties geweest zijn op het thema der zaligheid van het Absolute. Het blijft te dien opzichte volmaakt hetzelfde, of men het werelddoel opvatte als ‘Godes eer en verheerlijking’ (opdat Hij Zijne ijdelheid bevredige), als ‘liefde’ (opdat Hij door het welgevallen aan Zijne schepselen Zijne zaligheid verhooge), of als een absoluut ‘zelf bewustzijn’ (opdat Hij zich in Zijne eigene volmaaktheid spiegele). Daar

staat echter tegenover, dat het algemeene doel niet verhóóging van zaligheid kan wezen: dit wordt belet door het leed der wereld in de onderlinge botsingen van de worsteling om het bestaan. Noch het *triviale* optimisme van hem, die voor zich zelf of de maatschappij onder bekrompene uitsluiting der dierenwereld het positieve geluk zoekt; noch het *ethiseh* optimisme, dat het zedelijk handelen op zich zelf reeds als gelukaanbrengend beschouwt en daardoor een bitteren hoon pleegt aan de zware offers, die het deugdzame handelen door de bedwinging van lagere drijfveeren uitteraard moet kosten; noch eindelijk het *godsdienstig* optimisme zijn houdbaar. Het laatste spreekt alleen van een zalig zijn in hope[1)], maar praesteert weinig voor dit leven zelf.[2)] Godsdienstige leeringen, volgens welke afzonderlijke en persoonlijke gunsten bewezen worden door het Opperwezen aan degenen, die geleerd hebben flink zelfzuchtig daarom te bidden en aan te houden, zijn bovendien voor ons zedelijk gevoel onaannemelijk geworden, en wij worden door toenemende veredeling van het godsdienstig gevoel veeleer tot resignatie en afstand van persoonlijke beoordeeling en bevoorrechting gebracht; wij leeren, althans in het afgetrokkene, afstand doen van onze vervloekte en enghartige eigenliefde, beseffende dat geen individu, de mensch zoo min als het door hem vermoorde en verscheurde dier, in zich zelf het doel vindt zijns bestaans. Alzoo blijft er, bij de onvermijdelijkheid om het algemeene werelddoel eudaemonologlsch op te vatten en bij de mislukking aller *positief* optimistische leeringen, alleen nog eene *negatief* eudaemonische mogelijkheid over, volgens welke de absolute Geest, wiens bestaansmomenten wij zelve zijn, door het natuurverloop van eene onzaligheid verlost wordt; waaruit dan in zedelijk opzicht voortvloeit, dat de afzonderlijke mensch in het belang van dat algemeene doel onbaatzuchtig zijne integrante portie lijden behoort te dragen; dat hij zonder

1) Rom. VIII. 24.
2) Ibidem VIII. 22 en 36,

verlating van zijnen post door redelijken en gezetten medearbeid aan het logisch verloop en de verzachting van het lijdensproces behoort mede te werken. Want ‘er kan geen twijfel aan bestaan, dat in de doelmatige onderwerping van het individu aan de samenleving alle inhoud van het zedelijk geweten moet worden gezocht.’[1] De stemming, welke wij te dien opzichte in ons zelven hebben aan te kweeken, is *medelijden met het Al*, bedenkende dat het *individu* bij eene wilscollisie slechts de enkelvoudige smart zijner eigene belemmerde wilsuiting gewaar wordt, terwijl het Absolute, als éénheid der gezamenlijke veranderlijke krachtstegenstellingen, de gezamenlijke smart van alle afzonderlijke elkaar stremmende wilsrichtingen gevoelt.

Zoo heb ik dan op mijne wijze, doch op het voetspoor van den gigantischen denker Eduard von Hartmann, eene benaderende oplossing trachten te geven van een vraagstuk, dat van oudsher den denkenden mensch voortdurend heeft beziggehouden. Ik heb mij daarvan niet af laten houden door het zoo dikwijls geopperde bezwaar, dat wij veel te weinig van den algemeenen wereldloop weten, om er eene juiste meening over te vormen, bedenkende dat het hier niet een accumulatief vaststellen van den *inhoud*, maar enkel eene schematische benadering van den *zin* der gebeurtenissen betreft, en dus voor eene algemeene wereldbeschouwing de *qualiteit* onzer ervaringen van meer gewicht is dan de *quantiteit*. Hoezeer men zich ook beijvere, de beantwoording der vraag naar het einddoel des natuurverloops als onnoodig en onuitvoerbaar voor te stellen, het theoretisch zoowel als het zedelijk bewustzijn slaat in zijn instinctmatig en ingeboren synthetischen drang al zulke sceptische en kruideniersachtige raadgevingen in den wind; het menschelijk verstand laat zich in zijne gevolgtrekkingen en kettingredeneeringen geene willekeurig gekozene grenzen stellen, gedachtig aan de waarheid, dat het empirisch karakter van *alle* wetenschappelijke theorie

1) W. Windelband, *Präludien* (1884), bl. 293.

enkel schijn en inbeelding is[1)] en wij, bij al ons huidig smalen op de 'bodemlooze metaphysica' in waarheid slechts te kiezen hebben tusschen metaphysische theorieën met verschillende graden van benaderende waarde. Is de overtuiging van eene hoogere beteekenis der feiten eenmaal ontstaan, dan houdt de denkende mensch niet op, zich met de gedachte aan het 'wat?' bezig te houden. De vraag: 'Waartoe dat alles?' is te diep geworteld in de menschelijke natuur, wier logica dan toch een stuk *kosmische* logica is, dan dat algeheele onthouding in dit opzicht anders dan door eene alzijdige vertwijfeling ditmaal ook in logisch theoretischen zin, kan worden gekocht. (Agnosticisme = gnoseologisch[2)] pessimisme.) Ook de minst ontwikkelde heeft bij eenige schranderheid van aanleg een antwoord gereed op dit allerwege uit de Natuur zelve opduikende 'waarom?'; het is de Natuur zelve, die, tot bezinning geraakt, in ons zich deze vragen stelt; en wie eenmaal is opgeklommen tot het concipieeren van algemeen kosmische problemen, zal zich, bij alle gevoel van onvermogen tot volkomen adaequate oplossing, niet geneigd gevoelen om zich de behandeling dezer bijzondere vraag te laten verbieden. Ook de materialisten en agnostici geven hier op hunne wijze een zeer beslist transempirisch antwoord: de laatsten door de bewering, dat het vraagstuk onze krachten te boven gaat, - wat óók eene metaphysische theorie is, - de eersten door dat zij volhouden dat de gebeurtenissen plaats hebben zonder eenig raison: tot niets, voor niets en nog eens voor niets, - het gemakkelijkste aller antwoorden. Zoo heeft een iegelijk in zaken der ontologie zijne meening, hetzij hij wil of niet; wij voor ons gelooven aan de voor approximeerende adaequatie vatbare *symbolische* waarde van metaphysische formules, aan de mogelijkheid dus van *veranderlijke*, wijl *betrekkelijke* of *benaderende*. waarheid.

(Slot volgt.)

1) Conferatur O. Liebmann, *Diə Klimax der Theorieën*. Straatsburg 1884.
2) *Gnoseologie*: leer omtrent de bestaansvoorwaarden en de grenzen onzer kennis.

Leidsche letteren, door F. van der Goes.

I.

Van iemand van wien, nog voor de avond van zijn leven is aangebroken, kan worden getuigd dat hij, in een tijd toen zeer weinig goede romans geschreven werden, romans vervaardigde die niet tot de weinige goeden behoorden; dat zijne literarische schetsen en critische studiën wel eene groote mate van boekekennis en vaardigheid des geheugens, maar geen eigen historische inzichten of fijnen aesthetischen zin vertoonen; dat hij meer door de voordeelige maatschappelijke qualiteiten van jovialiteit en werkzaamheid dan door echten geest of oordeel uitmuntte; dat hij een vlug, een woordenrijk, een handig, een druk mensch was, maar noch een artist, noch een criticus en van beiden slechts de allures bezat; dat zijn exotisme, zijne gevatheid, zijn bekendheid met de ruggen en met den inhoud van boeken, zijn flair om te praten over wat hij niet wist, zijne trucs om te beöordeelen wat hij niet begreep, zijne opsommingen, zijne compilaties, zijne uitroepen, zijne toespelingen, zijn titels, zijn namen, zijne jaartallen, zijn cursiveeren, zijn spatieeren, zijn citeeren, alles samenwerkte om hem naam te geven in een land waar deze afval voor de vruchten van eene rijpe literaire beschaving werd

aangezien; van iemand bovendien, die in zijne levensomstandigheden niets vermeldenswaardigs zag gebeuren, die met betamelijke eerzucht en volharding en huisvaderlijke berekening de planken van zijne kasten met deelen bleef vullen, waarvan gemeenlijk de hoofdstukken of titels op één of op twee wijzen reeds het licht hadden gezien, die met een verdiende promotie de onderwijzersloopbaan doorstreefde, aanvangende op zijn achtste jaar als kleine kweekeling, daarna huisonderwijzer, vervolgens leeraar en eindelijk professor aan Nederlands oudste en in andere dan positieve vakken meest verouderde academie, die een paar jaar in de Oost en twintig jaren in een provincie-stad doorbracht, welke hij voor een andere provincie-stad verliet, van zoo iemand eene leesbare biografie samen te stellen is zeker geen gemakkelijke, noch eene dankbare taak. En wanneer dan, alsof de moeielijkheden niet talrijk en ernstig genoeg waren, de biograaf-zelve door de muzen nooit anders dan met gefronste wenkbrauwen is aangezien geworden, en hem de geheimen van de schrijfkunst zoo verborgen zijn gebleven als die van het goudmaken, dan heeft men eenige zekerheid dat er iets zoo voddigs voor den dag zal komen als de levensbeschrijving van Dr. Jan ten Brink door den Heer F. Smit Kleine, die opgenomen is in de laatste aflevering var de bekende serie Biografiën en Bibliografiën, en welke uitgave althans éene van mijne vele onbewezen mededeelingen staaft, daar zij een uitgebreider herdruk is van een grooter formaat.

II.

Men kan een vriend van den Heer ten Brink zijn, zonder een vriend van zijn werken te wezen. Of de Heer ten Brink den schrijver van deze aankondiging voor iemand houdt, die hem persoonlijk ongenegen is, dan of de hoogleeraar zich, wat waarschijnlijker is, met deze ondergeschikte quaestie het hoofd niet breekt, is mij, op mijne beurt, een onverschillige zaak bij het verrichten van dezen arbeid. Tot twee malen toe heeft men onlangs in dit tijdschrift eenigszins uitvoerig,

erge misslagen en dwaze praatjes van den Heer ten Brink gecritiseerd, en tot dat de Heer ten Brink weêrlegt of goedmaakt wat over hem werd gezegd en zijne verontschuldigingen aanbiedt voor de zijdelingsche grofheden, die vervolgens in een nommer der sedert verstomde *Haagsche Stemmen* aan ons adres verschenen, heeft men de vrijheid, de deugdelijkheid van onze kritiek en de ongepastheid van de Haagsche invectieven boven twijfel verheven te achten. Deze boekbeoordeeling zal eene nieuwe bijdrage bevatten tot de kennis van Ten Brink's letterkundige zwakheid. Het is geenszins de lust om dezen schrijver nog eens bij de ooren te trekken, die haar inspireert, en vermoedelijk zou de kwalijk geslaagde journalistiek die zij is, deze geheele serie aan een opzettelijke bespreking hebben onttrokken, wanneer deze laatste aflevering niet, behalve het stuk over den Heer ten Brink zelf, en eenig klein goed, eenige paragrafen bevatte over de literatuur van de allerlaatste jaren. En nog zouden er redenen te over te vinden zijn, om de meening van een onbevoegd bëoordeelaar en van een partijdig rechter onvermeld te laten, wanneer niet het boekdeeltje dat hier wordt besproken, op zich zelf een zoo middelmatig stuk werk was van niet geheel onberoemde auteurs, dat de aankondiging ervan eenigszins van algemeen belang wordt.

Men is, als hier iets bewezen moest worden zou het dit zijn, nog altijd geneigd deze manier van schrijven voor stijl en deze mededeelingen voor kritiek te houden, terwijl deze kritiek en deze stijl met de literatuur niets en met het gewone sens commun nauwelijks iets te maken hebben. Dat is alles namaak en van de soliediteit van dertig-cents bazar artikelen, om niet te zeggen van stuivers-magazijnen. In welk beschaafd land zou men zich zulke prullen voor echte kant op den mouw laten spelden? Juist deze reeks van biografiën behoort tot de verlakkerijen op groote schaal waartoe men het Hollandsche publiek met recht niet te goed acht, zoolang het er zich toe blijft leenen. Zoo is het gegaan met de gedichten van Schaepman en met de Shakespeare vertaling van Burgersdijk. Deze boeken worden geprezen,

verkocht, bezorgen den auteurs eenige reputatie, krijgen een plaats onder cadeaux die men aan liefhebbers van lezen geeft, gaan door voor flinke en fraaie werken die gerust met geschriften van vermaarde vreemdelingen kunnen vergeleken worden, dienen tot lektuur en studie op scholen, zijn een maatstaf en een voorbeeld voor critici en stichten al het kwaad waartoe het onbeduidende en onschoone maar in staat is. De onderscheidende lezer gaapt er over, het laat de leerlingen koud of bederft hun smaak en geeft iedereen die waarde hecht aan gezaghebbende opinies, een min idee van onze letterkunde en een verkeerde voorstelling van wat mooi en leelijk is. Zonder twijfel is de kritiek in de laatste jaren ernstiger en fijner geworden, en, omdat ik er zelf maar zoo weinig toe bijgedragen heb, behoef ik mijne meening niet te verbergen dat dit tijdschrift, langen tijd geheel alleen de eischen van den goeden smaak en van het gezond verstand tegen verkeerde tradities in onze literatuur geroepen is te handhaven. Althans in deze bladzijden heeft men niet medegedaan aan de verspreiding van de meening, dat, om nog andere voorbeelden te noemen, het proza van Werumeus Buning een fraaie verhaaltrant zou wezen, of de causerieën van Damas anders dan namaak of de Canzonen van Joan Bohl beter dan onzin. En het is noodzakelijk, het betere gedeelte van ons publiek, dat met verbazing of met onverschillige minachting kennis neemt van den lof in zijne oudere tijdschriften gebracht aan werken, die het middelmatig vindt, nu en dan te helpen sterken in zijne meening dat het goede goed is en het slechte slecht.

III.

Het is geen moeielijke taak om uit de aflevering die hier besproken wordt te bewijzen dat het werk - indien het overige niet beter is dan dit fragment - zeer ten onrechte den titel voert van Geschiedenis der Noord-Nederlandsche Letteren in de 19de eeuw. Eigenlijk is het een ware bedotterij deze reeks van levensbeschrijvingen zoo te

noemen, en als het geene ongepaste speculatie is, dan is het een belachelijke aanmatiging. Aan eene academie moest een andere en een hoogere beteekenis worden gegeven aan Letteren zoowel als aan Geschiedenis. Geschiedenis is dit boek niet omdat deze biografieën volstrekt niet door eenigë groote meening over den gang onzer literaire ontwikkeling worden verbonden. De vage en banale formuleering van algemeene opmerkingen betreffende letterkundige verschijnselen, die de lotgevallen en de geschriften van de auteurs zouden moeten toelichten, kan niet geacht worden in dit gemis te voorzien. En Literatuur is het boek niet, behalve wegens deze grove uitdrukking van grove voorstellingen, omdat de andere dan historische critiek dezelfde gebreken heeft; ook zij is vol gemeenplaatsen naar den vorm en naar de gedachten.

Maar dit is misschien wel wat te deftig gesproken; ik bedoel dat de Heer ten Brink eigenlijk maar wat zegt; het ziet er soms uit alsof de Heer ten Brink tevreden is, wanneer hij een menigte namen en titels aan elkaar heeft geregen met eene ouderwetsche school-fraziologie over literatuur-geschiedenis, zonder dat de waarheid van de voorstelling of de deugdelijkheid van de kritiek hem eenige zorg baart.

De bladzijden die de meer bedoelde aflevering bevat over Jacques Perk, zijn geheel van deze ongepermitteerde oppervlakkigheid en dwaze kritiek. Als een soort van wetenschappelijk uitgangspunt, als een literair-historische basis van zijne karakteristiek, zegt de auteur: Jacques Perk beproefde nu eene renaissance der Italiaansche Renaissance, en begon met eene metrische omwenteling door bijna uitsluitend sonetten te schrijven. - Nu begrijpt iedereen dat van de vele redenen die men hebben kan om sonetten te maken, deze wel de minst waarschijnlijke is, dat men een metrische omwenteling noodig vindt, of eene renaissance wil beproeven. Maar zoo zijn deze quasi-historieschrijvers. De verschijnselen die te delikaat en te ongewoon zijn om door hen te worden begrepen, moeten aanstonds in een grof stelsel worden geslagen. Sonetten komen voort uit iemands ziel, niet uit een voor-

nemen dat alleen een onartistiek en half-wetenschappelijk journalist kan onderstellen. Welke de tot nog toe onverklaarde omstandigheden die in sommige onderscheiden tijdvakken gelijksoortige gedichten doen ontstaan ook mogen zijn, zeker is het dat zij onbewust werkzaam zijn bij de artisten; met de waarheid en met de waarschijnlijkheid tevens is het in openbaren strijd, te zeggen dat Jacques Perk iets anders beginnen of beproeven wilde dan verzen te maken zoo mooi als hij voelde dat hij ze maken kon.

Doch dit is enkel een bewijs dat de literatuur-geschiedenis nimmer door den Heer ten Brink anders dan doctrinair en onartistiek zal kunnen worden opgevat; hier is bovendien een bewijs dat zijne mededeelingen somtijds louter gissingen zijn. Jacques Perk namelijk verstond niet of zeer weinig Italiaansch, wat den biograaf niet belet onder de vele gespatieerde dichter-namen ook die van Petrarca en Dante te noemen, en van den laatste te getuigen dat hij den jongen poëet ‘veroverde’; van den eerste dat zijne sonetten hem ‘uitermate bekoorden’.....

Zoo iets schijnt den Heer ten Brink volstrekt niet te hinderen. En wat zou de Heer ten Brink zeggen, als men hem vroeg wat hij precies bedoelde met deze gemeenplaats: later veroverden Dante en Shelley hem *met hunne groote denkbeelden* en groote kunst? Ik denk dat de Heer ten Brink zou antwoorden met een tweede gemeenplaats.

Iemand die van de verzen van Perk niets beters weet te zeggen dan deze en eenige andere dergelijke schoolboekenfrazen, is ongetwijfeld niet de aangewezen man om de sedert Perks dood verschenen literatuur met liefde en kennis te behandelen. Het is zeker wel de grootste fout van den Heer ten Brink, dat in zijn boek van de geheele periode van 1880 zoo goed als niets te merken is. Hij is als altijd kwistig met namen en titels, maar een vreemdeling die in zijn boek onzen tijd wilde bestudeeren, zou niet bespeuren dat na 1880 een volstrekt nieuwe en steeds in belangrijkheid toenemende groep van prozaschrijvers en dichters was opgetreden. Nog een andere reden dan een natuurlijk gebrek aan onderscheidings-

vermogen moet van dit verzuim de oorzaak zijn, maar dit gebrek is toch duidelijk waar te nemen. De klassificatie die de Heer ten Brink nog beproeft, is zeer vulgair en onvoldoende. Hem schijnt alleen de overvloed van sonetten te hebben getroffen. Er is zelfs iets smadelijks in zijn citaat van 'sonneurs de sonnets', iets dat aan den toon herinnert van andere journalisten, die aanvankelijk evenals de Heer ten Brink in het betere dat geschreven werd reden genoeg zagen om zich te ergeren. Een 'overdreven bewondering voor het sonet' en nog iets dat ik niet goed begrijp, eene overeenkomst met Oostersche fakirs 'die op hun buik staren', zijn de kenmerken die de Heer ten Brink van de literatoren, die ik heb aangeduid, weet te noemen. Men zou zeggen dat de dertig afleveringen van dit tijdschrift den Heer ten Brink tot andere inzichten hadden moeten brengen, indien het de bundels niet gedaan hadden, waarvan hij de jaartallen en de titels opsomt aan den voet van zijne bladzijden. Nog een generalisatie die de Heer ten Brink beproeft, is niet minder verkeerd. Want het is niet beter dan onzin de auteurs J. Winkler Prins, A. Verwey en W. Kloos te willen samenvoegen als een 'trits' die zou behooren tot een groep navolgers van Jacques Perk. Ten eerste is Winkler Prins hier geheel niet op zijne plaats, bovendien kan hoogstens van sommige eerste gedichten van de beide anderen worden gezegd tot navolging van Perk behooren; en er is geen serieus literator in het land te vinden, die niet weet dat de eerbiedwaardige nalatenschap van Perk, sedert eenige jaren ln het uitstekende is geëvenaard en nu als geheel vele malen is overtroffen geworden door de auteurs, die in deze 'Geschiedenis' als zijne navolgers met een half woord worden vermeld. Het is wezenlijk een comble van kritische verdwaasdheid, de beide dichters van de verzen die in 1886, 87, 88 en 89 zijn verschenen, en die ik niet nader behoef te omschrijven, in iets wat een overzicht van de laatste literatuur beweert te zijn, op een rijtje te zetten als decadenten van den vroeg gestorvene, die nog slechts met den vinger heeft kunnen wijzen naar de hoogten, die sedert zoo glorie-vol in bezit genomen zijn.

Er volgen bij den Heer ten Brink nu eenige namen van auteurs die geen andere indeeling of rangschikking krijgen dan gelegen mag zijn in de verklaring dat zij jonge dichters en dichteressen zijn die 'zich in de laatste jaren hebben aangemeld.' Wederom is uit de opsomming niet af te leiden in welk verband of in welke verhouding hunne personen bij den Heer ten Brink ten opzichte van de vorigen staan genoteerd. Het lijstje is overigens curieus genoeg: Couperus, Cosman, Coens, Reiger, Koster, Helène Swarth, Marie Boddaert en Elise Knuttel-Fabius. Ik geloof niet dat behalve Juffrouw Swarth en de Heer Couperus hier iemand bij is dien men lezen kon, maar behalve dat behoorde niet in één adem Kloos en Verwey, Couperus en Helène Swarth genoemd te met 'Koster' en de rest; als dichter is zelfs de Heer Couperus hier misplaatst, als dichter telt hij niet meê. Indien de Heer ten Brink mij niet gelooft, dan raad ik hem aan zich bij den Heer Couperus hieromtrent te vergewissen. Dergelijke gedachtelooze opsommingen zijn gemakkelijk en sparen kopy, maar zij zijn in een Geschiedenis toch niet van veel waarde voor den weetgierigen lezer.

Mijne laatste opmerking over dit gedeelte betreft de mededeeling van den schrijver dat de 'twee geniale jongelieden' die wij naast Jacques Perk nog kunnen aanwijzen wederom Louis Couperus zijn en Helène Swarth. Niet aan mij is de subtiele taak door den Heer ten Brink zoo kwalijk vervuld. Maar zoo luid hoor ook ik de werkelijkheid wel spreken, dat ik, om van den dichter Couperus voor de laatste maal te reppen en voor goed te zwijgen, niet aan Héléne Swarth, niet aan Jacques Perk eene plaats onder de drie besten zou wegschenken, indien het mij voegde plaatsen te begeven. En, zoo men Helène Swarth onder dezen wil blijven behouden, dan zal toch niemand zonder hoofdschudden bemerken hoe de auteur van meer boeken dan allen die hier genoemd zijn tezamen hebben geschreven, die de aangewezen persoon is om het wetenschappelijke Nederland in de literatuur te vertegenwoordigen, die van verscheidene landen en tijdvakken de letterkunde heet bestudeerd te hebben, zoo weinig zekere

leidslieden heeft in zijn smaak en zijn oordeel, dat hij de pöezie van eenige luttele jaren in zijn eigen taal en in zijn onmiddelijke nabijheid gemaakt en gepubliceerd, zoo slecht waardeert en zoo verkeerd begrijpt, dat hij de meesters op de plaats stelt van de decadenten, en op de plaats van de meesters stelt een jong heengegane van onvervulde hoop én een die onbetwistbaar meer gebreken heeft dan deugden.

Van zulke vergissingen, die doen vermoeden van welke waarde des schrijvers mededeelingen uit andere literaturen zullen wezen, is de middelmatige schrijftrant waarin zij zijn vervat, slechts de noodzakelijke completeering. Ik acht mij ontslagen van de moeite dit proza aan te halen.

IV.

Ik vraag aan ieder onbevooroordeeld mensch of het voor de hand ligt, of het zelfs mogelijk is, een overzicht te geven van de Nederlandsche letterkunde tot een heel eind in 1889 toe, zonder te spreken over de Nieuwe Gids. Ik vraag ook of het waarschijnlijk is, dat de Hoogleeraar ten Brink, bij al zijne oppervlakkigheid en gebrek aan oordeel, zoo ten éenen-male ontbloot zou zijn van inzicht in wat er om hem heen gebeurt, dat hij de algemeene fout van de literaire beweging na 1880 volstrektelijk te miskennen, en de bijzondere van te doen alsof dit tijdschrift niet bestond, dat hij beide zou begaan uit louter onverstand? Op het antwoord ben ik reeds vooruit geloopen, toen ik nog een andere reden zeide te onderstellen. De andere reden is een sterke ingenomenheid tegen sommige van de samenstellers van de Nieuwe Gids, een persoonlijke afkeer dien de geschiedschrijver niet heeft kunnen bedwingen. De oorzaak van deze gezindheid zal wel gedeeltelijk die algemeene oorzaak zijn, welke het geslacht dat gaat met zekeren wrevel vervult tegen het geslacht dat komt, wanneer dezen komen met iets beters dan wat de anderen medenemen. Het is niet aangenaam de grootste en beste helft van een menscheleven achter den rug te hebben en te moeten gewaar worden dat men, op straffe van plot-

seling te verouderen, verbranden moet wat men heeft vereerd en vereeren wat men gaarne zou willen verbranden. Dit is onaangenaam, maar het is niet anders. Die zich executeert met de meeste gratie is er het beste aan toe, die zich verzet wordt spoedig gebroken, die boos wordt maakt zich belachelijk. En het ergste is wel dat hoe kwaad en hoe hardnekkig men in het begin ook is, zelfs de sterkste moet eindigen met toe te geven, het is enkel een quaestie van tijd. De Heer ten Brink zal mij niet tegenspreken, als ik zeg dat zijn waardeering van Jacques Perk reeds een concessie is aan de publieke opinie. Ik herinner mij zeer goed den tijd dat men zich over Perk even vroolijk maakte als kort daarop over de eerste verzen van Kloos en van Verwey; het behoort thans tot de gangbare meeningen onder de menschen dat Jacques Perk een goed dichter is en de Heer ten Brink accepteere van mij de mededeeling, dat in alle streken van ons land, overal waar zich, onder jongeren en ouderen, gezelschappen bevinden die niet ongevoelig zijn gebleven voor de intellektueele en artistieke vorderingen die ook bij ons de beschaving heeft gemaakt, zij niet anders denken over de latere auteurs die ik bedoel, dan hij-zelf vrij lang na dato door de publieke opinie gedwongen is over Perk te gaan denken. Zij, die dit tijdschrift lezen, die onze politiek steunen en onze literatuur genieten, zij zullen thans van mij met verbazing vernemen dat een hoogleeraar in de Nederlandsche letterkunde, die bovendien in de boekverkooperswereld en op het platte land als schrijver eenigen naam heeft, kans heeft gezien een slot te maken aan wat hij een geschiedenis van onze 19de eeuwsche literatuur noemt, zonder te spreken over de Nieuwe Gids.

Tot zulke excessen kan de partijgeest zelfs professoren vervoeren, een ernstig gevaar voor den leermeester der jeugd en voor den historieschrijver beiden. Want niet alleen dat in deze schets eene fout wordt begaan, die enkel te vergelijken zou wezen bij het elimineeren van de Gids in eene bespreking van het tijdvak van 1830 tot 1880, ook in een twee-tal andere geschriften die in den loop van dit jaar van zijne

hand verschenen, verraadt de Heer ten Brink zijne menschelijke zwakheid en zijn wetenschappelijke tekortkomingen. Dit is dus de manier waarop te Leiden de Nederlandsche letteren worden onderwezen, zoó partijdig en zoó oppervlakkig..... Het nummer van de Haagsche Stemmen bevat een ongeadresseerd antwoord op wat kort te voren hier van een van Ten Brinks werken was gezegd. De repliek heeft niets te maken met de kritiek, en zij is dus enkel als document opmerkenswaardig. Ik bedoel niet zoo zeer de niet beter dan gewoonlijk geformuleerde gemeenplaatsen over afbrekende beöordeeling in het algemeen; ik bedoel voornamelijk de lichtvaardigheid waarmede de Heer ten Brink op zijne beurt spreekt over wat hém niet aanstaat. Er is eerst eene van die generalisatiën welke den schijn hebben van met ernstige bedoelingen te zijn samengesteld, maar waarvan spoedig blijkt dat zij alleen dienen om een inval van het oogenblik gewicht bij te zetten. Zoo zou er thans een intellektueel proletariaat bestaan, dat met 'modern pessimistisch individualisme' twee gevaarlijke wapenen hanteert: haat en liefde, haat tegen anderen en liefde voor zich zelf. De Heer ten Brink verzuimt deze proeve van maatschappelijke fiziologie met bewijzen te steunen en men kan zijne waarneming dus niet controleeren. Het blijkt evenwel verder dat de Heer ten Brink in het bijzonder de literaire kritiek van de Nieuwe Gids op het oog heeft, zoodat men dus in zijne inleiding hebbe te lezen dat volgens zijne meening, niet eene eerlijk gemeende opinie de grondslag is van die kritiek, maar een zekere kwaadwillige baldadigheidszin, bij sommige jongelieden ontwikkeld voornamelijk tengevolge van hun gebrek aan muntspeciën. Dit is dan 'eene nieuwe richting' die bovendien er op uit is zich niet zoo 'simpel en onvermomd' voor te doen als de Heer ten Brink weet dat zij in waarheid is.... Men gevoelt dat deze voorstelling behalve uiterst kinderachtig van een verregaande kwade rouw is.

De voorstelling van eenige feiten is niet minder valsch.

De Heer ten Brink durft te zeggen dat de kritiek waarop hij zinspeelt, voor vrienden zacht en voor alle anderen met

voorbedachten rade vernielend zou zijn. ‘Zoo dikwerf een onzer landgenooten iets voortreffelijks heeft voltooid, mag daarvan niets goeds gezegd worden.’ Dit is niet anders dan wat honderdmaal werd gehoord en waarop van onze zijde nooit is gelet. Maar mag een hoogleeraar te Leiden zoo iets napraten zonder bewijs? Ik noodig den Heer ten Brink uit zich duidelijk te verklaren; hij is verplicht te staven wat hij zegt, vier jaargangen liggen tot zijn beschikking, de gelegenheid om zich te verantwoorden heeft hij voor het kiezen. Kwade trouw eindelijk zijn de citaten van Vosmaer over de Nieuwe Gids; de Heer ten Brink kan weten dat de meening van Vosmaer van Februari 1886 niet in Januari 1889 kon worden gereproduceerd als Vosmaer's onveranderd gebleven opinie. Zoo oordeelde Vosmaer, eindigt de Heer ten Brink. Het is de meest alledaagsche eerlijkheid die in dit geval gebiedt er bij te voegen: voor drie jaren, onder die en die omstandigheden.

En zulke menschen zijn het, zulke geschiedschrijvers en zulke critici, die anderen verwijten dat hun oordeel te hard is.... In hun geringen toorn, in hunne dwaze ijdelheid, in hun beperkten wetenschappelijken zin, zien zij niet dat juist zij het zijn die de wezenlijke kunst van hun vaderland, den levenden arbeid van het geslacht dat is, de hoop en de toekomst en den roem van de letteren die zij voorgeven te beminnen, gelukkig enkel tot hunne eigen schande, zoeken te verkleinen.

V.

De Heer Smit Kleine zou mij kunnen verwijten dat ik hem uit het oog verloren heb. Maar hij bedenke dat het voor dit doel van deze regelen hetzelfde is of men Smit Kleine dan wel Jan ten Brink heet. Ook aan hem is alles quasi. Bovendien leeft de Heer Smit Kleine eigenlijk niet meer. De verleidelijke Julia heeft hem een van hare doodelijke kussen gegeven; het meesterstuk dat alleen in staat is iemand in zoo'n geval te rehabilitteeren, is sedert nog niet

verschenen. Ongetwijfeld is het dan ook maar een gewone beleefdheids-vorm wanneer de Heer ten Brink voor zijne biografie den Heer Smit Kleine dank betuigt. Men zou zeggen dat iemand die zich die historie herinnerde, en bij het hooger onderwijs in de literatuur-geschiedenis kan men deze bijdrage tot de kennis van de kritiek na 1880 toch niet onvermeld passeeren, dat dus allerminst de Heer ten Brink anders dan met ongerustheid den biograaf aan het werk moet hebben zien tijgen. Het denkbeeld is genoeg om iemand zenuwachtig te maken. De Heer Smit Kleine heeft, om iets te noemen, wel eens in levensbeschrijvingen gelezen dat familie-trekken in karakter of aanleg werden nagespoord. En zoo zegt hij nu met een zekerheid alsof hij sprak van een zilveren rammelaar dien de kleine Jan van grootpapa tot doopgeschenk had gekregen, aan zijn grootvader Jan ten Brink - aan dien vurigen patriot dankt hij den gloed van zijn geest: aan zijn vader Dr. Barend ten Brink het bedwang, dat hij hem weet op te leggen. Den rijkdom van zijn aandoenlijk hart is hij zijner moeder, Henriette Amalia Glasius verschuldigd. - Dit is geheel in den trant van den meester, de compleetheid van de namen niet uitgezonderd; regelrechte verzekeringen die den schijn hebben van iets te beduiden maar óf de gemeenplaatsen van een verouderde beeldspraak zijn of eenvoudig nonsens. Het verhaal van Ten Brinks jeugd, van zijn studentetijd, gaat zoo door; men wordt niet getroffen door iets dat de moeite waard is om medegedeeld te worden, of dat van de zijde van den biograaf eenige opvatting of inzicht doet onderstellen. Alles is geschreven in den stijl die een oogenblik iets kan lijken, maar niet langer. Als wij bijvoorbeeld willen weten wat de student ten Brink aan de colleges van Opzoomer gehad heeft, dan begint de Heer Smit Kleine met ons te antwoorden dat de Heer Opzoomer, Cornelis Willem van zijn voornamen heette. En dan zegt hij verder: de college-kamer van den Heer Opzoomer werd voor hem als voor zoovelen zijner talentvolle tijdgenooten, in een tempel herschapen, waar een Hoogepriester nu eens bezielende woorden van

wijsheid, schoonheid en poëzy over de schare uitstortte, dan weer het arbeidsvermogen van den geest beproefde en scherpte, of de wetten van het denken aan eene vernuftige ontleding onderwierp, enz. Ook dit is op en top Ten Brink, tweedehands rhetoriek zonder zin, een versleten mantel om een geraamte gehangen. Ik spreek nu niet van de gewone stijlloosheden die op elke bladzijde voorkomen. Zwarte wolken aan een theologischen gezichtseinder; het Latijn liep op zijn nadagen maar werd nog als statige geleerdheidswimpel gebruikt: en dit zijn slechts kleine zwarigheden bij de overige. Als men dezen schrijver gelooven moest, dan zou de Heer ten Brink een talentvol romancier, en een bekwaam historicus zijn, bovendien een oprecht en onpartijdig beöordeelaar. De Heer Smit Kleine in één woord, heeft voor zijne Julia een waardigen partner gevonden.

VI.

Men zal hoop ik niet denken dat dit artikel geschreven is om den Heer Smit Kleine te beduiden, dat in de eenige groote literaire vraag van den dag, voór of tegen het geslacht van 1880, de Heer Jan ten Brink aan den verkeerden kant staat en bovendien verre van eerlijk en ronduit is, ook niet bezadigd en fatsoenlijk, in zijne polemiek.

Dit jongste geschrift over de nieuwe letteren is alleen om deze reden met de lezers van deze bladzijden besproken, om hun nog eens te laten zien wat eeno ruïne de officieele Nederlandsche literatuur steeds gebleven is. Alsof de geest des tijds alleen niet sterk genoeg ware om het academische prestige te sloopen, is hier de meest bekende professor in het vak, bezig zijn eigen naam en die van de hoogeschool te schande te maken. Het eenige zal wezen dat de leerlingen wijzer zijn dan de docent en met schouderophalen de ijdelheid en lichtvaardigheid van den rijperen leeftijd voorbijgaan. Hunne toekomst is het die ook de onze is.

Vermaak in de hoofdstad, door F. van der Goes.

Aan JACOB BATAVIER.

I.

Wij moesten wezenlijk, dunkt mij, ophouden met elkaar te willen wijsmaken dat een voorstelling, zooals wij onlangs van *Nora* en dezer dagen van Ostrovski's *Onweer* bijwoonden, eene kunstuiting van vrij hooge orde zou zijn. Daarvoor zijn deze drama's niet mooi genoeg, daarvoor was de vertaling, van althans het eerstgenoemde werk veel te gebrekkig, daarvoor hebben onze acteurs niet zoo zeer te weinig talent, als te weinig smaak en savoir-faire, daarvoor ontbrak ook nu, gelijk zij steeds ontbrak, die leiding en wijding, die iets anders is dan een gemakkelijk verkrijgbare gemeenzaamheid met de ware of enkel gezochte polemische en wijsgeerige bedoelingen van den auteur, iets anders ook dan zorg voor dekoratief en figuratie.

Ik zeg dit niet om iemand onaangenaam te zijn. Evenmin zie ik voorbij dat de toenemende ijver voor het tooneel bij personen, die noch wegens hunne eigenaardige begaafdheden, noch wegens hunne maatschappelijke positie, in het bijzonder tot de bevordering van de dramatische kunst aangewezen schenen, iets goeds voorspelt ten aanzien van de amusemen-

ten in de hoofdstad. Het is niet sedert van daag of gisteren dat de nieuwe impulsies die de Hollandsche beschaving in de laatste jaren ondervindt, die in de literatuur en in de politiek dagelijks in kracht toenemen, ook in tooneelkringen gevoeld worden. Omdat de schouwburg voor een grooter en afwisselender publiek bestemd is dan de andere kunsten noodig hebben, zal evenwel de voortwaartsche beweging nog veel sterker moeten zijn dan zij thans is, om noemenswaardige verbeteringen in de dramatiek te kunnen aanbrengen. Eene nieuwe poezie, een nieuw proza, nieuwe schilderijen zelfs, kunnen het jaren lang uithouden zonder populair te worden. Zij behoeven maar weinig bëoefenaren en weinige vrienden. Zij kunnen al hun tijdgenooten overleven en kunnen wachten tot een later tijdvak om zich vrienden te maken. Het drama heeft onmiddelijk een publiek noodig, het moet dadelijk over groote scharen van aanhangers beschikken om niet te sterven. Waren Shakespeare en Molière niet oogenblikkelijk populair toen zij begonnen te schrijven; ook Justus van Maurik was het en Rosier Faassen. Maar in een tijd die Faassen en Van Maurik tot eenigen aanzien brengt, kan de kunst op het tooneel niet leven; moeten ten minste de schouwburgbezoekers nog het eerste begin leeren van het onderscheid tusschen echt en valsch. Een teeken van vooruitgang is het, dat uit het publiek zelf eenige menschen de hand aan het werk slaan om iets tot stand te brengen, dat anders en beter is dan het tegenwoordige. Al blijft de kunst nog vreemd aan dit streven, vreemd zooals zij gebleven is aan vroegere pogingen van gelijksoortigen aard, zoo moet men deze ontevredenheid over het alledaagsche op prijs stellen. Indien dan de kunst niet gebaat zal worden, de amusementen zullen toch winnen. Hoe minder triviaal en grof het uitgaan van de menschen wordt, hoe eerder zij bereid zullen zijn om de kunst in hunne uitspanningen een plaats te geven. Alle kunst is vermaak, schoon niet alle vermaak kunst is. Kunst is het vermaak van de beste menschen en omdat er zeer weinig heele goede menschen zijn, zal het aantal van hen die plezier hebben in

kunst steeds beperkt blijven. Langzamerhand komt de menigte op betere wegen en zij leert, naar het voorbeeld van enkelen en onder de bekoring van eene zachte en sterke macht die ten slotte in elk menschehart een lang verholen bondgenoot weet te bevrijden en tot zich te trekken, kennen onverklaarde momenten van verheffing en verteedering, van opwellingen van geestdrift voor het schoone, van dankbaarheid, van eerbied, van vreugde en van innigheid, die duizend menschen in één huis vervullen met de aandoeningen van één mensch, duizendvoudig.

Van een vervelend en leelijk plezier, moet het tooneel aantrekkelijk en fraai gaan zijn; daarna zal het groote kans hebben om kunst te worden.

II.

En nu pleit het zeker voor de personen die eenigszins bezig zijn aan de theaterdirecteuren van beroep en aan de dilletanten die het geworden zijn, het werk uit de handen te nemen, dat zij vooral uit schijnen op wat nieuw is. Het zeer goede van de Engelsche, van de Duitsche en van de Fransche literaturen valt niet onder het bereik van hunne verdienstelijke pogingen. Het middelmatige Fransche en Duitsche heeft bij hen gedaan en iets Hollandsch is er niet. De Noordelijke letteren blijven over, die niet alleen Noordelijk maar ook nieuw zijn. Men is met loffelijken moed en spoed aan den arbeid getogen en reeds is het Nederlandsche repertoire met eenige drama's uit het Russisch en Noorsch vermeerderd. Op twee van deze voorstellingen heb ik gezinspeeld en ik wensch naar aanleiding van die gebeurtenissen, welke hier niet anders dan bespiegelend kunnen worden behandeld, de opmerkingen te maken die mij versterken in de meening, dat het tooneel thans in het stadium is getreden van een eenigermate zuiverder uitspanning te worden.

Het vermaak als zoodanig is met deze opvoeringen niet bijster toegenomen. Mij tenminste amuzeeren zulke soirées maar luttel..... Laat mij, om duidelijk te maken waarom,

van een andere Amsterdamsche plaats des vermaaks spreken, waar het mij om de waarheid te zeggen, beter bevalt dan onder het gehoor van Ibsen of Ostrovsky. Ik bedoel het Café-Concert Victoria, thans onder bestuur van den Heer Witkower Gerson, met zijn vromen naam, van ouds Mulder in de Nes. Onder het gezelschap, dat in dit theater optreedt bevindt zich, of liever ver boven dit gezelschap staat de nog jonge Hollandsche komiek Soltzer, bij welken naam, zoo hij hier goed gespeld is, men eerlang een kunstenaar in het vak zal hebben te begroeten, zoo bekwaam als maar ergens in ons land is te vinden. Ik reken er vast op den Heer Soltzer over eenigen tijd aan een van de twee of drie groote tooneelgezelschappen verbonden te zien en hem daar eene allereerste plaats te zien innemen. Maar dit was het niet wat ik zeggen wilde. Ik bedoel dat de grove kluchten, die in dit café-chantant worden vertoond, door den acteur worden genietbaar gemaakt als een versch geopende oester of als een glaasje hypocras aan uw bruiloftsmaal. Daar mankeert niets aan, dit zijn kleine feestjes van komieke verbeelding, dageraadjes van grappige jovialiteit, tafereeltjes van scherts, vol opmerking, vol fantazie, vol natuurlijke en overvloeiende vroolijkheid. Dit is zoo echt als echte kunst kan zijn en zoo vermakelijk als eenig vermaak ter wereld vermag te wezen.

Nu kunnen de drama's in de andere theaters in hun geheel nooit zoo goed worden gespeeld als deze simpele dialogen; de stukken niet zoo geslaagd zijn als deze half geïmproviseerde todden, het plezier dat men er van heeft niet zoo onvermengd zijn als bij deze prulleboel uit de Nes.

Waarom nu de opvoeringen van *Nora* en van het *Onweer* naar mijn gevoelen minder vermakelijk zijn en minder artistiek, is, omdat zij het eerste mankeeren wat noodig is, het eerste en het laatste: zij zijn niet mooi. Men spreekt over de menschekennis van Ibsen, over de juistheid van de karakterteekening, over het geävanceerde van zijn maatschappelijke denkbeelden. Men prijst in het drama van Ostrowski de tentoonstelling van 's lands zeden, de beschavende strekking van deze schilderij. Mij nu roeren en behagen deze

dingen slechts weinig, wanneer zij mij aangeboden worden in de plaats van kunst. Wat heeft men er aan of men te weten komt dat de auteur Ibsen zeer verlicht denkt over de positie van de vrouw in de samenleving? Hij is, om bij dit onderwerp te blijven, de eenige niet en de eerste ook niet. Alleen als hij een zoo buitengewoon mensch is, dat de tegenwoordige toestand van de vrouwen wanneer hij daarover denkt, hem aangrijpende tooneelen van huiselijk leed of sociale ellende doen zien, zoo aangrijpend dat hij zulke tooneelen nu ook kan schrijven, dan kan men hem prijzen als artist. Het blijkt niet dat Ibsen met *Nora* dezen lof verdient. Het blijkt enkel dat hij moderne begrippen heeft en een ontwikkeld verstand kan, kan in deze tijden nu er zooveel literatuur over de beschaafde wereld verspreid is, wanneer er maar een weinig talent bij komt, iets zeer presentabels voor den dag brengen. Iets evenwel dat nooit echte kunst kan zijn. In *Nora* is een man van zaken die zijn vrouw behandelt als een kind, dat merkt zij plotseling en verlaat hem. Er is nog een andere vrouw in die beter hare handen kan gebruiken en, wat bij den Heer Ibsen een compliment schijnt te beduiden, zoo wijs is als een man. Die eerste verhouding en die tegenstelling zijn zeker goed en duidelijk gedaan, men ziet heel spoedig wat Ibsen over zulke dingen denkt. Hij denkt dat het niet te pas komt een volwassen vrouw te behandelen als een pop, dat in een huwelijk er nog andere kamers zijn dan de slaapkamer, en dat die andere dame flink en edel te werk gaat. Nu, zoo denk ik er ook over en het publiek dat in veel plaatsen *Nora* heeft zien spelen, is almeê van die gedachte. Maar tevergeefs vraagt men naar de aandoeningen die Ibsen gevoelt wanneer hij deze dingen bedenkt. Aandoeningen zijn de begrippen van artisten en ik heb niets gezien dan kleinere verstandszaken, dan groepjes van personen die hij met rijp overleg naast of tegenover elkaar stelt, tafereelen die met bedreven hand geschikt zijn om te laten uitkomen wat hij van de behandelde onderwerpen denkt en vindt. En de toeschouwer gaat ook aan het vinden en denken. Hij denkt,

Ibsen heeft gelijk dat een vrouw een vrouw is en geen zuigeling; hij vindt het aangenaam dat het voor de verstandige en mondige vrouw zoo goed afloopt en ook dien man die met haar trouwt, vindt hij zoo slecht niet als hij eerst wel dacht; hij verheugt zich over den voorspoed van den één en betreurt de rampen van een ander, hij is soms verwonderd, soms tevreden, soms teleurgesteld, soms blijde, hij verveelt zich soms wel een beetje, maar hij mist het gevoel dat een groot kunstenaar groote aandoeningen heeft gekregen van het ongeluk dat op de wereld is of van het geluk, en dat hij nu bezig is de geschreven sentimenten te hooren zeggen. En dit gemis dat ik alleen kan aanduiden, dat bestaat in het ontbreken van erge aandoeningen, van diepe ontroering over de gebeurtenissen die er op het tooneel voorvallen, dit gemis is het wat mij doet zeggen dat voor mij *Nora* niet mooi is. Nu mag het overigens zijn wat het wil, als het geen sterke emoties geeft is het niet mooi, en als het niet mooi is gaat mij niet aan wat het wél is.

Er zijn een paar dingen die ik niet bedoel.

Ik bedoel niet dat de tooneelen in *Nora* schokkender moesten zijn wat de handeling betreft, of dat er krassere uitdrukkingen in de dialoog moesten voorkomen. Nora behoefde het huis niet uittegaan en Dr. Rank had niet noodig om Nora zoo aan het schrikken te maken met zijn doodsbericht, om toch effekt te maken op het publiek. Sterke sensaties kunnen door eenvoudige middelen worden opgewekt als men maar weet hoe ze te gebruiken.

En ik bedoel ook niet dat een artist geen overtuigingen mag of kan hebben zooals Ibsen ze heeft. Het leven wordt door artisten zuiverder en sterker geleefd dan door ons, en als het leven hoe langer hoe voller wordt met meeningen over de maatschappij en over het leven- zelf, dan zullen ook de artisten belang stellen in de zaken die ons interesseeren, maar dat zullen zij altijd doen op hun manier en wij kunnen voor ons eigen nog zoo verlicht en nobel denken over die zaken, als het daar bij blijft en wij niet in ons hart voelen wakker worden en zich meester maken van ons geheele

wezen, de sentimenten van de quaestiën, dan zal er een groot onderscheid blijven bestaan tusschen ons werk en het Hunne. Ik nu ben van de meening dat in dezen zin, en alleen in dezen zin mag men spreken van kunst, *Nora* van Ibsen niet behoort tot het werk van een kunstenaar.

Van het *Onweer* zou ik iets dergelijks willen zeggen, indien het niet onnoodig ware; ik wil mijne meening maar zeer in het algemeen te kennen geven; tè algemeen ongetwijfeld omdat in *Nora* en het *Onweer* beide soms iets voorkomt dat sterker is dan het overige. Maar wie kan betwisten dat in het stuk van Ostrowsky bijna niets bijzonders is? De schrijver moge zijn wie hij wil, maar wanneer zijn wetenschap van de zeden en zijn scherpe blik op het menschelijk gemoed alleen tot scènes dienen die onbeduidend of vervelend zijn, dan is het een misverstand in hem den artist te gaan prijzen.

Het mooie dat de stukken niet hebben, hadden de opvoeringen ook niet. Niets kan de karakteristiek van de beweging van deze dagen als een poging om de amusementen te verbeteren, waarschijnlijker maken dan de qualiteit van deze opvoeringen. Wat een beschaafd publiek aangenaam kan zijn, was zoo goed mogelijk verzorgd. In de keus van de stukken was deze zorg al merkbaar. Het is niet plezierig om altijd Duitsche kluchten of Fransche comédies te moeten zien. Iemand die verbetering wil, moet eens met wat anders voor den dag komen. En dan moet hij, van de vertooning gesproken, oppassen dat de auteurs hun rol goed kennen, en dat de kostuums er frisch uitzien en dat de acteurs ook precies weten waar zij gaan en staan moeten, en bovendien mag het decoratief niet leelijk of onjuist zijn. De vertooningen waren in deze opzichten goed genoeg om bij de toeschouwers die op zulke dingen gesteld zijn, niets te wenschen over te laten. In het *Onweer* kwam het voornaamste huishouden, men zou zeggen van Pardo, en de herhaalde buien die er vielen, schenen hunne kleeren geen kwaad te doen.

Maar het ligt niet in mijn plan van deze vertooningen meer te zeggen dan voor het doel van dit artikel noodig is. De hoofdzaak is dat de zorg voor het uiterlijk niet kon

worden uitgestrekt tot het inwendige. De geheel ouderwetsche, Hollandsche manier van acteeren, het overladene en drukke doen, het intentie-volle en onmuzikale spreken, het zeggen van de woorden elk afzonderlijk met verstandig aangebrachte klemtoonen, het praten met leesteekens, dit zijn fouten die niet zoo gemakkelijk te verwijderen waren. En bovendien vrees ik dat eene leiding die met de gebrekkige vertaling van *Nora* vrede kon hebben, op alles behalve op het noodige de aandacht van de jonge executanten heeft gevestigd. Ja, het is te denken dat het eigenwijze en mediocre geschrijf dat zulke quasi-buitengewone voorstellingen voorafgaat en vergezelt, de acteurs meer kwaad dan goed heeft geleerd. De twee of drie wezenlijk begaafde jonge menschen die aan de uitvoeringen medewerkten, hebben eene betere leiding noodig en verdienen eene betere. Doch dit is een geval waarover ik mijne meening reeds vroeger heb gezegd.

III.

Het is geen gemaaktheid dat men zich in dit tijdschrijft weinig of niet met het tooneel heeft bezig gehouden. Nog altijd zijn de komedies niet de plaatsen waar de Hollanders zich van hun besten kant laten zien. Ik geloof dat men in Amsterdam, waar zes schouwburgen elken dag spelen, geen zes avonden per jaar goed uit kan gaan. Soms bewijzen Louis Bouwmeester of Mevrouw Frenkel dat veel talent toch nog altijd het voornaamste is voor artisten, maar dan meest in stukken die men niet kan zien of niet voldoende geholpen door de anderen. Heeft het tooneel in twintig jaren wezenlijke vorderingen gemaakt? Dit alleen, dunkt mij, kan gezegd worden dat het uiterlijk is verbeterd, dat het dus als amusement is vooruitgegaan. Men ziet minder leelijks dan vroeger, maar ziet men meer moois? Het leelijke weg te nemen is zoo moeilijk niet, het is tenminste gemakkelijker dan het maken van iets dat fraai is. En alles wat tot dusver gebeürd is, zijn pogingen geweest om hazepeper te maken zonder haas. Men kan acteurs willen opleiden, maar als er

geen menschen zijn óm op te leiden en geen kinderen die opgeleid willen worden? Men kan de vervelende en de onbeduidende stukken willen verwijderen, maar men kan niet maken dat er betere worden geschreven, niet eens zelfs dat er betere worden vertaald en beter vertaald.

Ik bedoel met deze algemeene opmerkingen alleen, dat ik niet wil geächt worden partij te kiezen in de persoonlijke quaestieën die de artistieke vergezellen. Alles wat er gebeurt om het tooneel te verbeteren is loffelijk, allen die daaraan meêdoen zijn verdienstelijk, er is geen reden voor onderlinge verwijten, het is éene en dezelfde beweging onder verschillende namen. Mij is het enkel om de karakteristiek van de beweging te doen, en zonder de vergelijking uit het keukenboek te herhalen, wil ik nog eenige zaken opnoemen, die deze karakteristiek nog meer zullen rechtvaardigen.

Een ding is er ten eerste, dat wel eenigszins het nadeel is van een overigens uitmuntend streven. Het gevaar namelijk, dat men deze manoeuvres voor werkelijken oorlog gaat aanzien. Men ziet het dilletantisme pronken met de veeren van de kunst. Er komt quasi-serieuze kritiek, er komen quasi-goede opvoeringen, quasi-belangstellende toeschouwers. Door het ernstig te willen, gaat men voor de realiteit houden wat de schijn slechts is. Men drukt om zoo te zeggen een fraai stempel op een leeg couvert; een vlag, zeggen de menschen, op een modderschuit. Weet men niet meer dat zoo iets vroeger gebeurd is toen het Tooneelverbond en het Nederlandsch Tooneel waren opgericht? Dat zag er van buiten niet weinig literair uit. Het is net of de eerste jaargangen van het Verbondsorgaan vol staan met goede en degelijke stukken over dramatiek, of er toen wezenlijke kritiek werd geschreven, en, indien ik wel ben ingelicht, waren er ook fragmenten en vertalingen in. Maar dit alles leek maar zoo. Invloed op de kunst heeft dit proza niet gehad, want het was zelf geen kunst; spoedig hadden zelfs de gewone lezers er genoeg van, langzamerhand is ook de literaire schijn verdwenen en thans is het tijdschrift een blaadje geworden zoo gering van inhoud als van afmeting.

Het Nederlandsch Tooneel heeft ook niet veel plezier gehad van hare artistieke allures, die zij gelukkig voor meer eenvoudige heeft geruild. Er waren fraaie titels voor directieleden, voor sommige acteurs, er werden verslagen gepubliceerd die letterkundige meeningen en beloften voor de kunst bevatten.... De ondervinding heeft geleerd dat deze aanstellerij verre van onschuldig is, want het gebeurt dat sommigen haar ernstig opnemen en gaan denken dat zij verbeteringen krijgen door het praten over verbeteringen, dat zij vorderingen gemaakt hebben zoodra zij het beweren, en dat men goede kunst en goede kritiek kan maken en laten maken, zonder talent voor kritiek of voor kunst. En nu schijnt het alsof deze volgende pogingen niet zuiverder van namaak zullen zijn dan die eerste waren. Men ziet reeds hier en daar weidsche qualificaties opduiken. Termen als van théâtre des jeunes, théâtre d'application, komen voor den dag. Er is merkbaar een zekere afkeer voor bestaande organisaties, die herinnert aan de kritiek van de stichters van de tooneelvereenigingen vijftien en twintig jaar geleden, Evenwel is de verheerlijking van den schijn niet duidelijker zichtbaar dan in de bewondering van de Noordelijke literaturen. De eenvoudige waarheid is dat men over werken spreekt die men niet lezen kan. De vrienden van Ibsen in Holland hebben Ibsen niet gelezen en kunnen hem niet lezen. Er is haast niemand bij die Noorsch verstaat. Wat een hoofden! En Russisch kennen wij even weinig als Egyptisch. Kan men zich een artistieke waardeering denken van een auteur, van een literatuur, die men in vertalingen, en somtijds alleen in vertalingen ván vertalingen heeft leeren kennen? Het is wel mogelijk dat de reputatie van Ibsen nog op iets anders steunt dan op zijn belangstelling in maatschappelijke vraagstukken, maar hoe waarschijnlijk dit is, wij moeten ons voorshands met overzettingen behelpen en met middelmatige overzettingen. De geestdrift voor vertalingen heeft zooveel van den waren literairen eerbied, als vertalingen hebben van de oorspronkelijke werken.

Zoo is ook in dit opzicht de beweging zonder letterkundige

waarde, zonder beloften voor een betere toekomst. En het hier aangeduide gevaar is niet gering. Wezenlijke verbeteringen kunnen worden vertraagd, als de schijn van het goede voor het goede doorgaat. Zou de vroegere literaire deftigheid van de ijverige dilletanten niet wel eens schadelijk hebben gewerkt? Het is te vreezen. Te vreezen is nu ook dat de literatoren zich eenigszins toornig zullen afwenden van een beweging, die in een anderen zin van het woord niet meer dan beweging is. Men moet eerst leeren schrijven voor men schrijven kan en leeren lezen voor men kan lezen. Een comble is bereikt toen onlangs in het orgaan van het Tooneelverbond, dat van den hazeper den haas en ook de peper mist, zekere onleesbare samenstellingen van technische termen en banaliteiten, eene geheel ongeestige en gedachtelooze kritiek, door den vervaardiger, in aangename zelf-bespiegeling verzonken, met den naam van ‘scheppingen’ werden aangeduid. Intusschen is te verwachten, dat ook thans de praktijk eenige bedaardheid en zelfkennis zal terug geven. Men kan ook de beste dingen belachelijk maken en tot de zeer goede dingen behooren de pogingen om onze komedies wat op te knappen. Het literatuur-tje spelen zal van zelf wel ophouden.

Amst., Nov. 1889.

Literaire kroniek.

I.

Vreemd word ik gestemd, nu ik mij goed tracht te verlichamelijken en rechtuit te duwen in het licht van mijn Weten, de dingen die ik zeggen moet. Want ik weet niet, of wat nú nog zich schemerend beweegt in halfbewuste vaagte, zóo zal worden begrepen als *ik* dat wel wenschen zou. Of de menschen niet zullen opzien en zich verbazen en meesmuilen, of velen niet zullen meenen, dat ik mij zelven weerspreek....

Maar mag mij dat weerhouden om de waarheid te zien?

Want mijne eigene gedachten zijn mij heilig en een zeldzame roem zal het zijn bij het nageslacht, dat het letterkundig tijdvak, waarin *wij* mogen spreken, in de eerste plaats rechtvaardig jegens zichzelf is geweest. O, wat zijn persoonlijke belangen en gevoelens bij *die* groote eerlijkheid, die zichzelf steeds verbeterend, sterk genoeg is, om haar liefste gedachten en wenschen te dooden, zoodra als de werke lijkheid ze ijdel doet zijn.

Voor mij ligt een boek*) waarin een der belangwekkendste figuren onzer dagen zes jaren psychische groeiing heeft vergaard. 't Is ééne onafgebroken zelf-ontleding en zelf-

*) Albert Verwey, Verzamelde Gedichten. W. Versluys, Amsterdam 1889.

doorvoeling, een uit zichzelf zich ontwikkelende keten van de aller-intiemste zielstoestanden, eene veelkamerige galerij van portretten van zichzelven, in gedachten en beelden, veranderend naar de jaren, telkens het volgende portret een beetje anders dan het jongere voorgaande, kortom, een geheel menschelijk leven, dat daar ligt. De heer Albert Verwey heeft zijn menschheid geschreven, zooals hij haar aanschouwde in den gang harer phasen, en zoo in dees kunstenaarsvisie van zijn Zelf, zijn eigen monument en paleis en tempel, dit groot menschkundig museum gemaakt. De dichter Verwey is altijd en immer de schoon-sprekende heraut zijner koninklijke Ikheid geweest.

En deze Ikheid uit elkaâr nemen en bekijken, dat moet in de eerste plaats het werk der kritiek hier zijn. De criticus moet al die verschillende gedaanten, waar de dichter in optreedt, beschrijven en vergelijken, en gaan tot het einde door deze rij van schijnbeelden, zittend aan weêrszijden, als door een kolonnade van kolossen, met onbeweeglijke oogen en hardgebeeld gelaat, om te weten, hoe de werkelijke mensch, die haar gebouwd heeft, op is gewassen in 't hem omringende leven en welk verschiet van toekomst te raden en te verbeelden blijft, uit de elkaâr opvolgende ontbloeiingen der trekken, na het laatste dier visioenen, door den dichter gecreëerd.

Ja, want al die portretten van de Ziel door zichzelf zijn glorievolle schijnen, zijn lyrische verbeeldingen, zijn nevelen van 't oogenblik, vereeuwigd in steen. Als een acteur die zoo van zijn rollen houdt[1)], dat hij zijn leven in tooneelkleeren doorgaat, allen zóó verblindend, door de waarheid zijner gebaren en 't gevoel zijner stem, dat wie met hem spreken, meenen dat dát zijn natuurlijk toilet is, zoo laat de lyrische dichter van zichzelven zichzelf aan de wereld zien, in figuren van verbeelding, die hij heerlijk en groot maakt, met het schoonste dat hij weet. Daarachter zit de naakte en hulplooze sterveling, die alleen met zich zelf leeft, in de donkere diepte, en die sterk door de meesterpassie van zelfbehoud, strijdvaardig staat tegen al wat hem leelijk wil, hem, het altijd

1) Zie Verzamelde Gedichten, blz. 90.

begeerend en altijd lijdende, het nooit zichzelf gelijke, maar immer wisselend menschdier, de speelbal van het leven en van zijn eigen blind noodlot, dat hij zelf zich schept in zelf-onbewuste grootheid en wijsheid, daar hij zichzelf toch zoo vreeselijk klein en onwetend voelt. Zóó is onze arme en ellendige menschelijkheid, maar, o, wie daar kunstenaar is, *hij* heeft de macht om zijn hoogste stemmingen, zijn meest geëmotioneerde en verbeeldingsvolle oogenblikken, die toppen van zijn bestaan, die de meest karakteristieke en tegelijk meest blijvende uitingen zijner Ikheid zijn, vast te houden en te bestendigen in de muziek zijner woorden, en hij laat zoo, boven al het getob van zijn daaglijksch leven, de beste opkleuringen van zijn vluchtige Zelf opschitteren als standbeelden van gloed tot bewondering der menschen, als de allerhoogste schijn, die toch eigenlijk ook, voor ons armzalig menschverstand, de eenig-verkrijgbare waarheid is. Of zoude er geen waarheid zijn in verbeeldingen, zóó werkelijk, dat zij, geworden uit vliedende stemmingen, tóch ons werkelijk leven veranderen en kúnnen gelijk maken aan háre schoonheid?

Als ik niet beter wist, zou ik durven zweren, dat er meer dan één Albert Verwey bestond. Want door zijn bundel loopen twee figuren, een goede en een booze, een blank-goudene en een asch-grauwe, die beurtelings het donkere of lichte hoofd opheffen vóór ons niet geloovend oog. De eene is de mooie, hartstochtelijke jongen met zijn hooge verbeeldingen, met zijn ziel vol muziek, de mensch die állen gelukkig wil maken en állen genot geven, omdat hij zelf zoo goddellijk véél geniet; de andere is de nuchtere, bedaarde burger, die stevig op zijn voeten staat en het leven in een boekje heeft, het boekje van zijn wijsheid, de drukke redeneerder, die alles wil betoogen en heel de wereld bedillen, omdat *hij* het zooveel beter weet, de in-ervaren practicus, die u zonneklaar bewijzen gaat, dat hartstocht een onding is, en men 't meest voor zichzelf zorgen en altijd hard werken moet,

kortom het traditioneele type van een Hollander, zooals dat tot nu toe altijd is geweest. Als wij de Gedichten achter elkander doorlezen, schuilt er in al onze vreugde en al ons bewonderen, toch een vage gedachte, een nauw-bespeurd vermoeden, dat wij voor een groote verkleed-vertooning staan. Wij meenden te leven in een leven van schoonheid, wordend op het woord van een heerlijken droomer, een hoogmooien mensch met klaar gelaat, maar zie, daar op eenmaal, veranderen die trekken, wij voelen hun koude, en vóór ons staat een kalme en erg-wijze prater met beurtelings zelfvoldanen of smadelijken glimlach, die berispt en leeraart, met harde accenten, vaak zelfs met gebiedend en toornig gebaar. De heer Verwey is een mengeling van twee temperamenten, hij is een Calvinist, door de schoonheidskoorts bezocht.

Want deze twee figuren zijn in werkelijkheid één: zij staan niet naast elkander als twee aparte individuën, zij omarmen elkander en doordringen elkander, maar in die omhelzing blijkt de schoonere het zwakst. Want ten slotte gaat de kunstenaar op in den zedeleeraar, de sublieme bezetene van alle tijden in den Hollander van een geslacht of wat, de man van de *emotie* in den man van het *begrip*.

Dat komt, omdat de opgewondenheid zijner groote verheffingen niet blijvend vat had op zijn gezonden en degelijken lands-aard, omdat de glorie zijner schoonheid, door de werkelijkheid overweldigd, bij die werkelijkheid als een schijn bleek te zijn.

> En zie, een schoone schijn
> Is om u, maar die ook dooft aanstonds uit.[2)]

En hoe dat zóó gekomen is, dat is iets wat ik verder vermelden zal.

De heer Albert Verwey is door negen Staten gegaan. En die gang heeft hem tot de openbaring van zijn allerdiepst Ik geleid. Negen maal is hij van physionomie veranderd, en

2) Zie pag. 81.

heeft zóó, zich ontpoppend van 't een na 't ander zijner voorbijgaande schijnbeelden, allengs 't waar karakter van zijn mensch-zijn onthuld.

Verwey is niet begonnen, als andere dichters, met gemoedelijke versjes op de schoonheid van zijn liefje of de grootschheid der Natuur. Zijn eerste probeeren was een grijpen naar het schoone in zijn zuiverste essence, in kleur en geluid en lijn en beweging, vrij-staand op zichzelf, - niet het zetten naast elkander van lieve gedachten en fraaie woordjes over een aangenaam sujet. Maar hij zag nog niet vast en zijn hand kon nog niet vatten, wat zijn oogen voorbijvloog. Onbestemd getjilp van een lief, zwak stemmetje, dat waren zijn eerste brokjes gezang.[3] Toch grepen reeds nu en dan zijn schoonheidszieke vingeren, in de vlucht, een mooien vlinder, klapwiekend op het rhythmusje van zijn ademend klein lijf.[4] Maar het schoone, dat hij wilde, het puur-mooi geziene, dát heeft hij eerst in ‘Persephone’ gedaan. In ‘Persephone’ en niet het minst ook in ‘Rouw om het jaar’.[5] Zóó was er nog niet in ons vaderland gezongen, zoo heelemaal zonder wijsheid, zoo heelemaal om de vreugde van 't puur-schoon te zien. Dit is Verwey's allereerste Staat.

Maar dit schoone was een schoon, geheel en al gescheiden van de werkelijke wereld, van menschensmart en vreugd. 't Was een heerlijk feest voor oogen en ooren, maar 't hart liet het koud. De tijd kwam voor den dichter, dat zijn menschelijkheid ontwaakte en bij het zien van een groot leed, door een ander geleden, uitbrak in een bui van hartstochtelijk gebed.[6] 't Is een groot visioen van lijden en vertroosting en eindelijken vrede, dat meer gepassioneerd dan de sonnetten van Shakespeare en ook meer verbeeldingsvol, niet zoo zwaar is van toon en niet zoo subtiel van sentiment. Ik ken geen Hollandsch vers dat zóó gloeit van tranen, tranen door de vreugd van 't bewonderen bedwongen, als die stervende Christus aan zijn kruis.[7] Maar hier reeds vertoont zich hoe Verwey's groote deugden tegelijk zijn gebreken zijn. Want zijn lijden met anderen is geen lijden maar ge-

3) Verwey heeft ongelijk gehad, met niet zijn eersten bundel in zijn geheel te doen herdrukken. Of alles of niets. Want zij zijn nu eenmaal publiek gemaakt, en de weggelatenen zijn noch beter, noch slechter dan de rest.

4) Bijv.:

> En de deizende sterren zij tinklen
> Hun vesper mij na, waar ik rijs,
> Tot die tonen mijn voeten besprinklen
> Op de trappen van 't zonnepaleis. (pag. 14.)

En:

> Van hare lippen gleed
> Doode- noch minnelied,
> Hare voeten bewogen niet
> In 't doodenkleed (pag. 38.)

5) ‘Van de Liefde die Vriendschap heet.’
Wij volgen, bij deze bespreking, de chronologische volgorde, niet die, welke ons door den dichter gegeven wordt.

6) B.v. bladz. 92.

7) B.v. de te sterk aangezette regel.
Of u uit vriendschap de arme' uit de oksels til. (bl. 154)

nieten, genieten van de schoonheid die er ligt in hun leed. Hij zoekt naar aesthetische bevrediging in hun smarten, en als zij maar *mooi* lijden, dan is 't hèm wel. Want al wie mooi lijden, zoo meent hij en schrijft hij, hebben eigenlijk pleizier. Ten andere kan men nu reeds bij hem opmerken een redeneerend ontleden van eigen emotie's,[8] dat vernietigend moet werken op alle verdere ontbotting van naïef gevoel. Dit is de tweede Staat van Albert Verwey.[9]

Op iedere opwinding volgt een reactie, en hoeveel te meer dus bij den zin voor het praktische van onzen poëet. Onmachtig zich op dezelfde hoogte van gevoel te houden, valt hij terug in een zelf-minnende bespiegeling, en vier sonnetten lang zwelgt hij zonder maat in een brutaal egoïsme, dat schoon is van afgrijselijkheid. ‘Mephistopheles Epicureus’ is een grandioos gedurfde ontleding van zijn eigen wezen, ontdaan van allen glorieschijn, zonder een voorbehoud of eenige pudeur. Zijne verklaring en verontschuldiging vindt die onverwachte val, van het licht in het donker, in de treurig-harde woorden van het gelijktijdige ‘In Memoriam’:

> ‘Geen mensch kan ooit het hart eens menschen toebehooren,
> Wie aan zichzelf ontviel bezit een andre niet.’

Deze gevoels-filosofie is de preciese formule voor een derde vervormend element in zijn zielsleven, voor de geest-richtende abstractie, dat iedereen alles alleen voor zichzelf zou doen voor zijn eigen pleizier. Maar hij vergeet daarbij deze ééne eenvoudige en groote historische waarheid, dat velen evenveel voor een ander gedaan hebben, als die ander voor zichzelf maar had kunnen bedenken.... en dat heelemaal alleen voor hun eigen pleizier. Mephistopheles Epicureus en die bittere woorden in ‘In Memoriam Patris’ zijn de sleutel tot ‘Cor Cordium’. Dit is de derde Staat van Albert Verwey.

Doch dit verzinken in zichzelf was nog niet beslissend en nog eenmaal verhief zich de dichter tot een hoogvlak van onpersoonlijken hartstocht en plastisch vermogen, zooals hij tot dusverre nog nooit had gehad. ‘Demeter’ is zijn vierde Staat, en dit was de laatste maar ook de allerbeste keer, dat

8) Dit ‘In Memoriam’ vertoont hier en daar afwezigheid van visie. B.v. o.a

> Dood, dat wil zeggen dat hij afsteeg en
> Ging slape' in de aarde waar hij eerst op reed.
> Derde van drie: rijde de heuchenis
> Dier doode ruiters ons in 't rijden voor.

Wat, *gezien*, een tegenovergestelde uitwerking heeft dan die bedoeld. Ook de soort van geluid verschilt eenigzins van die van ‘Demeter’ b.v.

> De dokter zei't.
> Mijn moeder zei't me aan tafel: Mietje zeit,
> Dat Alberdingk Thijm dood is. D' dokter zei 't.

9) Tijdschriften b.v. als ‘Europa’ en ‘De Tijdspiegel zijn reeds begonnen Verwey te prijzen, naar aanleiding van ‘Van het Leven.’

de dichter geheel en al buiten zich zelf trad, zijn eigen ik vergetend in de schoonheid van wat hij zag. Persephone en Demeter zijn de eenige momenten, in Verwey's creatie's, van niet-reflectieve maar epische lyriek.

Maar dan, o dan komt zonder eenigen anderen merkbaren overgang dan een langdurig stilzwijgen, die monoloog met zichzelven, die hymnus op zijn Ikheid, de Epipsychidion van zijn eigen ziel. Daar school van den beginne in Verwey een neiging om zichzelven te voet te vallen en met zichzelven te leven in een altijd-innig saamgesprek, koud en gesloten voor die vreemde wereld met haar bewegende figuren en wèl voelende harten, maar waarvan toch ieder altijd voor zichzelf slechts slaat. Wat is elke band van mensch met menschen, alles gaat voorbij en alles verandert, en slechts onze allerdiepste Ikheid blijft. Die moet men zoeken en haar moet men vertrouwen en zoo hebben alle groote mannen van oudsher gedaan.

Aannemelijk en verstandig schijnt zeker deze levensbeschouwing, maar toch ziet de dichter een kleine bijzonderheid over 't hoofd. Dat, wat staatslieden en geleerden, en hoofdofficieren en handelslui in de wereld vooruitbrengt, ten eenenmale noodlottig voor den dichter is. Den dichter, die zijn gevoel moet veerkrachtig en frisch houden, door voortdurend-werkend contact met zijn medemenschen in smart en in vreugde, en die zoo hij, als die anderen, gaat zitten in zichzelf, in zelfgenoegzame koudheid, spoedig geheel en al zal ophouden te voelen, en in plaats van de emotie te genieten en te lijden, zal begeeren te kennen en te hebben het *begrip*. En begrippen, daar hebben dichters al heel weinig mee van doen.

Hier sluit de vijfde staat en het eerste half-gedeelte van Verwey's psychiek.

‘Tusschen vorige en volgende’ noemt de dichter het nu komende, als voelde hij zelf, dat zijn leven en werken uit twee zeer verschillende helften bestaat. Het is een overgangstijdperk van schaarsche productie, waar de goudschijn

van vroegere schoonheid nog naspeelt in beeld en geluidsoort, maar de gedachte reeds geheel bij zijn later Zijn behoort. Hier geen tranen meer, geen vreugde meer, maar een menschverachtend staren, een hoog-uit redeneeren, en beweren en leeren van uit de teruggetrokkenheid van zijn eenzaam Ik. ‘Bij een Trouwmis’ is het geweldigste van al 's dichters Sonnetten, een zonder menschelijkheid gezien en ijskoud haut relief, gehouwen in een rotswand, met een onderschrift als een vloek. Wie zóó de menschen ziet, dat alles wat zij doen in hun schoonste momenten, gedaan wordt om wat anders, met andere gedachten, dan de schoonheid die zij voorstellen, die man kan een sterk en belang-inboezemend schrijver, maar die man kan niet langer een lyricus zijn. En dan de ‘Zeven Sonnetten’, die bewonderenswaardig konsekwente uitbarsting van gelijkhebberij en heerschzucht, waar de dichter, na in ‘Cor Cordium’ zich zelf geïsoleerd en als de eenige mensch gesteld te hebben, nú zich plaatst tegenover de anderen, menschen en dingen, als iets geheel afzonderlijks, en straffeloosheid eischt voor al zijne daden, tegen anderen te bedrijven, op grond van 't ergerlijk en doorzichtig sophisme, dat niet hij, maar 't Leven hem doen laat, zooals hij doet.

Deze zesde onder de staten van Verwey's leven, is de laatste voor zijne verbeelding, en de eerste waarin hij tot heftigheid vervalt. Tot die heftigheid van uitdrukking, die buiten den toon valt, en die verder, in zijn later werk tot een soort van oud-Hollandsche ruwheid worden zal.[7)]

Nu komt ‘Van het Leven’. Aesthetisch heb ik dit werk reeds vroeger gekarakteriseerd.

't Is sterk, maar zonder lenigheid, 't is wijs, maar toch zonder die gratievolle kalmte, die de echte wijsheid geven moet. Verwey plaatst zich hier tegenover al zijne medemenschen, groot en alleen, als de wetende Afgezant van de Hoogste Abstractie, wier wetten hij verkondt. Maar met ál zijn overtuiging weet hij ons niets te verhalen, dan dat wij meenen te leven, terwijl wij geleefd worden, (alsof ieder dat niet wist!) en dat klagen en verdriet hebben, en genot niet het minste, heel verkeerde dingen zijn, onverstandig en on-

7) B.v. de te sterk aangezette regel.
Of u uit vriendschap de arme' uit de oksels til. (bl. 154)

gepast. Want de mensch moest weten, dat al zijn ellende slechts een vaderlijke kastijding van het over-goede Leven is, en dat het eenige genot, dat een mensch zich mag veroorloven in het onvermoeid vervaardigen van woordkunst bestaat. Alsof juist niet een groot gedeelte van de kunst van alle eeuwen uit tranen en klachten en de verrukking van 't genot ontstond, en alsof niet de kunstenaar, die deze drie menschelijkheden verloochent, zich den grond waarop hij staat, onder de voeten vernielt. Smart en vreugde is het daaglijksch brood van den lyricus, en wie in stede van deze den toorn als lans, en de boetpredikatie als armschild kiest, kan wel vele menschen verwonden en op de vlucht drijven, maar de kreet, die zijn keel ontsnapt, zal veel meer het rommelen der bedreiging nabijkomen, dan het klare geluid, waar een hoog mooi mensch in spreekt. De Toorn is Verwey's allerlaatste sentiment geweest.

Want ‘Bij den Dood van Alberdingk Thijm’ is niet langer lyriek. 't Is didactisch betoogen en ethisch leeraren en voor de veelvormige emotie kwam het preciese *begrip*. Het allerduidelijkst blijkt dit uit de volgende plaats:

> Laatst reed 'k in de manége een grillig paard,
> En de pikeur, die wou dat 'k wennen zou,
> Liep met de zweep te klappen, en een striem
> Patste over de enkels en omhoog stoof 't dier.
> Toen kneep 'k wel met de knieën stijf, strak-spiers
> Perste ik de hakken neêr, teenspitse' omhoog,
> Spierde óp 't laf lichaam, een kolom van toorn, -
> 't Kop-rukken rilde door mijn rust'ge vuist; -
> Trotsch, hoog op staat'ger stappen deining meê,
> Reed 'k die mij reed, en 't trotsch dier onder mij
> Schokte 't spiertrillen van mijn trotschen toorn.

Wie zóó, in een bijzonderen toestand van ziel en lichaam, het voelen van zijn emotie's ondergeschikt maakt aan het nauwkeurig detailleeren zijner sensatie's, aan het grijpen naar de abstractie van wat er werkelijk gebeurt, die man wil voor alles en alles begrijpen, bij dien is de passie in obser-

vatie vergaan. Dit is verstandswerk, geen gevoelsuiting, maar verstandswerk hoort in het proza tehuis.[8)]

Ja, 't verstand, daar is Verwey ten slotte op terneêrgekomen, en al die lyrische gedroomde grootheid van vroeger is vervangen door een solied Hollandsch inzicht in het menschelijk bedrijf. De echte, wijl allerbinnenste Verwey is eindelijk aan den dag getreden, als een in-gezond Hollanderr, met een koel, klaar hoofd en rijpte van praktischen geest. Hollandsch is ook zijn gebruiken van onomwonden zegswijzen en de krachtige volkstaal, waar onze oude kluchtspeldichters zooveel applaus meê hebben verdiend.

Juist nog te rechter tijd heeft Verwey leeren inzien, dat er nog iets anders in ons leven te doen valt dan mooi-zijn en voelen, dat men op zijn zaken moet passen, als een verstandig man. Wij verwachten dan ook van hem nog uitnemende bijdragen tot de kunst van te leven en de kennis van den mensch. En wij durven hem voorspellen, dat hij daarmeê op weg is een populariteit te veroveren zooals hij met zijne vroegere créatie's nooit had *kunnen* behalen.[9)]

Maar juist daarom, nu hij op het punt staat een lieveling van ons volk te worden, moest hij zorgen, dat zijn pen hem geen parten meer speelt. Want al zijn de kwaliteiten van zijn werk ook wat veranderd, al week de fantasie voor 't begrip van de dingen, de emotie voor didaktiek, dat is toch nog geen reden, voor een zich zelf kennend schrijver, om onbenoembare dingen aan 't publiek te laten zien. Want ik ten minste zou geen naam weten te vinden voor die zes-entwintig laatste bladzijden, waar 't oorspronkelijk werk meê sluit. Te beginnen met de vijf Idyllen is 't een gebrekkig gestamel, ongeloofelijk zoo geknoeid, waar oogen en ooren het hoofd bij verliezen en waar het hoofd oogen en ooren gaarne kwijt zou wezen, om niet behoeven te hooren en te zien. Wij zijn echter overtuigd dat de heer Verwey dit spoedig zal doen vergeten door een breed gebouwd leerdicht over de Beteekenis van den Mensch. Wij ten minste willen niet gelooven dat In Memoriam Alberdingk Thijm 's dichters

8) Dit ‘In Memoriam’ vertoont hier en daar afwezigheid van visie. B.v.o.a

> Dood, dat wil zeggen dat hij afsteeg en
> Ging slape' in de aarde waar hij eerst op reed.
> Derde van drie: rijde de heuchenis
> Dier doode ruiters ons in 't rijden voor.

Wat, *gezien*, een tegenovergestelde uitwerking heeft dan die bedoeld. Ook de soort van geluid verschilt eenigzins van die van ‘Demeter’ b.v.

> De dokter zei't.
> Mijn moeder zei't me aan tafel: Mietje zeit,
> Dat Alberdingk Thijm dood is. D' dokter zei 't.

9) Tijdschriften b.v. als ‘Europa’ en ‘De Tijdspiegel zijn reeds begonnen Verwey te prijzen, naar aanleiding van ‘Van het Leven.’

laatste uiting van ernst zou zijn. De heer Verwey heeft zich alleen wat overhaast.

Verwey's lyrische kunst is net als een vlam geweest, die begon al spelend, en om zich sloeg en opsloeg, hooger, tot een zee van vuur, maar toen weêr ineenslonk, bleeker en bleeker tot er niets overbleef dan de donkere kool. Als hij die nu maar lang genoeg in het donker verborgen laat liggen en rijpen tot echten diamant. Was niet Milton vijftig jaar, toen hij Paradise Lost begon, na twintig jaren zwijgens?

Een verbeelding. Door Delang.

Een lang eind oever lag breed in het lage lommer van gerijde oude boomen - mooi en wat verder de oever kaal - de boomen de dikke, ingeplante stammen àfstaande van het water en dan de erg-breede weg; aan de rivier de omlaaggaande bedding, vaal rood van afgesleten steen en met een gekromd lijntje aanspoeling. Van de weggetjes - tusschen de boomen opkomend uit een dichte planting, die als een laagliggend vuilgroen neerlag binnen het hooge afzonderlijke van de oude boomenrij - werd beneden de zware, dun over het water uitpuntende bedaking van groen en voorbij den breed heenplattenden weg de rivier uitgestrekt gezien bij zeer smal hemel-blauw; het soezelend warm-blanke water tot-aan het lage oevertje vlak-over. En rechts in een kromming de lage volte van een stad, het hooge klein door de verte; eerst in de huizen gapingen, het grauwe en hooge gebroken, dàn in een rij als langs een kade de witte en grijze huizen, maar veel witte en alle door de verte klein; laag en breed de rij, laag-beneden een hoogen, achterstaanden toren en een meer-nabijë, hooge zeskante kerkbedaking, mooi in een steenen spits als in een versiering eindigend - een toren en een spitsje, beide grijs en de groote van-boven in-eens stomp af, met twee te-ziene wijzerplaten in de zijden, ferm-duidelijk in het hooge; goud

in blauw. Voorbij de stad de tuiging van veel schepen.

De rivier was zonder leven van booten met niets dan het ongeziene vlieten van het platte, blauw-grijzende, goud-bespikkelde water heen naar de stad. De oeverweg rustte, breed onder het geboomte, lang uitgespreid neerliggend, leeg. Tusschen twee boomen was klein en blank onder de groenende hoogheid van hun stammen en hun verre van-een staan, de wegwijkende leuning van een bank - en in den zachten, afgaanden grond zakte de bank bij het neerzitten even fluweelig in naar de heesters omlaag, achter.

De groote stilte was rondom: over het breede water en langs den groen-groenen, even-òpkantenden oever aan de overzij, den leegen weg en de onbeloopen paadjes; de stilte van den Zondagmorgen vèr-weg in onbewogen, verweekende lijnen en strepingen van de tuigazie der schepen, de stad breed uitliggend in den klaren dag als wachtte ze.

De groote stilte was dichtbij met het hoorbare neerzitten op de heenhellende bank en in het ritsel-kraken bij het verzetten der rustende voeten - de stilte in den eenling een weemoed en de verre stad van niet-te-ziene menschen in een zonbeschenen bewegingloze gezichtsruimte het vage verlangen; de stad mooi en de menschen mooi, de werkelijkheid wèg onder de bekoring van de smartend dorstende verbeelding.

Toen zetten in de ijlheid van de omgeving de gedachten uit, rukten van het dwalende oog voort tot de verre te-ziene punten; raakten de stad aan in de innigheid van een lieve herinnering, tipten in het water - van een zwemmer de frissche liefde - en schoven heen langs de kronkelpaadjes van het lage achter, tot ze kwamen op den hoogen, verren weg met wandelaars, de zondagsche mannen en prettig teziene meisjes; een heel natuurtje vol van het mijmer-zoeken van een mensch - een leegte die verdwijnt in de volte van het binnen.

En in het blijë terugzien van kleine steedjes en een paar groote brokken stad bij warm-gevoelde lange strepen buiten, vol nauwte en ijle leegheid - in het blije terugzien was de vrouw, de mooi-geziene vrouw uit het jonge leven.

Aan de eene zijde hel-lichte huizen in den heeten middag; groote, witte huizen met leege, zonnige tuinen rondom, de hekken opengestooten. Aan de andere zij - huisje tegen huisje, tuintje aan tuintje, in het donker van groote boomen langs den weg - de woningen van burgermenschen, in elk tuintje een smal-gerand perkje met ingeplante, dorre heesters en vale, aan kale stengels hangende bloempjes; een weggescholen duister, stil, vol sluimer en waaruit tusschendoor de dicht-volgende boomstammen de koelte streek, eerst lekkervoelend en dan op den droog-bruinen weg in de ijl trillende, gelige wiebelingen van dóórschietende zonnestralen bevangen, het overhangende gebladert smaragd-doorschenen. Onder de heenglijdende welving van groen de leege weg, òp naar de schaduwlooze, hel-geziene verte van den heeten zomerdag.

Dan het als iets-nieuws voor den stêemensch zelfde kleedijtje van veel meisjes: het geplooid borstige jak, plooitje naast plooitje, netjes-plat op-en-neer, een breedmakend rijtje; het paarsche jak stijf-schoon, wijd geschoot tot een kuischen omvang om heupen en ronding, het lijf breed omvattend tot de knie en de glans-zwarte rok effen zonder een smetje; wit-doorschemerd paarsch eenvoudig-frisch over en tegen rustig, innig-eegaal donker, vóór een zwart-zijden schortje, mooi-ongebruikt neerhangend uit een smal-zwart gebanden inrijg der lendenen - een uit de kleeren gewonnen lijn van het altijd mooie maagdelichaam. En het hoofd bloot, het haar eenvoudig gladweg, plat naar links en naar rechts plat, een even-glimming zonder één roos-witje; de vleesch-gele, breed-willende scheiding midden-in naar een toetje van netjes gebonden haar achter aan het hoofd - het jak in den hals en aan de schouders laag en tegen het blanke, altijd bloote vleesch een breede band bloedkraal, rijk rood op vleesch-wit en de gladde, paarsche rug breed door het effene, stevig-breed en gezond en vóór, beneden het kinnetje, het rood van links en het rood van rechts samen naar een rood-gouden slotje, dat in een zacht-inziend keelkuiltje rust.

En zij het haar donker-bruin en het gewone, nette aanzien nòg netter en handen lang-blank, kindje thuis.

Eéns gezien, een net, proper meisje. Dan een bekend smoeltje. Toen - zij vooruit, stapje bij stapje, rustig haar weggetje. Maar in-eens in haar rug een voelen van gezien wezen van achter en dan de oogen schuin-op, eerst een beheerscht lachetje en meteen een oogengroet en een onhoorbaar lispen van gedag, lief door de beheerschende kalmte, ongemerkt gewoon de groet; een klein, minzaam wezentje nog, naast een grooten, recht-oppen meneer.

En haar heupen breed - breed in-eens - in den omvattenden schoot, de rug gezond-stevig binnen de effen-paarsche omspanning.

Eenig-bruin het kapsel, het mooi-bruine, glansend-weggestreken, plat-bollende kapsel onder een gedachte mondspitsing, gedacht in een pijn van verlangen; verbeeldings-kusjes die neerkomen, klein en gauw, in den neus het even-geurtje van het natuurlijk-nette jongemeisjes haar.

En in haar verbeelde hoofdje om het kleine, poetige mondje de òmspelende, niet-wègwillende groetlach, de oogen bruin en òp, het bleek-vleezen gezichtje zonder smet, de wimpers donker.

En het is een gezichtje geworden van nooit-nog-geziene kalmte zonder één enkele doortrilling van wildheid, een poppesmoeltje, levend door de bobbeling van het lief-innemende, een rustige welwillendheid in lach, in kijken en geruischloos bewegen.

Een moedertje heeft een meisjesportret in een doosje bij meer, één kennisje bij meer kennissen. Het oudje schuift en scharrelt en haalt een rechtop juffertje met een bleek smoeltje uit de anderen, die suf-onbekend vóór zich kijken, mannetje op mannetje; zeven poppetjes in een doos. Het meisjesportret het meisje als dametje.

De warme herinnering weêr - nu en in-eens - aan een ekstaze-toèn, toen opkomend met een inzwelgend diep inhalen van adem als een zucht van begrijpen; een van mooi is het gezicht, eenig mooi, onalledaagsch mooi en van het is de kop van een madonna, klein en fijn, omfloersd licht uitstralend als het zonlooze licht van een dag zonder zon, een bleek-

begrepen glans midden-in een omgeving van prentjes-grauw, een madonna uit het oûe geloovig-roomsche Italië van een duur plaatje.

Maar de weg Bertha.

Middenop; plotseling-dichtbij - zeker uit het duister der huisjes - rijzig, nauw het lichte huisjaponnetje, de onversierde tuinhoed vuil-geel; gauw voortloopend. En onder het voorbijgaan een snibbig, onbewegelijk gezichtje en ferme, lang-òpkijkende, mooi-blauwe oogen.

De weg Bertha. En het huisje. In-eens een afweten van haar opzijn en reeds naar bed zijn, van haar uit-zijn ofthuis-zijn en een begrip van de kamers waar witte beeldjes hoog in het donker staan, een groot begrip van haar bezigheid; zij over twee buurkinderen, wier moeder kraamt - haar oppas de lieve opoffering van een makkelijk-levend meisje. 's Morgens, de kleine ruggetjes tegen het glas, één voor één de kindertjes op het vensterbank, vóór hen het groote meisje de voetjes pijnlijk in de vast-aangeregen laarsjes klemmend, een flauw geziene vrouw in een donkere kamer. Dan de twee naar buiten - Berthaas kinderen - in het kleine tuintje-vóór; blauwoogige dreumissen, het houten paardje suf-wachtend onder hun kijken naar een voorbijganger. Of Bertha mee met hen om te hooren hoe moe is: een rijzige, lichtgekleede vrouw tusschen twee roodgejurkte kindertjes en onder het voorbijgaan allen de blauwe oogen òp. En op het gras broekjes van jongetjes plat-uit en Berthaas zakdoeken; bloemen in vazen en schoongehouden plantjes in hard-roode potten op een rijtje in het open venster. En in de lucht een pleizierig praten over haar; haar meisjesleven los, haar naam en haar leeftijd.

De leege weg in schaduw en Jansje - Bertha voorbij - aan elke hand een kind, een kindermeisje. De wit kanten, goud-doorschenen kap rond om het hoofd, schoon-wit om een bruin-bronzen gelaat. De groote oogen bleek-blauw onder breed-zwarte bogen die dwepen en zijëne wimpers. En de

lippen in het gele vel rood, heftig wit haar boezelaar met vouwen. Nog geen twintig, Jans.

Maar de gedachten schieten in de herinnering van het pas-voorbijë en staan dan fel-rechtop, in-eens klaar-kijkend. En van een streelende hoogheid de gedachten; in den heerlijken dag van een alles kunnende hoogheid, het lichaam in een zondags-mooiheidsgevoel. Voorbij jaagt een bootje, in de mast een vlaggetje; het bootje in een gang van blijheid.

Een perron vol van een wachtend voortstappen en een telkens omkijken naar den kant van den trein; de stad laag in een zonnig herfstblauw: een stompe toren - ferm-log - op een rijtje naar beide zijden onnoozele spitsen van kerkjes, hier een en daar een. Dichtbij de heel-geziene koepel van de diergaarde.

Maar geen trein.

Op een bank tegen den muur twee dames; een gewone en een mooie. De mooiheid van de eene een blauw zijden kleed onder een kort grijs manteltje, een licht zomer-hoedje op. Haar gelaat vleesch-wit; de mond groot, vast-gesloten; de neus grieksch, ferm-op de blauwe oogen. Heur opgestaan heen-en-weer drentelen uit ongeduld: een oudere dame uit den erg-gegoeden stand naast een jonge, grootere. En deze trotsch-rechtop, flink-uit kijkend; veel blond haar over een vleesch-witten hals; een gelaat zonder lach boven een ruim kleed van brutaal blauw. Een jong meisje dichtbijgezien.

Toen laag heenschuivend onder het zwart-groene van plantsoenen en huizen der verre stad een treintje, erg beneden den grooten toren, langzaam. En met een gier zijn zwenken op het perron áán, zich als met diepe ademhaling uitzettend: een trein met wagens, een lokomotief vóór met persingen van stoom in de zijden; een gaande zwaarte, van voren stug-

plat, die - groot van vormen - het lage station binnenrent en stilstaat.

De menschen van het perron op de portieren aan met in-eens niets in het hoofd dan den wil in de wagens te komen en uit de portieren bukkende menschen met pakken. Kondukteurs die kaartjes opvragen en er een knip in geven, deuren die dichtklappen, een bel, een fluitje - de menschen van het perron in de verwondering van een nieuwe omgeving, onderwijl een dóórzettend schokken, dreunen en wiebelen en de oude gedachten weg.

Dan een perron van aankomst: een volte van rijkgetooide dames en een burgermans aangekleedheid; hotel-uniformen die tegen de menigte in schuiven; de mooie dame en de weggegane gedachten in-eens terug. In het voorbijgaan op haar gelaat een voelen van haar hoogheid; zij en de menschen-massa de steenen trappen af, aan den beambte de kaartjes en dan een even opzien, en het leek nu een vriendelijkheid onder haar deftigheid uitbarstend. Daarna allen de mooie stad in; pleinen, groen, veel witte huizen, veel zon, veel rijkdom; trams, rijtuigen: de verspreide volte van een trein die aankwam. Na de pleinen de straten, de bezige menschen in de stad van hun thuis, de ratelende karren, de stilstaande agenten; een nieuwe volte met nog-maar een enkel verloren spoormensch als een kennis er tusschen en op het rechtsche trottoir binnen het zwarte gaan langs de huizen de mooie dame.

Met het opwaken van de mooie stad, met het zacht-heen gedachte zóó-was-'t, de weedom als toèn - in het oog het blanke blauw - de òpwerkende weedom van het lang-voorbijë; warme, neerdroppende tranen heel binnen-in - dan een en dan een; het trotsche, blauwe gaan, het mooie gaan tegen het eenvoudige gaan, het innig-eenvoudige, het lieve; het te-ziene in het oog, in het hoofd het lang-verdwenene.

Daatje in haar sjovele kleedijtje en het onbeduidend, zacht-lieve loopje, het kussende gaan van haar voetjes. In haar bleeke gezichtje de oogen zwart-bruin, droef-waterglansend of

verwonderd-groot als oogen van een mooi, dwepend kind.

Daatje haar ronde kinnetje, zóó zacht dat je het zonder eind met je vingers wilde aanvoelen, haar hoofdje in je arm. Haar mondje open - rond-open - als het kuste. Dan ging een warme adem van lachen tusschen haar dons-zachte, vochtige lippen heen, een mondje om kleine kusjes op te geven. Want als je daar ferm op zou zoenen, had je haar zeer gedaan en je zoudt in-eens niets aan haar gevonden hebben. Neen, je moest erg voorzichtig met haar hoofdje omgaan om het lieve niet doodtepletten. Haar ponny donkerbruin ponny, dat haar voorhoofd wegdonkerde en mooi kroezelde en waarin je vingers gingen tot de toppen het fluweelen vel aanraakten, heel even. Haar ooren mooi-blanke ooren, de randen om de voren rond gerand en even-warme lelletjes. Haar neus middenop verbreedend. Maar dat zag je niet als ze vertelde en vroolijk keek.

Door het hoofd gingen nu haar vertelsels, in de ooren haar verbeelde praten - het dichtbijë fluisterpraten, haar lachje er tusschen - of haar stemmetje eentonig, zonder hoog of laag; de klacht van een langzaam-begrepen, verdrietig leven. Haar meisjesleven wéér; gedachte herinneringen en die door haar verteld om het rechtop-staan in haar onbewust-gevoelde leven, zooals geziene bloempjes staan in het ongevoeld-geziene gras; de bloempjes haar praten met een tikje blijheid er tusschen; zij een ernstig meisje, dat lachte, een begin van huilen van-binnen; de droeve herinnering aan zoo'n beetje vreugd bij zoovéél displeizier.

En de gedachten gingen. Ze gingen door den bleeken dag van het eigen leven terug: lang, moe, treurig-eentonig; eerst de gedachten aan Daatje alleen en toen door de droefheid van haar zien het mijmer-denken, waarin ze vaal werd boven het strak-platte, ernstig-uitliggende meêdoogenlooze van het Leven: een veld met de weggetjes van veel menschen - ze gingen van Daatje heen, kropen, kropen zacht, allerzachtst voort, loom in een dorsten naar vreugd. Ze kropen. En ze omgingen een ander. Toen raakten ze die in een opleving

aan. Ze staartten, kronkelden, rekten en rugden. Een warmte van blijheid werd. Een ontwaken der vreugd. Het tintelend leven, dat oogschittert en lacht: uit het bedekte van het verleê het àndere Daatje òpklarend als een zonnetje.

In den koud-klaren middag was in-eens háár komen geweest en toen bleef het, elken dag om denzelfden tijd, zij tusschen de lijven der vele wandelaars uitschuivend. Ze ging gauw en handig langs den trottoirband, zeker om minder te hoeven uitwijken of omdat ze het nog aardig vond uit haar pasvoorbijën meisjestijd; ze ging, een vuurrood japonnetje eiken dag onder een grijs-zwart fantaziemanteltje, een donker, mooi hoedje op, de gauwe voetjes over het blauw voortbandende steen en niet zooals een kind doet, het bovenlijf waggelend, telkens een hiel vóór een neus van een voet, maar ongemerkt, zoodat eigenlijk niemand zoo op het oog haar langs-het-kantje-gaan merken zou. Op mooie middagen - de lange gracht binnen den krommenden trottoirband vol donkere lijven, donker van het zwart der heeren, donker van het blauw der dameslijven en het grijs; warrende bleeke hoofden met kleurige scheuten van dameshoeden er tusschen - was in de volte een vermoeden van haar en ze werd dan het liefst om het turen, dat noodig was; zij wat kleiner dan anderen. Dan tippelde in-eens een beetje van haar rood in de zijde der menschen, met uitblijven, het beetje telkens weer te zien, tot een zwart heerelijf op-zij ging en zij er was, dichtbij maar voor het erg goede zien vèr-af. En dikwijls moest haar gauwe voorbijgaan gebeuren, eer ze aan het oog innig-goed bekend was.

Haar gelaat een van beneden de twintig, zonder hevige trekken, met een op het punt zijn in een lach te vallen, omdat er op een naaiwinkel altijd wat te giechelen is; kleur vaal in het gele; oogen grijs; grijs-blond, groezelig ponny. Haar neus een ferme lachende neus in een gezicht vol joligheid; de oogen vreugde-grijs, die altijd prettige dingen gezien hadden of de treurige héél even, zooals een ongeluk op straat gezien wordt; haar doen een drukte van pleiziermaken,

een drukte en een gauwheid die haar den naam van jolige meid hadden gegeven; zij nog zonder den weemoed van bijna-volwassenen, zonder nog de volte van uitzettende boezems of den meisjeskommer, die met het vrijen begint: in-eens een behoefte aan veel leugentjes - de jongen voor háár jonge leven een vreemde, even kittelende adem of als een overal-van rondloopend groot ding om vertel-gebbetjes mee te maken als je met de anderen een heelen dag rond-scharrelt op de bovenkamer van een naaijuffrouw. In de bezige wording van haar vrouw-zijn haar gangetje het oûe; licht, vlug, een beetje mager, alleen met wat andere gesprekken en een tikje langere jurk dan vroeger. Ja, ze wàs anders; de innig-blijë was zij.

De droeve, donkere Daatje haar beetje geluk, het geluk van met z'n tweeën te zijn geweest, zij en Dirk; 's avonds in de overhoope kamer twee kleine, het pleizier weghoûende deugnieten met vandaag-gedane dingen, waar niemand van wist, in het hoofd, over hen twee groote menschen: de moeie, uitgewerkte moeder en de fijne, akelig-nijdige moeders-zuster.

En het lispte weer van haar pretjes, heel langzaam gezegd als een gefluisterd verhaal in het oor-binnen, zooals het zacht heen weende in den grauwen regendag van Daatjes leven; al die vreugdetjes één met de liefde van een zacht meisje voor een broer.

Ja, ze had toch ook wel leut gehad in haar jeugd. Dat heb je vanzelf als je met z'n tweeën bent, thuis niks en altijd zoo'n kreatuur, die je stiefmoedert Daatje en Dirk geen zuster en broertje - een jongetje en meisje - twee moeders-kinderen, méér niet. Hij zonder vriendjes; hij geen paardje, zij geen pop. Samen de boodschappen en dan aldoor kattenkwaad. En loopen, Jezus! Heele middagen op sjouw buiten de stad. Een morgen naar de Veemart. Dan met nog meer aan het hek wachten met een takkie in de hand; de koeien er uit, zij mee in het ongelijke geloop van andere kinderen: hollen en stilstaan. En dan oppassen

dat de kerels, waarvan de beesten waren, je niet bij je kladden kregen. Of - nog erger - met de schapen meê, een gauwe deining van wol, breed of lang-smal als er kinderen in de zijën vielen - de schapen de koppen even op, met duizendpootig gedraaf. Daatje en Dirk in het land bij de bokken en die plagen tot er een springen ging. Maar, dáár lachte je je dood om.

Daatje en Dirk in één bedsteê toen, elk een hansop aan. Tante boodschappen - moeder uit naar haar menschen - zij in hun sopp en in bed, holderdebolder over mekaar aan het vechten, het dek weggetrapt. En Dirkie haalde een touw. Daatje geslacht als een koe, de beenen in een lus van het touw en dat over een kram aan de zoldering. Ho-ee; ho-ee, het beestje de hoogte in bij de beenen, de neus in het bed, steunend op de handen. Een oûe, platte liniaal Dirk zijn mes; zagen, zagen, zagen, de koe in tweeën, tusschen de beenen te beginnen. Een groote pret en om je een ongeluk te lachen, maar het dee toch erg zeer. Kleine Da: ‘nou jij 'ns,’ volhoûend; Dirkie doodleuk ‘dankie.’

En meer spelletjes, allemaal dingen die Da pijn deeën. Maar Dirk dee het er niet om. Het kòn wel bijna niet anders. Een koe slachten zooals de slager - want als het niet ferm gaat, kan je het net zoo goed laten; dan is er niks om te lachen - of een varken kelen met een liniaal en je knie boven-òp het beest, of paardje spelen en als je paarredje dan moet draven, doet die koe is of het gebit in den mond heeft wel 'es zeer. En dat hoort ook zoo. Want Da haar slager zijn, daarvan wist Dirk vooruit, dat alle pret gauw gedaan zou zijn, zóó zachthandig zou het gaan.

Maar Daatjes alleen-zijn was zoolang al. Zóó ging het altijd. Altijd. Treurig die meisjes tegen de jongens genomen. Jongens gaan hun weg. Hoe dan ook. Dirk nu thuis een die geld inbracht, een heel volwassen man, uitgegroeid, een nieuwe meester, de zuster beneden hem klein; de vrije, groote man naast het vrouwgeworden meisje, zij een nieuw eigen-onbegrepen lichaam, dat schuilen wil onder het fluister-vertrouwen van een alles-wetende moeder of suf-mijmerend

in de stilte van een van jongs-af geziene alkoof, het wordende huiswezen naast een voor wien de wereld bestaat; hij telkens weer thuis met nieuwe praatjes van het buiten als een die uitrust in zijn kosthuis, de anderen in hun eigen thuis met gewoonte-handen zijn brood snijend; daarbuiten een opkomend dringen van staat en vrouwen om hèm - allen voorbij aan haar, zij niets. En hij groot door hem te denken in gevaren, gevaren van vrinden, van uitgaan, van den degelijken drank die de jongens hebben wil, een heele politie die het jongemannen gejool in toom houdt; groot door zijn ernstige praten van trouwen, in zijn zak de klinkende guldens - zij een nieuw huishoudstertje in het oûe thuis, klein met al haar manieren van wachten; beiden de pret in het lijf, de levenwekkende, gezonde geslachtspret en het meisje met in-zich de Vrees, de wil verzwakt door geruchten en praten en de jongen in een vrij gevoelen, een overmoedig durven en een bewustzijn van mogen; het meisje zonder-nog het besef van het genotlooze leven van haar geslacht als door een liefde néér voor de ongezegde bekoring van den eersten man in haar leven: een broer.

In-eens drong ook dàt lieve in Da binnen het klare bewustzijn als een roep van haar liefheid òmgaande, de romp wakker in een opleving.

In het hoofd boven het opgestane lijf, de gaande beenen ritsel-krakend over de omgroende leege paadjes, vielen de opgezette gedachten neer onder het pijn-schokkend inkomen door de oogen van het te-ziene - vielen met den doffen weemoedslag van de innig verbeelde herinnering, de omgeving slaand in het strak gespannen van het in-zich-levende binnen; het loopende lichaam vraagjes zeurend van hoe te gaan en hoe laat. En op den hoogen weg de onbewust-geziene menschen, de gewoon-geworden menschen uit het alledaagsche. Dan de stad en wéér het even-denken over de keus van gewoonte-gangetjes: het zóó loopen of zóó.

't Was het uitgaan der kerken.

Toen in-eens het klare denken aan Adèle als een blijë werkelijkheid, omdat ze altijd in die kerk kwam en dezen weg nam. Onderwijl het kijkende gaan het ingehoûen mond-lachen, wijl ze haar altijd Deeltje noemden en ze het goed vond. En de avonden van haar leeren kennen, heel in de verte en de keer van haar zien op straat kwamen terug, duidelijk. Dat was óók een kerkgang geweest.

In de zondagsch-gesloten straat over de bruin-bewasemde steenen waren de vrouwen gekomen en de mannen er tusschen, een heer bij veel dames, menschen die uit de kerk kwamen, velen in beleefdheids-praten, kennissen bij kennissen, allen naar huis om te eten met een beetje verkleumdheid in hun gaan, donkere lijven in pas aangedane winterkleedij. In de onbekende aanlooping der menschen was ze in-eens vlakbij geweest, een deftigheid van haar en twee anderen; zij middenin. Haar mooi-gele gelaat verdegelijkt tot prachtigen kop onder een pluchen hoed, zwart, zonder te-ziene siersel, één rand òp en breed en langzaam naar den anderen neeren heen. Toen onder het gedag-zeggen haar oogen vrindelijk-groot. Haar lichaam wèg in de winterkleeding, een prachtig te-ziene kop boven veel om een vrouwelichaam neergaand zwart en donker.

Rustige vrouw die wist nooit kwaad te hebben gedaan, vrij-geworden in een omgeving van die haar nooit zeer zoûen doen en daarom kalm haar meening uitend, maar in de tweede plaats eerst, aangenaam-overtuigd, zonder overdrijving. En zóó netjes de dingen zeggend, dat ze nooit weifelde in de vrees den ander onaangenaam te zijn, ook omdat haar meeningen zóó eenvoudig-waar voelden in haar en voor anderen, dat je het tòch met haar eens was - al haar meeningen deeltjes van haar groote: dat je een lief en goed mensch moet zijn. Dan - de anderen aanvullend, volstrekt niet een oûe juf, maar een nog-nooit-zoo-kuisch-ontmoete jonkvrouw, hoog en ferm, rustig, den klaren, bruin-glansenden blik in de oogen van met wien ze sprak en het strak-

ernstige in de oogen minder door een altijd even-lachen ln haar pratende keel. Of mee, rond een fermen lach uit, om de hooge joligheid van een geestig onderwerp. In de aangename warmte van een binnenkamer gezond-breed, rustig-gegroeid, welgedaan, de begeerde vrouw van kranige, groote mannen en óók meisje genoeg om vrouw te lijken voor jongere die haar zagen.

Nu kwam ze, vrij en jong aanloopend in den nieuwen zomer.

Nov. '89.

Over Kapitaal en Rente, door J. Stoffel.

'Het kapitaal van een volk', zegt Professor N.G. Pierson[1)], 'bestaat uit die stoffelijke voortbrengselen, welker bestemming niet is, om door hunne eigenaars tot genot te worden aangewend of besteed, maar om vruchten te blijven geven bestaande in goederen, besparing van arbeid of voordeelen van anderen aard'.

Stoffelijke voortbrengselen zijn produkten van menschelijken arbeid. Prof. Pierson wil dus zeggen, dat het maatschappelijk kapitaal bestaat uit produkten van menschelijken arbeid, die den arbeider dienen als middel om zijn arbeidsproduct te vergrooten en op bl. 171 zegt hij dan ook duidelijk: 'Nieuwe kapitaalvorming heeft alleen dan plaats, wanneer de goederen, waaraan een productieve bestemming is gegeven, in aantal zijn vermeerderd of in nuttige eigenschappen hebben gewonnen'.

'Alle inkomen' zegt Prof. Pierson verder[2)], 'dat door eerlijke middelen is verkregen en geput is uit het maatschappelijk verkeer, moet de bezoldiging uitmaken van eenig dienstbetoon (aan de maatschappij)'.

Het inkomen, dat het kapitaal afwerpt, (de rente) moet dus zijn een vergoeding voor het gebruik van kapitaal voor

1) Leerboek der staathuishoudkunde. Deel I, bl. 157.
2) bl. 175.

productieve doeleinden, een deel van den opbrengst door den kapitaalgebruikenden arbeider aan den kapitaalbezitter afgestaan, rijzende bij gebrek aan kapitaal, en dalende bij overvloed volgens de wet van vraag en aanbod.

Bastiat geeft deze verklaring van de oorzaak der rente: Jakob maakt ten koste van 10 dagen arbeid een schaaf. De timmerman Willem leent die schaaf van hem, schaaft er viermaal zooveel planken mede als hij vroeger met een steen kon glad maken en na verloop van een jaar geeft hij aan Jakob een even goede schaaf of de volle waarde daarvan (het product van 10 dagen arbeid) terug en nog bovendien een plank als rente.

Bastiat meent, dat de rechtvaardiging van de rente ligt in het afstaan door Jakob van de productieve kracht, die er in de schaaf ligt, aan Willem, waarvoor de eerste als vergoeding een plank mag eischen.

Maar Bastiat zegt niet dat het maken van schaven een geheim is, hij zegt uitdrukkelijk dat de schaaf is het produkt van 10 dagen arbeid. Willem kan zich dus in dien tijd ook zelf een schaaf, die dezelfde eigenschappen bezit, maken, maar hij geeft er om de een of andere reden de voorkeur aan de schaaf van Jakob te leenen,

In het betalen van die plank als rente ligt dus niets onrechtvaardigs. Hier heeft werkelijk een ruiling van diensten plaats gehad. Wanneer de rente aan Willem te hoog was voorgekomen, zou hij de schaaf niet geleend, maar er zelf een gemaakt hebben en het is duidelijk, dat, wanneer niet alleen Jakob, maar ook Jan, Piet en Klaas, produkten van hun arbeid hebben opgestapeld in den vorm van een schaaf, die zij tegen rente willen uitleenen, het aanbod van schaven (kapitaal) grooter zal kunnen worden dan de vraag, zoodat Willem niet meer zal behoeven te geven dan ½ plank of ¼ plank en ten laatste zoude er iemand komen, die hem de schaaf zonder rente zou willen afstaan, alleen onder voorwaarde, dat hem na een jaar een even goede schaaf werd teruggegeven; de eigenaar bespaarde zich dan toch altijd de moeite om de schaaf op te bergen, in te smeren enz.

Zuivere rente (vergoeding voor het gebruik van kapitaal voor productieve doeleinden) berooft dus den arbeider niet. Zij daalt bij grooter aanbod door vermeerdering van het aantal schaven (kapitaal belegd in productiemiddelen) en door verbetering van de schaven (vooruitgang in de techniek der productiemiddelen) tot zij het nulpunt heeft bereikt en ten slotte zoude er - bij volkomen veilige belegging - in plaats van een rente door den kapitaalnemer, een vergoeding voor de bewaringskosten door den kapitaalgever worden betaald.

Het echte kapitaal (stoffelijke dingen als productiemiddelen aangewend) is dus de vriend van den arbeider, die hem tot grooter productie in staat stelt en zijn loon verhoogt.

Wanneer de veronderstelling van den heer Pierson, dat de vrucht van besparing of onthouding (het kapitaal) altijd besteed werd tot vermeerdering der productiemiddelen en de rente de vergoeding was voor het productief gebruik van dat kapitaal, dan zoude, wanneer er te weinig kapitaal was de rente hoog zijn; die hooge rente zou prikkelen tot meer besparing, tot het maken van nieuwe produktiemiddelen, en daardoor zou de rente weêr dalen tot zij bij overvloed van kapitaal zou zinken tot het laagste punt, waarop de kapitalist zijn kapitaal nog zou willen uitleenen, liever dan het te bewaren of te laten bederven.

Hoe groot het kapitaal ook werd, het loon zou daardoor niet dalen, hoe grooter de besparing, hoe lager de rente, hoe hooger het betrekkelijk arbeidsloon, hoe meer vraag zou ontstaan naar produkten, hoe meer handen er noodig zouden zijn om de nieuwe productiemiddelen, werktuigen, fabrieken, huizen, spoorwegen te maken of verbeteringen aan te brengen op den grond. De productie zou veel grooter worden, zonder het loon te doen dalen, want alle handen zouden gevraagd worden om het nieuwe kapitaal vrucht te doen dragen, terwijl geen industriéële reserve-armee het loon kon drukken. Integendeel, de arbeiders zouden door werkstakingen met goed gevolg hun loon kunnen doen stijgen en de rente neêr-drukken, want de kapitalist had den arbeider noodig, zijn

kapitaal zou renteloos blijven of te niet gaan, wanneer het niet door den arbeider werd gebruikt.

Al bleef ook het geldloon gelijk, het zakelijk loon zou stijgen met de stijging der productie en daarom zoude er ook voor de nieuwe productie-middelen altijd volop werk zijn. Van de besparing der kapitalisten kon het volk alleen voordeel hebben; zij kon nooit werkgebrek veroorzaken.

Het evenwicht tusschen productie en verbruik, dat tegenwoordig geheel verbroken is en over-productie en werkgebrek veroorzaakt, zoude dan, ook al werd het voor een korten tijd gestoord, zich toch spoedig weêr herstellen.

Fabrieken en spoorwegen, waaraan geen behoefte was, zouden, in plaats van rente, verlies opleveren en te gronde gaan. De productiviteit van het kapitaal zoude ten nadeele van den kapitalist worden beperkt of vernietigd, totdat vraag en aanbod weêr in evenwicht waren gebracht. De kapitalist, niet de arbeider, zoude bij een crisis het gelag betalen. Hunne productie-middelen, waaraan geen behoefte was, zouden het eerst buiten werk geraken, veel onderhoud kosten en ten slotte waardeloos worden. Den arbeider zoude dit niet schaden omdat hij aan de bestaande productie-middelen ruim genoeg had om zijn arbeidskracht te benuttigen.

En al wilden de kapitalisten hun kapitaal ook niet in productie-middelen maar in geld beleggen, dan konden zij toch daarmede het genezingsproces niet tegenhouden. Het opstapelen van geld zoude hen niet alleen beletten om rente te maken, maar de groote vraag naar geld zoude ook het goud en zilver duur maken en daardoor de waren goedkoop. De loonen echter regelen zich, zooals bekend is, reeds nu niet direct naar den prijs der waren en zij zouden het dan stellig niet doen, omdat er geen werkloozen zouden zijn, die het loon drukten. De massa des volks zoude dus met het gelijk gebleven loon meer waren kunnen koopen, daardoor zoude de vraag toenemen, waardoor weêr het kapitaal werd uitgelokt om productie-middelen in het leven te roepen, zoodat het evenwicht op die wijze weêr werd hersteld.

Zóó zoude de toestand der maatschappij zijn, wanneer ‘de

vrucht van onthouding of besparing' geheel en al productief werd aangewend.

Wat zien wij echter in de bestaande maatschappij?

De productieve kracht van den arbeid is bij een eeuw geleden vergeleken gemiddeld tot het zesvoudige gestegen. De arbeid betaalt aan den kapitalist de dubbele rente van een tot het tienvoudige gestegen kapitaalschuld en verdient het halve loon, terwijl er meer kapitaal voor de productie voorhanden is dan ooit te voren. Het evenwicht tusschen voortbrenging en verbruik is geheel verbroken. Over-productie en werkgebrek heerschen over de geheele wereld. Naast ontzaggelijken rijkdom bij enkelen, zien wij armoede bij de meesten; millioenen arbeiders bedelen om werk tegen ieder loon, dat men hun aanbiedt. Fabrieken staan stil, velden gaan buiten cultuur. Fabrikanten wapenen zich tegen de gevolgen van over-productie door onderlinge afspraken om de productie te beperken van dingen, waarnaar millioenen arme menschen te vergeefs verlangen.

Het 'kapitaal' dat 'rente' eischt van den arbeid, neemt in Engeland alleen jaarlijks met 2400 millioen en in de geheele beschaafde wereld met 6000 millioen gulden toe. De pachtwaarde van den grond, de rente van hypotheken en van staats- en gemeenteschuld is bij 100 jaren geleden vergeleken, gemiddeld met het 20 voud gestegen.

Bovendien is het aantal tusschen-personen, die op kosten der voortbrengers onderhouden worden, de ambtenaren, de kooplieden, winkeliers, agenten, reizigers enz., in hooge mate toegenomen, veel meer dan het regeeringswerk en de verdeeling en verspreiding der produkten eischt.

Vanwaar dit verschijnsel? Wij hebben gezien het had niet kunnen ontstaan, wanneer de vrucht van arbeid of onthouding (het kapitaal) in productie-middelen was belegd en eenig nadenken leert ons ook reeds direct, dat dit onmogelijk het geval kan zijn geweest. In onze maatschappij, waarin 20 maal zooveel rente wordt betaald bij vroeger vergeleken, is niet 20 maal zooveel produkt van menschelijken arbeid in productie-middelen aangelegd. Er is niet het twintigdubbele kapitaalbedrag in werktuigen, fabrieken, huizen, schepen en

landverbetering belegd. Het werkelijke kapitaal is niet met het twintigvoud gestegen, want men moet wel in het oog houden, dat, hoewel de verbetering der techniek ons in staat stelt tegenwoordig met een spinmachine evenveel te verrichten als vroeger 1000 mannen, die met de hand sponnen, toch het kapitaal, het arbeidsproduct, dat in die spinmachine is belegd, bij een oude handmachine vergeleken, misschien slechts met het 20 voud is toegenomen.

Als in het voorbeeld van Jakob en Willem, de eerste thans in 10 dagen tijd een schaaf kan maken, waarmede Willem, in plaats van 20 planken, 200 planken daags kan klaarmaken, dan zal toch de rente van de schaaf niet hooger worden dan 1 plank per jaar, omdat Willem ook thans in 10 dagen een dergelijke schaaf kan maken.

De oorzaak van rente ligt niet, zooals Bastiat veronder stelt, in ‘het vermogen, dat in het stuk gereedschap ligt tot vermeerdering van de vruchtdragende kracht van den arbeid’. Wanneer het kapitaal in productie-middelen wordt belegd, dan hangt de rente eenvoudig af van vraag en aanbod van kapitaal, dan komt de verbetering der techniek geheel ten voordeele van den arbeid.

Daar moet een andere oorzaak zijn voor de hooge en steeds stijgende renteschuld, die de arbeid aan het kapitaal moet opbrengen; de kapitalist moet een ander middel bezitten dan het laten werken van zijn kapitaal in de productie, waardoor hij het enorm gestegen arbeidsproduct geheel kan opeischen en dat middel kan ieder kennen, die nadenkt.

De oorzaak dat Willem, voor het gebruik van de schaaf, aan Jakob altijd rente zal moeten betalen en wel in stijgende mate, naar gelang de voortbrengende kracht van Willem's arbeid toeneemt, ligt hierin, dat Jakob in de bestaande maatschappij zijn schaaf (kapitaal) altijd kan verruilen voor een staatsschuldbrief, voor een hypotheek, of voor land. Hij zal voor zijn kapitaal altijd zóóveel rente kunnen bedingen als het land, dat hij er voor koopen kan, aan pacht of huur kan opbrengen.

Wanneer Jakob de macht, om een deel der aarde in beslag

te nemen, niet bezat, (staatsschuldbrieven kunnen afgelost worden) dan was de kapitaal- en rente-theorie der economen volkomen juist. Dan zou bij vermeerdering van kapitaal de rente dalen en het loon rijzen, en dan zoude de rente tegenwoordig, bij het enorm gestegen vermogen om kapitaal te vormen, reeds tot het nulpunt zijn gedaald.

Nu hij die macht wel bezit is die geheele theorie een leugen, die door de feiten, die wij allen kennen, reeds lang als zoodanig is tentoongesteld.

De economen en ook de communisten hebben echt kapitaal (de stoffelijke vrucht van arbeid of onthouding in productiemiddelen belegd) verward met valsch kapitaal (de vrucht van arbeid, onthouding of monopolie, belegd in papieren, die hun bezitter de macht geven het arbeidsproduct van anderen op te eischen). Dit is de oorzaak, van de noodlottige dwaling der economen, dat, bij vermeerdering van *het* kapitaal de toestand van den arbeider beter wordt, dat zijn loon daardoor rijst en van de even noodlottige dwaling der communisten, dat *alle* kapitaal in privaat bezit op zich zelf de vijand is van den arbeider; het is dit alleen omdat het verruild kan worden voor een monopolie, voor grond.

Wat wij gewoonlijk kapitaal noemen is slechts voor een klein deel echt kapitaal (stoffelijke dingen productief gebruikt) maar voor verreweg het grootste deel valsch kapitaal (gekapitaliseerd tribuutrecht).

Wat wij rente noemen is slechts voor een klein deel vergoeding voor het gebruik van kapitaal voor productieve doeleinden, maar voor verreweg het grootste deel een tribuut door den arbeider opgebracht aan de bezitters van bovengenoemde papieren, zonder dat deze een cent echt kapitaal aan den arbeider ter beschikking hebben gesteld.

Jakob zal aan Willem zijn schaaf niet voor lager rente uitleenen, dan het stuk land, dat hij voor zijn kapitaal kan koopen, jaarlijks aan pacht kan opbrengen en als Jakob eenmaal het land (de grondstof) in bezit heeft, dan kan Willem ook niet meer zelf een schaaf maken, dan moet hij Jakobs voorwaarden aannemen, en dan kan deze zijn geheele

arbeidsproduct opeischen na aftrek van het noodzakelijk levensonderhoud (een slavenloon) ook al is het arbeidsvermogen van Willem door verbetering van de techniek der schaven tot het tienvoudige gestegen, en dat noodzakelijk levensonderhoud, dat slavenloon zal aan Willem slechts zoolang gegund worden als Jakob nog behoefte heeft aan de planken, die Willem gereed maakt. Wanneer hij die niet meer kan of wil gebruiken, dan laat hij Willem verhongeren.

Zet nu in plaats van Jakob, de kapitalist, van de schaaf, een werktuig, een fabriek, een verbeterd stuk grond, van Willem, het geheele volk, dat niet van rente maar van het loon voor productieven arbeid leeft, dan hebt gij het beeld van de maatschappij, zooals zij thans bestaat, waarin kapitaal geruild kan worden voor privaat-grondbezit.

Het echte kapitaal, dat in de productie wordt gebruikt, zoude, wanneer het niet kon worden omgezet in valsch kapitaal (de macht om tribuut te heffen), de vriend van den arbeider zijn; de vermeerdering daarvan zoude de rente doen dalen en het loon doen rijzen, maar omdat die omzetting wel plaats kan hebben, is wat wij kapitaal noemen tegenwoordig de doodvijand van den arbeider.

Een blik op de effectenlijst leert ons reeds onmiddellijk, dat het grootste deel van het zoogenaamde kapitaal valsch kapitaal is, gekapitaliseerd tribuutrecht (papieren, die den bezitter de macht geven het arbeidsprodukt van anderen op te eischen.) Tot deze papieren behooren alle schuldbrieven van staten, provinciën en gemeenten, alle hypotheken, obligatiën, spoorwegprioriteiten en alle eigendomsbewijzen van land. Ook de rente van het kapitaal, dat in de produktie werkzaam is, is voor een groot deel valsche rente, die alleen ontstaan is door de mogelijkheid om dat echte kapitaal om te zetten in valsch kapitaal. Wanneer ik voor een stuk grond, dat mij 1000 gulden kost, een jaarlijksche pacht van 40 gulden kan maken, dan geef ik mijn 1000 gulden niet in een industrieele onderneming, niet aan den arbeider ter leen, wanneer ik niet minstens 40 gulden per jaar als de gevaarpremie kan verdienen.

Wanneer nu het valsche kapitaal overvloedig wordt en de

veilige waarden door den algemeenen slechten toestand van het volk schaars worden, zoodat de kapitalist voor een stuk grond, dat 40 gulden pacht opbrengt, 1500 of 2000 gulden wil geven, dan zal hij, hoe groot het valsche kapitaal, dat in den grond is belegd, ook worde en hoe laag de rente schijnbaar ook moge dalen, de kapitalist-grondbezitter toch altijd de volle pacht, de geheele grondrente kunnen opeischen.

Hoe duurder echter de grond wordt, (de grondstof van den arbeid) hoe verder hij buiten het bereik valt van den arbeider, hoe dieper de slavernij wordt, waarin deze verzinkt.

Het baat den arbeider volstrekt niet, dat de rente van het kapitaal, dat hij noodig heeft, in percenten daalt. In de eerste plaats heeft hij zóóveel meer kapitaal noodig, dat zijn totale renteschuld toch stijgt en in de tweede plaats neemt juist door het toenemen van het valsche kapitaal de risico van kapitaal in de industrie belegd zoozeer toe, dat het feitelijk tribuut door den arbeider aan den kapitalist opgebracht, stijgt naarmate de rente daalt. De kapitalist geeft zijn geld liever voor 3 pCt. op veilige hypotheek, dan voor 10 pCt. aan een industrieel, die hem geen veilig onderpand kan geven al is de man nog zoo bekwaam voor zijn vak. 7 pCt. is dan de risico premie en deze is in onzen tijd van overproductie en werkgebrek eerder te laag dan te hoog.

Het groot-kapitaal, d.w.z. het kapitaal, welks bezitter zijn rente niet verteert maar voor het grootste deel bespaart, ten einde het bespaarde ieder jaar wêer in nieuwe rentebronnen om te zetten, dat ik voor het gemak Rothschild zal noemen, heeft in zijn brandkast geen industrieële waarden, geene bewijzen van eigendom op huizen, fabrieken, schepen, spoorwegen en andere produkten van menschelijken arbeid; een omzichtig financier als hij heeft in zijn brandkast bijna uitsluitend pandbrieven, secure staats-, provinciale of gemeente-obligatiën, verder spoorweg-obligatiën of prioriteiten, gedekt door hypotheek, dan aandeelen in gepriviligeerde banken met voldoend onderpand en eindelijk een massa hypotheken en eigendomstitels op land.

Daaruit bestaat het vermogen van een kapitalist, die geld

genoeg heeft en geen hooge percenten, maar veilige belegging voor zijn kapitaal wenscht en de rente, die hij trekt, is geen arbeidsrente, geen vergoeding voor kapitaal gebruikt voor productieve doeleinden, maar zij is, of is ruilbaar voor zuivere grondrente.

'Maar' zeggen de economisten, 'al gebruikt Rothschild zijn geld ook niet zelf productief, hij leent het dan toch uit aan menschen, die het in de productie aanwenden. Als hij 1000 gulden op hypotheek geeft, dan gebruikt de leener dat geld om huizen te bouwen, zijn fabriek te vergrooten, werktuigen te koopen of grond te verbeteren.'

Rothschild schept zelf, geen nieuwe waarden, geen nieuwe productie-middelen. In sommige gevallen laat hij ze echter door den arbeider scheppen en neemt er hypotheek op, waardoor hij de geheele risico op den arbeider legt, maar in verreweg de meeste gevallen dient de 1000 gulden, waarvoor Rothschild een hypotheek neemt, alleen om *schuldig gebleven rente te betalen*.

Wanneer een arbeider (boer of handwerker, koopman of fabrikant, geen kapitalist zijnde) dit jaar zijn rente van 1000 gulden niet kan betalen, dan neemt Rothschild voor die 1000 gulden een hypotheek op het goed van dien arbeider. Voor die 1000 gulden worden geen nieuwe werktuigen aangeschaft, geen magazijnen gebouwd, geen grond verbeterd. Er ontstaat daardoor geen nieuwe productie. De 1000 gulden schuldvordering, die Rothschild bij zijn kapitaal heeft geboekt is door hem niet uitgeleend om, zooals de heer Pierson veronderstelt, 'uitgaven te dekken van den schuldenaar gedaan of nog te doen ter aanschaffing van kapitaal voorraad of verbruiks-voorraad.' De schuldenaar krijgt niets in handen; *hij betaalt met de door hem gegeven hypotheek eenvoudig een schuld, die te voren niet bestond, maar alleen door het feit, dat er dagen en maanden verloopen zijn van zelf is ontstaan*. De 1000 gulden besparing van Rothschild hebben geen arbeid in beweging gezet. Er heeft niets anders plaats gehad dan een verschuiving van bezit - en wel een zeer noodlottige zooals wij later zullen zien - ten nadeele van den arbeider en

ten voordeele van den kapitalist. Het tribuutrecht van Rothschild, dat het bezit van 1000 gulden geeft, (dat is een inkomen van 40 gulden per jaar ongeveer), is met dit bedrag toegenomen en het inkomen van den arbeider is met hetzelfde bedrag verminderd.

Die verschuiving kan op verschillende wijzen plaats hebben. Rothschild knipt, b.v. voor 1000 gulden coupons. De staat betaalt de coupons uit den opbrengst der belastingen. Een zekere heer X. kan in datzelfde jaar zijn belasting niet betalen. Hij neemt een hypotheek op zijn land of hij verkoopt een akker. Een derde neemt de hypotheek of koopt de akker en verkoopt daartoe voor 1000 gulden effecten, die door den agent van Rothschild voor de opbrengst der coupons worden gekocht. Nu is de keten gesloten. Rothschild heeft ongeveer *ƒ* 40.- meer inkomen en de heer X. ongeveer *ƒ* 40.- minder. Deze operatie, met 100 millioen vermenigvuldigd, keert elk jaar over de geheele wereld terug en wel zoo, dat de 100 millioen in een meetkundige reeks toenemen. Voortdurend neemt het inkomen van Rothschild toe en het betrekkelijk inkomen van den arbeider af; voortdurend meer komen alle veilige waarden, secure schuldbrieven, hypotheken en grond in handen van Rothschild en zijn makkers.

Maar - zal de opmerkzame lezer zeggen - waarom blijft die man zijn belasting of zijn rente schuldig? Het kan hem ook goed gaan in de wereld, zoodat hij zijn rente best kan betalen. Dan moet Rothschild toch òf zijn besparing in productie-middelen beleggen en daardoor de rente doen dalen, òf hij moet grond koopen, daardoor den prijs opdrijven en op die wijze ook zelf zijn rente nêerdrukken.

Nemen wij voor een oogenblik aan, dat het den schuldenaar over het geheel genomen goed gaat en dat hij zijn rente kan betalen. In productiemiddelen belegt Rothschild, zooals wij gezien hebben, zijn kapitaal niet, dat laat hij over aan kleinere kapitalisten, die meer op hooge rente, dan op veilige belegging speculeeren. Hij koopt dus grond en doet dit in toenemende mate naar gelang zijn besparing grooter wordt.

Wat is hiervan het gevolg?

Dat Rothschild met de toeneming van zijn grondbezit ook voortdurend meer den arbeider in zijn bezit krijgt.

Want grond is de passieve en arbeid de actieve factor van alle productie; zonder grond kan niemand iets voortbrengen en zelfs niet leven op deze aarde, daarom wordt de arbeider ten slotte de slaaf van hem, die den grond bezit. Hij moet zijn geheele arbeidsprodukt aan hem afstaan.

Al bleef dus de schuldenaar zijn rente niet schuldig, al slaagde hij erin door hard werken en zuinig leven zijn stijgenden rentelast te betalen, de aanwas van het kapitaal van Rothschild, die deze kan omzetten in grond, maakt toch ten slotte den schuldenaar tot zijn slaaf.

Er is echter een omstandigheid, die oorzaak is, dat de schuldenaar in den regel *wel* een gedeelte zijner rente schuldig blijft, die maakt, dat alle kooplieden, fabrikanten, handwerkers en boeren, die niet van rente of pacht, maar van loon of winst leven, dooreen genomen minstens in 25 jaren geruïneerd worden, terwijl het in grond- of hypotheekbezit belegde kapitaal, zooals Flürscheim zegt, de vaste magneet vormt, die de spaanders van de versplinterende vermogens tot zich trekt.

Deze omstandigheid is, dat het steeds grooter wordend inkomen van het kapitaal niet geheel wordt verteerd, d.w.z. consumtief wordt gebruikt, maar dat het voor een groot deel dient om het tribuutrecht te vergrooten van een kleine minderheid der menschen.

Wij hebben gezien, dat, wanneer het kapitaal in productiemiddelen werd belegd, zijn vergrooting niet verderfelijk, maar heilzaam zou zijn; wij zullen nu nog aantoonen, dat, wanneer het in consumtiemiddelen werd belegd, m.a.w. wanneer het verteerd werd, wanneer de schuldenaar zijn rente in arbeidsprodukten kon kwijten, dat dan de arbeider wel arm kon zijn, omdat het kapitaal hem alles boven een noodzakelijk levensonderhoud zoude kunnen afnemen, maar dat overproductie en werkgebrek, de vloek van onzen tijd, de oorzaak van de maatschappelijke crisis, die weldra moet leiden tot een geweldige uitbarsting, dan nooit zouden kunnen voorkomen.

Het niet verteerde inkomen van het groot kapitaal, dat, jaarlijks met rente op rente in een meetkundige reeks zich vermeerderend toeneemt, is de directe oorzaak, dat alle kapitaal in den arbeid of in de industrie belegd, vroeger of later, onfeilbaar te gronde gaat. De arbeider is arm, omdat het valsche kapitaal, dat in grond en vaste waarden is belegd, hem zijn geheele arbeidsprodukt afneemt en hem alleen een noodzakelijk levensonderhoud laat, maar de oorzaak, dat hem zelfs dat slavenloon niet wordt gegund, dat hij overtollig wordt op de aarde, ligt hierin, dat de kapitalist zijn rente niet verteert, dat hij zijn tribuutrecht in geld eischt en niet in produkten.

Het is al erg genoeg, dat een kleine minderheid der menschen zonder arbeid zich in weelde kunnen baden en brassen ten koste van het arbeidende volk, maar de grootste ellende wordt toch in onze maatschappij nog veroorzaakt doordat de rijken niet *meer* brassen. Daardoor ontstaat de over-produktie en het werkgebrek, waardoor de armen zoo lage loonen aannemen, dat zij verhongeren. Daardoor wordt de samentrekking van het bezit in enkele handen versneld en de uitbarsting der crisis verhaast.

De volksmond had gelijk en de economen hadden ongelijk. In onze maatschappij is de verkwister ‘de man die het geld onder de menschen brengt’ werkelijk beter dan de spaarder, de man die met zijn besparing zijn tribuutrecht vergroot.

Ik heb vroeger de verschuivng van het inkomen van *ƒ* 40 per jaar, ten nadeele van den schuldenaar en ten voordeele van Rothschild, noodlottig genoemd voor allen en zij is dit, omdat die *ƒ* 40.- per jaar in de handen van den schuldenaar, den arbeider aanleiding zouden hebben gegeven tot vraag op de produktenmarkt voor een bedrag van *ƒ* 40.-, terwijl zij in de handen van Rothschild alleen dienen om zijn rente eischend, monopolie ophoopend kapitaal te vergrooten; het toppunt zijner verteering is reeds bereikt; al wordt hij nog zoo rijk, hij wil en kan misschien ook niet meer verteren.

Hoe lager het arbeidsloon daalt en hoe grooter de renteschuld stijgt, hoe *minder* vraag er ontstaat naar arbeids-

produkten, hoe *grooter* de over-produktie en het werkgebrek worden.

De heer Pierson tracht bovenstaande stelling te weerleggen op bl. 250, zeggende: ‘Wanneer de kapitalist zijn aandeel in het arbeidsprodukt ontving in wijn, kleedingstukken, meubelen enz., dan zoude er geen ‘verteering’ noodig zijn en ieder zou inzien, dat de arbeider in geen beteren toestand was gekomen.’

Met uw verlof, mijnheer Pierson, dat zie ik niet in en geen arbeider met gezond verstand zal het inzien.

Als Rothschild voor de 100 millioen gulden, die hij, naar men zegt, jaarlijks overhoudt, in plaats van effecten of grond eens wijn kocht, dan kwam er leven in de wijnbouw; dan kwamen er handen te kort om nieuwe wijnbergen aan te leggen, om wijn te kuipen, te vervoeren en te kelderen. Dan zouden allen, die in het wijnvak hun brood verdienen, onmiddellijk inzien, dat zij, doordat Bothschild in plaats van geld wijn verlangde, in een beteren toestand waren gekomen. En als hij het volgende jaar voor zijne dan bespaarde 100 millioen eens kleedingstukken bestelde, dan zou het ook niet moeilijk zijn voor de kleermakers en lakenfabrikanten om in te zien, dat er werk en brood was voor allen en ik twijfel er ook volstrekt niet aan of de meubelmakers zouden tot dezelfde ervaring komen, wanneer Rothschild in het derde jaar voor 100 millioen gulden aan meubels kocht.

Ik heb de noodlottige werking van het sparen der kapitalisten (onder onze tegenwoordige omstandigheden) reeds vroeger in dit tijdschrift aangetoond[1)] en acht het onnoodig om een zoo in het oog springende waarheid nog nader in het licht te stellen. De spaarder zoude eerst dán nuttiger zijn dan de verkwister, wanneer het bespaarde kapitaal werkelijk diende om de produktie te vergrooten. Nu het alleen dient om het rente eischend en geen eigenlijke rente gevend kapitaal te vergrooten, is de verkwister beter dan de spaarder, hij vermeerdert in elk geval het tribuutrecht van het kapitaal niet.

1) Nieuwe Gids, Juni 1888. Pag. 193.

De fout in de redeneering van den heer Pierson ligt alleen hierin, dat hij meent, dat bespaard kapitaal altijd dient om de productie te vergrooten, welke dwaling ik heb wêerlegd.

Ik heb nu in theorie aangetoond, dat in een maatschappij, waarin kapitaal ruilbaar is voor grond, de arbeider geen voordeel trekt van de verhoogde vruchtdragende kracht van zijn arbeid; dat ten slotte alle vaste waarden en vervolgens alle fabrieken, alle werktuigen en handelszaken komen in de handen van het groot-kapitaal; dat juist ten gevolge van de grootere vruchtbaarheid van zijn arbeid, de arbeider de slaaf wordt van den kapitalist en dat deze laatste door het niet verteeren van zijn grooter inkomen, over-produktie en werk-gebrek veroorzaakt, waardoor de arbeider overtollig wordt en van honger moet sterven of door de liefdadigheid moet onderhouden worden; dat daardoor onze beschaafde maatschappij haar ontbinding te gemoet snelt, wanneer wij niet de verdeeling van het arbeids-produkt zoodanig kunnen wijzigen, dat de loontrekker meer en de rentetrekker minder krijgt.

Het is niet moeilijk om aan te toonen, das deze theorie volkomen gedekt wordt door de feiten, die wij allen kunnen waarnemen en die de economen alleen daarom trachten te ontkennen, omdat zij in strijd zijn met hunne valsche kapitaalen rente-theorie.

Om aan te toonen, dat het zakelijk loon van den arbeider niet alleen met betrekking tot het door hem geleverde arbeids-produkt, maar ook absoluut is gedaald, bij een eeuw geleden vergeleken, verwijs ik naar mijn opstel ‘de Arbeider voorheen en thans.’[1)] De opgaven zijn geput uit volkomen onpartijdige bronnen.

Vraag aan iederen man van zaken (aannemer, koopman of fabrikant) hoe het met het arbeidsloon staat sedert 25 jaren en dan zal hij u antwoorden, dat het loon voor arbeiders bij aanbesteding van werk, dat voornamelijk uit handenarbeid bestaat, vooral na 1880 gedaald is tot een ongekend

1) Nieuwe Gids, Juni 1889.

laag peil; dat de scheepsvrachten niet meer dan de helft van vroeger bedragen; dat de prijsverlaging der meeste artikelen, die in de laatste jaren heeft plaats gehad, alleen mogelijk is geweest door vermindering van de som, die voor het arbeidsloon werd besteed en dat dit ook volkomen natuurlijk is door de betere organisatie van den arbeid, door toepassing van machinerie en door de omstandigheid, dat op grondstoffen en rente niets is uit te halen, maar dat op het arbeidsloon altijd nog wat te bezuinigen is zoolang er menschen zijn, die voor lager loon wíllen werken, als men hun maar werk wil geven en zulke menschen zijn er nog. Dagelijksch melden zij zich aan en bedelen om werk bij iederen werkgever.

Uit de groote hoeveelheid bewijsmateriaal neem ik alleen het volgende berichtje van de Nieuwe Rotterdamsche Courant van het jaar 1887 uit Drenthe over.

'In de venen in de gemeenten Borger, Odoorn en Emmen, waar ontzaglijke massa's turf gegraven worden, is de toestand voor de turfgravers in de laatste jaren zeer veranderd.

Terwijl vroeger aldaar veel 'ploegen' werkten, bestaande uit zes à zeven mannen, die in combinatie arbeidden, wordt thans bijna alles door 'waldijken', waarbij elk persoon alleen of waarbij twee personen samen werken, afgedaan Wie voor acht à tien jaren per dag *ƒ* 3.- bij de ploeg verdiende, kan thans hoogstens *ƒ* 1.75 tot *ƒ* 2.- verdienen. Daarbij worden verschillende eetwaren, als boonen, rijst, koffie enz. door den ververver niet meer gratis geschonken zooals vroeger wel het geval was. Tal van arbeiders uit de dorpen en gehuchten in oostelijk Drente, die eertijds naar het veen gingen werken, doen dit thans niet meer, maar werken voor de boekweitcultuur of gaan den dorpslandbouwer dienen, tegen een loon dat wel lager, doch in de gegeven omstandigheden verkieslijker is dan de gelden door turfgraven verdiend. Veenarbeiders, die vroeger *ƒ* 240 tot *ƒ* 270 in het turfgraversseizoen verdienden, brengen het thans tot ongeveer de helft. Het baggeren levert ruim ½ minder aan verdiensten op dan omstreeks 1876 tot 1880.'

Het loon zal nog wel meer dalen; de heer L'Hoest, de directeur eener papierfabriek te Maastricht verklaarde voor de Enquête-commissie, dat hij zijne arbeiders wel voor 20 pCt, lager kon krijgen; dat hij echter het arbeidsloon niet mocht laten afhangen van vraag en aanbod. Maar de fabrikanten kunnen die loonsverlaging toch op den duur niet tegenhouden, omdat de prijs van hun produkt *wel* afhangt van vraag en aanbod.

De verslagen der Enquête-commissies hier en in België, de klachten over toenemende landlooperij en bedelarij en het toenemend gebrek aan werk, waarin door de liefdadigheid moet worden voorzien, de ellendige toestand der gemeente-financiën in Friesland, die voornamelijk veroorzaakt worden door de enorme sommen aan armenzorg besteed, die aan ons allen bekend zijn; de groote uitbreiding van het aantal tusschenpersonen (kooplieden, winkeliers, reizigers, agenten enz.) veroorzaakt door de moeielijkheid om in productieve beroepen zijn brood te verdienen en de toeneming der faillissementen in de Jaarcijfers geconstateerd. Dit alles bewijst voldoende, dat de door mij voorgedragen theorie van de daling der loonen volkomen gedekt wordt door de feiten.

De zelfde man van zaken zal u vertellen, dat het kapitaal voor den werkenden arbeider veel duurder is dan vroeger, dat een solied koopman of industrieel thans 5 ½ á 6 pCt. rente moet geven, terwijl in de vorige eeuw kooplieden elkander geld leenden voor 2 ½ à 3 pCt. Deze rente stijgt met de toenemende risico van het kapitaal in handel en industrie beeg d, die ontstaat en grooter wordt met de toenemende overproductie en het werkgebrek.

In veel hoogere mate dan het arbeidsloon is gedaald, is echter de renteschuld, die de arbeider aan het kapitaal moet afstaan, toegenomen, omdat het kapitaal bovendien de totale vrucht heeft genoten van het enorm gestegen produktie-vermogen van den arbeid.

De directe grondrente, de prijs dien de arbeid aan het kapitaal moet betalen voor het gebruik van den grond, is in deze eeuw ontzettend gestegen.

De pacht der Pruissische staatsdomeinen steeg in 40 jaren met 300 pCt.

De zuivere inkomsten van hetzelfde land in het bezit eener liefdadige stichting te Deventer steeg van *ƒ* 11.118 in 1830 tot *ƒ* 48.226 in 1886.

Grond in den Hoekschenwaard, die, volgens een verklaring van den heer Blussé in de Kamer in 1834 *ƒ* 18.- per Hectare opbracht, brengt thans op *ƒ* 100.- tot *ƒ* 150.-

De gezamenlijke pacht der erven op het Kampereiland steeg van *ƒ* 100.000 in 1848 tot *ƒ* 300.000 in 1888.

De landerijen van de gemeente Het Bildt in Friesland werden in 1751 blijkens een koopbrief door de Provincie Friesland aan de toenmalige pachters verkocht, voor een koopsom van *ƒ* 749.613.50; dat was twintig maal de jaarlijksche pacht, die *ƒ* 37.480.65 bedroeg. Thans heeft datzelfde land daar een waarde van 7 millioen gulden en de jaarlijksche pacht is gestegen tot 310.000 gulden. De kapitaalwaarde is dus gestegen met het 9-voud, de grondrente met het 8 ½-vound.

In deze gemeente zijn geen spoor of tramwegen, geen bevaarbare kanalen sedert dien tijd aangelegd.

Belangrijk is in dezen koopbrief artikel 4, luidende:

‘Dat de kopers verpligt en gehouden zullen zijn voor altoos om de Predikanten en Schoolmeesters aan de drie parochiën hunne jaarlijxe Tractementen, waarop beroepen zijn of in 't toekomende opberoepen mogten worden, te voldoen en verders voor het onderhoud der Kerken Torens, Pastorie en Schoolmeestershuysen behoorlijk zorge te dragen, zonder dat de Provintie ooit daartoe iets zal hebben te contribueren.’

Deze lasten, die de koopers van den grond krachtens den koopbrief uitdrukkelijk op zich hadden genomen, hebben zij na verloop van tijd van zich gewenteld op de schouders van het geheele volk. Hieraan heeft de gemeente 't Bilt voor een deel hare hooge gemeente-belastingen te danken.

In Duitschland schat men de toeneming van de waarde van den grond in de steden en op het land op het 14-voudige.

In Amerika en Australië stijgt de prijs van den grond met

razende snelheid en wordt opgekocht door kapitalisten uit alle landen, niet om dien grond zelf te bebouwen, maar alleen om er grondrente van te trekken of in de hoop op een hoogeren prijs in de toekomst, wanneer een aangroeiende bevolking dien grond noodig zal hebben. En thans begint het kapitaal zich ook meester te maken van den grond in Zuid-Afrika en Zuid-Amerika.

De grondrente van landbouwgrond is in deze eeuw ontzettend gestegen; daarin is een groot deel van het valsche kapitaal belegd, maar die stijging is nog betrekkelijk klein vergeleken bij de toeneming van den grondprijs in de steden.

De huurwaarde van de gebouwen in Londen vermeerderde van 22 millioen Pond Sterling in 1870 tot 37 millioen in 1886. De geschatte toeneming van de waarde der gebouwen bedroeg 9 millioen, zoodat de toeneming van den grondprijs alleen in 16 jaren heeft bedragen 6 millioen Pond Sterling, of 72 millioen gulden, d.i. een vermeerdering van den prijs van den grond van London met 70 pCt.

In 1697 was het land, waarop de Engelsche stad Devonport is gebouwd, voor 90 Pond Sterling per jaar verpacht. De Engelsche regeering heeft in die stad - natuurlijk op kosten der belastingschuldigen - een uitgebreide rijks-scheepstimmerwerf aangelegd en, wegens de gunstige ligging, van Devonport een industrieel centrum gemaakt. Het gevolg is geweest dat de edele Lord, die den grond van Devonport bezit, thans jaarlijksch een pacht van 90.000 Pond Sterling geniet; dat hij van de bewoners van Devonport een jaarlijksch tribuut kan opeischen van meer dan 1 millioen gulden.

Het jaarlijksch inkomen, dat door een liefdadige stichting te New-York uit een in de stad gelegen stuk grond, de *Randall farm*, genoten werd, steeg van 4000 Dollars in 1805 tot 300.000 Dollars in 1886.

In 1820 kocht een zekere Kilian in de nabijheid van Berlijn een landgoed voor 2700 Thaler, dat hij geleidelijk voor 6 millioen Thaler, d.i. voor het 2200-voud heeft verkocht. Zelfs uit het dun bevolkte Australië komt het bericht, dat een bouwterrein in Meibourne, dat voor 6 jaren voor 6000

Pond Sterling was gekocht, thans 23.000 Pond Sterling heeft opgebracht.

Ik zou bladzijden kunnen vullen met soortgelijke bewijzen van de toeneming der directe grondrente, maar ieder mijner lezers weet uit eigen ervaring, dat de waarde van den grond over de geheele wereld in deze eeuw reusachtig is toegenomen en dit kan ook niet anders bij den aanwas der bevolking, de betere verkeerswegen en het grooter vruchtdragend vermogen van den arbeid bij vroeger vergeleken. Men bedenke, dat alle produktie ten slotte ontstaat door toepassing van arbeid op grond. Wanneer nu het loon niet is gestegen en de zuivere kapitaalrente niet is gestegen, en toch het produkt grooter geworden, dan moet de grondrente zijn toegenomen.

Ook de totale hypotheekschuld is in hooge mate toegenomen. In ons land steeg zij b.v. van 463 míllioen gulden in 1867 tot 1060 millioen in 1888. In Hongarije van 270 millioen gulden in 1869 tot 850 millioen in 1879.

In Januari 1887 zeide de katholieke afgevaardigde Mooren in den Duitschen Rijksdag:

‘De toestand van den landbouw, vooral van den kleinen boerenstand in de Rhijnprovincie, is hoogst ongunstig. Hiervan getuigt de aangroeiende hypotheekschuld. Van 1878 tot 1888 is er voor een bedrag van 2 millioen 762.000 mark nieuwe hypotheekschuld op het land van den kleinen boer in de Rhijnprovincie gelegd.’

Ook in Amerika neemt de hypotheekschuld der boeren veel sneller toe dan de waarde van den door hen bebouwden grond. In den staat Illinois nam de hypotheekschuld van 1880 tot 1887 met 23 pCt. toe, terwijl de waarde van den grond slechts met 12 pCt. steeg.

Het hypotheekrecht vooral doet de boer, die met zijn eigen handen zijn eigen hoeve bewerkt, verdwijnen; hij kan geen land meer koopen; hij moet pachter worden om de eenvoudige reden, dat de hypotheekrente minstens 1 á 1 ½ pCt. hooger is, dan het percent, waartegen de waarde van den grond wordt gekapitaliseerd.

Een voorbeeld ter verduidelijking.

Een stuk grond, dat zuiver *ƒ* 300.- jaarlijksche pacht opbrengt, heeft voor een kapitalist een waarde van *ƒ* 10.000. De koopprijs is dus *ƒ* 10.000.

Wanneer nu een boer, die een kapitaaltje van 5000 gulden voor den aankoop van grond beschikbaar heeft, dien grond wil koopen, dan moet hij *ƒ* 5000 op hypotheek nemen, waarvoor hij tegen 4 pCt. een rente betaalt van *ƒ* 200-. De zuivere ophrengst van het land is *ƒ* 300.-, zoodat de boer voor zijn *ƒ* 5000 kapitaal slechts *ƒ* 100.- krijgt, terwijl de hypotheekhouder *ƒ* 200.- geniet. Bovendien loopt de boer nog gevaar, dat hij door de een of andere omstandigheid of in een bijzonder ongunstigen tijd zijn hypotheekrente niet betalen kan en hij dan bij een gedwongen verkoop zijn geheele vermogen verliest, terwijl de hypotheekhouder altijd gedekt is.

Geen wonder dat de boer, die geen kapitalist is, in plaats van grond te koopen, grond pacht, en dat het alleen een kwestie van tijd is of er in ons land nog eigen boeren zullen gevonden worden. De statistiek wijst uit, dat het aantal eigenaars tegenover het aantal pachters sterk vermindert en juist onze beste landbouwgrond is door het kapitaal uit de handen van den werkenden boer genomen. In Friesland en Zeeland wordt nog slechts 1/3 gedeelte van den grond door eigenaars bebouwd en hoevelen van hen zijn nog schijn-eigenaars, pachters van hunne hypotheekhouders.

De reden waarom de kapitalist van een hypotheekschuld 4 pCt. rente wil maken, terwijl hij van het grondbezit slechts 3 pCt. verlangt, ligt hierin, dat hij speculeert op een verhooging der grondrente, die hij als hypotheekhouder niet geniet en die hij taxeert op 1 ½ à 2 pCt. van de kapitaalwaarde per jaar, naar de ervaring der laatste 50 jaren. De verwachte toeneming van den grond is dus de directe oorzaak, dat de boer op den duur vervangen wordt door den pachter.

Volgens den bekenden schrijver over landbouwzaken in Frankrijk, Albert Toubeau, leert de statistiek aldaar, dat

slechts 1/10 van den Franschen bodem door eigen boeren bewerkt wordt en dat het groot-grondbezit er meer uitgebreid is, dan in de slechtste dagen van het koningschap vóór de Fransche revolutie. De helft van den bodem ligt woest en het buitengewoon groot getal grondeigenaars, dat de statistiek van Frankrijk aanwijst, spruit alleen voort uit menschen die stukjes grond van ¼ Hectare en minder bezitten.

Volgens Rossi zijn er in Frankrijk 3.600.000 grondbezitters, wier bezit een pachtwaarde van minder dan 64 Francs per jaar heeft. In Frankrijk vindt men 350.000 boerenhuizen, die geene ramen maar alleen een deur bezitten.

Een derde bewijs van de toeneming van het valsche kapitaal ligt in de vergrooting van rentegevende schuld van staten, provinciën en gemeenten en van spoorwegen (voor zoover het geleende kapitaal meer bedraagt dan de kosten van den aanleg en van materiaal).

Adam Smith schatte in zijn tijd het kapitaal, dat de Hollanders aan vreemde volken op rente hadden geleend op 40 millioen Pond Sterling of 480 millioen gulden. Thans schat men het op 6000 millioen en waarschijnlijk is het wel 10 milliarden.

Het vermogen der familie Astor in New-York werd voor 40 jaren op 40 millioen Dollars berekend, thans schat men het op 250 millioen en het vermogen neemt ieder jaar met 20 millioen Dollars toe. De familie van der Bilt schat men op 220 millioen Dollars.

Het vermogen der Rothschilds werd voor 50 jaren op 300 millioen Mark, d.i. 180 millioen Gulden geschat. Rudolph Meijer schat het nu op 4200 millioen Mark en Flürscheim berekent het op 1500 millioen Mark, d.i. 900 Millioen Gulden.

Voor 50 jaren was John Jacob Astor de eenige millionair in Amerika, thans zijn er daar duizenden, meer dan in eenig land ter wereld,[1)] Toen Charles Dickens voor 30 jaren

1) Volgens een schatting van den senator Shearman, zelf een millionair, zijn er in de Vereenigde Staten
70 gezinnen met een gemiddeld vermogen van 37.500.000 Dollars
90 gezinnen met een gemiddeld vermogen van 11.500.000 Dollars
180 gezinnen met een gemiddeld vermogen van 8.000.000 Dollars
135 gezinnen met een gemiddeld vermogen van 6.800.000 Dollars
1755 gezinnen met een gemiddeld vermogen van 2.300.000 Dollars
6000 gezinnen met een gemiddeld vermogen van 1.250.000 Dollars
50.000 gezinnen bezitten meer dan de helft van het nationaal vermogen, dat op 65.000 millioen Dollars wordt geschat.

Amerika bezocht, zeide hij, dat het gezicht van een bedelaar in Boston meer opzien zou gebaard hebben dan de verschijning van een engel. Thans zijn er in de Vereenigde Staten duizenden werkloozen, bedelaars en vagebonden en in dat groote, dun bevolkte, nog voor geen 1/10; gedeelte bebouwde land weert men vreemde arbeiders, opdat zij niet door hun concurrentie het loon van den Amerikaanschen burger zullen verkleinen. De machine in de handen van den kapitalist vervangt ook daar reeds den arbeider en maakt hem broodeloos. Meer ijzer wordt geproduceerd, meer kolen gedolven, meer schoenen en kleeren en meubels gemaakt met minder arbeiders en tegen lager loon.

Voor 35 jaren erfde een ongehuwde dame te Deventer van haren vader *ƒ* 800.000. Zij overleefde hem 23 jaren en liet toen een vermogen na van *ƒ* 1.800.000. Haar vermogen was met 1 millioen Gulden toegenomen. Toen haar vader stierf moest de arbeid tegen 4 pCt. aan haar per jaar *ƒ* 32.000 betalen en toen zij stierf aan haren erfgenaam *ƒ* 72.000 per jaar. Van dit inkomen werd misschien 1/8 verteerd en 7/8 weêr in nieuw tribuutrecht omgezet.

Professor Lorenz berekende onlangs in *Conrad's Jahrbücher*, dat de staten, provinciën en gemeenten van Europa jaarlijks aan intrest van schuld 6000 millioen Gulden betaalden; hij veronderstelt dat van die rente slecht 1/3 wordt verteerd en dat 2/3 weêr in nieuwe rentebronnen worden omgezet. Voegt men hierbij de rente van buiten Europa geleend geld en dan het bespaarde uit pacht, winst enz., dan blijkt hieruit, dat de schatting van Flüsscheim van 6000 millioen Gulden per jaar bespaard inkomen over de geheele wereld nog veel

te laag is. Toch beteekent een bespaard kapitaal van 6000 millioen Gulden per jaar, dat den arbeider elk jaar weêr 240 millioen Gulden *meer* van zijn arbeidsproduct wordt afgeperst.

Mocht vroeger, tegenover een dergelijke opeenhooping van kapitaal, de troost kunnen gelden, dat zij niet bleef bestaan, maar spoedig weêr overvloeide, thans hebben wij dien troost-grond niet meer. De vermogens zijn te groot geworden, om door den grootsten verkwister te kunnen worden verspild. De veilige belegging in grond, in hypotheken en effecten is te gemakkelijk om niet door den domsten bezitter te kunnen worden uitgevoerd. De toeneming der familie is juist bij de rijke menschen te klein, om een vermindering van het vermogen door verdeeling onder de kinderen te kunnen tot stand brengen, tegenover de voortgaande vermeerdering van het vermogen met rente op rente.

Bij zulke cijfers behoeven wij waarlijk niet te vragen, waar de groote rijkdom, die ontstaan is ten gevolge van de uitvindingen en ontdekkingen van onzen tijd, is gebleven. Hij is geheel en al gekomen in de handen van den directen grondbezitter of in de brandkast van den indirecten, den houder van hypotheken, secure obligaties of staatsschuldbrieven. Wij behoeven niet meer te vragen, vanwaar de slechte tijden komen. De oorzaak ligt helder en klaar voor ons; zij ligt in de reusachtige toeneming van de renteschuld, die de arbeid aan het kapitaal moet opbrengen en die van jaar tot jaar met rente op rente vermeerdert in een meetkundige reeks.

Lang heeft de arbeider het volgehouden om zijn voortdurend stijgende renteschuld aan den kapitalist te kunnen voldoen, omdat de vruchtbaarheid van zijn arbeid door de verbetering der techniek in onze eeuw op een wijze is vermeerderd, die aan het wonderdadige grenst, maar eindelijk houdt dit op. Hoeveel zegeningen de genius der uitvinding ook over het menschdom heeft willen uitstorten, tegenover de moordende demon rente en haar dochter rente op rente, heeft hij den strijd moeten opgeven. Als de demon den grond in bezit heeft genomen, dan neemt zij ook alle arbeids-

middelen, alle werktuigen en wegen en zij maakt den menschenminnenden genius tot den geesel en den vloek van den arbeider, waardoor hij overtollig wordt en verhongert.

Het is duidelijk, dat het middel, om hooger loon te verschaffen aan ieder die arbeidt met het hoofd of met de hand, het middel om onze doodkranke maatschappij te redden van een anders onvermijdelijke catastrophe, bestaat in niets minder dan in het wegnemen van de oorzaak van het noodlottig tribuutrecht eener kleine minderheid op het arbeids-produkt van de massa.

Wij moeten aan het kapitaal de gelegenheid ontnemen den grond of andere monopolies op te koopen en dit kunnen wij alleen doen, door den grond en de monopolies te maken tot het eigendom van het geheele volk en het beheer van dit gemeenschappelijk eigendom te brengen in de handen van het geheele volk.

De hoeksteen van alle sociale hervorming moet zijn de opheffing van het privaat grondbezit en de gelijkheid van alle burgers voor de wet.

Meer vragen wij niet; minder kunnen wij niet aannemen.

Het communisme, dat leert, dat de eene mensch *recht* heeft op het arbeidsproduct van een ander, is een dwaasheid, maar nog dwazer is het, dat in onze maatschappij een mensch voor stukjes metaal het *recht* kan koopen om te beschikken over het lot en leven zijner medemenschen, door hun woonplaats en hun arbeidsveld, de voorraadschuur van grondstoffen ter productie en het tuighuis van natuurkrachten, de aarde in beslag te nemen en daardoor *ook* de beschikking te krijgen over het geheele arbeidsprodukt van anderen.

Wij kunnen de rente niet afschaffen door verbodsbepalingen, evenmin als de kerk in de middeleeuwen dit kon doen, maar wij kunnen haar zeker vernietigen, door haar te onderwerpen aan de onverbiddelijke wet van vraag en aanbod, door aan het kapitaal de gelegenheid te ontnemen om grond of monopolies te koopen.

Als de rente is verdwenen, dan eerst wordt de spaarder nuttiger dan de verkwister; dan krijgt de arbeider zijn volle

loon, en de gemeenschap het produkt van den gemeenschappelijken arbeid; dan zal hij die werkt genieten en hij die spaart bezitten; dan zal het Goddelijke gebod heerschen: Die niet werkt zal ook niet eten, dat tegenwoordig op de gruwelijkste wijze wordt verkracht.

De grond kan in het bezit der gemeente minstens even goed beheerd worden als in privaat bezit, wanneer door goede pacht- en huurwetten de kosten der verbeteringen op den grond aangebracht, aan den pachter worden vergoed. Het woest liggen van grond, omdat de eigenaar òf te rijk òf te arm is, kan dan niet voorkomen en daardoor zal de voor den arbeid beschikbare grond enorm toenemen.

Met het geleidelijk verdwijnen der valsche kapitaalrente zal al het bespaarde kapitaal productief worden aangewend en aanleiding geven tot ontzaggelijk veel grooter productie. De grond zal daardoor snel in waarde stijgen en met deze winst, die dan aan de gemeenschap behoort, willen wij aan de tegenwoordige grondbezitters den tegenwoordigen koopprijs van hun grond afbetalen. Wij willen dit doen als een eisch van billijkheid, omdat wij den eenen kapitalist niet willen bevoordeelen of benadeelen tegenover den ander en ook als een eisch der opportuniteit, omdat wij confiscatie zonder meer, zooals George voorstelt, onmogelijk bereikbaar achten zonder revolutie welke wij, indien het mogelijk is, willen vermijden. Overigens is die afkoopsom, een kleinigheid tegenover de toekomstige waardevermeerdering van den grond in den renteloozen tijd, waarin het volle productievermogen van den menschelijken arbeid zal worden ontwikkeld. Een ontwikkeling, waarvan wij ons nu nog geen voorstelling kunnen maken.

Wij zijn geen idealisten van het slag der mannen van de revolutie van 1789, die meenden dat vrijheid, gelijkheid en broederschap bij volksdecreet konden ingesteld worden. Wij zijn koele mannen van de praktijk die wel weten, dat de menschen zich over het algemeen laten leiden door hunne eigene stoffelijke belangen. Wij zijn ervan overtuigd, dat men wel de eischen der gerechtigheid, maar niet de geboden

der liefde onder wetten kan brengen, en wij weten heel goed, dat, wanneer morgen alle bezitters hun bezit eens ten offer brachten op het altaar der liefde, daaruit een toestand van anarchie zou geboren worden, vooral niet beter dan die welke zou ontstaan als het volk morgen met geweld die onteigening tot stand bracht.

Wij stellen een noodzakelijke maatregel voor, die in de praktijk reeds gebleken is uitvoerbaar te zijn en die wij tot stand kunnen brengen met de tegenwoordige menschen, die geene engelen, maar daarom nog geene duivelen zijn.

Twee aanmerkingen zijn op de conclusie van de door mij ontwikkelde theorie gemaakt. Een van conservatieve, een andere van communistische zijde. ‘Er zal niet gespaard worden,’ zegt de behoudsman, ‘wanneer men geen rente kan krijgen en wij kunnen, bij de enorm gestegen behoefte aan kapitaal voor de nieuwe productiemiddelen de groote kapitalen niet missen. Het verdwijnen der rente zoude de armoede algemeen maken.’

Hierop antwoord ik: Zooals door mij is aangetoond, is de rente voor verreweg het grootste deel der menschen geen bron van inkomsten, maar een vampyr, die den arbeider het levensbloed afzuigt. Juist in het bestaan der rente ligt de oorzaak, dat de meesten niet sparen *kunnen*, omdat hun loon te laag is. Wanneer door het verdwijnen der rente het loon stijgt, dan komen millioenen menschen in de gelegenheid om te kunnen sparen en zij zullen dit niet nalaten, omdat zij, geen rente kunnen krijgen, integendeel zij zullen meer sparen, omdat hun kapitaal alleen door sparen en niet van zelf vermeerdert.

De oorzaak van het sparen ligt in den wensch om iets te bezitten, ten einde daarvan zelf zonder arbeid te kunnen leven of dit voorrecht aan vrouw of kinderen te verzekeren. Wanneer men nu weet, dat het bespaarde geen rente geeft, dan zal men nog zooveel zuiniger zijn, zooveel meer sparen, om het beoogde doel te bereiken.

Is het somtijds niet waar, dat onze renteniers zuinig worden als de rente daalt? Hoe spaarzaam zouden de rijken

dan wel worden als zij in het geheel geen rente konden krijgen?

De mogelijkheid om rente te maken verzwakt den prikkel tot sparen in plaats van hem te versterken.

Welke verwarde begrippen over rente bij vele menschen heerschen bewijst de meening, die men dikwijls hoort, dat de levensverzekering b.v. niet mogelijk zou zijn zonder het bestaan van rente.

Is het voor verstandige menschen nog noodig om te betoogen, dat het beginsel der levensverzekering een kansrekening is, waarbij de nadeelige gevolgen van een sterfgeval gedragen worden door alle deelnemers in de verzekering door de betaling van een jaarlijksche premie en dat de rente, die het bijeengebrachte kapitaal oplevert, een bijkomende omstandigheid is, die alleen de rekening wat ingewikkelder maakt, maar met het beginsel der verzekering niets te maken heeft. Wanneer er geen rente gemaakt werd van het bijeengebrachte kapitaal, dan zoude eenvoudig de premie wat hooger zijn. De deelnemers zouden wat meer moeten sparen.

Wat de vrees betreft, dat, wanneer de groote kapitalen in enkele handen verdwenen, wij niet genoeg kapitaal zouden hebben voor de productie, merk ik op, dat ik reeds heb aangetoond, dat verreweg het grootste deel van die kapitalen in het geheel niet medewerken in de productie, dat zij bijna geheel bestaan uit papieren, die hun bezitter de macht geven het arbeidsproduct van anderen op te eischen. Het verdwijnen van dat tribuutrecht zal toch zeker de productie niet schaden.

De waarheid is, dat door het verdwijnen van dat tribuutrecht het loon voor ieder die arbeidt hooger zal worden en dat daardoor het tijdperk van sparen eerst recht zal aanbreken.

Wat beteekenen de milliarden van Rothschild en zijn makkers tegenover een besparing van 1000 gulden per jaar door iederen arbeider, welke zeer goed mogelijk is bij een betere verdeeling van het arbeidsproduct door het verdwijnen der rente en de ontwikkeling van het volle productievermo-

gen, al wil men ook het dubbele verbruik van tegenwoordig aannemen.

Voor ons land zoude dit een besparing per jaar geven van 1 milliard guldens, en wanneer wij 25 jaren aannemen als de arbeidstijd van een menschenleven, dan zouden in dien tijd door het Nederlandsche volk alleen 25 milliard bespaard worden. Een kapitaal waartegenover dat van Rothschild in het niet verzinkt.

De bewering dat de arbeiders toch niet zouden sparen als zij meer verdienden, is een boosaardig verzinsel. Zoodra over het algemeen genomen de arbeider kans ziet om zijn toestand te verbeteren, dan is hij ongeloofelijk spaarzaam.

De aanmerking op Flürscheims theorie van communistische zijde is: ‘Het groot-kapitaal, ook al kan het geen rente krijgen en geen grond koopen, zal toch den arbeider verdrukken door het vele geld.

Hoe zou Rothschild, al bezat hij de schatten van Golconda met zijn kapitaal (goud, zilver, produkten van menschelijken arbeid, huizen, schepen) den arbeider kunnen verdrukken, wanneer hij daarvoor geen grond en geen monopolies kan koopen. Wanneer door het verdwijnen der rente en de stijging van het loon, ieder zooveel kapitaal kan besparen of tegen onderpand zonder rente kan leenen van de gemeente, dat hij genoeg heeft om zijn volle arbeidskracht te kunnen ontwikkelen, wat raakt het dan den arbeider of Rothschild geld of produkten wil opstapelen? Zijne produkten zullen bederven, wanneer hij ze niet gebruikt en zijn geld zal geen rente brengen, maar bewaarkosten eischen.

Rothschild kan met zijn geld geene menschen schaden, die voor zich zelf genoeg en zijn geld niet noodig hebben.

Met het verdwijnen der gelegenheid om grond of monopolies te koopen houdt de macht van Rothschilds kapitaal op. Hij kan het nog in werktuigen en fabrieken beleggen, maar, omdat de moeielijkheid om een kapitaal in de industrie belegd te beheeren stijgt met de grootte van het kapitaal, zal een dergelijke belegging niet kunnen concurreeren met een ondernemer, die voor eigen rekening zijn fabriek bestuurt of met

een arbeiders-associatie, die beiden kapitaal kunnen leenen van de gemeenschap tegen lage of zonder rente. Rothschild zal, wanneer hij ondernemer wordt, elk jaar in plaats van winst een verlies hebben te boeken en zijn kapitaal zal binnen kort versmelten.

Maar wanneer nu de Rothschilds in plaats van hun kapitaal in de industrie te beleggen of het in de staatsbank te brengen er de voorkeur aan geven om al het goud van de wereld op te koopen. Die mogelijkheid bestaat. Soetbeer berekent de waarde van al het op de wereld voorhanden goud op 18000 millioen gulden, waarvan de helft voor industrieele doeleinden wordt gebruikt en de andere helft als geld dient.

Zoude dan dit bezit niet aan hen de macht geven om toch tribuut van den arbeider te eischen door den goudprijs kunstmatig hoog en daardoor den prijs der arbeidsprodukten kunstmatig laag te maken?

Stel u voor, dat de gemeenschap den grond bezit en de kapitalisten een gedeelte der arbeidsprodukten in bezit hebben en zij besluiten om al het goud der wereld op te koopen. Zoodra zij aldus beginnen goud in te ruilen tegen arbeidsprodukten, rijst de waarde van het goud en daalt daartegenover die van de arbeidsprodukten, welke zij voor goud willen verruilen. De staat krijgt daardoor minder grondrente in geld, de arbeider minder loon in geld en zij zelve minder goud voor hunne te koop aangeboden arbeidsprodukten, maar de uitgaven van den staat en van den arbeider dalen in dezelfde evenredigheid als de inkomsten en de winst van den staat, die wordt gevormd door het overschot van de inkomsten boven de uitgaven blijft dus dezelfde; daaraan verandert de geldkwestie niets. De gemeenschap zal dus als grootste kapitalist in het bezit komen van de grootste hoeveelheid arbeidsprodukten en dus - hoe laag door de operatie van de kapitalisten de prijs van die produkten ook moge worden tegenover het goud - ook in het bezit van het recht op de grootste hoeveelheid van dit metaal en zij kan door het uitgeven van schatkist-biljetten, waarvan de uitgifte

in een tijd, waarin geen rente kan gemaakt worden, veel uitgebreider zal zijn dan thans, in de behoefte aan muntmateriaal voor de circulatie voorzien.

Wanneer dan de kapitalisten eindelijk de vruchten willen plukken van hun opstapeling van goud door het weêr te verwisselen tegen arbeidsprodukten, die toch alleen rijkdom zijn en gebruikswaarde bezitten, dan zullen zij tot de ervaring komen, dat zij een zeer slechte speculatie hebben gedaan. Zoodra zij het goud weer in de circulatie brengen rijst de waarde der produkten weêr en zij kunnen voor hun opgestapelde goud lang niet de produkten terug koopen, die zij er vroeger voor gegeven hebben; omdat door den hoogen prijs van het goud de behoefte aan dit metaal is afgenomen. De weelde-industrie verwerkt veel minder van het dure goud en heeft zich met andere luxe-zaken beholpen. Behalve de kosten, die zij hebben moeten aanwenden om hun goudvoorraad tegen diefstal te bewaren, hebben zij nog een groot gedeelte van hun fortuin verloren, doordat zij door eigen schuld, de vraag naar goud voor de industrie hebben verminderd, terwijl de productie van goud door den hoogen prijs in hooge mate zal zijn toegenomen.

In den renteloozen tijd zullen Rothschild en zijn makkers, hun kapitaal wel in de staats- of gemeentebank beleggen, die het hun tegen betaling eener kleine vergoeding weêr uitbetaalt, wanneer zij er behoefte aan hebben, want dit is het verstandigste wat zij doen kunnen en daarmede benadeelen zij niemand.

De theorie van Flürscheim komt tot het besluit, dat het noodzakelijk gevolg van het privaat grondbezit en de hiermede samenhangende macht om rente te eischen, moet zijn, dat ten slotte alle grond, alle fabrieken en huizen, alle spoorwegen en handelszaken komen in de handen van het grootkapitaal. Die het meeste geld heeft, houdt het het langst uit, maar ten slotte worden wij allen, fabrikanten en arbeiders, kooplieden en winkeliers, bazen en knechten, de slaven van Rothschild.

De concentratie van rijkdom en macht in enkele handen

is in vollen gang. De boer moet wijken voor den grootgrondbezitter met pachters, de handwerksman voor den fabrikant en deze op zijn beurt wêer voor de actiën-maatschappij; de schipper wordt verdrongen door de stoombootreederij; de onafhankelijke winkelier, bakker en koffiehuishouder worden depöthouders van den grossier, den broodfabrikant en den brouwer en deze laatsten worden ten slotte wêer de dienaren van een consortium van bankiers.

Millioenen onschuldigen vallen als offers in de bittere worsteling om het bestaan, die alleen veroorzaakt wordt door het stijgende tribuutrecht eener kleine minderheid op het arbeids-produkt der massa.

Bij het erkennen van deze waarheid is het bijna onnoodig er op te wijzen, dat de middelen door onze sociale partij aangeprezen òf nutteloos òf schadelijk zijn.

Wat baat het of men door coöperatie en participatie den arbeider een gedeelte van den ondernemerwinst wil doen toekomen en een aantal tusschenpersonen onnoodig wil maken, wanneer die winst zelf ten gevolge van de toenemende rentelast, en van over-produktie en werkgebrek verdwijnt, terwijl de buiten werk geraakte tusschenpersonen zelve weêr gaan concurreeren op de overvoerde arbeidsmarkt en het loon nog meer drukken?

Wat helpt een arbeidswetgeving, wanneer de groote kwaal daarin bestaat, dat de arbeiders geen werk kunnen krijgen. Wat helpen zieken- en pensioenskassen aan de werkeloozen, en waaruit zullen de arbeiders de premie betalen?

Wat beteekent het er den arbeider op te wijzen, dat hij door sparen in den tegenwoordigen tijd ook rente kan krijgen, wanneer één kapitalist daarvan meer krijgt dan 1000 arbeiders en welke rente brengen die luttele 60 millioen, in de spaarbanken belegd, op tegenover de 6000 millioen, die in ons land alleen in effecten belegd zijn. En welk een klein gedeelte van die 60 millioen zijn dan nog het eigendom van den eigenlijken arbeider? Hoe zouden zij ook kunnen sparen bij de bestaande hongerloonen?

Hoe zal het den arbeider kunnen helpen, wanneer het

grondbezit in enkele handen wordt beperkt tot een zeker aantal bunders, wanneer het kapitaal honderd middelen bezit om die wet te ontduiken en bovendien altijd in staat is om door middel van het hypotheekrecht beslag te leggen op de grondrente.

Hoe kan men spreken van over-bevolking als de oorzaak der maatschappelijke ellende, terwijl de moderne verkeersmiddelen de voor den landbouw beschikbaren grond minstens hebben verdrievoudigd, terwijl in Europa zelf nog veel meer dan de helft van den grond ongebruikt ligt, terwijl arbeid en wetenschap van een bepaald stuk grond tegenwoordig, bij vroeger vergeleken, een drie- of vierdubbelen opbrengst weten te oogsten, terwijl algemeen de klacht van over-produktie gehoord wordt, waartegen de staten van Europa zich door invoerrechten trachten te beschermen, tewijl in het dun bevolkte Amerika, waar nog geen tiende gedeelte van den grond bebouwd is, dezelfde verschijnselen zich vertoonen als in de naar men zegt te dicht bevolkte landen van Europa.

Hoe durft men het wagen de armen te beschuldigen, dat zij niet goed zijn, waar de inrichting der maatschappij hen dwingt om slecht te worden, waar zij, beroofd van hun eerste en voornaamste menschenrecht, worden overgeleverd aan de bittere worsteling om het bestaan, waarin de wapenen zijn arglist en bedrog.

Zoolang het dier in den mensch niet behoorlijk gevoed, gekleed en gehuisvest is, kan de mensch zelf niet ontwaken, zoolang kan hij de hoogere eigenschappen niet ontwikkelen, die den mensch verheffen boven het dier. Hooger zedelijkheid is een gevolg van betere toestanden, maar kan geen oorzaak zijn. Wij mogen geene plichten eischen, waar wij geene rechten gunnen.

Belastinghervorming baat niet. Een arbeider, die *ƒ* 400 à *ƒ* 500 per jaar verdient, betaalt in het geheel *ƒ* 25 à *ƒ* 30 belasting. Met de kwijtschelding van alle belastingen aan die menschen, lost men de sociale kwestie niet op, ook al wil men aannemen, dat die besparing geen aanleiding zou geven tot verlaging van hun loon; hetgeen niet denkbaar is,

daar de ondervinding leert, dat in onze bestaande maatschappij het loon zich regelt naar de kosten van levensonderhoud. Progressieve inkomstenbelasting en successierecht, gelegd op de rijken, kunnen den arbeider alleen dàn baten, wanneer zij onder toekenning van algemeen stemrecht tot communisme leiden en ofschoon wij nu met Stuart Mill willen erkennen, dat het communisme met al zijne nadeelen nog beter zoude zijn voor het grootste deel der menschen, dan het onveranderd behoud van den bestaanden toestand, zijn wij toch overtuigd, dat het met menschen, opgevoed in den woesten strijd om het bestaan, zich niet staande zou kunnen houden en zou móeten ontaarden in een streng despotisme, gevolgd door een gruwelijke reactie. Wij mogen het daarom niet aanbevelen, zoolang er nog een ander middel bestaat, dat op vreedzame wijze kan toegepast worden, en met behoud van volkomen vrijheid voor het individu, den arbeider zijn volle loon verzekert en aan de gemeenschap het product van den gemeenschappelijken arbeid toekent, dat, beheerd door het geheele volk, strekt ten bate van het geheele volk.

Het is niet uit betweterij, dat wij menschen bestrijden, die in dergelijke middelen heil zien en te goeder trouw meenen, dat de sociale kwestie kan opgelost worden door spaarzaamheid en matigheid, door coöperatie en participatie of door het twee-kinderstelsel, maar uit onze gevestigde overtuiging, dat alle geestkracht, die tot de verbreiding van dergelijke middelen wordt aangewend, niet alleen verspild wordt, maar zelfs meer kwaad doet dan de tegenstand van verklaarde vijanden des volks, omdat zij bij weldenkende menschen de groote waarheid verduisteren, dat de sociale kwestie ligt in de slechte verdeeling van het arbeidsproduct tusschen den loontrekker en den rentetrekker, en dat de oorzaak daarvan ligt in het privaat grondbezit, in een schending van de rechten, die de mensch bezit krachtens zijn bestaan.

Spaarzaamheid en matigheid, coöperatie en participatie, zullen ons ten zegen zijn en onze beschaving tot een ongekende hoogte doen stijgen, zoodra de renteschroef, die het maatschappelijk lichaam perst, is losgemaakt, zoodra het ka-

pitaal geen grond meer kan koopen. Thans zijn zij ons ten vloek, omdat zij de wenteling van den noodlottigen schroef versnellen, omdat zij rente en grondrente doen stijgen.

En nu roep ik u allen op, arbeiders met het hoofd en met de handen, staathuishoudkundigen, mannen van gezag in den lande, regeerders, godsdienstleeraars! Onderzoekt de theorie van Flürscheim, die ik u heb voorgedragen en toetst hare conclusie aan de toestanden rondom u, rust niet vóórdat gij een overtuiging hebt gekregen of zij valsch is of waar. Meent niet, dat het niet der moeite waard is om te onderzoeken, wat een ongeleerde heeft uitgesproken. Zijne aanhangers zijn reeds talrijker dan gij wellicht meent, en hun overtuiging geeft hun de kracht van 100 tegenstanders. Het is tien jaren geleden, dat Henri George zijn boek heeft geschreven 'Vooruitgang en Armoede', dat bij millioenen de overtuiging heeft gevestigd, dat de sociale kwestie ligt in een sociaal onrecht, dat zij niet anders is op te lossen dan door opheffing van dat onrecht, door aan ieder mensch een aandeel te geven in de gaven des Scheppers, die hem door het privaat grondbezit worden onthouden. Maar de man, die de geheele maatschappelijke ellende heeft verklaard uit dat eerste onrecht, die helder en klaar heeft aangetoond, dat alle winst zonder arbeid, de opeenhooping van rijkdom en macht in enkele handen en de daaruit voortvloeiende overproductie en werk-gebrek een gevolg zijn van het privaat grondbezit en die tevens den praktischen weg heeft aangewezen om de taak te volbrengen, ons reeds door Stuart Mill op de schouders gelegd, dat is naar onze overtuiging Michaël Flürscheim.

Is zijn theorie valsch, dan is het uw plicht ons te bestrijden met degelijke argumenten, want wij zijn ijverige apostelen zijner leer en die leer heeft vèr strekkende gevolgen; haar toepassing zal onze geheele maatschappij veranderen. Stoot er u niet aan, dat zij gebrekkig is voorgedragen, spaart mij niet; ik heb geen reputatie te verliezen; let er niet op door *wie* het gezegd wordt, maar overweeg *wat* er gezegd is. Verschuilt u niet achter den vloekwaardigen leugen 'dat het nog zoo erg niet is.' Is onze weg volgens uwe over-

tuiging niet de ware, wijst ons dan een beteren, maar haast u dan. Verspilt uwen tijd niet met kleine middelen, die met iederen dag meer blijken onvoldoende te zijn. De ellende des volks schreit ten hemel, dit kunt gij even goed weten als ik. Mannen, vrouwen en kinderen, met de edelste vermogens toegerust, gaan onder in ellende en verdierlijking door de schuld eener maatschappij, die door menschen zoo is ingericht.

Zeg niet dat ik overdrijf. De ellende des volks tart alle beschrijving en dat in een Christelijke maatschappij, die door God is gezegend met de uitvindingen en ontdekkingen der negentiende eeuw, die aan iederen arbeider overvloed konden geven en hem genoeg vrijen tijd konden laten om de hoogere eigenschappen te ontwikkelen, die den mensch verheffen boven het dier.

Wijst ons een weg, die beter is dan de onze, dat is uw plicht als menschen en als burgers.

Maar wanneer gij na rijpe overweging tot de overtuiging zijt gekomen, dat wij gelijk hebben, dat alle menschen worden geboren met het recht op leven, op vrijheid en geluk en daarom allen een gelijk recht hebben op de gaven der natuur. Dat dit recht in onze maatschappij aan de massa des volks wordt geweigerd, en zij daardoor de slaven worden van de bezitters der aarde, en de macht van die enkelen grooter wordt, naarmate de vruchtbaarheid van den arbeid der massa stijgt.

Dat dit grondonrecht de oorzaak is van alle winst zonder arbeid en de daaruit voortvloeiende opeenhooping van rijkdom bij enkelen met hare gevolgen over-productie en werkgebrek. Wanneer gij dit hebt erkend.

Dan eischen wij van u, dat gij u niet laat weerhouden door bezwaren, zooals ze zijn opgeworpen door Mr. Van Houten en Dr. Mouton; dat gij dieper zult doordringen in de landkwestie, dan zij hebben gedaan, waardoor de bezwaren verdwijnen, en mochten er nog blijven bestaan, dat gij dan, zooals professor Drucker het onlangs zeide, uw HET MOET stelt tegenover hun HET KAN NIET; dat gij met alle kracht,

die gij bezit, ons helpt de eenige noodige hervorming tot stand te brengen, die bestaat in herstel van onrecht, in het erkennen van de rechten van den mensch.

En u, welvoldane burgerij, die liefst alles van u wilt schuiven met de opmerking, dat gij u niet bemoeit met de sociale kwestie, dat zij u niet aangaat, u zij het gezegd dat zelfs van uw bekrompen egoistisch standpunt, de sociale kwestie u *wel* aangaat. Reeds thans kunnen uwe zonen geen betrekking krijgen en moeten zij bedelen om de gunst bij de machthebbenden. Al kunt gij ook uwe kinderen nog beveiligen, zeker is het dat uwe klein-kinderen gebrek zullen lijden, wanneer, voortgaande op den tegenwoordigen weg, de millionairs zich over tien jaren weêr verdubbeld hebben, evenals nu het geval is geweest en de grootsten tot milliardeurs zijn geworden. Doordat het groot kapitaal alle vaste waarden in zijn bezit krijgt zal de rente in percenten voortdurend dalen en den kleinen rentenier, ook al kwam er geen revolutie, brengen op de helling, die naar het proletariaat voert, omdat ook hij geen werk kan krijgen.

D e v e n t e r, November 1889.

Naschrift.

Toen bovenstaand opstel gereed was, kreeg ik het 2de deel in handen van Professor N.G. Pierson's, Leerboek der staathuishoudkunde, waarin hij den voorstanders van Landnationalisatie de eer aandoet, aan dit onderwerp een geheel hoofdstuk te wijden.

De socialisten worden door den Professor heel genadig behandeld, al zijn hunne woordvoerders geen ‘echt wetenschappenlijke mannen’,[1] toch heeft ook de economist (niet

1) Pag. 91.

het tijdschrift van dien naam, maar Professor Pierson zelf) die ‘de wetten, welke het ontstaan en de verdeeling van den rijkdom in onze maatschappij beheerschen, heeft onderzocht; die ongeveer weet wat de pachtwaarde regelt; die de voortbrenging onder den prikkel van het eigenbelang heeft nagegaan, veel licht, maar ook veel schaduw in onze samenleving opgemerkt’, en wel zooveel schaduw, dat de strijd tegen het socialisme voor hem een strijd is, ‘waarin hij zou wenschen verslagen te worden.’[1)] Hij heeft ook wezenlijk veel over het socialisme gelezen en de socialisten kunnen tevreden zijn; hij doet belangrijke concessies aan hun leer.

George's voorgestelde maatregel om 100 pCt. van de zuivere pachtwaarde van den grond te heffen, is dan ook veel erger, want, zegt de Professor: ‘de grond zou dan geen waarde hebben voor den eigenaar. Elk die grond in gebruik had, zou er van trekken wat hij trekken kon.’ De Professor geeft als zijn vermoeden te kennen, dat George nog nooit een pachtceel heeft ingezien. (Dat in George's *single tax* voorstel lange termijnen worden aangenomen, waarop de belasting wordt herzien en dat hij uitdrukkelijk de belasting wil leggen op den blooten grond en de verbeteringen niet wil belasten, verzuimt de Professor hier te vermelden ter wille van het doorhem aangehaalde argument).

Maar het allerlaagst is Flürscheim gezonken. Zijn ‘economische wijsheid is *beneden het laagst denkbare peil*’.[2)] Geen wonder, dat de Professor niet in staat is geweest, om den naam van een man, die zoo diep in de duisternis rondscharrelt, te ontcijferen en hem Flürsheim spelt, veel minder nog om zijne boeken te lezen.

De Professor vraagt: Zal de grond beter worden bewerkt, wanneer hij aan den staat, dan wanneer hij aan particulieren behoort?

Hierop antwoordt hij zelf, dat dit geen punt van overweging behoeft uit te maken, ‘omdat tot dusverre nog niemand heeft

1) Pag. 107.
2) Pag. 91.

beweerd, dat de bewerking van den grond door nationalisatie inderdaad iets zou winnen.'

Nu ben ik niet verwaten genoeg om te veronderstellen, dat de Professor iets zou lezen van den leerling eens mans, die in economische wijsheid beneden het laagste, voor Prof. Pierson denkbare, peil staat, maar voor hen, die nu niet zoo duizelingwekkend hoog staan, ben ik zoo vrij hier mede te deelen, wat ik in een brochure[1)] als de voordeelen van het nationaal of gemeentelijk bezit heb genoemd.

1°. Dat door staats- of gemeentebezit alle beschikbare grond, voor zoover daaraan behoefte bestaat, onmiddellijk verkrijgbaar wordt gesteld voor den arbeid en voor de produktie. De gemeente Deventer b.v. bezit veel grond en ieder stukje wordt benuttigd en brengt voort. Wanneer alle grond aan de gemeenten behoorde, dan werden, zelfs in ons eigen land, nog duizenden bunders grond in cultuur gebracht, die nu alleen als jachtveld geheel woest liggen. Zoodra men aan den grondbezitter een gedeelte van zijn grond afbetaalt en hem evenredig belast, dan wordt hij gedwongen, om dien grond open te stellen voor de produktie en werk te verschaffen, want anders zoude hij wel moeten betalen, terwijl hij niets ontvangt. In Amerika, waar zoo oneindig veel grond woest ligt, die toch wel een eigenaar heeft, zoude door het staatsgrondbezit de arbeidsgelegenheid natuurlijk nog in veel hoogere mate toenemen dan hier. In de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, een land waar nog slechts 70 millioen menschen wonen en waar er 700 millioen zouden kunnen wonen wanneer de bevolking er even dicht was als in Duitschland, spreekt men ook reeds van overbevolking en men weert er de Europeesche emigranten. Wanneer de bodem daar aan de verschillende Staten behoorde, dan zouden deze op allerlei voordeelige voorwaarden emigranten trachten te lokken, ten einde de schatten van den Amerikaanschen bodem te ontginnen en door de groote vraag naar arbeidskracht, die

1) De oplossing der Sociale Kwestie door opheffing van het Privaat Grondbezit. A.W. Hovenaar Rutering. Deventer 1889.

daarvan het gevolg zou zijn, zoude het loon overal rijzen.

2°. Dat bij gemeentebezit de pachtvoorwaarden bij de wet kunnen geregeld worden in overeenstemming met den wil des volks. Willekeur is buitengesloten en het recht op schadeloosstelling voor werken, die den grond hebben verbeterd, blijft den pachter gewaarborgd.

3°. Dat door Landnationalisatie de rente daalt tot een minimum, zooals wij hebben aangetoond. Daardoor zal het kapitaal in ruime mate op den grond worden aangewend, die in dat geval wel 3 of 4 maal meer kan opbrengen dan thans, zoodat het totaal produkt enorm zal toenemen, waardoor het loon voor den arbeider en de grondrente, die aan allen gezamenlijk behoort, zullen stijgen, en verder stelt de gemeente tegen lage rente kapitaal beschikbaar voor den alleen of in associatie werkenden arbeider, om daarmede zijn grond te verbeteren of machines te koopen, ten einde zijn arbeid meer produktief te maken.

4°. Dat de gemeenschap reeds direct een deel van haar grooter inkomen en van haar besparing op de staatshuishouding kan besteden als werkgeefster. Zij kan meren droogmaken, heide ontginnen, spoorwegen bouwen, kanalen en havens aanleggen en huizen en fabrieken stichten, voor zoover daaraan behoefte bestaat. Zij kan op die wijze werk verschaffen, en daardoor de produktie en de vraag naar produkten vermeerderen, terwijl zij tevens haar eigen kapitaal vergroot.

Ik merk hierbij nog op, dat, wanneer den pachter van gemeentegrond een behoorlijk lange termijn van b.v. 20 jaren wordt toegestaan en hem de kosten der verbeteringen, door hem op den grond aangebracht, na afloop van den pachttermijn door de gemeente worden vergoed, ‘de Minister en de ambtenaren, die met het beheer van het departement zijn belast’[1], zich niet zoo erg het hoofd zullen behoeven te breken met het verbeteren van den grond; het eigen belang van den pachter zal, onder toezicht van het gemeente-

1) Pag. 261.

bestuur, er in de meeste gevallen wel voor zorgen, dat de grond den grootst mogelijken opbrengst geeft en toch wordt verbeterd, terwijl verbeteringen op groote schaal, zooals het droogleggen van meeren en moerassen, het maken van kanalen en spoorwegen door den staat of de gemeente zullen ondernomen worden evenals dit nu geschiedt. Het eenige verschil zal zijn, dat onder onze tegenwoordige omstandigheden de kosten dier verbeteringen worden betaald door de belastingschuldigen, en de voordeelen daarvan toevloeien aan eenige grondeigenaars, die hun winst in den zak steken in den vorm van hooger pacht of hoogeren opbrengst van hun grond, terwijl bij gemeentelijk of staatsbezit van den grond de kosten worden betaald door de gemeenschap en ook de winst komt in de handen der gemeenschap. Mij dunkt, wij hebben eenigen grond om aan te nemen, dat de leden der gemeenschap in dit geval gereeder zullen besluiten tot het aanbrengen van dergelijke verbeteringen, dan nu het geval is

Ik ben dus zoo vrij om - tenzij de heer Pierson besluite argumenten bij te brengen - in zijn uitspraak, dat de grond niet beter bewerkt zal worden, wanneer hij aan de gemeenschap, dan wanneer hij aan een privaatpersoon behoort, die met zijn eigendom kan doen ‘wat hem goed dunkt’[1)] (er jagtveld van maken, hem woest laten liggen, omdat de eigenaar òf te rijk, òf te arm is) nog niet het hoogst denkbare peil van economische wijsheid te zien.

Verder vraagt de Professor:

‘Zal de verdeeling van hetgeen de grond voortbrengt tusschen de leden der maatschappij bij toepassing van Land-nationalisatie gelijkmatiger worden?’

Nu, ‘met het oog op de beperktheid van den grond, de toeneming van het cijfer der bevolking en de zekerheid, die daaruit voortvloeit, dat op den duur de pachtwaarde moet stijgen’, wil de Professor over dit punt nog wel eens praten. Want, zie je - die vooruitgang in de techniek, dat bebouwen van het 9/10 deel van den onontgonnen bodem in Amerika,

1) Pag. 262.

dat, door middel van de moderne verkeersmiddelen, openstellen van milliarden bunders grond voor den landbouw, dat verhaal van die Parijsche *maraîchers*, die op ruim een bunder grond jaarlijksch voor 9600 gulden aan gewassen teelen, terwijl de asperges, op dien grond gekweekt, nergens zoo goedkoop worden verkocht als in Parijs - dat zijn allemaal maar praatjes. Malthus, die in het begin dezer eeuw leefde vóór de uitvinding van den stoom, wist het veel beter, 'tenzij zijn waarschuwende stem eindelijk gehoor vinde,[1].,.. ligt het voor de hand om aan te nemen, dat met betrekking tot de voeding de stand van zaken over een eeuw anders zal zijn dan nu.'[2]

Hoe ontkomt de Professor nu aan het dilemma door hemzelf gesteld; hoe slaagt hij er nu in de noodzakelijkheid van Landnationalisatie te ontkennen?

Ja, ten eerste kost het veel geld en al wil hij nu ook eens aannemen, dat de opbrengst van den grond voldoende zal zijn, om de rente der leening voor den afkoop van den grond aangegaan te dekken - en dat is maar zóó zóó - dan zit men toch altijd met dat 'leger van bekwame en volmaakt betrouwbare ambtenaren', die den grond moeten beheeren en royaal betaald moeten worden. Wanneer men die kosten wil uitsparen, dan zou men genoodzaakt zijn den grond in erfpacht voor 100 jaren uit te geven, maar in dat geval zou het zeker niet beter worden dan thans.

In ieder geval zullen dus de belastingen 'aanzienlijk stijgen' en al wil men dit als voorbijgaand beschouwen en zich - waartoe Prof. Pierson bereid is - voor zijne kindskinderen opofferen, dan geeft hij toch in overweging om het zekere voor het onzekere te nemen en met de opbrengst van die hoogere belastingen liever staatsschuld te delgen of een schat te vormen in soliede fondsen belegd. Want men kan het toch maar niet weten. Die Neo-malthusianen zouden het wel eens zoover kunnen brengen, dat de bevolking stationnair bleef zooals in Frankrijk, of misschien wel daalde en als dan

1) Pag. 264.
2) Pag. 266.

de middelen om wat uit den grond te halen, verbeterden, dan zaten wij leelijk met dien duren grond in de maag, dan zoude het volk voor eeuwig en altijd meer rente moeten betalen voor de pandbrieven dan de pacht van den grond kon opbrengen.

Die Landnationalisatie met schadeloosstelling is dus een gewaagde onderneming en die van George zonder schadeloosstelling is ‘een miskenning van het eigendomsrecht op een bepaald gebied, die de geheele instelling van het eigendomsrecht zou ondermijnen.’

Vergun mij bij dit laatste op te merken, Professor Pierson, dat ditzelfde argument werd gebruikt tegen de afschaffing van het eigendomsrecht op menschelijk vleesch en bloed (de instelling der slavernij in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika); dat die afschaffing, door den onwil der eigenaars, *zonder* schadeloosstelling is geschied, terwijl toch daardoor het beginsel van het eigendomsrecht niet is ondermijnd. En houdt u overtuigd, Professor Pierson, dat, wanneer het volk inziet, dat de instelling van het privaat-grondbezit, evengoed als de instelling der slavernij, het middel is, waardoor een kleine minderheid het geheele arbeids-produkt der massa kan opeischen en op die wijze het heilige eigendomsrecht van ieder mensch op zijn eigen arbeids-produkt schendt, dat volk, evenmin als voor 25 jaren in de Vereenigde Staten, zich door groote woorden zal laten wêerhouden om aan die schending van het heilig recht van ieder mensch op een aandeel in de gaven des Scheppers voor goed een einde te maken. Juist het privaat-grondbezit is een ontkenning van het eigendomsrecht; zijn opheffing is alleen in staat het ware eigendomsrecht te vestigen.

Wat de Landnationalisatie met schadeloosstelling betreft, wij denken er niet aan, haar tot stand te brengen door belasting-verhooging, door ons op te offeren voor onze kindskinderen. Ons tegenwoordig geslacht bloedt uit duizend wonden; het heeft zich al genoeg opgeofferd voor een wetenschap, die in den dienst schijnt te staan van een handvol millionairs en ons arme volk paait met bedriegelijke verwachtin-

gen. Wij willen het volk ontlasten, wij zouden Landnationalisatie door afkoop een ellendige dwaasheid achten, wanneer wij geloofden, dat het volk in alle eeuwigheid rente zou moeten betalen van de afkoopsom van den grond. Wanneer wij niet overtuigd waren, dat - bij het ontnemen van de gelegenheid aan het kapitaal om grond of monopolies te koopen - de rente in onzen tijd zal dalen tot het nulpunt, zouden wij onze krachten niet verspillen met het verdedigen van ons afkoopstelsel. Dan zouden wij alleen pleiten voor de confiscatie-methode van George, die - in het oude Europa althans - alleen langs revolutionnairen weg, de zich opstapelende renteschuld, die de menschheid niet langer *kan* betalen, zal vereffenen door confiscatie van het rente-object.

Ons voorstel van afkoop, is een verzoenend voorstel, een poging, om zonder revolutie, langs geleidelijken weg de rechten van den mensch te herstellen, de renteschuld te delgen zonder schade voor het thans levend geslacht. Mislukt die poging, dan hebben wij ons niets te wijten; dan treft u, Prof. Pierson en uwe volgelingen de schuld der gewelddadige revolutie, die niet kan uitblijven, evenals de schuld van den bloedigen burgeroorlog in de Vereenigde Staten kwam op het hoofd der slavenhouders, die de rechten van den mensch niet wilden erkennen, omdat de hun aangeboden schadevergoeding hun niet voldoende voorkwam.

Een delging van de staatsschuld zoude, bij het blijven bestaan van het privaat-grondbezit, den arme niets baten. Integendeel, het inkrimpen van de gelegenheid voor veilige kapitaalsbelegging zoude de koopwaarde van den grond doen stijgen en hem nog verder buiten het bereik brengen van den arbeider.

De ‘schat in soliede fondsen belegd’, die de Heer Pierson ons wil doen vormen ten koste der belastingschuldigen, zal alleen kunnen dienen tot uitbreiding eener zeer onéconomische philantropie, die thans reeds de vloek is van onzen tijd, de eenige oorzaak, dat onze onhoudbare toestand nog een dag langer blijft bestaan.

Publieke werken, die de Heer Pierson wil laten bekostigen

uit de opbrengst der belastingen, komen ten slotte ten goede aan den kapitalist-grondbezitter.

Deze drie zaken verkiest de Heer Pierson boven het toekennen van de rechten van den mensch aan alle burgers en burgeressen.

Ziedaar uw goden, volk van Nederland.

Dat hebt ge te wachten van uwe professor-economen.

Het is waar, de afkoop van het privaat-grondbezit kost veel geld; in ons land alleen minstens 5 milliarden gulden. Maar laten wij eens aannemen dat de getaxeerde waarde van den grond deze som bedraagt en dat een pandbrieven-leening wordt gesloten ten bedrage van 1 milliard, waarvan de opbrengst dient om aan iederen grondbezitter 1/5 van de getaxeerde waarde van zijn grond af te betalen, of zijn hypotheek met dit bedrng te verminderen en dat wij hem daarvoor belasten met 1 pCt. per jaar van de geheele getaxeerde waarde. Die belasting brengt dan 50 millioen op en de rente der leening kost tegen 3 ½ pCt. 35 millioen gulden.

Een milliard van het Nederlandsche kapitaal in vreemde schuld gestoken, zal dus terugvloeien om in Nederlandsche grond-pandbrieven te worden belegd. Maar daardoor zal het aanbod op de kapitaal-markt afnemen en de rente stijgen, hoor ik zeggen. Toch niet; het grootste deel van het uitbetaalde millioen zal heel spoedig wêer in pandbrieven worden belegd of in den vreemde belegging zoeken. Alleen de kleine grondbezitter, niet met hypotheek belast, zal waarschijnlijk het ontvangen geld onmiddelijk produkttef gebruiken, maar wat zullen de groot-grondbezitter en de afbetaalde hypotheekhouder met hun contante geld anders doen dan pandbrieven of andere effecten koopen. Vraag en aanbod op de kapitaal-markt zijn door die staatsleening niet veranderd, evenmin hier als in andere landen, maar het onmiddelijk gevolg van de jaarlijksche belasting van 1 pCt. van de waarde op allen grond zal zijn, dat grond, die niet of slechts ten deele gebruikt wordt, produktief wordt gemaakt; de bezitter zou anders moeten betalen, terwijl hij niets ontvangt. Dit zou

in ons land het geval zijn, maar nog in veel hoogere mate in Amerika.

De voortbrenging van rijkdom, die kan worden omgezet in kapitaal, zal dus enorm toenemen en die toename zal nog versterkt worden door de afschaffing van eenige schadelijke belastingen, waartoe wij in staat zijn gesteld door de winst van 5 millioen gulden, die de staat maakt, als voordeelig verschil tusschen de opbrengst der nieuwe belasting en de rente der gesloten leening.

Voor het overige gaan de besparingen der kapitalisten hun gewonen gang en na een jaar heeft het kapitaal wêer 6000 millioen gulden, vermeerderd met het om bovengenoemde redenen méér geproduceerde kapitaal, te beleggen. De kapitalisten kunnen geen grond meer koopen in de verwachting dat deze een hoogere waarde in de toekomst krijgt, want de waarde, waarvoor de staat dien grond ten allen tijde kan overnemen, is vastgesteld. Zij moeten dus òf nieuwe produktie-middelen scheppen en daardoor het aanbod op de kapitaalmarkt vergrooten, òf pandbrieven opkoopen en de koers daarvan opdrijven. In beide gevallen drukken zij door onderlinge concurrentie de rente omlaag.

Na eenige jaren is de rente zóózeer gedaald, dat de staat kan overgaan tot de tweede afbetaling van 1/5 van den grond. Deze leening kan gesloten worden tegen 3 pCt. en de eerste leening wordt in 3 pCt. pandbrieven geconverteerd. De rente der leeningen bedraagt dus 60 millioen en alle grond wordt, na afbetaling van het tweede 1/5 deel van den afkoopsom, belast met 2 pCt. van de geschatte waarde per jaar, welke belasting dan 100 millioen opbrengt.

De eigenaar, die zijn grond produktief gebruikt, lijdt geen schade door de hoogere belastíng. Door de daling van den rentestand is de gebruikswaarde van zijn grond toegenomen en neemt voortdurend toe, naarmate de rente daalt. Wel moet hij meer betalen in belasting, maar van den anderen kant betaalt hij minder rente voor het kapitaal, dat hij noodig heeft als werkende boer en de gebruikswaarde van zijn arbeidsmiddel stijgt, totdat de geheele schuld door de

gemeenschap is gedelgd en hij in plaats van eigenaar pachter wordt.

Alleen de grondbezitter, die zijn grond niet productief wil maken en het uitbetaalde geld in pandbrieven steekt, lijdt schade en wordt door de hoogere belasting gedwongen zijn grond te verkoopen aan hen, die dit wel doen en ook de rentenier lijdt schade. Dat deel hunner inkomsten, dat bestaat uit winst zonder arbeid of risico, neemt voortdurend af door conversies, die zij zelve mogelijk maken door hun toenemend aanbod op de kapitaalmarkt.

Door de werking van de dalende kapitaalrente, komende in de handen van privaatpersonen, en de voornamelijk daardoor stijgende grondrente, komende in de handen van de gemeenschap, zal de geheele schuld aan de grondeigenaren spoedig zijn afbetaald, het staats- of gemeente-bezit van den grond met zijne voordeelen voor het geheele volk zal weldra een feit zijn geworden en onder het beheer van het geheele volk voor goed een einde hebben gemaakt aan alle winst zonder arbeid of risico.

Bij een dergelijke geleidelijke overname van den grond hebben wij het ‘leger van ambtenaren’ van den Heer Pierson niet noodig en ook wanneer de grond in het bezit der gemeente is gekomen, onder rekenplichtigheid aan den staat en de pachter bij behoorlijk langen pacht-termijn de zekerheid heeft, dat zijne verbeteringen hem zullen worden vergoed, dan ook zal dat ‘leger’ wel alleen in de verbeelding van den Heer Pierson bestaan. Laat de Professor maar eens nagaan, hoe weinig, zelfs in onzen tijd nu de pachter niet onder zulke gunstige voorwaarden werkt, de kosten bedragen van het beheer van den gemeente-grond van Kampen, Deventer of van de landerijen van het Deventer Groote Gasthuis.

Ten laatste vraagt de Heer Pierson: Zijn er misschien ook nog andere stoffelijke voordeelen te verkrijgen dan de bovengenoemde, door den grond tot staatseigendom te maken?

Op gevaar af van in herhaling te vervallen, zullen wij hem ook in dit betoog nog volgen.

De Heer Pierson zegt, dat hij ook dit punt eigenlijk niet

behoeft te bespreken, want dat de idée, dat de rente zal dalen, wanneer de kapitalist geen gelegenheid heeft om grond te koopen, op een ‘grof misverstand’ berust. ‘Kon niemand grond koopen, het zou op de kapitaalrente geen invloed uitoefenen; de vraag naar kapitaal zou daardoor niet vermeerderen, het aanbod van kapitaal zou daardoor niet toenemen. A bezit land, B kapitaal. Kan nu tusschen die beiden een ruiling plaats hebben, dan zal B niet op de kapitaalmarkt verschijnen, maar A zal het doen in zijn plaats, ziedaar alles wat veranderd is. Laat nu A de staat zijn en de staat besloten hebben geen grond te verkoopen, dan zal B geen grondeigenaar kunnen worden en zijn kapitaal op rente uitzetten.’

Best, mijnheer Pierson, laat ons dit laatste geval aannemen. De staat bezit den grond en A bezit kapitaal, d.w.z. geld, huizen, fabrieken, machines en verdere produkten van menschelijken arbeid en, om de zaak niet al te ideaal te maken, willen wij aannemen, dat hij ook rentegevende staatsobligaties bezit, evenals dit het geval zou zijn, wanneer wij morgen landnationalisatie invoerden met schadeloosstelling.[1)]

B. leent, evenals als thans, zijn kapitaal uit tegen de hoogste rente, die hij maken kan. Nu neemt echter zijn rente-eischend kapitaal door besparing toe. Dit is een algemeen erkend feit; in Engeland alleen met 200 millioen Pond Sterling; over de geheele wereld met 6000 millioen gulden. Hij kan dit bespaarde kapitaal niet meer, zooals hij nu doet, in Europeesch,

1) Wanneer wij toch het geval aannemen, zooals de Heer Pierson het stelt, dan kan iedereen direct en onmiddelijk begrijpen, dat B geen rente van zijn geld zou kunnen maken. Wat zal B met zijn kapitaal (huizen, fabrieken, produkten van menschelijken arbeid) doen, als A hem geen land wil geven, om op te bouwen, te wonen, te produceeren? Zal hij dan, in plaats van rente te bedingen, niet een vergoeding moeten geven aan A voor het voorrecht om zijn rijkdom te mogen gebruiken? Zal hij niet op genade of ongenade overgeleverd zijn aan A, die hem iedere voorwaarde kan opleggen evenals de grondbezitters tegenwoordig kunnen doen?
Ligt hier niet duidelijk en klaar open voor ieder, die nadenkt, dat de oorzaak van de rente (bij voldoende hoeveelheid kapitaal) alleen ligt in de ruil-baarheid van kapitaal voor grond?

Amerikaansch, Afrikaansch of Australisch land beleggen, want de staten verkoopen geen grond meer; hij is dus gedwongen, wanneer hij rente voor het nieuwe kapitaal wil hebben, om òf zelf produktie-middelen te scheppen, (huizen, fabrieken, schepen), òf zijn kapitaal aan te bieden aan arbeiders of ondernemers, die het vruchtbaar willen maken in produktie-middelen of in verbetering van den grond.

Het aanbod van kapitaal neemt daardoor toe, en wordt nog versterkt door de grootere kapitaalvorming en de rente daalt.

Het volgend jaar heeft B. (dat zijn de gezamenlijke kapitalisten) wêer 6000 millioen bespaard. Hij wil zijn kapitaal niet meer tegen zulk een lage rente in de produktie laten werken en koopt daarom pandbrieven. De vraag naar pandbrieven doet de koers stijgen en de rente dalen en geeft aanleiding tot conversie van de 3½ pCt. pandbrieven in 3 pCt. Nu gaat B. zijn overgespaarde kapitaal een volgend jaar eens beleggen in verbetering van den grond, d.w.z. hij leent het uit aan menschen die den grond gaan verbeteren. Ook daardoor stijgt de hoeveelheid kapitaal (bespaarde produkten van menschelijken arbeid, die wêer kunnen dienen tot nieuwe produkten); het nieuwe kapitaal, dat op de kapitaalmarkt verschijnt, doet alweer de rente dalen, terwijl tevens door de verbeteringen op den grond aangebracht het inkomen van A., den staat, stijgt, die daarvan gebruik maakt om pandbrieven af te lossen en het aanbod van kapitaal nog te vergrooten.

Het aandeel in het totale arbeidsprodukt van A., den staat, de gemeenschap, neemt voortdurend toe, dat van B. de zuivere rente, neemt voortdurend af totdat de rente het nulpunt heeft bereikt en zelfs met onze tegenwoordige arbeidsmiddelen zoude de rente dit punt reeds bereikt hebben, wanneer B. de rentenier geen grond meer kon koopen.

Mocht men nu misschien nog willen veronderstellen, dat door de daling der rente het aanbod van kapitaal de kapitaalvorming zal doen afnemen, dan herhaal ik hier nog eens, wat ik reeds in mijn eerste opstel heb gezegd, dat juist het bestaan

der rente de oorzaak is, dat 98 pCt. der menschen niet sparen *kunnen* en dat bij het verdwijnen der rente en het daardoor veroorzaakte hoogere loon het tijdperk van sparen, van kapitaal vormen eerst recht zal aanbreken; dat de millioenen van Rothschild zullen in het niet verdwijnen tegenover de milliarden echt kapitaal, door de werklieden, de 98 pCt., die nu niet sparen kunnen, bijeengebracht. En dat sparen zal dan een zegen zijn voor de maatschappij, terwijl thans het sparen van Rothschild en zijn makkers, die hun spaargeld op papieren beleggen, die hun bezitters de macht geven, het arbeidsprodukt van een ander op te eischen, een vloek is.

Het spijt mij, dat ik het hoofdstuk over Landnationalisatie uit het nieuwe boek van Professor Pierson hier niet geheel kan laten afdrukken. Hij heeft ons met het schrijven daarvan een onwaardeerbaren dienst bewezen. Beter dan wij het ooit kunnen doen, heeft hij daarmede voor ieder denkend mensch de zwakheid zijner eigen wetenschap blootgelegd tegenover het beginsel van Landnationalisatie.

De omwenteling in de idéeen is begonnen. Over weinige jaren reeds zal het boek van Professor Pierson alleen als curiositeit worden aangehaald, om aan de dan levende studenten te toonen, hoe nog in 1889 een professor in de staathuishoudkunde dikke boeken schreef, waarin het eerste beginsel dier wetenschap, dat alle rijkdom ontstaat door toepassing van arbeid op grond, en dat daarom hij, die meester is van den grond, ook meester is van den arbeider, wordt geloochend. Uit dit boek blijkt duidelijk, dat groote geleerdheid en belezenheid, die niemand den Heer Pierson zal ontzeggen, wanneer zij in de verkeerde richting werken, ons al verder en verder van de waarheid verwijderen en onvatbaar maken voor de eenvoudigste begrippen.

Wanneer de lezer zich somtijds ergert over den ‘toon’, dien ik heb aangenomen tegenover Professor N.G. Pierson, dan geef ik hem de verzekering, dat ook ik mij ter tege geërgerd heb over den ‘toon’, dien Professor Pierson aanneemt tegenover het hoofd eener school die duizenden aan-

hangers telt, door klakkeloos op het papier te werpen, dat hij een man is wiens economische wijsheid staat *beneden het laagst denkbare peil*.

December 1889.

Een boek van Netscher. Door F. van der Goes.

I.

De Heer Netscher zou terecht eenigszins kwalijk kunnen nemen, dat in dit tijdschrift eene beöordeeling van zijn eersten bundel Parlementaire Portretten[1)] verschijnt, nu zijn tweede reeds wordt aangekondigd. Maar de schuld ligt niet geheel alleen bij ons. Is dit kunst of politiek? Moet men spreken over het proza, dat Netscher schrijft, of over de dingen die hij van de Kamer-leden zegt? Dit is een vraag, die maakt dat het boek van de eene hand in de andere gaat, en ontevreden wordt nêergelegd door hen die politiek zoeken en door hen die kunst verlangen. Want de kunst in deze *Portretten* is niet zóo, dat men er anders dan ambtshalve over komt te spreken. Men kent Netscher en zijn werk; als er een nieuwe faze in zijn ontwikkeling aanbreekt en als hij bij zijn proza, dat wij kennen, ander proza voegt, evengoed of beter dan het vorige, dan wordt het een aangename taak daarover melding te maken ter juister plaatse. Maar deze bundel bevat slechts enkele gedeelten die op de hoogte zijn van Netschers talent, en in geen éene bladzijde of volzin heeft hij zijn vroeger zelf overtroffen. Eene kroniek van belangrijke literaire verschijnselen kan dus, zonder onvolledig

1) *In en óm de Tweede Kamer. Parlementaire Portretten en Schetsen* van Frans Netscher. Am.S. Warendorf Jr. 1889.

te worden, Netschers *Parlementaire Portretten* voorbijgaan. Ik geloof verder, dat de kunst in dit boek beter is dan de politiek. De politiek komt in het geheel niet in aanmerking als politiek. Er is niets in dezen bundel dat bewijst, dat de Heer Netscher eenige studie, eenig nadenken of eenige scherpzinnigheid heeft gebruikt om eenig inzicht te verkrijgen in den gang van zaken, waartoe de verrichtingen zijner modellen in de Kamer behooren. Het kon ook een congres zijn van Orientalisten of van boterkoopers, dat de opmerkingen van den Heer Netscher over het onderwerp van de beraadslagingen even onbeduidend zouden zijn. De groote moeilijkheid blijft dus wat men over dit boek zal zeggen. Het proza is lang niet zoo goed als Netscher het kan, en de politiek is heelemaal niets.

Er is evenwel een ander uitgangspunt, waarlijk het eenige aantrekkelijke dat deze bundel aanbiedt.

II.

De Heer Netscher kan tegen een stootje. Hij zal er niet van doodgaan, dat ik beproef dezen bundel te maken tot het onderwerp van eene kleine literaire analyse, van de soort die ook door hem wordt erkend tot eene goede methode te behooren. Men kan ook voor zulke besprekingen geen klein vernuft uitzoeken. Indien bij schrijvers als Netscher de complicaties voorkomen die ik bedoel, dan is het klaar dat wij met een belangrijk verschijnsel in het letterkundig leven te doen hebben. Vond men ze bij Jan of bij Piet, dan zou de ontdekking nog niet veel beteekenen.

Wij kennen in ons klein land, dat niet in staat is zijn schrijvers fatsoenlijk te laten leven, den auteur-ploeteraar en den auteur-burger. Er zijn ook auteurs zonder-meer. Deze leven voor niets dan voor hun werken, het is hun onverschillig of zij daar ook van kunnen léven. De auteur-burger heeft zaken of een betrekking die hem voldoende onderhoudt; hij schrijft in zijn vrijen tijd en hij heeft met den auteur zonder-meer gemeen, dat hij niet let op het honora-

rium voor zijne copie. De auteur-ploeteraar zoekt met literairen arbeid iets te verdienen. Hij komt er somtijds toe om een ambt of beroep ter hand te nemen, dat maar eenigszins met literatuur in verband staat; aan een courant, een bibliotheek of bij het taalonderwijs. Maar hij is soms ook tevreden, bij gebrek aan beter, of omdat een gebonden bestaan hem niet bevalt, met wat het vervaardigen van artikelen, bijdragen en afzonderlijke werken hem kan opleveren. En dit brengt den auteur-ploeteraar wel eens in onaangename omstandigheden, omdat het eene voortdurende bedreiging is voor de beste gedeelten van zijn talent. Het verleidt hem eerder dan den journalist van beroep, dingen te schrijven die ook in zooverre journalistiek zijn als zij onmiddellijk voor den verkoop bestemd zijn. De journalist kan zijn werk geheel afscheiden van zijn dagelijksche bezigheden; de ander schrijft met dezelfde pen zijne détail-artikelen en zijn ernstig werk. Hij ondervindt de nadeelen en hij mist de voordeelen van het courantebedrijf. Hij moet inschikkelijk zijn voor het publiek; den artist in hem verzoeken tijdelijk een anderen kant uit te zien; stelselmatig en met voordacht iets geringers doen dan hij zou kunnen. De auteur-ploeteraar, die een vak heeft, laat den werkman in zijn bureau-jas, de andere loopt gevaar in den werkman op te gaan.

In de werkelijkheid zal men niet veel zuivere voorbeelden vinden van de gevallen die hier zijn aangeduid. Maar wel zal men van veel geschriften kunnen zeggen, met welke soort van auteurs de schrijver het meeste overeenkomt. Nu zijn de *Parlementaire Portretten en Schetsen* naar mijne meening de arbeid van iemand, die dit-maal iets heeft willen maken voor den boekhandel. Als het noch kunst, noch politiek is, en het is van Netscher, dan heeft het iets anders moeten wezen.... Ik zou niet graag de verantwoordelijkheid willen dragen van de minste aanmerking. Behalve eene noodzakelijkheid waarover niet te redeneeren valt, kunnen er twintig gewichtige en nobele motieven zijn voor een artist om geld te willen verdienen. Dit is dan ook niet wat ik bedoel. Niemand heeft zich te mengen in de vraag, waarom bij het

uitgeven van dezen bundel de Heer Netscher de rol van auteur-ploeteraar zich laat welgevallen. Car tel est son bon plaisir. Hij staat hoog genoeg om te kunnen bukken en zijn plaats in den salon van de literatuur zal niet licht iemand anders bezetten, ai vindt men haar een oogenblik ledig. Maar het is de taak van de kritiek te zeggen, dat zij ledig staat, en den eigenaar dringend te verzoeken, zich niet langer te verwijderen dan noodig is. Haar taak is het bovendien de kwade kansen te berekenen, die dit onbeheerd-laten aanbiedt. En hier nader ik een punt, dat het zwaartepunt van deze boekbeöordeeling mag heeten.

Want als de Heer Netscher werkelijk dezen bundel heeft gemaakt om een goed verkoopbaar boek te hebben, dan heeft de artist Netscher het boek niet alléen geschreven. Dit is de nog ongenoemde bedreiging van het talent, dat de auteur-ploeteraar, die ook auteur-speculant zou kunnen heeten als speculeeren niet een onaangenamen bij-klank had, noodzakelijk verzwakken moet in den strijd die bij elk kunstenaar tusschen den artist en den afvalligen mensch wordt gestreden. De zuivere artist bestaat niet onder ons. De artisten zonder-meer kunnen er het dichtst bijkomen, maar als het bij hen de maatschappelijke omstandigheden niet zijn waaraan zij zich vuil maken, dan zijn het de neigingen van hunne zinnen, de zwakheden van hun lichaam, de boosheden van hun hart. Er is dikwijls maar éen rein accord in duizend valsche tonen. De zuivere artist is de volmaakte mensch, zonder leugens, zonder toorn, zonder angst en zonder verborgenheid. En wat wij, bij benadering, artisten noemen, zijn menschen die althans bij tijden deze smetteloosheid en deze macht over het kwade kunnen vinden in hun binnenste, een tweede leven van een betere soort dan het leven dat eindigt met den dood.

En die verleiding en verzwakking, waaraan het innemen en verdedigen van eene maatschappelijke positíe iemand bloot stelt, zijn voor alle andere artisten eene gevaarlijke beproeving. Tijdelijk of altijd door, als men den gewonen mensch de gelegenheid geeft zijn krachten te versterken, moet de

kunstenaar vreezen voor een nederlaag. Het maatschappelijk leven is vooral het leven van onze laagheden, een oefenschool van het eigenbelang, een kweekplaats van hebzucht, een tournooi van dubbelhartigheid. Zoo weinig als het lichaam in de aanraking van straat en huis, zoo weinig houdt men de ziel onbevlekt in den omgang met menschen. De artist dan, die het leven van elken dag medemaakt als iemand die in een kelder afgedaald is uit een mooie en heldere kamer, en die zich-zelf alleen is in zijn fraai vertrek, behoort de menschen lief te hebben op een afstand en zich te hoeden voor het slijk van hunne wielen. Hij doet voor hen genoeg als hij hun verhaalt van de versierde wanden en van de volle bekers op de tafelen van zijn woning....

Dit is het waarop ik wilde komen. In stede van den alledaagschen mensch met altijd grootere kracht terug te dringen van de plaats die hij met onvermoeide brutaliteit wil veroveren, moedigt de auteur-speculant hem aan, gaat op hem rekenen, laat zich door hem inspireeren en luistert naar de raadgevingen die zijn tweede-ik, die tevens zijn booze geest is, hem opdringt om de groote menigte van de alledaagsche menschen te behagen. Zoo is het een twee-snijdend zwaard, dat de auteur-speculant op eigen boezem richt.

Van dit algemeene tot het bijzondere terugkeerende, wil ik zeggen dat de Heer Netscher aan deze *Portretten en Schetsen* slechts met een klein gedeelte van zijn talent heeft gewerkt. De alledaagsche Netscher heeft de rest gedaan. Met een groote driestheid heeft zijn tweede-ik het hoofd opgestoken en den artist Netscher de pen uit de hand gewrongen. Dit éene geval mag volstrekt níet gegeneraliseerd worden; of de kunstenaar voor goed een knauw heeft gekregen, of het maar een tijdelijke verzwakking is geweest, dit zijn vragen die het voorbarig is te stellen. Alleen dit is zeker, dat de kwade bondgenoot bij den beteren man is als zwart bij wit. Zoo komt het boek-zelf er vaal-grijs uit te zien. Op zijne beurt bestaat de slechte Netscher uit verscheidene personen, die met hunne verschillende karakters duidelijk in den bundel te onderkennen zijn. Daar is bij een zeer banaal

Haagsche heertje, verder een soort gesjeesde leerling-ambtenaar en een schutterige aankomende journalist. De Heer Netscher heeft met zoo veel oprechtheid een dertig-tal portretten ten toon gesteld, dat het hem niet anders dan aangenaam kan zijn, als hij een paar stappen terug doet, thans een één-en-dertigste geschetst te zien, ongetwijfeld met minder bekwaamheid maar met even groote vrijmoedigheid. Het is niet zijn portret, het is de beeldtenis van een individu, dat hij moet verloochenen en van zich stooten, want het is bezig zijn goeden naam aan te randen.

III.

Ik heb voornamelijk den algemeenen schrijftrant op het oog als ik in dit boek de hand van den middelmatigen courantier zeg te herkennen. Zou de artist Netscher zich niet schamen voor uitdrukkingen zooals ik er hem hier eenige voorhoud? Voor eten: den inwendigen mensch versterken. Voor journalisten: dienaren van de koningin der aarde. Voor laatst overgebleven leden van eene partij: de laatsten der Mohikanen. En zoo geloof ik dat de artist Netscher ook niet gaarne zou schrijven voor: liberale begrippen in Koloniale zaken, liberale begrippen op Koloniaal gebied, iets wat volstrekt niet het zelfde is. Java is Koloniaal gebied, de suiker-quaestie is een Koloniale aangelegenheid.... En zulke dingen moet men Netscher zeggen! Maar hij schrijft wel, het gebied der parlementaire welsprekendheid voor: de parlementaire welsprekendheid. En hij schrijft ook: zij blijven in afwachting van de dingen die komen zullen; de vorm der redevoering laat zeer veel te wenschen over; zij luisteren met een aandacht een betere zaak waardig; men ziet hem spreken met allerlei mogelijke en onmogelijke menschen. Dit is een stijl om misselijk van te worden. En wat zegt men van dit impressionnisme: de redenaar geraakt in vuur; er spreekt uit zijn optreden.... eene eerlijkheid enz.; Keuchenis zit verschanst achter boeken en documenten; iemand is door zijn haar gegroeid. - Al had de artist Netscher maar

de revisie van de proeven gehad dan zou hij dezen rommel wel hebben geschrapt. En toch is het merkwaardig hoe goed het nog geschreven is voor zoo'n middelmatig boek. Op vele plaatsen wordt aangenaam gecauseerd, de hoofdstukjes zijn handig in elkaar gezet, zij zijn in hooge mate leesbaar. Dit is een gevolg en tevens een teeken van de vorderingen, die het Hollandsche proza heeft afgelegd in de laatste jaren. Al die redacteurs, correspondenten en feuilletonnisten zijn niets bij Netscher. Johan Gram, Gerard Keller, Charles Boíssevain, H. de Veer, Jan ten Brink, Loffelt, die toch ook hunne verdiensten hebben, zij zijn vervelend en grof bij Netscher. Zoo deelt de derde rangs courantier die in Netscher steekt, in de voorrechten van tot een later geslacht te behooren, maar beter zou het zijn als hij den journalist die hem dingen laat doen die voor hem misdaden zijn, voor altijd liet zwijgen. Ik meen bijvoorbeeld het artikeltje over het kamerlid Haffmanns. Daar zijn zeer goede dingen in, die men Netscher niet verbetert. Maar die stijl is zoo beperkt-hatelijk, zoo weinig geschikt om van uit de hoogte van een artistiek waarnemer de geziene en gehoorde impressies mede te deelen, zoo de woordekeus, niet van een artist die hoort en ziet, maar van een praatjesmaker die met een opgestreken zeil u komt vertellen wat een gekke vent die Haffmans toch eigenlijk is. Het is onnoodig vulgair en onbeleefd iemand die nog leeft, die u niets gedaan heeft en die aanspraak kan maken op de achting die alle volksvertegenwoordigers verdienen waarvan niet bewezen is dat zij schurken of lafaards zijn, zoo in het publiek uit te schelden. In een artistieke visie van zonderlinge persoonlijke eigenaardigheden, is geen plaats voor de kwâjongensachtige brutaliteiten waarmede de Heer Netscher den Heer Haffmanns vervolgt. De Heer Haffmanns zou hem alleen op zijn billen kunnen geven. Is dat nu wat Netscher hebben moet? Niet hij, maar wel het schetterende courantiertje dat in zijn vel steekt. Ik wil hier deze onhebbelijkheden niet reproduceeren. Het is geen principieele bestrijding van Haffmanns politieke inzichten of maatschappelijke gedragingen. Het is geen artis-

tieke impressie van zijn doen en laten. Het is een vinnige en schreeuwerige ophakkerij over 's mans uiterlijk, ungent-lemanlike, onedelmoedig, kwasterig en in de hoogste mate smakeloos. God beware mij voor literatuur als dat literatuur zal zijn. In de sneer waarmede de Heer Netscher eindigt, de plagende vraag: niet waar, papa Haffmanns? ligt al het rekel-achtige dat over den ezel getitelde jonge journalisten pleegt te onderscheiden. En zoo is de Heer Netscher overal waar hij personen beschrijft die hij niet mag lijden of waarvan het voorkomen hem niet aanstaat. Als men anders gekleed is of zijn baard anders draagt of dikker of magerder is, dan dit courantefrikje meent dat passend is, krijgt men van Netscher een brutalen mond. Dit is een streek van journalisten díe ongeteekend zich alles durven permitteeren. Zooals de redacteuren van de Nieuwe Rotterdamsche Courant zich in hunnen Uilenspiegel schadeloos stellen voor het zelfbedwang dat de quasi-bezadigdheid van hun blad hun oplegt, en recht op den man af, dikwijls zonder een poging tot scherts of een spoor van ironie, hondsche verdachtmakingen en infame leugens nêerschrijven, hoopt in dezen bundel Frans Netscher persoonlijke beleedigingen op elkaar, bladzijden na bladzijden met niets dan venijnigheid en geringe, bluffende, cynische, vlegelachtige kritiek. En al deze bladzijden zijn goed geschreven, in vloeiende perioden, met juiste woorden, in radde, knappe en leesbare volzinnen. Maar het staat alles enorm laag bij den grond, zonder eenige verheffing tot kunst, zonder eenige wijding door de passie van den grooteren waarnemer. Het is ook nergens sterk of groot of kranig, het is slechts handig en vermakelijk voor kleine naturen. De stof komt in Netschers handen en gaat er weer uit, beduimeld en met de gore aanraking van de vingers van een pennelikker.

Maar Netscher heeft niet alleen het journalistje in hem al zijn geringe luimen laten uitspoken, hij heeft hem ook de gelegenheid gegeven zich van eene andere zijde te doen kennen. Geen dagblad-kolom bevat in verkiezings-artikelen eene frazeologie aanstootelijker door banaliteit en gemankeerde

gewichtigheid, dan menige pagina is van dezen bundel. ‘Zijne kennis, zijne bedrevenheid in de staatsmanskunst, gevoegd bij zijn persoonlijkheid en zijne individueele eigenschappen, hebben hem als van zelf tot een der leidende figuren van onze linkerzijde aangewezen.... zonder twijfel is deze afgevaardigde van Rotterdam een politieke figuur van niet alledaagsch allooi, die in zijn optreden en zijn uiterlijk het kachet eener sterk geprononceerde individualiteit bezit.’ Dit is over Mr. Verniers van der Loeff. En dit over den Heer van Gennep. ‘De Heer van Gennep is een man van karakter, zooals blijkt uit zijne onwankelbare houding in de koloniale kwestiën;.... En zoo hij niet altijd het door hem beoogde doel heeft kunnen bereiken, en mogelijk uit een soort van moedeloosheid zijn mandaat als lid der Tweede Kamer heeft neêrgelegd, waar zijn heêngaan door zijne ambtgenooten en Koloniale medestrijders is betreurd geworden, dan dragen hiervan zeker niet de schuld zijn onvermoeide ijver, zijn eerlijk streven en het jeugdige vuur zijner overtuiging.’ Er is nog één hoofdstukje waar de courantiers-type in de verwerpelijkste uitdrukking verschijnt, onaangenamer nog dan in de schets van den Heer Haffmanns; dat is het artikel over Mr. Levysohn Norman. Het uitroepingsteeken achter de mededeeling dat men dit kamerlid behoort te noemen L. Norman, is van een dwaas-pompeuze bedilzucht. En overigens zijn er al de onbeschofte personaliteiten in te vinden, die uit den dufsten hoek van Netschers ziel voortkomen. Een karakteristieke trek is de gretigheid waarmede insinueerende gemeenplaatsen over Levysohn Normans verleden en Indische carrière worden ópgepend; karakteristiek ook de echte journaliste-onversaagdheid om te spreken over dingen waar men niets van weet. Verbeeld u Netscher over de Koloniale politiek! ‘Onze Koloniale politiek heeft aan hem niets te danken en niets meer van hem te verwachten.’ En niet minder merkwaardig, ofschoon zij slechts het uiterlijk betreft, is de waarneming dat in dit proza van Netscher die verwerpelijke hulpmiddelen worden gevonden die vlugschrijvers moeten gebruiken als hun klein

literair vermogen hen in den steek laat. Als zij de juiste woorden niet kunnen krijgen, gebruiken zij woorden uit de spreektaal tusschen aanhalingsteekens. In literatuur komt dit niet te pas, daar heeft men geen schrijf- of spreektaal, daar heeft men alleen de eigen taal van den auteur. Het is van een zwakken stijl, van den Heer van Houten te zeggen dat hij niet goed spreekt en enkel zijn bedoeling weet te 'benaderen.' Benaderen is hier juist of onjuist. In teekens, bewijst het dat de schrijver het zelf niet weet, en op zijne beurt zijn bedoeling benadert. Zoo zijn er ook vraagteekens in de tekst, gedachtepuntjes en streepjes, die op iets ergs moeten uitloopen of den lezer inviteeren het woord zelf maar in te vullen. De Heer Michiels van Verduynen is rijk en aanzienlijk, 'en verder een groot...?' Hier moest staan uilskuiken of iets van dien aard. Het is eenigszins min om behalve op zijn eigen scheldwoorden, nog op die van zijn lezers te gaan rekenen. De Heer De Savornin Lohman is het meest karakteristieke type van zijn geslacht en ook het 'meest.... beruchte.'

Maar ik geloof dat hij hier staat, de aankomende kranteschrijver, de eerste persoonlijkheid die ik in Netschers tweedeik meen te bespeuren.

IV.

Het is herediteit, bloedmenging, opvoeding, invloed van zijn omgeving, een parti-pris van jeugdige voornaamheid geweest, maar de Heer Netscher moet niets van burgermenschen hebben. De leden van de Kamer die van een geringe afkomst zijn, kan hij niet zetten, voor de baronnen en jonk-heeren heeft hij vriendelijke attenties. En menschen die voddige kleeren dragen en slecht gewasschen zijn, die kan hij heelemaal niet uitstaan.

Dit is op zich zelf reeds uiterst banaal; het is de indeeling die Jan en Alleman maakt van zijne medeschepselen.

En ook in de details is de vulgaire wereldbeschouwing van den Heer Netscher niet fijner of oorspronkelijker. Hij

spreekt over den werkmansstand als of het dieren zijn; van de burgers als van een hoop ongelikte ploerten; van de deftige heeren alleen als van menschen. En mijn voornaamste grief is niet deze klassificatie-zelve, men ziet nu eenmaal de wereld gelijk men haar ziet. Maar ik heb er tegen, dat zij niet is een serieus betoog dat zoo en niet anders de stervelingen moeten onderscheiden worden, en ook dat zij niet is een artistiek welbehagen in goede manieren, verzorgde personen en beschaafden omgang en een artistieke afkeer van ruwe tronies en platte taal. Want platter en ruwer dan hun beoordeelaar, kunnen de gecritiseerde individuën bezwaarlijk zijn en de hoofschheid en de beschaafdheid van Netscher's gentlemen, zijn bij den lofredenaar-zelven ver te zoeken. Evenmin als de personaliteiten tot de kunst-geworden waarneming kunnen behooren, ten eerste omdat zij leelijke woorden zijn en ten tweede omdat zij de allures van gewild-grove hatelijkheden nergens hebben afgelegd, en gestaafd en afgewisseld worden met insinuaties, anecdotes en schandalen die in het sentiment van den artist zijn als kiezelsteenen en oude knoopen in een goudbeurs, zoo ook maken de uitvallen tegen de arbeiders en de kleine burgerij den indruk van te behooren tot de middelmatige subjectiviteit van den schrijver en niet tot de maatschappelijke fiziologie of observatie van den kunstenaar.

Ik zie evenwel eene poging tot eene zoodanige fiziologische studie niet voorbij. Er zijn in dezen bundel hier en daar passages die er op gelijken, maar zij zijn naar mijne meening zoo oppervlakkig en zoo weinig objectief, ook dermate doortrokken van des schrijvers eigen en kleine vooroordeelen, dat zij althans den schijn hebben van niets dan schijn te zijn, met de duidelijke strekking eene overgeleverde wereldbeschouwing goed te maken, niet het streven eenige sociale waarheden te vestigen, maar de bedoeling eenig sociaal onverstand te maskeeren. Daar is b.v. het artikel over den Heer Gleichman. Eene nietszeggende mededeeling dat sommige leden van ‘echt Hollandsche familiën, die in Amsterdam of Rotterdam door handel en scheepvaart rijk geworden’ hunne

zaken aan kant doen om in het openbaar te verschijnen en ten slotte in de Tweede Kamer komen, wordt door dezen volzin besloten. ‘Maar bij gebrek aan eene veredelende bloeds-vermenging, trouwende in hunne oude handelskringen, blijven zij het hereditaire stempel hunner burgerlijke afkomst met zich ronddragen, een kenmerk, dat hun zelfs in het buitenland blijft aanwijzen als stijve, eenvoudige, Hollandsche bourgeois.’ Wat is dit nu? Maakt de Heer Netscher in ernst een onderscheid tusschen edel bloed en burgerlijk bloed? Maar als hij dat deed, dan zou men het recht hebben van die wetenschap, die er uit ziet als een van die fantastische beweringen die in vroeger eeuwen voor wetenschap doorgingen en die ook in dit opzicht uiterst ouderwetsch is, dat zij verloochent de geheele moderne wereldbeschouwing, die de gelijkheid van de menschen onderstelt en leeraart, een wetenschap evenwel die de Heer Netscher het recht heeft te verkondigen, dan zou men wederom het recht hebben dit onderscheid tusschen bloed en bloed nader aangeduid te verlangen dan met deze klakkelooze toespeling. Maar ik geloof niet dat de auteur dit ernstig meent. Ik kan niet gelooven dat de Heer Netscher zoo zeer een vreemdeling zou zijn in de werkelijkheid die wij beleven, dat hij onbekend zou zijn met wat iedereen weet. Alles wat er goeds gebeurt is van burger-menschen afkomstig. Bijna overal is de groote meerderheid van de uitstekende personen zonder veredelende bloedsvermenging. De fijnste Hollandsche koppen, de beste talenten, de eerste artisten, de grootste intellekten, behooren niet tot den adel en voor een deel tot de zeer lage burgerklasse. Dit moet de Heer Netscher weten, en daarom is deze fiziologische proeve alleen een proeve van de lichtvaardigheid, waarmede de Heer Netscher zijne antipathiën onder eenige schijnbaar ernstige woorden tracht te verbergen. Het is ook de artist Netscher, de naturalistische auteur Netscher niet, met wien wij hier te doen hebben. Kent hij het leven zoo weinig dat hij niet twintig fatsoenlijke vaders met ploertige zoons, en twintig gedistingeerde zoons van onhebbelijke vaders weet aantewijzen? Er kan hier inderdaad van niets

anders sprake zijn dan van de meest jongensachtige vooroordeelen, op wat verderen leeftijd vergroeid en verscherpt tot een onmannelijken hekel. De Kamerleden Van Alphen en Van Kempen worden wegens hunne eenvoudige afkomst-uitgemaakt voor alles wat leelijk is; de Heer van Kempen vooral omdat hij winkelier is of was. Er komt iets fiziologisch bij over de positie die de Heer van Kempen inneemt tusschen de Bodes en de andere Kamerleden. Zoo doet zich de vraag in hoeverre het wenschelijk en noodig is dat alle klassen van de maatschappij door hun eigen afgevaardigden worden vertegenwoordigd, aan de waarneming van dezen auteur vóór, als een zotte poging om burger- en adelijk bloed te verzoenen, om heeren en knechten broederlijk aan éenzelfden disch te scharen. Voor dezen denker zijn de menschen geschapen om eeuwig in knechten en heeren verdeeld te blijven. Dat is wat hij van het leven op deze aarde begrijpt. Ja zelfs de onvermijdelijke evolutie der gebeurtenissen die maakt dat dit anders wordt, die zelfs maakt dat in hoofden als van Netscher die onvermijdelijkheid wordt gevoeld, is ‘eene verkeerde loop der historie.’ Men blijft in de burgers van nu, de kruiperige manieren van hunne voorouders erkennen, ‘die lijfeigenen en bedienden waren.’ Het zijn ‘de sociale paskwillen van een democratische wetgeving,’ deze samenkomsten van de kleinzonen van slaven en van vrije mannen. De tegenwoordige bedienden en lijfeigenen - van iemand die het vorige stadium aanschouwt als een nachtvogel den komenden morgen, is het niet te verwachten dat hij het stadium dat wij nú van de evolutie van het intellect beleven, anders zal zien dan als een chaos en een raadsel. Van de tegenwoordige bedienden en lijfeigenen ziet Netscher dan ook enkel ‘de smerige bekken.’ Bij hunne vergaderingen komt ‘het vuile schuim op hunne oproerige geesten bovendrijven.’ Zij zelven zijn in één woord ‘een armoedige bende domme sukkels.’ Zoo ziet Netscher het leven van zijn tijd. Zulke oogen heeft hij en zulk een hart. Dit is zijn verstand en dit is zijn gevoel.

Maar wij ontwaken gelukkig als uit een benauwden droom,

met de erkenning dat wij hier slechts met een van Netschers booze geesten te maken hebben: met het banale Haagsche Heertje.

V.

De Heer Netscher is een auteur van genoeg gezag en reputatie dat men zijne levensomstandigheden, in zooverre zij tot de verklaring van zijne geschriften kunnen bijdragen, in het openbaar mag bespreken. De Heer Netscher is leerling-stenograaf geweest, hij heeft in het bureau van de Tweede Kamer eenigen tijd gewerkt. Men heeft wegens deze niet zeer hooge betrekking, eenigszins in den geest van het type dat wij in het vorige paragraafje hebben geschetst, den Heer Netscher het recht van medepraten willen ontzeggen. Het kan natuurlijk niet in mijne bedoeling liggen, die meening te willen onderschrijven. Voor een grappemaker of een even bekwaam publicist als de Heer Netscher, zou hier anders stof tot eene bladzijde zijn die tenminste den lachers zou bevallen. Het is juist iets voor Netscher om in vinnige woorden en eenigszins schreeuwerig van intonatie, zoo'n jongmensch die in de Tweede Kamer komt voor het minste soort van werk, opschrijven wat anderen zeggen, en die in zijn verwaande schrijvers-brutaliteit zich permitteert iets heel anders te gaan doen dan waarvoor hij aangenomen is, en die zich niet ontziet zijne meerderen met zijn jongensscherts lastig te vallen, die over alles wat er voorvalt, over alles dat de afgevaardigden zelven noopt zich in specialiteiten te verdeelen, een gereed oordeel en een hoog woord heeft, die de klerk van de heeren en niet hun censor behoorde te zijn, hun dienaar en niet hun kriticus, voor het vulgaire Haagsche knaapje zou het een plezierig oogenblik zijn, wanneer hij zoo iemand eens flink bij de ooren kon trekken. Mij evenwel is het slechts te doen om van de vermelding van Netschers werkkring in de Kamer, te kunnen overgaan tot de aanduiding van nog een derde figuur in het veel-lijvig wezen, dat aan de vervaardiging van de *Parlementaire Portretten en Schetsen* heeft gearbeid. Want

in Netscher is de gewezen leerling-stenograaf nog niet dood. Of hij is ontzaggelijk uit den dood verrezen, toen zijn meester deze keer ging schrijven. Men vindt in den bundel de ruwe en flauwe aardigheden van mindere bëambten terug, de anecdotes waarmede zij onder elkaar fluisteren en zich vermaken ten koste van hunne supérieuren, de familiariteit die zij zich ten hunnen aanzien veroorloven als zij alleen zijn onder elkaar, de kwade aanwensels in toon en gesprek die routine van bureaux, verveling van lange werk-uren en ontevredenheid met een klein postje ten gevolge hebben, ook de minachting voor nóg lagere ambtenaren en de lang begeerde vrijheid om eens eindelijk te kunnen zeggen, wat men wel van al die heeren denkt.

Van het bewijs dat dit laatste sentiment inderdaad in het boek is te vinden, acht ik mij thans ontslagen. Het is een sentiment dat nergens in kunst is omgezet, nergens ook in een logisch betoog. Netscher is eenvoudig blij dat hij de Kamerleden, aan wie hij het land heeft, eens flink kan uitschelden, zonder dat ze hem iets maken kunnen. Als het dat niét was, als deze gewaarwording niet in haar primitieven en grofsten vorm was blijven bestaan, als zij in het binnenste van den artist gezuiverd ware geworden van de bijmengselen van kleingeestige wrok en persoonlijke veete, dan zouden ook al de kleine gewoonten en herinneringen uit zijn leerlingschap zijn achtergebleven die ik nu verplicht ben aantewijzen. Of Netscher had zijne heugenissen gebruikt als modellen voor zijn latere waarneming, had hen streng gemonsterd en geördend en hen ondergeschikt gemaakt aan zijne visie en aan zijn kunst. Maar zooals het nu is, laat *hij* zich door hen gebruiken, hij vertelt ze nog eens, niet als de rijpere artist die boven de sensaties van zijn jongere jaren staat, maar als de groene aankomeling die er zelf nog al het perverse plezier van heeft; niets van deze periode is hem onderwerp van kunst geworden, het is alles gebleven het smakelooze en voor hem nog steeds aantrekkelijke doorslaan van den kalver-leeftijd. Men ga de opsomming maar eens na. Het neêrzien op de allerlaagste

functionnarissen. Het artikel over De Bode is geheel ingericht als een persoonlijke wraakoefening, het is niet de teekening van een type, het is een lustige ranselpartij van vroegere vijanden of die het nóg zijn. Tot tweemaal toe wordt verteld onder schamper lachen, dat men den man die voor de Kamer-leden kleine diensten verricht, den titel heeft gegeven van adjunct-commies voor den huishoudelijken dienst. Wat een paskwil! roept hij uit. Netscher, de romancier, de novellist, de kunstenaar, maakt zich boos over den titel van een bode! Zoo erg zit hij nog onder zijn stenografe-betrekking. Hij gunt den mensch zijn mooien naam niet! En zoo babbelt hij voort over dit gewichtige en ergerlijke geval: ‘terzijde latende of zoo'n benoeming een aangenaam antecedent stelt voor de heeren naamdragers van dien titel op de Ministeries, werkt zij in allen geval meê om zoo'n man boven het gevoel van zijn stand te brengen, enz.’ Bij de jongelui van de bureaux is het te begrijpen dat dit de gewone conversatie was, maar moet Netscher ons daar nu nog mee aankomen in een boek!.... O, Netscher!

Ook wat de Heer Netscher van het partikuliere leven van de Kamer-leden mededeelt, heeft al het air van tot de discoursen van schandaal-lievende kerkjes te behooren. De vrome artillerie-officier die in zijn tijd premies uitloofde voor nieuwe vloeken, de manier waarop Levysohn Norman aan zijn positie en zijn geld was gekomen, de intriges te Batavia van zijne côterie en van die van den Heer Sprenger van Eijk, de anecdote omtrent het Kamerlid Wintjes en hoe die eens door zijn collega Schimmelpenninck voor den gek gehouden werd, dit is alles of zeer laf of bovendien zeer min. Men zegt die dingen niet, óf men zegt ze heel anders; in geen geval met het leedvermaak en de stille pret van jonge baasjes die om alles lachen en gaarne iedereen bekladden. Als ik een hoofdstukje moest noemen dat speciaal den afgunstigen en kleingeestigen leerling karakteriseert, dan zou het het artikel over den Heer Beelaerts van Blokland zijn.

Ik wensch volstrekt niet de combinatie van officiëele betrekkingen die de Heer van Blokland voor geöorloofd houd,

in bescherming te nemen. Gezegd is het van radikale zijde en voor zoo ver ik weet niet weêrlegd, dat zoowel het algemeen belang als de belangen van bijzondere personen door de vasthoudendheid van dit kamerlid werden geschaad. Ik heb het dan ook alleen tegen den schamperen en jaloerschen toon van den schrijver der *Portretten*. Het artikel is niet geestig en hoog genoeg om kunst te zijn, te weinig streng en fatsoenlijk voor een goed-bedoelde berisping. Het is de jeugdige Kamer-bureaulist die zich verknijpt over des Voorzitters boffen met zijn baantjes, niet de artist die deze herinnering aan eene menschelijke zwakheid te pas brengt in zijn meening over het leven. Hoor hem mopperen en kijven: ‘'t aardigste en het slimste van de zaak weet men echter nog niet, dit nl.: dat de Heer Beelaerts wél bedankte voor alle betrekkingen en eereposten, die hem niets opbrachten, enz.’ Er zijn in dit artikel nog meer finantiëele opmerkingen, gecijfer over inkomsten van Kamerleden, rapprochementen van de eer om het volk te vertegenwoordigen en de liefde voor het vaderland met de *f* 500 die de Staat aan de heeren elke drie maanden toeschuift, zonder welke belooning het voor sommigen hunner ‘raar zou uitzien.’ De ‘antirevolutionnaire logika’ van den ‘vromen slimmerd’ maakt dat de Heer Beelaerts van Blokland ‘waarachtig een broodwinning!’ uit de politiek weet te slaan.... Netscher, Netscher!

En zal ik nu nog die andere kleinere trekjes noemen die in details het type voltooien? Daar zijn de technische termen van den stenograaf: ‘hij spreekt een gemakkelijk woord’; zijne klachten over ‘de lastige gewoonte’, van sommige leden om de laatste lettergreepen van de woorden in te slikken; de bijnamen van de afgevaardigden, ‘de Bierlok’, wat de moeite waard is om tweemaal verteld te worden; en eindelijk deze groote bêtinde die in een wijsgeerig oogenblik den groenen jongeling ontvalt.

‘De Heer van Kerkwijk zit op het voorste bankje links, op de eerste plaats onder den troon en onwillekeurig, als men hem grappenmakend op zijn bankje ziet zitten, denkt

men er aan, hoe in het verloop der eeuwen de *vorm* eener zaak veranderd, ofschoon het *wezen* nog steeds hetzefde gebleven is.... Vroeger zaten de narren aan den voet der vorsten, thans zitten de grappenmakers aan den voet van den troon!'

Evenmin als dit de stijl van Netscher is, is het zijn scherpzinnigheid. Weet niet iedereen dat juist deze zaken wézenlijk bij vroeger geheel en al veranderd zijn? Dat het de vormen zijn die blijft bestaan, langer dan de dingen die zij voorstellen? Hier is ook de quasi-gewichtigheid van een zeer jong mensch in een bui van denken over dingen die bestemd zijn hem nog lang verborgen te blijven.

Zie daar de derde die het college vól maakt van Netschers inwendige vijanden.

VI.

Ik wil niet dit laatste hoofdstukje gebruiken om excuses te maken voor de overige. Maar ik wil den Heer Netscher verzoeken mijn hand aan te nemen over de lichamen heen van de drie booze vijanden, die ik mijn best heb gedaan uit hem te drijven en met eerlijke slagen neer te vellen aan zijn voet. Het is waarlijk niet alleen bij wijze van spreken, dat ik de algemeene opmerking over het gedoubleerd zijn van artisten met gewone menschjes, volgehouden heb in de ontleding van zijn schrijvers-figuur. Dit boek is een voor mij duidelijke teruggang van zijn talent. Een dienstbaarmaking van zijne artisticiteit aan de genoegens van het minst respectabele gedeelte van ons publiek. Geen wonder dat hij alleen over iets van het uiterlijk van zijn bekwaamheid heeft kunnen beschikken. Hij is nog altijd in staat gebleven tot het leveren van proza, dat het Hollandsch van alle andere journalisten in dezen lijn achter zich laat. Maar de onsympathieke eigenschappen en de onsympathieke invloeden van zijn dagelijksch leven, die betoomd worden als de kunstenaar werkt, hebben dit-maal de schade van een lange onderworpenheid weten in te halen. De artist moet weer triomfeeren over den mensch. Een artist is altijd een goed mensch,

want hij heeft reeds op deze aarde het betere en het eeuwige leven, waarin het kwade zoo onbekend is als het was op het gelukkige eiland in den roman van Swift.

De Heer Netscher, zeide ik, laat een nieuwen bundel *Parlementaire Portretten* aankondigen. Hij weet nu waarom over zijn eersten in dit tijdschrift zoo lang gezwegen is, en hij zal in deze bespreking de redenen kunnen vinden, wanneer men zijn tweeden in het geheel niet mocht noemen.

Januari '90.

Verstand en Gevoel in de Sociale Evolutie, door Dr. Frederik van Eeden.

In het Augustus-nummer 1889 van dit tijdschrift[1)], en in verschillende redevoeringen is de volgende belangrijke stelling door den heer F. van der Goes verdedigd: ‘Niet het gemoed der menschen maar hun intellect is veranderd. Niet verteedering des harten, zooals A. Pierson zegt, maar vermeerdering van kennis is het karakter van onzen tijd. Zoo wij ondanks ons veel grooter aantal, betrekkelijk veiliger, rustiger en vreedzamer leven dan onze voorouders, zoo is dat door onze meerdere wijsheid, niet door onze meerdere zachtzinnigheid’.

Ik beken, dat ik deze kwestie allerbelangrijkst vind. Want het is duidelijk, en ook blijkbaar zoo door den heer van der Goes bedoeld, dat men over de bizonderheden van het sociale leven niet mag oordeelen, zonder de groote principes overdacht te hebben, waarop zij rusten. Men moet zich niet in de uitwerking van details verdiepen, eer men goed weet, wat de grondslagen zijn waarop men voortwerkt.

De menschheid ontwikkelt zich als een groot geheel.

1) F. van der Goes, Zeventien honderd negen en tachtig. N. Gids, 4e jaarg. 6e afl. pag. 409.

Evenals de soldaten in een modernen oorlog, merken de individuën van het groote menschenleger nauwelijks wat er eigenlijk voorvalt. Zij marcheeren, retireeren, trekken heen en weer, zonder de bedoeling der bevelen te begrijpen. Later hooren zij, dat er een veldslag gewonnen of een land veroverd is.

Ook de hoofdofficieren kennen het geheele plan van den geheimzinnigen veldtocht niet.

Het lot der enkelen schijnt grillig, wisselvallig, spel van toeval. Maar uit den wisselenden gang der deelen vormt zich de gang van het geheel, vast en gelijkmatig. Zoo schijnt iedere droppel van een waterval een eigenzinnig wegje te nemen, - maar op een afstand ziet men de watermassa vallen in bijna onveranderlijke gestalte.

Hoe vernederend de gedachte ook moge schijnen, wij moeten er ons aan wennen, dat wij allen onvermijdelijk de dienaren zijn der statistiek. Als wij trouwen, een misdaad begaan, een adres op een briefkaart vergeten te zetten, of een eind maken aan ons leven, - hoe toevallig en eigenmachtig die daden ook mogen schijnen, zij vullen toch allen het cijfer aan, dat de statistiek als constant voor dergelijke daden aangeeft. Welke bizondere drijfveren moeten een man van beneden de 30 jaren bewegen om een dame van boven de 60 tot echtgenoote te kiezen! Toch bedroeg het aantal dergelijke huwelijken in eenzelfde volk gedurende vele jaren achtereen bijna onveranderlijk twee op elke 10.000.[1)] Hoe weinig weet het individu, dat op 't oogenblik weder gereed staat, waarschijnlijk na veel overwegingen, zulk een buitensporigheid te begaan, dat op hem gewacht wordt in de statistieke bureau's als de ontbrekende zooveelste man.

Zulke feiten leeren ons, dat wij met ons gevoel van persoonlijke onafhankelijkheid, ons zelfs in de schijnbaar wille-

1) *Adolph Wagner*. Statistik willkürlicher Handlungen. Hamburg. 1864. p 93. Het hier bedoelde volk is Belgie, gedurende de jaren 1841-1858.

keurigste handelingen nimmer kunnen onttrekken aan den invloed van groote gemeenschappelijke oorzaken, die op de geheele menschheid werken. Evenals alle onze medemenschen zijn wij het gevolg van onze voorgangers en niemand kan zich losmaken, zelfs in zijn nietigste, eigenmachtigste daden, uit dat groote verband.

Wie dat beseft, zal nimmer meenen de menschen te kunnen veranderen naar een eigenbedacht plannetje, zoo hij niet goeden grond heeft te veronderstellen, dat zijn plan samenvalt met het groote plan, waarin hij, of hij 't wil of niet, zijn taak te vervullen heeft.

Zoodat elkeen die hervormen wil, die met bewust overleg invloed wil uitoefenen, naar zijn beste weten, op het leven en de ontwikkeling der menschen, allereerst te vragen heeft: ‘waar wil het heen?’

Want ik bedoel niet, dat het individu machteloos zou zijn tegenover den gang der ontwikkeling.

Maar hij is als een enkel man op een groot schip, dat voortdrijft met den stroom van een snelvlietend water. Hij kan de vaart van 't schip niet stuiten, noch vertragen - hij kan het evenmin doen omkeeren of laten varen naar zijn zin. Maar hij kan, zoo hij goed toeziet, en het vaarwater kent en het schip, ook met zijn geringe krachten merkbaren invloed hebben op den gang van 't vaartuig en het veilig heensturen langs klippen en ondiepten.

Zonder menschenkennis bereikt men natuurlijk niets, men krijgt geen beweging in het gevaarte. Met menschenkennis bedoel ik hier de psychologie der massa, de kennis van de principieele eigenschappen der groote menigte, - niet die van karakter-schakeeringen der individuën.

Wie niet weet wat de massa verlangt, waarnaar zij luistert, wat zij begrijpt en waartoe zij in staat is, richt niets uit. Wie dit alles wel weet, maar niet juist inziet waar ‘het’ heenwil, die de richting der ontwikkeling niet ziet, den weg niet kent, die kan groot onheil aanrichten.

Daarom vind ik kwesties, als nu door den heer van der Goes zijn aangeroerd, zoo buitengewoon belangrijk, zoo prin-

cipieel noodzakelijk ter overweging, eer men over de details der mogelijke hervormingen gaat strijden. En deze kwestien behoeven geen geloofskwestien te zijn, men *kan* er over strijden, want de geschiedenis der evolutie, de gang der cultuur ligt voor elk mensch ter studie open.

In geenen deele ben ik competent hierover iets gewichtigs in 't midden te brengen, - mijn bedoeling is slechts nauwkeuriger bespreking uit te lokken van mij duister of twijfelachtig schijnende dingen.

Volgens den heer van der Goes is in de evolutie der menschheid alle gemoedsverandering, ook alle begripsverbetering secundair, - primair is alleen de vermeerdering der feitenkennis.

Volgens hem zijn wij begonnen beter waar te nemen, daardoor zijn wij beter gaan begrijpen en daardoor zijn onze zeden verzacht.

Zoo *weten* wij thans allen, zegt hij, dat alle menschen gelijk geboren worden en gelijke rechten bezitten. Hierbij doelt hij blijkbaar op het uitsterven van het begrip ‘geslachts-adel.’

‘Haben Sie es Schriftlich?’ zou ik met Heine willen vragen.

Ik voor mij *weet* niets van die gelijkheid, noch van die rechten. Ik kan een gevoel van gelijkheid niet loochenen, een gevoel dat zegt: zij behoorden allen gelijk te zijn. Maar wetenschap leert ons dit niet.

Integendeel is de erfelijkheid van moreele zoowel als van physieke eigenschappen juist door de nieuwere wetenschap volkomen in 't licht gesteld. Wij gelooven niet meer aan de bevoorrechting door Goddelijke tusschenkomst van enkele geslachten, - maar wij weten stelliger dan ooit, stelliger dan voor 100 jaar, dat elk mensch in al zijn eigenschappen afhankelijk is van zijn voorouders. Geen enkele intuitieve opvatting der menschheid is zoo geheel door de ontdekkingen der nieuwere wetenschap en door de ontwikkelingen der begrippen gehandhaafd en gerechtvaardigd dan juist die van erfelijken adel, - alleen met deze toevoeging: dat alle adel voor degeneratie vatbaar is.

En wat kan men bedoelen met die woorden ‘dat allen gelijke rechten bezitten’? Dit is een gemoedsuiting - maar kan geen wetenschap zijn.

Komen de jongen der menschen met een speciaal paspoort op de wereld, dat hen allen een gelijk aandeel toezegt in 't geen hier te krijgen is?

Of plegen wij gruwelijk onrecht, wanneer wij de kindertjes onzer katten verdrinken, en de embryonen onzer ongelukkige hoenders als onder hun lijf weg-eten?

Zoo er sprake kan zijn van een op wetenschap berustend recht der pasgeborenen, - dan is dit alleen het oude recht van adeldom, in dezen vorm gewijzigd: dat een kind van goede ouders, uit een goed geslacht meer kans heeft zelf een goed mensch te worden dan een ander kind, en dat, als wij over het leven van twee kinderen te beschikken hadden, wij op zuiver verstandelijke gronden het kind van beter afkomst meer recht tot leven zouden toekennen dan het ander.

In den tijd van Rousseau, toen de evolutieleer nog geboren moest worden, toen het begrip der erfelijkheid van psychische eigenschappen nog weinig was doorgedrongen, telde deze overweging niet mede. De kreet: ‘gelijkheid en broederschap’ was een kreet des harten, geen slotsom van verkregen kennis. En in onze dagen te hooren spreken van de ‘gelijke rechten’ van pasgeborenen, klinkt bijna gemoedelijk ouderwetsch.

En toch geeft juist de behandeling van pasgeborenen een merkwaardig voorbeeld van de verzachting der zeden in hoogere stadiën van kultuur.

Kindermoord was niet alleen geoorloofd, maar zelfs gewoonte bij de volken der oudheid, en is dat nog bij nagenoeg alle natuurvolken. Zoowel bij Indo-Germanen als Semieten werden de kinderen vaak gedood, in Griekenland werd het kind dat, na door de vroedvrouw aan des vaders voeten te zijn gelegd, niet door dezen werd opgenomen, gedood door het onverzorgd aan weer en wind bloot te stellen[1)]. Bij alle onbeschaafde volken, tot op dezen tijd, wordt er van tweelingen

1) *Schömann*. Griech. Alterthümer. I. 562.

onvermijdelijk één gedood, soms op de wreedste wijze[1)].

Waarom geschiedt dat bij ons niet meer? Waarom ziet het er niet naar uit of het ooit weer geschieden zal? Op verstands-gronden behoeven wij het niet te laten. De barbaren deden en doen het niet alleen uit religieus gebruik, maar meestal om nuchtere, praktische redenen. Omdat de kinderen ziekelijk of mismaakt zijn, omdat de ouders er geen voedsel genoeg voor hebben, dikwijls alleen uit gemakzucht. Welke advokaat zon een Spartaan of Polynesier op logische wijze kunnen overtuigen, dat hij weldeed zijn gebrekkig kind in 't leven te houden?

Maar *wij* straffen niet alleen den kindermoord maar zelfs de vrucht-afdrijving. En toch hebben wij er veel minder belang bij dan de natuurvolken om het getal onzer medeburgers te vermeerderen. Integendeel leven wij in vrees voor overbevolking.

Nu is het waar dat de regeling van onzen staat het eigenmachtig beschikken der individuen over hun kinderen, op verstandelijken grond verbiedt. Maar geen enkele logische bewijsvoering zou een wet kunnen tegenhouden die het dooden van ziekelijke kinderen mogelijk maakte, onder staatstoezicht. Dat zulk een wet niet bestaat en wel nooit bestaan zal, berust op een veranderden gemoedstoestand, een grootere teederheid des harten der menigte.

Ook vóór het bestaan van een naar onze opvatting goedgeregelden staat, alleen onder den invloed van het Kristendom, dat toch alles behalve redeneerend te werk ging, is de kindermoord verboden. Ja nog vroeger, bij de zachtzinnige Hindoe's was het leven van elk kind heilig. Zelfs in die mate, dat men vrouwen voor hun huwbaarheid liet trouwen, daar de menstruatie als kindermoord beschouwd werd. Dit geschiedde op grond eener religie, die het vernietigen van elk leven tot misdaad verklaarde. Dit leerstuk is ook thans, in onze hoogere kultuur, tot eere gekomen. Maar

1) *G. Gerland*. Uber das Aussterben der Naturvölker. 1864. p. 53.

te vergeefs zoek ik naar een zuiver logische overweging die het kan rechtvaardigen.

Een ander voorbeeld van logisch ongemotiveerde verteedering zie ik in de menschelijker behandeling van natuurvolken.

Een Europeaan moet zoowel intellectueel als physiek blind zijn om een neger of roodhuid zijn ‘gelijke’ te noemen. Welke redeneering heeft hem er toe gebracht van zijn zwarte of roode broeders te gaan spreken? De slavernij af te schaffen? Zich te verzetten tegen de alom en altijd gepleegde gruwelen van kolonisten tegen inboorlingen?

Hoe is het mogelijk dat boeken als ‘de Negerhut’ en de ‘Max Havelaar,’ die voor een paar eeuwen, al had een enkele teerhartige ze toen kunnen schrijven, waarschijnlijk niet veel indruk zouden gemaakt hebben, in onzen tijd het gemoed der menigte zoo heftig hebben beroerd?

Wij kunnen deze verandering het best beoordeelen, omdat zij bijna geheel in onzen tijd valt. Nog in deze eeuw zijn de afschuwelijkste menschenslachtingen gehouden, door de Engelschen in Van Diemensland, die uit vermaak met kartetsen onder de vreedzame inwoners schoten, door de Hollanders aan de Kaap onder de Hottentotten, door Spanjaarden en Portugeezen in Zuid-Amerika, door de Amerikanen onder de Roodhuiden, door de Russen in Kamschatka.[1)]

Eerst in 't midden der eeuw ontstond er een meer algemeene, meer officieele verandering,[2)] toen kreeg het vervolgde hoopje Van Diemenslanders een veilig plekje om rustig uit te sterven,[3)] het steeds verder teruggedreven Roode ras een afgebakend gebied om ongestoord te bewonen.

En in onze dagen ziet men den veranderenden aard der menschen vertegenwoordigd door twee mannen, die Afrika

1) *Waitz*. Anthropologie der Naturvölker. 1859.
2) Ongetwijfeld door de verbreiding der revolutionaire principen: ...‘denn dass Polynesien wesentlich anders behandelt ist, als Amerika, dazu trugen nicht wenig bei die Lehren von Männern wie Rousseau, ...’ (Gerland. op. cit. p. 137).
3) *Darwin*. Descent of man. 1888. p. 183.

ontginnen. De eene de Amerikaan Stanley, op ouderwetsche wijze, met een gewapend leger, krijgslievend, belust op voordeel en roem, de ander de Oostenrijker Dr. Emil Holub, die bescheiden, zonder ophef, alleen vergezeld van zijn vrouw, met strikte volhouding van een bijna idealen humaniteits-regel, uitsluitend tot vermeerdering van kennis, de gevaarlijkste streken van Zuid-Afrika doortrok[1)].

Niemand zal betwijfelen aan wien de toekomst is. Stanley, die vroeger, zonder eenig terughouding, als een groot held vereerd zou worden, heeft zich in onzen tijd tallooze vijanden gemaakt. Na Livingstone, Gordon en Emin-Pacha is Stanley een achteruit-gang.

Men kan nu met eenige scherpzinnigheid wel uitrekenen dat deze verandering gegrond is op overleg, daar in vele gevallen zachtzinnige kolonisten verder komen en meer uitrichten dan veroveraars, maar het is toch twijfelachtig of een zuiver verstandelijke overweging ooit tot zulk een algemeene neiging tot humaniteit heeft kunnen leiden. Het is veel meer een ideëele, dan een intellectueele beweging.

De afschaffing van de slavernij heeft in sommige landen verderfelijke gevolgen gehad voor de welvaart. Ze is teweeg gebracht door idealisten, maar de praktici, de planters droegen er de schade van en verzetten er zich heftig tegen. En in onzen tijd, in onze eigen kolonien zal men nog de opmerking kunnen maken, dat de meening van een Europeaan over de inlanders aan menschelijkheid verliest, naarmate hij langer in de prozaïsche, ideaallooze Indo-Europeesche maatschappij verkeerd heeft.

Ja! men zou den machtigen Czaar aller Russen - bidt voor den armen man! - op logischen grond kunnen beduiden, - als hij zich ten minste iets liet beduiden, - dat het niet verstandig is, velen der besten van zijn onderdanen, zonder bewijs van schuld, zonder vorm van proces, stilletjes op te lichten en naar Siberië te laten wandelen. Men zou hem

1) Dr. *Emil Holub*, Von der Kapstadt ins Land der Maschukulumbe. Reisen in Südl. Afrika in 1883-87. A. Hölder. Wien. 1889.

kunnen aantoonen dat zulk een toestand in de gansche menschelijke historie steeds onhoudbaar is gebleken, - dat, al is hij een ander man dan Lodewijk XVI, het verzet toch zal aangroeien, sneller dan zijn kracht, - dat ook Robespierre zelf bedolven is onder de lawine van menschenhoofden, - dat, al had hij er nog een Siberië bij, en al vond hij stoomguillotines uit, hij toch niet bestand zou zijn tegen den geest van vrijheid, die het best groeit in verdrukking en wiens Hydrakoppen toch sneller zullen aangroeien dan hij ze kan afslaan.

Maar op welke logica steunende, misgunnen wij den Spaanschen en Portugeeschen kolonisten het genoegen, hun bloedhonden te voederen met Indianen-kinderen? of de aardigheid, te probeeren door hoeveel Indianen tegelijk hun geweerkogels dringen? of de kostelijke grap om besmette kleederen van poklijders aan de argelooze inboorlingen te vereeren, zoodat zij bij duizenden aan de pokken sterven?[1)]

Welk belang heeft de menschheid bij het voortbestaan van eenige duizende onbeschaafde wilden? De man die in onze eeuw aan de regeering der Vereenigde Staten een project tot volledige uitroeiing der Roodhuiden voorlegde, had verstandelijk volkomen gelijk. Zij sterven toch uit en de blanken zullen beter het land bebouwen.

En toch, welk mensch van onzen tijd voelt niet in zich een allerheftigst verzet, een allerpijnlijkste gewaarwording van grievend onrecht als hij zulke dingen leest?

Humaniteit wordt door velen de religie van onze eeuw genoemd. Men heeft er een isme van gemaakt en praat van humanisten. Het laatste woord der humaniteit is zeker wel de liefde voor dieren. ‘Sympathy beyond the confines of man’ zegt Darwin ‘that is, humanity to the lower animals, seems to be one of the latest moral acquisitions.’

Onbeschaafde volken weten daar, volgens hem, volstrekt

1) Dr. *Georg Gerland* op. cit. p. 103 e.v. Deze laaghartige wijze van uitroeiing werd nog in 1830 door de Engelschen onder de Pani-Indianen toegepast. (Waitz o.c. 3. 259).

niet van. En bij een zoo hoogbeschaafd volk als de oude Romeinen was er ook nog weinig van te vinden, getuige de wreede circus-spelen.

Slimmer, praktischer, wel-overlegder volk dan de Romeinen, ook op 't punt van gemeenschapsleven en staats-inrichting, is er zeker niet geweest. Zij hadden burgerzin genoeg, zonder eenige humaniteit. Hun feitenkennis en begrip van natuurwetten was wel geringer dan de onze. Maar welke feitenkennis of verstandelijk begrip kan ons geleid hebben tot dierenbescherming, tot het oprichten van honden- en kattenasyls, tot het afkeuren van stieren- en hanengevechten?

Integendeel, de vermeerderde natuurkennis heeft ons doen begrijpen dat er in de gansche organische wereld maar één recht heerscht, het recht van den sterkste. En het is vooral op grond der moderne natuurbeschouwing, dat het streven der vegetariers een dwaasheid, en hun humaniteits-argumenten ziekelijk en overdreven worden genoemd.[1)]

Humaniteit, het ideaal van gelijkheid onder alle menschen, en vrede en liefde onder alle levende wezens kan geen product van meerder kennis zijn, maar is een moreele intuitie.

Volgens de beginselen der evolutie kan echter zulk een moreele intuitie ontstaan zijn uit de ervaringen van vorige geslachten. Volgens H. Spencer kunnen eenvoudige nuttigheids-ervaringen, door overerving en accumulatie, zich in volgende geslachten tot een onbewusten moreelen zin, een intuitief begrip van goed en kwaad, bestendigen.[2)]

Maar ook al is dit juist, dan kan men toch tot een andere beschouwing komen dan de heer van der Goes. Want dan zijn het toch, in den ontwikkelingsgang der denkbeelden, de intuitieve die vooraan komen, die de beweegkracht geven, en eerst later, als zij hun kracht hebben doen gelden, door de feiten en bewuste redeneeringen worden bevestigd en verklaard.

Ik geloof inderdaad dat de heer van der Goes bij zijn

1) *G. Bunge*, Der Vegetarianismus.
2) *Bain*. Mental and moral science. 1868. p. 722.

terugblik, het logische element dat meestal achteraan kwam, verkeerdelijk voorop heeft geplaatst.

Ik geloof b.v. niet dat men het strafrecht heeft veranderd, lijfstraffen en doodstraf heeft afgeschaft, *omdat* men begreep dat daardoor het aantal misdrijven zou verminderen.

Men deed dit uit menschelijkheid, uit moreel gevoel, men constateerde later de gunstige gevolgen en gaf de logische verklaring.

Het allerduidelijkste voorbeeld vind ik in de zuiver intuitieve kristelijke leer, die toch zooveel eeuwen onze ervaringswijsheid voorafging.

Wij begrijpen thans allen, door logisch nadenken, dat wraak een slechte hartstocht is, die reden van bestaan had in den tijd toen elk zijn eigen rechter was, maar in onzen geregelden staat niet thuis hoort. Maar lang voor deze overwegingen kwam het gemoedswoord van Jezus: ‘hebt uw vijanden lief!’ En zijn idealen van wereldvrede, liefde en gelijkheid onder alle menschen - die eerst zooveel eeuwen later eenigzins tot realiteit zouden worden - steken zóó vreemd af bij het weten en begrijpen der volken van zijn tijd - dat het moeielijk wordt, zelfs met het aannemen van een buitengewone accumulatie, aan de utilistische verklaring van Spencer te gelooven.

En zoo schijnt mij ook, hoe wel ik gaarne beter onderricht wil worden, - de Fransche revolutie voornamelijk een gemoedszaak geweest te zijn. Want zij was gebaseerd op het wetenschappelijk volkomen ongegronde en absoluut onjuiste gelijkheids-idee.[1)]

Zonder twijfel was Rousseau vooral gevoelsmensch, bij het sentimenteele af.

1) Terwijl dit gedrukt werd vond ik in het artikel van *W.H. Mallock* ‘Science and the revolution’ (Fortnighly Rev. Nov. '89) een sterke bevestiging van mijn hier uitgesproken meening. Inderdaad zijn de revolutionaire dogma's in lijnrechten strijd met de moderne natuurwetenschap. De natuur leert dat vrijheid alleen aan de sterkeren toekomt, dat gelijkheid - ‘de heilige natuurwet’ zooals Marat zeide, - bijna nooit gevonden wordt, en juist ongelijkheid voorwaarde is voor ontwikkeling - en broederschap! ja de broederschap van Caïn en Abel. Caïn bleef leven omdat hij de sterkte was. (*Tilly*. A Century of revolution.)

Zijn ‘Droits de l'homme’, - ‘droits de se mêler des affaires d'autrui’ zooals Galiani zeide, - zijn met groote logische klaarheid ontwikkeld, maar hun basis, dat alle menschen vrij en gelijk zijn, gelijk-berechtigde kinderen der natuur, rustte verstandelijk op een gebrekkige natuurbeschouwing, op een foutief begrip, dat namelijk de mensch als een afzonderlijke soort wezens was geschapen en oorspronkelijk een volmaakt natuurmensch was geweest. De eigenlijke grond was zijn gemoed, zijn moreele overtuiging, zijn geloof.

De menschen zijn niet gelijk, of als zij 't zijn, dan zijn alle levende wezens gelijk. Wel is het verschil tusschen Goethe en een Vuurlander nog niet zoo groot als dat tusschen een Vuurlander en een Chimpansee - maar zoowel 't een als 't ander is een gradueel en geen essentieel verschil. En zoo wij het kind van een Vuurlander met meer respect behandelen dan het jong van een Chimpansee, zoo is dat niet om een of ander speciaal recht, - maar uit louter teederheid des harten, die als elk gevoels-motief geheel willekeurig en onlogisch is. Niemand kan met redenen aanwijzen waar voor elk de grenzen dezer teederheid moeten zijn en haar recht van bestaan is het geloof der meerderheid.

En al is dit gevoel een geërfd en geaccumuleerd product van de ervaringen onzer vaderen - zoo mag zij op dit oogenblik toch geen meerdere waarde en geen meerdere rechten hebben dan elke gemoedsaandoening.

En dit vooral is de reden waarom ik zoo aandring op ernstige overdenking en nauwkeurige bespreking dezer grondstellingen. Want het is niet zeldzaam bij de hervormers van onzen tijd, dat zij bij 't ontwikkelen hunner theoriën den toon aanslaan, die alleen zou behooren bij 't volhouden eener mathematische waarheid. Dat zij doen alsof zij weten, terwijl zij slechts gevoelen. Dat zij zich beroepen op de onfeilbare Rede, terwijl zij zich in waarheid moesten beroepen op het zooveel feilbaarder gemoed.

Bussum, Jan. 1890.

Gedichten, door * * *

I.

De boomen waren stil,
de lucht was grijs,
de heuvelen zonder wil
lagen op vreemde wijs.

De mannen werkten wat
rondom in de aard,
als groeven ze een schat,
maar kalm en bedaard.

Over de aarde was
waarschijnlijk alles zoo,
de wereld en 't menschgewas
ze leven nauw.

Ik liep het aan te zien
bang en tevreden,
mijn voeten als goede liên
liepen beneden.

II.

De heide is maar stil,
   het overal vol licht,
en als een zilverspil
   het ronde zonnelicht;

de wolken varen weg
   over het vage blauwgrijze,
heel ver liggen witte weg
   op zilvere wijze.

Ik voel den wind vergaan
   om mijne ooren,
ik wilde wel vergaan
   in 't licht te loore.

III.

Het is weebleekerig grijs
het regent wat,
de wind zingt een arme wijs,
de daken zijn nat.

Menschen gaan langzaam aan,
noemen het werken,
ernstig dagelijks gaan
zonder te merken.

O, om een lichte bleeke meid
die nu opbloeie,
wat weïege lelieheid,
mij warme, moeie.

Een Koning.

Ik liep 's avonds door mijne stad,
het water zwartvloerig, elk huis had
zich van boven tot onder met rouw behangen,
dat was zoo mijn verlangen.

En voor alle ramen zaten
mijn onderdanen naar me te zien,
ze hadden het donker gelaten
om me te beter te kunnen zien.

En midden op een plein
wou ik alleen zijn,
ik heb mijn herauten verzonden
naar alle ronde.

Den roode hoorde ik zingen
veraf en met zijn zwingen
karmijnrood kleppren hard,
het roode was nu zwart.

En er sloeg een zwarte brand uit
ver-af, de vlam stak zijn hand uit,
daar was een vrouwegeschreeuw,
woorden als vonken sneeuw.

Ik zat eenzaam te kijken
uit het donker naar het prijken
der vlam, en het deed me zeer,
langzaam kwam 't donker weer.

En waar de geele was gegaan,
verscheen hij hoog als de geele maan,
de huizen en al de daken
zwart bij het geel afstaken.

De huizen kregen een valschen schijn
van schoonheid of ze van ebbenhout zijn
met lijsten vlammend van goud,
ivoren balken geel en oud.

En vrouwen kwamen uitsteken
het hoofd uit ramen, ze keken
en spraken wat woordjes fijn
en valsch zooals munten zijn.

En mannen kwamen met koppen
vooruit uit de stedesloppen,
het roode dikke werd geel,
zeien woorden zwart en veel.

Ik zat heel stil en recht,
mijn onderdanen zijn slecht,
dacht ik, ik ben alleen -
ik voelde me trotsch en tevreên.

Ellen, door Frederik van Eeden.

Derde Zang.

I.

Onmachtig in een oceaan van wee
Drijft mijn bleek hoofd, - als met gebroken blaren
Een witte waterroos, - en deint gedwee
Op trage golving van groot-donk're baren,

Mijn armen hangen roerloos - en mijn twee
Wijd-open oogen, in doods-strakheid, staren -
Waar zij nog 't laatste schemerlicht ontwaren
Van verre kusten, - ondergaand in zee. -

Daar was mijn land, - mijn land, - mijn warm, lief thuis,
Mijn eigen licht-schoon rijk, - zóó kort bestuurd
En reeds geweken voor een nacht - zóó lang....

Of nu die bange nacht dan áltijd duurt,
Waarin niets is, als 't wilde wind-gezang
En eindloos ver droef-duister golfgeruisch?

II.

Ik lig op mijn stil dood-bed, - heel alleen, -
Ik weet het wèl: - nu zal het hart gaan breken, -
Uit mijn onheelb're, wijde wonde leeken
De trage, donk're droppen, - één voor één. -

In drop bij drop vloeit mijn rijk leven heen, -
Ik wacht het stil, - zie naar het staag verbleeken
Der kleuren mijner wereld, - zij geleken
Zóó onvergank'lijk, - nog zóó kort geleên.

Daarbuiten wachten dorre boomen, zwart
In schitterkou der wijde winternacht,
Hoe nu mijn groote Smart versteenen gaat, -

En in een akeligen lach verstard,
Houdt aan den starrenloozen Hemel wacht,
Dood-koud en steen-bleek, 't ronde Maan-gelaat. -

III.

Maar elke drop, waarmee mijn Leven vlood,
Valt met sonoor en wonder-groot geluid
In 't droef Gerucht der Menschelijks Nood: -
Een leed-zwaar Woord, dat Liefd' en Troost beduidt.

En waar ik 't donker Smartenbloed vergoot,
Nog van fel-brandend Leven warm, - daar spruit
Roode Bloed-bloesem van Vertroosting uit,
En tooit zoo schoon de bleekheid van mijn dood.

Zoo is 't mij wèl, - als ik het Leven liet
Tot baat van Velen, die in droefheid zijn, -

Maar slechts voor Eéne, - voor de Wereld niet,
Geef ik mijn hartebloed als medecijn, -

En slechts door Eéne wordt mijn doods-verdriet
Tot luide Schoonheid, en tot Troost mijn pijn.

IV.

Want weet! Gij Wereldkind'ren! - Weet! gij armen!
Die allen lijdt en tóch zoo gaarne lacht, -
Gij hebt altijd het grootste klein-geacht
Wat één u schonk, in Goddelijk Erbarmen.

Wie zal dan uw verachtelijk Geslacht
Nog aan den Gloed van eigen Smarten warmen? -
Wie neemt nog 't valsche Mensch-beest in zijn armen
Dat zijn God-Zèlf ééns heeft om hals gebracht? -

Zoo dankt het Haar, - die in uw midden blinkt,
In úwen schijn, uit úwen stam geboren,
Maar aan wier Schoon geen Mensch-schoon komt nabij,

Dat ook voor ú dit troostend Ziels-lied klinkt,
Dat àllen nu in Melodiën hooren
Mijn eenzaam Leed, - waar ik in duister schrei.

V.

Maar mocht den menschen 't schoone Huis mishagen
Dat ik wil bouwen, Liefste! tot Uw eer, -
Ik leg om hén mijn heilig Werk niet neer,
Ik zal den lof van húnnen mond niet vragen.

Zou ík de hoogheid mijner Ziel verlagen
Voor dít laag volk? - Naar hún gering begeer?
Wat is hun smalen mij? - En hoeveel meer
Wil ik voor ú, mijn arm, droef Lief! niet dragen?

Dat dan hoog óp 't Werk mijner handen rijz'!
Heb goeden moed! ik dien U onvervaard
Wier Lof mij overtreft àl eerbewijs,

Want dít heeft God mij wèl geopenbaard:
Dat Zijn Wil meer is dan der menschen prijs,
En hoogste Liefde, 't hoogst Gebod op aard.

VI.

In Kracht van Liefde, en door Smart gewijd
Zal ik mijn Werk volbrengen, vastberaân; -
Ik zal de steenen uit de rotsen slaan
Dat helle vonken spatten, wijd en zijd.

De menschen zien, in hun kortzichtigheid,
Alleen de gloênde vonkenwoorden gaan,
En zullen 't houden, in hun ijdlen waan,
Voor een mooi vuurwerk, tot hún lust bereid.

Zij zien den eenzaam-sombren werker niet,
Die weinig denkt om mensch of mensch-vermaak,
Maar om zijn Liefd' en om zijn God alleen,

En niet zal rusten van zijn vrome taak
Eer hij zijn schoonste Zelf bestendigd ziet
In vast geheel van vlekkeloozen steen.

VII.

Neen! daar is niemand door dit Schoon geschaad!
Wie zal ú haten, die àl Liefde zijt?
Hoe zal bestaan voor uw zacht-licht Gelaat
De duistre wrevel en de schuwe nijd?

Wie mij 't meest liefhad, heeft zich 't meest verblijd,
Dat mijn Ziel glansd' in nieuwen Dageraad,
En heeft gezegend 't Lijden dat ik lijd,
Waardoor mijn Leven thans verheerlijkt staat.

Want mijne Liefde is wit-brandend Vuur,
Zij kan doen lijden, maar kan nooit verdonk'ren
De Ziel, die zich tot haren Luister richt, -

Zij is als 't Stargewelf, - al naar ik tuur
Zie ik gestaag voor mijn verbaasd gezicht,
Al meer en schoonere Gedachten flonk'ren.

VIII.

Ster-licht Gewelf! - Uitspansel eindeloos!
Wereld van Liefde! - Ruimten zonder Naam!
Hoe kan dít wonen in zóó klein lichaam,
In een eng huis, zóó wankelend en broos?

Hoe vat één Ziel, levend zóó korte poos,
In zich de Ziel van àl wat leeft, te saam,
Dat zij durft noemen 't Wezen en den Naam
Des één'gen Gods, die àl is en àltoos?

Een mensch kruipt over d' aarde, arm en blind,
En zoekt zijn brood en loopt en lacht en spreekt
En speelt zijn leventj' als een klein, druk kind, -

Totdat één Vonk zijn dorre Ziel ontsteekt
En ook in hèm de Wereldbrand uitbreekt
En hij zijn' God bij 't licht dier Vlammen vind. -

IX.

Kon ik altijd gevoelen, wat ik weet:
Dat daar nooit Heil wordt zonder Smart geboren,
Dat er geen Hart zal worden uitverkoren
Dat niet verging in Vlam van eigen Leed.

Ach! dat zoo vaak 't verbijsterd hart vergeet
De heil'ge Waarheid, die ik zelf deed hooren
En noch den Twijfel, noch den Wrok kon smoren,
En 't Onrecht vloekt, dat het zóó lijden deed.

Maar meet wèl, Heer, wat Gij hèm dragen doet
Die nog zoo kort weet wat zulk Leed beduidt, -
Maak dan niet àl te zwaar den harden druk,

Dat niet mijn arm, van pijn verblind Gemoed
Breekt in verwarring en wild oproer uit
En slaat Uw steenen Tafelen aan stuk.

X.

De nacht wordt dieper, - dieper, - rond mij om
Zie ik het licht der wereld lager zinken
En 't àl omwelven door den donkren Dom
Der zwarte lucht, waaraan geen sterren blinken, -

Al zachter, - als vèr-weg gemurmel, - klinken
De kleine stemmen van den menschen-drom,
Maar groot en eenzaam, waar al vormen slinken
Rijst mijn hoog Lijden, raadselig en stom.

De breede steden slapen, - maar daarboven
Mijn Smart, met haar ontzach'lijk steen-gezicht,
Waakt, - door het zand der Woestenij omstoven,

De blinde blik, in kalm-geheven staat,
Naar 't lichtloos Oosten star en strak gericht,
Wachtend des Eeuw'gen Morgens Dageraad. -

De wereldbeschouwing der Toekomst, door G.J.P.J. Bolland.

Tweede gedeelte.

Levenswaarde en levenstaak.

> Hebt de wereld niet lief, noch hetgeen in de wereld is, I Joh. II:15. - Wij weten, dat de geheele schepping steent en tobt tot op heden, Rom. VIII. - Niet dat *ik* zoo spreek uit gebrek: ih heb geleerd, vergenoegd te zijn met hetgeen ik ben, Philipp. IV:11. - *Dit* wensch, ik, dat uwe *liefde* overvloediger worde, in *kennis* en alle ondervinding, Ibid. I:9. - En de vrede Gods, die alle begrip te boven gaat, zal uw hart en gemoed bewaren. Ibid IV:7.

Het valt beslist te erkennen: de in het eerste gedeelte dezer verhandeling uiteengezette wereldbeschouwing is niet wat men noemen kan eene blijde boodschap. ‘Prettig’ is zij niet, maar tragisch, eene waarheid welke op zich zelve voor velen reden genoeg is om haar te verwerpen. Gepredikt wordt zij, gelijk ik gezegd heb, door den Berlijner denker Eduard von Hartmann, wiens beginselvastheid in dezen zelfs den vakgeleerden een doorn is in het oog. Wat al pogingen sedert 1869, om door het vitten op, en breed uit-meten van, betrekkelijk ondergeschikte punten bij subreptie

tegelijk de hoofdgedachten zijner leer in minachting te brengen! Hoevele, zelfs wijsgeerig gevormde lieden, die het hem niet vergeven, dat hij de nietigheid en inwendige holheid heeft blootgelegd van al hetgeen de ploertige groote hoop als het hoofddoel van zijn streven beschouwt! 'Persoonlijke zwartzichtigheid, goede lieden!' heeft men geschreeuwd. 'Door de eigenlijke deskundigen wordt de man gedesavoueerd!' En voorzeker, schaarsch zijn de professioneele huldeblijken aan den koenen en vlijtigen Meester der huidige metaphysica; in hun particularistisch gepeuter op nuttelooze nietigheden en onderling geplukhaar over eigene kleine reputaties hebben de Duitsche philosophie-professoren onzer dagen al zeer zelden tijd kunnen vinden voor een saluut aan het adres van den eenigen levenden alomvattenden vertegendiger van een groot wijsgeerig verleden. Tot zelfs de stilistisch schoone wijze, waarop hij met den technischen arbeid van specialisten zijn vosrdeel weet te doen en dien vruchtbaar maakt voor de algemeene verbreiding van hooger inzicht, wordt hem door de specialistische enghartigheid tot verwijt gemaakt, en het heet dan, dat hij jacht maakt op effect en zich rijk schrijft in de toebereiding van philosophisch snoepgoed.[1)] Doch zoo is het altijd gegaan; er zijn altijd lieden in overvloed geweest, voor wie een man van genie een hatelijker wezen is, dan de meest verklaarde schurk. 'Es liebt die Welt, das Strahlende zu schwärzen, und das Erhabne in den Staub zu ziehn.' In welken vorm het voortreffelijke ook optrede, terstond heeft de talrijke middelmatigheid saamgezworen, om het niet te laten gelden, ja, zoo mogelijk het te verstikken. Haar heimelijk wachtwoord is: *à bas le mérite!*

Intusschen, wij treffen in dezen toch hier en daar gevallen van professioneele waardeering aan, en ik wil niet nalaten, een paar huldeblijken te releveeren aan Hartmanns axiologie,

1) Volgens eigen private verzekering verdient Eduard von Hartmsnn minder geld dan de eerste de beste subalterne beambte. Zijn lichamelijke toestand noodzaakt hem, naar men weet, om buiten betrekking te leven.

juist onder dezulken, die van bestrijders afkomstig zijn. Zoo zegt de neokantiaan Vaihinger, in eene tegenover onzen philosoof overigens zeer onbillijke kritiek: ‘Het stelsel van Hartmann is geene ‘gezuiverde’ editie der wereld; het legt met onverbiddelijke rondheid en zonder pruderie onloochenbare schaduwzijden bloot van ons bestaan en is in dit opzicht niet, als zoo menig ander stelsel, *iu usum delphini* samengesteld.’[1)] Met het oog op de beteekenis, die het beginsel der zedelijkheid of werkdadige zelfverloochening, op den bodem eener tragische axiologie erlangt, kon dan de heer Lasson verklaren: ‘Wij kennen Hartmann een voornamen rang toe onder de schrijvers over zedenleer, die het zedelijke hebben opgesteld als een volstrekten eisch der rede en het hoogste doel van alle menschelijk leven.’[2)] En de heer Rehmke, een ‘ethisch optimist,’ wien Hartmanns leer, als geheel, in hooge mate tegen de borst stuit (misschien wel van wege enge verwantsehap), kan niet nalaten te erkennen: ‘In zooverre de tegenstanders van het pessimisme het standpunt innemen van het optimisme in den zin van eigen genot, of, gelijk Hartmann het noemt, van het triviale optimisme, is hunne bestrijding in der daad gegrond op begoochelingen. Het onomstootelijk bewijs hiervoor heeft Hartmann en zijn aanhang in verschillende geschriften geleverd; dienaangaande behoorde onder eerlijke lieden geen strijd meer te zijn.’[3)] Ik voor mij ga verder; níet belemmerd door de behoefte om eigen kathedrale grootheid op te houden, aarzel ik niet om Eduard von Hartmann met den heer Koeber eenen denker te noemen ‘von Gottes Gnaden.’[4)] En dat deze geestdriftige opvatting iets meer is dan de dweperij van een geëxalteerd dilettant, moge blijken uit de bekentenis, een paar jaar geleden gedaan door de redactie zelve van een met eere bekend wijsgeerig tijd-

1) Dr. H. Vaihinger, *Hartmann, Dühring und Lange* (1876), blz. 129.
2) Dr. A. Lasson, *Philosophische Monatshefte* van 1879, blz. 365.
3) Dr. Joh. Rehmke, *Der Pessimismus und die Sittenlehre* (1882), blz. 91.
4) Dr. R. v. Koeber, *Das phil. System Eduard von Hartmanns* (1884), blz. 402.

schrijt: ‘De waardeering, welke Hartmann in de hoogste mate toekomt, heeft dit tijdschrift hem lang onthouden, en het wenscht dat goed te maken,.... volkomen overtuigd, dat hij te hoog staat boven zijnen tijd om gewaardeerd, laat staan begrepen te worden.’[1)] Met zulke professioneele bekentenissen voor oogen, kan men zich troosten over het feit, dat de geleerde wereld aan Hartmann's persoon voor de zooveelste keer heeft getoond, hoe de edele tegenover de maatschappij als verraden is en verkocht en het genie bij de gratie Gods nog erger wordt behandeld dan een misdadiger.

Wie philosopheeren wil, moet in de eerste plaats waarheid zoeken, en de waarheidsliefde gebiedt mij, te beweren, dat het wijsgeerig pessimisme eene leer is, gegrond op waarneming zoowel als algemeene logica; het met sommige philosophische struisvogels uitsluitend op rekening te stellen van den ziekelijken gemoedstoestand zijner voorstanders en verdedigers, gaat toch waarlijk niet aan. De overwegingen van den traglsch gezinden wijsgeer betreffende het ensemble van het wel en wee der wereld hebben niet meer met zijn eigen gevoel te maken, dan de leer der narkosen met iemands eigene narkotische verdooving, of de leer des lichts met het persoonlijke zien. Wijsgeerig pessimisme is even weinig gevoel van individueele ontevredenheid of zwartgalligheid, als de levensleer een werkelijk levensproces is in het organisme van den physioloog. In zekeren zin natuurlijk gebruiken wij ons eigen gemoed om daaruit de wereld te begrijpen; dat is het geval in *alle* wetenschap. Doch met een gevoel van persoonlijke ontevredenheid heeft het, helaas! met dat al maar al te *weinig* te maken, wanneer wij beweren, dat de zelfzucht of zelf beaming, die wortel aller werkelijkheid, een irrationeele of buiten de logica gelegen drang is, welke in den bangen en woesten onderlingen strijd der levende wezens vruchten doet rijpen van overwegend droevigen en hartbeklemmenden aard. Welk edel denkend mensch stemt niet in met de ontboezeming van eenen Schopenhauer, waar

1) *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik*, 89e band (1886).

deze in 1859, bij het vernemen van het gruwelijke feit, dat een arm onschuldig eekhorentje door de tooverwerking van de oogen eener slang gedwongen werd, zich boven uit den boom, waar zich het nest zijner jongen bevond, weeklagend en met bewustzijn in des monsters muil te werpen, de moedelooze zucht slaakte: 'Wat akelige Natuur is het toch, waar wij toe behooren!' Speculatieve theologen moeten het ons dan ten goede houden. dat wij, bij alle minachting voor de onnoozele waanwijsheid der vulgaire godloochenaars, in den gegeven staat van zaken met *hun* godsbegrip niets weten aan te vangen. Eene wereld welke verlossing behoeft, eene wereld die tot overloopens vol is van domheid, wansmaak, boosheid en ellende, kan op geene wijze het werk zijn van een zonder schaduwzijde gedachten God. De onoplosbare, in de Christelijke leer vervatte, tegenstrijdigheid tusschen het feitelijk voorhanden kwaad en het voorbedachte der scheppingsdaad van eenen als enkel licht en goedheid gedachten Schepper, is de klip waar elke theodicee noodzakelijk en onverbiddelijk op stranden moet. Doch de Godheid heeft geene rechtvaardiging noodig, daar wij niets buiten Haar zijn en de absolute, Geest zijnen eigenen activiteitstoestand niet men voorbedachten rade in het aanzijn heeft geroepen; en wien deze oplossing geene verstandelijke voldoening vermag te geven, die heeft zijne oogen nog te openen voor de waarheid, dat de ter beantwoording gestelde vraag niet luidt, waarom eene wereld vol kwaad moest geschapen worden, maar veeleer, welke de eigenschappen des Wereldwezens zijn, die de smarten, botheden en wreedheden in zijne logisch samenhangende zelfopenbaring vermogen te verklaren.

En die smarten, botheden en wreedheden, zij worden ons tot op zekere hoogte begrijpelijk in onze pan-pneumatische of algeestelijke wereldopvatting, volgens welke de logische gedachte en de in zich zelf onlogische wil de in één Wezen samenhangende wereldfactoren zijn. Het Absolute is volgens die opvatting absolute Géést, de onlichamelijke en alomtegenwoordige eenheid der gezamenlijke dynamische tegenstellingen, welke ieder voor zich den drang hebben, om zich

tot in het oneindige door te zetten en dus eene radicale onbevredigbaarheid insluiten reeds ieder voor zich, terwijl zij bovendien door onderlinge stremming den onbehaaglijken toestand van het logisch samenhangend geheel nog verhoogen. Wij hebben in deze wereldopvatting als het ware reeds van te voren den sleutel in de hand tot de beoordeeling van de gevoelswaarde des levens ook in afzonderlijk menschelijk opzicht; op eene menigte van physische en psychologische raadsels wordt door ons aperçu een verrassend licht geworpen. Reeds a priori moet thans, wat betreft de quantitatieve balans tusschen lief en leed, de wereld iets wezen wat liever niet moest zijn, vermits een permanent onderling dringen en streven permanente onvoldaanheid beteekent, eene onvoldaanheid, welke de gewenschte voorwerpen slechts als vóórwendsels bezigt voor haar bestaan en slechts voor kortstondige opheffingen en verlichtingen vatbaar is. Denken wij nu daarbij aan de onberispelijke logische regeling van dit onbehaaglijk dringen en stremmen, dan leeren wij het natuurverloop begrijpen als eene bittere artsenij, door den absoluten Geest op zich zelven toegepast, en welke kwelling en weldaad is tegelijk. Door den ommeslag uit den toestand eer eenheid in dien van inwendigen tweespalt heeft het Absolute zich in eene reeks van allen onhoudbare en daarom slechts voorloopige en voorbijgaande toestanden gebracht, maar ook door die wisselende toestanden, die activiteit zelve, wordt het weder verlost en teruggebracht tot de rustige eenheid der zelfverevening. In de functioneele splitsingen (het ‘dynamisch atomisme’) der werkelijkheid is het Absolute tegen zich zelf gekeerd; het wroet thans in eigen boezem en verricht letterlijk bovenmenschelijke inspanning, om met zich zelf weder in vrede te geraken. Mikrokosmische afschijnsels van dien makrokosmischen tweestrijd brengen wij voort in ons zelven, in de conflicten nl. van tegenovergestelde neigingen, waardoor het menschelijk gemoed zoo veelvuldig gefolterd wordt.

Beschouwen wij het door ons uitgewerkte theologisch kosmologische aperçu als eene hoogere benadering tot de

waarheid dan in de voorafgegane wijsgeerige stelsels is aan te treffen, dan wil daarmede nog niet gezegd zijn, dat wij daarin nu *de* waarheid hebben gevonden. Als alle verzinsels van het menschelijk brein lijdt deze onze wereldbeschouwing aan de onvermijdelijke euvelen, welke onze beredeneerde gedachten doorloopend aankleven. Zij ontleent hare uitdrukkingswijze aan den lichamelijken schijn, waarin wij menschen altoos bevangen blijven, en wij hebben de betrokkene stellingen onder woorden te brengen met de voortdurende bijgedachte, dat er in den grond nog iets geheel anders bedoeld is dan gezegd kan worden. Kortom, onze wereldverklaring is slechts symbolisch, en met al het inadaequate van het symbool behept. Doch gehouden voor hetgeen zij is, als formule van slechts betrekkelijke waarde, mag een zekere graad van benaderende waarheid menschelijker wijze gesproken er niet aan ontzegd worden, en ik gevoel mij verplicht, na jaren van naarstige en veelzijdige wijsgeerige studie met beslistheid te beweren, dat het ontologisch aperçu van den veel gesmaalden Berlijner denker niet alleen het laatste, maar voorloopig ook het hoogste is, dat de ontwikkelingsgang der menschelijke gedachte tot nog toe heeft voortgebracht. Het is eene waarlijk grootsche leer, de bewering, dat wij momenten zijn in de lijdensgeschiedenis van een van zich zelven afgevallenen en onder leed en smart tot zelf bezinning gerakenden Algeest, redelijk in zijne uitngs*wijzen*, onredelijk en derhalve ongelukkig in die uiting zelve.

Natuurlijk moet men zich met een dergelijk denkbeeld door gezette studie en overweging geleidelijk vertrouwd maken; aanvankelijk kan het, als al het diepzinnige, hoofdzakelijk slechts paradox lijken. Ook de ingeboren weerzin tegen de ‘troosteloosheid’ der leer kan niet nalaten, aanvankelijk hare rol te spelen, en ik hoor reeds dezen of genen mijner lezers wrevelig zeggen: ‘Ja, dat is nu allemaal goed en wel, maar aan zulk eene pantheïstische zelfontvouwing en zelfverevening, met het niets als eindpaal, hebben wij niet veel. Dat blijft me dan toch eene akelige ontwikkeling, waarin een zoogenaamde Algeest zich door *onze* tranen en smarten

ontplooit, alleen om zich zelven weder tot rust te brengen. Wat een naargeestige planmatigheid en doelbeooging is dat, die niets zoude zijn dnn een wroeten in eigen boezem, en die ons schepselen tot de kinderen der rekening maakt! Uwe omschrijving van het *ik*, als een moment van zelf bezinning in den absoluten Geest, helpt ons geen zier; ik voor mij voel daar nu eenmaal rechtstreeks genomen niet het minste van, en ik kan niet vinden, dat mijne bovenzinnelijke wezensgemeenschap met de Godheid mij in mijne wederwaardigheden eene vergoeding kan wezen voor het verlies van het oude geloof met zijne hoop op eenen hemel van gelukzaligen.'

Op dit alles kan de wijsgeer slechts antwoorden, dat het hem leed doet, het kostbare ik van den spreker bij zijne leer niet meer hedonische baat te kunnen doen vinden; dat hij nu eenmaal geen prettiger en joliger leer vermag uit te denken, opzettelijk ten behoeve dergenen, die in primitieve en enghartige zelfzucht de waarde en het doel huns levens in hun eigen vermaak zoeken, - natuurlijk zonder zich overigens veel te bekommeren om het deel der schepping, hetwelk om *hunnent*wille lijdt; dat overigens de door hem voorgestane leer eene zekere bezadigde blijmoedigheid in onze plichtsbetrachting niet buitensluit, en ons zelfs veeleer met te meer waardeering het edele en schoone moet doen genieten hetwelk de wijsheid Gods op ons pad vermag te strooien; dat de rampen het zwaarst en de genietingen het ontoereikendst voorkomen aan hen, die zich verbeelden, dat zij hier in de wereld voor hun pleizier geplaatst zijn en op geluk recht hebben, niet aan hem, die de smarten der wereld voor eene zaak houdt, waarvan een iegelijk zijn aandeel zelfs behóórt te dragen; dat..... doch waartoe veel gesproken tot den zelfzuchtigen botterik, die ook zonder ons wel vroeg of spâ zal moeten inzien, dat al zijn jacht maken op eigen persoonlijk genot en heerlijkheid eene ijdelheid is der ijdelheden, en het edeler ware geweest, de rede bijtijds te laten spreken, dan te wachten tot het leven zelf ons tot resignatie dwingt? *Onze* leer sluit nu eenmaal den eisch in, dat men

zich in het besef van het niet individueele des werelddoels manmoedig boven het zoeken van zich zelf verheffe, en het bewustzijn der wezensgemeenschap in al wat streeft en lijdt, tot een motief make voor aankweeking des vermogens tot zelfverloochenende toewijding aan onze omgeving en daardoor middellijk aan het groote geheel in het algemeen. Waar de mensch anders maar al te zeer geneigd is, om volgens het beginsel 'ieder voor zich' ten koste van onevenredig groote nadeelen en smarten van anderen ook het kleinste voordeel onverbiddelijk naar zich toe te halen,[1] kan zulk eene wereldbeschouwing er iets toe bijdragen, om het onvermijdelijke wereldleed door wederzijdsche liefderijke gezindheid althans te helpen verzachten. En dan, ligt er toch ook niet eene soort van elegisch genoegen in het principieele opgeven van die koortsige en zenuwachtige jacht op de fata morgana des geluks, welke onzen zedelijk verwilderden tijd, met zijne bains mixtes en andere fatsoenlijke vuilheden, zoozeer kenmerkt? In allen gevalle, in wijsgeerige bespiegelingen is het te doen om waarheid, niet om eene leer, welke aan vooropgevatte wenschen tegemoet kome en in den smaak valle van den zich zelven zoekenden genotbejager.

Dat eene leer van eenheid des Wezens met negatieve geluksbalans en negatief werelddoel het alledaagsch bewustzijn alsnog niet bijzonder toelacht, is overigens voorzeker begrijpelijk genoeg; de persoonlijke geluksjacht vindt er niet veel baat bij, en de eisch om in beginsel alle definitieve doeleinden buiten rich zelf te leggen, is meer dan wij voorloopig zelfs praesteeren *kunnen*. Wie zoude intusschen gelooven, dat de 'troostelоosheid' onzer leer Hartmann zelfs van de zijde der zedeleeraars als verwijt is aangerekend? En dat,

1) 'Toen ik eens,' zegt Schopenhauer, 'om zonder veel omwegen de sterkte der antimoreele macht uit te drukken, er op uit was om de grootte der zelfzucht met een enkelen trek te teekenen en daarom naar de een of andere geducht nadrukkelijke hyperbel zocht, ben ik ten laatste op de volgende gekomen: menig mensch zoude in staat zijn om een ander dood te slaan, alleen om zijne stevels met diens vet te smeren. Maar daarbij bleef mij nog de bedenking, of dat wezenlijk wel overdrijving was.'

terwijl alle zedenleer uitteraard den eisch tot zelfopofferende toewijding insluit! ‘De zelfzucht verhoudt zich tot het positief zedelijke als een reusachtige boom der welige tropenwereld tot een teder kiemplantjen, dat door de sneeuw henenbreekt, en een wedstrijd tusschen beiden zal wel hopeloos blijven voor het laatste, zoolang de eerste nog in volle kracht staat. De dagelijksche ondervinding kan het ons bevestigen, hoe onmachtig het zedelijkheidsbeginsel blijkt tegenover de ongetemde zelfzucht des menschelijken gemoeds, wanneer het de zelfverloochening eerst nog moet bevechten, in stede van die voorhanden te vinden.’[1] ‘Men zoude zeggen, dat der zedenkundige bespiegeling niets meer voor de hand moest liggen dan het inzicht, dat wanneer de zelfzucht de hinderpaal is waarop de zedelijke opwellingen afstuiten, het eene levensvraag is voor de mogelijkheid eener werkelijk invloedrijke zedenleer, dat de zelfzuchtige mensch, afgezien reeds van alle zedelijke eischen, de ijdelheid en vruchteloosheid van zijn streven naar geluk leere bevroeden en dat, vermits dit alleen mogelijk is, wanneer het pessimisme de waarheid zegt, de waarheid dier leer zelve het onontbeerlijkste van alle zedelijke postulaten moet zijn. Wie bezwaar maakt, deze gevolgtrekking toe te geven, bewijst daarmede slechts, dat ook in hem het egoïsme nog geen afstand heeft gedaan en hij nog altoos vasthoudt aan zijn vermeend persoonlijk recht op geluk; hij bewijst daarmede, dat het hem wel ook om zedenleer te doen is, maar toch slechts om eene zoodanige, waarbij tegelijk en bovenal ook de zelfzucht hare rekening vinde; dat het hem dus in eersten aanleg om bevrediging der zelfzucht en eerst in tweede instantie, voor zooverre dit nl. met de eerste is te vereenigen, ook om verwerkelijking te doen is van zedelijkheid. Hiermede wordt geenszins een verwijt bedoeld aan wien dan ook, maar alleen het min of meer onbewuste zeltbedrog onthuld, alsof de zedelijkheid het hoogste gezichtspunt en uitsluitend richtsnoer der praktische wijsbegeerte

1) E. v. Hartmann, *Phänomenologie des sittlichen Bewusstseins* (Berlijn 1879) blz. 51.

konde wezen, zoolang de zelfzucht nog in onverzwakte kracht bestaat en zijn recht verlangt, in stede van zich bij algeheele zelfverloochening neder te leggen, en hare kracht als dienend middel ter beschikking te stellen van zedelijke doeleinden. Inderdaad is het alleen de reactie geweest van het egoïsme, hetwelk tegen den eisch van beslisten afstand in verzet kwam, die zich tot dusverre zoo hardnekkig gekant heeft tegen de aanneming van het wijsgeerig pessimisme; deze tegenstander wist zich dan echter natuurlijk te hullen in het gewaad eener theodicee, welke den vooronderstelden zelfbewusten Schepper tot elken prijs behoeden moest voor het verwijt, dat Hij eene wereld heeft geschapen, welke liever niet moest zijn.'[1)]

Zelfverloochenende toewijding aan non-individueele doeleinden is voortaan het streng volgehouden wachtwoord eener beginselvaste praktische wijsbegeerte; de hoop op positief loon en geluk blijft daarbij volslagen en onvoorwaardelijk buiten spel. 'Is een gegeven individu onmachtig om zijne krachten te wijden aan het religieus-ethisch idealisme, wanneer het daarvan voor zich zelf geen voordeel trekken zal, dan is het een strijder, die de hoogheid en verhevenheid zijner zaak toch maar slechte en onzuivere diensten zoude bewijzen; een veile huurling is hij dan, zonder vertrouwen en liefde tot zijn vaandel, iemand dien de godsdienstige en zedelijke Idee gevoeglijk ontberen kan.'[2)]

Men schrikt voor de tragische al-eenheidsleer terug en noemt haar te ontmoedigend; men vindt, dat ze net geschikt is om alle lust en toewijding aan het leven weg te nemen. Natuurlijk, 'wanneer men den menschen altoos predikt, dat ze te zwak zijn om het goede te doen ter wille van het goede zelf en zonder een schuinen blik van ter zijde op het loon van eigen gelukzaligheid, dan is het inderdaad geen wonder, wanneer lieden, die in zulke leeringen zijn opgevoed, ontzet raken en van zwakheid sidderen, wanneer van

1) T.a.p., blz. 52-53.
2) E.v. Hartm., *Zur Geschichte und Begrundung des Pessimismus* (Berlijn 1880), blz. 97.

hen geëischt wordt, voortaan het Ideaal te dienen, zonder eenige verwachting van een daardoor te bereiken geluk. Predikte men der jeugd het pessimisme, zooals men thans met het optimisme doet, zij zoude zich geheel ongemerkt gewennen aan den onbaatzuchtigen dienst des Ideaals, en de verlammende vrees voor eigen krachteloosheid in het geheel niet leeren kennen.'[1)]

'Nu ja,' zoo hoor ik al weder dezen en genen mijner lezers zeggen, 'zelfverloochening bij gelegenheid is natuurlijk een mooi ding. Doch is daarom zulk eene principiéële en doorloopende resignatie daarom in der daad wel noodig? Wij hebben nu wel veel gehoord van de onderlinge worsteling om het bestaan en hare droeve gevolgen, van negatieve finaliteit en dergelijke, maar staat nu die laatste wel zoo vast? Moeten wij op eene in het afgetrokkene geconstrueerde theorie maar zoo dadelijk aan het onvermijdelijke overwicht des leeds gelooven? Is het nu, alleen omdat *gij* het zegt, reeds zeker, dat des menschen levensdoel niet in zijn eigen geluk bestaat, en vermogen wij niet in allen gevalle, bij alle rechtschapenheid van handel en wandel, eene vrij groote mate van persoonlijk levensgenoegen te bereiken?'

Zoo spreekt de ons alle aangeboren zelfzucht, die er steeds op uit is, om voor zich *zelve* nog een uitwegjen open te houden, kome er van de rest wat ervan komen wil; zoo ook spreekt hij, die met zijn verstand nog geheel of ten deele bevangen is in den sluier der Maja. Doch men bedriege zich niet; niets ijdeler dan de waan, dat het feit der individualisatie ergens, waar dan ook, iets anders op kan leveren dan overwegend leed, en wij, menschen, van de Natuur een vrijbrief zouden gekregen hebben om te villen zonder gevild te worden, zij dit laatste nu ons deel in eigenlijken dan wel in overdrachtelijken zin. Integendeel, het menschelijk denkvermogen, dat ons rationaliter zoo torenhoog boven de door ons geëxploiteerde en maar al te vaak mishandelde natuurgenooten verheft, wordt ons onder het gezichtspunt der eudaemo-

1) T.a.p., blz. 98.

nologie tot een geschenk van zeer twijfelachtige waarde, een geschenk dat ons, ten opzichte van het daardoor erlangde welbehagen de stompheid der dierenwereld waarlijk niet behoeft te doen benijden. Als overal in de wereld, moeten wij het ons gedane intellectueele geschenk betalen, en dit is billijk; want welk recht hebben wij op onvoorwaardelijke bevoorrechting boven de andere levende wezens? En zóó het verstandsgeschenk betaald moet worden, met wat anders zoude dat dan moeten geschieden dan met de eenige andere zijde onzes bestaans, met onze gewaarwordingen nl. en ons gevoel? Voorwaar, zij erlangt thans eene diepere en algemeenere beteekenis, de waarheid dat verhooging van geestelijk peil verhooging beteekent van fijngevoeligheid en kwetsbaarheid, en het genie zijne vluchtige oogenblikken van intenser genoegen moet koopen met een leven van overwegende ergernis en onaangenaamheid! Er is altijd eene duchtige dosis stompheid en wansmaak voor noodig, om zich met eenig zoogenaamd pleizier door het leven heen te slaan.

Het menschelijk leven is vol rampen, wederwaardigheden en verdrietelijkheden; zooveel staat vast. En de gewichtigste factor, die de menschheid in onspoed en hinderlijkheden het hoofd boven water doet houden, hij heet, naar wij weten, *hoop*. De hoop in den een of anderen vorm is de onmisbare gezellin des levens; ‘zoolang er leven is. is er hoop.’ Zonder twijfel zullen wij den bedoelden zielstoestand voor eene bron van genoegen moeten erkennen: hoe streelend zijn niet menigmaal de verwachtingen, welke wij ons zelven voorspiegelen! Maar - zij worden betaald, betaald met eene veel grootere hoeveelheid smartelijke teleurstelling en ontgoocheling. Want hoe zelden *houdt* het leven wat het ons voorspiegelt! Hoe overwegend volgt op de hoop de ontnuchtering, zóó, dat de als genotrijk voorgestelde toekomst tot smartvolle of althans vervelende werkelijkheid wordt! Ook in het beste geval blijkt de hoop veelal bedrieglijk, want zelfs het onder getob en gezwoeg *bereikte* doel zelf blijkt o! zoo zelden aan de schoone verwachtingen te beantwoorden.

Wel hem derhalve, die zich in hedonisch opzicht van het

leven geene te groote verwachtingen vormt; hij zal minder zoete droombeelden hebben, maar ook minder smartelijk te ontgoochelen en te ontnuchteren zijn. Niet waar? van oudsher heeft men de *tevredenheid* geprezen als een goed, ja zelfs als het hoogste goed waarvoor de mensch eigenlijk vatbaar en ontvankelijk is. Men bedenke toch eens, wat dat zeggen wil. Het beteekent niets anders dan dat het leven negatief hedonische waarde heeft, want dit is de zin van eenen in zijne volstrektheid zoo ouuitvoerbaren eisch, als het gebod van opgeving der geluksjacht voor ons stervelingen noodzakelijk blijven moet. 'Tevredenheid is het hoogste goed', wil zeggen dat de toestand van smarteloosheid en vrijwilligen afstand van positieve geluksverhooging de voorkeur verdient boven eenen wedloop om genot, hetwelk toch uitteraard zoo duur moet gekocht worden en daarbij zoo vluchtig en zeldzaam blijft. Heeft men, zooals ook ik vermeen, gelijk wanneer men *gezondheid, jeugd, vrijheid* en een *onbezorgd bestaan* de heerlijkste goederen dezer aarde noemt en daarbij de *tevredenheid* looft als het goed der goederen, dan blijkt ons daaruit als met eenen oogopslag, hoe hachelijk het moet geschapen staan met alle *positieve* goederen dezer wereld, met alle streven naar positief levensgeluk. Immers, men stelt zoodoende de *privatieve* goederen bovenaan, de goederen nl. die op zich zelven nog niets beteekenen dan voorloopige afwezigheid van kwalen en gebreken, van dwang en ontbering. Hij, wien al deze gaven geworden waren, die volmaakt gezond, vrij en tevreden ware, die daarbij jong was en een onbezorgd leven leidde, hij ware als *zoodanig* eenvoudig nog vrij van alle smart. Doch wat beteekent vrijdom van leed op zich zelf dan meer dan het pure niet-zijn, en hoe velen zijn er, wien deze onbillijke bevoorrechting eener zuivere indifferentie van geluksbalans gegeven is?

Het is eene grootsche daad geweest, dat hoofdstuk in de Philosophie van het Onbewuste, waarin de titanische jongeling Eduard von Hartmann als een tweede Koheleth de geleerde wereld van Europa wakker schudde uit den optimistischen dommel, waarin de meerderheid der menschen, vol

vertrouwen op de bereikbaarheid van een zelfzuchtig levensdoel nog altoos bevangen is. Hier konde men zich niet meer van den ernst des vraagstuks afmaken, zooals men gedaan had tegenover den Frankforter zonderling; hier vond men geene persoonlijke dyskolie[1)] als bij Leopardi en andere 'Weltschmerzler', geene geniale, doch dikwerf te persoonlijk gekleurde boutades; niets persoonlijks hier, maar koude, snijdende logica. Onverbiddelijk werd hier het ontleedmes gezet in al hetgeen den inhoud des menschelijken levens nitmaakt: in honger en liefde, in vriendschap en familie-geluk, in nijd en medelijden, hoop, ergernis en berouw, in ijdelheid, eerzucht en heerschzucht, in arbeid en droomen, in onzedelijkheid en godsdienstige stichting, wetenschappelijk genot en schoonheidszin, in begeerte naar bezit en geriefelijkheid: - dat alles werd gewogen in de schaal der hedonische axiologie en te licht bevonden, zoodat het laatste woord der menschelijke wijsheid hier niets was dan eene versterkte en op hooger standpunt van bespiegeling gedane herhaling van het woord des joodschen Predikers: 'Ijdelheid der ijdelheden, het is alles ijdelheid!'

Natuurlijk werd er, om te beginnen, van geleerde en ongeleerde zijde meer tegenspraak dan instemming gehoord op deze tragische einduitkomzt der axiologische bespiegelingen, en het is er nog verre van, dat het reeds algemeen voor deftig en voornaam zoude gelden, den grootsten denker onzer dagen van het professorale spreekgestoelte te loven en aan te prijzen. Alle aan hoogescholen vertegenwoordigde riehtingen, onderling vijandig als ze zijn, blijken het veeleer roerend eens te wezen in de bereidwilligheid om op den Berlijner 'dilettant' te spuwen; doodzwijgen, als in het geval van Schopenhauer, gaat in onze dagen van publiciteit niet meer, maar men kan toch doen als een zeker jeugdig philosophie-professor, die in 1884 in het oudste Duitsche vaktijdschrift onzen wijsgeer den afgod noemde van den geblaseerden middelstand, alsmede van het dilettantisme onder geleerden

1) *Dyskolie:* aangeboren zwaarmodigheid. *Enkolie:* aangeboren blijgeestigheid.

zoowel als leeken. Van kosmologische ensemble-concepties wil men tegenwoordig niet veel weten, want men voelt zich-zelven tot het uitdenken van zoo iets niet in staat; liever verdrinkt men daarom de gedachte aan eigenlijk gezegde wijsgeerige vraagstukken in een zondvloed van kritisch-historische of psychologische detail-studiën van meestal zeer twijfelachtige wijsgeerige waarde; liever praat men om de eigenlijke groote problemen een beetjen heen. Toch zal men zich in de axiologie zoowel als in de ethica van Eduard von Hartmann hebben te schikken, en zwijgend héét men er zich tot op zekere hoogte reeds in geschikt. Talrijk zijn de stille concessies, die men aan Hartmanns wereldbeschouwing van de meest uiteenloopende zijden reeds heeft gedaan, ook in den kring derzulken, die wegens ambtelijken dwang of akademisch-intellectualistische 'voornaamheid' voor geen geld ter wereld Hartmannianen zouden willen heeten, en in den een of anderen vorm behoort dan ook aan haar de toekomst, zij het ook, dat des schrijvers persoonlijke grootheid volmondig eerst erkend zal worden, wanneer de man dood is. Gehak op ondergeschikte punten en weigering tot waardeering in algemeenen zin houdt eerst dan van zelf op; want wie zouden iet *bij zijn leven* moeten boeten voor het feit, dat de Natuur hem als de verstandelijke meerdere zijner medemenschen heeft laten komen? Dat is altijd de loop der wereld geweest.

(Slot volgt.)

Literaire kroniek.

De Hollandsche menschen van het heden gelijken niet meer op de Hollandsche menschen van voorheen. Van het Voorheen dat voor dertig jaar nog het Heden mocht zijn. Wij zijn andren in ons voelen, en andren in ons denken en andren in ons Woord. Wij staan tegenover een Beets en Potgieter, een Bosboom en Huet, met de eene zijn deftigheid en de andre zijn vernuft, met aller zoo wel-onderrichte en verstandelijke omslachtigheid, als vreemde, wilde planten in een Hollandschen ooftgaard, als wijze natuurmenschen op een vormelijk bezoek. Als wij iets voelen of denken, dan zeggen wij 't, zoo naïef wij het kunnen, met de echte gebaren die passen bij onze woorden, met den stem-toon die meegaat met elk nieuw bewegen onzer ongeschoolde ziel. Wij lachen en huilen, en verbeelden en denken, en zingen en spreken als de zon, die gaat schijnen, als de boomen, die waaien, als de regen, die valt.

Zij daarentegen, de mannen van '40, zij spraken niet en zongen niet, maar oreerden of keuvelden, verhandelden of galmden - in een taal, die zij waren overeengekomen - al naar den eisch van het toevallige onderwerp, dat zij zelf niet waren in zenuw en hartebloed, maar dat slechts hunne levendige belangstelling had gewekt. Zij deelden mede zooals de netten en wel-onderwezenen en knappen doen, met gezelligheid in de huiskamer, met geroerdheid bij een

sterfgeval, met geestdrift bij een onthullingsfeest, met bloemrijkheid in alles, maar vooral in het vers. Hun stijl was geen menschentaal, maar een beschaafde omwikkeling, van wat zij eigenlijk meenden, met sierlijke draaien, en behagelijke uitweidingen en fijne allusies, een hoogst gedistingeerde en edele conversatie-toon. Belachelijk waren zij slechts, maar dan ook bijna óveral, als zij schreven op rijm.

Thans is dat alles uit. Wij lieden van '80 - ik spreek hier alleen van de zuivere artiesten, zij die niets anders dan dát willen zijn - wij geven niet meer om fraaiheid van frase, om eruditie of vormlijkheid, wij zijn zoo natuurlijk en trouwhartig en kinderlijk in ons voelen en verbeelden, als goede artiesten dat altijd zijn geweest. Wij trachten in alles te wezen direct.

Toch is er naast de woordkunst van Gorter en van Deyssel, en zóóvele anderen, de sensationeele, een lyrisch-verstandelijk Proza gekomen, voor Geschiedenis en Kritiek. En hier is het punt waar de electrische strooming der historische ontwikkeling uit de oudere naar de nieuwere generatie gaat. Het abstraheerend en kritische proza van onze dagen heeft den bouw van haar massa's, den klank harer rhythmen, den gang harer bewegingen van Potgieter, Bosboom en Huet. Niet dat de nieuwe kunst ook daarop geen invloed zou hebben gehad. De Hollandsche schrijvers, die ik hier op het oog heb, zijn intenser en klankvoller en leniger en zaakrijker, dan hun doode meesters. Zij zeggen hun abstracties met zoo weinig mogelijk woorden, zij vermijden de allusie's en deftige digressies van den zeer veel matteren en zeer veel omslachtigeren ouderen stijl. De statige conversatie werd de natuurlijke gesprekstoon, de lijvige verhandeling een bondig compterendu.

En daaraan - ik meen aan de natuurlijkheid - daaraan heeft Douwes Dekker veel gedaan. Zijn omslachtigheid geleek op die zijner tijdgenooten, maar zij was eigenlijk van een geheel ander soort. Hier waren niet langer de wel-bedachte en kunstige spelletjes van een mijnheer, die zich bewust is

letterkundig te werken, en graag aan de menschen zijn knapheid laat kijken, hier hoorde men voor de eerste maal een mensch die sprak. Een mensch die heel natuurlijk op zijn eigen gedachten afdreef, van het één op het ander, bij wien elke divagatie en elke toespeling een stukje van zijn eigene menschelijkheid was. En zoo trachten ook de lyrisch-verstandelijk proza-schrijvers van heden te spreken tot hun lezers, niet als literatoren, maar als menschen die zuiver voor zich zelf zich trachten bewust te maken wat er omgaat in hun geest. Maar als menschen ook die genoeg artistieks in zich hebben, om het geluid van hun stem te maken tot iets moois.

Dit zijn dus de drie machten die gewerkt hebben op het kritische proza der nieuweren: de breede en soliede styleer-kunst van '40, het gemakkelijke maar wel-verzorgde praten van Multatuli, de nieuwe, naïeve, directe kunst.

Maar dat is niet het eenige proza in ons land. Daarnaast staat de stijl der moderne novellisten, Aletrino, van Groeningen en van Looy. Zij missen den klaren rhythmus, de klassieke gedragenheid, het hartstochtelijk zich verklanken der bovengenoemden, maar zij zijn toch vol, bewogen en hooguit. Zij en de hunnen zijn de lieden der sensatie, de sensatie dat is de waarneming, innerlijk of uiterlijk, en die diep-gevoeld. En als opbloeiende lichtpunten, de een na de ander laten de afzonderlijke sensaties zich schommelen op de zachte deining van hun rustigen en lang-aangehouden slag.

Want hunne oorsprong is een geheel andere geweest. Zij zijn de leerlingen der Fransche beschrijvers en van onzen allergrootsten Hollandschen auteur. De eersten leerden hen zien, de laatste leerde hen schrijven, en van beiden hebben zij het gebrek aan klassieke harmonie.

Niet op allen echter heeft van Deyssel denzelfden invloed gehad, en wel het minste op van Looy, van Looy dien ik

met van Groeningen, na dien Meester, voor den allerpersoonlijkste in zijn kunstsoort houd. Van Looy mag ik het meest. Van Looy is als een rijk man, die aldoor maar schatten op schatten uitdeelt en zijn bezige handen zoo vol heeft van geven, van grijpen en geven, aan arme menschen, dat hij niet ziet als er wel eens wat minders onder loopt. Dat kan hem niet schelen, hij gaat maar door, bewegend de zware gevaarten zijner verbeelde gezichten; hij duwt ze voort met onweerstaanbare stooten en zij verroeren zich, daar komt leven in; de ontilbaar gewaande en logge klompen, zij ademen en deinen, en straks liggen de flonkerende punten der hevig-geziene en bonte bijzonderheden op het nog altijd zware, maar geweldig beroerde, hoog-opgegolf van zijn stijl. Van Looy is de lyricus van het werkelijk-geziene-door-een-sublieme-gezondheid-door-een-sterk-bewogen-maar-in-normalen-geest.

Vergelijk met hem eens den zachten Aletrino, die alles rondom zich ziet vervagen in zijn stemming en met teeder bewegen zijn zinnetjes uitzegt, zijn waarneming omfloersend, dat zij soms zelfs zich geheel verliest en verandert in mijmerende en klagende melancholie. Veel minder dan van Looy is Aletrino een kunstenaar die nimmer mistast, en zijn fouten zijn ook van een geheel anderen aard. Aletrino loopt behoedzaam op het streepje van zijn stemming, teekenend en doezelend, met voorzichtige tredjes, want als hij even misstapt is het héélemaal mis. Maar als hij het goed doet, zijn zijn droomerige beeldjes in maanlicht of schemering of goudenen zonneschijn, stemmend en doordringend als zachte geur van vrouwenhaar. Van Looy is een ziener en tevens een voeler, Aletrino is een zienende gevoelige, met lectuur.

Maar het meeste van alles is de heer A. Aletrino gevoelig voor weer en wind. Hem ontroeren en bekoren de aller-geringste atmospherische veranderingen, hoe het licht ligt naast het donker, de schemering langzaam moordend het zonlicht tot er geen stukje van overblijft, regen en hondenweer, en de schijnende maan. Voeg hierbij zijne gave om de ruimten zijner artistieke visie te beschrijven, door een ver-

beeld bewegen van het licht[1)] dat hij er ziet, en wij hebben dezen aangenamen auteur kompleet.

Maar nu van Groeningen. Na lyriek, de epiek. Want Aletrino en van Looy zijn toch beiden nog lyrici. De één ziet alle, ook de dagelijkste dingen met de wonderen er om heen in zijn glorievol verbeeldingslicht, dat ze anders en mooier maakt. De andere ziet naar hen door de halfgesloten oogleden, vochtig nog van smart. Maar van Groeningen ziet alles zóó als het is. Hij is de epicus der lagere volksklassen, en één van mijn liefste verwachtingen zou bevredigd wezen, als hij eens in een plastischen en drastischen zeden-roman dat groote deel der natie tot op het naakte lijf beschreef. Want van Groeningen is zeer zeker een goed anlayst van menschelijke emotie en menschelijken gedachtengang, maar toch geloof ik dat op het oogenblik zijn kracht niet in ontleding, maar in het veraanschouwelijken van feiten bestaat. Zijn Naaiwinkel is voor ons, wat de Camera voor '40 was, en hij heeft slechts een twintigtal zulke schetsen te geven, om niet minder onvergankelijk dan Hildebrand te zijn.

Niet dat ik nu een oordeel over dit boek heb gezegd. Het portretteeren van vrouwen van het hoofd tot de voeten is iets, waar tegenwoordig een realist, die zijn vak wil kennen, minstens eenmaal in zijn leven een boekdeel mee vult. En dat heeft nu ook van Groeningen met veel talent gedaan. Maar ik houd het altijd een beetje met de ongeloovigen en voel mij soms geneigd om te vragen: ‘hoe weet gij dat?’ Wij, arme menschen, die ons zelf niet begrijpen, hoe begrijpen wij het gansche verloop der bewegingen van een vrouwelijk hart? En daarom zou het mij spijten als de heer Aug. P. van Groeningen voor het ontledend realisme het plastische er aan gaf. Maar toch is Martha de Bruin een

1) Dit is niet begrepen door den anders gewetensvollen en zorgvuldigen en styleerenden beoordeelaar dezer schetsen in de Wetenschappelijke Bladen. Zie W.B. Nov. 1889.

mooi stuk werk om zoo maar mee voor den dag te komen en van harte roep ik den schrijver een tot weerziens toe.

Jac. van Looy, Proza, Amsterdam, S.L. van Looy 1889.
A. Aletrino, Uit den Dood en andere schetsen, Amsterdam H. Eisendrath.
Aug. P. van Groeningen, Martha de Bruin, Amsterdam, A. Rössing, 1890.

Varium.

Verteedering der harten.

Niet zoo vaak wordt in Nederlandsche regeeringslichamen een besluit genomen ten nutte van den handarbeider, of het loont de moeite er met een enkel woord de aandacht op te vestigen. Vooral omdat elke handeling van dien aard, brekende met de oude leuze ‘ieder voor zich en God voor ons allen’, dient gesteld te worden in het licht harer noodzakelijke gevolgen.

Meer in dit opzicht dan als een belangrijke greep in het maatschappelijk leven is een besluit van belang, door den Amsterdamschen Raad den 22sten Januari genomen. Nadat de heer Daniëls bij de begrooting de verzekering der werklieden tegen ongelukken had ter sprake gebracht en door een adres van de Amsterdamsche afdeeling van het Alg. Nederl. Werkliedenverbond B. en W. in de noodzakelijkheid waren gekomen eene opinie uit te spreken, besloot op hun voorstel de Raad, dat voortaan den aannemers van gemeentewerken de verplichting zal worden opgelegd, hunne werklieden te verzekeren tegen ongelukken. B. en W. motiveerden hun voorstel niet. ‘Na gezette overweging’ meenden zij de aanneming van het beginsel te mogen aanbevelen. Of die overweging serieus was en rekening hield hetzij met moreele, hetzij met opportuniteitsgronden - men komt het uit de voordracht niet te weten. Alleen dat zij ‘gezet’ was. Hier-

meê is de toelichting nog niet uit. In een tweede tiental regels wordt, na het beginsel, ook de toepassing verdedigd, en voor deze wordt de deugdelijke grond aangevoerd, dat zij zoo weinig geld kost. 't Is of wij B. en W. hooren zeggen: Och, dat kunnen we nu wel eens doen; 't kost maar 0.3 à 0.5 percent van de aannemingssom. Dat is bij een werk van twee-en-een-halve ton zooveel als het vuurwerk op het IJ, en bij een kleiner werkje van een halve ton niet meer dan een medaille voor den schietwedstrijd kost. Bij een aanbesteding van een half millioen zijn alle werklieden tegen ongelukken verzekerd voor het luttel bedrag van de subsidie aan de Tooneelschool.

Er was bij die kleine kosten verteedering der harten, in Burgemeesterskamer en in den Raad. Wie zou ook niet eens iemand blij willen maken, als hij de beurs maar op een kiertje behoeft te zetten.

't Was in Mei een heel andere zaak. Toen was een adres ingekomen, waarin voor de arme schoolkinderen der gemeentescholen voedsel en schoeisel werd gevraagd. Eene vereeniging, in 't belang van het onderwijs werkzaam, vroeg voor de kinderen wat ze noodig hebben om ter school te kunnen komen, en om daar van het onderricht profijt te hebben. Immers, een leege maag doet slecht luisteren, en, werden de kinderen al op hun sokken toegelaten, men zou toch niet willen vergen dat ze zoo van huis kwamen wandelen. Misschien zijn er hier en daar ook geen sokken.

Toen werd die vraag afgewezen, op grond van een oud advies, indertijd uitgebracht op een adres van andere strekking. Er kwam wel wakker verzet in den Raad, vooral van de heeren Van Hall en Gerritsen, maar er waren toch maar vijf leden te vinden om die afwijking, zoo cavalièrement ingekleed in een advies van vijf jaren her, af te keuren. En thans stemden er vierentwintig voor de verzekering der arbeiders aan uitbestede werken.

Nu weet ik wel, dat zonder veel moeite de gedwongen verzekering van arbeiders is te rangschikken in een heel andere categorie van doctrines dan voeding en schoeiing van

kinderen. Maar hoe kunstig men dit ook doe, nooit zal men kunnen tegenspreken, dat van beide maatregelen de diepste oorzaak is het besef van solidariteit onder de leden der gemeenschap. Ethische beweegredenen zijn bij de beslissingen over sociale vraagstukken in de mode; veel minder vaak komt men voor den dag met de theorie van het belang dat ieder bij het welzijn van allen heeft. Zij voert, consequent toegepast, wel tot dezelfde uitkomsten, maar riekt te veel naar egoisme, en daar houdt men niet meer van.

De heer Gerritsen heeft, in het debat over de verzekering, eenige woorden gezegd, die uit het officieel verslag dienen herhaald te worden, omdat zij in den Raad niet werden weersproken, en dus als toelichting tot dit voorstel, zoo al niet aanvaard, dan toch geduld werden.

'En,' zoo luidt het verslag, 'wanneer de heer Bake, er op wijzende dat in Den Haag, waar in de bestekken der gemeente de werklieden tegen ongevallen verzekerd zijn, nu reeds een verzoekschrift is ingediend tot verkrijging van een normalen arbeidsdag en vaste loonen, de verzuchting slaakt, dat wij zoo van de eenen stap tot den anderen zullen komen, dan ontkent spreker dit niet. Zeer zeker zullen wij daartoe moeten komen. Even goed als nu den eersten, zullen wij over eenige jaren, en wellicht reeds vroeger, een tweeden stap moeten doen, en daarbij zal het dan nog wel niet blijven. Wij zijn nog niet goed ingegroeid in het denkbeeld, dat wij verplicht zijn zorg te dragen, dat de arbeider niet geheel en al aan de concurrentie worde opgeofferd, en dat zoowel hij, die direct als die indirect voor ons werkt, verzekerd zij tegen ziekte, ongelukken en den ouden dag. Het gevoel van solidariteit moet nog wat sterker worden ontwikkeld, vóor wij tot het doen van meer stappen zullen moeten overgaan, maar wanneer zulk een tweede of derde stap moet worden gedaan, ziet spreker volstrekt niet in waarom men het zou moeten nalaten.'

De heer Van den Wall Bake waarschuwde den Raad. Een baak was hij, van den wal, bij de branding der sociale onvoorzichtigheden. Men moet eerst een heele boel andere

dingen doen, en dan dit. Zoo sprak zijn licht tot de roekelooze schepelingen. En de heer Luden kwam later, met een ander argument. Hij erkende ‘de aansprakelijkheid van den werkgever om te zorgen voor den werkman in zijn dienst,’ maar wilde ‘niet gaan tot de indirecte aansprakelijkheid,’ en vroeg ‘tot welke gevolgen indirecte moreele aansprakelijkheid in verschillende betrekkingen van het leven niet zou leiden.’ Ja, waar zou dat toe leiden. Vraag liever tot welke gevolgen een toestand zou leiden, waarin de mensch zich slechts voor zijn daden, en niet voor de daarvan te verwachten gevolgen aansprakelijk zou gevoelen. De kwaker in *Paris en Amérique* was, toen hij riep: ‘dolle hond!’ niet alleen moreel aansprakelijk voor dien leugen, maar ook wel degelijk voor den dood van den hond. Dat woord moet den heer Luden ontvallen zijn, en, al te scrupuleus, heeft hij het in het verslag laten staan.

Mr. J.C. de Vries was de eenige bestrijder van het beginsel, zooals hij het uitdrukte, ‘dat het op den weg van de gemeente ligt, om ten koste van de algemeene kas te zorgen, dat de werklieden tegen ongelukken zijn verzekerd.’ Voor hem was dat nog een quaestie. Maar hij lichtte zijn twijfel niet toe, en zoo bleven zijn ambtgenooten verstoken van het genot, dat eene poging om ook dit hart te verteederen, hun zou hebben doen smaken.

Dit debat, in zijn geheel lezenswaardig, dient aan de vergetelheid niet prijs gegeven te worden. Het eerste gevolg moet zijn, dat de gemeente de verzekering harer eigen arbeiders in den vollen omvang regele. Zoowel uitkeering in dagen van ziekte, pensioneering, ook van weduwen en weezen, als de verzekering tegen de geldelijke nadeelen van ongelukken, nu reeds een recht den werklieden der aannemers gewaarborgd, - dat alles dient onverwijld geregeld te worden. Dan de zorg voor de havelooze en slecht gevoede kinderen. Wie die zich solidair voelt met zijn medeburgers en lijdt aan verteedering des harten, zou niet in de eerste plaats aan die kinderen de hand reiken? En dan komt nog zooveel meer; misschien wel eens eene inspectie van de

krotten waarin gewoond wordt, als men het wonen noemen wil. De lijst is voor den solidairen burger van het rijke Amsterdam zoo spoedig niet gesloten.

Arme Raad! Hij heeft gebroken met de leer van het particulier initiatief. De slak heeft haar huisje laten vallen. Waar zal zij zich nu verstoppen als zij met ernstiger eischen dan dit voorstelletje wordt bedreigd?

29 Januari.

P.L.T.

[De Nieuwe Gids. Jaargang 5. Deel 2]

De Conferentie.[1] door François Erens.

De pastoor van Schaesheuvel zat in zijn brevier te lezen. Zijn klein-flikkerende, grijze oogjes liepen vlug langs de regels heen, en hij bewoog zijn lippen en bad luid, terwijl zijn speeksel het boek besproeide, dat hij dan met zijn mouw zorgvuldig afveegde zoodra hij het blad omsloeg.

De huishoudster, een magere, lange vrouw, van omtrent 40 jaren, kwam binnen:
- 'Wanneer komen de heeren, heer pastoor?'

- 'Om tien uur, Annaberb!' En zij een zuur gezicht, want zij was woedend dat er heden weer conferentie bij haar meester was. Zij ging naar de keuken en begon al vast de groenten voor het diner op te zetten. Toen zij den ketel op de ronde opening van het fornuis wilde plaatsen, viel die haar uit de handen, en de groenten op de steenen van den grond. Zij grabbelde ze op met hare handen, hield ze even in een aarden schotel onder de pomp, en zij zette ze neer op het vuur. 'Er is immers niets vuils meê gebeurd', mompelde zij in haar eigen. Er werd gescheld. 'Daar zijn ze al en 't is nauwlijks half tien! die zijn ook gepresseerd, dezen morgen.' En zij slofte naar de deur.
- 'Dag Anneberb, hoe gaat het, kind?'
- 'O! goed, heer kaplaan,' en een groote, dikbuikige,

1) Fragment uit een onuitgegeven roman, getiteld 'Het Dorp'.

zwarte kaplaans-gestalte stapte naar binnen, veegde zich met een rooden zakdoek het zweet van het voorhoofd en zei: _ ‘Waar is de heer pastoor?’ - ‘Hij is nog aan het brevier bezig,’ zeide de meid.

- ‘Nu, dan ga ik nog even in den tuin, u hebt immers aardbeien!’
- ‘Goed, mijnheer kaplaan, maar u moet ze niet allemaal opeten.’
- ‘Wees daaromtrent gerust, beste kind.’

Anneberb's humeur was door het binnenkomen van den forsch-gearmden kaplaan opgehelderd; zij hoorde nu met genoegen het koken van de worteltjes in den ketel, die als goudvisschen dansten en spogen en doken en rezen en knapten in het zingende water. Zij zou van middag eens haar best doen, dacht ze. Als het eten goed was, zouden de kaplaans en niet minder de heeren pastoors haar vriendelijk toeknikken, haar zacht op den rug kloppen, terwijl zij de schotels op tafel zette. Zij had veel porties. Een soep met vermicelle, dan een flinken grooten rostbeaf, die wel bijna geheel op zou gaan, daarbij aardappelen; voor de tweede portie, braadworst met bloemkool, dan, ham met worteltjes, dan vier hanen met kompot, en vervolgens sla met pastei. En dan zou ze nog een pudding maken. Dit kon zij beter dan Mieke, de meid van den pastoor van Kerkrade, die anders het beste kookte in den geheelen omtrek. En zij wreef zich in de handen. Maar daar ging al weer de schel.

- ‘Dag, Anneberb!’ En voor dat zij iets had geantwoord verscheen de heer uit het vertrekje van links in de gang en riep: - ‘Dag, Heerlen, hoe gaat 't je?’ Waarop deze antwoordde: - ‘Dag, Schaesheuvel!’ - ‘Daar is nog niemand hier dan de kaplaan van Nieuwenhagen, die in den tuin de aardbeien zit op te peuzelen; die saperlootsche kerel, als of hij er dezen middag niet genoeg zou krijgen.’

De deken van Heerlen was een kleine man, met roze gezicht, schitterende, zwarte oogen en lang, zilverwit haar. Hij was erg doof, wat hem het biecht-hooren zeer lastig maakte, zoodat hij een horen moest gebruiken, waardoor zijne paro-

chianen hunne zonden tot zijn bewustzijn brachten. Zoo was het gekomen, dat er steeds minder menschen bij hem kwamen biechten, waardoor hij gevaar liep van zijn invloed in de parochie te verliezen. Hij had zich daarom op het preeken geworpen en zoo sprak hij dan soms een uur lang; zijne woorden waren steeds eenvoudig en bij voorkeur eene imitatie van bijbelsche verhevenheid. Zijne beschaafde manieren had hij gekregen toen hij rector was in een kostschool in het zuiden van Limburg, waar adelijke jonge meisjes hunne opvoeding ontvingen. De nonnen, die de kostschool Blumenthal bestuurden, waren meestal dames uit den italiaanschen adel en zij spraken veel met hem over Cavour, die de neef van de 'dame supérieure' was.

- 'Nu, beste heer confrater,' zeide hij, 'waar zullen we het vandaag over hebben?'

- 'De peccatis venialibus,' antwoordde de pastoor van Schaesheuvel en liet zich in zijn leuningstoel vallen, die kraakte onder den loggen last van zijn vleesch en beenderen. Hij was een slecht theoloog en had met moeite voor dien dag eenige noties in den ouden Dens bij elkaar gescharreld, die hij dan met veel gewicht en beteekenisvolle knipoogjes, die moesten zeggen dat hij nog veel méér wist, te berde wou brengen. Hij deed alsof hij weinig van goed eten en drinken hield, maar als hij alléén, was vergastte hij zich op allerlei gerechten, die hij zelf in het kookboek van Davidis opzocht en Anneberb deed klaar maken; altijd was hij in de keuken en gooide met de ketels en zweette en hijgde voor het fornuis, zond Anneberb naar boven en liep en stampte als een razende wanneer iets mislukte. Een uitspraak van Davidis achtte hij even belangrijk als een der artikels van den Syllabus. Zijne preeken schreef hij af uit eene duitsche vertaling van Bordoni en terwijl de lamscoteletten op het vuur pruttelden, reciteerde hij hard-op, met groote olifantsgebaren, eenige volzinnen van Bordoni. Dan kwam Anneberb binnen en zei: 'Maar Heer, die soep, die u hebt gemaakt, deugt niet;' waarop hij woedend met een tooneelspelers-gebaar: - 'Marche naar boven, naar je kamer', riep. - 'Zoo een zwijnshoofd,

die durft mij tegenspreken,' bromde hij dan in zich zelf en stampte op den grond en wierp een ketel op het vuur, zoodat het water in het vuur begon te sissen en dampend in de hoogte steeg.

't Was langzamerhand tien uur geworden en het kamertje was gevuld met 16 zwarte soutanen, waarop de vroolijke en vette hoofden van geestelijken glommen. Het was een gebabbel en een gebrokkel van volzinnen in den grijzen cigarenrook, waarin de roode en witte zakdoeken verschenen en dan verdwenen; het was een hoesten en niezen en soms ging er een zilveren of zwarte snuifdoos in de rondte, de snuif steeg in de neusgaten onder de zalig-hijgende, breede monden.

De kapelaan van Nieuwenhagen las zijn antwoorden op de gestelde vragen voor, waarna de blonde, bleeke, bebrilde kapelaan van Gygelshoven het woord vroeg en tegen de autoriteit van Dens het hooger gezag van Thomas Aquinas stelde. Men heette hem 'de professor', hij had in Leuven gestudeerd en gold voor zeer knap in de Summa Theologica van Thomas. Hij redeneerde altijd in korte syllogismen en ankerde zijne volzinnen door ijzeren atqui's en ergo's. Het was een grijs geluid zonder kleur, waarbij zijne bleeke lippen zenuwachtig trilden en zijne oogen doffer en doffer wegzonken. Zijn hoofd ging op en neer en zijn bril prikte lichtschitteringen, die bij het draaien van zijn hoofd weer verdwenen en weer opkwamen. Men luisterde aandachtig met open monden, waarbij zuchtende buiken zich verhieven en daalden op het spel eener zalige ademhaling.

De pastoor van Schaesheuvel, die slechts bij kleine tusschenpoozen professor's redeneering begreep, knikte dan toestemmend voor zich zelf, terwijl hij in de moeilijkste gedeelten zijn oogen met zijn oogleden bedekte, om zijne doffe domheid voor de anderen te verbergen. Reeds rommelden de buiken van honger, onder de zwarte soutanen. - 'Scheiden we nog niet uit?' zei er hier of daar een. De onderkinnen zonken in wijde geeuwen, men luisterde niet veel meer en fluisterde iets aan zijn buurman. Geuren van gebraden vleesch

en sausen kwamen door de deur, die voor den rook op een kier stond, naar binnen. De oogparen begonnen te blinken, de gulzigheid waterde door de zwartgerookte tandenrijen; de tafel in de andere zaal met zijn rookende en geurige schotels werd het punt waarnaar de verlangens brandden. De verveling onder de rijen van syllogismen tot gelatenheid gestold, maakte plaats voor het verlangen, dat sterker en sterker de lichamen spande en in de bewegingen van tanden, tong en onderkaak wachtte op bevrediging. Een grijze rooknevel hing door het gansche vertrek en vulde de hoogte van de zoldering. Op de tafel, met gewast bruin doek bedekt, lag een geopende Dens en voor ieder een papiertje, met potlood of inkt beschreven. In den hoek naast den schoorsteen stonden boeken tegen den muur, waaronder eenige vrome tijdschriftjes.

De professor had opgehouden. Nu rees plotseling in aller hoofden eene bewondering voor den geleerden ascetischen man, die voor hen onbereikbare gedachtenreeksen had ontrold en zij staarden dom op de tafel. - ‘Ik moet zeggen,’ zei de pastoor van Schaesheuvel, ‘dat Dens in het hoofdstuk van de peccata venialia niet klaar en duidelijk is; ik ben volkomen door jou overtuigd. Je moet me Thomas eens ter leen geven.’ Dit zei hij om de anderen te doen gelooven, dat hij een knappe kop was en voor den grooten Thomas niet beducht. - ‘En nu, mijne heeren, zullen we maar eens doorgaan,’ en hij opende de deur. Allen stonden gereed in wachtend verlangen. - ‘Aan u, heer confrater,’ zei hij tot den deken van Heerlen, die met een fijn glimlachje en kleine buiging voor de eer van het eerst-uit-te-gaan gevoelig scheen. Hij ging dan ook deftig voorop, met het hoofd naar achteren en zijn zilverwitte haren ver hangend over zijn rug; de anderen volgden, pratend met grove goedigheid tegen elkaar, en de handen saamgevouwen voor hunne buiken. - ‘Wacht, wij zullen ons maar hier neerzetten,’ zei de kapelaan van Nieuwenhagen tegen een klein, dik kapelaantje, met kleine, bruine, draaiende oogjes; en hij greep een rieten stoel, die met de zitting onder de gedekte tafel was geschoven.

En zij gingen zitten aan het uiteinde en wreven in hunne handen, tevreden met de hoop op eten en drinken.

In het midden zat de deken van Heerlen en liet met eene beschaafde waardigheid zijne oogen om de langwerpig-ronde tafel gaan. Matwit lag het tafellaken, spreidend over de tafel het vroolijk wit der etensgezelligheid; zestien borden blonken rond in hun glanzend porcelein, en de bier- en wijnglazen, doorzichtig en helder, waren besprenkeld met lichttikjes als schitterende dauwdroppels op bloemkelken. De zilvering van vorken en lepels glom kostbaar, liggend in orde tusschen het porcelein en het glaswerk. In een porcelein-kom gloeiden de aardbeien in een zacht rood-donzig en trekkend de hoopvolle blikken.

Maar hoog boven de tafel en hare bekoringen begon de deken van Heerlen te oreeren, de vraag opwerpend, over den disch, naar den pastoor van Schaesheuvel, die begonnen was uit een rookende soepkom te scheppen: - 'Wat zegt gij dan van Frankrijk, zouden ze weldra een koning krijgen?'

- 'Zoolang de vrijmetselaars daar regeeren, kan daar niets goeds komen,' zei de pastoor van Schaesheuvel.

- 'Ja,' zei de pastoor van Kerkrade, een groote, gebogen man, met een kaal hoofd. 'Die moesten er nog eens een hebben zooals de oude Napoleon, dan zouden ze wel koesjes zijn.'

- 'De Pruisen deugen ook niet,' riep een ander en slurpte heel hard een lepel soep naar binnen, sprekend in zijn bord, genoegelijk boven den geurigen vleeschwalm der gele, vettige soep.

Maar nu verhief boven de in de borden bukkende hoofden de deken van Heerlen weer zijn stem, zijn soep vergetend, die wegdampte langs zijn gezicht onder een instinktmatig roeren met den lepel, en hij sprak over het zuiver katholieke element dat er nog in de Fransche natie schuilt, van de missionarissen, die meestal uit Frankrijk kwamen en China en Afrika doortrokken met het kruis in de hand, alle gevaren van land en zee trotseerend en die vaak als martelaars stierven voor hun geloof.

Maar de anderen luisterden weinig naar zijn woorden en

zeiden iets tot elkander, bukkend allen, onder den vloed der stroomende woorden, de hoofden en vluchtend in de leegrakende borden soep. En nu begonnen de lepels te ratelen en te scharrelen de laatste druppels uit de borden, terwijl de ellebogen zich hieven onder het moeilijke grijpen. Eenige namen hun borden op en lieten het laatste in de lepels loopen, om niets verloren te laten gaan.

Anneberb, plezierig en bedeesd door al die zwarte heeren, die hooge, gerespecteerde heeren geestelijken, droeg de schotels op, die allen vlug dampten, versch van het vuur.

- 'Zeg, kind,' zei een pastoor.

- 'Wat, Heer?' En hij klopte haar op den rug: - 'Ge hebt goed gekookt. Ge kunt het.'

- 'Ja, ja,' zei Anneberb, trekkend een dommen glimlach van tevredenheid en schuddend het hoofd, toegevend.

De pastoor van Schaesheuvel sneed voor, de ellebogen breed uit elkander en stootend de gezichten en neuzen van zijn buurlui, maar hij ging door, snijdend en drukkend op het mes met de vleezige vingers, en hijgend met open mond en knorrend en morrend tegen het stompe mes. Hij liet het vleesch rechts en de groenten links rondgaan, dat het op de handen, als op een golving van water, op en neerging in den pratenden en lachenden kring der zwarte mannen.

De woorden schoten nu talrijker en talrijker over den disch, geuit met hevige gezichtstrekken in de opwelling der discussie, over het recht van eigendom op een haas, volgens de lex naturalis. - 'Dat is een gansch andere zaak,' riep er een, voortdurend, tegen de voortrukkende argumenten van de overzijde der tafel. En hij hield er zich bij: - 'Het is een gansch andere zaak,' en ik zeg het nog eens: - 'het is een ganscn andere zaak,' en hij zweeg, tevreden in zijn zegevierende oppositie.

De hanen gingen rond, zacht-gelige en witte stukken, malsch en sappig, jeugdig vleesch. Iedereen keek naar pastoor Knops. - 'Je krijgt ze. Ben niet bang.' En toen hij den schotel voor zich had, sneed hij zorgvuldig de kammen van de koppen, die hij als het fijnste gerecht beschouwde dat er was.

Hij was bekend in de dorpen van den omtrek als de liefhebber van hanekammen, en hij kende aan den smaak van de kam den ouderdom van den haan; hij vertelde de kwaliteiten van de beste soorten, het smelten er van op de tong, zoodat ge soms niet eens noodig had er in te bijten.

Pastoor Knops was niet gemakkelijk in zijn parochie, en men schertste over den coup d'état (zoo noemde men het) dien hij onlangs had uitgevoerd. Hij had namelijk al de vier leden van zijn kerkeraad ontslagen en vier nieuwe benoemd, wat in zijn dorp de tongen deed los komen en de kroegen met twistende groepen vulde. Toen men hem over zijn coup d'état sprak, zette hij zijn hoofd stijf in den nek en riep: - 'Had ik geen gelijk?' - 'Ja', riepen zij allen aan die zijde van de tafel en - 'de pastoor heeft het recht te doen in zijn parochie wat hij goedvindt.' Pastoor Knops was nu de man geworden, naar wien aan die tafelzijde de woorden werden gericht. Hij triompheerde en liet zich inschenken en dronk weer leeg, stijgend in zijn roes. Hij vertelde nu ook van de menschen, die op het kasteel in zijn dorp waren komen wonen. Schatrijk bankier uit Dusseldorf. Maar fijn katholiek, de freule kwam iederen morgen in de kerk en bleef na de mis gewoonlijk nog de rozekrans bidden. De gegalonneerde lakei was bij hem gekomen, had een diepe buiging gemaakt en hem ten eten genoodigd. Ja, ja, fijne menschen, voorwaar! zij zouden weldra den bischop van Keulen te logeeren krijgen. En zij zouden hem wel wat geven voor de kerk, een kruisweg of een nieuw beeld, een kunstwerk.

Over de geheele tafel was nu een vloed van woorden losgebroken, waarop hier en daar het luide lachen hoog óp steeg, met een gerinkel en getriangel van glazen en flesschen. De stoelen schoven en kraakten onder de zware lichamen in de verdedigende en aanvallende woordstrijden. In de handen met reikende armen strekten de flesschen zich horizontaal naar de leege glazen, en vulden ze rood en geel. En leege flesschen verdwenen van tafel en er kwamen nieuwe aan en men vroeg naar den naam van den wijn en van welk jaar hij was.

Doch steeds oreerde de waardige deken van Heerlen, en toen hij uitgesproken had, zeide hij tot den gastheer: - ‘Kom, Schaesheuvel, geef eens een paar van die ‘Marcobrunner.’ De pastoor van Schaesheuvel vond dat niet plezierig, hij gaf niet graag weg van zijn beste wijnen. Ook hield hij alléén het toezicht over den kelder en wilde niet dat Anneberb zich met den wijn bemoeide. Maar hij ging weg en kwam weldra terug met drie, met nattig zand bedekte flesschen, gevuld met goudgelen wijn. Allen keken met gretige oogen en dronken hunne glazen leeg tot den laatsten druppel; eenige veegden ze uit met de servetten, om te proeven den geurigen goudwijn. Zij wachtten met onrustige tongen, dat de deken het signaal zou geven en jawel: - ‘Nou Schaesheuvel, op je gezondheid.’ En de goudschitterende glazen gingen in de hoogte naar de reikende lippen, en lang gingen de kelen op en neêr. En ieder zei tot zijn buurman: - ‘Dat is wat fijns, zoo iets heb in ik lang niet meer gedronken’, en zuchtte.

Er werd nu gesproken over de fijne kelders van den omtrek. De kapelaan van Nieuwenhagen had van een oom een groot aantal flesschen Cantenac geërfd. - ‘Wij komen er aan, wij komen hem bij je drinken, wacht maar!’ riep van het tegenovergestelde tafeleind het jonge, dikke kapelaantje van Kerkrade. - ‘Ja, ik kom ook!’ schreeuwden er velen.

Maar de deken van Heerlen, die als een der fijnste wijnproevers bekend was en op vele kasteelen en bij voorname families in Limburg en België had gedineerd, wierp de vraag op: - ‘Raad eens, waar ik de fijnste flesch heb gedronken in mijn leven?’ Niemand wist het, en toen zei hij kalm en gewichtig: - ‘Bij den ouden burgemeester van Schaesheuvel. Ja, dat is lang geleden, wij hadden een kaartje gelegd, de onderwijzer Vliegen, de oude burgemeester en ik, het was op Driekoningen-avond, en toen zei de oude burgemeester, gij herinnert je hoe hij kon doen: - ‘‘Wacht,’’ zei hij, ‘‘ik haal jelui eens wat goeds,’’ en hij kwam weer terug met vier flesschen. Je kont niet zien dat het glas was, zoo was het zand er om gekleefd. Zijn jas was vol spinnewebben. Maar ik zeg

u, dat was iets! en nog wel uit 1811'. - 'He!' zuchtten de hoorders, 'ik wou, dat ik er bij geweest was.'

Maar er werd gescheld. - 'Wie zou dat zijn?' zeiden eenigen en zwegen. De deur ging open en de directeur van Rode, met een glimlach op zijn hevige onderkaak, trad naar binnen. Allen stonden op, in eene verwarring en een geschuifel der stoelen. De directeur ging zitten naast den deken van Heerlen en vroeg welk nieuws er was. Alle gesprekken waren plotseling gestuit, ieder zette een ernstig gezicht en de jonge kapelaans keken heimelijk boos naar hun ouden meester, want zij waren te Rode op kostschool geweest. Doch de directeur lachte beminnelijk in zijn plomp gezicht, en streek zijne knoestige kommandeerende hand door zijn zwarte, stijve haren, als missend zijn zooeven afgezette bonnet. Als directeur eener kostschool zat hij neer in een provinciale gewichtigheid. Hij dronk een glas Marcobrunner en wenkte met het hoofd, bij het proeven, de rimpels en oogen gewichtig goedkeurend naar de hoogte. De pastoor van Schaesheuvel, gevleid, zeide: - 'Marcobrunner, heer directeur.' Doch deze gevoelde, dat hij niet langer híer kon blijven, zijn gevoel kwam niet overeen met dat der drinkende mannen. Hij had slechts even willen rusten, zeide hij, want hij was op wandeling terug naar zijn kostschool. Hij stond op, na beloofd te hebben weldra te komen dineeren en een fijne flesch te drinken, en allen zagen hem gaarne vertrekken. Het gezelschap was nu samengegroeid in gevoel door een praten en twisten en lachen en grappenmaken. Ieder had zijne positie ingenomen, duidelijk voor zich zelve en duidelijk voor de anderen. De scheur, door het verschijnen van den directeur ontstaan, was weder verdwenen, en babbelend en ratelend gingen weer de tongen, en de sigarenrook werd dichter en dichter, men dampte ferm en dronk nu rooden wijn, een gewoon wijntje, want men zou het toch niet meer proeven, dacht de gastheer. Men klaagde hier en daar over de sigaren en zei, dat het tabak was om vliegen meê weg te jagen.

Langzaam verzwakten de stemmen, de rook uit de sigaren steeg spiralend in de hoogte; reeds waren er eenige opge-

staan en toen weer binnen gekomen, anderen waren in den tuin gebleven en liepen, de handen tevreden op hun buiken in de sjerpen gestoken, en spraken over de bloemen. Enkelen, die weinig hadden gedronken, vertelden in een hoek van den tuin elkander een paar gebeurde schandalen. Maar in de zaal waren de discussies weer begonnen, en nu heviger hier en daar, onder de werking van den wijn. De gezichten glansden in eene zelfvoldane verdikking. De oogen, kleiner en wateriger, zwommen onbestemder zonder zich te vestigen in een richting. En in het zijkamertje, bij het bibliotheekje, zat op de canapé, het gezicht naar het plafond, de lijvige pastoor van Oorsbeek, snorkend met open mond, in een gezonde rust. Na het openen der deur deed ieder ze zachtjes dicht, eerbiedigend den slaap. In de zaal: - 'Dag, heer confrater!' - 'Dag Heeren.' - 'Laten we gaan!' - Het wordt tijd, wij moeten ook gaan. Ik moet nog mijn brevier bidden.' En bonnetten op de hoofden en schudden van handen.

De gastheer stelde aan de vier of vijf overgeblevenen voor een kaartje te leggen en nog een fleschje te drinken. - 'Dat zullen we doen.' En zij kaartten tot laat in den avond en gingen in het donker naar huis, onzichtbaar ruisschend in hun soutanen, terwijl de sigaren glommen als roode sterren op de eenzame wegen.

Gekken, door Jac. van Looy.

I.

Johan had zijn tasch met teekengerij over zijn schouder gehangen, zijn stoeltje tusschen de riemen geschoven en zoo ging hij door de poortgang uit van het Hotêl Central waar hij logeerde. 't Was later geworden dan hij gedacht had, hij had eerst goed willen ontbijten, - dan was 't niet noodig geweest, had hij met zich zelve geredeneerd, aan zijn maag te denken voor 't klokje van half zeven, het uur van de table d' hôte. Toen was Sarah de meid hem een brief komen brengen, gisteren had hij zijn adres opgegeven bij de Franshe post.... pour mesjeu.... had ze gelispeld uit haar mond met gebroken tanden; van onder de gele foulard die ze als een muts om haar oud voorhoofd had gespannen, en die om haar nek afhing, - had haar verlept moedergezicht eventjes vriendelijk gelachen, als of 't haar schelen kon, dat ze wat aangenaams te geven had gehad. En hij was gaan zitten lezen, onderwijl etend en van zijn chocolade drinkend, midden-in voor de tafel, die al heelemaal klaar was voor het tweede ontbijt, met wachtende couverten, en voor elk couvert een wachtende stoel.

Hij zat alleen in de eetzaal die in het patio was gemaakt,

afgeschut, tusschen vier wanden van gevlochten matten, gezet tegen de kolommen aan die den bovenbouw droegen. Zeegroene kapiteelen van primitief-moorsche vorm als in de mooie moskee van Cordoba, kwamen zwaar en stevig boven de gevlochten wanden uit. Voor hem was de tafel aangenaam helder met zijn blank laken, à l'anglaise gedekt; groene planten prijkten bij gebrek aan bloemen tusschen de glinsterende tafelstellen en de flikkerende karaffen waarin het water gelend schommelde, wanneer hij zijn armen maar even verlei. Als verdwaald leek heel die nieuwerwetsche disch in het oude moorsche hnis. Achter hem, in een hoek, als éénig sieraad van het zaaltje, een groote koperen schotel, moorsch maaksel, vol metaalglimmers op het buitensporige ornament, te pronk gezet op een ruw houten sokkel, die met roode en groene lintarabesken op een okergelen grond en met dwaze draakfiguren onhandig was beklad. Voor zijn oogen een deurtje in de mat gemaakt. Boven zijn hoofd als 't doorhangend dak van een ambulante tent was 't zeil over het patio gespannen, vastgesjord aan ringen in de architraaf, dat 't zaaltje bedonkerde, maar tusschen de spanbochten der touwen door, nog naar den lichten hemel kijken liet.

En hij had ongestoord kunnen lezen wat een goede vriend, een jong schilder als hij zelf, hem schreef. In langen tijd had hij niet zoo'n prettige boodschap van huis gekregen, van uit het Noord, waar 't nu winter was. De brief verhaalde van sneeuw en ijs.... koud.... over schaatsenrijden op een buitenplaatsvijver.... over een bekend wit huis, nu kil en stil tusschen zijn zwarte verkleumde boomen.... en van een hei vol sneeuw.... wijd wit. En daardoor klaagden zachte herinneringen aan vroeger samenzijn, en woorden waren er warm als rood bloed, zonnige verzekeringen van weêr oplevende vriendschap, want 't was een brief weêr van vertrouwen, na veel lang gekijf. Niemand was gekomen; boven zijn hoofd op 't eerste bordes, rommelde de meid die de kamers deed, anders was 't stii. De engelsche kooplui met hun koude zakenoogen waren zeker allen al aan 't handelen, in hun kantoortjes of magazijnen, in de hooge of in de lage stad en

ze kwamen niet lunchen dan na den middag. Toen was hij opgestaan, blij dat die vervelende kwestie met zijn vriend eindelijk uit was, in zijn hoofd al een hartelijk antwoord aan 't schrijven, en hij had zijn tasch gehaald, maar zoo was 't later geworden dan hij wel gedacht had.

Johan was nu al twee jaar pensionnaire, gesubsidiëerd door 't Hollandsche gouvernement en al dien tijd was hij op reis geweest.

Hij had aan zijn verplichtingen voldaan, de zending van geeischte studie's was ook voor 't tweede jaar gebeurd. Bij voldoend gevonden vordering was de subsidie voor vier jaar beloofd.

't Was in een tijd van gisting geweest, dat er om hem heen in zijn naaste omgeving een jong gedachteleven begon te bewegen, in een tijd van veel plannen en gepraat, dat Johan meegedongen had, naar den op nieuw weêr ingestelden prijs van Rome. Maar het geval hoe hij die officiëele onderscheiding gekregen had, was voor zijn licht geraakte persoonlijkheid niet bizonder aangenaam geweest. Hij herinnerde zich dat geval niet graag. Hij was in die dagen woedend geworden. Boos en beleedigd had hij willen bedanken voor de onderscheiding, die heelemaal geen onderscheiding geweest was. Maar al zijn kameraden hadden hem dwaas genoemd, hoe, hij die geen cent in de wereld bezat, zou om zoo'n bagatel, om zoo iets dat alle dagen gebeurde, en dat wel bekeken nog eervoller op den koop toe was, zoo'n domme streek doen. En toen had hij 't ook dom gevonden, blij dat ze het hem allemaal afrieden, belust als hij was op de mooie reis, graag naar 't onbekende. Was 't geen buitenkansje?.... Had hij zich dat vroeger ooit durven voorstellen; hij die voor zes jaar nog op klompen liep, zou nu naar Italie worden gestuurd, gestuurd door de Regeering, zooals zijn familie dat zoo graag noemde.

En zijn weggaan was prachtig geweest, al de kameraden hadden hem uitgeleid: hij was 't station ingestapt, opgewonden van geluk, zijn nieuwe reisdeken als een mantel omgeslagen, in schooljongensovermoed de roode binnenvoering

naar buiten. Hij herinnerde zich nog alles heel precies. 't Soort dag; het vroege uur; het reisbiljet naar Rome, voor tien dagen geldig; de bagageverzorging; zijn zenuwachtigheid dat alles in de war loopen zou; de plagerijen; de profecieën dat hij op een ongeluksdag op reis ging. En er was geen einde gekomen aan 't handen geven, de trein ging al, dat hij nog een hand in zijn hand warm voelde; en wat een vragen, van gauw en veel te schrijven, wat een beloften, dat hij veel brieven terug ontvangen zou. Zoo was hij gegaan, op een Februari-Vrijdag, 't land uit, de ooren nog vol vriendenwoorden, meênemend de beelden van vrienden aan wie zoo veel van zijn leven vastzat.

Maar o, van die vrienden, ze hadden zijn mooi leven die twee jaar lang verpest met hun brieven. Die waren eerst op gehouden te komen; dat was toen wel begrijpelijk geweest, ieder had het natuurlijk druk; 't broeide al zoo toen hij wegging. Hij zelve had ook de handen vol; 't was niet gemakkelijk zoo in eens op zich zelve te moeten rekenen, zoo in eens te worden gezet heelemaal voor eigen kunnen. 't Ging in den eersten tijd goed, mooie dingen zien, af en toe een vriendelijke brief, zoo was men ten minste niet alleen in de wereld. Maar 't duurde niet lang; toen was er in eens, na lang zwijgen, een brief gekomen, een brief als een plank, maar geen hartelijkheid meer, en geen van zelve gaan; maar gepraat van ouwelijke jeugd en wijs geredeneer.... wat.... die brief rook vijandig.... wat was er toch gebeurd....; een tijd later wist hij het; wat vroeger bepraat was geworden op kamers of in café's dat werd nu openbaar gemeend, er werd gevochten, o.... dat had mooie brieven gegeven, brieven die als oorlog waren, lustig van den krijg, en wreed als strijd is, brieven waarin zinnen die als klaroenen klonken, maar daar waren ook anderen, bazige brieven, met veel langdradig geleuter over anderen, maar weinig mooi vertel van eigen gedoe; wat hadden al die meeningen hem een last gegeven; hij die in dat vreemde en liefelijke land niet thuis was en er toch geen oogen en vingers genoeg had; die alles wel had willen grijpen in dat land zonder nevel, waar de eeuwige zon hem

plaagde en ziek maakte, die er als een sjouwerman werkte, planloos, bang in klein burgerlijk plichtsbesef van te kort te komen, van niet genoeg te zullen kunnen laten zien, van al wat hij gezien had..... Hoe was hij dikwijls met het beeld van een vriend op reis en aan 't werk geweest; dat zal ik voor die maken en dat voor die..... Werken, werken; ontevreden zoekend naar rust; hij domkop die hij was geweest toen, was maar door blijven hunkeren naar die vriendenbrieven, waarvan hij voor hij ze las al wist dat hij er wrevelig over worden zou, wanneer er zijn onrust sarrend in werd beklaagd; als hij voor de zooveelste maal hooren moest, hoe zij allen thuis al wisten wat ze wilden, hij die die toch ook wel wilde, veel, al wist ie niet wat. Hij was Italië doorgegaan, ongelukkig in redeloos gepruttel, overal naar toe waar zijn principalen hem stuurden, doende naar hun geregelementeerde bepalingen. Hij had zich vaak als een officiëele schooier gevoeld, reizend met een zwarte rok in zijn koffer, maar die bekneld moet leven, vóór de hooge visite stil met kastanjes dineert; alles op een koopje doende, gedwongen elken stuiver om te keeren, driemaal, eer hij 'm uitgaf, om toe te komen in het dure reizen. En zwak en hulpbehoevend meer dan ooit, geslagen door de hooge voorbeelden die hij bestudeeren moest en die hem nog meer in de war stuurden door hun vèr afstaan, door hun hooge rust van bewustzijn, zoo vloekend met zijn eigen eenzame en tastende onbewustheid. En hij had zijn weifelende en woedende en grimmige ziel vaak uitgezegd in menigen brief, hartstochtelijk en wild; over niets kon hij spreken dan over zich zelve; en van heel dat vriendental was er maar een geweest, die hij voelde dat hem zag, daar in de verte, en die met groot en medelijdend zien, hoog vermeed te gaan wroeten in de ellende van een vriendenziel. Hoe zou hij er hem altijd om lief hebben.

Doch 't reizen verlengde zich. Het tweede jaar zou Spanje moeten worden bereisd. Maar in Genua was hij toen plotseling ziek geworden, en door de vriendelijke bemoeiing van den consul opgenomen in een hospitaal. Een gezegende rust van bijna drie maanden was er het gevolg van geweest. O, dat weêr

beter worden in het hoogliggend hospitaal van Genua. Hij moest dat dikwijls de mooiste herinnering vinden, die hij van Italië had meêgedragen. Zijn ziekenkamer keek uit in den tuin; dat wakker-liggen daar, na lang slapen, bij volle kennis, de dagen door, lekker tusschen de heldere lakens. De kamer kraakzindelijk, 't medicijnfleschje met altijd iets visiteachtigs er naast, vlak bij 't bed op 't nachttafeltje; de wanden langs engelsche bijbelteksten, opgehangen achter glas, groote druk, hij kon ze vanuit zijn bed lezen. Maar dan het raam open, de jonge zon blond en licht en veel vallend op 't balkon. En in den tuin het voorjaar met al veel violetten; een geur van bosch en zee binnenluchtend door het raam. En in zijn liggende leden een aangloeijing, iets van gisting als in nieuwen wijn, een aanspoeien weêr van kracht en gezondheid; maar in zijn hoofd nog een teêr suizen, een week nagevoel als of hij veel vlugzout geroken had, iets ijls of er veel damp in de hersens was. En een sterker proeven en een nieuwer zien en een fijner hooren. O, die lange dagen in Genua's hoog op de rotsen staand hospitaal. Dat dagen stil liggen kijken in de zon, met de stille zorgen der direktrice altijd om zich, die altijd verlangend dat hij slapen zou, op zachte voeten naar binnenkwam, en de deur weêr uit, zwart en goedmoederlijk met haar kuisch gekapt haar. Maar ook dat toen verwenschte diëet, die strenge zwitsersche dokter, die zijn tong kwam zien en dan altijd zei: ‘Sie haben gestern zu viel gegessen,’ wanneer hij van den honger rammelde. En later toen hij de dagen al opzat, dat wakker worden soms midden in den nacht, van zelve, zonder pijn of behoefte, dadelijk helder in den nacht, de nacht hoog om het huis, zoo hoog in de lucht, en zoo heilig stil en toch zoo raadselachtig vol met geluid zonder naam, dat hem de gewaarwording gaf alsof hij 't blauw zag, 't onstoffelijke kleurlooze blauw der door sterrelicht ontdooide aardschaduw. Daar kan men lang stilliggend over denken, en dan plots in zijn dichte oogen een roode bloedwalm, en 't mooi opvlottende beeld van een begeerde vrouw.

Heelemaal hersteld was hij de tweede reis begonnen, tuk

op nieuwe indrukken, naar nieuwe beroering. De dokter had hem den raad gegeven zich beter in acht te nemen, zich niet meer zoo over stuur te werken, en dat zou hij in geen geval doen. Bovendien was zijn beurs nu gevulder. Door de zorgen van een welmeenend beschermer had een rijk verzamelaar tot aanmoediging veel van zijn studies gekocht, al dat gedoe van verleden jaar was uit de voeten; hij zou 't nu bedaarder aanleggen en wat meer ook voor zijn plezier uit zijn. De behoefte naar land en vrienden, bestond bijna niet meer; een enkele maal schreef hij aan zijn familie, om af en toe nog iets van huis te hooren.

Maar onverwacht, hij was toen nog maar een maand in Madrid, op een Aprilmorgen, daar was weêr een brief gekomen van zijn besten studiekameraad, een brief als een akte geschreven met een zware hand. In ronde vriendenwoorden, kort en zakelijk, was die brief van meening, dat hij een onvrij man was, dat dit aan zijn tentoongesteld werk was te zien, dat het er veel van had, dat hij zich verkocht voor een bezoldiging, dat hij laf een goed leven leed, waar al zijn vroegere kameraden krom lagen, ontbeerden voor hun ernstig zich-zelve-wiilen-wezen. 't Speet den schrijver zoo, 't had hem zeer gedaan, maar op de expositie had hij kameraden hooren fluisteren, dat zij zich in Johan hadden vergist, dat hij met massa's werk de boel had willen overdonderen, hij mocht niet van zich laten zeggen, dat hij geen artist was; dat was gezegd en er was reden voor geweest.

Dat was als een slag op zijn hoofd gevallen, 't was hem een oogenblik benauwd geweest in de keel en of zijn bloed niet voort wou. Toen was hij met een vloek opgesprongen, de deur uit en de straat op. Hij had dien dag door de straten van Madrid gehold, de natheid niet voelend, en den ijskouden regen niet, met niets in zich dan stomme kwaadheid en in zijn hoofd huilend verdriet. 't Is niet waar, 't is toch niet waar, griende het in hem dien dreinigen dag. Dagen achtereen had hij in 't Museum niet kunnen schilderen, vies van zijn besteld werk; daarna was hij er weer naar toe ge-

zakt, als een hond in 't gareel; 't moest toch gedaan worden. Maar lang daarna nog hadden die woorden hem bezeten, hij herkauwde die bitterheden den geheelen dag onder't werken door: zou 't ook waar zijn, zou 't ook waar zijn?

En de eene dag verging na den andere. Twintig brieven was hij wel begonnen op dien eenen brief: geslingerd als hij werd tusschen zelftwijfel en beleedigden trots, schreef hij telkens wat anders; nu een brief waarin hij kroop als een geslagen hond, excuses vindend, en dan weêr een andere met een hoog opgezetten toon; onvoldaan had hij ze allen verscheurd, want langzamerhand vocht het zich van zelve uit, voor de eerste maal misschien werd hij zich iets bewust van zelfvoeling. En in dat gevoel slaagde het antwoord in eens, schreef hij even kort en zakelijk, maar als een snauw, als een dadelijke beet van zich af: ‘ik wil niet langer worden geplaagd, laat me met rust.’

Maar een woord was gezaaid en het groeide tot een heel ding in zijn jong leven. Wat hij zich verleden jaar nooit precies had weten te zeggen, 't werd hem nu volmaakt helder; zijn mooi reisbestaan was voor de tweede maal bedorven.

Hij was dat tweede jaar weêr net even ongelukkig, wetend en zich bekennend: gij zijt laf, gij zijt laag, maar koppiger nog dan ooit, volgend de voorschriften van zijn principalen, punctueel in alles wat hem was voorgeschreven,... dat heele gedoe, hij was het te haten begonnen. Hij had dagen van rondgeboemel, laksch voor de dingen om hem heen, afkeerig als iemand die met bedorven maag walgt voor een lekker maal. Doch lang hield hij dat niet uit, werkman als hij altijd geweest was, begon hij op nieuw, maar met geweld zich verzettend tegen de stortbuien van emotie's en van de zich telkens nieuwe en opdringende gezichten, om er een vast te houden maakte hij zich overal een thuis, klampte hij zich vast aan eenmaal begonner werk. Langzaam begon hij zoo te zien wat zijn leven zou zetten; hier of ginder, dat zou overal op 't zelfde neêrkomen. Soms midden in ploeterend gewerk, kreeg hij als in de weêrschijn van een opslaande

vlam een bruut inzicht in zijn toekomstig leven. Zijn altijd alleen zijn, het zich altijd aanwrijven tegen dingen die zoo hoog onverschillig naast hem waren, joeg hem meer en meer terug in zich zelve, hij begon zich te betrappen dat hij als met een vriend hardop met zich zelve sprak.

...Wat had hij vaak zitten soezen zoo in een klein landstadje, een hoop verdwaalde huizen in een woestenij van zand, moê van den langen zomerdag, met gesloten oogen, als de avond komend was met loome schemering. Dan was de vlaktewind langs zijn hoofd en handen waaiend gegaan, de straat inwalmend, zwoel als heete lucht weggewolkt van veel vèr en groot vuur, zwaar van een opkomend onweêr maar niet te zien, broeiend en somber als vooruitgeadem van een naderende katastrofe; terwijl het treurde almaar binnen in hem, dat niemand, ook geen vriend, ooit 't leed van een ziel proeven zal als die ziel zelve; terwijl het duister snel viel, tot de slaap in den zwarten nacht zijn hoofd kwam omhuiven, en hij als een moegeweend kind beweldadigd, tegen den muur ingedruild was. Met een tik op den schouder was de waard hem komen wekken, die vroeg sloot om het angstige weêr, en kreunend was hij ontwaakt, náar in den nacht en hij had wel gewenscht eeuwig zoo te kunnen blijven rusten, en niet meer zoo te worden voortgejaagd.

Maar de reis was verderop gegaan, zoo zijn route hem aanwees. Brieven kwamen er bijna niet meer, zijn vrienden lieten hem met vrede. Eerst maanden daarna ontving hij in Granada weêr een tijding van zijn oudsten en besten kameraad, een brief, waarin hij plots het worstelen van een hevig begeerend mensch zag, als hij zelve was. De brief klaagde ook over misverstand en weinig vriendschap. Dat had een nieuwe correspondentie gegeven, en toen was het bij hem tot klaarheid gekomen, dat hij voor zijn eigen rust aan dien tweeslachtigen en schijnheiligen toestand een einde maken moest. Dàar, in een anderen brief aan zijn principalen, beredeneerde hij dat hij voor 't verder genot der subsidie bedanken wilde. Wel bekroop hem de vrees, hoe dan zoo in eens te leven,

maar kom, dat zou wel gaan; nu of over twee jaar, men bleef toch altijd staan voor het eenmaal moeten beginnen, en dan was het verstandiger nu dan over twee jaar. Hij had nog wat geld, en eens weêr in Holland zou hij lessen zien te krijgen, ook misschien wel eens wat verkoopen, eindelijk was die zaak dus uit de wereld. Dit alles had hij aan zijn vriend geschreven, ook dat hij, zoo dichtbij, nog even naar Afrika's noordkust wenschte over te steken en het antwoord op dien brief was hem van morgen door Sarah de Jodenmeid gebracht.

't Was de vierde dag dat Johan nu in Tanger was en hij geloofde wel nu den weg alleen te zullen kunnen vinden zonder den gids Mohammed Ben Jachjemed. Prettig eindelijk alleen uit te gaan. Je zaagt met zoo'n jongen eigenlijk niets. De moskee nu ja, ook maar van buiten; en de gevangenis; een arabisch café van binnen, een tentoonstellingsding klaargemaakt voor de toeristen; en een bazar voor de toeristen met goedkoope nagemaakte mooiigheden voor de toeristen, alles wat een reiziger zien moet of hij wil of niet. Nu zou hij alleen slenteren kunnen, stilstaan als hij er lust in had, zonder zoo'n uitlegger naast zich te hebben, zonder dat kitteloorigmakende klep-klep van diens muiltjes almaar naast zich te hooren, medegenomen te worden door dien slimmen Arabier, die al zijn sigaren oprookte en dronk voor drie. Hij zou nu maar op goed geluk gaan dwalen, in dat warnest van smerige buurtjes, door dien doolhof van steegjes, met trapjes stijgend naar steegjes en paadjes en slopjes zonder naam. 't Was gisteren een vuile boel geweest; 't had den geheelen dag geregend, nu was 't droog en mooi weêr. Van morgen bij het opstaan had hij uit het raam van zijn slaapkamertje de buien nog gezien, vèr, met vage koppen nog, boven het rose, licht lila, en 't blond schaduwblauw der heuvels om de baai, vèr weg uitgespreid, als een rook uitpluimend naar de Spaansche kusten henen, naar den rotstoren van Gibraltar, en naar Tarifa, dat laag onzichtbaar als in een mist gevangen lag. Maar naar boven was de hemel nu weêr klaar, blauw toch achter het wittige waas

der hoogvlottende dampen; alom en overal vervloeide 't bleek gouden ochtendlicht er onder en door het ruim vol vochten; als een noordsche voorjaarszon alles doordringend, zeeg 't breed neêr. En 't had de baai doen parelen, zilverig schuimspatte en op 't kalme golfgekabbel spikkelde het licht, op 't blauwe ebbende water der Middellandsche Zee.

Alles beloofde een mooien dag.

Het steegje toen hij 't hotêl uitging lag voor hem als de moddergrond van een sloot. Hij moest, wilde hij niet door den grooten plas voor den ingang waden, langs de muurkanten strompelen, houvast zoekend aan den muur; of zijn voeten probeeren te zetten op de stukken puin die in de sopperige brei als drooge eilandjes waren. Zijn tasch hinderde hem geweldig. 't Ding was toch al vervelend genoeg, ... zoo'n geheelen dag dat gebengel tegen je beenen .... en dat omslachtige reisboek kon hij den geheelen dag door voelen, 't woog als lood. Kom, met de ballast maar weêr naar boven, al genoeg gewerkt, ... maar je kon toch nooit weten.... Beter mêe verlegen dan om verlegen.

Besluiteloos bleef Johan staan, al een eindje het straatje in, op een hoop droog grauw puin, waar middenin een paar witgeworden steigerpalen als stammen uit op schoten.... Daar werd een huis gemaakt.... nette lui, die mooren,.... 't was goed om je beenen hier te breken.... Zal 'k 't doen, zal 'k 't niet doen.... dat de fataliteit beslisse.... we zijn nu eenmaal toch in Marokko.

Om zich zelve lachend in 't stille straatje, haalde Johan een muntstukje uit zijn zak,.... kruis niet, munt wel.... en kantelend vloog de cent langs de palen op, het streepje zonhemel boven de steeg te gemoet.... Kijk.... daar boven de muur daar staat je waarachtig de metselaar, de slimmert buigt over de straatgeul, nu 't koper klankspringend valt op het puin. Wat een mijnheer. Hij staat daar met zijn troffel m zijn hand als iemand die op visite is, propertjes in zijn burnous, met een rood zijden tulband om zijn kalen knikker,.... een mooi lapje.... wijnrood met gele strepen, oud goudgeel.... Eerst die cent zoeken,.... daár.... hij ligt

op zijn kant.... neen.... eerlijk zijn, munt ligt boven.... vooruit dus, 't noodlot heeft gesproken, er is maar één god en Mohammed is zijn profeet....

Lacherig nog stapte Johan door, het straatje af, in eens gedwongen schoor te loopen tegen den afzakkenden weg, de hakken telkens geplant in de modder, schrap met den rug achteruit, want almaar daalde de straatgeul tusschen de smerige vensterlooze muren door. Tusschen steile wanden die benauwd dichtbij waren ging hij, tusschen gevangenisachtige leêgstaande stijgingen. Een heel enkele maal puilde er een uitbouw uit den muur, schragend op schuine ijzers in de steen gestut; of hij ging een klein diefachtig deurtje voorbij dat stomdicht was. Van uit de verte als 't gegons in een zeehoorn, een gedruisch als van een brekenden zeevloed of uitgeluiding van menigteleven. Overigens was 't straatje doodstil in den looden on-dagachtigen schemer, die zijn oogenkijken telkens naar boven joeg, naar 't schijnen van den vriendelijken daghemel. Het getroffel van den metselaar, hoorde hij hoog achter zich, metaallachen uit de lucht vallend. Zooals de geul die het regenwater in het zand sappelt, met kronkels en onverwachte ellebooghoeken daalt naar een plas, zoo daalde het naamlooze straatje naar het kleine Zocco toe. Wat verder weêr ging hij een steegje langs,... daalde het naar de haven? Veel licht scheen achter in.... 't ging hem voorbij als een poortje naar 't licht. Bij een onverwachten ellebooghoek was de muur links in eens open, een groot portiek kwam en een inzicht in een ruim gepleisterd portaal, koel en hoog blauwend. Laag op steenen zittingen hurkten er een paar Arabieren, de beenen gekruist onder zich gehaald, met de handen op den schoot roerloos als pagoodjes zittend. Johan zag het droomerige wit van hun oogen naar zijn voorbijgaan draaien, uit de puntkappen van hunne goorwitte mantels, maar ze rookten dadelijk weêr door, gewichtig en zwijgend naast elkaâr, uit de pijpjes van roode aarde. Hij herinnerde zich onder het doorloopen, hoe Mohammed Ben Jachjemed hem gisteren gezegd had, dat daar een ambassade was, de engelsche als hij goed verstaan

had. Het straatje begon snel te dalen. Het marktrumoer steeg als wasem in den tuit van een ketel de monding der straatgeul in. Daar kwam het lijf van een mageren Arabier in een blauwachtige jas opzetten, zijn kop met roode fez de steeg inborend. Hij klom met heftige buigingen in de knieën, voorover als een man die tegen wind opgaat; hij klom heelemaal; slijkspatten waren tegen den beenigen kant van zijn scheenen, zijn voeten trapten in gele muiltjes; ze waren met toonstukken er aan, als de kop van een stompen visch. Hij kwam in de dras van het glibberige paadje, en ging voorbij, uitwijkend als voor een onreine. In een paar sprongen was Johan toen het steegje uit, als neêrgevallen in de volle zon van het kleine Zocco.[1)]

En zooals iemand die uit een stille kamer na lang thuis zitten, plots komt te midden van een straat waar het karnaval is, zoo was het voor zijn grage oogen in eens vol feest van bewegend, en kleurig bedrijf.

Tusschen de huizen-ophooping, kubieke blokken zon, met schriel hier en daar een zwart gat, als een wantrouwend oog in de van buiten nietszeggende oostersche woning, tusschen vensterlooze witte muurvlakken - er was maar een enkele muur met vensters achter groene jalousiën dicht - tusschen een breedwit opgestapel van bordessen, als hoopen doozen op elkaâr gekanteld, als groote dompers over veel leven gezet, krioelde laag in een moeras van modder en afval, een kleurig veelrassig volk in druk dagelijksch marktgedoe. Tusschen opstellingkjes van hout en zeildoek, opgezet tegen beroeste en glibberig bemoste muurwanden; tusschen ambulante winkeltjes waarin getulbande kooplui schemerden achter hun rare waar; in een gekaleidoskoop van veel lappengekleur, schoven, draafden en klutsten in een gespat van drek, ruwe donkere kerels en verweerde jongens. Als mieren op de tast af, zochten ze hun weg door de volte. En ze schreeuwden en kreten luid uit, tegen elkaâr op, alsof ze woedend waren, maar joegen de pakezels door 't gedrang,

1) Zocco beteekent, geloof ik, markt.

aanscheldend malkander in hun keeltaal en met stokken dreigend onder het loopen door, maar voortslovend pakken op rug of kop, maar ranselend hun ruige beesten.. hui... hu. i,... hu.. i, zonder stilstaan, rusteloos, rusteloos.

De twee ochtenden dat Johan het kleine Zocco met den gids was overgestoken, had hij het niet zoo rumoerig nog gezien. Nu kreeg hij stompen en duwen overal tegelijk; en toen hij lacherig en uitermate in zijn schik om die onverwachte kleurdrukte in de mooie zon, stil was blijven staan in een leêg plekje, en zag hoe de drukte aankwam, 't gekleur samenkluwde en een oogenblik opstopte, alsof er een ruzie was in den hoek van het lange straatplein, daar onder den hoefijzerboog van een poort, uitmondend een nieuwe straat; en zag hoe boven de huisblokken daar uit, de minaret der moskee frisch zeewatergroen, nat glimmerig alsof hij pas beregend was, opstak in de zonlucht, werd hij ruw opzij geplompt en vlogen er ruwe woorden van kwaadgestoorde drukte zijn ooren in. Voor zich uit keek hij in den opgezetten woedenden kop van een kerel, achter-omrugs kijkend naar hem toe, op den loggen kop van een neger die voortsjokte achter een ezel, met vaten aan weerskanten van zijn bast; een loopende zwarte vent, die telkens omkeek, uitscheldend uit zijn lippensnoet een bui van schorre geluiden, de gebalde vuist schuddend voor zijn raaskallend schonkengezicht. Maar Johan lachte den vent om zijn boosheid wat uit, en ging verder op. Hij wilde naar de kroeg van Antonio Sivory, die verkocht toch van alles, die zou hem misschien ook wel aan papier om op te krabbelen kunnen helpen;... vervelend dat hij om de goedkoopte zijn groote koffer in Sevilla gelaten had,... 't schetsboek in de tasch was zulk onaangenaam papier, zoo erg jufferachtig;... dat kwam er van, van die beroerde vrees veel geld te zullen moeten uitgeven,... brievenpapier zou Antonio wel hebben.... het teekende heel mooi met een zacht stuk krijt.... dat verhaal in dien brief van Frits was goed... god... als ie me eens hier kon zien loopen.. hoe grappig.

Johan liep of stond zonder 't besef te hebben van gaan

of staan, levend met zijn oogen alleen, soms met kleine wakkermakende bewustwordinkjes over den te nemen weg, met oogenblikken van verstrooid-zijn door invallende gedachtetjes, aangeblazen als tochtjes, als scheutjes koude lucht om een warm hoofd. Hij liep de kraampjes langs; daar pluisde de drukte uit, den stiller gekleurden rand gelijk om een bont-tafreelig kleed. Tusschen stilstaand volk ging hij, troepjes van schunnige leêgloopers langs, die in de zon schurkten onder hun vuile jassen, als oude olijven bruingroen en vet; langs bijeenscholingen van stinkende parasietmenschen met onverschillig strakke inboorlingengezichten, verdroogd en vlooirood in de mantelkapschaduw..... Daar was 't straatje waar hij in moest..... ja, 't was 't wel... Een bejaarde Jood kwam er hem uit te gemoet, gaande naar de stroomende drukte. Hij dribbelde hard aan, een beetje tuimelend op zijn oude mannenbeenen, 't magere lijf krom en afgewerkt tusschen zijn laag en leêg schommelende handen. Van den hals tot boven de enkels was hij in een smerige kaftan sluik gekleed, rood als wijnmoer, een oude jas die om het middel was ingesnoerd, en van voren dicht met een rij van veel kleine knoopjes. Hij had een vaalzwart kalotje op 't gebukte hoofd, 't grijs haar spritste er onder van uit en piekte naar de uitgehakte schouders.... Een verschooierde bijbelsche Jood... Hij strompelde haastig aan, zonder opkijken uit zijn droefgelijnde facie, waarin de lip zorgvol hing, waar, langs den mageren uitstekenden neus, twee diepe donkere lijnen groeven naar de verscheefde mondspleet,... de driehoek die de smart donker snijdt in het gelaat der menschen... En hij ging zijn voorovervallenden gang, den blik naar den grond alsof hij daar wat zocht, haastig, almaar een oude zwervende gestalte..... Johan bleef den ouden man na staan kijken, en toen kwansuis, want daar kwamen tegen de zon een paar vrouwen de drukte uit en 't reisboek leerde dat het niet goed was van een vreemdeling nieuwsgierigheid voor vrouwen te laten merken.... 't Was je toch een vertooning... leken het niet net spoken die twee aanwandelende witte lappenpoppen,.... die hoopen lijnwaad, vrouwenlicha-

men weggemoffeld in witte kleedplooien..... Zouën ze mooi zijn... Toen ze hem passeerden raadde hij een kleine beweging van een hand onder de kleedslip die ze voor hun gezicht hielden om heelemaal niet gezien te worden door een ongewijde, een streepje donker alleen open voor het oogenzien. Klepperdeklep gingen ze hem voor, trappend, log van gang, met dikke bloote enkelvoeten door den modder, in muiltjes met neêrgetrapt hielstuk, rood en geel, klepperdeklep onder de stilhangende plooien van het zware kleed. Verderop ging het tweetal het straatje in, hij zag ze verdwijnen tusschen hun stomme alles verbergende huizen, zij zelve als stukken even onbegrijpelijk geheim.

Het straatje waar ook Johan in moest, liep gelijkvloers uit een hoek van het kleine Zocco; rechthoekig er op, was daar een ander straatje, opschuivend weêr naar de hooge stad.... Zoo kwam je op de fortificaties.... gisteren er geweest met den gids.... bij dat monsterkanon van Krupp; een geschenk van Koningin Victoria aan haren hoogen Cousin den Sultan van Marocco, stapels kogels lagen er bij.... het kon de geheele straat van Gibraltar bestrijken.... Wat had die Ben Jachjemed gelachen, toen hij vertelde dat geen een Arabier wist hoe het te hanteeren, veel minder nog het af te schieten. Hij zelve had 't vreemd aangezien, dien zwarten reus daar zoo stevig staande, ijzerzwart, een massa somber Noordsch intellekt, tusschen een rijk gegroei van veel aardige struiken, rood en verweerd op den in puin vallenden rotswal. Kinderen met roode fezjes op en zwarte staartjes in het halsje, in oranje en groene en in bloemkleurige hemdjasjes speelden er onder den loop, die als een omgevallen fabriekspijp in de beestachtig zware tappen hing..... Maar in het eerste steegje en dan het tweede dwars en dan weêr even rechtuit, daar was Antonio's kroeg.

Onwillig om de donkere slop te moeten ingaan, bleef hij nog wat kijkend staan. Onder het muurvlak daar zaten een rist in doeken en plooien verscholen vrouwen, hel met den witten wand in de vlakke zon. Donker 't streepje voor de oogen, donker een kort blauw schaduwtje achter hun breed

zitten aan. Op doffe matten gehurkt zaten ze, achter stapels van plat, dik rond en grauw haverbrood, verschanst achter hun eetwaar, veilig aan den rand der drukte. Die had hij daar gisteren ook even onbewegelijk zien zitten, die zaten daar misschien wel altijd, 't geleken wel dooien in witte lijkwaden.

Achter zijn ooren gromde het marktleven vol en gedragen tusschen de wijduitstaande huisblokken, en de bewegelijke kreten en schreeuwen vlogen er als pijlen doorheen.

Voor hem hurkte een aangekomen vrouw bij de mat in het licht neêr... die was niet mager, wat een breed bekken... Over de brooden heên begon ze met een koopvrouw een praatje, de beide vrouwen babbelden, stille gestalte over gestalte, naar elkander tusschen de kier der gelaatdoek-plooien door.

En een donkere olieachtige kerel, duisterbruin in de zon, kwam als aanrollen uit het klimmende straatje en bukte nog in de loopvaart der helling, nam een brood en ging er meê vort, terwijl hij achter zich het geld onverschillig op den mat smeet. Even kwam toen een hand uit een lappenvrouw. Johan zag de vingers, waaraan de nagels tabaksapkleurig geverfd, verdwijnen met het geld tusschen de ruime wollen plooien van het kleed. En 't praten ging door, lispelend in neusachtig geneurie..... wonderlijk toch, zoo'n gesloten leven.

Johan liep weêr door, de broodenverkoopster langs, waarvan hij het oogengegluur achter zijn weggaan voelde, hij zelve kijkend naar links en naar rechts, als een speurhond met den neus in den wind.

Hij keek over de markt in de druischende drukte. Het scheen hem dat er onder die sjouwende en ploeterende beweging maar weinig menschen waren uit het land zelve, veel geslaaf van zwarten, veel gehandel van Hebreeërs, veel mannen en jongens, geleek wel, uit Europa's Zuid, maar allen onordelijk, inboorlingachtig, maar allen bekleurd met de dracht van het land: 't gemakkelijk onderkleed, het moorenhemd, of in de eenzelfde mantel met kap, die op den rug

tot een driehoek plat was, of om den kop bolde met de punt omhoog. Terwijl hij drentelde, op zijn plek blijvend bijna; de vrouwen langs, tot aan de kraampjes en dan weêr terug, keken zijn oogen soms onverwacht in het kijken der leêgloopers. Hij zag ze in eens gaan zinnen, en dan loeren en de hand uitsteken om een aalmoes te bedelen. Maar verderop, rein van uit de smerige volte kwamen een paar deftige Arabieren aan schommelen, rijken van Tanger, luie vette lichamen, breedbuikig, omwikkeld met flanelmollig en smetteloos gewaad. Hun hoofd was bekoepeld met een grooten tulband, wit en wijd omgewonden de slapen en om het roode middenstuk; een samengesteld ding, een charade, moeielijk uit te pluizen. Ze gingen hun pauwengang, haanachtig voortstappend hun gewichtig leven, stil met zwijgend aangezicht, bleek, ongenaakbaar en bizonder, veel gewasschen en schoon geschoren, ieder met een schrale knevel onder de neus, de baard kort langs de lekker uitziende wangen, de eene zwart, maar de andere al grijs, vrouwmannen. Ze gingen als plechtige lieden ieder met een slaaf achter zich die den inkoop droeg, schrijdend als gebieders tusschen veel geknecht, de sleutel van 't huis in de hand. Ze wiegelden pralend voort als komedianten doen kunnen, hun breed uitgedijde en onverstoorbare deftigheid ging tusschen de scrofuleuze schooiers door, die uitweken om hun aalmoezen te rapen. Kleine kleuters schoten ineens tusschen uit de beenen der mannen, ze kwamen de mantelmouw kussen van den bejaarden heer, ze ontvingen zijn handlegging op hun geschoren hoofdjes.

De volle markt krioelde voort in groot gescharrel van drukbezige lichamen. Instinktmatig als insektenarbeid scheen het werk wel te worden gedaan. En tusschen het gekleur en gelijn gingen de donkere lichamen van Europeeërs stijf, rechtop als opzichters tusschen slaven; een engelsche zakenkoopman die als een ledepop zijn strakke eenzelfden gang liep, of een andere zinnende handelaar in zijn kokerachtig konfectiekostuum, stukken donkere orde, bewuste moderne menschen in hun beknopte kleeding tusschen al die uitbundigheid van het kwistige en orientalische gedoe.

En de drukte druischte, waar Johan ook keek, 't was overal een uiterlijkheid, om er zich nooit met de oogen zat aan te kunnen drinken en dat onder een zon zoo welig en zoo goud, die al het smerige vergulde en de melaatschheden, die hij met de oogen niet ontwijken kon, meêschitteren deed, als de parelmoerglanzen van verrotting zwevend en kleur-kringelend op bewogen water, onder dien éenen breeden en grooten val van het koninklijke licht.

Maar voor den mond van het straatje naar Sivory's kroeg was Johan als met een schok een andermaal blijven staan. Hij keek in de gapende steeg, die naar boven zich voortschoof. In de opstijging der huizen verdonkerde de geul naar achteren in 't blauw van haar eigen schaduw; maar in de diepte was weêr een blok zon, een vierkant stuk licht. Ook voor den ingang viel de zon, van de Zoccoruimte vallend, doch dadelijk onderschept door het huisblok van den steeghoek waar Johan stond; een zware maar al korte vlaag schaduw lag neêrgesmeten over het steenen pad vol gleuven en modder, in een grooten scheven rechthoek steeg het donker daar tegen het bezonde muurstuk op. Daar met zijn voeten in den rouw der schaduw, maar met hoofd en bovenlijf tegen den ouden wand in het bloeiende en blozende licht, stond als een statue hoog, een jonge man, en die verschijning had hem zoó hevig in de oogen geslagen.

De jonge Arabier stond op zijn eenen voet, met krommende teenen in het dikke slijk der schuine straat; maar de andere had hij als voor de vloerkou opgetrokken en met de zool tegen de muur geplant. Zooals een hagedis die de zonnige en warme plekken zoekt op zijn gescheurde muur, zoo stond hij zich daar te koesteren op zijn warm plaatsje, buiten het gedrang, wars van het gewoel.

Hij was bijna ongekleed. Een groote vod te kort om hem van onder tot boven te dekken, een vervaalde lap als een oude moskovische rietmat, van het bruin als oud loof, hield hij om zich vast met zijn hand bij elkaâr, om het afglijden te voorkomen. Hij stond daar stil voor zich uit te droomen, in een vertooning van zijn jong en onversleten

spiernaakt, de kop recht op den zuil der hals, als een koningsfiguur op een aziatisch basrelief loom onder de oogleên uitstarend. Boven de rafels van zijn voddenmantel was een stuk van de platte borstplaat bloot, glansend vleesch, zon-rood geroosterd. Hij was ongeschoren, zijn haar was als een pruik, 't kroesde rechtop en om het kleine voorhoofd tot een dicht in elkaâr gegroei van korte sterke krulletjes, 't bracht Johan den kop van Caracalla in eens in 't geheugen terug. Doch zijn neus was lang, met een teêren rug en zijn mond dun met stille lippen, verdonkerd onder een jonge knevel en om de jongensachtige wangen het gepluis van een beginnenden baard.

Hij stond maar stil, vergenoegelijk voor zich uit te glimlachen, wanneer zijn mantel wat afzakte, sjorde hij díe wat op, als zijn eene voet moe of koud werd, verwisselde hij ze zoetjes; zijn kop bleef stil met zijn heiligen lach, statig als op een assyrisch basrelief de kop van een koningszoon.

En mannen als schaduwen, sjokten aan Johans oogen voorbij, terwijl hij te kijken stond naar die mooien droomer daar in het goud der zon .... Zou hij niet eens omzien.... Zal 'k hem eens voorbijloopen.'

Maar met een klein rukje had de gestalte zich losgemaakt van den muur, en kwam.

Hij ging bezorgd en oplettend waar hij zijn voeten zou zetten, angstig kwam hij aantreden als liep hij op glazen beenen; hij schouderschurkte onder zijn lapmantel, die hij nu met beide handen gesloten hield, een onder de borst en de andere onder de buik; als een kranke in zijn deken gewikkeld daalde hij aan..... Wat was zijn hoofd forsch nu voorover.... zijn borst sterk en breed.... en wat een macht in die armen,... de spieren lagen met gleuven naast elkaâr.... daar zou hij wel een man meê kunnen neêrslaan.... Op den vlakken grond bleef hij een oogenblik stilstaan. Toen ging hij Johan voorbij, almaar met zijn genotlach om de lippen, een wonderlijk hoog en inzichzelve gelach, en met de wimpers nu op.

En het blikken van een paar ernstige oogen, donkere

oogen, klaar als verwonderd kindergekijk, vaag van een diep, naar binnengeleef, de blik van een bezetene maar zachtgezind, was onverschillig over het kijken van den andere heengegleden, onbewogen, niets hebbend gezien.

De zonderling ging het steegje in, Johan hem achterna. In zijn ooren doofde in eens het zoccorumoer, 't werd weêr 't geroezem in een grooten zeehoorn gelijk.

Achter dien teêrloopenden man, met zijn jonge reuzenschouders, liep hij in de donkere slop.... 't Leek wel of die voorlooper dansen zou gaan.... Maar 't was om te schrikken geweest, daar hurkte hij in eens neêr, en ging op zijn hielen in de nis zitten van een insnijdende poortdeur. En uit een groen aarden schotel die daar voor hem scheen klaar gezet te zijn pas begon hij te eten, hij greep er de witte rijst met zijn vingers uit, en stopte die in zijn mond, zonder gulzigheid, zonder zijn lach te breken, werktuigelijk etend, door niemand gemoeid, uit den weg zittend, niemand moeiend.

Want 't straatje werd druk een oogenblik door de marktuitloozing. 't Was niet mogelijk lang er in stil te blijven staan: Johan ging dus door. Hij zag nog juist den man een mageren hond met de hand van zijn schotel afweren, die hard aangehold meêvreten kwam. Het gedraaf van een paar kerels achter zwaarbelaste ezels aan, die de breedte der steeg vulden, dreef ook hem voort. Ze gilden achter hem: hun ‘hu hu-i hu-i hu-i, als op de pooten getrapte uitjankende honden.

Ha... daar was 't straatje, in 't midden zonnig, juist, het lei zich tot een binnenplaatsje uit, daar was Sivory's kroeg.

Eer hij 't zelf goed wist, bezig gehouden door 't weêr terug turen in zich naar het visioen van dien verdwaasde, stond hij in 't schemerdonker der kroeg, en dadelijk kwam hem het praten van een mannenstem tegen, een roepen bijna, een ironiek uit de mondhoeken uitgestooten luidgespreek. - O, daar had je de kolonel... de groote man met zijn windbuilmanieren... met zijn lange bibberende snorpunten à la Napoleon III... Gisteren kennis gemaakt... ja wel...

‘Voilà monsieur le peintre avec son sac à malices.’

‘Ç'est çà!’ zei Johan terug.

(Wordt vervolgd.)

De wereldbeschouwing der Toekomst, door G.J.P.J. Bolland.

Levenswaarde en levenstaak.

(Slot.)

Doch om tot de zaak terug te keeren. Hartmann heeft en houdt gelijk in zijne bewering, dat overwegend leed inderdaad het uitvloeisel is van het karakter des levens zelf. Hij houdt dan echter ook gelijk in de stelling, dat de absolute finaliteit slechts negatief kan wezen, want hoe kunnen wij aannemen, dat onderlinge tegenstelling en botsing in laatsten en hoogsten aanleg gewild zouden zijn? De werkelijkheid zelve en als zoodanig moest niet wezen. Zij die bijgeval het positieve geluk der gezamenlijke schepping nog zoeken mochten in de *toekomst* van het zich ontwikkelend geheel, mogen toch bedenken, welk eene rare geluksjacht dat zoude zijn, waarin het doel bereikt werd over de lijken heen van tallooze doodgedrongen en platgetreden slachtoffers. Voorwaar, het is bevredigender voor het gemoed, alle levende wezens gezamenlijk te beschouwen als integrante factoren van een verloop met alogischen aanhef, hetwelk tot staan moet gebracht worden, dan het ontal van voorafgegane levende wezens te beschouwen als de bouwstoffen voor een pad, over hetwelk een ‘positief’ doel bereikt zal worden voor eenige weinigen, een doel, waaraan de geheele in het verleden lig-

gende wereld van stompzinnige en rampzalige organismen geen zier meer hebben kan.

Het spreekt van zelf, dat eene dergelijke pessimistisch-monistische wereldopvatting nog langen tijd niet de algemeen gangbare opvatting kan zijn. De meesten beschouwen integendeel, ieder voor zich, het leven nog als eene zeer heuglijke zaak, of althans als eene zaak, welke zeer begeerlijk zoude kunnen worden gemaakt; daarbij breekt men zich dan veelal met de gedachte aan algemeenen samenhang niet bijster veel het hoofd, en laat bijv. de dieren de dieren. Zooals bereids werd aangestipt, acht de menigte de vraag naar de waarde des levens beantwoord in een aan het pessimisme tegenovergestelden zin, enkel reeds door het feit dat in den regel het leven reeds als zoodanig gewild wordt, en gewoonlijk ieder voor zich het nogal begeerlijk vindt. En voorzeker is de waarde des levens voor elk afzonderlijk wezen naar deszelfs eigene gewaarwordingen af te meten, doch hiermede is geenszins gezegd, dat elk individu ten opzichte van zich zelf ook van nature een juist oordeel velt waar het verledene en toekomstige zaken geldt. Veeleer staat het geval zoo, dat wij het leven niet liefhebben, omdat het in zake des geluks zoo groote waarde heeft, maar omdat wij ook in rampspoed en benauwdheid bijna niet anders kunnen. De persoonlijk te dragen maat van ellende moet als schrikbarend groot gevoeld worden, eer het pessimistisch bewustzijn van den zelfzuchtige motiveerende kracht genoeg erlangt, om den met alle theorie spottenden levensdrang te overwinnen. De groote hoop ziet zijn eigen leven niet zooals het was en wezen zal, in al zijne tredmolenachtige nietigheid, maar zooals het zich in den verfraaienden spiegel der herinnering en in het bedrieglijk rooskleurig waas der hoop voor zijn kinderlijk wuften en onoordeelkundigen blik vertoont; onwillekeurig wordt door herinnering en verwachting het oordeel verduisterd, en het nietige, ledige of smartelijke van het tegenwoordige oogenblik als de uitzondering beschouwd. Het bedrieglijke der hoop is wel bekend, doch ook in zake der herinnering geldt de waarheid,

dat de lange reeks van waardelooze en nietige oogenblikken zich in eenen nevel der vergetelheid hult en alleen de sporadische gevallen van intenser leven op den voorgrond treden, waarbij dan de herinnering de onaangename oogenblikken hunnen pijnlijken angel bijna geheel doet verliezen. Kortom, de vrees voor den dood en de liefde tot het leven zijn uit eene rationeele beoordeeling des levens niet af te leiden; zij zijn gegrond in een geheel onberedeneerden en zelven grondeloozen drang, hoedanige ons maar zelden tijd laat om tot bezinning te komen wat betreft de redelijkheid van al ons dringen en streven en jagen. Bij de algemeene en redelooze zucht tot zelfbehoud van al wat leeft, zoude men zich nog eer dienen te verwonderen over het feit, dat wij menschen onder zekere omstandigheden tot eene reflecteerende beoordeeling des levens geraken *kunnen.* Voor de hedonische waarde des levens kan het feit zelf, dat wij van onze geboorte er aan gehecht zijn, nooit ofte nimmer een bewijs wezen.

Met beslistheid beschouwen wij het gunstige oordeel, dat zoo velen nog over het leven vellen, als eene onnoozele illusie. Tegenover deze overtuiging, tegenover de bewering, dat de groote menigte zich in de mate van haar eigen geluk vergist, heeft men menigmaal de bitse vraag gesteld, wat het er toe doet, voor de vraag naar het welbehagen als zoodanig, of men zich gelukkig achtte op goede gronden, dan wel op grond van inbeeldingen en drogredenen. Edoch, ‘wanneer Hartmann in zijne analyse doet uitkomen, dat men zich zelven menigmaal in zijne beoordeeling bedriegt, doordat men bijvoorbeeld na een erlangd genoegen de voorstelling heeft, dat dit laatste, in weerwil zijner vluchtigheid, tegen alle om zijnentwil aanvaarde smarten opweegt, zoo heeft hij hier voorzeker het recht, het oordeel van den objectieven denker tot op zekere hoogte boven het subjectieve oordeel te stellen. Genoemde begoocheling en vervalsching des oordeels laat zich zeer eenvoudig verklaren uit de zeldzaamheid des genots, dat uit dien hoofde veel grootere waarde voor het subject erlangt, zonder daarom ook den objectieven beoordeelaar te rechtigen, om deze reden de

voorafgegane smart, die eene bestaansvoorwaarde van dit genot is, even laag aan te slaan als de genotvoelende, volgens zielkundige wetten, op het oogenblik dit moet doen. Een enkel oogenblik van vreugde kan voorzeker in den mensch de voorstelling wekken, dat het alle smarten des levens in waarde te boven gaat, maar dit is niets dan eene begeleidende voorstelling des oogenbliks, die niet zwaar in de schaal valt. Er komen immers ook oogenblikken voor van smart, welke van de tegenovergestelde voorstelling vergezeld gaan. Deze begeleidende voorstellingen mogen gevolgelijk door den wijsgeer niet in rekening worden gebracht.'[1)]

Ziet men uitsluitend op de mate van bereikbaar geluk, dan blijft het eene maar al te onomstootelijke waarheid: *Life is not worth living.* Was het leven iets van werkelijke hedonische waarde, dan moest reeds het bestaan als zoodanig ons bevredigen. In waarheid is echter het tegendeel het geval, want bij alle beslommering, die onze menigmaal met zooveel weerzin verrichtte beroepsbezigheden ons berokkenen, blijkt toch volslagen en algeheele lediggang eene nog veel ondragelijker kwelling te wezen dan de onaangenaamste betrekking. 'Wie zich aan het leven wil ketenen, die moet trachten het te vullen met een zoo rijk mogelijken inhoud; dan komt hij, met behulp der levenszorgen over de zorg des levens heen.'[2)] Een volslagen ledig leven is niet uit te houden, en vullen wij het met werkzaamheid, dan blijkt al aanstonds, dat wij ontvankelijker voor onrust, ergernis en verdriet dan voor voldoening en genot zijn. Afgezien van volledige zenuwverdooving, wordt de smart te knagender en het genot te onverschilliger, naar mate die aandoeningen langer duren. Alle tot gewoonte geworden wilsbevredigingen worden hoe langer hoe minder als genot getaxeerd, en als zoodanig eerst weder bewust, wanneer ze verloren gaan. Zelfs de aanhoudend dankbare waardeering van eigen betrekkelijken voorspoed in vergelijking met den minder aan-

1) Vaihinger, *Hartman Dühring und Lange,* blz. 134.
2) E. v. Hartm., *Phän. des sittl. Bew.,* blz. 592.

genamen toestand van de meerderheid der levende wezens, vooronderstelt uitteraard eenen toestand die niet rooskleurig is, wat betreft de mogelijke mate van geluk voor het algemeen.

Woog de som van het lief des levens precies tegen die van deszelfs leed op, dan reeds zoude men het leven eene negatieve gelukswaarde moeten toeschrijven; niemand toch zal ontkennen, dat bijv. bij eene verbinding van stank en geur, van beleediging en streeling van het gehemelte, zijne gewaarwording aanmerkelijk beneden het punt van indifferentie blijft. Aangenomen dus, dat de gebeurtenissen des wereldverloops van dien aard waren, dat zij aanleiding gaven tot evenveel en even sterke prikkels van genoegen als van verdriet, dan nog zoude op zielkundige gronden ons oordeel over de hedonische waarde des levens peïoristisch moeten uitvallen. Ook om de volgende reden. Smart en genot tasten beide ons zenuwstelsel aan en brengen daardoor eene inwendige vermoeiing teweeg; hieruit ontstaat dan eene met den graad en den duur des gevoels toenemende behoefte, welke op vermindering of staking der betrokkene gewaarwording gericht is. In het geval van smart voegt deze behoefte zich bij den rechtstreekschen tegenzin om het leed te verduren, terwijl ze bij het genot eene vermindering beteekent, soms zelfs tot eenen graad, die het gevoel van genoegen in dat van smart kan doen verkeeren.

Men spreke intusschen niet eens van evenwicht: een zoodanig evenwicht bestaat nog bij lange na niet. Een overgroot gedeelte onzer genietingen ontstaat slechts zuiver privatief, d.i. door het ophouden van leed; men denke slechts aan het genot bij het ophouden van pijn en ziekte, bij de wegneming van redenen tot angst en kommer en dgl. Daarbij komt, dat niemand een lid zijns lichaams voelt tenzij er iets aan hapert, evenals niemand uit zich zelf en zonder vergelijking voelt, dat hij vrij is, terwijl wel elke *storing* der regelmatige lichaamsfunctiën, elke dwang en belemmering onzer vrijheid ons al aanstonds smartelijk tot bewustzijn komt. Neen, onze vatbaarheid voor het lijden is grooter dan die voor geluk; in den voorspoed vermogen wij ons

veel minder te vermeiden, - op den duur althans, - dan wij tobben en treuren over dikwijls betrekkelijk onbeteekenende kleinigheden.

Zoover de ondervinding reikt, zien wij in de Natuur allerwege botsing en worsteling, een logisch samenhangend vereveningsproces van dynamische tegenstellingen, dat alles behalve op vreedzame wijze zijnen gang gaat. '*A field of battle is this mortal life*.'[1] Hij, die met het oog op dit massieve en onloochenbare feit in het kort de bewering verlangt te toetsen, dat er in de wereld meer lusten dan lasten zouden zijn, of dat althans beide tegen elkander opwegen, denke aan het ontal van levende wezens, dat ieder onzer in den loop zijns levens gemarteld en gedood heeft. Hij vergelijke daarbij voor zijn gevoel de gewaarwording van moordenaars en vermoorden, in gevallen als wanneer een roofdier na langdurig smachten en hongeren zijnen woedenden honger stilt, door een ander schepsel aan stukken te rijten. Voorwaar, in het licht van zulke feiten wordt het optimisme eene leer van vuige en gevoellooze wreedaards!

Ware het welbehagen der gezamenlijke levende wezens het vooraf beraamde doel der schepping geweest, dan moesten wij dat doel wel als deerlijk mislukt beschouwen. Eene wereld van voor het meerendeel zeer domme en wreede organismen, welke alleen door onderlinge verscheuring en vermorzeling in stand blijft, heeft blijkbaar iets geheel anders tot bestaansgrond dan de algemeene en vooruitziende vaderliefde van een opzettelijk scheppend Opperwezen, en alle wijsheid en logica in de planmatige verevening der nu eenmaal ontstane dynamische tegenstellingen kan aan deze droevige waarheid niets veranderen. Of zoude men nog een zeker hedonisch optimisme willen vasthouden, *zonder* het begrip Opperwezen en Voorzienigheid erbij in het spel te brengen? Een atheïstisch optimisme alzoo? Wat overwegend goed echter in eene wereld te zoeken, aan wier bestaan of ontstaan geene hoogere rede eenig part of deel heeft? Welk

1) Edward Young *Night Thoughts* VIII 1294.

optimisme zoude er bij mogelijkheid uit het absolute onverstand te distilleeren zijn?

Wie eerlijk is en denken kan, zal het moeten erkennen: voor de levende wezens in het algemeen geldt de waarheid, dat geen ervan zeer te benijden is, maar vele diep te beklagen zijn. ‘Men heeft mij altijd geprezen,’ zoo sprak de vorst der Duitsche dichters aan den avond zijns levens, en zoo iemand, dan was *hij* een van de zondagskinderen der Natuur; - ‘men heeft mij altijd geprezen als iemand die bijzonder door het geluk begunstigd was; ook wil ik mij niet beklagen, en zal niet smalen op mijnen levensloop. Maar toch, in den grond der zaak is het niets dan moeite en getob geweest, en ik mag wel zeggen, dat ik in mijne vijfenzeventig jaren geen vier weken eigenlijk genoegen heb gehad. Het was het eeuwig wentelen van den steen, die steeds op nieuw omhoog wilde gewerkt zijn.’[1)]

Wij hebben er bereids ter loops op gewezen, dat het onvermijdelijke bankroet van alle zelfzuchtig gelukbejag den voor veredeling vatbaren mensch tot eene vingerwijzing wordt in de richting van *trans*-egoïstische en non-individueele doeleinden; dat het ons met te meer toewijding behoort te vervullen voor onze hoogere, specifiek menschelijke en *zedelijke* levenstaak. De tragische zelfverloochening is de aanvang en de grondslag aller zedelijkheid; voorzeker is zij nog slechts grondslag of benedengrens en dus op zich zelve nog niet iets, maar alleen als basis van iets positiefs, waarvoor zij ruim baan heeft gemaakt. Doch de mogelijkheid eener zoodanige positieve toewijding aan onze omgeving in recht-streekschen, en daardoor aan het groote geheel in middellijken, zin, wordt in allen gevalle aanmerkelijk verhoogd door onze negatieve axiologie. ‘Alles komt er voor de zedenleer op aan, dat men leere inzien, dat *de mensch niet doel* is *in zich zelf*, maar slechts een betrekkelijk middeldoel in het

1) Goethe op den 27en Februari 1824, in zijne *Gespräche mit Eckermann* (Reclams Universalbibliothek 1e deeltje blz. 83).

algemeene en planmatige organisme der wereld, hetgeen beteekent, dat hij kort en goed slechts middel is en zich alleen in zoover als doel mag beschouwen, als zijne deugdelijkheid en dienstigheid, als middel, in stand wordt gehouden of verhoogd.'[1)]

Individueel welbehagen is in zich zelf geen werelddoel; het *wereld*doel moet trans-individueel wezen. De zedelijkheid moet dan voor ons, menschen, het hoogste doel des levens zijn, want zedelijkheid beteekent reine toewijding aan belangen en doeleinden, die buiten ons zelven gelegen zijn. Zulk een doel staat van zelf, wat betreft motiveerende kracht, in omgekeerde reden tot onze belangstelling in eigen persoonlijk geluk en genot; het hoogere levensdoel des menschen moet daarom door het pessimistisch afzien van eigen baat aan motiveerende kracht winnen. Overigens kan ook het hoogere levensdoel des menschen, de zedelijkheid, niet zelf werelddoel, of doelwit *aller* gebeurtenissen zijn. Het zedelijkheidsbegrip is veeleer net even betrekkelijk als dat der individualiteit; het doel van alle gezamenlijke zedelijke handelingen is veeleer de uitdooving der mogelijkheid tot zedelijke verplichting en werkzaamheid. De zedenleer sluit een geheel in van verhoudingen, dat uitteraard geen zelfstandig doel der schepping wezen kan. 'De stelling, dat de wereld er is, *opdat* men er zich zedelijk in gedrage, staat logisch genomen op denzelfden trap met de bewering, dat een bal gegeven wordt, opdat de gasten rok en witte das zullen aandoen en zich overeenkomstig de regelen des bals gedragen.'[2)] Buitendien is het eene grondwaarheid van alle echte wijsbegeerte, dat wij allen slechts voorbijgaande momenten van zelfbezinning zijn in de zelfopenbaring en zelf-ontvouwing van den absoluten Geest; en welke toepasselijkheid kan het zedelijkheidsbegrip hebben op het Absolute als zoodanig, het Wezen, dat alleen *in* zich relatiën hebben kan? Waar blijft hier de mogelijkheid eener volstrekte, dat is

1) E. v. Hartm., *Phän. des sittl. Bew.*, blz. 550.
2) T.a.p., blz. 661.

blijvende of definitieve beteekenis der zedelijkheid? In *absoluten* zin genomen, kan de waarde des natuurverloops alleen van gelukverschaffenden aard wezen. Alleen smart en genot zijn in dien zin iets positiefs, terwijl integendeel alle zedelijkheid, zoowel historisch als plaatselijk genomen, in hare concrete vormen geheel en al betrekkelijk is.

Elk ethisch optimisme, zoowel als de optimistische eudaemonologie, moet stranden op de vragen, wat de voorafgegane geslachten in hunne vaak beestachtige onzedelijkheid kunnen geacht worden te hebben aan een ideaal van zielenadel, dat als te eeniger tijd in de toekomst verwezenlijkt wordt gedacht, en in welken zin de dieren, die dan toch ook leden der schepping zijn, aan zulk een 'positief' werelddoel iets zouden hebben. Kan het lijden der tot onderlinge wreedheid geschapen dieren door een alleen op menschen berekend ethisch werelddoel gerechtvaardigd worden? Men spreke daarom ook al niet van een optimisme in ethischen zin, al was het maar alleen om den vreeselijken hoop gemeenheid, die zich elk oogenblik in de daden van de meerderheid der menschen lucht. 'Doch al was de wereld nog tienmaal onzedelijker dan zij is en zij bevond zich daar wel bij, dan zoude men niet kunnen zeggen, dat haar niet-zijn te verkiezen ware boven haar zijn en dus het pessimisme gelijk had.'[1)] De moraal is eene vaan, welke wij allen naar onze beste kracht behooren te volgen, wanneer wij achting willen koesteren voor ons zelven, maar zij kan het pessimisme niet tot optimisme maken, evenmin als omgekeerd.

Verheven is het ideaal der volmaakte en werkdadige liefde, verheven het ideaal der volmaakte zedelijkheid. Doch de waan, als zoude de zedelijkheid der menschen op zich zelve werelddoel wezen, en wel niet wegens eene met haar verbondene gelukzaligheid (want dan ware deze het doel en de zedelijkheid slechts middel), maar onafhankelijk van den gelukstoestand der individuën, heeft bij nader toezien in het

1) E. v. Hartm., *Neukantianismus, Schopenhauerianismus und Hegialianismus* (1877), blz. 109.

geheel geen zin. Ook een ethisch optimisme is een doodgeboren kind. Men kan de zedelijkheid niet als een onafhankelijk en positief goed beschouwen, en het ware een wreede God, die met voorbedachten rade deze wereld vol angst en nood en strijd hadde geschapen alleen 'opdat er zedelijkheid zij', of liever allengs ontsta, onder eenige weinige bevoorrechte levende wezens, hoedanige nog wel meer tot verscheuren dan tot verscheurd worden bestemd zijn. Neen, niet doel op zich zelf is de zedelijkheid, die overigens zoo schoone tegenpool der aanvankelijke zelfzucht; eene toewijding aan het geheel, als tegenhanger der oorspronkelijk uitsluitende zelfbeaming, verkrijgt eerst zin op den eenmaal bestaanden, en in zijne irrationaliteit te negeeren, grondslag der werkelijkheid, als *middel* dus tot opheffing van *verkeerdheden*, welke tegelijk met die werkelijkheid gegeven zijn. De diepste zin en beteekenis der zedelijkheid, het nevelachtig verschiet waarop zij henenwijst, kan dan alleen de opheffing der werkelijkheid zelve wezen, al zien wij in onzen aioon voorloopig nog geen hoe en geen wanneer, al is hier de concrete conceptie bij de algemeene en schematische logica verre ten achter. Overigens kan natuurlijk de zedelijkheid in geen geval zoo iets als een enkel algemeen menschelijken zelfmoord beteekenen, want behalve dat dit eene zelfzuchtige en laffe desertie zoude zijn van den post, waarop de Voorzienigheid ons noodig heeft ter bereiking van het algemeen doel, zoude het ook in geen opzicht aan het Al iets baten, maar veleer vertraging insluiten van verlossing. Zelfs 'wanneer *alle* menschen zonder uitzondering erin toestemden, een gezamenlijken zelfmoord der menschheid te begaan, dan zoude toch de ledig gewordene plaats van den mensch op aarde op nieuw bezet worden door dezelfde krachten, die reeds eenmaal tot het ontstaan des menschen leidden, zoodat er in den grond niets gewonnen ware.'[1)]

Staan wij, voor ons, dan pal op onzen post, in het vertrouwen op het voor *ons* alsnog onbereikbare einddoel; vervullen

1) E. v. Hartm., *Phän. des sittl. Bcw.*, blz. 594.

wij onzen plicht van trans-egoïstische toewijding, waar ons verstand dien als voorloopig voorhanden aanwijst. Doen wij dit, ook zonder ons zelven wijs te maken, dat wij daarmede eenigerlei 'positief' einddoel najagen: dat ware eene nieuwe soort van hersenschim. In laatsten, in allerlaatsten aanleg is ook de zedelijkheid niets positiefs. 'Zedelijkheidsbegrippen zijn alleen uit de onderlinge verhouding van individuën afgeleid; ze over te dragen van de partieele individuën op de wereld als geheel, of zelfs op het daaraan ten grondslag liggende Wezen, wil zeggen, dat men ze tegen hunne beteekenis in gebruikt. Ieder ethisch oordeel over de waarde der wereld als geheel, of ook over het daaraan ten grondslag liggende Wezen, is daarom onlogisch en tegenstrijdig, terwijl een eudaemonologisch oordeel betreffende het Heelal als inbegrip van met gevoel begaafde individuën, niet alleen gerechtvaardigd maar zelfs vereischte is.'[1)] Absoluut werelddoel kan en mag ook de zedelijkheid niet wezen, daar men de namelooze wereldellende der elkander dooddringende wezens niet vermag te herleiden tot eene ethische kategorie als algemeenen verklaringsgrond. Nogmaals: het zedelijk-heidsbegrip, één met de formule 'zelfverloochenende toewijding aan het geheel', kan alleen zin hebben binnen den eenmaal existenten maar inwendig veranderlijken en tot opheffing bestemden kring der voorhandene centra van individueele werkzaamheid; alle zedelijkheid staat in den dienst van een einddoel, dat boven en buiten alle werkzaamheid ligt; zij is dus betrekkelijk en daarom in ieder bepaald geval ook geheel afhankelijk van het op het oogenblik bereikte stadium in de zelfontplooiing der kosmische logica.

Heeft alzoo de wijsgeer een zoogenaamd ethisch optimisme beslist af te wijzen, waar het geldt de waarde des levens in den algemeenst kosmischen zin des woords, dan wil dit, zooals ik tegelijk in het licht heb trachten te stellen, hoegenaamd toch niet zeggen, dat niet de kategorische imperatief van absolute zedelijkheid ('Wijd u onbaatzuchtig aan

1) E. v. Hartm. *Neukant. Schopenh. und Heg., blz.* 109.

het geheel!') de hoogste levensnorm is voor het eenmaal tot natuurfactor geworden individu. Integendeel, onbaatzuchtige toewijding aan de veelsoortige belangen onzer omgeving is het richtsnoer, dat elk edel denkend mensch bij voortduring voor den geest zal staan. Men bedenke, hoe weinig zielevrede de voor zich zelven levende uitteraard bejagen kan. 'Wie zijn leven hiermede waant te kunnen vullen, dat hij de vervulling zelve zijns levens tot levensdoel maakt, die ziet zich smadelijk bedrogen; wie daarentegen afziet van zijn eigen leven en zich ermede vergenoegt voor anderen te leven, dien gewordt van zelf, wat de andere te vergeefs poogde te bejagen, - natuurlijk niet eigenlijk *geluk*, maar toch de vulling des levens met eenen inhoud van duurzame waarde, welke niet onder de hand wegbrokkelt. Zoodoende eerst erlangen wij eene houdbare uitlegging van de oorspronkelijk in ebionitischen[1)] en transcendent-eudaemonistischen zin bedoelde evangelische spreuk. 'Wie zijne ziel (d.i. zijn Ik) liefheeft, die zal haar verderven; wie echter zijne ziel haat, zal ze behouden.'[2)] 'De geheele rijkdom des levens staat in rechte reden tot den rijkdom aan smarten waaraan men zich blootstelt, en die men van het noodlot gewillig aanneemt.'[3)]

Naar ik hoop, zal het langzamerhand den lezer helderder tot bewustzijn zijn gekomen, in welke dubbele spits wijsgeerige bespiegelingen bij beginselvast doordenken moeten uitloopen ten opzichte van de waarde en het doel des levens. Besliste resignatie in elken hedonisch-axiologischen zin des woords, bij nederig vertrouwen op de Voorzienigheid in

1) De *Ebionieten* beschouwden Jezus nog als mensch en achtten hem den zoon van Jozef en Maria; zij hielden zich aan de Joodsche gebruiken, verwierpen de brieven van Paulus en noemden den heidenapostel eenen afvallige van de wet. Zij gebruikten alleen een 'evangelie volgens de Hebreeërs' en hechtten aan de anderen weinig waarde. Hunnen naam ontleenden zij aan het Hebreeuwsche *ebion* = armoedig. Zie de *Kerkelijke Geschicdenis* van Eusebius (265-338), III. 27 en VI. 17.
2) E. v. Hartm., *Phän. des sittl. Bew.*, blz. 595.
3) T.a.p., blz. 39.

rationeel-teleologischen zin. Zelfverloochening van het phaemenale ik en zijne eigenliefde, bij werkdadige toewijding aan het planmatig verloopend natuürproces buiten ons. Onbaatzuchtige werkzaamheid voor het groote geheel naar ons beste weten en de voorloopige eischen des oogenbliks, en dit in het besef der bovenzinnelijke wezensgemeenschap tusschen de gezamenlijke individualiteiten, die allen niet dan integrante centra zijn, waarin de absolute Geest door de onderlinge werking der tegenstellingen op overwegend smartelijke wijze tot alsnog sporadische zelfbezinning geraakt. Werkdadige belangstelling in het groote en tragische doel der algemeene ontwikkeling van bewustzijn en zelfbezinning, als welke voorloopig voor ons het duidelijkste oogmerk is, dat de Natuur in ons, menschen, nastreeft, en waaraan wij krachtig moeten medewerken, als aan het eenige 'positieve' doel, dat wij ons kunnen denken. Voortdurende opmerkzaamheid daarbij op de gelegenheden tot stelselmatige en oordeelkundige leniging, zij het ook nimmer tot opheffing of wegneming, van den uit het feit zelf der individualisatie voortspruitenden algemeenen nood. Daadwerkelijke toewijding, om kort te gaan, aan het dubbelzijdige ideaal van *volmaakte Redelijkheid en Liefde*, dat wel niemand onzer voor zich zelven vermag te verwerkelijken of zelfs zuiver te denken, maar dat daarom niet minder invloed kan erlangen op onzen handel en wandel, en ons allen in verschillende graden van duidelijkheid voor den geest zweeft als de poolster van ons levenspad.

Men hoort menigmaal beweren, dat de leer der pessimistische wijsgeeren, bij beginselvaste beaming, tot zelfmoord leiden moet. Eene zienswijze van ploerten! Tot zelfmoord moet zij leiden, ja, in den zich zelf en niets dan zich zelf zoekenden enghartigen lafaard, die zich geen ander doel vermag te stellen dan eigen streeling en zingenot, kome er van de rest om hem henen wat ervan komen wil! *Die* lieden moeten soms door eene sterk gevoelde wanhoop aan eigen positief geluk tot zelfmoord geraken, maar niet hij, in wien een vonk van hoogere en edelere gezindheid gloort!

Wie het vermogen in zich bespeurt eener, zij het ook slechts geringe, werkzaamheid voor trans-egoïstische idealen, zal door eene tragische wereldbeschouwing veeleer des te bescheidener worden gestemd in zijne persoonlijke eischen aan het leven, en te meer worden gewezen op den zedelijken eisch, om werkzaam te zijn voor *anderen*, zonder verwachting van hedonisch loon. Neen! 'het ware pessimisme, dat wel de bereikbaarheid van positief geluk in ieder opzicht loochent, maar de bereiking leert van den betrekkelijk dragelijksten levenstoestand door een zedelijk gedrag, en dat tegelijk de overtuiging van de onophoudelijk voortschrijdende ontwikkeling der menschheid en des Heelals niet uit- maar insluit, vereenigt juist in zich de noodige zielkundige en verstandelijke voorwaarden tot het mogelijk maken eener offervaardige overgave der persoonlijkheid aan den providentieelen wereldloop, aan het proces m.a.w. der voortschrijdende verwerkelijking van het religieus-ethisch idealisme, evenals ook alleen de wijsgeerig pessimistische wereldbeschouwing de grondslag is, waarop dit idealisme zuiver en rein gedijen kan.'[1)]

Vatten wij het pessimisme op in echt wijsgeerigen zin, dan zullen de Waarheid en de Liefde voortaan onze eenige idealen worden in den reinen en strengen zin des woords. In hunne zuiverheid hebben die twee gedachten met individueel genotbejag niets te maken, zij het ook dat incidenteel juist deze doeleinden menigmaal de schoonste en verheffendste oogenblikken verschaffen aan hem, die in zijn streven niet zich zelven *zoekt*. Storen wij ons niet aan de drogredenen derzulken, die in een zoo opgevat levensdoel slechts eene soort zien van *verfijnd egoïsme*, en in het elegisch gevoel van zelfbevrediging over verhooging van eigen verstandelijk en zedelijk peil, bij alle smartbarende onderdrukking van slechte neigingen, een hedonisch aequivalent willen vinden van hun eigen, op het welzijn van niets buiten hen gericht, geluksbejag! Storen wij ons ook niet aan de skeptische houding van hen, die het ideaal van volmaakte deugd om

1) Ed. v. Hartm. *Zur Gesch. u. Begr. des Pess*. blz. 99.

zijne *onbereikbaarheid* voor niet veel meer dan eene hersenschim vermogen te houden: eene hersenschim is de deugd, ook in dien zin, niet. Voorzeker valt het toe te geven, dat het der groote meerderheid onzer medemenschen met niet veel anders waarlijk ernst is, dan met eten, drinken en geslachtsgenot, en dat de verlangde zelfverloochenende toewijding aan het geheel, streng genomen, slechts een 'ideaal' is, dat als zoodanig wellicht nog door geen sterveling ter wereld in volmaakt onbaatzuchtige plichtsvervulling is verwerkelijkt, - 'gelijk geschreven staat: er is niemand rechtvaardig, ook niet één.'[1] *Als* ideaal echter, tot hetwelk een iegelijk in meerdere of mindere mate vermag te *naderen*, kan en moet zij vastgehouden worden, en is dan alles behalve zonder invloed op de zuivering onzes wils. Een begrip te verklaren voor een ideaal, is volstrekt hetzelfde niet als het te verklaren voor eene hersenschim; veeleer weten wij allen, welke machtige factoren de door den mensch nagejaagde idealen in de geschiedenis der aarde ten allen tijde geweest zijn. Wat zijn een groot gedeelte der steeds veranderende aardsche toestanden anders dan benaderende verwerkelijkingen van idealen, die in hunne volstrektheid aan onzen greep ontsnappen? Het ideaal eene hersensehim, omdat het niet te verwerkelijken is? 'Het is niet werkelijkheid, ja, maar een gelouterd, van de onzuiverheden der toevalligheid gereinigd vóórbeeld voor de werkelijkheid; het is een voortbrengsel des gééstes, doch niet een willekeurig maar noodzakelijk voortbrengsel ervan; het is niet waarheid, want de waarheid is slechts het gedachte beeld der werkelijkheid; doch het is méér dan waarheid, wijl het beter dan de werkelijkheid is. Het is echter ook geene hersenschim, want het wordt immers dagelijks verwerkelijkt; het wordt slechts niet *als* ideaal verwerkelijkt, omdat het zich bij de verwerkelijking aan duizend hindernissen stoot, door doornen en struikgewas van het waas op zijne vleugels beroofd en met het slijk der werkelijkheid bespat wordt.'[2]

1) Rom. VIII. 10.
2) E. v. Hartm., *Phän. des sittl. Bew.*, blz. 146.

Het is eene schier onvermijdelijke zaak, dat bij alle inspanning tot voldoende toelichting en voorkoming van misverstand eene wereldopvatting als de hier voorgedragene, met hare bankroetverklaring van alle op eigen genietingen gerichte zelfzucht, in de hoogste mate tegen de vleug gaat bij allen, die zelve nog in de begoochelingen van den Sansara bevangen zijn. Zelfs wijsgeeren van beroep, in stilte gebeten op de 'negativiteit' onzer wereldbeschouwing, doch onmachtig hunnen lezers of hoorders het optimisme voor te demonstreeren, trachten daarom den stand der axiologische vraag te verduisteren, door bijv. met een voornaam gezicht te verklaren, dat voor den deskundige alle axiologie maar gekheid is, en optimisme en pessimisme in waarheid gelijkelijk gegrond en ongegrond zijn, doordat zij uiteráard geheel aan het subjectief believen der betrokken individuen zijn overgelaten,[1)] Eene gemakkelijke wijze, om zich met behoud van deftigheid op een goedkoopjen van een onwelkom vraagstuk af te maken, en die bovendien het voordeel heeft, dat men ze op alle mogelijke onwelkome disputen gebruiken kan als 'passe-partout.' Den schrijver dezer verhandeling zoude een dergelijk voornaam equilibrium meer ontzag inboezemen, konde men tegenover het pessimisme ook wijzen op aannemelijke theodiceeën; wat in *die* richting echter te leveren is, kan men reeds leeren uit Kant's verhandeling '*Over het mislukken aller wijsgeerige pogingen in de Theodicee* (1791).' Wat beteekent het optimisme van eenen Leibniz tegenover het groote feit, dat de opvatting des levens bij schier alle andere groote denkers, ook bij den anders zoo agnostisch gezinden Kant bijvoorbeeld[2)] van overwegend tragischen aard is geweest? Niets dan eene ontduiking der discussie is het, wanneer men zich van sommige zijden met de leus: 'Alles subjectief!' van het axiologisch vraagstuk tracht af te maken. Voorzeker, tot eene algebraïsche formule kunnen

1) Zoo bijv. Fritz Schultze, in het tweede deel zijner *Philosophie der Naturwissenschaft* (1882).
2) Zie E. v. Hartm. *Zur Gesch. u. Begr. des Pess.*, blz. 1-64.

wij onze meeningen omtrent de onderlinge verhouding van stemmingen en gewaarwordingen niet herleiden; doch weinig kosmologische meeningen, ook in de natuurwetenschap, zullen in dien zin strikt zeker en vaststaande mogen heeten. Zoude zij er echter minder een droevig natuurfeit om zijn, de doodsangst der door den leeuw gejaagde en aan stukken gereten gazelle, wijl zij voor het betrokken dier wat men noemt subjectief is en wij ons die alleen bij wijze van hypothetische overdracht vermogen voor te stellen? Hij die zoo spreekt, houde op met alle poging om anderen te overreden, en bedenke, dat hij bij géén probleem ter wereld rechtstreeks iets anders dan zich zelven heeft. Subjectief, wel zeker! Men redeneere toch eerst eens op zijne beurt de akelige gevolgen weg van den voor het geheele natuurverloop essentieelen strijd om het bestaan, eer men op voornamen toon de axiologische vraag opheft door een glimlachend en schouderophalend uitspreken: 'Subjectieve meeningen en stemmingen!' Waarom zoude de subjectiviteit des gevoels ons verhinderen, om bij benadering met ons verstand vast te stellen, wat in de gewaarwordingen der overige levende wezens de overhand heeft? Berust niet *alle* levenswijsheid en menschenkennis op de stille onderstelling, dat wij in ons eigen binnenste het middel vinden om vreemde gewaarwordingen en gedachten bij analogie te begrijpen, op de onderstelling m.a.w. dat alle bewustheid door hare bovenzinnelijke wezensgemeenschap gelijkslachtig is? De axiologische beöordeeling des levens zoude niets dan eene vraag van zuiver persoonlijke gewaarwording en stemming zijn? Weinig eer voor wie dat beweert! 'Hij die volhoudt, dat het menschelijk oordeel over het gewicht der gewaarwordingen van genot en smart niet los is te maken van stemmingen, beweert daarmede, dat hijzelf zoodanig door stemmingen wordt beheerscht, dat hij niet eens heldere oogenblikken heeft.'[1)] Wil men wegens het onvermijdelijk hypothetisch karakter aller transsubjectieve kennis het agnosticisme huldigen, het zij zoo, doch men zij dan beginselvast

1) Ed. v. Hartm. *Zur Gesch. u. Begr. des Pess.*, blz. 71.

en spreke niet meer, ook op ander gebied, van de Natuur en zijne medemenschen, alsof men óóit rechtstreeks iets anders dan eigen bewust zijnsinhoud leerde kennen. Doch genoeg van dit beroep op de subjectiviteit des gevoels, van dit insinueeren van dyskolie bij de pessimistische philosophen. Juist de gedachte aan zulk een insinueeren zoude ons persoonlijk te bitter kunnen maken, wanneer wij den tegenstander, bij wien *dat* dan natuurlijk ook persoonlijke karaktertrek is, zoo weinig gewicht zien hechten aan het heer van ziekten en zorgen en rampen, dat de overige menschheid teistert, aan de millioenen proletariërs, die omkomen schier van honger en ellende, en aan de tallooze dieren, die slechts geboren zijn om gejaagd te worden en verscheurd! Bitter *gestemd* zoude men juist worden tegenover den onverschilligen agnosticus, bij de gedachte aan het groote, het massieve, het akelige, het onuitroeibare feit van den alomtegenwoordigen strijd om het bestaan!

De zoogenaamd hoogere en kritische terughouding van philosophie-professoren, die het niet deftig en voornaam achten, *pessimistische* philosophen te zijn, is reeds geoordeeld door het feit, dat de overgroote meerderheid der menschen aan ingeboren *nijd* lijdt en afgunst, eene waarheid, waarmede de onbehaaglijkheid des levens van zelve gegeven is. En wijst niet ook de waarheid, dat voor ons menschen het *geduld* zoo noodig en nuttig is, op eene vrij treurige hoedanigheid der wereld. Arme koningen der aarde! Hij die waant, dat pessimistische en optimistische argumentaties elkander neutraliseeren, denke maar eens aan Dante en vrage zich af, waarom diens Hel zoo flink, zijn Hemel zoo flauw moest uitvallen?[1)] De beroemde dichter vond op onze aarde natuurlijk veel meer gegevens voor de eerste dan voor de laatste schildering.

Elk optimisme moet ten slotte uitloopen op de erkenning eener ontzaglijke hoeveelheid botheid, wreedheid, smart en wansmaak in het grootste deel der ons bekende levende

1) Wij deelen deze meening over Dante's Paradiso niet,
RED

schepping, gevolgd door een rhetorisch ingekleed: ‘en desalniettemin.’ Voor hem, die doordenkt, wijst reeds het feit zelf der individualisatie, met zijne onvermijdelijke gevolgen van onderlinge botsing der afzonderlijke functiën, vrij duidelijk op het karakter van den gevoelstoestand, welke in het Heelal de overhand hebben moet. Angst en onrust vormen in het leven den grondtoon des gemoeds. Te allen tijde heeft dan ook de levensopvatting van groote dichters en wijsgeeren een tragisch karakter gedragen, en zelfs Hegel was eigenlijk pessimist, met dien verstande alleen, dat hij in zijne betoogen de gevoelszijde onzes bestaans als ‘beneden de waardigheid der Idee’ bijna doorloopend buiten bespreking liet.[1)] Het is geenszins voor niet, dat de behoefte aan verlossing een der hoofdfactoren uitmaakt in het zoogenaamd godsdienstig bewustzijn,[2)] en wie dieper ziet, bespeurt dat eene tragische axiologie zelfs de onontbeerlijke vooronderstelling is van elke waarlijk edele en zedelijke gemoedsontwikkeling, dat er in het begrip eener zucht naar vermaak zelfs iets onedels en onwaardigs schuilt. ‘Alle godsdiensten, welke eene aanmerkelijke inwendige en zedelijke werking hebben uitgeoefend, hebben zich van meer of min pessimistische vooronderstellingen bediend, om de dikhuidige zelfzucht eeniger mate tot rede te brengen’;[3)] zonder pessimisme is niet eens godsdienstig gevoel mogelijk, gelijk nog door het volgende in het kort worde verduidelijkt.[4)]

De oorspronkelijke drang, die aan alle levensontvouwing ten grondslag ligt, de zucht naar zelfbehoud, moet in zijne ethische beteekenis van zelfzucht of egoïsme ten grondslag liggen ook aan alle in den natuurmensch zich openbarende

1) Conferatur prof. Joh. Volkelt, *Das Unbewusste und der Pessimismus* (1873), blz. 246-255.
2) ‘Alle godsdienst is pessimistisch; zijn diepste grond is behoefte aan verlossing.’ Prof. W. Windelband, *Geschichte der neueren Philosophie*, 1e deel (1878), blz. 111.
3) E. v. Hartm., *Phän, des sittl. Bew.*, blz. 52.
4) Vgl. E. v. Hartm., *Das religiöse Bewnsstsein der Menschheit im Stufengange seiner Entwlcklung* (1882), blz. 25 vlg., alsmede diens *Religion des Geistes* (1882)

ontwikkeling van godsdienstig leven; oorspronkelijk immers is de zelfzucht eenvoudig albeheerschend, en zelfs heden is nog de grondtoon der overgeleverde Christelijke gezindten de zorg voor het eigen lieve heil. De mensch bespeurt aldra, dat zijn streven naar eigen geluk in zijn welslagen afhankelijk is van onberekenbare factoren buiten hem, - de machten der Natuur - en dat het dus bij gelegenheid kan worden verijdeld. Hoe meer nu de mensch zijne hulpeloosheid gevoelt tegenover de natuurmachten; hoe meer hij beducht raakt voor inbreuk op de regelmaat in het feitenverloop dat den grondslag zijns levens vormt: te meer ook zullen zijne overdenkingen gericht zijn op bedoelde onberekenbare zijde in de werkingen der natuurmachten, overmits zijn bestaan ieder oogenblik door deze laatste wordt bedreigd. De kinderlijke zelfzucht van den natuurmensch stelt alles ter wereld in betrekking tot hemzelven en zijne belangen, en laat aanvankelijk de gedachte aan buiten hem liggende doeleinden in het geheel niet opkomen. Op dezen trap van ontwikkeling vermag de mensch dan de weldadige en schadelijke werkingen der omringende en op kinderlijke wijze als bezield gedachte Natuur alleen in den zin van wisselende en op hem gerichte *stemmingen* der natuurmachten op te vatten. In verband met het aanhoudend instinctmatig streven naar eigen geluk en het bewustzijn zijner onmacht om het uit eigen kracht te bereiken, verwekt deze voorstelling in hem den wensch om in nadere *betrekking* tot die machten te geraken en door zijne eigene houding in smeekingen, offers en dergelijke hunne vijandschap te doen verkeeren in welwillendheid. Zoodra de mensch zich zoo stelt tegenover de natuurmachten, op de gedachte waaraan hij door zijne waarnemingen is geraakt en waaraan dan zijne verbeelding concreteren vorm verschaft, houden zij op, enkel natuurkrachten te wezen en worden *goden*, een ommeslag waardoor ook des menschen geheele verhouding tot dezelve van bijzonderen, d.i. godsdienstigen, aard wordt. Uit het hier gezegde vloeit o.a. voort, dat van de voorwerpen der godsdienstige vereering onderscheidene definities kunnen gegeven worden, definities welke

formeel onderscheiden, maar wat hun inhoud belangt, van gelijke beteekenis zijn. Men kan zeggen: de goden zijn producten van den drang naar geluk; het zijn scheppingen der vrees, der hoop, of ook, het zijn transcendente projecties van menschelijke wenschen. Daar de hoop ook een wensch is en iedere wensch ontevredenheid insluit met het tegenwoordige, een toestand dus waaruit men bevrijd of *verlost* zoude willen raken, is alle godsvoorstelling in laatsten aanleg alleen af te leiden uit 's menschen ingeboren *behoefte aan verlossing*, uit zijne natuurlijke hoedanigheid alzoo. welke hem steeds aandrijft om het geluk te zoeken en nooit in staat stelt, dit met eigen middelen te bereiken. Ware het menschelijk leven vrij van lijden, of bezat de mensch het besef en de kracht om zich zonder onzichtbare hulp van zijn lijden te bevrijden, de godsdienst zoude nooit ontstaan zijn. M.a.w.: *Het pessimisme in den ruimsten zin des woords is onontbeerlijk postulaat van het godsdienstig bewustzijn*, en daar het laatste van zijne zijde weder de grondslag is voor alle waarlijk *zedelijke* bewustheid, in hare hoogste, *algemeene* verlossing verlangende, beteekenis, zoo is ook de ware zedelijkheid alleen bij de onderstelling eener pessimistische wereldbeschouwing denkbaar. Het pessimisme, naar behooren opgevat, leidt tot zelfverloochenende belangstelling in het verlossing behoevende Geheel; door de overschrijding van het als verschijnsel gegevene - het Al is nimmer als object ‘gegeven’ - en de opneming eener transcendente, op het Absolute gerichte beteekenis, valt het daarom met den godsdienst tezamen.

Verbonden met het *medelijden*, dat op het duistere gevoel van algemeene wezensgemeenschap met den lijdenden natuurgenoot berust, leidt de behoefte aan verlossing den mensch tot zelfverloochening van het Ik, nog eer hij heeft ingezien, dat zijne persoonlijke vrijheid alleen in de uitsluitende en volstrekte afhankelijkheid van God bestaat en eene essentiëel persoonlijke autonomie dus illusie is. Daarom kunnen wij zeggen: de godsdienst is een gevolg der zelfzucht, maar een gevolg, dat reeds in het eerste oogenblik van zijn optreden

zijnen grondslag verloochent, of liever alleen ontstaan kan door de opheffing van den grondslag zelven en de (aanvankelijk bijna onbewuste) substitutie van een transegoïstisch voorwerp van belangstelling. Deze stand van zaken is wel geschikt om ons de wijsheid der Voorzienigheid te leeren bewonderen, ook in den godsdienstigen ontwikkelingsgang der menschheid, daar een met zoo eenvoudige middelen gemaakt begin zich toch doet kennen als toereikenden grondslag voor de geheele volgende opklimming van het godsdienstig bewustzijn der menschheid tot zijne tegenwoordige hoogte in de metaphysische formules van den panpneumatisch of idealistisch-dynamisch gezinden wijsgeer.

Het zal na het voorgaande wel geen verder betoog meer behoeven, dat men zoude dwalen, indien men het wijsgeerig pessimisme der 19e eeuw voor een ziekelijke vrucht wilde houden van de verkeerde overbeschaving in den jongsten tijd. Alleen de min juiste naam is nieuw, en de levensopvatting van een Spinoza, Kant, Fichte of Schelling was even beslist tragisch als de hier voorgedragene wereldbeschouwing.[1)] Deze heeft met persoonlijke dyskolie weinig of niets te maken en dringt zich zoozeer aan alle denkende geesten op, dat reeds onder de kinderlijk optimistische Hellenen een Aristoteles geen hoogeren eudaemonologischen levensvorm wist op te stellen, dan het voor den genotjager vrij trooste-looze voorschrift: ‘De wijze tracht naar vrijdom van smart, niet naar genietingen.’[2)] En tot welke axiologische slotsom het antieke hedonisme in Hegesias geraakte, is den geschiedkundige welbekend.

In weerwil van het eventueel bestaan eeniger zondagskinderen onder de kleine minderheid van ons geslacht, zijn wij wel genoopt om over het geheel op de vraag naar de

1) Als proeve van de wijze waarop in het algeméén het genie in zijn beste oogenblikken over de wereld en het leven denkt, beveel ik ter inzage aan: Max Seiling's *Perlen der pessimistischen Weltanschaung* (München 1886), eene kleine maar voor het doel toereikende bloemlezing.

2) *Ethica Nicomachèa* VII 11; blz. 87 in den tweeden band der Aristoteles-uitgave van Firmin Didot (Parijs 1850.)

hedonische waarde des levens het weemoedig antwoord te geven, dat het leven als ‘Selbstzweck’ eene mislukte zaak zoude zijn en er minder goed in is dan kwaad. In alle op individualisatie of onderlinge tegenstelling gegronde levensfunctie moet de som der wanbevredigingen van het streven grooter dan die der bevredigingen zijn. Zelfs in de beoordeeling des levens door hen, die bij aangeboren onverschilligheid het meest door de Fortuin begunstigd zijn, schuilt eene groote mate van zelfbedrog; ook bij den rijkste en domste en gezondste en hardvochtigste onzer heerscht meer zorg en bekommering dan voldaanheid, meer ontevredenheid dan genot, meer getob dan genoegen; en heeft men geen groote wederwaardigheden, dan schept men zich kleine grieven of zorgen, die praktisch op hetzelfde nederkomen, en dit wijl de voorwerpen onzer wenschen slechts de onmisbare voorwendsels voor de akelige behoefte zelve om te wenschen zijn. Kortom, ‘de pessimistische opvatting des levens, welke men de negatieve wereldbeschouwing kan noemen, wijst het leven *als zoodanig* in iedere zijner mogelijke gestalten af, wijl zij heeft leeren inzien, dat het leven in elken vorm met overwegend leed is behept en de jacht naar geluk op begoochelingen berust, die van het standpunt der individueele eudaemonie genomen op niets dan foppage uitloopen.’[1)] Zij beschouwt voor het zelfbewuste individu den levensregel van zelfverloochenende toewijding aan zijne plichten als het zedelijk richtsnoer dat onvoorwaardelijk op den voorgrond dient gesteld te worden, doch acht de smarten der gezamenlijke levende wezens daarom nog geenszins gerechtvaardigd in optimistischen zin, wanneer men van sommige zijden een dianoëtisch of ethisch werelddoel onderstelt, den providentieelen eisch m.a.w. ‘dat er kennis of liefde zij.’

Onder hen, die voor materieelen rampspoed betrekkelijk behoed blijven, doch daarbij, ook ondanks eene zekere blijmoedigheid van gestel, bespiegelend doorzicht en diepte van gevoel genoeg bezitten om de ijdelheid en hartbeklemmende

1) Ed. v. Hartm., ‘*Phän. des sittl. Bew.*,’ blz. 40.

hoedanigheid van al het tijdelijke te leeren doorzien en met het algemeene lot van al wat leeft te sympathiseeren, wordt de waarheid der negatieve wereldopvatting bewust in den vorm van een onbeschrijfbaar haken naar het onbekende Absolute, het definitieve, een haken, dat eene niet onder woorden te brengen wanbevrediging insluit met al hetgeen de werkelijkheid in hare veranderlijkheid en vergankelijkheid vermag op te leveren. Juist zij, die zich gedurende hunnen levensloop het best en trouwst van hunne plichten hebben gekweten, verlangen, bij alle welvarendheid en dankbare waardeering van het goede des levens, het meest naar aflossing en rust, en het zijn gewoonlijk niet de edelste en meest beteekenende exemplaren van ons geslacht, voor wie het verlaten dezer wereld de meeste verschrikkingen heeft, - waarmede hier geen woord gezegd zij ten gunste derzulken, die in eene vuig zelfzuchtige wanhoop aan de genietingen des levens zich door zelfmoord onttrekken aan dikwijls zeer duidelijke verplichtingen tegenover huisgezin en maatschappij. Maar dit laatste neemt niet weg, dat juist een man, zoo ijverig en geestdriftig als de groote heidenapostel ten laatste moede werd; dat hij wenschte ontbonden te worden en bij den Heer te zijn[1)]; en wie eenige levenswijsheid heeft opgedaan, zal moeten erkennen, dat eene zoodanige stemming het einde is van alle streven in hen, die met hun denkvermogen hoog genoeg staan, om een ruimen en onverduisterden blik te leeren slaan op het leven en zijne innerlijke waarde. Om pessimist te worden in den wijsgeerigen zin des woords, behoeft men geene groote rampspoeden te verduren, noch ook bijzonder zwartgallig te wezen, en er zijn weinig schrijvers van beteekenis, bij wie men niet het besef van de ijdelheid des levens aantreft in den een of anderen vorm. Hier

1) *Philipp. I*, 23. ‘De echtheid van den brief aan de geloovigen van Philippi is niet werkelijk wederlegd. In dezen brief hebben wij den zwanenzang van Panlus. -.- Dit alles is waarheid en geen namaaksel.’ Professor Adolf Hilgenfeld, *Historisch-kritische Einleitung in das Neue-Testament* (Lpz. 1875) blz. 347, 348.

zij alleen herinnerd aan de woorden van Faust's bijtenden metgezel, - ‘des Pudels Kern’:

> Vorbei und reines Nichts - volkommen Einerlei!
> Was soll uns denn das ew'ge Schaffen?
> Geschaffenes zu Nichts hinwegzuraffen!
> ‘Da ist's vorbei’, was ist daran zu lesen?
> Es ist so gut als wär' es nicht gewesen,
> Und treibt sich doch im Kreis alsob es wäre.
> Ich liebte mir dafür das ewig Leere.

De wereldbeschouwing der toekomst zal in eudaemonologisch opzicht peïoristisch zijn: dit kunnen wij, ook zonder groote zienersgaven te bezitten, vrij veilig voorspellen. ‘Voorzeker is de huidige strekking (d.w.z. het *bewust* voor oogen gehouden doel) der moderne maatschappelijke bemoeiingen hoofdzakelijk nog optimistisch, daar die bemoeiingen gedragen worden door den waan, dat het doenlijk is, eenen toestand van geluk te scheppen voor die klasse der menschheid, welke zich als het ongelukkigst voordoet. Zoo lang deze waan de massa's voortstuwt en prikkelt, is alles te verwachten van de onbeteugelde en ruwe kracht der menigte, die in het dwaze doel, zich in dit ondermaansche positief geluk te bevechten, alles moet verbrijzelen en vertrappen, wat schijnbaar tusschen haar en haar doelwit staat.’[1] Aan deze inbeelding voorzeker zijn de beter bedeelden van ons geslacht zelve schuld. ‘Zoolang deze laatsten de minder goed bedeelden in stoffelijke genotzucht, gelukbejag en optimistische levensopvatting voorgaan, kan de arme en ellendige onzer dagen evenmin tot eene andere leer geraken, en zal hij zich dus tot elken prijs den weg trachten te banen tot de goederen, waarvoor hij de geheele maatschappij zich in felle gejaagdheid ziet aftobben’[2] Doch de ontnuchtering is in aantocht met onwederstaanbare kracht. Wel schettert men nog

1) A. Taubert, *Der Pess. u. seine Gegner* blz. 114.
2) T.a.p. blz. 115.

velerwege over de gehoopte zegeningen van een toekomstigen en utopischen gelukstoestand, doch waar is reeds thans voor den man met inzicht de geluksvermeerdering, welke de moderne wetenschap en hare uitvindingen ons brengen zou? Voelen wij ons gelukkiger dan onze vaderen, omdat wij den stoom exploiteeren en de elektriciteit?

Voor velen is het reeds nu duidelijk geworden, dat het geheele verloop der menschelijke beschaving hierin bestaat, dat het individu van den dwang der anorganische natuurkrachten steeds meer bevrijd raakt, doordat het zich onderwerpt aan steeds grooter dwang van de zijde der menschelijke maatschappij. Dit verschiet nu moge logisch en intellectualistisch genomen zeer schoon zijn, maar het belooft weinig voor de aangenaamheid der stemmingen en gewaarwordingen in den mensch der toekomst. Veeleer ziet het er naar uit, dat wij op weg zijn, om in *verstandelijk* opzicht steeds hooger te stijgen, terwijl juist daardoor de *gemoeds* balans in steeds sterkere mate naar de negatief-hedonische zijde gaat overhellen. De psychische onvermijdelijkheid van een zoodanig samengaan zag trouwens reeds de Prediker in, toen hij uit de diepte van zijn antiek gemoed de zucht slaakte: ‘Daar is veel leeds in wijsheid, en wie kennis vermeerdert, vermeerdert smart.’

In allen gevalle, natuurstaat ofte wel beschaving, het menschelijk leven is en blijft een strijd om het bestaan met overwegende pijn en benauwdheid, een strijd tegen den dood, met de zekerheid dien ten laatste te verliezen. ‘Wanneer men uit het leven wegneemt wat der schoonheid dient, dan blijft slechts de behoefte, en wat is de behoefte anders dan een eisch tot afweer van den altoos dreigenden ondergang?’[1)] Wel verre intusschen, dat dit inzicht ons tot persoonlijk ontevredene menschen behoort te maken, zal een welbegrepen of wijsgeerig pessimisme ons voortaan dankbaarder doen zijn voor de lafenissen, welke de Voorzienigheid ons feitelijk

1) Schiller, in zijne briefwisseling met Körner.

nog vermag te doen geworden; wij zullen gelatener en bezadigder worden in onze levenseischen, door het besef van de onvermijdelijkheid des leeds en de gedachte aan de ellende van alle creatuur. En ook dat heeft zijne voordeelen. Een verstandige vogel, wanneer hij is opgevangen, beweegt zich in zijne kooi met gelatenheid, zooals deze het hem nu eenmaal veroorlooft; een domme vogel vliegt met den kop tegen de tralies en stoot zich ten bloede. Edele gelatenheid en bezadigdheid is een der eerste gevolgen van een ethisch toegepast pessimisme. 'Evenals de menschen leven, alsof er in het geheel geen dood ware en wel enkel hierom, wijl zij overtuigd zijn, dat elke poging om dien te ontvlieden volslagen nutteloos zoude blijven, zoo ook zullen zij praktisch zoo leven, alsof er geen leed bestond, zoodra slechts eerst het pessimisme de overtuiging in hen gewekt heeft, dat het leed, afgezien van den *vorm* waarin het zich voordoet, even onvermijdelijk is als de dood.'[1)]

Wat in deze verhandeling als wijsgeerig pessimisme wordt voorgedragen, heeft wel bezien een sterken karaktertrek van de praktische levensopvatting des Christendoms, eenen karaktertrek, die slechts gereinigd is van de hoop op loon of vergoeding in een beter leven hiernamaals, van de verongelukte en sophistische theodicee, met andere woorden. Onze wereldbeschouwing is zuiver Christelijke zedeleer, ontdaan van de omwindsels eener verouderde dogmatiek, en heeft zelfs in leerstellig opzicht met het Christendom dit gemeen, dat zij de wereld slechts laat ontstaan zijn, om weder te worden opgeheven. Doch zij verwerpt het pessimisme in de tweede macht, hetwelk door den Christen wordt beleden in de formule, dat er velen geroepen, maar weinigen uitverkoren zijn, een pessimisme, volgens hetwelk der meerderheid onzer ook hiernamaals onzeggelijke pijnen te wachten staan. Wij weten, dat niettemin juist het Christendom den mensch paait met

1) Ed. v. Hartm., *Zur Gesch. n. Begr. des Pess*., slot

eenen wissel op het Onbekende. Doch ook in een tweede leven hiernamaals ware het bewustzijn van iederen geest wederom met overwegend leed behept, zoodra slechts het betrokken wezen, op welke wijze dan ook, zich uitte en in den een of anderen zin werkzaam was. Eene zoodanige werkzaamheid nl. is niet denkbaar zonder den *wil* om werkzaam te wezen, en deze wil zoude terstond op hindernissen moeten stuiten, vermits geen handelen mogelijk is zonder een beletsel waaraan de betrokken wil zich verwerkelijkt. Bestond er daarentegen gééne werkzaamheid, geene, ook niet de geringste bestaansuiting des geestes: lag deze in onbeweeglijke en geheel belangelooze rust of werkeloosheid, dan weet ik niet, wat dezen toestand zoude onderscheiden van het Nirwana, hetwelk door hen, die in erbarmelijke enghartigheid nog aan eenen hemel voor ettelijke bevoorrechte menschen gelooven, zoo dweepziek wordt bestreden en verafschuwd.

Alle beloften eener vergoeding of bevoorrechting hiernamaals zijn slechts omkoopingsmiddelen van verdichte waarde, uitgedacht ten bate van wie kleingeestig en zwak van harte zijn. ‘Wie zelf van geestdrift voor de waarheid en reinheid zijner idealen doordrongen is, die kan zulk een omzien naar gehuurde strijders, zulk een angstig bewaken der tot omkooping der zwakken bestemde schatten verachten, en vol vertrouwen in de zege er op bouwen, dat de Idee niet zoo onmachtig is, dat zij zich niet uit eigen vermogen vermag door te zetten’.[1)] Die Idee, wij kennen haar thans: het is de volstrekt onbaatzuchtige toewijding aan de volmaakte Redelijkheid en de volmaakte Liefde, welke ons uit de verte wenken als de voorloopig nog in den nevel der toekomst gehulde tegenhangers van aanvankelijke redeloosheid en zelf-beaming. Men make zich toch, in strijd met die Ideeën, geene bekrompene verwachtingen meer, welke het verstand als zinloos, het hart als zelfzuchtig, veroordeelt! Om het gewaande persoonlijke leven hiernamaals tot stralenden en

1) T.a.p., blz. 98.

glansrijken tegenhanger te maken van het donkere en sombere ondermaansche, zouden wij den geest zooveel doenlijk zijne *zinnelijkheid* moeten trachten te ontnemen, want alleen daardoor zouden wij den toestand aan gene zijde des grafs, vergeleken bij den toestand hier, kunnen zuiveren en verfijnen. Maar wat blijft er zoodoende over van ons *ik*, dat *ik*, hetwelk wij immers wenschen te bestendigen en schadeloos te stellen? Alles valt immers daardoor weg, wat ons eigen geestelijk leven heeten kan: wetenschap en schoonheidszin, godsdienst, zedelijkheid en alle gemoedstoestanden der ziel, als liefde en haat, vriendschap en trouw, toewijding en vergeldingsdrang. Heft men onze aardsche organisatie op, dan heft men daarmede tegelijk ons vermogen op, om zich in aardschen zin voor iets anders te interesseeren; men wende en keere zich hoe men wil, de geheele som onzer bewustheid rust op voorbijgaand zintuiglijken bodem. Missen wij hiernamaals onze zinnelijke natuur ten gevolge eener algeheele purificatie, dan zijn wij dat niet meer, en kan de hemelsche heerlijkheid in Utopia geene vergoeding meer opleveren van ons sensueel ik, hier.

De wijsgeer verkondigt een verschiet van eeuwige rust, hetwelk volgens hem in zijne algeheele indifferentie een goed mag heeten tegenover de negatieve geluksbalans des levens. Men heeft deze leer te somber genoemd, en als eene zotte klucht laat zij zich voorzeker bezwaarlijk opvatten. Doch *troosteloos* en tot wanhoop voerend is niet de metaphysische leer, welke na den dood eene algemeene verevening belooft in volmaakte rust en daardoor de eeuwigheid maakt tot eenen diepen slaap, welke voor de onderscheidene monaden door den droom van slechts een ondeelbaar oogenblik is afgebroken: troosteloos is niet de leer, welke eene algemeene hereeniging aller monaden predikt in den bewusteloozen boezem Gods: - maar veeleer het oude christelijke geloof, dat de aardsche pijnigingen en beslommeringen in de oneindigste macht verheft door een verschiet van eeuwige, zegge eeuwige, martelingen hiernamaals. Hartbeklemmend is juist het geloof, dat voor de overgroote meerderheid alleen

de eindelooze folteringen, en slechts voor eenige weinige bevoorrechte geesten eene toekomst van ploertig persoonlijke zaligheid kent. Moge de philosoof het leven ook tragisch opvatten en het voor slecht en niet wenschenswaard verklaren, hij raakt toch ten minste niet aan het gelijkmakend karakter des doods, maar verzacht veeleer diens verschrikkingen; hij toont den dood als een stralenden kelk, dien de donkere maar verevenende hand van het Eeuwige den onzaligen stervelingen reikt; terwijl daarentegen het verouderd geloof der vermolmde christelijke kerkgenootschappen verschrikkingen stapelt op verschrikkingen en aan het feitelijk lijden der menschheid de nog veel geduchter pijnen toevoegt der verbeelding. Afgezien zelfs van de logica, waarop het natuurlijk voor den waarheidzoekenden mensch in de eerste plaats aankomt, moet, dunkt mij, ook wat het gemoed betreft, de wijsgeerige levensopvatting, bij al het tragische van haar karakter, in hoogeren graad sympathisch zijn dan de godsdienst der middeleeuwen, met zijne bedreiging van eeuwige en door God buitendien reeds van den beginne voorziene straffen, gericht tegen de groote menigte der nog zoo gezegd geroepenen, waaronder volgens Matth. XX: 16 zoo weinig uitverkorenen zijn. De bewering, dat men uit dien hoofde in vrees en beving zijne zaligheid moet bewerken,[1)] kon, vind ik, alleen in eene antieke slavenmaatschappij worden uitgedacht. Voorwaar, het zoude in God een non plus ultra van walgelijke ijdelheid moeten heeten, was het waar, dat Hij met voorbedachten rade een ontal van ellendige en overwegend tot slechtheid geneigde wezens had geschapen, om daaruit dan, na eene onafgebrokene onderlinge slachting, een klein publiek voor zijne heerlijkheid uit te kiezen, dat dan, onder het tandenknarsen der groote meerderheid van verdoemden, den partijdigen dwingeland toejuicht en applaudisseert. En dan praat men nog, van het standpunt der Christelijke orthodoxie, van den eisch der *liefde* tot God, terwijl

1) *Philipp. II*, 12.

toch, in plaats van sympathie voor zulk een Aziatischen alleenheerscher, slechts een oostersch ontzag voor zijne macht denkbaar is, eene macht die de God der Christelijke dogmatiek gedacht wordt als overwegend in pijnigingen en martelingen te gebruiken. Zonder zelfs den irrationeelen bouw en de voor de kritiek geen stand houdende geschiedenis dier dogmatiek te ontleden, moeten wij stellen dat niemand met hoofd en hart eenige ware *liefde* kan gevoelen voor eene Voorzienigheid, welke het ondermaansche voor dieren en menschen tot een tranendal maakt, en der menschheid bij uitsluiting de onsterfelijkheid heeft gegeven, alleen om de groote meerderheid ervan voor eeuwig te verdoemen. Bah! Zoo iets hebben alleen de antieke Semieten kunnen produceeren en kan onder Ariërs alleen door eene soort van zelfverblinding in het intervallum der semitiseerende middeleeuwen voor eerbiedwaardige openbaring gehouden zijn. Van dergelijke, door judaïseerende Christenen nog wel als eene blijde boodschap alom verkondigde, slavengedachten zeggen *wij* thans: Mochten ze toch voor goed in vrede rusten! *Onze* wereldbeschouwing stelt ons in staat om in ons religieus gevoel de ware sympathie voor den in allen en alles *lijdenden* God te paren aan het besef zijner alomvattende verhevenheid. Deze mogelijkheid van de handhaving eener beredeneerde en met gronden omkleede, gevoelvol algeestelijke natuuropvatting, ook na de vernietiging onzer kinderlijke en zelfzuchtige begoochelingen, hebben wij te danken aan het zuiverend en combineerend genie van Eduard von Hartmann, den beginselvasten protestant bij uitnemendheid. Bij dezen wijsgeer heeft de reiniging der Arische gedachte van alles wat specifiek Joodsch in het Christendom is, haar volledig beslag gekregen; bij hem treedt als beweegreden voor het zedelijk handelen 's menschen sympathie voor het lijdend Al, waarmede hij immers in zijn wezen tezamenhangt, in de plaats van het eigene individueele leed; eene sympathie, welke eene elegische en niet meer ruw en plat atheïstische stemming vermag te kweeken in allen, die voor de feitelijke onzaligheid eener wereld buiten hen zoo iets als onbaat-

zuchtig medelijden vermogen te voelen. Niet de mensch is het zoodoende, die in laatsten aanleg te verlossen valt: *ons* is het einde onzes leeds persoonlijk verzekerd, - neen, God zelf, de absolute Geest, moet verlost worden van den smart-barenden tweespalt, waarin Hij, door de individualisatie of onderlinge tegenstelling zijner uitingen, met zich zelven is geraakt.

Het Absolute in tweestrijd met zich zelf: ziedaar de formule, waartoe voorloopig in ons de overpeinzing des wereld-raadsels geleid heeft. De wijze, waarop de door mij hoogvereerde Berlijner denker die formule nader heeft uitgewerkt, is voorzeker niet vrij van wat men technisch aporieën en antinomieën pleegt te noemen - een gebrek, dat nu eenmaal allen uitkomsten van het discursieve denken schijnt aan te moeten kleven. Wie zal het Hartmann euvel durven duiden, dat hij de volstrekte waarheid niet gevonden heeft? Zal dit eene reden zijn om tegenover het relatief hoogere van *zijne* leer zich aan blijkbaar *inferieure* standpunten vast te klemmen? En het relatief hoogere heeft hij ons verschaft;[1)] wij vinden in zijn stelsel alle principieele uitkomsten der vroegere wijsgeerige stelsels als integrante bestanddeelen terug. Wij vinden bij hem het starre Zijn der Eleaten en den Herakliteïschen stroom der aanhoudende wording; de Platonische ideeën en de Aristotelische teleologie; de Paulinisch-Augustijnsche onvrijheid van den wil en de Pelagiaansche zelfdeterminatie;

1) Dit wordt tegen heug en meug zelfs door bestrijders toegegeven. Zoo zeide eenige jaren geleden de Wittenberger hoogleeraar Dorner: ‘De werken van E. v. H. over ‘het godsd. bew. in de stadiën zijner ontw.’ en den ‘godsd. des Geestes’ behooren beslist tot het voornaamste, wat op het gebied der wijsbegeerte van den godsdienst geleverd is. - Beschouwt men H's philosophie als evolutiesysteem, dan kan men hem den lof niet onthouden, dat hij de theorie der ontwikkeling ten einde heeft gedacht.’ *Theologische Studien und Kritiken* jaargang 1883. 3e aflevering. Met zulk eene concessie kan onze ‘ihr Unwesen treibende Popularphilosophie’ (Windelband, *Präludien* 1884, bldz. 192) het voorloopig doen. Een weinig menschenkennis zal ieder doen begrijpen, welke gevolgtrekking men uit dergelijke contrasten van lof en blaam heeft op te maken.

het Cartesiaansch zelfbewustzijn als punt van uitgang voor alle redeneering en de Baconische empirie als leiddraad voor elk degelijk wetenschappelijk onderzoek, de afgetrokkene eenheidsleer van Spinoza en de als werkelijkheid gegevene veelheid van Leibniz; de materialistische stelling, dat alle bewustheid hersenfunctie is en de door Kant verkondigde waarheid, dat al het objectief gegeven subjectivê is bepaald, het absolute subject van Fichte en Schelling's wezenseenheid van ik en niet-ik; Hegel's volstrekte redelijkheid van al wat geschiedt en Schopenhauer's onredelijkheid van het existent zijn als zoodanig; - kortom, Hartmann staat op de schouders van het geheele verleden, en is de eenige denker, die voor onzen tijd de speculatieve wereldbeschouwing in toereikenden zin vertegenwoordigen kan. Het dichtst staat onze wijsgeer in beginsel bij Schelling in diens latere jaren, die in zijne ‘positieve philosophie’ de eenzijdige hypostasen van Hegel's optimistisch panlogisme en Schopenhauer's pessimistisch panthelisme reeds principieel - niet wat de uitwerking betreft - had overwonnen in het aperçu eener monistische Substantie met de attributen: idee en wil. Mogen ook zijne leerlingen op hare beurt weder vat geven aan de negatieve kritiek, voorloopig vertegenwoordigt Hartmann, over het geheel genomen, het laatst bereikte stadium in den ontwikkelingsgang der menschelijke gedachte. Die verdienste zal hem bijblijven, en alle naijver van particularistisch gezinde philosophieprofessoren kan daaraan voor het bewustzijn van den onpartijdigen deskundige niets veranderen.

Boekbeoordeelingen.

Eline Vere, een Haagsche roman, door Louis Couperus. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon, 1889. 3 Deelen.

I.

De roman van den heer Couperus is een goed en een literair werk. Om door vergelijking duidelijker te zijn, zal ik zeggen, dat b.v. de romans van Melati van Java noch goed noch literair zijn, de romans van den heer Maurits goed maar niet literair, de novellen van den heer Terburch literair maar niet goed.

Het beste wat iemant met een pen doen kan is: een allerbuitengewoonst goed literair werk maken. De heer Couperus heeft dus al iets zeer prijzenswaards gedaan, door een goed en literair werk te schrijven. Ik noem een werk literair indien er een bewust trachten naar hoogere natuurstudie, psychologie, zeggingskunst, stijl, samenstelling, in waar te nemen is. Ik noem een werk goed en niet literair, indien broksgewijze, toevallig, instinktief, die hoogere natuurstudie, psychologie enz., er in bereikt is. Melati van Java b.v. heeft noch dat bewuste trachten, noch het instinktief bereiken, de heer Maurits heeft het instinktief bereiken zonder het bewust trachten, de heer Terburch heeft het bewuste trachten, maar bereikt noch daardoor, noch instinktief iets, de heer Couperus bereikt door bewust trachten.

II.

Er is dus iets belang-rijks: een nieuwe prozaschrijver, een letterkundige persoonlijkheid, die men noemen kan. Het is zaak daarover druk aan 't praten te blijven. Ten eerste over het werk en den schrijver in 't algemeen. Het werk is wat het op zich zelf is, maar in dit geval is het ook een merkwaardig dokument voor de fyziologie der artisticiteit; ik bedoel hiermeê, dat de zelfde soort van levens-visie en kunstvoeling, de zelfde zin voor het korte, het on-zware, het graciëuse, het elegante, het kiesche, het fraaye, het weelderige, het rijke, die den heer Couperus *slechte*, knutselige, kunst- en aandoeninglooze *verzen* deed maken, - dat die zelfde eigen-aard-igheid nú, zoo geheel anders aangewend, zeer heeft meêgewerkt, om hem een *goed*, ernstig, affektatieloos, zeer orizjineel *prozawerk* te doen maken, werkelijk goed genoeg om door literairen met groot genoegen gelezen te worden, en te gelijk makkelijk-te-lezen en onaanstootelijk voor het publiek. Niet waar?, dit is heel merkwaardig; al-licht had er, na de antecedenten van den heer Couperus, een van deze twee andere dingen kunnen gebeuren: òf hij had, zijn vorig schrijvers-wezen als een kleeding uit-trekkend, zich in geheel nieuwen aard kunnen vertoonen, in donker, zwaar, aanstootelijk proza, òf hij had, de affektatie en de nietige weelderigheid zijner verzen in zijn proza overbrengend, een nuffigen en wezenloos-fraayen roman kunnen maken, die alleen voor het publiek iets waard zoû zijn geweest. Maar neen, het derde mogelijke is geschied, het element van fraaiheidszin en weeldebegeerte, dat hoofd-bestand-deel van 's heeren Couperus' schrijvers-karakter, dat, tot verzen omgezet, puur fatterig schijn-schoon werd, is, nu er een naturalistiesch prozawerk meê gemaakt moest, tot tintelend-fijne zegging en liefrijk-ware verhaling geworden. Want het is het zelfde. Het is de zelfde Couperus. Hij is als een gentleman, die heerlijk causeert, na te vergeefs beproefd te hebben liederen te zingen.

III.

Ik heb zóo genoten bij de lezing van Eline Vere. Ik heb het drie maal gelezen, telkens trachtend kunstig te lezen, zoo intens mogelijk beluisterend en hoorend en innemend en proevend en bekijkend en ziend en mij geheel door-trekkend van dat teeder gebeelde en zijig gesponnen ver-talen van sierlijke en zwierige ziening.

Wanneer ik nu, door mijn neus ademend, aan het werk denk, gevoel ik mij als onmiddelijk zintuigelijk er van genietende, en hoor ik nog dat spreken met dat groote gemak van zachte kalmte, en proef ik nog aan mijn verhemelte die aromatische charmes dezer bloesemende rijke-levens-liefheden, en gevoel ik nog op mijn oogen, als op vliezen van gevoeligheid, de hemelsch-vluchtige tintel-tintingen van deze korte, matige, aanzienlijk-hartelijke, weelderig-gevoelige kunst. Eline Vere is goud, ik heb het gezien als helder glazend goud, maar mooi mat beslagen door mijn aandoening, als een glas Rhijnwijn met ijs in een warme kamer.

Niet alleen om dat het werk zoo goed is in zich zelf, zoo vroolijk-mooi, zoo lief-weemoedig-, zoo rijkjes-aanminnig, zoo heerlijk-bevallig, zoo prachtig-lieftallig, - ja, al die woorden zeg ik expres, ik wíl 'et begieten met een gulden sprenkeling van geest-driftige heuschheid, ik wil er de goudenregens van een hoflijken lof over planten, en het beschijnen met de zacht-gouden door rood-damast opgevangen stil-warme kamer-zon eener innige genegenheid - maar ook nog om indirekte redenen heb ik er zooveel meê op. Die zijn, dat er nog zoo weinig goede boeken bij ons zijn en dat elke nieuwe blanke tand in het mondje van dat schitterende kind, onze jonge letteren, nog verheugt als een overwinnings-teeken tegenover den tandeloozen muil van het vieze grootje, de oudere letteren. Die zijn, dat Eline Vere een der zeer enkele boeken is door het naturalisme over de aristokratie voortgebracht en bijna het eenige bepaald tot roman, tot definitief kunstwerk samengesteld (wat ‘Chérie’ b.v. niet is). Die zijn, dat de heer Couperus eerst verzen schreef, die niet mooi

waren en dat hij nu op eens, tegen alles wat wie ook verwachten kon in, een mooi prozawerk heeft geschreven.

Eline Vere is nieuw, en hollandsch, het is hollandsch, het zoû geen fransch kúnnen zijn, en het is nieuw, nieuw, nieuw, nieuw van visie en schrift, nieuw van sentiment en kompositie, het is artistieker dan Daudet, het heeft grooter hoedanigheden van liefheid en kossuë elegantie dan De Goncourt. O, het is om te stelen en om er dan meê alleen te gaan liggen hangen in een zijden hangmat en om het dan, zoo als de heer Kloos zegt, te kussen, te kussen die bladen vol fijne verbeelding, met kleine maar bizonder geméende kusjes, innig maar wèl-gemanierd, met literaire lippen vol fijne geparfumeerde aandoenings-vochtigheid.

Welk een beelderig eigen observatie-gevoel heeft de heer Couperus! met welk een door-en-door deftig gemak heeft hij het waarlijk graciëuze, het intiem bekoorlijke der Haagsche rijke-lui ontdekt en geschreven. Het is een wonder, een klein lief rank ròse wonder, een aangenaam wonder, een Louis XV in de schrijfkunst als de heer Couperus waardig, om zóo de waarachtige liefelijkheden te merken en te zeggen van een wereld, die tot nu toe, in de hollandsche letterkunde althans, alleen gezien is door de doodsche bril eener hofjes-jufvrouw-achtige op-prijs-stelling, of door de bepoetelde lornjet eener banaal-populaire bespotting.

Eline Vere is een schitterend boek. Ik zeg niet groot, machtig, eeuwig, maar schitterend. Schitterend is 'et, schitterend door zijn rijkdom aan innig-echte fraaiheden, door den hoogen smaak zijner volle en soepele visie, door de glijdende geleidelijkheid en zuivere kleur-rijk-heid van zijn verhalingsgang. Ik heb er in gelezen 's middags en het was een mooye schilderij ten-toon-stelling, 's avonds en het was een delicieus maal, later nog en het was een bekoorlijke muziek. O, met welk een zachte golving en zoete waaying van jubelen kleurt zich en geluidt mijne herinnering als ik te-rug denk aan het lieve land, dat ik ont-dekte, toen dit boek voor mij openging. Ik kwam als in de ‘groene koelte eener flauw verlichte serre’ zoo als, waar Henk van Raat Betsy Vere ten huwelijk

vroeg, zij was gevuld met mat, innig en teeder licht, en tusschen het gesprankel en gespeel en licht-gestoei en kleur-geleef van al die mooye bloemen, die het verkeer en gepraat en gewandel en gerij en gemin en getrouw van al die aangename menschen waren, zag ik als een vreemde hooge plant van smarten, met de albasten stuipen en de filigrane wrongen van haar in hooge koortsen langzaam stervend leven, de bleeke Eline-Vere-plant bloeyen, heerlijk van in verliefde ziening zuiver blank ontbloeide tragische elegantie.

Eline Vere, hoe wonderlijk knap gedaan! Eerst heeft de schrijver haar gezien en bespied in het ròse van haar kleed, waar de strikjes, enkele maar, als vlinders op toefden, en in het ròse van haar nog onontroerde jeugd, en toen, haar geheel opgenomen hebbend in zijn verliefde zien, en steeds meer en dieper gevoelend door zijn voort-durend staren, heeft hij met een zwierige kracht vol nameloos artistieken takt opgevoerd naar alle hoogten haar nimmer zich voltooyende verontjeugdiging, en door al hare, telkens door het noodlot van haar gestel mislukkende liefden heen, haar, bleek en dof en grijs en hol, doen sterven op de wreede vloer in den valen kameravond van een hotel garni.

Hoe verrukkelijk fijn is de verliefdheid van Eline op Fabrice den operazanger geschreven, - het voor-'t-eerst-zien in de opera, de ontmoetingen in 't Bosch, de dood dezer liefde op het concert! Hoe keurig aandoenlijk, hoe hoog gemoedelijk en vol aanzienlijke hartelijkheid de liefde van Eline en Otto van Erlevoort! En - ik heb toch zoo even niet gezegd, dat er geen macht in dit boek is? - welk een verbazende macht van Begrip en Gezicht ontwikkelt de schrijver in het 7e deel van het 22e hoofdst., daar waar Eline redeloos haar verloofde afschrijft. Ik noem dit machtig, het is de hoogste top van al de schoone opgroeyingen van den heer Couperus zijn talent. Op een na de hoogste top is het 3e en 4e deel van het 24e hoofdst. En steeds blijft zijn stijl zich meester en zich zelf, steeds dat mooi helder droge, dat onwellustige, dat onsymbolische, dat klare, dat

kuische, - een stijl niet van zweet en bloed, maar als gedrenkt in fijn-gedrukte en geparfumeerde bloemen.

IV.

Nu heb ik nog eenige opmerkingen in 't groot en in 't klein over dit werk.

Voor-eerst de kompozitie. Die is goed, tot aan blz. 220 van het 2e deel, 13e regel van boven. Als een reaktie van de twee pas bereikte buiten-gewone hoogten (Eline Otto afschrijvend en Eline 's nachts alleen op straat), daalt de kompozitie en de stijl van hier tot aan het einde van het hoofdstuk, op blz. 222, lood-recht in een afgrond van zwakte en ongesoigneerdheid, dien ik niet nader wil qualificeeren. Het zijn slechts 2½ blz. Dadelijk rijzen kompozitie en stijl weêr op de zelfde blz. 222, zoo dra de observatie zich weêr uitsluitend in de Haagsche aanzienlijke kringen gaat bewegen. Het tweede deel scheelt dus niet veel met het uitmuntende eerste. Maar erger is dat wij in het 3e deel herhaaldelijk in den afgrond te-ruggegooid worden, het geheele lange 33e hoofdst. door daar moeten blijven, en in het 5e deel van dat hoofdstuk nóg lager gaan,: een poel in den afgrond.

Ja, dit is de groote fout van de kompozitie, dat de schrijver uit den Haag en Holland weggaat en Eline een tijdje in Brussel doet verblijven. De mooye, mozaïeke éenheid is verbroken, in Brussel is de schrijver niet op zijn gemak, en, heel aardig om op te letten voor den kritikus, kleedt deze groote kompositiefout, - die een indruk maakt als een entr' acte van een mooi komediestuk buiten den schouwburg in een honden- en apenspel doorgebracht - den schrijver met-een in een geheel anderen en veel leelijker stijlhuid dan waarin wij hem met zooveel bewondering zich zagen bewegen. Verandert de stijl, de verhalingstrant, het geheele werk door nu en dan (zelden) van een geserreerden, vollen, plastiek-vollen modernen romanstijl in iets als een 18e-eeuwschen vrouwelijken mémoire- of epistolairen stijl, een enkelen keer zelfs in dien van een 19e-eeuwsch mondain chroniqueur, -

in het 33e hoofdst. vallen alle goede eigenschappen weg, de roman wordt een soort van russiesch-engelsch-duitsch-belgische-handels-reizigers-feuilleton van den zooveelsten rang, terwijl er dingen in zijn, als de dialoog over de munten op blz. 170 en de volzin over het ‘de wereld van al hare zijden willen zien’ op blz. 179, die, even als trouwens het geheele geval tusschen Eline en den Amerikaan, eenvoudig niet aan te duiden zijn, zoo slecht.

Ik heb den heer Couperus in zijne techniek ook nauwkeurig bestudeerd. In 't algemeen is die aristokratiesch: matig, ingehouden, los, glijdend, gemakkelijk, en door zeer kleine middelen, als b.v. het aan-houdend gebruik zijner geliefde frazeer-woorden, waarachter zich een gedistingeerde hekel aan charges en excessen verbergt,: ‘eenige’, ‘bijna’, ‘een weinig’, geeft hij zijn stijl nog een bizonder cachet. Ook schrijft hij meest logiesch, zonder valsche beeldspraak, naar de nieuwere methode. Ik heb echter deze onnauwkeurigheden van stijl of stelling gevonden: dl. 1, blz. 6: ‘klaar? vroegen Marie en Lili Verstraeten’ enz. Vroegen zij dit aldus beide tegelijk, dan klinkt het lach-wekkend, tegen de bedoeling des schrijvers. ‘En dan *beiden* hier, elk aan een kant *der* porte-brisée’ zegt iemant op blz. 8. Zoo spreekt men echter niet. Blz. 13 en elders zegt men ‘ach’ tot elkaâr. Dit woord wordt nooit gezegd. Op blz. 15 *draagt* een vrouw haar achtendertig jaren. Blz. 44: ‘Je *laat* me denken’ etc., moet zijn: je *doet;* zelfde bl., laatste reg.: ‘ik begrijp niet, *hoe* je niet’, moet zijn: *dat* je niet. Op blz. 29 dringt Betsy haar *psychologisch bestaan* in het wezen der zuster; een psychologiesch bestaan is het bestaan van iemant die veel aan psychologie doet of de aanwezigheid van een thezis in een psychologiesch stelsel, maar beteekent volstrekt niet: zieleleven. Blz. 52: ‘ik voel me oud *bij ze*’, moet zijn: ‘bij hun’; blz. 61: ‘*Onder* Emilie enz. ontstond een druk gesprek’; moet zijn: ‘tusschen Emilie’ enz. Blz. 96! ‘Er *sprak* zoo iets vertrouwelijks enz. uit zijn oogen’; dit is valsch, het vertrouwelijke schijnt, licht, kleurt of glanst er uit, maar spreken doet het niet. Blz. 99: ‘Freddy *vloog*

weg'; blz. 184: 'de spiegel weêrkaatste haar *beeld*'; neen neen, de spiegel weêrkaatste haar zelve, haar lichaam.

In het 2e dl.: blz. 26: 'de *stroom* van wandelaars', 'den *stroom* der anderen' en 'den *stroom* van melodie'; blz. 31: 'iedere *heer* vindt haar mooi,' dit zegt geen vrouw van goeden stand; zij zegt: 'iedere *man*,' enz. Op blz. 56 is iemant *verloren* in zijn geluk, op blz. 63 *zinkt* een 'regen van druppels,' zinken is te zwaar voor regen. Bl. 201 '...sloeg zij het Alexandersveld om, *ten einde* zich te begeven,' dit is te ouwerwetsch; op blz. 202 *dreigen* 'schoentjes' met iets. Blz. 141 staat: 'er *heerschte* een pijnlijke stilte,' blz. 147 is er sprake van een *storm* die in een goed gesloten en verwarmde Haagsche eetkamer *gewoed* zou hebben; dit gelooft niemant. Op blz. 166 zegt iemant: 'ik geloof zoo' dit is geen Hollandsch; men zegt: 'ik geloof van ja' of: 'ik geloof 't wel.' Op blz. 173 'ontrolt' zich een toekomst. Dit kan niet, daar een toekomst geen landkaart of kluw garen is. Blz. 198 *vliegt* een gewoon mensch weder. Op blz. 75 van het 3e deel staat 'onmeêdoogenloos;' dit is een pleonasme van negatie en moet zijn: 'onmeêdoogend,' of 'meêdoogenloos.'

Behalve van deze onnauwkeurigheden van stelling, heb ik nog nota genomen van de volgende konventioneele beeldspraak, te verdeelen in twee soorten: gewoon hollandsch konventioneel en naturalistiesch konventioneel. 1e dl. blz. 9: 'overgolfd door een vloed van lokken' (gew. holl.); blz. 12: 'de wanorde *steeg ten top*' (gew. holl.); blz. 40: 'als een apotheoze van tulle en kant' (natural.); blz. 47: 'een wolkeloos leven' (gew. holl); blz. 121: '*gebukt* onder haar zuinigheid' (gew. holl.); blz. 124: 'een tafel *bezaaid* met linnengoed' (natural.); 2e Dl. blz. 53: 'de weg *klom*' (fransch); blz. 200: 'angstkreten der natuur' (gew. holl.)

Voorts zijn nog deze korte overweginkjes over kleinigheden te houden. Men kan niet te veel de, op de enkele genoemde uitzonderingen na, rationeele schrijfwijze van den heer Couperus prijzen. Toch begaat hij, eens of twee keer, buitensporigheden van logika, kleine dingen vol syntaxiëele ver-

dienste, maar die weêr zondigen tegen de wetten der hoogere rhetorica, daar zij, door te bizonder te zijn, door te veel de aandacht op zich te vestigen, de zuiverheid van den stijl bezoedelen. Zij zijn als prachtige zonnebloemen midden in een ruiker van witte kameliaas gestoken. Zoo 2e dl., blz. 188, waar Betsy een 'thema ter tong' neemt; de lezer stelt zich hier Betsys roode tong voor, waar het thema op komt, die tong met een ietsje zalm of asperge wellicht nog bezet (het is aan een dinee), en dit schaadt aan de gratie van het zuiver exterioriteits-visie-geheel. Zoo 1e dl., blz. 53, waar Lili naar bed gaat, '*afgewonden* door de drukte', enz. Dit is aardig, als tegenstelling van het gebruikelijke 'opgewonden', maar om de zelfde reden te misprijzen.

Een nadeel van de gekapitonneerde, kossuë manier van den schrijver vindt men blz. 219-220, 1e dl., de elf eerste regels van het 2e dl. van het 14e hoofdst. De droefheidshouding van Eline op de Perzische sofa en met de golvende haren is als een burgerlij k-weelderig chromolitografietje midden tusschen een verzameling aquarellen. Dit is het gevaar van de nooit-vieze, nooit-vette, nooit-natte, maar altijd-mooye, altijd-lieve, altijd-kuische manier van den schrijver, dat zoo makkelijk oude plaatjes vol over-schoon-fraais, door het geheugen aangebracht, de eigen lieve en frissche visie verdringen. Een plaats, waar de stijl, van dien eens goeden romanciers vermindert tot dien eens eleganten causeurs, is 2e dl., bl. 224 en nog elders, zoo als ik boven zeide; men vindt verder gewone affektatie op blz. 16 van het 3e dl. en daar ook nog op blz. 38, 'de tonen schenen te weenen van smart over die verloren stem' enz.

Naar-lieve humor wordt aangetroffen op blz. 223 van het 2e dl.: 'Marie en Frédérique waren met Paul en Etienne het gevolg van het *jeugdig vorstenpaar*.' Dit schrijft de auteur uit klein-joviale luimigheid om een bruidspaar aan te duiden. Maar dit, even als de burgerlijke humor op blz. 12, 1e dl., van het 'een der Jannen,' van het 'ontbeuken' op blz. 18, het 'dunne ijs' op blz. 202, van 'de omsingeling der genieën' op blz. 150, 3e dl., wordt lichtelijk

verontschuldigd door dat het de toon zijner figuren is, door den auteur nu en dan in zijn eigen verhaalwijze opgenomen; evenwel blijft een humor als op blz. 20, 2e dl., over de ‘na de overwinning van gelukzaligheid’ glansende gezichten van tramreizigers, die eindelijk, door de volte heen, een plaats hebben kunnen krijgen, even onverdedigbaar, als de would-be-Heyniaansche humor op blz. 231 van het 1e dl.: ‘De gedachte zijn vrouw te worden had haar onder dit zelfbedrog vervuld met een kalme vreugde; iets als een liefelijk verschiet was haar voor den blik gerezen, en . . . . zij had financiëele overwegingen gemaakt.’

Op enkele plaatsen maakt de auteur allegorische fantazieën van zijn toestanden, die eenigszins misplaatst zijn om dezelfde reden als de boven-vermelde droefheids-houding van Eline, die ook een weinig chromolitografiesch zijn. B.v. blz. 30, 1e dl., (van twee jonge-meisjes schrijvende:) ‘Deze was de bekoring eener weenende, zoet lonkende sirene.... gene, die eener thyrsus zwaaiende, Bacchante...’ enz.

Maar hiermeê ben ik dan ook totaal uitgepraat over het minder goede in Eline Vere, en wil voor ik eindig nog eens herhalen, dat Eline Vere een der charmantste werken is, die in de laatste jaren gemaakt zijn, de fransche medegerekend.

20 Maart, 1890.

L. v. DEYSSEL.

La bête humaine par Emile Zola, Paris 1890.

Dit werk heeft een impressie op mij gemaakt geheel verschillend van die, door La Terre of le Rêve gegeven. Het heeft mij niet geschokt met slagen van verbazing over zijn zwaar, als met een mond vol dikke zwarte tanden, lachende, loeyend lachende grootheid, - zoo als La Terre; het heeft mij niet getild, met groote zachte armen in mouwen geweven van teêrheid, getild van verrukking in verrukking, en toen, hooger nog, gelicht, o opgelicht zoo hoog en zoo licht op de deiningen zijner goudene reinheid, - zoo als Le Rêve; maar het heeft mij gevangen in het taaye tuig van zijn starren gang en, stevig gekneveld in zijn snoerenden wil,

mij gesjouwd en gesleept van zijn begin naar zijn eind, toch lenig in zijn meedogenlooze stijfheid, toch lekker mij gewenteld door zijn modder en zijn bloed, zoo vet en zoo zilt, mij donderend bedreund met het ijlend geweld van zijn donkere treinen en mij bespoten met de brandende huivering van zijn roode moorden.

Dit werk is geheel zwart, met het helsch beukend en raderend geraas van zijn heen en weêr snellende stoomwagens, de mekanieke fataliteit zijner duistere misdaad-menschen begeleidend. Geen plekje van teederheid, geen vlekje van grappigheid dat de effen vale ruimten zijner machtig-éentonige verhaling komt op-helderen of verfrisschen.

Ik schrijf er maar eenige losse aanteekeningen over op, en wilde dan zeggen, dat ik er onder anderen zoo mooi van vind, dat het zoo onherroepelijk hard gemaakt is als van metaal, zoo geserreerd geschreven, alles van ijzer en staal, zonder een leemte, vol doode glansen, koud en glad als de messen, wier puntige flikker-glijingen er sidderend in opwimpelen, blauw en hel, boven de bloedfeesten der verdwaasde jaloerschheid en der krankzinnige geslachtsdrift, hoog en zwart als de poorten der ijzeren spoorweggebouwen, hier groot gezien als onzaglijke kooyen van wilde mensch-dieren. Ik vind dit er ook zoo mooi van dat het boek geschreven lijkt met een inkt van verschrikking, een zwart zweet uitgehuiverd uit de kunstenaarshuid toen de daverende en donderende droomen van deze gezichten zijn verbeelding met storm-huilende angsten bespookten. Deze samenvoeging van de misdaad en den spoorweg tot een zwaar, zwart, lang, strak, hard kunstwerk is dáarom zoo goed, omdat het is: de geluiden der spoorwegen, het gillen, blazen, kreunen en razend voortstormen der metalen machine-wezens, het sidderen van den grond, het dreunen der huizen, ontvangen als een stortbad, opgevangen in het grage kunstenaars-oor en de vliezen er van doortrokken; en de spoorweggezichten, de hoog holle hallen der gebouwen, waar wit en scheel door het ruitwerk der ijzeren spanningen een afgekoeld daglicht binnenloert, waar de ijzeren pijlers rijzen en rekken en in

een helsch-koelen zwier tot bogen zich buigen, bar en kil, de dof-zwarte treinen in de duistere sneeuwnachten, het als slangenlijken gestrekte blauw-glimmend eindeloos, steeds eindeloos uitliggen der wegstaven, en weêr de treinen, achter het stalen en koperen glinsteren der lokomotieven de helzwarte wagenstaart, ijlend heen en ijlend weer geheimzinnig snel, borend door alle stormen heen, vluchtend onder de kletsende regens, - die gezichten, ingezogen door het kunstenaars-oog; en zoo, de geluiden als een drank in de kelk van het oor, en zoo, de gezichten als een dauw op de bloem van het oog samen zich mengdwelmend en dan over-gedroomd in een hooge kunstkoorts, verrukkelijk somber en hoog en fel en ziek, in majestueuze grijnzen opgevelend als een paleis van monsterlijke afgrijselijkheid.

In geen der vorige werken waren de menschen zoo heftig gestempeld met het merk van het noodlot, de eene man met den dikken rooden kop en boven den neus de haardot der jaloerschen, waar de wenkbrauwen samenkomen, de vrouw met haar groote blauwe oogen en den somberen helm van haar zwarte haar, en de andere man met zijn gewoon mooi blank en bruin gezicht, maar met oogen vol gouden sprankels en met dien rooden nevel er telkens vóor, die maar niet weg wil blijven. Uit den donkeren schoot der natuur zijn zij onherroepelijk voortgekomen, als vruchten met giftig sap de kiemen hunner toekomstige misdaden in zich dragend, en zij worden tot de volvoering dier daden gebracht, gestooten door de blinde krachten waar niet tegen te worstelen is, met de mekanieke zekerheid, met den zachten en bliksemenden tred, waarmeê de gloeyende en schuimbekkende lokomotieven langs hun toetende lijnen scheren.

Hoog gestooten en hoog effen gehouden, vlekkeloos, geruchtloos, als star met het wijd gespannen oog en het ademlooze hoofd der hoog-tragische visie gezien, is de moord in de roode kamer, waar de man met de gouden oogen, woedend verdwaasd door het zien van haar blanke vleesch en zachte naaktheid, de vrouw met den zwarten haar-helm dood steekt met het frisch glansende mes, zij, zijn eenig-geliefde, het geluk

van zijn toekomst. Dit is de mooiste plek van het boek.

Weêr een van de wanden in het muzeüm van ons bewonderend gedenken is door Zola behangen.

Ik ben, op het plein onzer literatuur-stad, de geestdriftige omroeper, die telkens Zolaas nieuwe werken, het groote dat weêr gedaan is, verkondt. Maar gauwer dan anders houd ik nu op met de aankondigings- of ontboezemings-kritiek en, het plein verlatend, ga ik in de herberg een vertrouwelijk napraatje houden, de babbelkritiek der opmerkinkjes, alles maar dóor-mekaâr.

Het boek dan, La bête humaine, behelst weinig beschrijving en weinig symbool, weinig van die uitvoerige en als afzonderlijk er in gelaschte beschrijving, weinig van die wel eens wat te gemakkelijke en al te nadrukkelijke symbolen, waar Zola zelf zoo tegen is en die hij het 'romantische deel' van zijn werk noemt. In geen der vorige werken, geloof ik bijna, is de beschrijving zoo innig één geworden, zoo harmoniesch ingelegd in het vlakke reciet-geheel als in La bête humaine; hierover is Zola zelf stellig heel te vrede. Toevallig komt echter, juist nu dít zoo gelukt is, de handeling niet noodzakelijk uit de omgeving voort, en wordt daardoor weêr de eenheid bezeerd, naar de overigens het doodschoppen niet waard zijnde fransche kritikus Jules Lemaitre, als een mirakuleuze ezel, die u plotseling zou toeroepen precies hoe laat het is, in een oogen-blik van helder-ziendheid reeds heeft opgemerkt.

Maar dit dáar-gelaten, is het boek in alles prachtig samengesteld, zonder van die openingen, waar de lezer in nêervalt, zooals in Nana b.v. tusschen het vorige hoofdstuk en dat, waarin zij plotseling de groote cocotte is geworden. Alleen zoû ik het misschien durven wagen déze aanmerking op de samen-stelling te maken, dat het laatste deel, het geval van de door de vechtend er afgevallen machinist en stoker aan zich zelf overgelaten lokomotief, met den trein vol dronken

zingende soldaten er achter, er niet meer bijhoort, en er zeer losjes-weg aan vastgehecht lijkt, alleen om dat dit van te voren zoo bepaald was en om nog even dezen roman met de overige leden der reeks te verbinden.

Men vindt voorts een aantal van Zolaas oude motieven in La bête humaine terug. Dit hindert. Het hindert niet om de *manier* van een groot schrijver in elk zijner nieuwe werken te herkennen, te-rug te vinden, maar wel om oude *motieven*, op de oude wijze gebruikt, telkens weêr te ontmoeten. Zoo is b.v. tante Phasie, en haar verstopt houden der duizend francs, terwijl haar man haar vergiftigt om ze machtig te worden, en ook het lijk van tante Phasie met de wijd-open oogen, een zeer oud motief, duidelijk van den La Terre-voor-raad nog over; zooals het verstopt houden der tien-duizend francs in die holte van de vloer, door Roubaud, en het telkens bij beetjes er uit nemen, te sterk aan een gelijksoortig geval in La Joie de vivre doet denken. Oude zaken zijn ook: de liefde van den machinist Jacques voor zijne machine Lison, die beurtelings, naar den ouden symbolischen trant, met een paard en met een vrouw wordt vergeleken; de wedijver der dames Bonnehon en Lebouck; de omkoopbaarheid van den rechter Denizet; het dwepend verlangen naar het là-bas van Séverine (blz. 293.)

La bête humaine indeelend bij een der groote rubrieken, waarin Zolaas werken te scheiden zijn, vindt men, dat het door zijn dekor, zijn kleur, behoort bij Germinal en door de soort zijner verschrikkelijkheid bij Germinal en La conquête de Plassans; terwijl het door het verhandelingachtige, pole-miesch-pamflettistische van zijn juridiesch gedeelte en door de uitvoerige ‘karakter’ -bestudeeringen van Séverine en Jacques behoort bij La Joie de vivre.

17 Mrt. '90.
L. v. Deyssel.

Willem Norél, door C. Terburch. Amsterdam, L.J. Veen, 1889.

Wat is ‘Willem Norél’? Willem Norél is een vaal verhaaltje, niet lief en niet vies, niet rijk en niet arm, niet

schoon en niet leelijk, maar vol zeurige keurigheid, nietige netheid, hopelooze ordentelijkheid, muffe bevalligheid, geringe flinkheid, bleeke zedelijkheid, lammenadige grappigheid, kinderachtige karaktervastheid, vol provincialig-ostentativen inborst-adel, aanmatigend onder zijn vlagje van fraaie-uitgave, bizondere spelling, klein-aardig-vrije opmerkingen over godsdienst-genootschappen en belachelijk hulpeloos nieuwerwetsche-'natuur-beschrijvingen' -imitaties, de ouwerwetsche trekschuit van een droog, dor, sukkelig en lam realisme in den flauwen wind van een klein-zielig en krachteloos-koud bedachte 'intrige' door het bekrompen kanaal van een zwak en onbekwaam taaltje voerend.

Ik ben de persoonlijke vijand van Willem Norél, ik wil uitspreken dat ik niet wil, dat men in ons land zulke boeken zal schrijven. Of men het tóch doet, komt er minder op aan; als ik maar opgewonden gezegd heb, dat ik het niet wil.

Willem Norél, - en wat doet het er dan toe dat enkele volzinnen van het boek niet volstrekt slecht zijn - de door den auteur Terburch geliefkoosde figuur Willem Norél, vertegenwoordigt de lage, burgerlijke, essentiëel anti-artistieke, maatschappelijke en verdoemelijke levens-konceptie, in lage, burgerlijke, essentiëel anti-artistieke, maatschappelijke en verdoemelijke stel-manier uit-gedrukt.

Willem Norél, híj is 'et, hij, de flinke schooljongen, de verstandige en te-recht-wijzende kameraad, de degelijke en moedige student, de edele en opofferende vriend, de aangename en ernstige prater, die gelijk staat aan en zich dus op zijn plaats voelt bij een omgeving van lieve beschaafde dames en flinke, nette, edele, degelijke en beminnelijke heeren, die wel kleine belachelijkheden hebben, door Norél met zijn nietige opmerkingsgave minnetjes aangewezen, maar die ook deugden van deftigheid, eerwaardigheid en levens-wijsheid bezitten door Norél op beschaafde wijze hoog-geächt en innemend visite-maker-achtig besproken, - Willem Norél, de fatsoenlijke, edele en nette verliefde, de man, die de zindelijke en nooit onordèntelijke schooljongens-kleeding voor een net en donker studenten-pak en later dít weêr voor de

seriëuze en dus niet ál te modiëuze gekleede-jas van den degelijken referendaris verwisselt, als een solied en zedelijk karakter door het leven gaande, - Willem Norél is het, die, van mijn bewaarschool-tijd af, in al de metamorfosen der verschillende leeftijden om en bij mij is geweest als de door mijn ziel verfoeide en door mijn oog gehoonde maatschappelijke modelmensch, gevormd van middelmatigheid, zonder goddelijke ziel en zonder dierlijk lichaam, ja zonder ziel en lichaam hoe dan ook, en heelemaal geworden tot een snor, een jas en een paar donkere handschoenen, - Willem Norél, de door zijn auteur gevierde figuur, één met zijn auteur, en één met den stijl, met dien geslacht- en kracht- en kunstloozen stijl, dat niet de stijl is van een ménsch, maar de stijl van een héer, Willem Norél is mijn vijand en ik ken hem wel, ik ken hem goed, hij liep en stapte met zijn stevigen tred om mijn dolend spelende kinder-lijf, hij sloeg mij op de handen, die naar verboden vruchten grepen, hij lachte koel-meerder als ik een spook in den kamerhoek zag, en later in den bont-ijdelen, dronkenen, dansenden, minnenden jongelingstijd, vond ik altijd en altijd zijn smalenden blik vol lage waardigheid die mij betuurde, maar dan brak tegen mijn dwazen weêrom-blik en den anderen kant uit ging onder het voorhoofd, het voorhoofd blij-glansend van ijdele wijsheid en afschuwelijke zich-beter-weting.

Ik ben iemant die wil leven op een effen vlak van heerlijkheid, met tusschen de wereld en mij een woning van rust in verrukking. Ik bemin dien staat van massieve gelijkmoedigheid. Maar hij staat op mijn haten van vroeger, en zoo als de metselaar, wil hij vroolijk en gerust op zijn hoogen steiger in het hemelblauw blijven voort-werken, tusschenbeide beneden aan de palen gaat voelen, of die nog wel stevig staan, en ze eens bijtimmert en bijspijkert, waar zij loslaten of verzwakken, zoo daal ik bij wijlen naar mijn oude haten en hekels en bevestig ze en verstevig ze door ze mij over te voelen denken en te zien schrijven in hun oud-eigen taal.

Ik ken den auteur Terburch nu een jaar of tien en ik heb altijd een hekel aan hem gehad. Die hekel houdt mij niet

zeer bezig maar hij bestaat toch en bij deze gelegenheid laat ik hem eens zien, als een zwarte kaktus, die maar heel zelden bloeit.

Ik woû wel liever eigenlijk nooit meer zulke boeken als Willem Norél lezen; want als je d'r toevallig weêr eens een te lezen krijgt is de indruk allergekst. Het is de wereld gezien als door het dof-glazig blauwe oog van een gekookte kalfskop, bedacht en gevoeld door doode kalfs-hersens en een uitgebloed kalfshart; dien indruk maakt het waarne-nemen en vertellen van den auteur Terburch in eene artistische lezers-waardeering. Het is alles dor en doodsch, flauw en min, en wekt door de verrassing en het brutaal-onvoor-ziene van zijn laffe ordinairheid de lekkerste fantazieën op. Zoo doet de visie - als ik het zoo mag noemen - van Terburch, de manier van waarnemen en vertalen van dien schrijver, op minder parabolische wijze dan aan den kalfskop, op meer fantastiek-reëele wijze denken aan een buiten-natuurlijk klein gevormd mensch, iets als een 'Lilliputter' van Swift, en dan steeds met een gekleede-jas aan en die dan op uw hand zoû komen loopen en met zijn hersens ter groote van een noot indrukken verwerken om ze daarna te zeggen met een poppemondje.

Er is, in de kritiek der laatste jaren, nog niet genoeg gewezen op het karakter van huivering-wekkendheid, van verschrikkelijkheid, dat uitgaven als deze bezitten. Want door de hevigheid, door het enorme, onmetelijke, onweegbare zijner vulgariteit maakt Willem Norél de beoordeelaars in de war, hij vraagt zich af of zijn zinnen hem niet foppen, of men niet bij vergissing een schooljongens-opstel heeft uitgegeven, of er werkelijk een volwassene uit de tweede helft der 19e eeuw, een heer, iemant die met een pen schrijven, zijn hand-teekening onder brieven zetten, die spellen kan, bestaat, die... en een uitgever, die het de moeite waard acht om...

Maar het eigenlijke, minder het gevolg eener redeneering, meer on-middelijk waarneembaar huivering-wekkende is in de visie zelve, die boeken als Willem Norél inhouden. Namelijk deze: de menschen zijn niet: zintuigelijk onwaarneembare

geesten in een stoffelijke, tastbare, en voor ieder mensch afzonderlijk afgeronde zelfstandigheid geborgen en, als door geestelijke winden, bewogen door het kontakt met grootere geesten, als daar zijn goden en duivelen, enz.; de menschen zijn ook niet: gladde bleeke beesten, of dikke dieren, met roode harige koppen, in laken- en duffel-stoffen gewikkeld, die doen naar den drang van hun instinkt; ook niet: gewassen van been, vleesch en vet, bewegend naar de natuurwetten; ook niet: machines die er net zulke voortbrengen; en ook niet: mooye beelden, en ook niet: dwaze poppen, en ook niet: wanhopig-onbewuste tooneelspelers; maar zij zijn: heeren en dames, dat is wel te verstaan hun wezen, heeren en dames te zijn. O hoe verschrikkelijk is deze grof-naïef-burgerlijke beschouwing van de grof-naïef-burgerlijke samenleving. Want het zijn deftig-burgerlijke heeren en dames bespied en bekonverseerd door een deftig-burgerlijk heer zonder menschelijkheid. O heeren en dames, - want ik voel mij op het achterbuurt-loodsje 'Willem Norél' goed staan om de heele afschuwelijke stad der burgerlijke letterkunde toe te spreken - o vreemde wezens, met uw huiden van laken en fluweel en uw klaviertoets-bespartelende vinger-stokjes, zoo als de opvoedingsfabrieken u afleveren aan het leven, met uw hoofden van kapper-architectuur en die domheid die stuipt in uw lachjes en het glazige Niets van uw blik, automatische visite-makers en konverseerders, ik heb u al tijd zoo vreemd, zoo innig vreemd gevonden; o, dat gij zoo uit mekaâr te nemen zijt: spier voor spier, zenuw voor zenuw, beweging voor beweging, blik voor blik, woord voor woord! O gij die u zelf niet weet, inconsciente groeisels, onbewuste gevolgen, geheimzinnige samen-stellingen, die niet begrijpt, die míj niet begrijpt, wat komt gij doen om mij heen, wat dringt gij in uw onbewustheid en woont rondom mij... O, ziet mij niet aan, machines, komt niet nader, ik ken u niet, ik kan u niet kennen, ik kan mij niet verstaanbaar maken... Zoo is uw ochtend en zoo is uw avond, zoo leeft gij elken nieuwen dag en kijkt met uw kralen-oogen en lacht, lacht met de lapjes vleesch van uw lippen en die harde tanden van ivoor. Hebt

gij ze wel gepoetst van ochtend... Gaat gij uit dineeren van avond... Gedraagt gij u zoo net en flink, zoo keurig, hebt ge achting voor dien ander,... bezie uw hoofd maar eens in doorsnede, weet ge wat ge zijt?... O lijken, namaaksels van die, die voor duizende jaren misschien waarlijk léefden, opgezette, bewegende lijken vol elektriciteit, ik weet het wel, ik die léef, ik die geen machine maar een dier met een ziel ben, o lacht maar niet zoo knarsend en kijkt niet zoo dof, ik weet het wel, dat gij de graf-kelders tot kolossale kooyen van steen, tot steden, hebt opgebouwd om mij gevangen in te houden. Ik weet wel, dat gij wacht, verglazigd achter uw venster, en loert, grijnzend loert op hem, die leeft. Gij zult hem niet raken en slaan en dooden, geen vinger zult ge naar hem uitsteken. Maar gij, vreemde, bewegende lijken, zult wachten, wachten en loeren en grijnzen, tot hij valt, dood van verschrikking, op de steenen vloer van zijn kooi.

20 Mrt. '90.
L. VAN DEYSSEL.

De Morrisons door Mario. Utrecht, J.L. Beyers, 1890.

Ik ga tóch 'es bij gelegenheid een soort van wetenschappelijke rubriceering aanleggen van al de verschillende vaardigheden der voortbrengers van nijverheids-letterkunde. Hier is nu b.v. Mario weêr. Wat een verschil tusschen Mario en b.v. Van Sorgen! Mario heeft ook geen talent, alleen vaardigheid. Wat het talent is voor een kunstenaar, is de vaardigheid voor een nijverheidsman. Mario is echter niet zóo'n vreeselijke grove sinjeur als V. Sorgen. Hij is eigenlijk een liefhebber, zoo tusschen de kunst en de nijverheid in. Er is niets goeds in zijn boek. Hij is een leerling van Terburch en zwakker nog dan zijn meester. En wat aardig is, dat is, dat-i in deze Morrisons waarachtig ook eenigszins door Eline Vere beïnvloed lijkt te zijn. Hij bazelt den heer Couperus zoo'n beetje na, maar heel flauw en heel uit de

verte van zijn volkomen machteloosheid (vgl. de oude mevr. v. Raat, Paul v. Raat en Frédérique v. Erlev, uit Eline Vere en de oude mevr v. Maerle, den jongen weduwnaar v. Maerle en Fanny Morrison, ook het huishouden der Morrisons en dat der Erlevoorten). Mario is een lieve, lamme, klamme, flauwe, lauwe, nette en fatsoenlijke jongen. Hij houdt zich onledig met het schetsen van karakters, een aardige en schadelooze bezigheid. En als ze dan toch allemaal schilders moeten zijn, dan is Van Sorgen een raar modèl, Terburch een kwast, en Mario een ezel.

Hoor hem van stal draven:

> Wie zich nog levendig kan voorstellen, hoe Amsterdam er uitzag voor dertig of vijf-en-twintig jaar zal gaarne gelooven, dat zij, die in dien tusschentijd de hoofdstad niet gezien hebben, of haar slechts terloops bezochten, en dus geen blijvende getuigen (Mario, je zoû iemant uit zijn vel doen springen) waren van hare geleidelijke ontwikkeling en haren (pas op, of ik trek jou nog bij je haren) vooruitgang, bij het wederzien der goede oude stad hunne verbazing schier (heel goed! ‘schier’, anders was 't te sterk uitgedrukt) niet opkunnen over de verwonderlijke gedaanteverwisseling, die zij in een betrekkelijk (ja, Mario, ‘betrekkelijk’ kort, Mario, Mario, betrekkelijk, want als jij zei dat 't wezenlijk of heelemaal kort was, dan zoû iemant anders het misschien maar betrekkelijk vinden) zoo kort tijdsbestek heeft ondergaan.

Ofschoon de uitbreiding van Amsterdam in 't geheel niets met zijn verhaal te maken heeft, keuvelt Mario in dezen trant eenigen tijd door vóor hij aan zijn ‘karakters’ begint. En met deze soep maakt hij ons met-een beu van het heele maal, dat wij verder dus maar onaangeroerd zullen laten.

Maart '90.
L. v. D.

> Lastertongen. Een blik in de jongste Amsterdamsche Letteren, door Frans Netscher. Amst., S. Warendorf Jr., 1890.

De heer Frans Netscher, een der zeer verdienstelijke jongere novellisten, is nooit erg bekwaam geweest in het schrijven van kritische of polemische opstellen. En dat is met de

jaren er niet beter op geworden. Zoo heeft hij nu, onder bovenstaanden violenten advertentie-titel, een polemiesch schrijven gepubliceerd over het opstel van den heer v.d. Goes, getiteld Leidsche Letteren, voorkomende in de laatste oktober-aflev. van den N. Gids, dat wel van vriendschap voor den heer Jan ten Brink getuigt, maar van weinig ander goeds. De titel is ook verkeerd afgedrukt, want er had moeten staan: ‘Een blik jonge Amsterdamsche Letteren,’ daar immers het meerendeel der levens-middelen van 's heeren Netschers polemiek-stijl eene verduurzaming is der beeldspraak, enz. vroeger door jonge Amsterdamsche letterkundigen o.a. in tegen den heer Netscher zelf gerichte geschriften gebruikt.

En wat nu de zaak zelf aangaat, de appreciatie van den heer ten Brink als literaire figuur, - want dát is hier toch de quaestie niet waar? - zoo merkt men dat de heer Netscher niet ten onrechte beweert zijn tegenstander te willen ‘dollen’ (blz. 19), want als men iets vroeger in den ‘blik’ leest hoe de heer N. in ernst den heer ten Brink een ‘geëmotioneerd kunstenaar’ noemt (blz. 9), dan is het duidelijk dat wij hier te doen hebben met iemant die er - tijdelijk hopen we - een ossenslagers-smaak op nahoudt.

De heer ten Brink is een vriend van mijn familie geweest - wel zeker, laat ons een weinig keuvelen - en heeft mij zelf in der tijd steeds met de meeste welwillendheid bejegend en mij nooit de minste onaangenaamheid aangedaan. Ik weet dus zeker dat mijn afkeer van hem als literaire figuur er een volkomen zuivere is. Maar een afkeer héb ik van hem, omdat hij de type is van den belgischen commis-voyageur in de letterkunde, een schrijver zonder theorie, zonder stijl, vooral zonder emotie of eenig ander artistieke eigenschap, en wiens talent als polygraaf en koerantier er hoofdzakelijk een typografiesch is (spatiëeren, enz. zooals de heer v.d. G. het heeft beschreven). Hij is boven-dien vroeger - de heer N. had toen nog niet gedebuteerd - in zijn artikelen van het Zondagsblad van het N. v.d. D. een verklaard tegenstander van de literaire ‘beweging’ geweest,

die de heer N. zegt, dat hij met zooveel vriendelijkheid enz. (blz. 29) zou hebben ‘ontvangen.’

Maart 1890.
L. v. D.

Mr. W.G.F.A. van Sorgen, Porcelein Utrecht 1890, 2 Deelen.

Van Sorgen!... Je naam zweeft op aller lippen, om in jouw taal te spreken. Van Sorgen, je bent de man van dezen season,... iedereen spreekt over je en over je werk, den roman ‘Porcelein’, dien je zoo knapjes en leuk-wech hebt geschreven en die nu verschenen is, op flink papier en met duidelijke letter gedrukt en met ferme moderne typografische versiering op den omslag. Van Sorgen!... je bent, ja, je bent een... auteur, een schrijver, een romancier,... ondeugd! je bent een psycholoog, ja, zeker, een karakterteekenaar, je bent een zielenontsluyeraar, een bladzijde-van-het-boek-des-levens-openslaander, je bent een schetser-naar-het-leven, je bent een keurige-tafereelen-schilder, en, mijn kompliment versta-je: je bent reëel, je bent een realist, mijn beste Van Sorgen! Wat een blik, amice, waarlijk, en je beweegt je roman in de aanzienlijke kringen! Je doet wat voor de kunst van je vaderland, je doet de letterkunde van Nederland een goed figuur maken tegenover den vreemde, en dat zélf, door je eigen talent, door je origineele gave, door je ijver, door je edele liefhebberij... Ik hoop dat je begrijpen zult hoe ik dit alles bedoel, waarde; want eigenlijk meen ik alleen ernstig dít: dat ik je vind: een allergoddelijkst naïve dot, een hondje, een kippetje, een kneuterig-gezellig molletje van een deftig auteur-amateur. Je bent onovertrefbaar, beste, keerel, zoo knus, zoo poetig, zoo honneponnig, je bent 'n snoes, 'n pier, 'n pa-pa-papzak, 'n salamander om meê uit vi-visschen te gaan, 'n knollige alikruik, 'n alias-zat-ín de-kast-en-z'n-moeder-dacht-dat-'t-bróod-was, 'n kiek-kiek-knipperdolletje, 'n stommetje-stommetje-ónder-de-deken-van-níet-te-lachen-en-níet-te-spreken; en je bent verstan-

dig, open, joviaal, vrijzinnig, liberaal, je bent 'n model, vrindje, nee maar hoor, jíj bent óok 'n modèl...

Van Sorgen, mijnheer van Sorgen, het bevreemdt je, dat ik, of je merkt ten minste dat ik wéêr, zoo raar doe.. Wil ik je zeggen wat het feit is? Ik heb je roman gehéel gelezen; ik ben daarvan tijdelijk krankzinnig geworden; nou, en daarom doe ik nou zoo raar, daarom tutoyeer ik je, daarom zeg ik dat je 'n 'n snoepertje bent.

Je bent, par bleu! onbetaalbaar! Maar je moet je eens aan mij verklaren. Want van iets als jouw geest, daarvan heb ik géen begrip. Zeg mij dit: waarom doe je dat, wáarom beê-je 'n-an-'et-schrijve gegaan? Wat is er in Kristus' naam in je omgegaan, dat je op het idee bent gekomen zoo'n langen roman te schrijven? Leg je hand op je hart en zeg: heb je daar nou wezelijk plezier in? Hei-je eerzucht, fent, of waar zit 'et 'em eigelijk in? Ik geloof, zoo als ik al zei, dat je allerlei goeje eigenschappen hebt, Willem, Willy, ik houd het er vast voor, dat je om-de-bliksem-geen-krentekakker bent, niet schijn-vroom ook, daar-bij gezond en van een goed humeur, ik geloof dat je fransch kent, een weinig duitsch en een woord of wat engelsch, dat je niet wreed bent, níet blufferig, goedig, goed voor iedereen, weldadig, enfin, al wat je maar wilt en al waarvoor ik ook niet nalaat je een zekere maatschappelijke achting toe te dragen; maar is het nu, buiten dat alles, waarachtig je wensch om een naam in de Nederlandsche letterkunde te verwerven? Toe, zeg 'et nou 'es, biecht eerlijk op, kom nou; nee, je hóeft niet zoo sip te kijken.... Zeg 'et maar, gerust, ik zal 'et an niemant over-vertellen als je 't niet weten wil...

Jij, die 'et zoo goed hebben kon! Als ik daaraan denk, Willem, dat jij, geheel uit willekeur, zonder dat iets je er toe dwingt dan een uiterst misplaatste eerzucht, vermoed ik, dat jij, zoo maar, uit 'n gril, 'n dwaasheid in je soezerige hooffie, je gaat bloot-stellen aan de brutalizeering van de letterkundige recensie, waarde vriend, dan word ik haast mankoliek van zoo veel treurige zotternij.

Ja, hoor nou 'es híer, of jíj nou al prevelt van dat je zulke dingen als ik hier schrijf niet eens leest, of dat je daar slechts een minachtend schouder-ophalen voor over hebt, of dat mijn beleedigingen niet kunnen stijgen tot de hoogte van je verachting of een andere dergelijke gemeenplaats, daar, piese-wieterige kakkerlak die je bent, wordt de zaak niet beter door.

Maar - ik meen 'et goed met je en daarom zal ik je precies uitleggen hoe de zaak in mekaâr zit. Kijk 'es, jij bent meneer Van Sorgen, en als jij je er nu toe bepaalde meneer Van Sorgen te zijn, dat wil zeggen een deftig, algemeen geächt persoon, met vele uitmuntende hoedanigheden als burger, vaderlander, stadgenoot, kunstbeschermer, schouwburg-, koncertgebouw-, ten-toon-stelling-kommissaris, eere-voor-zitter van rederijkerskamers, van ijs-clubs, zwemscholen, ban-ken-van-leening en spoorwegmaatschappijen; als jij er voorts genoegen meê nam huiselijke karakter-deugden enz. in je aan te kweeken, een gul gastheer, een vriendelijk echtgenoot, een goedhartig vader, een vroolijk oom, een joviale neef, een trouwe zoon, een prettig prater, enz. te zijn; och, waarde heer, als je je met dat alles, dat toch werkelijk niet weinig is, nu maar te vreden stelde, - wel ja, dan kon je je immers zelfs vermaken met het samenstellen van komediestukjes voor familie-gelegenheden als je daar nu bepaald lust in had, - dan kon je zelfs, zeker, - waarom ook níet? - als je daar dan zoo vreeselijke trek in had, voor de aardigheid zoogenaamde letterkundige portretten van je familieleden of vrinden maken, en hun die sturen met Sint-Niklaas of op hun verjaardag, of ze zoo-waar laten drukken op de drukpers, en ze aan je intimi present geven, - dan kon je, zeg ik, dat allemaal doen, zonder dat er ook maar even questie van zou wezen, dat de haan van míjn literatuur-hoeve daarnaar kraayen zou.

Maar - begríjp dat toch asjeblieft - als jij je gaat poseeren als openbaar schrijver, als jij je opstellen uitgeeft en in 't publiek verkrijgbaar stelt net zooals b.v. Huet en Multatuli deden, dan, lieve vriend, verandert alles enorm, dan neem je daardoor de airs aan van iemant die serieus

aan literatuur doet, dan worden dus de hekken totaal verhangen, mijn haan wordt driftig en kraait, niet om dat-i je voor den dageraad houdt, maar omdat-i op zoo'n dag geen raad weet (dit is 'n ui om van te huilen, maar hij lag vlak-naast het appeltje, dat ik met je te schillen had, malle); dan wor jij, een op het plan van het gewone maatschappelijke leven hoogst respektabel mensch, op een veel hooger plan gezet, waar je niet hoort, waar je een allerdwaast aanzien krijgt, waar je lijkt op een poes op een katheder, op een haas op een vigelant-imperiaal, op een muis die boven op een hooge hoed zoû zitten; dan sta je zoo hoog en zoo van alle kanten in 't licht, dat je een voor altijd lachwekkende herinnering achter-laat bij die je gezien hebben. Geloof me, je maakt een goed figuur aan een table-d'hôte, maar op een hardsteenen voetstuk ben je 'n onbewuste Jan-Klaassen.

L. v. Deyssel.

Engelbert de Chateleux. Indrukken van den dag. Amsterdam. A. Rössing. 1888.

Ik heb geen lust om in de stoffige taart van deernis-wekkend proza te happen, waartoe de heer De Chateleux zijn stinkend bittere en vunzig zure gedachte-vruchten en het giftige meel van zijn ploerten-stijl heeft samengeknoeid.

Als het mijn doel was bij een hoeveelheid ordéntelijke en wèl-denkende menschen een overtuiging omtrent het geschrift van dezen auteur te vestigen, zoû ik er bedaard tegen gaan redeneeren of er kalmpjes over gekscheren. Maar dit is mijn doel niet. Mijn doel is zoo maar op te schrijven net wat ik gevoeld heb.

Deze Indrukken van den Dag zijn een onuitstaanbaar boek. Als men het leest leert men den auteur kennen als een povere pieterige blaaskaak van een derde-rangs-pamflettisten natuur. Het is dus niet een boek dat men haten kan, want het is laag, het is ook niet een boek, dat den wrevel opwekt, dien korten maar toch wel deugdelijk sarrenden wrevel, die gewekt wordt door de taal van eerst Huet en daarna

half de jongere dichters half de jongere prozaschrijvers imiteerende dagbladschrijvers, want de Indrukken van den Dag zijn nóg véel ouwerwetscher dan het oudste proza van Huet en boven-dien eerlijk, van een neetoorige, aâmborstige en etterende eerlijkheid, jawel, maar toch eerlijk, en eerlijk, hoe dan ook, zijn de voortbrengselen van die dagbladschrijvers níet.

Deze Indrukken zijn een boek dat een soort van medelijden opwekt vermengd met walging, het is het werk van een lichtelijk door grootheidswaanzin aangetasten armen kinder-achtigen schoolmeester. Niets is bespottelijker dan de vergeefsche pogingen die de auteur doet om vooral heftig te zijn. Men kan zoo merken, dat hij hoopt, dat de lieden hem voor brutaal, godslasterlijk, duivelachtig, sataniesch hartstochtelijk enz. zullen uitmaken. Zijn bluf is de bluf van een diligence-voerman, pochend op de nieuwer-wetschheid van zijn vervoerwijze. Die goede meneer De Chateleux is een der door Multatuli voor goed van de wijs gebrachten. Men kan dat zoo duidelijk nagaan: Engelbert was een flink en veel belovend jongetje, Roomsch of Gereformeerd-Christelijk opgevoed. Daar wordt-i achttien en leest Multatuli. Goeye-Heer, daar had je de poppen aan 't dansen. Zijn Christelijk geloof ging vort, weg, heetemaal; hij vermagerde, zijn voorhoofd werd grooter, zijn oogen ook en schitterend, hij was denker en vrijdenker geworden en Godloochenaar. Hij ging buitendien op een zwakke manier net zoo schrijven als Multatuli - hij waande zich nu een heele piet. En sinds dien tijd is dat zoo gebleven. Nu, in 1888, gaat De Chateleux nog in een houding staan en roept b.v.: ‘God is 'n kranke droom van krank gefolterd brein’, of: ‘Geen flink verworven eigendom, maar alle erfenis is'n diefstal’, of: ‘De zedelijke waarde van een mensch openbaart zich in zijne liefde’.... Beste jongen, nu is 't goed geweest, hier heb je 'n cent, ga nu verder.

Al de puntige gezegden, snedige opmerkingen, kloeke uitspraken, schoone gedachten, leuzen, deviezen, spreuken, vergelijkingen, aforismen, anekdoten, kwinkslagen, fantaziën,

schetsen, ideën, openbaringen, enz. enz. van den heer De Chateleux zijn herhalingen. Ver het meerendeel is van Multatuli, soms moet men aan fransche schrijvers van minderen rang als Léon Gozlan enz. denken. En de heer De Chateleux moge van al die dingetjes nog wat succes hebben als hij ze in den dorpsherberg voor radikale postmeesters of ontvangers debiteert, - voor eenigszins wijsgeerig of letterkundig ontwikkelde menschen zijn zij volkomen ongenietbaar.

Mrt. '90.
L. v. D.

I.

Letterkundige Bespiegelingen door A.W. Stellwagen, Leeraar aan het Gymnasium te 's Gravenhage. Amsterdam, Y. Rogge, 1890.

Wij kunnen niet, al zouden wij nog zoo gaarne willen, alle boeken bespreken of onze medewerkers vragen ze te bespre ken, die ons worden toegezonden. Wij moeten een keuze doen uit de literatuur van den dag en ons in den regel bepalen tot het aankondigen van geschriften, die gelegenheid geven tot de ontwikkeling van eene algemeene opmerking. De plaats in een tijdschrift als het onze is anders te spoedig gevuld, en het recenseeren van boeken zonder meer, zonder dat de kritiek dienstbaar kan worden gemaakt aan het bevorderen van de generale richting van het tijdschrift, achten wij bovendien eene overbodige moeite. Wij hebben daar onze oudere tijd- en naamgenoote voor, die blijkbaar met deze rubriek eenigszins aan het sukkelen is, en hare laatste gedaan-tewisseling nu bestendigt in den vorm van korte advertenties, die alleen door de plaats in de aflevering van de advertentiën van den uitgever te onderscheiden zijn. - Niettemin blijven ook wij ons bij voortduring aanbevolen houden voor het ontvangen van werken waarvan de editeur of auteur meenen, dat eene beöordeeling in de Nieuwe Gids verwacht kan worden.

Een woord over een boekje van den Heer A.W. Stellwagen komt in onze kraam te pas.

II.

Ik weet wel dat het tot de niet zeer edelmoedige genoegens van den rijperen leeftijd behoort, met de bokkesprongen van de groene jeugd den spot te drijven. En, aankomende knapen doen zich gaarne ouder voor dan zij zijn, deftiger in spreken en doen dan bij de ontwikkeling en het temperament van hunnen ouderdom past. Voor een ouder persoon is het niet moeilijk dat eigenlijke wezen van de jonkheid te ontmaskeren en den knaap om zijne quansuis betoonde gewichtigheid, eenen blos van schaamte op de wangen te jagen. Maar edelmoedig is het niet, van de meerderheid des gevorderden jarentals aldus gebruik te maken; en ik ben dezes indachtig nu ik de eerstelingen van den jongen Stellwagen onderneem kortelijk te recenseeren. Evenwel moet ik, in zachtmoedigheid en slechts als een wenk aan een aankomenden collega, wijzen op den voorbarig-ernstigen stijl dien deze spring-in-'t-veld zich veroorlooft. Natuurlijkheid en zelfvertrouwen zijn hem nog vreemd. Zijn eigen denkbeelden en zijn eigen stijl durft hij nog niet ontvouwen, ook om de goede reden dat hij van stijl en ideeën nog maar matig is voorzien. Daar komt voor in de plaats, een jongensachtige omhaal van woorden en een overvloed van opinies en begrippen, die de jeugdige scribent van de zeer veel oudere en ten deele reeds verouderde tijdgenooten heeft medegekregen. Aan het korte Voorbericht zijn ontleend de bijzonderheden omtrent den schrijver en zijn werk die hier verhaald werden. Dit Voorbericht bevat reeds een volzin waarachter men het ongeduld en de geestdrift van den kleinen literator niet zou vermoeden. ‘Dit wil ik nog zeggen, dat mijne opstellen met geene verdere aanmatiging in 't licht verschijnen dan die gelegen is in de bedoeling om over letterkun-kundige onderwerpen mede gehoord te worden’. Dit is eenigszins om te gieren, als men bedenkt dat de meeningen van den Heer Stellwagen, voor zoover zij tot de verouderde behooren, door de verouderde schrijvers-zelf zeker veel beter en althans genoeg zijn gezegd, en wat de enkele nieuwere

begrippen betreft, niet anders zijn dan middelmatig gestelde herhalingen. Maar mij dunkt dan ook, dat deze zinsnede moet worden opgevat als eene overdreven statige aanduiding van een zeer verschoonbare ijdelheid. ‘Gehoord te worden’ is niet in waarheid 's schrijvers doel geweest.... Kom er maar voor uit, kleine schelm, dat gij uwe eerstelingen graag eens in een net bundeltje verzameld wildet zien!

III.

Maar wij willen deze scherts, waartegen onze auteur alleen zijn onschuld en de gratie van zijne jaren stellen kan, wij willen haar staken en eens een ernstig woordje met den novitius beproeven te spreken. Een beteren raad kunnen wij hem niet geven, ook geen waaraan hij meer behoefte heeft, dan de vermaning naar zich-zelf te zoeken onder den overgeleverden stijl en overgeleverde begrippen die zijn bundel bevat. Er zal nog wel niet iets groots of merkwaardigs voor den dag komen, maar toch een literaire zuigeling dien het de moeite waard is de flesch te geven. Het is misschien nuttig hem een handje te helpen. Wat dan den stijl aangaat, dient de Heer Stellwagen zijne imitatie van Busken Huet te laten varen. Dat is zoo het streven geweest van vele jonge journalisten en critici en een enkele hunner heeft het er mogelijk goed afgebracht. Op de konditie dat men de goede elementen die Huet in het Hollandsche proza heeft gebracht, verdere ontwikkele, dat men hen versterke en verfraaie met de kracht van zijn eigen accent, is het ieders recht en kan het sommigen tot eer verstrekken, Busken Huet tot voorbeeld te nemen. Maar het is een beter teeken als men eerst iets mals van zich zelf geeft, dan dat men reeds dadelijk voor den dag komt met een middelmatige navolging van anderen die wijzer zijn. Zoo zou de Heer Stellwagen meer hoop geven voor de toekomst, indien hij de levendigheid van zijn jeugd onbeschroomd uitte in zijn manier van schrijven. Hij waardeert nu voornamelijk de correctheid en de gematigdheid van Huet, het imiteeren van deze qualiteiten helpt

hem in het uitvoeren van zijn parti-pris, om voor ouder door te gaan dan hij is. Maar dit onnatuurlijk zelfbedwang blijft niet ongestraft; het blijkt duidelijk dat de auteur zoekt naar fatsoenlijke en wéloverwogen expressies, en naar wendingen die eenigszins sierlijk moeten zijn. Ik zal den Heer Stellwagen den dienst bewijzen, eenige voorbeelden aantehalen van de manier waarop hij niet moet voortgaan te schrijven.

Voor een zoo jong mensch zijn de opmerkingen over de wereldschheid van het Nederlandsche Hof omstreeks 1680 wijs genoeg; maar iemand die daarom zou willen zeggen dat er tegenwoordig geen kinderen meer waren, zou weêr verzoend worden door de naieveteit van wat er volgt. Want de eenigszins drukke betuiging dat men de Hollandsche aanzienlijken van dien tijd niet voor zedelijker moet verslijten dan de Fransche of de Engelsche, is waarlijk overbodig. Wie denkt daar nu aan? En, van den stijl gesproken, zulke onnoozelheden worden er niet beter op, wanneer zij zijn medegedeeld in den vorm van quasi-ernstige vragen. Wat baat het, zegt onze auteur, dat het met deze zaken te Parijs nog erger gesteld was dan in den Haag, ‘indien deze vergoelijking toch eene bekentenis insluit?’... ‘Is het eene aanleiding ter vergiffenis van Hollandsche echtbreuk, indien ze die der Franschen slechts langzaam nabij-komt?’ Dat dit natuurlijk niéts baat, en dat hierin hoegenaamd geen vergiffenis gelegen is, dit weet de schrijver-zelf ook wel, die voor deze ouderwetsche ideeën den ouder-wetschen vorm van deftige vragen tot den lezer gebruikt. Busken Huet deed het dikwijls, die meeningen te verbreiden had welke voor zijn tijd nieuw en gewaagd waren. Zijne ernstige en plechtige beroepen op het beter oordeel van het publiek, zijn handige zetten die de lezers tot bondgenooten en medeplichtigen maken; en het beven van Huet zijn toorn of zijn spot is duidelijk hoorbaar in het geluid van zijn proza. De jonge Stellwagen doet dit nu na; het past niet bij zijn leeftijd, die hem de kinderachtigste zaken voor gewichtig doet houden. Welk jong-mensch behoort zoo

pompeus te vragen, of het tot verschooning kan strekken van de oude Haagsche zeden, ‘indien de moraliteit te Parijs of elders eenige percenten onbeschaamder beleedigers der kuischheid had te veroordeelen?’ Ach, jongelief, zou men willen antwoorden, niemand denkt er aan de moraliteit van het oude Haagje te verdedigen; en gij moet u ook zulke pedante expressies niet aanwennen over zulke onbeduidende dingen....

Hier is nog zoo iets dat erg gelijkt op Busken Huet en in den mond van den jeugdigen auteur een komieke deftigheid is. ‘Voor mij,’ zegt hij in een artikel over Van der Palm, ‘is de grootste fout in het Gedenkschrift steeds geweest het vermoeiende der onafgebroken lofredenlijke toespraak. Het vleiende, het opgesmukte en opgeschroefde, het in één toon doorklinken van den roem aller Noord-nederlandsche onafhankelijkheids-herstellers en hunne bondgenooten, prikkelde mijne twijfelzucht; straks kon ik mijn ongeloof niet langer onderdrukken. Mij docht Van der Palm maakte van het onbeduidende te veel ophef; het belangrijke stelde hij te ver boven het menschelijk-mogelijke. De mannen van 1813 hebben zeker groote dingen gedaan, ze waren buitengewone mannen, ik wilde het alles gelooven, maar mij hinderde ten slotte hunne volmaaktheid, mij hinderde hunne vlekkeloosheid. Dat ik overdreef in dezen mijn weerzin, wilde ik maar noode erkennen. Maar ik doe boete: ook van mijne zijde heeft Van der Palms *Gedenkschrift* wel eens onbillijke kritiek te verduren gehad, wil ik thans erkennen. Ik wil erkennen, dat de portretten gelijken, dat de historische voorstelling der omwenteling minder geleden heeft onder de noodzakelijkheid des redenaars om in den trant van Salustius te spreken, minder... dan mijn onbillijk ongeloof het waagde overluid te zeggen. Mijne boetedoening behoort te bestaan in het afschrijven der bladzijde enz.’

Huet-achtig is in dit citaat alleen het spreken over zich zelf, anders is het een zeurige passage. Maar als Huet over zichzelf sprak, dan sprak hij over iemand; de Heer Stelwagen is nog volstrekt niet iemand, wiens autobiografi-

sche mededeelingen de moeite van het lezen waard zijn. Heeft men ooit gehoord van Stellwagens mindere ingenomenheid met Van der Palm? Is Stellwagens kritiek van het *Gedenkschrift* dermate bekend en gezaghebbend geworden, dat het noodig is van Stellwagens gewijzigde opinie en van zijn berouw openlijk bericht te geven?... Tot zulke dwaasheden komt een jong mensch die zijn naam nog maken moet, als hij de allures van ouderen van gevestigde reputatie wil overnemen.

Er is anders voor de vervaardiging van dezen bundel geen kleine mate van belezenheid noodig geweest. Het schijnt wel dat de Heer Stellwagen in verscheidene tijdvakken van onze letterkunde reeds goed thuis is. In de oudere literatuur, Van den Vos Reynaerde, over Dirck Volckertszoon Coornhert, Paschier de Fijne; in de zeventiende Eeuw, over Vondel, Huygens; in de moderne, over Simon Gorter, Van Lennep, Da Costa, Jan van Beers. Ook is er zonder twijfel eene soort schrijvers-begaafdheid zichtbaar in de samenstelling van eenige artikelen. Het was een goede inval de Brieven en Gedenkschriften van Van Hogendorp die in 1887 zijn uitgegeven, te gaan vergelijken met de teekening van Van Hogendorp door Van der Palm. Ook de vermoedelijke oorzaak van de historische onjuistheid van het treurspel van Van Haren, *Agon, Sultan van Bantam*, is aardig gevonden.

Bovendien zijn de meeste opstellen, al beduiden zij niet veel, net en met verstand geschreven; in de kunst om bladzijden te vullen die een ander lezen wil, is de auteur reeds eenigszins gevorderd. Daar is b.v. het artikel over Vondel. Het overzicht van Vondels openbaar en bijzonder leven is met eenigen smaak en met een zekere gëoefendheid van schrijven in elkaar gezet. De omstandigheden die Vondel bewogen partij te kiezen en welke partij in de veelbewogen tijden, worden nog eens duidelijk en zonder omslag aangewezen. Eenigszins jeugdig is het, dat daarbij het bekende citaat, ‘al wat op 's harten grond leit’, niet teruggehouden wordt. De bekende verzekering dat Vondel ‘in de eerste plaats’ lierdichter was, had eveneens niet herhaald moeten

worden; en het wordt er niet beter op wanneer de schrijver ons die omstandigheid in dezer voege mededeelt: ‘hij is het uit kracht van zijn aangeboren talent, van zijne begeerte, van heel het wezen zijner ziel; hij is het tevens door tijd en omstandigheden’.... De Engelschen noemen zulk gepraat *rubbish*. Vondels vaderlandsch gemoed, Vondels Amsterdamsch hart, wij kennen dat. Een zin als deze herinneren wij ons twintig maal gelezen te hebben: ‘- in één woord, de stad met haar wel en wee, haar roem en eer, maar ook hare vernederingen en haar lijden, ze zijn door Vondel begrepen en in het lied vertolkt’... Ook zeer laag bij den grond en voor ik weet niet welk soort van lezers bestemd, staat de opmerking, dat men om Vondel te waardeeren ‘tot hem komen moet met zekere vatbaarheden’; anders verkeert men in zijn werken ‘als in eene o zoo vreemde wereld’. Van de kinderachtige deftigheid die ik aanstipte is hier de uitroep: hoeden af, mijne heeren, de godsdienst was hen heilige ernst; zij meenden het!’; en van de verkeerde navolging van Busken Huet, het gezegde dat Vondels godsdienstige verzen ‘leerdichten zijn met den nadruk op het eerste lid der samenstelling’....

Wij kunnen ons voorstellen dat dit stuk over Vondel ongeveer de inhoud is van des schrijvers literatuurles op het Gymnasium in den Haag, en wij willen er als zoodanig de goede eigenschappen niet van miskennen, er staat zeker in andere leerboeken meer dwaasheid en minder gezond verstand over het onderwerp dan in deze bladzijden, maar als literair werk verheft het zich niet boven een leesbare middelmatigheid zoowel in stijl als in kritiek.

Men vindt - om met deze algemeene opmerking te besluiten - in het boekje van den Heer Stellwagen eenige sporen van den invloed door de auteurs van de laatste jaren op dezen debutant uitgeöefend. In zijn belang zou men die sporen eenigszins talrijker wenschen, want de Heer Stellwagen is er blijkbaar nog lang niet aan toe een eigen weg te gaan, en hij zal heel wat af te schudden hebben van de overtollige bagage der ouderen. Hunne opinie dat

Da Costa toch een zeer goed dichter is, al kan men terecht vele aanmerkingen op hem maken, heeft hij nog niet laten varen. Hij is alleen eenigszins vrijer in zijne kritiek en hij heeft een beteren maatstaf voor zijn kritiek; - eene vrijheid die hij heeft afgezien en een maatstaf dien hij heeft ontleend aan de auteurs die ik bedoel. Dit strekt den Heer Stellwagen ongetwijfeld tot eer. Hij is geen hardnekkige achterblijver en hij gevoelt dat zijn leeftijd hem verplicht mede vooruittegaan. Zulk een gezegde over een rei van Vondel, dat door de taal 'het beeld in klanken verzinnelijkt wordt,' geeft te kennen dat hij niet afkeerig is van het goede te nemen waar hij het vindt, en waar hij het goede meent te moeten zoeken. Ik noem nog het standje dat hij den Vlaamschen letterkundige Maximiliaan Rooses maakt, over zijn rare praatjes over Jan van Beers, als een teeken van Stellwagens modern streven. Iets ongeloofelijk oubakkens is daarentegen weer zijn voorkeur voor het proza van Dr. Schaepman boven Van Effen. Het moderne vinden wij in zijn kritiek van de stijl-détails van Dr. H.J. Polak; het verouderde in eigen fouten van de zelfde soort: *paters*... van vaderlijk *gehalte* (bl. 131); *plaatsen* in verhalen, die *den priester op den voorgrond brengen* (bl. 134); een dichter, die *worstelde met den vorm* (bl. 145); en zoo gaat het met dezen jeugdigen schrijver: iets van de jongeren, veel van de ouderen, zeer weinig van zich zelf, en een prijzenswaardige belangstelling in literatuur waarvan wij eerlang rijpere proeven hopen te ontvangen. Hij moet maar goeden moed houden.

Maart '90.

F. V.D. GOES.

> Ernest Gilon, 'Maatschappelijke Nooden, De strijd om Welvaart', uit het Fransch vertaald en van een voorwoord voorzien door Mr. G. Keller Jr.; Amsterdam, H. Gerlings.

Het is mij bij de lezing van het boek van den Heer Gilon heel anders gegaan dan den vertaler; de Heer Keller is zoo

ik mij niet vergis het meest ingenomen met het tweede gedeelte, dat het middel tot verbetering der 'Nooden' aan de hand doet; bij mij wordt de indruk dien de eerste hoofdstukken, een schets der Nooden, maken, zwakker naarmate ik verder kom.

De Heer Gilon richt het woord tot de welgestelden, de bezitters; hij toont aan dat de toestand in onze maatschappij onhoudbaar is: de massa die aan alles gebrek heeft, tegenover de weinigen die van alles te veel hebben; hij betoogt dat de bezittende klasse aan dit schreeuwende onrecht een eind moet maken in haar eigen belang, en dat zij het kan; later zal hij zeggen hoe; zijn publiek kennend legt hij meer nadruk op het gevaar dat de naderende geweldige strijd oplevert voor de beschaving en de bezitters, dan op het onrecht dat dien strijd veroorzaakt, en wijst hij de heerschende klasse meer op haar belang dan hij werkt op haar gevoel van solidariteit. Die strijd moet voorkomen worden en de vrede bewaard. Eer Gilon het middel aangeeft schetst hij den huidigen toestand.

Deze hoofdstukken, de eerste van het boek, zijn vol redenaarsgloed en er op berekend om de welgestelden die in de zoete rust van het bezit zijn ingedommeld, wakker te schudden.

'De zwakke wordt eenvoudig verpletterd door den sterke'; 'het is de onbeschaamde zegepraal van den sterkste welke gij als beginsel van den vooruitgang stelt'. Zoo laat hij de rijken toespreken; 'doch denkt er aan: Ieder van ons afzonderlijk kunt gij vernietigen, maar indien wij vereenigd ten strijde trekken, wie van ons zal dan verpletterd worden?'

De regeeringen, de parlementen doen niets voor de belangen des volks; zij praten over liberaal en clerikaal en hebben geen tijd om te letten op het steeds groeiende leger der ontevredenen, die thans nog vragen, doch die nemen zullen zoodra zij door aaneensluiting tot bewustheid hunner kracht zijn gekomen; de arbeiders zijn verbitterd, nog langer lijden zal hen onverzoenlijk maken; zullen wij zoolang wachten? zullen wij wachten totdat de anarchisten de overhand

hebben verkregen ook in het leger, en verwoesting de algemeene kreet zal zijn, wapenkreet niet enkel, doch gevolgd door daad; of zullen wij nog in tijds den strijd voorkomen!

Zegt gij dat de welgestelden reeds veel doen! Ja, soberheid en spaarzaamheid prediken aan het volk en hier en daar liefdadigheid uitoefenen, doch van rechtvaardigheid, van billijkheid geen sprake.

Het volk woont slecht, wordt slecht gevoed, vrouwen en kinderen werken in mijnen, volwassenen tobben zich af, bovenmatig, voor een hongerloon, en dat alles zien de bezitters rustig aan en bestendigen zij onder de leuze van vrijheid.

Dat alles zien zij en leven voort in overdadige weelde, leven voor hun genoegen slechts en steken geen hand uit om den toestand te verbeteren.

Dit zijn de beschuldigingen die de Heer Gilon tot de bezitters richt, en als hij hun aangetoond heeft dat het zóó niet blijven kan, zegt hij dat al deze kwalen voortspruiten uit karakterloosheid bij alle standen en komt hij tot het geneesmiddel: karaktervorming.

Onderwijs en opvoeding, opvoeding vooral, moeten de oplossing brengen.

‘Niet de maatschappij, maar de menschen moeten hervormd worden’; ‘alle mogelijke stelsels zijn goed, indien slechts de menschen wat meer deugden en wat minder ondeugden rijk waren’: dit is de kern van zijn betoog.

Volksonderwijs, lezingen voor het volk, gezellige bijeenkomsten, herhalingsscholen, volksbibliotheken, alles wat ontwikkeling kan brengen is het eenig wenschelijke en het eenig noodige.

Als de arbeider eerst ontwikkeld is, dan zal hij door coöperatie zijn toestand kunnen verbeteren, dan kan hij zijn eigen huisheer, zijn eigen winkelier, zijn eigen patroon, zijn eigen weldoener worden; doch de onwetende arbeider kan dit alles niet. Daarom volksopvoeding vóór alles.

Eer de Heer Gilon dit boek schreef, heeft hij de middelen

die hij noemt in practijk gebracht. In de stad zijner inwoning, Verviers, stichtte hij een aantal instellingen die volksonderwijs en ontwikkeling van den werkman ten doel hebben; geholpen door zijne vrienden heeft hij door deze instellingen, de Oeuvres Verviétoises, bewerkt dat de arbeidersbevolking van Verviers, vroeger het brandpunt van de Internationale, thans de rustigste en de best onderwezene van gansch België is geworden.

Ik vrees dat deze schoone uitkomsten den Heer Gilon parten hebben gespeeld bij het ontwikkelen van een stelsel; eene fout waarin ook zijn vertaler, de Heer Keller, vervalt, wanneer hij in zijne inleiding tot de vrienden van sociaal-democratische en daarmede verwante denkbeelden zegt: ‘zij mogen niet vergeten, dat de feiten bewezen hebben, dat wat Gilon in zijn studie predikt heilzame vruchten afwerpt, en dat van de practische uitvoerbaarheid van hunne denkbeelden tot nog toe al zeer weinig is gebleken’.

Tegenover de meening van de Heeren Gilon en Keller staan andere, bijvoorbeeld deze: dat de verdeeling van het arbeidsproduct in onze maatschappij niet deugt, dat den arbeider zijn loon onthouden wordt door hen die leven van grondrente en rente; dat afdoende verbetering van den toestand niet mogelijk is zonder opheffing van persoonlijk grondbezit, of zonder gemeenschappelijk bezit der productiemiddelen.

Zij die deze, of een dezer meeningen zijn toegedaan, zijn daarom geen vijanden van volksopvoeding en karaktervorming, doch zij oordeelen dat zoo den arbeiders maar eerst recht wordt gedaan, zoo hun gelaten wordt de volle opbrengst van hun arbeid, zoo zij dientengevolge in staat zijn zich behoorlijk te voeden, de tijd en gelegenheid voor opvoeding en karaktervorming dan van zelf komt.

Nu is het zonder twijfel gemakkelijker uitvoerbaar om in den geest der ‘Oeuvres Verviétoises’ werkzaam te zijn, dan bijvoorbeeld het persoonlijk grondbezit af te schaffen of over de geheele wereld een normalen korten arbeidsdag in te voeren; doch met dit te zeggen is niet aangetoond dat de

oplossing van het ‘maatschappelijke vraagstuk’ wachten kan en moet tot alle menschen zoo goed zijn geworden als de Heer Gilon ze wenscht.

Ik zou niet gaarne den schijn hebben over het boek van den Heer Gilon op hoogen toon een afkeurend oordeel uit te spreken; ik ben overtuigd dat de Heer Gilon door de instellingen die hij aanbeveelt, in zijn omgeving veel goeds heeft tot stand gebracht; ik geloof dat zijn boek veel goed kan doen, door de welgestelden te doen begrijpen dat zij van hun overvloed iets moeten beschikbaar stellen voor hen die alles missen; ook door hen op te wekken tot persoonlijke toewijding aan de volksbelangen; doch ik meen dat de ‘oplossing’ door de middelen die de Heer Gilon aangeeft, niet zal verkregen worden, en dat de toepassing daarvan slechts mag zijn een nuttig tijdverdrijf, zoolang de maatschappij niet rijp is voor groote hervormingen.

Ook vrees ik, dat de aanprijzing van het geneesmiddel ‘verbetering van de individuën’, ‘karaktervorming’, op sommigen een andere uitwerking zal hebben dan schrijver en vertaler bedoelen; ik vrees dat dit recept een programma kan worden voor hen die in den grond huns harten geen verandering in de maatschappelijke toestanden wenschen, een huichelachtige leuze der tevredenen, die bij het aanheffen denken; ‘als het daarvan komen moet, zal het onzen tijd wel duren,’ en tegen zulk eene onjuiste uitlegging wilde ik protest aanteekenen.

F.M. WIBAUT.

> Innerlijk leven. Poëzy van H.J. Schimmel. Schiedam, H.A.M. Roelants 1889.

De Heer H.J. Schimmel behoort tot de respectabele figuren van '40, tot de weinigen, die recht hebben op een ernstig antwoord als ze bij ons komen met berisping of bezwaar. Want zij alleen vertegenwoordigen nog waarlijk en waardig de traditie hunner dagen. Zij denken nog in de oude soliede

gedachtenreeksen, uit eigen organisatie, gezegd in de echte ouderwetsche woorden en onvervalschte termen, waarachter men zoo al geen klare begrippen waarnemen, dan toch bij tijd en wijle vermoeden kan. En daarom zijn wij bereid den heer Schimmel te woord te staan, nu hij ons geslacht beschuldigt van gebrek aan piëteit.

‘‘De nieuwe Richting,‘ zoo zegt hij: ‘kent weinig piëteit; zij heeft slechts oog voor wat in hare gelederen optrekt; zij slingert den voorgangers op zeer beslisten toon het afdoend vernietigingswoord ‘verouderd in beeld, in gedachte, in versbouw, in zinwending en woordkoppeling’ toe. Geen wonder! Deden wij in '40 tegenover onze voorgangers anders? Toch waren wij wel iets, misschien wel veel aan die voorgangers verplicht, en velen onzer erkenden dat later met deemoed. Laat ons hopen dat het ook den volgers der nieuwe richting dùs moge gaan! Bedrieg ik mij niet, dan is 't hun ideaal het peillood uit te werpen in de diepten der menschenziel, met verwerping uit minachting van het bijkomstige, van het uitwendige, van het toevallige, waaraan het hun voorafgaande tijdperk onzer Schoone Letteren zulk een groote waarde toekende. Uitnemend! Blijken zij bovendien verwant te zijn aan de nieuwste richting, die in Duitschland zich een weg poogt te banen, en uit spot of in ernst ‘de transcendentale’ wordt genoemd, en blijken zij breed genoeg van opvatting om van hun verouderde voorgangers de klaarheid der gedachte, de duidelijkheid der uitdrukking en de aesthetische kieschheid over te nemen, dan behoort hun voorzeker de toekomst, totdat... het geslacht dat hen opvolgt, tegen hen optrekt met dezelfde leuzen en dus ook hun het woord ‘verouderd’ als afscheid toeroept.’

Daar zou een boekdeel over deze paar woorden te schrijven zijn, indien het niet reeds geschreven ware in de 27 afleveringen van ‘De Níeuwe Gids.’

Maar om het den heer Schimmel gemakkelijk te maken, uit piëteit dus tegenover wat *hij* heeft mogen bijdragen voor de ontwikkeling van ons mensch-zijn, resumeeren wij nog eenmaal, wat zoo vaak reeds is gezegd. De Heer Schimmel heeft

gelijk. Wij voelen niet zoo heel veel voor die hollandsche reputatieën van een stuk of wat dekaden, voor een Bilderdijk en da Costa, voor een Génestet en Beets. Maar, in tegenstelling tot wat de Heer Schimmel mag hopen, gelooven wij juist dat men hoe langer hoe minder voor gemelde menschen zal gaan voelen in ons land. Want voor de honderd en zooveelste maal verklaren wij: de heeren, die wij noemden, en met hen vele anderen, waren geene artisten in hun dichterlijke werkzaamheid, maar schrijvers voor één geslacht, die met dat geslacht vergaan. Zij hadden op nitmand eenigen invloed dan op het geslacht dat vlak na hen kwam, op hun decadenten wier geboorte om het jaar '40 ligt. Wij staan geheel buiten hen, wij kunnen hun betrekkelijke verdiensten waardeeren, in hun onderlinge verhoudingen, wij kunnen ook het weinige absoluut verdraagbare, dat er is in hun werk, schiften van de rest. Hoe langer hoe meer worden zij en de hunnen van uitsluitend historisch en psychologisch belang. En ook zal ieder toekomstig tijdperk onzer letteren, waarin zij den kortstondigen invloed, dien zij hadden, nog eens mochten verkrijgen, een tijdperk van barbaarschheid of van lafheid zijn.

En om het nu maar in eens hier ronduit te zeggen, de eenige Hollandsche letterkundigen van '40, die gewerkt hebben door hun boeken op dit tijdperk dat aan 't worden is, zijn Multatuli en Hildebrand, Potgieter, Bosboom en Huet. En wel Huet en Multatuli door hun kritische onbevangenheid, door hun eerlijk verstand, Hildebrand door zijn oudhollandsche liefde voor de werkelijkheid; en allen te zamen, ieder naar zijn mate, door hun klaren of zwaren of geestvollen stijl. En daarom voelen wij piëteit voor die vijf figuren, en niemand kan bewijzen, dat wij ooit één hunner in ware reverentie te kort hebben gedaan.

Tot zoover zijn Kritiek, laten wij nu eens de Gedichten van den Heer Schimmel gaan bekijken. Schoon de schrijver

zijn bundel van vier afdeelingen heeft gemaakt, zou ik het veel liever in drieën willen doen. Er staan drie soorten verzen in dit ‘Innerlijk Leven’, die de uiting van drie onderscheidene Schimmels moeten zijn. De romanticus pronkt er ons aan, de satiricus grijnst er ons tegen, de sentimenteele weent er ons toe.

De romantische Schimmel was wel de minste van dezen, want hij had zijn Romantisme, dat wil zeggen zich zelven, uit de vierde hand. Of liever, het is moeilijk tot op één cijfer te bepalen, door hoevele elkander suggereerende hoofden van talent-arme vervaardigers van dichterlijke verhalen de glorievolle romantische visie der Middel-eeuwen moest worden verwrongen en verknoeid en onkenbaar gemaakt, eer men zoo'n soort verzen als van Schimmel schrijven kon. Want afschuwelijk is het, dat lappige en lorrige, dat dol-onzinnige en gods onmogelijke decadisme in de derde macht, waar geen greintje van de echte Romantiek meer in zit; dat voor één derde uit zeer valsch vernuft bestaat, voor een ander derde lijkt op de zwaar becontrastte en overal van daan gehaalde bedenksels van een jongensopstel, terwijl de rest psychologische nonsens is. Schimmel meende er ook niets van, van die malle karikaturen van het theatrale en pathetische, gezet in een lijstje van verdelende beeldspraak, waar geen eind aan komt. Zijn eigenlijk menschzijn bleef er koud bij als bij een rooversboek en hij schreef slechts zoo, zooals hij zelf er voor uitkomt, omdat de school het hem gebood.

Want het dichterlijke verhaal was toen een mode hier te lande en Schimmel kwam in een tijd toen die mode reeds verouderde, toen zij reeds langzamerhand het daaglijksch kleed van de Rederijkers werd. De schrijver heeft in de voorrede zich zelf reeds geoordeeld[1)] en ik heb dus niet meer te zeggen dan deze kleine karakteristiek. Maar toch zou ik wel een enkel voorbeeld willen geven van den zeer merkwaardigen waanzin, dien het toen jonge geslacht voor literatuur aanzag. Ik lees nl. in 's schrijvers Margaretha van

1) Zie bl. XI.

Henegouwen[1)] dat de Maas als ze zich in zee stort, aan die zee verschillende dingen ‘al jubelend verkondt.’ Ik ben zeker dat de Maas dit in 1890 niet meer doet, maar zij is toch nog niet zoo veranderd bij vroeger, als dit met de *zee* sedert de 14e eeuw is gebeurd:

Waar de zee haar luide op antwoordt,
Die in 't plechtig stroomgeluid,
Duister 't morgen voorgevoelend,
Zich in profecijen uit;
Van onzachtbre glorie reppend
En door eerbied overmand,
Needrig de opgestoken pluimen
Neerstrooit op oud-Hollands strand.

In modern Hollandsch overgezet: dat de zee in 1300, er aan denkend, wat een glorie den 400 jaar later levenden menschen in Holland te wachten stond, haar eerbied niet kan verbergen en daarom haar eeuwig-terugkomenden golfslag op de hollandsche stranden tot een symbool van het nobele sentiment in haar maakt.

Over de beide andere Schimmels kan ik nog korter zijn. De sentimenteele is het beste in de Beetsiaansche tafereeltjes als ‘Prentjes-kijken’ en ‘Oude Jans,’ om ten slotte te vervallen tot een vaag mysticisme van omvangrijke abstracties dat mij even duister is gebleven als het Mallarmeesch; terwijl de satiricus wel niet meer dan de dagelijksche banaliteiten over de dagelijksche gebreken geeft, maar toch met een doordringender accent dan men van een gewoon gezelschapssatiricus verwachten zou.

En nu dank ik God, dat de recensie van dit vervelende boek is gebeurd.

K.

1) Op bl. 16.

Na-spel door Frederik van Eeden.

Zijt gij nu voor altoos voorbij gegaan? -
Hebt gij in eeuwigheid nu weggedaan
De helle fakkels van uw starren-oogen? -
Is nu mijn schat voor àltijd weggeborgen?
Zal nu mijn ziel zich elken nieuwen morgen
Vinden in 't duister Zelf gebogen? -

Gij, die mijn tranen-moeder wildet zijn!
Mijn rijke wel van smarten helderrein,
Mij reinigend van mijn zóó vele zonden! -...
Maar zoo uw lieve oogen nu uitschreiden
Voor mij hun tintel-lichtjens alle beiden,
Waar wordt dan toeverlaat gevonden? -

Op eenen berg wild' ik dat ik nu lag
En naar de verre, verre wereld zag
Als een, die lang zijn levend Zelf verloren, -
Dat voor mijn onbewogen oogen rezen
De visioenen van dit wereld-wezen
Als dingen, niet voor mij geboren.

Rond-glazen zeepbel, in een witten damp,
Drijft mijne ziel in 't leven. - Waar de lamp
Van uwe ziel waas-lichtend heeft geschenen,
Zweeft zij nog onbestendig her en der, -
Maar 't is nu stil, en alle licht is ver -..
Waar zal het dolend glans-schoon henen?

Luchtige, luchtgespannen waterdrop
Sluit zich nu gansch in wond're rondheid op,
Kleuren verschuiven in zijn gladde wanden, -
IJl-reine! van doorzichtigheid vervulde!
Door ondoordringbaar dichte mist omhulde!
Waar zal het fijn kristal belanden?

Een witte, brooze schelp-schaal, zink ik neer
Door klare lagen van een tranen-meer,
En zal daar stil, op diepen grond gelegen,
In parelmoeren glans de zon zien staan. -
De groote golven, die daarboven gaan,
Zullen maar zachtjens mij bewegen.

Van heel veel schreien ben ik moe-geraakt. -
Toen heeft uit woeste zee zich los-gemaakt
Een blanke schuimvlok, teeder, schuchter-bevend,
Mijn blanke Zelf, - die gaat nu rillend vinden
Een stillen weg door blind vertoornde winden,
In huiver-vreemde vreugden levend.

Ik wenschte dat ik u bereiken kon,
Vast-brandend Oog des Hemels! hooge Zon!
Stralende Vuurkern van mijn aardsche gangen!
Des werelds glansen gingen al verloren,
Gij zijt zoo schoon! - Ik wil u wel behooren,
Die waard zijt 't sidderend verlangen,

't Immens verlangen, door een vrouw gewekt,
Dat nu hoog-uit de ledig' armen strekt,
Het luid-geroepene, groot-opgestane,
Dat, niet meer vindend, wie het eenmaal riep
Een storm van klagen over d'aarde schiep, -
Smart-galm van 't eeuwig onvoldane. -

Smart heeft het land geslagen en de zee,
Smart zwerft met storm en wilde wolken mee,
Smart ligt op steden, smart op dorre kusten, -
Der menschen spreken is één smart-geruisch, -
Hoe zal dan in dit droeve smarten-huis
Mijn ziel van smart-verlangen rusten?

Maar 't al-omgolvend wee-geschrei verstijft,
Het wijd geluid krimpt in, - totdat er blijft
Een kleine, glanzig-stille plek, - daarbinnen
Een stem, die spreekt - o wonder! glas-glad snijdt
Teêr-wit gerucht door ruimte' en eeuwigheid, -...
Zal nu het Gods-gericht beginnen?

Stem met stil-zilv'ren voeten voel ik gaan, -...
Raakt mijner ziel inwend'ge wanden aan, -...
O wonderspraak! hoe komt gij hier in mijne
Eenzame woning? - midden in den nacht? -
Hoe hebt gij veilig door den storm gebracht
Het licht, waarvan mijn vensters schijnen? -

Was ik dan vreemdling in mijn eigen huis? -
Mijn lieve gast! - ik ben een doodmoe thuis-
Gekomen zwerver, - maar nu wil ik wezen
U veel getrouwer, - want ik heb gevonden
Leed groot en onuitspreek'lijk, - en mijn wonden
Kan nu geen and're meer genezen. -

Bouw mij een troon van stilte, op den storm,
Die staat gelijk een blanke wolk, - zijn vorm
Verandert niet in 't blauw, - luchtvloeden jagen
Rondom door 't ruim, - hij wijkt niet, noch vergaat,
Als in zelf-schoonen, glinster-ronden staat
Door innerlijken glans gedragen. -

Zie! hoe de bleek-besneeuwde wereld leit
Onder haar jammer in gelatenheid, -
Haar vreugden-lichtjes, hoe klein-droevig zijn ze!
Wat heeft zij mij begeerlijker geboden
Dan in het aller-uiterst mijner nooden:
Muziek, stil lamp-licht en gepeinzen? -

Wolkenhoog eenzaam, zonder metgezel,
Is nu gevonden in koel-lichte cel
't Ziels eigen-thuis, - kristal van contemplatie!
Hart der gedachten! - kern van innigheid! -
Doch voor mijn oog blijft leven voor altijd
Dier handen droevig-blanke gracie, -

Die waren als satijnen, en ik zag
Ze stil-gevouwen, - 't wil niet wijken, - ach!
Deernis zal bij mij zijn, - Wereld-geboorne!
Breek niet, breek niet dan in uw' jammer uit!
Wees mij zóó stil, - dat mij zelfs niet 't geluid
Uwer vallende tranen store. -

Ik min u, God! u, Wereld! u, o Zon!
Vlamhart der wereld, Moeder van licht, - toch spon
Zich als een ijs-scherm van doorzicht'ge wanden
Nu tusschen u en mij! - Droeve! gelegen
Innigst bij mij! - leg uw hoofd heel stil tegen
Mijn onbewegelijke handen. -

Aan een klein meisje. Door * * * *

Mooi, zacht kindje! Toen ik je lachen zag
Met dat rood mondje en die blauwe oogen -
Je knikte zoo lief-vertrouwlijk ge-dag -,
Toen werd mijn arm, bedroefd hart zoo bewogen.

O kindje, 't was zoo lief, mijn stille lach
Was zoo vol tranen, en ik had wel mogen
Heel, heel eerbiedig, met een teer ontzag
Kussen je zachte wangen en je oogen.

Wat goed van je, kindje, om zoo lief te zijn!
Lief tegen mij! Wou jij me nog wel geven
Wat warmte en teerheid, nu geen Lief meer leven,
Geen kus zal bloeien en geen lachensschijn?
O, mijn arm hart! Zóo lachte wel te voren
Een', wier lief lachen ik nooit meer zal hooren!

Kunst.

Daubigny-tentoonstelling in Pulchri Studio.

Het wakkere tegenwoordige Bestuur van Pulchri heeft in de Februari-maand een gedenkwaardige tentoonstelling saamgebracht van een groot aantal werken van Charles François Daubigny, bijna uitsluitend behoorende aan Haagsche verzamelaars; - een wel geschikte expositie die een betrekkelijke voldoening zal hebben verschaft, vooral aan hen die door de al te slechte vertegenwoordiging van dezen kloeken artiest in het Louvre-museum, en verleden jaar op de *exposition centennalle*, te zeer teleurgesteld moeten gebleven zijn.

Want buiten de min opmerkelijke en de zeer enkele verdachte stukken, vond men hier een menigte kurieuze proeven bijeen: teekeningen, schilderij-motieven en studies, die dienstig konden zijn tot nader ontleding, en zoo tot grondiger begrip van het talent dat zich in het dozijn zeer belangrijke schilderijen van de collectie, gelukkiger uitsprak.

Het fiksche, vierkante van zijn vele krijtschetsen is kenmerkend; ook zijn schildering was krachtig en direkt, breed en vlot, vast en globaal, zelfs in die teerder werken, zooals de studie *Bateaux sur la plage*, waar hij de tippen van het penseel snel en snedig laat slepen met liggende slierten, - of die met zoo weinig, delicieus naar de natuur aangezette studie *Bords de la Tamise*, - of die mooie, eenvoudige, gave *Animaux au bords de la mer*, met een klaar, bescheiden luchtje als van een ouden Hollander, - of dat groot be-

grepen, mannelijk fijne stukje van badende koetjes in den stralenden morgenwasem, - of dat vlot, fijn uitgestrekene: L'étang de Gilieu, - of zooals dat meest kompleete, eindelijk, van de kleineren, het oude-meesterachtige *L'aqueduc de Marly*, met een rijk-lichte, gebronsd-blanke ochtendhemel, etheriesch deizende achter de ambertonige togen der verre ruïnen aan den hoogen horizon, en op den voorgrond terreinen met krachtig borstelig geboomte, geschilderd met een ruime kernachtigheid die doet denken aan den deftigen zwier van dien Alessandro Magnasco, waarvan men op het Mauritshuis zooveel merkwaardigs vindt.

Daarentegen was Daubigny in zijn forscher momenten ook wel eens hard en zwart, zwaar en zuur, of zelfs valsch en grof. Maar het was omdat hij nooit ingewikkeld kon zijn, omdat elk uitwendig raffinement hem vreemd was, en hij nergens met eenige saus te verfraaien trachtte wat er eens haperde aan het wezenlijke. Hij schilderde, zelden missend, recht op den man af, met die stoute losse hand, die den Heer ter Meulen van een Frans Hals van het moderne landschap heeft doen spreken.

Daubigny is niet altijd eender, maar men denkt het meest aan hem als aan den koenen schilder van gespierde stukken, veelal strak van lijnen-samenstel en in bouw van plans, en die daarom zooveel hield van avond of maneschijn. Maar de simpele schaduwvlakken, zooals het maanlicht die in de partijen van het landschap brengt, zocht hij niet bloot om het decoratieve aanzien, - hij bracht in die tafereelen een lucht, een wijdte, en een trillende statigheid, waardoor zij leven met krachtigen adem. In de doffe uitgestrekenheid, in de donkere pure diepte van *La maison de ma nourrice* is een doffe luister, een pralende stilte, met magistrale stelligheid uitgezet.

Vochtiger stralend, alles meer doordringend is het licht van de zilveren maan, rijker, glanzender zijn de grootsche schaduwpartijen, en feestelijker, milder is het gansene aanzicht van de *Lune blanche*, die het mooiste maangezicht van de collectie zou geweest zijn, als de Heer H.W. Mesdag er

niet ook nog de *Meules de foin* bij gevoegd had. Daar woont in dit stuk de hooge geweldige pracht van een ruige diepte van gevoel. Met een puissanten eenvoud zijn de grootsche tot ons aanvarende massa's van die zware nachtelijke hooibergbrokken geschilderd, die van een warme sonoriteit doen bij het licht dier, naast de grondeloos flonkerende donkerte van een stuk nachtazuur, ros vonkende maan. De hooge trots van dit eenige, aangrijpende stuk, doet ons telkens machtiger aan; zonder omwegen denkt men hier aan Rembrandt.

Maar niet altijd is Daubigny zóó deftig. Hij is ook wel meer barsch in zijn kracht. Zijn buïige *Moisson* is één van driftige beweging. Uit een enkele bruuske streek in een wolkveeg in de helle hobbellucht is hier de geest van het heele stuk te kennen. Er is een opwekkende vaart in van kras weer, van een levendige werking. Die beweging is meer overwogen en rustiger, rijper doorgevoerd in het studieuze *Villerville-sur-mer*, waarin een groote rythme van lijn en vorm in water, lucht en land volgehouden, zich met zeldzame zekerheid oplost in een indrukwekkend geheel.

Nog veel stiller, en meer mysterieus is *Bonneville*, de effen, rake, diep-tonige, de innige aanzet van een mannelijk bewogen artiest, die zich volkomen in bedwang heeft.

Het krasse kranige *Parc à moutons* is meer met overleg vereenvoudigd van doen. Hier krachtige, knookige kunst; - die enkel met bruin strenggekontoerneerde schapen zijn zoo plastiesch gevormd als zelden met zoo weinig werd gedaan.

Maar het meest vrij en uitgelaten is Daubigny met zijn kracht en zijn blijde kennis in den *Chemin de halage*, die pracht-pochade, waarin de meester zwiept met de volgesopte kwast fijngrijs, en dondert met zijn welsprekenden toets en met felle likken dommelend modeleert in de open atmosfeer. Hier gaan het blank en ros, gesabeld met streken vol gang, en het magistraal geflodder van spaarzame kleur, te samen op in de ongekende wijdte van een groote zwellende beweging.

In deze zoogezegde schets die bij al hare uitgelatenheid,

in één forsche spanning, matig is gehouden en evenredig van bouw, ziet men het waardigst het volrijpe, gelukkige kunnen van een zeer persoonlijk artiest, die door die vlotte, open tonen zijn fieren zin voor wind en weer, voor beweging en buitenlicht, voor lange lijnen en strekkende terreinen, ten volle heeft uitgesproken.

25 Maart '90.
JAN VETH.

De verkiezingen voor den Duitschen Rijksdag, door P.L. Tak.

Zestien dagen vóor den dag der algemeene verkiezingen maakte de Duitsche keizer twee stukken openbaar, die hem binden om zoowel in vereeniging met andere regeeringen, als zelfstandig in zijn koninkrijk Pruisen eene wetgeving op den arbeid tot stand te brengen, meer omvattende dan het program door Von Bismarck in 1884 onder den ouden keizer Wilhelm afgekondigd. Meer omvattend ook dan Bismarck's huidige voornemens. Het uitgangspunt van des keizers beide brieven was gelegen in den kring der arbeiders zelven. Met andere regeeringen wil hij de eischen onderzoeken, ‘over welke de arbeiders der industrie-landen reeds internationaal met elkander onderhandelen.’ Hij wil met andere regeeringen bespreken de mogelijkheid om tegemoet te komen ‘aan die behoeften en wenschen der arbeiders, welke in de werkstakingen der laatste jaren en op andere wijzen zijn aan den dag gekomen.’

In het stuk betreffende de binnenlandsche wetgeving wordt gesproken van voldoening der klachten en wenschen zoover deze gegrond zullen blijken. ‘Het onderzoek moet rusten op den grondslag, dat het tot de taak van het staatsgezag behoort, den tijd, den duur en den aard van den arbeid zoo te regelen, dat het behoud der gezondheid, de voorschriften

der zedelijkheid, de economische behoeften der arbeiders en hunne aanspraak op gelijkheid voor de wet gewaarborgd blijven.' En nog meer van dien aard. Men zou kunnen zeggen, dat de administratieve enquête naar de werkstaking in de kolendistricten niet van den ernstigen wil getuigde om de gansche waarheid aan den dag te brengen; maar wij behoeven niet dadelijk naar het naadje van de kous te kijken. De keizer zegt: mijn Duitsche werklieden klagen, ik wil weten wat er van aan is, en waar wat te verhelpen is, wil ik wetten maken. Zoo naar de letter genomen, kan het Duitsche arbeidersvolk over de beloften van zijn keizer tevreden zijn.

Men heeft de beide brieven betiteld met den onguren naam van eene verkiezingsmanoeuvre. Deze betiteling is ten eenemale onbruikbaar in dit geval. Eene handigheid van dien aard bedoelt de belangen van eene of andere partij te bevorderen, en de combinatie der middenpartijen, die toen regeeringspartij heette, was - evenmin als prins Bismarck, haar leider, en evenmin als de gegoede liberalen en matig-conservatieven van welk land ook - gediend met een program van sociale wetgeving. Voor hare candidaten maakte de keizer dus zeker geene propaganda. En mag men onderstellen, dat hij de verkiezing wilde bevorderen van sociaaldemocraten, of van de progressisten en katholieken, die beiden in zekere mate het program van sociale wetgeving zullen steunen?

Van eene verkiezingsmanoeuvre in den zin der partijen-politiek kan dus geen sprake zijn. Hetgeen later is gebeurd geeft ons eene betere oplossing aan de hand.

Blijkbaar heeft keizer Wilhelm ten opzichte van de arbeiderswetgeving eene overtuiging, of althans eene opvatting, die in hare gevolgen bij een man van zijn karakter voor eene overtuiging niet onderdoet. En hij wist den 4^{den} Februari evengoed als nu, dat van prins Bismarck medewerking aan eene meer afdoende en rechtstreeksche bescherming van den arbeid niet te wachten was. Eene breuk met den in de binnenlandsche politiek toch niet overgelukkigen kanselier werd onvermijdelijk. Zag de keizer dit in, dan laat het zich

begrijpen dat hij nog vóor de verkiezing èn aan het volk, èn aan Bismarck met diens vrienden uit de middenpartijen, wilde doen weten wat zijne plannen waren. Ook om den schijn te vermijden van later onder de pressie van nieuwe meerderheden te handelen, een schijn voor despotentrots min aangenaam.

Voor Bismarck waren deze rescripten, zooals men ze noemt, een eerste wenk, dat de leiding der binnenlandsche politiek hem zou worden ontnomen. Het kiezersvolk deed hem eene tweede en zeer krachtige waarschuwing geworden.

Bijna anderhalf millioen kiezers stemden op sociaal-democratische candidaten. Voor het goed begrip van de zeer groote beteekenis dezer verkiezing wil ik de vergelijking der officieele cijfers van 1887 en 1890 hier inlasschen.

Aantal kiezers in 1887: 9,769,802; in 1890: 10,146,736.

PARTIJEN	**UITGEBRACHTE GELDIGE STEMMEN 1890.**	**UITGEBRACHTE GELDIGE STEMMEN 1887.**	**UITGEBRACHTE GELDIGE STEMMEN In 1890 MEER**	**UITGEBRACHTE GELDIGE STEMMEN In 1890 MINDER**
Sociaal-democraten	1,427,323	763,128	664,195	-
Centrum	1,340,719	1,516,222	-	175,503
Nationaal-liberalen	1,187,669	1,677,979	-	490,310
Vrijzinnigen	1,167,764	973,104	194,660	-
Conservatieven	899,144	1,147,200	-	248,056
Rijkspartij (Vrij-Conservatieven)	485,950	736,389	-	250,430
Polen	246,773	219,973	26,800	-
Volkspartij	147,570	88,818	58,752	-
Welfen	112,675	112,827	-	152
Elzassers	101,156	233,685	-	132,529
Denen	13,672	12,360	1,312	-
Antisemieten	47,536	11,593	35,943	-
Niet tot eene partij behoorend	35,737	31,834	-	3,097
Verspreide stemmen	15,005	8,826	6,179	-
Totaal	7,228,702	7,540,938	987,841	1,300,077
Ongeldige stemmen	32,942	29,772	3,170	
Totaal uitgebracht	7,261,644	7,570,710		

Het eerst springt in het oog de groote winst, door de sociaal-democraten behaald. Deze is het, die het karakter der verkiezing hoofdzakelijk bepaalt in hare algemeene gevolgen voor het Duitsche Rijk. Wat de dadelijke quaestie:

Bismarck of niet? aangaat, zien wij, dat de partijen die den kanselier min of meer geregeld steunden, de conservatieven, vrij-conservatieven en nationaal-liberalen, te zamen hebben *verloren* 988,796 stemmen; terwijl de anti-Bismarck partijen, de sociaal-democraten, vrijzinnigen en volkspartij, een bijna overeenkomstig aantal, 917,607, stemmen hebben *gewonnen*.

Het centrum en de particularisten worden om hun eigenaardige positie buiten rekening gelaten. De groote fracties díe buiten de katholieken het politiek leven in Duitschland beheerschen, hebben met een millioen stemmen Bismarck's binnenlandsche politiek veroordeeld.

Het vonnis komt mij voor op goede gronden te zijn geveld. Het is afgekeurd, ook door niet-behoudende lieden, die zich op de figuur van Bismarck hadden blind getuurd, en die meenden dat de vrede van Europa van één man kon afhangen. Reeds nu komen de gemoederen tot rust en de hersenen tot onbevangener oordeel. Worden oorlogen gedetermineerd door een gril of een driftbui, dan kan zeker één man van groot overwicht ten behoeve des vredes op zekere oogenblikken heilzamen dienst bewijzen. Zijn daarentegen de oorzaken der oorlogen te zoeken in de economische en staatkundige belangen van de klassen of de vorsten die de landen regeeren; groeien deze oorzaken langzaam aan, en zijn de voorvallen die de tijdgenoot wel eens oorzaken noemt, slechts de stoot die de rijpe vrucht een poos vroeger van den boom doet vallen, dan komt de ervarenheid in diplomatieke kunst en kunstjes minder gewichtig voor. Althans - zoo dit wat te sterk mocht uitgedrukt zijn - niet zoo gewichtig, dat een volk zijn binnenlandschen vrede zou mogen opofferen aan de kans dat zijne diplomatie wat beter zou worden geleid.

Bismarck heeft met groot talent en groot geluk het Duitsche Rijk tot stand gebracht en daarbij persoonlijke qualiteiten aan den dag gelegd, die bewondering en eerbied afdwingen. Hij heeft het Rijk ook willen organiseeren en Pruisens wetgeving geïnspireerd. En ook hierin heeft hij groote verdiensten. Handel en nijverheid hebben hem veel te danken. Hij bracht de Pruisische spoorwegen waar ze behooren: in

handen van den staat. Telken jare steeg Duitschlands militaire kracht en daarmeê de veiligheid tegen represailles uit het Westen. Onder de werking van het beschermend stelsel - ik bespreek hier geen theorieën maar feiten - is de Duitsche nijverheid sedert Reuleaux in 1876 zijn 'billig und schlecht' uitsprak, in hoeveelheid en hoedanigheid der producten ontzachlijk vooruitgegaan.

Al die verdiensten en vele andere worden gaarne erkend, maar er staan groote fouten tegenover. In de bescherming door invoerrechten heeft hij de landbouwproducten opgenomen, en alzoo de eerste levensbehoeften van het volk duurder gemaakt, zonder dat van de baten iets noemenswaard toeviel aan den kleinen man. De winst was voor de groote grondbezitters, voor 't meerendeel niet zelf den grond bebouwende, eene klasse reeds zoo redeloos door de wet bevoordeeld, dat zij wel allerminst op bescherming mag aanspraak maken. En Bismarck verdedigde dat met den onsterfelijken blunder, dat de buitenlandsche importeurs het invoerrecht betalen.

Deze misgreep is misschien te verklaren uit de politieke noodzakelijkheid om in verband met andere plannen den steun der agrariërs te behouden. Er zijn gewichtiger bezwaren.

Bismarck heeft zijn volk niet voldoende gekend. Hij heeft gemeend twee groote bewegingen aan strakkere banden der wet te kunnen gewennen, dan de overoude veerkracht der eene en de sterke jeugd der andere wilden verdragen. Beide, katholicisme en sociaal-democratie, zijn onder den druk gewassen tot formidabele kracht in Duitschland. Het trotsche woord 'wij gaan niet naar Canossa', is teruggenomen, en de zware tocht is afgelegd. Er is bijna niets meer over van de Meiwetten. En de socialistenwet is na twaalf jaren van hardvochtigheid en immoraliteit in de toepassing, beantwoord met anderhalf millioen stemmen. En daaronder zeker een half millioen van kiezers die buiten de sociaal-democratische partij staan; want deze best georganiseerde van alle partijen rekende op den dag der verkiezing op hoogstens een millioen.

De *Sozial-Democrat*, op den verkiezingsdag gedrukt, schreef: '*Du wirst ein Tag unermeszlichen Jubels sein, bringst du uns*

'nur' - nein, bringst du uns d i e, unseren kühnsten Erwartungen erfüllende eine Million socialistischer Stimmen!

Eene beweging door geest en gemoed gestuwd, is niet door strafwetten te bedwingen. Bismarck heeft de lessen der historie miskend, of wel hij heeft zijn tijd niet begrepen. En zoolang aan groote staatslieden de eisch wordt gesteld van vooruit te zien de gebeurtenissen, en voor sterke volksstroomingen eer kanalen te graven dan dammetjes op te werpen, zal de historie Bismarck's verdiensten erkennen, maar hem eene plaats in de eerste rei der groote regeerders beslist weigeren.

En hoe zijn die dwangwetten toegepast? Door het elke regeering onteerende en bedervende stelsel van een veile dagbladpers. Door Bismarck-beleediging, die niet uit kon blijven, feitelijk te maken tot een speciaal misdrijf. Door eerlijke lieden, als ze hun meening uitspraken, te jagen uit de stad waar zij den kost voor hun gezin verdienden. Door ontelbare gevangenisstraffen opgelegd aan menschen die niets hadden gedaan waardoor zij de achting hunner medeburgers verbeurden. Door een infaam stelsel van spionnage, dat van hooggeplaatste politieambtenaren knoeiers en omkoopers maakte. Zelfs de grootste reputatie mag het niet overleven, als zij zich solidair stelt met handelingen als gebleken zijn in het laatste Elberfelder proces en in zoovele vroegere gevallen.

Is het wonder dat tegen zulk eene behandeling een deel der Duitsche burgerij de sociaal-democraten bijspringt, en dat vele anderen die geen sociaal-democraat willen stemmen, den invloed der progressisten en der volkspartij helpen vergrooten?

Maar - Bismarck's sociale wetgeving, hoor ik zeggen.

Zeker, er zijn wetten op de gedwongen verzekering der arbeiders tot stand gekomen, tegen de gevolgen van ziekte (1883), van ongelukken (1884), van ouderdom en invaliditeit (1889). Ik wil de bezwaren die tegen deze wetten geopperd zijn, hier niet doen gelden. Zoodanige wetten maakt men niet in één keer zoo voortreffelijk, dat zij aan alle eischen voldoen. De groote verdienste van dit drietal is, dat de dwang

is opgelegd, en vooral dat eene organisatie in het leven is geroepen, die verdere ontwikkeling dezer wetgeving over eenige jaren tot eene betrekkelijk lichte taak maakt. Maar ten slotte zijn zij toch niet veel meer dan eene regeling der armenzorg, der zorg voor hen die hun brood niet kunnen verdienen, en zij blijven vèr achter bij de rechtmatige eischen der arbeiders, die niet alleen buiten werk, maar in den arbeid zelven tegen overmatige exploitatie wenschen gevrijwaard te zijn. De duur van den arbeidsdag, de arbeid van vrouwen, het werken in fabrieken waar de arbeider noodwendig een ziekelijk leven en een vroegen dood tegemoet gaat: dat alles bleef ongeregeld, na de sobere bepalingen der Gewerbeordnung van 1883. En of men het aangenaam vindt of niet, de opinie onder de arbeiders is in zoo snelle beweging, dat de regeeringen zich wat haasten moeten om niet al te veel achter te blijven.

Eene tweede oppositiepartij, die belangrijke winsten bij de verkiezing heeft behaald, is die der Duitsch-vrijzinnigen, weleer de *Fortschrittler*, geavanceerde liberalen, trouwe verde. digers van de constitutioneele rechten van den Rijksdag, tegenstanders van overmaat in de militaire uitgaven, maar tot nogtoe doctrinaire vrijhandelaars en afkeerig van eene ruime staatsinmenging in arbeiders-quaestiën. Voor het begrootingsrecht van den Rijksdag, de ministerieele verantwoordelijkheid, vrije uitoefening van politieke rechten en tegen uitzonderingswetten hebben hunne woordvoerders menigen fellen strijd gestreden. Geléden slechts in zoover als ze hun aantal en invloed langzamerhand zagen slinken en enkelen hunner journalisten door de drukperswetten werden getroffen. Zij zijn consequente parlementaire liberalen en hebben in hun verkiezingsmanifest in zoover wat water in den wijn der doctrines gedaan, dat ze geen absoluten vrijhandel, doch alleen vrijstelling van de eerste levensbehoeften vragen, benevens een bij tractaten geregeld reciprociteitsstelsel, dat de Duitsche industrie vrijwaart tegen plotselinge verhooging der tarieven van andere landen. Ten opzichte van de arbeiders-quaestie vragen zij eene ‘voldoende bescherming der arbeiders door

de wet', zonder meer. Zooals die woorden daar staan, beteekenen zij niet veel. In de toelichting van het program wordt gesproken van 'de rechtmatige eischen der arbeiders betrekkelijk de bescherming hunner arbeidskracht en gezondheid, en de regeling van geschillen in de nijverheid.' Dit alles is vaag en laat als het op wetgeven aankomt, voor allerlei exceptiën de de deur open.

Deze partij telt tegen 32 in den vorigen Rijksdag, thans 69 leden en kan met de Zuidduitsche democraten tout-court, de niet sociale democraten dus, die tien in getal zijn, en de 107 leden van het Centrum, plus 12 Welfen, versterkt door een enkelen Pool of Elzasser, eene meerderheid vormen, wel niet voor positieve doeleinden, maar in menig denkbaar geval voor verwerping van regeeringsvoorstellen. Ook al helpen de sociaal-democraten, die nu 35 leden tellen, niet meê.

Wat zal de houding der sociaal-democraten zijn? Men weet, dat onder hen eene partij is, die alle ernstige deelneming aan den parlementairen arbeid verafschuwt en uit den booze acht. Dezen meenen dat de verkiezingen en het spreken in den Rijksdag alleen agitatie voor de partij mogen ten doel hebben. Onder de leiders der Duitsche sociaal-democratie heeft deze richting haren invloed grootendeels verloren. Reeds in Januari, eenige weken vóor de verkiezing, schreef de *Sozial-Democrat*, die in dergelijke gewichtige zaken niet buiten overleg met de parlementaire leiders handelt, het volgende:

'De oplossing der sociale quaestie hangt af van den vorm dien de economische ontwikkeling aanneemt, van de verscherping van den klassenstrijd tusschen bourgeoisie en proletariaat, dingen die zich veel sterker buiten dan in de parlementen doen gelden, die daarbuiten drijven tot revolutionnaire omkeeringen. In zoover hebben de zoogenaamde antiparlementaire socialisten gelijk. Wat zij verkeerd inzien, is ten eerste dat, evenmin als de parlementaire, eene politieke of revolutionnaire partij het tijdstip kan bepalen wanneer deze omkeeringen zullen plaats hebben, en ten tweede dat deze omkeeringen eerder, meer afdoende en met geringer offers voor de arbeidersklasse zullen plaats hebben, naarmate

deze krachtiger, beter onderwezen, beter georganiseerd, in één woord rijper is. Een onwetend, neerslachtig, niet georganiseerd proletariaat kan vernietigen, kan veel bloed vergieten, maar het is onbekwaam om te heerschen, onbekwaam om op te bouwen. En daarom is het volstrekt niet onverschillig hoe tot dien tijd de toestand der arbeiders zich ontwikkelt; het is geene bijzaak of zij over grootere of geringere vrijheid van beweging beschikken, of zij aan het politiek leven, aan de gansche ontwikkeling der beschaafde maatschappij bewust deelnemen, of wel als gewoon arbeidsvee stompzinnig voortleven. Zoo verkeerd en antisocialistisch het zijn zou, voor de behoeften van het oogenblik en de vragen van den dag het belang der groote, veel omvattende vraag der vragen uit het oog te verliezen, even antisocialistisch en antirevolutionnair zou het zijn voor de revolutie der toekomst de belangen van het heden te verwaarloozen.... Ieder voordeel dat wij thans voor de arbeiders kunnen verwerven, ieder recht dat wij hun helpen veroveren of bevestigen, strekt tot bevordering hunner vrijmaking in de toekomst. En te bestrijden dat de parlementen in deze beide opzichten heden ten dage een tamelijk ruimen werkkring hebben, dat zou wel mogen heeten de oogen sluiten voor het daglicht.'

Van de sociaal-democratische fractie is dus, naast de voortzetting harer scherpe critiek, eene practische politiek te wachten, en dat vooruitzicht is van beteekenis, omdat de fractie zeer kundige leden telt en bij de tegenwoordige samenstelling van den Rijksdag naar alle waarschijnlijkheid nu en dan in de gelegenheid zal komen om bij stemmingen den doorslag te geven.

Zijn zij dan in de noodzakelijkheid om den keizer een zijner lievelingswenschen te helpen ontzeggen, dan vervallen zij, volgens Wilhelm's woord in den toost op de Brandenburgers, in het gevaar van 'verbrijzeld' te worden. Een vreemde man, die jonge Keizer. Hem ontbreekt het niet aan het besef dat de toestand der bevolking door arbeidswetten dient verbeterd te worden, en in zijn brusque woorden en handelingen heeft hij tot nog toe geen voorkeur getoond

voor eenigen maatschappelijken stand. Van de hoogte waarop hij zich stelt is tusschen een Berlijnsch burgemeester en een fabrieksarbeider ternauwernood onderscheid te zien. Hij staat in dit opzicht hooger dan de meeste despoten die zich bij eene kliek in hun volk aansluiten en daartoe gaan behooren. Leest men zoo wat hij hier en daar zegt, dan komt men onder de bekoring van zekere ruwe openhartigheid, van een hoog, en vooral uit de hoogte, opgevat plichtsbesef. Men heeft gelachen om zijne reizen en om de telegrammen die hij aan Bismarck zond over de mooie zeeën en kusten. Ik wil zelfs niet trachten over den man een oordeel te vellen; hij is mij nog een raadsel. Maar als hij zich werkelijk zoo hoog verheven gevoelt boven zijne medemenschen en daarbij in 't besef verkeert eene groote roeping te kunnen vervullen - zooals ik mij dat nu wil voorstellen, dan komt wat hij zegt en doet in een heel ander licht te staan dan het burgermansvetkaarsje, waarbij hij nu dikwerf wordt waargenomen. Zijn bezoeken zijn dan gunsten bewezen door den machtigsten vorst van Europa; zijn lofspraak verhoogt de waarde van zee en kust en luisterrijken sterrenhemel.

Hij zal vele illusiën zien verdwijnen, doch kan voor zijn volk nuttig zijn. Want hij voelt iets voor ‘het volk’, in de engere beteekenis van het woord. Zijn eerste élan bij de werkstaking van het vorige jaar, zijn beide rescripten, zijn vermaning aan een troep officieren, om te zorgen dat de soldaat niet worde mishandeld, en om wat van hunne ‘Schneidigkeit’ af te leggen, dat zijn alle teekenen dat de lagere klassen hem althans niet minder aantrekken dan de hoogere. En dit kan op de openbare meening in een grootendeels nog koningsgezind land als Pruisen, van grooten invloed zijn. Het verzet der bourgeoisie tegen eene arbeidswet van eenige beteekenis, b.v. tegen de regeling van den arbeidsduur, zou in Pruisen een heelen knak krijgen, als de Keizer eens eene gelegenheid aangreep om een ontwerp in dien geest te verdedigen. De zaak der arbeiders kan er slechts bij winnen, als het egoïsme der gegoeden ook van die zijde wordt aangevallen, en als een man van zoo grooten invloed begrijpt,

wat eigenlijk het probleem van zijn tijd is. Als hij nog tweemaal zegt wat in zijn rescripten staat te lezen, praten tienduizenden hem na; want de groote kudde der half ontwikkelden, die het gros van den onderwezen en beschaafden stand vormen, is nog altijd meer ontvankelijk voor het ontgemotiveerde woord van een zoo hoog heer als deze keizer, dan voor het betoog van een professor. Deze jonge man kan een stuwende kracht zijn voor de ontwikkeling van het arbeidersvraagstuk, al zijn het niet de vorsten die geroepen zullen zijn het op te lossen.

Dat vraagstuk zal meer en meer het gansche leven der volken gaan beheerschen. De Duitsche verkiezingen hebben voor deze verwachting weder een bewijs bijgebracht, en de eerstvolgende algemeene verkiezingen in Engeland, waar het socialisme zich krachtig ontwikkelt, zullen onder den invloed staan van de groote eischen des volks. De internationale verbinding der arbeiders wordt krachtig voorbereid door vereeniging onder de leuze van korten arheidsdag en goed loon, practische, redelijke eischen, door elk weldenkend man zooal niet te beamen, dan toch ernstig te overwegen. De werkstakingen, het natuurlijke en krachtige wapen van den arbeid, worden op uitgebreide schaal georganiseerd. De Duitsche leiders, die aan de spits staan van de socialistische beweging, toonen zich meer afkeerig van revolutiemakerij, naarmate hun leger sterker wordt georganiseerd en zich intellectueel ontwikkelt. De beweging zal, zoodra de socialisten zich in de parlementen meer kunnen doen hooren, rustiger worden voor het uiterlijke, doch innerlijk krachtiger en van jaar tot jaar zal men de gevolgen gaan waarnemen van het ontzag dat zij inboezemt.

Het krachtige getuigenis van het Duitsche stembiljet weerklinkt door alle landen, en wie nu nog mocht willen ontkennen, dat er een serieuze wil der arbeiders is om het wat beter te hebben in de wereld, dien verwijze men naar de anderhalf millioen Duitsche kiezers.

A m s t e r d a m, Maart 1890.

Van den verbranden Schouwburg, door F. van der Goes.

I.

Het is al langer dan tien jaar geleden toen het begon en zeven jaar geleden was het al gedaan, dat in de Amsterdamsche komedies de twee jongeheeren die ik bedoel, avond aan avond te zien waren. Zij schreven kritiek in de couranten, en ofschoon wat zij schreven nog maar weinig uittestaan had met literatuur, behoorde hunne kritiek tot de eerste teekenen van het nieuwe in de Hollandsche literatuur, dat in de voorrede bij de gedichten van Jacques Perk door Willem Kloos met een langen en hoogen, schallenden bazuinstoot was aangekondigd. De twee bollebuizen die ik meen, deden op hunne manier meê aan het inaugureeren van de Periode. Den roem van een of twee populaire tooneelschrijvers, hielpen zij tot de proportiën van hun klein talent terugbrengen; en zij verheugden zich in het succes van artisten waar zij van hielden. Maar het voornaamste wat zij deden was het vergieten van hun eersten inkt, het komt er minder op aan, op welke min of meer intressante hoofden. Aan den éen was toen reeds te merken dat hij een auteur van groote en nieuwe eigenschappen zou worden, in de couranten van dien tijd is zijn stijl

een verdwaalde oester in een mosselehuis. De ander schreef meer zooals een gewone mossel. Hij heeft zijn collega van vroeger, die een oogenblik eenigszins zijn jongere was, ver boven zijn hoofd zien groeien, en hij verpleegt de herinnering aan deze eerste gedaante van zijn grooteren vriend met het gevoel van eerbied en van genegenheid, waarmede in een museum de schare pleegt te bezien de kinderschoenen van een held en de hanepooten van een beroemd schilder. De hanepooten zijn vergeten en de kinderschoenen zijn lang in een hoek geworpen. Maar niet heengegaan of uitgewischt is in het hart van een goed vriend de heugenis van de tijden waarin zij passen.

En nu ontwaakt ze, na jaar en dag, nu dit vreemde wonder gebeurt, dat een belangrijke en groote woning, het tehuis van dozijnen en van honderden de plaats van hun eenig plezier, op eenen grijzen morgen door een ongeziene reuzehand in stukken wordt geslagen, zoodat vlammen en rook uit de puinhoopen opvliegen.

II.

Voór dat Van Deyssel begon door de tooneelwereld van de jaren '80, voor zich uit te duwen de figuur van den wélgekleeden en ongemeenzamen jongeling, die zijne eerste gevoelens van afkeer voor het alledaagsche in leven en kunst, openbaarde in grooten zorg voor zijn uiterlijk en in een totale verachting van de publieke opinie, en, in zijn schrijven, door beter te wezen dan eenig Hollandsch criticus, tijdens of na hem; voór dat Van Deyssel daarmede begon, had de schrijver van deze bladzijden reeds een jaartje of wat aan tooneelzaken gedaan. In 1877 en '78 werden in vaktijdschriften eenige mededeelingen uit archieven en boekerijen gepubliceerd, de uitvoerigste als eene biografie van een Amsterdamsche acteurs-familie in het laatst van de vorige eeuw. De samensteller en zijne mede-snuffelaars ontvingen van Busken Huet den raad om niet voorttegaan met het

openbaar maken van hunne vondsten. Zooveel gemeenheid, zeide hij, bij zoo weinig talent is niet geschikt om onze belangstelling in de oude Hollandsche tooneelspeelkunst en hare bëoefenaren levendig te houden. Dit is echt voor Huet. Over het talent van acteurs die honderd jaar dood zijn, zou ik niet gaarne twisten; en wat de gemeenheid betreft, ik heb altijd gedacht dat dit maar zoo scheen. Hoeveel menschen zouden op tijdgenoot of nageslacht den indruk maken van fatsoenlijk te zijn, wanneer alles wat zij doen en laten van begin tot eind werd uitgeplozen in de conversatie van jan en alleman? Want wij allen zorgen er zooveel mogelijk voor, dat de lieden ons alleen van onze beste zijde leeren kennen, zoo ijverig als wij de verkeerdheden van anderen zoeken te ontdekken, zoo ijverig trachten wij de onze te verbergen. En nu is het wel wonder, dat naarmate de tooneelspelers in de publieke achting stijgen, zij schijnen toetenemen in fatsoen. Men zou moeten aannemen dat krachtens een of andere geheimzinnige oorzaak, de moraliteit en de deftigheid van de acteurs en actrices beter werd en zij daardoor langzamerhand die strenge en rechtvaardige openbare meening op hunne hand kregen. Ik geloof evenwel dat dit omgekeerd gebeurt. Ik geloof dat onder de vorderingen van de beschaving de appreciatie van de kunstenaars behoort en ook eene zekere schaamte voor een ouderwetsche gretigheid in particuliere schandalen. Zoo denken wij maar dat de tooneelspelers vroeger minder ingetogen waren dan nu; wij zijn het die de tooneelspelers te zeer respecteeren om hun huiselijk leven tot het ontwerp van onze klets-praatjes te maken. In de zeventiende eeuw werd door het goede publiek niet over de acteurs gesproken; een enkele mocht misschien wegens zijn talent in geletterde kringen toegelaten worden, zij telden niet mede in het artistieke leven. In de achttiende eeuw werd veel meer op de tooneelspelers gelet. Er ontstond een soort van letterkundige maatschappij met organen en instellingen als tijdschriften, boekwinkels, clubs en vereenigingen. De groote sociologische wet dat de samenleving steeds gecompliceerder wordt, geldt ook voor de literaire wereld. Het tooneel werd een voor-

werp van bijzondere zorg en studie, er zijn in de vorige eeuw reeds aparte blaadjes voor kritiek, de opleiding van artisten was eenigszins geregeld en eindelijk kwam tot stand de noodzakelijke en merkwaardige scheiding in het beheer van de godshuizen en van den schouwburg, die tevoren onder éene directie waren vereenigd geweest. In deze beweging past een grootere mate van belangstelling in de personen van de spelers; bij het ontbreken van den modernen eerbied voor de kunst en onder den ouden kerkelijken druk, was in de belangstelling een sterk geloof aan de verdorvenheid van hunne zeden gemengd; dit ziet men aan de pamfletten en de tijdschriften die ik bedoelde, waarvan de inhoud gedeeltelijk eene *chronique scandaleuse* is. De geneigdheid om op acteurs neer te zien en van hen kwaad te spreken is geheel achttiende-eeuwsch; achttiende-eeuwsch is ook een minder samengestelde toestand van de maatschappij dan wij thans beleven en waarin de acteurs dikwijs nog een tweede beroep uitoefenden. Deze andere bezigheid bracht hen wêer meer in aanraking met de burgerij en verhoogde hun zedelijk prestige. Punt was graveur en had toegang in voorname huizen, meer als plaatsnijders dan als komediant. De levensbeschrijving van Punt is een evenement in onze kunstgeschiedenis, een deftig auteur als Simon Stijl zou zich vijftig jaar vroeger niet met de biografie van een tooneelspeler hebben bezig gehouden. En het geschil tusschen Punt en Corver over de manier van deklameeren en costumeeren is de eerste groote quaestie uit de schouwburgwereld, waarvoor het geheele literaire publiek zich interesseerde. Zulke debatten verdrongen langzamerhand de literatuur over het private leven van de acteurs, totdat met het aanbreken van het hedendaagsche letterkundige verkeer, tegen het begin van deze eeuw, samenviel het optreden van de groote kunstenaars, waarvan de roem nog geenszins vergeten is. Het is opmerkelijk dat van deze dames en heeren geen *chronique scandaleuse* bestaat. Zoo is, geloof ik, de quaestie over de moraliteit van de tooneelspelers, een subjectieve en geen objectieve quaestie. Men ziet dat ook in het klein. Menschen die zelden met

het tooneel in aanraking komen, informeeren zich, als zij een enkelen maal iemand ontmoeten die hun inlichtingen kan geven, steeds druk over de huiselijke positie en particuliere levensomstandigheden van de bekende artisten. In hunne oogen is er iets zeer geheimzinnigs en ongewoons in het bestaan aan de andere zijde van de voetlichten. Naarmate zij meer van het tooneel te weten komen, worden zij doordrongen van de waarheid die in het algemeen de overtuiging is van alle beschaafde menschen tegenwoordig, dat de actrices en de acteurs een stel van hardwerkende en sobere lieden zijn, die reeds door de bezorgdheid voor hunne kostbare gezondheid en de drukte van hun beroep, van het begaan van dwaasheden worden teruggehouden. Ja, zoo sterk is het bijgeloof in de menschen en hunne geneigdheid om bij zeer kleine stukjes het vooroordeel en den leugen voor waarheid te verruilen, dat zulke eenvoudige gevoelens als eerbied voor kunst en afkeer voor geringen laster, eeuwen noodig hebben om als eenigszins krachtige factoren te kunnen gaan werken.

Om op Busken Huet terug te komen, hij beging toen ter tijd deze vergissing van het belangrijke van een historisch onderzoek, aftemeten naar de belangrijkheid van de personen die er in voorkomen. Indien de geschiedenis van ons tooneel bewijst dat wij geen tooneel gehad hebben, dan moet men deze uitkomst niet verzwijgen of verbloemen maar er nota van nemen als van een bijdrage tot de kennis van ons literair verleden.

Iemand die deze conclusie niet zou hebben onderschreven, was de Heer Johannes Hilman, die geleefd heeft en gestorven is in het vaste geloof aan de groote beteekenis van het Nederlandsch tooneel waarvan hij op alle manieren een uitmuntend vertegenwoordiger was. Zijn eenig gebrek was dat hij honderd jaar te laat geboren was; kan men zich een beter type van een rijk en kunstlievend Amsterdamsch burger uit de achttiende eeuw denken dan Hilman? Hij was een geweldig autokraat, ja, een autokratische geweldenaar, milddadig als Agneta Deutz en met hare ostentatie in zijne Hilman-stichting, gewijd aan de nagedachtenis van zijn vroeg-

overleden zoon, en een maecenas van de uitgestorven soort. Het netjes laten drukken van vele drama's en gedichten in fraaie banden die aan de vrienden cadeau werden gemaakt, is wat men in de vorige eeuw veel deed, en ook deze bijzonderheid is achttiende-eeuwsch dat Johannes Hilman, die zeer gemakkelijk verzen schreef, geen regel behoorlijk proza kon opschrijven. Zijn bekende catalogus is, ik spreek niet van de bibliografische waarde, een onding van potsierlijk Hollandsch, van kleingeestige wraaknemingen en van malle literaire opinies. Hilman was gul met de schatten van zijn bibliotheek, zoolang men zijn zin deed. Ik ben dadelijk goede vrienden met hem geworden zoodra hij zag dat ik in de oude histories wilde werken, en ik lag al spoedig met hem overhoop, toen in de Punt en Corver-quaestie, in de waardeering van wat hij mooi en interessant vond, en in eenige zaken van tegenwoordig, ik de vrijheid begon te nemen van hem tegen te spreken. Tegenspraak was iets dat hij absoluut niet verdragen kon. Het bracht hem uit zijn geliefkoosde houding om languit op een te korten kanapee te liggen, zoodat zijn hoofd en zijn voeten over de leuning uitstaken; dan kwam hij overeind, schoot uit zijn sloffen en begon op zijn wollen kousen een geweldig standje te maken. Dit was ook zijn gebaar en zijn toilet als hij wilde laten hooren hoe veel beter de ouderwetsche verzen waren, van hem of van een ander, die op het tooneel door de vroegere acteurs gedeclameerd waren, dan het prozaisch gebabbel van tegenwoordig. Zijn geheugen om lange clausen van Wattier, van Jelgerhuis, van Bingley of van Majofsky na te zeggen, was zeer sterk, en zijn oude stem niet minder. De lage kelderkamer aan de straat, de eenige kamer in zijn huis die hij dagelijks bewoonde, waar zijne huishoudster, hij en ik om twaalf uur vele boterhammen met leidsche kaas en rookvleesch opaten die in de keuken gemaakt waren, was te klein voor zijn geluid en zijn gesticulatie, en als hij zoo te keer ging, was het alsof het gebrek aan ruimte hem benauwde, zoodat hij zeer rood en opgezwollen werd en zijn stem oversloeg en

begon te beven. Iemand die zoo iets niet gehoord heeft, kan niet begrijpen welke charme er voor grove natuuren in deze brommende en wélgerijmde verzen gelegen was. Ik heb hem bij zijn leven genoeg kwaad gemaakt om na zijn dood even ronduit over hem te mogen spreken. Hilman was eigenlijk een bruut, en hij begon haast te huilen en kreeg allerlei ongehoorde, weeke of ook wel plechtige en ongemeene aandoeningen, die op zijn gezicht te lezen waren en in zijn stem te hooren, als hij van die oude clausen ging opzeggen. Een komedie-vol stoere Amsterdammers als Snoek voor Nero of Othello speelde, moet een bijzonder gezicht zijn geweest, iets als een feestdag in een deftige menagerie. Nu Hilman niet meer leeft - en Hofdijk ook dood is - is het niet meer mogelijk de essence van het kunst-genoegen te proeven dat door de acteurs die ik bedoel kon worden gegeven. Wij hebben de boekjes, vol met dreunende verzen over, en eenige portretten van groote menschen in pompeuze kostuums, maar dat onze grootouders die naar de komedie gingen om die menschen te zien en die verzen te hooren, iets heel sterks en bij wijlen iets heel fijns in zich voelden opkomen en bewegen, is een verzekering die men haast niet kan gelooven. Maar het aardige is juist dat dit wel degelijk het geval was en men moet, geloof ik, voorzichtig zijn met daar ál te gering over te denken.

De Heer Hilman was ook in dit opzicht een voorvader dat hij de laatste stedelijke schouwburg-regent was. Sedert de liefdadige instellingen en de komedie elk een eigen bestuur gekregen hadden, benoemde de gemeente een college van regenten, die steeds minder bevoegdheden kregen. Nadat de schouwburg verpacht werd, bepaalde zich de functie van deze Heeren tot het toezien op de uitvoering van de pacht-voorwaarden. Hilman had volgens de letter van zijne instructie niet veel te zeggen, maar hij voelde zich nog altijd lid van het lichaam dat in de oude Amsterdamsche familie-regeering, als Gecommitteerden tot de zaken van den Schouwburg, een deftig en invloedrijk bestanddeel was. Zijn geld en zijne relaties verschaften hem dan ook eenig prestige,

zoolang de pachters van het gebouw acteurs waren, en hoe langer geleden, hoe krachtiger het standsverschil zijn gezag hielp bevestigen. Maar daarmede was het natuurlijk gedaan toen de Vereeniging het Nederlandsch Tooneel met de gestie van den stadsschouwburg optrad. Zoo een achttiende-eeuwsche regent hield er niets van om in de pachters zijns-gelijken te erkennen. Voor hem was de aardigheid er al af, als hij niet meer met een half-norsch en een half-gemoedelijk woord en gebaar onder hen kon rondloopen. Pachters die zelf aanzienlijke burgers en literatoren van naam waren, vond hij indringers en betweters en beschouwde hij als zijne natuurlijke vijanden. Op hare beurt kon de Vereeniging zich veroorloven van Johannes Hilman geen notitie te nemen, en hij moet een plezierigen dag hebben beleefd toen de Gemeenteraad in 1879 besloot aan de Heeren Van Ollefen, Moor en Veltman de directie van den stadsschouwburg terug te geven. Hier was merkbaar die ouderwetsche geneigdheid bij de Amsterdamsche Overheid, om een instelling als de schouwburg niet in handen te geven van deftige en bemoeizuchtige dilletanten, en het veiliger te vinden als zij door menschen van het vak werd geëxploiteerd die, als tooneelspelers, tevens eenigszins de gewenschte kwaliteit bezaten van burgerlieden te zijn. Was het niet alsof het Gemeentebestuur zeide: als die Heeren den lief hebberij-directeur willen uithangen, laten zij dat dan in hun eigen lokaal doen, wij geven ons Leidsche Plein maar weer aan de acteurtjes.....

III.

Indien Busken Huet bedoeld heeft dat wat er in die jaren over de geschiedenis van ons tooneel verschenen was, als geschiedenis en als literatuur zeer laag stond, dan zou men hem geen ongelijk geven. De Heer C.N. Wijbrands heeft een vlijtig en een nauwkeurig onderzoek ingesteld naar de lotgevallen van het Amsterdamsche theater tot het jaar 1772; zijn werk is in Utrecht met goud bekroond en het is een boek gebleven dat geraadpleegd wordt door iedereen die

over het onderwerp iets wil weten. Maar er zijn niets geen algemeene inzichten in die het verhaal zouden maken tot iets meer dan een vertelsel; de aesthetische opinies zijn altijd naar den geest en veelal letterlijk van Jonckbloedt overgenomen. Reeds bij hare verschijning was deze bijdrage om deze dubbele reden verouderd, iets wezenlijks heeft niemand er uit kunnen leeren. Omstreeks denzelfden tijd had de Oostenrijksche auteur Von Hellwald een beknopte historie niet alleen van het Amsterdamsche tooneel geschreven. Zijn werk heeft meer volledigheid dan de verhandeling van Wijbrandts, zonder dat men er veel wijzer door wordt. Er zijn nog eenige monografiën over onderdeelen verschenen in de eerste jaren van de periode die ik op het oog heb. De Heer J.H. Rössing heeft de stichting van den houten schouwburg op het Leidsche Plein beschreven, uit de groote literatuur over deze gebeurtenis een greep doende die aan nauwkeurigheid niets te wenschen overlaat. Ook bevatten de eerste jaargangen van het orgaan van het Tooneelverbond ettelijke bijdragen; de Tooneel-almanakken, die na 1878 niet verder uitgekomen zijn, waren er half mede gevuld en in de tijdschriften over die dagen kan men allerlei mededeelingen over het onderwerp aantreffen. De nieuwere geest van geduldig en precies onderzoek, die van het archiefwezen eene wetenschap heeft gemaakt, is in deze geschriften niet te miskennen; er is een stelletje boeken en boekjes over het tooneel, en voornamelijk over den Amsterdamschen Schouwburg, van een honderd jaar vroeger, maar dit zijn oppervlakkige en foutieve samenraapsels vergeleken bij de proeven van tooneelgeschiedenis uit onzen tijd. De zoogenaamde Historie van den Amsterdamschen Schouwburg bij Warnars en Den Hengst in 1772 uitgekomen, is in alle opzichten een prul, dat alleen wegens de mooie prenten van den brand van de oude komedie op de Keizersgracht, tegenwoordig op aucties nog eenig geld waard is; de Historie van den Nieuwen Amsterdamschen Schouwburg in 1775 bij de zelfde uitgevers is niet beter.

De levensbeschrijving van Punt door Simon Stijl is een

hoogdravende en verre van conscientieuze lofrede. Veel hooger dan dit geschrift staat de weêrlegging door Maarten Corver, die in 1786 werd uitgegeven onder den naam van Tooneel-aanteekeningen. Een tweede werk als dit bestaat er niet in onze literatuur, een omstandigheid die met het algemeen gebrek aan mémoires in onze taal samenvalt, en die, vergeleken bij den overvloed van mededeelingen van Fransche acteurs over hun vak en over hun leven, de geringe literarische bedrevenheid van de Hollanders helpt bewijzen. De Favart, Fleury, Lekain, Larive, hebben in de vorige eeuw een menigte berichten en opmerkingen over hun eigen lotgevallen en hunne kunst te boek gesteld, die het aanmerkelijk gemakkelijker maken zich een voorstelling te vormen van wat er te Parijs achter de schermen gebeurde dan te Amsterdam. De Tooneelaanteekeningen van Corver zijn geschreven met de verontwaardiging van een goed artist en modern man, die door de verheerlijking van zijn tegenstander in zijn persoonlijke eer en in zijn betere opinies over de kunst, tegelijk wordt aangevallen. Bij Corver is de invloed van den 18^{den} eeuwschen vooruitgang duidelijk zichtbaar. Hij spreekt over Shakespeare, over Lessing en over de auteurs van de nieuwere Fransche comédies larmoyantes of drames, eene eerste poging om het conventioneel-Fransche onderscheid tusschen treurspel en blijspel op te heffen. Maar de Tooneelaanteekeningen zijn veel meer een betoog dan een historie en men moet ook om deze reden betreuren, dat de autobografie die Corver zegt opgesteld te hebben en die eerst na zijn dood moest gepubliceerd worden, verdwenen schijnt te zijn. Zou het niet iets wezen voor onze navorschers om daar eens op uit te gaan?

Wat de genoemde nieuwere boeken over ons tooneel aangaat, ik wilde er van zeggen, dat hunne auteurs wel nauwgezette compilators zijn, maar geen schrijvers van letterkundige geschiedenis. Dit vak staat nog steeds zoo laag als het vak der medecijnen zou staan, wanneer men aan slagersknechts, uithoofde van hunne vaardigheid in het prepareeren van doode dieren, de behandeling van menschelijke krank-

heden zou hebben opgedragen. Een ander boek, dat eenige jaren later verscheen, De oude Rotterdamsche Schouwburg door den Heer Haverkorn van Rijsewijk, behoort tot dezelfde soort. In een van zijne eerste opstellen, een Tooneelcauserie in de Dietsche Warande van het laatst van 1882, zegt Van Deyssel er van: de warrelende wateren der archievenzee heeft de schrijver niet verdampt tot het algemeen genietbare wolkenbeeld der historie. Men meene toch niet, volgt er op, dat verslag geven van den inhoud van archiefstukken of andere geschiedbronnen, en geschiedenis schrijven het zelfde werk is....

Door een bijzondere omstandigheid wordt nu de waarde van de gedane vondsten over de geschiedenis van het Amsterdamsch tooneel niet weinig verhoogd; de brand van de komedie heeft de verzameling oude en nieuwere stukken in het archief van de Commissarissen grootendeels vernietigd, er is een hoeveelheid half verbrand papier overgebleven die de moeite van een zorgvuldige verpleging nauwlijks schijnt te beloonen. Wijbrands en Rössing o.a. hebben in deze collectie gewerkt en wat zij er uit medegedeeld hebben moet thans met eenige pieteitworden aangezien. Het was steeds de Heer Hilman die de liefhebbers in de stukken liet grasduinen en in de voorberichten van dien tijd heeft men het hem aan dankbetuigingen ook voor deze welwillendheid niet laten mankeeren. De vorige brand die alles vernielde wat er vóor 1772 in was, uitgezonderd een enkel Notulenboek van 1742 tot het jaar van den ramp, heeft de beheerders van dit archief blijkbaar niet voorzichtiger gemaakt. Waarom zijn die oude stukken niet op een veiliger plaats geborgen geworden, men had er op het Leidsche Plein toch nooit meê noodig. Nu is ook de rest weg, of zoo goed als; met inbegrip van de documenten die tot het belangrijke tijdvak behooren van Snoek en Wattier. Op mijne beurt ben ik in de Commissariskamer toegelaten geweest en ik heb uit de Notulenboeken en bijbehoorende bescheiden eenige aanteekeningen gemaakt, waarvan ik maar sommige in de gelegenheid geweest ben om uit te werken en die thans, uit het vuur gered, den indruk maken van een

paar versleten schoenen, die de eigenaar reeds lang in een hoek had gezet en die hem thans alleen nog resten uit een totalen brand van zijn inboedel. Wat ik verzamelde, had o.a. betrekking op den invloed van de staatkundige gebeurtenissen van 1795 op het tooneel in Amsterdam. Zooals zij daar liggen wil ik er thans iets van mededeelen; het oog van een antiquaar zal misschien op de fragmenten nog een traan laten vallen.

IV.

In den loop van de vorige eeuw is de officieele invloed van de geestelijkheid ook in ons land steeds afgenomen. Het tooneel heeft van hare oppositie weinig of niet te lijden gehad. De gereformeerde predikanten gebruikten hun gezag over de smalle gemeente om van de preekstoel tegen de ijdele vermaken van den schouwburg hunne waarschuwende stem te verheffen, en zonder twijfel was ook bij vele voorname families om godsdienstige redenen de komedie een verboden uitspanning. Maar reeds had omstreeks de helft van de eeuw de kerk haar groote macht over den beschaafden middelstand verloren; principieel en ambtshalve bleef men het tooneel veroordeelen, maar in de praktijk werd met eene gematigdheid te werk gegaan, die het gevolg was van eene liberale zienswijze ook bij de dragers van tegenovergestelde beginselen. Omstreeks 1760 is in Amsterdam een boekje verschenen, ik noem maar éen uit zeer velen, blijkbaar uit het Duitsch vertaald, maar zelfs zonder eenig bericht van den vertaler geheel van toepassing geächt op Hollandsche toestanden, waarin het ‘Voor- en Nadeel uit den tegenwoordigen schouwburg spruitende nauwkeurig overwogen’ werd. De komedie is ‘de groote Diana der hedendaagsche heidensche Waereld’, die door den christen dient verloochend te worden en in het bijzonder door de Bedienaren van den Godsdienst bestreden worden moet. Doch hoe behoort een geestelijke zich te gedragen als hij-zelf er eens toe kwam een schouwburg te bezoeken? ‘Is hij in staat dezelven naar het voorschrift van den Apostel te bestraffen? Ja, zal hij

wel vrijpostig genoeg zijn, om zijn ongenoegen daaröver aan zijnen naasten buurman op een ernstige en voor eenen knecht Gods voegende wijze te kennen te geven?....

Moet hij niet het antwoord verwachten: wanneer mijn Heer hier zoo wijnig genoegen heeft, waaröm blijft gij dan niet weg? Wie noodzaakt u, hier te komen? Wanneer gij prediken wilt, gaat dan op een Predikstoel: meent gij somtijds dat wij ons hier naar uwe grillen schikken zullen? O hoe gaarne zal hij zwijgen, om geene gelegenheid tot zodanige verwijten te geeven, nog ook zelfs te veröorzaaken, dat zij hem niet opentlijk gezegd, dat zij niet noch met uitjouwen, handgeklap en met een luid en hoonend gelagh verzeld gaan.....' Daarom moet een predikant zich liever geheel onthouden van naar de komedie te gaan: 'hij is toch niet in staat om dezelven te verhinderen, hij zoude 't hier door zijne ter ontijd aangebrachte bestraffingen maar veel erger maaken: wel aan! laat hij dan weg blijven.... Dit is niet de toon van opperste leiders van het menschdom wat de geestelijke stand zoo lang geweest is. - En er is nog een andere, niet minder gewichtige vraag: 'hoe moet zich een gemoedelijk Leeraar ten opzichte van den schouwburg op den Predikstoel gedraagen?' Schrijvers gevoelen is dit: '- - staat hij op een plaats, in welke de schijn van eerbaarheid op den schouwburg nog behouden word, in welke alleen de voornaamsten daaräan deel neemen, maar de grootste hoop van zijne toehoorders zich niet daaräan verslaaft: zo zoude hij wijnig uitvoeren, indien hij een sterken ijver daartegen op den Predikstoel bewijzen wilde. Want wijl hier de plaats niet is, waar hij zich in het onderzoek van deeze zaak kan inlaaten, wijl hij veele dingen, die tot een grondig onderzoek van dezelven vereischt worden, niet eens durft noemen, zonder bij de toehoorders een gelagch te verwekken; wijl de waanwijzen zijne algemeene gronden bespotten en daarna in gezelschappen tien schijngronden tegen éen van dezelven ter verdeediging van den schouwburg zouden bijbrengen; dan doet hij wijslijk, wanneer hij zich in deze zaak maatigd...'

Maar de taak van de geestelijkheid als bestuurders van het denken en doen der burgerij, was althans in de Nederlanden bijna geheel uit hunne handen genomen door een steeds krachtiger geworden publieke opinie. De publieke opinie liet zich duidelijk hooren, toen de brand van 1772 de aandacht van alle menschen op tooneelzaken vestigde en belangrijke quaesties ontstonden over herbouw en exploitatie. De meening van de fijnen was kort en goed, dat de straffende hand van de Voorzienigheid in den ramp over het plichtvergeten volk was vaardig geweest; een daad van Gods gerechten toorn, een teeken van Zijn ergernis in de spelen van het tooneel. Den zondag na den brand weêrklonk in alle de kerken binnen Amsterdam, de waarschuwende en vermanende leerrede door de duidelijke en geduchte wrake des Heeren zijnen Dienaren in den mond gelegd. Het publiek had intusschen over deze dingen reeds anders leeren denken. De dooden in den brand gebleven, werden door groote scharen vergezeld naar het graf in dezelfde kerken, waar zij van den kansel als gevallenen door Gods hand waren aangeduid. In den strijd over den wederopbouw van den schouwburg bleven overwinnaar de voorstanders van het tooneel. Zoo had men dadelijk ten Raadhuize begrepen wat men van de dominees te wachten was. Wat men deed om het te voorkomen was geheel volgens de manieren van die dagen, verdacht op de aanmatigingen van de kerk en doordrongen van een vaderlijk besef van gesteldheid over de burgerij; de presideerende burgemeester liet een der predikanten, Ds. Tetterode, bij zich komen en verzocht hem namens de regeering te willen zorgen ‘dat de Heeren Predikanten op den predikstoel over de verbranding van den schouwburg en hetgeen daarbij geschiet is sig niet geliefden uyt te laten of daer van sprekende alle mogelyke omsigtigheden geliefden te gebruyken.’ Zie hier eenige van de teksten die Zondag 17 Mei aanleiding gaven om den schouwburgbrand van Maandag den elfden te gedenken.

Hozea VIII, vs. 4.

‘Want Israel heeft zijnen Maker vergeten, en tempelen

gebouwd, en Juda heeft vaste steden vermenigvuldigd, maar ik zal een vuur zenden in zijne steden, dat zal hare paleizen verteren.'

Micha I, vs. 7.

'En al hare gesneden beelden zullen vermorzeld worden, en al hare hoerenbelooningen zullen met vuur verbrand worden, en al hare afgoden zal ik stellen tot eene woestheid: want zij heeft ze van hoerenloon vergaderd, en zij zullen tot hoerenloon wederkeeren.'

Ezechiël XXIV, vs. 10-17.

'.....Ik de HEERE, heb het gesproken, het zal komen en IK zal het doen: IK zal er niet van wijken, en IK zal niet verschoonen noch berouw hebben; naar uwe wegen en uwe handelingen zullen zij u rigten, spreekt de Heere HEERE.'

Zou het, tusschen twee haakjes, onze zachtere zeden zijn die onze deze citaten en deze toepassing eenigszins barbaarsch doen vinden; of ons veranderd inzicht in den oorsprong en de beteekenis van eene literatuur, die men toen hield voor Gods onmiddelijk woord en geldig voor alle tijden en plaatsen?

Op hunne beurt bleven Burgemeesteren en Raden doof voor een verzoek dat hun van wege de predikanten eenigen tijd later gewerd; 'een vriendelijk verzoek dat de Schouwburg niet wederom herbout werde en dit met redenen aan te dringen.' Eenigszins eene concessie aan de eischen van het predik ambt, kan worden genoemd een zin uit het rapport door eene commissie in April 1773 aan de stedelijke regeering uitgebracht over de plannen voor den nieuwen schouwburg; een voorbehoud, dat bij de uitvoering van deze plannen moest worden gemaakt; 'mits alle stukken, door welker vertooning of ongeschikte taal, den godsdienst of het zedelijk gevoel der toeschouwers kon worden gekwetst,' van het tooneel geweerd bleven.

Welnu, ondanks dat de minderheid waarin de kerkelijke macht in de beschaafde wereld gekomen was, ondanks de vorderingen van politieke en literaire invloeden op meeningen

en in zaken die vroeger uitsluitend door de geestelijkheid werden bestuurd, vinden wij, nog vele jaren later dan de data die hier ter sprake zijn gebracht, duidelijke sporen van eene priesterlijke bemoeiing met dingen die thans voorgoed daarvoor gevrijwaard zijn. En het is deze bemoeiing die den aard van het kerkelijk gezag helpt verduidelijken. Dit gezag vermindert naarmate de menschen natuurlijke oorzaken ontdekken van verschijnselen en gebeurtenissen, die zij vroeger aan boven-natuurlijke motieven toeschreven, aan de onnaspeurlijke wilsuitingen van een oppermachtig Wezen. Bij plotselinge en hevige rampen snelden de menschen in vroegere tijden naar de kerken, ook bij vreemde en imponeerende natuurverschijnselen als staartsterren en zeldzame groepeering van hemellichamen. Wij zijn de tijden voorbij waarin kometen, omdat men niet wist wat ze waren, vurige teekenen van Gods verbolgenheid moesten zijn, of waarin van wege de Overheid in officieel en gelijksoortig bijgeloof, bij pest en oorlog, algemeene gebeden tot den Heer om vrede en herstel werden bevolen. Bedestonden evenwel zijn nog zoo lang niet geleden en ik bedoel hier een maatregel die het uitschrijven van bedestonden vergezelde, namelijk het sluiten van de theaters. Ten allen tijde was de geestelijkheid op haar qui-vive om volksrampen aan de wraak des Hemels te wijten; in deze geldt de algemeene regel dat eene instelling door menschen gemaakt, langer blijft bestaan dan de omstandigheden duren waaruit zij voortgekomen is. Men was in regeerende kringen voor honderd jaar in deze stad volstrekt niet bijgeloovig, maar toch had de kerk door hare tradities nog zoo veel gezag, dat in tijden van druk de vroedschap zich eenigermate over den toorn des Hemels in den rug geknepen voelde. Ongodsdienstig zijn en slecht zijn is hetzelfde overal waar de bedienaren van den godsdienst het oordeel over goed en kwaad in handen hebben. En nog zeer lang, als de zaken van staat of burgerij verkeerd gingen, was het voor de magistraat maar veiliger een deel van de verantwoordelijkheid van zich af te schuiven door het volk naar de kerken te sturen en terwijl de schouwburgen te sluiten; als om een

gelijksoortig gevaar te ontkomen dat bij de wilden de regenmakers bedreigt, wanneer het lang achter elkaar droog gebleven is. Dit sluiten van de komedies past daar heel goed bij. In gewone tijden wist de regeering de geestelijkheid wel in bedwang te houden, maar als het misliep, werd zij toch een weinig benauwd en gaf zij den heeren predikanten hun zin, zooals sommige overmoedige en gezonde menschen onder een hoedje te vangen zijn zoodra zij zich niet wel gevoelen. Ik heb het oog op een passage uit het Notulenboek van de Gecommitteerden tot de zaken van den Schouwburg, in eene Extra Ordinaire Vergadering op 23 Februari 1793 bijeengekomen. 'Is door den Heer Backer ter Vergadering gerapporteerd, dat, Zijn Ed: op gisteren in Burgem:^{rs} Kamer verzogt zijnde, H^{ren} Burgem^{ren} gelast hadden dat weegens de ingestelde Bëdestonden den Schouwburg in drie weeken dat dezelve zullen gehouden worden, zal geslooten blijven.' En een week later was er weer een buitengewone bijeenkomst van de Heeren. 'Den Heer Backer heeft ter vergadering rapport gedaan, dat, zijn Ed: op gisteren in Burgem.^{rs} Kamer ontboden zijnde, H^{ren} Burgem.^{ren} gezegd hadden te hebben goedgevonden, dat weegens de omstandigheeden van tijden, den Schouwburg tot nader ordre zou geslooten blijven'.... De oude verordening dat op Zondag de komedies niet eerder dan om acht uur mogten beginnen, na kerktijd, is dit laatste overblijfsel van inschikkelijkheid voor de predikanten: voor hun laatste en bescheiden verlangen, dat de schouwburgen die zij eerst hadden bestreden en dikwijls met succes, daarna hadden moeten dulden en enkel in tijden van angst een weinig kunnen fnuiken, dat de schouwburgen althans dien éénen dag van de week, húnnen werkdag, niet zouden beginnen voor dat *zij* klaar waren.

Wie nu nog mocht twijfelen aan de secularisatie van de menschen in de laatste honderd jaar, vergelijke de houding van de kerk in 1772 na den brand, met wat wij daar nú van zien. Het is waar dat de organen van de geestelijkheid zich verzetten tegen den wederopbouw evenals toen. Maar wat doen zij dat op een veel gematigder en wereldscher

manier! De barbaarsche vermelding van Gods bestel in het groote ongeluk is geheel achterwege gebleven, heeft tenminste niet den aandacht getrokken. Evenmin heeft men iets vernomen van bedreigingen met de ongenade des Allerhoogsten, voor wie aan een nieuwe komedie zou durven denken; de argumenten van de *Tijd* en de *Standaard* kunnen door elk ongeloovige worden overgenomen: dat de waan als zou het tooneel de zeden verbeteren lang heeft uitgediend; billijkheidshalve zou men er moeten bijvoegen, even weinig als de kerk; dat alleen een gedeelte van de burgerij in het tooneel belang stelt, dat zelfs een ander gedeelte er groot bezwaar tegen heeft, dat de overheid niet mag beschikken over de algemeene penningen voor dit bijzondere doel, en dat het beter is arme menschen te helpen aan het allernoodigste, dan op publieke kosten de welvarende burgerij te gemoet te komen in het overtollige.

En, als ik hier de quaestie van een nieuwen Stadsschouwburg ook op mijne wijze even mag bespreken, zou ik zonder ander voorbehoud dan eenig verschil in de beweegredenen, deze conclusie willen onderschrijven. Ronduit gezegd, wie heeft er een cent voor over om een theater te zien verrijzen waar *Françillon*, *Zwarte Griet*, de *Fabrieksbaas* en de *Bibliothekaris* moeten worden gespeeld. Voor mijn deel wordt er in 't geheel geen comedie gespeeld, als er niets of bijna niets anders dan een repertoire met zulke nummers te spelen valt. Men moet bekennen dat er niet veel gebeurd is om het vooroordeel tegen het tooneel bij onze clericale broeders te overwinnen; men geneert zich om er meê voor den dag te komen. En hier is sprake van tonnen gouds die voor een appel en een ei disponibel worden gesteld. Zou men zoo goedkoop en zoo veel geld kunnen krijgen voor schoolbaden, voor gemeente eet-huizen, voor woningen en bestrating in werkmans-buurten? Men behoort daarom de Heeren die het presenteeren, beleefd te bedanken of, indien zij er op gesteld zijn aan hunne woonplaats bij deze gelegenheid een dienst te bewijzen, laat men dan hunne duizenden besteden aan

een zaak van dringender algemeene behoefte, dan een nieuwe woning voor *Dokter Klaus* en *Blonde Els*. De voorname reden tegen het bouwen van een schouwburg die geld zou kosten aan de gemeente is deze, dat wij geen tooneel hebben, en dat dus een voorstel om in Amsterdam een stedelijk theater te stichten, gelijk staat met een plan om een kreupele een paar schoenen te vereeren; wij kunnen geen komedie gebruiken zooals het behoort. Nu weet ik wel dat de godsdienstige afkeer van het tooneel met deze argumenten niets te maken heeft, maar de bezwaren van de kerkelijken krijgen grooter beteekenis, naarmate men zich bewust wordt om welke onbeduidende belangen men hen zou verwaarloozen. Ik meen dat dit eene waarheid is die allen onbevangen moeten overwegen.

Ik heb nog eene andere, men kan zeggen sociologische opmerking over het verschil tusschen den brand van 1772 en van 1890; ik bedoel de ontwikkeling die sedert gekomen is in onze stoffelijk hulpmiddelen, de toegenomen gecompliceerdheid van de samenleving, gevolgen van een steeds grooter wordende ervaring van de dingen in ons en van de zaken om ons heen, die het intellekt verfijnt en versterkt en vatbaarder maakt voor ingewikkelder vraagstukken en haar grootere meesterschap schenkt over de onbezielde natuur. Ik bedoel in een woord, dat wij van den brand van 1772 den indruk krijgen alsof in dien tijd zoo iets veel erger was dan tegenwoordig. Dit is het geval met al zulke rampen. Landstreken in het hart van Europa door oorlog, ziekte en wanbeheer, worden niet meer zoo als vroeger in woestijnen veranderd. De maatschappij herstelt zich veel sneller dan vroeger, wordt ook van wat haar gebeurt niet zoo spoedig en zoo gevaarlijk ziek als vroeger. Zooals wij ons lichaam beter bewaren en gauwer kunnen genezen, is de samenleving thans beter beschut tegen de aanvallen die in vorige eeuwen haar menigmaal teisterden. Dit is ook een kenmerk van de beschaving, dat zij de verdorfelijke invloeden van natuurlijke werkingen verzwakt en ten laatste beheerscht. - Hier zijn

eenige bijzonderheden[1)] van de gevolgen die aan den eersten komedie-brand in Amsterdam te wijten waren.

Ten eerste heeft men in geen twee jaar behoorlijk naar een schouwburg kunnen gaan. Met het 18eeuwsche protectionisme was onvereenigbaar andere concurrentie met het stedelijk tooneel, dan onder zeer bezwarende voorwaarden. Somtijds werd aan Fransche of Duitsche troepen verlof gegeven voor eenige representaties, en steeds met een zwaar armengeld voor de godshuizen die van de komedie moesten leven. Er bestond dan ook in heel Amsterdam geen enkel ander passend gebouw, de extravoorstellingen werden gegeven in eigen tenten of in kleinere societeits en koffiehuis-zalen. Een uitweg was nog somtijds zich in de nabijheid van de stad te vestigen, liever dan de ruïneuze belasting te betalen of om een volstrekt verbod te ontduiken. Wij vinden vreemde acteurs aan den Overtoom, in de Watergraafsmeer, te Buiksloot. Na den brand stonden de artisten op straat, zij ontvingen eenige ondersteuning van de stad, sommigen van hen probeerden in Rotterdam een broodje op te halen, maar in twee jaar was er in Amsterdam geen geregeld tooneel en alleen af en toe een opera. De splitsing in het gezelschap is nooit weer hersteld, Corver wilde niet profiteeren van de ontevredenheid die Punt had opgewekt door naar Rotterdam te gaan en later wilde men Punt niet weêr engageeren. Toch is er in die twee jaar niet stilgezeten. Met het uitbrengen van een rapport aan de stedelijke overheid wachtte de commissie voor de plannen voor een nieuw gebouw, ongeveer een vol jaar. Toen ging er nog een jaar voorbij eer de houten loods op het Leidsche Plein betrokken kon worden.

Het onderscheid tusschen toen en nu bewijst dat de groote consternatie over buitengewone gebeurtenissen, het overbluft worden door force-majeur, bij ons veel verminderd is. De voorstellingen van het gezelschap van den verbranden schouw-

1) Zie, evenals voor sommige andere gegevens in dit hoofdstukje, de genoemde bijdrage van J.H. Rössing.

burg zijn dezer dagen niet voor één avond gestaakt. Vier en twintig uur na den brand was de positie en het verband van de artisten verzekerd. Voor een deel althans werd het verlies van particulieren bij deze gelegenheid door de assurantie gedekt. Een groote maand na het gebeurde zijn de plannen voor de middelen tot herbouw kant en klaar. Na eenige dagen is de brand geen onderwerp van conversatie meer, en wat nog te bespreken overblijft is de beste manier om het ongedekte verlies te vergoeden en de vraag of men weer zal gaan bouwen. Met alles en alles zullen geen twee maanden na dato gemoeid zijn. De literatuur over het voorval is geen tiende deel van het geschrijf in 1772, dat jaren aanhield. Voor zoo iets als een schouwburg-brand draaien wij de hand niet om; de brand van de komedie op de Keizersgracht is een eeuw lang niet uit de herinnering gegaan.

V.

De Regenten en de Vroedschap hadden heel wat te stellen voór iedereen, die door het gedwongen sluiten van den schouwburg in het voorjaar van 1793 schade geleden had, uit stadskas het zijne had genoten. De kasteleinesse beweerde haar gewone pacht niet te kunnen opbrengen; het ‘important nadeel dat den schouwburg door het sluiten van het Tooneel geleeden heeft, waardoor circa 30 repraesentatien agtergebleeven zijn, sodat Gecommittn. calculeeren so ter voldoening hunner engagementen en betaaling der nog openstaande Reekeningen, als andersints, eene somma van *f* 22.000 te kort zullen koomen’, kwam ten nadeele der algemeene middelen, en nog was niet alles vergoed, ‘dewijl door het onverwagte sluijten van den Schouwburg, de Acteurs en Actrices zig van de voordeelen van drie van de vier aan haar geäccordeerde gewoonlijke Benefiten, verstooken vinden, 't geen voor die Lieden, onder welke er zig veele bevinden die het hoogst nodig hebben, waarlijk geen gering maar drukkend Verlies is.’

Dit waren evenwel maar geringe zwarigheden bij de ongenoegens die Gecommitteerden door de aanstaande troebelen zouden beleven. De reactie van 1787 was nog in schijn oppermachtig, en men achtte het geraden in de komedie de staatkundige gevoelens van de regeerings-partij te doen bepleiten. 'Is geresolveerd, lezen wij in de Notulen, het Treurspel *Adelaïde van Hongarijen* door de Hr. Pieter Pijpers conform het verzoek van den Auteur in zijn Brief dd. 22 May aantenemen mits eenige wijnige uitdrukkingen daar in te veranderen.' De schrijver had reeds zijn best gedaan om de opinie van het Bestuur tegemoet te komen, en in zijn brief gezegd dat in zijn treurspel 'niet alleen niets, hetgeen in de tegenwoordige conjunctures van tijden en omstandigheden, der vertooning zwaarigheid zou kunnen verwekken, in overgebleven is, so als mogelijk in mijn vorig manuscript plaats zou kunnen gehad hebben; maar dat hetzelve kon aangemerkt worden als hevig bestrijdende de brein- en breidellooze leer der regeeringloosheid, als onbestaanbaar met het wezenlijk heil en geluk van het menschelijk geslacht....'

Er is om dezen tijd in de Notulen van de Regenten nog een ander teeken van de onrustigheid der Amsterdamsche gemoederen, en van die echt Achttiende-eeuwsche neiging om in de komedie politieke manifestaties te houden. Burgemeesteren vreesden voor eene uitbarsting van de gevoelens der oppositie bij de aangekondigde voorstelling van een zeker treurspel *De Aanslag op Antwerpen*, dat voor 8 Februari 1794 was aangeslagen. Zij ontboden twee Gecommitteerden ten stadhuize en gaven hun te kennen 'dat de vertooning van dit stuk geen voortgang zou hebben en de aangeplakte Billetten moesten worden afgehaald, daar teevens bijvoegende, dat zij H^{en} Burgem.^{ren} wel is waar van ter zijde geïnformeerd waaren dat in het voornoemde stuk eenige passages waaren verandert, edog dat het geleezen wierd volgens de gedrukte Exemplaaren, en dat door het applaudisseeren van eenígen en het siffleeren van anderen mogelijk eenige onaangenaamheden zouden kunnen voorvallen, waardoor fat-

soenlijke Lieden zouden worden terug gehouden in den Schouwburg te koomen.'

Weldra zou het fatsoen beduidend veranderen. De Revolutie breekt uit, de Fransche republikeinen zijn in Amsterdam, men schrijft Het Eerste Jaar der Bataafsche Vrijheid. Geene bedestonden hadden de Prinsgezinde regeering kunnen handhaven, en de komedie op het Leidsche plein die in de laatste tijden zoo dikwijls hare deuren had moeten sluiten om de verstoorde Voorzienigheid ten gunste van het behoud te helpen stemmen, moest nu den vrienden van den vooruitgang een blijde inkomst verschaffen. Wij vinden dezen brief in de Notulen van 21 Januari 1795. 'Uit naam van het Committé Revolutionnair word aan Regenten van den Schouwburg versogt, en des noots geïnjungeerd, morgen avond den 25^{en} Januari van 't Eerste jaar der Bataafsche Vrijheid, voor de Repraesentanten van het Fransche volk op den Schouwburg deezer stad te doen repraesenteeren iets, hetgeen het best geschikt is om door Decoratiën te brilleeren.' Dit bevel had den Commissaris bij wien den avond te voren 'circa elf uuren' den brief bezorgd was, een groot deel van zijn nachtrust gekost, voor welke 'vigilantie en genomene moeyte hij vriendelijk bedankt werd.' Opgevoerd werd den zesden het Treurspel *Gaston en Bayard*, gevolgd door een ballet. En het blijkt niet dat het den Gecommiteerden veel moeite kostte, om te voldoen aan de eischen van hen die nú voor 'fatsoenlijke Lieden' doorgingen. Zij verzochten en kregen verlof van den 'nieuw benoemden Maire deezer stad', den Heer C.W. Visscher, om op de gewone wijze met spelen door te gaan (Notulen van 26 Januari). Voorts werd dien dag 'nog geresolveerd, ten einde voortekomen het ongeduld van het Publiek om eenige Vaderlandsche Stukken te zien vertoonen, het naarvolgende van het Theater te laaten afkondigen:

Gecommitteerden tot de zaaken van den Schouwburg, bewust hoe zeer de goede Burgerije verlangd na de vertooning van eenige vaderlandsche Stukken, zouden reeds begonnen hebben om die begeerte te voldoen, ware het

niet dat zij zig voor alsnog daartoe in de onmogelijkheid bevonden, uithoofde die Stukken, welke sedert den jare 1787 niet hebben mogen gespeeld worden, gedeeltelijk ongekend, gedeeltelijk veele Rollen van dezelve niet vervuld zijn, weshalve het Publicq verzogt word zoo lang te willen geduld hebben totdat men in staat zal zijn die Stukken, welke men hoopt dat genoegen geven, van tijd tot fijd naar behooren te kunnen opbrengen.'

In dit voornemen werden de bestuurderen versterkt door de nieuwe stadsregeering zoodra zij tijd kreeg om aan het Leidsche Plein te denken. 'Den Hr. Bas Backer heeft ter Vergadering bericht, staat in de Notulen van 19 Februari, dat hij, heeden voormiddag met den adsistent Haverkorn bij de Municipaliteit deeser stad gerequireerd zijnde, door den Praesident dier vergadering bericht was de Resolutie derselve tot het doen spelen van zulke Tooneel-stukken welcker vertooning Vaderland- en Vrijheidlievende denkbeelden kunnen opwekken.'

Ook aan het groote patriottische feest van dit jaar moest de schouwburg meedoen. Het Comité Revolutionnair gelastte de opvoering van *Willem Tell*, en de *Wederkomst van den Hollandschen Patriot*. De oranje-gezinde acteur Bingley probeerde de voorstelling in de war te sturen door te beweren, dat de vertaling, die door de andere artisten gekend was, voor hem nieuw was; zijn collega Kroese die de rol van Gessler had, maakte hetzelfde bezwaar. Het Comité Revolutionnair en de Municipaliteit kwamen er aan te pas; Kroese werd vervangen; met Bingley die de hoofdrol moest spelen, was men gedwongen voorzichtig te zijn, hoewel de Gecommitteerden 'de kwalijk geplaatste veugeance' doorzagen en de President der Repraesentanten op zijne beurt er voor uitkwam, dat hij 'de conduites van den acteur Bingley zeer wel begreep.'

Van nesterijen als deze werd de aandacht van de Gecommitteerden voor andere nesterijen gevraagd. Hier is een geval dat niet gegeneraliseerd mag worden, maar dat evenwel de aandacht verdient wegens de positie van den man die het betreft. Wij vinden namelijk in het Notulen-boek een anderen

brief van den dichter Pijpers, die nu, nog geen twee jaar na zijn aanbod van zijn treurspel *Adelaide van Hongarije* en zoodanig gewijzigd, dat het een hevige bestrijding van de revoluionnaire begrippen zou kunnen heeten, nú met een ander van zijn werken voor den dag komt,de *Malabaarsche Weduwe*, waarvan het hem 'ingevallen is, dat het in deze tijden zeer vertoonbaar zoude worden, indien men, op de plaarsen waarin *koning* voorkomt, dat woord verwisselde met dat van *volk, burgerij, Natie* of iets dergelijks. Zulks heb ik reeds - voegt hij er bij - voor de Rotterdamsche tooneelbroeders gedaan, doch kan te Amsteraam door één mijner kunstvrienden geschieden.' In plaats van brein- en breidellooze leer der regeeringloosheid, lezen wij nu van 'de verbaazende omwenteling welke de Godlijke Voorzienigheid in ons vaderland bewerkt heeft....' En de schrijver geeft reeds in dezen brief een proeve van de vaardigheid, waarmede hij de wijzigingen in het openbaar gezag en in de publieke opinie weet te volgen; als 'vrijheid-lievende regels' om het stuk te besluiten, stelt hij voor te laten zeggen een berijmde lofrede op de Franschen en een toespraak tot de Bataven, waarin Oranjes tiranny en het Fransche heldenheir als de machten van duisternis en verlichting eene goede beurt krijgen. - Het is waar dat Gecommitteerden in hun antwoord op een beleefde manier met de voorgeslagen omwerking den spot dreven en den auteur verzochten, liever een nieuw stuk te maken, maar noch in deze missive, noch in hunne beraadslagingen blijkt in het minst, dat men zoo kort geleden van 's mans dienstvaardigheid een ander bewijs had ontvangen. De waarheid schijnt te zijn dat in de hoogere kringen, Pijpers was behalve een zeer populair poeet ook vertegenwoordiger van Utrecht bij Hunne Hoogmogenden in den Haag, de invloed van de nieuwere denkbeelden alleen het uiterlijk raakte; men ging mede zonder te bedenken of te gevoelen dat hier zeer gewichtige beginselen bij betrokken waren, alleen in Frankrijk gingen de golven van de revolutie hoog, wij ondervonden hier maar een lichte kabbeling. Zoo wordt, wat een laagheid schijnt, een half-verschoonbare con-

cessie aan de mode van den dag. Met zulke complaisante lieden gaat de aardigheid van een Revolutie wel een weinig af.

Intusschen maakten de Commissarissen wat men nu in de tooneelwereld zou noemen, zich erg te sappel. Zie hier een lijstje van de vaderlandsche stukken, die zij in Maart en April van het Eerste Vrijheidsjaar lieten spelen:

5 Maart: *Brutus*, in veele jaaren niet vertoond - den 7^{den}: *Jacoba van Beieren* - den 23sten: *Michiel Adr. de Ruiter* - den 26sten: *Arminius, Beschermer der Duitsche Vrijheid* - den 28sten: *Claudius Civilis* - den 30sten: *De Overtocht over de Waal*, of de Republikeinsche Gelieven, Tooneelspeel met zang - den 18^{den}: April: *Margaretha van Henegouwen* - den 20sten: *Anthonius Hambroek*, of de Belegering van Formoza.

De omwenteling had ten minste dit gevolg gehad dat de Amsterdammers weer naar de komedie konden gaan. In een handschrift uit dien tijd, Catalogus der Tooneelstukker, vertoond sedert 21 Januarij 1795, staat deze aanteekening: door de ‘hachgelijke tijdsomstigheden bleef den schouwburg welken men anders zich voorgesteld had den 4^{den} Augustus te openen, aanhoudend gesloten, totdat door de komst der Fransche Troepen door de geheele Republiek eene omwenteling in het Politieke bestuur zijnde daargesteld, men het Tooneel wederom opende....’ Het treurspel *Gaston en Bayard*, een vele malen vertaald en vertoond stuk van Du Belloy, kon ‘om de geweldige koude’ maar voor de helft worden afgespeeld; het ballet ‘Het Planten der Vrijheidsboom’ ging beter, Johannes Hilman met zijn oud oranjehart zegt er van: nu kon men zich warm dansen! Het waren vooral de acteurs en actrices die met de herhaaldelijke staking van de voorstellingen niet gediend waren, en die met vreugde den nieuwen stand van zaken begroetten. Zij richtten in de maand Mei een adres tot de stedelijke regeering o.a. om haar er voor te bedanken dat zij ‘oogenblikkelijk bij de heuchelijkste jongste omwenteling, het Gordijn weder had doen ophalen, waaragter de Heerschzucht en het Geweld niet minder dan de Dweeperij en het schandelijk Bijgeloof zoo lange alle

deugdzaame Vrijheid en Vaderlandlievende aansporingen enbetragtingen tot geruster uitoeffening van haare willekeur, en ter voortduring van eenen Landverdervende Oorlog, waarvoor bij deezen staat niemand dan de Geweldenaar en zijn aanhang eenig intrest had, had opgesloten en bedwongen gehouden.' En met een toespeling op een gezegde van Molière over het verbod van *Tartufe* te spelen, zeggen de artisten van de vorige bestuurders: 'dat zij niet vertoond wilden zijn.' Na deze inleiding komt men tot de zaak. Men vertrouwt dat de Burger Repraesentanten van het nut des tooneels overtuigd zullen zijn, niet minder dan indertijd 'de deugdzaame Burger Ridder Hooft' het was. En als dat het geval is, dan zullen de Burgers zeker ook niet gering denken 'over de welmeenende en verdienstelijke uitoeffenaars-zelven, die toch een zoo voornaam, ja het voornaamste deel dezer stichting moeten uitmaaken, zooveel als iemand daarbij een onmiddelijk belang hebben, en daarvan, als de eerste voorwerpen ter medewerking moeten geconsidereerd worden.' Waarom weer de conclusie is, dat de Burgers met verdriet zullen vernemen hoe zeer die brave lieden zich thans 'aan de willekeurigste en volstrekte onkundige behandelingen hebben moeten blootgesteld zien.' Thans verklappen zij ook die het weten kunnen, dat aan het bevel om Vaderlandsche stukken te laten spelen, 'niet dan schoorvoetende voldaan is, en dikwijls niet dan met de grootste tegenstribbelingen.' 'Zij zullen, evenwel, geenszins lastig zijn met alle die mishandelingen en degelijke behandelingen te enarreeren, zoo min, als met alles wat geschied is dat niet hadde behooren te geschieden en nog geschied, ofschoon het wel anders behoorde, aan te stippen.' Wat zij verlangen is kort en goed dat de tegenwoordige Gecommiteerden ontslagen zullen worden, en dat in het nieuwe bestuur van den Schouwburg twee of drie der onderteekenaren zullen zitting nemen. 'Als ware Republikeinen en de zoodanigen die als Voorgangers ten tooneele bij de Natie daarvan het waar gevoel, door eene dadelijke aandoening en werking op hare harten den, spoorslag telkens moeten verlevendigen en doen toenemen,'

beweeren zij recht te hebben op een aandeel in de directie. Voorts verzoeken zij nog dat hun adres opgenomen zal worden in het Dagblad dat de handelingen van de Municipaliteit publiceert; en zij eindigen met den wensch dat een ‘genoegdoenende Resolutie’ in deze zaak de ‘Rechtvaardigheid en Billijkheid’ zal kunnen voldoen.’ Heil en Broederschap!

Onder dit stuk, dat ook als brochure werd uitgegeven, vinden wij de namen van al de eerste artisten; Sardet, Bingley, Cruys, Angemeer, de dames Sardet en Walter, Hilverdink en Vrouw en meer anderen; een bewijs dat de gelegenheid om zich tegen het oude gezag te verzetten, éendrachtelijk aangegrepen was. Ik weet niet of de grieven tegen de Gecommitteerden tot de zaken van den Schouwburg juist toen bijzonder gegrond waren; de diepere rechtvaardigheid van de zaak der artisten kan evenwel niet worden geloochend. De vergelding komt al komt zij laat, en het is hier een noodzakelijk protest van een gilde, dat maatschappelijk en artistiek de beweging van den tijd medemaakt. Men behoeft de Achttiende Eeuw maar weinig te kennen om te begrijpen hoe de verhouding was tusschen de acteurs en de regenten. De acteurs waren bij de regenten zooveel als in dienst; dit is ook een uitdrukking die dikwijls in de notulen-boeken voorkomt, ongeveer als de andere beämbten van de instellingen die onder hun beheer stonden. De regentekamer was een soort van rechtzaal waar de artisten werden ontboden, ‘binnen stonden’ zeide men, als zij onderling ruzie hadden en waar zij reprimandes ontvingen, ook een woord uit den tijd, als zij het verdienden. De Gecommitteerden waren bovendien volstrekt niet altijd literair ontwikkelde personen; zij behoorden tot de bestuurderen van het Wees- en Oudemannenhuis en waren uit hun midden door de Vroedschap tot de zaken van de komedie afgevaardigd: en deze ouderwetsche geneigdheid van colleges die eenig onderdeel van de publieke administratie hebben te dirigeeren, om de betrokken instellingen als hun bijzonder eigendom en de geringere ambtenaren als hunne bedienden te beschouwen, wij kennen haar ook nu nog te goed om ons in hare kracht

van honderd jaar geleden te vergissen. Eenigszins zelfstandige en ontwikkelde menschen hadden het ook telkens met de Gecommitteerden aan den stok; de meest beschaafde en onafhankelijkste man onder de acteurs, Maarten Corver, leefde met hen in volslagen onmin. Ook Punt kon het op zijn ouden dag niet meer met hen vinden; beider nagedachtenis is door hunne collegaas in het Eerste Jaar der Vrijheid gewroken. Het is deze wrake niet die altijd rechtvaardig is, maar dit is meer de schuld van hen die zondigen dan die ontzondigen. Waar wij mede te maken hebben, is dit heugelijke blijk van ontwakend rechtsgevoel en zucht tot zelfregeering bij menschen, waarvan het vroeger niet blijkt dat zij meer konden doen dan gehoorzamen aan anderen.

En nu het laatste bedrijf van de komedie waarvan het Notulen-boek den tekst aangeeft.

Het adres van de artisten kwam, door de Municipaliteit gezonden, 7 Mei in de vergadering. Er was gevraagd om een gedetailleerd rapport, ‘hoe eer hoe beter aan ons uittebrengen.’ Maar het kwam niet alleen, en het is moeilijk uittemaken welk van beide documenten het ergste werd gevonden; de klachten van de acteurs en actrices of een ‘ Rekwest aan de Municipaliteit’, geteekend door een vijfentwintig-tal Amsterdammers met bekende namen. Dit tweede adres is van dezelfde strekking als het eerste; men wil in één woord de Revolutie ook in den schouwburg zien zegevieren. Dit werd verlangd o.a. door de Dichters Cornelis Loots, H.H. Klijn, Lublink en door burgers met namen als De Lanoy, Spakler, Ogelwight, Petersen, Lange, Reessen. Het rapport vind ik niet in mijne aanteekeningen. De verdediging van de Gecommitteerden kan ik dus niet leggen naast de beschuldigíng. Ik weet alleen dat eene commissie uit den Gemeenteraad in de volgende maand een uitvoerig verslag gaf van hare bevindingen; zij had de boeken in goede orde bevonden en was daarna overgegaan tot het onderzoek naar ‘het zedelijk charakter zo wel als naar de politique denkwijze der Acteurs en Actrices,’ en het was met leedwezen dat zij vernam hoe deze getuigenissen niet

‘altoos aan haare verwagting, ten minsten niet aan haare wenschen, beantwoorden.’ Wat nu de adressen tegen de Gecommitteerden betreft, zegt zij van het tweede dat het ‘na allen aanzien tot appui van het gemelde (eerste) Addres’ strekken moest; de quaestie of men in het bestuur van den schouwburg ook acteurs of actrices zou benoemen, acht de Commissie een punt waarbij zij het onnoodig vindt stil te staan, ‘dewijl de reflectiën die zij daar over aan u (nl. aan de Repraesentanten van de stad) zouden hebben voortedraagen, u van zelven in het oog moeten vallen.’ Zoo was dus het Eerste Jaar der Vrijheid niet bestemd om op het tooneel anders dan door een verandering van personeel gevoeld te te worden. De oude Gecommitteerden werden bij besluit van 7 Juli 1795 ontslagen en in hunne plaatsen werden benoemd een acht-tal Amsterdamsche Heeren met den poeet Haverkorn tot secretaris op een tractement van *ƒ* 700.- 's jaars.

Inmiddels waren de beide adressen tegen de afgetreden bestuurders publiek gemaakt, hunne verdediging eveneens en nog een ampele memorie van de burgers C. Loots c.s., gericht tegen de weêrlegging van hun eersten brief. Het eenige wat ik van den val van het oude bestuur nog meêtedeelen heb - men kan andere bijzonderheden vinden in de Handelingen van de Municipaliteit of ook in het Dagboek van de Vergaderingen der Repraesentanten van het Volk van Amsterdam, beide in het stedelijk Archief - is dit extract, het laatste, uit de Notulen van de ontslagen Gecommitteerden. Het besluit kwam in de vergadering van 10 Juli, en werd voor kennisgeving aangenomen; - - ‘edog de Hr. v.d. Velden heeft daar bijgevoegd, - dat hij wel gewenscht had dat deeze communicatie eerder geschiedt was, dewijl hij het substantieele daarvan reeds voor vier dagen van sijn Pruijckemaker vernomen had; dat, hoe aangenaam het hem ook waare, geëxcuseerd te worden van de waarneeming eener post die, aloos onderheevig aan critiques, daarom niets als moeijte en verdriet gaf, hij egter sijne verwondering niet verbergen kan over de manier waarop dit ontslag geschiedde; dat hij, hoopende dat de

Representanten van het Volk van Amsterdam, volgens de thans erkende Rechten van den Mensch en Burger zouden verantwoorden kunnen de reedenen die Hun tot sijne demissie bewoogen hebben, en dat hij volgens die Rechten, waarop hij in beide betrekkingen vermeende ook aanspraak te hebben, deselve gaerne wenschte te moogen weeten...'

VI.

Ik gevoel hoe moeilijk het is, eenigszins onderhoudend te schrijven over het verleden van ons tooneel. Men bemerkt ieder oogenblik dat men spreekt van iets dat niet bestaat. Het is een dood en onvruchtbaar verleden, een verleden waarvan wij niets hebben overgehouden. Het drama heeft ook bij ons de groote literaire bewegingen in de Europeesche beschaving medegemaakt, maar altijd op een afstand, niet uit eigen initiatief en ongeveer als een parodie op de lotgevallen van de wereld-literaturen. Wat men uitzonderen moet is het begin van onze tooneelgeschiedenis, niet de tijd van Vondel, maar de tijd van Bredero, Coster, Roodenburch en Jan Vos. Jan Vos is de laatste die geprobeerd heeft het oorspronkelijk Hollandsche drama te redden; sedert is het verpletterd onder den drie-dubbelen last van de navolging van de klassieken, van de Franschen en van Vondel-zelf. Dit maakt dat de hoofdschouwburg van het land nooit een repertoire heeft gehad. Er is bijna geen enkel auteur geweest die lang achter elkaar op het tooneel gebleven is. De oude, oorspronkelijke poëeten waren wel populair in hun tijd, maar de menschen die er over te zeggen hadden, vonden hen spoedig te grof en te onregelmatig; hunne stukken verdwenen. In de laatste jaren van de 17e eeuw en gedurende de geheele vorige eeuw, kenden de letterkundigen Bredero alleen van hooren noemen. Van Jan Vos bleef *Aran en Titus* lang op het tooneel. Vondel heeft nooit succes gehad anders dan zeer tijdelijk en wegens bijzondere omstandigheden, Tegen het eind van zijn eeuw werden nog een paar van zijn treurspelen soms gegeven, met vertooningen van kunst- en vliegwerk

voor de levendigheid. Als men nagaat dat in Engeland een zoo veel grooter dichter moeite heeft gehad om de periode van de kritiek, van de helft van de 17de tot de helft van de 18de eeuw door te komen, dan is het niet vreemd dat onze Bredero en zijn tijdgenooten achter gebleven zijn, en pas tegenwoordig worden ontbolsterd als mummiëen van koningen. Het vertaalde werk heeft zich bij ons altijd beter gehouden dan het oorspronkelijke. Corneille en Racine, daarna Crébillon en Voltaire, Ducis, daarna de drama-schrijvers, La Chaussée, Mercier, Sedaine, Diderot; de Duitsche auteurs Kotzebue, Iffland, de latere Fransche tragici Mármontel, Du Belloy, Le Mierre; de blijspel-dichters Lesage, Marivaux, Destouches; al deze namen waren populairder kan men zeggen dan die van een Vaderlandsch auteur. Langendijk komt in dit opzicht nog eenigszins in aanmerking. Bij zijne duidelijke navolging van Molière, zijn reeds sporen van de achttiende-eeuwsche belangstelling in de realiteit van de maatschappij, die het eerst weer in de comedie-bourgedise op het tooneel kwam. Langendijk is tot op onzen tijd gespeeld geworden. - Het is met de komedie, eerst op de Keizersgracht en daarna op het Leidsche plein, altijd zoo gegaan, dat de eene soort van stukken de andere verving, wanneer in onze beschaving op kleine schaal de grootere invloeden merkbaar werden, die in het buitenland de ontwikkeling van het drama beheerschteu. De strijd tusschen de vrienden van rijm en onrijm, over de vermenging van ernst en scherts, over Corneille en Shakespeare, vinden wij in onze literatuur precies gekopieerd naar Fransche en later ook naar Duitsche modellen.

En het is wel een zonderlinge en voor zoover ik weet nog niet verklaarde overeenkomst, dat te Parijs en te Amsterdam gelijktijdig, men kan zeggen op de puinhoopen van het drama de tooneelspeelkunst een nieuw en fraai monument stichten ging. Er is een bekende generalisatie dat de tooneelspeelkunst aan de literatuur veel goede diensten kan doen. Daarentegen schijnt de tooneelspeelkunst zeer goed buiten het drama te kunnen leven. Het is verschrikkelijk als men be-

denkt wat Snoek en Wattier gespeeld hebben, en welke verzen zij te zeggen kregen. Ik heb eens gezocht onder de vertalingen van de goede Fransche schrijvers of er niets bruikbaars bij was voor tegenwoordig. Men kan zich de moeite sparen. Noch dit tijdvak, noch eenige vorige periode van af de vestiging van Costers Academie, heeft voor de toekomst, die ons heden is, iets opgeleverd. Aan den voornaamsten schouwburg van het land zijn geen tradities van kunst verbonden; alleen eenige weinige maatschappelijke tradities. Alles moet van voren af aan worden begonnen, er is niets om op voort te bouwen.

En als de brand van de komedie deze eenvoudige en zuivere waarheid aanschouwelijk helpt maken, door wel een ongeluk en een verlies te zijn, maar in het geheel niet een verlies voor de kunst, - als men er toe over zal gaan die weinige tradities tegelijk met de puinhoopen opteruimen, dan is het zelfs mogelijk dat de kunst er wél bij varen zal.

Maart, 1890.

Varia.

Aan den Heer Frans Netscher.

Amice!

Wat scheelt er toch aan tegenwoordig? Hoe komt het dat je zoo achteruitgaat? Ieder nieuw ding dat ik van je lees is weer een beetje slechter dan 't voorgaande. Eerst die parlementaire portretten, toen een stukje in 't Vaderland nu die brochure tegen Van der Goes, - waar moet het heen!

En kan je nu heelemaal niet meer tegen een stootje? Dat ging vroeger toch beter. Ik herinner me nog best hoe kranig je je hield onder die afstraffing van Van Deyssel. Je zei royaal dat je 't mooi vond. En nu je van Van der Goes gekregen hebt, nu begin je terstond op te spelen en moord en brand te roepen. Waarom kon je 't van den een zoo goed velen en van den ander niet. Omdat Van Deyssel grooter artist is dan jij en Van der Goes niet? Maar je weet toch wel dat kritiek en polemiek je fort nooit was en dat Van der Goes je daarin verreweg de baas is, - als zoodanig mag je gerust een lesje van hem aannemen. En had je hem nu nog met een ferm, artistiek stukje proza te woord gestaan - maar nu.... een parodie op je eigen terechtstelling door Van Deyssel! - Waar haal je de onhandigheid van daan!

In jou plaats, zou ik er pret in hebben dat de menschen zoo goed gingen schrijven als ze 't over mij hadden. Het

laatste stuk van Van der Goes over jou is een van zijn beste. Je wordt op die manier een verleidelijk onderwerp voor ontluikende auteurs. Een soort van krachtproef, als het hoofd van Jut op de kermis. En als je je critici nu de satisfactie geeft van je zoo allerdolst aan te stellen na iederen klap, - dan kun je er nog plezier van hebben.

Ik weet haast geen voorbeeld van een polemisch stukje, waarin de schrijver zóó precies alles doet, en met overdrijving doet, wat hij zijn tegenstander verwijt, als jij nu gedaan hebt. Je motto verheerlijkt de zelfbeheersching en in je eerste woorden zeg je, dat je de zelfbeheersching er aan geven zult, al is 't nog zoo onverstandig, - je verwijt van der Goes dat hij lastert, en zwetst en insinueert, en hatelijk is en snoeft, - en tegelijk laat je eens kijken hoe je zelf lasteren en zwetsen en insinueeren en snoeven kunt. Zóó kan van der Goes het niet, dat is zeker. Wat men van van der Goes zeggen mag, boosaardigheid, geldzucht, plagiaat zijn wel dingen die hem vreemder zijn dan eenig mij bekend persoon. Voor zijn tallooze geschriften in ons tijdschrift moet hij 't eerste honorarium nog ontvangen, en ik zet het iemand in den lande zijn eigenaardige schrijfwijze met succes na te volgen. Het is eenigzins Huet'sch Hollandsch, maar geheel verpersoonlijkt en op 't oogenblik uniek. Ziedaar je laster. Je insinuaties zijn te bedekt om gevaarlijk te zijn, - maar ze hebben een heel leelijk, giftig kleurtje, - en zwetsen - neen maar! Bismarck zou er zich belachelijk mee maken. - ‘Mijn grooten rug, waaraan zoovelen reeds hun bekken te bloeden hebben gestooten.’ - Wie meen je? Van Deyssel soms? Nu die zijn bek is nog heel, hij had je haast heelemaal opgehapt. En dan die groote rug! Wie spreekt er nu van zijn grooten rug! - Ik zou liever van mijn langen neus spreken! - Kan het nog maller.

En terwijl je voortdurend raast over het nadoen van stijl, door van der Goes en door anderen, imiteer je zelf aanhoudend. Je heele brochure is één imitatie - hoe is 't godsmogelijk! - van van Deyssels bekende brochure over Literatuur, waarin een zekere heer Netscher wordt afgemaakt, -

in je stijl zitten brokjes van Kloos, van van Deyssel - en wat het komiekste is van van der Goes zelf.

En dat begin: ‘Het moet nu maar eens uit zijn!’ Wie durft zulk een aanhef nog gebruiken, nadat van Deyssel ééns gezegd heeft, dat het met jou maar eens uit moest zijn.

En dit stelt alles dan een edelen toorn voor, over 't beleedigen van prof. ten Brink. Ik denk niet dat velen er in zullen loopen. Zelfs al had je niet van dat ongelukkige strootje gesproken, dat Goes in je neus heeft gestoken. Hij heeft er wil van. Je kunt ongemanierd niezen, hoor! Maar als je nu flink en royaal en eerlijk was geweest dan had je boven je twee laatste stukjes moeten laten drukken: ‘dat in de Nieuwe Gids van Februari 11. de heer F. van der Goes den heer F. Netscher heeft uitgekleed zooals hij nog zelden iemand uitgekleed heeft.’

Want dat courantenberichtje is een klein uitvluchtje. Was de brochure al *geschreven* in Januari? Met toespelingen er in op het stuk van Van der Goes dat in Februari verscheen? Kom!

Maar nu je daar als ridder voor Prof. ten Brink optreedt - wat maak je nu voor een figuur! Wie zal dat nu gelooven? Prof. ten Brink is voor velen een zeer beminnelijk man, - we hebben 't samen nog wel eens over hem gehad, niet waar? - Maar je maakt niemand wijs dat je alleen omdat van der Goes wat scherp en violent tegen hem is geweest, dat jij daarom ‘bul-achtig’ zou worden, zooals je 't smaakvol noemt. Denk eens, wat zal van Maurik een plezier hebben in die ‘bul-achtigheid’, die heeft zich waarlijk in der tijd heel wat wereldwijzer gehouden dan jij nu, ik gun hem zijn pret van harte.

Het is niet makkelijk, amice, als persoon op te treden in de literatuur. Je moet niet denken dat je maar zoo in eens kan gaan bulderen, zonder smaak of zelfbedwang, en dan gelijk krijgen. Bedenk dat de eenige toon die men werkelijk volhouden kan, de natuurlijkst-mogelijke is. En dit geschetter en gesnork is van jou heelemaal geforceerd. Zoo ben je niet. Ik herinner me je wel beter. Weet je nog hoe aardig je met

je poes deed, een dikke poes, en hoe trotsch je vertelde hoe die poes dadelijk naar de voordeur liep als jij thuis kwam, dat deed ze voor jou alleen. Toen was je aardig en natuurlijk en toen leek je absoluut niet op dien bul-achtigen meneer met zijn grooten rug en zijn kouë drukte. Waar heb je dat potsierlijke mombakkes toch van daan gehaald? - Gooi het weg, je hebt het niet noodig. Schrijf ernstig, solide, zuiver artistiek werk. Dat kun je - en daarvan zul je meer plezier hebben dan van 't polemiseeren. Adieu, tot ziens.

30 Mrt. '90.

F. VAN EEDEN.

Verbetering.

De Heer Frans Netscher heeft den schrijver van de beöordeeling van zijne *Parlementaire Portretten* bericht, dat hij niet behoort heeft tot de leerling-stenografen van de Tweede Kamer, en ook niet in eenige andere ambtelijke betrekking tot haar heeft gestaan; en hij heeft hem verzocht deze verbetering in de Nieuwe Gids te publiceeren. Aan dit verzoek wordt bij deze gaarne voldaan, voor zoo ver noodig met aanbieding van 's schrijvers verontschuldigingen voor de gemaakte fout.

De waarheid betreffende de biografische bijzonderheid, die aangehaald was om eenige trekken in het behandelde werk te verklaren, is deze, dat de Heer Netscher den cursus voor stenografie gevolgd, daarna verlof gekregen zich op de journalistentribune van de Kamer te komen oefenen, en het examen voor leerling-stenograaf niet heeft gedaan; de Heer Netscher is thans stenograaf in den Leidschen Gemeenteraad. - Overigens is de schrijver van de beöordeeling der *Portretten* van meening, dat deze rectificatie de juistheid van de opgemerkte trekken onaangeroerd laat. Als de eigenschappen van het boek die op een zekere gëaardheid van den auteur wijzen,

inderdaad bestaan, dan is het een quaestie van ondergeschikt belang of de auteur het examen heeft meêgemaakt en het postje heeft vervuld, al dan niet. Men kan een klein ambtenaartje zijn met de ziel van een groot Heer, en een meneer met de ziel van een vlegel. En als men het goed bedenkt, wordt het er niet beter op dat, strikt genomen, de aangeduide qualiteiten niet het gevolg zijn van levensomstandigheden; is dan de Heer Netscher met die ongelukkige neigingen geboren?

G.

Gekken, door Jac. van Looy.

II.

De kolonel zat op zijn tabouretje voor het buffet, rechtop alsof hij op een paard zat, de knieën wijduit. Hij was een stevige veertiger met naden al om zijn neus, maar die zich jonger voordeed door zijn blozenden kop en door zijn zwierige kleêren. In een havannahkleurig jacket en vest, een stof met groote ruiten, was hij jeugdig en achteloos gekleed; 't kostuum deed zijn manhafte militaire schouders goed uitkomen. Om zijn rooden soldatenhals met rimpels als groote barsten in zijn vel sloot de slappe boord van het bonte flanellen hemd, en daaronder was een das, wel wat waayerig en ijdeltuitig gestrikt. Zijn heele verschijning was net; zijn kleeding uitermate goed geborsteld. Zijn pantalon, donker met breed galon, ging strak om zijn ietwat kromme paardenmansbeenen; met een klein voorzichtig plooitje had hij de pijpen op de knieën wat opgehaald. En zijn laarzen glommen op de spitse toonpunten, als was er geen modder op straat te zien geweest, en ook zijn haar glansde gelijk 't niet olie besmeerde hoofd van een Marseilliaan. Daardoor leek 't zwarter en viel de komende grijzing niet zoo in 't oog; want al was zijn imperiaal ook lang niet zwart meer, maar van een uitgebeten

kleur, een verteerd zwart, de snor met zijn gesteven drilpunten maakte weêr veel goed. Hij had een dikken gouden ring met een groot cachet, een groenen steen, aan zijn rechterhand glinsteren, ook een horlogeketting onder op zijn vest, en onder zijn das, zoowaar nog, glom een speld die een hoefijzer verbeeldde. Hij gaf nu een fermen duw aan zijn flambard en trok hem mannelijk en somber, over zijn voorhoofd heen, recht.

Blijkbaar had hij juist zitten opsnijden toen Johan binnenkwam; voor Sivory, die dik lachmensch als hij was, zoo ge makkelijk mogelijk zat, half neêrgelegd op de bank daar, tegen den muur aan, den arm op zijn buffet.

Sivory's heele gezicht was naar het lachen gegroeid; 't lachen, dat bij buien hem benauwde als zijn kop openscheurde in de hevigheid der geweldige lachsmart, als zijn zwaar lichaam schokte en hem de tranen traag en pijnlijk uit de klein geknepen oogjes werden geperst. Hij was zeer gezien onder zijn klanten, hij was een goed waard, die met zijn gasten meedronk, beerde, maar schacheraar in zijn hart en van alle markten thuis. Dat alles wist Johan al heel gauw, want Sivory was dadelijk, bij de eerste kennismaking al, zeer vertrouwelijk alles gaan vertellen.

Antonio, zooals ieder hem noemde, was Italiaan van afkomst. Zijn vader een vreemde snuiter, een aangetaste door de vrijheidskoorts, een woelig kind uit de onrustige revolutietijden, was al jong uit zijn land gejaagd, toen soldaat geworden in de fransche legers onder Pichegru, vervolgens met Lafayette naar Amerika gegaan, later diens kok, eindelijk na veel, o veel wonderbaarlijke gebeurtenissen hier in Tanger terechtgekomen en daar wegwijzer geworden. In de oude reisboeken werd hij nog altijd aanbevolen om zijn groote geschiktheid. Hij had er een der eerste Fonda's opgericht en Antonio zette nu op vaders begonnen manier het zaakje voort. Daardoor, vertelde deze zelve, sprak hij 't Italiaansch als zijn vader en 't arabisch als een geboren Tangeriaan, maar bovendien ook 't Spaansch als een Spanjaard van de overkust, bovendien was zijn vrouw een Spaansche; en 't Engelsch

sprak hij als een inwoner van Gibraltar en 't Fransch, bijna zijn dagelijksche taal, als een stuurman van de Trans-Atlantic wel, die alle veertien dagen Tanger aandeed, en ook wel een paar woorden Duitsch kon hij begrijpen.... Toen Johan hem vertellen moest dat hij een Hollander was, had hij dadelijk ‘Gofferdom’ gezegd, en toen stuipachtig, 't hoofd achteruit en de handen op zijn knieën slaande almaar, zich aan zijn vroolijkheid overgegeven als een dolblij kind.

....Ah oui.... er was hier nog een compatriote van monsieur, die dat altijd in zijn baard knorde.... ah oui.... de admiraal van de marokkaansche vloot.... ha, ha, ha! opperbevelhebber van één schip... een oude Spaansche kast... dadelijk na de afdanking aan 't verrotten gevallen en voor afbraak verkocht.... dat maar éens gediend had om den Sultan te brengen naar een kustplaats waar een oproer dreigde.... een lek ding met negen vreemde matrozen bemand, nu, met hun admiraal al een jaar lang.... ha, ha, ha! op non-aktiviteit..... die alle morgen vast om zijn paspoort ging vragen, en aldoor maar weêr werd afgescheept en zijn hooge gage ontvangen bleef, omdat die Moorsche beambten 't zoo lastig vonden dat ding klaar te maken.... ha, ha, hi ha!..... Hij wordt altijd woedend als ik zeg, dat zijn taal een bedenkseltje is van hemzelf.... als ik hem vraag of er dan nooit iemand eens komen zal hier, om wat Hollandsch te praten..... ha, ha... vous vous amuserez.... nous avons encore ici d'autres.....

Johan had een der ronddwalende tabouretjes genomen en zich zettend Sivory gevraagd wat hij wenschte. Neen! groot papier, ongelinieerd, had deze niet, maar hij zou 't wel weten te krijgen. En toen dadelijk had hij door 't buffet geroepen, neusachtige woorden als een Arabier spreekt, en een Joden-deerne met zwarte vlosharen bossend om haar hongerigen kop, een prachtige meid, een vervuilde aankomende schoonheid, kwam binnenslobberen achter het buffet om. Ze sloeg, de boodschap aanhoorend, een koffiezakkig vaal omslagdoekje over haar violette oude jurk, met vetkleuren om de randen der mouwen en onder de armen, kijkend met schrille oogen

in het òpgeschijn van het buitenstraatlicht, zwarte appels verschrikt opblikkend uit 't groot oogenwit; toen slemierde ze de deur uit.

- ‘'t Is nog wel wat vroeg voor een glaasje, n'est-ce-pas,’ vroeg Sivory, en 't was Johan weer zeer vreemd, die hooge jongensachtige stem uit dat groote lichaam te hooren komen... mais que pensez-vous d'un soda’..... Bon?..... monsieur le docteur, babbelde hij voort, opgestaan naast 't buffet, de hand aan de kruk van een syphon, terwijl zijn oogen den straal die met hevig schuimgeruisch in het glas spoot, bewaakten, ‘dokter, daar is misschien iemand voor u om meê te praten!’

- ‘Gut’ bromde het onverschillig van uit den hoek.

- ‘Gut, lachte Sivory terug met een knakkenden knik van zijn hoofd, het accent nabouwend boven 't gesuis van het uitparelende water.

Johan had bij 't binnenkomen den man wel gezien, die daar in den hoek zat: de drie keeren dat hij de kroeg had bezocht, had hij er hem altijd zien zitten, in elkáar gedoken, lurkend aan een houten tyroler pijp of met zijn neus boven een dampenden rumgrog. Nu, zich omdraaiend op zijn stoeltje, groetboog hij beleefd naar den als dokter aangesprokene, die ook een beetje Opgekomen, de hand onder de ellenboog van den arm met de pijp, moeielijk alsof hij zoo zijn bovenlijf van de tafel moest aftillen, hem op zijn beurt in de oogen keek. Maar hij groette flauwtjes terug, hij scheen schuw voor 't lichtgeschijn in de kroeg, keek vóor zich dadelijk, deed een greep naar zijn glas, dronk 'et voor de helft uit, en zakte weêr terug in zijn suffende boekhouding.

Vervloekt, wat had die dokter een bekende oogen, waar had hij zulke oogen meer gezien..... dat verre blauw.... dat grotje in de pupil zoo angstig zwart,.... nevel-oogen..... oogen nat van een weenend licht....

Johan toen hij zag dat de man geen praatje begeerde, draaide weêr om en keek de deur voor zich uit. Naast hem begon de kolonel op nieuw moppen te tappen voor Antonio, die met zijn mond al klaar tot lachen was gaan zitten.

De kroeg waar Johan zoo op zijn papier zat te wachten had iets van een hol of van een pakhuis; waarschijnlijk was het vroeger, voor dat de oude Antonio er zijn fonda[1] begon, een arabische woning geweest. De twee deuren, wagenwijd open, tegen den muur van het voorplaatsje aangedrukt, anders was er geen licht. Ieder die er in kwam, liep dat plaatsje over, dat óok wel een kamer scheen geweest te zijn vroeger, tusschen een paar muurtjes door, een plaatsje waar 't vies nat was en de goot plasvol, alsof de kuip die daar in de hoek stond almaar doorlekte, of er zoo pas iemand hoopen flesschen had zitten spoelen. Zoo liep die inkwam recht op het buffet aan. Dat was een raar ding.... een insteek in den muur, nauw, 't leek wel een uitgebroken bedstede, nu tot een bergkast omgewerkt, met rijen van planken waar van alles opstond, veel schitterende flesschen geëtiquetteerd, karaffen met gekleurde vochten, doosjes en pakken met drooge waar, trossen touw en kloentjes gekleurd garen. Voor de kast, de toonbank, een losstaande bak, een breede roodgeverfde op zijn kop gezette kist, met een plint vast op den grond,..... wat zag het ding er gehavend uit.... van onderen bij den vloer was 't bekrast, bekrabt, verveloos, als door ratten beknaagd, alsof al de menschen die binnen waren gekomen, tegen de plint waren aangebotst, hun loopvaart daar tegen aan hadden stil gestooten. Bovenop, een zinken bak, een gladde veel gepoetste metalen bak, rondom met koperen spijkertjes vast op het hout..... in 't lage straatlicht een rondedans van rinkelende goudlichtjes om 't effen metaalgrijs. Een paar onder den greep van Antonio staande flesschen blonken er in den hoek, een natte vaatdoek, met den druk van zijn herbergiershand er nog in, lag er tegen aan, een hoopje sopperig grijs, katoen-dof op 't metaal en tegen 't harde glas der schenkflesschen.

Maar wat vooral van dat onbeholpen buffet een stil glimmend wondertje van schittering maakte, dat waren de zware spelonkkleuren overal in de kroeg er om heen, de wanden

1) Logement.

vetbruin en smookgrijs, dan er vlak naast het donkere gangetje waar de Jodenmeid purper uit was komen aanslungelen, en er vlak naast, daar in den hoekschen linkerwand een groot poortinzicht met het lichtlooze er achter van een tweede pakhuisruimte. Een groezelig groenzwarte inkijk, waarin hij veel gewemel raden kon van spinrag en opgegaarde stof, en waar een opgestapel uitschemerde van ronde tonbuiken, logge dingen, onverzetbaar, met ijzeren hoepels om de duigen, van een verroest rood. En van de zolder en om 't vierkant der kastholte, hangende bossen kiff.... 't kruid dat de Arabieren, kortgehakt en onder tabak gemengd, rooken.... dat met een geurtje van wierook verbrandt.... en dat de kroeg wel gelijken deed aan een drogerij of een alchimisten werkplaats. Ze hingen, dorre heiplanten, van een bleek camillagroen, als zware bossige franjes neêrbezemend van den zolder en langs den wand der kast. Eenige pistolen van oud kaliber met de haan aan spijkers opgehangen en solide zeslooprevolvers hingen er te koop, kreeftachtige dingen of 't schaaldieren waren in hun hard donker pantser.

Rechts van 't buffet, er tegenaan beginnend, een lange bank langs den muur; Sivory op de eene punt, de dokter op de andere.... daar hoorend in den toon, menschen geborgen in den schemer van hun woning.... Een soort scheeps-bank was het, met een opengewerkte matten zitting, afkomstig, leek wel, uit de derde-klaskajuit van een Trans-atlantic. Een withouten tafel er voor, bekringd met drankrondetjes. Naar achteren in de diepte van den rechterhoek een paar kleinere tafels, oude tuintafels met marmer blad; en er om heen dwalende tabouretjes. Die stonden als gestrooid over den vloer, bewarend iets nog, in hun onverschillig op vier pooten staan, van de haast waarmede de laatste bezitter ze onder zijn loopen gaan willend lijf had weggestooten. Zoo was de weg naar 't buffet vrij.

Bij den ingang, half achter het deurlicht, helde als een losgeloopen wagenrad, geleund tegen den muur, een groote doos, en daarin een kolossale zwitsersche kaas die Antonio vier dagen geleden ontvangen had. Een driehoek als een

hap was er al uitgesneden, de blanke vette kaas uitstallend, 't ding had de geheele ruimte met zijn stank gevuld; en onder om den hoek van de pakhuispoort, laag op den vloer een blakertje met een eindje vetkaars, vuil en beloopen geel vet, smelterig om de zwarte uitgebluschte pit,.... een nachtelijk dingetje.

Johans kijken in de onverzadelijkheid voor de wonderlijke nieuwheid van alles om hem heen, dwaalde van uit de kroegschaûw de deur weêr uit. De straat over kon hij door de wagenpoort heen, recht in de werkplaats zien van een kleêrmaker, bepaald.... Dat was zeker de baas... Een man zat op zijn vloermat laag, en zijn arm ging gestadig in een open neêrgeruk. De kop was niet te zien, onder de fez voorover.

Naast hem, voor den drempel, een knechtje in een wit mouwhempje, dat peuterig zat te pieken, ijverig in de weêr aan een stuk lap, zijn geschoren hoofdje bewegend naar links en rechts, zijn geknutsel in zelfbewondering telkens betrachtend; een slim tanig en aapachtig kereltje, met de ooren rood en wijd van het hoofd afstaande. En het vermaakte Johan het ingespannen getreuzel van het ventje te gaan bekijken.

- 'Antonio, voulez-vous me donner un autre rhum?' hoorde hij achter zich den dokter roepen, onderworpen alsof hij een lesje opzei.

De zon, blank in de straat, als een baan licht de wagenpoort voorbij schietend, schrampte op tegen den muur, berafelde de oude steenkalk en het versplinterde hout van den uitgesleten drempel; als de jongen met zijn hoofd keerde glansde zijn rein schedeltje van een blauwend fosfoorlicht. En een voorbijganger kwam stil in de lijst van het deurraam en liep er weêr uit.... en wat daarna weêr een ander, een vettige vent in een donkere burnous, de kap op. Hij schouderde zich in zijn houding van grooten nietsdoener, steunzoekend tegen de deurpost der werkplaats en begon een praatje, als een gedrocht staande met zijn monsterachtig bekapt hoofd. Achter zich hoorde Johan Antonio weêr neêrvallen op zijn bank, en het gulzig inhalen, het slobberen

van den grog. In 't werkplaatsje keek de baas op, achter zijn door een groote zwarte bril beringde oogen, een bril als de kwakzalvers en woekeraars dragen op oude vlaamsche schilderijen. De kleêrmaker bleef babbelen met zijn handen in den schoot.

Maar achter Johan schaterde Antonio het uit, klakkend zijn handen met een doffen vleeschslag op zijn dijen telkens. De kolonel vertelde een geschiedenis uit zijn soldatenleven. Hij trok, toen hij zag dat de andere kwam luisteren, triomfantelijk zijn hoed recht, en begon ook dadelijk beleefd zijn vertelling voor zijn twee hoorders te verdeelen. 'Voyez-vous, monsieur le peintre.... imaginez-vous, Antonio.' Zijn vertel met veel delicate handaanduidingen begeleidend, speelde hij het geval. En met zijn klankende voor in den mond gesproken stem, half zingend de frases onder zijn nobele snorren vandaan, was hij een smakelijk verteller zoo; als een man die zich altijd op zijn voordeeligst wil laten zien, zat hij zwierig op zijn tabouretje, recht op, met de beenen aldoor wijduit, als op een paard, de dijen strak, heelemaal niet burgerlijk, maar verradend in het zorgvuldig telkens opgehaalde knieplooitje van zijn pantalon, veel uurtjes van intieme beslommering.

- 'Bonjour, messieurs,' en een ferm stappende man ging achter den kolonel om. In den hoek naast 't buffet zette hij zich als op zijn vaste plaats.

- 'Bonjour, monsieur Crépieux. Comment çà va-t-il?'

- 'Merci,' zei de binnengekomene kortaf, een jonge man, korrekt gekleed, hooge witte boord, het haar bij de wortel afgesneden; als geschoren was zijn hoofd onder de fantasie-hoed. Hij trok zijn manchetten recht, kijkend met een stuursch gezicht, heerscherig met den kop van een willer, maar stompig en dogachtig door zijn opgewipten neus met wijd snuivende gaten en hooge wangbeenderen. Zijn knevel was stoppelig, wreede haren gelijk geknipt om de lip, een kuilgleuf was in zijn kin.

- 'Antonio,' begon hij met zijn dwingerige stem, 'hoeveel glazen rhum heeft de dokter gehad?'

- ‘Deux, monsieur Crépieux, deux seulement,’ de herbergier had er de vingers bij opgestoken en schudde ze naast zijn lachkop, als zwoer hij een grappigen eed.

- ‘Deux.... hè.... niet meer geven van morgen, enten-dez-vous.’ Twee, herhaalde hij, als schreef hij ze op in zijn hoofd. ‘Dokter....’ riep hij vervolgens over het buffet heen, ‘ik ben van morgen aan het atelier geweest, en gij waart er niet.’

- ‘Bien possible,’ zei deze, glansvlekkend den schemer daar met zijn opkijkende oogen.

- ‘En waarom? zou ik u willen vragen, ge wist toch zeer goed dat Mustapha van morgen met vogels komen zou? Heb ik het u gisteren niet laten weten, omdat ik zelve geen tijd had om u te komen spreken hier?’

- ‘Je le sais très bien,’ antwoordde de gebogen man met een vreemd accent, als een Zwitser het Fransch uitsprekend, je le sais très bien, maar 't wachten verveelde me.... toen ben ik hem maar gaan zoeken op 't Zocco... daar ie toch te slenteren liep... We hebben vier vogels gekregen.... pas grand chose.... twee arendjes en dan....

- ‘Dat maakt met de andere zes..... En hebt ge gisteren een goede vangst gehad, hebt ge wat kunnen verzamelen bij Kaap Espartel?’

- ‘Gisteren?’ een spoogje kwade lustigheid glimmerde in de waterige oogen van den dokter, in zijn voorhoofd trokken spotzieke rimpels op, als in 't voorhoofd van een komiek grijnzenden aap... Gisteren... o een goede vangst, ik heb vier scorpioenen gevangen, mooie volwassen exemplaren en drie calioptères, met nog ander klein goed.... 't heeft moeite gekost... ik heb er rotsblokken voor moeten omkantelen, monsieur Crépieux, vous n'avez pas une idée comment ces bêtes se cachent.’

- ‘Dat geloof ik graag, blufte, de kolonel er tusschen, Çà ne me semble pas agréable,’ eerst een douche van collodium.... puf..... en dan op een speld opgeprikt zich zelve te moeten zien sterven.’

- ‘Hi, hi,’ lachte Antonio met een luchthappenden mond..

- ‘Weet wel, monsieur Badaud, dat scorpioenen door mij niet worden opgeprikt, maar bewaard op sterk water.’ De dokter sprak haastiger nu, met een sneller slag, ‘weet dat wel.... en geloof ook maar niet, dat uwe agonie, par exemple, zooveel zachter zal zijn als van die beestjes... en in geen geval korter, monsieur Badaul.... Voor Antonio is dat wat anders, die zal er gauw uitzijn, die zal nog eens doodblijven in een apoplexie... mijn God, wat lacht die man!’

- ‘Ah monsieur le docteur, comme vous êtes sinistre.’ Als een lijkengrimas was 't lachen om Antonio's lippen verstard. En de kolonel zat een weinig verlegen met zijn geknakten bluf.

- ‘Kom, kom, Antonio, maak je nu maar niet ongerust, beste vriend... af en toe een beetje huilen... kom, kom, dan zult gij wel oud worden..... Gisteren hadt ge meê moeten gaan, dat was goed geweest, zooals laatst... hebben we toen geen plezier gehad samen..... já schud uw hoofd en lieg niet..... maar gisteren was 't glibberig op de rotsen, en regen.... regen.... ik heb wel driemaal mijn nek kunnen breken..... en dat zou toch jammer geweest zijn, niet waar, monsieur Crépieux?’

- ‘Taisez-vous docteur, ge zijt weêr dronken.’

- ‘Ah, moi? par exemple.... 't is waar, ik hou van een glaasje... en waarom zou ik niet? houdt gij niet weêr van andere dingen, monsieur Crépieux? heeft iedereen niet wàt daar hij van houden moet?... Et boire n'est-ce-pas quelque chose? mais écoutez donc, hoeveel ik altijd om u denk, en wat een moeite ik gehad heb om ònze scorpioenen goed, vooral droog tehuis te brengen.... waren ze niet goed droog, Antonio?’ en ik heb soms tot aan mijn middel door een kreek moeten waden in 't donker, een kreek die ik niet wist dat er was..... non, non je vous assure, dat hij er 's morgens nog niet was?’

- ‘Ah bah, avec la pluie! moi, je connais ça’ viel hem de kolonel in de rede.

- ‘Ik weet het wel dat gij veel ondervonden hebt, monsieur Badaud, vooraleer gij hier van uw renten kwaamt

leven.’ De dokter toen hij dat gezegd had stopte met een krommen vinger de tabak wat vaster in zijn door het vuur zwart uitgevreten pijpenkop, zoog, half uitgegaan als zijn pijp onder 't praten gegaan was er den brand weêr in met een paar stevige zuighalen en zakte toen achter een damp van blauwen rook, in zijn suffende hoekhouding op nieuw weg.

- ‘Cochon’ hoorde Johan den kolonel onder zijn favorites schelden.

Maar door de wagenpoort was een Arabier komen aansloffen, klepperdeklep-klep-klep, en hij stond nu voor de toonbank stil. De kolonel schoof een eindje op zij, als of hij vies was, terwijl Antonio, dadelijk in functie, zijn lichaam opheesch en in een dikkemanswaggeling achter de mannen en 't buffet omliep, grappig in zijn grijslinnen herbergiers-buisje, te kort van mouwen, dat hem jongensachtig stond; 't hing met een diepen plooi opgeschort boven de kussens van zijn geduchte zitspieren. Hij ging in de gangpoort, maar kwam dadelijk weêr voor den dag, doorbukkend onder de planken.... was daar een deurtje.... en te staan weêr in 't buffet, gedienstig, op en top verkooper, 't grijs lijf met den lachenden kop boven de toonbank op. Hij herhaalde wat de man gevraagd had,.... schorrig geluid zooals een verkouden mensch spreekt...., bewoog zich tusschen zijn flesschen, spoelend een glaasje, schenkend toen den klaren brandewijn voor den begeerig wachtenden Arabier, die schuw tusschen de donkere moderne mannen, in zijn witte burnous verhuld, naar niets keek als naar den venijnglans van het witte water. Het glaasje, bevend vol, goot hij toen dadelijk leêg in zijn gretig open lippen, als in een ontvangende nap vooruitstekend uit zijn achterover gegooiden kop, wierp hij 't in zijn strot in één driftig verlangen van 't gauw en ongezien binnen te hebben.... een clandestine dronk.... Antonio maakte nog een bos kiff los, en de Arabier tastte achter in den hangenden zak van zijn mantel, snuffelde geld er uit op, en klepperde toen weêr weg, de wagenpoort uit en de zon in.

Monsieur Crépieux redeneerde met monsieur Badaud. Ze

praatten als welopgevoede lieden doen, als flaneurs die elkaâr ontmoet hebben voor een café op een Parijsche boulevard, heeren.

- ... ‘ils m'ont abruti, monsieur, abruti, bien sûr, die drie dienstjaren’... Johan zag over de toonbank heen, het gebobbelde voorhoofd van monsieur Crépieux, koppig en laag, boven koud metaalgrijze oogen met snel knippende wimpers, het wreede geborstel van zijn stugharigen rondkop en een dikke huidplooi in den nek als bij een dog. Hij bestelde Antonio, die naar zijn plaats wou gaan, sigaretten; de beide heeren rookten en redeneerden, over het voor en tegen van de conscriptie; Badaud met de handen op den knop van zijn rotting.

Johan ongeduldig om 't lange wachten, keek eens om naar Antonio, weêr op zijn plaats. De waard haalde zijn schouders op... hij kon 't toch niet helpen wanneer die meid wat lang wegbleef, ‘'t was zoo'n rakker, die meid een straatslenster.. une sauvage... die zijne vrouw verschrikkelijk veel last gaf,.. gisteren had ze den kleinen jongen op de steenen laten vallen... ah oui, monsieur, une sauvage, en die had hij nog wel uit puur meêlij in zijn huis genomen...

En in een opvlieging van zijn gragen lachlust, als had hij plotseling iets bijzonder koddigs gezien, ging hij aan het slaan op zijn knieën, wippend met zijn lichaam, wiegelend zoo zijn pret, zijn binnenst plezier.

- ‘Oh, une histoire... imaginez vous, monsieur le peintre... een paar maanden geleden... ze was toen nog niet hier in huis, was die meid boven van een bordes gesprongen, in de straat neêr... hi, hi, hi,... met éen razenden sprong had ze zich gered voor een ouden Arabier... een grand seigneur de la ville, die haar in zijn huis gelokt en schande had willen aandoen... ah bougre... quelle courageuse... un saut de plus cinq mètres... hi... hi... hi... - vous le voyez n'est-ce-pas, le vieux... zóo... de sidderende handen in de leege lucht... rien!... Rebekka beneden, ongedeerd, als een kat op haar pooten terecht gekomen... hi... hi en dadelijk aan 't hollen gegaan, schreeuwend haar angst uit, de straat langs... 't Geval had opgang gemaakt... rijke geloofs-

genooten en ook Christenen, zelfs de Fransche en Oostenrijksche gezanten hadden geld voor haar bijeengebracht, dat nu op renten gezet, bestemd bleef voor een bruidschat... Dat is de bedoeling, comprenez-vous,.... want natuurlijk is ze dan eenmaal een partij... zal er wel een man om haar komen die haar eerlijk trouwen wil.'

Monsieur Badaud, om Antonio's lachen bijgedraaid, minachtte 'des contes à dormir debout' en redeneerde weêr met monsieur Crépieux, als twee dorpsheertjes, die de oude nieuwtjes van hun plaatsjes wel kennen.

... En of er dan geen politie was of recht,' had Johan gevraagd.

- 'Securo, schudde Antonio, nous avons notre justice... là... regardez, là,... notre police de nuit.... regardez!' -

Hij wees de wagenpoort uit, waar de leêglooper onveranderd geschouderd stond tegen het werkplaatsje aan, verschemerend achter den sluier der zon die in de straat begon te hangen.

- 'Ah oui... ses armes... attendez... ik zal hem roepen... iedereen die hier komt, moet dat zien... Holé Saleh!' riep hij van zijn plaats vandaan, molenwiekend met zijn armen.

- 'Ik zal hem uit uw naam een glaasje offreeren, alors il vous montrera bien ses armes.'

Van den lichten muur was de donkere schooier losgeraakt, er afgevallen als een rijpe vrucht valt van zijn tak, weggekropen in zijn nachtachtige jas, slofte hij aan en hij stond voor de toonbank stil.

En dadelijk los van handen begon hij met een breeden zoom zijn kap terug te vouwen naar achteren op zijn kop, die er uitpellend vrijkwam, en zich krommend in zijn wijde burnous bukte hij voorover naar het glaasje, dat tot overloopens bol bibberde weêr in zijn weeïge glimmeringen van kleurloos vergif. Hij lebberde er het zoompje af, den overvloed weg en goot het toen als die andere in zijn verlangenden kop, die achterover lag in den zak van den burnous, als een schaalvrucht open in zijn schaal.

- ‘Regardez bien,’ lachte de herbergier.

De nachtwacht, die zich de lippen likte, haalde onder zijn jas een zwarte knods vandaan, een glinsterend ding, glimmend van ijzerbeslag; met een luie handtoesteking alsof hij 't voor de zooveelste maal al deed hield hij den knuppel vooruit. En gelijk 't lichten van een plots opgestoken vlammetje lichtte in Johan's hoofd toen het preciese begrip, dat er een klein comedietje daar voor hem werd gespeeld. Neen, maar... die was goed... die schoelje van een nachtwacht had hem nageloopen, overal op 't Zocco stil gestaan waar hij stil stond, lekker op zijn verhemelte het vuurwater al proevend... sapristi... hij wist wel dat de waard hem roepen zou, om zijn knods te laten zien.’

- ‘Mais regardez donc,’ riep nu ook monsieur Badaud, van-op zijn tabouret, achter den Arabier omkijkend.

De kerel die in zijn jas zoo donker was als van oud hout een gesneden pop, stond met zijn glimmend wapen in zijn vuist, onder zijn kap te lachen, welwillend; 't smoel gekerfd door een dwarschen grijns.

- ‘Oui, daar slaat hij meê,’ ginnegapte Antonio, terwijl de nachtwacht bevestigend met zijn hoofd aan 't knikken viel.

- ‘Un baiser de cette ange, ne me parait nullement doux,’ meende de kolonel.

- ‘Ah, oui, il frappe, je vous assure,’ herhaalde Antonio, die scheen te gelooven dat de schilder het voor een grapje hield.

Lacherig keek Johan 't ding aan, een ebbenhoutachtige knoet, die van boven wel de dikte had van een jongenspols; een leêre lis was door 't dunne einde geregen en daarmee hing het om de pols van den politieman. En met allerlei vondsten had de nachtwacht zijn wapen harder gemaakt, hij had er alles maar ingeslagen wat hij meester kad kunnen worden, scheen wel; schoenspijkers veel;.... een zaaisel van ijzeren koppen blank geschuurd door 't gebruik, als de beslagen schoenzolen van Duitsche straatmuzikanten;.... of had hij het gedaan om 't kinderlijke plezier voor de glinstering, of omdat hij er zijn borrels mee verdienen moest?... en platte plaatjes ijzer, als stukjes glas, 't hout ingedreven, vreemde figuurtjes

geworden, door 't toeval ontstaan in een wildemans-smaak voor versiering.

- ‘Ge moogt het wel dichtbij bezien, vertaalde de waard, en 't in uw hand nemen, zegt hij.’

- ‘Geef de man nog maar een borrel, Antonio’ lachte Johan, die den nachtwacht als een opgewonden mekaniek met zijn hoofd snel van ja zag staan knikken.

- ‘N'est-il pas drôle ce bonhomme, notre garde de nuit?... Als u van avond naar huis gaat, zult u wel over hem heen moeten stappen, hij slaapt den heelen nacht als een hond op de straat,.... als 't regent, in een ton.... maar prenez garde, maak hem niet wakker, want dan slaat ie er op.’

- ‘En ondanks dat, of liever nog juist daarom, begon monsieur Crépieux te leeraren, on est ici plus tranquille, dan in de straten van Parijs-’

De nachtwacht slofte de deur uit, weêr in zijn huid heele-maal gedoken, als een schaduw weg, de zonstraat in.

Monsieur Crépieux ging voort Johan te onderwijzen over 't zonderlinge recht in Marokko, en de betrekkelijke afwezigheid van misdaden, moord was nog de meest voorkomende crime, meestal een wraakgeschiedenis, maar diefstal bijna nooit, en dat liet zich begrijpen.... Facilement.... vous-avez vu, naturellement le prison.... en door het kijkgat al die miserabele gevangenen daar.... voor 't meerendeel opstandelingen, politieke misdadigers, een enkele ook voor bloedschande. Eenmaal in 't hok, komen ze er nooit meer uit, ze vervunzen in 't vuil, sterven spoedig, en de medegevangenen schuiven het cadaver door 't zelfde gat terug, als waardoor het is binnengekomen; ze sterven allen klachtloos, de een na den ander, berustende in hun stupide geloof: que tout est écrit.’

En voor diefstal, c'est encore, un plus grand absolutisme. De eerste maal dat een man steelt, 't zij een ezel van een buurman, of een kip, of iets van die noodzakelijkheden, wat die arme lui malkander maar te benijden hebben, krijgt hij een geeseling.... vlàn!... op zijn naakten rug; maar wordt hij voor de tweede maal betrapt, comprenez-

vous, dan hakt de beul hem, op 't hooge huis, tout court, de rechterhand af. En zoo het ten derde male gebeurt, comprenez-vous? of ook wanneer de diefstal groot is, dan oefent de bestolene, op 't Kasbah geroepen, zelve recht, en brandt met een gloeiend ijzer den toch onverbeterlijken dief de oogen blind.... u zult ze wel hebben gezien.... er zijn er hier twee of drie.... ze zitten aan de poorten der stad te schommelen op de hurken, te bedelen met de linkerhand, het meelijen oproepend van de voorbijgangers op 't deuntje van hun miserable geloofsartikel: ‘Allah-Akbar, Dieu est grand.’ Gij zult ze gemakkelijk herkennen, ze zitten altijd met den neus in de lucht, zoekend het licht op hun verschroeide oogen, die er precies uitzien als de oogen van zangvogeltjes door den vogelaar blind gebrand, vous comprenez, n'est-ce-pas? une telle justice fait peur, et je vous dis, la peur est une bonne chose.’

- ‘Assurément, beäamde monsieur Badaud, la peur est une bonne chose... je me souviens qu'un jour en Algêrie....

Maar de dokter viel hem in de rede:

- ‘Zou monsieur niet gaan gelooven, que nous sommes des saints... monsieur Badaud... oh si vous étiez Arabe.’

- Taisez-vous, docteur, riep monsieur Crepieux over het buffet heen.

- ‘Ah bah, vous avez raison, la peur est une bonne chose, je me tais.’

En meteen begon de dokter hevig te halen aan zijn pijp, hernam zijn onbewegelijkheid, verborg zich achter de mondenvollen rook die hij smakkend voor zich uitblies, terwijl de beide heeren als twee kameraden elkaârs gezelschap dadelijk zochten, Badaud rooder geworden boven op zijn wangen.

- ‘Assurément, zei hij, de dokter is dronken.’

- ‘Sans doute’ bevestigde monsieur Crepieut.

- ‘N'est il pas dommage un homme d'une telle intelligence.’

Johan die wel voelde dat dit eigenlijk tot hem gezegd werd, wist niet goed wat te doen, hij was niets op zijn gemak.... wat drommel konden die menschen hun vuil

linnen niet en familie wasschen..... kwam die vervelende meid maar terug..... Antonio was ook al gevlogen..... als ze nu kwam ging hij dadelijk weg.

In een gepulver van goudstof zakte de zon in de straatgeul neêr,... 't liep naar twaalf uur..... achter den zonnedamp was de steeg als breeder, de witte muur van het werkplaatsje stond achteruit, van warme weêrschijnen bebeefd. En weêr een loopende man deisde voorbij, badend nu in den lichtdamp, hard en dichtbij klepte de slag van zijn sloffen. Boven den drempel uit zat het knechtje steeds ijverig te pieken, vol aandacht turend op zijn prettig getreuzel, maar schimmig verschijnend in zijn hemdjasje blank, zijn lichaampje verteerd in de kracht van het krioelende licht.

Diep en donker brokstemde van achter uit de kroeg het gepraat der beide heeren; zonder het te willen was Johan er bij, moest hij luisteren naar wat ze vertelden. Crepieux klaagde over de moeielijkheid fatsoenlijke Arabische vrouwen te naderen, maar monsieur Badaud beweerde dat ging wel en vertelde toen een geval. Uit den hoek reutelde een slurpje.... blijkbaar rekte de dokter zijn grog..... wat een zonderlinge man die dokter, met zijn roofvogelneus onder zijn weeke openluchtsoogen.... waar had hij dat kijken meer gezien... was 't niet.....

..... ‘En ik hield een vijfpesetastuk in de hoogte, zóo! verhaalde monsieur Badaud, de vrouw keek om, in haar kleed onzichtbaar... ik lokte, zóo; ze kwam dichterbij, kijkend bangig over de heggen van aloë's; ik weet het nog heel precies, in de verte tegen de berghelling op was een Arabier met een span roode ossen aan 't ploegen. Ze kwam, aarzelend wel, maar ze kwam; ik bleef de vijffranc toonen, zóo. En telkens omkijkend, ik was nog meer den hoek omgegaan, of ook iemand haar zien kon, kwam ze tot bij mij en maakte toen haar gelaat open.... Comme elle était belle en ik heb haar gekust op den mond, op de oogen, partout... natuurlijk voor de vijf franken.’

- ‘Et moi je vous dis que vous mentez,’ drifte de stem des dokters den hoek uit.

- ‘Ne vous fâchez pas’ monsieur Badaud.

- ‘Ik zeg u dat het niet waar is, dat het een onmogelijkheid is voor een Europeeër een Arabische vrouw te kussen... moi, je connais aussi un peu mon Afrique, monsieur Badaud.... une putain, oui, se découvre, jamais une femme honnête, c'est de la blague.’

- ‘Et si je vous dis.’

- ‘Zeg, wat u bevalt te zeggen, moi je vous dirai toujours qu'il n'est pas vrai.’

- ‘Ivrogne,’ schold de kolonel onder zijn favorites.

Bah, wat stonk die kroeg naar kaas, 't was er warm en onaangenaam.... eindelijk....

Donker van achter den muurhoek omschuivend, slobberde in haar violette jurk de Jodenmeid naar binnen; het koelwitte papierrolletje als iets dat ze gevonden had in de hand vooruit, en achter haar rug om, onder de zonneneêrzinking, in de stofregen van bleek-goud vroeg middaglicht zag Johan, met één blik, in 't vierkant der wagenpoort, den mooien jongen schooier komen, dien hij daar straks op het Zocco gezien had, stil op zijn bloote voeten ging hij, voorzichtig met teêren tred als liep hij op glazen beenen. Aan den overkant keerde hij met zijn rug tegen den muur en trok zijn been dadelijk op, zich schikkende zoo goed en kwaad dat ging, in zijn voddenmantel

- ‘Ik vraag u duizendmaal verschooning, monsieur le peintre, kwam Antonio de gangpoort uitspreken, ‘maar die meid vertelt een heele geschiedenis, ze is overal geweest, 't is overal druk in de bovenbuurten, van middag gaat de processie weg.’

- ‘Wie is die man daar, Antonio’ vroeg Johan, schichtig.

- ‘Soleimon? oh, c'est un pauvre fou, die wacht daar bij mijn buurman op zijn eten.’

- ‘Sprechen Sie deutsch, Herr Maler,.... 's dokters stem was al haar kantigheid kwijt, ja? ein wenig?... ik zou u raden u in acht te nemen als gij soms dien man teekenen gaat, een gek dat is een heilige hier, verstaat ge?.... de Arabieren zouden het u kwalijk nemen, ze zijn wat fanatiek, als ge 't nog niet weet.’

- ‘Men zal mij geen kwaad doen.’
- ‘So glauben Sie das!’....
- ‘Voila, dokter, eindelijkiemand waar ge mêe praten kunt.’

‘Merci, Antonio, maar ge vergeet onzen minister met de blauwe bandelier,.... et monsieur le redacteur du Reveil de Maroc, l'Elsassien.’

- ‘Ha ha ha!’ schaterde de herbergier. Toen, Johan opgestaan ziende, bedarend: ‘om twee uur gaat de processie weg, ils partent du Grand Zocco.’
- ‘Et c'est très intéressant, savez-vous. Ce sont des religieux, des fous, des mangeurs de moutons, il faut levoir, c'est bien drôle.’
- ‘Merci, monsieur Crépieux.’
- ‘Mag ik meêgaan’ verzocht de dokter die al uit zijn hoek was geschoven.
- ‘Bonjour, messieurs.’
- ‘Om vier uur kom ik aan 't atelier, dokter!’ riep monsieur Crépieux.
- ‘Bonjour, Antonio.’
- ‘Bonjour, docteur, mes compliments à votre ministre, ha ha ha ha ha!’

De beide mannen waren de kroeg uit en en onder den val van het groote licht, 't lachen van Antonio hoorde Johan achter zich aan rollen nog, toen zij 't gekje al voorbij waren, die rustig tegen de muur stond aan te droomen, met zijn stillen gelukslach om de lippen in een vertooning van zijn jong en onversleten spiernaakt, maar bestrooid nu en belooverd met zon.

De beide mannen gingen.

- ‘Ich möchte wohl mit Shylock sagen.. begon de dokter als iemand die hardop denkt ‘Antonio ist ein guter Mann,’ toen plots zich zelven aan Johan voorstellend, en met de oogen vragend den andere, zei hij:
- ‘Mein Name is Vogel.’

Wordt vervolgd.

De Biezenstekker, door Cijriel Buijsse.Ofschoon deze studie in het Vlaamsche taaleigen is gesteld, meenden wij haar toch onzen lezers niet te mogen onthouden. RED.

Als Cloet dien zaterdag namiddag om vier ure juist, de zware hekkens van het Gentsch gevang zag opengaan en eensklaps, na een tiental schreden, weêr in vrijheid was; trok hij haastig, door het daglicht verblind en reeds aan eenzaamheid en duisternis gewend, de breede kassei dwars over en verdiepte zich in de kronkelende hovingen, die daar, aan de overzijde van het stadsgevang, de gansche lengte der eenzame, regelrechte laan begrenzen. Het was een groote, kloeke kerel van rond de vijf en veertig, met grijzende knevel en haren, met forsig afgeteekende wezenstrekken, met stijven, onheilspellenden oogopslag. Vier maanden was hij daar opgesloten geweest. Eene messteek, in een gevecht aan eenen makker toegebracht, had de vervolging der Wet op hem getrokken. Een oogenblik had hij gehoopt op vrijspraak; maar een gebuur - Rosse Tjeef Josef. had bezwarend tegen hem getuigd - en hij was eindelijk veroordeeld geworden. Dat was nu ook de vierde maal dat hij in het gevang gezeten had, telkens voor vechten.

Somber, zonder den minsten zweem van vreugd op het gelaat, stapte hij steeds rasser en met hooge schouders, in de mistige winterlucht vooruit. Hij droeg een klein, in een rood zakdoek omwonden pakje aan de linkerhand; in de rechter hield hij zijnen gaanstok. Hij had eene donkerkleurige broek aan; grove schoenen met nagels; een blauwen kiel; een zwarte pet.

Aan het uiteinde der hovingen gekomen draaide hij links om en sloeg, doorheen de woelende en reeds verlichte voorstad, den eenzamen steenweg naar Wilde in.

Gedurende een groot half uur ging hij aldus met wijden tred vooruit. De avond was van lieverlede gansch gevallen en langsheen de pijlrechte, met boomen omzoomde baan die hij thans door het veld volgde, blonken hier en daar, op groote afstanden, eenzame lichten. Vóór een dezer hield hij stil. Daar stond, terzijde van den weg, een klein, landelijk herbergje. Zonder aarzelen, als van zelf, trok hij er binnen.

'Een druppel', bestelde hij kortaf, zijn vijfcentstuk klinkend op den toog werpend. En, terwijl een jong meisje, spoedig rechtgestaan, hem bediende, keek hij schuins, met zijn vorschenden blik, naar 't vergaderd gezelschap: drie mannen en eene vrouw, die op stoelen rond een tafeltje gezeten, met de kaart speelden.

Hij ledigde zijn glas in eene teug, mompelde iets binnensmonds als groet, opende de voordeur en vertrok. En eerst toen hij een tiental schreden ver was dacht hij aan den datum der maand en dat die lieden, al-licht in familie, Driekoningen avond vierden. Deze gedachte, die hem schielijk zijn eigen gezin voor oogen tooverde, ontrukte hem een doffen vloek en deed op nieuw, terwijl hij nog den stap verdapperde, eene vruchteloos verjaagde foltering in hem opwellen.

Gedurende de drie jongste maanden had zijne vrouw hem in 't gevang niet eenmaal meer bezocht. Waarom? Dàt wist hij niet. Hij had doen schrijven en geen antwoord ontvangen. Hij had aan andere bezoekers van zijn dorp, welke hij kende, naar heur gevraagd en deze hadden hem ontwijkend en met een zonderlingen glimlach, scheen het hem, gezegd dat het

er goed, heel goed meê ging. Wat school daarachter! Wat was zulks te beduiden! Lang had hij alle mogelijke oorzaken nauwkeurig onderzocht; hij kon tot geen besluit geraken; Maar eens was hem, als een schicht, een argwaan door het brein gevlogen. Zou ze misschien..... in zijne afwezigheid..... met een ander..... O, hij dorst zijne veronderstelling niet voltooien, zóó vreeselijk voelde hij dan zijn hart van wraaklust kloppen, zóó helsch vlamden zijn oogen, zoo forsch krompen zijn handen, als klauwen ineen.

Wat er van was zou hij eindelijk weten. Vóór anderhalf uur was hij thuis, vóór anderhalf uur zou hij hooren en zien. En rasser nog, en rasser, als hadde hij de ruimte willen verslinden, stapte hij door.

Hij kwam in een klein dorpje: Keuze: Gejoel en zang weêrklonken in de huizen; een geur van versch gebakken pannekoeken walmde bij tusschenpoozen in de koude lucht en langs de donkere, bochtige straatjes gingen arme kinderen, van deur tot deur, met fijne stemmetjes hun liedje zingen:

> ‘'t Is van avond Driekoningenavond
> En 't is morgen Driekoningendag,’

Somber stapte Cloet steeds voort. Die vreugd vergramde hem, die fijne reuk van versch gebak, waarvan hij zijn deel niet zou hebben, folterde zijne maag van uitgehongerden gevangene; en, aan den ommekeer van 't dorpje, op 't oogenblik van de kassei te verlaten om den landweg door de velden in te slaan hield hij weêrom stil en trad nogmaals, als werktuigelijk, de deur der aldaar gevestigde herberg binnen.

‘Een druppel.....’ Evenals in de eerste afspanning wierp hij zijn muntstuk klinkend op den toog en werd hij door de vrouw, die haar kaartspel had gestaakt, met ontzagvolle beleefdheid gediend. De drank, ditmaal, bracht hem een warmte aan het hart en, in stede van zijn ledig glas terug te zetten, keek hij strak naar de flesch en zei, na eene korte aarzeling, de hand vooruitgesteken:

‘Schenk nog eens vol.’

Zij schonk, hij ledigde zijn glas, betaalde en vertrok.

Thans was hij volop in het vlakke veld. De aardeweg,

zeer modderig en somber, met grachten en boomen omzoomd, liep kronkelend door de landouwen. Hier en daar een haag, een stijl, de balie van een hofgat. Somtijds, wat terzijde, de onbepaalde silhouette eener hoeve, met fijne, als het ware door de geslotene blinden barstende streepjes licht; nu en dan, op de weinig bevolkte gehuchten, wat gejoel van viering in de arme huisjes, wat reuk van vet en van gebak in de lucht en steeds de kleine kinderen, die voor de deurtjes, in de killige winteravondstilte zongen:

> ‘'t Is van avond Driekoningenavond
> En 't is morgen Driekoningendag.’

In het Kappelletje..... Ditmaal aarzelde Cloet niet meer. Hij stapte rechtstreeks binnen en dronk twee druppels aan den toog.

‘Fijne genever, hè?’ pochte de waardin.

Hij gaf geen antwoord maar bekeek heur strak. Hij was daar slechts een klein half uur van Wilde meer en het woord lag hem op de tong om iets over zijn huisgezin te vragen. Hij deed het niet. Hij wierp tien centen op de tafel en verdween.

Het sloeg juist zeven op den toren toen hij aan de eerste huizen van Wilde kwam. Hij nam een zijdewegel en langs het beekje heen, den omtrek van het gansche dorp makend, geraakte hij aan 't straatje waar hij woonde. Met zwaren tred stapte hij de stronkelige, ietwat klimmende kassei op. Thans had hij geene kou meer; het vuur dat hem eerst 't hart verwarmde, brandde nu ook in zijn hoofd en gloeide op zijn wangen. Hij voelde zich krachtig, moedig, vastberaden; een soort van glimlach zweefde op zijn ruw gelaat. Een oogenblik kromp hij de vuist ineen en kwam er een beleediging op zijn lippen; hij trok het huis van Rosse Tjeef, den verklikker, den vijand voorbij. Maar die herinnering duurde niet lang; vóór 't derde deurgat eener reeks alle gelijke huisjes hield hij stil, hief ruw de klink op en was in zijne woning. In eenen oogwenk stond hij midden der keuken, den blik gevestigd op zijn vrouw.

Zij zat, omringd van alle vier haar kinderen, aan tafel,

voor het avondmaal. Het licht der lamp viel haar vlak in het aangezicht en zij had juist, uit de groote aarden papteil, haren eersten lepel pap geschept, toen hij van achter 't schutsel kwam.

Zij verwachtte hem niet. Zij meende dat hij, zooals het zijne straf vermeldde, nog ruim eene maand moest wegblijven; en stom, als hadde zij in eens de spraak verloren, bleek, als ging ze sterven, staarde zij hem verwilderd aan, werktuigelijk den lepel in den kom terugleggend.

Eiwel?..... waarom zijt ge sinds drie maanden niet meer gekomen! was hij op 't punt haar te vragen, maar schielijk, eenen stap naderend, zag hij haar met verschrikkelijke oogen aan.

'Sta eens recht' sprak hij haastig, met verkropte stem.

Een hevig rood had haar kaaksbeenderen gekleurd en, op dit onverwacht bevel, scheen zij heel en gansch 't hoofd te verliezen. Zij maakte een beweging op haar stoel maar stond niet op. De kleinen, gapend en verschrikt, staarden beweegloos hunne ouders aan.

'Eiwel!..... Zijt ge doof?.....' riep Cloet met nog vervaarlijker gelaat. En eensklaps, rond de tafel gaande, kwam hij zelf tot haar.

Als onder eenen zweepslag sprong zij recht. 'O doe me toch geen leed' kreet ze, bevend de handen uitstrekkend. Cloet, versteend, was blijven staan, het oog, als zinneloos, op haren buik gevestigd. Die buik was zwaar en rond, vooruitgestoken.

'Wie heeft dat gedaan?' vroeg hij. Zijn stem klonk niet luid, niet onnatuurlijk en met de hand den buik aanwijzend, was hij opnieuw eenen stap vooruitgetreden.

Het scheen als wilde zij iets zeggen, doch de woorden verkropten haar in de keel. Zij zwolg met moeite haar speeksel in en bleef voortdurend, roerloos en met een onuitsprekelijken angst op het gelaat, haar man aanstaren.

'Ik.... vraag.... u.... wie.... zulks.... gedaan.... heeft' herhaalde hij luider, met een soort hardnekkigheid ieder woord afkappende en, als onbewust, steeds naderkomend.

Hijgend en onveranderlijk zag zij hem nog, gedurende den tijd eener seconde aan en wat er toen gebeurde ging met de vlugheid van het weêrlicht.

O gij nondemilledzju! Vermoedelijk naar het Fransch ‘Mille noms de Dieu.’ schreeuwde hij eensklaps. En terzelfdertijd, terwijl zijn gaanstok en zijn pakje kletsend tegen den muur aanvlogen, kreeg ze zijne vuist vlak in haar aangezicht, stuikte zij huilend achterover en sprong hij vloekend en tierend, met handen en voeten op haar.

Met de linkerhand had hij haar bij de keel gevat, als om haar te verworgen; met de andere, geslotene vuist sloeg hij haar gestadig, uit al zijne macht in 't aangezicht en met de knieën, onder dewelke hij haar in den grond gedrukt hield, stampte en schokte hij haar den buik ineen, zooals de slachters doen met een gekeelde zwijn.

‘Wie heeft dat gedaan, nondedzju!’ huilde en herhuilde hij woedend. En zonder haar zelfs den tijd te laten van te antwoorden, sloeg en sloeg hij voort, om dood.

Oogenblikkelijk was zij overvloedig beginnen bloeden en zonder de minste poging om zich te verdedigen, vermengde zij enkel, in de razende vermaledijdingen van Cloet en het verschrikt geschrei der weggevluchte kinderen een akelig en aanhoudend gehuil, een ‘oeijoeijoeijoeijoei’ van schier onmenschelijke smart, 't onnoemelijk gekreet van het geslachte dier, dat met zijn bloed, zijn leven voelt heenvlieden.

Eensklaps vloog de deur open en Rosse Tjeef, de gebuur, gevolgd van drie of vier andere mannen, ijlden binnen.

‘O helpt toch moeder! trekt er hem toch af!’ snikte smeekend het oudste meisje.

‘Cloet, Cloet!’ riep, verwilderd, Rosse Tjeef. En, met een soort van weêrzin, doch door de anderen voortgeduwd, vatte hij den vechter bij den arm. Noodlottige beweging. Cloet keerde zich om, erkende zijnen vijand, sprong recht en zijn aard van wreeden vechter kwam eensklaps met ontembaar geweld te voorschijn: hij nam het broodmes van de

tafel, zwaaide het glinsterend in de lucht, sprong toe en Rosse Tjeef storte, met eenen straal dampend bloed uit den mond, op den vloer achterover.

Op dit oogenblik greep er eene worsteling aan de voordeur plaats. Het toegestroomde volk werd hevig verdrongen en twee gendarmen, in uniform, met het geweer op den schouder kwamen binnengestormd. In eenen oogwenk hadden zij Cloet, schielijk stom en roerloos, ontwapend, geboeid en gevangen genomen.

'Allez! spoedig om priester en dokter en alle man uit den huize!' riep, op gebiedenden toon, de oudste der twee.

Joelend, in een getrappel van voeten, verdrong zich het volk. De kinderen schreiden steeds vervaarlijk en de moeder, naast den haard achterover gevallen herhaalde onophoudelijk haar akelig gehuil, haar 'oeijoeijoeijoeijoei' van stervend dier. Twee mannen hadden Rosse Tjeef onder de schouders opgetild. Hij was niet dood.

'Vooruit, schelm!' sprak de brigadier. Cloet, tusschen de twee gendarmen, werd buiten gestampt. De brigadier hield het nog bloedend broodmes in de hand.

Met vasten, rassen tred en door een steeds aangroeiend gepeupel gevolgd, trokken zij naar het dorpsgevang. Dit bevond zich op den koer van het gemeentehuis. De zware ingangspoort stond reeds open. Met geweld werd zij achter de twee gendarmen met hunnen gevangene en enkele nieuwsgierigen weêr toegegrendeld. De uitgesloten menigte liet een gejoel van opstand en misnoegdheid hooren. Haastig, zonder een woord, openden de gendarmen de ijzeren deur en na de deur het hek met ijzeren staven. Zij deden den gevangene de boeien af.

'IJdelt uw zakken uit' bevol de brigadier.

Cloet, gebogen en als het ware verkleind, haalde een luikermes, een tabakzak en negen enkele centen te voorschijn. De brigadier nam deze voorwerpen in zijn bezit en overtaste dan nog zelf de zakken van den moordenaar, die hij omkeerde. Toen wendde hij zich om. Het ijzeren hek werd weêr gesloten, de ijzeren deur gegrendeld en in het somber

hok, achter de dikke, zwarte staven, bleef Cloet als een wild beest alleen. Buiten, achter de hooge, zware ingangpoort, weêrklonk opnieuw het woest, opstandelijk gejoel van 't toegestroomde volk.

Ditmaal, en hoewel Rosse Tjeef niet doodelijk gewond was, werd Cloet tot vijf jaren gevangzitting veroordeeld; en toen hij, na dit tijdverloop, evenals de jongste maal, op een kouden winteravond in zijn huis terug kwam, vond hij, naast zijne vrouw en kinderen, een onbekend, vijfjarig knaapje aan de avondtafel zitten; het kind dat zij, vier maanden na zijne misdaad, op de wereld had gebracht.

Hij vroeg niet wie dat knaapje was en viel nu ook niet woedend als een dier op zijne vrouw. Hij gaf geen antwoord op de schuwe welkomgroeten van zijn huisgezin, hij zag zelfs niemand aan, maar na zijn pakje op het schouwboord en zijnen gaanstok in den hoek, achter het schutsel geplaatst te hebben, nam hij de papteil van de tafel, ging er meê vóór den haard zitten, plaatste ze daar op zijne knieën en begon, uitgehongerd, te eten. Hij was vergrijsd, verouderd. De vrouw en de kinderen, roerloos en bleek, keken tersluips, in de flauwe schemering van 't lampje, naar zijn breeden rug en zijne dikke schouders; en in het doodstil, met schrik bevangene keukentje, hoorde men enkel nog het regelmatig slokken zijner lippen en het geborrel der druppeltjes pap, die na elken schep, in de papteil terugvielen. Toen hij gegeten had stond hij gebogen recht en trok, steeds sprakeloos, in 't nachtvertrek. Toen zijne vrouw, bevend, hem na een half uur daar vervoegde om, zooals eertijds, zijne rustplaats te deelen liet hij enkel dit ruw, met kalme vastberadenheid gëuite woord hooren:

‘Hieruit, nondedzju!’

En aldus, van stonden af, richtte hij op nieuw zijn leven in. Hij at, hij sliep, alleen. Nooit stuurde hij iemand van zijn huisgezin het woord toe en gansch den dag, te fier om te gaan schooien of te stelen, wrocht hij met de hardnekkigheid

van een wroetdier op zijn land, waaraan hij alleen het bestaan wilde verschuldigd zijn.

Deze onverwachte en zonderlinge handelwijze had aldra op zijne vrouw een diepen indruk gemaakt. Slordig en somtijds aan den drank verslaafd, had zij reeds, in den graad van zedelijke daling, tot welken zij gekomen was, tevens de verzuiming harer plichten en zijn vreeselijke wraak vergeten; en, alhoewel ze zich stellig, bij zijne terugkomst, aan nieuwe mishandelingen verwachtte, toch dacht ze, dat men, door elkaar goed te verstaan, nog in vrede zou kunnen leven. Cloet's kalme, maar onoverwinbare hardnekkigheid had aldra deze hoop verijdelt, en zulke toestand, onheilspellender voor haar dan de losbarsting zijner woede, deed haar in eenen staat van bestendige onrust verkeeren. Beurtelings, maar te vergeefs, had zij alle mogelijke middels van verzoening aangewend. Noch het door de kinderen ergens geschooide vleesch bij het dagelijks zoo mager eten; noch de liters bier en genever des avonds; noch de steeds welgevulde tabakspot, niets had den ouden vechter uit zijnen staat van sombere teruggetrokkenheid kunnen doen komen. Vrouw Cloet begreep ten slotte dat alles vruchteloos zou blijven en toen, van lieverlede, keerde haar schrik, in haat veranderd, zich tot de aanhoudende oorzaak der oneenigheid, tot het schuldelooze kind der zonde, dat ze reeds niet lijden kon, tot het arme Julken om.

Zulks begon voor goed op eenen avond. Vrouw Cloet en hare kleinen nutt'en 't avondmaal rondom de tafel; Cloet, eenzaam en afgetrokken, zat, als naar gewoonte, in den hoek van den haard. Sinds eenige stonden bekeek vrouw Cloet haar jongste kind met barsch gelaat. Hare kaaksbeenderen blonken, eene zonderlinge vlam schitterde in hare stijve oogen; zij was dronken. En eensklaps, losbarstend, sloeg zij hevig met de vuist op de tafel. ‘Wilt ge verdome ophouden van zoo in de teil te zeeveren,’ riep ze den kleine dreigend toe.

Verschrikt wipten de kinderen allen op en staakten zij het eten. Niemand had iets misdaan en de onthutste verwondering van 't jongste knaapje was zoo groot, dat het

onschuldig naar de anderen keek om te zien wie er bekeven werd. Cloet, in zijnen hoek, had nauwelijks eens opgekeken en was herbeginnen te eten; doch die blik was aan zijne vrouw niet ontsnapt en, als in een weêrlicht, had zij er eene zwijgende goedkeuring in gelezen. Er heerschte een oogenblik van volkomene en bevangene stilte.

‘Kom alhier, Sakerdzju,’ riep zij eensklaps tot den kleine.

Julken, als versteend, bleef zitten. De anderen, gapend, keken. En in het nog verstilde keukentje hoorde men niets meer dan het luider geworden tiktak der horloge en het slokken van Cloet's lippen in den houten lepel.

‘Wilt ge verdome komen!’ herhaalde zij huilend en half rechtstaande.

Eene beweging op zijn stoeltje, 't gerucht van kleine klompjes op den vloer en 't kwam, het stond vóór haar.

‘Neen, Goddome!’

En zonder reden, ditmaal, zonder zelfs geveinsde reden, sloeg zij hem hare hand vol in 't aangezichtje.

Het begon niet onmiddellijk te schreien; het viel, half achterover, zijdelings tegen de tafel en bekeek, verdedigingshalve de handjes uitstekend, met eene uitdrukking van onuitsprekelijken schrik, zijne moeder. Het scheen bijna niet te begrijpen wat er met hem gebeurde en eerst op een nieuw dreigend gebaar zijner moeder vluchtte het vervaarlijk huilend weg en ging zich, bevend en snikkend, in den versten hoek van 't keukentje verschuilen. De andere kinderen, stom van angst, zagen steeds roerloos en met wijd open gespalkte oogen toe, terwijl Cloet, gebogen in den hoek, met nog vergroote onverschilligheid zijnen afzonderlijken papkom ledigde.

Tot dus toe had het arme kleintje, wel is waar aan geene moederlijke liefkozingen gewend, doch ook door niemand erg verstooten, schier gelukkig geleefd. Het was een bleek, blondharig knaapje, met lichtblauwe oogjes en schier onafgeteekende wenkbrauwen, volkomen verschillend van al Cloet's andere kinderen, die kersrood van wangen en gitzwart

van haarbos waren. Langzaam, pijnlijk, was het opgegroeid. Om tweejarigen ouderdom wist men nog niet of het alleen zou kunnen loopen. 't Was wel, onder uiterlijk opzicht, 't verworpelingje der natuur, het kind der zonde, zooals men deze zich soms voorstelt; en de dorpelingen, steeds bereid om bijnamen te geven, hadden hem met een woord dat dáár, te Wilde, al de overige omvat, herdoopt: zij noemden hem de ‘biezenstekker’, 't is te zeggen het arm, misvormd en onderbleven kind van onbekenden vader.

Bij de dieren, als er zoo een avorton voorkomt, wordt deze gewoonlijk, in stede van verdedigd, door de kloekere individus van 't ras mishandeld en verdrukt. Omtrent hetzelfde greep hier met het kleintje plaats. De moeder, meer en meer aan drank verslaafd en door de onverschillige, medeplichtige houding van Cloet aangemoedigd, werd alle dagen boozer en onmenschelijker; de oudere broêrs en zusters, natuurlijk wreed van aard, gelijk schier alle onbeschaafde kinderen, vonden in 't voorbeeld hunner ouders eene al te schoone gelegenheid om hun broertje onophoudelijk en ongestraft te tergen. Op korten tijd werd 't leven eene hel voor 't knaapje. Eerst mocht het met de anderen aan de tafel niet meer zitten. ‘De zwijnen eten na de menschen,’ zei vrouw Cloet. En 't kreeg, alleen, de slechte, koude overschotten. Zijn kleeren hingen in flarden; zij werden niet vernieuwd. De broêrs en zusters gingen naar de school en kregen 's Zondags centen, het niet; en op zekeren morgen duwde zijne moeder hem een korfje in de hand en zei:

‘Gaat en verdient uwen kost, ik wil geene luiaards meer kweeken.’ Het was toen vijf jaar oud.

Het wist zelfs niet, het arme kleintje, hoe het doen moest om te schooien. Het dwaalde den ganschen dag rond in het veld, en 's avonds, uitgehongerd, kwam het met enkele, ergens uitgetrokken worteltjes en rapen thuis.

‘Hoe! is dat alles wat men u gegeven heeft!’ riep de ontaarde moeder woedend. En eenen wortel bij den groes vastnemend, sloeg zij hem dien vloekend in het aangezicht.

Het leerde schooien; het leerde langs de straten van het

dorp, met zijn korfje aan den arm, van huis tot huis rondgaan. In den eerste kreeg het weinig. Het was te klein om aan de bellen te geraken, het klopte zachtjes, met de vuistjes, op de zware deuren.

‘Wat wilt ge, ventje?’

.... ‘Weet het niet ....’ Het stond en draalde.

‘Een boterham?’

‘Ja.’

‘Hoe heet ge?’

‘Julken.’

‘Julken wie?’

Het gaf geen antwoord.

‘Julken Cloet?’

‘Neen, neen.’

‘Hoe dan?’

‘Julken Biezenstekker.’

Men had hem alzoo zijnen naam leeren zeggen en toen het den dorpelingen 't laag vermaak gegeven had dien door hemzelven te hooren uitspreken, kreeg het zijnen boterham.

Cloet, nochtans, veranderde van houding noch gedragslijn niet, bleef steeds de ruwe, ongezellige brute, de vijand en de schrik zijns huisgezins. Vruchteloos had zijne vrouw op nieuw beproefd hem te doen spreken. Halstarrig in zijne dreigende pruiling verdiept gaf hij geen antwoord, scheen hij zich niets van zijn huisgezin aan te trekken, affecteerde daar enkel nog te zijn om te eten en te slapen. En werkelijk, men zag hem anders niet dan gebogen over zijne teil, in den hoek van den haard, met den rug naar de anderen. Die stelselmatige handelwijze exaspereerde zijne vrouw. Na hem tot een zeker punt overhaald te hebben, voelde zij zich eensklaps door eene onbekende hinderpaal gedwarsboomd en in hare ergernis vermengde zich van lieverlede een soort van drift, de aangroeiende dierlijke begeerte van dien man, dien zij bemind had en bedrogen, terug te bezitten. Toen ver-

ergerde nog 't lijden van het kleintje. Zij voelde, ondanks alles, dat deze vervolgingen aan Cloet behaagden, dat zij zich daardoor van hem vernaderde en gestadig, na elke mishandeling, zag zij den ruwen vechter in de oogen aan om op zijn aangezicht zijn goedkeuring en 't oogenblik van de verzoening te bespieden. Nuttelooze pogingen. Cloet, steeds onveranderlijk, bleef, als een veeleischend afgod zitten in den hoek van zijnen haard, scheen noch te hooren, noch te zien, maar woonde onverschillig alles bij, alsof hij naar iets wachtte.

In het midden zijner ellende, nochtans, had Julken eenen vriend gevonden, die hem hielp en hem beminde: Rosse Tjeef, de gebuur, de vijand van Cloet. Hij woonde - weduwenaar met drie kinderen - aan den ommedraai van 't straatje, in een klein huisje dat alleen stond en soms, op 't uur van middag en van avondmalen, als het verdrukte knaapje daar voorbijgedrenteld kwam, riep hij het heimlijk binnen. Het was een groot, struisch man met geelros haar, met gele sproeten vol het aangezicht en groote, blauwe, glimlachende oogen. Vroeger, terwijl Cloet in het gevang zat en nauwelijks genezen van zijn messteek, kwam hij soms, des avonds, in het huis van zijne moeder. Sedert Cloet's terugkomst was hij achter gebleven.

Julken vond daar de zorgen en de liefde die hem thuis zoozeer ontbraken. Het kreeg er goed, warm eten en ook al eenige centen soms, des Zondags. De kinderen deden hem geen kwaad en Rosse Tjeef, die hem vaak streelend op zijn knieën nam, zei dat het hem mocht ‘vader’ heeten, gelijk de anderen. Dit alles gebeurde met groote omzichtigheid om de aandacht der Cloets, de vijanden, niet op te wekken.

Op zekeren avond zat Julken in den versten en sombersten hoek van 't keukentje naast Siesken op den vloer. Siesken, dat was het glad, zwart hondje, met zijn wakkere oogjes en zijn staartje in trompet, onlangs door Jan, Cloet's oudsten zoon, van een boerenhof medegebracht. Beiden, hond en knaap, kenden en beminden reeds elkaar en dien avond had Julken heimelijk een van Rosse Tjeef gekregen vijfcentstuk te voorschijn gehaald en vermaakte zich in volle stilte,

in volle eenzaamheid, met het hondje er naar te doen happen en springen. Vrouw Cloet, met haar eten bezig, gaf voor het oogenblik geen aandacht op den kleine; Cloet en de andere kinderen waren nog niet thuis.

Maar eensklaps gaat de voordeur open en Cloet, met de spade op de schouder, stapt lomp binnen. Julken hield juist het vijfcentstuk omhoog en door de intrede van Cloet, die hem steeds een geheimen schrik inboezemde, verstrooid, verloor het, gedurende eene seconde, Siesken uit het oog. Noodlottige stond. Siesken, dievevlug, knapte het muntstuk vast, liet het klinkend op den vloer neêrvallen, sprong er op met zijne beide vorderpootjes. Cloet en zijne vrouw, alle twee, keken om.

'Wat is dat?' vroeg de laatste, hatend. En schielijk toesnellend, raapte zij het vijfcentstuk op. 'Van wien hebt ge dit gekregen?'

Julken wist dat het zulks zorgvuldig zwijgen moest. Rosse Tjeef herhaalde het hem elken dag en zonder bepaald te begrijpen waarom, voelde het er ook wel de noodwendigheid van. Het had zich zelven tot dus toe nog nooit verraden, maar op dat oogenblik, door die dreigende en hatende, op hem gevestigde blikken ontsteld, keek het onthutst en bevend op, werd gansch bleek, vergat zijn verbod en zei, vol bange naïefheid:

'Van vader....'

Vrouw Cloet, verbaasd en niet begrijpend, aanstaarde haren man. Cloet, beweegloos, met de spade op den schouder, keek naar Julken.

'Van wien, zegt ge?' hervroeg met ruwe stem de vrouw.

Julken, van langs om meer onthutst en te onbehendig om nog zijn eerste gezegde te verbeteren, opende wijd zijn blauwe oogjes en zei, enkel de woorden wijzigend:

'Van Rosse Tjeef....'

De moeder, als had zij eenen kaakslag in het aangezicht gekregen, wipte achteruit en Cloet, het gelaat veranderd, stapte toe.

'Van wien?' vroeg hij op zijne beurt, eensklaps zijn maandenlang stilzwijgen brekend.

‘Van Rosse Tjeef,’ hernam de kleine bevend.

Cloet, versteend, aanstaarde meer en meer den kleine, bekeek zijn haar, zijne oogen, één voor één, met klimmende ontsteltenis zijn aangezichtje te ontleden. Een oogenblik drukkende stilte heerschte. De moeder, achteruitgedeinsd, hield bleek, met wijd opengepalkte oogen, de beide vuisten vóór den mond.

En schielijk keerde Cloet zich tot haar om.

‘Wiens kind is dat?’ vroeg hij.

Zij gaf geen antwoord, maar nog bleeker, met nog wijder uitgepalkte oogen, deinsde zij voortdurend achteruit.

‘Wiens..... kind..... is..... dat?’ raasde hij dof, met dicht gesloten tanden ieder woord afkappend en met zijn rechterhand, die de spade niet vasthield, ruw haar vuisten van vóór haren mond wegtrekkend.

Zij roerde niet, zij sprak geen woord.

‘Wiens kind is dat, nondedzju!’ huilde hij, eensklaps uitzinnig, haar bij de keel vastgrijpend en haar tegen den muur duwend.

‘Rosse Tjeef's.....’

Hij had haar 't woord om zoo te zeggen uit de keel geduwd, het was haar ontsnapt, werktuigelijk, instinctmatig, om niet te versmachten.

Hij liet haar los en zag haar aan, verbaasd, verstomd, moedwillig ongeloovig bij het aanhooren dier bekentenis die hij geprovoqueerd had en waarvan hij den slag verwachtte. En in eens, zonder een woord, vloog, evenals eertijds zijn gaanstok en zijn pakje, zijne spade op den vloer en sprong hij, gelijk een wild beest, op zijne vrouw.

Ditmaal zou het al licht om dood zijn. Zij was, langs den muur weg, zijdelings achterovergevallen, dwars op eenen stoel, die krakend achteruitvloog. Thans sloeg hij niet, hij neep en duwde. Bij de keel, bij de boezem, in de lenden, aan den buik nam hij het vleesch met volle grepen vast en duwde, trok en stampte als om het haar van 't lijf te scheuren. En op nieuw wendde zij niet de minste poging tot verwering aan; op nieuw uitte zij enkel, in 't midden der

vermaledijdingen van Cloet het afgrijselijk geschreeuw van Julken niets dan haar schier onmenschelijk gehuil, haar ‘oeijoeijoeijoeijoei’ van stervend dier, waarin zich nu, door de vlijmende pijn ontrukt, soms scherpere, oorverscheurende kreten vermengden. Eensklaps sprong Cloet, aan het toppunt der woede gestegen, recht en vatte zijne spade in de hand. Hij ging zijn vrouw vermoorden. Reeds hield hij 't wapen in de beide handen opgeheven, reeds raakte 't koudblinkend staal hare keel toen een vervaarlijk vizioen: de herinnering zijner vijf jongste jaren folteringen in 't gevang hem vóór den geest verrees en met een bovennatuurlijke kracht zijnen arm weerhield. Vloekend gooide hij de spade verre weg; vloekend wrong hij zijne vrouw een laatste maal de keel toe en dan zich omkeerend, sprong hij naar de deur, trok die hevig open en verdween.

Acht dagen bleef hij weg, acht dagen gedurende dewelke niemand hem zag, noch van hem hoorde spreken. En toen hij na dit tijdverloop terugkwam, ging hij weêrom naar zijnen hoek, zette er zich, zonder een woord, gelijk een dier, te eten en 't zelfde leven als van vroeger herbegon. De weken, de maanden verliepen. Eene benauwende drukking, een gevoel van diepen haat en van oneenigheid hing over 't huisgezin. 's Nachts na het vreeselijk tooneel welk het had bijgewoond was Julken in stuipen gevallen en sedert dien, verzwakt en ziek, verliet het 't huis niet meer. Het was, om zoo te zeggen, doorschijnend van magerheid geworden, het at bijna niet meer en van tijd tot tijd kreeg het nu zijne kwaal terug. Het waren vreeselijke aanvallen, die hem in eens overweldigden en midden derwelke het soms schreiend rechtsprong en verwilderd, met bevende handjes, met draaiende oogjes, met vervaarlijk gewrongen gezichtje vóór zijne ouders of zijn broertjes stond, hen smeekend hem toch zoozeer niet te mishandelen, hem toch zoo niet te dooden. Maar zijn hartscheurend smeeken werd zelfs niet aanhoord

en toen de krisis over was viel het weêrom, dieper dan ooit, in zijnen staat van wanhopige verlatenheid.

Alsdan, in dat gefolterd hartje, groeide allengs eene uiterste drift, eene laatste genegenheid op, waarin zich al zijne tederheidsvermogens verzamelden: zijne liefde voor Siesken, het zwart, glad Siesken met zijn krolstaartje, dat nu de gewone en trouwe gezel van zijn ellendig leven geworden was. Van 's morgens tot 's avonds zat het stil, doodstil in den sombersten hoek van het keukentje met 't hondje in zijn armen. Het sprak, het vezelde er tegen; het was hem als een jonger broertje, dat onder zijn bescherming stond. Siesken had kou, het moest verwarmd worden; Siesken had honger, het zou te eten krijgen; Siesken had vaak, hij zou het slapen leggen. En sussend en kussend streelde en wiegde Julken het hondje, totdat het kontrast met zijn eigen lot al te vlijmend wordend, het in stille tranen smolt.

Die toestand in het huisgezin kon echter zoo niet blijven duren. Aan alles, tot in de geringste dingen voelde men gestadig dat de spanning tot het toppunt was gestegen, dat er een verandering, een einde moest aan komen.

Sinds een paar dagen was vrouw Cloet gansch zonderling, gansch anders als naar gewoonte. Zij ook at schier niet meer. Een bestendige koorts, tevens door drank en gejaagdheid veroorzaakt, deed hare kaaksbeenderen gloeien en, zonderlingst van al, sinds twee dagen had zij Julken niet meer mishandeld, hem geen enkel hatend woord meer toegestuurd. Zelfs, dien avond had zij hem van rond zes ure eene goede, warme teil pap doen eten en hem daarna te slapen gelegd. De vader en de overige kinders waren nog niet thuis.

Vrouw Cloet, alleen in hare keuken, ging naar de eetkast, haalde er vlug eene verborgene flesch uit te voorschijn, ontkurkte die en dronk. Een wijl bleef zij beweegloos en als het ware duizelig in 't midden van de keuken staan en lang-

zaam dan, zeer stil en langzaam trok ze naar de voordeur, waarvan ze den grendel toeschoof. Eenige stonden gewacht, nog eens even geluisterd, nog eens aan den hals der flesch gedronken, dezelfde terug weggezet en zacht, op haar kousen, stak zij de deur van 't nachtvertrekje open.

Dit was een zeer klein kamertje, nog lager gebalkt, nog somberder en akeliger van uitzicht dan het keukentje. Er was maar één klein venstertje, langs buiten toegeblind; drie bedden, laag en breed, maar kort, vervulden bijna heel het ruim en op de onderste trede van den korten, steilen trap, die naar den zolder klom, stond een klein, half ingedraaide nachtlampje, welks flauwe, van beneden komende klaarte, al die droevige dingen beschemerde.

Vrouw Cloet nam 't lichje in de hand en hief het naar omhoog. Zich met de linkerhand aan den trap vasthoudend, boog zij het lichaam sterk voorover. De vale kaartje verlichtte tevens haar ontstelde wezenstrekken en, in het naaste bed, het uitgemergeld, ingesluimerd aangezichtje van Julken. Zij zette 't lampje hooger op den trap en kwam twee stappen nader. Thans stond zij in 't smal gangetje tusschen de twee eerste bedden. Op nieuw bleef zij eene wijl luisteren, roerloos, bleek, met blinkende kaaksbeenderen en vergroote oogen. Alles was stil, alles was eenzaam en schielijk, zich half omkeerend, keek zij naar den kleine.

Hij sliep steeds voort, het bleek, ontvleesde hoofdje zijdeling gezegen, met een gelijk en flauw, ternauwernood verneembaar zuchtje door zijn witte lipjes. De handjes lagen boven de deken en heel het lijfje was zóó mager, dat het nauwelijks, in 't midden van het breede bed, een kleine hoogte vormde.

Langzaam, met de handen achter den rug en 't oog halstarrig op den knaap gevestigd, had vrouw Cloet het deksel van het tweede bed tot zich getrokken. Zij hief het omhoog en spreide het zachtjes, met eindelooze voorzorgen en als om den kleine warmer in te dekken, boven dit welk reeds zijn tenger lichaamtje bedekte uit. Zij hield den adem op, haar aangezicht was nog verbleekt, enkel de kaaksbeenderen

en de oogen blonken met een ongewonen, schier vervaarlijken glans. Aan de handjes gekomen hief zij de sargiën wêer hooger, keek nogmaals om, kwam een laatsten stap nader en eensklaps, pijlsnel, viel de deken boven 't hoofdje en zij boven de deken.....

Neen, zij had niet, met voorbedachten rade eene kindermoord beraamd; maar die onverjaagbare gedachte dat Julken ziek en flauw was, dat een tikje, een niets hem zonder pijn noch worsteling zou doen verdwijnen en dat ze dan toch rust zou hebben, had haar dagen en nachten gehanteerd en werktuigelijk, zonder wroeging noch gedachten, zonder bijna te weten wat zij deed was zij te werk gegaan, had zij eens ‘geprobeerd’. Maar op dat oogenblik, toen zij in al hare verwachtingen bedrogen, schielijk onder de dekking het half versmachte knaapje met de ongewone kracht welke de strijd om 't leven geeft, voelde spartelen sprong zij verwilderd op en liet, met eenen kreet van afschuw, de sargiën los.

Verbaasd, alleenlijk aan den adem wat bevangen en niet begrijpend wat er gebeurde, had Julken het deksel weggeworpen en staarde zijne moeder aan. En eerst, na ettelijke stonden, kreeg het, als het ware eene onduidelijke gissing van 't gevaar dat hem bedreigd had. Zijn aangezichtje overtrok, het rechtte zich, kroop schreiend uit zijn bed en kwam, van langs om meer verschrikt op de hielen zijner moeder in de keuken. Siesken, ontwaakt, sprong onmiddellijk op hem toe en kroop in zijne armen.

Vrouw Cloet, nochtans, was machteloos op eenen stoel ineengezonken en aanstaarde nu hijgend, met vlammende oogen, den kleine. Eene klimmende en onberedeneerde woede woelde in heur hart; blijkbaar worstelde zij wanhopig tegen de zwakheid die haar overviel en eensklaps, door de behoefte van iets te verdelgen overweldigd, stond ze recht, sprong als eene tijgerin op Julken, rukte hem 't hondje uit de armen, sloeg dit vloekend met den kop op den muur, liet het vallen en overtrapte, overstampte het op den vloer onder haar voeten.

Zinneloos van smart en schrik, met eenen kreet waarvan

niets de wanhoop wedergeven kan, was Julken toegesneld en had het zijn huilend lievelingje in de armen terug opgevat. Zijn getier, zijne gebaren, de uitdrukking van zijn gelaatje waren zoo vervaarlijk, dat de ontaarde moeder zelve, als bang, achteruitweek.

'Ho, ho! mijn Siesken! Och Heere toch mijn arm Siesken! mijn Siesken! mijn Siesken!' kermde het. Tranen rolden overvloedig langs zijn wangen, dappere, gesnikte zuchten verdrongen zich en verkropten in zijne keel, als ware zijn mondje te klein geweest om ze alle te uiten. Het was midden den vloer op de knieën gevallen met het steeds huilend, bloedend, stervend hondje in zijn armen. En het kruinkelde zich, het lei zijn hoofdje op den vloer, het strekte de armpjes uit. Het overkuste, overstreelde, overweende in eene uitbarsting van onbeschrijfelijke wanhoop zijn ellendig makkertje, gestadig, met schier onmenschelijke steen herhalend:

'Ho, ho, mijn Siesken! Och Heere toch mijn arm Siesken!'

Cloet, de andere kinders kwamen binnen. Een nieuw gehuil van smart steeg op toen deze laatsten 't hondje zagen en Cloet zelf, verontwaardigd, scheen op het punt op zijne vrouw te springen. Somber en hijgend, met brandende kaaksbeenderen en zwarte oogen was deze in den versten hoek der keuken achteruitgedeinsd. Siesken een weinig gesust, werd in zijn mandje neêrgelegd. Een zijner pootjes was gebroken, het bloedde uit zijn muiltje en zijn buikje was schier onmiddellijk beginnen zwellen. Het huilde niet meer, het kermde nog in stilte, met uitgedoofde oogjes en lange rillingen over de huid, gelijk een mensch.

Het leefde nog drie dagen, gedurende dewelke Julken hem geen oogenblik verliet; en toen vrouw Cloet den vierden morgen ontwaakte vond zij, in het keukentje, nevens den haard, Siesken dood en Julken in bezwijming naast elkander liggen.

Siesken werd in den mestput geworpen; Julken in zijn bed

gedragen. En zonderling toeval, als men het kleintje ontkleed had, bemerkte men dat het met een dik gezwollen buikje lag, juist als hadde hem Siesken, bij het sterven zijne kwaal overgezet. Eenige dagen verliepen; Julken beterde niet. Een hevige koorts had hem aangetast en een groot deel van den tijd raasde en doolde het. De dokter, de kostelooze armendokter werd geroepen. Rust en voedsel, bevol hij; veel voedsel: bouillon, wijn, eieren. Hij sprak alsof die dingen maar te nemen waren. Ook de pastoor kwam af. Het knaapje had een fleschje medicijnen gekregen en was een weinig verbeterd. De pastoor gaf hem een ‘zantje’ en sprak hem van den hemel.

‘Zal ik daar mijn Siesken zien!’ vroeg eensklaps Julken. En toen de herder, met den zin van 's knaapjes vraag bekend gemaakt, hem zei dat de hemel niet voor honden, maar voor engeltjes geschapen was, keerde het zich, als moede, naar den muur om en deed zijn oogjes toe.

Op 's priesters bevel nochtans werd Zulmatje, Cloet's jongste meisje, gelast met Julken gezelschap te houden en zorg van hem te nemen. Het was een tamelijk braaf meisje, zachter van aard dan Cloet's andere kinderen en weldra waren het en Julken goede vrienden. Sinds 's knaapjes ziekte, overigens en vooral sinds de pastoor, die de echtgenooten tot verzoening wilde brengen, daar bijna dagelijks kwam, scheen er meer vrede, meer overeenkomst in het huisgezin te heerschen.

Julken, in het breede bed, lag met de oogjes open. Het meisje, aan zijn sponde, breide.

‘Zulmatje, hou eens op van breien.’

Het meisje staakte.

‘Wat heeft Mijnheer den Pastoor nu gezeid, Zulmatje?’

‘Hij heeft gezeid dat hij wel hoopt dat gij genezen zult en als gij sterft dat gij zult in den hemel zijn.’

‘Heeft hij van Siesken niet gesproken?’

‘Neen.’

En eene stil heerschte. Het kind, strak naar de balken kijkend, scheen op iets te peinzen. En na een oogenblik:

‘Zulmatje, doe eens 't deksel weg.’

Het meisje gehoorzaamde en staroogend dan, bekeek Julken zijn uitgemergeld lichaam. Aan de armpjes, aan de beentjes, was geen ziertje vleesch meer. Men kon de ribben tellen, de gewrichtsverbindingen geleken aan knokkels en builen en alleen de buik bleef rond en dik, van dag tot dag meer opgezwollen. Alsdan, tot zijne halstarrige gedachte terugkeerend, sprak Julken:

‘Zulmatje, mijn buik is gezwollen gelijk die van Siesken, maar Siesken is gestorven omdat het bloedde. Als ik ook begin te bloeden zal ik sterven en toen zal ik Siesken in de hemel wederzien.’

Andermalen namen zijne gedachten eene verschillende wending.

‘Zulmatje, 'k zou vader willen zien.’

‘Ja, Julken, maar vader is niet thuis.’ Zij bedoelde Cloet, sinds een paar weken in de aardewerken. Doch 't kleintje schudde 't hoofd:

‘Uw vader is de mijne niet, Zulmatje. Mijn vader woont in deze straat en is wel thuis, maar hij mag hier niet komen.’

En dan zwegen zij alle twee, in hunne schuldeloosheid overdenkend hoe het kwam dat zij eene gelijke moeder en verschillende vaders hadden.

De nacht was vroeg gevallen. Het had den ganschen dag gesneeuwd en van vóór vijf ure waren in het dorp de straatlantaarnen aangestoken.

Vrouw Cloet was gansch alleen in hare keuken. De kinderen hadden vroeg geävondmaald en waren slapen; zelfs Julken, die den ganschen dag gewoeld had, was met den avond stil gevallen en sluimerde nu ook. Zij was daar zooeven nog gaan zien.

Vrouw Cloet, in hare keuken, maakte 't avondmaal van haren man klaar. Heden juist waren de aardewerken aan het sas van Lauwegem voltooid en kwam hij thuis. Haar maal zou lekker zijn: versch gekookte aardappelen met

zwijnevleesch, zijn lievelingsgerecht. Het was de pastoor die het haar aldus had aangeraden. Hij had met Cloet gesproken en deze, alhoewel weinig tot verzoening gestemd, had niet bepaald alle gedachte van toenadering van de hand gewezen. Hij was nu ongeveer drie maanden weg; die avond der terugkomst was een goed gekozen oogenblik.

Zij kwam tot bij den haard en hief, gebogen, de schijf van den zooienden ketel op. Met een kort, ijzeren vork stekte zij er twee, driemaal in om te zien of de aardappelen nog niet van pas gekookt waren. En wêer rechtstaande wendde zij luisterend het hoofd om, naar de ingangdeur. Een dof gejoel, met een getrappel van voeten in de sneeuw vermengd greep dáar voor den drempel plaats en eensklaps, terwijl ze naar de deur ging om deze te openen, weêrklonk een fijn, slepend gezang van kinderstemmen:

> 't Is van avond Driekoningenavond
> En 't is morgen Driekoningendag.

Verwonderd bleef zij stilstaan. 't Was inderdaad Driekoningenavond en terstond herinnerde zij zich een dergelijken avond, zes jaar geleden, als Cloet, pas uit het gevang gekomen, haar schier vermoord had. Thans zou het zoo niet gaan. Dat lied klonk nu wel meer als een zang van verzoening, van verlossing in haar oor. Zij luisterde het, tot 't einde toe glimlachend af en dan, hare deur opentrekkend, reikte zij aan een der zangertjes, een schoon, twaalfjarig meisje met diepe, zwarte oogen, eenen cent toe.

Zij kwam terug in hare keuken; maar, op het oogenblik nog eens het deksel van den ketel op te heffen kwam het haar voor als hoorde zij een flauw, een zonderling gerucht in 't nachtvertrekje. Had het gezongen liedje wellicht een der kinderen ontwaakt? 't Was beter niet, want zij hoefde met vader alleen te zijn. En stil, op hare kousen, stak zij 't deurtje open. Doch neen, alles was rustig, daar: Jan en Pol lagen te ronken; Marie en Zulma sliepen met haar aangezichtje naast elkaar en eenzaam in zijn breed en lage bed, lag Julken, die den ganschen dag gewoeld had, steeds kalm en onbeweegbaar. Vrouw Cloet draaide 't nauw brandende

lampje nog wat dieper in, week achteruit en stak het deurtje toe. Zij was nauwelijks in de keuken terug of een nieuw gejoel greep aan de voordeur plaats en hetzelfde fijn, slepend gezang wêergalmde:

> 't Is van avond Driekoningenavond
> En 't is morgen Driekoningendag.

En nogmaals bleef zij, als begoocheld, luisteren en gaf na 't einde van het liedje, eenen cent.

Thans waren de aardappelen klaar. Zij nam den ketel van boven den haard weg en ging er, in het achterhuis, het sap afgieten. In het keukentje teruggekeerd hing zij hem nog eene wijl boven 't vuur en hield er het oog op gevestigd. En, terwijl ze daar stond wendde zij nog eens en met een soort van angst het hoofd naar 't slaapkamertje om. Had daar op nieuw geen zonderling gerucht wêerklonken? Waren de kinderen bepaald wakker? Zij nam voor goed den ketel van het vuur, plaatste dien op de heete asch en ging terug in 't kamertje. Zij nam het lampje in de hand, draaide het wiekje op en kwam vooruit, tusschen de bedden. Zij keek naar Jan en Pol; zij sliepen. Zij keek naar Zulma en Marie; zij sliepen ook. Dan wendde zij zich tot het kleintje om.

Vrouw Cloet, gebogen kijkend, kwam nader met haar lampje.

‘Slaapt ge?’ vroeg ze stil en als het ware onvrijwillig. En vlug, aan eene zonderlinge ingeving gehoorzamend, vatte zij een der handjes vast.

Verbaasd, verschrikt, wipte zij achteruit. En eensklaps, terugkomend, lei zij hare hand op 't voorhoofdje. Hare oogen gingen wijd open, eene doodsche bleekheid overdekte haar gelaat en eén enkel, in hare keel verkroppend woord ontsnapte haar:

‘Dood.....’

Zij had den tijd niet aan hare gevoelens lucht te geven. Iemand had op de voordeur geklopt en toen ze die geöpend had, stond Cloet vóór haar.

‘Hij is dood’ herhaalde zij werktuigelijk terwijl haar man binnen stapte.

Cloet, onthutst, aanstaarde haar. ‘Wie dood?’ vroeg hij eindelijk en als het ware met weêrzin.

Sprakeloos, haar oogen in de zijne, wees zij met de hand naar 't kamertje. Cloet, beweegloos, volgde met den blik de aangeduide richting. En na een oogenblik somber nadenken, gedurende hetwelk 't besef van de gebeurtenis in zijnen geest van brute nederdaalde, zette hij zijn spade in den hoek van 't schutsel en keek schuins, met begeerige oogen, naar de dampende aardappels.

Zijn vrouw, verbaasd bij zulke diepe onverschilligheid, staarde hem wachtend aan. Maar ziende dat hij naar den haard ging om zich zelf van eten te bedienen, haastte zij zich voren en dischte hem zijn maal op.

Er heerschte eene lange stilte. Cloet had zich aan de tafel neêrgezet en was beginnen eten. Het oog in zijn bord gevestigd, at hij onverpoosd, met vollen mond, gelijk een uitgehongerd dier. Hij scheen de tegenwoordigheid zijner vrouw zelfs niet op te merken, hij ademde krachtig en dapper door de neusgaten en telkenmale hij iets noodig had: wat roggebrood, een mes, een lepel saus, keek hij herhaaldelijk en schuins naar de verlangde voorwerpen, vooraleer die te nemen. Zijn vrouw, beweegloos, stond aan de overzijde van de tafel recht.

‘Gij, de eerste, zult hem 't woord toesturen en u niet laten ontmoedigen indien hij uwe poging tot verzoening niet dadelijk bëantwoordt’, had de pastoor haar bevolen. En angstig, tevens met de gedachte van het doode kind en de begeerte tot verzoening bezig, wachtte zij naar een gunstig oogenblik om het gesprek heraan te knopen. Doch dit oogenblik kwam niet en door hare gevoelens overweldigd kon zij niet langer het stilzwijgen uitstaan.

‘Hij zal moeten afgelegd worden, niet waar?’ vroeg ze schuchter, met de hand naar 't slaapvertrekje wijzend.

Hij mompelde iets dat zij niet kon verstaan en maakte, zonder het eten te staken eene beweging met de schouders, alsof het hem niet aanging.

Onthutst, verschrikt, zonder hare vraag te durven herhalen, staarde zij hem aan. En na een oogenblik, in hare vrees van hem mishaagd te hebben aan het gesprek eene andere wending gevend:

‘Mijnheer de pastoor is hier gisteren geweest’, sprak zij, ‘en heeft gezeid dat hij u kan bezigen in zijnen tuin, nu, met het einde der maand, indien gij elders niet verhuurd zijt.’

Op nieuw knikte hij met het hoofd en stamelde iets binnensmonds, steeds etend en den blik in zijne teil gevestigd houdend. En in de drukkende stilte welke weêrom heerschte, hoorde men voor de derde maal een dof gemurmel aan de voordeur, zoodra gevolgd van 't slepend, steeds herhaalde liedje:

> 't Is van avond Driekoningenavond
> En 't is morgen Driekoningendag.

Noch hij, noch zij keken niet op, spraken geen woord. Alleenlijk Cloet, steeds etend, loerde sinds eenige stonden rechts en links over de tafel, alsof hij naar iets zocht; en schielijk zelf de stilte brekend vroeg hij, doch zonder 't oog op haar te slaan:

‘Hebt ge geen bier?’

Zij had er. Een volle kruik stond in de eetkast, die zij, in hare ontzetting, vergeten had op te disschen. Zij haalde die te voorschijn en schonk er hem een volle pint uit. Verkropt door zijn droog eten, ledigde hij die in eenen adem. Hij had gedaan met eten, hij stond recht.

‘Gaat ge slapen?’ vroeg zij dof.

Hij knikte met het hoofd en stak de deur van 't nachtvertrekje open. Zij draaide 't lampje in de keuken uit en volgde hem.

‘Zeg, moeten wij hem toch niet afleggen?’

‘'t Is mij om het even’ antwoordde hij ruw. Stom volgde zij hem voortdurend op.

Sinds hij van zijne vrouw gescheiden leefde sliep hij op den zolder; en zonder eenen blik voor 't doode kind dat daar onder lag, had hij het lampje in de hand genomen en was reeds langs den steilen trap. Werktuigelijk, zonder nog een woord te durven spreken, maar het oog, door heen de sporten op het lijk gevestigd, volgde zij hem altijd op.

Het bed stond daar omhoog, onder de pannen; en vooraleer hij den tijd had haar te vragen wat zij er kwam doen en, mogelijk, haar heen te zenden, zette zij zich vastberaden op de sponde neêr en zei, hem strak aanschouwend:

'Mijnheer de pastoor heeft het mij aldus bevolen.'

Hij zei geen woord maar zag haar aan en eene zonderlinge vlam schoot uit zijn grijze oogen. Krachtig ademend deed hij zijne kleêren uit en toen hij in zijn hemd stond boog hij neêr en nam den nachtpot van onder 't bed. Groot en struisch, tevens gebogen en vierkant van schouders en 't hemd, boven de breede rugbladeren, door twee ronde, zwartachtige zweetvlekken bezoedeld, keerde hij haar den rug toe. Haar japon viel neêr, zij kroop onder de grauwe sargiën; en toen hij, na eenige stonden beweegloosheid nederboog en den nachtpot terug onder het bed schoof, blies zij het lampje uit. Alles werd pikdonker. Cloet, al tastend, kroop in 't bed en voor de eerste maal sedert zes jaren sliep hij met zijne vrouw.

Gitanas, door François Erens.

Soledad

Aan Isaäc Israels.

Allegro.

Zij vliegt en loopt, het tengere, bleeke kind.

Kortgerokt; het been glijdend in den kleinen voet, de lichtblauwe kousen omspannend het tengere been.

En hoog heft zij den bleeken glanzigen arm en ratelend, rinkelend in hare hand, gaat op en neer de támbourien.

En zij vliegt naar de andere zij van het tooneel, hoog op spartelend in de lucht met het gerinkel van den tambourien. Zij wibbelt en trippelt fijn en zacht en gauw en gauw.

En weer óp komt ze en wiegelt in de ijle lucht, met haar lijf kronkelend vlug en vlug.

Wèg werpt ze den tambourien en grijpt hare vaalgroene rokken met de vingertoppen, bekijkend gebogen aandachtig hare voeten, den rechtsche en dan den linksche, en wibbelt ze en trippelt ze dóor, zacht en zacht.

Naar de àndere zij schiet ze heen als een vogel, het lichte wicht, en hoog spartelt ze in de ijle lucht op en neer, heffend den glanzigen witten arm.

En haar fijn kopje bleek en teer, gaat op en neer.

Haar zwarte haren springen en dartelen, haar rokjes deinen en wiegelen, haar lichaam gaat buigen, draaien en wentelen, zonder moeite, licht en licht.

En op den grond gaat ze liggen lang uitgestrekt in een momentane rust.

Weer òp vliegt ze, trippelt en trippelt onhoorbaar en vlug.

Haar oogen vonken dof en zacht in het bleeke gezicht met hangende wangen, als van een bedorven kind, en haar borst hijgt achter den gesloten mond, en volhoudend den flikkerenden voetslag, grijpt ze weer den tambourien en rinkelend, rinkelend schudt ze hem hoog en gauw.

Op den gang der muziek schiet ze, en schiet ze naar de lucht en draait ze en draait ze en springt, haar voetjes gestrekt gepunt naar den bodem, hangend met haar armen geheven in de lucht.

En bukkend naar den grond neemt ze de rozen, die uit de zaal geworpen bij haar voeten aankomen en zij zit in de rij der anderen met een zacht opgegolf van haar hijgende borst.

MACCARONA.

Forte.

Roodgloeiend de roos op het zwartgloeiend haar, komt Maccarona vooruit; trekt scherp haar gezicht, spits en roodbruin met vinnig-zwarte oogen.

Zij stampt op den grond en lacht in een blank zwarten oogenstraal.

En zij stampt en stampt en lacht ondeugend en de anderen schreeuwen, vooruit-krijtend de stampende begeerte, de prikkelende lust.

En harder en harder trapt ze de planken, den buik aanbiedend in rumoerig ongeduld en raast in een woest slaan van haar magere armen verteerd en verschroeid door het brandend genot.

Ollé! Ollé! schreeuwen de anderen vooruit! Lang uitgetrokken geroep naar de verre opkokerende begeerte.

En vooruit rent de lust in het ratelen der beweging als aankómen van wagens in een lange straat, uit de donkere verte, met keiengevonk.

Naar voren plotseling trad ze en zong wijd uitkijkend naar een lange verte, geheimzinnig starend als een profetes.

Piano.

Het was een zang als een zoele wind waaiend over de wijde aarde, de maat van den gang van lange karavanen langzaam voortrekkend op hooge kameelenbeenen van oost naar west in oude tijden door geel-witte woestijnen flonkerend in onafzienbare zandvelden. Het was een lied van het lang verleden gedragen in lang uitgesleepte melodieën, gezuiverd door het wasemen van zoele melancholie. Waaiingen gaande door stille, heete zonnestreken suizend onder de witte, voortkringelende verschroeiing, met zwijgend palstaande palmboomen zwart tegen de witte lucht. Een lied zonder kunst, een zang der groote natuur en der wijde aarde, waarin voorbijtrokken de breede legers van moorsche soldaten en de glanzende coupoles van ronde moskeeën en breedge-stapelde paleizen. Strakbleeke gezichten van grootmachtige, majestueuse kalifen staande in een impassibele hoogte en kommandeerend hunne marcheerende volkeren; eene witte strooming van menschen vooruitjagend door de opwolkende zanden.

Tonen klinkend in een lang uitgestrekte resignatie.

Forte.

En weer een stamp en een slag met den arm en een lach met de flikkering van de witte tandenrijen uit den nacht van het gezicht en zij draait naar rechts en trapt woester en woester. Zij strekt hare armen ver vooruit, grijpend en trekkend in het wilde en raast met hare uitzettende dijen in een schuddend en stootend ongeduld.

Ollé! ollé!.... Het geschreeuw der anderen wordt vinniger en vinniger, met handengeklap als billengeklap en zij trekt haar lijf naar achteren als zittend in den dans, lachend nu ondeugend, het hoofd naar achteren gezonken in een

onzichtbaren kus. Hare handen geheven omhoog, trekkend omlaag naar haar toe, naar haar schoot die vlucht; de beenen in de knieën gevouwen. En waaiend ruischen hare rokken en de mantilla vliegt wild om hare borst als onder een opzettenden storm opstijgend uit haren schoot, meevoerend alles in een machtigen tocht.

En bukkend naar den grond neemt ze de pakjes cigaretten die uit de zaal geworpen bij haar voeten aankomen. En zij gaat zitten in de rij der anderen met een onrustig opgegolf van hare hijgende borst.

Schetsen, door Delang.

I.

Malle-Jetje slofte voorbij, slofte op oude leeren pantoffels - om haar onvrouwelijk-inknikkende knieën haar altijd-gedragen zwarte rok en die vaal, groenig, onderaan modder-ingevreten, gerafeld. Haar veel-gebruikte grijs-stoffen jak liet, weefsel-versleten, het ondergoed van haar bonkig-breede bovenlichaam zien door een niet-meer-te-maken glee en een torn op de naden; de wezenloos nù-al gekromde rug afgeregend-kleurloos, uitgewijd de knoopsgaten vóór, de stof gewènd-uitpuilend om een vermoeden van slap-neerzakkend, onwetend-weggedrongen, armzalig-verslonst boezemvleesch. En alleen, als een altijd-door-ieder-geziene idioot, haar stumperig loopje loopend - twee keer per dag haar eeuwig-hetzelfde luchtje scheppend - was haar goor-onnoozel gelaat trekkenloossuf, de neusgaten rood-wijd van het vele snuiven en de armen, ongewend aan wat-doen, bezig onder het wurmen der handen aan de snuifdoos of de rechterhand binnen de spleet van haar rok zoekend naar de bekend-aanvoelende dingetjes die haar pleizier waren: een oude portemonnaie en een stukgegaan aptekersdoosje.

Jetje ging het vaste loopje van het heele stadje; de erg-

lange laan tot den tol en bij de gemeentebank het bosch-weggetje links tot aan den straatweg en dien terug. De laan was schaduw, de weg boomloos; ieder nam de laan het eerst. En Jetje ging er tusschen twee kindermeisjes die langzaam heur wagentjes voortduwden, wat verder een renteniertje of een paar dames die wandelden. De meisjes zeiden tegen Jetje niets, vonden het vervelend, of hadden pret - Jet aldoor-een-beetje-kwaad babbelend over dingen waarvan je niets snapte en op een klein-kinder-achtig maniertje iets uitend dat als een verdrietje in haar was. Maar na een halve laan loopen sjokte ze weer alleen. Dan kwam ze bij de bank die vol zat van wit-schoone dienstmeisjes en renteniertjes zwart; de mooi-gelakte kinderwagentjes stilstaande onder de hand van de meisjes of los en een laag-bij-den-grond, wijduit, lint-kleurig, veel-netjes-wit gespeel van kinderen in schuivel-knarsend kiezel - zij, aanloopend in altijd-gezien vaal-grijs en de snuifdoos in de handen. Ze had er nooit aan gedacht óók op de bank te gaan zitten tusschen de warme, gesteven-goed riekende, ginnegappende kindermeisjes in, omdat niemand haar ooit gezegd had dat zij er óók zitten mocht. En als een haar had aangeroepen: ‘Jetje, kom 'n een beetje hier zitten’ of zoo iets, dan was haar lange, òmvallende figuur boven-midden het mooi-gejurkte gespeel een even staan gebleven en ze had in-eens plomp-kwaad van-nee gezegd en dat ze geen tijd had en naar huis moest.

Als Jetje centen had in haar portemonnaitje, was ze on-rustig onder het gaan en op haar gelaat leefde het ernstige zorg-denken van het bezit. Ze hield in de linkerhand haar snuifdoos, snoof haastig en haalde in de lange eenzaamheid der laan telkens het zwarte oude dingie uit de rokspleet, het openend, gauw blikkend en weer dicht; bij het wegbergen ernstig-in-eens òmkijkend - de dij nàkloppend met de hand, de bulting van het beursje door den rok heen-voelend. En in de volwassenheid van haar geld-hebben was ze vrouw, moedertje over de kinderen en die bij vijven en zessen naar huis trokken: meisjes met poppen en kleine jongetjes die zoet waren onder oudere zusjes van elf en tien.

Jetje zag hen komen en in haar hoofd was tegelijk de kleinheid der kleinen en wat ze tegen hen zeggen zou; erg duidelijk. Bij haar op-hen-aan-willen weken de kinderen, omdat het malle-Jetje was, op zij en ze gingen gauw onder de blikken van haar staan-gebleven hoogheid door; zij, hun dichtbijë weggaan na-oogend - boos kijkend. En onderwijl dreunde ze kwaad de zinnen op van andere vrouwen die kinderen bestraffen: ze moesten gauw naar huis gaan.... pas op, of ze zou ze krijgen. Maar eentje van drie jaar was staan gebleven, hield haar pop stijf tegen het lijfje, kon niet zien door het verschrikkelijk moeten-huilen in-eens; bepoetelde haar vuile gezichtje, schreeuw-snikkend. En Jetje knorde nog even voort tegen haar alléén, om zich groot te houden; zakte toen af. Want ze ging zich in-eens kind voelen en alsof ze stout was en dingen deed die de menschen niet weten mochten.

Toen slofte ze voort, kwaad in zich zelf pratend, ongemerkt twee nakomende grooten voorbij-willend; twee van twaalf, erge gearmde vriendinnen. Maar ze hadden gezien wat Jetje gedaan had en Jetje hoorde hun in-eens-schelden-van-malle, prettig angstig-gauw als van kinderen die zoo met-een aan het hollen gaan, juist toen ze dacht dat ze wel schelden zoûen. En ze keerde zich om, trok haar slof van den voet, wou op de meisjes aanloopen; woedend. Een vluchtte. Maar de grootste bleef staan, schreeuwde haar hard-lachend toe van dat ze het aan Jetjes moeder zeggen zou... pas op, hoor!

En Jetje, in-eens erg huilend, deed haar slof weer aan; zei dat ze geen moeder meer had, innig het korte zinnetje zeggend in een duidelijk-willen-maken aan het kind hoe ongelukkig ze was en schok-slofte toen heen, van haar vrouwe-gezicht de tranen onhandig wèg-drogend - onderwijl onnoozel snikkend van dat ze een wees was en aan het eind der laan kwaad-verdrietig en niet-te-begrijpen haar geval aan een dienstmeisje vertellend, dat op haar kinderen bleef letten en haar maar aanpraten liet.

II.

In de stil-warm-gesloten binnenkamer met alleen-maar de wijd-opene portaaldeur, achter zon-gebrande dichte blinden in een overal-licht hitte-beschut, zaten de kinderen, blauw beboezelaard en de gegoed-burgerlijke wit, in over elkaar-rijing op twee smal-plankige, langs-de-wanden gezette banken; zaten warm-stil, meisjes van tien tot dertien - alleen, juffrouw-dichtstbij, op een bankpunt de veel jongere Tootje - heele-minne kindertjes met stemmig-plat, netjes naar-achter-getrokken haar, schoon paarsch-gejakt en zwart-rokkig; maar Marietje van Dijk, dat een mooi meisje met lippen om te zoenen zou worden, in een jurk, met lang blond haar, in het zonnelicht gouden van fijne haartrillingen, nu blond-donker in het overal-even-ergezonlooze licht - en Mien, groote Mien, met haar gezond-uitbarstende meisjeslichaam van veel-ouder, altijd aangekeken om haar volwassenheid, óók gejurkt en een koket-wit speldertje vóór. En allen zaten ze met over-elkaar-gekniede beenen - onder hoog-opgegane jurken wit-gekousd, meisjes-gelaarsd; uit de dof-zwarte, breed-gezoomde rokjes blauw en bruin-sajetten gebeend in lage schoenen - aandacht-voorovergebogen op het nieuw-witte lappengoed, waaraan ze naaiden met een fijn-pikkende beweging van de rechterhand, meisjes-fijn en keurig-stil; hoofd-turend en de linkerhand het verfrommeld stijf-wit ophouend, dat gewichtloos hoog-vulde de schoot. Alleen Tootje werkte moeilijk, knoeide aan haar gore kousje, arbeid-zwaar, met groote, langzame bezigheid. En juffrouw-Ida in haar gedragen, grijs gedrukt-katoenen huisjaponnetje zat als een heelemaal-volwassen grootheid op een stoel-alleen tusschen de bank-einden, de kinderen altijd méér in het licht dan zij; had een meisje vóór zich staan, praatte - haar twintig-jarig zich-juffrouw-voelen òver het onderdanig-gedweeë, paarsch-gejakte kind - onder-door het erg-bezig aan het verbrod-delde werk; gaf toen terug en ging haken aan kleine friemelige sterretjes waarvan er óók in haar schoot lagen. Na het zitten-gegane kindje de gestoofd-benauwd-viezige school-stilte

ernstig en gedempt-plechtig; alleen het bewegen van veel bezige meisjes en het even-praten hier en daar van grootere, kalm-gewoon in het kamer-zwijgen.

Maar, hoofd-gebogen, voorthakend, begon juffrouw-Ida een liedje van de zondagschool, ingehoûen in-eens in de werkstilte, gemaakt-lief, godsdienstig-bedaard, fatsoenlijk-netjes; groote Mien en Marietje van Dijk tegelijk het liedje begrijp-herinnerend en meezingend, pleizierig-fatsoenlijk en jong-schel. En de anderen gingen óók meedoen, telkens meer stemmen midden in het gezang sluipend, het bekende wijsje dreunend, hollandsch-duidelijk van Jezus en Gods engelen, refrein-òpklankend en alle stemmen uit-een blijvend, de lief-zachte en hardluide. En in het nog-even adem-wachten na een koeplet ging reeds een ander aan, de juffrouw bedarend-ekspres-kalm, uitgesproken-net beginnend, maar als mee-moetend met Mien en Marie die den deun vroolijk maakten en, opwindend-doorgaande, telkens duidelijk eerst-woordden de even-gehakkelde koepletten; beiden mooi willende zingen, te-prijzen mooi als meisjes die het erg goed konden.

Met het gevoeld-gekomen liedje-gedaan, in een erg-warm-makend ingespannen nòg van goed-zingen en een godsdienst-verteedering van kinderen door tòch-pleizierige deuntjes, groote Mien van-nu-maar-eerst-'t zoompie-aan-de-hals; vriendschappelijk-vertrouwelijk-hard, hoog-lief vraag-klankend, juffrouw-gelijk als vindt-u-óók-niet? En de juffrouw - juffrouw-van-de-zondagschool, als gister na het zoet kinder-gehoorde verhaal-vertellen - van-zelf lief terug, en dan tegen eentje van maar niet meer beginnen aan wat anders; zoo-met-een-tijd. In de neerdrukkende kamerhitte de moe-gezeten kinderen zondeloos-zoet lekker-voelend, de juffrouw zacht-zondags geworden; en allen tot zoo-met-een makkelijk-bezig, alsof ze van liefde waren - van weeke, vergevensgezinde liefdetjes. Toen, beneden aan de trap, juffrouw-Idaas moeder: ‘Iet, één uur’; tegelijk - roezemoezend-verward en met praat-lawaai in-eens - het heel-pleizierig gauwe opredderen en het wanordelijk in-het-portaal-raken, warm juffrouw-voorbij, om de hoeden. Het portaal-schuivelend en hout-klotsend lekker-zomersch

alleen-maar hoed-opgezet en het zoeken; bij het wordende trap-afgèren naar het schaduw-koele, frisch-luchtende straatje het losrakend dàg-juffrouw in een haastend vrijheid-verlangen. En Ida, achterhoedend-poozend, al-door terug-gedaggend - maar als een laatste zeggen zorgelijk-juffrouwachtig tegen groote Mien en Marie van Dijk: ‘kom, neem jullie Tootje’; de kleine schouder-liefde-drukkend tronend naar de trap, waarheen de volte omlaag-leegde.

Mrt. '90.

Menschen en Bergen, door L. van Deyssel.

II *(Vervolg)*.[1)]

Aan Delang.

Zij keerde het oog-lach-glansend en mond-lach-spletig snoep-zoet zijig smal neig-hoofd af; onder de in gelatenheids gewoonte-gang gedweeë schouderdeining steeg de zedig-effen grijs omkleedde onderste meisjeshelft met de door elken tred fonfaayerige rok-eind-opslobberingen laag-, dik-hoog in den liggend-ovalen alom-blik van den schier-drentelenden blauwen, tegen de donkere trap-onzichtbaarheid, een schaduwtoren. Het hoofd van den blauwen draaide zacht rechts-om boven maag-wrevelig ontbijt-behunkeren, de baas-oogjes pikten een blik tegen het hoofd, de blik van den blauwen gleed daarin vast, de oogen zagen in de baas-oogjes het plots-gast-merken, vriendelijkheidsbedoeling, -volvoering, als was in het glassig oogknikkertje het gedachte door klein vergrootglas te lezen. De baas, met het dof steen-roode lippen-opengesnij en -dichtgezuig, sprak, maar het hoofd wendde weêr af, blikloos ontbijt-witte tafel overstarend, half-hoorend, onwetend andwoordend, want het binnenplaats-Buiten plots verheerlijkt, geruchten zalig-luide, zeepsop-plonsgewoel, schreeuwerig meid-gepraat,

1) Zie de N. Gids, IV, 3.

toegestuwd door den dagadem, eerst een teêrheids-streeling het haarhoofd bebevend, koelig, als zilver van vriendelijkheid, toen ook aan den kuitenrug, den romprug, en met de zachte dadehjkheid van een gas-illuminatie-ontsteking een hal van lichte heerlijkheid bijna-verbeeld-te-zien in het hoofd en het ongeuite gevoel van o; en de zoel-zoete wind al-door maar omhelzend als een het lijf bespokende gestalte van onzichtbare watten; met makkelijken dwang, een klein-even pijnlijk, over het hinderlijke van dat-er-menschen heen, omgedraaid, heelemaal, in zacht ledengewend, en het matte gelaatsvel lekkertjes gestrekt tegen de windaai in, zoo licht nu, beschilderd met zilver-gouden ochtend, de boven-oogleden neêrgevlinderd ròze, en over het zien als dof-blanke; parasolletjes, de oogleden weêr van-mekaâr en eerst een doffe, blikloze heelemáal-tegen-koming van den licht-kleuren-dag, vermoed-hemelsch aanvoelend in het hoofd, schenkend door de oogen in het hoofd het voorgevoel, de hoop op het nog-onzekere; maar dan de blikken naar punten, niet-meer-wetend van opzij, weg in al het van vorene, eerst ziend, in te gelijk bewust-wordende bovengewone den kop aansarrende hevigheid van hard-wezenlijkheid van stand en in-innigheid van kleur: het meidenlijf blauw en -rood en den hooyigen kop, effen, glad, kaal, gepoetst met slijpingen van ochtendlicht, hard-donker opstáand tegen de ziedende zilver-blauw-tinteling in; de meidenkop draaide, het gezicht naar den blauwen, twee doode glimlorren, haar oogen, in een wringing van haar rood-bruine vel weggekniesd in den zonnenschijn, geel-grijs en grauw-blauw de lage rommel om haar opmorrend in versteven scheuten schimp tegen het kleuren-kneuzend licht-gepletter, dwaalstraal-schittertippen pikkend in de paarlemoeren zeepbellen en de lage scherven, die in rukkende glinsteringen de hoofd-blikken verbliksemden; maar zacht daar achter vaal wit de goudelende straatbreedte naar de doezelig heet-geel-licht doorweven blauwig grijze vergeveling van d'over-kant; toen werden de neus- en wangenhuid voelbaar, de gebithelften klemden samen, binnen-in het hoofd onder de wenkbrauwen en boven het verhemelte raakte het blijheid-bewust-worden,

het hoofd daalde, strak, somber het gelaat, omfloerst oogen-gewaar van de verrukking; het dagbad omnistte met licht-geluk de gestalte, de handen in de broekzakken knuistten en drukten tegen de beenen als om een schat te houden, en de blikloze oogen merkten proevend den dag, opzettelijk beneveld blijvend om zonder storing van buiten de omlichting innig in te nemen door de blauw-lijf en bruin-haar-hoofd-poriën; plots fladderden de oogleden, het hoofd bewoog op, bolde achter-over, het gelaat schuin óp, het star gestaar brak in een verteedering van blikken uit het hoofd naar de verre hoogte van het buitenruimte-boven, en met scheutjes van liefdekoeltjes onder de bovenoogleden ont-ving het hoofd door de oogen bij sidderende buyen als een licht-doop de zegenende aftintelingen van den gulden hemel. Als een boom van dagliefde stond het lijf in de kleêren, de oogen bloeiden van verlangen tegen de lichtlucht heen, ruischingen in de ooren als vloed van stilte-zee.

Maar plots het hooren weêr van het beneden-rommendomme, stroef ijzerklank van de kelderende benedenwereld, een schrik, een levens-stilstand-dreigen: tijd-duur-bedenken en angst voor de menschen, toen het waarnemen van buiten den tijd te zijn geweest, vergeestelijkt in de ontijdelijkheid. Zuiver als een duivenlijn vloog een roode stil-lach door het vergulde gelaat, de beenen stapten in het achter, voelden de harde vloerplatting áantrekkend; in een versteviging van gestaltestand herleefde de stoffelijkheid; wankelend dwaalde het lichaam in de afdonkering van het Binnen; achter in het fellere oorengeruisch de echo van een verren trillenden gil, niet van buiten het lichaam.

Bewegingloos balig stond de romp op een stoelzitting, er boven en er voor ontbeten het hoofd en de armen, onbewust. Het lijf voelde zich onzwaar, zittend in eilte, hooger levend dan het éerste zijn van dien ochtend dat als laag verleden door het schier-herinneren waarde, áf-grond onder de blinde armkniën, stijf-wolkig de on-lichte binnen-kleuren, dringende warmte-volte in de vierkante ruimte. De zonnereiten sneden de sombere beenen af van den grond.

Hoog boven het loome kake-kauwen, het warsche keelslikken, stonden de donker-bruine wenkbrauwbogen óp-gespannen, de boven-oogleden hooggetrokken als verstrakte donkere-rozenbladen; in het hoofd het zich zoo merken; een zien van de neuswandjes, van de wasemlijn om de neus; in dat zien een angstige nagedachte om de stoffelijke daar-in-zich-zijndheid; groot en hoog het hoofd boven het ontbijtend handen-gegoochel; donker het gelaat, van het voorhoofd-schaduw-blank en het heete rood om de oogen mistte de tinteling van innig-stil geluk, doorboord door een gewals van kleine blikjes uit de doffe bruine oogrontetjes drijvend in de blauw-wit-gloed-versteven-heidjes der oogen. Maar de dag weêr áan in een kamerkleuren-ommestand, een wanden-hoog- en effen-glad-ópvlakking, murend den dag tot een hok van doffe zacht brandende ochtendstilte, en de blije vrijheid waarde naar de heupen, uitrookend van de wanden in half-geziene hoekig-omlijnde scheuten, het vrijheids-, het alleen-heids-bewustzijn stijgend om en in het lichaam en binnen-in het hoofd onhoorbaar krinkelend ópgillend als een verbeelde gouden kreet. Toen een bezien en bedenken van de omheening, nu naakt, ont-bloot van de oogen-vreugde, kleintjes vriendelijk kleur-glansend, de verlegenheids-lachjes van een kennis-makend menschhoofd in de glansplekken, de kooivogel tripte, frommelfladderde schuwtjes hortend als het schoorvoeten van de opklarende kamer; de tafel voelde vriendelijk aan de handen, kopjes gevend; reepjes brood, helder, gewichtloos, stegen in het hoofd, gedragen door vingers, onaanvoelbaar van te-vredenheid. Het glimmend-gladde ijl-witte koffiekannetje, de groote leege kop en de bordjes stonden op de tafel boven hun flauwe schaduwtjes, hard van onnoozele duidelijkheid, de afhangende lapping van het oud-roode tafelkleed en vaal-witte servet liet het tafelvlak effen, plat, boven het platte vloervlak, laag; stil stonden de leêge stoelen in een kneuterig houtgestel naast en onder de tafels, de wand-vlakten muurden hun naar de zoldering versomberende ernst leeg van onbolligheid op; de kamer wachtte. Het lijf zat als een zak, in luye mijmering, voelend de binnenwarmte van

het voedsel-in-de-maag met grof-limecahlijke aangenaamheid de verzieling benaderende hersenwerking onder-steunend. Midden-in de nu onbewust voort-levende verheerlijking in het hoofd dreven loom wat korte herinners als vage kinderboekplaatjes, de hoofd-bol deinde zoetjes in het kamer-ruim, zich nu-al-vast streelend in den dof-schuyeerenden kleurenschijn, maar door een plots voor-gevoel ontwaakten de oogen tot kijking, eerst voor-uit en voor-uit-op-zij, maar uit dat minder-lichte dadelijk schuintjes naar achteren getrokken door de groote vensterlichten. Daar heen loerden de oogen, vriendelijk als om iemant te bespieden die iets schalksch achter den rug wou doen, héel vriendelijk, met liefde. En tóen drukte de dag een heet-stekend ontgloeyende gouden zoen links in den hals. De haarplekken glansden als verguld mos, een schok van verlangen sloeg door het onbewegelijke lijf op naar het hoofd en zette rood op door de wangen; in het hoofd een makkelijk koen wilsgenoegen van besluit, en het lijf, óp-staand, blauwde door de ruimte tot een hoogen stand, helder, los, alleen en licht, de tafelrand alleen voelend aan de dijen; de gestalte draaide zich met het van verlangen in warmten en glansen ontbloeide gelaatsvleesch tot de venster-zonning, dragend het hoofd op aan het licht; de licht-dag vol uit het hooge Buiten smeet zich tegen het lijf, de oogen, bruin-goud, zopen de schroeyende verrukking in, de kamer zonk in een duister achter; de oogleden sloten en tegen, hun binnenwand was het kleurendrukje van een vaal-goud hemeltje met krullende rooderige wolkenvlekjes; maar de oogen bloeiden weêr door de oogleden-ontsluiting, uit de onderwereld rukte de stroeve wrevel van het stoel verschuiven op, de kop hoorde het mateloze Buiten staan tegen de kleine kamerstilte, en in een verwonderd rondkijken vergulddden de blikken met breede vegen de lage, stomme, doode wanden. En de kamer stond strak in dof goud, met wankelende wanden.

Door de deur-opening in de keuken, donker, zwaar, de binnenplaats-deur dicht, en zuigers van somberig schaduwlicht door de straatvensters. Geen menschen, daarover een genoe-

gentje, en de blikken, blind voor de omheening, tegen het donker dicht-zijn van de straatdeur onder de hoed van de lage vensterlicht-strook. De kruk koud en hard in de warme hand, de deur plat en onverschillig naar binnen, en het lijf in de straat genomen, midden in den schaduw-kelder, een blank steenfeest van hoog blokkende omgeveling met door de zon geïllumineerde daken. Nu maar vooruit; zwarte menschen in het koele straatlicht, het plezier in het hoofd van héel ver te zien, een frissche pret in den zachten wind, de verrukking gekrompen tot pret, dartel, een aangenaamheid van stappen in de beenen; de grijze keitjes netjes en nog-al zuiver gerijd, bevloerend het straatruim rechts tot aan de brug, de brug in zon; aan den anderen brugkant, hoog-op staand in een slordige verveling, oudere gele en witte huizenklompen, rechts, dicht-bij-achter de smoezelig gele en witte stadjes-steening, machtig en onherroepelijk in dikken hoogstand wezend als de muren van een ontzaglijke kuil, gegraven in de aarde om er het stadje in op te zetten de egale bergenhooging, uit de lieve verte vast in het kijkgevoel als het vrije vreemde, heerlijk, bijna belachelijk heerlijk als een nu wezenlijk daar nabij-zijndheid van door vreeselijk-mooye plaatjes heel lang geleden als kindje gehadde 'eris-zien-begeerten.

Nu weg het kijk-voelen, door de te sterke begeerte van zoo-erg-mogelijk het in-zich-het-genot-merken te hebben het genot gedood tot onbewustheid, koud-koele windjes om de los hangende handen, tegen de kuiten, een denken aan de handen en die weg in de broekzakken want zoo-gék-voor-de-menschen; een opgooyen van de blikken in de straat, die nu gewoon, lager, klein, leeg, afgezakt tot drooge eigenlijkheid, de geluiden áan, rumoerige wijven scharrelend in een open winkel, eenzaam vuil-wicht-gegrien bij de brug, een klinkend smederij-gebeuk in het onzichtbare achter; nu weg het gewone kijken, het van-vorene als flauw gekleurd matglas aan de oogen, en een zuiver denken zonder verbeelding, een degewaar-wording-willen van dat-er-geen-tijd-is en dat het plaatje van lang geleden het zelfde is als het nu wezenlijk-geziene;

een flauw krielen bij halve schotjes en scheutjes van zich-niet-af-makende verbeeldinkjes, denkinkjes, en die-merkinkjes in het hoofd, en de beenen, voort-gaand in het éens even bedoelde, buiten-weten van het hoofd het lijf naar de brug dragend. Op de brug, in de opklarende bewustheid van binnen naar buiten, één-wordend met een glansjes-bespeling naar de oogen van buiten naar binnen onder een flauw-hooge vreugde-verwondering van hee-wat-is-tat-hier-in-eens, een draal-staning, maar, meer en goed-zoo, in een soezerigheid vol vage heiligheidsvoeling van groot-stand en op-stand in ruimte-veel dag-goud, in koel-zachte omme-warmte in hemelende vreugde, een tot-stand-koming, tot stil-stand, het menschbeeld hoog op de brug-vlakte van stil-licht, plat, geleund in devotie, de leden samenscholend om den binnenbrand, wetend van zoo nu overgegeven aan het licht in de groote ochtend-doos.

Onder brug-voeten, dicht-bij, het klare water in den tuur-mijmer, van hoe-helder, bijna-niet-bruin-groen het vlak, vloeyend breed, rivierend, van de onver gindsende bergmuur van-voren naar de verte achter, al tijd door, een kort stukje brug-en menschschaduw voor-onder de voeten, en het wiebel-strijkende glansvlak, de donkere zand-en kiezelgrond scheen er doorheen op; links een donker huizenschaduw-vierkant, verder daarnaast wat trillende oeverboomen-waterschimmen, vlak-van-voren de helder somberende glansdiepte, verder het sprankelend geflikker en straal-opgeschiet uit de zilveren schubbetjes van den zilverlicht-sprieten verdartelenden waterrug als schitterende wenk-oogen-blikken. De blikken uit het hoofd rustten zacht op het water, dronken zijn gedachte koelte, lesschend een onbewust-verbeelde dorst, maar mijmerden verder uit, bestarend het schitterstuk, de oogleden krompen bibberend samen, een dommelende soezende stilte omving den hoofdbol en in de donkere kadertjes van de half te ziene ooglid-binnenwanden stoeide de waterzon het als door een tooneelkijker aangetrokken zilveren vuurwerk. Toen het merken van een donkere leegte in het hoofd, de oogdekking spleet weêr open en het water onder de voeten hoorde luider ruischend aan, met de zachte helderheid der plotse omheening

buiten een doorsnelden tunnel, toen de blikken, bevloerd door het schier-geziene al tijd glansend en flikkerend voortstroomende water, klommen van onderen aan de bergmuring. Die steenig groen en heyig purper, verlicht tot donker-broeyende gloeying als een muur van dof diamant, en de blikken er tegen vast; tegen de richting van den naar voren neêrgebogen hoofdbol de oogen-kralen-kijking in, de blikking scherend langs de wenkbrauw-nissen, die met de onder-ooglid-schaduw-kringen strakke aureolen spanden om het heilige kijken. Eiwit-blauwig, ze in zich vattend als satijntjes om edelsteenen, waren de oogenwitten naast en onder de bruine oogrontetjes.

Een liefde, hooger en wijder in het hoofd door het voelen van de heerlijkheid der hooge-ruimte-ontzaglijkheid boven de blikken en waarin zij op zouden gaan, zoo, straks, nu; en zij deden, déden, langzaam vlijmend zacht bij rukjes opgetrokken aan het neerhellend hoog-van-vorene; donker en straf het ruwe nog-doode berg-hoogere, breed en wijd, maar tusschen het staande dorre heesterveld-alom de groen jeugd van wat bloeyende heesters, wijd-wuivelende goudene buyen; onbespeurd gingen lieden achter het lichaam: de aan-dácht was geraakt door de stille bewegende goudeling en zuiver op-gegaan de ziel buiten het verdoofde lichaam; de blikken waren hooger gegaan, de hoofdbol, opkomend van voor-over, had zich geheven en achter-over omgebogen, de blikken boven de berghelling uit en ontvangen in de ruimte en gegaan recht boven het hoofd in het gouden blauwe.

Nu stonden de huizen wit-zilver beneden en geel-goud, het water stond stil in al-schitterend vloeren, bevroren tot roerloze heerlijkheid, de hooge wolkenbergen sneeuw-wit hadden hun vergulde schaduwdonkeringen afgesmeten over de vlakten en bleven recht dragen het zwarte goud-blauw van den hoogsten hemel.

Afgedragen door zachte onstoflijke winden, zeeg een zegen uit de goddelijke hoogte in de ziedende stilte om den gouden doode.

Mei '90.

De Spiritistische Verschijnselen. Door Dr. Frederik van Eeden.

(Voorgedragen te Haarlem, in het genootschap 'Oefening en Wetenschappen' den 17en April 1890).

Meer nog dan door hetgeen miss Fay mij te zien gaf ben ik tijdens haar verblijf in ons land getroffen door de uitingen en de houding dergenen die haar zagen en haar verrichtingen bespraken.

Het gedrag der toeschouwers bij hare voorstellingen, de verslagen der dagbladen, de gesprekken en beoordeelingen van personen van hooger en lager ontwikkeling, het waren alle kostbare bijdragen tot de studie van hetgeen men de psychologie der massa zou kunnen noemen.

Nimmer is mij zoo duidelijk gebleken als bij deze gelegenheid, dat *gelooven*, dat is: overtuigd zijn zonder welbewusten logischen grond, een algemeene en noodzakelijke functie der menschelijke ziel is.

Men meent dat in onzen tijd het geloof vermindert. Men heet niet meer te gelooven, maar te weten. Dit schijnt mij zelfbedrog. Geloofd wordt er even goed als te voren, alleen de inhoud van het geloof is veranderd.

Het blijkt dat ook thans ieder mensch, van den wijsten tot den domsten, zich onbewust een wereldbeschouwing maakt - en dat hij alle liefde, alle trouw waarmee anderen

hun religieus geloof vereeren, nu ook overbrengt op dat eigengemaakt systeempje.

Wat wil het ook eigenlijk zeggen, wanneer een mensch zijn geloof heet verloren te hebben? - Is dan die mensch op eenmaal veranderd? Is er iets reëels weggevallen uit zijn ziel? - Neen! - er zijn alleen andere woorden gekomen voor de oude sentimenten.

In plaats van God, spreekt hij van de Natuur, van de Rede, van Kunst, van Wetenschap, - het hoe en wat dier dingen neemt hij aan, naar het oordeel van anderen die hij vertrouwt, - evenals hij vroeger Gods eigenschappen leerde van den priester. De gevoelens van piëteit, van vereering, van vertrouwen, hij ondervindt ze nu wanneer hij spreekt van de Natuur, die zoo eeuwig, van de Rede, die zoo onfeilbaar is. En zoo bleek het nu ook dat echte geloofshaat, echte geloofsverbittering optreedt, ook bij den zoogenaamd ongeloovige, als men één enkele durft aantasten van de dogma's zijner leer.

Het was allerverwonderlijkst te zien, hoe de menschen zich opwonden, gejaagd, driftig, onbeschoft werden, bij het aanschouwen van iets, dat den schijn had niet in hun wereldbeschouwing, in de, lijst der geäccepteerde mogelijkheden te passen. Er zijn oogenblikken geweest dat miss Fay lichamelijk gevaar liep. Zenuwachtige heeren stonden op en riepen met trillende stem: ‘Doe open! open! dat gordijn!’ Er heerschte een ongerustheid, een spanning die deed denken aan de menigte in den Alexandrinischen tempel, toen de Christensoldaat de bijl ophief tegen Zeus-Serapis.

Maar iets te bewegen zonder er bij te kunnen, - zou dat ook niet de allergruwelijkste ketterij zijn geweest?

Een dagblad-correspondent schreef op een kluchtigen toon van ernstig-droeve vermaning, dat hij het betreuren zou, als deze onschuldige aardigheid de aanleiding moest worden tot het aannemen van bovennatuurlijke verschijnselen, - gemoedelijk als een dominé, die zijn onvoorzichtige schapen waarschuwt voor de listen van Satan.

Er was iets gedwongens in de herhaalde luchtige ver-

zekering dat men ‘aardig beetgenomen’ werd. Dat was als het geforceerde lachje van een bang mensch, die toch maar hoopt dat de grap niet te ver zal gaan.

En toen, die verruiming, die opluchting, toen er eindelijk een goochelaar kwam, redder van het bedreigde geloof, en zei: ‘weest gerust lieve menschen! ik kan het óók - en ben toch vast in de leer!’ - Wat een vreugde, een toejuichingen, wat een duizenden die schreeuwden en wuifden in dankbare geestdrift. Het ware geloof was behouden! - gerust kon men nu weder slapen. Waar men niet bij kan, dat kan men ook niet bewegen. Een mensch gaat maar zoover als hij voeten heeft. Amen!

Verwonderd heb ik mijzelven afgevraagd, wat eigenlijk zulk een heftige gemoedsbeweging kon begrijpelijk maken. Wat kan het in vredesnaam die menschen schelen of men iets uit de verte kan verroeren al of niet?

Als men aan een persoonlijk God met zeer bepaalde eigenschappen gelooft en men heeft dien God lief, dan is het natuurlijk dat men boos wordt als iemand het bestaan van zulk een God ontkent, of ook maar één van zijn eigenschappen betwijfelt. Maar wie ter wereld zou zoo iets kunnen gevoelen voor een systeem van natuurwetten, en wie kan er zich boos over maken als er hier of daar iets aan blijkt te haperen of er iets nieuws in opgenomen moet worden?

Is dit niet de oude vos die wel zijn haren maar niet zijn streken verloren heeft? - is dit niet het ras van fanatisten, van ketterjagers, van heksenverbranders, wat beteugeld, wat gematigd en onder wat anderen schijn? Is dit niet een menigte, die zich voor wijs genoeg houdt den God der vaderen te kunnen afdanken, maar toont nog bij lange na niet de wijsgeerige denkkracht te bezitten om het zonder Dien te stellen en nu in nog veel erger bijgeloof vervalt: de afgoderij van een systeem?

Bij één soort menschen is deze vereering begrijpelijk en vergefelijk. Bij hen die arbeiden aan dat systeem. Het is een fraai en imposant gebouw, het gebouw der natuurwetenschappen -- en wie er aan gebouwd heeft moet het

wel lief krijgen. Men hecht zieh aan een hypothese, als men die bedacht heeft - ook al weet men dat het maar een hypothese is. Men is dankbaar voor de vernuftige vondst die samenhang bracht in het verspreid waargenomene, die verklaart het tot nog toe onbegrijpelijke. En die gehechtheid in dankbaarheid deelt zich mee van den meester aan de leerlingen, die in zijn school zijn grootgebracht.

Zoo hechtte zich Agassiz aan het systeem van Cuvier, omtrent het ontstaan der soorten, en zag met groot verdriet hoe Darwins leer de overhand kreeg; zoo was Goethe aan zijn licht-theorie gehecht en bestreed Newton's leer zijn leven lang; zoo hecht zich de chemicus aan zijn nog zoo onvolkomen atoom-theorie.

Dit gevoel is een verklaarbare zwakheid, - maar met dat al een zwakheid. Een geleerde, die zich aan zijn hypothese hecht, die, dus gemoedsaandoeningen mengt in zijn verstands-arbeid, brengt zijn zuiver oordeel in groot gevaar. Want hij moet elk oogenblik gereed staan, zijn beste hypothesen zonder eenige aarzcling op te offeren, zoodra er een betere komt - en dit zal hem moeielijker vallen, als hij er liefde voor voelt.

Zoolang er wijsgeeren en natuuronderzoekers bestaan, zijn er nieuwe hypothesen gekomen in de plaats van oudere. Nieuwe waarnemingen vielen buiten de oude systemen en nieuwe systemen waren noodig om ze allen in samenhang te brengen.

De voortgang van dit proces is steeds belemmerd door de liefde dle de denkers voelden voor het maaksel van hun geest. En iedere maker van een nieuw systeem heeft in meer of mindere mate de haat en verbittering ondervonden dergenen wier systeem hij vernielde. Zoo ging het Galilei, Copernicus, Newton, Galvani, Lavoisier, Darwin.

En dit zal zich herhalen. Want niemand kan beweren dat alle thans bestaande natuurwetenschappelijke theorieën onomstootelijk zijn. Slechts zeer weinigen zijn zoo elementair, dat ze beter naam verdienen dan: hypothesen. Groot zijn de onvolledigheden der chemische en physische theorieën, in

de physiologie ziet het er nog donkerder uit en in de psychologie begint het nauwelijks te schemeren.

En bovenal staat dit beginsel: Alle wetenschap is ervaringswetenschap, alle theorie is ondergeschikt aan de waarneming, één enkel feit kan de macht hebben een gansch systeem te doen vallen.

De mathesis is onomstootelijk. Zonder logica kunnen wij niet denken. 2 × 2 zal altoos 4 zijn. Maar mathesis is geen eigenlijk gezegde wetenschap, zij is de begeleidster van alle wetenschappen. Zij is een abstractie, een vorm zonder inhoud, een steiger zonder huis. Een realiteit zonder logica is ondenkbaar, maar evenzeer een logica zonder realiteit.

En als wij een weinig verder gaan dan de zuivere mathesis, dan beginnen reeds de hypothesen. Stof is een hypothese, kracht is een hypothese - beiden zijn de vooronderstelde oorzaken van zielsaandoeningen. Noch stof, noch kracht kán een waarneming, een gewaarwording zijn, - wij nemen alleen de zintuigelijke aandoeningen waar, die ondersteld worden de uitwerkselen van krachten te zijn.

Kracht is de eenvoudigste en noodzakelijkste hypothese, - stof is reeds een veel duisterder, onzekerder begrip - toch zijn deze de grondslag der gansche wetenschap. Hoe hoog men nu ook stijgt - van mechanica tot physica, chemie, physiologie - toch moet men blijven bedenken, dat de alleronderste grondslagen niet meer dan bestrijdbare hypothesen zijn.

Men kan daarom evenwel zeer goed voortbouwen, - zoo kan b.v. de evolutie-theorie volkomen onveranderd blijven, al verviel de hypothese: stof. Maar de evolutieleer brengt ook slechts een reeks oppervlakkige verschijnselen van samenhang, - onder haar blijft de mysterie der erfelijkheid schuilen en daaronder de raadselen van de levende cel. En van een verbindingsweg tusschen levende en doode stof, dien men bijna meende gevonden te hebben, schijnt men tegenwoordig weder even ver als ooit.[1)]

1) Ik doel hier op sommige physiologische verrichtingen van het levend protoplasma, - b.v. de absorptie in het darmkanaal, de voeding van amoeben, - die men eerst meende door endosmose en diffusie te kunnen verklaren, doch later bleken geheel onverklaarbaar te zijn en het aannemen van een zeker individueel onderscheidings-vermogen der cel noodig te maken. (Engelman).

Is het wonder, dat de grootste natuuronderzoekers nimmer een *geloof*, nimmer een gemoedszaak maakten van hun weten? Niet minder bewonderenswaardig dan de genialiteit waarmede Darwin zijn hypothesen stelde, is de volkomen gelijkmoedigheid, waarmede hij ze kritiseerde en zoo noodig verwierp.

Nu kan niet ieder geleerde zoo universeel zijn als Darwin. Er zijn in de wetenschap vakken en vakjes, schijnbaar duistere en verloren hoekjes, waar met groote inspanning en opoffering gearbeid moet worden.

Maar ieder wetenschappelijk man, zelfs de geheel in details verdiepte specialiteit, moet nu en dan eens opkijken van zijn werk en zorgen dat hij het overzicht van 't groote geheel niet kwijt raakt. Anders wordt hij een geesteloos werker, een bekrompen vakman, die den voortgang van 't geheel belemmeren zou, ter wille van zijn eigen speciaal uitbouwseltje.

Maar heel bedenkelijk wordt het, wanneer de groote menigte algemeene geloofsdogma's gaat maken van de systemen van vakgeleerden. Wanneer het publiek gaat *gelooven* aan een atoomtheorie, aan een etherhypothese met hetzelfde fanatisme, waarmee het vroeger aan den Bijbel geloofde en aan den zondenval. Dan wordt het heelemaal mis. Dan zal de publieke opinie zich met zijn logge, geweldige kracht gaan mengen in de moeielijkste en subtielste discussiën, en het resultaat zal een groote onrechtvaardigheid jegens de onderzoekers en een belemmering der vrije gedachte zijn.

Op dit oogenblik bestaat zulk een toestand. Ondanks verdraagzaamheid, vrijheid van geloof, van gedachte en onderzoek, waarop onze tijd zich beroemt, gebeuren er op 't oogenblik dingen, die eenigszins gelijken op de vervolging van Galileo Galilei.

Een aantal personen van hooge ontwikkeling houden vol

dat er feiten bestaan, die niet geheel en gemakkelijk passen in de officieel aangenomen en door het publiek geloofde begrippen.

En deze personen worden, alleen *omdat* zij dit volhouden en op onderzoek aandringen, door hun vakgenooten scherp veroordeeld en door de menigte tamelijk ruw bespot.

Dit feit is onloochenbaar. Het streven dezer mannen is volkomen oprecht, zonder eenige lage bijbedoeling. Door geschriften van anderen aard hebben zij zich, een grooten naam gemaakt. Maar hun collega's noemen hen ontoerekenbaar, heel of half waanzinnig, het publiek scheldt hen uit voor warhoofden en oude wijven. Is het niet de plicht van ieder, die de geschiedenis kent en de voorbarigheid van het oordeel der menigte inziet, zich eerst goed te overtuigen dat hier geen schromelijk onrecht wordt begaan, eer hij er aan meedoet?

Wie is er al niet krankzinnig genoemd? Columbus, en Stephenson, en Kepler, en Galvani. - Natuurlijk! krankzinnig genoemd worden is het lot van elk die iets erg buitensporigs vertelt, - hetzij dat buitensporige nu waarheid is of niet. Aan den steen der wijzen heeft het publiek zich niet ééns maar wel duizendmaal gestooten. En het publiek nog niet zooveel als de wijzen zelf. Toen Napoleon de stoombooten wilde beproeven, zei de Académie des Sciences dat het gebruik van stoombooten een dolzinnige illusie was. En zulke dingen zijn er bij menigte geschied.

Ik wil de juistheid en rechtvaardigheid der redenen nagaan waarom de personen die de realiteit van de betwiste feiten aannemen, worden beschimpt en bespot. Mijn voornaamste motieven zijn verzet tegen onrecht en tegen gedachten-dwang. Zoolang een wetenschappelijk man zijn naam in gevaar brengt, alleen door zich met de studie van eenige verschijnselen bezig te houden, zoolang bestaat er geen vrijheid van gedachten. Dan is er pressie van dogma en vooroordeel. Ik wensch mij alleen te beroepen op logica en rechtsgevoel.

Een der sterkste beweegredenen tot het verzet der menigte is het bestaan van een soort godsdienstige secte, de spiritisten,

die uit het bestaan van de bedoelde feiten een compleet nieuwe wereldbeschouwing hebben afgeleid.

Deze secte wordt met meer spot en minachting bejegend dan eenig andere. Men vindt spiritisten onder menschen van elken stand en van elken graad van ontwikkeling, - maar zelden vindt men er één die er rond voor uit durft komen. En de angst om voor een spiritist aangezien te worden, weerhoudt zeer veel menschen zich ook maar heel even met deze zaken te bemoeien.

Nu zijn er zeker door de spiritisten heel wat dwaze en onzinnige dingen verteld. De spiritistische literatuur is dikwijls meer vermakelijk dan stichtelijk. Maar evenwel, als men de geschiedenis der spiritistische beweging nagaat, dan ziet men dat tegenover hun dwaasheden, de tegenstanders niets beters dan oppervlakkigen spot en domme, onbillijke negatie hebben gesteld.

Als dit niet zoo geweest ware, er zouden thans niet zoo verbazend veel spiritisten zijn.

Ik houd vol dat ieder onzer, zonder sterke leiding of groote zelfstandigheid, zeker spiritist zou geworden zijn, wanneer hij dezelfde ervaringen had gehad als vele spiritisten.

Er bestaat namelijk feiten, die eerst door de allerlaatste ontdekkingen der psychologie zijn bevestigd en gedeeltelijk verklaard, - maar die vóór die ontdekkingen bijna noodzakelijk tot het aannemen van geesten moesten dwingen ieder die ze zag of ondervond.

Als iemand ondervonden heeft dat zijn hand, zonder dat hij 't wilde, woorden ging schrijven waarvan hij zich volstrekt niet bewust was, - woorden die samenhang hadden en allerlei soms zeer verrassende mededeelingen deden, dan moet zoo iemand wel gaan denken dat een ander wezen zijn hand bestuurde. Niemand onzer zou zich, naar ik geloof, aan die gedachte hebben onttrokken. En daar dit feit thans goed geconstateerd is en bij allerlei menschen kan voorkomen, - zoo durf ik volhouden dat het slechts aan 't toeval gelegen heeft, zoo wij geen spiritist zijn geworden, dat niemand zich op zijn wijsheid en verlichtheid moet beroepen,

als de reden die hem ver van 't spiritisme gehouden heeft.

Zooals de waard is vertrouwt hij zijn gasten. Het is een bewijs van eigen domheid, zijn medemenschen voor dommer te houden dan zij zijn. Men moet niet alles gelooven wat de menschen zeggen, maar men moet ook niet gelooven dat zij het geheel zonder reden zeggen.[1)] Het denkbeeld dat zulk een kolossale beweging als het spiritisme, die millioenen hoofden heeft meegesleept en 36 thans nog bestaande tijdschriften in de wereld heeft gebracht, geheel alleen zou berusten op eene serie bedriegerijen en vergissingen, is zelf de allergrootste vergissing geweest.

In de pogingen om de spiritisten van hun dwalingen terug te brengen is men aller-onverstandigst te werk gegaan. Nooit zal men iemand met redenen overtuigen wanneer men niet beginnen wil zich geheel en al in zijn gedachtengang te verplaatsen, zijn eigen ervaringen te controleeren, zijn motieven geheel te goeder trouw te onderzoeken. Wanneer men optreedt met hooghartigheid, met een spottend, ongeloovig lachje, met neerbuigende welwillendheid, - onmiddellijk zal de tegenstander zijn eigen recht sterker gevoelen en tot een begrips-vergelijk zal het nimmer komen.

Men heeft zich ontzachlijk geamuseerd met de onbetaalbare zotheden der spiritistische séances en tijdschriften - men heeft gezucht over de grenzelooze dwaasheid der menschen, zonder te trachten deze dwaasheid recht te begrijpen. Want dit is zeker: de dwaasheid van anderen lijkt altijd des te grooter naarmate wij er minder van weten.

En men lachte veel maar begreep zeer weinig. Op de vraag hoe zooveel dwaasheid dan toch in de wereld kwam, vond men maar één antwoord: Bedrog, zelf bedrog, opzettelijk bedrog - niets als bedrog.

De beschreven verschijnselen werden allen op een gemakkelijke manier uitgelegd. De tafeldans door toevallige onwillekeurige bewegingen, het kloppen en schrijven door moed-

1) Opmerking van Kant.

willig bedrog van personen die zich interessant wilden maken, de rest door logen of overdrijving.

Reeds vroeger heb ik gezegd, alleen na kennisneming van de literatuur over deze onderwerpen, dat het menschkundig oordeel weigeren moest aan zulk een ontzettende hoeveelheid kwade trouw te gelooven, en dat de bedoelde verklaringen in vele gevallen niet opgingen.

Voortgezet onderzoek en meerdere ondervinding gedurende eenige jaren hebben deze meening in mij versterkt. En in sommige opzichten is het mij gebleken dat de spiritisten, ook al mogen hun theorieën onaannemelijk zijn, in de mededeeling van feiten volkomen eerlijk zijn geweest.

Iu 1886 kwam ik, alleen steunende op de onderling onafhankelijke, maar geheel overeenkomstige mededeelingen van verschillende landen en tijden, tot de overtuiging dat het bestaan van enkele wonderbaarlijk schijnende feiten een nader onderzoek verdiende.

Die feiten waren: 1. Het zonder merkbare oorzaak bewegen van voorwerpen. 2. Het overbrengen van gedachten zonder bekende zinnelijke tusschenkomst. 3. Het tweede gezicht. 4. De profetieën.

Ik heb niet de minste aanleiding gehad deze overtuiging op te geven. Integendeel, het onderzoek, dat ik wenschte, is in de afgeloopen jaren inderdaad verricht op een wijze en met een resultaat die het bestaan van sommige der bedoelde feiten voor mij nagenoeg tot zekerheid hebben gebracht.

In Engeland is namelijk een vereeniging opgericht, zich noemend Society for psychical Research. Aan 't hoofd daarvan staan uitstekende geleerden van onverdachte reputatie. F.H.W. Myers, Podmore en anderen. Hun doel is zooveel mogelijk psychologische feiten te verzamelen van tot nu onverklaarbaren aard. Wat zij tot heden hebben openbaar gemaakt was even merkwaardig om de nauwgezetheid en omvangrijkheid van het onderzoek als om de beteekenis der feiten. Hun annalen hebben groote sensatie gemaakt. Psychologen van goeden naam uit andere landen, Richet, Pierre en Paul Janet, Liébeault, Beaunis hebben er bijdragen voor geleverd.

Het overbrengen van gedachten zonder zinnelijke tusschenkomst, door Myers *telepathie* genoemd, bij de Franschen als *suggestion mentale* bekend, is door deze onderzoekingen tot een feit geworden, dat zonder twijfel zeldzaam voorkomt, maar waarmede elk psycholoog voortaan rekening moet weten te houden.

Wat het tweede gezicht betreft, zoo is door deze vereeniging een boek uitgegeven, getiteld: Phantasms of the Living, twee dikke deelen, waarin ruim zevenhonderd goed geconstateerde voorbeelden worden vermeld van dit zoo vaak betwijfelde verschijnsel. Meestal komt het voor als de hallu cinatie van een ver verwijderd persoon, die zich kort voor zijn dood aan een vriend of bloedverwant vertoont.

Over het bewegen van voorwerpen door wilsinspanning, zonder mechanische tusschenkomst, zijn de berichten nog het onzekerst. Zoo dit bestaat komt het zeker wel hoogst zeldzaam voor en slechts bij zeer enkele daartoe geschikte personen.

Ik moet nu even over een eigenaardig wanbegrip spreken, dat men dagelijks bij zoogenoemd verlichte menschen aantreft.

Verlichte menschen weten precies wat zij kunnen gelooven en wat zij niet kunnen gelooven. Het natuurlijke gelooven zij, het bovennatuurlijke niet. De zaak is hun duidelijk als glas, - de natuur is al wat *is*, wat dus boven de natuur gaat *is* er niet. Buiten-issig zei Multatuli.

Daartegen is niets in te brengen. Wat er niet is, dat is er niet.

Maar *wat* is nu bovennatuurlijk - en wanneer heeft men recht dit dwaze woord te gebruiken?

Waarom zou men scheiding maken tusschen een natuur en iets er boven, dat niet de natuur is? Wat beteekent dat? Is dit niet een niets-beteekenend, onnut, uit oude tijden overgeleverd woord?

Er is geen enkel feit natuurlijker dan een ander. Alle feiten die wij kennen zijn even natuurlijk of even mystiek, al naar men 't nemen wil. En als wij een nieuw feit ontdekken, een dat wij volstrekt niet kenden en zelfs niet verwachtten, is het daarom minder natuurlijk?

Wij zijn nu eenmaal ons leven lang gewoon aan de aantrekkingskracht, en vinden het verbazend natuurlijk dat wij aan de aarde vastkleven en niet de lucht in vallen. Maar eigenlijk is het precies even raadselachtig als de zoo even genoemde feiten - en als wij nooit een magneet hadden gezien en wij hoorden voor 't eerst dat een stuk ijzer niet naar de aarde maar naar een ander stuk ijzer toeviel, zouden wij dat zeker bovennatuurlijk noemen.

Maar men spreekt van natuurwetten, en van feiten, die, tegen de natuurwetten ‘indruischen.’ En daar komt de menschelijke aanmatiging weder aan 't licht, een aanmatiging des te grooter, naarmate de kennis geringer is. Wanneer wij door ervaring en logica het verband hebben gevonden tusschen bepaalde feiten, dan spreken wij dadelijk van een natuurwet. Maar wij vergeten dan allicht, dat dit verband maar een klein stukje is van het groote geheel, en dat wij strikt genomen geen enkele wet onomstootelijk kunnen noemen voor wij alle wetten kennen, alles, den geheelen samenhang van het heelal. Want de natuur volgt nlet afzonderlijke wetjes, - die zijn maar menschenmaaksels, naar ons beperkt begrip, - maar alles grijpt in elkaar als een geheel. En wie durft beweren dat wij menschen al het bestaande begrijpen of eenmaal zullen begrijpen?

Op onze wiskunde vertrouwen wij, daaraan gelooven wij vast. Wij kunnen niet denken, zonder daaraan te gelooven. Daarom: als wij een onverklaarbaar feit vinden, dan zeggen wij: er *zal* wel een verband zijn tusschen dit en het bekende, het moet er zijn, al begrijpen wij 't niet. Maar het is een grenzenlooze arrogantie te zeggen: dit feit *kan* niet bestaan, want ik ken de wetten van het bestaande door en door, en die wetten laten dit feit niet toe.

De groote physioloog Wundt keurde het wetenschappelijk onderzoek der spiritistische feiten af, voornamelijk omdat zij volgens hem in strijd waren met de natuurwetten. Doch er zijn na dien tijd feiten wetenschappelijk erkend, die volgens Wundt evenzeer met natuurwetten in strijd waren.

Neen! natuurwetten worden niet omvergeworpen. Maar

wij kennen ze maar niet volledig, en dikwijls zien wij tegenstrijdigheid, waar niets anders is dan een tekortkoming in ons eigen begrip.

Zoo herinner ik mij, dat nog voor zeer korten tijd het bestaan van dierlijk magnetisme onmogelijk werd verklaard, in een wetenschappelijk blad, omdat dit zou strijden met de wet van 't behoud van arbeidsvermogen.

Nu is deze wet een der meest zekere natuurwetten, Wie echter beweert dat het dierlijk magnetisme met deze wet in strijd is, kent òf de bedoelde verschijuselen òf de bedoelde wet niet.

Nog altijd is het niet uitgemaakt of er een zoogenaamd magnetisch fluidum bestaat. Het wordt zelfs hoe langer hoe onwaarschijnlijker. Maar dit fluidum was slechts een middel tot verklaring van een aantal feiten. Die feiten bestaan. Die hebben altijd bestaan, zoolang er menschen waren. En al sinds honderd jaren zijn die feiten nauwkeurig en eerlijk en wetenschappelijk geobserveerd en medegedeeld.[1)] En honderd jaren lang zijn die feiten door de geheele officiëele wetenschap stelselmatig geloochend, genegeerd, en hun verdedigers bespot en uitgelachen. Waarom? - omdat ze schenen te strijden met natuurwetten - dat wil zeggen met de heerschende opvattingen omtrent de natuur. Nu eindelijk zijn ze weder erkend en hebben ze in hypnose en suggestie bijna allen een betere verklaring gevonden. Nu worden ze algemeen aangenomen en bestudeerd. Dat neemt niet weg dat door de dogmatiek en de arrogantie der geleerden hoogst merkwaardige feiten honderd jaren lang buiten onderzoek bleven, en eerlijke, scherpzinnige waarnemers honderd jaren lang voor dwazen of bedriegers zijn gehouden.

Bijna alle zoogenoemd bovennatuurlijke dingen, over wier al of niet bestaan thans zoo zeer gestreden wordt, hooren

1) Zoo vinden wij in het in 1825 verschenen werk van den magnetiseur Deleuze (Instruction Pratique) een duidelijke en nauwkeurige beschrijving van het verschijnsel der post-hypnotische suggestie, dat, toen Richet het in 1875 als een nieuwe ontdekking meedeelde, zooveel verbazing te weeg bracht.

thuis in de psychologie. En het is verwonderlijk hoe zooveel geleerden van natuurwetten durven spreken in een zoo duister en zoo pas-ontgonnen wetenschap. De psycholoog, de onderzoeker van dit grootste wonder: de menschelijke ziel, moet zich toch wel goed bewust blijven dat hij midden in raadselen zit en dat het h e m allerminst past iets van te voren te ontkennen.

Is dus het woord 'bovennatuurlijk' geheel zinledig en overbodig, iets anders is het met het woord 'bovenzinnelijk.' Dit beteekent iets zeer bepaalds, en wie een oogenblik nadenkt zal tot de overtuiging komen dat het bestaan van bovenzinnelijke dingen hoogst waarschijnlijk is.

Wij, menschen, bezitten vijf zintuigen, en nemen het bestaande op vijf verschillende manieren waar.

Wij stammen echter af, naar de thans algemeen aangenomen Darwin'sche leer, van wezens die minder zintuigen hadden. Er is een tijd geweest dat er geen wezens met oogen op deze aarde bestonden. Evenwel was het licht er toen. Dat licht was derhalve voor de toen levende aardbewoners iets bovenzinnelijks. En op dit oogenblik is het licht, zooals wij dat waarnemen, voor wormen en weekdieren bovenzinnelijk. Nu is er niet de minste reden om aan te nemen dat het aantal wijzen van waarneming precies bij vijf zou ophouden, - dat het oog het volmaakste zintuig en zien de hoogste zinnelijke functie van een levend wezen is. Want het denkbeeld, dat er maar één wereld is als de onze, en dat de mensch het hoogst georganiseerde wezen in 't Heelal is, zal wel geen ontwikkeld mensch meer willen vasthouden. Er zijn milliarden, oneindig veel, werelden en het idee, dat onze kleine aarde daarin nummer één zou zijn, heeft geen redelijken grond.

Slechts een uiterst klein gedeelte van wat er bestaat kunnen wij waarnemen. De trillingen der lucht nemen wij alleen waar, door het gehoor, wanneer ze niet minder zijn dan 20 en niet meer dan 40.000 in de seconde, de trillingen van den ether, door het gezicht, wanneer zij zich bewegen met een snelheid tusschen 479 billioen en 760 billioen in de

seconde. Al wat daaronder en de oneindigheid die daarboven gaat zien wij niet meer. Zóó beperkt zijn onze fijnste zintuigen. Tegenover de oneindigheid van al wat bestaan kan is dus hetgeen wij er van waarnemen zoo goed als nul.[1]. Het is waarschijnlijk dat sommige insecten middelen van waarneming hebben waarvan wij ons in 't geheel geen voorstelling kunnen maken. En niemand kan op goede gronden de mogelijkheid ontkennen, dat er dingen bestaan, waarvan wij zoo weinig begrip hebben als een oester van muziek of een aardworm van de kleuren.

Evenmin kan de mogelijkheid worden ontkend dat kracht zich kan openbaren onder andere vormen dan aantrekkingskracht, chemische affiniteit, electriciteit en magneetkracht. Voor weinig eeuwen had men van 't bestaau van electriciteit nog maar de primitiefste noties. En wanneer men, in de steeds gecompliceerder wordende verschijnselen van het dierlijk leven, aanwijzingen van onbekende krachtvormen meent te vinden, is er geen reden ze bij voorbaat uit te sluiten.

Het is bekend dat de verschijnselen, waarop de leer der spiritisten is gebaseerd, in twee rubrieken te scheiden zijn. Ten eerste de physische verschijnselen, beschreven als geluiden, klop-tonen, bewegingen van voorwerpen, lichtverschijnsels, materialisaties en zoo voort. Ten tweede de psychische verschijnselen, bestaande uit mededeelingen van geesten, hetzij door middel van klop-tonen of bewegingen met een vooraf bepaald alfabet, hetzij door middel van direct schrift, zonder iemand die schrijft, hetzij door tusschenkomst van het zoogenaamd medium dat, wakend of in slaap, opschrijft of uitspreekt wat de geest wil mededeelen.

Voor de echte spiritisten zijn de physische verschijnselen van ondergeschikt belang. Zij noemen dat het a b c hunner leer. Het kloppen en tafeldraaien interesseert hun weinig. Om de mededeelingen uit de geestenwereld is het hun te doen. En ik heb dikke boekdeelen in mijn bezit, gevuld met

1) Opmerking van Hellenbach.

lange cosmologische en theologische bespiegelingen, die geheel van geesten heeten afkomstig te zijn, - zonder het te willen of te verlangen, opgeschreven door de hand van beschaafde, hoog ontwikkelde personen.

Voor de onderzoekers die buiten het spiritisme stonden waren integendeel de hoorbare en zichtbare verschijnselen van het meeste belang. Daarin zagen zij iets overtuigends, - wanneer ze namelijk overtuigend gedemonstreerd konden worden.

Aan de geesten-mededeelingen hebben zij gewoonlijk niet de minste waarde gehecht. De verregaande onzin die daarin voorkwam, de kinderachtige voorstellingen van het leven hiernamaals, de dwepend godzalige toon - dit was meestal genoeg om elke poging tot ernstig onderzoek bespottelijk en onwaardig te noemen. Ondanks de vernuftige vondst der spiritisten, die al de verstandige mededeelingen aan wijze geesten en al de nonsens aan spotgeesten toeschreven, werd er van hun geestenwijsheid geen notitie genomen.

Toch heeft de wetenschap hiermede een groote fout begaan, - die zij eerst in den allerlaatsten tijd begint te herstellen.

Haar fout was dat zij te weinig menschkundig en psychologisch te werk ging. De geleerden staakten hun onderzoek, omdat de onderzochte personen onzin vertelden. Dit is even onwetenschappelijk als een doctor zou zijn, die een krankzinnige niet zou willen behandelen, ómdat deze hem voorjokte. Voor een psycholoog evengoed als voor een psychiater kan de grootste onzin belangrijke waarde hebben. Al gelooft men geen woord van al hetgeen de spiritisten verkóndigen, zoo is het toch de plicht van een wetensehappelijk zielkundige deze dingen ernstig en onpartijdig te beschouwen, zij het dan als een merkwaardige afdwaling van den menschelijken geest.

Voor een psycholoog zijn leugen, bedrog, onzin en verstandsverwarring geen dingen waarvan hij zich minachtend moet afwenden, maar juist onderwerpen van studie en ernstig onderzoek. En als men ziet, hoe zelfs de grootste natuur-

onderzoekers, zooals de beroemde Engelschman Huxley, dit principe vergaten en alle onderzoek der spiritistische verschijnselen weigerden, alleen omdat de geestenmededeelingen zoo onzinnig waren, dan gaat men begrijpen waarom de vijandschap tusschen geleerden en spiritisten tot heden toe zoo heftig is gebleven.

Want inderdaad, ik zal het u aantoonen, de fout lag aan de geleerden. De spiritisten stonden eerlijk in hun overtuiging, en werden niettemin van alle kanten als zotten en bedriegers gebrandmerkt. Dit was voor hen wel iets om bitter te worden.

Een mijner collega's, Dr. V. Bruinsma, die gedurende tien jaren den zoogenaamden tafeldans heeft bestudeerd, zegt tot geen ander resultaat te zijn gekomen dan dat de tafel door onwillekeurige spierbewegingen werd bewogen. Deze conclusie en de toestellen die haar moesten bevestigen, zijn reeds voor vele jaren door Preyer, Strombo, Babinet, Faraday gemaakt. Maar hiermee is het laatste woord in deze kwestie lang niet gezegd.

Ik zelf heb ook vele malen den tafeldans geobserveerd, en eveneens waargenomen dat onwillekeurige spierbewegingen bijna altijd de tafel in gang brachten. Maar terstond bij de eerste onderzoekingen verbaasde het mij, dat er door deze tafelbewegingen antwoorden werden gespeld, die samenhang hadden, en hoewel meestal van geheel onbeduidenden en onzinnigen aard, toch door geen der aanwezigen werden verwacht, en voor allen, ook voor het medium, een verrassing waren. Het spreekt van zelf dat ik zorg droeg, alleen de proeven te nemen met mij goed bekende en volkomen vertrouwbare personen.

Deze mededeelingen waren meestal van een zelfde karakter. Nu eens werd er in gesproken van een hier of daar begraven schat, dan weer van een voor langen tijd gepleegden diefstal, waarbij naam en toenaam van de betrokken personen, benevens datum en plaats nauwkeurig werd opgegeven. Bij onderzoek bleek dan dat al deze dingen meestal louter verzinsels waren. Kwam er al eens een enkele bizonderheid uit, dan waren weer alle andere details totaal mis. Er werd vee

en op allerkinderachtigste wijze over den hemel en over God verteld, - en op de vraag wie ons dit alles mededeelde, kregen wij de namen van groote mannen: Caesar, Napoleon, Mozes en zoo meer. Toen wij Mozes vroegen hoe hij het tegenwoordig maakte, antwoordde hij: 'Opgewonden' - en de rest was van hetzelfde gehalte.

Om antwoorden te krijgen moest altijd een bepaald daartoe geschikt persoon meedoen. Zulke personen zijn niet moeielijk te vinden, ieder heeft ze waarschijnlijk in den kring zijner kennissen of verwanten.

De mediums, waarmede ik experimenteerde, waren mij persoonlijk goed bekend en meestal geen spiritisten. Enkelen wisten zelfs van spiritisme hoegenaamd niets af. Bijna altijd kon ik duidelijk zien, dat zij zelven, door spierbewegingen, de tafel in beweging brachten, maar zij waren zich volkomen onbewust dit te doen. En de verkregen antwoorden brachten hen niet minder in verbazing dan de overigen. Soms kwamen er woorden, die niemand, ook het medium niet begrijpen kon - en waarvan eerst veel later werd gevonden, dat ze achterstevoren moesten gelezen worden en dan zeer goed verstaanbaar waren.

De groote vraag was voor mij, wie die antwoorden gaf, waar al die onzin van daan kwam.

Spoedig kwam ik tot de overtuiging dat men hier te doen had met het merkwaardige psychologische verschijnsel dat ik reeds vroeger onder den naam van het 'Dubbel-Ik' heb beschreven.

In de experimenteele psychologie, die in de laatste jaren door de toepassing der hypnose zulke groote vorderingen heeft gemaakt, is deze splitsing der persoonlijkheid thans welbekend. Een persoon kan op eenzelfde oogenblik twee ikheden hebben, onafhankelijk van elkaar. Het eene ik kan dingen vertellen of waarnemen, waarvan het andere ik niets weet. Hij kan met u mondeling een kalm, vloeiend gesprek voeren, terwijl zijn hand, tegelijkertijd, zonder dat hij er iets van bewust wordt, woorden spelt door middel van kleine bewegingen of door gewoon schrift, die de samenhangende

uitingen zijn van een geheel ander deel van zijn wezen, van zijn tweede ik.

Dat is niet gemakkelijk te begrijpen en men moet het zelf herhaalde malen geobserveerd hebben om er de strekking goed van in te zien. Maar voor wie het verschijnsel kent, vervalt plotseling de beschuldiging van bedrog tegen zooveel spiritisten ingebracht. Volkomen te goeder trouw zeggen de mediums dat zij de tafel niet in beweging brengen, dat zij de antwoorden niet geven - want al doen zij het inderdaad, zij weten er niet van, hun gewone ik blijft er geheel buiten. Zoo vindt dus de psycholoog van onzen tijd een verklaring, waar hij eenige jaren geleden geen uitweg zag tusschen mirakel of bedrog.

Zeer onlangs is het mij gelukt iemand te vinden die de gave bezat der psycho-graphie. Dit is hetzelfde vermogen der zooeven bedoelde mediums, maar meer ontwikkeld. De spiritisten spreken dan van een schrijvend medium. De hand van zulk een persoon schrijft zonder dat hij het bewust wil, woorden, volzinnen, geheele betoogen op 't papier, waarvan de inhoud voor hem zelven even nieuw en verrassend is als voor ieder ander.

Dit verschijnsel openbaart zich soms plotseling en geheel onverwacht. Een bekend Hollandsch geleerde, verklaard tegenstander van spiritistische en andere mysterieuze zaken, voelde onder den arbeid zijn hand onverwacht tegen zijn wil bewegen en zag hoe zijn pen eenige woorden neerschreef. Hij verschrok daarvan zoo heftig dat hij terstond de pen neerwierp en uit de kamer vluchtte.[1)]

De persoon, bij wie ik de psychographie bestudeerde, was iemand van helder verstand en hooge intellectueele ontwikkeling, hoewel van merkbaar nerveusen aanleg. Zij vertelde mij, dat zij het verschijnsel vroeger toevallig ontdekt had, maar er liever niet aan toegaf, daar zij vreesde dat het hare gezondheid schade zou doen.

Op mijn verzoek evenwel herhaalde zij de proefneming.

1) Mij door een vriend van hem medegedeeld.

Wanneer zij er toe zette, de hand eenvoudig op het papier latende rusten, begon het schrijven al spoedig, Er kwamen dan mededeelingen in verschillende talen, teekeningen, portretten, en dergelijke. De mededeelingen, waren onthullingen omtrent een diefstal met aanwijzing van personen en adressen. Dit alles bleek louter verzinsel en onzin te zijn. De teekeningen waren uiterst primitief - gelijkend op het werk van een kind. Ondanks herhaalde verzoeken om een of ander bewijs te geven van identiteit, of iets mede te deelen wat noch door de schrijfster noch door mij kon geweten worden, werd nimmer afdoende aan dit verlangen voldaan. De schrijfster zelve, wetenschappelijk ontwikkeld en op de hoogte der nieuwere psychologie, verklaarde nooit het afdoende bewijs te hebben gekregen dat er een intelligentie buiten haar eigene in 't spel was.

Maar op een dag veranderde de zaak. En als een waarschuwing voor elk om zich nimmer zonder goede leiding met deze proefnemingen bezig te houden, deel ik deze verdere ervaringen mede.

Ik ontving een brief van de bedoelde persoon die mij onaangenaam trof door den dwependen, geëxalteerden toon, dien ik niet van haar gewoon was. Zij vertelde dat er zich nu werkelijk een intelligentie aan haar had geopenbaard die haar eigene verre te boven ging, en die niet anders kon zijn dan een begeleidende genius, een wezen van hoogeren rang - wel nog altijd haar eigen ik, maar haar hooger onsterfelijk ik, die kennis had van tijden en dingen waarvan wij, menschen, niets afwisten.

Deze genius had niet alleen door hare hand geschreven, maar zich ook als een stem in haar ooren doen hooren. Zij praatte er mede, zij was den ganschen dag er mede in gesprek, kreeg allerlei mededeelingen, raadgevingen, openbaringen die een sterk religieus karakter droegen. Een nieuwe godsdienst werd door dezen genius verkondigd waarvan zij zelve eenmaal de apostel zou worden.

Tegenover deze mededeelingen hield ik mij zeer gereserveerd, afwachtend tot ik zelf in de gelegenheid zou gesteld

worden met al deze wonderbare revelatiën kennis te maken.

Toen dit gebeurde en ik door kritisch gestelde vragen al spoedig de kortzichtigheid en de zeer merkbare dwalingen van dezen genius aan 't licht bracht, bespeurde ik dat het onafhankelijk oordeel van de schrijfster zelve was verzwakt. Zij was door haren demon geheel ingepakt, geloofde onvoorwaardelijk aan al zijn woorden, als aan de meest heilige openbaringen, volgde blind zijn bevelen en was bedroefd en verontwaardigd, toen ik niets van die geüsurpeerde heiligheid wilde aannemen, en zijn plechtige verklaringen tamelijk scherp en oneerbiedig beantwoordde.

Deze treurige toestand werd langzamerhand erger. De schriftelijke mededeelingen van den demon werden zeer uitvoerig. Er kwamen lange bespiegelingen over de Openbaring van Johannes voor den dag, met explicatiën en toelichtingen die zoo scherpzinnig en spitsvondig waren, dat ik er verbaasd van stond. Een geheel hoofdstuk werd in zeer korten tijd achter elkaar opgeschreven, zonder dat één woord miste - hoewel de schrijfster zelve zich niet herinnerde dit hoofdstuk ooit met eenige aandacht gelezen te hebben. De bevelen van den demon werden hoe langer hoe dringender en menigvuldiger. En daar de schrijfster zich geheel aan mijne waarschuwingen en kritiek onttrok, leidde dit tot een toestand die zeer veel geleek op godsdienstwaanzin.

Zoo leefde zij gedurende 20 dagen alleen van rijst, op bevel van haren genius. Zoo verbrandde zij al hare souvenirs, haar brieven en handschriften van bekende personen, haar eigen manuscripten, verzen en muziek. Dit was alles wereldsch, volgens den demon, en zij moest zich daarvan zuiveren.

Ten slotte, en dit is wel het sterkst sprekende van alles, wierp zij op een goeden dag op aansporing van den genius al haar juweelen en kostbaarheden in het water.

Toen het zoover gekomen was, veranderde de stem, die in haar sprak, van karakter. In plaats van zachtmoedig, profetisch en plechtig, klonk de stem nu plotseling dreigend en hatelijk. En toen zij zich verzette, begon de genius, als een rechte booze demon, te vloeken, te razen en de ge-

meenste scheldwoorden, godslasteringen en obsceniteiten te uiten. Hierdoor volkomen overtuigd dat zij het slachtoffer was geweest van een waan, kwam zij in grooten angst bij mij, want de stem liet haar geen rust, benam haar den slaap en dreigde voortdurend haar te zullen dooden.

Door de patient, - dezen naam verdiende zij thans met alle recht, - in hypnose te brengen en krachtig te suggereeren, gelukte het mij de stem te doen zwijgen en aldus voor duivelbanner te spelen. Na veel verwenschingen tegen mij en haar, nam de demon de vlucht en heeft zich niet meer doen hooren. Maar de brieven en juweelen zijn weg en na deze kostbare les zal de schrijfster zich wel nimmer meer met psychographie bezighouden.

Ik behoef er nauwelijks iemand op attent te maken hoe volkomen dit voorval zich aansluit bij de vele verhalen omtrent demonen, gelei-geesten, heksen, en duivelbanners. Ieder weet dat Socrates beweerde zijn wijsheid van een demon te hebben, die hem voortdurend onderrichtte en leidde. Van Jeanne d'Arc is het bekend dat zij zeide in alles door de heiligen onderricht te worden, die verstaanbaar tot haar spraken. Mijn handelen aan het eind gelijkt zeer veel op dat van een middeneeuwschen exorcist.

Het merkwaardige in deze observatie is vooral het compleete en streng volgenouden demonisch karakter van deze stem. De profetische zalving in den aanvang, de scherpzinzigheid, de groote vlugheid in het beantwoorden van vragen, de fantasie in het opstellen van profetieën - en vooral de duivelachtige bedreigingen en scheldwoorden aan het eind, tegen dat de demon zich zijn prooi voelde ontgaan, dit alles was zoo dramatisch juist, - dat ik mij verbaasde over de productieve kracht van het onbewuste. Want deze demon was een schepping van de persoon zelve, - dit was mij uit vele kenmerken duidelijk. Het was het dubbel-ik, dezelfde ikheid die onze droomen vaak tot zulke merkwaardig juiste en aaneengeschakelde drama's maakt.

De spiritisten zullen mij tegenwerpen dat ik hier nu het optreden van een geest met eigen oogen bestudeerd heb.

Een bedriegelijke booze geest wel is waar. Maar toch een intelligentie buiten den mensen.

Ik kan dit niet met bewijzen tegenspreken, - maar ik voel mij niet tot het aannemen van deze voorstelling gedwongen. Door dezen geest werd niets gezegd, wat de schrijvende persoon zelve niet kon weten. En dat het dubbel-ik werkelijk tot de allermerkwaardigste intellectueele verrichtingen in staat is, daarvan geven de jongste psychologische geschriften vele bewijzen.

Ik zal een voorbeeld noemen, ontleend aan het werk van P. Janet: l'Automatisme psychologique.

Men weet dat men een gehypnotiseerd persoon allerlei voorstellingen kan opdringen. Men kan een jong meisje doen gelooven dat zij een generaal is, en zij zal zich daarnaar gedragen, kommandeeren, orders geven, des noods een geheelen veldslag leiden, - men kan haar de rol van zeeman, van keizer, van predikant, van klein kind laten spelen - en zij zal die rol volhouden met een dramatisch talent zooals zij in gewonen wakenden toestand nooit zou kunnen aan den dag leggen. Als zij uit de hypnose ontwaakt, is zij de geheele comedie vergeten.

Nu liet Janet een gehypnotiseerde vrouw de rol spelen van klein kind. Zij praatte krom, speelde met een pop en hield zich voortreffelijk in haar rol. Daarop maakte hij haar wakker. Zij herinnerde zich niets van hetgeen zij gedaan had. Maar toen schoof Janet haar een stuk papier voor en gaf haar een pen in de hand, - en ziet! zonder dat de persoon het wilde, begon haar hand te schrijven en er kwam te voorschijn in groote, onbeholpen kinderletters een brief: ‘Lieve grootpapa, ik feliciteer u met uw verjaardag enz. enz.’

De schrijfster begreep er niets van en wist niet wat dit beduidde. Haar dubbel-ik was in de eenmaal opgegeven rol gebleven en ging voort, buiten het bewustzijn van de wakende persoon om, met veel vernuft en inventie een klein kind voor te stellen.

Ziet men hier niet de psycho-graphie geheel kunstmatig teweeg gebracht? En zou nu niet een spiritist die niets van

het voorafgaande wist, er op zweren dat zich hier de geest, van een klein kind manifesteerde? En zou niet eveneens een sceptisch materialist, een van de geleerden die weigeren te onderzoeken wat zij niet begrijpen, er ook op zweren dat die persoon hem ronduit bedroog en voor den gek hield?

En toch is 't een noch 't ander het geval.

En het door mij geobserveerde geval van den demon is ook merkwaardig, omdat het bewijst hoe zelfs verstandige, helderdenkende menschen, personen van studie, die wanen vrij en onafhankelijk te zijn, het slachtoffer kunnen worden van dergelijke fenomenen, en zoo diep worden getroffen door de realiteit van hetgeen zij ondervinden, dat zij tot zulke treurige uitersten komen als ik beschreven heb.

Hierop doelde ik toen ik zeide dat een dergelijke ondervinding genoeg zou zijn geweest voor ieder van ons, om hem, bij gebrek aan sterke leiding of groote zelfstandigheid, tot een spiritist te maken. Na een ervaring als deze is het ons duidelijk dat de spiritisten met de diepste geringschatting en verachting spreken van de officieele geleerden, die dit alles ongeloovig bejegenden en loochenden en aan bedrog toeschreven.

Het twijfelen aan de realiteit van dingen, die zij hadden gehoord en gezien, scheen hun eenvoudig belachelijk, en het eeuwige spreken van bedrog en kwade trouw was een onrechtvaardigheid, die tot groote verbittering moest leiden, en het prestige van de wetenschap benadeelde. Degenen die het spiritisme voor een gevaarlijke dwaling houden en het willen bestrijden, zullen nimmer tot hun doel komen, wanneer zij niets meer doen dan loochenen en bespotten. Ik voor mij ben stelliger dan ooit van meening, dat het van te voren verwerpen en niet willen onderzoeken van onbekende en vreemd schijnende dingen, de grootste vijand van wetenschappelijken vooruitgang is.

Nu wil ik nog eenige oogenblikkén spreken over de physische verschijnselen. Het is een ontzaglijk moeielijk onderwerp en lichter te beginnen dan te eindigen. Als wij de

berichten daarover lezen, begint het ons wel eens te duizelen. Eerst hoort men nog maar van kleine geluidjes, tikjes in meubels en wanden, dan beginnen meubels te bewegen, instrumenten van zelf te spelen, stoelen en piano's door 't vertrek te rijden, - menschen worden omhoog getild, worden naar verkiezing langer of korter, zweven buiten 't raam, - handen worden gezien, gevoeld, - heele gestalten worden gezien, gevoeld, gefotografeerd.... het zou wat veel van uwe tolerantie gevergd zijn deze hoogeschool der mystiek in ééne keer te doorloopen.

Ik ben geneigd in mijn oordeel over deze zaken de grootste voorzichtigheid in acht te nemen. Zoowel in 't aannemen als in 't verwerpen. En ik zou dit ieder willen aanraden, die de rechtvaardigheid en zijn reputatie als verstandig mensch liefheeft en zich niet gaarne in de vingers snijdt. De dagbladen zonder ik hiervan uit, daar die uit den aard hunner zaak verplicht zijn zich bij iedere wending der publieke opinie officieel in de vingers te snijden. Bij hen is deze operatie dan ook naar 't schijnt het minst pijnlijk.

Ik zal dan trachten, om het u gemakkelijk te maken, een beknopte voorstelling te geven van hetgeen onder de vele mededeelingen omtrent deze kwestie het minst onbetrouwbaar is. Ik geef deze voorstelling als den eenvoudigsten vorm waartoe allerlei observaties kunnen teruggebracht worden. Ik beweer volstrekt niet dat deze voor ieder wetenschappelijke overtuigkracht behoort te hebben, maar alleen dat zij als een stelling verkondigd is door wetenschappelijke manneu van grooten naam en voor ieder merkbáre scherpzinnigheid, en tevens beweer ik dat het nog niemand gelukt is de onjuistheid dezer voorstelling op afdoende wijze aan te toonen.

Volgens de bedoelde onderzoekers dan zijn sommige menschen in 't bezit van een kracht, die hen in staat stelt beweging mede te deelen aan levenlooze voorwerpen, zonder dat zij die voorwerpen daartoe met hun licháam op voldoende wijze behoeven aan te raken.

De uitoefening van deze kracht kan slechts onder bepaalde voorwaarden geschieden. Zij is afhankelijk vooreerst van de

persoonlijke geschiktheid, - slechts zeer weinig personen hebben haar in merkbare mate. Vervolgens van een gunstige psychische dispositie van zulk een persoon, voor een gedeelte ook van zijn bewusten wil, en eindelijk van een menigte omstandigheden, als daar zijn: verlichting, temperatuur, omgeving, gezindheid der aanwezigen, - omstandigheden die echter voor een psycholoog gemakkelijk terug te brengen zijn tot de psychische dispositie van den proefpersoon zelve.

Wanneer het uitoefenen van zulk een kracht inderdaad een subtiele psychische verrichting is, dan zal zij ook alleen kunnen geschieden wanneer de proefpersoon zich bevindt in omstandigheden die hem op zijn gemak brengen, die hem gunstig stemmen en die hij, door inbeelding of gewoonte, als gunstige voorwaarden voor het gelukken zijner proeven heeft leeren kennen.

Deze kracht heeft als elk ander menschelijk vermogen hare grenzen. Zij is bij den een grooter dan bij den ander en in zeer geringe mate vermoedelijk bij vele menschen aanwezig.

Het uitoefenen dezer kracht brengt als elke andere krachtsinspanning, naar de wet van 't behoud van arbeidsvermogen, uitputting bij den inspannenden persoon te weeg.

Deze kracht kan gewoonlijk slechts in de onmiddellijke nabijheid van den proef-persoon worden uitgeoefend - maar onder gunstige omstandigheden, bij zeer geschikte personen, tot op verscheidene meters afstand. En eindelijk - deze kracht grijpt niet aan op onbepaalde wijze, maar juist alsof zij door een menschelijke hand werd uitgeoefend. Het is, zooals Hellenbach zich na 't onderzoek van Slade uitdrukte, alsof hij over een tweede paar handen te beschikken heeft.

Dit laatste maakt de zaak zeker wel het meest raadselachtig. Evenwel moet men dit er bij aannemen, zoo men *iets* aannemen wil. Want in dit detail stemmen alle berichten overeen.

Nogmaals breng ik in herinnering dat dit alles *niet* een voorstelling is, die ikzelve als resultaat van mijn eigen ervaringen meedeel. Maar ik vertel u dit als hetgeen waarop

in hoofdzaak neerkomen de getuigenissen der meest betrouwbare onderzoekers.

Het resultaat mijner eigen ervaringen is, dat ik de tegenbewijzen van alle zijden ingebracht, tot nog toe geen van allen geldig en afdoende kan noemen. Na kennisneming der literatuur en na enkele observatiën blijf ik van meening, dat deze stelling nog geheel onaangetast en onwederlegd is gebleven. Ja! wat logica en scherpzinnigheid betreft, de argumenten der voorstanders bij mij zwaarder wegen dan die der tegenstanders.

Mij dunkt dat een verstandig man zulk een stelling moet aanhooren, zooals een wijs rechter de verklaring van een beschuldigde aanhooat. Hij mag voor zich zelven in gemoede overtuigd zijn, dat de man liegt, - toch zal hij zich wel wachten een positief vonnis uit te spreken, eer het bedrog wettelijk en overtuigend bewezen is. De wet verplicht hem, ook tegen zijne intieme overtuiging in, iemand als eerlijk man te behandelen, zoolang het niet bewezen is dat hij liegt.

Zoo moet men zich ook in wetenschappelijke zaken wel wachten, alleen op grond eener onberedeneerde gemoeds-overtuiging, de opinie van een ander voor leugen en bedrog te verklaren, wiens mededeelingen men vroeger steeds met den eerbied heeft aangehoord waarop ieder eerlijk onderzoeker aanspraak mag maken.

Want al zegt men mij dat de opinie van Crookes, Wallace, Butlerow, Ulrici, Zöllner, Fechner en anderen niet zooveel vertrouwen verdienen als die van andere geleerden, - zoo blijkt het mij toch, bij eerlijke beoordeeling van hun geschriften en die hunner bestrijders, dat het wantrouwen eerst begonnen is toen de opinies afweken van de algemeen erkende. Dat deze geleerden volstrekt niet reeds van te voren als onbetrouwbaar te boek stonden, maar dat men eerst begon te wantrouwen toen zij - en alleen *omdat* zij de realiteit der spiritistische verschijnselen verdedigden.

Dit is dus de volgende fraaie cirkelredeneering: Die man zegt dat hij zwemmen kan, maar je hoeft hem niet te ge-

looven, want hij is een leugenaar. - Waarom? - Wel hij zegt dat hij zwemmen kan en dat llegt hij.

Wie met onpartijdigheid kennis neemt van hetgeen door Crookes en door zijn bestrijders is beweerd, zal tot de overtuiging komen dat het bewijs van Crookes' oneerlijkheid, onbetrouwbaarheid niet geleverd is. Vele argumenten van geloof zijn tegen hem ingebracht maar geen van rede. En nu mag ieder de innerlijke convictie behouden dat hij ongelijk heeft, de rechtvaardigheid eischt zijn opinie gelijke wetenschappelijke waarde toe te kennen als die van elk ander geleerde. En wij moeten er ous allen in schikken niet over alles een gevestigde opinie te hebben. Natuurlijk zonder ik weder de dagbladen uit, daar deze nu eenmaal gecondemneerd zijn over alles terstond een gevestigde opinie te bezitten.[1)]

Het eerste bezwaar, het bezwaar a priori, is dit: dat de bedoelde psychische kracht zou strijden met de natuurwetten. Nu, dit is zonder twijfel ongeldig. In het psychische leven, in de verschijnselen der psychologie kan nauwelijks van wetten sprake zijn. Daarin is alles nog duister en onbepaald. En wanneer iets ons ongewoon voorkomt en schijnt te strijden tegen onze voorstellingen, spreken wij van ‘strijdig met de natuurwetten’ alsof wij van de natuur niets meer te leeren hadden. Wat heette niet al tegen natuurwetten te strijden! De rondheid der aarde, het galvanisme. - Heeft ook niet het dierlijk magnetisme honderd jaar tegen de natuurwetten gestreden? - en zijn er nu niet nog duizenden die hetzelfde van de psycho-graphie zullen beweren? Waarlijk, de lessen der geschiedenis moesten ons met die uitspraak wat zuiniger doen zijn, waar het niet zuiver mathematische waarheden betreft.

En dan is het een oorzaak van sterk vooroordeel, dat deze krachten bestudeerd en geëxploiteerd worden door een menigte dwepers en fanatisten, dat er een secte door is ontstaan,

1) Ik heb dan ook zeer spoedig de klacht vernomen dat ik geen gedecideerde opinie had gegeven. Ziehier dan een positieve meening: ‘Er moet onderzocht worden.’

dat zij voedsel hebben gegeven aan een ontzachelijke intellectueele zwendelarij, die eerlijke menschen tot dwaasheid en verstandsverbijstering en bedriegers tot rijkdom en aanzien heeft gebracht.

Dit is alles waar en treurig, maar bewijst het iets tegen de realiteit of de wetenschappelijke waarde der oorspronkelijke verschijnselen? Is niet de prachtige wetenschap der astronomie ontstaan uit de sterrewichelarij, is de chemie niet het wijze kind van de dwaze goudmakerskunst, is de heelkunde niet het eerst beoefend door barbiers en kermisklanten, en begint het tot kwakzalverij ontaarde magnetisme niet thans een erkende en wel-bestudeerde tak van wetenschap te worden? Zou het goud geen waarde hebben, omdat het 't eerst door een kind is gevonden?

Ook dit argument kan ik niet laten gelden.

Maar nu komt het hoofd-bezwaar en de grootste moeielijkheid.

Bij al deze physische verschijnselen is het ontzachlijk moeielijk bedrog uit te sluiten. Het wemelt in deze van bedriegers en weinigen hielden zich met het onderzoek over deze zaken bezig zonder met bedrog kennis te maken.

Dat komt omdat deze verschijnselen, - ik blijf nu in mijn betoog steeds hun realiteit aannemen,- tot een broodwinning gemaakt worden door de zeldzame personen die ze kunnen vertoonen. Er zijn zoogenaamd professioneele mediums, menschen die van hun bizonder vermogen partij trekken, om door het geven van séances voor geld een bestaan te vinden. Hierdoor wordt de aanleiding tot bedrog zeer groot. Gesteld al dat een persoon de bedoelde buitengewone krachten bezit, zoo zal hij toch, wanneer hij bespeurt dat deze krachten hem een enkele maal in den steek laten, zijn broodwinning niet willen verliezen en zijn toevlucht nemen tot bedrog. Hij moet nu eenmaal voor medium dienen op bepaalde oogenblikken, voor een bepaalde som, - lukken de proeven niet, dan loopt zijn reputatie gevaar en zijn de aanwezigen ontevreden. Hij helpt dan een handje door instrumenten of goocheltoeren.

Dit gebeurt zonder twijfel door bijna alle professioneele mediums, maar ik kan niet erkennen dat hun bedrog, al gebeurt het nog zoo vaak, een afdoend argument is voor de stelling dat zij *altijd* bedriegen.

Het beweren der tegenstanders, dat alle séances door alle mediums onveranderlijk bedrog zijn, en dat de geheele spiritistische beweging letterlijk is uitgedacht door goochelaars, die op 't denkbeeld kwamen te kloppen, meubels te bewegen, op leien te schrijven, - alleen om hierdoor de menschen in den waan te brengen, dat er geesten waren en zoodoende geld te verdienen, - dit beweren, zeg ik, komt mij volstrekt niet waarschijnlijker voor dan het andere, dat er enkele personen zijn, wier buitengewone eigenschappen door dweepzieke menschen werden geëxploiteerd en die, om aan het verlangen der dweepers te voldoen, hun verrichtingen met behulp van bedriegelijke middelen nu en dan aanvulden en opsierden.

En voortdurend vergeten de menschen het eenvoudige juridische beginsel, dat een mensch die twintig maal gelogen heeft, daarom wel eenmaal de waarheid kan gesproken hebben. Dat honderd ontmaskerde mediums niet bewijzen dat er geen eerlijke mediums zijn. Dat honderd negatieve uitkomsten niet opwegen tegen één positieve. Al was er in de gansche literatuur maar één proef bekend van één medium, waarvan het bedriegelijke niet kon worden aangetoond, dan zou ik die proef niet mogen loochenen en voor bedrog verklaren.

En men zegt dat alle verrichtingen der mediums door goochelaars kunnen worden nagedaan. Ongetwijfeld gaat de behendigheid van goochelaars soms onze bevatting te boven. En eer wij de grenzen der menschelijke behendigheid hebben vastgesteld, moeten wij niet naar andere verklaringen zoeken.

Maar ik verzoek u weder u in de plaats van een onpartijdig rechter te denken. Iemand komt tot u en zegt: ‘ik kan dit en dat bewegen zonder mijn handen te gebruiken onder die bepaalde voorwaarden.’ De persoon is eerlijk en doet wat hij belooft. Nu komt een ander en zegt; onder dezelfde voorwaarden kan ik dat voorwerp ook bewegen *met*

mijn handen. Is dat dan een bewijs dat de eerste persoon gelogen heeft?

Het is nu de zware en moeielijke taak geweest voor de onderzoekers om de voorwaarden zoo te stellen dat vingervlugheld was uitgesloten en toch aan de eischen van het medium was voldaan.

Want dat het medium, ook al is hij eerlijk, recht heeft bepaalde voorwaarden te eischen kan niemand ontkennen. Het is een algemeene en zeer onwijsgeerige opmerking dat als er zulke krachten waren, dat ze dan ook wel altijd, en voor iedereen, en in 't volle licht konden getoond worden. Wie zoo praat, stelt de natuur de wet, in plaats van haar te onderzoeken. Het is zeker heel jammer, dat juist die voorwaarden de mogelijkheid van bedrog grooter en het onderzoek moeielijker maken. Maar dat zijn wij nu eenmaal gewoon, dat de natuur het ons niet makkelijk maakt.

En bovendien, voor wie kennis heeft der nieuwere psychologie, schijnen deze door de mediums gestelde voorwaarden volstrekt niet zoo verdacht als voor den oppervlakkigen toeschouwer. De psycholoog weet welk een subtiel werktuig de menschelijke ziel is, hij weet wat suggesties en auto-suggestiss zijn, en vindt deze terug in de door het medium gestelde voorwaarden.

En dan, - dit is wel de voornaamste weerlegging van het bezwaar, - *als men zich maar moeite genoeg geeft*, dan vervallen die verdachte voorwaarden. Als men de onderzoekingen niet eens of tweemaal maar honderd en meer malen herhaalt, dan is er noch duisternis noch dispositie van het medium noodig, - dan gebeuren de dingen in 't volle licht en onder conditiën die alle gedachte aan bedrog uitsluiten.

Zoo wordt ons medegedeeld door Crookes, en nog niemand, voor zoover ik weet, nog niemand heeft deze mededeeling gelogenstraft.

Maar, zal men vragen, er zijn toch onderzoekers genoeg, wien het noch aan ijver, noch aan geduld ontbreekt, hoe komt het dan dat zulk een gewichtige zaak noch nimmer afdoende is uitgemaakt? Als er toch werkelijk *iets* van deze

dingen waar was, dan zou dit toch door de vereenigde inspanning van zooveel eerlijke en bekwame mannen, als de officieele wetenschap er bezit, wel aan 't licht zijn gebracht en boven allen twijfel gesteld.

Vooreerst antwoord ik hierop, dat ook van het dierlijk magnetisme, een even belangrijke zaak, iets waar was, en dat toch een eeuw lang alle geleerden bij elkaar dit niet aan 't licht hebben gebracht, hoewel zij er herhaaldelijk en dringend toe zijn aangemaand.

Tot nog toe brengt ieder geleerde zijn wetenschappelijken naam feitelijk in gevaar, wanneer hij zich met deze dingen bemoeit. Om het spiritisme te onderzoeken moet men niet alleen een goede maag hebben die veel onzin kan verduwen, maar ook een harde huid.

In dit onderzoek toch meent iedereen een woordje mee te kunnen spreken en veel heftiger nog dan door zijn collega's wordt de onderzoeker aangevallen door publiek en dagbladen. En deze laatste aanvallen zijn natuurlijk grover en hatelijker omdat zij meer op vage gemoedsbeweging dan op kennis berusten. Want een journalist moet nu eenmaal iederen dag over alles weten te schrijven en schrijft daardoor wel eens over dingen waarvan hij eigenlijk nooit kaas heeft gegeten.

Heeft niet onlangs iemand in een onzer dagbladen de onbeschaamdheid gehad Crookes een oud wijf te noemen?

Zie! nu mag men zich als man van wetenschap nog zoover boven 't oordeel der menigte verheven achten, - een oud wijf genoemd te worden in een courant, dat lacht zelfs den onafhankelijksten onzer geleerden niet toe.

En dan zijn de moeielijkheden bij dit onderzoek van zeer bizonderen aard, en het kan niet met succes verricht worden door hem wien een wijsgeerig inzicht, groote onpartijdigheid, en zielkundige kennis ontbreekt. Wundt heeft gezegd dat natuuronderzoekers niet voor dit werk deugen, omdat zij te goed van vertrouwen zijn. Hun instrumenten bedriegen niet, en waar het een zaak betreft zoo vol bedrog en arglist, deden zij beter het onderzoek aan kooplui, goochelaars of advocaten over te laten.

Toen Wundt dit schreef was de experimenteele psychologie nog nauwelijks geboren, en Wundt vergat in deze redeneering, dat de psycholoog óók een natuuronderzoeker is. En dat de zielkundige, die niet weet om te gaan met arglist en bedrog, die niet op deze eigenschappen der menschelijke ziel rekent, even weinig voor zijn vak zou deugen als een natuurkundige, die niet op de afwijkingen en constructie-fouten van zijn boussoles, kijkers en uurwerken rekende.

Op 't oogenblik wordt het onderzoek bijna uitsluitend ter harte genomen door experimenteel-psychologen. En de besten onder hen, onder anderen Fred. Myers te Londen, Pierre Janet te Hâvre, Charles Richet te Parijs, en de hoogleeraar Yung te Genève hebben zich nu kort geleden, ondanks het strengste scepticisme, op het standpunt geplaatst dat thans ook door mij in deze beschouwing is ingenomen.[1)]

Voor eenige maanden heb ik persoonlijk kennis gemaakt met de moeielijkheden van zulk een onderzoek, en ik heb begrepen hoe weinig afdoende de resultaten daarvan voorloopig moeten wezen.

Een der personen die in de literatuur vermeld zijn als bezitters der psychische kracht, de bekende miss Fay, bezocht ons land en ik heb mijn best gedaan, deze gelegenheid niet voorbij te laten gaan. Met veel belangeloosheid en welwillendheid ben ik daarin door verschillende geleerden bijgestaan, maar de groote kosten, en de haast van miss Fay zelve, die vreesde de gelegenheid tot geldverdienen te verliezen, dwongen mij alles op één enkele gelegenheid te laten aankomen. Dit reeds maakte de voorwaarden tot onderzoek niet wat zij moesten zijn. Niettemin liet miss Fay zich overhalen.

Slechts één der velen die over deze séance geschreven hebben[2)] is zoo menschkundig geweest op te merken dat het mensch gek moest zijn geweest zich te laten overhalen

1) Zie ‘Hypnotisme en Spiritisme’ par E. Yung Genève 1890. (Conférences publiques prononcées dans Paula de l'Université de Genève.)
2) Het eenige juiste en volledige verslag van deze séance is gepubliceerd in de Wetenschappelijke Bladen van Januari 1890 door Dr. Ch.M. van Deventer.

tot iets, waarvan zij, als zij oneerlijk was, zeker wist dat het zou mislukken. Zij wist dat een negatieve uitkomst haar kwaad zou doen, op haar eigen verzoek waren dagbladreporters uitgenoodigd, zij wist dat de inrichting der proeven geen bedrog zou toelaten, en zij nam aan!

Als ik niet reeds door herhaalde bezoeken en gesprekken zeer neigde tot de meening, dat miss Fay, wel geldzuchtig, maar niettemin in haar verzekeringen eerlijk was - dan zou dit feit mij daartoe gebracht hebben.

Ik heb miss Fay persoonlijk geobserveerd, met het wantrouwen en het scepticisme, waarmede men iemand die zulke vreemde dingen zegt, moest observeeren, maar ik kan *niet* volgens mijn geweten verklaren dat ik haar voor een bedriegster houd. Het is zeer wel mogelijk dat zij, om haar broodwinning te verzekeren, nu en dan haar toevlucht zou nemen tot een kunstgreep, als zij er kans toe zag. Maar na veel uitvragen, kan ik op menschkundige gronden niet volhouden dat zij liegt.

Ik heb haar leeren kennen als een nerveus, niet zeer verstandelijk ontwikkeld, uiterst goedhartig persoontje, die met naïviteit spreekt over haar levensdoel, nl. dollars, diamanten en de opvoeding van haar zoon, maar die door haar herhaald optreden in 't publiek een zekere gemakkelijkheid en schijnbare brutaliteit vertoont. Zij gelooft niet bepaald aan geesten, wel aan psychische kracht, maar praat soms met spiritisten mee, om deze te believen. Zij weet eigenlijk niet recht wat zij van haar toeren denken moet, en breekt er zich het hoofd niet mede, - zij weet wel te vertellen *hoe* zij ze verricht, door namelijk met alle wilsinspanning te denken: ‘ik *wil* dien spijker inslaan!’ en zoo voort,

Ook buiten haar wil overkomen haar naar haar zeggen zonderlinge dingen. Uit de gesprekken met haar man, buiten mij om, die ik natuurlijk met de meest indiscrete aandacht afluisterde bespeurde ik dat zij aan magnetisme gelooft en zich vóór haar toeren soms door haar man laat magnetiseeren.

Haar identiteit met de miss Fay waarover Crookes geschreven heeft, was uit brieven en gesprekken gemakkelijk

op te maken. Zij vergistte zich in geen detail, en geen enkel woord gaf mij reden tot argwaan,

Het houden van de proef-séance werd haar door haar man sterk afgeraden, die voor mislukking vreesde. Zij zelve dreef het door, om mij te believen.

Ik verzeker u, dat wanneer dit alles een comediespel geweest is, ik dit haast voor een even groot wonder zou houden als het bestaan van een psychische kracht. En een persoon, die zoo slim was in het huichelen, en zoo oliedom zich liet leiden tot een regelrecht en onaangenaam échec, zou werkelijk een allermerkwaardigst psychologisch monster moeten heeten.

En dat de negatieve uitkomst der proef-séance een positief bewijs zou zijn voor haar bedrog, moet ik ten stelligste ontkennen.

Voor mij is het integendeel, na deze séance, eerst recht duidelijk geworden, hoe dergelijke zaken zoo lang kunnen bestaan, zonder afdoende onderzocht te worden.

Met den meesten nadruk begon ik toch vooraf de toeschouwers te herinneren, dat de voorwaarden zeer ongunstig waren, dat Crookes maanden achtereen het onderzoek had voortgezet, dat wij genoodzaakt waren alles op één avond te zetten. Dat dus een negatieve uitkomst te verwachten was. Dat een negatieve uitkomst *niets* zou bewijzen, maar onder deze gegevens, een positieve *alles*. Maar al had ik dit niet eens maar honderdmaal gezegd, het zou niet geholpen hebben. Men oordeelt in zulke zaken nagenoeg nimmer naar recht en rede, men oordeelt naar impressie.

Ik heb nu ondervonden hoe uiterst scherpzinnige en geleerde mannen, door vooroordeel verblind, de meest onlogische en onwijsgeerige opmerkingen maakten. Zoo zeide een der aanwezige geleerden, toen miss Fay verzocht de voorwerpen wat dichterbij te plaatsen: ‘Maar als het een bizondere kracht is, dan komt het ook op een paar meter verder niet aan!’ - Aldus de wet voorschrijvende aan een verschijnsel, waarmede hij voor 't eerst van zijn leven kennis zou maken.

Een ander geleerde vroeg mij: ‘Maar wat verwachtte u dan eigenlijk?’ - en toen ik zeide wat Crookes had waargenomen, antwoordde hij: ‘Maar, mijnheer! dat is onmogelijk!!’ - aldus de absolute wetenschap usurpeerend van al wat er in de wereld mogelijk is of niet.

Zoolang dergelijke tekortkomingen in wijsgeerig denken, ontstaan door het langdurig zich verdiepen in de bestaande wetenschappelijke systemen, het inroesten in hypothesen bij de kundigsten onder ons blijft bestaan, kan van een verder onderzoek niet veel komen.

Het zijn alleen de nieuwste psychologische ervaringen die den geest van sommigen leniger hebben gemaakt.

Het is een door Richet met veel juistheid omschreven feit, dat er tot het aannemen van een vreemd en ongewoon verschijnsel nog iets meer noodig is dan de enkele observatie en het gezond verstand, ook al wordt het bestaan er van door observatie en gezond verstand zoo positief mogelijk bewezen. Er is bovendien nog noodig wat Richet noemt ‘l'habitude intellectuelle’. Wij moeten het feit niet alleen kennen, niet alleen observeeren, wij moeten er ook nog aan gewoon zijn.

Bij de studie van het hypnotisme is de diepzinnige waarheid van deze opmerking mij zeer duidelijk gebleken. Een geleerde kan over suggestie zooveel weten als maar mogelijk is, - hij kan er alles over gelezen hebben, het recht begrip dezer tot nu vreemde zaak zal hij niet krijgen, eer hij ze zelf geobserveerd en herhaaldelijk geobserveerd heeft. Dit is een eigenaardig gebrek van ons denkvermogen, dat niemand geheel mist.

Een feit wordt niet door ons geloofd, niet door ons opgenomen in onze voorstellingen, wanneer het niet door een reeks van waarnemingen, als door zoovele hamerslagen, een blijvende impressie heeft gemaakt. Als wij iets ongewoons gezien hebben, zijn wij op 't oogenblik verbaasd, maar een half uur later beginnen wij reeds te twijfelen en na een jaar gelooven wij dat wij ons wel vergist zullen hebben, tenzij nieuwe indrukken dien eersten versterken.

De enkele dingen, die miss Fay liet zien, zelfs op die mis-

lukte proef-séance, versterkten bij elken keer, dat men ze waarnam, de impressie van hun realiteit. Terwijl, zooals Hellenbach terecht opmerkt, de toeren van een goochelaar wanneer men ze vele keeren observeert, zeer spoedig door een scherp toeschouwer, die de trucs der goochelaars kent, doorzien worden.

Vele verklaringen zijn ons door goochelaars verschaft. Maar deze konden slechts een oppervlakkig toeschouwer bevredigen. Want wie deze trucs kende, liep er den volgenden keer niet in. Miss Fay echter nam elk voorstel tot betere contrôle aan. Zij heeft niets anders beweerd dan dat zij onder bepaalde conditie haar handen niet noodig had, om iets in haar nabijheid te bewegen. Zij heeft alles geaccepteerd wat dit bewijzen kon, en - men mag haar gelooven of niet - zij is niet gelogenstraft. Ook in de proef-séance heeft zij het vermogen getoond. En dat dit niet zóó duidelijk gebeurde, dat er geen twijfel overbleef, ja, dat zij zelfs onder verdenking kwam, toen er langen tijd niets voorviel, door een kunstgreep meegeholpen te hebben - mag niet genoeg zijn, haar, en met haar zooveel ernstige mannen, van 't begin tot het eind voor bedriegers en dus te verklaren.[1)]

Als zij zoo geslepen was, waarom deed ze dan zóó dom, als zij zóó behendig was, waarom deed ze dan op dien avond zóó onhandig en waarom goochelde zij dan niet, toen haar de gelegenheid werd gegeven?

Al haar woorden en gedragingen passen met de voorstelling die Crookes reeds twintig jaar geleden van haar gaf. Zijne opinie omtrent haar, door tusschenkomst van een der hoogleeraren, vakgenoot van hem, per telegraaf gevraagd, was

1) In de Haarl. Courant werd opgemerkt dat, zoolang ik niet aangaf, welk bewijs voor haar kwade trouw ik afdoende zou noemen, niemand reden zou vinden zich op mijn standpunt te stellen. Nu, het is uit mijn betoog duidelijk dat ik een volledige herhaling, o n d e r g e h e e l g e l i j k e v o o r w a a r d e n, van Crookes' onderzoek alleen afdoende zou noemen. Dan alleen heeft men, naar wetenschappelijke regelen, recht zijn uitkomsten te betwijfelen. Zulk een herhaling, m e t n e g a t i e f r e s u l t a a t, is mij niet bekend.

onveranderd. Van behendigheid in goocheltoeren van anderen aard gaf zij nimmer eenig blijk, - op haar bizondere kracht laat zij zich niets voorstaan, als zij vreest dat het publiek er lastig door worden zal, ontkent ze haar. Wat zou dit dan voor een zonderlinge rol zijn, somtijds tot haar schade en gevaar, zooveel jaren nutteloos volgehouden?

Zooals ik zeg, ik ontken het niet, maar zou het grooter wonder noemen dan het bestaan eener psychische kracht.

Maar het publiek heeft gejuicht, - het geloof was behouden, - miss Fay was ontmaskerd.

Onlangs werd door een schrijver beweerd dat alle mediums reeds ontmaskerd waren. Zoo ook het medium waarmede Crookes experimenteerde. Ik ken die ontmaskering. Het was een séance met Home in Petersburg, waarbij onder ongunstige voorwaarden eenvoudig *niets* gebeurde. En nu weet ik, na mijn eigen ervaring, wat ik van vele dier zoogenaamde ontmaskeringen te denken heb.

De raadselachtige dingen in de wereld worden precies behandeld als de scheuren van het IJ-viaduct. De publieke opinie loopt met een grooten cement bak en plakt er gauw wat over heen. Zoo zult ge u het geval herinneren van een kind in Amsterdam, dat klopgeluiden deed hooren, kloppen en harde slagen, zoodat het de buurt in opschudding bracht. De politie kwam er bij, de muur werd opengebroken. Eindelijk werd verklaard, dat het kind het gedaan had voor de aardigheid - en de zaak was opgehelderd, het relletje was gesust.

Welnu, ik heb die zaak persoonlijk onderzocht, omdat ik de familie kende en meer dergelijke gevallen had gelezen. De zoogenoemde verklaring is alleen verzonnen om de buurt gerust te stellen. Er is nooit een voldoende verklaring gevonden. En dit geval zal 't eenigste niet zijn.

Maar de menschen willen niet erkennen dat zij iets ook wel n i e t kunnen begrijpen. Zij zijn er zoo bang voor, zij noemen het griezelig. Hebben wij dan zoo'n kwaad geweten, dat wij bang zijn voor het onbekende? Gauw moet het weggestopt. Een socialisten-wet tegen het onverklaarbare.

Er zijn geen scheuren in het viaduct, het solide gebouw onzer wereldbeschouwing! Weg met wie het zeggen durft! Sliep hem uit, hij is een oud wijf. En maar flink overal bijgepleisterd.

En dan wordt er iemand een ernstig verwijt van gemaakt dat hij neiging heeft tot het mystieke. Dagelijksch verkondigt mij iemand dat hij een nuchter mensch is, met een gebaar van ‘zoo'n kerel ben i k nu!’ Hij vindt dat nuchterheid, ook als men niet van dronkaards spreekt, een der meest loffelijke eigenschappen van den mensch is.

Zoo iemand bedoelt daarmee, dat een nuchter mensch, die dus een dor gemoed heeft, geen last zal hebben van zijn gemoedsbewegingen, en dat dus zijn verstandelijk oordeel daarom beter te vertrouwen zal zijn. Want het is waar, dat een al te onbeheerd gemoedsleven niet voordeelig is voor de helderheid des verstands.

Maar nu te doen, alsof het een deugd, een eer ware, nuchter te zijn en droog, - dit is alsof men zich beroemde op 't gemis van zijn beide beenen, daar menschen met beenen zoo vaak in 't water loopen.

Ik erken dat een geleerde, die zijn verstand laat influenceeren door zijn gemoed, niet deugt als wetenschappelijk man. Maar men kan een rijk gemoed hebben en een helder verstand, zonder dat deze elkaar in den weg zitten. En ik zeg dat een wetenschappelijk man die zijn gemoedsleven laat uitdrogen ter wille van zijn verstand niet deugt als mensch, en die vergeet dat al zijn kennis betrekkelijk is en in eersten aanleg berust op zijn gemoed, niet deugt als wijsgeer.

Hoe is het mogelijk dat men de dwaasheid begaat met zekere verwijtende minachting te spreken van mysticisme. Verbeeldt men zich dat er iets *niet* mystiek is in de wereld? Dit is als een man die nooit omhoog heeft gekeken en met minachting spreekt van die malle menschen, die aan sterren gelooven.

Alles is mystiek, van het begin tot het eind, van de diatomeeën tot den Melkweg. Is het groeïen van een boom,

het leven van een mensch niet mystiek? Ja! is er iets mystieker denkbaar, dan het eenvoudig feit dat een plank uit milliarden atomen bestaat, onderling relatief zoover van elkander als de sterren, en allen in voortdurende beweging - en dat die atomen, die elkaar niet raken en op niets rusten, een mensch kunnen dragen?[1)]

Niets is mystieker dan iets anders. Wij kennen dingen goed of wij kennen dingen weinig, - maar de aard der dingen is er niet anders om. En zeker is het dat de dingen die wij kennen, oneindig gering zijn in vergelijking van hetgeen wij niet kennen.

Zoo laat dan hij, die het Heelal voor een gezellig welverlicht kamertje houdt waar hij midden in zit, alle hoekjes en gaatjes kennend, mij van mysticisme beschuldigen. Ik zal mij, ondanks hem en zijn verwijt, het recht voorbehouden nu en dan eens uit te kijken in dien grooten schemernacht die den kleinen lichtkring onzer begrippen omgeeft.

1) Opmerking van Flammarion.

Verzen,[1] door Herman Gorter.

I.

De lente - ik sta midden in haar -
o daar komt ze, daar, daar,
daar vliegt ze op me aan, ze zoent me
ze zoent me, ze zoent me en ze noemt me
haar zoete ademen woord voor woord -
o en daar vliegt ze voort
de honnige, fladderende lente
naar de verte, daar naar de horizonnerige tenten,
de zilveren, zilvervoetige, zilverhandige lente
de zonnige lente.
Kijk nu ze strooit den zomer rond
die vliegt om haar rond
uit haar mond,
rond haar boezem, haar gladde rug, haar beenen
zoo donslicht-omschenen,

1) Evenals vroegere in den N.G. geplaatste gedichten (zie N.G. Aug. 1889 pag. 424, 425; 1 Oct. 1889, pag. 124-126; Febr. 1890, pag. 389-393), behooren deze verzen in een nieuwen bundel die binnenkort bij W. Versluys zal verschijnen.

ze gaat langs de horizonnen
maar aldoor omme,
ze heeft toch zoo veel, ze kan geven
wel, zie het lichte sneven
van al dat kwijnende levende stervende opflikkerend licht,
en daar midde' in haar gezicht,
zie je het wel, zie je het wel,
hoe licht hoe wit hoe goud hoe schel,
hoe kunnen we 't toch verdragen
van ochtend tot avonddage,
kom weer, kom bij mij weer
gij mijn lieve, mijn lieve, lieve, lieve oogenbegeer.
O ze valt op mijn borst
haar mond midde' in de dorst
van mijn mond, haar roode zachte weeke punttong,
't is of ze heelemaal in me drong.

II.

De lamp schijnt, de kamer is open -
buiten hoor ik de wind loopen:
De bladen, de flappende bladen,
de flaplentebladen - de flapnachtbladen,
ze zijn groen en ze zijn zwart en slap -
hun natte lippen, 't slap handegeklap,
hoor 't opwaaien, 't alle-weggaan,
daar komen ze weer aan -
het schermutsel in 't donker van zachte wapenen,
het aan elkaar klapperen,
hoor ze in de verte aangaan,
de nacht is heel open gegaan
als sluizen -
langs mijn hand koel gezoen en gestrook
het licht schijnt als in rook,
't is als om slapen te gaan -
in 't schijnlicht, die vlijblaan, 't òpgaan, 't neergaan.

III.

Zachtlichte lentenen
mogen nu wentelen
aanwentelen,
hooglichte luchten
wolkenlicht luchten,
de lentenen -
Groote lenten met zonlichtboezems
in fonkellichte vèr vallende blouses
waar hoofden zacht in liggen,
donzig en ver als wolkenen,
de grijze stil-sneeuwige
die in wintermiddagen liggen.
Dàn oogen lichtgrijzig spelen,
open, waarin de vele
doorschijn-licht gedachten vervelen
zich - den ganschen goudgelen
lichtlichten lentenádag -
terwijl de luchten verspelen
heel vèr verre windkrakeelen
zoetzomerig in een lach.
De lippen hangen dan stil,
de handen een weinig kil,
het lichaam in lucht, de rille -
in eens om het uit te gillen.

IV.

Blinkend licht splinterde fijn,
uìtstortte ik in den schijn,
het straalde over mijn oogen, het stroomde langs mijn lippen,
het viel over mijn gebogen armen en handen - mijn tippen
van mijn vingeren striemden zijn teere geweven lichthuid,
mijn hooge beenen riemden het spiklend spatzilver er uit -
en toen was ik in de dage
waar hàre zoetstroomige bedden lagen,
hare, de jonge gezwollen bloedige bloemige roode lent',
tot me gewend.
Ze ging zoo dansend, zoo armen zwaar heffend lichtend voorbij,
haar stroomende rug, een glijbaan van licht, haar lichtvolle zy,
het ronde hoofd daar van boven,
de omhoog zolende voet -
de vingers zooals lovers
die zénuwig dè wind trillen doet -
en daar kwam ze ook weer aan,
de lucht van zich duwend, over de aarde, luchtbelaan,
in het zware daglicht met haar eigen lachlicht,
ademend zwaar alsof ze zong, omdat het haar lippen hóógvol drong,
en de teedergevelde borsten omhoog
waarlangs het licht langzaam vloog
omdat zìj het was - omdat zìj zìj was -
het roode langzame lichte witte met een beetje goude licht,
en over haar wang en gezicht
gleed het neder omlaag, langzaam en juist daarom traag,
en ze kwam zoo dicht bij me
en ze neerlei me
haar teedere volle borst tegen mijn lip

een oogenblik, want een tip
was ook al veel te veel voor mij
en ze streelde ook over mij
haar groote omhoog geheven zware maar mij lichte hand
en ze legde aan mij
heel het uitgestrekte bloeiende bloem-beddige land
van haar fonkelend gazzend, zonnend, koren-vlammend lijf
en ik hield me stijf
om niet te vallen, want ik voelde de duizendtallen
van groote bloeddruppels opspringen als een regen in mij -
maar als een plassende stralende regen in Mei
voelde ik toen het licht van haar oogen
door de glimlichte glanzende drooge
luchten over me heen -
't werd stiller om me heen,
ik zag haar gaan, lichtspreidend als een rad van vuur,
verder en verder, zwijmen in dag, overal gelijk vuur, -
omhoog was ze en omlaag,
nu was het overal dag,
boven, beneden - vurig tevreden -
en ik stond alleen met mijn lach.

V.

De lente komt van ver, ik hoor hem komen
en de boomen hooren, de hooge trilboomen
en de hooge luchten, de hemelluchten,
de tintellichtluchten, de blauwenwitluchten,
trilluchten.
O ik hoor haar komen,
o ik voel haar komen
en ik ben zoo bang
want dit is het sidderend verlang
dat nu gaat breken -
o de lente komt, ik hoor hem komen,
hoor de lichtgolven breken
rondom, rondom mijn hoofd,
ik heb het wel altijd geloofd,
nu is hij gekomen.
Goud is het in de lucht als goude heiligen,
in labberlichtkleeden, de zeilige
die nu de aarde bevaren, bezeilen,
over de luchte meeren
met het zachtgladde kleed scheeren
en blijven wijlen,
en komen keeren,
het zachte hoog luchtkleed tillende zeilen
ze heene en weer wiegelende
en blikken zich spiegelend
in de blauwe verwarmde waterevlakken.
O hoor je haar komen
met je zachte warme vingeren
hoog trillende in de bloeme-
luchten die rondom klingelen -

met je vlottend haare
met het licht gebaren
van je blauwe vervliedende oogen
in het allerhoog hooge
het hoogheilige luchtige goudluchtere licht?
hoor je 'm komen teederstillicht?
Laten we nu lachen
lachen lachen lachen
in zijn gezicht dat daar dagen
dagen doet in den dag,
laten we tranen weenen,
weenen weenen weenen,
hij weent ook over ons henen
in zijn sneeuwglinsterdag.
Lentelicht is nu gekomen,
eindelijk is het gekomen,
o laten we toch lachen
lachen zoo licht als dagen,
want hij is er, hij is,
en gij onz' droefenis
val toch in tintellichttranen
als bleeke vallende manen
stil in de lichternis.
Wij voelen als twee
hooge, op stengel verhoogde lenterood-bloemen
midden in de lichtzee -
de lente is gekomen.

De Opleiding van Tooneelspelers, door F. van der Goes.

I.

Als gij verzen zegt moet gij nooit den inhoud aan de hoorders duidelijk willen maken. Gij moet nooit aan den inhoud van verzen denken en nooit aan de menschen die naar u luisteren. Gij moet er u volstrekt niet om bekommeren of zij u begrijpen. Wat gij doen moet is alleen op den vorm van de verzen letten en den vorm alleen moet gij laten hooren. De verdeeling van de klanken, of wat men den rhythmus noemt, en het geluid van de klanken. Dat is waar gij mede te maken hebt, dat is het eenige waarmeê gij hebt te maken. Ik spreek nu gemakshalve van den vorm, om u duidelijk te maken wat ik bedoel. In rhythmus en geluid zit de geheele inhoud, zoodat men eigenlijk niet van een afzonderlijken vorm kan spreken. Vorm en inhoud van een gedicht zijn geen twee werkelijk bestaande en van elkander afgescheiden dingen; alleen kan men van inhoud en van vorm spreken in het abstracte. Een gestorven kat - is dat de inhoud van een schilderij? - neen, de inhoud is wat de schilder gevoeld heeft toen hij zijn overleden kameraad zag liggen, en hij schildert hem zooals hij hem zag toen hij

dat voelde; elke verandering in lijnen of kleuren zou een verandering in het gezicht, de visie, van den schilder beduiden, en, omdat het gevoel opgewekt is door de visie, zou er ook een verandering van het sentiment uit ontstaan. De inhoud van een schilderij is het geheel van het sentiment van den schilder, zijn bepaalde aandoening van een bepaald tafereel. Nu kunt gij wel, voor het gemak en om de conversatie aan den gang te brengen, zeggen, dit of dat is het onderwerp van de schilderij, of de inhoud, maar dan moet gij nooit vergeten dat gij over iets zeer vaags spreekt, iets dat niet bestaat, en gij moogt vooral niet doen wat bijna alle beöordeelaars in hunne onwetendheid doen, namelijk over den inhoud of het onderwerp, lange kritische redeneeringen houden. Elk woord over den inhoud, als iets aparts, is te veel; heel even kan men ze scheiden, vorm en inhoud, men kan deze begrippen niet langer hanteeren dan teere vogels of vlinders die sterven als ze niet vrij zijn, het is de vernieling van een kunstwerk als een ruwe pummel u vorm en inhoud in zijn linker en in zijn rechter hand voórhoudt, om ze u goed te laten zien; hij kon even goed u een duif vertoonen en hem het hoofd van het lijf trekken voor de duidelijkheid. Dit geldt natuurlijk alleen voor goede schilderijen, van slechte niet, en, hoe slechter zij zijn, hoe vaster de begrippen inhoud en vorm worden. Zij kunnen met steeds minder gevaar van elkander worden gescheiden. Het artistieke geheel lijdt er niet onder, omdat het artistiek geheel haast geen gevoel en zeer weinig leven heeft. Zoo kan men van lage diersoorten groote stukken afsnijden die weêr aangroeien, of ledematen en belangrijke organen, zonder schade; maar menschen kunnen geen vinger missen zonder nadeel en verlies. En er zijn bij de allereerste typen van schilderijen, gevallen waarin vorm en inhoud een werkelijk apart bestaan hebben; bij die cents-prenten waar de dotten rood die op de gezichten en de smeeren groen die op de lijven van de menschen thuis hooren, somtijds naast de lichamen terecht komen, of in den hoek van het papier. Dit is een uiterste van conventioneele behandeling en geringe

techniek. Hoe hooger nu de kunstwaarde, hoe vaster de samenhang tusschen onderwerp en behandeling. Die middelmatige stukken, die zoowat geteekend en geverfd zijn zooals iedereen verft en teekent, met een inhoud, aan de hand gedaan of gekozen, toevallig, niet direct uit het hart van den artist gekomen, en dan uitgevoerd met de gewone vegen en halen, ja, daarbij kan men nog met eenig recht onderscheiden een vorm en een inhoud; die leven elk voor zich, als menschen die naast elkaar voortloopen maar los van elkander en met een geheel verschillende beweging. Hier is een veldslag, een schipbreuk, een optocht, omdat men eens een optocht, een schipbreuk, een veldslag heeft willen schilderen, niet omdat men zijne eigene en sterke visie van zoo iets bijzonders heeft willen maken. Wat er dan voor den dag komt is een gevecht of een processie met de conventioneele grootheid en ergheid, en uitgevoerd door de handen en de oogen van een klein talent; zoo hier is een inhoud waarover te redeneeren valt, omdat hij bestaat buiten den vorm, het onderwerp is bedacht en vastgesteld, niet naar het bijzondere sentiment van den artist, maar met een zucht naar quasi-buitengewone sujetten, terwijl de vormen blijven de gewone trucs en procédés; de uitvoering is dus niet de expressie van de aandoening, omdat bij de keus van de stof geen aandoening te pas is gekomen. Op deze schilderijen en op de centsprenten staat Jan de Wasscher naast zijn groen buis en zijn rood gezicht, omdat het niet juist de hevige wil van den kunstenaar was, die hem wilde maken zóó als hij hem gezien had en niet anders, met een rood aangezicht en een groene kleedij.

Bij slechte gedichten wordt er een steeds grooter onderscheid tusschen vorm en inhoud, maar gij moet enkel goede nemen om te zeggen, waar de vorm de directe en eenig mogelijke uitdrukking is van hetgeen de dichter te zeggen had. Want, wat is bij slechte gedichten het geval? Die hebben een toevallig rhythmus, een keus, gedaan uit eenige bestaande soorten van maten, zoo goed mogelijk gepast aan het sujet; men zou kunnen zeggen, verzen op maat

vervaardigd zijn ze, zoo mechanisch, een bewerking hebben ze. De dichter heeft gezocht uit modellen van coupletten en strofen, uit stalen van jamben, dactylen, hexameters, annapesten en andere gereede soorten, die moeilijk zijn om te spellen zonder fout. Daar heeft hij dan zijn onderwerp ingewerkt, daaruit heeft hij een geschikten vorm gekozen voor zijn stof, hij heeft zijn gedachten gekleed in gewaden van rhythmus; gij ziet dat dit alle termen zijn van de critici van vroeger, die somtijds, ofschoon zij begraven zijn, nog komen spoken, omdat zij in hun leven zoo zwaar hebben gezondigd en nu niet kunnen rusten, maar, zelfs als geesten zoo geesteloos als toen zij leefden, voortgaan met zich te misdragen. Maar die oude beöordeelaars, waarvan eenigen nog leven ofschoon zij dood zijn, hadden toch op één punt gelijk, namelijk dat zij onderscheid maakten tusschen vorm en inhoud bij de poëten van hun tijd, omdat de dichters daar zelf onderscheid tusschen maakten en er in hunne verzen inderdaad onderscheid in was. Omdat de vorm niet onmiddelijk voortkwam uit het binnenste van den auteur, maar uit de winkel van de literatuur, paste de vorm nooit precies bij wat hij zeggen wilde, en bleef de herkomst uit het confectiemagazijn altijd duidelijk. De geleende en gekozen vormen werden vergeleken bij de beroemde voorbeelden, en als ze daarvan verschilden, werden ze niet goed bevonden. Zij wáren in dat geval ook meestal niet goed, want zij hadden de bedoeling van er op te gelijken en zij waren naar het model vervaardigd. Alleen is het verkeerd, dat die beöordeelaren van vroeger deze methode niet hebben afgeschaft sedert er eenige dichters met eigen vormen, die van den inhoud niet te scheiden zijn, zijn gekomen. De beöordeelaren zitten nog altijd met de oude meet-instrumenten in de hand en meenen dat het een fout is wanneer zij afwijkingen ontdekken. Zij althans moesten leeren meten met twee maten. Maar, om op het zeggen van de slechte gedichten terug te komen, *dit* gebeurt bij het reciet. Gij reciteert de verzen, het rhythmus bedoeld ik nu, als een dreun, min of meer samengesteld, maar meerendeels zeer eenvoudig. En dat kunt

gij niet anders, omdat het ook werkelijk een dreun is, niet de stem van een artist die spreekt, van een zanger die zingt, maar het galmen en neuriën van de beperkte registers van een draai-orgel, dat afloopt volgens een maten-reeks die er op gezet is en in beweging komt zoodra er een sleutel is verzet en de liereman begint te draaien. Gij gevoelt dat het niet fraai is een vers zoo voor te dreunen, en gij kunt toch den eentonigen gang en den regelmatigen val niet anders volgen met uw stem dan gij doet. Gij zoekt naar een middel, en gij maakt u meester van den inhoud. Gij meent dat dit u helpen zal om aan de sleur van de verzen te ontsnappen. Gij verlangt naar afwisseling, waar gij gelijk aan hebt, maar gij zoekt die bij den inhoud, terwijl de vorm u die moest geven. En nu gaat gij klemtonen leggen, gij breekt hier een regel in tweeën om de laatste helft bij den volgenden te doen, daar leest gij uit geheele strofen den rhythmus weg. Dit zijn alle pogingen om de gebrekkigheid van den vorm aan te vullen, om den eentonigen en zwakken rhythmus te verfraaien en te versterken.

De gevolgen van het toegeven aan deze neiging zijn betreurenswaardig. Deze neiging heeft de geheele Hollandsche manier van zeggen bedorven, en er schijnt voorloopig niet veel kans op herstel. Men heeft in één woord den vorm leeren verachten; men heeft de slechte gewoonte aangenomen van bij de gedichten vorm en inhoud te gaan scheiden; men heeft getracht dien inhoud aan de toehoorders duidelijk te maken. Het is en blijft een toppunt van bekwaamheid, wanneer men verzen kan zeggen zóo dat de menschen niet merken dat het verzen zijn.

II.

Onze acteurs zijn over het algemeen te prozaisch en te wijs. Zij maken niet genoeg werk van wat ik moet voortgaan den vorm te noemen. Hoor eens de goede, of zelfs de minder goede Fransche artisten. Zij leggen er zich duidelijk op toe, mooi en aangenaam te spreken, te praten ook in

gewone comédies, nog meer natuurlijk in stukken in verzen of hoog proza. Maar ook alledaagsche brokken conversatie zullen zij steeds zoo mooi mogelijk uitspreken. Zij hebben dan ook meestal proza of poezie dat de moeite waard is om goed gezegd te worden, en hunne goede auteurs hebben hen van begin af gewend den vorm te respecteeren. - Ik bedoel nu niet die zonderlinge accenten, die aangenomen dwaze manieren van uitspraak en stembuiging, die particuliere dictie welke alle tooneelvrienden kennen en die sommige grappemakers zoo aardig kunnen imiteeren - maar ook zonder deze aangeboren of aangeleerde leelijkheid te rekenen, is het in den regel geen genoegen onze acteurs te hooren spreken. Zij bedenken te weinig dat in de allereerste plaats alles wat zij doen, mooi behoort te wezen. Een gesproken volzin moet zoo welluidend zijn als een stukje gespeelde muziek; de stem is niet minder een instrument dan een viool, en evenmin als een violist zoo maar wat, op goed geluk, zijn strijkstok over de snaren haalt, maar precies weet en hoort hoe hij de nauwkeurige volgorde van het notenspel moet voortbrengen door de juiste trilling en zuivere aanzetting van gespannen pees en metaal, zoo moet een gesproken volzin niet toevallig of onverzorgd den mond van den spreker ontloopen, maar worden voortgebracht met de stiptheid en de welluidendheid van een besnaard instrument. Een gesprek van menschen op een tooneel moet juist zoo worden vernomen als de muziek van een orchest. De stemmen moeten elkaar afwisselen, ondersteunen, overnemen en herhalen als de geluiden van koper, hout en viool. De stemmen moeten eene overeenkomstige dictie voortbrengen; er moeten geen buitengewoon langzame en geen buitengewoon snelle in gesprek komen, het timbre ook - de klank die zich losmaakt van alle andere klanken en waarin alle afzonderlijke klanken zich oplossen - moet gelijksoortig zijn bij de stemmen die spreken. Niets gaat op het tooneel boven de noodzakelijkheid van mooi spelen, dit kan al het andere verhelpen, dit kan door niets vervangen worden. Mooi spreken is in het algemeen het goed zeggen van mooi proza of van

mooie verzen. Mooi spreken kan alleen iemand die hooren kan wat mooi geschreven is, en die de macht heeft om met zijn eigen stem te herhalen wat hij in zijn binnenste door den dichter heeft hooren zeggen.

En goede verzen zijn verzen waarin de dingen die gij te hooren of te zien krijgt, zoo zijn aangebracht en verzorgd, dat zij precies zijn wat de dichter verlangt dat gij zult zien en hooren. Een beeld dat anders is gemaakt, ook maar een weinig anders, of dat eenigszins anders is geplaatst, rijmen die anders klinken, maat die anders valt en stijgt, - dit beteekent alles een min of meer gewichtige wijziging in de bedoeling van den auteur. Er kunnen in zulke verzen geen toevalligheden zijn, niets kan onvolledig, verkeerd, twijfelachtig of nutteloos wezen. Als de verzen werkelijk goed zijn, verlaat u dan gerust geheel op wat wij gemakshalve den vorm zullen blijven noemen, laat u dragen op den rhythmus, zwaai over van den eenen regel op den anderen, zwevende aan de koorden van het rijm; luisteren is het eenige wat gij te doen hebt, en dan uitspreken wat gij hoort. Hoort gij de rijmen vol tegen elkander slaan, met een zwaren en rijken naklank, spreek ze dan uit, steeds met een helderen echo vergezellend het eerst-geboren geluid. Als de rijmen lichter zijn, een zedig samenruischen of een fijn getik van druppelen vallend water, behandel ze dan met kieschheid en sobere acuratesse. Let ook op de nieuwe en eigen verdeeling, zet uit uw hoofd al wat gij geleerd hebt van poetica en prosodie, vergeet alle scandeer-vaardigheid in het tellen van syllaben en het meten van kort-làng, kort-làng, of kort-kort-làng, kort-kort-làng, - werp alles overboord, gij zult vrij zeilen op de stuwende golven van het rhythmisch geluid. Dat brengt u ongetwijfeld waar gij wezen moet, en de menschen die naar u hooren, als zij ten minste ooren hebben, zullen u begrijpen. Gij moet niet wijzer of duidelijker willen zijn dan de dichter van goede verzen. Hij zal er wel voor gezorgd hebben dat zijn meening in zijn verzen ligt, open en tastbaar voor ieder die bij zinnen is. Hij heeft niet op u gewacht, om wat men vroeger, met een juiste aanduiding van eigen

fouten noemde, hem te vertolken. Zijn verzen zijn zijne tolken, welsprekender dan gij kunt wezen. De dichter van goede verzen behoeft ook uwe nadrukken en klemtonen niet, waarmeê gij zijn werk alleen bezwaren kunt, zooals pedante commentatoren met noten aan den voet van bladzijden. Daar is een klein gedicht van Vondel dat onlangs gediend heeft bij een wedstrijd in het reciteeren. Ik kan naar wat ik ervan gelezen heb, mij eenigszins voorstellen welke de fouten waren die men maakte. Bij voorbeeld in het tweede couplet:

> Ai, staak deez ijdle tranen wat,
> En offer, welgetroost en blij,
> Den allerbesten Vader vrij
> Het puik van uwen aardschen schat.

Nu is het regel dat de menschen die dit lezen, zullen zeggen: den allerbesten Vader vrij het puik.... van uwen aardschen schat. Immers de zin, zoo redeneeren zij, is niet uit bij *vrij*, men mag daar dus niet ophouden, de zin is pas uit bij het eind van het couplet. De waarheid is dat het vérs bij *vrij* uit is, en dat met *het puik* een nieuw vérs begint, als men dus deze verzen zegt, mag men niet van twee verzen één maken, omdat één lang vers en twee korte, niet hetzelfde is. En iemand die de beteekenis niet volgen kan als bij *vrij* even wordt gewacht, als *vrij* in duidelijk rijm met *blij* gezegd wordt, zoo iemand telt niet meê.

Een ander couplet is zoo:

> Zoo draait de wereldkloot; hetzij
> De vader 't liefste kind beweent,
> Of 't kind op 's vaders lichaam steent.
> De dood slaat huis noch deur voorbij.

Ook hier zal men willen lezen in één stuk: ‘hetzij de vader.’ Een noodzakelijke klemtoon zal men vinden dat hij *noch* te pas komt; de regel wordt er alleen minder welluidend, minder rhythmisch door, maar niet duidelijker voor menschen die kunnen hooren.

III.

Eindelijk hebben de Amsterdammers eens een zeer goede voorstelling gehad van het beste tooneelstuk, dat in deze taal in deze eeuw is geschreven. Men doet, geloof ik, niemand onrecht, wanneer men de reprise van *Vorstenschool*, hier door de Rotterdamsche acteurs een kleine twintig keer in de maand Mei gespeeld, noemt het beste geheel wat de Hollandsche tooneelkunst op dit oogenblik geven kan. Zeker is het dat menigeen méer naar de komedie zou gaan, als hij zulke opvoeringen in den regel kon verwachten. Behalve het directe genot van een verdienstelijk werk zeer verdienstelijk gespeeld te zien, had men hierbij nog de indirecte voldoening van iets uiterst Hollandsch bij te wonen. Wat onze landgenoeten doen, interesseert ons, dikwijls ondanks ons zelf, en wat zij goed doen, stemt ons bijzonder aangenaam. Wij zijn toch allen loten en spruiten van denzelfden boom, de nationaliteit is niet iets denkbeeldigs, er is een aparte kracht, met aparte wetten en openbaringen, die wij het volkskarakter noemen. Men kan de éene nationaliteit boven de andere verkiezen, en ik bij voorbeeld, heb meer op met de Fransche, die mij voorkomt ridderlijker, minder perfide en kleingeestig, van een hoogere beschaving en een fijnere ontwikkeling te zijn, dan met de Nederlandsche; maar men kan zich moeilijk van zijne nationaliteit losmaken, men gevoelt de zonden van zijn landgenooten heviger dan die van vreemden en men heeft meer genoegen van hunne goede daden. Een zoo verdienstelijk stuk als *Vorstenschool*, met zooveel talent en met zooveel zorg vertoond, en met zooveel eerbied avond aan avond aangehoord, - dit is een omstandigheid die u even veel of een gelijksoortig plezier doet als het bericht van een gewonnen veldslag, een buitenlandsch succes van een geleerd werk, de reputatie van Hollandsche schilders over de grenzen. Nu, deze opvoering van *Vorstenschool*, zij was wel niet echt goed, maar men kan toch zeggen dat zij goed echt was. Er hebben aan meêgewerkt, menschen die in drie categorieën vallen, en zij behooren in hunne

soort tot de allerbeste die de Nederlandsche beschaving heeft voortgebracht: de schrijver Multatuli, de voornaamste artisten van het Rotterdamsche gezelschap, een talrijk en goed Amsterdamsch publiek, die deze drie respectabele begeerten toonde, van het verdienstelijke stuk te hooren, of de belangrijke politieke strekking te genieten of het spel te zien van de uitmuntende acteurs. Daar is nu niets in om buiten zich zelf te raken van verrukking; eene bladzijde van A. of van B., gij weet wel wie, of een vergadering van menschen die niet langer getrapt willen worden door andere menschen, is méer; maar zulk een voorstelling telt mede en zij is een aangenaam teeken dat er, ook in wijderen kring, iets bestaat dat men de Hollandsche beschaving kan noemen.

Mij interesseeren hier bijzonderheden van uitvoering, die eenigszins in verband staan met de opmerkingen in de vorige bladzijden.

Wat ik bedoel met niet echt goed in deze voorstelling, betreft in de eerste plaats de rol van de Koningin, zoowel de geschreven rol als de gespeelde. Multatuli heeft niet gemaakt eene koningin die op hare wijze spreekt over volk en regeering, die zij op hare manier ziet, maar hij laat de koningin dingen doen en woorden zeggen zooals hij-zelf zou praten en handelen. Multatuli nu was bovenal moralist, iemand die zijn particuliere grieven tegen sommige Nederlanders en het door hem geleden onrecht, later begon te voelen als algemeene fouten van onzen tijd en gebreken van het Nederlandsche karakter. Hij zou zich een nog grooter man en vooral een nog beter kunstenaar hebben getoond, als hij in deze verbreeding en verdieping van zijn horizon volkomen geslaagd ware. *Vorstenschool*, en de rol van Louise in het bijzonder, bewijst dat Multatuli in de verwerking van de aandoeningen van het leven maar ten halve gevorderd is, gevorderd was althans ten tijde van dit drama. Het paradoxale is wel het tweede stadium van den lijder die op weg is moralist en kunstenaar te worden; het mopperen nog maar het eerste. Deze koningin bemint het paradoxale met groote gehechtheid en zij kan geweldig mopperen. Louise, zou men

ook nog bijna zeggen, is de andere, de vrouwelijke Rammelslag. Waar zij niet handelt, maar praat, is zij haast overal onuitstaanbaar. Hare moeder en de freule moet het hoofd ómloopen van zoo veel pedant en banaal geleuter. Het is geen rol, het is de schets van een rol; het zijn geen denkbeelden die zij meêdeelt of opinies die zij te kennen geeft, het zijn de ruwste vormen van opinies en ideeën, haastig neêrgeworpen, die zij uitflapt met een groote smakeloosheid van volhardend moraliseeren dat haar gezelschap onmogelijk maakt. Multatuli, ziet men weer duidelijk, is nooit tot bedaren gekomen; noch zijn studie, noch zijn ervaring is ooit bezonken tot een vasten neêrslag van meeningen over de levens-quaesties die hem bezig hielden. Dit vermindert niet zijn positieve verdiente, maar dit beperkt de uitgebreidheid van zijn verdienste. En als men Louise zoo hoort, kan men de vrees niet onderdrukken dat zij het zoo ver niet zal brengen als Multatuli. Multatuli kon volstaan met zijn ideeën zoo maar genummerd in de wereld te sturen, hij kon wachten op anderen om ze te classificeeren, hij deed genoeg met te doen wat hij kon en zijn naam is aan elken vooruitgang van de laatste helft van deze eeuw voor eeuwig verbonden. Van Louise vreest men dat zij tot op haar jongsten dag zal blijven doorslaan. En dat is juist wat zij niet mag doen, als zij op een andere reputatie gesteld is dan die van de hoogstgeplaatste babbelkous van het land te zijn. Wee het arme volk, wanneer de echtgenoote des konings, die haar man in den zak heeft, een leeghoofd en een warhoofd blijkt te zijn, voor wie de groote politieke vraagstukken, onderwerpen en aanloopjes zijn van niet zeer geestige en zeer alledaagsch-gedachte boutades....

Ik meen dat Mevrouw Beersmans verkeerd doet met de twee groote tooneelen waar de Koningin aan het woord is, zoo sterk te overdrijven in de richting van de fouten van den auteur. Zij maakt de rol hier nog dubbel zoo onaangenaam als zij is. Wat zou men hier niet geven voor wat grooter soberheid, wat meer tact, wat meer discretie. Er is letterlijk geen woord, geen sententie, geen bedoeling en geen

toespeling zelfs, die Mevrouw Beersmans niet tweemaal gesouligneerd ten beste geeft. Dit is de fout van Multatuli vertienvoudigen. Ik kan mij voorstellen dat de rol te redden is. Namelijk zoo. De groote clausen moeten dan in toon worden gehouden, als mijmeringen, hardopgedacht, als de dwalende ideeën van een zeer geöccupeerde vrouw, die in hare eerste periode van belangstelling in de openbare zaak, peinst en peinst, met alles ontevreden is, geen uitweg nog ziet, en deze eerste periode van paradoxen en doorslaan moet doormaken zooals iedereen. Dan moeten deze groote clausen worden gezegd eenigszins snel, met spaarzame klemtonen, zonder gebaren, alles in het sterke sentiment van een rustelooze en onbevredigde, zoekende en nog te vergeefs zoekende vrouw. Met al die geringe wijsheid en invallen van de dille-tant-koningin hebben wij niets te maken, wij moesten alleen hooren het groote gevoel van de naar beterschap en waarheid begeerige helpster der armen. Een weinig ironie, een weinig sacrasme, warme, maar geen luide geestdrift, vertrouwen in eigen kracht maar getemperd door besef van zwakheid, een opkomende dageraad van hoop, in de verte een schemering van geloof in de zegepraal van het goede, een helder licht van liefde voor al hare naasten met de kiesche bedeesheid; voor verkeerd geplaatste genegenheid of eigen misbruik van macht. Mevrouw Beersmans heeft de rol bij het andere en naar mijne meening verkeerde einde aangevat. Zij zegt de groote clausen of in het gezicht van het publiek, of zij houdt ze onder de neus van hare gezellen. Zij geeft eene koningin die verbazend zeker van haar zaak is en ontzettend verlangend hare wijsheid aan den man te brengen. Zij zorgt er wel voor dat wij geen enkel woordje missen, het zijn geen losse gedachten, maar redevoeringen, geen mijmeringen van een onwetende, maar dissertaties van een leeraar, het is enorm secuur en overlegd en rijp en onomstootelijk. Multatuli inderdaad heeft de rol niet geschreven van een koningin die het betere zoekt, maar hij is tevreden geweest met een menigte min of meer curieuse zaken over politiek en openbare moraal te gebruiken in een aantal ver-

zen, waarbij eenige goede zijn. Mevrouw Beersmans maakt het erger door die curieuze geschiedenissen voor te dragen alsof zij-zelve hen het curieust van alle vond, en alsof zij brandt van een onvrouwelijk verlangen om hare schoonmoeder, de toeschouwers en Freule de Walbourg bekend te maken met haar edele inborst en hare merkwaardige gedachten.

Om deze bezwaren tegen het spelen van Mevrouw Beersmans, bezwaren die geene andere zijn dan de aangeduide verkeerdheden van de Hollandsche dictie, toetelichten, zou ik reeds bij het eerste tooneel kunnen beginnen. Mijns inziens is de Koningin met den drukkerknecht te familjaar, in dezen zin dat zij de indrukken die zij van zijne mededeelingen en klachten krijgt, te zeer laat merken. De Koningin houdt een soort van particuliere enquête naar den toestand van de arbeiders; het eerste wat zij nu doen moet, is haar gevoel trachten te verbergen bij de ellende die zij verneemt; aan de teekenen van haar medelijden heeft de werkman niets, haar taak en haar plan zijn bovendien te ernstig voor exclamaties en voor vertoon van droevige verbazing over gegevens, die toch voor de Koningin in het algemeen niet nieuw kunnen zijn. Ook de tekst is soms al te naief en te weinig ernstig, maar de actrice doet het tegenovergestelde van dit gebrek te verbergen. En dit kon zij doen door sober en waardig de vragen te richten, alles op den zelfden toon van nauwgezet en belangstellend onderzoek zonder iets van triviaal medelijden of triviale verwondering. Deze scène mankeert het aan gedistingeerdheid, de Koningin kon ook een dame van Liefdadigheid naar Vermogen zijn, die de eerste en alledaagsche ontroering van het armbezoek nog niet te boven is. Deze houding is ook niet overeentebrengen met den maatregel van nooit meer dan twee gulden voor tijdverzuim te geven aan de personen die zij hoort. Dit is een verstandig en noodzakelijk stelsel van iemand, die zich niet laat beheerschen door haar gevoel en die hare enquête methodisch heeft ingericht. Van een zoo zenuwachtige dame als deze Koningin, zou men kunnen verwachten dat zij haar beurs zou leêgma-

ken voor den allereersten bezoeker die zich aanmeldde. Wat deze passage nog betreft, ik geloof dat Mevrouw Beersmans ook daar te weinig ingetogen en ernstig is. Zij moet zeggen tegen Puf:

- Men zeide u zekerlijk dat ik weldadig was...
  En rijk?....
  - Welnu,

    Dan heeft men u de waarheid niet gezegd.
    Wat wezen zou, indien ik rijk genoeg was,
    Om al wat arm is, rijk te maken... zie,
    Dit laat ik daar! Ik kan U slechts
    Uw moeite, uw dag en uw bericht betalen...
    De Walbourg, geef den man 't gewone loon:
    Twee gulden.

Dit zou, denk ik, een veel dieperen indruk maken, wanneer het zonder eenig detail van nadruk of klemtoon werd gezegd, zonder uithalen, zonder wachten, zonder emphaze, zonder vraag- of uitroepingsteeken, met een edele en kiesche gelijkheid van spreken, die aan beschaafde menschen als zij over ernstige zaken praten, eigen is. Geen zuchten, dus, bij: wat wezen zou, indien ik rijk genoeg was; geen positief vragen bij: men zeide u zekerlijk dat ik weldadig was, alsof men werkelijk nieuwsgierig was om het antwoord van Puf te vernemen; geen veelbeteekenend gezicht bij: zie, dit laat ik daar!; vooral geen opsommend zeggen van den regel: uw móeite, uw dág en uw bericht betalen, alsof de Koningin, allertriviaalst, een gruttersrekeningetje met Puf vereffende; en evenmin met eenig opzettelijk verwijl bij de woorden: geef den man 't gewóne loon: *twee* gulden; want het kan toch niet de bedoeling zijn dat de Koningin nú juist op dezen inval komt, dit is in tegendeel haar vaste regel, zij zal dus, zou men denken, bij elk bezoek eenvoudig en zonder den minsten omslag tot de freule De Walbourg zeggen:

De Walbourg, geef den man 't gewone loon:
Twee gulden.....
Met niet meer ophef of nadruk dan alsof zij zegt, ga zitten

of dank-u. - Ook dit gedeelte maakt thans niet den indruk van te behooren tot een reeks van serieuze bezigheden van een ijverige onderzoekster, maar van een komedie-spel van liefdadigheid. Het tooneel met Puf zooals Mevrouw Beersmans het speelt, is geen tafereel in het leven van de Koningin dat de toeschouwers ongemerkt bespieden, het is eene scène voor de toeschouwers opzettelijk in elkaar gezet.... En dit ligt uitsluitend aan de overladen en zware dictie, die zelfs bij sommige van onze goede tooneelspelers niet ontbreekt.

Indien niet Multatuli zulk een voortreffelijk auteur en Mevrouw Beersmans zulk een uitmuntende actrice was, dan zou het geen zin hebben beider aandeel in de *Vorstenschool* eenigszins uitvoerig te critiseeren. En indien ik hier van plan was de reprise volledig te bespreken, zou ik moeten gewagen van Mevrouw Beersmans in het vierde en in het vijfde bedrijf. Gelukkig heeft men Mevrouw Beermans niet laten wachten op den lof dien zij in deze tooneelen verdient.

De rol van den Koning, geschreven en gespeeld, is naar mijn meening een betere creatie dan die van de Koningin. In het stuk heeft de rol met de andere gemeen dat zij erg schraal is, het zijn zulke kleine kijkjes in het leven van de menschen, zoo schetsachtig uitgevoerd, dat het zeer moeielijk is ze tot levende personen te maken op het tooneel. Ook de satirieke tafereelen met den Koning zijn reeds eenigszins van ouderdom verbleekt; het heeren-partijtje is eigenlijk nogal vervelend, voor de toeschouwers en voor de gasten. Echt goed is alleen de scène met den kleeremaker. Ik weet geen dergelijk tooneel van een ander auteur dat beter zou zijn. Maar ik wilde zeggen dat de compositie van de rol door den Heer D. Haspels mij een meesterstuk toeschijnt. Dit is een rol componeeren en daarna spelen, niet enkel de woorden aan het publiek meêdeelen die de schrijver heeft laten drukken. Deze Koning is zich geen enkel oogenblik van zijn zotheid bewust, hij is een ernstig, in-zich-zelf gekeerd man van het begin af, ongeveer zooals men denken kan dat een krankzinnige met grootheidswaan een koning voorstelt; korrect,

onverstoorbaar, sober in woorden en gebaren en kleeding, geheel voor zich zelf en zijn medespelers, zonder te letten op het publiek, zonder een ander effect te bedoelen dan de directe impressie van zijn rol. Mevrouw Beersmans is wijs en edel, maar zij loopt er zoo meê te koop; de Heer Haspels is mal en onbeduidend, maar hij is zoo ingetogen en zoo voornaam, dat men ten slotte de stille en fatsoenlijke dwaasheid gaat verkiezen boven de luidruchtige deugd. En dit is een aardige bijzonderheid van zijne creatie, die ook de verdienste heeft van de geschreven rol te verbeteren en aantevullen, ongelijk aan de andere hoofdrol die de fouten van het stuk vergroot. De Koning, namelijk, zit bij het nachtelijk feest nog te denken over de kleuren van zijn schouderweeren, en als Spiridio, in het liedje van den nachtuil, zingt:

> Zij beet verlegen op haar poot,
> Een blosje verft de wangen rood....

valt de Koning in, snel, volgens den tekst:

- Hoe breed?

> Was 't amarant, of steenrood,.... of *cérise?*

Het antwoord van Spiridio is, dat hij er niets van weet, en de Koning zegt:

- Vervloekt! Ga voort.

Nu geloof ik dat de schrijver dit ernstig bedoeld heeft, dat het een kleine overdrijving van de satire is geweest, den koning zoo voortestellen alsof hij - het is al de tweede keer - geen kleur kon hooren noemen zonder zich kleere-maker-achtig te informeeren. Hij zegt dus eenigszins ernstig en teleurgesteld: Vervloekt! Ga voort. Nu heeft de Heer Haspels deze correctie bedacht, om die woorden te zeggen lachende, en zich bezinnende, hij laat den Koning dus een oogenblik den draak steken met zijn eigen gekheid. Iets dergelijks zou men de Koningin ook zoo gaarne eens zien doen, in het prieeltje bijvoorbeeld, waar zij den room nog laat verzuren door haar woordenstorm. De Heer Haspels heeft weer zoo iets goeds, als hij à propos van den schouder-

strik van de Leuterlunterlaksen en van den eisch om van kleur te veranderen, ook weer lachend en niet ernstig zegt:

- Die eisch was wreed!

Zulke zaken zijn het die een rol goed áfmaken, en den goeden smaak van den acteur eer aan doen.

En dit kan men de voornaamste deugd van den tooneel-speler noemen, er in geslaagd te zijn, de heftigste, de fijnste, de diepste, de hoogste dingen in een egaal, rhythmisch, toonvol en welluidend spreken voorttebrengen.

Mei, 1890.

Kunst.

Aquarellen van Isaäc Israëls.

De overigens weinig beteekenende voorjaars-tentoonstelling in Arti heeft ons een onverwachte vreugde bereid in de wederverschijning als expozeerend artiest van den jongen Israëls, wiens buitengewoon talent al te lang onproductief scheen.

Het is nu bijna tien jaar geleden dat voor het eerst de zoon van den zeer grooten schilder, toen nog een knaap, dingen liet zien die ten eenenmale verbazend waren.

Maar vogeltjes die zoo vroeg zingen krijgt de poes, heet het algemeen, en zoo meende men van dezen voorlijken, die luttel meer van zich merken liet, ook al dat hij de kluts totaal kwijt moest zijn.

Nu, wij wisten wel beter.

En toch was het ook bij ons in het voorbijgaan wel opgekomen of dat altijddurend reflecteeren, die meedogenlooze zelfkritiek, dat eeuwig rustelooze in Isaäcs zoeken, misschien niet eindelijk tot schade zou worden van dat innigste, wat bij den kunstenaar ongerept moet blijven, omdat er een geloovig kind moet leven in ons binnenst, willen wij vatbaar zijn voor eenige duurzame emotie die de bron toch is van alle kunst.

Doch zoo wij in ongeduld al eens kleinmoedig dachten, was het waarlijk zonder grond, want Israëls is van hen die geloovende niet haasten, en zijn artisticiteit was stevig als die van weinigen. Verdoold is hij niet, maar versterkt door veel begrijpen kwam hij weder. Zijn benijdenswaardige oorspronkelijkheid heeft zich nu, en naar wij hopen voor goed,

breeder van basis opgericht midden in onze hoogste Nederlandsche kunst.

Zeldzaam is het zooals Isaäc Israëls met de waterverf de schraalheid van het papier overwinnend, in zijn aquarellen een volle tonaliteit te verkrijgen weet, en hierin zeker aardt hij naar zijn vader en Jacob Maris. Het geduldige Whatman vermag hij half rul, half doorzogen van verf, tot een prachtige, men zou zeggen onstoffelijke specie te maken, dat het een doffen schijn heeft van sommig deftig antiek borduursel.

In een vak van zulke blonde sonoriteit is de interessante schim gezet van een straatkind zooals zij van terzij gezien voorbijscheert, een plein overstekend, op iets toeschietend, - het hoofd vooruitgeduwd, den vermoeiden schouder hoekig opgezet en de koopwaarmand aan haar gehaakten arm naar achter gesjord. Bij het precieze geschemer van de grijze omgeving zijn in de figuur de bronzen schouderlap, de paarsche jakmouw, de bonte todden in de mand en het tengere handje, los en stellig gedaan met een brutale fijnheid. Maar het kompleetst is in deze met een zoo breed begrip doorsjouwde aquarel de kop van het kind, die door een uiterst gevoelig sponzen en een slepen van leuk rake lijntjes in die ingezogen partijen, met een fijn gezweem van gevoelige toontjes en intieme vormpjes vastgezet is tot de voortreffelijke expressie van zulk een zwervende kat, van zulk een pervers en onbegrepen bedelaarskind, dat noodrijp is als een beurs geslagen groene vrucht.

En zoo blijft in de ons overgedragen visie vooral de treffende kop ons bij. met die kleine, doffe oogen, die loeren van onderuit een eng voorhoofd, bij een ingedrukt en bijna lief neusje, terwijl daaronder de grove apekaken de wilde begeerigheid zeggen van die familjare paria.

Niet zóó heelemaal bemachtigd, zoo een-en-ondeelbaar doorgevoerd, zoo rustig uitgesproken, was de andere teekening van Israëls op deze tentoonstelling, die nog belangwekkender gezien, nog ruiger gevoeld, nog grootscher aangepakt

is, - die waarin twee bijna levensgroote straatmeiden, wier bovenstukken stout het heele vierkant vullen, de koppen haast stooten tegen den bovenrand.

Op een gracht komen ze op ons aanslieren, arm in arm, de koppen wat overleunend naar elkaar in sombere instinctieve vertrouwelijkheid. Uitstekend vooral in die bolle slons met 'r gebraaie-appelsnoet, een echte vette sloerie met touwachtige opgekrulde pieken haar voor ponnie over 't gezicht, een onverbeterlijke woeste waargaje van een verwaaide was-pit, naast die andere, stijvere, die op haar manier afgepast doet, met een houterigen vaalbleeken kop, en een seuterig handje van verarmd grauw vleesch, dat bij een donkerrood polsmofje uit een automatiek gebogen mouw steekt. Achterboven hen, onder het brok druillicht van de lucht, wijkt een grimmige rij huizen van de zwarte stad.

Een teekening, geweldig om het barsch aankijken, het vandichtbij pakken van dat donkerliederlijke, - ontzettend van doffe, tragiesche kracht.

Dat brandend opklarende en telkens voor ons oog weêr wegvagende van het woelige groote stadsleven, zooals het den koortsig zienden die door de straten en over de pleinen gaat, aldoor met felle indrukken slaan kan, - die wereld van altijd wisselende visioenen van de fantastische werkelijkheid, was bij ons alleen ook door Breitner tot heden een enkele maal in mooie kunst gegeven.

En bij de rijpe artisticiteit van deze beide jonge Hollanders, Breitner en Israëls, wil mij op het oogenblik al de moderne kunst der savante nieuwere Franschen, die iets diergelijks bedoelen, gewild en mager lijken.

Want geen onder hen die deze dingen zoo echt en zoo emotioneel ziet, - zoo weinig illustratief, zoo machtig en zoo fijn.

25 Mei '90.

JAN VETH.

Boekbeoordeelingen.

Jac. van Looy Proza. S.L. van Looy. Amsterdam 1889.

Er brandt nu een heerlijk warm gevoel binnen in mij, dat is het verlangen om te schrijven over dit werk van Van Looy. Ik heb niet dien drang, die opvoert tot den hoogen rhythmus der liefde, die de zinnen styleert tot gothische torens, borend den hemel in in spits versteende gebeden, ik heb niet die kracht, die trots de taal torscht tot zij, opgenomen door de groote verrukking, wordt gedragen op wolkvlagen vol sidderend licht of star schijnt in strak gouden straling, maar ik merk mij gestookt tot een warmte van zachte ruime rust, een kamer heb ik mij in verbeelding gebouwd, hoog en klaar, vol schijnsels van innige kleuren. En ik zie mij daarin, met oogen glansend van bewonderende vriendschap, en daarmeê dan ziend naar de vloer, de oogleden neêr-gegordijnd om de ingetogenheid van 't gemijmer zuiver te houden, en dan zeggend héel zacht voor mij zelf: wat is dat boek rijk, hoe krachtig en mooi!

Zeven, acht jaar geleden was ik alleen, onder mijn hemel van dichte droomenwolken, in mijn stad waar ik de paleizen van mijn verlangen en hoop had gesticht; en als mijn oogen dof de schemeringen inzogen en ik proefde de dagen met verstorven lippen en ik hoorde de nachten in het regenend geruisch van de uren, en ik voelde mijn leden honend

bekoortst door het raken der tastbaarheden, dan was 't om dat hoog blinkend in gloeyend rood goud de kunst-mijmer in mij werd en leefde, gemijmer over een kunst als die nu ook een ander buiten mij in heilig-nederigen eenvoud, als een gewoon werk voor zijn begeesterde handen, heeft gemaakt en volschreven.

Ik houd hartelijk en broederlijk vereerend veel van Van Looy. Hij is geen groote bewuste, geen bloeyend gebeente als een boom des eeuwigen levens, geen vleesch dat het leven drinkt als een badspons het bad, zijn zenuwen zijn niet de draden waar langs de aarde met den hemel telegrafeert; maar in zijn kop, oranje als een dageraad, daar is 'et al tijd zomer, en in zijn lichtende oogen, daar is 'et al tijd zon. Hij is een van die heerlijke onbewusten, waarin de kunst rotsig machtig en vast is opgegroeid zoo zonder dat ze 't zelf wisten, uit wier handen de stijl blij komt gegleden - en zij hadden ze zelf leêg gedacht, uit wier hoofden de gezichten neêrduizelen, die zij zelf nog niet hadden gezien. Rustig en onbevangen draagt hij zijn hoofd door het leven, en de kleuren spiegelen zich gretig zijn oogen binnen, en de lijnen omstaan hem in de architectuur der ontroering en de geluiden zingen zich tot muziek in zijn ooren. En in den licht-tuin van zijn weidsch verbeelden, daar verdroomt het geziene zich tot bloemen van licht en het gehoorde tot een wind van gezang, en zóo geeft hij het weêr, zoo rolt het uit zijn handen in kwistige schat-rijkheid.

Ik heb mij de namen zijner visioenen maar te noemen om ze op te zien doemen voor mijn innerlijk zien, zoo als een droom opkomt en het slaapzwart beschildert, zooals een ròse en gouden nevel 's ochtends stijgt uit het dal en deinend drijft in den dag.

De Nachtcactus, - naast de knotsige afgestomptheid van het drooge vleesch van het tuinmansgezin, in het stoere boezeroenengroen en het barre jakkenpaarsch, houtig, boomig levend in de vlakke harde kamer, - schemer-groent in het tuin-donker, vol wezens als geworden in een hooger bloei-verteedering des levens, de broeikas, de licht-groene, de glansig-

glasrijke, waar de Nachtcactus, opgeroepen door het rosse lantaarnlicht, sternend bloeit in het rag-fijne mysterie van zijn mat-witte praal.

En híer begint de hooge verrukking van den kunstenaar. Dit proza-stuk in zijn geheel her-denkend zoo als ik het met een beminnende vertrouwelijkheid als een schat in mijn geheugen draag, zie ik nu hìer die ontzaglijke ziening beginnen. Reeds smijten de onmetelijke schaduwen zich rommendom door den tuin, reeds bestrooit het licht de ommestanden met rosse loovers, - de vreemde bloem bloeit voor zijn oogen, en.. de konceptie is gebeurd, de diepe indrukken zijn ontvangen, als een drank in dat kunstenaarshoofd, die hem straks dronken zal maken en de zoete visioenen van oostersche verten en het bange herinren van verledens van leed en de geweldige feest-brand der kuddende stadsvolten van een vlaggen- en sierlicht-nacht zal opstooten in het duistere verbeeldings-ruim, en de gezichten zullen jagen in machtige jacht, onweêrstaanbaar en ongebroken, dik door gevaartend in hun dichte menigte, als met kleurig licht beschilderde wolken-drommen die zouden stormen onder een donker koepelenden hemel.

Groot, als een roode verrukking, hangt de licht-droom van den Nachtcactus in de lucht onzer kunst, en wij zullen niet meer naar de hoogte kunnen zien zonder zijn in krachttaal heerlijk versteven gebliksem te aanschouwen.

Een dag met sneeuw, Een stierengevecht, Het einde van een stierengevecht, Een mislukte dag, Een reisindruk -, het zijn alle schoone kunst-stukken, hel wit, hel rood, vooral rood, hel geel of licht zwart als die regendag, en breed gestriemd en zwaar geblokt met die struische knuisten vol heldenkracht van dien kleinen man met zijn rossigen kop als gewasschen in zon; maar o, die laatste drie stukken: Een zonnige ochtend, Een Tango, De dood van mijn poes, - die vind ik nóg mooyer, die heb ik nog véel liever. Heerlijker dan in de stierengevechten ploft in klotsende wasem-dikten als een gouden stoom uit den hemel het zonne-hitte licht neêr in Van Looys Ochtend, de atmosfeer wordt als

een vaste massa van licht, waarin, in spichtige beschimping van het licht, het doffe en stoffige gedrocht van dien rembrandtieken gebrekkige rondstrompelt. Maar naast de Nachtcactus, zijn toch de Tango en de Dood van de poes mijn allermeest geprefereerde verhalen, die ik in bloemen-nissen van lief-kozende taal zou willen bewaren. O, die bedwelming van den dans, in het hoofd getrokken door het begeerte stralend ooggestaar in, als een ijzelenden zegen, als een heiliging neêrkomend over het lijf, eerst krimpend van de vreugdeschrik-kou en dan warm weenend het zweet der ontroering. En o, die kolossale teederheid van het laatste verhaal; welk een zilver-zuivere ziel en welk een streng kunstkracht moet de man hebben, die zóo van vuur en van ijs een hemelhoogen graftempel weet te bouwen voor het doode zacht-kleine, klein-kleine, dat hij lief heeft gehad. Ik voel dat ik dit laatste van Van Looys verhalen het mooist zie, ik zou er nog lang en veel over dóor kunnen gaan, maar ik wil mijn taalzaal voor dit taal-schilderij niet al te rijk verven, niet door een makkelijke rijkheid van bongepolychromeer den intensen eenvoud van dit meesterstuk kermisachtig verlichten.

Maart, 1890.

L. v. DEYSSEL.

Lieden die het beter kunnen weten dan ik, verzekeren dat Bilderdijk maar een onbeduidend dichter was. Dit nu is juist wat Dr. te Winkel[1)] ontkent. Hij zegt integendeel dat men zijne gedichten ter hand moet nemen. ‘Dan staat men versteld over die sterke verbeelding, die rijke vinding, die schitterende spranken van vernuft; dan wordt men *als* overweldigd door dien rijkdom van taal, die toovermacht over zijne legionen woorden, zorgvuldig gekozen, stout gebruikt, eigenaardig gevormd, door dien wegsleependen rythmus, die,

1) BILDERDIJK, *Lotgenoot van* MULTATULI. *Eene studie door Dr. Jan te Winkel*. Haarlem, 1890.

zonder ooit eentonig te zijn, in volle vaart meesleurt zonder *schier* een oogenblik van verademing te gunnen, en die welluidende, in alle registers klinkende, ruischende, smeltende, joelende, daverende, donderende taalmuziek, waarin de ware genialiteit bestaat van Mr. Willem Bilderdijk.' Men moet, althans tegenwoordig, een idioot zijn om zoo over literatuur te schrijven; ik houd mij voorloopig bij het gevoelen van verstandige menschen, dat Bilderdijk een middelmatig kunstenaar was.

De Heer te Winkel doet verder een boekje open over Bilderdijks levensomstandigheden, over zijn studie en zijn karakter. Hij volgt de methode van Dr. Swart Abrahamsz over Multatuli, en hij is geen mindere ezel dan zijn voorganger. Dezelfde oppervlakkige dingen over zenuwlijden, dezelfde onbegrijpelijkheid voor het buitengewone, dezelfde kwade trouw, dezelfde geestelooze en burgerlijk-aanmatigende kritiek, dezelfde verfoeilijk-bekrompen gedachten; even weinig stijl, even weinig gevoel, even weinig kennis van het onderwerp: letterkunde, psychologie en sociologie; niets dan gemeenplaatsen, oude koeien, zure klieken van literatuur, de reputatie van een merkwaardig man walgelijk toegetakeld, als een dood beest met dikke vliegen bezet. Ik voor mij ben reeds, nu ik den Heer te Winkel, die mij toeschijnt te zijn een van de onsmakelijkste literatoren die wij hier hebben, een van die vele docenten, middelbaar of hooger onderwijs-menschen die opgeleid zijn om les te geven in een vak waarvan zij alleen het mechanische en het uiterlijk kunnen meester worden, waarover zij nu ook meenen te moeten schrijven en dat zij in diskrediet brengen door de wanschapenheid van hun geest, die nooit bestemd was voor de edele bezigheid van literaire studie; ik voor mij ben voldaan nu ik den Heer te Winkel heb mogen noemen bij de namen die hem toekomen. Onze lezers kennen hem trouwens. Voor nieuwe abonnés noem ik hier nog een paar bijzonderheden uit het boekje.

Het blijkt dat de eerste vrouw van Bilderdijk met een onverbreekbare trouw uit de verte zijn carrière bleef volgen, toen zijn tweede liaison of huwelijk reeds bekend was. Zij

schreef hem brieven vol eerbied en bewondering, zij beklaagt hem als hij in Duitschland hard moet werken om te leven. Te Winkel vindt dit volstrekt niet goed, hij zegt dat zij haar man gek heeft gemaakt, en hij noemt - hoe is het mogelijk! - al de redenen op die Mevrouw Bilderdijk had om anders over hem te denken. ‘Aanbidding van de grootheid haars mans had ook haar, evenals Multatuli's Tine, in het verderf gestort. Wel zal zij later dikwijls het oogenblik verwenscht hebben, waarop zij als jong meisje door hem een buitensporig lofdicht toe te zenden, de kennismaking met hem had aangeknoopt, etc.’ Dit, al is het deftiger uitgedrukt, scheelt niets van wat een andere patser tegen Mevrouw Bilderdijk zeide: ‘Wel, nou ondervin je eens met wat een groot man je getrouwd bent, kon je er nou maar van eten!’

Niet zoo hondsch, maar meer van een verschrikkelijke platheid, is 'schrijvers opmerking dat Bilderdijk en Multatuli ‘zielszieken’ waren, die door ‘het gezonde Nederlandsche volk’, ‘buiten de maatschappij’ werden geplaatst. Zoo zullen wij moeten gaan gelooven dat Multatuli eigenlijk te min was voor Holland! Maar gelukkig is tegen de driestheid van deze bewering de remedie bij de hand. Onder de ongesteldheden, zegt de schrijver, de zielsziekten die aanstekelijk zijn, behooren: ‘het mormonisme, het spiritisme, *het socialisme*,’ etc. Geöorloofd is het zeker het socialisme voor een krankheid des gemoeds te hóuden; maar geöorloofd is het niet, een staatsleer die sedert vele jaren een groote politieke beteekenis en een belangrijke literatuur heeft, zoo te nóemen zonder een woord van verklaring of bewijs.....

Maar de fout zal aan mij liggen, die deze soort van menschen te serieus behandel. Le mot de la fin zij dan van mijn potsierlijken vriend, die ook een specialiteit is in zonderlijke uitdrukkingen. Sprekende over de historische voetwond van den jongen Bilderdijk, zegt hij dadelijk daarna: ‘natuurlijk waren van deze *hoofdkwaal* allerlei andere kleine kwalen het gevolg....’

En dat berispt de hersen-formatie van anderen!

F. v.d. G.

Een vraag aan de discipelen van den profeet uit Baden.

De voorstanders van land-nationalisatie die zich, zooals men weet, daarvan niets meer of minder voorstellen dan ‘de oplossing van de sociale quaestie’[1] willen door dien maatregel komen tot aflossing van alle openbare schulden en zoo tot afschaffing van de rente (kapitaalsvrucht zonder arbeid).

Dat dit in theorie zóó bereikbaar is, kan ik nog niet toegeven en op de onfatsoenlijke wijze waarop de regeling zou tot stand komen, heb ik heel wat te zeggen. Maar de laatste is te veranderen en het eerste wil ik hier een oogenblik aannemen.

Hoe komt men er nu toe zich zulke wonderen daarvan voor te stellen voor den werkman?

Wil men over een maatregel als dezen goed oordeelen, dan denke men zich dien *onmiddellijk* en *radikaal* ingevoerd.

Niet om een juist oordeel te krijgen over het al of niet *billijke* daarvan; daarvoor is de overweging van overgangsbepalingen of tijdsbepaling noodzakelijk. Maar wil men weten of nagaan wat de gevolgen zouden zijn van een maatregel *voor diegenen te wier behoeve men hem voorstelt*, dan moet de billijkheid worden geëlimineerd en moet men zich voorstellen dat het gewenschte middel *dadelijk* en *radikaal* wordt toegepast. Ik meen dat hiertegen logisch niets is in te brengen en het heeft het voordeel dat het de questie min of meer op praktisch gebied en uit de nevelen van economische bespiegelingen vatbaar maakt voor die duizenden en duizenden die van die bespiegelingen even weinig houden en daarvoor dus even weinig geschikt zijn als ik.

Men stelle zich dus de vraag: wat zou er voor den werkman uit volgen als morgen het rentetrekken ophield?

1) ‘De oplossing der sociale questie door opheffing van het privaat grondbezit’ door J. Stoffel, Deventer 1889.

En dan zou, zoolang geldverliezen verarmen heeten mag, een allereerste gevolg van den maatregel een kolossale verarming van duizenden en duizenden menschen zijn; ja van honderdduizenden, als men in aanmerking neemt dat niet alleen alle renteniers zouden worden getroffen, maar dat ook het heirleger kantoorbedienden, makelaars en die nu van geld- en rente-administratie leven, voor het grootste deel eenvoudig broodeloos zouden zijn.

Ik wil hier natuurlijk niet het minste medelijden hebben met al die menschen; maar ik heb ze noodig om ze voor het oog van den lezer in drommen te laten opmarcheeren naar de arbeidsmarkt, om daar te gaan concurreeren met de lui die ze geroepen hebben!

Een tweede niet minder noodzakelijk gevolg zou zijn dat duizenden en duizenden anderen die *niet* wenschten te concurreeren, toch gedwongen zouden worden oneindig voorzichtiger te leven.

Het staat dus als een paal vast, dat van den eenen kant de lui die *werken* wilden (modern gesproken) ontzaggelijk in getal zouden toenemen; en aan den anderen kant door een aanzienlijke inkrimping van de verteering de vraag naar producten aanzienlijk zou verminderen. Om dit te begrijpen is geen economische kennis noodig, maar slechts een beetje frischheid in de atmosfeer onzer bovenkamer.

Wat staat daar nu tegenover?

Fl. zegt, dat het kapitaal dat vroeger rente droeg, zich nu gratis, of bijna gratis, aan de industrie zou komen aanbieden, neen, opdringen en dus een reusachtige arbeidskracht zou eischen, die dadelijk het loon omhoog zou heffen, daardoor de koopkracht vermeerderen; daardoor weer meer vraag naar producten zou scheppen, die weer het loon zou doen stijgen, wáardoor nog meer koopzucht en dus nog meer vraag naar producten zou ontstaan, die al weer rijzing van loon zou veroorzaken, waardoor.... et sic in infinitum. Binnen 100 jaren zou o.a. een kolenwerker *f* 3000.- verdienen.

Alles dus gebasseerd op de aanbieding van reusachtige kapitalen.

Maar die aanbieding zal uitblijven als de rente verdwenen is - en aan dat laatste moeten wij vooral blijven vasthouden, anders is wezenlijk al het mooie er af. - Hoe is het mogelijk dat men aan het rentelooze kapitaal zoo'n drang om geplaatst te worden, toe kan schrijven, als Fl. zelf ter aanbeveling van zijn stelsel, dat vóór alles opeenhooping van kapitaal tegen wil gaan, schrijft: ‘Alle Privatkapitalen wären ständig jenen tausend Gefahren ausgesetzt, welche die nicht fundirten Anlagemethoden mit sich bringen’[1)]? Maar bovendien het kapitaal komt niet als het niet noodig is. En waarvoor zou het hier gevraagd worden? In de dagelijksche levensbehoeften werd reeds voorzien van de zwerm renteniers en van dezen levende lui de arbeidsmarkt kwamen bestormen. En voor weelde zou het minder dan ooit tijd zijn, van wien het eens ‘aangezeten’ had, zou het afgenomen zijn!

Wij zouden dus een 50 à 100 duizend aspirantwerklui rijker zijn geworden, maar er zou minder dan ooit werk voor hen zijn.

30 Mei '90.

Mr. C.L. LOTSIJ.

1) Der einzige Rettungsweg p. 34.

In den laatsten tijd ontvingen wij nog de volgende boeken ter recensie.

Gedenkschriften van een gewoon Mensch, door *Dr. H. Kleesing*. Rotterdam Nijgh & van Ditmar.

Johan de Meester. Een Huwelijk, Zutfen W.J. Thieme & Co.

Dr. Theod Jorissen, Historische Bladen.

id. id. Nieuwe bundel. Haarlem, H.D. Tjeenk Willink.

Brieven van Cd. Busken Huet, Uitgegeven door zijn vrouw en zijn zoon. Deel I 1847-1876. Haarlem, H.D. Tjeenk. Willink.

Rudolf van Meerkerke door J.I. de Rochemont, 2e deel, 's Gravenhage, Cremer & Co.

Darwlns Biologiszhe Meesterwerken, Deel I. Het ontstaan der Soorten. Arnhem, Nijmegen, Gebr. E.M. Cohen.

Josefine Giese Vervloekt. A.W. Sythoff.

P.H. v.d. Kemp. De voorschriften voor het lager onderwijs in Nederlandsch-Indië. Batavia, Ogilvie & Co.

Maurits, In en Uit Lands dienst, 4 deelen, Leiden A.W. Sythoff.

Benjamin's Klucht, Oorspr. Roman door Spirito, Amsterdam A. van Klaveren.

Fantasmagorieën, Kijkjes in en om ons, door Maurits Smit, 's Gravenhage, Cremer en C^{o}.

Rossia, Winterreis in Rusland, door F.W. Westerouwen van Meeteren, Amsterdam H. Gerlings.

Knoppen en Bloemen, Proza en Poëzie van Hedendaagsche Auteurs, verzameld, door Mari J. Ternooy Apèl, Almelo, W. Hilarius Wzn.

Marcellus Emants, Haar Zuster, Tooneelspel in vier Bedrijven, 's Gravenhage Cremer & Co.

De Dood van Kare! den Goede, Drama, door Hektor Plankaert, Gent, A. Siffer & Co.

De Haagsche Spuijing cum grano salis, door E. Engelenburg, civiel Ingenieur, 's Gravenhage, Cremer & Co.

Marfa, Sonnetten, door Frits Lapidoth, Leiden, S.C. van Doesburgh.

Gedachten van Pascal, vertaald door Ds. Loosjes. Haarlem, Loosjes.

Anton Mauve, door H.L. Berckenhoff. Etsen van Phil. Zilcken, afl. 1-4. Amsterdam, J.M. Schalekamp.

Gids voor Gooi en Baarn. Utrecht, J.G. Broese.

Gids van Utrecht naar Rhenen. Utrecht, J.G. Broese.

Dr. F.W. Weber's Dreizehnlinden, in het Vlaamsch overgebracht door Eug. de Lepeleer. Gent, S. Leliaert, A. Siffer & Co.

De Maatstaf van het Zedelijk Oordeel en het Voorwerp van het Godsdienstig geloof, door I.J. de Bussy. Amsterdam, J.H. de Bussy, 1889.

Norine's keuze, door H. van der Laan, 2 dln. 's Gravenhage, Cremer & Co.

Meisjesjaren, uit het Engelsch door H. Scheltema, met 4 platen. 's Gravenhage, Cremer & Co.

F. Netscher. Uit ons Parlement, Portretten en Schetsen uit de Eerste en Tweede Kamer, met Illustraties van J. Holswilder. Amsterdam, S. Warendorf Jr.

Brieven van Multatuli, gerangschikt en toegelicht door Mevr. Douwes Dekker, Amsterdam W. Versluys, deel I.

Hoe minister Keuchenius viel, door P.A. Baum.

De Vierde Macht, naar het Spaansch van A. Palacio Valdés, vertaald door P.J. Hora Adema. Amsterdam, S. Warendorf Jr. 2 deelen.

De Architect, uitgegeven door Architectura et Amicitia, Amsterdam. Jaargang I aflev. 1.

Mevrouw Jeanne Fortuin en haar Man, W.H.J. van Nooten, Haarlem.

Voor 't Jonge Volkje, Geïllustr. Tijdschrift voor de Jeugd, onder redactie van P. Louwerse. Joh. IJkema, 's Gravenhage. Zestiende Jaargang afl. 1 en 2.

Kunst.

Fransche Schilders in deze Eeuw.

Na een zwerftocht langs de vele duizenden schilderijen die verleden zomer ter Parijsche Wereldtentoonstelling waren saamgebracht, is mij, toen ik later trachten ging mijne indrukken te ordenen, de lust bekropen voor dit tijdschrift iets aan te stippen van het overzicht der Fransche schilderkunst in deze eeuw, zooals men daar tijdelijk, beter ten minste dan in Louvre en Luxembourg te samen, dat krijgen kon.

Ik ben mij intusschen bewust niets nieuws en ook niets definitiefs te kunnen zeggen; niets nieuws, omdat over de meesten der schilders die ik heb te noemen, ongetwijfeld zooveel voortreffelijke opmerkingen gemaakt zijn, dat men slechts in overmoed meenen kan daar nog wat bij te mogen voegen, - niets definitiefs omdat men slechts in zeldzame gevallen over een schilder iets afdoends vermag te vinden. Want in zooverre toch is het beoordeelen van een schilder zooveel moeilijker dan van een literair artiest, als het bijna onbereikbaar is van den eerste volledig de overal heen verzeilde productie te kennen, terwijl een schrijver zooveel gemakkelijker in al wat hij leverde bestudeerd kan worden. Met de teekenaars die als illustrators gewerkt hebben, gaat dat wat beter, maar ik laat deze met opzet buiten beschouwing, omdat zij een afzonderlijke studie zouden eischen.

Het gebeurt dikwijls dat het oordeel over een schilder aanleiding vindt in den indruk van een enkel of eenige zijner werken, terwijl men later andere dingen van hem ziende,

van inzicht moet veranderen. En ofschoon ik nu reeds geruimen tijd mij van goede Fransche kunst, waar dat mogelijk was, rekenschap heb gegeven, en men in ons land tamelijk veel gelegenheid vindt om, vooral van de groote Fransche landschapschilders uitnemende specimens te bestudeeren, - zoozeer zelfs dat de al te vluchtig georganizeerde Exposition Centennale te Parijs met nog heel wat in Nederland zijnde stukken had mogen worden aangevuld - zoo besef ik toch ten volle, morgen een Rousseau, een Courbet, een Decamps of een Troyon tegen te kunnen komen die mijn totaal-indruk van die meesters wellicht zou wijzigen.

Intusschen al heb ik nog veel te herzien, veel te vergelijken en veel te leeren kennen, dit belet mij niet voorshands in kleurlooze omtrekken een schema te ontwerpen van den gang der Fransche schilderkunst in deze eeuw, naar welk plan ik, - temeer omdat zelfs in Fransche kunstliteratuur mij niet zulk eene totaal-beschouwing bekend is die elke andere poging van dien aard zoo vanzelf belachelijk maakt, - te eeniger tijd zou wenschen een deugdelijker, dieper ingaande studie te kunnen leveren.

Men moet, geloof ik, maar doen waartoe men voor het oogenblik in staat is, dan rijpt men inmiddels allengs om wat beters te kunnen.

En waarom ik dit ontwerp dan nu reeds voor druk bestem. Ei, zou men niet ook een houtskoolschets expozeeren van een groote compositie die men nog niet kan uitvoeren, en wellicht nooit uitvoeren zal?

Wanneer men de zaken eens heel in het groot neemt, en overweegt dat bij de uitdeeling der hoofdgaven aan de verschillende Europeesche rassen, de Duitsche schilders tot even na de Hervorming met de onvergelijkelijk expressieve kracht van een somber-streng maar allerinnigst clairvoyant geloof begenadigd schenen, dat aan de Italianen, die herboren Romeinen, vooral de zin voor kracht en pracht en plastiesch schoon vergeven was, en de Nederlanders bij uitstek het

vermogen om de dagelijksche werkelijkheid met intieme levensvolheid en wondergrooten kleurzin te portretteeren verwierven, - welke gave was het dan dat voor de Franschen was weggelegd?

De weinige gothieke schilders op welke Frankrijk zich had mogen beroemen, vormden zich wel hoofdzakelijk naar de Vlaamsche verluchters. De eenige twee zeer groote artiesten die het land na de Renaissance had voortgebracht, Claude Lorrain en Poussin, schenen geacclimatizeerde Italianen.

In de eeuw der pompeuze Lodewijken had men gekapt en geparfumeerd den Olymp en de heele mythologie als een lichten drukken stoet van dartele, galante figuren in salonkleeren gestoken, en er een aardig speelgoed van gemaakt. Was daarom de luchtige elegantie bewezen het eenige eigendommelijke te zijn wat het Fransche schildersras kon maken?

Een theoreticus uit den tijd van Diderot zou in dien geest een stelling hebben mogen formuleeren. Hij hadde met dat al te vroeg gesproken. Het Fransche genie zou in deze eeuw plotseling groote kruistochten ondernemen, het zou in de schilderkunst alles beproeven, zich van alles meester maken, in alle dingen uitmunten, voor heel de wereld op vele wijzen den toon aangeven..

Aan den drempel der eeuw staat de strenge David die den allengs verzwakten achttiende-eeuwschen smaak had neergehaald, en nu de poorten te ontsluiten dacht voor den tempel van Frankrijk's nieuwe kunst.

Maar het was geen nieuw bloed dat deze man in het verslapte schilderen zou brengen; bloedeloozer kunst dan de zijne zat nooit op den troon. Doch in de noodwendige evolutie van den smaak was hij de geduchte Herkules die een radikale zuivering had in te luiden. In dien zin waarlijk moet men hem achten een profeet te zijn geweest: een boetprofeet. Daarom is het dat men David nog zoozeer niet heeft te beschouwen als de man van een ernstig gemeend

neo-klassicisme, dan wel als de verpersoonlijking zelf van het antifrivole in de kunst. Een eigenlijke omwenteling heeft het optreden van David daardoor ten halve maar tot gevolg gehad, een restauratie zou hij slechts dan tot stand hebben gebracht, indien het mogelijk ware in de kunst het gezag te herstellen van wat niet langer zeer deugdelijk een levende kracht van de gevoeligste tijdgenooten is, en indien men in de schilderkunst iets duurzaams teweeg kon brengen, anders dan door in de eerste plaats zelf een echte schilder te zijn. Maar de schoolsche despoot die meende met den ernst van het antieke relief te prediken, een nieuwe monumentale schilderkunst te zullen grondvesten, de schilder van meestal muffe berekende groote samenstellingen, de man van die stelselmatig koude perfectie in een magere onpersoonlijke schildering, liet als door een spottend toeval een enkelen bewonderenswaardigen aanzet na in de beeltenis van de schoone Juliette Récamier, een der bekoorlijkste portretten die ooit werden geconcipieerd.

De beheerscher van den empire-smaak had een nederiger tijdgenoot, minder revolutionair en toch nieuwer, een man naar wien weinig werd omgezien, die meer dan hij nog in de achttiende eeuw stond, maar die oneindig meer modern is geweest, omdat zijn ruimere kunst door zooveel meer levends aanspreekt. Prudhon was in alles meer artiest dan David, en waar hij met de gratie van de vorige eeuw niet wenschte te breken, haar bescheidener, schuchterder, zielvoller wilde, haar een wijden adem bijzette, en haarzelve tot de breedheid der Grieken scheen te willen opvoeren, toonde deze begenadigde der Chariten, dat iets van de charmes van Corregio en Leonardo meer waarachtig in hem herleefd was, dan de Romeinen het waren bij den meester van het Fransche academisme. Prudhon was een zeer opzichzelfstaande persoonlijkheid met eigen opvattingen, een eigen gevoel, een eigen voordracht, sleepend en vol, een eigen dramatiesche kracht, een eigen licht-en-donker dat groot was en mysterieus. Achter den sluier van zijn verlokkelijke zuivere gratie, in die maanlichtatmosfeer waarin hij zijne verbeeldingen hulde, brandde gestadig de zachte vlam van een milde, zoete passie.

En zooals een steen die wordt heengeplererd over het watervlak na zijn onderduiken telkens weer bovenkomt, zoo ziet men lang nog na hem een schijn van Prudhon's wereld telkens weder zich openbaren in het beste deel der aspiraties van Diaz, Henner en Fantin Latour.

Maar David had een aantal onmiddelijke leerlingen gevormd, waarvan onrustige geesten naar voren traden, die verder gingen dan de despotieke doctrinair had wenschen af te palen. Een zwier die de stugheid van den meester niet kan hebben goedgekeurd was er in de schier heroieke werken van Gros, een krachtig schilderstemperament, maar die nog dobberend bleef tusschen de traditie van den vereerden leermeester en de nieuwe bloedrijker kunst die hij reeds in zich voelde; terwijl uit het atelier van Guérin en het zijne de vurige jongelingen zouden voortkomen die den wil hadden en de kracht, en van welke Géricault het eerst met een onstuimig vermogen zich van alle aangeleerde stelsels vrijmaakt, en van den beginne af zich als een reus vertoonde, met een ontzettende fougue en een dramatiesche beweging, zooals men die sedert Rubens niet gekend had. Zwaarder, meer gezwollen, minder uitgesproken dan zijn bevoorrechte beschermeling, die weldra in zijn voetspoor gaan zou, scheen de breede figuur van den te vroeg gestorvene de Jan Baptist van een nieuwe kunst wier gezalfde, Eugène Delacroix, - de hooghartige hij, die de weelderigheid, het overvloedige, de emphase van Rubens op zijn beurt bewonderde met al de kracht zijner minachting voor de gesuikerde poppen der peinture à la mode - een koninkrijk zou regeeren van vorstelijk voornamen hartstocht in hoog gedragen beweging en glorieuze kleur.

Doch om de vrijmaking van de ontbonden kleur te volbrengen, had nog een komeet te verschijnen van over het Kanaal, van daar waar de nimmer stijve Gainsborough en de nieuwe landschapschilders nog iets bewaard hadden van den gloed van het Noordelijk palet, - en de vroegrijpe virtuoos die zijn kameraads naar het Louvre en voor de Vlamingen voerde, behalve door zelve precieuze werken na te laten,

leerde de geuzen dier dagen de waarde beter begrijpen van dat kernachtig flaneeren met den penceele, waarmee voor hen een losse, rijpe schildering alleen te verkrijgen was. Bonington met zijn verfijnd kleurig palet waarvan hij de transparante tonen tot een vlotte open behandeling aanbracht in een luchtig wimpelend licht, was een taalverfijner, een slijper van het outil, - maar het beste van wat Gros en Géricault, Charlet en hij bezaten, hield de man dien men voor een woesten inprovisator heeft willen houden in zijn groot arsenaal vereenigd.

Voor Delacroix was het, minder nog dan voor Géricault weggelegd onmiddelijke gezichtsaandoeningen weer te geven, maar in een orkestrale samenwerking van hevig levende kleur, en een bewogen teekening van een aristocratiesch dronken kracht, liet deze verbeeldingskolos de verrukkelijke hoogte lichten van zijn eenig emotioneel leven, van waaruit hij het eerst de duistere diepten van extase van moderne Prometheus-zielen peilde. In de hooghartige koorts zijner ongemeten fantazie laat hij de aarde zich openen dat duizend trotsche en geslagen gestalten zich uit de diepte heffen, plotseling ademend in een lucht van luister onder een eigen wijduitgespannen firmament dat niet van deze aarde is, en uit den klaroenen-klank van dien kleurenchaos klaren stemmen op die ons aanvechten in lichtende vlammentaal. Dan reien zich de figuren tot tooneelen van wilde jachten uit een Oosten der fantasie, van romantiesch middeneeuwsche of Shakesperiaansche episoden, van tragiesche slagvelden of van triomfantelijke veldheersintochten, - alles willens naar geen ander ideaal gericht dan naar die eeuwige eenige schoonheidskracht die in den heviger polsslag van een verhoogd Leven gelegen is.

Maar de stormende dichter van de kleur, de artiest van de nerveuze stuwkracht, de schilder van de Beweging had een tegenvoeter in den achtbaren orthodoxen Ingres, de kleur- en schaduwvliedende die niet hield van de verf, en wien alle passie wel zwakte leek, de ontwerper van tot statuen gestolde menschbeelden, die in een effen, stellige, geleerde

kunst van vastheid en tucht, recht en hecht gebazeerd op de Grieken en op Rafaël, zooals die door hem begrepen werden, een leven van taaie inspanning en stelselmatig studieus overleg wijdde aan de uitdrukking van waardige monumentale Rust, gesterkt door de strenge synthese van koele naaktomtrekken. Wat de harde David eenmaal kon gewild hebben, vermocht zijn roemruchte leerling, ook als portrettist, door een waarlijk pieuze overgave, met oneindig echter adel te construeeren. En misschien is het waar wat een al te sceptiesch Nederlandsch schilder, die tot ons aller schade nooit in geschrifte zijn fijne oordeelvellingen heeft willen precizeeren, gezegd heeft; dat Ingres het was die meer dan iemand den plastieschen zin der Grieken met het devote der middeneeuwsche kunst in zijn werken in evenwicht heeft weten te brengen.

Intusschen, Ingres noch Delacroix, in wie men twee polen van kracht verpersoonlijkt kan zien, waren daar om de Fransche schilderkunst te blijven beheerschen. In de wijze abstracte leeringen van Ingres, nam voorloopig anders niet veel dan het nieuwere academisme zijn oorsprong, en Delacroix was te zeer een uitzonderingsnatuur om algemeen een leermeester te kunnen zijn.

De rijpere romantiek zocht ook nog wat anders, een meer intieme zijde van concreet waarnemen, waarmede de oude Hollanders klassiek waren geworden, en een heele keurbende van jongeren zou vooral naar het stemmende landschap van Ruysdael zich richtend, groot zijn door een lyriesch realisme. Daarbij hebben Hals of Terburch, Steen of Pieter de Hooghe slechts luttel invloed gehad. De Fransche figuurschilders die van onze ouden wat leerden blijven te tellen. Men meent dat de vindingrijke Decamps, die in een warm kunstig licht het romantiesch Oosten schilderde, Decamps die een onvermoeide alchimist was in het geheimzinnig laboratorium waar hij het zonlicht te ontleden trachtte, - men wil dat deze zoeker iets van Rembrandt zou hebben geërfd. Zijn belangwekkende, boeiende, geestige, oorspronkelijke kunst was daarvoor te opzettelijk, te gemaniëreerd, te zeer een kundig

pittoresk spel. Met evenveel recht zou men in enkele portretten van den kameleontieschen Ricard een flauw schijnsel van Rembrandts magieschen lichtglans kunnen zoeken. Een volgzaam, bescheiden schilder van binnenhuizen, in een genre zooals deze gewesten groote kunstenaars hadden opgeleverd, was later het meest de goede, trouwe, toch wat koude Bonvin; en de allergeduldigste observatie en uitvoering, geleerder en strakker nog dan men ze bij ons had aangetroffen, maar zonder veel temperament, met een fotografiesch exposé van kennis dat naar de werkplaats riekt, vindt men bij Meissonier, die vast de great champion in juist en knap en uitvoerig schilderen zou zijn als schilderen een sport en niet bovenal een gevoelsuiting was.

Er waren eenvoudige gevoelige naturen onder de jongeren van het jaar dertig, die een oprechte kunst wilden van sensaties uit het hun omringende, en voor wie de Hollandsche landschapschilders zooals ze in de musea te zien waren, een openbaring werden.

Maar een simpele zonderling die een avontuurlijk leven had gehad, een obscure Parijsche uitdrager, schilderde al vroeg in deze eeuw mooie motieven uit de vlakten buiten de stad met merkwaardige, stoute wolkeffekten er boven, en deze schilderijen van Georges Michel die geen naamteekening droegen, waren de vroegste voortbrengselen van het nieuwe Fransche landschap, waarmede hij anticipeerde op het beste van wat komen zou.

Paul Huet was veertig jaar jonger dan Michel; hij had bij Gros geschilderd en later bij Guérin, - Bonington was zijn vriend geweest. Rembrandt en Rubens gaven in het Louvre hem zijn allereerste impressies en de meer emotioneele literatuur der romantiek had vat gehad op zijn heroïeken aard. Na Michel was Huet de eerste die het verflenste academiesche landschap verzaakte, hij, de trouwhartige bewogen schilder, die zich in altoos toch welgeordoneerde lyriesche landschappen uitstortte. Zijn invloed op tijdgenooten was al spoedig groot. Van Delacroix die de Barque du Dante toen al geschilderd had, heet het dat hij een maand lang in het

schamele atelier van Huet achter zijn ezel kwam zitten, om te zien de onschoolsche wijze waarop deze schilderde. Een paar jaar later eerst exposeerde Constable in Frankrijk en die verschijning had het effekt van een rivier die samenvalt met een stroom waar zelf al gang in zit, - de beweging kreeg nu dubbele kracht. Het was weer Delacroix die er niet van slapen kon; - vóór de opening van den Salon had hij de schilderijen van Constable gezien, waarin hij zoozeer de schildering vol kracht van passie vond die hij voor zich begeerde, dat hij zich opsloot in zijn atelier en onder dien indruk zijn bijna voltooide Massacre de Scio geheel overschilderde. Maar niet minder groot vanzelf was de impressie die de kunst van den Engelschen volgeling der oude Hollanders maakte op de zoekende jonge mannen van het landschap.

Onder de levenden was een profeet voor het nieuwe landschap gevonden. Nu kwamen van alle zijden in Frankrijk de natuurlijke talenten voor den dag. Camille Flers en zijn weinig jongere leerling, de serieuze Louis Cabat, vormden zich in die sfeer. Een zwaarder, meer robuust talent in dezen kring was de al zijn vrienden overlevende Jules Dupré, de machtig ontroerde door het buiïge der groote natuurkrachten, die rosse stormen en ruige woudkolossen schilderde in aangrijpende dramatische tooneelen, rijk en uitgelaten van behandeling.

Maar een hooge, op zichzelf staande figuur, rijper, vollediger, meer geserreerd, meer universeel dan een van dezen was de groote, diepzinnige zoeker, die als jongeling heel het ongekende Frankrijk om zijn wouden en valleien doorkruiste, en die zou blijven ontginnen dat er onvergankelijke bloemen aan ontbloeiden, een vurig begeerige toen die een wijs anatoom zou worden van sprekende gespierde landschappen: Theodore Rousseau, die de statig eenzaamheid liefheeft, die Ruysdael vereert en het werk van den somberen Haarlemsche luchtenbootser zeker mooier zag dan het iemand gegeven was, een klare kleurlievende rijke ziener die vol was van hoopen angstvallige waarnemingen, en een man toch die voor de natuur telkens weer als een kind wist

te zijn, een vastberaden doordringend artiest vol zelf bezit en met een ontzettende conscientie en kennis, een ingewikkeld veelomvattend deftig Fransch vernuft met de ziel van een grootschen Oud-Hollander, een stout schilder, maar die niet schroomde bijwijlen op een ciseleur of een porceleinschilder te gelijken, verbazingwekkend door zijn uitvoerigheid omdat hij altijd met geduldige wijsheid zijn overvloedige materie verdeelt, en in zijn bedachtzame onderzoekende nauwgezetheid, overal ongeloofelijk ademend en los blijft, altijd schatten van nieuwe bouwstof aanvoert, prop gevuld is en toch eenvoudig, en na al zijn ervaring nooit een oogenblik stelselmatig wordt, een intieme natuur met een strenge kracht, maar die heel teer kon zijn, en dan minutieuze ijle dingen met een enorme vastheid construeerde; - een minnaar van kruiden en gewassen en het karakter in boomen en bergen, zeer ontvankelijk voor het effekt van sterke silouetten, maar daarbij een verfijnd ontleder van de stemmende werking in jaargetijden, in het weer, in het uur van den dag en geheimzinnige momenten buiten, - onvermoeid honderd precieuze sensaties ontledend, iederen dag dieper peilend naar verborgen gegevens, altijd nieuw, altijd verbazend, zich telkenkeer bepalend met een ongekende overgave; een eenig meester, een wonder.

Hoe anders was Corot, de Arcadiër, voor wien het leven een eeuwige lentedag scheen te zijn. En toch was ook bij hem een tijdperk van lange, lange studie noodig geweest, toch had ook hij vele jaren moeten leven in het licht van die hooge artistieke beschaving der besten en edelsten van zijn tijd, voor hij met die likiede luchtigheid zoo volmaakte lyriek mocht geven. Zijn talent was gelukkiger, milder, vrouwelijker, maar geenszins minder essentieel dan dat van Rousseau. Niet zoo onmiddelijk als voor Rousseau zijn de Hollandsche schilders hem tot leermeesters geweest, veel meer bleef het gecompozeerde landschap hem den weg wijzen; maar de zin voor een ideale, abstracte, ontastbare natuur bloeide op in zijn teedere ziel met een reine heerlijkheid waarmee het klassieke landschap der traditie zich nimmer

nog had laten kennen. Uit ochtendnevei en avondfijnheid en dauw van maneschijn is door hem een verbeeldingsnatuur geschapen van een blonde als muzikale bekoorlijkheid, een uitgelezen werkelijkheid door een stemmenden tooversluier gezien, een rustige droomwereld maar die niet eenzaam is: idylliesche landlieden zetten levendige nootjes kleur in de vredig vlottende tinten van het harmonieuze landschap, of als geen nymfen er een reidans zweven onder het weelderig parkgeboomte, schijnt er de zucht eener godheid te ruischen door het gebladerte. En in de Fransche kunst die na Claude Lorrain nog geen schilder had opgeleverd die zoo boven alles gevoelig was voor de fijne brekingen van kleur en licht, dat zij zich schikken tot sereene liederen van toon, volmaakt als het allerzuivert zilver, is Corot, die uitgezochte werkingen van atmosfeer als motieven nam tot een blanke kunst van de puurste pastorales, gedragen als het geluid van vedeltonen die bij stilte van schemering voortklinken over het water, de eerste voluit-tonalist geweest.

Het uiterlijke van Corot en dat van Rousseau werd somtijds met een wonderbaarlijke gave gevolgd en in compilatie met een schijn van Corregio tot een bijna oorspronkelijke, in elk geval boeiende kunst van speelsche effekten, van diepe kleur en overvloedigen rijkdom opgevoerd door den expanzieven, zwierigen Diaz, aan wiens schouders Monticelli te reiken wenschte, de kleurendronkene, die met zijn veel grooter oorspronkelijkheid en zijn ongekenden brio hem ver boven het hoofd uitstak. Een schildering van dolle verrukking om schitteringen van verblindend bonten rijkdom, op schimmen van vreemde verrukkelijke weelderigheid of gratie, - dat is Monticelli.

Maar bij de mannen van het landschap moet nog de zich zeer ongelijke, doorzettende, in sommige zijner werken de allerbesten nabijkomende Troyon, de dierschilder, genoemd worden, en de laatste in hunne rij, Daubigny, die, minder pittoresk, minder op motieven uit, met zijn voorkeur voor het zich strekkende, voor vlakke waters en effen terreinen, strak aangezet in geanimeerde tonen tot franke pochades, het meest van hen naderde tot een latere wijze van zien.

Tot de groep van de landschapschilders der romantiek wordt vooral ook Millet gerekend; hij had met hen te samen te strijden tegen dezelfde opvattingen. Toch is zijn werkelijke artistieke verwantschap met hen maar weinig. In het aspect van zijn schilderijen die geen oogenlust zijn, als men wil, maar iets als een verheffing, in zijn techniek die kunsteloos is maar zoo volkomen zegt wat zij doen moet, in het plechtige van wat hij in den grond wilde met zijn kunst, behoort hij bij hen niet meer dan ergens anders. Zijn werk schijnt van alle tijden, zijn persoonlijkheid ontsnapt aan elke classificatie. De adel van Poussin bij de diepzinnige innigheid van Rembrandt, de devotie van een gothieken in een aandachtig natuuraanschouwer, de trouwhartigheid van Pieter de Hooghe in een epiesch kunstenaar. Zoo eenig als Corot is door dien lach van ongestoorde liefelijkheid, evenzeer staat de kunst van Millet geheel op zichzelf door het deftig-burgerlijke zijner wijze ingetogenheid, door zijn stoïcijnschen eenvoud, door zijn antieke waardigheid, zijn bijbelschen ernst. In elk van de mannen der romantiek zou men nog een virtuoos kunnen zien, bij Millet valt alle schildering, elk idee van voordracht weg waar zich in zoo pathetiesche grootheid alleen het diepste van een ontzachwekkend onbedorven menschenziel openbaart.

Er is welbeschouwd in die dagen één genie dat men om zijn stalen ongeslepen soberheid bij Millet kan zetten, het is een man die een naam heeft gehouden als karikaturist, hij die nooit karikaturen heeft gemaakt, en die behalve een onbegrepen teekenaar ook een groot schilder geweest is, - ik bedoel Honoré Daumier die de bedrijven van het grimaceerende menschdom met een Danteske diepte van zien ontzettend groot en eenvoudig gevat heeft in zeer direkt geschilderde tafereelen van een ontstellend dramatiesche kracht. Op de breedheid van dien lucieden die de menschen als half wild beest en halfgod zoo groot zag in hunne bewegingen, gelijkt de macht van den reinen reuzig-innigen Millet meer dan op de bloeiende kracht der pleïade die dezen in Barbizon omringde.

Waarom alleen Millet bij de romantieke landschapschilders

gerekend kan worden, is omdat zijn kunst evenals de hunne vooral aanleiding vond in de stemmingen die het buitenleven bij hem opwekte. Maar zijn apostoliesche majesteit en zijn zien van menschen als zachtmoedige titanen is van hem alleen.

Geen schilder van sentimenten is Courbet. Persoonlijk een drieste doordrijvende doctrinair, gelijk men wil, maar iemand van zeldzaam groote kracht en een man van de daad toch vooral was hij. Een sterke kaerel uit het volk die den brui gaf van het gebrei der scholen, een man voor groote karreweien en om rotsblokken te wentelen, een onweerstaanbare massieve werkman-schilder, een echte stoere peintre de race, die groote brokken aanpakte, en het plastiesche aanzicht van vleesch en landschap in een gaaf bewerkte, gezonde pâte van levende somberheid tot een stevige en delicate schildering modeleerde, willende worstelen met de zware materie, die zijn sterke vuist altoos bemachtigde, ze dwingende tot puissante fijnheid. Een schilder van grooten invloed, mede omdat hij schoolscher nog was dan hijzelf wel wist, en wien het, waarom ook niet, veel meer te doen was om de enorme kwaliteiten in de superbe brokken der voornaam ziellooze schildering die hij bereíkte, dan om die natuur die hij zoo gaarne predikte des schilders eenige leerschool te zijn.

Konsekwenter, minder tegenstrijdig, meer waarlijk een revolutionair, en meer dan dat, de profeet van een nieuwe era en een chef d'ecolc, - een minder spoedig gevormd maar ook een vermeteler schilder, een fijner aestheticus en een meer geraffineerd aanschouwer werd Manet, die veel onbevangener zien zou wat daar in stoute plans van diepe tonen op vlotte voor zijn feestende oogen. Verliefd op de koenheid van het licht en de voornaamheid van opposities, zocht hij in de kunst die geweest was naar wat zijn stoute Visie nabij kwam, en vond hij alleen Velasquez aan wien hij zich overgaf, om eerst later van dien koninklijken meester vrij te komen als een nieuw en gezond artiest, die zonder omwegen, zonder dwarskijken naar de musea, ongezochte moderne sujetten wist te schilderen, louter door het juist en lenig tegen elkaar zetten van blonde buitentonen in de mooi gevoelde vastheid van hun open

valeurs. De eerste was hij die de eenvoudige kleurenkracht van de Japanners, het begrijpen van wier heerlijk decoratief werk in onzen tijd van zooveel invloed werd op de Europeesche kunst, - in haar wezen wist gelijk te komen in een realiste schildering zonder in het minst Japansch te schijnen, de eerste wel die waarlijk zonder steun te leenen uit de kunst van andere geslachten moois te schilderen vermocht, niet wat hij wist, maar wat hij zag te zijn. Men heeft dien man die meer getrouw was aan zichzelf dan aan een leer voor een violente natuur gehouden; hij was anders niet dan de stoutste tonalist dien Frankrijk had zien geboren worden. De *voorstelling*, die de basis maakt van elke plastiesche kunst, was nog nimmer door middelen die zoo direkt aanleiding vonden in gulle aanschouwing, in schilderij verkregen. Daardoor wint zijn kunst in volheid van een leven dat wij nabij ons voelen. Daardoor alleen is zijn natuurlijk werk zoo revolutionair.

Met Manet zijn we gekomen aan de Fransche kunst van deze dagen.[1)]

Die vóór hem kwamen zien wij staan op verder plans, zoodat wij hen in groepen kunnen overzien en afzonderlijke figuren in hunne houdingen vergelijken. Zij doen zich aan ons voor in effener licht.

Die na hem komen staan dichter onder onze oogen, scherper maar toevalliger van omtrek en schaduwen. Wij zien ze duidelijker maar minder stellig, - tegen enkelen hunner kijken wij onderop; een deel waar wij dicht bij staan lijkt soms enorm groot en neemt ons vrij uitzicht weg; zij bewegen nog. Wanneer zij zich schikken zullen in de verdere rijen van het verledene, zal hun blijvende beteekenis juister te bepalen zijn.

1) Van de tegenwoordige Fransche schilders die ik te bespreken heb, waren de meesten op de *Centennale* en ook op de *Décennale* slecht of niet vertegenwoordigd.

Maar zeker is het dat er toch onder de mannen van dit geslacht zijn die van zeer groote beteekenis zullen blijven. Bij de vele vertegenwoordigers van het moderne academisme heeft men echter die persoonlijkheden van karakter en grootheid niet te zoeken. Van den hoogen ernst van Ingres is in de moderne school waarlijk niets overgebleven. Het bastaard-academisme gaat ter beurze. In het patent van een zekere stijllooze fatsoensconventie vindt het een veilig paspoort in de albeheerschende moderne industrie. De heeren van de Ecole en hunne tallooze leerlingen zijn speculatieve salonschilders geworden. De tegenwoordige opperwaardig-heidsbekleeder van het academisme Elie Delaunay alleen die vóór kort aan Cabanel is opgevolgd, onderscheidt zich als een deftige zonderling in zijn min gedistingeerde bent.

Aan de groote figuur van Courbet is het dat enkele schilders van dezen tijd nog verwant zijn. Ribot staat niet heel ver van hem af. De Parijsche Belg die getoiletteerde vrouwen met vastheid schildert in hun brooze bloemencharme, heeft iets van Courbet's meesterpâte geërfd, en op andere wijze dan Alfred Stevens doet Vollon in de lillende schildering van zijn beste stillevens ook even denken aan een ontwikkeling naar eene zijde van den schilderlust van den zoogenaamden vader van het realisme.

Bastien Lepage is een veel gekomplikeerden schilder. Hij was een energieke natuur, te jong gestorven om voor zich het hechte gebouw op te trekken waarvan zijn studieuze jeugd wel de grondslagen had gelegd, grondslagen waarop door veel anderen, ook Engelschen en Duitschers is voortgegaan; maar in zijn eclectisme dat de kennis van de academieschilders, de angstvalligheid van de primitieven, de aspecten der Japanners, en, mag het gezegd worden? ook de gaafheid der fotografie, wilde toepassen op een eerlijke plein-air-schildering, lag misschien toch weinig levensvatbaarheid. Iets van zijn lichte aspecten wordt door Cazin met veel bloeiender blankheid, veel maagdelijker schoonheid bereikt. En in het te zeer verwaarloosde psychologiesche der portretkunst staat het bescheiden werk van Fantin Latour veel

hooger dan de savante koppen die de gevierde Bastien Lepage schilderde. In het land van zooveel mechaniesche chic-werkers, van zooveel ziellooze faiseurs, schildert Fantin gestadig als een trouwhartig zieleziener ziende menschen van een bekoorlijke burgerlijkheid. Zijn discrete oprechte natuur heeft een schier Hollandsche verheuging in het aanschouwen van het innige latente leven.

Als twee groote vreemdelingen in die nieuwe Fransche kunst, meerendeels van nauwgezette natuurstudie, staan tusschen de schilders van dezen tijd twee buitengewone visionairs. De Christelijk monumentale kunst van Puvis de Chavannes is algemeener bekend dan het de zeldzame schilderijen van den ander zijn. De aristocratiesche geloovigheid zijner effen wijde visioenen van een heilig Arcadië geeft hij in een groote, kinderlijk stroeve teekening van een nobel vereenvoudigde zienswijze en in doffe teere kleuren, met ongerepte, aanbidbare hoogheid. Sedert de oud-Italiaansche frescokunst was vrome naïveteit niet met zoo groote waardigheid in de schilderkunst zoo suggestief veraanschouwelijkt.

Grooter sfinks is Gustave Moreau, de Parijsche Benedictijner, de ontzettende fantast, in wiens ondoorgrondelijken geest als in koninklijke overspanning de glans en de kostbaarheden van de weelderigsten der doode beschavingen komen spoken met ongekende felheid. De erudiete zonderling in wien de coloriste zin van Delacroix zoo nijpend verscherpt naleeft, heeft aan de Byzantijnen en Mantegna en Dürer, de Assyriesche en Indiesche kunst zich een rijken roes gedronken en biedt in zijn modern-symboliesche, ingewikkelde, overbeschaafde schilderijen een giftige genieting aan fijnproevende, geraffineerde negentiende-eeuwsche Hindoe-droomers, dorstende naar sombere extaze.

Twee schilders van het moderne leven, geen van beiden den gladden Mammon van den verfoeielijken marktsmaak, in het minst maar dienend, maar met een groot verschil van aard zijn Degas en Raffaëlli. Degas heeft per slot het volmaakst bereikt wat in de literatuur de konsekwenten onder de naturalisten van dezen tijd voor hün kunst willen, en dat

terwijl zijn werk eigenlijk in het minst niet literair is. Maar de vormen en verschijningen van het onbegrepen buiten-ons neemt ook hij waar met die meedoogenlooze onzijdigheid, en terwijl hij uit de matelooze stof van het scherp aanschouwde en hard gekoesterde, concrete beelden kneedt, geeft hij weder aan de plastiek van het vereenvoudigd bizondere dat accent van stijlvol saamgetrokken algemeenheid, waardoor zijn kunst zoo groot en hoog zich vertoonen kan. Met een wreede weergalooze kracht van gespannen waarnemen en een ongekende meesterschap van welgewikte schikking en geslepen uitvoering schildert Degas meest in de kunstbloemenkleuren van het koude kunstlicht, gefatigeerde kunstmatige menschen levend hun wonderlijk-barok bestaan in de broeikasatmosfeer van een groote-stads-overbeschaving, vlottend-scherp, koel en spookachtig, kras en sober, zuiver en fel.

Het aparte, Engelsch-getinte talent van Raffaëlli, schraler, stugger, en toch bewegelijker, is even geleerd maar meer gemengd. Zijn half-illustratieve hoog intellectueele, gepeperde, karakterkunst is van een begrijpelijker, schoon toch niet behagelijker koppige kracht.

Twee meesters in de evolutie van het landschap door het jonge Frankrijk, dat in zijn matheid en zijn nerveuze begeerte naar kracht, een kunst wil van hevige sensaties, zijn Claude Monet en Pissarro. Van Rousseau hebben zij veel verder zich geëmancipeerd dan die het van Ruysdael gedaan had. Nadat een stoet van schilders vooral gevoelig was geweest voor diepe en gebroken buitentonen, waren de leerlingen dezer emotioneele harmonisten in een opake saus verzeild, maar het nieuwe, stoute geslacht van Edouard Manet's koortsiger tijdgenooten zou in het landschap vooral de kracht van het licht willen geven, en dat door het ongebroken tegen elkaar zetten van helle prikkelende kleuren. Claude Monet is van deze mannen de meest hartstochtelijke meester. Hij lijkt een Pantheïst van Oostersche felheid, wien de naakte kleur, wild, woelig en hevig als een koorts in het gezicht geslagen is. Nog meer dan de schitterend barbaarsche, de vurige Monet streeft ook in behandeling de rusteloos

penetrante Pissarro naar een naïver, meer primitieve kunst van sterke subtiele werking.

Met Pissarro zijn wij genaderd tot de nieuwere Fransche impressionisten, over welke het laatste woord nog geenszins te zeggen staat. Met loftelijke konsekwentie is het dat deze gebroken hebben met de routine en de voorschriften der scholen, zij hebben veel onderzocht, veel ontdekt, voor zichzelven weder veel voorgeschreven. Maar met zooveel onaf hankelijkheidszin en goeden wil men moge gewapend zijn, - hoezeer men zich overtuigd houde dat een noodwendige omwenteling in het palet der Fransche schilders dáárom noodwendig wat theoretiesch te werk moet gaan, omdat van huis uit de Fransche schilders bij al de kracht van hun intellect geen spontane kleurgevoeligen *zijn* - hoezeer men moge inzien dat zij toch het meest raken aan een schilderkunst, puur van sterke subtiele gezichtssensaties, die komen kan, - men zal een expositie van de neo-impressionisten niet gezien hebben zonder te denken aan wat ten slotte Huijsmans, de eerste trouwens die hen voluit prijzen dorst, heeft moeten getuigen: J'ai décidemment peur qu'il y ait trop de procédé, trop de systèmes, et pas assez de flamme qui pétille, pas assez de vie.

Juli 1890.

JAN VETH.

I. Dante op het Doek.

De Heeren N. van der Waay en E.S. Witkamp hadden samen in Dante zitten lezen en waren toen vreeselijk ontdaan. Maar ontdaan van een artistieke emotie, van den drang om te scheppen, van een heerlijke visie, die zij moesten laten zien. Ik hoop dat de lezer mij niet verkeerd zal begrijpen. Ik bedoel dat die heeren in Dante hadden gelezen en nu

geen weg meer wisten met hun ontroering en hun schrik.

Hoe, hoe zouden zij in godsnaam kunnen uitdrukken wat er omging in hun ziel?

De lezer denke hier niet te lang over na, want de twee genoemde heeren doen allebei aan de schilderkunst, zij vervaardigden beiden reeds zeer vele schilderstukken, zij zijn schilders van beroep. En toen zij dus bemerkten, dat hun ontroering hun te sterk werd, dat de forsche visioenen van dien groote onder de dichters ten anderen male opdoemden in hun eigen organismen, voor hun kleurendronken oogen, toen grepen zij natuurlijk onmiddellijk naar hun schilderkwast en tooverden hun niet te verjagen verbeeldingen, hunne tot lijnen en kleuren ontbloeiende emoties op het geduldige doek.

En was dat niet heel natuurlijk, en als van zelf sprekend, dat zij dat alles ondervonden en deden, zij, Witkamp en van der Waay? Want, zooals de Heer van der Kellen zoo terecht heeft opgemerkt, zoo wonderfijn heeft nagevoeld, in het Nieuws van den Dag van den 9^{den} Juni:

‘(De) Divina Commedia (is) een dichtstuk dat, dunkt mij, op den minst gevoeligen mensch een geweldigen indruk moet maken; hoeveel te meer dan moet het onzen gevoelvollen, ontwikkelden kunstenaars in de ziel gegrepen hebben?’

Hemel-ja, dat wordt *mij* nu ook op eens hoogst duidelijk, dat de beide genoemde heeren bovenmatig erg in hun zielen moeten gegrepen zijn, door de lezing van Dante.

Zoo iets als hierboven staat, moet, verbeeld ik mij, een verstandig mensch gevoeld hebben, die, lezer van het Nieuws van den Dag, den Heer van der Kellen voor een heuschen kritikus aanziet en nog nooit voor de twee bedoelde schilderijen heeft gestaan.

Maar o wee, als die zelfde verstandige lezer, die kunstgevoelende lezer, - gesteld dat men tegelijkertijd iets voor

kunst kan gevoelen en meegaan met van der Kellen als kritikus -, o wee, als die lezer uit eigen oogen zou willen kijken en het Panorama-gebouw betrad.

Deze schilderijen van de heeren van der Waay en Witkamp toch zijn geen schilderijen, omdat zij niet zijn geschilderd, en in de allereerste plaats totaal niet gezien. Ik bedoel dat deze heeren, toen zij deze doeken gingen aansmeren, niet hadden in zich een onwederstaanbaren drang om iets te maken, niet hadden voor zich een kleuren- en lijnen-beeld, dat hun telkens ontsnapte om telkens weder op te vlekken, maar dat zij toch vast hebben gehouden met ijzeren wil, geholpen door hun innerlijke artistieke aandrift, zoo lang tot het er stond, zoo goed als zij het konden, maar niet zoo goed als zij het wilden, op het lijdzame doek; ik wou zeggen eventjes, doodnuchter, dat deze heeren alleen maar een *bestelling* hebben aanvaard, waar zij niets voor voelden, waar zij niets van hebben gemaakt.

Zij hebben tezamen het ‘onderwerp’ besproken, met technische hersens de groepeeringen geregeld en toen de verschillende groepen in schets gebracht en de standen geteekend, met menschenlichamen door hen zelf in postuur gezet, zooals zij die standen met hun verstand bedachten dat ze moesten wezen, een schrikkend mensch, een wanhopig mensch, een mensch die aanbidt, een mensch, die tegen een rots opklautert, allen tegader in hun atelier.

Gij vraagt naar het bewijs. Als dit schilderwerk u dit bewijs uit u-zelf nog niet gegeven heeft, kijk dan maar eens naar die twee worstelenden op den voorgrond van het Heltafereel, die Van der Kellen juist zoo prijst. Die menschen zijn niet waar, die menschen worstelen *niet*. Geen trek van hun gelaat, geen spier van hun lichaam geeft weer de geweldige krachtinspanning, die zij voor moeten stellen. Het zijn beide gedweeë modellen van het atelier. De heeren Witkamp en Van der Waay hebben nooit de werkelijkheid gezien, en daarom is hun visioen gebleven het fantoom van een visioen.

Dit, even, wat de uitdrukking van het mouvement aan-

gaat: de rest is net zoo. En nu de kleur. Die is of verschrikkelijk gemeen, zie maar naar dien rooden Dante, naar die vaal-vieze lichamen, - waar wonderlijk genoeg, geen enkel dropje bloed aan kleeft, ze komen toch uit een bloedzee - of kinderachtig banaal als die goudgelokte engelenstoet.

Er is eigenlijk maar één woord over deze beide stukken te zeggen: fabriekswerk is 't.

II. Schilderskritiek.

Het schijnt een zware grief te zijn tegen de schilder-kritiek van heden dat zij veelal door schilders geschreven wordt. Een zonderlinge grief zou men zeggen. Want ligt het niet tamelijk voor de hand dat schilders over schilderkunst, evenals literatoren over literatuur, filosofen over filosofie, en politici over politiek spreken? Met lieden die het rationeeler zouden vinden wanneer politici over schilderkunst, literatoren over politiek, filosofen over literatuur, en schilders over filosofie schreven, met zulke lieden valt, dunkt ons, niet te redeneeren.

Maar men vraagt, bij het hooren van zulke nieuwe bezwaren onwillekeurig: wie schreven er dan vroeger altijd kritiek? En bij een onderzoek daarnaar willen wij niet vervallen in de fout van degenen die voortdurend razen tegen ‘de woeste bende’ en de ‘bandeloozen’, zonder ooit iemand van de kalme mannen der meer wijsgeerige kritiek nader aan te duiden, - wij wenschen man en paard te zoeken. En dan bevinden wij dat de *meest gelezene* vertegenwoordigers der uitstervende kritiek ten onzent waren de heeren *Gram* en *van der Kellen*. En van deze heeren weet iedereen wel dat zij geen schilders waren; maar is het ook bekend dat beide heeren bepaald behoorden tot de klasse van hen, die men

op afdoende gronden *mislukte* schilders noemt, omdat zij het vak, den noodigen geest waartoe zij bewezen hadden te missen, lieten varen om in iets anders een bestaan te zoeken?

En zouden nu door iemand ter wereld *mislukte* schilders voor zooveel competenter tot het beoordeelen van schilderijen gehouden worden dan niet-mislukte?

G.T.

Een antwoord aan Mr. M.C.L. Lotsij door J. Stoffel.

Zooals de heer Lotsij terecht opmerkt, verwachten wij van Landnationalisatie, d.i. van de opheffing van het privaat bezit van den grond en de monopolies, ten einde deze te brengen in het bezit van de gemeenschap, de oplossing der Sociale quaestie. Wij verwachten namelijk, dat, ten gevolge hiervan, de arbeider in het bezit zal komen van zijn eigen arbeidsproduct of de volle waarde daarvan en de gemeenschap in het bezit van het gemeenschappelijk arbeidsproduct, dat wordt uitgedrukt in de pacht- of gebruikswaarde van den grond of de monopolies.

Ten gevolge van die opheffing zal de zuivere kapitaalrente - wegens het verdwijnen van de gelegenheid voor den kapitalist om grond of monopolies te koopen - bij ons tegenwoordig vermogen om kapitaal voort te brengen, binnen korten tijd dalen tot het nulpunt en zelfs lager, zoodat de kapitalist, in plaats van rente te trekken, een vergoeding zal moeten geven aan dengene, die het kapitaal veilig voor hem bewaart.

De heer Lotsij spreekt van het ‘afschaffen der rente.’ Wij hebben nooit beweerd dat dit ons plan was, omdat dit eenvoudig onmogelijk is. Wij kunnen de rente niet afschaffen en den kapitalist *dwingen* zijn geld renteloos aan den ge-

bruiker af te staan, evenmin als de kerk in de middeneeuwen dit vermocht.

Maar wij houden ons er van overtuigd, dat de kapitaalrente, bij overvloed van kapitaal en bij de onmogelijkheid voor de kapitalisten om grond of monopolies te koopen, door hunne concurrentie onderling zal dalen tot het nulpunt.

Ik kom daarop later nog terug, maar ik spreek dit al vast als onze overtuiging uit, dat de besparing, ten gevolge van het vrij geven van het land aan den arbeid en het daardoor in hooge mate gestegen loon, zoozeer zal toenemen, dat tegenover de stijgende vraag naar kapitaal een nog veel grooter aanbod zal staan.

De veronderstelling is ongerijmd, zooals ik later zal aantoonen, maar *wanneer* het geval zich mocht voordoen dat de menschelijke natuur veranderde en de verkwisting zóó groot en zóó algemeen werd, dat de vraag naar kapitaal het aanbod overtrof, dan zou ook in den staat der Land-nationalisatie rente kunnen gemaakt worden, maar het zou een rente zijn, die ieder arbeider zou kunnen ontgaan door sparen en nooit zou de rentenier beslag kunnen leggen op de natuurkrachten, zooals thans het geval is.

Vergeef mij deze uitweiding, waartoe mij de uitdrukking ‘afschaffing der rente’ bracht en keeren wij nu tot de vraag van den heer Lotsij terug:

‘Hoe komt men er nu toe zich zulke wonderen daarvan (van het ophouden der rente) voor te stellen voor den werkman?.... Wat zou er voor den werkman uit volgen als morgen het rente trekken ophield?’

Ja, mijnheer Lotsij, als Jan, Piet en Klaas een koek deelen, die Klaas heeft gemaakt, en Jan 2/5 krijgt als grondbezitter, Piet 2/5 als kapitaalbezitter en Klaas 1/5 als loon voor het maken van de koek, dan is het toch dunkt mij duidelijk, dat, als Jan en Klaas Piet wegjagen en zij met hun beiden de koek deelen, het aandeel van ieder grooter zal kunnen zijn, en dat het aandeel van Klaas vooral grooter zal worden wanneer ook Jan meehelpt tot het maken van de koek, die dan de dubbele grootte hebben kan. Wanneer zij die koek

gelijkelijk deelen, in geval zij beiden er evenveel aan gewerkt hebben, dan zou het kunnen zijn dat Klaas, in plaats van 1/5, zooveel als een heele koek thans kreeg, en misschien nog wel meer, want door de uitvindingen van den nieuwen tijd is, voor zoover wij zien kunnen, het productie vermogen van den menschelijken arbeid zoo te zeggen onbegrensd.

Het is u toch bekend, dat thans het arbeidsproduct wordt verdeeld tusschen den grondbezitter, den kapitalist en den arbeider. Wanneer dus het aandeel van den kapitalist wegvalt, dan wordt het aandeel van den grondbezitter en van den arbeider zooveel grooter. En wanneer nu ook de grondbezitter verdwijnt en beiden, kapitalist en grondbezitter, mede gaan werken, dan zal het geheele produkt aan de arbeiders toevallen. Dit zult gij toch met mij een billijker verdeeling vinden dan de tegenwoordige en gij zult toch onmogelijk grondbezitters en kapitalisten, die nu de geheele door den arbeider geproduceerde koek wegnemen en hem als noodzakelijk levensonderhoud een klein stukje van zijn eigen koek teruggeven, als de weldoeners van den arbeider kunnen beschouwen.

Maar da's waar ook, dat zijn economische bespiegelingen en daar houdt de heer Lotsy niet van en ik ook niet.

Dompelen wij ons dus liever dadelijk in de praktijk en zien wij de wereld aan, zooals zij zich aan ons zou vertoonen, wanneer morgen het rente trekken ophield, omdat grond en monopolies in het bezit zijn van de gemeenschap.

Dan zouden, zooals de heer Lotsy heeft ontdekt, een massa menschen arm worden; duizenden ja honderdduizenden zouden niet meer kunnen leven of rijk worden van hetgeen anderen hebben voortgebracht en dus, als zij niet werkten, verarmen.

Nu verzoek ik echter den heer Lotsy en ook den lezer wel in het oog te houden, dat het ‘als een paal vast staat’, dat die honderdduizenden de millioenen guldens, die zij als rente of als loon in inproductieve beroepen trekken, niet zelve produceeren, dat die rente en dat loon niet van zelf ontstaan door op het kapitaal te gaan zitten, even als het kuiken ontstaat uit het ei door het broeijen van de kip, dat

het kapitaal in het geheel geen rente voortbrengt, wanneer het niet door den arbeid wordt gebruikt; dat het aandeel van den kapitalist niets anders is dan een verkleining van het aandeel van den arbeid, dat dus wanneer de kapitalist *geen* rente kreeg, het aandeel van den arbeider *vergroot* zou worden precies met het deel, dat de kapitalist nu krijgt, dat de arbeider evenveel *meer* zou krijgen als de kapitalist *minder* kreeg.

Welnu de tegenwoordige slechte toestand vindt zijn oorzaak in over-productie of met andere woorden in onder-consumtie, en deze komt daaruit voort dat het aandeel van den kapitalist zóó groot is, dat hij het niet kan verteeren, terwijl de arbeider zóó weinig krijgt, dat, hoewel hij er de grootste behoefte aan heeft, hij geen koopkracht bezit om de overproductie van de markt te nemen.

Wanneer wij nu in aanmerking nemen, dat er 19 arbeiders zijn met onvervulde behoeften, tegenover 1 kapitalist die veel meer heeft, dan hij kan of wil verteeren, dan hebben wij toch waarlijk ‘niet zooveel economische kennis, maar alleen een beetje frischheid in de atmosfeer onzer bovenkamer’ noodig om in te zien, dat, wanneer het aandeel van den kapitalist kleiner wordt en dat van de 19 arbeiders grooter, er in plaats van *minder* werk, *meer* vraag naar arbeidskracht zal ontstaan; dat het dubbele loon aan den arbeider hem ook de dubbele koopkracht van thans zal geven en hij die koopkracht dan zal gebruiken om in noodzakelijke behoeften te voorzien, die hij nu niet kan vervullen, waardoor aan over-productie en werkgebrek bij verdubbeling van het loon onmiddelijk een einde zal komen.

Die loonsverhooging kan alleen verkregen worden door verlaging der rente en deze is alleen mogelijk tengevolge van Landnationalisatie. Dit is de reden waarom ieder die arbeidt het grootste belang heeft bij het welslagen van ons streven.

In plaats van handen teveel zouden er dan handen te weinig zijn om aan de enorm gestegen vraag te voldoen en de ‘drommen, arme renteniers en van hen afhangende lui,’

(waarmede ik nu nog wel medelijden zou hebben, als ik zoo dacht als de heer Lotsy) die hij laat opmarcheeren naar de arbeidsmarkt, zouden daar met open armen ontvangen worden en een drommelsch goed loon kunnen verdienen, want de vraag naar arbeidskracht zou stijgen met het stijgende arbeidsloon.

Ja maar, zegt de heer Lotsy, die arbeiders hebben toch kapitaal noodig om met vrucht te kunnen produceeren, het is een zeer gewichtige factor in de productie en de aanbieding van kapitaal zal uitblijven, als de kapitalist geen rente meer kan krijgen.

Bestaat dan de mogelijkheid niet, mijnheer Lotsij, dat de arbeiders het kapitaal, dat zij noodig hebben om hun arbeid gemakkelijker en meer vruchtdragend te maken, zelve besparen? Kapitaal bestaat immers uit produkten van menschelijken arbeid, die weer medehelpen kunnen tot nieuwe productie. Zoudt gij denken, dat, terwijl tegenwoordig het productie-vermogen van den arbeid onbegrensd is en bij toepassing van Landnationalisatie de grondstof voor allen zou openstaan, er ooit gebrek zou zijn aan kapitaal?

Bestaat niet bij normale menschen het streven om voor vrouw en kinderen, of voor zijn eigen ouden dag, te sparen zoolang het dag is en men werken kan. En zal die drang niet nog veel grooter zijn, wanneer wij weten, dat ons kapitaal alleen door onzen arbeid en niet, zooals nu het geval is, van zelf grooter wordt.

Is het somtijds niet waar, dat onze kapitalisten tegenwoordig zuiniger worden als de rente daalt; wat zullen zij dan zuinig worden en hun kapitaal door arbeid trachten te vergrooten als zij in het geheel geen rente kunnen maken.

En wat zal een man, die kapitaal heeft bespaard en het niet zelf wil gebruiken, met zijn geld (d.w.z. een orderbriefje op de wereldproduktie, dat hij niet direct wil incasseeren) beter doen, dan het in bewaring geven aan de staats- of gemeentebank, die het hem weer uitkeert als hij het verlangt tegen betaling van een kleine vergoeding voor de veilige bewaring?

En wat zal de gemeenschap met dit kapitaal beter kunnen doen dan het weer uitleenen aan den arbeid, tegen terugbetaling in termijnen, om daarmede grond te verbeteren, huizen te bouwen, machines te koopen, waardoor het maatschappelijk kapitaal en daarmede ook de waarde van den grond, die aan allen behoort, wordt vergroot?

De rente bevordert niet het sparen, maar staat het sparen in den weg; het is het middel dat 2% der menschen rijk maakt zonder sparen en dat 98% der menschen belet om te sparen, omdat hen in den vorm van grond- en kapitaal-rente het grootste deel van hun arbeidsprodukt wordt ontnomen.

Wanneer de rente is verdwenen, zal het tijdperk van sparen eerst recht aanbreken en het zal dan een zegen zijn voor de maatschappij. De millioenen van Rothschild, die thans bestaan uit papieren die hun bezitter de macht geven het arbeidsproduct van anderen op te eischen, zullen dan in het niet verdwijnen tegenover de milliarden echt kapitaal, die in de handen der arbeiders zullen dienen om het totaal arbeidsproduct onberekenbaar veel grooter te maken dan thans.

De reden waarom de kapitalist, een kleine vergoeding aan de gemeenschap of aan een privaat persoon zal betalen voor het veilig bewaren van zijn kapitaal, ligt in het feit, dat Flürscheim aanhaalt: ‘Alle Privat kapitalen sind ständig jenen tausend Gefahren ausgesetzt, welche die nicht fundirten Anlage-methoden mit sich bringen.’

Een huis, hoe soliede ook gebouwd, gaat met den tijd achteruit; een machine verslijt, alle menschenwerk is vergankelijk, alle kapitaal waaraan geen arbeid wordt besteed, vermindert, verslijt, vergaat. Die verslijtingspremie moet door den kapitalist betaald worden zoodra het aanbod van kapitaal de vraag overtreft en de kapitalist geen grond of monopolies kan koopen.

Maar zegt de heer Lotsy, ‘het kapitaal komt niet als het niet noodig is, en waarom zou het gevraagd worden’..... ‘In de dagelijksche levensbehoeften werd reeds voorzien vóórdat de zwerm renteniers en van dezen levende lui de arbeidsmarkt bestormden.’

Ik heb reeds aangetoond, dat, zoolang de menschelijke natuur dezelfde blijft, de neiging tot sparen zal blijven bestaan en dat bij het ophouden der rente, het vermogen om te sparen reusachtig zal toenemen, dat dus het aanbod steeds de vraag zal overtreffen, maar dit beteekent volstrekt niet dat niet de behoefte aan kapitaal grooter zou worden en oneindig veel grooter dan thans. Er zou een tijdperk aanbreken van nooit gekende levendigheid in landbouw, industrie en handel, want mijnheer Lotsy, al wordt in *onze* dagelijksche behoeften voorzien, gij weet of kunt het althans weten, hoe ellendig het gesteld is met de voorziening in de behoeften van 90% onzer medemenschen. Hoe er een schreeuweude behoefte bestaat aan een drievoudige productie van gewone levensbehoeften, als brood, huizen, kleeren, schoenen, waaraan millioenen gebrek lijden, die nog geen weelde zouden hebben als zij het driedubbele kregen van thans.

Zie daartoe eens om u heen of raadpleeg uw statistiek, dat past toch wel voor een man, die niet van economische bespiegelingen houdt en dan zult gij misschien tot het inzicht komen, dat er groote behoefte is aan echt kapitaal, produkten van menschelijken arbeid, die weer kunnen dienen tot nieuwe productie, teneinde in dagelijksche behoeften van millioenen arme menschen te voorzien. En als gij dan verder nadenkt, zult gij misschien met mij inzien, dat het echte kapitaal daartoe noodig alleen daarom niet ontstaat, omdat de voortbrenger den grond niet in gebruik mag nemen en hem zijn arbeidsprodukt, (dat is zijn kapitaal) geheel wordt afgenomen, terwijl hij in het gunstigste geval alleen het noodzakelijk levensonderhoud terug krijgt.

En het kapitaal, dat hem wordt afgenomen, wordt voor het grootste deel *niet* gebruikt om productiemiddelen te scheppen, maar alleen om papieren te koppen, die zijn bezitter de macht geven het arbeidsproduct van anderen op te eischen, d.w.z. eigendomstitels op grond, rentegevende hypotheken en schuldbrieven.

‘Hoe is het mogelijk,’ vraagt de heer Lotsij, dat men aan

het rentelooze kapitaal zoo'n drang om geplaatst te worden toe kan schrijven.'

Maar, mijnheer Lotsij, gij weet toch, dat wij onder kapitaal hebben te verstaan produkten van menschelijken arbeid: huizen, schepen, machines, kleeren, schoenen, voedsel enz. Wanneer men die dingen nu heeft opgespaard en men kan ze niet verruilen voor grond, hypotheken of rentegevende schuldbrieven, zal men dan - in plaats van er een groot magazijn van aan te leggen en ten deele te laten bederven - ze niet liever afstaan, aan hen die deze dingen noodig hebben (de arbeiders) tegen betaling van geld. Verschaft men op die wijze niet kapitaal aan hen, die het noodig hebben?

En zal dan die opstapeling van edel metaal niet een gevaarlijke speculatie dreigen te worden, zooals ik in mijn artikel 'over Kapitaal en Rente' in dit tijdschrift heb aangetoond, zoodat de kapitalist er de voorkeur aan zal geven om zijn kapitaal te brengen naar de staats- of gemeentebank, die het hem weêr uitbetaalt als hij het noodig heeft, ook al moet hij, in plaats van rente te krijgen, een vergoeding betalen voor de veilige bewaring van zijn kapitaal?

In de aanwezigheid van kapitaal en in de wetenschap dat alle produkten van menschelijken arbeid vergankelijk zijn ligt genoeg drang voor den bezitter om zijn kapitaal beschikbaar te stellen voor den arbeid en de produktie.

Deventer, 28 Juni.

Gekken. Door Jac. van Looy

III.

- '..... wat ge daar vertelde is zeer interessant..... also Sie sind Holländer!'

Zij daalden door de breede hoofdstraat, recht onder de zon, midden loopend in den uitgezakten weg, over de hobbelige keien naar de haven omdalend.

- 'Drôle de pays votre Hollande.'

Ze gingen de moskee langs, de kerkpoort was open, maar 't inzicht weg achter een hoog opstaande mat; diep in en er boven een blauwend brok koud kalkwit gewelf. Zij liepen de bazar langs, als een tentoonstellingsding, een moorsche winkel, opzichtig beschilderd; achter de vensters een uitstalling van filigrain-mooie dingen en aardewerk dat naar buiten glom in de schaduw van 't mineraalkleurig verglasel. Er liep geen mensch in de straat.

- 'Oui.... ik ben er twee maal geweest.'

Onder den straatmuur lagen kerels languit te slapen als gestrafte dieven plat op den buik, er tusschen zat er een geleund tegen den wand, de kop klein, weggeschrompeld in de schaduw van de kap, de mond opengevallen in de lamheid van den slaap.

- ‘Ja - tweemaal.... wie die Zeit schnell geht.... voyons.... ik was in Amsterdam voor een internationaal-hygienisch Congres.... gemoedelijke lui die Hollanders.... en de tweede maal, kort daarop, om relaties te zoeken voor mijn groote reis door Afrika's binnenland, die ik toen prepareerde,.... ik was niet altijd wat ik nu ben..... wissen Sie.... verstandige lui die Holländer.... natuurlijk is u ook een zeer intelligente man.’

- ‘Comment?’

Ze gingen drinkbakken langs, waar paarden aan slobberden, roodbruine en als nieuwe kastanjes glimmend onder de zon, een melkwitte hinnekte, de toom op den nek tusschen het gespleten maanhaar; ze stonden met uitgerekte halzen, water morsend langs de soepele lippen en langs de gele graastanden, de bitten rinkelden tegen de bakken, ijzergeluid klinkklonk in de zonnige straat.

Bijna zonder eigen schaduw op den grond gingen ze; Johan zag naast zich den dokter loopen, grooter dan hij zelve, al liep deze ook met een ronden rug, als in de schouders geknakt. Vogel ging voort in zijn schunnig-blauwe jas, glimmend tot langs de beenpanden, de hand aan zijn pijp, rookblazend veel boven zijn stijven romp, voorover geheld ook in de daling. Hij ging zoetjes aan, als iemand die over den schouder wat voorttrekt, als een myoop mensch met halfdicht turende oogen. Nu op zijde bekeken was zijn snavel-neus 't voornaamste van zijn gezicht, bovenbol en kaakstuk werden onbelangrijk bijna, 't voorhoofd met schrale als weggeschroeide wenkbrauwen, uitgebleekt onder een ouden flap-hoed, de kin vol roode en grijze stekeltjes, met een baard van acht dagen. Zijn mond was weg onder een dikke bos half-cirkelende snorharen, in 't midden tot pegeltjes samengekleefd, altijd nat, onder de dubbele beademing van mond en neus.

Ze gingen de straat door; de weg elleboogde, en een poorttunnel door. Een schildwacht zat er op een bank als een vrouw in witte kleêren, alleen zijn oogen leefden. En ze daalden tusschen muren-opstanden, wallen; hoog de zon.

- ‘Verstandige lui uw landgenooten’, vervolgde Vogel,

in een drooge opsommerige gewoonte van maar door te praten, ‘en extra-ordinair gemüthlich.’ Hij had een onverschillige manier van redeneeren, bandeloos sprong hij over van 't Fransch- naar 't Duitsch-spreken.

- ‘Die brave monsieur Crepieux met zijn scorpioenen.... dat wil entomoloog spelen, ja wel,.... aartsdomme kerel... ik had ze wel in een half uurtje kunnen gevangen hebben.... maar een anderen dag.... wissen Sie,... als ik in een dag wat veel gevangen heb, deponeer ik er wat van in den toren;.... niet zeggen, hoor.... Antonio versteht mich.... moest Crépieux niet begrijpen kunnen, dat met nat weêr niet te vangen is.... wijntje gedronken.... wissen Sie, met den wachter van den vuurtoren op kaap Espartel, een landgenoot van me.... nu ja, Oostenrijker.... ik ben Hongaar.... zijt ge er al geweest op kaap Espartel?.... Neen..... mooie wandeling’....

Hij ratelde maar door in een behoefte van zich uit te praten na lange stomheid; met een dikke tong sprak hij meestal wat lijmerig leuk of spotziek,.. en dan in eens heel rad als van binnen opgestookt.

Een Arabier draafde achter een ezel tegen de straat op: brandrood gloeide zijn fez; hij begon zijn beest te slaan en aan te schelden, omdat 't niet voort wou, maar met luie gretigheid lipte 't langs de muurkanten naar de verdroogde distels.

- ‘Weet ge wat die meerschuimen pijpenkop daar langs ons uitschreeuwt? ‘‘Vooruit, hond van een Christen,’’ roept hij naar zijn bourriek... We staan niet erg hoog aangeschreven, vindt ge wel.... de vent verlangt naar zijn slaapje..... o slapen, slapen te kunnen!’

't Pad geelde, het strandzand begon den weg te bevloeren, 't loopen werd al moeielijk..... zoo dadelijk zou de zee wel verschijnen. Maar de dokter sprak door, Johans oogen begonnen van zelve het kijken te laten, hij begon meê te loopen in de dommeling van den praatroes, voelend telkens wel het klotsgeschok van zijn teekentasch tegen zijn beenen, maar anders.... Wie zou dat zijn en wat was dat voor een man?’....

- ‘Badaud is een jakhals... wissen Sie.. en Crepieux.... ah bah... Vogel maakte met zijn pijp in de lucht een zwaai alsof hij lastige vliegen wegjoeg, en hij klakte met zijn tong in zijn mondholte sussend.... ah bah.. wat kan dat u schelen!....

- ‘Kaap Espartel?... vier uren hier vandaan, gaf hij antwoord op Johans vraag... altijd als ge den ouden weg neemt, de nieuwe gaat in drie uren direct naar den toren... menig keertje er geweest.... de rotsen waar de toren opstaat zijn rijk voor een snuffelaar als ik ben.... die vuurtoren... als ze maar durfden, braken de Mooren vandaag nog dat ding af.... dom volk, zou amice Badaud zeggen.... maar ik vraag, wat kan hun die straat van Gibraltar schelen.’

- ‘Die toren?... die toren? wel,... die is daar gebouwd door een Fransch ingenieur voor rekening van een internationale compagnie.’

- ‘Ja!... een compagnie... une compagnie..... wie heeft ooit kunnen uitmaken wat een compagnie is, vraag zulke dingen aan Antonio... al de mogendheden hebben er natuurlijk belang bij dat de vaart door de straat goed is... die toren is een internationale behoefte.... voilà ce phare. Braun, mein guter Wiener is daar wachter.... Immer ganz allein da oben.’

- ‘Holland... bromde hij weêr met zijn ontevreden binnenmondsche stem als hij antwoord geven moest... Holland?.... weiss nichts, denk van niet.... Holland, zeg... hoeveel malen zijt ge Holland buiten Holland al tegen gekomen... Voor eenige jaren was hier nog een Hollandsch consulaat... de Belgische is nog een groote heer hier..... maar 't was te duur, een eigen consulaat te hebben, en nu neemt een ander het baantje waar,.... dass versteht sich... de Engelsche of de Zweedsche of de Belgische, of een die 't op een koopje voor drie, vier landjes gelijk waarneemt... hm, 't is een lastig ding.... vraag 't maar aan Antonio, die krijgt al zijn brandewijn uit Holland.... sind ja doch wirklich ganz gemüthliche Leute, die Holländer.... Drôle de pays.... Rooken dat is goed tegen de vliegen, wissen Sie!...

Hij snapte en mopperde maar door, dikwijls moeilijk voor den ander te verstaan, in damp loopend, hij stootte de rookmondenvollen machinaal voor zich uit.

- 'Il y a la-bas du bon tabac, 't is waarlijk een culte bij u daar, al die mooie winkels waar tabak verkocht wordt;... on dirait des temples!' hoogstemde hij met iets kinderlijks frisch in zijn geluid.
- 'Oui n'est-ce-pas? du merveilleux tabac!'
- 'Ah oui, c'est quelque chose.'
- 'Une bonne pipe de Porto-Rico, hein?'
- ' Voilà je vous reconnais.... Dröle.... Antonio heeft goede Hollandsche sigaren... kosten bijna niets.'

Al het toeschietelijke en kameraadachtige in zijn manier van praten was als in eens gevlogen, hij sjokte weêr voort, als of de andere er niet was, daar naast hem.

De weg verliep tusschen verweerd rotswerk. Links waar de dokter liep, steeg de wand berghoog, recht. 't Hotêl Central daar als een groote til in de lucht.... 'Sapristi, wat hoog.'

't Pad was enkel zand geworden; door den mond van de wallen kwam 't blauwe water van de baai op- en opverschijnen, gelijk een scheur tusschen heuvels en aarde; een witte schuimstreep, feestelijk als een lange veêr, wuifde en speelde er door heen. En vèrin met de illusie van stilstaande poppetjes, prijkten een paar boompjes, smal en rood onder de roze heuvels, nog in najaarsgebladert.

Hoog de zon.

Toen was de weg als een duin snel afdalend. Ze waren de muren uit.

't Strand lag verlaten. Daar aan de borstwering een eindje nog langs de zee, leunde een man met lange bloote beenen, de schouders hoog,... 't leek wel een hoofdloos mensch.... hij stond zeker te slapen.

De dokter vertelde weêr door, onverschillig, voor den wind weg.

... Ik herinner me vooral van Amsterdam een ouden mijnheer... In mijn gedachte, rare gedachten... noem ik hem

altijd: le vieux. Tijdens het congres was ik meermalen zijn gast... dat was een rooker... hij had heel wit haar, overvloedig als zij zoo zacht, en witte handen, verbazend blank met roze nagels,... ik zie hem nog... het lachje nog waarmee hij na 't dinee een sigaar presenteerde.... bepaald voluptueux... ik hoor nog zijn zachte stem als hij na 't dessert; de mooie handen op zijn buik, rookende voluptueus zich zelve bestreelende als hij over zijn goed land sprak, zacht lachte...die stem... o, suave...wanneer hij Fransch praatte... en o die handen met het rimpelige vel als hij goed gegeten had,... 't was zoo aangenaam dommelig... dikwijls is 't mij later in Afrika's woestenijen gelukt, wanneer ik na een wilden dag, van overspanning onder mijn tent niet slapen kon, in te slapen door te denken aan 't geluid van die stem, zoodat ik 't hoorde,... te denken aan die witte zegenende handen zoodat 'k ze zag... le vieux bon homme... om u de waarheid te zeggen... hij verveelde me soms geweldig, votre compatriote, wissen Sie.... C'était trop doux... maar... Eens herinner ik me, 't was bij een dinée met de congressisten... Gott, gott... wat is dat lang geleden... hij opgestaan, een toost van hem bij 't dessert... ik niet alleen had een glaasje gedronken, wissen Sie... 't was niet om uit te staan... ik zat een eindje van hem af,... zijn mond ging open en dicht, gapen, geeuwen, 't was of hij sneeuw at, zijn woorden smolten in zijn mond. Toen heb ik mijn handen aan den rand van de tafel moeten vastklemmen, wissen Sie... want ik wou opspringen en hem naar de keel vliegen... het uitschreeuwen... mais criez donc, nom de Dieu... Ce bon vieux, hij had 't moeten weten... we zullen maar wat blijven loopen hier aan de zee, vindt ge het goed... we hebben nog wel den tijd, 't is nog niet één uur op de zon, dat klokje staat maar nooit stil... 't is hier frisch, 't stonk daar ginds... Poeh... Petit homme, also Sie sind Holländer!... Gij zoudt met mij niet in Amsterdam langs de straten willen loopen, hè... wat zeg ik.'

Het laatste sprak hij op den man af, evenals wanneer hij zijn wissen-Sie's uitsiste, loenschte hij even om naar Johan, die

zijn mond vol tanden voelend voor dien onstuimigen woordenstroom, de kwelling onderging van niets terug te kunnen zeggen.

- 'Nun, nun, zei Vogel... en hij suste wéer klakkend met zijn tong, ''t is waar, moi, je suis un homme fini... waarvoor en waarom leef ik nog.... is het niet omdat ik te lui en te bang om te sterven ben?'

Hij was blijven stilstaan, de oogleên in peinskringen halftoe gekrompen om de oogen, met een schuine vouw hing 't vel uit de kas over 't bovenlid heen; starend voor zich uit zoo, over de zee..... Wat waren zijn pupillen zwart, verdonkerd nog in de staring, als een inkijk in zijn duister binnenste,.... het blauw er om heen brak onder de dichtrimpeling van-onder de oogharen..... zouen die oogen niet zoo zijn als hij gestorven was.... Neen, dat was geen man die om meêlij bedelde.

Ze stonden beiden nog stil, gezicht in gezicht. Stilte van een warmen slaap was om hen.... hoog de zon. Een blauwe rookgulp wolkte achter de snor van Vogel vandaan, vrij van achter de gulden tralies der knevelbaren; lichtend wittig dan het licht in, stuivende pluisjes zondamp dan de ruimte door.

- 'Wat is rook toch een mooi ding, hè! zei Vogel... ach Herr Gott, da fang ich wieder an sentimentalisch zu werden.'

Ze stapten weêr door, zwijgend.

Naast hen lag de baai, vlak uit, blauw gestrekt in zonnige rust. 't Water ebde. Loom deinden de lange waterbanen, rimpels en niets meer, onverwacht als denkplooyen komen in een effen voorhoofd, kwamen ze op uit 't kalme soezende nat, in lange schuimuitkruivingen, bewegingen van zachte zwemmers, meeuwvéerwit aanscheren. Maar op het zand plaste het water uit in een plotskokende waterborreling, even kwaad, dan zoog en trok de baai zijn banen weêr achteruit, pareling nalatend op 't strand als bronwater op de tong, in een gisting van geruisch.

Aan den overkant lag blank met een kerkspitsje laag, de schim van een wit menschendorpje, met zachte spiegeling

onder den wal aandommelend.... 't vaste land weêr.... Europa... maar verdroomd achter 't licht. Rechts, als een bastion in zee, Gibraltar's dreigende torenschim en dan met een sprong der oogen het blauw, de straat over, den mond voorbij der onbekend groote en diep-in geweldig-lichtende Middellandsche zee; en dan de rood omsnellende heuvelreeksen... Afrika al... woningloos.... vèr aan den duizelenden horizon het gesilhouet van de Atlas, bergijsblauw... en vlak hierbij... duinen... wit zand met twee schrale boompjes als witte berkjes.... begoocheling van eigen stranden... woestijnbegin en thuis, en dan een dadelijk verschrikkelijk gevoelsvisioen van dorheid en dorstlijen.

- 'Ongeluk, 't is een ongeluk' zei Vogel als een jammering in den wind, een groot en goed mensch geboren te zijn.'

Ze liepen over het natte en donkerder zand door de waterkeering verlaten. 't Strand deinde onder de stappende voeten.

- 'Ach, wissen Sie, dat is nog wel het ergste, gehoond te worden, op het laatst nog, te moeten verdwijnen zonder dat vuile gedoe mijne innige verachting in 't gezicht te kunnen spuwen. O ce Crepieux!' siste hij, de knorrige stem beloopen met vocht, 'hij is me de baas.'

Ze liepen. 't Zand lag in lange ribbelingen, op de aarde als op een reuzenschaal had de zee de gradueele achteruit-krimping gemerkt van het almaar ebbende water.

- 'Vergeef mij, praatte Vogel toen weêr, wat kan 't u schelen als ik zum Grunde geh'... zwakheid van me... vergeef me,... ach, als ge ook eens wist hoe mooi of ik begonnen was... ik heb veel verwacht... ah bah.... Hij spoog op 't zand, den mond vol speeksel, gaf een veeg langs zijn snor met den rug van zijn hand.

- 'Attendez!' zei ie, 'mijn pijp is vuil.'

Hij stond weêr stil. Johan met hem. Vogel bukte naar den grond, zoekend een stokje of strootje of een verloren veêr.

't Strand blonk altijd door verlaten. Heel in de verte was het wel of er menschjes liepen, donkertjes onder de ietwat al

dalende zon. Walmpjes wind doesden breed aan, op de tong verziltte het speeksel, en een benauwde nicotine-geur ging om de pijp van Vogel.

- 'Daar,' wees Johan, naar den grond, den dokter, die laag bijziende als hij was met de handen scharrelden.
- 'Daar,' non, die is te kort.'
- 'Is die goed?'
- 'Merci.'

Ze kwamen beiden op, Vogel even kreunend.

- 'Badaud?' vroeg hij, met zijn pijp onder zijn oogen peuterend, hoe vindt ge Badaud.... kolonel... geloof er maar niets van... de la blague... ach, Badauds kunnen alleen zwakkelingen als ik ben kwaad doen, wissen Sie.... mais Crepieux.... pas op de Crepieux.'
- 'Zoo,' zei Johan zacht meêgaande, door den klank de bedoeling proevend.

Stom was hij naast den dokter blijven loopen; de vertrouwelijkheden van dien man, van wien hij voelde dat hij onder de zon al in den dood leefde, bleven in hem vallen, meebrengend hun eigen zwarte beklemdheid. Hij liep naast Vogel voort met 't onpasselijk gevoel, dat angst voor iets onbekends geven kan, iets dat men uit zou willen spuwen, zoo kropt het in de keel en dat men maar niet van zich af te zetten vermag. Hij bracht zijn handen aan zijn zij, instinktmatig als om zich zoo bij elkander te houden.

- 'Laten we teruggaan, sprak, weêr in rookdamp, Vogel... 't is half twee.. hoor, de muziek is boven.'

Schaduw sloeg al voor hun voeten uit op 't korrelglanzende zand: schaduw als van dwergmannetjes. Het zachte branden van de middagzon voelde Johan prikken in zijn hals.

Ze gingen. Voor hen om de kromming der baai praalde de stad in 't op- en uitgestapel van haar bordessen, met het optronende hooge huis, zonblokkend op de schroeierig roode rotsen. Gelijk een star maanvisioen verscheen Tanger, boven de blauwe pracht van het soezende water, onder de luchtblauwe overspanning van den hoogen hemel.

Beneden donkerde het havenwerk als bister en rommelig,

maar verlaten van drukte; een brok keikleurige pier stak het water in, en de Moorsche lichtervaartuigen, met de dwarslijnen van hun ra's met gereefde zwarte zeiltjes, guirlandeerden er tegen de vuil-blanke onderste huizen van de oude stad. Maar zie, lager naar het strand, daar was al beweeg van omloopende figuurtjes, witjes van burnous en kleurtjes van bonte kaftans. Ze gingen schichtig de walstraat in.

Buiten de baai in de wijdweg blauwende waterruimte, naar den Atlantischen Oceaan, van plezierscheepjes, scheen wel... witte zeiltjes, twee, drie, vier, als driehoekige vogelvlerken.

Maar uit dat stil stralende stadje, zoemde, en al dichter en duidelijker, 't openluchtsjoedelen van een herdersfluit, woestijnmuziek, en toen aangedragen op den wind het ondergrondsche gebom van een geslagen trom; 't woei weêr weg, maar opjagen kwam een wilde snerp, dol geworden, zich opslingeren in de lucht.

- 'Ik vraag mijzelve af, ging Vogel voort, waarom vertel ik u dat alles, u dien ik voor een uur nog niet kende.... steun zoeken, zwakte van me... 't is waar, ge hebt geen kwaad gezicht, ge zijt een Hollander, en ik ken uw land tamelijk wel... Hm... dröle de pays' begon hij weêr te schimpen.

- 'Ge zijt erg in uw schik, me semble... d'avoir trouvé cette expression' liet Johan merken dat hij geraakt was... of ge wilt twist met me zoeken.'

- 'Waarom?'

- 'Omdat ge dat nu al zòo dikwijls herhaalt.'

- 'Ah bah! zet er u toch geen gal van, wat scheelt het u, que je me moque un peu de tout, aussi un peu de votre Hollande... et pour cause.'

- 'Beaucoup. Ça me fait du mal.'

- 'Allons donc, jeune homme, ça ne vaut pas la peine.'

Met de zon in zijn nek was er een kwaadheid in Johan aan 't opschroeien en hij flapte uit:

- 'Gij kent mijn land niet, gij hebt niet het recht met mij te spotten, je ne le veux, je ne le veux pas, vous dis-je.'

- 'Allons donc.... votre Hollande est tout bonnement un pays fini.'

Vlán! als een klap in 't gezicht ontving Johan Vogels onverschillig in den wind gegooid oordeel. Hij had een twist, een kibbeling verwacht en gewenscht, maar nu dàt, als een eindbesluit van een lange redeneering, sloeg zijn kwaadheid in eens stuk, 't was of er een ander naast hem sprak, toen hij zijn eigen wrevelige stem hoorde zeggen:

- 'Ge liegt.'
- 'Et pourquoi.'
- ''t Is niet waar.'
- 'Ah, jeune homme, ik weet het heel wel... ge zijt artist, et tous les artistes rêvent aussi un peu la gloire de leur pays, maar zeg mij, waarom zou ik liegen, of u plagen, waarom? wat scheelt u wat ik meen, ik, die de gewoonte heb gekregen alles luiduit te zeggen wat ik denk...waarom?'
- 'Waarom.... waarom?' weet ik het? zonder het te willen deed Johan Vogels stem en manieren na... vous qui...
- 'Ah bah, - ge durft niet... omdat ik een verloopen kerel ben... wilt ge zeggen... n'est ce pas?... maar, petit homme, dat juist maakt het me zoo gemakkelijk te zeggen wat ik denk... où est done votre si fameuse intelligence?... des hommes comme moi sont comme des grands fous, wissen Sie, ils n'ont rien à perdre... ils n'ont rien à garder.'
- 'Verdomme' vloekte Johan... en hij zei maar wat.
- 'Quoi, wat zegt ge.... des bons individus.... maar zijn die niet overal, mon cher, waarom dan niet in uw Holland... maar 't is la-bas, als in mijn uitgebluscht lichaam, wissen Sie, vonken... ah oui.... opflikkerende vonken.... des morceaux de pensées.... mais le corps, wissen Sie, la masse reste inerte, frappée d'apoplexie.'

Weêr zei Johan maar wat, verslagen, wat te zeggen tegen de drieste ironie van dien vervloekten vent, die in de vernietiging van zichzelve den andere te treffen wist in zijn ongelukkige origine.

- 'Vraiment.... Sie haben Recht, das bewegt sich, vraiment, ça existe, 't maakt leven.... ja wel, als deze blauwe zee, wissen Sie, die maakt ook leven.... maar in waarheid

beweegt het water niet, voortgaan doet het niet... 't schommelt, 't schommelt... uit... thuis... un songe... begoocheling van beweging...

- ‘O, we hebben nog kracht, we zullen nog veel... we, zijn nog rijk.’

- ‘Steinreich, nicht wahr?... zijt ge het bij geval zelv', mais mon cher.... daar weet ik van... rijk, ah bah... waar is dan uw rijkdom... c'est de la blague... une tradition.,. als uw heele bestaan la-bas.... Riche.... des vâches... ah oui... voilà une trouvaille.’

- ‘We hebben, we hebben nog’....

- ‘Quoi?

- ‘We hebben nog groote artisten, par exemple... dat kan ik zeggen... en de heele wereld zegt het ook.’

- ‘Jessus.... hoonlachte Vogel met zijn hand aan zijn oor, voilà encore le vieux... die zei dat ook altijd... hm... hm... een volk dat nog goede artisten heeft is nog niet dood, want de artisten komen toch uit 't volk..... qui le dira, je demande. Hij heeft ze mij genoeg aangeprezen vos artistes... ah, oui... le plus grand... une femme et la plus grande encore une femme... et la plus grande.... mais ce sont des vrais Mormones là-bas. Drôle de pays... dat houdt er van om al heel zoetjes gekitteld te worden.

- ‘Prends garde, monsieur... want ik zal u....’

- ‘Dreigen geeft niets, mon cher... maar doen... nu is 't al te laat... vous voilà déjà un peu tranquille.’

- ‘Ah petit homme... petit homme, vervolgde hij, zet er u toch geen gal van... à quoi bon... vroeger heb ik ook wel eens gedacht... sprekend met een goed mensch là-bas, que votre peuple autrefois si fort, zich zelve suicideerde, bewust, résolu, maar 't is niet waar, wissen Sie, comme moi! trainard, pas même la force d'en finir royalement.... oh! ik weet wel..... ah, bah, gaan we maar weêr naar boven... even aanloopen bij Antonio en daar offreert ge me een glaasje.... drinken en een sigaar in de zon rooken... voilà mon cher..... voor 't oogenblik, absolument quelque chose.’

Hij had Johan onder den arm genomen, maar die, inwrokkend, zei:

- 'Neen, daar houd ik niet van, ik loop liever los.'

En de zee verdween. Daar op de borstwering leunde nog altijd de man, alsof hij te slapen stond.

Veel menschen daalden van de haven nu om; vrouwen bij tweeën tredend, rechtop in hun omsluiering, sommige met een ronden bobbel uitpuilend van achteren, door het onder de doeken op den rug gedragen kind; en mannen veel, rijken, kalm loopend ook in omsluiering tegen de zonnebranding. En volk met werklichamen, uitwerpend de hooge naakte beenen en voorbij met het neêrgespalk van hun voeten in de smakkende muilen, toonend de harde kuiten als van hout en de scheenspieren als taaye vezels gespannen. Veel armen zwaaiden in het forsche loopen. Klepperde-klep, gingen ze de walstraat in, kleurend in samenlooping, of den buitenweg op, de muren om, cirkelend rond de stad.

Johan en de dokter liepen mee. Maar Vogel, thuis, sneed al gauw een straatje in en ging toen links en rechts, wankelend als een dronken man over de slechte steegpaden, in zijn pijprook schier dravend. Ternauwernood hield Johan hem bij. Langs versch gekalkte, met oker besmeerde muren gingen ze, slopjes door, volhangend met gelen schemer, soms op een hoek pakkend een worp zonlicht als een neêrgeschoten pijl. Door straatjes stil, tusschen vaal harpuis en wittige muren van onderen bespat, struikelde Johan den dokter achterna over een wegje vol gaten, met zwikkende en omkantelende voeten, door opdrogende modder, hoog en laag, over struiken en groen, bossend en bezemend overal en langs, vegeteerend in den vruchtbren zonneschemer.

- 'Loop toch mee' riep de dokter.

Soms gingen ze voorbij een deurtje klein en met een snellen inkijk dan had Johan gezien als in een droom, een vrouw in een hemelsblauwen pantalon, uitpoffend, om de dijen als opgeblazen, om de enkels strak. Ze hing goed over touwen te drogen, de armen op en haar hoofd op, een zwart vestje vlel plooyend langs haar borst in wit onder-

hemd af, kin en bovenhoofd, als een gekwetste in doeken gewonden. Dat in een voorbijblik en ook het kind, dat onder bij haar voeten graaide over de vloer, den naakte, roze beentjes in de lucht. Verder verliet een man zijn huis, overstappend het drempeltje, neêrbukkend uit het lage kozijn, met een verstoord kijken, norsch ging hij voort. En een schrale Hebreeër met een schriel spichtigen kop, met een pluizigen en wormstekerigen baard, een oude vijgenmand hing met een touwhengsel in den knik van zijn arm, die een tooneelachtigen wandelstaf telkens op den grond tikte, liet hen voorbijgaan, groetend beleefd met de hand op zijn hart, met de oogen intelligent en nieuwsgierig vragend: ‘wie zouen dat zijn?’

De muziek wandelde, scheen wel, oproepend door de stad. Gelijk inwaayingen, als vlagen tocht zoemde af en toe het blazen van de verre rietfluit en 't rondgaande geboem van de gong.... 't was met de vinger aan te wijzen waar de muzikanten liepen.

Vloekende zijn van-binnen-kwaadheid uit, strompelde Johan den dokter achterna, die zwaaiend met één arm, met zijn lange beenen harder loopen kon.

- ‘Duivelsche vent, dat noemt zich òp en wat kan hij nog hard loopen... Kijk, zijn eene schouder is hooger dan zijn andere.... en een neiging kropte in Johans keel om dien voorlooper uit te gaan jouwen, onder het loopen hem na te schreeuwen... ‘Zeg, struikel niet over je scheve hakken! zeg, trap niet op de randen van je pantalon. Sapristi... daar kon je op loopen, dat klonk als een deuntje,.. trap niet op de randen van je pan-ta-lon.’

Nog een hoek om en weêr een bocht. Vogel gaf een ezel die in 't straatje graasde een stoffigklinkenden klap op 't kruis, 't beest sjokte uit den weg... toen... een eindje snel dalend en ze waren als neêrgevallen midden in de straat, in eens herkend; die van 't Kleine- naar 't Groote Zocco gaat, en waar onder de zon de drukte in de breedte drong.

- ‘Te laat voor Antonio’ zei Vogel even keerend, de muziek is achter ons, boven, hoor maar!’

Dof in een breede uitrolling van een geluid dat veel lucht verzet, vèr gehoord als nadondertjes over wolken vertuimelend, bonsden de slagen van de donkere trommel: boem, boem, boem, gronderig onder het neusachtig getoeter van de klagelijke klarinet.... hoor!.... dat klonk als een melodietje, almaar de zelfde vijf, zes nootjes, je zou ze kunnen teekenen, het overspringen van de klankjes met een lijntje als een snel bliksemstraaltje, zigzaggend, en dan de gillende snerp, recht.

De straat baande op met een slechte keivloer; drukte draafde langs de kanten, storend dikwijls de éenzelfde groote beweging van de kalm opklimmende menschen. Aan weêrszijden van de straat waren winkeltjes, een enkele maal, tusschen de lieden door, zag Johan een koopman gehurkt op zijn mat, in de schaduw rookend, alsof er in de wereld niets anders was te doen, aankijkend uit zijn stil-bruin doffige oogen den voorbijgaanden menschendrom. In de hoogte op de platformen, boven de winkels lag afval: oude bijeengeborgen paktuig, manden en tonnen, vervreten door regen en zon, hooger weêr witte muren.... Dàar de zwarte inkijk, een hoefijzerpoort van een hal... leek wel.... Kijk... daar stak de hellebaard in de hoogte van den marabout... van dien aansteller in zijn splinternieuw oranje theaterpak... de heilige met zijn gemeene branderige oogen..... Kijk me dat ding gepoetst zijn en blikkeren in de zon.... Die vent liet zich teekenen... dat had Ben Jachjemed verteld... Hennequin de Belg had een schilderij van hem gemaakt... ja, ja... heel duur... dat had Antonio verteld.... Sapristi, wat stonk die arabierenrug daar voor hem.... muskus.... en uitwaseming van sterk vleesch.

Ze waren al onder den walmuur, nu aan 't zuidwesten van de stad. Ze gingen de uitmondende straatpoort door... daar zat zoo'n gestrafte dief, de oogen verschroeid als bij een blind gebranden vink, te zingen... zijn godsdienstig deuntje.... laag op van den grond. Johan zag neêr in zijn dood gezicht, dat achterover in de nekkap lag als een schaalvrucht open in zijn schaal.

Tusschen de fladderende en kleurende en veraf-lawaaiende drukte, gingen de beide Noordmannen, bijna schouder aan

schouder, meê op den rhythmus van de veelvoetige beweging.

Tusschen stijgende walmuren, onder het Kasbah, liepen ze als in een droge vestinggracht. Hoog de kanteellijn, zonoude steenen, verbrokkeld, maar als een hoekig plooirijgsel nog onder de glinsterende lucht; uit de muurvoegen pruikten bossen groen onkruid, sliertend aan de roestroode harige wortels.

Nu als tot een bastion dijde de gracht uit. Smeden hadden er hun werkplaatsjes onder de uitpuilende muren. Een hamerde er gebukt, de fez achterover tegen 't afvallen, boven den op zijn knie geknikten paardenpoot, het glimmende hoefijzer vast.

Toen, zooals water persend gaat door een duiker, drong de drukte samen het enge Zocco-poortje door. Ze waren buiten.

En in Johans kijken klaterde, blank en vol het zonneruim van het groote Zocco binnen.

Het marktveld beginnend met donkere aarde en drukte van zich weghaastende kooplui, uitschuivend zijn deinende heuvelgronden, links neêr, in donkere krioeling nog, daar onder de stadsmuurschaduw, maar rechts-op in amphitheaters stijgend, beplant met stralende gestalten, wit, met rijen van sluier-vrouwen. In 't heuvelmidden golfde en wuifde nog het gewemel van de loopende plooyen, onder kleurige en veelgeluiderige drukte, maar hooger op, blinkende stil, boven en achter elkaâr, schaarden ze saam tot een volk wel, zich verstatuënd zoo in de zon-atmosfeer.

Tot onder de heggen van het kerkhof, daar waar de helling het hoogste tegen de rimpellooze lucht aanging, tot onder de bekrooning der terreinen daar: aloës die ratelden van groen licht op hun vervaarlijke stekels, die slurpten in hun schaduwen het hemelblauw, en waar boven weêr uit als een toren steekt uit een stad, een gladde obelisk steeg, een naald stijf gestorven licht opschijnend, achter den rouwwaaier óp van een donkere eenzame ceder, stonden de stille gestalten, beeldjes achter eveneensche beeldjes, een leger wit vrouwvolk in 't alparelend warm blank van hun bezonde gewaden. Verstard stonden ze in wachtend gesta op den somberen

grond, die laag waar de rijen, aantredend, zich nog bewogen, vaak blootschoof, donkerlijnend als versch opgehaalde ploegvoren, onder het neêrschuinen van den hoogen lichtvloed.

- 'Waar blijft ge?' riep de dokter vooruitgeloopen, naar Johan.
- 'Mais regardez-donc.'

Onder het genieten van zijn oogen, kwam zijn eigen bewonderend roepen in zijn ooren terug als een schreeuw platgeslagen tegen de lucht, en om zijn slapen ging een blaas-kou van zachten wind.

- 'Wat?... daar?... dat zijn vrouwen die als wij op 't weggaan der gekken wachten, die, dàar en daar met die groote hoeden, dat zijn vrouwen van Tetuan.'

Hij had zijn pijp in zijn hand genomen en wees er meê naar de stroohoeden, gelende dingen tusschen de lichte gewaden.

Ze begonnen den weg op te loopen, een pad dat als een waterbaan tusschen landen slingerde, de heuvels op en af, Johan rechts boven zijn oogen ziende in de zonnehal het statuen-staan van de witte vrouwengelederen. Onder zich voelde hij den straatvloer hard, maar langs de kanten was 't slijk hobbelig als water in kabbeling bevroren, bekuild, betrapt met de duizende gaten van de voetenstappen. In de opvlucht weêr van zijn oogen glooiden de heuvels uit den weg op, aardevoortschuiving onder de menschjes door, modder verkorstend en molmend in de zon, maar omgewoeld telkens weêr, zwellend van sop en onder-aardsche kleuren, vertrapt gras en verrotten rommel, saâmgekloend voederhooi en geknakte stroohalmen, die als gouderts-aderen flikkerden onder de zon in de rosbruine gronden, onder het geschuif en gewrijf der almaar haastende voeten, van de mannen gaande in veel lawaai.

Maar zooals een vlieg dwaalt naar de kaars, keerden Johan's oogen van zelve naar de vrouwen, wit staande in éenzelfde berustende wachting, breed-blank, staand-blank, en elke gestalte besterd voor 't hoofd met een blauw-zwarte plek, fataal: de donkere plooischaduw, het openingetje voor het oogenzien.

- ‘Oh, comme c'est beau!’

Ze gingen het pad op, niet pratend; de dokter smal, als gekrompen in zichzelve, Johan uitbundig met de armen, met het genot in zijn oogen vochtig, zichzelve wiegend op den drentelenden hooggang van zijn klimmend lichaam.

Overal haastte zich de marktdrukte weg; links langs de straat, overstekend de straat en weêr kuilend de modder, voorbij hem, achterom hem, in een almaar beenenbewegen, links in een almaar gebuk naar den grond, bezig met de overgebleven koopwaar. Het was een geploeter van veel handen uit wijde mouwen gestoken, zonbruine handen, sjouwende goorgele korven, soepel vlechtwerk aan groote biesooren op, en dan ze tillend met een hijsch op de ruggen van de suffende ezels, of ze bij tweeën dan langs de basten in evenwicht opgehangen en klaar, en er meê vort, hooger op, lager in, almaar aan den gang. En onderwijl schreeuwden ze door, zetten de lucht om hen aan den gang meê; kruisschreeuwen, dwarsschreeuwen, keelstooten vol haast en zangerige uithalen van hun wind- en woestijnstemmen galmden over de glinsterende hoofdbollen, grommelden over den rommeligen grond onder het gebuk van de gekaftande mannen met de zon op de ruggen geslagen, krijschte met het gedraaf van de geburnousde mannen met kanten zon om kopkappen en mouwplooien;.... een volksrommel, uitlichtend zóo, tegen de groote stille schaduw van den stadsmuur, die plots als met een snede, achter de veranderzieke lijn van het licht, de kleur en de beweging in zich dronk.

Ze gingen.

Links nog, maar meer van hun open verder, was 't veld weêr begrensd onder de tintellichte lucht. De zonnebol door Johan schuin boven zich gevoeld, als een brandend groot vuuroog dat het gezicht wel verschroeien kon, vernietigde het blauw der eindeloosheid, rondom zich wijd- wijd-weg’.

Dáar uit de laagte optrekkend zette de muur zich voort, als tot een buitenwijkje in huizingen zonder vensters, hoogblokkend, laagblokkend, verkalkt, verweerd, vervuild, één geworden met den grond. En overal er tegen aan hokwerk,

stallinkjes van rotdonker plankenhout en vlechtwerk als hutten voor de zon, schaduwinkijkjes gevend, beplekt met kalm zittende witte menschjes, aan den rand van de markt. Daar een stuk steenvierkant, afgeknot als een vervallen toren, met schietgaten; er naast en er tusschen verloopende hegjes van gevlochten riet, de pluimen nog in de lucht. Maar in 't midden van den huizentroep, en het hoogste, was een oud opgeknapt huis, wittig, met een pannendak en een jalousienraam, en op den muur als een schreeuwende moderne reclame. zwarte letters: ‘The Britannia’

Zij drentelden langs een lang huis onder een regenoverhuiving, aan den straatweg gezet gelijk een loods met halfronde open poorten, als een karavansera omstapeld met rommel en markttuig. Een knutselige betimmering van paalwerk en met veel zorg gevlochten takken, zag hij als een loofhut tegen den muur gehecht, aan alle kanten open... Zou dat de Beurs kunnen zijn?... koopmannen zaten er te rooken of kopjes thee te drinken... handelend misschien wel... ze konden van op hun matten de geheele markt overzien. Een Arabier met een palmtak als een vredebode in de hand blikte uit den inkijk.

- ‘Daar ga ik morgen zitten werken,’ zei Johan.

- ‘Ge zult het wel laten.’

Vooruit ging de straatweg het terrein uitènden, bolde om tusschen de glooiingen en de diepte in, niet meer met de oogen te volgen. Rood loof van den achterweg kroonde over het holle wegje.

En ze liepen naar het einde.

Rechts deinden de heuvels naar het kerkhof op, achter zich een dal latend, waar de hemel als in neerviel. En daar tegen de helling rezen stijf en onthuis, in een begonnen begrenzing, als de eerste huizen van een nieuw ontworpen wijk, het hotêl de France en de Spaansche Fonda:... dingen van speculatie, overbodig en karakterloos uitziende dingen, die ge wel zoudt willen omschieten zoo onnoozel stonden ze daar het uitzicht te bederven.... Het eerste was een villa-achtig heerenhuis, damesgezichten plekten er uitkijkend voor de ramen, een

kelner... hoe kwam de vent hier... met wit voorschoot om zijn beenen, strak in de deur,... de Spaansche meer armelijk, als stal en koetshuis van het Fransche.

- 'Là! wees Vogel, tegelijk omkeerend op het pad, 'logeerde ik vroeger... nu ben ik en pension,... ginder buiten den muur... ook bij een Spanjaard... daar slaap ik met nog een andere, een fotograaf, een luien Zwitser, nog luier dan ik, in een klein kamertje.... 't is er wel wat benauwd, maar 't kost niet veel... ah bah... 't slaapt wel... als ik maar slapen kon.'

Ze gingen terug, dalend.

Voor hen zooals een tunnelopening in een bergwand een spoorweg eindigt, boorde het Zoccopoortje waar ze waren uitgegaan, den muur in; kleurige kramerijen al aan den rechter wand. Maar uit het gat der poort drong in durende botsing, het helle in- en uitgaan van de bezige mannen, en van de vrouwen die gesloten aanwandelend verder opklommen naar de wachtende witte gelederen, blinkend nu links boven in Johans oogen, onder de glorie van de zon.

- 'Hoort ge nog muziek?' zei Vogel. Regardez.... là! dat zijn de fameuze tuinen van den zweedschen consul.... en daar waar die man op zijn wit paard rijdt,... met het roode schabrak... achter die vies vrouwen.... ziet ge het?..., daar gaat de weg naar Kaap Espartel... Lieber Herr Gott, als ik nog denk aan Crepieux zijn scorpioenen.... aartsdomme kerel....

Hij wees, maar dadelijk weêr halend aan zijn versch gestopte pijp, naar 't gekruin van donkere boomen, groen als sombre cypressen met hun rossig stammenhout. Ze schaduwden stevig onder den schroeierigen opstand der rotsen, hoog bestapeld weêr met de oude stad.

De volte werd al dunner, de drukte draafde. Kale plekken begonnen te liggen tusschen de nog groepende menschen, stukken grond bespikkeld met den afval van den handel. En vrouwen hurkten op, rapend de gele waterflesch, de bast van een uitgedroogde pompoen naast zich op, schikten zich de plooien voor het gezicht recht en stegen naar de

stilstaande rijen. Enkelen droegen meê hun onverkochte koopwaar, boenders of goudgele kippen aan de pooten saamgesnoerd, met de vleugels lam hangend, de lellen rood; zij klauterden met de bulten op den rug van hun meêgedragen kinderen, met hun van pijn luidkakelenden marktwaar.

Hoog en ongezien de zon zacht dalend.

- 'Voilà!' riep de dokter.

En als een snerp van een aangeschoten wilden vogel sneed er een blaasgil, recht uit een houten fluit, over het Zoccoruim. En een teruggalm, dadelijk, weêrgeluidde nu van de hooge heuvels: een breede galmgil, wijd groetend, 't blank vrouwenleger in één zonnekreet, hoogkeelde:

- 'Dzji,... dzji,... dzji-e.'

Door de poort was een legertje uitgedrongen, twee vaandels bukten onder den boog nu door; blauwbloederig-violet was de eene en de andere van een gelig schel voorjaarsgroen. Ze verschenen met plotsflappende schitterlichten op 't verguld van de halve-manen.

't Legertje bleef met de voorvoeters stil op den straatweg staan. Een klein troepje in witte boetelingenhemden, acht misschien wel, de anderen een twintigtal, waren donker in dagelijksche kleeding... Maar de drukte kwam aandraven nu in een gekaleidoskoop van flakkerende kleuren, het schaartje in eens omstuwd, verdween voor de naar beneden kijkende oogen van Johan, die den dokter toen vergetend aan 't hard meêloopen begon, 't pad af, recht-aan op de zijïge banen der twee vlaggen, trofeeënd langs de hoog gehouden stokken, boven de krioeling hoog met hun gouden sikkels.

Het hart van den loop nog bonzend, was hij midden in de troep terecht gekomen en voor zich had hij een grooten, stroeven man, die half in de krooken van de violette vlag, den stok tegen zijn buik geklemd hield en in een gelaten houding stond. Maar overal zonkoppen onder doeken gezien, glurende, glimmerende oogen in een omstanders-kring, met de tanden ontbloot door het optrekken der lippen in het zonnekijken en allen bedonkerd onder de baarden en in de jukken van de wangen. In het midden blonken de stille witte

ruggen van de heiligen,.... dat was een vrouw,... en er naast nog een, ook in het witte boethemd,... de grootste heur haar hing los, glanzend zooals losgemaakte strengels over een vrouwenachterhoofd komen glijden.

Maar de drukte duwde, en Johan kwam te staan bij den trommelslager, bij een ouden neger, grijzig en krullig van baardjes, wenkbrauwloos, maar met een vlok als een kuif wol midden op zijn stoffig-zwarten kop;... een duister oud lichaam in de aschkleurige lappen van een niet thuis te brengen hemd. Zijn taaie nek werd gestriemd door een vet koord, kijk, op zijn borst hing een amulet, geschaafd was de huid van den ouden man, die slaande zijn doffe slagen, boem.... boem.... op een trommel gedragen als een overlangsche ton, zijn gebarsten lippen breed en paarsch openspleet in een geheimen lach, zijn oogen in de haarlooze leden rondglibberen liet, en 't wit er van was roodig.

Naast hem de pijper, onder een witte tulband priesterlijk in zijn staan. Zijn mantel, van blauwgaren stof, droeg hij over zijn rechter schouder geslagen, bloot latend zoo de linker met de witte mouw. Statig gebogen hielden zijn armen de blaaspijp tusschen mond en kin, die half verdwenen achter een houten schijf als een grooten dukaten tegen de mond aangeschoven. En hij blies, hij blies, de lippen gekneld om het enge mondstuk, de wangen vol wind, als twee elastieke appelronde blaasbollen, almaar, terwijl hem de oogen benauwd puilden als van een gemarteld man.

En krijtende om de houten randen van de windpijp scheurde de snerp langs Johan's ooren heen, ongebroken, maar dan in eens geknakt in zijn stijgvlucht door de moduleerende vingers van den muzikant als hij de windgaatjes kneep. Krimpend en kreunend neusklankig, in zijn houttrillingen met iets van een menschenstem, joedelde dan de vijf, zes klagelijke nootjes, het melodietje als een donkere zigzag, klangende naar de lichte lucht.

Voor den blazer, dieper-in, voorbij de hooge stijging van de groene vlag, bewoog een verdolde schichtige kop vol genezen nerven, met een bovenhoofd, gekliefd door de lidteekenen van

de hakken der zelfkastijding; en een nek van de kleur als dood loof met ijzeren kettingschakels omsnoerd; en hooger òp zwaaide een hakmes, de blinkende hellebaardvorm van een moorenbijl.

Naast achter den pijper wreef een hand zagend over een snaartuig, heen en weêr over een rommelpotachtig ding.

Maar de drukte duwde. Johan voelde een stomp tegen den schouder en toen een ruk aan zijn tasch, hij raakte naar achteren; een snauw ging recht uit de donkere baardsmoel van een wilden kerel zijn gezicht in; twee haatoogen, dat was het laatste wat hij zag. Hij was 't gedrang uit met plots veel luchtkou om zich.

- 'Hoort ge niet, 'hond van een Cristen', dat ge uit den weg moet gaan.'

Vogel stond achter hem.

- 'Dwaas, wat komt ge die menschen irriteeren, ga mee, ze komen den weg langs dansen, daar kunt ge zien zooveel ge maar wilt, viens donc.'

En ze liepen haastig, allebei, den weg weêr op;.... tot onder de loofhut waar de kooplui kopjes thee hadden zitten drinken. Nu stonden deze, rustige rijken, in het inzicht van het hutje onder de wijde kappen uit te kijken. Nieuwsgierigen waren op de tonnen geklommen en op de stapels koopwaar, onder de karavansera gestapeld, er waren er, die om voorbij de anderen te kunnen zien, den voet vooruit plantten op de ruggen van de suffende ezels

- 'Voilà!' herhaalde Vogel.

Van beneden kwam de stoet al opdansen; en langs de hoogten rommedomme schalden weêr het schelhelle vrouwengehuil, hooguit als hondenjanken.

- 'Dzji.... dzji-e.... dzji-e-'

Over de straatvloer, uit de opklimmende omstuwing, donker veel en bont, onder de wilde vlaggen-kleuren en onder het geschitter van de twee gouden sikkelen, sloegen op en neêr, lichtend en duisterend van uit de verte, haarhoofden en boven-aangezichten: de knikkende hoofdbollen van de dansende heiligen; terwijl in 't rechts-alomme het jubelen en het

ophitsende gillen van de vrouwen begon te duren, tot een oorlogsgeroep van slagorden, een wolk lichtende klankpijlen stijgend en vallend onder de zon.

Laag over het pad het aan komen snerpen van de herdersfluit met zijn triolend melodietje schreiend en het opdompen van trommel en gong.

- 'Dzji,... dzji,... dzji-e!'

Langzaam op, langzaam aan, het stoetje klom, sprong voor sprong, den grond onder de voeten winnend, in een rechtoppen kadans van het springende lichaam; eenzaam aan eengesloten was het hoopje witte gekken tusschen de omdwalende en meêloopende drukte.

Achter hen spande de walmuur zijn bezonde steenbaan, lang, strak uit, ging dan wimpelen naar boven over de rotsen op... En de witte stad hoog in de oogen als een pagode gezien onder 't azuur der lucht.

- 'Dzji!.. dzji-e!.... dzji-e-e'.

De gekken naderden aan, in eenzèlfde dansen: 't hoofd op, licht; schouders op, licht; het hoofd neêr, donker; 't lijf ongezien op de beenen op en dan het hoofd weêr op, en de muziek blazend in de slingerende halzen óp; maar de vlaggen stil aanschuivend. Zoo kwamen ze aan in hun martelenden gang.

- 'On dirait des kangouroux, n'est-ce-pas?'

- 'Dzji!.. dzji,.... dzji... ijlden de blanke kreten.'

Ze waren tot voor Johan... bijkans..... nu.....

En tusschen de voorbijschuiving van de joelende en donkere drukte zag hij de hoofden der twee springende vrouwen; toen kreeg hij een doorkijk op hun witte lijven met de devoot hangende armen.

De vèr-affe was teêr en wasbleek onder de serpentbundels van haar zwart zwiepende haren. Ze hield de oogen dicht, neêr de rouwfranjes der wimpers; en haar mond met de bloedlooze lippen hield ze geknepen tot een smartglimp omgekrompen in de pijnigende inspanning van de martelende beweging. Maar zij danste met een rein recht opgooien van, haar afgetobt hoofd in 't licht; recht òp den schouderromp met de fijne borstpunten in 't licht; rein òp het witte boete-

lingenlichaam, en ze viel weêr op de voeten, de linksche voet vooruit, klaar al voor den volgenden sprong. En ze plooide dan naar voorover, het lijf in den doorval met de hangende armen en het hoofd dan laag met den daarna zwaar zwart ploffenden haarbos.

- 'Dzji!... dzji!... dzji-ee!'

Naast haar de dichtbijë: een bruin-roode en glimmende vrouw, forsch uit haar hemd komend, sterk en kort en een beetje zwaarborstig; met een volkskop onder krioelende haren. En ze ging denzelfden gang maar gespierder, de ellebogen knodsend, de vingers stompig krom en leêg hangend, de romp zich overgevend met de schouders. Zoo sprong ze in een schuin opgeschok en haar gezonde nek rimpelde in den opgooi van haar hoofd. Ze hield ook de oogen gesloten.

Daar kwamen de mannen, de witten voorop, achter de vrouwen aan; allen springend dezelfde bezeten lichaams-rhythmus, maar met meer geweld van leden, spillend kracht met de behaarde en mager-donkere ascetenarmen. Daar één met een witte band om zijn stompen schedel achter de ooren gestrikt, die de glimmende kogels van zijn oogen rollen liet in den opzwaai van zijn verstarde facie, uitstallend, zijn geweldig gek-zijn voor de joelende meêlooperij.

- 'Dzji.... dzji!... dzji... gingen de ziedende kreten.

Van de beide Noordmannen ging het witte stoetje al af, en nù voorbij de kleurende en naspringende en meêdansende bende. Het volk begon uit elkaâr te vluchten, dravende over het zonveld, brokkelig hier, kloenend daar weêr samen op goede standplaatsen, vanwaar men de gekken nog éens zou kunnen naoogen.

Voorbij ging de trommelman, de grijze neger, die aandriftend, zijn oude beenen in de hoogte meê opsmeet soms, maar slaan bleef almaar zijn doffe slagen, en lachte almaar zijn breeden wellustigen geloofslach.

En de pijper in zijn blauwgaren mantel, voorbij als een leviet; uit zijn wangen vol wind blazende de opwinding de heiligen in de nekken, onophoudelijk, met de razendmakende eentonigheid van zijn krijtende woestijnmuziek.

Kop vòor kop, lichaam vòor lichaam ging voorbij, òpneêr, òpneêr, de dragers toen voorbij van de schrille banieren, met de handen om de stokken stil, hooghoudend hun vlaggen met de branderige schaduwen in de hangende plooien, met de halve manen in vuur.

De drukte draafde voor het stoetje meê op; het gedrang er achter spleet al grooter en grooter; de springers waren vaak voor Johan als een schooltje te zien in hun gezamentlijken opgang, zòo zij zich opgaven van den grond in d'een-zelfden schok: op-neêr, op-neêr. En onder de duistere voeten dansten dan donkere slagschaduwen over het hobbelige pad onder den schuinscher vallenden licht-overvloed.

'Dzji!... dzji!... dzji...

Maar zooals een hond holt om de beenen van zijn meester, kwam nu in cirkelenden omgang, de Arabier met de kerven in zijn voorhoofd en met de oogen rood beloopen, het legertje omdraven, gaande in wijd-genomen kringen, achter Johan en den docter om, de heeren voorbij; de vlamlichtende moorenbijl hoog.

'Dzji!... dzji!... dzji...

Hij torschte op zijn rug een lang blok zwart hout als een groote flesch, als een spitsig aambeeldje van zwaar ijzerbeslag glimmend, en om zijn doffen nek, draderig van de touwachtige spieren en aderen, snoeren van zware ketens, die neêrschakelden tot over zijn buik. Hij hield hangsloten door zijn vleesch geregen, door 't dikste van het armvleesch, en hij kreet uit een open martelmond met uitgeslagen tanden, schorre zinlooze geluiden.

Alzoo toegetakeld en rammelend sprong hij, niet voelend scheen wel, zijn godgewijden last en stampte dan als zich bezuipend aan pijn, diktranende en donkerroode bloedstralen zijn vasten kuiten uit, die hij doorstoken had met ijzeren naalden, zooals pennen gaan door een stuk opgemaakt tafelvleesch. Weg!.... achter het legertje om,... daar ging hij met zijn dreigende bijl, licht-flappende in de zon.....

Hooger danste de troep. Knikkend sloegen de hoofden voort onder den zweepslag der bezetenheid: weg weêr, donker, licht; òp, nêer, òp, neêr, gelijk de koppen van riethalmen

buigen en zich terugzetten onder het slaan van den wind; de kronkels vrouwenhaar slierden, de vlaggen brandden, en krijtend snerpte de houtfluit

- 'Blijf hier staan,' zei Vogel Johan met de hand inhoudend, ze zijn toch dadelijk weg.... zoo gaan ze naar Mekkaenes, van heiligen-graf naar heiligen-graf, groeiend onderweg in getal, biddend en vastend...., en op den dag van de geboorte van hun profeet, komen ze dan terug, wissen Sie, na een paar weken, uitgevast, dol gesprongen, complètement fous.'

- 'Dzji... dzji... dzji-e!'... groeide het over de heuvels.

- 'Ah bah! vervolgde Vogel. Ça me parait bien une fort bonne grog, la religion.... voilà encore donc quelque chose,... ah bah!'

Hij spoog op het pad, Johan hoorde zijn speeksel kletsen tegen de straat en de rookwolk uit zijn mond gegaan zag hij wegwitten in de ruimte.

Wijl òver de heuvels doomde het licht. In het holle wegje bobbelde het troepje gekken; weg sloegen de hoofden, lang-saam zakten de vlaggen al, met hun bloederig paarsch en schel voorjaarsgroen.

En van de heuvels rommedomme ging nu als windgehuil, als klaaggejank van hongerende beesten het slagordegeroep van de vrouwen, die lichtelijk gekeerd, de donkertjes voor de oogen naar de verdwijnende heiligen gericht, stònden in het parelend warm-blank van hun zonnige gewaden.

- 'Dzji, dzji... e dzjie e... e...!'

En de stoet ging weg onder een halleluja van het hooge geluid, duikend naar-onder het roode loof met een laatsten blinkert op het goud van hun halve manen, weg onder het halleluja van het hooge middaglicht.

(Wordt vervolgd.)

Bal Bullier, door Frans Erens.

‘Mijnheer, uw stok!’

De stok afgegeven. Een vrouw neemt hem aan en zet hem neer en grijpt weer een andere en geeft nummers en zegt die nummers en roept tot nog een ander: Mijnheer, uw stok! Aan het loketje een hand die neemt en schuift de franken die komen van instekende handen. De trappen af in de zaal langzaam onder het spreidend rusten van de beide oogen over de hoofden der menschen, één voor één de trappen af, langzaam af, daarachter weer mannen en vrouwen de trappen af, steeds vullend meer en meer de zaal. De muziek straalt en slaat langs de moorsche gewelven met een zweepend geknetter van tonen, een hagelend gejuich van opstijgende vroolijkheid. En mannen- en vrouwenhoeden bewegen en wemelen door de zaal over de houten vloer die nog grijs plekt tusschen de groepen stappende broeken en zwaaiende rokken. Hier en daar het gehuppel van dansende paren, zich heffend boven de hoofden der wandelaars als de borreling op een effen watervlak, zich heffend op de kriebelende en kittelende tonen die bliksemen door de ooren en lichten in de hoofden der golvende massa van menschen.

Ernstig, plichtmatig en doende zonder amusement blazen in hunne instrumenten, voor zich kijkend op hunne bollende wangen, de mannen op de kiosk. Zij blazen onder den

vaag gevoelden dirigeerstok die hoog zwaait in de hand van den direkteur. Zij zitten hoog als eenzame doenders, zich niet bekommerend om wat er om hen heen gebeurt. Zij blazen en blazen en de muziek slaat door de zaal in de groepen die springen en huppelen op maat. Hoofden wippen boven de anderen en draaien en komen van andere kanten en springen op en verdwijnen in de draaiende en wemelende golvingen van glimmende cylinderhoeden en veêrwaaiende vrouwenhoeden.

Een grappenmaker, een groot student met zijn hoed in den nek, schreeuwt eenige woorden boven de hoofden en allen lachen en hij aangemoedigd door het succes slaat zijn beenen in de lucht en zet zijn cylinder schuin op één oor. Mannen en vrouwen maken een grooten leegen kring om hem heen en hij danst gauwer en gauwer en snijdt gezichten en kijkt scheel en schuins en hij trapt en trapt en strekt zijn beenen horizontaal, en rechts en links wijken de bovenlijven der omstanders. En gearmde vrouwenparen buigen in een luiden schaterlach voorover en óp slaat hij weer zijn beenen en hij heft hoog zijn rechterarm en legt er schuins zijn hoofd op met een grijnslach sluitend de oogen en hij trippelt vlug en hard en trekt ernstige, strakke en onnoozele gezichten en lachend vallen alle omstanders in en klappen in de handen.

Nu komt er een stilstand in den vooruitsleependen gang der menigte en hij weer aangemoedigd neemt de panden van zijn lange gekleede jas en danst en flikkert in een groote vlucht. En in ééns grijpt hij den arm van zijn vriend die in de eerste rij der toeschouwers staat en gaat dóór als een eenvoudig wandelaar met een ernstig gezicht onder de luid-volgende bravo's van de habitué's. En dóór nu gaat de stroom van menschen, draaiend in een breede golving van hoofden om het lawaaiend orkest, geluidstralend langs de bogen en bonte pijlers der lage zaal en dóór nu golft de massa met de dringende duizenden menschengezichten, gezichten van mannen met baarden en knevels, bleek- en rood-gepoederde gezichten van vrouwen, blonde en bruine.

De vrouwen zijn hoog en statig als priesteressen van den geslachtstempel, mager en bleek met ernstige, weinig zeggende oogen; en zij zijn klein met veel zeggende blikken en uitgemagerde vicieus-verteerde gezichten. Vrouwen lang in heldere mantels met blonde haren, met lichamen voorspellende zachte hooge abdicaties van hun wit vleesch, blond en satijnig op de witte lakens van hun bedden, lang en breed. En kleintjes, kleine vrouwen met magere beentjes en grimaceerende gezichtjes in hun armoedige kamertjes. Zij gaan allen, de vrouwen zoekend den man en hopend het geld en hopend het genot en de warmte voor den nacht; zij gaan en wandelen in de rondte, steeds in de rondte, onder de onrustig flikkerende lichten, onder de ratelende muziek. Zij strijken stom langs de mannen, die zich afwenden of kijken, zij lachen en gaan door en kijken nog eens om en gaan door en kijken niet weer om en kijken naar anderen en spreken ze aan die hen laten loopen en zij verliezen zich in de menigte van dansers en wandelaars.

Vlak bij het orkest staat een dichte zwarte kring van mannen in ernstige houding, als een college van studenten aandachtig volgende de proeven van een geleerd professor. In hun midden springen twee vrouwen en twee mannen. In voortdurende trippeling op fijn zwarte laarsjes houden de vrouwen hun zwarte japonnen met hun magere vingertoppen. En hun witte onderrokken komen uit in hun vlugge beenen-gezwaai, terwijl hun kleurige kousen om de slanke kuiten te voorschijn lichten in een voortdurend gespartel en verdwijnen en komen in het gecadenceerde gespring. De mannen huppelen en slaan hun beenen hoog in de lucht en trampelen kwik op den grond, harder dan de vrouwen die waaien met hun rokken en nu ook smijten hun beenen rank en slank naar hare springende wederpartij. En zij vliegen door elkander met hun vieren als guirlanden van beweging, met hun buigende bovenlijven onder de jagende tonen der muziek en gauwer en gauwer en woester slaan ze hun beenen als wilden ze stampen den een den ander in het gezicht. Zilverend goud stijgt een stofwolk in de hoogte

en verbreidt zich over de dichte groep die staart naar de vliegende rokken en het gecadenceerde arm-en-beenen-gespeel. Zij dringen dichter en dichter hun hoofden te zamen, de kin van den een rustend op de schouders van den andere. En een paar bravo's en het is uit. De eene vrouw lacht even, veegt haar gezicht met een zakdoek en zegt: ‘het is warm’ en ernstig gaan allen uit elkaar en verspreiden zich onder de steeds circuleerende wandelaars. Hoog in het midden der kleine Franschen stapt langzaam een lange Engelschman met goud-blonden baard; hij kijkt wezenloos en verbluft en achter hem twee vrouwen die zijn aandacht willen trekken. Maar hij stapt door, het hoofd onbeweeglijk op zijn lijf, als iemand die komt alléén om gezien te hebben. Aan de tafeltjes op de estrades tegen de muren zit het vol vrouwen die kleurige zoete drankjes slurpen, zij zitten in triomf naast hun veroverde mannen.

Maar in de zaal wordt het dichter en dichter; de grijze plekken op den grond zijn verdwenen en de menschenlijven drukken tegen elkaar en stooten en dringen steeds langzamer voortdringend in de draaiende richting. De gezichten zijn meer en meer opgehelderd en een air uit een bekende operette, door het orkest aangeslagen, doet plotseling de stemmen stijgen in een jubelenden breeden zang, in een zang van jeugd en kommerloos zwerven en genieten, met de vage eindtonen van een verdwijnend geluk, een gezang opstijgend naar de glorievol flikkerende lichten, tegen de kleurige pijlers en de gezigzagte zoldering, uit een woelende jonge menschen-zee voelend den lust des levens en den korten duur der voort-ijlende jeugd. In het orkest blazen de instrumenten machtiger en machtiger, de menigte raakt los van den grond en de mannen grijpen de vrouwen en dansen in het wijde lawaai, in het groote gejuich en geschreeuw van de dolle levenslust.

Nu verlaten velen de zaal en twee menschenstroomen klimmen de trappen op naar den uitgang.

- ‘Een stok, juffrouw, ziehier het nummer.’

‘Ziehier, mijnheer, uw stok!’

Boekbeoordeelingen.

1. Goena-Goena. Oorspronkelijke roman, door Maurits. Leiden, A.W. Sijthoff. - 2. In en Uit 's Lands Dienst. De Van der Linden's c.s. Oorspronkelijke roman, door Maurits. Id., Id. - 3. In en Uit 's Lands Dienst. L. Van Velton-Van der Linden, oorspr roman door Maurits. Id., Id. - 4. In en Uit 's Lands Dienst. H. Van Brakel, Ing. B.O.W., oorspr. roman, door Maurits. Id., Id. - 5. In en Uit 's Lands Dienst: Indische menschen in Holland. Oorspr. roman, door Maurits. Id., Id. - 6. Norine's keuze. Oorspr. rom., door H. Van der Laan. Cremer & Co., 's Gravenhage, 1889. 2 Deelen. - 7. Rudolf van Meerkerke, door J.I. de Rochemont, gepens. Luit.-Kol. der Artillerie van het O.-I. leger. Van het regiment Rijd. Artillerie naar het O.-I. leger. 's Gravenhage, Cremer & Co., 1890. - 8. Gedenkschriften van een gewoon mensch, uitgegeven door Dr. H. Kleesing. Rotterdam, Nijgh & Van Ditmar, 1890. - 9. Phantasmagoriën, Kijkjes in en om ons, door Maurits Smit. Cremer & Co., 's Gravenhage, 1889. - 10. Meisjesjaren. Uit het Engelsch door H. Scheltema, met vier platen. Cremer & Co, 's Gravenhage, 1889. - 11. Benjamin's Klucht. Oorspronkelijke roman, door Spirito. Amst., A. v. Klaveren. - 12. Haar zuster. Tooneelspel in vier bedrijven, door Emants. Cremer & Co., 's Gravenhage, 1890. - 13. Johan De Meester. Een huwelijk. Zulphen, W.J. Thieme & Co., 1890. - 14. Gevloekt. Oorspronkelijke roman door Josephine Giese. Schrijfster van ‘Licht en Schaduw’, ‘Lentestormen’, ‘In het Strijdperk’ enz. 's Gravenhage, Cremer & Co., 1890.

1, 2, 3, 4, 5. - Ik had het genoegen hier, en daar, aankondigingen te schrijven van Maurits zijn twee eerste romans: ‘Uit de Suiker in de Tabak’ en ‘Hoe hij Raad van Indië werd.’ Ik vond die nog-al goed, erg onderhoudend en aangenaam om te lezen, zonder sympathieke-personen en de Indische menschen er in beschreven met de prettig-scherpe en royaal-brutale woorden van een onbedeesd en goed óplettend heer. Maurits werkte ook bedaard en zoû, steeds

bedaard blijvend werken, nog beter hebben kunnen worden dan hij reeds was. En daarom hoop ik nu maar niet, dat mijn aankondigingen een sikkepitje hebben bij-gedragen om Maurits van een talent-vol geduldig laborieus aankomend romanschrijver tot den klein-ambitieus-haastigen, en in zijn haast slordigen, feuilleton-causeur te maken, dien hij zich in zijn latere romans hoe langer hoe meer betoont.

Ik blíjf beweren, dat Maurits nog-al talent had, zelfs dat hij nóg talent heeft. Het is geen kúnst, die romans, nee, nee, en dat hij in de voorrede van zijn tweede werk zegt zich niet met Multatuli te willen vergelijken, wordt nu voorgoed belachelijk, even belachelijk als een orgeldraayer, die zou roepen, dat hij zich niet met Rubinstein wil vergelijken; maar die romans zijn toch leesbaar, en in het degelijke Nederland is dat nog altijd véel.

Maurits heeft nu in 't geheel zeven romans geschreven, waarvan vijf, meen ik, in den éenen laatsten winter zijn uit-gekomen. Van deze vijf is er een getiteld Goena-Goena, en de andere vier hebben den gemeenschappelijken titel van In en Uit 's Lands Dienst. Men heeft dezen winter dus het talent van Maurits gelijkmatig en duidelijk minder kunnen merken worden, als berekend gradueel zich kunnen merken degra-deeren; en dit toekomst-vol korporaaltje in het letterkunde-leger is, blijkens de laatste helft van zijn laatste werk, geëindigd met als gemeen-soldaat dronken van domheid in de goot der meest rottige gemeenplaatsen in te slapen.

Maurits, Maurits, heeft het welslagen van uw twee eerste romans u zoo van-de-wijs gebracht, dat u met een jongelings-gejaagdheid en -vermenigvuldigingswensch adem- en houding-loos is gaan hollen naar het station der vermaardheid? Hoe dom van u! Want wat gebeurt er nú? Nu u daar staat als een landlooper met flarden aan 't vermagerde lijf en nu de derde-klassen al zóo vol zitten, kan u nauwelijks in den goederenwagen opgenomen worden en vóor de trein een eindje op-weg is naar het onsterfelijkheidsland zal u héele maal dood-geschokt zijn en men zal uw gore lijk uit den wagen gooyen ergens in de onmetelijke steppe der vergetelheid.

Het spijt mij, en ík in 't bizonder ben buitendien nu boos op u. Want al heb ik ook nooit en nergens geschreven dat u op eenige wijze tot de Hooge-Literatuur zou behooren, toch heb ik, niet alleen híer, maar ook dáar, eene ernstige waardeering van u gaande gemaakt. Ik herhaal: in uw eerste twee werken, voor-al in het aller-eerste, was geen artisticiteit of intellektualiteit te bespeuren die het der literatuur-kritiek tot taak zoude hebben gemaakt uw hersens onder rubriek te stellen bij díe een of andere kostbare en zeldzame verzameling, waarin alleen de beste exemplaren der soorten aanwezig zijn; maar men leerde u kennen als een schrijver die ten minste híerdoor van de gewone hollandsche auteurs verschilde, dat hij niet onophoudelijk ergerde en verveelde, als een schrijver, die wel geen kunstenaar of groot psycholoog of uitnemend prozaïst was, maar die aardig observeerde, die gemoed had en boven-dien een aangename vrijheid van allure. Ik had u op de landkaart der letterkunde, die elk daarover-denker min of meer bewust in zijn benul heeft hangen, reeds als een aardig bloeyend plaatsje aan-gemerkt; nog-al wat kleiner dan b.v. Emants, meer in de grootte van b.v. Kneppelhout en Schimmel, was daar een flink inktmopje dat u voorstelde; behoorlijk gelegen aan rivier en straatweg van russiesch en fransch romanschrift, hadt gij ook kanaaltjes en paadjes van goede hollandsche zjoernalistiek om u heen, en ik hield uw stip voor dik genoeg in mijn waardeering om, door volgende waardeeringen over-genomen, in de twintigste-eeuwsche kennis onzer tegenwoordige letterkunde vermoedelijk nog te vinden te zijn. Maar nú is u druk begonnen u zelf uit te wisschen.

Slecht in u was: uw taal in 't algemeen en voort-durend (verweerde zinswendingen, bijvoegelijke-naamwoorden, die alles behalve vondsten waren, enz.); uw stijl, die tusschen de oudere en de nieuwere in was, niet zoo valsch verzorgd en bewerkt als de oudere, niet zoo goed verzorgd en bewerkt als de nieuwere, die, in de schielijke oprechtheid van zijn naïef realisme, als de eerste tapijtproef van een nieuwe werkplaats, van losse en te-lange draden aan-mekaâr hing; dit

wat de eene, uitwendige, helft van uw talent be-treft; en voor de inwendige helft: uw vol-ledig gemis aan gevoel voor het schoone der indische luchten, bergen, wegen, bosschen en waters, dat u zoo goed te pas zou hebben kunnen komen om de open plekken tusschen uw mensch-figuren aan te vullen, waardoor zij, in de fraaye duidelijkheid van hun door u zoo goed begrepen ellendige echtheid, zouden hebben geleefd en zich bewogen binnen de door uw aandoening kleurrijk behangen omheening; eindelijk de over-verfoeilijke gemoedelijkheid van uw lagen, doodschen, walgelijken en verachtelijken humor.

Goed in u was: de koelte en scherpte uwer waarneming; de zuivere waarlijkheid van wat u vertelde; dat uw verhalen waren noch vóor noch tegen eenig kerkgenootschap, noch vóor noch tégen de wellust, de huiselijkheid, het indiesch bestuur, het spiritisme, de republiek, het huwelijk, de alkohol, een kanalizeer-stelsel of repeteergeweren. Uw verhalen met hun champanje, hun duëls, hun eerzuchtige vrouwtjes, hun hoerenjagertjes, hun geld-makers en -verkwisters, hun vergiftigingen, hun deftige lamme, malle, domme en ziellooze mannen, verschilden zoo pittig van wat wij hier gewoon zijn, van al ons gezeur en fatsoen, van de doffe en duffe voortbrengselen onzer klein-burgerlijke letterkunde. En dat gij, daar gij u van zulke zaken geen rekenschap gaaft, niet meê deedt aan ons naturalistiesch-impressionistiesch taalvervormen en styleeren, wel, dit had heel eenvoudig tot gevolg, dat ik u prefereerde boven de kleine nabootsende talenten der laatste jaren, die de taal van hun tijd meêschrijven en door hun onbeholpenheid dus onbewust parodiëeren, enkelt om dat zij nú leven in plaats van vijftig jaar geleden, zonder dat zij eenige smart of vreugde der wording en der leven-geving hebben gekend.

Zoo was het dus met u gesteld na uw twee eerste romans. O, wat was u goed begonnen die maatschappij van avonturiers in woorden af te beelden, die mannen en vrouwen met zulk een kille kalmte in hun weelderige woningen bespied en van top tot teen gezet op uw papier; en om hen heen, die matige vermelding van het inlandersleven, heel

even maar, nu en dan, als wou u den lezer prikkelen door hem als door snijingen de raadselen op te geven van die eindelooze breede verten vol sombere zwart-groene groeyingen, bedolven onder lood-blauwe stilten, waar schichtig in duister een bruine misdadiger sluw sluipt of de eentonige weemoed van den gamelan uit de verborgenheid opklinkt in een dwaal-licht-gloeyenden hitte-nacht.

Ik geef u heelemaal toe dat ik hier mooyere bedoelingen bij u veronderstel dan gij ooit gehad hebt. Dit blijkt vooral uit wat er nu, in uw latere boeken, is overgebleven van het goede dat uw eerste behelsden. Bijna niets, en uw slecht-heden hebben zich uitgebreid en vermeerderd en beslaan alle bladzijden als zwermen giftige insekten. U heeft aan de mode der kollektieve roman-komposities willen meêdoen: La comédie humaine, Les Rougon-Macquart, Les héros de la vie moderne, Les batailles pour la vie, Van alle Tijden, enz.; zoo is u gegaan aan uw Uit en In 's Lands Dienst. Maar sta mij toe u te verzekeren: het héeft er níets van, hoor. U heeft een gebergte willen maken in plaats van bergen, en wat u gemaakt heeft is hoogstens een stuk heuvelige heidegrond. U heeft de ouderwetsche en de nieuwerwetsche stelsels en personen in de verschillende deelen van 's Lands Dienst in hun afzonderlijke manifestatiën en in hun botsingen door karakteristiek van personen en plastiek van toestanden tot een groot proza-verhaal willen samenvoegen; en u heeft het er allerpovertjes afgebracht door een miserabel dialoogje tusschen twee militairen te schrijven, door een ingenieurtje zich aan drankmisbruik te doen overgeven, door een magistraatspersoon ongelukkig in zijn huwlijk te doen zijn. De koelte en scherpte uwer waarneming is klam en bot geworden, de zuivere waarlijkheid van wat u vertelde is verkeerd in glazige onnoozelheid, en de strekkingloosheid uwer verhalen is er niet meer een literair-hooge maar een koeranten-berichterig-lage. Uw onpartijdigheid is niet die van den zich om den wille der kunst inhoudenden prosateur, maar die van den om den wille zijner stenografen-reputatie en digestie onverschilligen verslaggever.

Vaarwel, u is nu gewaarschuwd. Ik hoop dat u er nog van boven op zal komen.

6. - Norine's Keuze, door H. v.d. Laan, is een werkje van een mindere soort, maar ook van minder aanmatiging, dan Maurits' romans. Met dit en de volgende werkjes tegenover mij gevoel ik mij weêr heelemaal als op een bewaarschool van auteurs. Pieperige schrijvertjes, popperige boekjes-schrijf-industrieeltjes drentelen dreinzend langs mijn kuiten, aldoor maar dezelfde zeurderige woordjes herhalend. Het zijn echte nare, vervelende, lammenadige kindertjes, en ik weet niet eens wat zij bedoelen, ik weet waarachtig niet wat of ik hun andwoorden moet. Ja, ja, lievertjes, goed-zoo, best, ferm, pake komt al,.... maar schei nu ook uit, schei uit, 't is om tureluursch te worde... ja, ja, ik heb' et begrepe, kriste's, hoe kanne jullie zoo in 't oneindige 't zelfde zegge!...

De hr. v.d. Laan is een ferme rakker en een gemoedelijke kwiebes, maar... ik ben er heusch nu voor een tijdje beu van om al die brave beste geringe gewone hollandsche belle-tristen lam te schelden of dood te spotten. Ik ben nu gehumeurd om te denken: wat duivel kan 'et míjn ook biete, het raakt me eigelijk geen lor! Of v. Sorgen nu al een klein-steedsch-wereldsch knaapje is, fesoendelijk sensueel als een oude besteedster en over Parijs en over achter-de-koeliessen pratend als een aankomend winkelheertje, en of v.d. Laan nu al een rederijker van 1830 is, maar meer burgerman, meer vol van dien altijd-durenden fikschen humor, dien ik vroeger door honderd café-kwanten op dezelfde manier heb hooren uitslaan, - wat zal ik me d'r eigenlijk moe over maken! De eenige algemeene opmerking, die men na lezing van boekjes als Norine's Keuze kan opperen, betreft den enormen afstand die bestaat tusschen de minste artistiek-literaire schrijvers en de beste beschaafde en ontwikkelde gewone-menschen. De heer v.d. Laan is volkomen onbeduidend. Hem kan zelfs geen plaats bij een klasse geringe letterkundigen gegeven worden. Tóch heeft hij concerten bezocht en botanische tuinen en herinnert hij zich namen en eigenschappen van muziekstukken en planten en toont hij die

zekere hoeveelheid bereisdheid en levenskennis, die, in kleine steden, oudere vrouwelijke verwanten van bruiden gedurende middagbezoeken en avond-bij-een-komsten als de verdiensten der bruidegommen opgeven aan hunne kennissen.

7. - Het boek van den heer De Rochemont is in zijn geheel onbelangrijk en zonder waarde; verder is het gedeeltelijk vervelend, gedeeltelijk onnoozel en gedeeltelijk van een, op inferieure wijze eenigszins aangename, gemoedelijke naïefheid, die echter niet zoo goed wordt dat zij tot literaire verdienste, zij 't van minderen rang, zou stijgen. Ik begrijp nog maar altijd niet, wat al die goede menschen toch beweegt hun zeer gewone gedachtetjes en lotgevalletjes met geweld openbáar te willen maken. Ik heb een grootvader gehad, die óok kolonel was, en ik ben er van gefrappeerd, zoo duidelijk als ik mij herinner dat mijn grootvader, toen ik als achtjarige knaap aan zijn knie stond, mij op precies dezelfde manier nèt zulke dingen vertelde als de hr. De R. doet in dit boek. Indien die dingetjes verteld worden in het gezin, voor eenige na-verwanten, die den verteller liefhebben zoo als hij met kinderlijk gemoed zit te praten van zijn druk verleden, langzaam en zacht, in den rustigen avondschemer of in het stille lamplicht, dan hoort dat praten aangenaam aan en tint zich met díe lichte weemoedige bekoorlijkheid, die de gewoonste woorden van menschen, voor wie wij een eerbiedige genegenheid gevoelen, die hun dagelijksche ochtenden avondgroet, belangrijk en begeerlijk voor ons maken. Maar ik geloof, dat mijn grootvader te veel redelijk inzicht en te veel gevoel voor het betamelijke zoû hebben gehad dan dat hij ooit zijn herinneringen als letterkundig werk openbaar zoû hebben durven maken. Want het kinderlijk gemoed van den ouden militair, door de vereering der zijnen in de familiale woning gevrijwaard voor elken zweem van spot in de waardeering zijner verhalen en raadgevingen, verlichamelijkt zich voor ons in het publieke boek van den ons onverschilligen heer De Rochemont als de belachelijke figuur van een kinderachtigen frisschen dood-gewonen jongen onder de eerwaarde grijze haartooi en de imposante klee-

ding van een bejaard aanzienlijk kolonel schuilend. Want de hr. De R. is, als letterkundig schrijver, een piteus armzalig lummeltje.

Vervelend in zijn boek zijn de 50 eerste blzd. over de Geschiedenis der Nederl. Rijd. Artill., niet minder de daarop volgende 20 over Amersfoort. Verbeeld u iemant die dol geestdriftig is over wat een deel van het Nederl. leger in de laatste 130 jaar aan heldendaden heeft gepraesteerd, en over de geschiedenis van het stadje Amersfoort. In-der-daad, de hr. De R. is maar half-vol.

Onnoozel zijn zijne natuurbeschrijvingen[1)], zijn verhaal van het manœuvreeren der lansiers, dol-onnoozel zijn woorden over J.J. Rousseau (blz. 72-75) en over De Lamartine (blz. 97-105), onnoozel, het geheele boek door, zijn om hun zelfs waarde gegeven mededeelingen over dingen, die

1) B.v.: ‘Onder alle steden, die ik gezien heb, is er niet een, die fraaier omstreken heeft, dan die, waarop Amersfoort bogen mag. Dikwijls heb ik daarvan volop genoten, als ik, op zonnigen zomerdag, verwijlde bij de zoogenaamde ‘zeven boompjes,’ op den top van den Amersfoortschen berg. Een aangrijpend schoon panorama lag dan aan mijn voeten ontrold. Ik zag dan op het vriendelijke Eemnes met zijn zee- en riviergezichten; op het landelijke Soest met zijn uitgestrekte vlakten die tot mijmeren noodigen ('n beetje zonnig, kolonel); op het prachtige Baarn met zijne dichte sparrewouden; op het vorstelijk Soestdijk met zijn parken en lustwaranden; op het lachende Zeist, waar Hernhutters tabernakelen hebben gebouwd; op het stille Leusden met zijn geurige heidevelden. Bloeiende akkers met goudgeel koren, sneeuwwitte boekweit en groene tabaksplanten; mollige weilanden met een rijkdom van paarden en vee; statige bosschen en bevallig kreupelhout, vormden met al die plaatsen een bekoorlijk geheel’ (Blz. 51-52). Goddelijk is ook deze passage: ‘Een pas ontwaakte stad, als een pas ontwaakt gezin, als de pas ontwaakte natuur, heeft voor mij veel aantrekkelijks. Haar eerste geluiden en bewegingen worden door mij immer met bijzonder welgevallen waargenomen. Zij hebben voor mij iets opwekkends, iets wat mij bemoedigt en verblijdt. Voor mij zijn ze zicht- en hoorbare getuigen van ons ontwaken uit den laatsten slaap, dien wij dood noemen’ (Blz. 107). De kolonel heeft zeker niet dikwijls met een troepje zuigelingen in één kamer geslapen, anders zou hij weten dat dit ontwaken bijster weinig van een heerlijken dageraad heeft. Rare uitingen zijn ook deze: ‘Van alle *gezaghebbenden op muzikaal gebied*, eer ik den zanger het meest’ (blz. 307), of: ‘Ik roem de bas, om den ernst dien zij weet op te wekken’ (blz. 309).

totaal onbelangrijk zijn, b.v. dat bij zekere privaatlessen, die iemand kreeg, als leerboeken gebruikt werden: Dorn Seiffen, Bosscha, Van Wijk Roelandszoon en Engelbert Gerrits, en dat die iemant zich, als hij iets te schrijven had, van Weiland en Siegenbeeks spelling bediende, of met zijn meester steeds Fransch en Engelsch sprak, enz., enz.

Op een inferieure wijs eenigszins aangenaam naïef beschreven, zijn de ontroeringen van den jongen De R., b.v. dáar waar hij zoo gelukkig is van te zullen kunnen studeeren, blz. 118, en dáar waar zijn beste vriend begraven wordt, blz. 130: 'Toen eindelijk de kist, die van gele planken vervaardigd was, in den tuin werd neêrgelaten, meende ik een gouden urn te bewonderen. En toen de najaarswind uit hooge boomen bladeren schudde in de groeve, toen sprong mijn hart op van vreugd, want het kwam mij voor, dat van uit den Hemel bloemen gestrooid werden op het graf van mijn vriend!' Dit is wat onbeholpen gezegd, maar een zweem van verheerlijkt-zien-in-ontroering is er in. Goed is ook blz. 168-170, beschrijvende Rudolfs avondwandeling met zijn moeder. Maar toch is het jammer dat de schrijver niet bij den dunk, dien hij als jongeling van zichzelf had en op blz. 151 vermeldt, gebleven is en daarnaar zijn gedrag geregeld heeft: '....het kwam mij voor,' zegt hij, 'dat ik niets bijzonders te vertellen, veel minder te beschrijven of te beoordeelen had.' Gij hadt daarin gelijk, kolonel, en zoo is het al tijd met u gebleven.

8. - Al weêr een onbeduidende ouwe heer, die ons zijn leven komt vertellen! De schrijver is materialist, malthusiaan, liefhebber van muziek en wiskunde; hij is op een kantoor geweest, student, toen leeraar, toen weêr student, toen dokter in de medicijnen; hij heeft een vader en eene moeder gehad en op zíjn beurt kinderen; hij heeft voorts de gewone gedachten over het huwelijk, de opvoeding, het onderwijs, enz. van nieuwerwetsche, radikale lieden, leerlingen van Multatuli, enz. Zulke onbeduidende, werkelijk oprechte autobiografieën zijn tóch nog prettiger om te lezen dan slechte romans als Norine's Keuze.

9. - Het boekje van den hr. Maurits Smit bevat drie opstellen: een, geheel onleesbaar, soort van samenspraak, tusschen menschen, die de vaart, door de industrie enz. genomen, zinnebeeldig vertolkt zien door een zeegezicht, het opkomen van een onweêr, enz,; een soort van parabolische verhandeling over manieren van opvoeding; en iets dergelijks over de menschenhersens en wat uit een mikroskopiesch onderzoek daarvan voor gevolg te trekken is ten opzichte van het al of niet bestaan van iets onstoffelijks, enz.

10. - Dit is een, tamelijk vertaald, maar wat zeurderig engelsch kinderboekje, voor meisjes tusschen 8 en 12 jaar.

11. - De roman van Spirito heb ik tot blz. 27 slechts gelezen, het was mij niet mogelijk verder te gaan, want ik werd ongesteld van verveling. Veel gapen kan iemant loom maken voor den heelen dag verder.

12. - Wij komen nu allengs weêr tot betere letterkunde, maar het tooneelspel van den verdienstelijken schrijver Emants is toch niet veel bizonders. Het is goed als een toer van tooneelschrijf-gymnastiek, de sport van het in-elkaár-zetten is er handig in beöefend; oók geeft de schrijver natuurlijk de omgangsgesprekken en -manieren van wèl-opgevoedde menschen beter, dan de kommenijsbaasjes, die onze andere tooneelschrijvers zijn, dat doen; alleen meen ik dat men in den volzin van Henriëtte, blz. 77, ‘*goede* manieren’ zal moeten lezen in plaats van het burgerlijke ‘fijne manieren.’ Overigens is het stukje onbeduidend, zonder zweem van verrassende hartstocht-woorden, zonder de kleinste nieuwigheid in het manœuvreeren der zielebewegingen, met zeer flauwe motieven van: laster, een vriend die na een lange reis terugkomt, diens oogenblikkelijke liefdesdeklaratie, zijn opoffring, verwonding in het duël, enz., enz. Dit stukje behoort nog geheel tot het genre Dumas-Sardou-Augier, en is nog niet éens zoover als de Russen-Denen-Noren-Zweden.

13. - In weêrwil van de belachlijke en geheel overbodige verzen door den heer De Meester blz. 25-27 en 137 in zijn verhaal gelascht en die het vermoeden doen ontstaan, dat ‘Frans Koene’ Johan De Meester is en deze aan de

kokette verleiding niet heeft kunnen weêrstaan om die dicht-prulletjes uit zijn jonge-jaren toch op deze wijze nu nog openbaar te maken; in weêrwil van de lange en het verhaal maar óphoudende en vervelende verzen der duitsche vertaling van Leopardi blz. 34-35 opgenomen, en der betere maar toch voor de harmonie nog hinderlijke vers-citaten uit Richepin; in weêrwil van den ergerlijk-jovialen causeurstoon, hier en daar in het boek waar te nemen, als b.v. in den slot-uitroep: ‘struggle for love!’ en in dien volzin, waar, humoristiesch-weg, politie-agenten ‘dubbelgangers van den heiligen Hermandad’ genoemd worden; in weêrwil van den nog al eens onverdedigbaren dialoog, als b.v. op blz. 67, waar Frans van een dichtwerk zegt: ‘Er is veel geks in, veel gedwongens, *dat getuigt, dat de geest niet altijd even vaardig was als de wil*’, als b.v. op blz. 6, waar de oude Koene de jammerlijke tooneel-gemeenplaats zegt: ‘*met geld en een goeie keuken* doe je veel’, nog wel van zich zelf sprekende; in werêwil van de een enkelen keer fèl valsche taal, die den schrijver er op blz. 5 reeds toe brengt *een kaars* ergens een kring te doen *teekenen*, hoewel die kaars niet door een hand of werktuig in beweging wordt gebracht en de lezer ook niet gewaarschuwd is, dat Frans, die alleen bij die rare kaars aanwezig is, een bizondere psychische kracht bezit gelijk miss Fay; in weêrwil ook híervan, dat het geheele boek niet wat men noemen kan in mooye taal is geschreven, dat niet de woorden zijn gevonden bij de klare stralen van het licht der artisticiteits-agitatie, dat niet de zinnen zacht en met edel geduld zijn behandeld, tot ze waren geschreven, wézenlijk geschreven, dubbel geschreven, hoog-op geschreven, éens levend van waren eenvoud en éens levend het verheerlijkte leven van het kunstschrift; in weêrwil van dat alles en van de overige gebreken van het werk, het weinig verzorgde der algemeene samenstelling, de niet geheel harmoniesch-zuivere verhouding der ommegroepen, der bijkomstigheden, tot de colonne van het eigenlijke verhaal (Frans' psychologie), - in hoogen en straffen weêr-wil van al die minheden, staat, als de ontmoeting van iets bevriends en lang-gemists, hier het ranke en ont-

roerende feit, het glansende en vreugdevolle feit, dat de heer De Meester een goed boek heeft geschreven, een bizonder boek, dat hij een mooye, nieuwe en eigen levensbegrijping heeft gehad, dat hij werkelijk wat ís. Na de onvolkomenheden er afgeschild te hebben, hef ik den kostbaren kern van het werk tusschen wijsvinger en duim en wenk den lezer en zeg: kijk eens, wat ik gevonden heb!

Her-denkend in den indruk, dien ik van ‘Een Huwelijk’ heb gekregen, zie ik door de sobere en tengere stijlgestalte, waarin dit werk is gedacht, het menschen-smartbloed vloeyen, van den rusteloozen dubbelman, die eerst uit zich zelf bestaat, maar dan ook nog uit zijn pijnlijk, schrijnend heldere bewustheid, die al-door dat eerste zelf moet ontleden en het toch niet kan besturen, en er geen raad meê weet, en moet aanzien hoe het door het leven dat in de rondte waait, wordt bewogen en geslingerd als een zelfloos grondvod. Uit het doorschijnende brein der beschreven mensenfiguur, uit de heele óp-dradende en kronkelende strengeling der zenuwen en aderen stijgt als een damp van weemoed uit het kokend leven, van angst getemperd door blijë berusting. Er blijkt uit dit boek een veelvoelend mensch, die, met een kranige versmading van gemaaktheid, zeer eenvoudig met vlugge kracht zijn tranen slikt en een sigaret opsteekt tegen den nasmaak van het leed.

De beweging in dit boek doet mij ook aangenaam aan: het diskrete direkte symbool van het dorre blad in de Zeister laan, waar de wind meê spéelt, het nog minder aanmatigend en geheel indirekt bijna-symbool van Frans Koene's bewegelijkheid en tramreizen. Mooi is het moment van Frans op den tram, op blz. 150,:

> Maar de koelte deed Frans verrukkelijk aan: hij keek er in met half dichtgeknepen oogen, zooals een gezagvoerder staart van de brug van zijn schip, en hij drukte zich in het linker hoekje tegen de ruit, om er nu eens recht, eens heelemaal, eens lekker over te denken, hoe hij Helène zou vragen.

Dit doet mij denken aan den wijden en luiden weemoed van groote-steden-schemeringen, als de rooye en groene seinlichtjes tegen den druischenden avondval opschijnen, en

zacht de blikken der angstige en haastige mijmeraars ze pakken en er de stralen van trekken, heen en weêr, langzaam heên en weêr met hen spelend als met een gedachte van verlangen.

Vol kleine liefheid, eventjes en aardigjes, is de liefdes-historie met Helène, hun twee gezichten, die Frans naast elkaâr in den spiegel ziet, het gevalletje met de handen, die elkaâr raken, in het donkere rijtuig.

Maar o mooi, zoo heel even slechts in de treffende stijlstilte, als een zacht scheutje helle melodie in een breed adagio, is het begin van Frans' liefde voor Hélène aangegeven; zoo als een nieuw wolkje den hemel komt binnen-gezweefd, terwijl het dorre blad heen en weêr flardt langs den grond, zoo als een vlinder, kleurig en plots en zacht, komt uit de onmetelijke onbewustheid van het verleden de gedachte aan dat ándere meisje zijn bewustzijn binnendrijven. Het is of de wind van buiten ook binnen in Frans waait en op den bloedvloed door zijn aderen de herinneringsschim van Hélène voert in de wonderbare hersengrotten der verbeelding en gedachte, waar zijn verlangen wacht.

De heer De Meester moet zijn schrijf-maar-raak-vlugheid nog wat weggooyen, zijn taal nog wat kompakter en leniger maken, en hij zal uitstekend, matig, psychologiesch, verhalend, ontledend werk leveren.

15. - De roman van Josephine Giese is een onderhoudend, leesbaar boek. Er is in dit boek niets belachelijks. Het is een regelmatige samenstelling. Het is aandoenlijk op sommige plaatsen. Tusschenbeide dacht ik: net-zoo!, goed!, juist!, knap!, aardig! De samenstelling vooral is zeer regelmatig. Het is ijverig en nauwkeurig tot een volkomen evenwicht in elkaâr gezet.

Ik zal maar dadelijk zeggen welke gedachte mij voornamelijk bezig houdt en wier aanleiding ‘Gevloekt’ is. Déze: Het naturalistiesch realisme is al dermate gangbaar, dat gewone talenten, als Josephine Giese, bewust of onbewust naar die formule hun werken schrijven. Josephine Giese behoort tot die orde van talenten, door middel van wier

werken het algemeen publiek eindelijk eene levensbeschouwing en een kunst-soort aanvaardt.[1)] Het naturalistiesch realisme, waarvan de bronnen in Frankrijk gevonden worden, dat ook in Italië, Spanje, Denemarken, Zweden en Noorwegen gefabriceerd wordt, dat in Rusland in groote vaten verkrijgbaar is, dát op-stopflesschen voor Nederland, - dat is het geschrift van Josephine Giese. Uit dit boek blijkt de levensbeschouwing en het proza-kunstbegrip, die men de algemeen tweede-helft-19e-eeuwsche kan noemen. De menschplanten in dit werk vol-brengen hun groeying naar het gedetermineerd-zijn der gestellen, leven hoog heen naar den dood als op de maat van het ademen der fataliteit.

Er is in dit boek niets laags: geen ploertige humor, geen besteedsters-sensualiteit (zooals bij v. Sorgen), geen nietige weekhartigheid, geen potsierlijk, deklameerderig erg-maken, niets overdrevens, valschs, bespottelijks in den heelen roman. Zuiver, klaar en kalm is de blik waarmeê de auteur de menschfiguren observeert; zuiver, klaar en kalm ook haar zien van gronden, huizen, boomen, bergen, wateren en luchten, dagen en nachten, om de menschfiguren heen. Bedaard, helder-duidelijk, geleidelijk en welluidend is ook de taal. B.v.:

> Nina keek omhoog; de lucht was licht als van een maan die niet door kan breken. Zij onderscheidde melkwitte nevels en donkere wolken, daartusschen effen, rustige vlakken, waarin sterren schitterden (Blad. 213).
> De maan hing als een platte, gouden kogel tegen het blauw der lucht. Over de huizen kwam uit het Zuidwesten een heir van groote donzig witte wolken aanzeilen, langzaam opschuivend, en drijvend beneden het vlak der maan, die daardoor zelf scheen voort te bewegen, met een wacht van twee sterren achter zich, als kleine, zilveren stippen. (Blz. 239).
> Het licht was daarboven intenser geworden, en zij zag een groote, donkere wolk zich langzaam verzilveren aan de randen, en statig als een reuzig lucht-schip voo*r*tzeilen in de ruimte; een bundel rossig gouden stralen schoot onder haar zoomen uit, en de maan scheen langzaam beneden haar massa weg te schuiven, om vol en vriendelijk neer te lachen op de aarde. En het was Nina als zag zij eensklaps een venster opengaan in de lucht, en een troostend gezicht van glans en vrede op haar nederblikken. (Blz. 214).

1) Haar voorlaatste boek, het in 1886 uitgekomene ‘De dochters van den Componist’ was nog een allerordinairste onleesbare damesnovelle. Sinds dien tijd is de schrijfster er enorm op vooruitgegaan.
RED.

De reden, waarom ik jegens den roman van Josephine Giese geen spotlust, verachting, hekel of medelijden gevoel, en ook geen vriendschap, bewondering of liefde; doch koele en hechte achting, is dat ik vind, dat zij de letteren, en een goed soort letteren, met een uitnemende vaardigheid, met ferm en ernstig talent, beoefent als een vak, een vak van superieure bezigheid wel-is-waar, maar dat toch eenigszins iets buíten haar eigenlijke zelf is, dat niet op zijn innigst met al de heimelijke en intiemste aandoeningen en bewegingen van een persoonlijk buitengewoon zieleleven ver-eenigd is. Ik ben van meening, dat niet in de eerste plaats deze auteur een hooge en vreemde persoon is, en dat in de tweede plaats die persoon, funktioneerend en literaturend in den algemeenen stijl van haar tijd, nu natuurlijk een der personifikaties, der vertypingen van dien stijl wordt; maar dat er, in de eerste plaats, een algemeene prozakunst-stijl van dezen tijd is (stijl waar de meeste tegenwoordige hollandsche schrijvers de eerste beginselen nog niet van hebben bereikt), en dat, in de tweede plaats, Josephine Giese, een talent-vol auteur, levende in een zekeren tijd, van-zelf in dien tijdstijl schrijft. Dat plots hoog-aangename, of dat zóo-doende-schrikken-dat-gij-van-schrikwilt-gaan-zingen-mooye, dat de persoonlijkheid in het schrift kenmerkt, wordt bij Giese niet gevonden. Dat soort observatie, waar ‘Gevloekt’ vol van is, vinden wij zoo aangenaam om te lezen, om dat het voor ons, Hollanders, nog zoo nieuw is; maar over twintig jaar zal het reeds, van aanlengsel tot aanlengsel, de schrijfwijze van honderd auteurs wezen. Maar alleen de hoogen en vreemden en verre-gaanden zullen op de vleugelen der Persoonlijkheid den onsterfelijkheids-hemel binnenstijgen.

Terwijl ik schrijf heb ik telkens het gevoel, dat ik maar een beetje stotter over het boek van Josephine Giese en niet genoeg laat merken, dat ik het een goed boek vind, dat ik het zeer waardeer. Dat komt: het is zoo goed en toch zoo weinig bizonder, dat het mij een beetje in de war maakt. De auteur heeft zeker nog al de russische naturalisten beöefend. Ik vind ‘Gevloekt’ net een tragedie in een wassen-

beeldenspel; wij vernemen ook telkens van de was-bleeke handen van Charlot en Nina. Dat is echt russiesch. Jongen ja, ik vind het toch wel mooi; dat is te zeggen, ik geloof dat mijn herinnering het reeds mij-onbewust vermooit. Maar nu bén ik er toch: ja, het geeft dezelfde koude maar wel deugdelijk wézenlijke aandoening van verschrikking, die een Panopticum-gruwelkamer doet ondervinden. Het heeft in zijn moderne ijselijkheid tóch iets opera-libretto-achtigs. Het is zuiver en koud als marmer en ijs. Meer dan aan een griekschen marmer-tempel doet het mij echter denken aan een russiesch ijspaleis.

Juli '90.

L. VAN DEYSSEL.

Verzen, door Herman Gorter.

I.

Leven, zoele omsomberde even inschitterde
in de luchten, de regene, de zachtstrijkgevederde
o leven het gevende altijd doorstillende
o leven dat toch schijnt het altijddoorwillende,
het inzwevend kameren, het volop verlichtende
de wegen, waarlangs gaat het eenzaam uitzwichtende,
klaar, nimmer droomende opgenbewegen
armstrekkend leven, hoofdomvattend, kussend zoo dichtbij aanziend tegen
de wakkere oogen, o schijnend, soms flikkerend, soms even roode
maar durend omsomberde, ook zonder noode.

II.

De zee buiten grijs, zilverig, regenig, lommerig, in wolke' cirkelgespreide -
hier, o hier weekelijk, stillekes groen, verwijdde naar 't wijde,
mijn hoofd, o mijn hoofd in de makkelijk zwakke lucht -
mijn oogen zoo koel, zoo beregend voor de lucht,
mijn handen wat warm neerhangende -
o zoo in zoele omvangende droevigheid bij de gangende
rotsige golvebedwaalde zee
ik mijn hoofd in mijn handen dee -
maar het schitterig ruischen sproeiig, de donderritsel,
het klokkend gekabbel, het lekkend tongflitsen -
het bloed in mijn hand is droog -
nu schaduwe, zeevolle zeeïge voor mijn oog.

III.

De golven en hun òver voorovervallen
met hun pralend zoo sierlijk zoo dwaas zoo vergeten boven alle
alle alle alle altijd willen wezen,
en het zinken ineen, het heel niet meer willen wezen
maar diep onder andere, alle ze zinken vergaande
met hun sombere doffe trouwe water-menschoogen
onder elkander elk momplend, onder elkander elk staande,
allen omlaag en omlaag en niemand meer hooger -
donderend gaan ze omhoog naar de eenzame pralende hooge,
wereldverlichtende lucht -
klotsende volle rotsende wiegelend gestreept donkerevlakkige water,
volgroen blankschuime, borstig, schuimuitgezogen
water, nòg water, maar wordende licht, maar licht,
maar starende liefelijk eenzaam, het stille godswereldlijk licht
van den hemel, - en hier het groenstreelig windliggend wègoogend
neederig gras - naar de boomen achterwaarts boogend,
van de stille, grove aarde.

Sonnetten. Door * * * *

Van Vroeger.

Wat hij zeide.

Er loopt een kindje op wei te spelen: 't leven
Is windebloemen hem, en veldviolen,
En roode klaproos, en het warme beven
Van Zuidewind in zon; - in 't ommedolen

Op 't groen gras zingt het blij: de kleine zolen
Drukken den grond nauw, en het roept soms even
Van pret, bij 't grijpen naar den witten molen
Van vlinder-vleugels die in 't blauwe zweven.

Zoo ik. Alom is zon en zomer-zoetheid, -
En toch sprak Een, dien niemand kent, dit woord -,
Hij is de Vreemde wien ons lot behoort -:
‘Ondanks uzelf en uwer ziele goedheid,
Ondanks der wereld schoon, zult gij vergaan: -
Het groot Niet-Zijnde zal u nederslaan!’

Van Nu.

I. Samen.

Wij liggen samen, Lief, dicht naast elkaar.
Gestorve' in één nacht! O wat koud omarmen!
Voelt gij het snerpen van het wind-ge-vaar?....
Mijn arm, dood Lief! Ik kan u niet meer warmen!

O, Lief, snik niet zoo luid! Boven 't misbaar
Van 't sterke stormen uit, hoor ik u kermen!
Het doet zoo'n pijn, Lief, in dit doods-gevaar....
Wij sterven saâm, - ik kan u niet beschermen.

Wat liggen wij koud in den winternacht!
Wie heeft ons zoo wit in den dood gebracht?....
Komt nu nooit zomer meer en zonnelicht?....

Neen, neen, ik zal liggen in 't wind-gedruisch,
In eeuwigen nacht in mijn dooden-huis,
Sneeuw en blank ijs op mijn doods-bleek gezicht.

II. Van een doode.

O, vreest niet, menschen, voor dit doode wezen!
Het zal nooit één gelukkig mensch meer deeren.
Doôn doen geen kwaad, - die gaan zichzelf verteren
In nacht van rouw en pijnen uitgelezen.

Dát is mijn rust, dat ik nu nóoit hoef vreezen,
Een ziel te dooden met mijn heet begeeren, -
Want ik heb afgedaan, - niets kan het keeren: -
Mij is de Nacht in eeuwigheid verrezen.

God! Is Uw eer dan niet met dít voldaan?
Is niet míjn lijden en vertwijfling groot
Ten zoen genoeg voor míjn ontzagbre zonden?

Wat laat Gij in deez' donkren nacht vergaan
Wie stil en trouw U liefhad tot den dood,
En nooit Uw hooge wetten heeft geschonden?..

Aan den Keizer aller Russen

Sire,

Nederlandsch burger zijnde, vrij inwoner van een land tot waarheen zich naar ik hoop de vaderlijke zorg uwer regeering nimmer zal uitstrekken, kan ik woorden tot u richten, van wier oorsprong alleen ik mij rekenschap heb te geven, doch wier weg of werking mij gansch onbekommerd laat.

Het moet tot uwe overwegingen, en misschien niet tot de aangenaamste, behoord hebben, dat er in deze wereld millioenen zijn die u niet gehoorzamen, wier plicht of deugd het niet is u te gehoorzamen, voor wie uw geweldig gezag naar alle behooren en verwachten niet meer is dan dat van den Keizer van China, den Maharadjah van Lahore, den kafferkoning van Matabele-land. Dat is dus: een verafzijnd, meer of minder indrukwekkend verschijnsel van menschelijke onderworpenheid en individueel prestige.

De uitgestrektheid en de intensiteit uwer macht erkennend met hun verstand, voelt hun gemoed zich hierdoor alleen in geenen deele tot meerder eerbied bewogen dan door het bestaan van cyclonen of aardbevingen in verre werelddeelen. De eenige aandoening die zij ten opzichte daarvan gevoelen is dankbaarheid dat zij zoo ver zijn.

In hunne gedachten wordt uw persoonlijk aanzien niet bepaald naar het aantal menschelijke individuën dat zich naar uwe bevelen voegt en zoo zij u meer achten dan eenig mongolenvorst of negerkoning, zoo zal dat uitsluitend zijn om uwe daden en om de hoogte van intellect en gemoed,

die gij, als mensch onder uw gelijken, naar hunne meening hebt bereikt.

Tot deze millioenen behoor ik, en het moet u duidelijk zijn dat ik dus, staande buiten den wijdst denkbaren kring van uw gezag, in mij het recht gevoel over u te denken en te spreken als over elken anderen in welken rang ook geplaatsten mensch eener vreemde natie.

Billijk en begrijpelijk moet het u zijn, dat ik dus, hoewel onbeteekenend burger in mijn land, in u niet zie de keizerlijke Majesteit, zooals uw getrouwen, noch den machtigen despoot, zooals uwe vijanden, noch het verheven vadertje zooals uwe boeren, maar slechts den tot mijn ras behoorenden blanken mensch, den Ariër van slavischen stam, voor mij en voor millioenen met mij uiterst merkwaardig door de zeldzame en vreeselijke positie waarin hij is geplaatst.

Aan u verbonden voel ik mij door het zeer gerechtvaardigd besef dat er in uwe ziel dingen omgaan die ik kan begrijpen, en in mijne ziel dingen die gij kunt begrijpen, dat er bewegingen moeten zijn in ons beider hart, die niet zeer veel en niet essentieel verschillen, - daar wij toch beiden kinderen zijn eener zelfde menschheid, geboren in een zelfden tijd harer ontwikkeling.

Aldus is het mogelijk dat gij, hoe ver ook van ons gescheiden, mij en talloozen met mij hebt geslagen met zeer heftige smart. En ik behoor tot degenen wier ziel is als klinkend metaal, als een schel die geluid geeft wanneer zij geslagen wordt.

Om 't even is het dan wie slaat, een arm kind of een machtig keizer, en ganschelijk om 't even of de heldere klank wordt gehoord of verloren weg waait in den ledigen wind. De klank moet geboren worden, niet wetend hare bestemming, onvermijdelijk, naar den aard der dingen.

Want wij menschen zijn zoo gemaakt, dat wij vreugde voelen als er harmonie is in de gedachten en in de daden van ons en onze gelijken, en dat wij voelen als slagen van heftige smart als daarin wanklank is en scherpe botsing. In gelijke rede staat de smart tot het verschil.

Nu is daar tusschen u, blanken, beschaafden mensch en mij, blanken, beschaafden mensch een mate van verschil, die uw nevens-mij-bestaan in één tijd, in één wereld, maakt tot den oorsprong van groote en gestadige smart. Uwe gedachten en uwe daden, en de daden en gedachten dergenen, die op u kunnen laden de verantwoording van hun doen, schoon zij mij niet raken noch iemand die mij dierbaar is, kwetsen met een geheel eenige en ongekende scherpte de dingen in mijn gemoed, die ik weet, naar mijn diepste en ernstigste weten, dat hoog en goed zijn.

Het wezen van een leven als het uwe, en dat der millioenen die gevoelen en zouden spreken als ik, is in één wereld, in één tijd, een wederspreking, een strijd, die in duurzaamheid ondenkbaar en onbestaanbaar is.

Immers, wanneer ik niet gescheiden was van u door vele mijlen afstand en door de grenzen der rijken, dan zou ik - en ik noem mijzelven slechts als een voorbeeld uit millioenen, - met u in een strijd geraken, die slechts kon eindigen met de vernietiging van een van ons beiden, en, door de gunstige omstandigheden waarin gij verkeert, nagenoeg zeker met de mijne.

Want zoo gij consequent zijt in hetgeen gij als rechtvaardigheid gevoelt, dan zou ik, enkel om hetgeen ik tot nu toe reeds in mijn leven heb gedaan, door uw toedoen of in uwen naam worden gevangen genomen, geboeid, en gemarteld op de allerergste wijze die ik mij kan voorstellen, op zoo erge wijze, dat een voorstelling daarvan mij tot voor weinige maanden ontbroken heeft.

Ik zou eenige maanden of jaren gevangen worden gehouden in een verblijf, waarin mijn aan reinheid en comfort gewend lichaam duldeloos zou lijden, en mijn aan een zekere mate van rechtvaardigheid gewende geest nog vreeselijker smart zou uitstaan. Ik zou geen rechtspraak ondergaan, geen middel krijgen tot verdediging. Ik zou gescheiden worden van allen die mij lief zijn.

Ik zou na het einde dezer gevangenschap bevel krijgen, eenige duizenden mijlen ver weg te gaan, gekleed in een

grauw linnen pak, met gele lapjes op den rug, vermoedelijk met boeien aan de voeten - en dat geëscorteerd door soldaten en in gezelschap van boeven en ruw, vuil volk. Ik zou die duizenden mijlen te voet moeten afleggen, over slechte wegen, soms barrevoets door hoog slijk, in regen steeds ongedekt. Ik zou één hemd krijgen in de vier maanden, een paar onbruikbare schoenen in de vierentwintig dagen, geen gelegenheid om van kleederen te verwisselen, - bij vroeg invallenden winter zou ik onbeschut blijven tegen de hevige kou.

Ik zou moeten slapen, elken nacht, vele maanden lang, op een harde bank of op den blooten vloer, zonder kussen of deken, in gebouwen waar geen ander meubel is dan een houten bak voor excrementen, in hokken waarin tweemaal zooveel menschen zijn opgehoopt als waarvoor zij bestemd zijn, waar het wriemelt van ongedierte en waar de lucht zoo verpest is, dat geharde, sterke mannen er soms in bezwijmen.

En, erger nog, om mij heen zou ik zien datzelfde lijden gedragen door honderden, waaronder mannen, beter dan ik - en vrouwen, beschaafde, hoog ontwikkelde vrouwen.

En, 't allerergste, ik zou lijden onder 't besef der mogelijkheid, dat mijn onschuldige vrouw met mijn zeker zeer onschuldige kinderen, uit verlangen om met mij vereenigd te blijven, vrijwillig denzelfden vreeselijken weg op dezelfde vreeselijke wijze zouden afleggen.

Ik zou dan, eindelijk aangekomen in mijn verbanningsoord, een leven moeten dragen, weinig beter dan dat onderweg, blootgesteld aan de willekeur van ruwe soldaten en beambten, levend in 't alternatief: gescheiden te blijven van mijn gezin of hun ellende, gebrek en vernedering machteloos aan te zien, - en eindelijk in volkomen onzekerheid tot hoelang al deze folteringen zouden voortduren.

Dit beteekent dus voor mij, als mij de gelegenheid tot zelfvernietiging werd ontnomen, dat ik krankzinnig zou worden.

Met zooveel omslag krankzinnig gemaakt te worden, is

naar mijn begrip van gerechtigheid een harde straf, en niet in overeenstemming met de daden van mijn leven, hoe vol tekortkomingen dit ook moge zijn.

Toch zoudt gij mij die straf opleggen, want ik heb boeken gelezen over socialisme en veel revolutionaire brochures en tijdschriften, ik heb gecorrespondeerd met sociaal-democraten, met hen gesproken en hen de hand gedrukt, hen bij mij te gast genood, - ik heb het gewaagd openlijk te zeggen en zelfs te schrijven dat ik vrijheid van gedachten en vrijheid van spreken een kostelijk en onmisbaar ding achtte.

Ook is het mijne meening en ik heb die uitgesproken, dat menschen die voor hun overtuiging smaad en dood trotseeren, die zich durven opofferen voor hetgeen zij terecht of ten onrechte goed en heilzaam voor anderen achten, meestal zeer voortreffelijke en lofwaardige menschen zijn. Als ik dus zoo sterk ben, als naar mijne meening een mensch zijn moet, dan zou ik dat ook in uw rijk, in uw tegenwoordigheid zeggen - en wat zou er van mij worden?

En toch, Sire, doe ik dit alles omdat ik niet anders voelen kan of het is goed zoo. Zoo gij niet meent dat God mij zulke dingen kan ingeven, dan moet gij aannemen dat ik in des Duivels macht ben, gansch en al, want op den allerdiepsten grond van mijn geweten, in het allerheiligste van mijn hart vind ik niet anders.

Aldus zal elke ziel die, zonder het te willen of te kunnen helpen, opgroeit met deze gedachten in de schaduw van uw gezag, onverbiddelijk gedoemd zijn tot lage huichelarij zoo hij zwijgt, tot duizendvoudige ellende zoo hij spreekt.

En toch ben ik in mijn land een vreedzaam en onschadelijk burger. Nooit heb ik de orde verstoord, nooit de regeering van mijn land of mijnen koning eenigen overlast aangedaan of onheusch bejegend.

Ja, eenmaal heb ik eenen koning, maar een gansch anderen, door een revolutie-makend plebs uit het venster laten werpen,

maar dat gebeurde in een comedie, en ik heb hem in 't laatste bedrijf weder op den troon geplaatst.

En nimmer heeft het wijze bestuur van Nederland het noodzakelijk geacht mij te straffen of te verbannen, - ja ééns ben ik gestraft met een kleine geldboete, toen mijn hond het wild opjoeg in 't jachtveld van mijn buurman. Toen heb ik betaald zonder morren.

Maar zoo gij ook hier in Holland, en in Europa en Amerika aan 't verbannen wildet gaan, Sire, dan zoudt gij toch eindelijk wel nieuwe gevangenissen moeten laten bouwen, zelfs al wildet gij uw slachtoffers als ansjovis op elkander stapelen. Dan zoudt gij wantsen te kort komen in gansch Siberië, om ze allen te laten bijten - en dan zou er misschien nog iets anders overloopen als uwe paraschas.

Want ik weet er honderden: - professoren en burgemeesters en regeeringsleden, die boeken over socialisme lezen en vrijheid van gedachten niet kwaad vinden. Wat schoone stoet zou dat worden, die allen in grauwe kielen en gele lapjes op den rug, en dan sommigen half geschoren!

Het is mij niet ongewoon, mij in te denken in vreeselijk lijden, dat door mij en vele onschuldigen zou kunnen gedragen worden, wanneer zij door een of andere ramp in ellende geraakten. Vaak heb ik gedacht over hetgeen beschaafde menschen moeten uitstaan, die schipbreuk lijden en moeten verhongeren ot versmachten in een open boot op zee. Ik denk: dat zou ieder onzer eens kunnen gebeuren.

Ook heb ik veel gedacht over de gruwelen der slavernij.

Naakte slaven, zware kettingen dragend, die hun diepe wonden veroorzaken, - weggeroofd uit hun land, van hun verwanten, - voortgesleept met zware vrachten, door eindelooze wildernissen, gevoed met karig voedsel, - met zweepen opgeranseld zoo zij neervallen van vermoeienis, meedoogenloos achtergelaten in de woestijn zoo zij den gang der karavanen niet kunnen bijhouden.

Ik heb dit alles lang overdacht, maar nimmer heb ik de emotie gevoeld, brandend in mij als een schroeiende vlam,

als heet ijzer in een schrijnende wonde, die in mij is ontstaan, Sire, door het tot mijner kennis komen uwer Siberische gruwelen.

Want bij het lijden der schipbreukelingen, is niet de ongerechtigheid, de machtelooze, krimpende woede van den onrechtvaardig behandelde, het blinde schreien om vrijheid en menschenrecht.

En ook bij het lijden der negers is die niet, niet zooals wij die gevoelen. De negers lijden veel, maar zij zijn een hard, wreed, leed-verachtend ras in hun oorspronkelijkheid - en hun leed moet niet zijn wat het ons lijkt, naar goede getuigenis.

En dit staat mij ook ver. De daden van den koning van Dahomey roeren mij weinig meer dan de kat die haar eigen jongen verslindt. Ik gun den zwarten man zijn rust in zijn op maagdenbloed gebouwd paleis.

Maar naar men mij gemeld heeft, Sire, is uw huid blank en hebt gij een gelaatshoek van niet veel minder dan 90 graden.

Ook hebt gij een blanke vrouw en slechts ééne. Ja gij zijt een man van studie, van de allerhoogste beschaving - en een beminnelijk, gemoedelijk man, zich 't gelukkigst voelend in de rustige intimiteit van een huiselijken kring.

O wonder, wonder, wonder, - waar is dit meer geweest, hoe kan dit bestaan, een menscheziel in deze fijne bewerktuiging, dragend den last der verantwoording van zooveel barbaarschheid?

Hoe moet dit voelen, is dit niet een ondragelijk gewicht? Als ik denk, dat het mij en anderen den slaap kan rooven, zoo wij een onzer gelijken een klein onrecht hebben aangedaan door een haastig woord, een ondoordachte handeling. Als ik denk wat ik uitsta, enkel door het w e t e n dezer barbaarschheid, hoe moet het den mensch te moede zijn, niet grover bewerktuigd dan ik, die hun verantwoording draagt, dag en nacht, zonder ophouden.

Wat gaat er in u om, als gij zoo 's avonds u rustig en zorgeloos wilt voelen, in 't binnenst van uw groot paleis, in

't midden van uw gezin, - en op eenmaal fonkelt in uw oogen een sieraad, een band aan de pols uwer vrouw, van goud, van het duizendmaal vervloekte bloed-goud der Kara-mijnen en het herinnert u aan die werkstaking, die meest infernale aller werkstakingen, toen uw gevangenen dertien dagen lang weigerden te *eten*, als eenig protest dat hun mogelijk was tegen hunne ondragelijke ellende.

Ik weet, er zijn blanke mannen geweest, van groote geestes-ontwikkeling, voor wie het dragen van zulk eene verantwoording een kleinigheid was. Een Alexander, die de Groote genoemd is, bracht zijn gemoedsrust niet in gevaar, zoo hij eenige lieden wier bestaan hem hinderlijk was, zonder noemens-waarde aanleiding liet door-midden hakken, of folteren, of verhongeren. Ook vele uwer voorvaderen, en andere groote vorsten, Peter de Groote, Frederik de Groote, - voor hen zou de door u thans gedragen last een lichte zijn.

Maar het zal u niet onbekend zijn, dat het zielsleven der blanke menschen is gewijzigd, dat hun gemoed is verteederd, hun moreel gevoel verfijnd, hun intellect verhoogd.

En zult gij het nu dulden, dat uw rijk alweder, zooals voor een paar eeuwen, de westelijke volkeren achterna hinkt? Vindt gij het een schoone en begeerlijke taak, reliekbewaarder te zijn der middeneeuwsche beschaving? Schijnt het u interessant, ter wille van historiografen en oudheidkenners, een stukje levende barbaarschheid ongeschonden te bewaren? Houdt gij het voor gewenscht, Rusland belangrijk te maken als de gruwelkamer van Europa?

Door een merkwaardig feit is uwe vaderlandsche geschiedenis aan de mijne verbonden. Niet ver van mijn woonplaats, Sire, staat een heel klein huisje, dat u niet onbekend zal zijn. Uw vader heeft het bezocht en heeft er eerbiedig den hoed afgenomen. Daar vertoefde eenmaal uw grootste voorganger, een machtig Moscovieten-vorst, - hij trok een werkmanspak aan, noemde zich Pieterbaas en leerde er hoe men schepen timmert. De man die zich zoo stoutmoedig durfde vernederen, is Peter de Groote genoemd.

Schepen timmeren, dat kunt gij nu, - beter dan uw meesters. Maar meer dan schepen timmeren is gerechtigheid. Hoe dunkt u, Sire, zou het thans weer niet tijd voor u worden, het huisje eens te komen bewonen - en te zien of er aan Russische gerechtigheid en Russische menschelijkheid niet wat bij te spijkeren valt? Het huisje is nog goed onderhouden, wij hebben er eerbiediglij k een steenen foudraal omheen gebouwd. Wellicht dat gij dan eens den naam van Alexander den Grootste verdient.

Wij denken hier wel eens, dat het in Nederland met recht en menschelijkheid niet heel fraai gesteld is. Er zijn hier ontevredenen, die spreken van schreeuwend onrecht en wreede onmenschelijkheid. Er wordt hier armoe geleden door eerlijke menschen, die hard arbeiden. Ook ik heb sterk het onrecht gevoeld, dat er ligt in den lediggang der rijken en de ontbering der werkenden. Ik dacht dat ik wist wat bittere ellende en groot onrecht was.

Maar het schijnt mij nu haast belachelijk, zooals wij ons warm maken voor kleinigheden.

Zoo leefde hier in Holland een goed en geniaal man, een onzer beste schrijvers, die noemde zich Multatuli, daar hij meende groot onrecht en veel ellende geleden te hebben.

Wat denkt gij dan, dat hem overkomen was?

Gij zult misschien denken dat hij, zonder eenige schuld en zonder vorm van proces, op eenmaal is gevangen genomen en naar een verre, barre streek gestuurd, om daar te wonen in een hut van een Yakoet, in vuil en ongedierte, levend van ongezouten, verrotte visch, zonder boeken, zonder lotgenooten, zonder tijding van zijn gezin. Dat zijn vrouw hem duizende mijlen ver te voet achterna is gereisd, om na een jaar van vreeselijke ontberingen krankzinnig te worden van ellende, en te sterven in een gevangenis- hospitaal, eer zij het doel van haar tocht bereikt had, - zooals dat alles bijvoorbeeld met Dr. Beloi en zijn vrouw is geschied.

Gij zult misschien denken dat hij bij vergissing is verbannen, en toen, na jaren dragens van onrecht en nameloos

gebrek eindelijk teruggeroepen, op nieuw verbannen werd omdat hij in zijn wrok den eed van trouw weigerde aan den nieuwen souverein, - zooals de dichter Korolenko dat bijvoorbeeld heeft ondervonden.

Gij zult denken dat hij een veertienjarig dochtertje heeft zien wegvoeren in het grauwe ballingskleed en heeft moeten beleven dat zij na drie jaren van lijden zich ophing, - zooals Viktoria Gukofskaja heeft gedaan.

Misschien heeft hij vier jaren zonder schijn van schuld in een cel gelegen, te laag om te staan en te kort om te liggen, zonder eenig meubel, zoodat hij moest slapen in zijn eigen vuil op den grond.

Misschien heeft hij op den langen lijdensweg der bannelingen, zijn kind voelen bevriezen in zijn armen, zijn teere, jonge vrouw zien geeselen door Kozakken, of heeft hij, eindelijk krankzinnig geworden, vrouw en kinderen gedood om hen van het leven te verlossen.

Gij denkt aan het verschrikkelijk lot van Dr. Weimar, den edelen, menschlievenden man, die stierf aan gevangenistering in de Kara-mijnen, eer het moedige meisje, dat met hem verloofd was en zijn lot vrijwillig wilde deelen, den tocht vol verschrikkingen had gunnen volbrengen.

Gij denkt aan de dingen die men in Rusland bedoelt, als men van ellende en onrecht spreekt.

Ach, Sire, gij zult mij uitlachen, - Multatuli was een al te ijverig ambtenaar, wat te idealistisch en te humaan naar den zin der regeering. Hij vond dat de inboorlingen onzer koloniën, Javanen, door hun dorpshoofden werden uitgezogen. Hij wilde die menschen helpen en maakte het ons bestuur wat lastig met zijn bemoeiingen en klachten. Toen heeft men hem, neen niet verbannen, zelfs niet gestraft, men heeft hem eenvoudig verplaatst. Uit louter fierheid heeft toen de man eervol ontslag gevraagd en gekregen, omdat hij beweerde het land niet anders te willen dienen dan hij gedaan had. Toen was hij een tijd lang zonder betrekking en leed hij eenige maanden gebrek. Dat is: wat men in Holland gebrek noemt, - hij heeft altijd te eten gehad en nooit zonder bed

behoeven te slapen, hij heeft altijd kleederen gehad en zich kunnen reinigen, hij heeft vrouw noch kind zien verhongeren of bevriezen of waanzinnig worden van leed. Na korten tijd is hij geholpen en heeft, tot zijn dood, in Duitschland een redelijk goed bestaan gehad.

En heeft men zich zulk een kinderachtigheid aangetrokken? zult gij vragen. Wel, de man, die een groot schrijver was, heeft zijn lijden en het door hem en de Javanen geleden onrecht neergeschreven in een boek en toen hij het in 't licht gaf, - toen, Sire, is er een rilling door 't land gegaan.

Een rilling! - ja waarlijk, een rilling. Vraag het aan elken Hollander.

Ik schaam mij haast het te zeggen. Wat zult gij ons uitlachen, gij zult uw eersten minister roepen en uw adjudant, en uwe vrouw misschien wel - en zij zullen allen lachen, lachen. Die goede, teerhartige Hollanders, daar rillen zij al van. Goede God, gij zoudt ze anders laten rillen!!

Als ik dit bedenk, dan vind ik u waarlijk een groot keizer, een zegen der menschheid! Want waar gij eenige millioenen ontevredenen maakt, daar maakt gij er honderden millioenen tevreden en vaderlandslievend en dankbaar voor hun dra gelijk lot.

O wat krijg ik nu mijn vaderland lief, - mijn lief, klein, vreedzaam, gezegend Holland! wat is uw politie beschaafd en fatsoenlijk, wat zijn uw gevangenissen rein en luchtig, wat zijn uw gevangenen gelukkig en goed gevoed, - de arme menschen der stad komen het overschot van hun eten vragen 's middags aan de poort. Ik heb het gezien! En wat zijn uw rechters braaf en rechtvaardig, uw beambten eerlijk en onomkoopbaar, uw regeering wijs en gematigd, uw constitutie voortreffelijk ingericht.

En mijn koning, ach! nu ga ik veel oranje dragen, groote strikken, - en veel vlaggen zal ik uitsteken op zijn geboortedag. Wie zal nog klagen over zijn groote privaat-jacht en de schade die zijn herten doen in de moestuinen, herten zijn

waarlijk beter dan kozakken, en er zijn immers vorsten die er een privaat-hel op nahouden!

Maar ik begrijp, dat het even moeielijk is voor den kleinen, in de laagte levenden burger rechtvaardig te zijn tegen den op den grooten berg van keizerlijk gezag staanden man, als omgekeerd.

Zij hebben uwen vader verraderlijk vermoord, zij bedreigen u en vervolgen u, zij maken uw leven tot het leven van een in weelde en grootheid gevangene, beklemd en bezorgd in het midden van zijn meest vertrouwden, onveilig in 't hart van zijn eigen land en zijn machtig leger. Geen rust laten zij u, geen vrij oogenblik, - een wolk omringt u van verraad, gij gaat in een nevel van wantrouwen en vrees, want zoo gij al niet vreest voor uzelven zoo vreest gij voor uw gezin.

Het is zeer menschelijk nu in felle bitterheid te vervolgen wie uw bestaan aldus tot een foltering maken, en booswichten, vuige, lage schavuiten te noemen wie u bedreigen.

Het is zeer menschelijk, maar het is niet keizerlijk.

Zie, het besef van recht, het oordeel des onderscheids tusschen goed en kwaad woont niet uitsluitend onder een kroon of een troonhemel.

Wij allen, voor wie gij niet meer zijt dan een merkwaardig man, wij zien den geweldigen strijd dien gij voert nog onpartijdig aan, en wellicht met klaarder blik dan gij. Want hevige hartstochten maken het oordeel niet helder, - en in ons is noch de haat, noch de verbittering die er heerschen moet in de beide kampen der strijdenden.

Voor den blik der natien om u, staat gij als een groot strijder, nog overmachtig, tegenover anderen die strijden in verdrukking en verborgenheid. In koelheid van verstand kunnen wij toezien waar het recht is. Niets dwingt ons gemoed eerder te gelooven dat uwe vijanden booswichten zijn dan dat gij een barbaar zijt. Uwe vijanden moorden niet uit vermaak, gij onderdrukt niet tot ontspanning of tijdverdrijf, - maar wie zal ons zeggen waardoor uwe vijanden tot samenzweerders en moordenaars en gij tot een tiran zijt geworden?

Waar zal onze deelname, onze sympathie zijn?

Uwe vijanden zeggen te strijden voor het heil van uw lijdend volk, hun leus is ‘Vrijheid’ - hunne wapenen zijn moordenaars-wapenen, - dynamiet en revolver, - hun bondgenooten zijn Verschrikking en Wanorde.

Gij, Keizer, strijdt voor het behoud van uw keizerlijk recht, uwe leus is ‘Orde,’ - maar uw keizerlijke wapenen zijn luizen en drek, en uw bondgenooten Waanzin en Ellende.

Moge het ons allen eeuwiglijk bespaard blijven, te moeten kiezen tusschen deze partijen. Maar zonder twijfel gelooft gij aan een absolute Gerechtigheid, die zeker niet bevangen zal zijn door het imposante van uw gezag, door de uitgestrektheid van uw rijk en uw macht, - durft gij zeker zijn dat gij als louter mensch tegenover menschen hier de schoonste rol hebt gespeeld?

Want er zijn ook goede moordenaars, - die men als helden en martelaars erkent. Er zijn er voor wie standbeelden zijn opgericht, zooals Charlotte Corday.

En reeds weten wij dat er onder uwe vijanden zijn, die uitsteken boven duizenden om hun edelen moed, hun zelfverloochening, hun menschenliefde, - die elk andere natie zou vereeren als voortreffelijke vaderlanders.

En van u zegt men, dat gij welmeenend zijt.

Dit wil elk gaarne gelooven. Maar welmeenendheid is geen keizerlijke deugd. Welmeenend moet een burger zijn, een rechtsgeleerde of een geestelijke. Maar een Keizer moet zijn van zeer hoog karakter, van wondere grootmoedigheid, van gestadige energie en van zeer diepgaande intelligentie.

Meer dan welmeenend was George Kennan, de brave en moedige Amerikaan, die met gevaar van gezondheid en leven, ten koste van tallooze ontberingen en groot moreel lijden, de ontdekkingstocht heeft volbracht door de droeve wildernis uwer barbaarschheden.

Deze daad schijnt mij, naar de mate van mijn begrip, keizerlijker dan ééne die mij van u is ter oore gekomen.

Doch zie! terwijl ik dit schrijf, daar verspreidt zich het

gerucht door de wereld: ‘Geen bannelingen zullen meer naar Siberië worden gestuurd!’

Dit zal dus het begin zijn. Nu zullen de straffen zonder rechtspraak worden afgeschaft, nu zullen millioenen roebels worden beschikbaar gesteld tot verbetering der gevangenissen. Gij zelf, die al het land van Siberie en de rijke goud- en zilvermijnen in persoonlijk eigendom bezit, gij zult alles afstaan wat niet strikt noodig is tot het ophouden van uwen staat, en zoo noodig meer, om goed te maken de buiten uwen wil begane ongerechtigheid. Persoonlijk zult gij omgaan door uw land, de waarheid onderzoekend van wat men zegt over het lijden van uw trouw, geduldig en loyaal volk, over de afpersingen en de omkoopbaarheid uwer beambten, over de gebreken van uw bestuur.

Gij zult keizerlijken moed toonen, niet alleen in het trotseeren van nihilistische bedreigingen, maar ook in het verbreken der u bindende en verblindende diplomatie, - en zoo het al ooit mocht gebeuren dat er gedenkteekenen worden opgericht in vele plaatsen van Siberië, voor de martelaars die tot waanzin werden gefolterd omdat zij hun land vrij en gelukkig wilden maken, dan zult gij er u toch voor behoed hebben, dat het nageslacht uwen naam verfoeit en juicht over uwen val, zooals de ontboeide Prometheus juichte over den door Demogorgon neergeworpen Zeus.

FREDERIK VAN EEDEN.

Dominee, Pastoor of Rabbi?[1] door F. van der Goes.

I.

Dit theologische geschrift wordt bij vele duizentallen over het land verspreid; en het mag zeker heeten dat geen Nederlandsch auteur van iets dat een boekje genoemd kan worden, want het is een vijftig bladzijden dik, nu of te voren, zoolang er Hollandsch geschreven is, zoovele exemplaren van zijn werk van de pers heeft zien gaan. De auteur-zelf zal dit succes maar voor een gering gedeelte aan de wetenschappelijke of letterkundige waarde van de brochure dank weten, maar men kan in zulke dingen ook óngelukkig zijn en er behoeft niet veel bij te komen om een geschrift van dezen aard geheel onopgemerkt te doen passeeren. Iets degelijker dan noodig is, iets minder familjaar dan verlangd wordt, en de lezers voor wie de brochure bestemd is, zullen haar ongelezen laten, omdat zij den naam krijgt van geleerd en droog te zijn. Hier is nog deze fout te vermijden, van extra-grof in zijne kritiek of eenigszins fantastisch in het positieve gedeelte te worden; de heftigheid van sterke woorden schrikt menig fatsoenlijk en bedaard mensch af, en als men te veel

1) DOMINEE, PASTOOR OF RABBI? Populaire kritiek. Uitgegeven door de Vereeniging ‘De Dageraad’, Am., 1890.

gaat fantaseeren, doet het kwaad aan de soberheid die verstandige lieden op prijs stellen. Geen dertigduizend van deze Populaire Kritiek zouden de wereld zijn ingegaan, als de schrijver zich in het oogloopend aan een of meer van deze afdwalingen had schuldig gemaakt. Zooals de brochure daar ligt is zij niet excentriek, niet overdreven nijdig, niet deftig en niet al te diepzinnig of overladen met blijken van geleerdheid. De schrijver die dit alles heeft vermeden, heeft zijn succes niet gestolen. Wat hij gewild heeft, is verkregen, en met de middelen die hij heeft gebruikt. Zijn doel is blijkbaar geweest, bij de duizende geschriften tegen den godsdienst er nog één te voegen; één, dat ditmaal eens bijzonder duidelijk en treffend van gezond verstand zou wezen. Hij kan nu rustig den opgang van zijn boekje volgen, tot hij een hoogte heeft bereikt waar hij veilig is voor de pijlen van de kritiek.

II.

De bijval, waarmede deze laatste uitgave van De Dageraad is ontvangen, heeft nog een andere beteekenis dan een verdiende belooning voor den steller te zijn. - Want zij bevat een popularisatie van oude wetenschap en een reproductie van oud-materialistische redeneering. Zoo is het een boekje waarvan men liever de lezer dan de schrijver zou wezen. Als men thans zóo tegen den godsdienst moet schrijven, moet de godsdienst wel enorm in de achting van de menschen zijn gedaald. Wat atheïstische elementaire kennis, wat burgermans-logika, wat grove scherts, ziedaar de samenstelling van de roestige, maar hoogst-verderfelijke projectielen, die wij volstaan kunnen met in het kerkelijke kamp te werpen. Daarom is, wat in deze brochure niet staat, nog treffender dan wat er wél in staat. Zij is geen laborieuze onderneming van nieuwe en diepe wetenschap en van fijn, spitsvondig betoog. En het groote succes bewijst dat zij dat te recht niet is. De godsdienst, schijnt het, móet op deze wijze worden bestreden, en er mag uit worden afgeleid, dat hij,

wat zijne verdedigers aangaat, niet roemen kan op een personeel dat de tegenstanders overtreft. Dit, dunkt mij, moet voor ieder aannemelijk zijn die de verschijnselen van de samenleving eenigszins heeft bestudeerd; als in de rijen van de vrienden van den godsdienst zich bevonden vele mannen, die in den hedendaagschen zin van het woord groote geleerden waren en uitstekende vernuften, dan zou ieder mensch met gezond verstand zich er voor wachten tegen hen in het veld te treden met het gebabbel van deze brochure; en eene brochure die zulk gebabbel bevatte, zou niet bij duizende en duizende exemplaren worden gelezen. Daar komt de beteekenis van dit werkje in korte woorden op neer. De dingen die het minder-beschaafde publiek leert gelooven en eerbiedigen, zijn dermate onvereenigbaar met de eenvoudigste kennis van de natuur en van den mensch; de godsdienst staat in de praktijk zoo peilloos laag beneden de hoogte van de taak die hij in theorie nog wel eens beweert te moeten vervullen, dat men met een heel klein beetje wetenschap en een zeer alledaagsch verstand toe kan, om dit aan de groote menigte duidelijk te maken. Wij vinden, als wij zoo ongeveer weten wat wij zouden moeten aannemen om geloovig te kunnen heeten, en hoe wij omtrent zouden moeten handelen om godsdienstig te zijn, dat de snuiter die tegen de dominees, de pastoors en de rabbis in dit boekje aangaat, geheel en al hun portuur moet wezen. Zij hebben, denken wij, hier hun man gevonden....

Gesteld eens, om u te kunnen verbeelden wat ik bedoel, dat gij nooit van godsdienst en van kerkleer had gehoord. Gij hebt alleen eenige bekendheid met den stand van sommige wetenschap in het algemeen, en van eenige zaken hebt gij een eigen en eenigzins dieper onderzoek gemaakt. Nu verneemt gij op een zekeren dag dat er menschen zijn, die er op aandringen dat gij deze en vele andere dergelijke dingen zult houden voor een onbetwistbare en eene heilige waarheid. Dat een machtig Wezen voor zesduizend jaar in éene week uit niets de aarde heeft gemaakt met alles wat er op en in is; dat Hij van dien tijd de lotgevallen van alle menschen

in de kleinste bijzonderheden heeft geregeld; dat Hij de goeden na hun dood opneemt in zijn woning en de boozen verwijst naar een plaats van eeuwige pijn; dat die Hemel en deze Hel lokalen zijn zoo concreet, de Hemel in het bijzonder als boven de wolken, beschreven en bestaande als uw aardsch verblijf; dat Hij zijn Zoon tweeduizend jaar geleden op de wereld heeft gestuurd om de stervelingen die tot zonde vervallen waren ondanks zijn almacht, weder te bekeeren, maar tevergeefs, zoodat de Zoon zijn vertoornden Vader zijn bloed aanbood als zoenoffer voor der menschen verdorvenheid; dat deze Zoon, na drie dagen in het graf eens misdadigers te hebben vertoefd, voor de oogen van zijne getrouwen oprees en ten Hemel steeg om voortaan naast den Vader te troonen te eeuwigen dage, waar hij in de jongste ure zal zitten en rechten alle zielen; dat Hij voorts zijn wil en wet heeft kenbaar gemaakt in het Bijbelboek; dat de stedehouder van Christus, den Zoon, te Rome huist als de opperste herder der menschekinderen; dat wij moeten voortgaan met te gebruiken het lichaam en het bloed van Christus den geschonkene en den redder; dat de voornaamste blijken van de waarachtigheid dezes Goddelijken boodschappers gelegen zijn in de wonderen van zijn verblijf op de wereld, zijn smetteloozen wandel, zijn macht over elementen, over de zielen en lichamen der menschen, zijn geboorte uit eene maagd en de ontzetting die ging over de aarde toen men zijne heilige ledematen nagelde aan een kruis van hout....

Gij zoudt vragen naar de bewijzen. Gij zoudt meenen dat historische gebeurtenissen zoo ontzachelijk en zoo belangrijk als deze, berusten moeten op onomstootelijken grondslag om te worden geloofd en invloed uitteoefenen op het gedrag van de menschen. Deze oplossing van alle voorname moeilijkheden des levens zoudt gij niet aannemen, dan na u te hebben overtuigd van de deugdelijkheid van de redenen waarom zij door velen wordt verkondigd als de ware en de eenige oplossing. En men zou u moeten verwijzen naar eene verzameling oude en minder oude geschriften, die elkaar op duizend plaatsen tegenspreken, die dateeren uit een tijd waarin

de kennis van de natuur en van den mensch uiterst gering was, die afkomstig zijn van verschillende landen en schrijvers, die blijkbaar in den loop der eeuwen omgewerkt en gewijzigd zijn met diverse oogmerken; geschriften waarvan de geschiedkundige mededeelingen alleen onder de strengste kritiek kunnen worden aangenomen; waarvan de zedelijke strekking of eene verouderde barbaarschheid, óf een eenzijdige overdrijving, of eene van elders reeds bekende en vroeger gepredikte algemeenheid is; waarvan de voorspellende geest herhaaldelijk is te schande gemaakt, en die in het algemeen slechts waarde bezitten als zeer oude fraaie en andere letteren, een waarde die moeilijk te overschatten is, maar die niets gemeen heeft met de beteekenis welke de Christelijke kerk aan hare mythologie wil toekennen.

Maar gij wilt u in de afkomst van den Bijbel niet verdiepen, noch in de kritiek van zijn inhoud of strekking. Gij meent dat als, door een zonderlingen ommekeer van al de u bekende en door u vermoede waarheden omtrent natuur en schepsel, door een plotselinge ineenstorting van die moeizaam opgestapelde en bloedig gewonnen steenhoopen der wetenschap en der ervaring, door een onverwachte maar niet onmogelijke erkenning, de waarheid van eeuwen tot den leugen van één dag zou worden, gij meent dat als de Christelijke voorstelling van ons verleden en van onze toekomst juist moest worden geacht, dat dan ons heden daarvan in de eerste plaats de duidelijkste teekenen zou dragen. En wat is het dat gij in werkelijkheid ziet?

Gij ziet in één woord dat, in plaats van God, de Duivel de wereld regeert. Gij ziet dat in alle beschaafde streken van de aarde het éenige bedrijf dat stelselmatig en krachtens de voorschriften van de wet, door de geheele mannelijke bevolking beöefend wordt, het bedrijf van doodslager is. Gij ziet dat de grenzen van zeer vele landen gesloten zijn voor verkeer en handel en dat zij die goederen willen aanvoeren, daarvoor eene boete hebben te voldoen, alsof zij vergif of nood brachten van vijanden tot vijanden. Gij ziet dat het een toppunt van wijsheid wordt geächt, wanneer een staats-

man een naburig rijk kan doen achterstaan bij het zijne in macht en welvaart. En, binnen de palen van de landen, ziet gij overal eene heerschzuchtige aristocratie, van geld en van geboorte, een hongerig proletariaat dat zich gereed maakt het brood met geweld te nemen dat haar door geweld wordt onthouden, en een baatzuchtige middenstand, ongevoelig voor het lijden der kleinen en onderdanig aan den buidel van de grooten Gij ziet overal onderdrukking, nijd, haat, hebzucht, slaafschheid en huichelarij. Gij ziet, bij deze praktijk, eene passende theorie. Gij ziet dat over de geheele beschaafde wereld in duizend hoogescholen, de middelpunten van wetenschap en de kweekplaatsen van het puik der jeugd, leeraren de kennis van het stoffelijk leven der menschen onderwijzen en prediken dezen grondregel van hun doen en laten, dat eigenbaat van beiden de krachtige drijfveer is en dat het algemeen niet beter kan bevorderd worden dan door de eigenbaat onbelemmerd spel te geven; - zijn arbeid en zijn goederen zoo duur mogelijk te verkoopen en voor de goederen en den arbeid van anderen zoo weinig mogelijk te geven, zonder aanzien des persoons, zonder eerbied voor zijn nood, voor dien van zijn kinderen, zonder achting voor zijn karakter dat gevaar loopt, zonder bezorgdheid voor zijn deugd die hij prijs geeft, en zonder schroom voor eigen zedelijkheid en eer.... gij ziet dat dit de stelling is, die in twintig toepassingen zonder blozen door duizend voorgangers wordt betoogd als de kern van de wereldwijsheid niet alleen, maar tevens als de eenige voorwaarde waaronder eene menschelijke maatschappij kan bestaan. - Gij ziet hoe gretig de Satan dit zijn voêr verslindt. Gij ziet kapitalisten prijzen opdrijven, productie hinderen, of, anders, met hun geld fabrieken oprichten, middelen van verkeer en andere onontbeerlijke inrichtingen tot openbaar nut, monopoliseeren, en zoo op twee manieren leven en rijker worden door den arbeid van hunne medemenschen: door den hoogeren dan kostprijs die zij vorderen voor het gebruik van hun monopolies en hun fabrikaat, en door het loon van hunne ondergeschikte helpers te beperken tot de laagte die zij lijden kunnen alvorens van gebrek

te vergaan. Gij ziet deze klasse van bezitters verder het aldus gewonnen geld besteden om de armen nog feller te treffen en dieper te laten zinken. Gij ziet hen tot zelfs den bodem van dezen wereldbol verklaren tot hun bijzonder eigendom én het recht op alle waardigheden en titels, én het vermogen om stem uit te brengen in het algemeen bestuur, én de vrijstelling van den dienst in het leger, én een overgroot en schandelijk privilegie in het opbrengen van publieke lasten. Gij ziet dat als deze klasse van bezitters, gelijk in Nederland, behalve hunne inheemsche armen nog slachtoffers tellen in vreemde landen, zij de slaven in de verte nog harder behandelen dan hunne slaven te huis. Gij ziet hen de afgelegen onderdanen stuk voor stuk opnemen, en hun elken bloeddruppel die tot voedsel kan strekken, zuigen uit het lijf. Gij ziet hen, als de laatste levensadem van de uitgemergelden in puren en nijpenden wanhoop strekt tot aanblazing van de vrijheidszucht bij een bende van gelijkelijk rampzaligen, op de stervende honden aanhitsen het Europeesch gespuis dat zij als soldaten in hun dienst hebben en waaronder, helaas, eenige éerlijke lieden een plaats bekleeden die voor de eenvoudigsten onder hen te slecht is...,

En nu vraagt gij of het machtige Wezen dat de wereld heeft gemaakt en de menschen, lankmoediger en zorgeloozer is dan de landman die het ongedierte wascht uit de vacht van zijne schapen. En tot de verklarders van zijn Wet, de dienaren van zijn Woord, de opvolgers van zijn Afgezant naar de aarde, wendt gij u om te zien wat zij doen tot bestraffing van zoovele zondaren en tot beteugeling van zooveel kwaad.

Verbazing, verontwaardiging en toorn, is al wat gij voelt oprijzen, die gemeend had te zullen vinden steun, troost en medelijden.

Gij vindt de eenige broederschap op de wereld in de broederschap van de onderdrukkers der armen met hen die zich noemen de bij uitstek Geestelijken onder de menschen; éendracht, slechts in hun vereenigd verzet tegen verbetering; liefde, enkel in de begeerigheid naar het vette van deze

aarde; berusting, uitsluitend in de berusting die zij prediken in onrecht; verzoening, in de verzoening die zij aanprijzen met den honger; hoop, in den hoop op de toekomst die zij trachten aan te smeeren in de plaats van verzadiging voor vandaag; kinderlijkheid, in de kinderlijke onderwerping die zij eischen voor de ouderlijke macht van de ontaarde rijken; en in het algemeen een toepassing van deugden die de armen nog ongelukkiger maakt, en de misbruiken der rijken vergoelijkt.

Gij vindt dat er in vijfhonderd jaar niet één belangrijke verbetering van den stoffelijken toestand van de menschen, geen vooruitgang van zijn intellekt, geen verzachting van zijne zeden heeft plaats gekregen die niet ten felste en zonder keuze van middelen door Katholieken of door Protestanten is bestreden. Om alleen van ons land te reppen - wat verzachting van de zeden betreft, het zijn de vertegenwoordigers van het Christendom geweest, die zich tegen de afschaffing van de slavernij en de mildere bejegening van misdadigers het hevigst hebben verzet, een toppunt van pijnlijke verwondering moet het wezen voor hen die de oorzaken van zulke dingen niet weten, dat de volgers van den gemartelden Nazarener de afschaffing van de lijfstraffen en van den schavotdood nog heden ten dage blijven betreuren, als wilden zij met geweld de gesloten oogen van hunne aanhangers openrukken om te doen zien hoe de beulen van hunnen Heiland door hunne priesters worden benijd. Wat aangaat den vooruitgang van het intellekt, welke ontdekking van eenige wetenschap is er, die door de Geestelijkheid niet werd verkleind en uitgekreten? De Kerk bestrijdt in het bijzonder de uitbreiding van die kennis, welke tot een andere dan eene kerkelijke beschouwing van Maatschappij, Natuur en Leven zou kunnen leiden. Telkens verslagen, telkens gedwongen het gisteren verdedigde terrein heden prijs te geven, telkens verplicht te volgen, gebruik te maken, de heerschappij te erkennen van theoretische en practische waarheden, die zij gisteren ontkenden en beweerden te verafschuwen, staan de voorname belijders van het Christendom

steeds pal tegenover elke nieuwe voorwaartsche beweging van het menschelijk verstand. Geen couranteartikel, geen tijdschrift-opstel, geen boek, dat niet een aanslag is op de onderzoekers van ons geslacht, die bezig zijn geduldig stukje voor stukje het edele en diep-bedolven waarheids-metaal te ontgraven en te zuiveren. En de verbetering van zijn stoffelijken toestand - allen die dit het meeste behoeven, weten hoe de Leeraren van het Geloof daarover denken. In Nederland is het de letterlijke waarheid, dat de eene, de meer behoudende helft van de Geestelijkheid, voor zoover zij zich met de openbare zaak bemoeit, steeds en zonder uitzondering in den klassestrijd staat aan de zijde van de bevoorrechten. Een billijke verdeeling van de belasting, afschaffing van de privilegies in stemrecht en dienstplicht, toepassing van wetten zonder aanzien van rijk en arm, wijziging van wetten die de armen onderdrukken en de rijken beschermen; door het aktief-optredende gedeelte van de Geestelijkheid wordt het tot stand komen van dit alles zoo veel en zoo lang mogelijk belet - eene oppositie die hare treffendste uitdrukking vond in eene verklaring, onlangs door het Katholieke Dagblad *De Tijd* gegeven, dat het eigendomsrecht niet mocht worden bediscussieerd. Is er met de openbare moraliteit van alle eeuwen, met den oorspronkelijken geest van het Christendom, zooals hij uit het Nieuwe Testament gekend wordt, éene leuze minder vereenigbaar dan deze brutale aanbidding van den Mammon? En is niet, vergelijkender-wijze, eene instelling die deze anti-christelijke en on-maatschappelijke leer voortbrengt, het Ghomorra onzer dagen waarop de geloovigen 's Hemels brandend vuur met vreugde zouden zien dalen? - De andere helft van de Geestelijkheid, die zich met den socialen en stoffelijken kant van het openbare leven niet bezig houdt, bestaat eveneens uit leden van de klasse die de armen onderdrukt, en is medeplichtig door haar zwijgen en door hare onverschilligheid. En zoo is, in deze beide helften te zamen, in Nederland geen enkele predikant of priester, die het vertrouwen van de armen heeft weten te winnen door éene enkele daad,

welke zou getuigen dat de in tien-duizend Nederlandsche kerken gepredikte leer van een diepere beteekenis voor het werkelijke leven dan een foefje zou wezen. - Gij vindt eindelijk, als gij deze werkelijkheid beschouwt, dat in het particuliere leven geen in het oog vallend verschil bestaat tusschen den wandel van geloovigen en van ongeloovigen. Reeds deze opmerking zou voldoende zijn om aan te toonen dat het Christendom voor den modernen tijd krachteloos en overbodig is, want het is onverdedigbaar, instellingen te behouden die blijkbaar hun doel niet of niet meer bereiken, en waarvan het voorwerp hunner bijzondere zorg, zoo goed als geheel aan hunnen invloed is onttrokken. Het Christendom is verouderd, zoodra het niet meer de maatstaf, de vormster, de bron van de hooge zedelijkheid is. Zoo blijkt het dat het Christendom, sedert zij haar taak van om de leermeesteresse van de beschaving te zijn, heeft moeten opgeven, geheel en al van rol in de huishouding van de menschheid is veranderd. Als een oude gouvernante, die, bij het groot worden van de kinderen, haar vroeger ontzag ziet afnemen en in plaats van zich te voegen in dezen natuurlijken loop van zaken, met alle middelen haar macht wil herstellen, en ten slotte haar troost en haar wraak zocht in het samenspannen met de geringste der bedienden, tegen het geluk van hare vroegere leerlingen, - zoo is het Christendom, in de streken waar het anders dan in schijn nog leeft, de vijand van het menschdom geworden.

Gij wordt thans herinnerd aan de sprookjes en grove vervalsching, waarmede de dienaren van den Godsdienst de juistheid en de bindende kracht van hun leer zoeken te verdedigen. Nu is er voor u een dubbele reden om den strijd tegen den godsdienst te beginnen; gij wilt, in de theorie, de waarheid recht verschaffen op den leugen, en in de praktijk de geplaagde armoede op den baatzuchtigen rijkdom. Door de uitvindsels van den boodschapper in het licht te stellen, denkt gij den klem van zijn boodschap te verminderen, en aldus den mond te snoeren aan een der beide vijanden van den arme. Beide ergeren zij u in hooge mate: de onbe-

schaamdheid waarmede de wetenschap van de in- en uitwendige wereld wordt geminacht, en het bondgenootschap met de onderdrukkers. En nu, met uwe belezenheid als geweer en uw geest als sabel gewapend, trekt gij uit en schiet er op los en houwt er op in, zoodra gij den vijand in het oog krijgt. Gij vervult uw rol evenals elk mensch op de wereld.

III.

Beschouwen wij de rol van den schrijver van deze brochure nog nader.

Niet in ernstige en wetenschappelijke tijdschriften zegt hij ergens, maar in hunne eigen blaadjes en in hunne preeken gaan de geestelijken van de verschillende sekten voort met de verouderde voorstellingen van den Godsdienst te propageeren. - Moet men hen hier nu volgen, of zich tevreden stellen met het behaalde voordeel in intellektueel-hoogere kringen? De Dageraad en de auteur van dit boekje vinden van niet. Een misverstand kon hun besluit niet zijn, de aftrek van dit en andere geschriften bewijst het. En ook de theorie geeft hun gelijk. Indien onze beschaving voortbrengt menschen die gelooven en voorgangers die hen sterken in hun geloof, dan moet zij ook voortbrengen lieden wien het lust de onbevoegdheid van de leiders en de domheid van de volgelingen te ontmaskeren. Is niet het geheel van onze maatschappij een lichaam dat op den weg van de beschaving zich voortbeweegt, en in evenwicht wordt gehouden door het samenstel van krachten dat op haar werkt? Indien een van de factoren plotseling ophield te werken, zou zij in de sloot vallen aan den kant van den weg.

De grove onwetendheid van de godsdienstige schare moet worden opgewogen door de nuchtere duidelijkheid van de vrijdenkerij; de femelarij, het zelf bedrog, de baatzucht van de priesters, onschadelijk gemaakt door den onzachten spot en de ruwe vermaning van het ongeloof. De bestrijders moeten teruggaan tot het a. b. c. van logika en wetenschap, wanneer hunne tegenstanders van wetenschap en logika het

a. b. c. miskennen. Ook de eksteroogen en de wandluizen moeten hunne meesters vinden; en niemand die last heeft gehad van ongedierte in zijn woning of nauwe schoenen aan de voeten, zal laag neerzien op de diensten van pédicuren of van zuiveraars. Verlangt gij dat de één u een bladzijde uit de natuurlijke historie, of de ander u een anatomisch vertoog zal voorlezen voor hij zijn bedrijf begint? Volstrekt niet, hier is een positief kwaad te beteugelen, uitteroeien zoo mogelijk, roei dan uit en beteugel zonder praten.

Uit dit oogpunt van eene sociologische beschouwing van den werkkring der anti-godsdienstigen, is hun optreden volkomen te verklaren en te billijken. Zij hebben zich niet in de eerste plaats met filozofische bespiegelingen of historische opvatting bezig te houden. Aanpakken behoort hun leuze te zijn. Hunne overdrijving, hunne eenzijdigheid zijn noodzakelijke factoren; de aarzeling van een dieper nadenken, de kieschheid van eene hoogere rechtvaardigheid zouden hun eerlijk en noodzakelijk streven iets van zijn kracht ontnemen. Zoo blijken al die eerste indrukken: - hoe is het mogelijk om dit alles nog eens op te schrijven? - wie moet dit nu lezen? - op die manier is het gemakkelijk gelijk te hebben! - zoo blijken zij te behooren tot een oppervlakkige kritiek, waarin geen plaats is voor de wetenschappelijke beschouwing van geschriften als deze brochure die hier is aangeduid.

Door één citaat wil ik mijn bedoeling toelichten:

> Voor hen, die overtuigd meenen te zijn van 't groote nut van den godsdienst, is 't een waar buitenkansje, dat zij als 't ware in hunne wieg een godsdienst kant en klaar vonden liggen. Stel u 't lot voor van den stumper die, gaarne een ‘waren’ godsdienst willende hebben, dien zelf moest gaan zoeken uit al de onwaren! De eeuwigheid zou er nauwelijks lang genoeg voor zijn! Dominee trekt hem aan één arm. Heeroom aan den anderen en Rabbi scheurt hem de panden van den jas af.
> 't Is voor een onpartijdig toeschouwer inderdaad hoogst grappig en tevens treurig om te zien, met hoeveel ijver en vaur iemand een zekeren godsdienst verdedigt, alleen omdat zijn vader en grootvader in dien godsdienst zijn opgegroeid. Waren *zij* roomsch, *hij* sterft voor het dogma van de onbevlekte ontvangenis of de pauselijke onfeilbaarheid; waren *zij* protestant, *hij* laat zich levend verbranden voor het recht, de paapsche mis eene gruwelijke afgoderij te noemen.

't Gekste is, dat de meeste menschen die godsdiensten zóó maar blindelings overnemen, zonder 't minste onderzoek of een andere godsdienst ook beter is. Iemand, die voor 't bewaren van zijn geld eene brandkast noodig heeft, informeert eens, welke fabrikant de beste maakt. Moet een reiziger zijn paard laten beslaan, dan past hij wel op, maar niet zoo den eersten smid den besten te nemen. En zelfs bij 't koopen van een dubbeltje sigaren of een glas bier vraagt men eerst naar een goed adres.
Onze zaligheid echter laten we zonder eenig onderzoek van het toeval afhangen. Als nu eens, gij katholiek! de 131 millioen protestanten gelijk hadden? Gij begrijpt toch wel, dat die goeie menschen, met hun dominees aan 't hoofd, niet voor hun pleizier zoo regelrecht op de hel aanwandelen!
Of als nu eens, gij Mahomedaan, de 88 milioen belijders van den Griekschen godsdienst gelijk hadden, die toch natuurlijk niet tegen beter weten in verzuimen, zich een plaatsje te verzekeren in uwen zoo prettigen en wellustigen hemel, met al die wonderschoone meisjes en slavinnen!
Me dunkt, 't zou voor de Turken voorzichtig zijn, om 't Christelijk geloof eens te gaan bestudeeren, in plaats van ons allemaal uit te schelden voor ongeloovige honden. Ofschoon ik toestem, dat het erg grappig is, Schaepman en Keuchenius te hooren uitschelden voor ongeloovig!
Een klein onderzoek zou niet overbodig zijn, 't geldt hier toch veel gewichtiger dingen dan een dubbeltje sigaren of voor twee centen mosterd.
Een raar ding, die godsdienst! Tijd, geld, huiselijk geluk soms, offert men er aan op en men onderzoekt niet eens, of men den goeien wel te pakken heeft.
Wat is godsdienst eigenlijk? 't Woord zegt het: 't is God te dienen, Hem te vereeren, dingen te doen, die Hem aangenaam zijn. We kunnen die dingen doen uit hoop op loon, uit vrees voor straf, of ook uit zuivere liefde. Maar het allereerste vereischte is natuurlijk, dat men weet, wat God nu eigenlijk aangenaam is.
Wat zien we nu?
De één doet dit, een ander dat. Van de 1400 millioen menschen die op aarde wonen, zijn er 300 millioen Christenen, dat is nog niet één vierde gedeelte. En bij die 300 millioen zijn enkele honderden van sekten, die ieder iets anders doen om God aangenaam te zijn en Hem te dienen.
Eén van al die gelooven en sekten kan 't natuurlijk maar bij 't rechte eind hebben. Wat is nu eigenlijk Gods wil, wat is Hem aangenaam, hoe wil Hij gediend wezen?
Psalmen zingen, zegt No. 1.
De mis hooren en biechten, zegt No. 2.
Van tijd tot tijd een beetje uit wandelen gaan met erwten in de schoenen, zegt No. 3.
Dat hoeft niet, zegt No. 4. 't Is even verdienstelijk, om een bedevaart te doen met een trein.
Och, zegt No. 5, ik eet alle vrijdagen visch, dat is al mooi genoeg.
Neen, zegt No. 6 daar geeft God niemendal om. Maar Hij eischt dat we veel over hem praten, zijn wezen en eigenschappen onderzoeken en uitleggen en nachtmaal houden op klaarlichten dag.

Dat is niet voldoende, vindt No. 7. Hij wil hebben, dat we iedereen ver branden, die wat anders gelooft dan wij.
Hij houdt dol van vroolijke offerfeesten en van dansen en zingen meent No. 8
Ja, leeraart No. 9, dat was vroeger zóó. Maar nu eischt Hij matigheid, soberheid en kuischheid.
Gekheid, vindt No. 10. Veelwijverij, dat ziet Hij gaarne.
Je bent er bijna, zegt No. II, maar 't is nog het ware niet. Gemeenschap van vrouwen moet er wezen, dat is klaar als een klontje.
Als je niet elken Vrijdagavond in een Hebreeuwschen bijbel leest en den volgenden dag Sabbath houdt, ben je gesjochten, adviseert No. 12.
Enz. enz. enz., bijna tot in 't oneindige. Ieder van zijn kant meent en gelooft, de ware manier om God te dienen er op na te houden en allen rekenen er op, hiernamaals beloond te worden voor al het pleizier, dat zij hem aandoen.
Zoudt gij niet denken, dat God, als Hij werkelijk gediend wilde zijn, wel de moeite zou genomen hebben, om ons duidelijk te zeggen, op welke manier en waardoor?
Wel, zeggen de Christenen, dat heeft Hij gedaan. Hij heeft ons Zijn woord gegeven, den dierbaren Bijbel, en daarin staat duidelijk, wat wij doen en laten moeten. - Ei zoo, staat er dat duidelijk? En hoe komt het dan, dat van alle menschen, die dien bijbel tot richtsnoer van hun leven willen maken, er nauwelijksch twee zijn, die over alle punten gelijk denken? Ik heb hier een kwarto Bijbel bij mij liggen, groot 1160 bladzijden. Tien bladzijden zouden voldoende zijn, om ons kort en bondig te zeggen, wat wij doen en laten moeten om God aangenaam te zijn, en Hij geeft er 1160, met het gevolg, dat het nog een eeuwig vechten, kibbelen en doodslaan is over de bedoeling van dit en de beteekenis van dat! 't Is een raar soort van duidelijkheid!
De zaak wordt er niet beter op, als we in aanmerking nemen, dat de groote, groote meerderheid der aardbewoners dien bijbel niet hebben ontvangen. Me dunkt, elke dominee zal toch moeten toestemmen, dat *die* menschen in elk geval niet kunnen weten, hoe God gediend wil zijn.

Men kan, zonder twijfel, over deze dingen schrijven deftiger, ingetogener, geestiger, geleerder, wijsgeeriger. Maar als bladzijden goed-gehumeurde, krasse en populaire kritiek zijn zij, naar mijne meening, zeer goed geslaagd. En dit is hun voornaamste deugd, dat de schrijver hetgeen hij bestrijdt, juist zoo ziet als hij het moet zien: als een positief kwaad. Het ís namelijk een positief kwaad wanneer de menschen denken en doen zooals de godsdienst van tegenwoordig het gebiedt; wat de oorspronkelijke strekking, welke de herkomst, hoedanig de filozofische beteekenis van het godsdienstig idee ook moge zijn, het is en blijft waar dat de godsdienst tegenwoordig overbodig en zelfs nadeelig is voor het geluk van de

menschen, dat hij dus een positief kwaad is en als zoodanig moet worden gekeerd. Nu ja, iedereen weet wel dat de godsdienst een gevolg en een uiting is van eene algemeene neiging bij de menschen, en dat de verschillende sekten veroorzaakt zijn door kleinere oorzaken en bijzondere omstandigheden, en dat zoowel het groote verschijnsel van godsdienst als de geringere verschijnselen van sekten, even verklaarbaar en noodzakelijk zijn als iets dat in de natuur of in de wereld gebeurt, en dat men dus in het ergste geval rustig kan afwachten, wat óok onvermijdelijk is, dat andere oorzaken de werking van deze oorzaken opheffen - maar dit kan men zeggen van alle nadeel en verkeerdheid in het leven. Ik herhaal dat de bestrijding van dit kwaad een even natuurlijk voortbrengsel van onzen tijd is, als de instellingzelve dat van eene vroegere periode was; - en dat men dus, om van de kritiek der belanghebbenden te zwijgen, alleen van hen eene afkeuring van deze bestrijding verwachten kan, voor wie de leer van de menschelijke evolutie eene fraze is gebleven en die voortgaan met de personen en de zaken te beöordeelen naar hunne eigen, kleine meeningen en hunne onbeduidende smaakjes.

IV.

Welke dan de houding is die de kritiek tegenover een geschrift als het onderwerp van dit artikel is, dient aantenemen, wil ik thans nog aanduiden. Vooreerst zal het hare taak wel zijn, de plaats van den auteur in de gelederen van de actieve beschavings-agenten te beschrijven. Zij mag verder gaan en een eisch formuleeren, waaraan het wenschelijk is dat alle deze agenten bëantwoorden. Namelijk deze, van zich hunne positie volkomen bewust te zijn. De steller van de brochure van De Dageraad is dit, schijnt het, slechts gedeeltelijk. - Hoe ik dit bedoel wil ik aan een ander publiek persoon duidelijk maken. Het lid van de Tweede Kamer, Mr. van Houten, kan ook, door eenige van zijn daden, gerekend worden tot de werkende beschavings-agenten. Zijn boek

over *God, Eigendom en Familie*, zijne quaestie met Thorbecke over het souvereiniteits-idee, zijn wet op den kinder-arbeid, en nu zijn voorstel tot beperking van het eigendomsrecht op den grond - deze grepen uit het openbare leven van den Heer van Houten zouden met nog eenige andere vermeerderd kunnen worden om te betoogen, dat hij werkelijk tot de genoemde klasse van personen mag worden geteld. Zij bewijzen dat zijn optreden in het publiek niet gekant is tegen de strekking van den Europeeschen vooruitgang, dat zijn optreden die strekking eenigermate helpt bevorderen. Wat maakt evenwel dat de beste dingen die hij doet en schrijft, steeds zoo onvolledig schijnen en door zooveel aarzeling half bedorven? Wat is de oorzaak dat hij in de Tweede Kamer zulk een geringe mate van toewijding, van overtuiging, van consequentie toont? Daar zullen verschillende kleine oorzaken van bestaan, maar de groote is, dunkt mij, deze, dat de Heer van Houten niet duidelijk genoeg, misschien in 't geheel niet, ziet het verband tusschen de drijfveeren in zijn binnenste en de groote oorzaken van de beweging van ons geslacht. Als hij, bij het voorstellen van zijn arbeids-wet gevoelde en begreep dat dit niet een inval van hem-zelf, of uitsluitend het resultaat van eigen overleg was, maar dat hij zoo handelde als lid van eene maatschappij, die in de beschaving de hoogte heeft bereikt, waarop men gaat vinden dat de staat behoort te zorgen voor het geluk van al zijn burgers, nog op eene andere manier dan door het bevoordeelen van rijken en het onderhouden van eene voldoende politie; - dat zulk een wetsvoorstel een begin was van een reeks van steeds belangrijker maatregelen, totdat het met dit plan voor een gering gedeelte beöogde, groote doel volkomen bereikt zal wezen, dan zou ten eerste het voorstel-zelf ingrijpender zijn geweest en ook later het optreden van den Heer van Houten als sociaal wetgever meer beteekenis hebben gehad, omdat men met vastere en vluggere schreden stapt op een weg aan het eind waarvan een bekende en begeerde rustplaats ligt, dan op een pad dat leidt men weet niet waarheen. En bij deze winst-derving komt nog een positief verlies. Door

het bedoelde gemis aan zelf-kennis ten aanzien van den tijd waarin men leeft, vervalt men ook in deze fout, van zich te verzetten tegen een ieder die iets verder wil gaan dan gijzelf. Dit is zeer duidelijk het geval bij den Heer van Houten. Als hij wist waarheen hem zijn voeten droegen, dan zou hij de hand reiken aan allen die alleen van hem hierin verschillen, dat zij met meer vastberadenheid en met grooteren spoed pogen te gaan. En hij, de ontwerper van een voorstel van wet tot uitbreiding en nadere regeling van het onteigeningsrecht van den grond, - hij bestrijdt de land-nationalisatie, met eene naieve argumentatie die bewijst dat de Heer van Houten wel getuigt onder den invloed van de denkbeelden van dezen tijd, maar daarvan in geenendeele de zelf-bewuste drager is. Dit is de reden dat men van den Heer van Houten altijd in verkleinwoorden zal spreken, zoolang hij leeft, en hem spoedig zal vergeten als hij gestorven is. Het boekje van Mr. van Houten, het wetje van Mr. van Houten, ziedaar de terminologie van eene kritiek, die aan de dankbaarheid voor het geschonkene niet te kort doet, en die zinspeelt op den dringenden eisch van dezen tijd om, werktuig gelijk men in dienst van de beschaving altijd blijft, met het machinale van ons optreden dit menschelijke te vereenigen, dat men weet wat men doet.

De vraag was of het streven De Dageraad, in deze brochure in het bijzonder, een zelf-bewust streven is. Slechts gedeeltelijk, zeide ik, kan ik de teekenen daarvan vinden, niet alle.

Reeds gaf ik te kennen dat de algemeene inrichting van het werkje met voordacht zoo en niet anders is geweest. De schrijver weet zeer wel dat hij geen nieuws vertelt, hij populariseert maar, de barre logika en de ongezouten scherts zijn van hem, hij kent zijn menschen en hij weet wat zij moeten hebben. Ik moet hem andermaal verdedigen tegen die oppervlakkige kritiek, die er behagen in zou scheppen het zoo voortestellen, alsof de mannen van De Dageraad in hunne volksboekjes wonder wat bijzonders beweerden te leveren; zij doen noodzakelijk en grof werk en zij weten het.

> Als uw dominee of pastoor of rabbi u zegt, dat er niets nieuws in staat, vraag hem dan wat zulks bewijst tegen de WAARHEID der zaken. Daar komt het toch slechts op aan, niet waar? En vraag hem dan meteen wanneer *hij* de laatste keer iets nieuws gezegd heeft. Dat is zeker ook al lang geleden!

Zie hier een aanhaling die geen twijfel overlaat, tevens eene die mijne karakteristiek van het boekje volkomen bevestigd: gaat gij voort, zegt de schrijver tot de Geestelijkheid, met de menschen te verlakken, wij zullen niet ophouden met de oude anti-godsdienstige denkbeelden te verkondigen.

Maar nu volgt, in dit voorbericht waaraan dit citaat is ontleend, iets anders, dat de grens van zijn bewustheid duidelijk aanwijst.

> Dat er niet veel nieuws in staat is overigens volkomen waar. Er staat waarheid in, en de waarheid is oud....

- Neen, Mijnheer, de waarheid is niét oud, er is nergens een waarheid die op zich zelf zou bestaan en eigenschappen hebben van jong of oud te zijn; er zijn enkel waarhedén omtrent zekere zaken, en de waarheden ten aanzien van den Godsdienst zijn juist van betrekkelijk jongen datum. Maar dit is uw fout, de fout van uw deugd zoo gij wilt, maar toch uw fout. Want, door uw ijver om het positieve en absolute euvel van den Godsdienst te bestrijden, verliest gij het vermogen om met de kalmte die daarvoor wordt vereischt, de historische positie én van u-zelf én van uwe tegenstanders te onderscheiden. Dezelfde kracht die het geloof doet vergrijzen, schenkt u uw jeugdig vuur. Dit nu is het wat gij niet gevoelt; gij meent maar eenvoudig een waarheid-lievend mensch te zijn, zooals er altijd geweest zijn en die ook altijd de geestelijkheid wat gij noemt ‘benauwde uren hebben bezorgd door het verkondigen van waarheid;’ gij zult wel eenige uitzonderingen toestaan, maar gij vindt toch in het algemeen dat de geloovigen, en vooral hunne leiders, min of meer opzettelijke bedriegers zijn, en gij denkt dat even-als gij en uwe vrienden uit vrijen wil en uit liefde voor rechtvaardigheid den Godsdienst zoekt af breuk te doen, er anderen zijn, die eveneens door eígen verkiezing en uit liefde voor het tegendeel, den Godsdienst blijven steunen. Daarom spreekt

gij van een *oude waarheid*, die gij andermaal in het veld brengt tegen wat gij moet achten een ouden leugen te zijn. Een fout, herhaal ik, is dit van uw deugd, mijn Heer en vriend! Voor u móet het geloof een bejaard monster zijn, dat onbewegelijk en onbewogen de poort van het kasteel bewaakt waarachter het mooie jonge meisje, de hemelsche Waarheid, gevangen zit, die gij, ridder, wilt verlossen. Vergun mij u te zeggen dat u het een en ander mankeert om u een zelf-bewust agitator te noemen, en waarom mij dit wegens twee redenen, bedenkelijk toeschijnt.

Ten eerste meen ik dat alle geschriften die den vooruitgang willen bevorderen, voornamelijk dit moesten beöogen, van den mensch als element van de samenleving zoo bewust mogelijk te maken. De eene mensch is voortreffelijker dan de andere, naarmate hij met meer bewustheid handelt. Iemand die zich-zelf ziet en hoort, die nauwkeurig nagaat den indruk dien wat hij zegt en doet op anderen maakt, is iemand van wien veel kan worden verwacht. En zou dit niet gelden van de levende organisatie van de maatschappij? Zij moet worden als iemand die van al zijne zenuwen en spieren de juiste ligging kent en de preciese werking. Als een reusachtig, volkomen werktuig meet zij worden, maar als een werktuig met een ziel en oogen van achteren en van voren. Daarom moesten alle geschriften van dezen aard deze zelf-kennis helpen vergrooten, door elk voor zich het gedeelte van het menschelijk samenstel dat zij behandelen, in zijn aard en eigenschappen te beschrijven. En dit eene zal wel nog langen tijd de hoofdzaak blijven, dat wij de groote stroomingen in de beschaving leeren kennen, en de oorzaken en verschijnselen van de evolutie pogen te onderscheiden. Niet als toevallig bij elkaar geworpen brokken, een stuk godsdienst, een stuk ongeloof, een stuk heerschzucht, een stuk vrijheidsliefde, een stuk gezag, een stuk verzet, moeten wij de formatie van de wereld noemen; en als wij een ouden leugen, het geloof, meenen te zien naast en tegenover een oude waarheid, dan mankeert aan deze visie het vermogen om beweging waartenemen, de beweging die tegelijkertijd den leugen, welke waarheid was in zijn tijd en

een nog ouderen leugen ontmaskerde en verving, vervangt en ontmaskert en de nieuwe waarheid doet geboren worden. Want wat is nu een zeer groot gebrek van deze brochure? Zij laat ons omtrent een groote hoofdzaak volkomen in het duister: hoe is nu eigenlijk die godsdienst ontstaan, waarvan gij terecht zulke erge dingen vertelt? Als wij den schrijver moesten gelooven, dan zouden eenige gewiktste knapen op een zekeren dag den godsdienst hebben uitgevonden om het groote publiek te bedotten. De parabel van al de schraap-zuchtige rentmeesters van den niet-bestaanden land-eigenaar, geeft dit het duidelijkst te kennen. Nu komt het voor den tegenwoordigen stand van zaken er niet bijzonder op aan, dat deze voorstelling van het verleden onjuist en onbillijk is, want tegenwoordig is de toestand vrij wel zoo en alleen met den toestand van het oogenblik heeft de ijveraar van thans te maken. Maar de leerzaamheid van zijn boekje lijdt er onder; ik houd het er althans voor dat menig onbevangen lezer tot zeer zonderlinge conclusiën moet komen omtrent de menschen. Het redelooze vee, denken zij allicht, zou wijzer geweest zijn dat wij-lieden, om ons zoo geweldig te laten beetnemen. Zijn wij dan schepselen die distelen en onrijp ooft verslinden voor brood en zoete koek? - Of, de lezers gaan twijfelen aan de geloofvaardigheld van den auteur en hem verdenken van iets te verzwijgen, van niet alles te zeggen en niet alles zooals het is....

Zie hier tot welke verkeerdheden leidt het on-wetenschappelijk aannemen van iets dat, als menschelijke instelling naast andere instellingen opgericht, door sommigen geëerbiedigd en gesteund, door anderen geminacht en bestookt, onder den naam van Godsdienst in een vrij wel onveranderden vorm in den loop der eeuwen zou bestaan hebben en nog zou bestaan. - De schrijver onderzoekt of het waar is wat velen zeggen, dat de Godsdienst de menschen zoo gelukkig maakt. Men begrijpt tot welk resultaat het gemakkelijk is te komen; alleen ‘de hoofdpunten van de acte van beschuldiging’ tegen den Godsdienst worden opgesomd; ‘de slachtpartijen en uitroeierijen van het Oude Testament,’ de millioenen gevallenen

in den eindeloozen Europeeschen geloofskrijg, de zegen Gods die door beide partijen op het groote moorden í 1870 werd afgesmeekt; en dan de slachtoffers van de kerkelijke vervolging, met inbegrip van de heksenprocessen. Als actueel strijd-middel heeft deze opmerking waarde; zij bewijst dat zelfs de Godsdienst, dat de erkenning van een boven andere machten en belangen verheven plichtsbesef, dat de wijding van het leven door het geloof dat het goede het beste is, in zekere beschavingstoestanden niet de menschen weerhouden kan van de hand aan elkander te slaan; zij bewijst dat de voortreffelijkste moreele bedoelingen niet voldoende zijn voor het geluk van de menschen, zoolang zij niet geleid worden door een hooger intellektueel inzicht. Maar dit is niet wat de schrijver te kennen wil geven: de opgenoemde feiten hebben voor hem een andere beteekenis, al dit ongeluk, meent hij, komt voort uit den Godsdienst-zelf, hij citeert teksten en artikelen uit een geloofsbelijdenis om te betoogen dat het dooden van andersdenkenden een onafwijsbare plicht is van de geloovigen. Dit nu komt mij voor het omgekeerde van de waarheid te zijn. Want de Godsdienst is niet een instelling die, naar bijna onveranderde voorschriften en regelen, met de opvolgende geslachten te doen heeft. De Godsdienst is, zooals de menschen zijn; hij is hunne wijze om op deze aarde het beste te zoeken en te vereeren; niet de Godsdienst maakt de menschen ruw en vervolgziek, maar in een vervolgzieke en ruwe eeuw zal, zoo behoort men zich uit te drukken, zélfs de godsdienst zich wreed en onverdraagzaam voordoen. De neiging om dat-gene te verrichten wat zij meenen dat hun plicht is, en met den meesten ernst en met de grootste inspanning hunne héiligste plichten te volbrengen, deze neiging is van alle tijden en de respectabelste gezindheid van de menschen. Om hunnen Schepper en Meester te vereeren, om hunne mede-menschen voor dwaling hier beneden en voor eeuwige wanhoop hiernamaals te behoeden, om hunne kinderen op te voeden, om den misdaad uit te roeien, om de armoede te voorkomen en te lenigen, om hunne zieken en gebrekkigen te verzorgen; - dit zijn verplichtíngen die

de menschen gaan gevoelen zoodra zij uit den toestand van de barbaarschheid te voorschijn treden; naarmate zij de barbaarschheid verder achten zich laten, zullen zij zich van deze verplichtingen kwijten op eene manier die meer met de onze overeenkomt en die wij daarom een betere manier noemen. En, van godsdienstkrijg en geloofsvervolging gesproken - wat is dit anders dan een teeken van de eerbiedwaardige neiging van de menschen, om pal te staan voor hunne dierbaarste overtuiging, te staan met het martelwerktuig en het oorlogswapen wanneer, níet die overtuiging-zelve, maar de intellektueele opinie van hun tijd deze middelen voorschrijft als de beste, als de eenige middelen. Bij ons is die opinie nu anders, én wat aangaat het voorwerp van onze overtuiging én wat de middelen betreft om haar te verdedigen en te verspreiden; anders - maar nauw-verwant. De maatregelen tegen de sociaal-democraten in alle landen van Europa bewijzen het; heeft men niet in, Amsterdam het grauw en de politie een vergaderplaats van socialisten zien bestormen, en vervolgens door de stedelijke regeering en de conservatieve pers de daad zien ontkennen en de gezindheid vergoelijken?; twee overeenkomstige bondgenootschappen van belanghebbenden, die in de keuze van hunne middelen een gelijke onbesuisdheid aan den dag legden. En zal men nu, wegens deze politieke gruwelen, de politiek veroordeelen? Uitbarstingen van volkswoede; oogluiking, wetschennis bij magistraten; onverdraagzaamheid en aanzetting tot geweld bij belanghebbende woordvoerders van een bekrompen publiek, dit is, in Holland niet het minst, wat men in den socialen strijd waarneemt zooals vroeger in den godsdienstigen. Zooals de menschen den godsdienst maken, maken zij de politiek. De staathuishoudkunde is de theologie van de negentiende eeuw; en het zal, in later jaren, eene overeenkomstige kortzichtigheid zijn als die welke bij onze anti-godsdienstigen thans wordt opgemerkt, wanneer men de manier waarop wij de politiek drijven zal wijten aan de politiek-zelve.

Ten slotte mijn tweede bedenking.

Het gebrek aan bewustheid bij den auteur van de brochure

is nog oorzaak van gevaren die de praktijk bedreigen; evenals dit gebrek de hoofdvraag onbëantwoord liet, heeft het de strekking om de oogen van de menschen voor ander en grooter kwaad te verblinden, het sociale kwaad in het bijzonder. ‘De heele aarde is een groote sjacherboel geworden, grootendeels tengevolge van dat voortdurende sjacheren met God over onze zaligheid,’ zoo spreekt onze auteur, terwijl iedereen weet dat de oorzaak van het aangeduide euvel elders gelegen is, in de macht die eene kleine klasse van personen bezit om de opbrengst van den algemeenen arbeid grootendeels in haar eigen zak te steken en de rest onder de menschen te werpen zooals men een been onder de honden gooit, die er op een hondsche manier om moeten vechten; ‘sjacheren’ zegt de auteur. Het bewijs dat zijn opmerking onjuist is, is gelegen in de omstandigheid dat de moeite om te leven toeneemt met de ophooping van rijkdom en met de concentratie van arbeid, en samengaat met de verzwakking van den Godsdienst als een maatschappelijke kracht. De Dageraad zoekt óók in de latere jaren zijn werkkring niet uitsluitend meer in het anti-kerkelijke; zelfs in deze brochure heeft de passage het voorkomen van een overblijfsel uit den tijd toen het uiterste van vrijzinnigheid het athëisme was, en al het maatschappelijk kwaad werd gezocht in den Godsdienst. Nog dateert uit dien tijd de afkeer om met clericalen samen te werken in de politiek.

> De radicalen en ongeloovigen, die de heeren nooit aan 't werk zagen, laten zich door die belofte (‘van niet meer, als ze weer ergens baas werden, zoo onaangenaam te werk te gaan’) inpalmen en uit walging over zoogenaamd *liberaal* wanbestuur, kon men zelfs in 1888 bij kamerverkiezingen in vele plaatsen een soort van politiek verbond tusschen clericalen en radicalen opmerken.

De schrijver moet gevoelen dat zijn vermoeden waarmede het aangaan van dit verbond verklaard wordt, uiterst onwaarschijnlijk is. Neen, men heeft de Heeren wel degelijk aan het werk gezien, en met oogen minder verblind dan die van onze athëistische vrienden; men heeft gezien dat er bij de gereformeerde helft van de Heeren sterker progressieve neigingen

zijn dan bij de anti-clericale meerderheid, dat deze meerderheid in hoofdzaken even conservatief was als de conservatiefste helft van dat het reeds om deze redenen niet meer noodig was de quasi-verdeeling van liberaal en clericaal te bestendigen; voorts heeft men gezien dat de groote krachts-ontwikkeling van Protestanten en van Roomschen juist het tegendeel beduidde van wat de angstige en met den waren aard van deze verschijnselen onbekende menigte vreesde, dat zij namelijk was een heuchelijke voorkeur aan de staatkunde boven de godsdienst, een prijzenswaardige toeneming van belangstelling in de dingen van deze wereld, en eindelijk dat, op grond van deze feiten, de liberale overheersching niets anders beteekende dan de overheersching van eene côterie in stad en land op andere côterieën en op de onder-gelegen klasse, een overheersching die in de allereerste plaats moest worden gebroken - gelijk zij nu op weg is om in steeds toenemend diskrediet te geraken. Deze andere beschouwing van de aanspraken van onze kerkelijke medeburgers bestreden te zien van geävanceerde zijde - alleen de zwakheid van de tegenwerping verzoent er ons mede. Ik reken deze fraze tot de atavistische opwellingen die hier zijn aangestipt, en die op deze wijze verklaard, de juiste karakteristiek helpen leveren van den intellektueelen strijd van onze dagen.

Am., Juli '90.

Literaire kroniek.

Om de menschen te beoordeelen moet men in de eerste plaats de menschen zelven zien. Maar dat Zien is niet het Weten van wat die menschen gedaan hebben, en dit Weten, voor elke bijzondere omstandigheid op zich zelf, gezet in een vooraf bedacht stelsel, bedacht door mij zelf of door anderen, van zedelijke voorschriften, van preciese formuleeringen, dat dìt goed is en dàt kwaad. Neen, men moet den mensch in zijn geheel construeeren, uit zijn woorden en daden, zooals die beiden onderling overeenkomen of verschillen, en dan vragen, zonder te denken aan welke leer ook van uitbedachte zedelijkheid, de eenvoudige vraag: is deze organisatie een mooie geweest?

Want niet, dat een mensch gestolen of gehoereerd, gelogen of gemoord zou hebben, niet dat hij de maatschappelijke orde van zaken zou verstoord hebben door zijn levensloop, mag ooit ofte immer het kriterium wezen van het menschelijk oordeelen van mensch over mensch. Die dingen gaan uitsluitend, zonder eenig voorbehoud, den door het maatschappelijk geheel voor het algemeen welzijn gestelden verdedigers harer belangen aan. Of liever, zij gaan mij wel aan, maar ik zie ze niet als rechter, ik zie ze als mensch. Als naaktvoelend mensch, die maar al te goed weet dat onze menschlijke natuur te zeer gecompliceerd is, dan dat ooit een uit menschlijke ervaring gehaald samenstel van lakende of prij-

zende, van oordeelende abstracties, ergens kan geacht worden het richtsnoer van ons voelen te moeten zijn. Ja, voelen moeten wij de menschen, die wij kennen willen, en ons gevoel vraagt alleenlijk naar leelijk of mooi.

En dat mooi is niet het mooi van ideale verbeeldingen die nergens bestaan hebben dan in de droomende hoofden van mooie menschen zelf, dat mooi is het mooie der menschelijkheid. Der menschlijke menschheid, die slaapdronken leeft en, tastende, naar het graf zwaait, levende in een droom, terwijl hij toch zoo erg meent volkomen bij zijn zinnen te zijn. Een droom waarvan de beteekenis slechts aan weinige bevoorrechten bij heel kleine brokjes van tijd tot tijd wordt onthuld. O, o, die dwaze menschjes, die zoo trotsch zijn op hun zelf-bewust en netjes-geregeld leven, terwijl toch geen enkele hunner een seconde van te voren weet wat de volgende seconde, uit zijn eigen binnenste, hem brengt.

Diep uit het onbekende onzer onbewuste substantie, met het bewuste als meer of minder machthebbenden regelaar der geheimnisvolle opwellingen, komt het mooie of leelijke menschelijke doen. Verder zal de wetenschap, licht, nooit vermogen door te dringen, en wij als critici, dat is als weergevers van indrukken, hebben ook eigenlijk alleen te maken met het resultaat. Met het resultaat, dat wij kunnen proeven en zien en hooren en ruiken en tasten met onze geestelijke zintuigen, en dat wij dan goed of afkeuren, zooals wij dat doen met een schilderij of een beeldhouwwerk, een muziekstuk of een gedicht.

Want zooals wij alle voortbrengselen der kunst moeten beoordeelen naar het echte en menschelijke gevoel, - gevoel in den allermeest omvattenden zin dien het hebben kan, als staande voor alle uiting van leven - gevoel dat er in gelegd is, zoo ook zijn dìe menschen het mooist, die het sterkst hebben gevoeld, in wie zich het leven het machtigst heeft geuit.

Laat mij een enkel voorbeeld kiezen ter veraanschouwlijking.

De minzame stichter dier eens wèl-doende instelling, die ‘Maatschappij tot Nut van 't Algemeen’ wordt geheeten, heeft zeker volgens alle bedenkbare zedeleeren minder onheil berokkend, is dus een beter mensch geweest, dan de alleen voor zich zelf levende mensch-god Napoleon.

Toch is deze laatste een mooiere figuur.

En in niemand die groot voelt zal het ooit kunnen opkomen met een sterker emotie dan gepaste waardeering te denken aan het brave verschijnsel, Johannes Nieuwenhuyzen, terwijl nog de zelfzuchtige dwingeland Napoleon als een heerlijk ding in ons verbeelden staat.

Dat komt, omdat Napoleon een grootere en meer schoonheid voortbrengende uiting van leven is geweest.

Laten wij nu eens kijken naar Multatuli en Huet.

De Brieven van Busken Huet en van Eduard Douwes Dekker schijnen mij een alles licht-makende en levende illustratie van mijne in-'t-groot-beschouwing van menschen toe. Ik zie in die twee boeken het ongegeneerd zich-voorstellen van twee mensch-typen, twee geindividualiseerde abstracties, waaronder voor mij heel het Psychische zich schikt. Het is de bedaarde, soliede en verstandige werker, het is de lyrische, spontane, hoogwijze artist, het is de burger en de eenling, het maatschappij-lid en de mensch. Nog zelden heb ik zooals hier eene werkelijke vleeschwording van deze twee hoogste abstracties van het menschelijk ziele-zijn in zoo angstig-complete gaafheid ontmoet.

Huet is de man die, eens zich bewust wordend zijn jeugdige stoutheden, inkeert tot zichzelven en zeker meent te weten dat het leven een zeer ernstige kwestie is. Die nu allereerst gaat werken voor vrouw en kinderen, die hij gemoedelijk beschouwt met een bedaarde gehechtheid, als zijn eigen klein, wereldje van aardsch geluk.

Multatuli is de man die nooit dacht van zichzelven of, hij

soms een dwaasheid dee, die het leven niet begrijpt, maar het begrip hoopt te halen uit het diepste van zijn denken, die zich de vrouw waarvan hij houdt als een hooger staand wezen en als iets wat niemand zijn kan, af-fantazeert.

Huet is de man die al heel gauw begrepen heeft hoe de menschen eigenlijk waren, en die zich toen zijn eigene loopbaan heeft geschapen, met verstand en ijver en willend geduld, zonder zich veel op te winden voor groote ideeën of menschelijk schoon.

Multatuli was de man die de menschen voor heel goed, of verschrikkelijk slecht aanzag, de man die gedragen op de hoogte zijner stemmingen, zichzelf omhoog hield door de spontane kracht zijner invloedrijke uitingen en die, de roerselen van 't bewegen der wereld niet vermoedend, de massa begiftigd dacht met de ziel van een artist.

Beiden waren sceptiesch, maar in een ander soort.

Huet, niet gedreven door een machtig god daarbinnen, maar meegaande met de wereld die hij, meegaande, wou beheerschen door zijn meerdere kracht, nam het voorhandene objectieve en bezag het van alle kanten, en slingerend tusschen twee meeningen kwam hij zelden tot een overtuiging, die steil in de hoogte stak, een feit dat het eigenaardige van zijn slag-om-den-arm-stijl en zijn groot vermogen-van-veel-begrijpen verklaart.

Multatuli, die alles teneerste uit zichzelf had, gooide zichzelf over de wereld met zijn sterk temperament, en omdat dat temperament zoo wonderbaar natuurlijk was, werd er veel waars door hem gevonden en veel leugen ontbloot. Door de willende kracht, die er van uit hem ging, hield hij, zichzelf voor 't middelpunt, en al wat hij tegen kwam, dat streed met de machtige stem die daar binnen sprak, was gevonnisd zonder gena.

Zoo is Huet geweest een objectief scepticus, die na zeer veel onderzoek tot weinig resultaten kwam, Multatuli een ontkenner bij eigen gratie, die daarom juist tegelijk een zeer groot geloovige was.

Beiden waren onderzoekers maar Multatuli daarenboven

een profeet. Huet wou naar zijn beste vermogen apprecieeren, Douwes Dekker wou voelen, en niets anders dan dat.

Daardoor heeft dan ook de eene soms blijvender dingen gedaan dan de andere, het Land van Rembrandt bijvoorbeeld, maar zijn invloed is niet zoo onmiddellijk en zoo groot geweest!

Huet is meer wereldwijs geworden, maar Multatuli meer mooi.

Multatuli moet men liefhebben, men moet hem bewonderen maar die bewondering wordt soms teleurstelling, terwijl de liefde zich zelf wel eens een beetje onverstandig vindt. Huet moet men respecteeren, maar dát respect blijft.

Varia.

De vergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde was den 19den Juni in rep en roer. Men heeft gelachen en gelachen en een pret gehad - het ontbrak er nog maar aan dat men dansen ging. Want de voorzitter, de heer Tiele, heeft al die heeren boekhandelaren en archief-beambten en gepromoveerden-zonder-meer, die de groote massa in deze eerbiedwaardige vereeniging vormen, weer eens hartelijk laten schateren over de Nederlandsche literatuur. De gansche reeks van schrijvers in proza of verzen, die nu al sinds tien jaren, de een na den ander, opkomen en werken aan den bloei onzer letteren, en die het hoe langer hoe krachtiger gaan doen: van Deyssel en Gorter, van Eeden en Verwey, van Groeningen en Aletrino, Frans Netscher en van Looy, Hélène Swarth en Couperus, en nog wel een tiental anderen, de meesten van hen, schrijvers die verkocht worden en gelezen, zoo goed als welk ander, van al dat levenswarme jonge artistenvolk heeft de bezadigde heer Tiele eens het zijne gezegd.

Zij allen, zegt de heer Tiele (lees maar de Nieuwe Rotterdammer), verkoopen hun talent ‘in de slavernij van een dier half waanzinnige theorieën of stelsels, die tegenwoordig letteren en kunst met den ondergang bedreigen.’

Nu is de heer Tiele toch bepaald een volslagen vreemde-

ling in zijn eigen vaderland, in hoe er zooveel leven is in de nieuwere letteren, hoe het overal bewegen gaat en opbruist, onder onze jeugdige en krachtigste geslachten, van groote productie en ademlooze belangstelling - want de heer Tiele ziet hier niets dan den dood.

Neen, gelukkig, het is nog pas maar een ‘dreigende ondergang’.

Wij hopen van harte dat de heer Tiele zóó oud moge worden dat hij, mét zijn Maatschappij, nog bij levenden lijve dien vreeselijken ondergang aanschouwen en beweenen kan. Dan zal hij zeker wel een heel eind over de honderd wezen en wij allemaal lang dood.

Zie verder, hoe inlichtend hij de nieuwe Hollandsche kunst karakteriseert. Volgens hem bestaat zij uit niets anders dan uit ‘kokette kunstjes en maniertjes, die den wansmaak in vervoering brengen, maar die den goeden smaak beleedigen’. En hij prijst daartegenover het slappe journalistengeschrijf van den kinderachtigen Damas.

Zie zoo, nu is het beslist, niemand behoeft nu langer te vragen naar wat en wie wij zijn. Onze groote theorie, door ons altijd verkondigd, dat een kunstenaar zoo natuurlijk en eenvoudig mogelijk moet zeggen wat hij in zich heeft, is van hooger hand gevonnisd als ‘half waanzinnig’ of mal. En onze jonge kunst zelve, die forsch of teeder, nuchter of emotie-vol, maar altijd groot-natuurlijk is, wordt met één woord gekenschetst en veroordeeld als ‘koket.’ De heer Tiele heeft het gezegd, de Maatschappij herhaalt het En wij antwoorden bedaard: ‘Mijn beste mijnheer Tiele, tot over 25 jaar!’

Want, en nu in ernst, het kan ons eigenlijk niet schelen, of de voorzitter van een Maatschappij die met de Nederlandsche Letterkunde zóó weinig heeft uit te staan als de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde, of die gewaardeerde

heer nog weer eens voor het genoegen van zijn bedaagde toehoorders eenige zeer oude koeien der kritiek op het drooge brengt. Wij zouden dan ook evenmin op deze poging gelet hebben als op zoovele anderen, indien er niet iets gewichtigers in dit op zichzelf onbeteekenende stak. ‘Tot over vijf en twintig jaar’, zoo eindigden wij onze bovenstaande wederlegging, en wij bedoelen daarmee dit:

Verleden jaar stond de naam van een lid onzer redactie vermeld in de kranten als pas-verkozen lid van genoemde Maatschappij. Deze letterkundige heeft toen voor die vriendelijkheid bedankt, dat wil zeggen: hij heeft haar heelemaal niet aangenomen, dat beduidt in preciese woorden: hij heeft aan de heeren in een briefje laten weten dat hij nooit lid van die Maatschappij worden wou.

En deze voor ieder verstaanbare verklaring is, niet voor ons, maar voor de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, een datum van beteekenis geweest.

Want na dit échec, waarop zij stellig niet gerekend had, zal de Maatschappij zelve zich vooreerst er wel niet aan wagen nog eens een man van het revolutionnaire geslacht van '80, een plaatsje aan te bieden onder haar ledental. En, zoo zij het al moge durven, zal stellig ieder onzer jonge artisten met evenveel kalmte, als onze collega, een onderscheiding van de hand wijzen, die géén onderscheiding is, Maar wat zal daar dan wel het gevolg van zijn?

Dit: dat de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, die nog de koryfeeën en minderen van het vorige tijdvak tot de haren mocht rekenen, in 't vervolg hoe langer hoe meer geïsoleerd zal worden van de werkelijke en serieuse hollandsche literatuur. De ouderen gaan dood, de een na den andere, en zelfs een Jan ten Brink zal toch wel op den duur niet blijven leven, en de Maatschappij zal steeds voortgaan om heeren uitgevers en boekverkoopers, en grammatici en juristen als leden te benoemen, maar geen enkel hollandsch kunstenaar van het jongere geslacht. En als dan over twintig jaar dit jonge geslacht het toongevende zal zijn geworden, dan zal men zien staan aan den eenen kant de Nederlandsche

letterkunde met haar dichters en romanschrijvers, aan den anderen kant, de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde met geen enkelen heuschen letterkundige er in.

En daarom wenschten wij over vijf en twintig jaar het gezicht van den heer Tiele te aanschouwen, als hij rond blikt door de vergaderzaal zijner geliefde Maatschappij.

Ik zie hem al op zijn geachten neus kijken.[1)]

K.

VONDEL, P. CZN. HOOFT en REMBRAND, lotgenooten van BILDERDIJK en MULTATULI. - Op het gebied der kritiek, kan de letterkunde heden ten dage op vorderingen bogen. De scheppingskracht ontbreekt, onze eeuw, die men te recht de eeuw der analytische scheikunde zou kunnen noemen, heeft door haar geest van alles te onderzoeken, te ontleden, het scheppend vermogen, de aandrift om de schoonheid langs direkten weg te dienen, in de kiem geknakt, maar heeft ons een rijkdom van kritische vruchten en werkzaamheid daarvoor in de plaats gegeven. In weêrwil van haar kritisch karakter, van haar industrie namelijk, die reuzenwerken volvoert, het mijnwezen, de spoorwegen, de elektriciteit, een Edison, een Stanley, of liever juist daardóor, stelt zij ons in staat de kunstwerken van vroeger beter en meer nog te genieten dan de minder kritische voorouders daartoe bij machte waren. Wij leggen er ons op toe, met ter zijde stelling van den godsdienst, die veeleer gruwelen kweekte dan tot een edeler en menschwaardiger leven dwong, doch tevens met eerbiediging van anderer overtuiging, de kunstwerken te verklaren uit den aard en het karak-

1) Slotscène der vergadering. (N. Rotterd. 20 Juni). ‘De heer J.H. Meijer spreekt den wensch uit, dat ieder in zijn kring invloed oefene vooral op huisschilders, en hen die in ambachtsscholen worden opgeleid, om de vele taalfouten in opschriften, enz., tegen te gaan: ’De voorzitter sluit de vergadering.’
Mochten de heeren Couperus en Netscher, leden der Maatschappij, dezen wenk toch ter harte nemen!

ter, de afstamming, de omgeving en de omstandigheden der kunstenaars, om zoodoende niet alleen de kunstwerken nog meer volkomen te kunnen waardeeren, ja bewonderen, maar ook een milder, billijker en ruimer oordeel, meer piëteit in één woord, van het publiek voor de kunstenaars in het leven te roepen.

Van andere, hooggeachte en gunstige zijde, is zoowel over de persoon van Multatuli als van Mr. Willem Bilderdijk een licht verspreid, dat ons veel heeft duidelijk gemaakt wat tot nu toe duister scheen. Wij wenschen thans openbaarheid te geven aan eenige sedert lang voorbereide opmerkingen, die in 't geheel niet tot mindere waardeering der waarlijk groote-mannen, welke zij betreffen, zullen leiden, maar slechts een volledíger denkbeeld van hun, ook niet geheel gezonde, persoonlijkheden zullen teweeg brengen.

Joost van den Vondel, het voorwerp van hoeveler oprechte vereering is deze dichter, in de twee honderd jaar sedert zijn overlijden verloopen, niet geweest! Hoevele honderden geschriften, 'tzij in afzonderlijk boekformaat, 'tzij in dat van tijdschrift-bijdragen, 'tzij in week- en dagblad-opstellen, ter gelegenheid van Vondelfeesten uitgegeven of anderszins, zijn er over dezen wáarlijk grooten man in het licht gekomen! Men heeft hem steeds gehuldigd, zegt een der beste Vondelkenners, en dat is een wáar woord. Feesten zijn herhaaldelijk ter zijner eere op touw gezet, optochten, gansche stoeten van werkende en eereleden van rederijkerskamers, Vondelver-eenigingen en andere gezelschappen, met vaandels en banieren, met de muziek voorop, de oranje-sjerp om de gestalte, bronzen medailles in het knoopsgat, celebriteiten uit het Buitenland kwamen hem kronen, feestmalen, schouwburgvoorstellingen; een geheele wijk werd naar hem genoemd, en het fraaie park, die parel aan Amstels kroon, met zijn villaas, zijn Paviljoen van vernuftige en geïnspireerde bouwkunde, zoo fraai met den aanleg der vijvers, waarin zwanen dartelen, een fontein, bloemperken, onze vlugge velocipède-rijders, frisch, mannelijk op de baan, het speurend oog vooruit, de breede borst geheven, vrijgevochten van Spanje in

den tachtig-jarigen krijg, vol oprechten godsdienstzin zonder sektenhaat, en verdraagzaamheid, en de melkerij, bescheiden en rustiek verscholen in 't geboomte, waar het publiek vrijen toegang heeft, en Vondels standbeeld, dat den ganschen omtrek beheerscht, rustig, klassiek gezeten in het on-vergankelijk metaal, dat de dankbaarheid van het nageslacht hem goot.

In de teeder bruischende, nu joedelende dan stormende taalmuziek bestaat het nimmer tanende bizondere genie, de genialiteit van onzen Vondel; dít was zijn gave, zijn kracht en zijn verdienste. Het is bekend hoe een Milton zich de dietsche taal eigen maake, alleen om Vondels taalmuziek in het Brittenrijk te kunnen overbrengen. Zal ons dit beletten te erkennen: even als Milton blind, Beethoven doof, Baudelaire lam, Heine een leverlijder, Jules De Goncourt een zelfmoordenaar, Christus, Confucius, Mahomet bedriegers, Poë een dronkaard, Alphonse Daudet een rheumatikus, Kant een kiespijnlijder, Goethe een polygamist, Byron een toerist en sports-man, Zola hardlijvig, Wagner melankoliek, Makart een overdreven schaakspeler, Villiers-de-l'Isle-Adam een gebrek-lijder was, evenzoo waren Jean Jacques Rousseau (zei Diderot niet tot hem: ‘je viens voir si vous êtes fou ou méchant’?), Vondel, Hooft, Rembrand, Multatuli en Bilderdijk krankzinnig? Immers neen, dit doet tot hun waarde, de waardij hunner gewrochten, niet af; er wordt slechts eene breedere opvatting geboren.

Meer nog dan in hun levenswandel, in de daden van hun leven en in hun karaktertrekken, - ieder groot schrijver of kunstenaar gedraagt zich wel eens zonderling - valt het tijdelijk optreden van den waanzin in hun werken zelf waar te nemen. Wij zullen dus Vondels overdreven genegenheid voor Tesselschade, zijn overgang tot den katholieken godsdienst, de groote lichtvaardigheid waarmede hij veertig duizend gulden schuld van zijn zoon Just betaalde, zijn vreemde, onregelmatige levensloop, welke hij NB! aan de bank-van-leening eindigde, buiten bespreking laten, en slechts een blik slaan in sommige gedichten. Het bruiloftsdicht, juist ter eere

van 't huwelijk van zijn waanzinnigen vriend P. Czn. Hooft gemaakt, en dat hij met den onbetamelijken titel van ‘Bruiloftbed’ liet drukken (hetgeen op libido sexualis, op eene ziekelijke prikkeling der sexueele centra in de hersenen wijst), begint als volgt:

> De zaligheit door al het zoet
> Haer burgers dickmael walgen doet,
> En eeuwigh vrolijck schittrend licht
> Verveelt wel Godenaengezicht;
> Dies 't zuur oock hemeltongen smaeckt,
> En duisternis het oogh vermaeckt.

‘Tout comprendre est tout pardonner’ zegt terecht het spreekwoord; wij willen derhalve den genialen lijder van dit onzinnige gedicht geen verwijt maken, maar uit mildheid, uit piëteit, er op wijzen. In de eerste twee regels wordt gesproken van de ‘zaligheit’ die ‘*haer burgers* walgen doet’, blijkbaar van ‘al het zoet’ dat aan een ‘dickmaal’ d.i. een vetten maaltijd, aangetroffen wordt. Wat beteekent dat? Is het de zaligheid als algemeen begrip, de zaligheid voor: de aangenaamheid van den maaltijd, of de zaligheid voor: de hemel, die bedoeld wordt? De ongelukkige schrijver moet den hemel bedoeld hebben, dit is af te leiden uit het later volgend woord ‘goden’ en maakt dus de verzen volkomen onzinnig.

In de twee volgende regels ligt een andere ader van den waanzin bloot, een ader of een adder liever, dien wij uit zijn grazige schuilplaats te voorschijn halen. Het is de hoogmoedswaanzin, die, zich een godheid gepersonifiëerd en zintuigelijk waarneembaar gedacht hebbende, als blijkt uit het ‘aangezicht,’ nu meent de gemoedsstemmingen van die godheid te mogen beoordeelen en dan nog wel de ‘verveling’ waant te onderkennen. Als het niet zoo treurig was, zou het bespottelijk zijn, een god die zich verveelt! Dit is een voorstelling voor de bible pour rire, maar niet voor een ernstig gedicht.

De laatste regels behelzen een treffend voorbeeld van een

frequent voorkomend 3e soort waanzin, namelijk vervolgingsangst. Eerst heet het: ‘het zuur smaakt hemeltongen’. Kon daarmeê bedoeld worden dat Engelsch mosterd-zuur in China bekend als ‘het Hemelsche Rijk’, veel aftrek vindt, het zóû ten minste dan een *zin* hebben, maar een 17e eeuwsch vers kán dít niet bedoelen. Helaas! De eigenlijke vervolgingsangst blijkt ten duidelijkste uit den volgenden regel: ‘En duisternis het oogh vermaeckt.’ Ha, beklagenswaardige dichter, hier verraadt gij onbewust uw kwaal. Gij zijt wereld-warsch, menschen-schuw, dáarom kunt gij u een oog denken, dat behagen schept in duisternis. Wij, die het licht liefhebben, en de menschen onze geächte medeschepselen vinden, wij, die de zon als een der grootste gaven waardeeren, kunnen slechts een diepe filantropie met u gevoelen.

Rembrandts krankzinnigheid, zich vertoonend in een kunstwerk dat te gelijk zijn grootste meesterstuk is, de bekende ‘Nachtwacht’ namelijk, zal een volgende maal kortelings behandeld worden.

(Dit stukje is ironiesch bedoeld.)

Haarlem, 14 Juni '90.
F.H.

TENTOONSTELLING TE LEIDEN TER GELEGENHEID VAN DE OPENING VAN DE KUNSTZAAL. - Het feit van deze tentoonstelling, uitgekozen als ze was, mag in dit tijdschrift niet onopgemerkt blijven. Want waar zag men te voren een moderne verzameling bijéén, waardig na eene lichte schifting, in haar geheel te blijven, als een monument voor de kunst van dezen tijd?

Gelukkig de commissie die zoo'n succes behalen kon. Op hare uitnoodiging was het beste, wat op het oogenblik in Holland kan gemaakt worden, ingekomen. Een kop door Israëls, die ons aankijkt als ware het verre, van een droom, tusschen ons en hem; uniek heerlijk geschilderd en wonderlijk van expressie. 't Is kunst van een zeer hooge orde.

't Werk van J. Maris is er zoo heerlijk en krachtig, in het hel-bruine of blank-grijze. Zijn landschap de ‘Zand-kruiers’ is zoo warm en tintelend van sterk zonlicht dat het alleen in Holland geschilderd kan zijn. Zie daarentegen zijn strand en zijn blanke maan-nacht of het sublieme schilderijtje ‘Een winter’, om over den rijkdom van dit palet in verbazing te staan. De schilderij van W. Maris kan als een specimen beschouwd worden van 't schoonste dat deze groote schilder kan geven. Ook van het zeldzaam-intiem-mooie werk van M. Maris, kan hier, door wie er toe in staat is, in de door den heer Wisselingh ingezonden etsen, genoten worden. Nog was er ook Bosboom en Weissenbruch en Gabriël en Mesdag, een Roelofs, een ter Meulen, een v./d. Weele, een de Bock.

Ook het werk van de jongeren dat men hier vond, mag, meerendeels, als bijzonder beschouwd worden.

Breitner's souvenir aan Montmartre, een van de beste dingen wellicht die hij liet zien, is een stuk stad in de diep-donkere schaduwen van den nacht, waaruit onder het snelle licht eener lantaarn de vaal-witte kleurvlek van een paard komt opspoken. Ook was er van hem eene aquarel: Schemering, stout in het mooie moment gegrepen, - Verster, eenig onder ons als een kolossale kleurdecorateur, ook, op de hand gezien, door zijn mooie wijze van schilderen, een lust voor den fijnproever. -

Een somber late-avond-motief van Van der Valk, waarin alles zich wikkelt in den dikker wordenden nacht. Dit belang wekkende werk geeft een mooi idee van zijn nobele aspiratie. Verder een mooi krachtig gaaf stilleven van de Zwart en een kras geschilderd binnenhuis van van Looy, waarnaar het talent van dezen artist niet te meten staat.

Onze meest artistieke schilderes, Mej. Robertson, beschikt over een talent dat wij gaarne dieper zagen worden. In de koperen pot op zijn schilderij De koksjongen geeft v.d. Maarel weder eens een buitengewoon mooi specimen van zijn te zeldzaam werk. Van Horssen een rijk landschaps-geval. Verscheidene etsproeven van den rusteloozen zoeker Zilcken. Bastert gaf een

solied geschilderde maneschijn, die wij reeds vroeger zagen - Tholen was er met zijn werk vol mooie blonde kleur- en schilderkwaliteiten. Hij is de teêre artist die altijd verrassend, ons in onzekerheid laat, wat hij een volgend maal zal geven. Kamerlingh Onnes, de enorm fijne maar nog inkomplete artist, had er een portret, rijk aan mooi aangezette blanke vleeschtonen tegen een donkeren fonds. Ook zijne aquarellen zijn van uitstekende kwaliteit.

Van Bauer: herinneringen aan zijn reis in 't oosten; zijn straat in Stamboul is nieuw en het begin van iets moois. Wat zijn sublieme etsen beloven, kan nu nog niet benaderd worden.

Eindigen willen wij met Jan Veth. Ook hij gaf tot nog toe niets beters te zien dan zijn oude dame, Mevrouw S. bijna pieus opgevat en met aandachtige liefde uitgevoerd. Ook het portret van den Heer van Eeden en dat van die andere oude vrouw, die zoo stilletjes zit in haar binnenkamer, treffen door die intelligente karakterstudie.

J.E.K.

Ontvangen ter Recensie:

J.A. der Mouw. Quomodo antiqui naturam mirati sunt. Deventer, Joh. H.W. Kreunen, 1890.

Salverda's Le Roy's Handleiding tot de beoefening van de kennis der Natuur. Deel II, afl. 3. Groningen, J.B. Wolters, 1890.

Stanley in Afrika's donkere wildernissen. Afl. I, II en III. Gebroeders E.M. Cohen, Arnhem, Nijmegen.

Assurance sur la Vie. Catalogue de la Bibliothéque de la Compagnie d'Utrecht.

Warendorf's Novellenbibliotheek. 1. Najaars-rozen, door Gerard Keller. Amsterdam, S. Warendorf Jr.

B. v. Heyningen. Gedichten. Amsterdam, Mari J. Ternooy Apèl.

Theosofie en de Theosofische vereeniging. J.A. Meeuwissen, Amsterdam.

J. Boer Hz. Verkrijging van onroerende zaken.

Beginselen van het negatieve, het torren, en het grondboekstelsel. 's Gravenhage, Gebr. Belinfante, 1890.

Mohammedaansch Godsdienstige Broederschappen, door een oud Oost-Indisch ambtenaar. Batavia, G. Kolft & Co., 1890.

Darwin's Biologische Meesterwerken. Het variëeren der Huisdieren en Cultuurplanten. Dl. I. Arnhem, Nijmegen, Gebr. E. en M. Cohen.

'ADRIANA,' Dolly, uit het Engelsch van F.H. Burnett, en Ella, oorspronkelijke novelle. Amsterdam, Koldert & Co., 1890.

MARIE CORELLI. Een Roman uit twee Werelden, uit het Engelsch door A.E. Nijmegen, U.C.A. Thieme, 1890.

MAX NORDAU. De ziekte onzer eeuw, uit het Hoogduitsch. Nijmegen, H.C.A. Thieme, 1890.

Braga Redivivus. Nieuwe letterkundige mengelingen, uitgegeven door een gezelschap Ongenoemden. Amersfoort, G.H. Priem, 1890.

De Grond aan allen, Propaganda-Tijdschrift voor gemeenschappelijk grondbezit, onder redactie van J. Stoffel te Deventer, n°. 1, Juli 1890. St. Anna-Parochie, J. Kuiken Jr.

Het Wetsontwerp-Van Houten en de Landnationalisatie, door A. Rauwerda, overgedr. uit; 'De Grond aan Allen.'

Aldegonde. Naar Frankrijk, Front. L.J. Veen, Amsterdam 1890.

Voor 't jonge Volkje, 3de en 4de aflevering, 's Gravenhage, Joh. Ykema, 1890.